Prof. N. POKROVSKIS.

FINANSŲ MOKSLO PAGRINDAI

1925/6 mokslo metų paskaitų

vertimas doc. A. Rimkos redakcijoj.

LIETUVOS UNIVERSITETO TEISIŲ FAKULTETO LEIDINYS.

KAUNAS — Valstybės Spaustuvė — 1926 m.

Prakalba.

Šie „Finansų mokslo pagrindai" turi tikslo padėti studentams finansų mokslo paskaitų klausyti.

Ruošiant spaudai medžiagos naudota daugiausiai iš šių veikalų ir rinkinių:

W. Roscher. Finanz-Wissenschaft, 5 Aufl., bearb. von O. Gerlach., 1901.

M. v. Heckel — Lehrbuch der Finanz-Wissenschaft, 1 B. —1907, 213 - 1911.

R. van der Borght. — Finanzwissenschaft. 1920.

I. Conrad. — Finanzwissenschaft, 8 Aufl. heransgb. v. H Köppe, 1921.

T. v. Eheberg. — Finanswissnschaft, 18 u. 19 Afl. 1922

T. v. Eheberg. — Grundriss der Finanswissenschaft, 1925.

W. Gerloff u. Fr. Meisel. Handbuch der Finanswissenschaft. Lief. 1 — 7, 1925 - 1926.

B. Fuisting. — Die Grundzüge der Steuerlehre, 1902.

Hensel. — Der Finanzausgleich im Bundesstaat, 1922.

Fr. Meisel. — Britische und deutsche Einkommensteuer, 1925.

G. Schanz. — Finanz-Archiv, Jahrgang 38—42, 1921 — 1925.

A. Schmidt—Hoepke. — Die Grundlagen des neuen deutschen Geldwesens, 1925.

Die neuen Steuergesetze. 8 u. 9 Reihe, 1924.

Koppe. — Die dritte Steuernotverordnung, 2 Aufl. 1925

E. Alix — Traitté Elémentaire de science des finances, 4'ed, 1921.

G. Jéze — Cours de science des finances, 6'éd., 1921 - 1922.

P. Bodin. — Les nouvaux Ipmôts, 1922.

Проф. И. Х. Озеров — Основы финансовой науки, изд. 5. 1923.

Проф. І. М. Кулишев — Курс финансовой науки, т. I и II. 1919.

Экономический Вѣстник. I — III, 1923 — 1924.

Весь СССР за 1924/5 г.

Lietuvos finansiniai įstatymai paliesti tik iš valstybės ir vietos mokesnių srities, nes biudžeto ir kredito klausimai yra dėstomi p. doc. Moravskio.

Lietuvos mokesnių apžvalgai autorius vadavosi mokesnių departamento direktoriaus p. Bliūdžiaus, finansų ministerijos juriskonsulto p. J. Tamošaičio ir finansų mokslo katedros asistento p. A. J. Verigo-Derevskio vertingais nurodymais, už kuriuos ir reiškia gilios padėkos žodžių.

N. Pokrovskis.

Redaktoriaus paaiškinimas.

Prof. Pokrovskio „Finansų Mokslo Pagrindus" iš rusų kalbos rankraščio vertė stud. A. Sirutytė. Aš, redaguodamas, taisiau tik aiškias ir pastebėtas kalbos dalyko paklaidas, tačiau aki daugiau kreipiau į vertimo tikslumą minties atžvilgiu ir į specialinius ekonomikos terminus. Bet ir čia kai kuriuos pavadinimus palikau taip, kaip juos vertėja pavartojo, nors jie man atrodė ir tebeatrodo ne visai tinkami (pav., išdėstymas; apdėjimas šale mokesnių; įplaukos šale pajamų ir kt.). Dalykas toks, kad rusų kalba čia vartoja „obloženije" šale „nalogi", „prichod" šale „postuplenija" ir t. t., ir vertėja taip pat norėjo tuos žodžius skirtingai išversti. Aš pats ligi šiol tą pačią mintį išreikšdavau kuriuo nors vienu žodžiu (vartoju tik mokesnis, pajamos) — žinoma, tokiais atvėjais kitus sakinio žodžius atatinkamai parinkdamas; tačiau čia nedrįsau taip iš pagrindų taisyti — del to, kad vertėjos pavartoti du skirtingi pavadinimai atatinka ir autoriaus skirtingus žodžius. Bet teko skirti įmonė nuo verslamonės (rusų kalba tam reikalui vartoja tik vieną „predprijatije"), verslą nuo pramonės (rusų kalba taip pat turi tik „promysel") ir t. t. Rusų vartojamus terminus — nalogi, sbory ir pošliny aš taisiau taip, kaip mūsų mokesnių praktikoj vartojama — nalogi ir sbory tai mokesniai, o pošliny — rinkliavos. Mečiau laukan „nuošimčius", nes jie netinka procentų sąvokai reikšti; likti galėjo koks „nuošimtis" tik knygos pradžioje, kol nebuvau tuo reikalu kalbėjęs su prof. Jablonskiu ir todel nedrįsau „lietuvišką" žodį „svetimu" keisti. Taip pat visur vartojau amortizaciją ir kitus specialinius ekonomikos terminus, nors rusų kalba kai kuriuos yra surusinusi, o vertėja mėgino sulietuvinti: nes amortizacija vis delto nėra išlyginimas (taip vertėja pavadino „pogašenije"), deficitas — ne trukumas ir t. t.

Bendrai imant, turiu prisipažinti, kad tokį didelį mokslo veikalą visai tinkamai suredaguoti būtų gal galima tik vieną tą darbą ir dirbant; aš gi visa tai tegalėjau dirbti tik atliekamas nuo tiesioginių savo pareigų valandas, ir dažnai po ilgesnės pertraukos paėmęs rankraštį jau nebeprisimeni, kaip anksčiau kas buvo pavadinta. Nors šis paaiškinimas mano atsakomybės ir nesumažina, bet vis delto norėčiau, kad tiek skaitytojai, tiek patsai autorius atleistų redakcijos netobulumą, kuris kartais galėjo pareiti ir nuo paties veikalo turinio, — kai skaitydamas užsimiršdavau esąs redaktorius: nes, prisipažįstu, taip gyvai, gražiai ir įdomiai parašytų finansų mokslo veikalų labai retai galima sutikti.

1926. VI. 8.

A. Rimka.

I. Finansų mokslo nusakymas ir paskirstymas.

Finansų klausimuose nėra jokio pagrindo teoriją prieš praktiką statyti. Praktikos finansistui, tiesa, reikalingos kitos ypatybės, kai mokslininkui. Bet veikimas be moksliško pagrindo bus nesurištas ir nenuoseklus. Praktikai finansų mokslas turi suteikti plačią, sistematizuotą ir patikrintą medžiagą ir jos pagrindais išdirbtus bendruosius pradus. Mokslas ir teikia šią medžiagą. Reikia tik pažvelgti istorijos perspektyvoj: nežiūrint visų įvairumų, gaunamas praeities apibendrinimas, kuriuo galima naudotis ateičiai; žinoma, mutatis mutandis, mokslas negali pretenduoti į neapeliuojamus receptus; bet jei yra toksai apibendrinimo galimumas—yra ir mokslas.

Kame gi finansų mokslo esmė? Vienas pavadinimas neduoda dar pakankamo supratimo. Žodis „finansai" įvairiuose laikuose turėjo įvairią reikšmę; viduramžiais financia, finatio reiškė prievolės išpildymą, paskolą, patį mokėjimą, mokėjimo sumą. Finis — galas, mokėjimo terminas, faire fin, payer finance — reiškė mokėti sulig prievolės sutartimi. Anglijoje fine reikšdavo pabaudą. Vokietijoj 16 ir 17 amž. juo suprato gudrumą, suktumą, lupikavimą (Liuteris, Hans Saksas, Huttenas ir kiti).

Dabarties reikšmę finansai visų pirma įgauna Prancūzijoj. Jau viduramžiais buvo posakis: „finationes regiae les finances du roy". Besiplečiant Prancūzijos politinei ir kultūros įtakai, Enriko IV ir Liudviko XIV laikais (16 — 18 amž.), žodžio „finansai" tokia reikšmė išsiplečia visur. 18 amž. Vokietijoj tuo žodžiu vadina valstybės pajamas ir vėliau visą valstybės ūkį. Dabar tas pat terminas vartojamas bendruomenių ir kitų junginių ūkiams, kartais net ir privatiems ūkiams. Tačiau iš termino negalima apie mokslo turinį spręsti. Finansų mokslo turinys apima jo tyrinėjamų reiškinių sritį. Materialinėmis priemonėmis žmogaus reikmenų patenkinimas yra ūkiško veikimo uždavinys. Yra ūkių, tenkinančių grynai privatiškus atskirų asmenų arba jų junginių (akcinių bendrovių, draugijų ir kit.) reikalavimus. Tai privatūs ūkiai. Yra ūkių, tenkinančių visuomeninius reikalavimus, kurie jungia žmones tam tikroje teritorijoje arba kokiame kitame viešojo pobūdžio siekime. Tai jau bus valstybės, miestų, bendruomenių, valstybių sąjungų, parapijų, universitetų ir kitų panašių įstaigų ūkiai. Kad skirti nuo pirmųjų, jų reikmenų tenkinimas eina ne vieno ar kelių privačių asmenų ir jų privatiško ūkio gyve-

nimo naudai, bet viso tų asmenų junginio naudai, siekiant aukščiausios žmonių sugyvenimo gerovės. Tyrinėti tautų ūkio gyvenimas ir jo uždaviniai yra politinės ekonomijos uždavinys. Toji politinės ekonomijos dalis, kuri tiria valstybės ir kitų viešosios teisės junginių ūkį, vadinama finansų mokslu. Tuo būdu yra šis mokslas politinės ekonomijos dalis, nes jis irgi tiria kai kurias ūkių rūšis. Bet šioji dalis turi savaimingą turinį, nes principai, kuriais paremtas valstybės ir viešosios teisės junginio ūkis, iš esmės skiriasi nuo tų pradų, kuriais remiasi privatinis ūkis. Svarbesnis skirtas šiame:

1. Privatinio ūkio svarbiausias uždavinys—pagerinti šeimininko būvį, didinti jo pajamas ir turtą. Išlaidos pajamų čia neaprėžia. Privatinio ūkio skatinamas motyvas — tai siaurai suprantamas savasis interesas. Valstybinis gi (visuomenės) ūkis stengiasi gauti tik tiek pajamų, kiek jų privalu reikmenims patenkinti. Čia pajamų dydį nustato išlaidos. Ir jei privatiniame ūkyj, trūkstant pajamų, stengiamasi sumažinti net pačias reikalingiausias išlaidas, tai valstybiniame ūkyje veikia priešingas principas: jei kokios išlaidos pripažįstamos būtinomis ir neišvengiamomis, tai joms padengti privalo būti rastas ir atatinkamas pajamų šaltinis. Šiuo atvėju tautos pajamos laikomos neišsemiamomis. Bet tuo pačiu, visuomenės ūkis turi būt labai ekonomiškai tvarkomas ir nedaroma išlaidų, kurių neprivalu rimtiems gyvenimo reikalavimams,—nežiūrint kiek pajamų būtų galima tikėtis. Tuo tarpu privatiniame ūkyje galimos ir tokios išlaidos, kurių gyvenimo reikalui neprivalu: išlaidos prabangai—jei tik galima jas padengti. Kaipo visuomeninis finansų ūkis, renkant pajamas, rūpinasi ne tik jų sumos didumu, bet ir etikos bei socialinio pobūdžio samprotavimais, būtent :mokesnių paskirstymo teisingumu, galėjimu išsimokėti, ekonomiškąja mokesnių įtaka, jų patogumu mokėtojui ir t. t. Privatinis asmuo juo turi daugiau pajamų, juo geriau: jis taupo kapitalą. Finansų ūkio principais toks taupumas nereikalingas: jis ima tik tiek pajamų, kiek jam būtinai reikalinga. Jei jų trūksta, ieško naujų pajamų šaltinių arba kredito. Fondai būtų tautos ūkiui žala. Tik išimtinais atsitikimais steigiami, pav., karo fondai. Jei pajamų gaunama daugiau kaip reikia, tai teisingiausia tas perteklius sunaudot skoloms išmokėti.

2. Privatinis ūkis negali manyti apie amžiną buvimą. Tuo tarpu finansinio ūkio buvimas, bendrai imant, jokių ribų neturi: reikalinga, kad šalis virstų dykuma, kaip buvo po Čingis-Chano žygių rytuose, kad finansinis ūkis išnyktų. Joki perversmai ir nukariavimai finansų ūkio būties nenutraukia, tik vieną valdymo forma pakeičia kita. Todel finansinis valstybės, miestų ir savivaldybių ūkis gali numatyti stambias išlaidas ateityj ir ilgiems laikams prisiimt prievolių. Tuo aiškinamas didžiulių ilgalaikių paskolų galimumas ir didelis kreditingumas, lyginant su privatiniais asmenimis.

3. Dabarties nesocialistinėse gyvenimo sąlygose, paremtose privatine teise ir laisvąja konkurencija, privatinio ūkio veikimas

paremtas speciališko patarnavimų atlyginimo principu. Privatinių asmenų reikalo santykiavimuose yra paklausai ir pasiūlai, ir rezultate — susitarimas del kainos. Visai kas kita valstybės ūkyje. Žinoma, už patarnavimus ir čia atlyginama, bet speciališkai atyginama tik ten, kur valstybė veikia kaip privatiškas ūkininkas. Didžiulę daugybę patarnavimų valstybė teikia bendrojo atlyginimo principu, būtent: gynimas, teisinas, kultūrinės išlaidos — visa tai teikiama atskiriems piliečiams dovanai, o išlaidas padengia visi piliečiai mokesnių pavidale. Žinoma, ir čia esama išimčių. Imami mokesniai už specialinius valdžios įstaigų patarnavimus; kai kuriose savivaldybių išlaidose dalyvauja tik suinteresuotieji asmens. Bet šios išimtys tik patikrina taisyklę: atlyginimą nustato ne konkurencija, bet atatinkamos valdžios įstaigos pačios vienos, ir, dažniausiai, neatatinkamai patarnavimui.

4. Nėsant laisvos konkurencijos, yra tik viena šalis, kuri bendro atlyginimo kiekį nustato. Ši teisė priklauso valstybės arba atiduodama vietos savivaldybių organams. Ji priklauso valstybės del jos suverenumo, ir niekas neturi teisės del to su valstybe ginčytis. Šią teisę gyvendindama, valstybė, kaip ir kitose savo veikimo srityse, naudoja prievartą jos liepimams pildyt. Todel finansų ūkis yra prievartos ūkis, o ne pagrįstas laisvąja konkurencija. Valstybė ir jos įgaliotieji organai nustato mokesnių, asmeninių ir naturialių prievolių dydį ir prižiūri jų sumokėjimo ir pildymo. Taip pat piliečiai privalo klausyti valstybės įsakymų ne geru noru, bet del to, kad valstybė juos verčia.

Finansų ūkis, minėtais atvėjais skirdamasis nuo privatinio ūkio, visada yra su juo tiesioginiuose ir nuolatiniuose santykiuose. Negalima finansų ūkio tvarkyti ir nežiūrėti tų sąlygų, kuriose yra tautos ūkis. Tiesa, finansų ūkis yra tautos ūkio didžiausias narys, turįs savus veikimo principus, bet su tautos ūkiu surištas visais savosios būties siūlais. Valstybės pajamos imamos iš tautos ūkio pajamų, išlaidos eina privatinių ūkių naudai; esant kitaip, pastarieji turėtų jas padengti savo netiksliomis priemonėmis. Jei pamatas — tautos pajamos, tai finansų ūkis jų visiškai priklauso ir privalo sutikti su politinės ekonomijos dėsniais. Todel suprantama, kad finansų mokslas yra ir politinės ekonomijos dalis.

Tuo pačiu finansų mokslas priklauso kitų valstybinių ir visuomeninių mokslų srities. Šalies finansai daugiausia pareina nuo valstybės sutvarkymo: patriarchalinėj ir feodalinėj valstybėj finansų ūkis buvo asmeniškas valdovo ūkis, todel pirma vieta priklausė privatiniams pelno šaltiniams. Luominėje valstybėje atsiranda mokesniai, bet iš pradžios tik kaip luomų pašalpa karaliui; stiprėjant absoliutinei valdovo valdžiai, luomų reikšmė menkėja, o kartu su tuo mokesniai tampa privaloma rinkliava, imama valdžios suverenumo galia, o ne sutarimu su mokėtoju. Pagaliau, konstitucinėse valstybėse mokesnių nustatymo ir jų sumokėjimo priežiūros teisė priklauso šalies atstovų įstaigoms; tokia finansinio ūkio tvarka privalo viešumo. Toliau, šalies valdymo centralizavimosi

laipsnis ir savivaldybių atsiradimas tiesiog veikia valstybinių uždavinių pasiskirstymą tarp centro ir vietos organų, taigi nustato ir pajamų šaltinių paskirstymą tiems uždaviniams gyvendinti.

Visus tuos klausimus studijuoti finansų mokslas gali tik bendrai su valstybės teisės mokslo išvadomis ir daviniais. Patys finansai yra reikalingi aiškiai aprėžtos organizacijos, surištos su krašto valdomąja tvarka. Iš čia seka finansų mokslo ryšys su administracinės teisės mokslu. Pagaliau, joksai ekonominių reiškinių tyrinėjimas nėra galimas be statistikos.

Reikia žinoti, ko esama, koki vaisiai vieną ar kitą finansinę priemonę taikant. Netenka nė kalbėti del finansų mokslo sąryšio su kitais visuomenės mokslais, pav., istorija, geografija, sociologija, civiline ir kriminale teise ir net tam tikrose dalyse su ūkiškai-techniniu pobūdžio mokslais, pav., žemės ūkio mokslu, gamybos technika ir t. t.

Tuo būdu, išdėsčius finansų mokslo tyrinėjamojo dalyko skirtinguosius bruožus, galima arčiau prieiti prie jo nusakymo: *finansų mokslas tyrinėja finansų ūkį kaip savaimingą ekonominio gyvenimo reiškinį, tačiau artimame sąryšyj su visu šalies ūkio gyvenimu. Jis parodo sistematizuotoje tvarkoje tuos pradus, kuriais vaduojasi tas ūkis įgyti valdymo ir eikvojimo materialinių priemonių, reikalingų valstybės ir kitų viešosios teisės junginių uždaviniams gyvendinti, ir pažymi tuos dėsnius, kuriais reikės ateityje vaduotis.* Šiuo atveju finansų mokslas visų pirma naudoja *istoriškai statistinį metodą.* Šiuo būdu renkami ir tiriami tie praeities ir ateities atsitikimų daviniai, kuriais galima spręsti reiškinių priežastingumo sąryšį ir kiekvieno laikmečio finansų priklausomybę ūkio, teisės, istorijos ir kitų reiškinių. Čia priklauso ir šalies prigimtinės bei geografinės sąlygos: tokių ar kitokių gamtos turtų ir verslų buvimas, gyventojų buitis ir būdas, jų politinė ir socialinė organizacija (luomų skirtumai, turto pasiskirstymas). Iš čia aiškėja finansų ūkio vystymosi kryptis ir tie dėsniai, kuriais jis ėjo praeityje ir eina dabar.

Pasirėmus istoriškai-statistinio tyrinėjimo gautaisiais daviniais, finansų mokslas stengias išspręsti finansų įstatymdavystės ir valdymo praktikos klausimus, žiūrėdamas ateities interesų. Aišku, kad tie nurodymai gali būti grynai moksliški ir teikiami praktikai ne kaip būtini reikalavimai, kurie pretenduotų į neklaidingumą. Praktikos dalykas — kaip tie reikalavimai suderinti su vietos, laiko ir vienos ar kitos ekonominės konjunktūros reikalavimais. Bet tik šiuo keliu eidamas, mokslas gali duoti tiriamoms tiesoms gyvąją reikšmę ir praeities praktikos tyrimais paremtą dirvą ateities, reformoms paruošti. Toks finansų mokslo turinys žiūrint objektyviai, iš šalies tyrinėjamojo dalyko.

Subjektyviniu atžvilgiu, kaip anksčiau pasakyta, finansinis ūkis gali būti valstybės ar kitų viešosios teisės junginių, žiūrint tos viešosios teisės jungintų, kurie veda finansinį ūkį, lyties. Visų pirma — tai valstybė, kaipo valstybinių funkcijų turėtoja. Bet daugumą

savo uždavinių ji paveda valstybės atstovavimu arba įgaliojimu kitiems jungiminis, veikiantiems viešosios teisės srityje. Jų ūkis taip pat finansinis ūkis, beveik visiškai tais pat principais paremtas kaip ir valstybinis ūkis, — ir visų pirma tiems uždaviniams iš gyventojų priverstinai lėšos išgaunamos. Tai vietos savivaldybių — miestų, apygardų, apskričių ir valsčių bendruomenės — organai. Jų konpetencijos sritis bet kokia bendra taisykle nusakyti — negalima. Tai pareina nuo valstybės santvarkos. Kai kur vietos organai sudaro vieni nuo kitų ir nuo centro valdžios įstaigų priklausomą grandį (Prancūzija), kitur jie turi visai savarankią organizaciją (Anglija). Vokietija, Rusija užima vidurinę vietą. Yra uždavinių, kurių negalėdama išpildyti, valstybė išskiria iš savo konpetencijos ir paveda juos savivaldybių organams. Be to pastarieji savo žinioj laiko grynai vietinius visuomeninio gyvenimo reikalus. Čia duoti koks receptas negalima. Sąryšis su vieta, geresnis vietos sąlygų pažinimas yra saiku to, kas galima ir privaloma perduoti vietos organams. Sąryšyj su uždavinių pasiskirstymu, tenka ir lėšų šaltinis paskirstyti. Vienok pilnos laisvės čia būti negali: vietos savivaldybių organų valdžia yra tik valstybės atstovybė (deleguota), ir valstybė turi prižiūrėti savivaldybių organams uždedamų prievolių teisingo pildymo, nes ir valstybė ir šie organai lėšas ima iš vieno šaltinio — tautos pajamų. Todel valstybė privalo prižiūrėti, kad tautos pajamos nebūtų išeikvotos vietos savivaldybių reikalavimais, kad savivaldybių finansinis darbas atatiktų valstybiniam. Šiose ribose savivaldybė privalo naudotis laisve elgtis kaip tinkama savo lėšomis ir savo ūkio savarankumu. Greta vietos savivaldybių, finansinės funkcijos galima pavest atstovauti ir kitoms tikslingoms organizacijoms, k. a. parapijoms ir atskiroms įstaigoms. Čia taikomos ir analoginės taisyklės. Visi šitie junginiai yra žemesni už valstybę. Bet yra ir aukštesnių už valstybę junginių: tai valstybių sąjungos, turinčios savarankius viešosios teisės reikalavimus ir uždavinius, bendrus tos sąjungos valstybėms. Šių junginių būva įvairios rūšies: valstybių sąjunga, jungtinės valstybės, federacija ir t. t. Bet tai jau valstybinės teisės dalykas. Mums pakanka pažymėti, kad ir šiems junginiams tenka turėti savarankišką finansų ūkį, kurio ribos pareina nuo jų kompetencijos. Vokiečių imperija, pav., buvo seniau daug mažiau centralizuota, kaip dabar sulig 1919 m. konstitucija. Atsižvelgiant susibūrimo, yra ir pajamų rūšys: atskirose sąjungos valstybėse savarankūs mokesniai rodo aukštesnį nepriklausomybės laipsnį; matrikuliarinės įnašos sąjungos naudai yra vienas finansinio junginio būdų.

Subjektyviškai tiriant valstybinį ir kitų viešosios teisės junginių ūkį, finansų mokslas tiria, kuo būdu ir kuriais pradais tie organai veikia kiekvienas savo srityj, kaip susiranda priemonių savo reikmenims patenkinti, kaip organizuotas jų finansų tvarkymas, jų ūkio planas ir surinktųjų lėšų išleidimas sulig paskyrimu. Tuo būdu finansų mokslo tyrinėjimo sritin įeina pažinimas veikiančio-

sios įstatimdavystės, kuri nustato visų viršminėtų viešosios teisės junginių finansinį veikimą, — kitaip tariant jos uždaviniai sutampa su finansų teisės mokslu siaurąja to žodžio prasme. Bet jo prasmė daug platesnė, nes be šių įstatymų apima ir finansinio gyvenimo reiškinius. Ryškesniu tų reiškinių pavyzdžiu gali būti mokesnių perkėlimas. Todel teisingesnis priimtas Vokietijoj ir Prancūzijoj pavadinimas — finansų mokslas.

Kiekvieno tiek privatinio, tiek viešosios teisės ūkio veiksmai galų gale ieško lėšų reikmenims patenkinti, ir jas sulig paskyrimo išleidžia. Tuo būdu finansų mokslo sritis dalinama į dvi dalis: 1) apie lėšų šaltinius ir 2) apie išlaidas. Finansų mokslas baigiamas dar trečiąja dalimi, kuri liečia pajamų ir išlaidų pusiausvirumą, t. y. finansų plano nustatymą ir, pagaliau, visa ko kontrolę. Logikos nuoseklumu, finansų mokslą reikėtų pradėti nuo išlaidų, tuo labiau, kad finansų ūkyje, kaip anksčiau pasakyta, išlaidų dydžiu ir būdu nustatomi tiek pajamų šaltiniai, tiek ir jų kiekis. Vienok reikia turėti galvoje, kad patsai išlaidų mokslas, jų paskyrimo prasme, išeina iš finansų mokslo ribų. Tai yra jau visos eilės kitokių mokslo disciplinų dalykas. Ne finansų mokslui spręsti, kiek reikalingos ar nereikalingos tos ar kitos išlaidos ir kokiame būtent kiekyj. Jis dargi negali užbrėžti teisingos išlaidų klasifikacijos, išskyrus tokį bendrojo pobūdžio suskirstymą—į vienkartines ir nuolatines, paprastas ir nepaprastas išlaidas. Toksai suskirstymas neliečia išlaidų esmės, o tik jų suskaldymą biudžete atatinkamai pajamų šaltiniams. Net toksai bandymas paskirstyti, kaip darė Speranskis—į neišvengiamas, naudingas ir bereikalingas, —iš esmės nevaisingas, nes priskyrimas vienų ar kitų išlaidų bet kuriai vienai šių kategorijų visuomet išeis savivališkas. Visi kiti paskirstymai kelia tik ginčus ir abejones. Pav., Heckelio finansų teisės knygose visos išlaidos suskirstytos dviem stambiom kategorijom: I išlaidos, surištos su veikimu teisės srityje ir valstybės valdžios palaikymu — Rechts- und Machtzwecke ir II išlaidos skirtos skleisti kultūrą ir kelti žmonių gerovę. Tuo tarpu pats autorius tokio paskirstymo nesilaiko ir II-jai grupei priskiria piliečių administracijos išlaidas, be to išskiria dar dvi grupes: išlaidas finansams tvarkyti ir pajamoms surinkti. Arčiau toms kategorijoms prisižiūrėjus, sunku suprasti, kodel konsulatų išlaidos priskirtos I-ai kategorijai, o ne antrajai, kodel policijos išlaidos priskirtos II-ai, o ne pirmajai kat.; arba kodel finansų tvarkymo išlaidos išskirstos iš administracijos išlaidų skyriaus ir t. t. Heckelis bando nustatyti dar vieną lygiagretį paskirstymą, būtent, išlaidas asmens darbui apmokėti ir išlaidas turtui įgyti. Nesunku pastebėti, kad kritikos neišlaiko nė toksai paskirstymas, nes galų gale ir daiktines gėrybes įgyjant, taip pat būna apmokamas ir darbas. Antra vertus, koksai gi esmės skirtas išlaidose samdyti darbui, kad valstybei bet kokį daiktą pagamint, ir išlaidose jau pagamintam daiktui įgyti, kur darbo išlaidos apmokamos jį įsigyjant. Heckelis patsai mato tokių suskirstymų netikslingumą ir

teisingai pabrėžia, kad finansinių ūkių išleidžiamieji dalykai niekuomet nėsti ramybėje ir priklauso daugelio priežasčių, kurių didžiulė dauguma išeina iš finansinio ūkio srities. Patsai įvairių kategorijų paskirstymas įvairioms finansų ūkio rūšims (valstybinio, miestų, žemės ir t. t.) nuolat keičiasi nuo pasikeitimo valstybės tvarkomosios centralizacijos laipsnio. Todel finansų mokslas liečia išlaidas tiktai tada, kai kyla kalba apie jų santykį su lėšų šaltiniais toms išlaidoms padengti, t. y. apie finansų plano arba biudžeto sudarymą, arba apie pajamoms naujų šaltinių suradimą naujiems reikmenims patenkinti. Bet tai baigiamasis visos būsimosios programos dalykas. Iš to prieinam išvadą, kad pirmoje dalyje teks kalbėti apie lėšų šaltinius valstybės ir kitų viešosios teisės junginių išlaidoms padengti.

Tie šaltiniai dalinami į dvi pagrindines kategorijas. Vieni jų priklauso valstybės ir eksploatuojami grynai privatinės teisės pagrindais; esmėje čia valstybinis ūkis nieku nesiskiria nuo privatinio ūkio. Pav., žemė, miškai, namai, įmonės ir t. t. Iždas ima iš jų pajamas, kaip jų valdytojas, reikale parduoda, patogia proga įsigyja. Savo rėžiu, šie turtai būva dviejų rušių: taip vad. turtai, tarnaują tiesiog vyriausybės reikalams, neduodą pajamų, dažnai reikalingi dargi išlaidų — Verwaltungsvermögen, domaine public; ir kiti turtai, speciališkai paskirti pajamoms gauti— Finanzvermögen, domaine prive. Finansų mokslo tiriami tik pastarieji, kaip valstybės lėšų šaltiniai. Gyventojų aukos dabarties biudžete neturi jokios reikšmės. Kiti šaltiniai turi viešosios teisės pobūdį, priklauso valstybės del jos suverenumo. Šių šaltinių pajamos gaunamos ne privatiniu keliu, o remiantis valstybei priklausomos viešosios teisės galia: čia nėra privatinio pobūdžio valstybės ir mokėtojo susitarimo nei laisvos konkurencijos; valstybė nustato mokesnių dydį ir rūšis pati viena, ir jos nuostatai mokėtojui privalomi. Čia priskiriamos regalijos, rinkliavos, mokesniai. Regalijos—tai tartum tarp privatinės viešosios teisės pajamų šaltinių vidurys. Visų pirma jų nereikia maišyti su taip vadinamais finansiniais monopoliais, kurie yra tik tam tikra mokesnių rūšis. Koks skirtas tarp akcizo mokesnio, imamo iš privatinių asmenų nuo parduodamos prekės kainos, ir tos pačios kainos dalies, kurią ima nuo prekės vertybės parduodamas ją pats iždas? Tai tinka vyno, tabako ir druskos monopoliams. Bet yra ir tokių regalijų, kur mokesnių pobūdžio nėra ir kur valstybė pasisavina teisę išimtinai naudoti kokią nors įmonių rūšį ypatingais samprotavimais ir pel auja tik pripuolamai, o kartais visuomenės naudai net primoka: tai jau ne mokesnių pobūdžio regalijos. bet vis del to viešosios teisės pobūdžio pajamų šaltiniai, nes ir čia, kaip monopolyj, pajamų dydis pareina tik nuo valstybės valios. Tokios, pav., pašto, telegrafo, monetų ir kt. regalijos. Bet jei ir čia valstybė stengiasi gauti daugiau pajamų, ne išlaidų, ir paprastojo verslamoninio pelno, tai ir šios regalijos įgauna tam tikrą mokesnių pobūdį. Dar aiškesnį mokesnių pobūdį turi rinkliavos.

Tai atlyginimas už valstybės patarnavimų naudojimą. Tas atlyginimas negal būti saikuojamas teikiamo patarnavimo vertybe. Pav., teismų ir administracijos rinkliavos visai nepadengia teismo ir administracijos laikymo išlaidų. Bet jos imamos iš šiaip žmonių, kada jie kreipiasi į valdžios organus, už patį pagalbos aktą, nežiūrint to akto išlaidų, taip pat rinkliavos dydis imamas nesusitarus su mokėtoju, bet tiek, kiek valdžios nustatyta; ir tuo būdu rinkliavos turi mokesnių pobūdžio. Tiesa, mokėtojas gali rinkliavos nemokėti, jeigu atsisakys kreiptis į teismą ar administraciją. Bet ir degtinės ar papirosų rūkytojas tuo pat būdu gali išvengti akcizo mokėjimo, tačiau niekas neabejoja, kad akcizas tai mokesnis. Čia dar blogiau: vengdamas rinkliavos, mokėtojas, be abejo, save stato pavojun, kad nebus pakankamai jo teisės apsaugotos, o atsisakęs papiroso turi tik tam kartui paprasto nesmagumo. Greičiau galima sakyti, kad akcizas yra mokesnis, nes jis imamas priedu nuo prekės kainos, o rinkliava—tai tik atlyginimas už patarnavimo vertybę. Bet dalykas toks, kad patarnavimo vertybė visiškai nenusakoma, nes negalima derinti mokesnio su teismų ir valstybės įstaigų laikymo vertybe. Taigi rinkliavos yra tie pat mokesniai už patarnavimų naudojimą, o ne išlaidų atlyginimas. Ir čia yra tarpinių dalykų, pav., tiltų uostų rinkliavos tais atsitikimais, kai jos skiriamos specialiai tų tiltų ar uostų statybos arba remonto išlaidoms padengti. Bet ir šitos rinkliavos turi mokesnių pobūdžio, nes daugumoj atsitikimų jokio lyginimo tarp mokesnio ir tais įtaisymais naudojimosi vertybės — tarp rinkliavos mokesnio tam tikro mokėtojo ir jo iš patarnavimo gautosios naudos—negali būti. Čia nurodomas tik gautų iš tų rinkliavų sumų tam tikriems reikalams specialus paskyrimas. Del visų šių motyvų bus teisingiausia pavadint rinkliavas tam tikra mokesnių įplaukų kategorija. Kitaip pasielgus neišvengiami įvairūs svyravimai. Pav., palaikų mokesnis kai kuriuose įstatymuose ligi šiol vadinamas paveldėjimo rinkliava. O pastaraisiais laikais atsirado daug taip vad. apyvartos mokesnių, kurie yra rinkliavinio pobūdžio. Pagaliau, mokesniai ir prievolės tai toki nuolatiniai arba vienkartiniai mokėjimai, kurie prievartos keliu imami iš tam tikro asmens—del to, kad jis yra tos valstybės pilietis, to ar kito miesto ar apskrities gyventojas ir t. t. — ir eina valsty bės ar kito viešosios teisės junginio reikmenims patenkinti. Mokesniai yra asmeninės arba valstybinės priklausomybės prie tam tikros visuomeninės bendruomenės išdava ir imami jos turimąja prievartos galia ir jos vienos nustatytojo dydžio.

Visa, kas išdėstyta, suėmus, galima pasakyti, kad finansinio ūkio lėšų šaltiniai visų pirma dalinasi į dvi svarbiausias rušis: 1) privatinės teisės pobūdžio šaltiniai: žemės, miškai, įmonės, kapitalai; 2) viešosios teisės pobūdžio šaltiniai: regalijos, mokesniai ir rinkliavos. Visi šie finansinių lėšų šaltiniai savaime skirstosi į atskiras kategorijas, kurios bus išdėstytos kiekviena atskirai. Čia gi tenka tik pabrėžti kad tiek vieni, tiek kiti šaltiniai finansų ūkiui gali tiekti pajamų ne vien pinigų pavidale,

bet taip pat patarnavimais ir tam tikrais daiktais natūra. Dvi pastarosios rūšys paprastai finansų mokslo neliečiamos del to, kad dabar esąs pinigų ūkis paplitęs. Su tuo negalima sutikti. Tiesa asmeninės prievolės ir natūralinės rinkliavos sutinkamos daugumoje senesniaisiais laikais, ir jos vis daugiau ir daugiau pakeičiamos pinigų rinkliavomis. Bet kai kuriuos darbus ir dabar atlieka patys smulkesniųjų junginių nariai, pav., taiso kelius. Didelių žemės ūkio krizių metais pinigų įnašos buvo keičiamos javais. 1795 m. Prancūzijoj, pav., žemės mokesnio 1/2 — 3/4 buvo sumokama javais Danijoj tokia pat rinkliava buvo po 1814 m.; taip pat buvo daroma 1864-5 m. Vengrijoj, kad palengvint mokesnio sumokėjimą duonos kainų kritimo metu. Rusijoj panašiai buvo elgiamasi išieškant vad. maisto skolas. Bendriniame ūkyj natūralinės rinkliavos išsilaikė daug ilgiau. Bet ypač jos dažnai praktikuojamos karo metais, kai pinigų gauti būva daug sunkiau. Čia tada negalima teisingai rinkliavų nė paskirstyti — karo valdžia leidžia įsakymus, o imami produktai, arkliai, galvijai, įrankiai ir kt. ne tik priešininko šalyj, bet ir savojoj. Čia įeina ir kariuomenės apgyvendinimas. Tai labai sunki ir nelygi prievolė. Anglijoj ją panaikino jau 17 amž. Bet manevrų ir karo metu sunku šios prievolės išvengti: nėra kareivinių. Tada reikalinga siekti kiek galint teisingesnio jos paskirstymo ir nustatyti už tos prievolės atlikimą atlyginimas. Rusijoj, pav., buvo ištisa įstatymų eilė butų prievolei nustatyti; tiesa, tie įstatymai pasenėję, bet vis delto numatantieji atlyginimą už tos prievolės atlikimą; patsai butų mokesnių dydis periodiškai buvo peržiūrimas. Pastaruoju laiku natūralinių prievolių ir kariuomenei laikyti rinkliavų ėmimas labai išsiplėtė. Karo rekvizicijos pasiliko ir taikos metams, o Tarybų Rusijoj atsirado labai apsunkinanti nauja natūralinio mokesnio lytis — tai maisto mokesnis (prodnalog). Būtų rizikinga tuos greitus žingsnius atgal tolimon praeitin vadinti nauja mintimi ar progresu mokesnių srityje, bet vis delto tai faktai, su kuriais tenka skaitytis. Istorijos eigoje buvo įsigalėjusios tai vienokios, tai kitokios finansinio ūkio lėšų šaltinių rūšys, žiūrint koki buvo laikai ir jų aplinkuma, nors visuomet vyravo privatinės teisės šaltiniai — domėnai. Valdovai dar ir dabar į savo suverenines teises žiūri kaip į privatinį turtą, o į domėnus, kaip į savo nuosavybę, ir tvarko juos grynai privatinio ūkio pagrindais.

Prie domenų greitai prijungiamos ir regalijos. Valdovai savinasi visokias privilegijas, ir verčia jas savo pajamų šaltiniais. Čia jau pradedama eiti į mokesnių šaltinius. Tais laikais regalijos buvo valdovo lėninės teisės įgyti neturinčius šeimininkų turtus, paveldėti išmirusių šeimų turtus, taip pat turėti išimtiną teisę į žemės gelmių turtus, medžioklės teisę, pinigų kalimo ir kit. teises. Drauge su tuo atsiranda rinkliavos teisiuose, nuo susisiekimo priemonių (kelių), nuo tarnybų perleidimo ir už įvairių privilegijų suteikimą. Šitos rinkliavos išsyk turi laisvų aukų pobūdžio. Laikui einant, reikalas prispiria imti rinkliavas privalomai,

— ir tada atsiranda mokesniai tikrąja to žodžio prasme. Jiems atsirasti daugiausia paveikė du faktoriai: pirma, valstybės valdžioj sustiprėjo jos suverenumo supratimas, kuris pakeitė buvusius patriarchalinius santykius; antra — pinigų ūkio privatinės nuosavybės ir ekonominių santykių laisvės išsiplėtimas. Berods, privalomos rinkliavos buvo ir tada, kai nebuvo beveik jokio pinigų ūkio, pav., duoklės (dani). Didėjant pinigų apyvartai, naturalinės rinkliavos pakeičiamos piniginėmis prievolėmis, ir jau 16 ir 17 amž. mokesniai tampa pagrindine valstybės pajamų lytimi, vienok nepašalina domėnų ir regalijų, tik atima jų vyraujančią reikšmę. Pamažu išsiplėtoja visa mokesnių sistema, del kurios teks kalbėti, tiriant mokesnių dalyką. Laikui bėgant, valstybės ir viešosios teisės organizacijų uždaviniai taip sunkėja ir daugėja, kad vien valstybės ūkio pajamų nepakanka. Tenka daryti ir tokių didelių išlaidų, kad joms padengti reikalingųjų sumų jau nebegalima nė prievartos keliu išrinkti. Antra, ilgiems metams padarytos išlaidos uždėti vien to laiko gyventojų kartai — būtų ir neteisinga. Augant pinigų apyvartai ir plečiantis bei tobulėjant kreditui finansų ūkis įgauna galios sukaupti dideles sumas kredito pagalba. Atsiranda valstybinių paskolų, kurių išmokėjimas galima ilgiems metams išdėstyti. Todel finansų mokslas iš pagrindų pradeda valstybių ir kitų viešosios teisės junginių kredito sistemas tyrinėti. Tuo būdu šio mokslo kursas būt galima taip suskirstyti: I mokslas apie finansinių lėšų šaltinius ir iš dalies apie privatinės teisės pobūdžio šaltinius: regalijas, rinkliavas ir mokesnius. II Derinimas išlaidų su gaunamomis lėšomis joms padengti, t. y. biudžetas ir pajamų bei išlaidų kontrolė III Finansinis kreditas. IV Kitokis finansinis ūkis, išskyrus valstybės ir viešosios teisės junginių ūkius.

II. Finansų mokslo literatūros svarbiausiųjų srovių apžvalga.

Šis įvadas reikia baigti trumpa finansų literatūros istorijos apžvalga. Susilaikydami nuo smulkių bibliografinių žinių tiekimo, pasitenkinsim tik žymiausiųjų srovių paminėjimu.

Finansų klausimo mokslinio tyrinėjimo pradžios netenka ieškoti amžių gilumoje. Iki 18 amž. apie sistematišką mokslinį tyrinėjimą iš viso sunku kalbėti. Tik pereinant iš viduramžio laikų į naująją istoriją, besiplečiant pinigų apyvartai, valstybių ir miestų ūkis pradeda remtis daugiau ar mažiau nustatytais pajamų šaltiniais. Valdovai jau pastebi valstybės klestėjimo priklausomybę nuo jos finansų. Bet dar toli iki sistematiško kylančių idėjų išdėstymo. Vienok ją pas tų laikų politikos rašytojus, ypač Italijoj, aukštesnės kultūros, palyginus su kitomis viduramžio šalimis, įtakoje yra randama pastabų finansų klausimais. Kai kurie jų autoriai stengias duoti labiau surištą minčių išdėstymą atskirais dalykais. Ypač liečiami pinigų ir monetų apyvartos klausimai. XIII ir XIV amž. jau galima paminėti Tomą Akvinietį, Prančesko Petrarką, Bernardo di Sieną ir kt. XV amž., apie tai kalba Caraffa ir Guiciardini ir kit. sąryšyj su bendraisiais valstybės tvarkymo ir valdymo klausimais. Tikslesni finansų klausimo tyrinėjimai randami XVI ir XVII amž. Prancūzijoj, Vokietijoj ir Olandijoj. Kaip tik tuo metu, politinio gyvenimo plėtotės įtakoje, prasideda ir valstybinės teisės mokslų kilimas. Absoliutinė monarchija pamažu išstumia pirmykštę patrimonalinę ir feodalinę valstybę, o kartu su tuo ir patrimonalinį ūkį, pagrįstą valdovo leniniais turtais; pamažu jis užleidžia vietą valstybiniam ūkiui, o aukos pakeičiamos mokesniais ir privatūs ūkiai — regalijomis; kyla ir paskolų reikalas. Vėliau tautos ūkio srityje pasireiškia merkantilistinė kryptis, kuri praktikos politikon įneša ūkio ir socialio gyvenimo globos ir reglamentacijos elementų. Šios srovės negalėjo neveikti finansų sritį. Žymiausiu to laikmečio veikalu reikia pripažinti Prancūzų mokslininko Bodino (XVI amž. pabaiga) „les six livres de la republique" knygos, kur finansams pašvęstas ištisas skyrius ir jie ten vadinami valstybės nervais. Bodinas aiškiai pastebi tų laikų finansų tvarkymo trūkumus, — neigdamas rūmų prabangą, pinigų gadinimą, domėnų pardavimą ir t. t. Vienok ir Bodinui sunku atsikratyti praeities. Atatinkamai laikmečiui, jis mato valstybės pajamų pagrindą domėnuose, ir griežtai nusistatęs prieš jų atėmimą, o kitus valstybės pajamų šaltinius mato dovanose, karų groby, paveldėjimuose ir muituose, ir drauge rekomenduoja išvežamuosius muitus padidinti ir įvežamuosius sumažinti. Į mokesnius jis žiūri kaip į išimtiną pajamų šaltinį sunkmečiais, bet reikalauja teisingai juos paskirstyti, niekam neduoti jokių privilegijų ir išimčių nedaryti, taip pat kalba apie reikalą imti mokesnius nuo prabangos dalykų. Bodino veikalas galima pavadinti pirmuoju bandymu sistematiškai finansų mokslą išdėstyti. Po Bodino seka Gregorijus iš Tulazos ir kai kurie kiti.

Tiktai 17 amž. vokiečių rašytojai, pradedant Obrechtu, šiuos bandymus plečia ir teikia savarankiškų veikalų, apimančių visą tų laikų finansų mokslo sistemą. Du jų tarpo, Bornitzas ir Besoldas, kaip ir pirmiau, ypatingos reikšmės teikia domėnams ir regalijoms, bet jau

pripažįsta mokesnių reikalingumą ir reikalauja juos derinti su mokėtojų pajamomis. Valstybės skolose jie matė pavojų. Kadangi viešpatavo luominė santvarka, tai Besoldas pritaria tik tokiems mokesniams, kuriuos leistų imti tie patys luomai, kuriems turėtų priklausyt ir mokesnių kontrolė. Tos pat pažiūros laikosi ir žymiausias tų laikų finansų mokslo atstovas — Klockas — savo pirmame traktate apie mokesnius. Bet tik keliems metams praslinkus, traktate „de aerario", jis jau pasirodo besiplečiančio absoliutizmo įtakoje. Mokesniai turį būti kiekvienos finansų sistemos būtinoji dalis, ir griežtai reikalauja jų sulyginimo bei priešinasi mokesnių privilegijoms. Tiesioginiams mokesniams atiduoda pirmenybę, neigia netiesioginius, ypač nuo būtinai gyvenimui reikalingų daiktų. Atatinkamai tų laikų pažiūroms, neigiamai žiūri ir į valstybes skolas, bet pabrėžia, kad jeigu jau kokių prievolių prisiimta, tai jau turi būti ir išpildyta tiek paties valdovo, tiek jo įpėdinių (pastaroji pažiūra 17 ir 18 amž. būdavo dažnai neigiama).

Dar daugiau sistemos randame pas sekančią Vokietijos finansų rašytojų grupę, — pas taip vadinamuosius k a m e r a l i s t u s. Kameraliniai mokslai yra charakteringas 17 amž. galo ypač ir 18 amž. pradžios vokiečių valstybėse juridinio, ekonominio ir politinio gyvenimo vaisius. Šiai mokslo srovei išsiplėsti padėjo, po 30 metinio karo nykstant luominei santvarkai, stiprėjantis absoliutizmas ir merkantilistinė pažiūra į ekonominį gyvenimą. Kameralistai norėjo praplėsti mažose Vokietijos valstybėse tuos pradus, kurie buvo taip išsiplėtę Anglijoj ir Prancūzijoj. Jiems įgyvendinti reikalingi veiklūs valdininkai, o jiems paruošti ir atsiranda mokslas, kuris apima visas fiskui reikalingas įvairiausias žinias, arba camera principis, ekonomijos, finansų teisės ir administracijos reikalais bei klausimais. Žinoma, čia jau bendrieji visuomenės ūkio reikalai turėjo užleisti vietą grynai fisko reikalavimams. Esminę šių mokslų dalį sudarė finansinio pobūdžio žinios. Tai buvo praktikų mokslas, priešingas 17 amž. politikos rašytojams. Visų pirma čia reikia priskirti Seckendorfas, taip vadinamosios „naiviosios" kameralistikos atstovas. Labiau sistematizuodami patį dalyką, šios grupės rašytojai savo pažiūromis, vienok, atsiliko, net palyginus su jų pirmtakūnais. Valstybėje ir jos valdyme jie mato valdovo ūkio tolimesnį plėtimą. Pirmojon vieton jie stato domėnus ir jų eksploatacijai teikia grynai privatinio ūkio priemones. Atatinkamoj aukštumoj laikomos ir regalijos, nors ir ginčijasi del perteklių jų eksploatacijoj, kuri eina didžiausio pelnavimo kryptimi. O mokesniai šių rašytojų, kaip ir senovėj, laikomi tik papildomais ir laikiniais finansinio ūkio šaltiniais. Kai del valstybinio kredito, tai jie naiviai tiki, kad galima ir be jo apsieiti, — kai tik pavyks tinkamai sutvarkyti valstybinį ūkį.

Jei bendrosios šių tyrinėtojų pažiūros reikia pripažinti šiek tiek atsilikusiomis, tai praktiškuose mokesnių uždėjimo klausimuose jie eina daug toliau už savo pirmtakūnus, nurodydami reikalą neapdėti mokesniais tam tikrą minimumą ir neimt pagalvės mokesnio, kaipo neteisingo ir nelygaus. Taip pat grynai praktikos motyvais jie pirmenybę dave akcizams, o ne vertybiniams mokesniams. Ypatingai kreipia akį į saryšį tautos gerovės su geru š-lies valdymu ir finansų bei mokesnių tvarkingumu. Vienok kelti ta gerovė reikia ne del jos pačios, bet kad didėtų pajamos valdovo, kuris visuomet turi gauti savąją dalį iš kiekvieno pavaldinių įsigytojo turto, — ir todel turi remti jų ūkius.

Artimiausi Seckendorfo pasekėjai Vokietijoj buvo Conringas ir Pufendorfas, smarkiai gynusieji absoliutinio monarcho neribotą teisę rinkti mokesnius, be to Pufendorfas, būdamas vienu mokesnių apsauginės teorijos kūrėjų, pateisina tą teisę tuo, kad valstybė saugojanti pavaldinių gyvybę ir turtą. Vėliausioji kameralinės mokyklos grupė, atstovaujama Justi ir Sonnenfelso, užsikrečia naujomis idėjomis, kurios atsirado šviesiojo absoliutizmo laikmečiu. Patarnavo jie finansų mokslo sistematikai. Justi laiko finansinį ūkį pareinančiu nuo tautos gerovės ir priešingas pajamų siurbimo metodui, kurio taip laikėsi pirmieji kame-

ralistai. Po to, jis, kaip ir anie kameralistai, pirmenybę atiduoda domėnų ir regalijų pajamoms, o ne mokesniams. Pastarųjų jis dar nelaiko normalinių pajamų šaltiniu, tačiau nustato taisykles, kurios laiduotų mokesnių sistemos teisingumą, lygybę ir paprastumą. Neigdamas fiziokratų vieninteli mokesnį, jis nėra pelno ir turtų mokesnių šalininkas, jam geriau patinka muito, žemės ir verslo rinkliavos. Apie skolas jis kalba nedaug, bet siūlo sudaryti pinigų atsargą reikalo atsitikimams. Sonnenfelsas dar toliau eina, kaip Justi. Jis laiko reikalingu daiktu, finansų ūkį pagrįsti mokesniais, ir finansinės politikos vyriausiu uždaviniu laiko mokesnių uždėjimą; o domėnai ir regalijos esą tik antraeiliai šaltiniai. Tuo būdu Sonnenfelso veikale pirmą kartą galima rasti griežtą perėjimą nuo privatinės į viešosios teisės pažiūras valstybės ūkiui tvarkyti . Jis reikalauja, kad mokesniai būtų teisingi, nebūtų daroma išimčių, taip pat kad protingai būt saugojamas mokesniais apdedamasis objektas. Drauge su tuo jis jau kalba, nors ir ne visai aiškiai, apie mokesnių naštos suderinimą su mokamąja galia. Pinigų santaupas jis laiko negeistinomis.

Tuo būdu, jei Vokietijoj finansų mokslas, pasivadinęs kameraliniu, įgauna gana aiškių žymių ir turinį, tai kitose šalyse tenka susitikti tik su atskirų klausimų tyrinėjimais ir tai dažniausiai sąryšyj su valstybės tvarkymo žiniomis. Skirtumas toks, kad Vokietijos kameralistika, ypač pradžioje, palaikė absoliutinio režimo esamą finansinę tvarką, o Prancūzijoj finansiniai tyrinėtojai kritikavo esamą tvarką ir siūlė projektų ją pataisyti. Taip, XVIII amž. pradžioje ten atsiranda sąmojingas Vaubano projektas, kuriuo siūloma visa senojo režimo sudėtinė mokesnių sistema pakeisti 5—10% rinkliava nuo žemės pelno ir kitų šaltinių, paliekant tik druskos mokesnius; išdėstyta ši rinkliava turėjo būti proporcingai mokėtojų duodamai dešimtinei; be to, turį būti mokesniai nuo prabangos ir įvežamieji muitai. Beveik tuo pat laiku Boisguillebert projektuoja svarbiausio Prancūzijos mokesnio „taille" reformą, suvedant daugybę mokesnių į keletą jungtinių mokesnių lyčių. Panašios nuomonės ir italas Broggia, parašęs puikų traktatą apie mokesnius. To pat amžiaus viduryj Montesquieu savo garsiame „Esprit de lois" parodo ryšių tarp valstybės pajamų biudžeto ir mokesnių su valstybės santvarka ir gyventojų pasiskirstymu klasėmis. Teisinį pagrindą mokesniams apdėti jis mato tame, kad mokesniais pavaldiniai atiduoda valstybei savo turtų dalį, kad galėtų likusiu turtu be pavojaus naudotis. Ši apdraudinė teorija, kaip jau žinoma, atsirado anksčiau valstybinių mokslų žinovo Pufendorfo raštuose, o vėliau atsirado nemaža ir šalininkų. Anglijoj gi ėjo grynai praktikos ginčas del akcizo ir turto bei pelno kontribucijos pirmenybinių ypatybių. Merkantilistas Betti gina akcizų sistemą, o Lockas daugiau palaiko žemės mokesnius. Berods, šis ginčas eina ir Vokietijoj, ir Olandijoj. Anglijoj gi akcizo rinkliavų pertekliai tais laikais privedė prie nustatymo žemės mokesnio (Landtax), paremto kadastriniais pradais.

Kameraline mokslo srove yra baigiamas praktiškojo finansų mokslo tyrinėjimo laikmetis, kur visa ėjo kaip tarnybinė mokslo disciplina valstybei tvarkyti. 18 amž. gale ekonominių mokslų klestėjimo metu, pradedant fiziokratų ir einant klasiškosios politinės ekonomijos laikais, finansų mokslo tyrinėjimas taip pat negalėjo neigauti naujos krypties ir nesueiti į tiesioginį santykiavimą su ekonominėmis doktrinomis. Fiziokratai, kaip žinoma, vieninteliu turtų šaltiniu laikė žemę. Todel šios mokslo srovės steigėjas Quesnay sako, kad visokius mokesnius galima imti tik iš ūkininkų gaunamojo gryno pelno, produit net. Toks impôt unique et direct iš $^{2}/_{7}$ žemės pelno sumos turi būt nustatytas žemės kadastro daviniais ir jo dydis turi būt keičiamas atatinkamai žemės pelno kitėjimams. Visi kiti mokesniai, bendrai pavadinti impôts indirects, galų gale turi tendencijos patekti tam pačiam žemės pelnui. Tiktai prekybos valstybėse (Genujoj, Hamburge), kurios neturi žemių,

jisai rado galimu daiktu turėti įvežamuosius muitus, vartojimą ir asmenį apdedamuosius mokesnius.

Vienas Quesnay mokinių, Mirabo vyresnysis, irgi siūlė žemės mokesnius 75 mil. livrų sumoje, be to, dar mokesnius nuo židinių (dūmo), namų ir žmonių; iš šio mokesnio tikėjosi išrinkti 150 mil. Charakteringu bruožu šios pakraipos, prie kurios reikia priskirti ir Vauban'as, buvo siekimas suvesti daugybę mokesnių į vieną arba į keletą rūšių, kova su mokesnių atpirkimu ir neigiamas nusistatymas į mokesnius nuo vartojimo. Merkantilistų įgaidos iš vienos pusės ir fiziokratų iš kitos sukėlė stiprią reakciją, pasireiškusią klasinėj ekonomikoj. Ši reakcija buvo protestas prieš valstybės valdžios sistemą kištis ir globoti visą ekonominį gyvenimą. Čia žymu Montesquieu ir Rousseau filosofinių pažiūrų atgarsių. Iš fiziokratų paimta šio protesto teigiamoji pusė pasireiškė anglų išdirbtame ekonominiame liberalizme ir individualizme, kurie neigė bet kokį valstybės kišimąsi į ūkio gyvenimą. Iš čia kyla nauja pažiūra į valstybę, kurios uždaviniai žymiai susiaurinami; ji privalo tik ginti piliečių teises, asmens ir ūkinio gyvenimo neliečiamybę. Valstybei paliekama tik nedaugelis kultūrinio pobūdžio uždavinių (švietimas, kultas). Visi materialinės kilmės ir plėtimosi uždaviniai paliekami asmens iniciatyvai. Susiaurinus valstybės uždavinius, mažėja ir lėšų reikalas. O tais laikais mokesniai pasiekė tokio sudėtingumo, kad suprastinimas buvo būtinai reikalingas. Šios visos priežastys vertė peržiūrėti visus buvusio finansų mokslo pradus: jis ir peržiūrimas, tik ne savarankiškais tyrinėjimais, bet drauge su klasinės ekonomikos atstovų idėjomis. Adomo Smitho 5-sios knygos „Tautų turtai" todel skiriamos finansinio ūkio klausimams tyrinėti; jos paskirstytos į tris dalis: apie valstybės išlaidas, pajamas ir paskolas. Jose nustatyta sistema išsilaikė beveik šimtą metų po Adomo Smitho mirties.

Valstybės išlaidas A. Smithas aprėžia teisei ir valstybės santvarkai laiduoti. Valstybės dalyvavimą teismų ir kelių sutvarkyme, tikybos ir švietimo klausimuose, visuomeninio pobūdžio statyboj (statybos darbuose) Ad. Smithas ne neigia, bet stengias sumažinti tam reikalui išlaidas, įvesdamas pradą specialinio atlyginimo už valstybės patarnavimą iš suinteresuotų asmenų, rinkliavos ir įnašų pavidale. Visos vietos gi reikmenys privalo būti pilnai padengtos iš vietos rinkliavų..

Adomo Smitho kurinio viena svarbiausia dalis yra jo mokesnių mokslas, kurio pirmtakūnas šiuo klausimu buvo Dovydas Hume. Mokesnių apdėjimo klausimą jis stato tiesioginin saryšin su savo pagrindiniais ekonomikos principais, reikalaudamas kiek galint taupiai elgtis su tautos ir asmens turtu. Ad. Smithas pirmasis formuluoja mokesnių apdėjimo principus, prie kurių jo pirmtakūnai tik artinosi. Tie principai keturi: 1. Pavaldiniams turi būt uždedami mokesniai žiūrint jų mokamosios galios. 2. Iš anksto turi būt nustatytas mokesnio dydis, mokėjimo laikas ir būdas, ir tie nuostatai neturi būti savivalingai keičiami. 3. Mokesniai turi būt imami mokėtojui patogiausiu būdu ir laiku. 4. Mokesnių ėmimo išlaidos turi būt kuo mažiausios. Priešingai fiziokratams, pripažindamas tris gamybos faktorius: žemę, kapitalą ir darbą, Ad. Smithas savo mokesnių sistemoj pripažįsta mokesnius nuo visokių rentos rūšių, nuo kapitalo ir verslamoninkų pelno, ypač pramonės verslamonėse, — taip pat nuo darbo mokesnio; pripažįsta bendrų pajamų apdėjimą, pagalvės mokesnį ir mokesnius nuo vartojimo dalykų, — bet tik ne būtinai gyvenimui reikalaingų daiktų, nes, įvedus mokesnius ir nuo jų, gali pakilti darbo mokesnis. Paliečia jis ir mokesnių nukėlimą. Iki Ad. Smitho taip plačiai ir visapusiškai nieks šio klausimo nenagrinėjo. Valstybės skolų jis bijosi, kredite nematydamas valstybinių lėšų normalaus šaltinio, ir todel pataria jų vengti. Daug plačiau šiuo klausimu išsitarė jo laikų rašytojas, Stewartas. Del valstybės turtų Ad. Smithas pastebi, kad valstybė juose ūkininkauja blogai, pajamų gauna labai mažai, todel pataria juos parduoti ir gautuosius pinigus sunaudoti skoloms išmokėti.

Ad. Smitho pasekėjas, Ricardo, mokesnius laiko pavaldinių valstybei leidžiamu dalyvavimu žemės ir darbo kuriniuose, kad patenkint visuomeninius reikmenis. Jis parašė didelės vertės tyrinėjimą apie mokesnius, ypač daug domės kreipdamas į jų perkėlimą. Jis taip pat padarė originališką skolų likvidavimo projektą, siūlydamas visas vertybės skolas išdėstyt piliečiams ir tuo būdu paversti jas privatinėmis (funding system).

Iš kitų Smitho pasekėjų tarpo Anglijoj reikia pažymėti jo mokslų populiarizatorius — MacCulochą ir ypač J. St. Millį, kuris savarankiškai suformulavo finansinio ūkio mokslą, nors ir politinės ekonomijos ribose. Prancūzų klasinės mokyklos atstovai finansų mokslą vis laiko politinės ekonomijos skyriumi, paprastai vartojimo dalyje. Reikia paminėti Joan Baptiste, Say, Simonde de Sismondi, Canard, atkreipusį daugiausia domės į mokesnių perkėlimą. Jis sukūrė aforizmą, kad kiekvienas senas mokesnis geras, o naujas pavojingas, nes senąme perkėlimas jau pasibaigė, o naujame dar tik turės įvykti.

Daugelį tų laikų finansų mokslo teoretikų davė ir Italija. Vokietijos mokslininkai taip pat buvo veikiami Anglijos ir Prancūzijos ekonominių pažiūrų. Be to, Vokietijai tai įtakai buvo paruošta ir dirva finansų moksluose, dėstomuose kameralistikos vardu universitetuose. Daugelis 18 amž. vadovėlių buvo vartojami ir 19 amž. pradžioje. Šito universitetinio dėstymo srityje ir pasireiškia naujų ekonominių mokslų įtaka, su tuo skirtu, kad Vokietijoj frytredininkai neįsigyveno taip stipriai, kaip Prancūzijoj, ir ne taip plačiai, kaip ten, išveikė valstybės uždavinių ir tikslų supratimą. Daug tam gelbėjo istorinė minties (filosofijos) kryptis, kuri tvirtino, kad valstybė ne savivališkas padaras ir ne neišvengiamas blogas, bet būtina žmonių gyvenimo sąlyga ir forma ir to bendrojo gyvenimo istorinis padaras.

Tuo būdu senosios, kameralistikos ir naujųjų progresyvinių mokslų dirvoje, finansų mokslas įgavo tvirtą pagrindą toliau savarankiškai plėtotis. Be to, visa eilė finansinės praktikos klausimų, kilusių iš gyvenimo eigos naujoje Vokietijos valstybių tvarkoje, vertė rašyti daugybę monografijų tiems klausimams spręsti. Konstitucinių atmainų era, ypač pietų Vokietijos valstybėse, pažadino politinę mintį ir, sąryšyj su viešumos principu finansų reikaluose, pačioms valstybėms išaiškino finansinių problemų reikšmę.

Paminėti čia bent didesnę tuo laiku pasirodžiusių vadovėlių dalį — būtų perilga ir nenaudinga. Jų dauguma dabar jau nustojo savo vertės. Pasitenkinsime, todel, tik svarbesniaisiais:

1. *Malchus* (1830) davė puikų sistematinį finansų mokslo išdėstymą. Pirmojoj jo knygų dalyj svarstomos finansinio ūkio lėšos: pelnas iš valstybinių turtų, finansinių regalijų ir skyrius, kur smulkiai aptariami mokesniai ir jų atskiros rūšys. Gale eina du skyriai apie valstybės pajamų ėmimą ir apie nepaprastus pajamų šaltinius: fondus, nusavinamus turtus, valstybės skolas. Antroje dalyje išdėstoma finansų valdymo organizacija, mokslas apie išlaidas, biūdžeto teisė, kontrolė, iždinių tvarkymas.

2. *Rau* — tautos ūkio mokytojas gerai valdomose vidurinės Vokietijos valstybėse nuo 1815 iki 1848 m. (Roscheris). Jo knygos kelias dešimtis metų buvo geriausiu Vokietijos universitetų rankvedžiu ir daug laidų susilaukė. Po įžangos apie finansų mokslo ir finansų ūkio esmę ir reikšmę, apie mokslo ir praktikos santykius giminingose disciplinose ir po literatūros trumpos apžvalgos, jis dėsto savo kursą 4-se dalyse. 1. Valstybės išlaidos, 2. Valstybės pajamos. 3. Pajamų ir išlaidų santykis ir valstybinės skolos. 4. Finansų sutvarkymas (įstaigos, biudžetas, finansų tvarkymas). Dalis apie pajamas užima ⅗ viso kurso. Visų pirma ten kalbama apie privatinės teisės pajamų šaltinius, paskui apie pajamas iš t. vad. daiktinių teisių, kur įeina rinkliavos, regalijos ir mokesniai.

3. 80-jų metų vidury reikia paminėti *Roscheris*. Jo nupelnas tame, kad jis pritaikė finansų mokslo tyrinėjimams istorinį metodą, kur jis kiekvieną išvadą remia ištisa eile istorinių ir statistinių davinių ir tuo būdu padeda tvirtus pamatus tolimesniems sprendimams. Metodologijos atžvilgiu, Roscheris yra naujosios mokslo srovės galva. Tų laikų monografijų galima paminėti šiuos autorius: Nebenijus ir jo puikus valstybės kredito tyrinėjimas, Hoffmanas ir Hockas, kuris savo knygose apie mokesnius ir skolas patiekė beveik pilną finansų mokslo kursą. Tuo pat jis laikomas dabarties mokesnių perkėlimo teorijos kurėjas.

Roscheris ir jo mokykla yra pereinamasis laipsnis iš racionalistiškai-abstraktinio finansinių problemų sprendimo metodų jų pirmtakūnų prie sekančio Vokietijos finansinės literatūros laikmečio, susidariusio, veikiant ištisai eilei svetimų įtakų.

Valstybinio gyvenimo reiškinių tyrinėjimas įtikino, kad finansų mokslas yra visumos dalis, kuri galima suprasti tik kartu su visų tų reiškinių tyrinėjimu. Kameralistai stengiasi išskirti finansų mokslą į atskirą techninę discipliną. Jiems priešingai, klasiškosios politinės ekonomijos atstovai žiūrėjo į finansų mokslą, kaip į dirvą savoms ekonomikos teorijoms pritaikinti. Vokietijos dabarties mokslas, matydamas šių teorijų vienašališkumą, kuria naują mokslo srovę, paremtą techniniu valstybinio gyvenimo visumos tyrimu. Ši finansų mokslo srovė rado plačią dirvą išsiplėtime ekonominių tyrinėjimų, kur atmetamas frytredininkų mokslo srovės be turinio valstybės įvaizdavimas, ir ūkio gyvenimui teikiama visa eilė teigiamų uždavinių. Daug pagelbėjo ir istorinė mokykla: atkreipė akį į finansų istorijos faktų reikšmę ir įstatymų padėtį; tuo būdu teoretinių pažiūrų plotas daug padidėjo. Antra, finansų mokslan įsiskverbia ūkio gyvenimo sociališkai politinė pažiūra, kuri tam mokslui suteikia naujos medžiagos tokioms problemoms, kurias praktikon įvedė finansų įstatymdavystė daug vėliau. Trečiuoju faktoriumi buvo kova del finansų ir mokesnių reformos, kuri, žinoma, patraukė ir finansų mokslą. Tai buvo ginčai del tiesioginių ir netiesioginių mokesnių privalumų, del valstybinio kredito ir t.t. O mokesnių technikos, tvarkymo ir įstatymdavystės progresas suteikė mokslui dirvos tolimesniems tyrinėjimams. Šitoji, pirma nuošaliai buvusi, dalis įgauna didelės reikšmės. Nuo to laiko finansų įstatymdavystės tyrinėjimas tampa nuolatine finansų mokslo dalimi: prasideda visokių kulturingų šalių finansinės įstatymdavystės tyrinėjimas, ir tuo būdu atsiranda galimumo kurti lyginamasis finansų ir mokesnių mokslas. Galop, finansų mokslo sritis padidėja ir tuo, kad jis tyrinėja ne vien tik valstybės ir kitų viešosios teisės junginių ūkius, bet ir kitokius (savivaldybių, miestų, valstybių sąjungų ir t.t.)., kurie irgi gauna finansinio ūkio bendrąjį vardą. Šitos naujosios srovės žymiausi atstovai yra L. Steinas ir Ad. Wagneris. L. Steinas nustato ir valstybinių finansų mokslo ryšį. Jis pirmutinis įveda į finansų mokslus tyrinėjimą ir kitų viešosios teisės junginių ūkių, nurodydamas jų panašumus ir skirtumus nuo valstybinio ūkio. Tuo pat laiku jis pirmasis pažymi Europos valstybių finansų istorijos, jų sutvarkymo ir valdymo, lyginamojo dėstymo planą. Jo dėstymo sistema kitokia, kaip buvo pirmiau. Finansų mokslą jis skirsto į finansų tvarkymo ir finansų valdymo mokslus. Pirmame jis kalba apie finansų teises, įstatymdavystės ir biudžeto pagrindus, apie vykdomąją valdžią finansų srityje ir apie finansų kontrolę. Antrąjį jis dalina į 4 dalis: mokslas apie valstybinio ūkio tvarką, svarbiausia apie biudžeto vykinimą, mokslas apie valstybės išlaidas, pajamas ir paskolas. Valstybės pajamos dalinasi į ūkinį pelną ir mokesnius. Pastarieji skirstomi į: 1. tiesioginius mokesnius, 2. netiesioginius ir 3 bendruosius pelno mokesnius. Gale išdėstytas mokslas apie finansinį kreditą, popierinius pinigus ir valstybines paskolas. Didžiulis Ad. Wagnerio nuopelnas yra tame, kad jis išdėstė bendrąsias išvadas, gautas iš pritaikymo jo ekonomikos. Konkrečių faktų tyrinėjimas sąryšyj su atsiradimo priežastimis verčia

išskirti esamą ir pastovų iš netikėta ir laikina. Toksai sistematizavimo siekimas matomas pas Ad. Wagnerį pačios tiriamosios medžiagos suskirstyme, nes jis, išskirdamas bendrąsias išvadas, eina prie ištisinio pagrindinių kategorijų išreiškimo. Kita Ad. Wagnerio veikalo charakteringa žymė, tai finansinių reiškinių gvildenimas sociališkai - politiniu atžvilgiu. Finansinio ūkio tikslas tur būt ne vien viešųjų junginių išlaidų padengimas, bet ir uždėti mokesniams tolimesnį tikslą, — paveikti į tautos pelno ir turto paskirstymą ir į privatinių asmenų turto sunaudojimą. Tuo pat būdu, kaip ir Steinas, jis stengias pagrįsti realiniais pradais lyginamąjį mokesnių mokslą. Du tomai paskirti finansų istorijai, įstatymdavystei ir praktikai aprašyti. Visa medžiaga gerai apdirbta ne vien istoriškai statistiniu atžvilgiu, bet ir kritikos. Iš konkrečių reiškinių daugybės aiškėja jų susidarymo ir skleidimosi tipinga eiga. Pirmieji du tomai paskirstyti į 5 dalis: I apie materialinę ir formalinę finansinio ūkio tvarką (finansai, finansų išlyginimas, biudžetas, kasų įtaisymas ir atskaitomybė), II finansinės išlaidos, III privatinės teisės pajamų šaltiniai, IV rinkliavos ir V bendrasis mokesnių mokslas. III ir IV tomas paskirti mokesnių ir mokesnių įstatymdavystės istorijai ir lyginamajam mokesnių mokslui. Wagnerio finansų mokslas apima ne vien tik valsybinį ūkį, bet bendrai visus viešosios teisės junginių ūkius.

Iš vėlesniųjų darbų, ypač reikia pastebėti Schäffle veikalus apie mokesnius, Neumanną, Vocke ir kt. Pastaraisiais laikais atsiradusių vadovėlių verti paminėti Conradas, Ehebergas, neilgas kurinys Van der Borghto, daugelis Heckelio straipsnių Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Conrado straipsniai Wörterbuch der Volkswirtschaft, rinktinėje Schönbergo laidoje Handbuch der Politischen Oekonomie, pas Frankensteiną Hand u. Lehrbuch der Staatswissenschaften, Schanzo Finanzarchiv ir daugybė monografijų.

Vokiečių literatūra finansų mokslo srityje reikia pripažinti plačiausia ir nuodugniausia. Iš kitų šalių, Prancūzija taip pat turi plačią literatūrą. Reikia paminėti 40-jų metų senesnius kurinius Clamagérau „l'Historie de l'impôt en France", de Parien „Traité des impôts", toliau naujas Leono Say „Sistemes general d'impôts"; Caillaux: „L'impôts en France", galop Lerog Beabin kapitališką kūrinį: „Traité de la science des finances" ir naujausius rankvedžius: Boncard et Jeze ir Allix. Žodynų verti paminėjimo: „Dictionaire des finances" Leono Say ir „Dictionaire de l'administration francaise" M. Blocko. Anglijos rašytojų paminėsime pastaraisiais laikais pasižymėjusio Patersono — The science of Finance ir dar naujesnį kurinį Bastable — Public finance ir Amerikoje Adamso — The science of Finance ir Seligmano — Essays on Taxation. Italijoje buvo visą laiką daug žymių rašytojų, pav., Lossa, Rica - Salerno, Nitti (išverstas rusų kalbon ir į kitas kalbas). Galop ir Rusija gana turtinga trumpais rankvedžiais. Jau nekalbant apie senus Turgenevo mokesnių teorijos kurimo ir Germovo finansų teorijos kūrimo bandymus 40-ais metais, verta paminėti Lebedevo, Janžulo, Ozerovo, Chodskio, Ilovaiskio, Lvovo, Jarockio. Kulišerio kuriniai ir ištisa eilė monografijų.

III. Finansinių lėšų šaltiniai.

1. Privatinės teisės pobūdžio pajamų šaltiniai.

Istorinio nuoseklumo dėliai, visų pirma reikia prisižiūrėti privatinės teisės pobūdžio pelno šaltiniams. Kai kuriose šalyse ir dabar jie turi svarbios finansinės reikšmės ir žymiai mažina mokesnių naštą. Vokietijoj, pav., prieš karą jie sudarė $^3/_{10}$ paprastųjų valstybinių pajamu sumos, kitose Vokiečių valstybėse daugiau ½ ir net ⅔, o Prūsijoj ¼. Rusijoj, 1911 m. sąmata, valstybiniai turtai ir kapitalai davė iš viso 750 mil. rub. arba 28% visų paprastųjų valstybinių pajamų. Šie pajamų šaltiniai skiriasi nuo viešosios teisės šaltinių tik pajamų ėmimu grynai privataus ūkio būdu: valdiškų žemės ūkių, valstybinių įmonių produktai pardavinėjami kainomis, nusistovėjusiomis privatinėse pasiūlų—paklausų varžytinėse su tokiais pat privatinio ūkio gaminiais. Čia valstybė, kaip ir kiekvienas kitas ūkis, daro visa už atlyginimą, specialaus atsilyginimo pradais už kiekvieną tokį patarnavimą. Jokiomis ypatingomis teisėmis, palyginus su privatiniu ūkiu, jisai nesinaudoja. Tikslas, kurio šiuo atveju siekia valstybinis ūkis, kaip ir privatinis, — kiek galint daugiau pelnyti.

Laikui bėgant, privatinės teisės pobūdžio pajamų šaltiniai finansų ūkyje turi ne vienodos reikšmės. Senovės laikais jie buvo beveik vienatiniais valstybinių pajamų šaltiniais.

Tik laikui bėgant jų vietą užima pamažu viešosios teisės pobūdžio šaltiniai: regalijos, rinkliavos ir mokesniai. Bet paskui plačiai aiškinama valstybės rolė tautos gerovei palaikyt ir tobulinti, verčia valstybę kištis į tokias privatinio veikimo sritis, kur ji gali geriau, kaip privatus asmuo, šeimininkauti. Tokia pažiūra atsiranda merkantilistų ekonominių mokslų įtakoje ir pasireiškia tame, kad valstybė užgrobia visokias prekybos ir pramonės šakas, iš pradžių dargi pati viena jas naudodama. Bet politinės ekonomijos klasinės mokslo srovės kritikai griauja šią pažiūrą, ir daugelis valdiškų įmonių pamažu vėl pereina į privatines rankas. Bet greitu laiku atsiranda naujos ūkiškojo veikimo šakos, kurių monopolinis pobūdis verčia valstybę, del visuomeninių interesų, jas paimti į savo rankas. Visų pirma tai gelžkeliai. Paskui seka kai kurios kalnų pramonės šakos, būtent — akmeninių anglių pramonė. Valstybė,

eksploatuodama šias pramonės šakas, kol kas vaduojasi privatinio ūkio principais. Bet socialistinės, o ypač komunistinės, teorijos eina dar toliau, siekdamos kaip šių, taip ir kitų ūkiškojo veikimo šakų visiško suvalstybinimo ir privatiško pasiryžimo bei laisvosios konkurencijos visiško panaikinimo Kartu su tuo ir privatinės teisės šaltiniai keičia savo turimąjį pobūdį ir, atsidūrę dabartinių mokesnių ir rinkliavų vietoje, pakeis iš pat pamatų ir visą šių laikų finansinio ūkio pobūdį. Vienok negalima nepabrėžti, kad pastaraisiais laikais taikymas tų idėjų praktikos gyveniman kai kuriose pramonės srityse pradeda kelti aikštėn tos pakraipos utopinį pobūdį ir verčia žengti atgal ta prasme, kad vėl imamasi grynai komercinio eksploatavimo priemonių net tokiose įmonėse, kurios visur laikomos tik valstybinio ūkio sritimi.

A. Domėnai.

Privatinės teisės šaltiniams visų pirma priguli domėnai. Plačia prasme šis žodis reiškia visą valstybinį turtą, gi siauresne—valstybinę žemės nuosavybę, k. a.: žemės ūkio dvarai, valstybiniai miškai, kartais ir kalnų kasyklos. Domėnai, valstybinių dvarų prasme, reikia skirti nuo valstybės galvos—monarcho nuosavių dvarų. Rusijoj, pav., vad. „udielinės" (udielnyja) ir kabinetinės žemės ir paties valdovo dvarai; Vokietijoj taip vad. „Hausgüter, Schatallgüter". Šių pastarųjų pelnas neįrašomas į valstybės pajamų ir išlaidų sąrašą. Pajamos iš žemės—seniausias valstybinių pajamų šaltinis. Tai visai suprantama: mokesniai tik tada galimi, kai pavaldiniai turi iš ko mokėti—kai jie pasiekia tam tikro gerovės laipsnio; valstybinės įmonės mato tokį tautos ekonomijos išsiplėtimą, kada ji išauga ribas patriarchalinio ūkio, tenkinančio savo reikmenis be pramonės pagalbos. Priešingai feodalizmo laikotarpiu žemvaldybė buvo ir atskiriems asmenims ir valstybei svarbiausiu turto pagrindu. Valdovas buvo šalies šeimininkas — dvarininkas savo dvare. Todel dvaro, o tuo pačiu valstybės, išlaidos buvo padengiamos gaunamomis iš žemės pajamomis. Bevažinėdamas iš domėno į domėną teismo ir valdymo reikalais, karalius laikydavo savo palydovus, įstaigas ir valdininkus daugiausia natūra, tų domėnų produktais.

Domenų atsiradimas labai įvairus: atsirado jie ir nukariavimo keliu ir užvaldymo ir paveldėjus iš mirusių vasalų šeimų turtus ir t. t.

Vokietijoje, Enriko 11-jo laikais, visa žemė „invia et inculta" priguléjo karaliui. Vienok, taip vadinami Imperijos domėnai, Karolio Didžiojo laikais turėję tiek daug reikšmės, prie jo įpėdinių žymiai sumažėjo, nes jas išdalino bažnyčioms, vasalams, didelę dalį nukariavo kiti,

taip, kad nuo XV amž. Imperijos domėnų pasiliko labai mažai, o nuo 1866 m. jos visiškai išnyksta. Tuo tarpu atskirų teritorijų valdovų domėnai nuo viduramžio vidurio žymiai padaugėja: jiems prisidėjo Imperijos lenai, padėjo tam daugėjimui užgrobimai, konfiskacijos, išmirimas bajorų šeimų, kurių dvarus tuomet prijungdavo prie valdovo domėnų. Sunkiausiais laikais domėnai būdavo parduodami, bet paskiau dažnai vėl atperkami arba kitokiais būdais atgaunami. Kartu su reformacija atsirado naujas domėnų didėjimo šaltinis — bažnytinių turtų sekuliarizacija. Nuo 16 amž. tokiu būdu formuojasi valdovo dvarų — Kammergut — sąvoka, kaip pajamų, skiriamų dvaro ir valstybės išlaidoms padengti, šaltinio, nors jau buvo ir kiti pajamų šaltiniai — regalijos ir mokesniai. Buvo ir du iždai: į vieną įplaukia pajamos iš domėnų, į antrą — iš rinkliavų, kurias ėmti leido valstybiniai luomai; pirmasis yra pilnoj valdovo žinioj, antrasis — luomų priežiūroje. Vokietijoj domėnai buvo valdovo ir jo šeimos nuosavybė, bet dėl privatinės ir viešosios teisės pagrindų, domėnų pajamomis padengdavo ne tik dvaro, bet ir valstybės išlaidas. Bet jau 1713 m. įsakymu Fridrikas Wilhelmas I sujungė domėnus ir valdovo dvarus (Kammerigüter ir Schatallgüter) ir paskelbė juos nenusavinamais; iš jų pajamų karaliui skiria nuolatinę algą, 1820 m. pasiekusią 2½ mil. talerių, ir paveda juos valstybei valdyti. Bet Napoleono karų metu žymi domėnų dalis tapo parduota. Toks pat domėnų likimas buvo ir kitose Vokiečių valstybėse.

Prancūzijos ir Anglijos domėnų kilmė ir jų valdymo pagrindai tie patys, kaip ir Vokietijoj: tai privatinė karališkos karūnos teisė. Greitai jie sumažėjo dėl dovanų ir pardavimo. Kad suvaržyti tokį domėnų mažinimą, leidžiami buvo draudžiamieji įsakymai. Bet tik Pranciškaus I-jo laikais nustatytas nenusavinimo principas; tik karaliaus vaikams galima atskirti karališkų domėnų dalys, o parduoti — tik karų metu ir tai tik parlamentui sutikus. Bet šitie įsakymai didelės reikšmės neturėjo. Po 1790 m. revoliucijos domėnai buvo paskelbti tautos nuosavybe, kuri galima ir nusavinti ir todėl, žinoma, jų skaičius žymiai sumažėjo: nuo revoliucijos laikų iki 1830 m. iš parduotųjų domėnų buvo gauta 4½ milijardo frankų. 1907 m. jų visas pelnas siekė 5,6 mil. frankų.

Tuo pat būdu Anglijoj jau nuo XII amž. domėnų skaičius pradėjo, dėl privačių pardavimų ir dovanojimų, mažėti. Enrikas VIII padidino vėl jų skaičių, užgrobęs vienuolynų žemes, bet Elzbietos ir Stiuartų laikais jas vėl išdalino savo mylimiesiems. 1793 m., kiek dar jų buvo palikę, paskelbė valstybiniais turtais. Dabar jų visas plotas nedidesnis kai 20.800 ha, gi pajamų 1914 m. iš jų gauta viso 540.000 sv. sterlingų.

Prūsija turi daug daugiau domėnų. Nežiūrint, kad 1820—1890 m. jų buvo parduota už 211 mil., 1914 m. buvo dar 420.000 ha, daugiausia rytinėse provincijose, iš kurių gauta 19.350.000 m. viso pelno, gi nuomos mokesnis padidėjo nuo 1849 m. iki 1907 m. už ha nuo 13,90 mark. iki 35,77 m. Be to, 1907 m., Prūsijos Žemės Ūkio Ministerijos apskaičiavimu, domėnai 3,14% viso ir 2,73% davė gryno pelno.

Austrijoj 1903 m. visas valstybinių domėnų ir miškų plotas siekė 1.134.000 ha, iš jų naudojamos žemės 782,000 ha, kuri valstybei duoda labai menko pelno.

Galop, Rusijoj iki revoliucijos buvo priskaitoma iki 4 mil. deš. valstybinių žemių (be miškų) su 15 mil. rublių viso (brutto) pelno. Po bolševikų perversmių visos žemės bendrai buvo pripažintos valstybės nuosavybe. Išskyrus kaimų gyventojams paliktąją žemę, tiesiog valstybės valdžioj buvo 11.886 tūkst. deš., jų tarpe taip vad. „sovchozų" — sovietų ūkių su trobesiais, gyvu ir negyvu inventorium, duodančiu pelno 2.076 tūkst. deš., kurių 3.465 tūkst. deš. pievų fondo ir 6.345 tūkst. deš. valstybinės žemės. Pastaroji skiriama išdalyti mažažemiams ir bežemiams, kad įkūrti naujų „sovchozų" sodyboms įkūrti ir apgyvendinti, nuomoti koncesijoms ir išdalyti įvairioms žinyboms ir įstaigoms

specialiais tikslais. Likusiųjų žemių eksploatavimo būdas — valstybinių įstaigų ir kai kurių pramonės sąjungų (trestų ir sindikatų) ūkinė priežiūra ir išnuomavimas žemės draugijoms, įvairioms įstaigoms, kooperatyvams ir net privatiškiems asmenims. Bet buvusiems žemės savininkams ir, bendrai, nedirbantiems elementams žemės nuomavimas draudžiamas. Išnuomojama varžytinių keliu 3, 12 ir, išimtinais atsitikimais, 24 metams, atiduodant pirmenybes valstiečių ir proletarų junginiams. Gyvulininkystės, cukrinių runkelių (burokų) sodinimo, durpynų, medvilnės auginimo rajonuose ir retai apgyventose vietose koncesijoms skiriama daugiau kai 22 mil. deš., taigi ne tik iš valstybei prigulinčių, bet ir kitokių žemių. 1923 m. Tarybų Rusijos biudžetu, pajamų iš valstybinių žemių tikėtasi 1½ mil. rub., 1924 m. — 20 mil. rub., taip pat 3½ mil. rub. iš žuvininkystės. Be to, šių šaltinių pajamos įplaukia ir atskirų sąjungos respublikų sąmatomis.

Domėnai eksploatuojami keliais būdais.

1. Iki 18 amž. pradžios labai praplitęs buvo pačios valstybės ūkininkavimas. Dar Karolis Didysis 812 m. Capitulare de villis imperialibus teikia smulkių nurodymų, kaip toki ūkiai tvarkyti. Tais laikais vienas asmuo sudarydavo visą domėnų administraciją, kartu atlikdavo teismo ir policijos funkcijas. Bet galų gale, pakilus žemės ūkio kultūrai, toks eksploatavimo būdas pasirodė valstybei labai netinkamas, nes nuosavus ūkis reikalingas didelių išlaidų, gi pelnas iš žemės ūkio labai nepastovus. Antra, sunku surasti ištikimų prievaizdų: neužidomauti gaunamame pelne, jie beveik nepareiškia iniciatyvos, o teikti jiems instrukcijas ir steigti kontrolės organus, — atsiranda daug kliūčių. Tuo būdu nuosavi eksploatacija dar pateisinama, jei steigiami pavyzdingi ūkiai ir specialės kultūros, kur pirmon eilėn statoma tų kultūrų ir ūkių pavyzdinė reikšmė.o ne didžiausio pelno gavimas. Tiesa, kai kada pati valstybė priversta laikinai vesti nuosavius ūkius, kol išdalina naujakuriams ir t. p.

2. Atsakingoji administracija. Šituo atsitikimu prievaizda laiduoja valstybei tam tikrą mininalį pelną iš tų dvarų, o iš to, kas gaunama daugiau, tam tikras % eina jo naudai. Čia tikimasi suįdominti prievaizda to % gavimu. Atsakingoji administracija buvo praplitus Prūsijoj Didžiojo Kurfürsto laikais, pradedant 1660 met.; bet 1684 m. ją visiškai panaikino. Tokio ūkio eksploatavimo blogoji pusė buvo tame, kad toji nauda menkai viliojo prievaizdai. Trūkstant pajamų, patsai turėjo išlyginti visus nuostolius. Valstybei gi visvien pelno maža. Todel atsakingoji administracija, del jos netinkamumo, atmesta.

3. Paveldimoji nuoma laiduoja valstybei nuolatinį pelną. XVIII amž., ypač Prūsijoj Fridriko I ir II-jo laikais, tai buvo vyraujantis domėnų eksploatavimo būdas. XIX amž. toks būdas pasitaiko labai retai, išimtinais atsitikimais, pav., išnuomojant Prūsijos naujakuriams vad. „Rentengüter“ sistemoj.

Šis būdas daugiau patraukia nuomininką tuo, kad visą laiką pastovus nuomos mokesnis, laiduotas valdymas ir ūkininkavimo laisvė. O valstybei patogu reikalo paprastumas: jei jau dvaras išnuomotas paveldimon nuomon, tai juo nereikia daugiau rūpintis. Bet valstybės pelnas iš jų nesikeičia ir galų gale įgauna žemės prievolės pobūdį; bet kai kada nustatoma perijodiški mokesnio pakėlimai. O jeigu be to nuomininkui suteikiama teisė išpirkti nuomuomojamąjį sklypą, tai paveldimoji nuoma nieku nesiskiria nuo terminininio žemės pardavimo.

4. Terminė nuoma dabartiniu metu yra paprasčiausia valstybinių dvarų eksploatavimo priemonė. Terminėn nuomon atiduodama įvairiais būdais: a) susitarus su nuomininku. Šituo būdu dažnai pasinaudoja blogam nuomojanti valdžios pusė; seniau taip ir būdavo: už minimalį mokesnį išnuomodavo domėnus dvaro numylėtiniams. b) Keliant nuomininkams nuomos kainą ir c) viešose varžytynėse nuomoja tas, kuris apsiima mokėti aukščiausią nuomos mokesnį. Pastarasis būdas vartojamas dažniausia. Jo blogumas tame, kad, pakėlęs aukščiausią nuomos mokesnį, ne visuomet bus labiausiai ištikimas nuomininkas. Todel, paprastai, valstybė turi teisės pasirinkti vieną iš asmenų, siūlančių aukščiausiąją nuomą. Reikalaujama, kad nuomininkas savo ištikimybę laiduotų užstatu. Domėnus nuomoja ir stambiais dvarais ir smulkiais ūkiais. Pastarasis nuomavimas naudingesnis, ypač nuomojant žemę atskiroms kultūroms.

Bendrieji terminėn nuomon išnuomavimo pagrindai: 1. visų pirma apskaičiuojama, kokis mažiausias pelnas turi būt gaunamas iš dvaro; imama galvon žemės renta su paprastu valstybės įdėto kapitalo nuošimčiu. 2. Nuomos mokesnis neprivalo būt labai aukštas, kad nuomininkas galėtų gauti iš ūkio už savo darbą ganėtiną atlyginimą; per daug aukštas mokesnis kenkia ūkiui. 3. Rimtai reikia žiūrėti į nuomininko asmenį, jo užsiėmimą ir rimtumą. Geram nuomininkui reikia palikti teisė, praėjus terminui, atnaujinti nuoma, žinoma, tomis pat sąlygomis. Ši taisyklė ypač labai svarbi daryti kapitalines melioracijas, kurios apskaičiuojamos ilgesniam laikui. 4. Reikalauti iš nuomininkų piniginių užstatų jų turtingumui išrodyti. 5. Taip pat nuomininkas privalo taisyti dvaro inventorių, gyvulius ir t.t.; jei visa tai supirktų valstybė, būtų padaryta stambios išlaidos, o nebūtų jų tinkamo laikymo garantijų. 6. Nuomos terminas pareina nuo vietos sąlygų ir nuo tų melioracijų, kurias daryti trumpam laikui nuomininkui neišsimokėtų. Antra vertus, perdaug ilgas nuomos terminas nepatogus valstybei, nes tada nėra galima atatinkamu laiku pakelti nuomos kainą. Praktikuojama įvairūs nuomos terminai — nuo 18 iki 100 metų. Pietų Vokietijoj ir Prancūzijoj tas laikas daug trumpesnis. Nuoma iki gyvos galvos nepraktikuojama, nes tada nuomos terminas priklausytų pripuolamų apystovų — nuomininko mirties. 7. Iždui yra patogiau, kai išnuomojami stambūs dvarai, tačiau, iš viso, yra pelningiau išnuomoti smulkiais žemės sklypais. 8. Kontrakto sąlygose reikia numatyti taisyklės, kurios draustų nualinti ūkį (pav. uždrausti išvežti iš ūkio šiaudus, mėšlą ir t.t.). Nereikalinga bet gi varžyti nuomininko ūkinių galimumų. 9. Paprastai, nuomoms mokesnį nustato pinigais, bet galima ir natūra, pav., grūdais,

kad apsaugot valstybę ir nuomininką nuo rinkos kainų svyravimo. 10. Kontrakte reikia numatyti palengvinimus nelaimingais atsitikimais; bet nuomininkas privalo apdrausti nuo ugnies išnuomotus trobesius ir kitokį turtą.

Be žemės dvarų, domėnams priklauso taip pat ir kitokios su žeme surištos įmonės ir kultūros, taipogi pagalbinės naudojimo sritys, pav., vynuogynai, mineraliniai šaltiniai ir maudyklės, malūnai, žvejyba, austerių gaudymas, gintaro ieškojimas ir kit.

Politinės ekonomijos klasinė mokykla, Adomo Smith ir jo pasekėjų vardu, griežtai stovi už domėnų pardavimą. Be to, jie nurodė, kad valstybė ir jos organai žemės ūkiui vesti neturi ūkinės nuovokos nei praktikos, ir todel iš domėnų negaunama atatinkamo pelno. O privatinė jų eksploatacija gal būti daug naudingesnė visam tautos ūkiui. Gaunamas iš domėnų pelnas neatatinka valstybinių išlaidų augimui ir todel bus geriau gautus, jas pardavus, pinigus panaudoti valstybės skoloms apmokėti. Vokietijos mokslininkai L. Šteinas ir Ad. Wagneris, tam priešingai, palaiko domėnus, o Rau mano, kad šio klausimo negalima vienodai išspręsti, visa priklauso nuo ekonominės konjunktūros sąlygų ir aplinkumos.

Senesniaisiais laikais domėnus dažnai parduodavo arba užstatydavo. Prūsijoj, pav., 1830 m., kad palengvėtų sunki valstybės padėtis, buvo parduota daugybė domėnų. Tasai pardavimas pasirodė esąs visai pelningas: parduodant buvo gaunama daugiau, kaip kapitalizuoto nuomos mokesnio sumą už parduotąsias žemes. Austrijoj daugiausia domėnų parduodavo 1810 ir 11 met., taip pat 50-siais ir 60-siais pereito šimtmečio metais. Iki revoliucijos Rusijoj vidutiniškai buvo parduodama valdiškos žemės už 600.000 rub. per metus vidaus kolonizacijos tikslais.

Domėnų laikymo naudą mato tame, kad gaunamas iš jų pelnas žymiai lengvina gyventojams mokesnių naštą. Patogiose ūkio sąlygose tos pajamos gali būti labai žymios ir nuolat didėti, o jų pardavimas gali būti nuostolingas, jei paskui žemės kainos pakyla. Kai del valstybinių skolų, tai geriausia jas išlyginti reguliariškais išmokėjimais. Antra, steigiant domėnuose pavyzdinius ūkius, valstybė gali tapti žemės ūkio kultūros pionierium. Bet jei jau domėnus parduoti, tai tik nė masėmis, nes tada, be abejo, nukris žemės kaina.

Patogiausia parduoti nedideliais sklypais vidaus kolonizacijos tikslais. 1919 m. Vokietijoj priimtas įstatymas, kuriuo sąjunginės valstybės verčiamos parduoti domėnus, kai pasibaigia nuomos sutartys, vidaus kolonizacijos įstaigoms, kainomis, atatinkamomis gaunamam iš jų pelnui, išskiriant tuos domėnus, kurie skirti mokykloms arba bandomiesiems ūkiams steigti ir t.t.

Visais atvejais iš domėnų pardavimo gautasis pelnas turi būt priskirtas valstybės nepaprastoms pajamoms, kurios taip

pat skiriamos nepaprastoms valstybės išlaidoms padengti arba mokėti skolas. Naujų domėnų pirkimas pageidaujamas tik tada, kai to privalo valstybės reikalai, pav., speciališki politikos tikslai. Tokiais tikslais domėnų pirkdavo naujakurių komisijos (Ansiedelung Komission) su tikslu įskiepyti Poznanėj vokiško elemento. Bet tie pirkimai taip pakėlė žemės kainas, kad jau vėliau tai buvo galima daryti tik su dideliais nuostoliais. Taip pat galima pirkti žemė įsteigt pavyzdiniams ūkiams ir t.t.

B. Miškai.

Senesniaisiais laikais didesnė domėnų dalis buvo miškai. Juos naudojo visai primityviškai: medžioklėms, ganykloms ir t. t. Medžio vertė buvo labai žema. Tiktai XVIII ir XIX amž. prasideda miškų racionalesnis ūkis ir miško medžiagos vartojimas. Pati valstybė veda miškų ūkį, nuoma nevartojama. Iš tikrųjų toksai ūkis, palyginamai, nereikalingas didelių piniginių išlaidų, nereikalingas didelės darbo jėgos, daugiausia reikalinga technikos žinių, kurių valstybė, turėdama savo žinyboj daugybę girininkų, turi daug daugiau, kai privatiniai asmens. Ūkio planas čia turi būt apskačiuojamas ilgiems metams, kai kada 99-150 metų, žiūrint kirtimų rūšies. Toki laikmečiai netinka nuomuojamo ūkio sąlygoms. Ir iš tiesų, eksploatavimas miškų dideliu mastu duoda geresnių rezultatų, o tokį eksploatavimą valstybė atlieka pigiau, kaip privatus asmuo. Antra, valstybės miškų vertybė labai didelė, iš nuomininko nereikalaujama didelių išlaidų, ir todel miškų nuomavimas nebūtų pakankamai laiduotas ir reikalinga būtų painios priežiūros. Pagaliau, miškų ūkis dažnai reikalingas ilgalaikių išlaidų, pav., užsodinimo, kultūrinimo išlaidos, kurios daugumai nuomininkų visai nepriejnamos. Todel miškų nuomavimas yra tik labai reta išimtis. Del tokių apystovų, pati valstybė privalo vesti miškų ūkį, organizuoti savo administraciją ir toji administracija turi prižiūrėti ir privatinius bei bendruomenių miškus, kad apsaugot' juos nuo pragaištingos eksploatacijos.

Valstybinių miškų vyriausybės uždaviniai — iš vienos pusės miškų apsaugojimas, iš kitos — pelningiausias jų eksploatavimas. Tuo tikslu visų pirma daroma smulki miškų taksacija, vedama statistika, sudaromi jų žemėlapiai ir t.t. Po šių priruošiamųjų darbų reikia išdirbti miškų ūkio eksploatavimo planas. Tame plane reikalinga smulkiai nurodyti miškų eksploatacijos būdus, kirtimo apyvartą, kiekį kasmet kertamųjų medžių ir t.t. Visus tuos nurodymus reikia paremti statistiniais ir miško technikos daviniais ir apskaičiuoti metiniu kiekvienos

medžių rūšies priaugimu, kad išvengt jaunų daigų naikinimo. Tuo tikslu sustatomos atatinkamos lentelės. Miškų apsaugos uždaviniai visų pirma tame, kal planu atžymėtas kirtimas nenualintų miško. Toliau, reikia žiūrėti miškų gaisrus ir kitokius gaivališkus reiškinius perspėjamų priemonių, kad miškų negadintų gyvuliai, vabzdžiai, o svarbiausia, kad nevogtų ir neteisėtai nekirstų medžių. Kovoti su vagiliavimu neužtenka tik policinių apsaugojimo priemonių (miško sargų, smarkių bausmių), reikalingos ir kultūrinio pobūdžio priemonės: šviesti ir dorai auklėti visuomenė ir kovoti su pauperizmu. Ūkinis miškų eksploatavimas dažnai reikalingas miško kelių sutvarkymo ir upių tekmių reguliavimo, kuriomis plukdomas ir išvežamas miškas. Eksploatuojant miškus, reikia kiek galint stengtis parduoti visą tų metų kirtimo taupą. Parduodama vienu sekančiu būdu: 1. Miškas parduodamas nuo kelmų varžytynėse. Tuomet pats miško pirkėjas kerta ir apdirba mišką. 2. Jau nukirsti medžiai parduodami varžytynėse arba valstybės parėdymu nustatyta taksa.. 3. Miškas parduodamas laisva miškų žinybos ir pirkėjų sutartimi. Bet toki atsitikimai labai reti. Visuose šituose pardavimo atsitikimuose parduotojo miško transportas ir tolimesnis pardavimas dalimis pavedamas privatinei prekybai. Valdiško miško kainos neturi būt žemesnės kai rinkos kainos, kurias nustato lasvoji konkurencija; žemesnės kainos būtų nieku nepateisinama valstybės dovana privatiniams asmenims ir todel galimos tik labdarybės tikslais. Valstybinių miškų ūkis turi siekti didžiausio pelno ir vadovautis privatinio ūkio priemonėmis. Ateities interesų dėliai kartais nutolstama nuo šių principų, pav., perkami žemės plotai ir užsėjami miškais, apsodinamos miškų dykynės ir t.t.

Nereikia užmiršti, kad valstybė saugoja miškus ne vien tam, kad gautų didžiausio pelno, bet ir ekonominiais bei valstybiniais tikslais, — del didelės miškų įtakos į šalies klimatą, drėgmę, gynimąsi nuo pustomųjų smilčių ir kitokių nelaimių. Visa tai kalba prieš miškų atidavimą privatiniams asmenims. Valdiškas miškų ūkis gali būt geru pavyzdžiu privatiniams, taip pat gali būti gerų ir pigių diegų ir kuro gavimo šaltiniu neturtingiesiems. Iš miškų ūkio dar gaunama ir kitokios, antracilės, naudos. 1. Medžioklė, seniau buvusi valstybinė regalija. Nuo Prancūzijos revoliucijos laikų, teisė medžioti svetimose žemėse pamažu išnyksta ir paliekama tik savininkams, su nedideliais aprėžimais. Valstybės miškuose tą teisę valstybė išnuomoja arba paveda girininkams už tam tikrą atlyginimą. 2. Taip pat buvusi regalija, žvejyba, eksploatuojama tuo pat būdu, kaip ir medžioklė. 3. Gyvulių ganiavos, uogos ir t.t. irgi išnuomuojamos.

XIX amž. pelnas iš valstybinių miškų padidėjo

Valstybės miškų plotas buvo:

Vokietijoj apie	5	mil. ha arba	1/6	viso šalies miškų ploto
bendruomenės miškų	2,29	„ „ „	1/6	„ „ „ „
Viso	7,29	„ „ „	1/2	„ „ „ „

Valdiškų miškų buvo:

Rusijoj	2,886	tūkst. hekt.	33,5%
Austrijoj	721	„ „	7,3%
Vengrijoj	1,160	„ „	15,3%
Prancūzijoj	893	„ „	9,4%

Valstybinių miškų pelnas buvo:

			visas (brutto)	grynasis p.
Prūsijoj	1911—15 m.	vidutiniškai	155,14 mil. m.	82,14 mil. m.
„	1917 m.	„	156,81 „ „	88,89 „ „
„	1919 m.	„	261, 3 „ „	175, 9 „ „
Prancūzijoj	1912 m.	„	34,16 mil. fr.	18,87 mil. fr.
Vengrijoj	1912 m.	„	25,78 m. kron.	4,46 m. kr.
Austrijoj	1912 m.	„	25,78 m. kron.	4,45 m. kr.
			(kartu su domėnais).	

Galų gale Rusijoj, kur valdiškų miškų plotas siekė 393 milijonus dešimtinių arba 74% viso miškų ploto, pelnas 1912 m. buvo 80 mil., 1913 m. 72 mil. rub. (daugiausia parduodant malkas). Dabarties metu Sovietų Rusijoj iš miškų 1923 m. apskaičiuota 17 mil. rub. pelno, 1924 m. — 42 mil. rub.

C. Kalnų ir druskos kasyklos.

Iš pradžių kalnų verslai, kuriuos kartais kartu su žeme vadindavo domėnais, prigulėjo valstybei regalijų teisėmis. Kalnų regalijos esmė yra tame, kad kai kurie iškasamieji mineralai buvo uždrausti privatiniams asmenims naudoti ir aprėžti tam tikromis taisyklėmis. XII ir XIII amž. Vokietijos kalnų pramonė buvo karališkoji regalija ir eksploatuojama buvo arba pačios valstybės arba išnuomojama už tam tikrą mokesnį ar duoklę privatiniams asmenims. Valdovų regalijų teisės buvo keletą kartų tvirtinamos: 1356 m. Aukso Bula, 1519 m. renkant Karolių V duotąja kapituliarija ir galų gale 1648 m. Vestfalijos taika. Remiantis pirmykščia teise, kalnų regalija buvo nuosavybės teisė žemės gelmių turtams ir rūdynams. Nykstant regalijos teisėms (apie tai dar reikės vėliau kalbėti), kalnų kasyklų pramone buvo galima verstis laisvai, t. y. kiekvienas turėjo teisės ieškoti ir kasti žemės turtus. Ta pat teise naudojosi ir valstybė; ji dabar privatinės nuosavybės teisėmis valdo visas likusias kalnų pramonės šakas ir rūdynus. Tas pramonės šakas valstybė arba pati eksploatuoja arba išnuomoja privatiniams asmenims už tam tikrą mokesnį. Apie tą mokesnį teks dar atskirai kalbėti.

Anglijoj iš pradžių irgi viešpatavo regalijų principas: valstybė išnuomodavo kasyklas už labai žemą mokesnį privatiniams asmenims. Bet nuo XV ir XVI amž. žemininkai sek-

mingai pradėjo kovoti už teisę ieškoti kasinių savo žemėse, kaip už žemės nuosavybės teisės tam tikrą dalį; ir Karolio I-jo laikais jie tą kovą laimėjo. Merkantilistinių pažiūrų įtakoje, karalius pasiliko tik aukso ir sidabro kasyklas. Prancūzijoj stipri karalių valdžią išlaikė sau kalnų pramonės regalijų teisę. XVII ir XVIII amž. teisę ieškoti kasinių už labai aukštą mokesnį pavedė generaliniams supirkėjams (fermers génereaux). Prancūzų revoliucija kalnų pramonę paskelbė tautos nuosavybe ir jų eksploatavimą pavedė privatiniams koncesionieriams.

Dabarties laiku žymios finansinės reikšmės turi kalnų pramonė tik Vokietijoj, Austrijoj ir Rusijoj.

Eksploatuojama kalnų pramonė pačios valstybės nuostatais. Nuomon jį neatiduodama: kaip ir miškų ūkyj, jų eksploatavimas reikalingas specialistų kalnų inžinierų artimos priežiūros. Tik plačiu mastu apsimoka juos eksploatuoti ir ilgam laikui dėti stambius kapitalus. Tikslas, žinoma, kaip ir kitose privatiškai ūkinėse valstybės įmonėse, — gauti daugiausiai pelno. Be to, kalnų pramonėj, privatinio ūkio atžvilgiu, reikia, skaitytis ir su kitokiais gerovės reiškiniais: būtinai reikia palikti žemės turtų ateinančioms kartoms ir taip pat sociališkai politinio pobūdžio reikalavimams. Dar nesenai vyravo nuomonė, kad kalnų pramonę reikią pavesti privatiniams asmenims; buvo sakoma, kad gaunamas iš jų pelnas labai svyruoja ir neatatinka valstybinio ūkio sąlygoms, komercijos atžvilgiu jų eksploatavimas iškelia tokių kliūčių, kurias daug lengviau nugalėtų privatiniai verslamonininkai. Priešingoji nuomonė nurodo, kad privatinis jų eksploatavimas, esant didelėms įmonėms, neturi nieko teigiamiau palyginti su valdišku: todel pajamų svyravimą galima pašalinti įvedus tam tikras ataskaitas į fondus, skirtus tiems svyravimams išlyginti (1922 m. birželio 8 d. Vokietijos įstatymas). Be to, valstybinė kalnų pramonė duoda valstybei tokių kasinių, kurie labai svarbūs ir pačios valdžios įmonėms ir visam tautos ūkiui, pav., anglis, druska, kalijus ir t.t.

Dabarties laiku palaikoma valstybinė kalnų pramonė ir jų praplėtimas, ypač akmeninės anglies kasyklų, kad apsaugot juos nuo privatinių kompanijų monopolizavimo ir grobuoniškos eksploatacijos tautos ūkio nenaudai. Taip pat manoma, kad šiuo būdu valstybė gali turėti betarpiškos įtakos į kalnų darbininkų padėtį. Ypač po Vokietijos revoliucijų akmeninės anglies pramonės socializavimo klausimas yra vienu pirmųjų tautos ūkio reformų programoj. Jau 1919 m. Imperija priėmė įstatymą šiuo klausimu. Juo socializacija suprantama ne pramonės suvalstybinimas, o tik privalomas jų sindikavimas, kur

valstybė dalyvauja ir prižiūri produktų gavimo ir paskirstymo. be to dar bendradarbiauja organizuoti akmens anglių pramonės darbininkai. Taikant praktikon, ši priežiūra, vienok, sutiko visą eilę kliūčių. Pasirodė, kad ir tose pramonės šakose, kur senai priklauso valstybei, eksploatavimo vaisiai visai nepatenkinami. Viena, labai lėtos ir varžančios valstybinio ūkio formos, prižiūrintiėji tą pramonę valdininkai nesusidomėję pasisekimu ir tuo būdu pelnas menkėja. Toliau, prie dabartinės darbininkų įstatimdavystės reikalavimų, valstybinės įmonės negal konkuruoti su privatinėmis. Galop, įmonių didinimas, panaujinamas ir tobulinimas reikalauja tokių išlaidų, kad dabarties valstybinio kredito sąlygose iždas negali tokių sumų pinigų rinkoj realizuoti vienais valstybiniais paskolų laidavimais; privatinės įmonės, priešingai, užstatydamos savo turtą, lengviau susiras kredito.

Visi šie samprotavimai vertė priimti Vokietijoj visą eilę įstatymų, kad perduot akcinėms bendrovėms valstybines kalnų pramonės šakas. Prūsijoj tokį įstatymą priėmė 1923 m. spalių 9 d. Bendrovėms pavedama tik jų eksploatavimas ir valdymas; pati kalnų pramonės nuosavybės teisė paliekama valstybei. Valstybė veikia darbo vedimą, paėmus sau visą akcinį kapitalą už specialiai tuo tikslu išleistą paskolą. Bet leidus Landtagui, akcijas galima parduoti ir privatiniams asmenims. Įmonės visa tvarka grynai privatinio pobūdžio. Bendrovės gauna 100 metų privilegijų, apsiima savo vardu vesti visą darbą, už viską jos atsako ir veda visa būtinai komerciniais pagrindais. Materialinė nauda valstybei yra tame, kad už akcijas gauna dividendą ir dar ½ viso (brutto) pelno iš visų bendrovei perduotų valstybinių turtų, kurie, koncesijai pasibaigus, su visais priaugimais ir pagerinimais grįžta nemokamai valstybei.

Dar anksčiau, 1921 m. Viurtenburge irgi buvo priimtas panašus įstatymas: valstybė čia gauna pusę bendrovės akcinio kapitalo ir paskolų obligacijų. 1924 m. Badene priimtas druskos pramonės įstatymas. Taĩs pat metais Bavarijoj priimtas įstatymas apie visų valstybės kalnų ir druskos pramonę, ir Saksonijoj, kur valstybė gauna visas akcijas. o bendrovės obligacijoms sumoje ⅓ jos turto vertybės, atskaičius skolas, duoda garantiją.

Sovietų Rusijoj 1923 m. įstatymu apie žemės gelmes, visos kasimų vietos yra valstybės nuosavybė. Tyrinėti, gaminti ir perdirbti turi teisės visi piliečiai ir juridiniai asmenys, mokėdami už dešimtinę pavestinės žemės po 50 kap. per metus ir 1—5% dalinių ataskaitų, nežiūrint visų mokamų verslo ir kitokių mokesnių. Ištirtąsias kasinių vietas išnuomoja imdami, be nuomos mokesnio, dar po 1 rub. nuo dešimtinės metams. Be to, nuo visų įmonių imamos 10 rub. nuo tam tikro ploto ištyrimo rinkliavos; tą plotą nustato atskira instrukcija. Kai kurioms įmonėms pripažinta valstybinė reikšmė: jos pavestos S.S.S.R. Tautos Ūkio Aukščiausios Tarybos žinybai, kad eksploatuotų komerciniais pagrindais.

Iki šių laikų tik Vokietijoj, Austrijoj ir Rusijoj kalnų pramonė turėjo šiokios tokios reikšmės. Štai daviniai:

		Visas (brutto) pelnas	Grynasis pelnas.
Vokietijoj	1913 m.	396 mil. m.	28 mil. m.
Prūsijoj	1910—15 m.	331 „ „	30 „ „
biudž. num.	1917 m.	422 „ „	38 „ „
biudž. num.	1919 m.	731 „ „	55 „ „

		išlaidos.		
Austrijoj	1912 m.	43 mil. kr.	43 m. kr.	
„	1916—17 m.	79 mil. kr.	30 m. kr.	49 mil. kr.
			nuostolis	
Rusijoj	1907 m.	10,1 mil. rub.	13,5 mil. rub.	3,4 m. r.
„	1909 m.	10,8 „ „	17,6 „ „	7,0 „ „
biudž. num.	1910 m.	15,3 „ „	18,0 „ „	2,7 „ „
„ „	1911 m.	15,8 „ „	18,2 „ „	2,4 „ „

D. Pramonės bei prekybos įmonės ir bankai.

Sekančią privatinės teisės valstybinių pajamų šaltinių kategoriją sudaro jos pramonės įmonės. Jų pradžia irgi randama valdovų regalinėse teisėse. Vėliau, merkantilistinių mokslų įtakoje, valstybės kišimasis į prekybos ir pramonės įmones dar labiau pasireiškia. Atsiradus liberalinėms srovėms politinėj ekonomijoj, pamažu valstybė nustoja dalyvauti pramonėj; kas seniau buvo jos monopolinė išimtina teisė, pamažu pereina į privatines rankas. Likusios valstybinės fabrikos, dirbtuvės ir kitos įmonės eksploatuojamos privatinės teisės pagrindais, laisvojoj konkurencijoj. Tos įtaigos atsirado iš dalies iš valstybinių domėnų, kaipo jų nuosavybė, iš dalies įsteigtos merkantilizmo laikmečių, saryšyj su valstybės pastangomis paimti tą ar kitą gamybos šaką eksporto tikslams, iš dalies, kaip pavyzdinės įmonės gamybos tobulinimą paskatint. Pastarosios valstybinės įmonės, paprastai, pelno neduoda, o dar kai kada reikalingos pridėti, bet jos vis tik pageidaujamos, kol turi skatinamosios reikšmės.

Svarbiausi valdiški fabrikai ir dirbtuvės sekanti:

1. *Parceleno dirbtuvės.* Pirmu kart parcelenas 1518 m. buvo atgabentas iš Kinų ir Japonijos. Gaminti parcelenas Europoj, pirmosios pastangos nepavyko, nes nepažino svarbiausios parceleno sudėtinės dalies — kaolino. Tik 18 amž. pradžioj vokietis Bötga Mainene rado būdą gauti kietą, visiškai panašų į kiniečių, parceleną. Nors Saksonijos Meineno manufaktūra stengės tą būdą išlaikyti paslaptyj, bet papirkti tarnautojai paslaptį išdavė ir tuo būdu jo gamyba paplito. Nuo to laiko įvairiose vietose įsisteigė daug parceleno valstybinių dirbtuvių. Nuo XIX amž. 50-jų metų praplito ir privatinė parceleno pramonė. Bet iki pastarųjų laikų užsiliko valdiškų dirbtuvių, jų žymiausios: Meineno, Vienos (gyvavo nuo 1720 iki 1864 m.), Berlyno (1763 m.), Sevro (iš pradžių įsteigta Velsne, 1738 m. perkelta į Sevrą), Kopenhageno, Petrogrado ir Stokholmo.

2. *Kilimų ir apmušalų* fabrikos, kurių žymiausia Gobelinų fabrika, įsteigta 15 amž. netoli Paryžiaus.

3. *Gėralų valstybinės dirbtuvės.* Prie Bavarijos dvaro įsteigta 1614 m. ir duoda apie 7 mil. markių gryno pelno.

4. *Valstybinės tipografijos,* atliekančios valdiškus darbus, bet ima ir privatinius užsakymus (Berlyno, Vienos, Paryžiaus, Petrapilio ir kit.).

Pramonės įmonių srityje pastebima tendencija eksploatuoti jas privatinio ūkio pagrindais.

Pav. 1921—1924 m. Badeno, Prūsijos, Saksonijos priimtieji įstatymai del elektros jėgos eksplotavimo perdavimo akcinėms bendro-

vėms. Panašūs įstatymai 1922 m. priimti Badene del valstybinės degtinės varyklos ir majolikinės manufaktūros. Šie įstatymai remiami tuo pat, kaip anksčiau minėtosios kalnų pramonės įmonių perdavimo akcinėms bendrovėms įstatymai.

Grynai prekybinės įmonės valstybei eksploatuoti netinka, — be tų atsitikimų, kai valstybė parduoda savo gamybos produktus.

Bankai skirstomi į tris kategorijas. Paprąstieji komercijos bankai valstybei netinka, nes valstybės ir grynai komerciniai reikalai nesutinka. Seniau valstybė steigdavo tuos bankus, nes nebuvo privatinių kapitalų, kad teikt kredito pramonei, prekybai ir žemės ūkiui. Ten, kur ir dabar yra toki bankai, jie atlieka įvairias valstybinės operacijas, pav., valstybės iždo sąskaita atliekami išmokėjimai, valstybės skolų tvarkymas, laisvų valdiškų sumų paskirstymas, kasos priedermių atlikimas, valstybės ir bendruomenių paskolų lakštų leidimas ir pn. Žemės ir ipotekos bankai, bendrai imant, irgi netinkami valstybiniam ūkiui, nes jie, kaip ir komerciniai bankai, steigiami kartais agrarinių šalies santykių reguliuoti arba vienų ar kitų žemės ūkio formų palaikyti. Trečioji bankų kategorija, kuri turi teisės leisti banknotus. Čia būva du atsitikimai: leidžiama leisti banknotai grynai valstybiniam bankui arba tam tikromis taisyklėmis, prižiūrint valstybei, ir privatiniams bankams. Antrasis atsitikimas labiau praplitęs. Tuomet valstybė tuo ar kitu būdu dalyvauja tokio banko pelne. Tai visiškai teisinga, kaip atlyginimas valstybei už privilegiją, kuria naudojasi bankas, leisdamas banknotus ir tuo būdu naudodamas beprocentinę paskolą (banknotai tampa mokamąja priemone).

Atsižvelgiant į santykius su valstybe, bankai būva:

1. *Grynai valstybiniai.* 1772 m. Prūsijoj buvo įsteigta Jūrų prekybos bendrovės Generalinė Direkcija su kredito įstaigų funkcijomis užsienio prekybai atgaivinti. 1810 m. valstybė išpirko visas tos bendrovės akcijas; panaikinus jos prekybines funkcijas, ji tapo paprastu banku, kuris leidžia Prūsijos valstybines paskolas, diskontuoja ir perka vekselius, išduoda lombardines paskolas ir atlieka kitokias bankines operacijas. Jo kapitalas siekė 100 mil. markių, 1910 m. gryno pelno įplaukė iždan 4½ mil. markių. 1913 m. — 7,7 mil. markių. 1919 m. bendrasis (brutto) pelnas siekė 40 mil. markių, išlaidos 2,62 mil. markių. Kitas Vokietijos valdiškas bankas įsteigtas 1780 m. Nuernberge ir 1920 m. perkeltas į Miuncheną. Jis remia kreditą, pramonę, prekybą ir žemės ūkį. Pusė to banko grynojo pelno skiriama atsargos fondan, o kita pusė valstybei (1913 m. 4,2 mil. m., 1920 m. buvo laukiama 10 mil. m.).

Atskirų valdiškų bankų buvo ir kitose mažose Vokietijos valstybėse. Nuo karo pradžios 1914 m. buvo įsteigtos buvusiais pavyzdžiais skolinamosios valstybės kasos, kurios, užstačius kilnojamąjį turtą, išduoda terminines paskolas. Tai tik laikinės įstaigos, bet, matomai, ilgalaikės. Jos yra valstybinio banko žinioje ir turi teisės leisti beprocentines valstybinių paskolų valdybos obligacijas, iš tikrųjų popierinius pinigus, pradedant 1 marke ir daugiau. Jų pelnas valstybės iždui — 1919 m. 350 mil. markių.

Valstybinių bankų yra Švedijoj, Bulgarijoj ir kai kuriuose Šveicarijos kantonuose. Bet tipinga valstybinių bankų šalis, be abejo, yra Rusija. Jau 18 amž. ten atsirado toki bankai — paskolų, komerciniai, asignaciniai, skolinamosios ir taupomosios kasos. Jie priimdavo piniginius indėlius iš privatinių asmenų ir skolindavo dvarams. Jų operacijos buvo nesuderintos: išduodavo ilgalaikes paskolas, o indėlius priimdavo daug trumpesniam laikui. Be to, dar valstybinis iždas kaip tinkamas elgėsi su tų bankų pinigais, imdamas juos biudžeto trūkumams išlyginti. Todel 1860 m. šias kredito įstaigas paverčia valstybiniu banku (išskyrus paskolų ir taupomąsias kasas), kurio tikslas, remiantis 1894 m. įstatais, palengvinti piniginė apyvarta, remti pramonė ir žemės ūkis, suteikiant jiems trumpalaikį kreditą, o taip pat sutvirtinti pinigų kreditinė sistema. Vadinasi, bankas buvo kartu ir komercinis, ir emisinis. Pagrindinis jo kapitalas 50 mil. rublių. Jis skolindavo pramonei ir žemės ūkiui, taip pat per tarpininkus teikdavo smulkų kreditą namų amatininkams, smulkiems pirkliams ir pramoninkams, — todel prie jo buvo susidariusi tam tikra valdyba; be to, dar jis teikdavo kredito žemietijoms ir miestams; vėliau prie jo buvo įsteigta ypatinga žemietijų ir miestų kredito kasa. Šis bankas duodavo valstybei pelno iki 22 mil. rublių (1912 m.). 1880 m. be jų dar buvo įsteigti du stambūs valstybiniai bankai — bajorų ir valstiečių, — kurių lėšos susidarė iš išleistų užstatomųjų lakštų ir obligacijų. Šie du bankai valstybei pelno neduodavo; Valstiečių bankas iš dalies reikalavo stambių sumų pridėti.

Įsigalėjus Sovietų valdžiai, visos valstybinės, visuomeninės ir privatinės kredito įstaigos buvo panaikintos. Bet perėjus prie NEP'o vėl kilo kredito reikalingumas. 1921 m. spalių m. 12 d. atstatomas valstybinis bankas: reikalinga teikti finansų valstybinei pramonei, kai ji vėl pradedama vesti ūkiniu apskaičiavimu. Valstybinis bankas atlieka ir emisijos funkcijas, manoma pavesti jam ir vietos ūkio kreditavimas. Vietose jis turi 248 savo skyrius. Be valstybinio Banko, atsiranda keletas taip vad. akcinių bankų. Bet tai tik pavadinimas: daugumoje šiuos bankus įsteigė Tautos Ūkio Aukščiausioji Taryba arba kitos valstybinės įstaigos; tik vienas Rusijos komercinis bankas įsteigtas užsienio kapitalu, bet dabar jau ir jo kapitalai susiliejo su valstybiniais. Tokio pat pobūdžio ir Centralinis žemės ūkio bankas: ne mažiau 51% jo akcijų privalo turėti valstybinės įstaigos. Jis finansuoja žemės ūkio kredito draugijas, kurių kapitalai susideda iš specialių Žemės Ūkio Komisariato ir valstybinio banko lėšų. Tokiomis pat sąlygomis steigia Gub. Ispolkom'ai (Gub. Vykdomieji komitetai) komunalinius bankus. Iš valstybinės kredito sistemos ribų išeina tik du kooperatyvų bankai, 43 savytarpio kredito draugijos ir smulkiosios kredito bendrovės. Galop, tolimųjų pakraščių bankai — Tolimosios Rytų respublikos bankas ir kit. taip pat įsteigti valstybės. SSSR ribose privatinis kreditas neturi vietos ir turėti negali.

2. Emisijos bankai, kurių pelne dalyvauja valstybė, labai yra paplitę.

Pavyzdžiu gali būti 1875 m. įsteigtas Vokietijos Reichsbankas. Tai valdininkų valdomas akcinis bankas, akcininkai gauna už savo akcijas nuolatinį 3½% pelną; be to, atskaičius atsargos fondan 10%, iš gryno pelno likučių jie gauna ¼%, likusieji ¾% eina valstybės naudai. Be to, už leidimą tam tikros normos banknotų, bankas moka mokesnį. Prieš karą 1913 m. valstybei tekdavo apie 31 mil. markių. Nuo 1914 m. tas mokesnis neimamas ir valstybės dalyvavimas pelne kasmet nustatomas atskiru įstatymu. Be paprastųjų, o 1917—19 m. ir papildomųjų atskaitų, valstybei tenka 78%—80% pelno likučių nuo vidutinio 1914—13 m. pelno dydžio, o 1915—17 m. apie 1,600 mil. markių. Šis bankas atleistas nuo korporacijų ir karo pelno pertekliaus mokesnių. 1924 metais, sąryšy su Londono reparacijų planu, Vokietijos Reichsbankas buvo reformuotas. Bankas padarytas visai nepriklausomu valstybės valdžios,

bet jo banknotų emisija kontroliuojama svetimo (santarvės) komisaro. Banko valdybos pusę sudaro taip pat svetimšaliai. Be banknotų emisijos, bankas atlieka visokias bankų komercijos operacijas, eina valstybės iždo kasos pareigas ir realizuoja valstybės paskolas. Banko paskolos iždui negali būti duodamos ilgiau kai trims mėnesiams ir nedaugiau kai 100 mil. markių, o valstybės gelžkelių ir paštų valdybai negali būti duodama daugiau kai 200 mil. markių. Grynojo pelno 20% skiriama atsargos fondui, ligi tas fondas sudarys 12% apyvarton išleistųjų banknotų; 8% išduodami akcijoms dividendo, o likusios pelno sumos dalinamos pusiau valstybei (Reichui) ir josios jungtinėms valstybėms; toliau iš 5 mil. mk. ¾ tenka valstybės iždui ir ¼ akcininkams. $^{9}/_{10}$ likučių eina valstybės iždui ir $^{1}/_{10}$ akcininkams. Be to, bankas moka mokesnį už likučius iš normalinio išleistųjų banknotų kiekio.

Panašiai organizuotas Prancūzijos bankas, valdomas valstybės valdininkų; jis privalo teikti valstybei iki 100 mil. frankų beprocentinę paskolą.

Dalyvavimas valstybės Anglijos banko pelne nustatytas 1904 m. biudžetu, jai tenka viso 0,198 mil. sv. st.

Valstybės nauda šiuo atveju labai nežymi. Ji gauna iš bankų be nuošimčių arba mažais nuošimčiais paskolų, bet tai daroma beveik visur.

Be bankų operacijų, valstybinių pajamų šaltiniu yra dar valstybės kapitalai. Bet jų taupymas netikslingas. Pavertus juos procentiniais popieriais gaunama maža pelno. Reikalui ištikus daug patogiau užtraukti paskolą, kaip tam tikslui laikyti gamybai nevartotinas stambias pinigų sumas. Todel kai yra tokių kapitalų, geriau mokėti jais valstybės skolas arba sunaudoti ilgalaikėms išlaidoms (statybai, melioracijai ir pn.). Vienok kai kada valstybei laikinai tenka turėti tų sumų procentiniuose popieriuose ir, žinoma, naudoti tų kapitalų pelną. Vokietija, pav., 1871 m. dali gautos iš Prancūzijos kontribucijos sudėjo į atskirus fondus, skirtus tvirtovių ir Reichstago rūmų statybai. Iš to pat šaltinio buvo įsteigtas valstybinis invalidų fondas. Užsieniui įsiskolinusios valstybės kai kada laiko pinigų sumas stambiuose biržų centruose savo paskolų einamiems kuponams apmokėti. Rusija, pav., nuo tų sumų nuošimčių metams gaudavo iki 4 mil. rub. Kitais atvejais valstybė naudoja teismų depozitus, valdiškus užstatus, fondus, įsteigtus iždo pinigų grąžinamiems atsitikimams ir pn. Bet tai jau ne finansiniai šaltiniai, o tik pereinamosios sumos.

E. Gelžkeliai ir vandens kelių susisiekimas.

Kaip jau žinoma, regalijos pamažu išnyko ir valstybines įmones pradėjo eksploatuoti privatinio ūkio priemonėmis. Valstybinių įmonių skaičius žymiai sumažėjo. Bet ekonomikos moksluose atsiranda nauja kryptis: Vokietijoj „fritredo“ vietoj kyla nuomonių, kad valstybė privalo paveikti svarbiausias valstybės ir tautos gyvenimo puses bendriems gyventojų reikalams. Tos nuomonės tikina, kad yra ekonominės buities šakų, kurių negalima palikti be didesnio ar mažesnio valstybės įsikišimo. Visų pirma to reikalingos gelžkelių įmonės, del jų mo-

nopolinio pobūdžio. Be to, gelžkeliai yra gausus valstybinių pajamų šaltinis. Šita mintis visų pirma atsirado Vokietijoj.

1836 m. buvo nutiestas ten pirmasis gelžkelis. Toliau grynai valdiškų gelžkelių sistema įvesta (1840 m.) Badene, 1845 m. Viurtenberge, Hessen-Nassau ir Hanovere; daugumoje kitų valstybių mišri sistema. 30-siais pereito šimtm. metais Prūsija iš dalies susilaikydavo nuo finansinio dalyvavimo gelžkelių reikale. Bet jau Fridricho-Vilhelmo laikais, dėl privatinių kapitalų stokos ir supratus gelžkelių būtinumą, ši pažiūra pasikeitė. Anksčiau minėtas jūrų prekybos bankas (Seehandlung) supirko visas Anhalto gelžkelio akcijas. Kai vėliau kilo reikalas tas tinklas praplatinti ir Seehandlung savo lėšomis tai padaryt negalėjo, vėl buvo kreipiamasi į privatinį kapitalą, suteikiant valdžios garantiją tam tikrai pelno sumai. Tuo tikslu buvo nutarta skirti biudžete gelžkelių reikalams ypatingo kredito ne daugiau 2 mil. talerių kasmet. 1843 m. buvo paskolinta 500.000 talerių ir dar 1843 m. gautasis druskos monopolio eksploatavimo pajamų pelnas. Bet jau tais pat metais valstybė įdėjo į tą reikalą iki 6 mil. talerių. Tuo pat metu išdirbo ir valstybinių gelžkelių tiesimo planą. Bet ekonominis krizis pakliudė tą sumanymą įvykinti, nežiūrint privatinėms lėšoms teikiamų garantijų ir valstybės dalyvavimo. Nuo to laiko valstybė galutinai perėmė gelžkelių statybą. Tam reikalui pasipriešino jungtinis Landtagas, bet minėtam gelžkelių fonde atsirado lėšų ir 1847 m. leido statyti pirmą valdišką Prūsijos gelžkelį, o 1849 m. buvo nutarta taip daryti ir toliau. Paskui, 1853 m. buvo įvestas nuo privatinių gelžkelių pelno specialinis mokesnis, kuriuo buvo manoma išpirkti jų akcijas, o išpirktųjų akcijų nuošimčius ir dividentą suvartoti irgi tam pat reikalui. Pasibaigus 1866 m. karui, nukariautose Prūsijos provincijose gelžkelius suvalstybino. Tais laikais valdiškų gelžkelių jau buvo 2.803 kilometrai. Vienok po 1870—71 m. karo pasirodė gelžkelių organizacijos netikslumai. Esamosios gelžkelių šakos netiko šalies progresuojančiam ekonominiam augimui ir didėjančiam judėjimui. Be to, 70-jų metų pradžioj spekuliacija ir auganti statyba kaip tik užgrobė gelžkelius, pripažino būtinai reikalingu įsteigti atskirą gelžkelių tyrimo komisiją, kuri palaikė valstybinių gelžkelių sistemą ir reikalavo Reicho ir Prūsijos sutartinio veikimo. Įsteigus specialinę viešųjų darbų Ministeriją, prasidėjo energinga gelžkelių politika.

1879—80 m. valdžia išpirko 6 stambias privatines gelžkelių linijas, 1882 m. — 7, 1884 m. 10 ir 1885—1895 m. laikotarpiu dar 10, viso 33 gelžkelių linijas. Todel 1913 m. pabaigoj Prūsijos gelžkelių valdyboj buvo 22,288 km. pagrindinių ir 16,509 km. šalutinių (privažiuojamų) gelžkelių linijų, viso 38.797 km., o privatiniam valdyme — 179 km. pagrindinių ir 2.036 km. šalutinių gelžkelių linijų, viso 2.205 km. Finansinė Prūsijos gelžkelių reikšmė, kitų valdiškų įmonių eilėj, galima matyti iš šių skaitmeninių davinių:

1914 m. gauta pelno

	gryno	iš viso
Iš domėnų	15 mil. m.	31 mil. m.
„ miškų	70 „ „	143 „ „
„ kalnų ir druskos pramonės	14 „ „	291 „ „
„ gelžkelių	677 „ „	2,579 „ „
„ kitų įmonių	22 „ „	218 „ „
Viso	798 „ „	3,262 „

Iš visų tų metų Prūsijos pajamų tik gelžkeliai davė 47%; bet tasai pelnas nepastovus. 1915 m. kovo mėn. pabaigoj iš viso Prūsijos gelžkeliuose buvo įdėta 13 milijardų m. kapitalas; 8,2 milijardo buvo pa-

dengta paskolomis, kuomet visa valstybės skola buvo 10,8 milijardo. Keleivių pervežimas duodavo ¼ pajamų, o krovinių pervežimas daugiau ¾.

Prūsijos valstybinių gelžkelių pelningumą parodo šie daviniai: santykyj su pagrindiniu kapitalu pajamų perteklius 1900 m. buvo 6,87%; 1905—7 m. 13%; 1909 m. — 5,94%, — vidutiniškai apie 6%, — kai vidutinis pelnas visos Vokietijos gelžkelių nebuvo didesnis 5,09%. Sekančiais metais Prūsijos gelžkeliai duoda dar daugiau pelno ir tik 1914 m. karo pradžioje jis nukrito iki 3,59%. Iš 1880—1909 m. pertekliaus gauta viso 16,7 milijardų markių, gelžkelių skolų nuošimčiams sumokėta 5,5 milijardo, 1,5 milijardo m. sumokėta skolų, apie 2 milijardų išleista nepaprastosioms gelžkelių reikmenims ir 2,8 milijardo bendrų valstybinių išlaidų.

Po karo ir revoliucijos Vokietijoj vyksta gelžkelių pagrindinė reforma. 70-siais pereito šimtmečio metais, kai susikūrė Vokiečių Imperija (Reichas), buvo paruoštas gelžkelių tinklo projektas, kuriuo suteikiamas gelžkelių monopolis. Del politinių priežasčių tas projektas tuomet nebuvo įvykintas. Sujungta buvo tuomet tik Vokietijos gelžkelių valdybos, suvienodyti tarifai ir Imperijai pavestas jų valdymas ir priežiūra. 1919 m. vėl atgyja Imperijos monopolio idėja. Tų pat metų rugpiūčio 11 d. priimtuoju įstatymu Imperija paėmė ne tik visą gelžkelių įstatymdavystę, bet ir sutiko iki 1921 m. balandžio 1 d. suvalstybinti visus gelžkelius. Imperijai taip pat atiduotos visų kitų valstybėlių teisės įgyti privatines gelžkelių linijas. Tarp Imperijos ir kitų Vokietijos valstybių buvo padaryta sutartis, kad nuo 1921 m. balandžio 1 d. visos valdiškų gelžkelių šakos pereina Imperijos žinybon. Atlyginimo už tai visos kitos valstybės gauna: a) sumą, lygią pagrindiniam kapitalui iki 1920 m. kovo 31 d. perduotų Imperijai gelžkelių arba b) tą pat kapitalą ir pusę tos sumos, kuria gelžkelių vertybė, nustatyta einant jų pelno kapitalizacija, viršija jų pagrindinį kapitala ir c) abiejuose atsitikimuose tas pajamų sumas, kurios turėjo įplaukti iš gelžkelių, bet neįplaukė nuo 1914 m. balandžio 1 d. iki 1920 m. kovo 31 d., atskaičius kai kurias Imperijos padarytas išlaidas. Šio atlyginimo skaičiun įeina Imperijos perimtos atskirų valstybių einamosios skolos iki 1920 m. kovo 31 d. arba toms valstybėms norint — jų reikalų fondavimas. Likusioji atlyginimo dalis atidedama mokant 4—4½% metams, o del galutino atsiskaitymo turi būti atskiros sutartys. Be to, primtos Imperijos atskirų valstybių fonduotos skolos ir atlyginimo likučiai išmokami visų pirma iš Imperijos gelžkelių pajamų. Bet kitos Imperijos skolos, padarytos iki 1920 m. balandžio 1 d., iš gelžkelių pajamų ir turtų neišmokamos. Šita sutartimi, Imperija turi sumokėti atskiroms valstybėms 30 milijardų markių. Nežiūrint, kad gelžkelių pajamos ir išlaidos įtrauktos Imperijos biudžetan, vistik gelžkeliai sudaro savarankų ūkį, kuris privalo savo pajamomis padengti visas išlaidas, gelžkelių skolų nuošimčius ir dar turi likti tam tikros ataskaitos atsargos fondan; skolų mokėjimo ir atsargos fondo sumas nustato atskiras įstatymas. Srityse, kur gelžkeliai perėjo į Imperijos valdymą, naujas gelžkelių linijas galima tiesti tik valstybei sutikus arba paliepus. Likusieji privatiniai gelžkeliai yra Imperijos Susisiekimo Ministerijos priežiūroj.

Naujas gelžkelių organizmas nepastatė gelžkelių finansų ūkio taip aukštai, kaip prieš karą Prūsijoj. Nuolat krintant markei, gelžkelių išlaidos nepaprastai padidėjo, pajamos, kad ir nepaprastai pakėlus tarifus, jų pavyti negali. Jau 1919 m. visų Vokietijos kelių, įskaitant ir paštą, deficitas pasiekė 15 milijardų markių, nes pabrango tarnautojų išlaikymas ir medžiaga. Imperija perėmė karo ir revoliucijos visiškai sunaikintus gelžkelius. Techniško aparato atstatymas, 8 val. darbo dienos įvedimas, menka dirbtuvių gamyba, nežiūrint darbo mokesnio pakėlimo, ir visa ko pabrangimas 1920 m. davė dar 15,6 milijardų mark. deficito, kuris jau pasiekė ¾ gelžkelių pagrindinio kapitalo.

Deficitą didino dar ir tai, kad gelžkeliuose tarnavo apie 100.000 nereikalingų tarnautojų, kuriuos del streikų bijojo paliuosuoti. Gi jų darbingumas, palyginti su buvusiu, visiškai sumažėjo. Kad išbristi iš šios padėties, 1921 ir 1922 m. krovinių ir keleivių pervežimo tarifus pakėlė 32 kart, palyginus su prieškariniais. 1921 m. deficitas sumažėjo iki 6,9 milijardo markių. Bet kadangi tik didinant pajamas deficito išvengti negalima, tat griebėsi mažinti išlaidas. Šiek tiek sumažino tarnautojų sąstatą, eksploatavimo normas pakėlė, dirbtuvėse įvedė akordinį darbą ir tuo pasiekė gamybos padidėjimo, anglies išlaidas sumažino, įvedę premijų sistemą ir aštrią priežiūrą. Visą ūkį pradėjo vesti vėl daugiau komerciniais ir privatiniais ūkio pagrindais, nauji gelžkeliai tiesiami tik neišvengiamais atsitikimais. Šituo gelžkelių valdyba 1922 m. manė pasiekti pajamų ir išlaidų lygsvarumo. Dar daugiau siekiama 1924 m. vasario 12 d. įsakymu. Šiuo įsakymu visi Imperijos gelžkeliai pavedami naujai įstaigai savarankiškai gelžkelių ūkio verslamonei—Deutsche Reichsbahn,— kurią valdo ir prižiūri Imperijos susisiekimo ministerija. Su gelžkeliais surištos visos Imperijos teisės ir prievolės pereina minėtajai įstaigai, išskyrus tas, kurios atsirado perimant Imperijai gelžkelius iš jungtinių valstybių. Nuosavybės ir pardavimo teisė paliekama valstybei, o visas turto valdymas priklauso tai įmonei. Iš gelžkelių pajamų išlyginamos tik tos įmonės prievolės, nieku būdu kitokios Imperijos skolos. Tarnautojų atlyginimas nustatomas bendru Imperijos tarnautojų įstatymu, bet reikalui esant galima atlyginimas ir pakelti. Imperijos biudžetan ir apyskaiton įrašoma tik gelžkelių pajamų perteklius ir Imperijos apsiimtų gelžkelių skolų mokėjimo išlaidos. Imperijos vyriausybė dalyvauja tarifų, darbo mokesnio ir bendro gelžkelių balanso nustatyme; bet ir šitas pareigas ji gali pavesti ypatingai Valdybos Tarybai.

Pagaliau, sąryšyj su Londono konferencijos protokolu del Vokietijos reparacinių mokesnių, kuriuo Vokietijos gelžkeliams uždedama 11 mil. reparacijos skolų, 1924 m. rugpiūčio 16 dieną Deutsche Reichsbahn verslamonė paversta akcine bendrove,— delto, kad tai sumai jos obligacijos manoma paskleisti Amerikoj, o ten valdiškam tvarkymui mažai pasitikima. Berods, pagrindinės 13 mil. aukso markių akcijos priklauso Imperijai arba jos valstybėms ir tik likusios privilegijuotos akcijos už 2 mil. mk. išstatomos rinkoj. Akcininkų visuotinas susirinkimas pakeičiamas valdybos taryba, kurios narių pusę sudaro valstybės atstovai, o kitą pusę reparacinių kreditorių atstovai. Tarifo keitimai daromi sutinkant Imperijos valdžiai. Grynasis pelnas eina procentams išmokėti, reparacijos skoloms ir kitoms prievolėms mokėti, tik 2% atskaitomi atsargos kapitalui ir 7% privilegijuotų akcijų dividendui, nepaprastoms išlaidoms ir privilegijuotoms akcijoms išpirkti. Iš likučių ¼ skiriama privilegijuotoms akcijoms papildomo dividendo ir ¾ likusioms akcijoms, t. y. valstybės iždui.

Austrijoj taip pat iš pradžių buvo privatinė gelžkelių ūkio sistema, paremta koncesijomis ir privilegijomis.

1814 metų buvo sustatyta valstybinių gelžkelių politikos programa ir 1854 m. jau buvo 1385 kilometrai valstybinių ir 924 km. privatinių gelžkelių. 1854 m. buvo nueita vėl atgal, priėmus gelžkelių koncesijų įstatymą. Tai atsitiko iš dalies del blogos valstybės finansinės padėties, iš dalies fritredinių (liberalinių) mokslų įtakoje. Vėl gelžkelių tiesimą pavedė privatiniams verslamonininkams, o valdiškas kelių linijas su dideliais nuostoliais valstybei, pamažu atidavė svetimšalių draugijoms. 1860 m. valdžios žinioje buvo tik 13,8 kilometro gelžkelio. Bet ir išpardavus gelžkelius manomos įvesti metalinių pinigų apyvartos nepasisekė. 1860—1877 m. laikotarpyj gelžkelių politika neturėjo jokio plano: privatiniams verslamonininkams suteikta daugybė koncesijų, nuostolingų valstybei pašalpų, ypač jų pelno garantijų pavidale. Ši nepakenčiama padėtis 1877 m. privertė priimti įstatymą, kuriuo valstybė perima visų tų gelžkelių eksploatavimą, kurie per pasku-

tiniuosius 5 metus buvo reikalingi sumokėti daugiau kaip pusę laiduotojo grynojo pelno. Nuo to laiko valstybė nuolat perima savo žinybon gelžkelius; jau prieš pat karą iš viso gelžkelių tinklo 27.000 klm., 18200 kilometrų buvo suvalstybinta. 1910 m. Austrijos gelžkelių bendrasis pelnas siekė 560 mil. markių, išlaidos — 467 m. m. grynasis pelnas 193 mil. m.

Vengrijoj 70-siais pereito šimtmečio metais valstybė pradeda perimti gelžkelius savo žinion, ir jau 1910 m. valdiškų ir esančių valdžios žinioj gelžkelių buvo 15.532 km. ir 5.518 km. privatinių gelžkelių.

Italijoj 1885 m. įstatymu tapo suvalstybinti beveik visi žemyno ir Sicilijos gelžkeliai. Iš pradžių jie buvo 60 metų išnuomoti privatiniams asmenims, paliekant abiem šalim teisę kas 20 metų tą sutartį nutraukti. Nuomos metu valstybė turėjo teisės prižiūrėti gelžkelių eksploatavimą, veikė tarifų nustatymą ir gelžkelių praplėtimą. Išsibaigus nuomos sutartims, valstybė perimdavo gelžkelių pasyvus ir aktyvus, sumokėjus 1885 m. toms bendrovėms už eksploatavimo medžiagą ir inventorių pardavimo kainomis 265 mil. lyrų. Tos nuomos išdavos buvo visiškai menkos. Todel 1905 m. valstybė nutraukė nuomos sutartį ir gelžkelius paėmė savo valdžion. Iš pradžių gelžkelių valdyba atsidūrė sunkioj padėtyj, nes perimtas iš bendrovių inventorius buvo visiškai blogam stovyj. Laikui bėgant pasisekė visus sunkumus pašalinti ir dabar valdiško eksploatavimo finansinės išdavos žymiai pagerėjo. 1912/13 m. valstybiniai gelžkeliai gryno pelno davė 27 mil. lyrų, o 1914—15 m. tikėtasi gauti 40 milijonų.

Olandijoj taip pat valdiškų gelžkelių sistema, bet jų eksploatavimas atiduodamas privatinėms bendrovėms.

Rusijoj taip pat daroma rimtų žygių, kad visus gelžkelius suvalstybinti. 1838 m. privatinė bendrovė nutiesė pirmąją Carskoselsko gelžkelio liniją; bet jau 1842 m. imperatoriaus Nikalojaus I-jo iniciatyva valstybės lėšomis pradėjo statyti tarp Maskvos ir Petrapilio Nikalojaus gelžkelio liniją. Bet vėliau Nikalojaus ir kitos gelžkelių linijos buvo atiduotos privatinėms bendrovėms; jos taip pat statydavo ir naujas linijas, gaudamos iš valdžios koncesijų su pelno garantijomis už visą ar bent dalį įdėto statybon kapitalo. Paprastai koncesijose nustatydavo terminą (15—20 m.), laike kurio valstybė turi teisės išpirkti gelžkelius, o koncesijai pasibaigus, gelžkeliai su visais įtaisymais be jokio atlyginimo tenka valstybei, — nors koncesijų terminas paprastai būdavo labai ilgas. Kad paskatinti tais laikais taip reikalingą gelžkelių statybą, valstybė koncesijose prisiimdavo labai sunkių prievolių. Bet jau 80-siais metais į tokią padėtį atkreipė akį: kartais valstybė savo garantijomis primokėdavo sumą, lygią garantuojamam pelnui; bendrovės gi, netikėdamos iš gelžkelių eksploavimo stambių pajamų, labai šaltai žiūrėjo į gelžkelių ūkį. Todel 80-jų metų gale vėl pati valstybė pradėjo statyti gelžkelius. Vyriausybė pati prižiūrėdavo tarifų ir 90-jų metų viduri išpirko visą eilę stambių gelžkelio linijų. Tiesa, po Japonų karo, kai reikėjo taupyti valdiškų gelžkelių statybos kreditas, buvo išleistos taisyklės, kuriomis tikėjosi patraukti prie gelžkelių statybos privatinius asmenius ir jų kapitalus. Nežiūrint visa to, 1910 m. iš visų Rusijos gelžkelių tinklo 62,901 versto, 42,829 verstai arba daugiau kai 68% buvo valstybės valdžioje, gi 1880 m. privatinių gelžkelių linijų ilgis siekė 90, 97%, o valdiškų tik 0,03%.

Valdiško gelžkelių tinklo pajamos ir išlaidos pastaraisiais prieškariniais metais buvo (milijonais rublių):

		Pajamos	Paprastosios išlaidos	Skirtas
1907 m.		510	401	+109
1908 „		513	462	+51
1909 „		568	443	+125
1910 „	buvo	568	448	+120
1911 „	lau-	596	444	+152
1912 „	kiama	748	443	+305

Dabarties metu Rusijoj privatinių gelžkelių visai nėra; 1921 m. valdiškų geležinkelių buvo 60,452 verstai, jiems laikyti 1922 m. sąmaton įnešta 277 milijonai aukso rublių, bet reikalingos išlaidos siekia 570 milijonų. Apie pajamas iš jų eksploatavimo nieko nekalbama.

Bet perėjus prie NEP'O, gelžkelių transportas pradedama vesti ūkiniu skaičiavimu ir net prasideda gelžkelių akcijonavimas, žinoma, valstybės lėšomis. Tarifai vėl apmokami. 1922/3 m. pajamų apskaičiuota 331 mil. prekių rublių, bet išlaidoms padengti reikalinga dar 65 mil. prekinių rublių valstybinė dotacija. 1923/4 m. 570 mil. aukso rub. išlaidos visiškai padengiamos gelžkelių pajamomis. Bet gelžkelių transporto padėtis toli gražu ne tokia, kaip prieš karą: gelžkeliu pravažiuoja tik 36%, o krovinių pervežama vos 18% prieškarinių laikų.

Kitos didžiosios valstybės pirmenybę atiduoda privatiniam gelžkelių ūkiui. Ir dabar Anglijoj yra privatiniai gelžkeliai, o visos pastangos juos suvalstybinti sutinka stambių ir galingų kompanijų pasipriešinimą. Nuo 1898 m. valstybė ne kartą suteikė pašalpą privatinių, bet tik šalutinių kelių statybai. Tik Anglijos kolonijose yra daug valdiškų gelžkelių.

Prancūzijoj iš pradžių visi gelžkeliai buvo šešių stambių bendrovių monopolis. Skyrėsi jos nuo viena kitos teritorijomis. Valstybė joms suteikdavo pašalpų, pelno garantijų; sau pasiliko tik plačią priežiūros teisę, o į gelžkelių valdymą visiškai nesikišo. Tik 20-jo amžiaus viduryj valstybė turės teisės nusavinti privatinius gelžkelius. Pradedant 1878 m., pradėjo tiesti ir valdiškų linijų, bet jų buvo tik apie 3.000 kilometrų, ir tik 1903 m., nežiūrint visų kliūčių, valstybei pasisekė išpirkti Vakarinė gelžkelio linija, su kuria visas valdiškas tinklas pasiekė 9.300 kilometrų. Viso gelžkelių Prancūzijoj yra 51,000 kilometrų. Tais pat metais susitarta suvalstybinti ir Orleano gelžkelio šaka. Prancūzijos gelžkelių politikos tikslas, kaip nors įtaisyti šalyj gerai organizuotų gelžkelių tinklą, bet ne valdiškų gelžkelių sistemą.

Galop Amerikos Jungtinėse Valstybėse veikia tik privatiniai gelžkeliai, kuriems grėsia pavojus tapti keleto stambių jungtinių verslamonių nuosavybe.

Tuo būdu, gelžkelių ūkio sistemomis visas valstybes galima suskirstyti į tris sekančias grupes:

Šalys.

su valdiškais gelžkeliais	su mišriais,	su privatiniais.
Vokietija	Austrija	Did. Britanija
Italija	Vengrija	Šiaur. Amerikos valst.
Belgija	Prancūzija	Ispanija
Olandija	Rusija (iki revoliucijos)	Turkija
Šveicarija	Anglijos kolonijos	Graikija
Rumunija	Portugalija	
Serbija	Pietų Amerikos valstyb.	
Bulgarija	Japonija	
Danija		
Švedija		
Suomija		
Lietuva		
Latvija		
Estija		

Visa, kas pasakyta del gelžkelių padėties įvairiose šalyse, parodo jų finansinę reikšmę. Teisingai todel gelžkelius vadina šių laikų valstybių domėnais.

Pajamos iš šio šaltinio gaunamos:

1. Dalyvaujant valstybei privatinių gelžkelių pelne.
2. Išnuomojant valdiškus gelžkelius privatinėms bendrovėms.
3. Pačiai valstybei juos eksploatuojant.

Seniau labai praplitęs valstybės dalyvavimas privatinių gelžkelių pelne, buvo atlyginimu valstybei už suteikimą tam tikram pelnui valstybinės garantijos. Šiuo atveju valstybė gauna arba grynojo pelno nustatytą nuošimtį arba nustatytą akcijų ar obligacijų skaičių: dažnai valstybė tą gaunamą pelną suvartoja akcijoms išpirkti ir pagrindiniam kapitalui mažinti, tuo būdu mažinant garantijų mokesnius. Antruoju atveju valstybė pati tiesia gelžkelius ir už nustatytą metinį mokesnį išnuomoja privatinėms bendrovėms. Be to, valstybė prižiūri gelžkelių ūkio vedimo ir tvarkaraščių bei tarifų nustatymo. Po nustatyto laiko abidvi pusės turi teisės atsisakyti nuo sutarties; kartais nurodoma sąlygos, kurioms valstybė gali išpirkti riedmenis ir kitus eksploatavimo įrankius. Šis būdas vartojamas tada, kai valstybė del finansinių ar politinių sąlygų pati negali vesti jų ūkio. Gelžkelių nuomavimui prieš statoma tas didžiulis pelnas, kurį gauna nuomininkai, beveik visai neįdėję gelžkelių statybon savo kapitalų, taip pat atsiradimas stambių finansinių vienetų, kurių reikalai gali neigiamai veikti šalies ekonominę politiką, ir patsai monopolinės eksploatacijos vienašališkumas privatinio reikalo naudai; galop, tokios bendrovės pavojingos valstybės finansams krizių ir kredito suirimo metu. Finansiniu atžvilgiu ši sistema neigiama, nes didesnė pelno dalis netenka valstybei.

Del visa to geriausia, kai valstybė pereina prie valdiškų gelžkelių sistemos,—žinoma, turi būti tinkamai pasiruošęs gelžkelių tarnautojų sąstatas. Šisai eksploatavimo būdas geriausia tinka ir tarptautinio susisiekimo visuomeninei reikšmei. Privatinės bendrovės visuomet stengiasi gauti didžiausią dividentą. Tik tiek jos rūpinsis viešaisiais reikalais, kiek nuo to nemažės jų dividendas arba kiek tai vers daryti valstybė bei privatinė konkurencija. Bet kalbėti apie laisvą konkurenciją gelžkelių dalykuos, galima tik labai retais atsitikimais; praeitis parodė, kiek maža įtakos turi valstybės valdžia gelžkelių bendrovėse. Toliau, valdiškas gelžkelių eksploatavimas daug geriau tinka viso gelžkelių tinklo ūkio vienodumo ir planingumo reikalavimams. Be to, viešąjam reikalui valstybės valdžia kišasi ir į transportą. Jau tiesiant gelžkelį valstybė duoda privatinei bendrovei priverstino nusavinimo teisę, visą gelžkelio gyvavimo laikmetį valstybė laiduoja už linijos tvarką ir nepavojų; kad apsaugoti publiką nuo verslmonininkų išnaudojimo, valstybė turi teisės kontroliuoti tarifus. Valstybė privalo nustatyti kelio ir riedmenų techninės sąlygas, pervežimo ir tarptauti-

nių santykių atsakomybės taisykles. Be to, ji privalo žiūrėti, kad gelžkelių valdybos pildytų visus karo vyriausybės reikalavimus, ypač mobilizacijos metu. Todel ir tikslingiausia, kai pati valstybė veda ir eksploatuoja gelžkelių ūkį.

Bet gi didžiausias valdiškų gelžkelių ūkio privalumas tame, kad tokia svari finansinio turto dalis, gelžkeliai, eksploatuojama racionališkai ir tenkinant visuomeninius reikalus. Galų gale, privatiniai verslamoninkai statytų tik tokias linijas, kurios iš pat pradžios duotų gero pelno. O dažnai tautos ūkio reikalams reikalinga statyti ir tokių gelžkelio linijų, kurios pelno tuojau negali duoti.

O kad privatinės bendrovės statytų gelžkelius valstybiniu planu, reikia joms duoti valdiškų pašalpų ir garantijų. Bendrai, kad pilnai aprūpinti visuomeninius reikalus, būtinai reikalinga vienas gelžkelių statybos planas, kuris sunku įvykinti daugeliui privatinių bendrovių. Gi visa gelžkelių statyba centralizuoti keletos asmenų rankose pavojinga, nes veda prie gelžkelių ūkio privatinio monopolizavimo. Be to, dar privatinė statyba paprastai atliekama šuoliais, saryšyj su pinigų rinka, kuomet joje esama daug laisvų kapitalų.

Bet palaikant valdiškus gelžkelius, statybą ir eksploatavimą, nereikia nuneigti ir kito klausimo: kai kada net pageidaujama suteikti koncesijas privatinėms verslamonėms, jei jų naudojami gelžkeliai sutinka su bendruoju planu ir atatinka visuomeniniams reikalavimams. Iždo gaunamos pajamos iš valdiškų gelžkelių naudojimo yra tas pat verslamonininkų pelnas, t. y. skirtas tarp pajamų už krovinių, keleivių ir kita ko pervežimą ir išlaidų tarnautojams laikyti, medžiagai remontui ir ūkiui panaujinti, procentams ir įmonėn įdėtiems kapitalams išlyginti (amortizuoti). Del didelės visam tautos ūkiui gelžkelių reikšmės, su jų valdišku eksploatavimu reikia derinti ne vien verslamonininko reikalai, bet ir kitoki aukštesnio pobūdžio protavimai. Todel gelžkelius eksploatuojant reikia vadovautis šiais principais:

1. Svarbiausia reikšmė, kaip ir kiekvienoj kitoj valdiškoj įmonėj, turi tekti finansams. Todel valstybė, kaip privatinis ūkininkas, neprivalo vengti pertekliaus, kuris galima gauti iš gelžkelių, jau vien atsižvelgiant statybos ir eksploatavimo didžiulių išlaidų.

2. Todel negali būt nemokamas naudojimasis gelžkeliais, jie neprivalo apsunkinti biudžeto, bet specialaus atsilyginimo principu užsimoka tas, kas jais naudojasi. Užmokesniai už naudojimąsi gelžkeliais turi padengti ne tik visas išlaidas, bet ir duoti valstybei atatinkamo pelno.

3. Vienok valdiškų gelžkelių finansinė pusė neprivalo trukdyti gelžkeliams plėstis. Dažnai gelžkelių tarifų sumažinimas didina iždo pajamas, nes padidėja pravažiavimų skaičius.

4. Bendra taisyklė, — kad negalima valstybinėmis lėšomis gelžkelių šelpti. Tik išimtinais apsitikinimais, pav., statant ir eksploatuojant gelžkelius, kurie tuo metu neduoda pelno, bet vis tik būtini atskiroms vietovėms ekonomiškai kilti ir pn., galima tai pateisinti.

.5 Pajamų pertekliumi reikia mokėti procentai ir amortizuoti gelžkelių pagrindinis kapitalas. Likusi suma, atskaičius tam tikrą kiekį atsargos fondan, privalo eiti į bendrų valstybinių lėšų skaičių. Taupyti ypatingas kapitalo sumas čia ne tiek naudinga: geriau mokėti ypatingas gelžkelių reikalui užtrauktas skolas.

Saryšyj su minėtaisiais principais, reikia nustatyti gelžkelių tarifai; juos nustatant, visų pirma reikia kreipti akį į privatinį, o ne rinkliavinį, ūkio pobūdį, kaip tai daroma viešosios teisės valstybinių pajamų šaltiniuose. Pastaruoju laiku ypatingai nukrypstama nuo šių principų. Vieni žiūri į gelžkelius, kaip į socialės politikos įrankį, veltui veža krovinius ir keleivius, kiti — kaip į mokesnių pajamų šaltinį, didina tarifus vien tik valstybės išlaidoms padengti.

Kad sėkmingai ir ekonomiškai tvarkyti gelžkelių ūkį, reikia gelžkelių tinklo vienumo, t. y. kad visi valdiški gelžkeliai būtų vienos valdybos tvarkomi; žinoma, atskiroms gelžkelių šakoms galima steigti atskiros priklausomos valdybos. Išimčių galima daryti tik gal gelžkeliams vietinio pobūdžio; kartais net keletas valstybių sudaro gelžkelių sąjungą. Žinoma, gelžkelių linijų nuosavybės teisė paliekama atskiroms sąjungos valstybėms, bet jiems eksploatuoti steigiama jungtinė valdyba. Kartais tokios sąjungos tenkinasi tik riedmenomis, pav., 1909 m. Vokietijos Vagonų Sąjunga, į kurią įeina ir dirbtuvių sąjunga, o kiekvienoj šalyj paliekamos atskiros valdybos.

Tolimesnis žygis šia kryptimi yra finansinių ir eksploatavimo dalių sujungimas, be to, paprastai, prie didesnio tinklo jungiamas mažesnis, visos pajamos eina bendron gelžkelių kason, o paskui tam tikru mastu paskirstomos tarp dalyvaujančių sąjungoje valstybių. Šituo būdu galima pasiekti stambių santaupų.

Be gelžkelių, dar reikia paminėti ir **susisiekimą vandens keliais.** Iš esmės jis valstybiniam eksploatavimui beveik netinka: garlaiviams plaukioti ūpės dažnai per sėklios, o susisiekimas jūromis rizikingas. Pastarasai susisiekimas reikalingas dar išlaidų — pašalpų, kurias teikia valstybė bendrovėms, sutikusioms turėti susisiekimą su kolonijomis ir atskirais uostais. Bet kartais valstybė pati eksploatuoja vidaus susisiekimą vandenimis, pav., perveža keleivius iš vienos gelžkelio linijos į kitą ir pn. (Bodeno ežeru).

Sovietų Rusijoj beveik visiškai nacionalizuotas vandens transportas. Vidaus vandens keliuose valstybei priklausė 1922 m. 3623 garlaiviai ir 7687 paprasti laivai, kurių bendra keliamoji jėga buvo 338 mil.

pūdų. Susisiekimas garlaiviais organizuotas valstybinių pramonės trestų pavyzdžiu (žiūr. žemiau). 1922/3 m. suteikto 40 mil. rub. kredito, 48% padengė valstybės dotacijomis. Bet vis tik gautosios pajamos viršijo numatytas (34 m. rub.), 1923 m. birželio 1 d. jūrų valstybinio prekybos laivyno sąstate buvo 800 laivų, jų keliamoji jėga 26,3 mil. pūdų; jų skaičiuje 249 garlaiviai, keliamoji jėga — 14,6 mil. pūdų. Pervežamų jūromis krovinių apyvarta vis mažėja: nuo 2.300 mil. p. 1913 met. nukrito 1922 m. iki 485 m. p. ir 1923 — 416. Pelno gauta tik iš plaukymo Šiaurės ir Kaspijos jūromis. Susisiekimas Baltijos ir Juodosiomis jūromis davė daug nuostolio, kuris iš viso visomis kryptimis pasiekė 993 tūkst. rub.

Gelžkeliai ir susisiekimas garlaiviais yra tokios įmonės, kurias valstybė eksploatuoja ne tik del pelno, bet ir del valstybinių reikalų svarbumo. Čia valstybė turi būt labai atsargi ir neužgrobti daugelio įmonių; bet negalima neigti, kad tokia finansinės politikos pakraipa neturės platesnės ateities. Tuo labiau negalima daryti galutinų logikos išvadų, nes lengvai galima prieiti prie nesąmonių. Tokios nesąmonės pavyzdžiu gal būti visos šalies pramonės ir prekybos suvalstybinimas, visai panaikinant asmens iniciatyvą ir laisvas varžytynes. Valstybė tuomet nesitenkina vien tik ekonominio ir visuomeninio gyvenimo reguliavimu, paprastai jau paima savo žinion visus gyvenimo reiškinius, pašalindama privatinių asmenų dalyvavimą. Nesenais dar laikais tai buvo viena ekonominių ir finansinių utopijų. 1917 m. po Rusų revoliucijos ir bolševikų perversmų manė šią utopiją pritaikinti gyvenimui. Visa Rusijos prekyba ir pramonė, išskyrus gal tik pačias smulkiąsias įmones, buvo nacionalizuota. Kiekvienoje prekybos ir pramonės šakoj buvo įsteigtos prižiūrėjimo arba centralinės įstaigos: „glavkai ir centrai" sujungti liaudies ūkio Aukščiausios Tarybos. Įmonių prižiūrėtojų asmeninis sąstatas buvo iš darbininkų ir komunistų (60%), kurie tame reikale nieko nenusimanė. Specialistų ir inžinierių beveik nebuvo. Vadinamieji „specai" buvo profesinių sąjungų liepimų vykintojai. Valstybės rankose buvo ne tik produktų gamyba, bet ir jų paskirstymas. Buvo įsteigta daugybė visokių įstaigų su begaline daugybe valdininkų, kurių dauguma nieko nedirbo, tik užsiėmė niekam nereikalingu biurokratiniu susirašinėjimu. Tų įstaigų kompetencija dažnai buvo painiojama ir nieks tiksliai savo pareigų nežinojo. Be to, dar savarankiškai veikė vietinės tautinio ūkio tarybos ir darbininkų profesinės sąjungos. Žinoma, esant tokioms sąlygoms tiksliai ir planingai tvarkyti reikalas nebuvo galima. Del susitvarkymo įsteigė taip vad. „Gosplan'ą", kuriam buvo pavesta sustatyti visų nacionalizuotų įmonių bendrą planą. Tasai „gosplan'as" buvo Darbo ir Gynimosi Tarybos skyrius, pastarasai gi prižiūrėjo Aukščiausią Liaudies Ūkio Tarybą. Prie Gosplano buvo utilizacijos komisija, kuri atskiroms įstaigoms skirstė ir dalino užsilikusias nuo seniau sutaupas. Tos sutaupos buvo beveik vienintelis valstybės pramonės turtas, kuris, išsemiant, naujais gamybos produktais nepapildomas. Gamyba sumažėjo iki minimumo, nes darbininkų darbo našumas visiškai nukrito. To kritimo priežasčių reikia ieškoti disciplinos išnykime, baisioj įmonių netvarkoj, kur kiekvienas darbininkas turėjo teisės kištis į dirbtuvės administracijos tvarką. Darbininkai iš dirbtuvių bėgdavo ir jų skaičius nuo 3 milijonų sumažėjo iki 1 mil. žmonių. Niekas negalėjo pagelbėti: nei darbo mokesnio sistemos pakeitimas, nei maisto davinio teikimas, nei griežtos bausmės už darbo apleidimą, nei darbo prievolė. Išvada, kad nacionalizuotos pramonės našumas krito, palyginant su prieškariniu, iki 11—12%. Tokia pat painiava buvo ir transporto reikale, šale visiško riedmenų sunykimo.

Šitie daviniai, rodos, gana aiškiai įrodo, kaip atsargiai reikia eiti prie valstybinio ūkio. Žinoma, Rusijos pavyzdys, tai jau didelis kraštutinumas: be valdiško ūkininkavimo buvo ir kitokių pramonės žlugimo priežasčių. Bet jos pasirodė tik tada, kai valstybė, panaikinus

privatinį verslamoniavimą ir laisvą iniciatyvą, užgrobė visą tautos pramonę.

Galop, ir Sovietų valdžia pastebėjo kritingą Rusijos pramonės padėtį, kurion įtraukė komunistinės utopijos. Pradedant 1921 m., įvedus taip vad. naują ekonominę politiką (N.E.P.), pastebima žingsnių atgal. Nacionalizuotomis skaitomos tik tos įmonės, kurios buvo faktinai nacionalizuotos iki 1921 m. gegužės 17 d., gi smulkiosios įmonės iki 20 darbininkų, prašant, grąžinamos savininkams. Savo betarpiškam valdyme valstybė pasiliko tik atskiros gamybos šakas ir nustatytą kiekį stambesniųjų ir valstybės atžvilgiu svarbesniųjų įmonių. Jų skaičiun įeina visos karo įmonės ir ištisa eilė metalo, kalnų, kuro, miškų, chemijos, popieros, tekstilės, maisto produktų, elektrotechnikos ir odų pramonės įmonių. Kaip pirmiau visos valstybinės įmonės gaudavo iš Aukščiausios Tautos Ūkio Tarybos visas lėšas ir medžiagą ir savo gaminius jai grąžindavo, taip dabar jos tvarkomos ūkiniu apskaičiavimu, kad gautų pelno. Tuo tikslu įmonės jungiamos į trestus. Pastaruosius finansuoja valstybė biudžeto keliu — teikdama jiems pinigines lėšas arba kitokias brangenybes pinigų kainomis. Ilgalaikio kredito teikia valstybė, trumpalaikio — ir nevalstybinės kredito įstaigos. Trečiasis trestų lėšų šaltinis — obligacijų leidimas. Į trestus galima įtraukti ir privatiniai kapitalai, pavertus juos mišria akcine bendrove. Visas tresto pelnas, atskaičius dalį atsargos kapitalui, darbininkų buities pagerinimo fondan, tantjemoms ir darbininkams atlyginti, tenka valstybei. Kai trestas negali savo lėšomis išsilaikyti, jis likviduojamas. Analoginės taisyklės ir vietos valstybės organų žinioje esantiems trestams. Sujungus įmones į trestus, 1922 m. juos pradėjo sindikuoti. Sindikatai privalo atlikti stambiosios urmo prekybos rolę, parduodami produktus ir užpirkdami medžiagą. Neįstojusios trestų sąjungon valstybinės įmonės gali būt išnuomuojamos koperatyvams, draugijoms ir kitokiems junginiams, o privatiniams asmenims — atsižvelgiant jų stažo ir darbo reputacijos, bet tik Tautos Ūkio Tarybų kontrolėje. Del valstybinių koncesijų suteikimo priimti atskiri įstatymai. Tik smulkiąja namų pramone gali verstis laisvai visi piliečiai, pasiekę 18 m. amžiaus, bet turi būti ne daugiau vienos įmonės vienam asmeniui.

Smulkiąja skaitoma ta įmonė, kurioj dirba nedaugiau kaip 10 ar 20 darbininkų. Del to, kaip minėta, beveik visa stambioji, ypatingai miestų pramonė, visvien yra valstybės žinioje, o privatinės įstaigos turi sodžiaus ir namų pramonės pobūdį. Iš visos gaminimo sumos vos ⅛ tenka smulkiajai ir ⅞ stambiajai pramonei. Bet valstybinės pramonės veikimo išdavos vis dar nepatenkinamos, nežiūrint ūkinio skaičiavimo. 1922 m. spalių mėn. 1 d. buvo 538 valstybiniai trestai ir kombinuoti junginiai, kurių skaičiun įėjo 3601 įmonė, bet veikė iš jų tik 2576, tiesa, pačios stambiosios įmonės. Sindikatų įkurti nepavyko ir kilo net klausimas del jų tolimesnio reikalingumo. Iš visų trestų ir autominių įmonių, 75 pavestos Tautos Ūkio Aukščiausiajai Tarybai betarpiškai valdyti, kaip turinčios visoms sąjungoms bendrosios reikšmės. Jos sudaro ½ visų tos pat rūšies įmonių, bet duoda ¾ jų produkcijos vertės. Šie daviniai dar aiškiau įrodo, kad nedaug kas pakeista Sovietų įmonių valdyme: visa, kas svarbiausia, valdoma iš centro, decentralizacija palietė tik smulkesniąsias įmones, ir tos pačios, daugumoj, neveikia, privatiniai iniciatyvai palikta tik smulkioji namų pramonė.

Stambiosios pramonės veikimas šiek tiek pagerėjo, pradėjus visa ūkio principais tvarkyti. 1913 m. stambioje pramonėje dirbo 2.700 tūkst. darbininkų, 1921 — 1.120 t. darbininkų, 1923 m. liepos mėn. virš. 1.600 tūkst. darbininkų (vis vien 40% mažiau, kaip prieš karą). Vidutinis darbo mokesnis 1913 m. buvo 264 rub., 1920/21 m. nukrito iki 37,2 rub.; 1922/3 m. pakilo iki 138,7 rub., bet vis vien tik 53% prieškarinio mokesnio. Šiek tiek padidėjo bendrasis (brutto) pelnas, skaitant atskirais darbininkais, bet ne daugiau 63% prieškarinio. Vadinasi, pelnas didėja

sparčiau, kaip darbo mokesnis, t. y. jis didėja iš darbo mokesnio — ir visa tai dedasi valstiečių ir darbininkų valstybėje. Stambiosios valstybinės pramonės išdirbiniai absoliutiniais skaičiais buvo 1922/3 m. 1.097, 3 milijono prieškarinių rub., gi 1912 m. 3,304,4 mil. rub., vadinasi 1922/3 m. tik ⅓ prieškarinės normos. 1922/3 m. šitos priemonės finansų schema išreiškiama sekančiais skaičiais: gamybos vertė buvo 1.680 mil. rub., prekių mainais realizuota 20% — 280 mil., iš valstybinių užsakymų gauta 275 mil. rub., laisvoje prekyboj gauta 320 mil. rub. — viso 875 mil. rub.; 250 mil. rub. nerealizuota visiškai, iš valstybės gauta 115 mil. rub. dotacijų, banku, t. y. tos pat valstybės kredito gauta 440 mil. rub. — viso 805 mil. rub. Kitaip tariant, stambioji valstybinė pramonė, nežiūrint stambių kredito sumų (440 mil. rub.), turėjo 250+115=365 mil. rub. gryno nuostolio. Kontragentų tarpe ⅔—¾ buvo valstybinių organų, ¼—¼ sudarė kooperacija, privatinių asmenų dalis 1922 m. buvo ¼, 1922/3 m. sumažėjo iki ⅛. Vadinasi, valstybės pramonei laisvoji prekyvietė mažėja. 1922/3 m. daugelis pramonės šakų negalėjo pilnai realizuoti savo gamybos. Pramonės gaminių sodžiaus prekyvietėj suvartodavo už milijonus rugių vienetų: prieš karą — 2.446; 1921/2 m. — 243; 1922/3 m. — 674. Tokio vartojimo mažėjimo priežastis tame, kad žemės ūkio produktai atpigo, o pramonės gaminiai pabrango: lyginant su prieškarinėmis kainomis, 1922/3 m. gale javų kainos nukrito 40—55% ir 15—25% gyvulininkystės produktų kainos, tuo pat laiku pramonės gaminių kainos vidutiniškai pakilo 79%. Antra — pramonė jau suvartojo seniau nacionalizuotą žaliavos ir kitokios medžiagos santaupą. Tai ilgaikės, o ne laikinosios, priežastys ir todel tikėti, kad toliau finansiniu atžvilgiu geriau seksis Sovietų pramonė — tik fikcija. Tai tik fiktyvis ir dalinis perėjimas prie pramonės veikimo laisvės, esmėj gi pasilieka senoji tvarka. Nuo 1921 m. paskelbta vidaus prekybos laisvė, bet 1924 m. vasario 22 d. dekretu Darbo ir Apsaugos Tarybos vidaus prekybos komisijai suteikta teisė reguliuoti visų prekių kainas. Tvarkydama pramonės įmones, valstybė turi ir prekybos įstaigų, kad pardavinėti savo gamybos produktus. Visos valstybinės įmonės, kurias valstybė neaprūpina medžiaga, turi teisės savo produktus realizuoti, išlaidoms padengti, rinkos kainomis; įmonės, kurias aprūpina valstybė, gali savo produktus parduoti tik nustatytų normų ribose. Valstybinės pramonės produktams realizuoti, įsteigta 24 vadinamieji „torgai", juridiškai savarankiškos prekybos įmonės, jų kapitalas sumestinis arba surištas su Liaudies Ūkio Gubernijų Tarybomis. Juos steigia Liaudies Komisarijatai, Gubernijų Ispolkomai arba kitos tolygios valstybinės įstaigos. Kooperatyvams, visuomeninėms organizacijoms ir privatiniams asmenims dalyvauti jų kapitale draudžiama. „Torgus" biudžeto keliu neišlaikoma, bet jų pelnas eina į bendrąjį valstybės iždą.

Užsienio prekyba yra valstybės monopolis. Bet ištisai eilei organizacijų, paminėtų įstatyme, leidžiama ir savarankiškai dalyvauti užsienių rinkose, bet tik Užsienių Prekybos Komisariato vadyboj ir kontrolėj. Tas pat Komisariatas ir kiti valstybiniai organai turi teisės, užsienių prekybos tikslais, organizuoti specialines akcines bendroves, įtraukiant ir privatinių kapitalų.

2. Privatinės teisės valstybinių pajamų šaltinių geri privalumai ir trūkumai.

Padarius bendrą privatinės teisės valstybinių pajamų šaltinių apžvalgą, galima priciti sekančių išvadų.

Jų geri privalumai:

1. Valstybė savo ūkišku veikimu gauna pajamų išlaidoms padengti ir tam tikra suma sumažina privalomų rinkliavų ėmimą iš privatinių ūkių:

2. Atatinkamai mažėja mokesnių našta; kuo aukštesni mokesniai, tuo žymesnis palengvėjimas, nes nors geriausiai sutaisytas mokesnis, bet su juo surištas tam tikras sunkumas ir neteisėtumas, kurie didėja, didėjant mokesnių sumai.

3. Valstybiniai turtai yra valstybės atsargos fondas ir kredito pagrindas, nors dabarties metu, žinoma, esant milžiniškoms valstybės kredito šaltinių sumoms, jų laidavimas turtu neturi tiek reikšmės, kaip bendrai taisyklingas finansų ūkio tvarkymas. Bet kartais ta reikšmė labai didelė, pav., Prūsijoj po Napoleono karų ir Amerikos Jungtinėse Valstybėse po savitarpio karų. Be abejo, ir būsiantis Rusijos kreditingumas didėja, delto, kad yra didelė valstybinių turtų atsarga, pav., žemės, miškai, kalnų pramonės turtai, neskaitant čia nacionalizuotųjų turtų ir įmonių.

4. Galop, ekonominė ir sociališkai-politinė privatinės teisės pajamų šaltinių reikšmė tame, kad valstybė, kaip stambus turtų ir įmonių valdytojas, gali turėti žymios įtakos į visą tautos ūkio eigą. Pav., valdydama gelžkelius ir miškus, gali juos eksploatuoti žiūrėdama tautos ūkio reikalų; kaip anglies ir druskos kasyklų savininkas, ji gali neleisti jų monopolizuoti privatiniams asmenims ir kovoti su jau esančiomis kartelėmis: eksploatuodama pramonės įmones, valstybė veikia darbo mokesnio nustatymą: valdydama didžiulius žemės plotus, sudaro fondų mažažemiams ir bežemiams žeme aprūpinti.

Bet nemenkesni ir trūkumai.

1. Visi paminėti privalumai tik atrodo privalumais, jei valstybė turi daug skolų, nes skolų nuošimčių sumos dažnai perviršija pajamas, gaunamas iš valstybinių turtų ir įmonių. Be to, dar reikalinga išlaikyti dvi brangios įstaigos: viena tiems turtams valdyti, antra — skoloms padengti. Šiuo atveju, rodos, būtų tikslingiau tuos turtus parduoti ir padengti skolas.

2. Valdiškas ūkininkavimas, paprastai, visuomet brangesnis kaip privatinis. Teisingai valdišką ūkį tvarkyti reikalinga labai sudėtingos kontrolės. Prižiūrintieji tokį ūkį valdininkai varžomi įvairių instrukcijų. Visą darbą jie atlieka labai lėtai, patys nieko nesirįžta daryti, vis laukia aukštesnės valdžios parėdymų. Jeigu net akcinės bendrovės sunkiai konkuruoja su privatiniu ūkiu, kuriuose beveik vienodos veikimo sąlygos, tai dar sunkiau valstybei, kai reikia išnaudot konjunktūra ir veikti grynai komerciniu būdu. Administracijos aparato laikymas būna brangus ir todel mažėja pelningumas. Net su nuomuojamu ūkiu valdiško ūkio lyginti negalime, nes nėra jame svarbiausio akstino — asmeninio reikalu susidomėjimo. Bet kai kuriose įmonėse, pav. gelžkeliai, kurias eksploatuoti galima tik dideliu mastu, valdiškas ūkis ne blogesnis, kartais net geresnis, kaip privatinis.

3. Kiekviename valdiškame ūkyj ir įmonėj nėra privatinio pasiryžimo. Be to, valdiški ūkiai blogiau eksploatuojami kaip privatiniai ir tuo būdu susidaro tautos ūkiui dvigubas nuostolis.

4. Valdiškas ūkis reikalingas daugybės tarnautojų ir todel perdaug piliečių priklauso vyriausybės.

5. Tvarkydama ūkį, valstybė nutolsta nuo kitų tiesioginių savo pareigų. O kai valstbės valdžią sudaro atskiros partijos, tai ir valdiškų turtų eksploatavimas gali būt atliekamas tik partijos reikalų atžvilgiu.

6. Valdiškų ūkių pajamos labai svyruoja ir todel šių pajamų šaltinių daugumas sunkina tikrai paruošti valstybės biudžetą: sunku apskaičiuoti laukiamų pajamų dydis. Tuo labiau ekonominių ir finansinių krizių metu, kai valstybinės įmonės duoda mažiausio pelno.

Sugretinus visus trūkumus ir privalumus, galima daryti išvadą, kad kai valstybė daug prisiskolinusi, nėra reikalo, kad valdžia tvarkytų stambius valstybinius turtus. Visa tai, žinoma, priklauso ekonominės konjunktūros: didėjant žemės rentai, neišmintinga parduoti valdiškos žemės. Tuomet net teisingiau didinti tas žemės plotas. Ypatingai bendruomenių ūkio srityje: kai kada labai pelninga turėti kuo daugiausia žemės, kai miestų apylinkėse auga naujakurių sodybos.

Bendrai galima pasakyti, kad nėra reikalo turimus valdiškus turtus parduoti, taip pat nėr rimto pagrindo ir naujų įsigyti.

IV. Viešosios teisės pubūdžio pajamų šaltiniai.

Regalijos.

Dabarties metu regalijos yra pereinamoji kategorija iš privatinės teisės prie viešosios teisės valstybinių pajamų šaltinių. Regalijos, kaip skirtingos rūšies įmonės, skiriamos privatinės teisės šaltiniams, bet jų pajamų gavimo būdas yra toks, kaip viešosios teisės šaltinių; valstybė jų neeksploatuoja kaip privatinis ūkininkas — laisvosios konkurencijos pagrindais, bet naudoja išimtinomis teisėmis, nustato būtinas sąlygas ir skiria vienodą atlyginimą už suteiktus įmonei patarnavimus. Imamasis atlyginimas geriausia tiktų pavadinti rinkliava, t. y. ypatinga rūšis mokesnio, imamo už suteikiamus valstybės patarnavimus. Bet istorinė regalijų kilmė ir iš dalies ta apystova, kad gaunamos iš regalijų pajamos visų pirma skiriamos toms įmonėms, kurios duoda pajamų, laikyti ir skaitomasi su įmonių laikymo išlaidų dydžiu, verčia jas išskirti į atskirą skyrių.

Todel, einant prie istorinės apžvalgos valstybės regalinių teisių atsiradimo ir plėtimosi, reikia pabrėžti, kad pirmykštė jų reikšmė buvo daug didesnė, kaip dabar: kartu su domėnais, privatinės teisės pajamų šaltiniais, jos buvo svarbiausi viešosios teisės valstybės pajamų šaltiniai. Vėliau regalinės teisės suskyla: vienos jų virsta įvairiais mokesniais, kitos nustoja savo monopolinio pobūdžio ir tampa privatinės teisės pajamų šaltiniais, kai pati valstybė eksploatuoja vienas ir kitas įmones. Užsilikusių ligi šiol keletas regalinių teisių yra tik senovės liekana ir todel jos dažnai painiojamos tai su privatinės teisės, tai su viešosios teisės pajamų šaltiniais (rinkliavomis ir kit.).

Viduramžiais regalijomis laikė visas valdovo teises: aukščiausios valdžios, iš dalies žemvaldžio, politinės ir fiskalinės teises. Jokios sistemos nebuvo: tai buvo mišinys domėnų ir valstybinių teisių. Gaudavo tų teisių ir privatiniai asmens, bet tik su valdovo valia. Didžiausio skirto buvo tarp vadinamųjų didžiųjų ir mažesniųjų regalijų. Regalia majora in quibus suprema potestas et dignitas relucet — tai aukščiausiosios valdžios teisės ir kaip tokios, tai ir aukščiausiosios valstybinės teisės; regalia minora quae potens ad fiscale ius et proventus quam ad ipsam supremam potestatem spectant, — tai fiskalinės valdovo teisės, į kurias įeina žemės valdymas ir imtinas naudojimasis ta ar kita pramonės šaka, teisė rinkti visokių rinkliavų, reikalauti atlikti visokių tarnybų ir prievolių. Iš dalies jų skaičiun buvo priskiriamos ir tos privatinės teisės, kurių negalėjo įsigyti privatiniai asmens. Tik regalia minora, fiskalinės regalijos, priklauso finansų mokslui.

Jų skirdavo keletą kategorijų:

1. Lenų kilmės regalijos — suvereno teisė reikalauti iš vasalų tam tikrų tarnybų ir prievolių. Visų pirma, pav., — trinoda necessitas — rinkliavos iš vasalų išpirkti iš nelaisvės savo suvereną, vyriausios suvereno dukters kraičiai ir jo vyriausiajam sūnui į ritierius įšventinti. Anglijoj šitai kategorijai priklausė vad. rationabile auxilium — visų žemvaldžių, kaip karaliaus vasalų, pareiga stoti karan, arba mokėti tam tikras mokesnis — scutagium. Karaliaus iždan eidavo rinkliavos iš turnyrų, už kiekvieno stambaus vasalo įšventinimą į ritierius. Mirus vasalui, jo įpėdinis mokėjo „relief" — tam tikra dvaro metinio pelno dydžio rinkliava. Taip pat valdovui priklausė mirusio vasalo mažamečių vaikų globos teisė — tutela fructuaria, — nes jis paimdavo sau visą pajamų perteklių, tinkamai užlaikydamas mažamečius. Šita regaline teise nustojo naudotis tik 17 amž. viduryj. Anglijoj už leidimą parduoti leno dvarus buvo imama 33% iki 100% nuo metinio pelno rinkliava, o Prancūzijoj 24% perkamosios kainos. Taip pat valdovai paveldėdavo išmirusių vasalų šeimų turtus. Be to, valdovas savo kelionėse turėjo teisės rekvizuoti produktų savo dvariškiams laikyti.

2. Regalijos, surištos su žemės valdymu, randamos karaliaus teisėje į nedirbamas arba be šeimininkų esamas žemes. Kitos šių regalijų rūšys kyla iš tos teorijos, kad savininkui priklausė tik žemės paviršius, o visa kita — gelmės, vandenys, oras — priklauso valdovui.

Iš čia atsiranda ištisa eilė teisių: medžioklės, kalnų pramonės regalija, vėjinių malūnų laikymas, teisė į pakastus žemėje lobius ir bendrai į visus be šeimininko daiktus. Valdovui regaline teise priklausė visos didesnės upės; ne tik žvejyba ir vandens malūnų steigimas, bet ir jų tekmės naudojimas. Todel ir atsirado karaliaus naudai imamos upių rinkliavos, o vėliau muitai. Šitos rinkliavos ir muitai remiami dviem pradais: a) imti juos, uždėti ir jų ėmimą pavesti kitiems gali tik karalius ir b) jie imami tik už tam tikrą patarnavimą: pav., už priplaukimą, už tilto pakėlimą ir pn. Vėliau daugumą šių mokesnių karalius išnuomavo, kitus pasisavino pakraščių gyventojai. Tai pat rūšiai skiriami ir jūrų krantai; čia taip pat renka rinkliavas už švyturių ir kitokių trobesių statymą; karaliui priklauso audros išmestų daiktų nuosavybės teisė ir gintaro regalija.

3. Karo ir politinio pobūdžio regalijos susidarė iš visos eilės ypatingų teisių: visų pirma teisė į karo grobį, teisė duoti titulus ir ordenus, teikti privilegijų ir skirti valdininkus. Visos šios teisės surištos su stambiomis karaliaus naudai rinkliavomis. Valdininkų vietas tiesiog parduodavo, nes jos visuomet būdavo surištos su aukštomis privilegijomis. Prancūzijoj, pav., prieš revoliuciją 4000 vietų suteikdavo bajorystę ir laisvę nuo asmens mokesnių, o 40.000 tik laisvę nuo mokesnių. Todel valstybės pajamos, parduodant tas vietas, buvo labai didelės. 1614 m., pav., visų valdininkų vietų vertė įvertinta 200 milijonų livrų, 1664 m. 800 mil. livrų. 18 amž. gale, kai Tautos Susirinkimas uždraudė pardavinėti vietas, tik teismo valdininkų vietos buvo įkainotos 800 mil. livrų. Vietų pardavimo buvo tas privalumas, kad jas užimdavo nepriklausomi žmonės, ir net Montesquie tame matė naudos „industrijai". Nors, žinoma, tokia vietų užėmimo tvarka buvo tik turtingųjų privilegija. Tai pat politinių regalijų rūšiai priklauso visokios pabaudos ir konfiskacijos. Prancūzų revoliucijos metu pastarosios davė tiek pelno, kad, kaip Cambona pastebi, teroro metu giliotina davė daugiau pelno, kaip asignacijų išpirkimas. Kultūringos tautos visiškai šitokio valstybės pelno nepripažįsta: konfiskuojant nusikaltėlio turtą, kenčia jo visa šeima.

4. Grynai finansinių regalijų nedaug: pinigų kalimo teisė, druskos gamyba ir pardavimas ir t.t.

Galop 5. Ir dabar esančios susisiekimo kelių regalijos: paštas, vėliau telegrafas ir telefonas.

17 ir 18 amž. Vakarų Europoj buvo regalinių teisių labai daug: priskaitydavo nuo 125 iki 413. Nemaža jų buvo ir Rusijoj: pav., kalnų, druskos, žvėrių ir paukščių medžiojimo, salietros ir pn. regalijos. Medžioklės regalija naudojosi caras visur medžiodamas, o iš privatinių medžioklių rinkdavo rinkliavą caro iždan; iš žvejybos taip pat buvo imama tam tikra duoklė ir t.t.

Be senųjų regalijų, vėliau atsiranda prekybos ir pramonės regalijos. Domėnų eksploatavimas, jų naturalinis ūkis, mokesnių ėmimas natūra buvo surištas su ištisomis prekybos šakomis. Be to, domėnai buvo patogi dirva teigti pramonės įmones. Jei šalyje atsirasdavo nauja pramonės šaka, tai karalius pasisavindavo ją kaip daiktą be savininko, nelaikydamas, kad tuo sulaužydavo kieno nors teises. Kitas prekybos ir pramonės šakas nusavindavo valstybė, grynai policiniais samprotavimais, pav. tabako regalija. Amatininkams ir pirkliams pasitikėjo visuomenė, „publica fides", tik todel, kad juos prižiūrėdavo valstybė; ji taip pat nustatydavo parduodamųjų produktų kainas. Merkantilistų mokslo įtakoje ši pakraipa dar labiau sustiprėjo. Valstybė turėjo pirmenybių teisę supirkti visas iš užsienio įvežamas prekes. XVI iki XVIII amž. gale vad. šviesiojo absoliutizmo laikmečiu valstybinė pramonė labiausia praplinta.

Visa prekyba Prancūzijoj — tai karūnos išimtina teisė „droit dominial"; už leidimą verstis prekyba buvo imamas aukštas mokesnis, iš kurio vėliau išaugo verslų ir pramonės mokesniai. Tokia pat tvarka ir amatuose. Tokia padėtis sustiprėjo ypatingai Colberto laikais. Anglijoj karalienės Elzbietos laikais valstybė turėjo teisės kiekvieną prekybos šaką paversti regalija; daugelį tokių monopolių vėliau išdovanodavo savo mylimiesiems, kurie juos parduodavo pirkliams. Arba už aukštas rinkliavas prekybą pavesdavo pirkliams. Švedijoj tokia pat padėtis buvo Gustavo Vazos ir Gustavo Adolfo laikais; Italijoj, ypatingai Toskanoj, net ir Prūsijoj Fridricho Didžiojo laikais.

Po didžiosios Prancūzų revoliucijos ir laisvosios prekybos mokslo įtakoje, kai privatinė pramonė, palyginti su valdiška, turėjo daug gerų privalumų, dauguma valstybinių pramonės šakų buvo pavesta privatiniams asmenims. Ten, kur valstybė dar pati veda prekybą ir pramonę, jau vaduojasi grynai privatinės teisės pagrindais.

Gelžkeliai (neskaitant Vokietijos 1919 m. įstatymų) ir iki šių laikų yra valstybinė regalija: bet leidžiama ir privatinių gelžkelių ir jų ūkių įsteigti. Gelžkelių linijų monopolinis valdymo pobūdis atsiranda ne del valstybės aukščiausiųjų teisių, bet iš dalyko esmės. Tuo būdu iki dabarties laikų tik nedaug įmonių paliko regalinio pobūdžio; valstybė jas pasiliko sau valdyti ne tiek kaip valstybinių pajamų šaltinį, — ne tai čia svarbu, — bet del ypatingų tomis įmonėmis siekiamų uždavinių. Priskiriamas čia paštas, telegrafas, pinigų leidimas, loterijos. Nuo gaunamo iš tų įmonių pajamų pertekliaus valstybė neatsisako, bet principe jų nesiekia, o savo teisę naudoja aukštesniais visuomenės gerovės samprotavimais. Įtaisant ir eksploatuojant, pav., paštą, telegrafą, telefoną, — vyriausias tikslas patenkinti gyventojų reikalus pašto, telegrafo ir telefono srityje. Tuo

tikslu reikalinga stengtis visos šalies vietos vienodai aprūpinti atatinkamomis įstaigomis, nors kai kuriose vietose tos įstaigos duotų nuostolio, o ne pelno. Visa tai įvykinama, kai pati valstybė minėtąsias įstaigas eksploatuoja. Tada tik galima ti kėtis, kad korespondencijos slaptumas bus tinkamai apsaugotas. Galop, valstybės reikalų aprūpinimas reikalauja, kad pašto, telegrafo ir telefono įstaigas valdytų valstybė. Tarifas turi būt toks, kad, kiek galint, pajamos padengtų išlaidas, procentus ir patį kapitalą. Pajamų perteklius tik tada leistinas, jei jis nekliūdo susisiekimo. O ir žemiems tarifams esant, galimas pajamų perteklius. Kartais gi žemas tarifas tiesiog naudingas, nes didėjant susisiekimui, daugėja valstybės pajamos. Taip, pav., ir buvo Švedijoj su telefonais

Prieš karą Vokietijoj telegrafas ir paštas duodavo (milijonais markių):

	1907 m.	1910 m.	1913 m.	Nuo 1872 m. iki 1906 m.
pajamos	597	706	833	visa pertekliaus suma
išlaidos	560	634	748	siekė 1.086 mil. m. arba
perteklius	37	72	85	12,3% bendrojo pelno

Dabarties metu Vokietijoj visai kitokia padėtis: 1920 m. buvo laukiama 3.649 m. m. pajamų ir 4.519 m. m. išlaidų, vadinasi 870 m. m. deficito, kuris tam tikrais apskaitymais turėjo išaugti iki 2 milijardų markių.

Nuostolių priežastys tos pat, kaip ir gelžkelių reikale: medžiagos pabrangimas, tarnautojų išlaikymui sumų didėjimas, o tarnautojų buvo 50.000 per daug. Ši padėtis pagerinti buvo bandoma įvairiais būdais. Jau nuo 1922 m. sausio 1 d. pašto telegrafo ir telefono susisiekimo tarifas buvo padidintas 1000—2000%, nuo 1923 m. sausio 1 d. dar daugiau. Krintant vokiečių valiutai, sumažintas tarnautojų skaičius ir sureguliuotas darbo laikas, kur tik galima žmogaus darbo jėga pakeista mechaniniais įrankiais ir pn. Bet tai nieko nepadėjo. Padėtis vis blogėjo, tarnautojų sąstatas labai sumenkėjo; 8 valandų darbo diena sumažino jų darbingumą; nežiūrint tarifų kėlimo; pajamos nespėdavo pavyti nuolat didėjančias išlaidas. Antra, pašto administracija buvo labai suvaržyta; jos visi parėdymai priklausė aukštesniųjų valstybinių įstaigų. Todel 1924 m. kovo 18 d. įstatymu pašto ir telegrafo įstaigos sutvarkytos visiškai naujai. Nuo to laiko paštas-telegrafas visiškai savarankiška ūkio verslamonė. Žinoma, paštas negali pasidaryti privatine įstaiga, bet nauja pašto valdyba yra daugiau nepriklausoma ir gali duoti parėdymų vaduodamosi privatinio ūkio principais. Naujosios įstaigos turtas visiškai atskirtas nuo Imperijos turto. Valdyba turi teisę savarankiškai kredito gauti, visas prievoles laiduoja savo turtu ir neatsako už kitokias Imperijos skolas. Valdyba yra Paštų Ministerio žinioje, kuris svarbiausiais klausimais tariasi su Valdybos Taryba iš 31 nario, kuriuos skiria Valstybės Prezidentas iš Reichstago, Reichsrato ir Paštų bei Finansų Ministerių patiektų kandidatų ir pašto-telegrafo specialistų. Ryšys su įstatymdavybės įstaigomis tas, kad vyriausybė per tam tikrą laiką Tarybos nutarimus gali apskųsti Reichstagui ir Reichsratui. Visos išlaidos, procentai ir skolos apmokamos iš Valdybos pajamų, jokios valdžios pašalpos neleistinos. Deficitams padengti steigiamas atsargos kapitalas, sumoje 20% metinių išlaidų. Pašto įstaigų tarnautojai prilyginami Imperijos tarnautojams, bet jie gal gauti ir aukštesnį, kaip Imperijos valdininkai, atlyginimą, jei tuo pasiekiama pašto-telegrafo įstaigų veikime geresnio pasisekimo. Šis įstatymas pradėjo veikti 1924 m. balandžio 1 d.

Kitų šalių pašto, telegrafo, telefono eksploatavimo finansinės išdavos matyti iš sekančių skaičių:

	Pajamos	Išlaidos	Perteklius (+) Nuostolis (—)
Prancūzija	391 m. fr.	353 m. fr.	+38 m. fr.
D. Britanija ir Airija	802 „ „	665 „ „	+137 „ „
Italija	128 „ „	102 „ „	+26 „ „
Austrija	221 „ „	221 „ „	—
Jungt. Valstybės	1.278 „ „	1.288 „ „	—10 „ „
Rusija	111 m. rub.	74 m. rub.	+37 m. rub.
Sovietų Rusija (per 11 mėn. 1923 m.).	17,3 m. pr. rub.	19,5 m. pr rub.	—2,2 m. pr. r.

Monetinė regalija yra tuo tikslu, kad laiduotų visuomeninius reikalus teisingu monetų kalimu. Už iškalimą monetų iš privatinių asmenų metalo imamas tam tikras mokesnis, bet be pastangų pelnauti. Didesnis pelnas gaunamas kalant smulkias monetas.

Prie regalijų priskiriamos ir valstybinės loterijos. Principe jų tikslas kovoti su gyventojų palinkimu į azartinius lošimus, o išdava — gauti valdžiai pelno. Būtų geriau, kad valstybės jomis neužsiimtų. Bet jei be jų negalima apsieiti, tai valdžios loterijos labiau geistinos už privatines loterijas. Be abejo, kalbama čia tik apie pinigines loterijas.

Tų loterijų yra dvejopų: klasių sistema ir Genujos sistema. Klasinė sistema labiau praplitus Vokietijoj ir iš dalies Lenkijoj. Einant šia sistema, kelis kart per metus daromi tiražai, iš kurių tiražuojama nustatytas skaičius išlošimų, o kiti bilietai pasilieka tušti. Valstybės pelnas yra tame, kad iš išrinktų už bilietus pinigų, atskaičius valdybos ir lošimo išlaidas, jų dalis tenka iždui. Nustatant aukštas bilietų kainas neturtingieji nuo loterijų sulaikomi. Bet tuomet juos perka supirkėjai ir pardavinėja dalimis. Daug pavojingesnė Genujos sistema. Ji atsirado iš varžytinių renkant į tam tikrą komisiją 5 asmenis iš 90 senatorių. Loterija yra tame: iš 90 numerų išima 5. Jei iš jų du numerai sutampa su paskirtaisiais lošikams, tai išlošiama amba, kuri Italijoj apmokama 240 kartų daugiau, kaip buvo statyta; jei sutampa trys numerai, tai jau vad. terna ir apmokėjimas didėja iki 4800 kartų, o jei 4 numerai — kvaterna — apmokama 64.000 kartų daugiau. Iždo pelnas tame, kad einant apskaitymu už ambą reiktų mokėt 400 kartų daugiau už statinį, už terną 60.000 kartų daugiau ir už kvaterną 500.000 kartų daugiau. Tiražas daromas kas savaitė ir statiniai imami tik smulkūs. Šita loterija vartojama Italijoj ir Austrijoj.

Loterijų pelnas buvo:	Bendrasis	Grynasis
Prūsijoj, jungiančioj ir kitas Pietų Vokietijos valstybes (1914 m.)	196 m. m.	12,42 m. m.
Italijoj (1912/4 m.)	112 „ „	52 „ „
Austrijoj	42 „ „	16,5 „ „

Be minėtų valstybių, valdžios loterijų esama dar Olandijoj, Danijoj, Ispanijoj, Serbijoj ir Vengrijoj.

Yra, pagaliau, valstybėlė, kuri gyvena tik iš to, kad išnuomoja ruletą — tai Monako kunigaikštystė. Užtat ten nėra jokių mokesnių.

* * *

Pirmiau kaip prieiti prie mokesnių — dabarties valstybių viešosios teisės svarbiausio pajamų šaltinio, reikia priminti viena šių pajamų rūšis, kuriai mokslas dažnai skiria visai atskirą vietą. Tai vadinamieji dalyvių įnašai, skiriami tarnautojams laikyti specialiai tų įmonių ar įstaigų reikalams (Beiträge). Žodžiu Beiträge suprantami vienų savivaldybės organų įnašai kitų organų arba valstybės naudai — ir atvirkščiai. Bet kalbėti teks ne apie juos: del jų teks kalbėti svarstant įvairių junginių ir vietos savivaldybių finansus. Paminėsime čia tik iš privatinių asmenų imamus įnašus.

Tie įnašai — tai atskirų asmenų (žemės savininkų, pramoninin kų ir kit.) piniginiai mokėjimai padengti išlaidas, steigiant ir išlaikant visuomeninio pobūdžio įstaigas, imami kaip atlyginimas už tą naudą, kurią turi iš minėtų įstaigų įnašų mokėtojai. Nuo mokesnių jie skiriasi labiausia tuo, kad jie nėra tiesioginis atlyginimas už nustatytus patarnavimus, bet tik sulyginimas su kitais asmenimis; tas gerai veikia mokėtojų ūkius arba įmones per valstybines ar bendruomenines įstaigas, pav., gatvių tiesimas, laistymas ir nusausinimas, kanalizacija ir t. t. Kadangi šie įtaisymai tarnauja visai visuomenei, tai jų laikymo išlaidų negali padengti tik atskiri žemvaldžiai ar pramonininkai. Bet jei pastarieji iš tų įtaisymų turi naudos, tuo pakankamai pateisinamas minėtų įnašų ėmimas. Šie įnašai yra svarbiausias minėtų įtaisymų laikymo šaltinis, ir tik šių pajamų nepritekus, papildoma iš valstybės iždo arba savivaldybės organų lėšų.

Prie Beiträge priskiriama dar visa eilė kitokių įplaukų, pav., mokesnis už ekspertizą, įnašai į našlaičių ir našlių kasas, valstybinio draudimo mokesniai, tiltų, gatvių, kelių ir kitokios panašios rinkliavos; įnašai Prekybos ir Žemės Ūkio Rūmų naudai; mokesniai už reikalų atstovavimą, už naudojimąsi ligoninėmis ir sanitarijos įstaigomis, vandentiekiais, pirtimis, gazo ir elektros apšvietimu ir pan.

Vienok iš visų šių įmokėjimų sunku padaryti tam tikra mokesnių rūšis. Valstybės ar vietos savivaldybės imami iš suinteresuotų asmenų įnašai tam tikroms įstaigoms laikyti, visai nieku nesiskiria nuo mokesniu — jų nustatymo ir ėmimo; skirtas tik tame, kad jie skiriami speciališkiems tikslams ir imami del ypatingų priežasčių; jų dydį nustato atatinkama valdžia savo nuožiūra, ir paprastai jų dydis visai neatatinka patarnavimų vertybei. Už tokius patarnavimus valdžios nustatytos be mokėtojų sutikimo rinkliavos irgi nieku nesiskiria nuo mokesnių. Jei šitos rinkliavos ir mokesniai eina ne į bendrąjį iždą, bet atatinkamos įstaigos kason, tai nuo to jie nė kiek nepasikeičia: nes tada reiktų manyti, kad, pakeitus jų įskaitymo tvarką, pasikeistų ir jų esmė. Ir jei šios pajamos yra grynai privatinės teisės pobūdžio, tai vadinasi jos gautos iš įmonių, eksploatuojamų grynai privatiniais pagrindais. Ir daryti iš jų atskira pajamų rūšis visiškai nėra pagrindo.

Iš tiesų, net ir regalijų išskyrimas atskira rūšimi yra tik istorijos išdava. Joms priklauso įmonės, kurios seniau buvo vadinamos valstybės regalijos ir iki šių laikų užsiliko jų monopolinis pobūdis. Bet iš esmės iš jų gaunamos įplaukos yra arba rinkliavos (pav. pašto, telegrafo, telefono, monetų rinkliavos) arba fisko monopoliai, t. y. vartojimo mokesniai. (Dažnai, pav., regalijoms priskiriami kortų ir loterijų monopoliai).

O tikruoju ir vieninteliu viešosios teisės pobūdžio pajamų šaltiniu, iš tikrųjų, yra tik mokesniai.

V. Mokesniai.

1. Bendroji mokesnių teorija.

Mes anksčiau kalbėjome, kad viešosios teisės šaltinių pajamų dydį nustato valstybės valdžia ne laisvąja konkurencija, bet savo suverenumu.

Čia priskiriamos regalijos, mokesniai ir rinkliavos, taip pat įvairios pajamų rūšys iš viešosios teisės junginių santykiavimo: dotacijos, pašalpos, matrikuliariniai įnašai. Pastarųjų pajamų šaltiniai yra tos pat privatinės ar viešosios teisės junginių pajamos.

Apie jas teks kalbėti jų finansinio ūkio apžvalgoj. Apie regalijas jau šiek tiek buvo kalbėta. Tuo būdu dabar tenka kalbėti tik apie mokesnius ir rinkliavas. Jų skirtas tik tame, kad rinkliavos — tai įnašai už tam tikrą valdžios patarnavimą, o mokesniai tokiu patarnavimu nepagrįsti: čia ne specialinis, bet už visą teikiamą visuomeninę gerovę bendras atsilyginimas. Seniau į tai buvo žiūrima kitaip: mokėtojui stengėsi nustatyti mokesnio dydį sulig teikiama jam valstybės nauda. Šią teoriją sukūrė 17 amž. Anglijos mokslininkas Hobbes. Mokesnius jis laikė kaina to ramumo, kuriuo naudojasi piliečiai valstybės apsaugoje. Montesquieu mokesnius vadino turto dalies auka, kad ramiai galėtų naudotis likusiuoju. Tai vadinamosios specialinio atlyginimo ir draudimo teorijos. Šitose teorijose yra daug prieštaringumų. Esant nepakankamai valstybės apsaugai, pav., pralaimėjus karą, ar prapuolus turtui ir pn., piliečiai turėtų teisės nemokėti mokesnių ir net sumokėtus reikalauti atgal. Toliau, iš silpnųjų piliečių reiktų imti didesni mokesniai kaip iš stipriųjų, nes jie mažiau reikalingi valstybės apsaugos. Galop, mokesnių suderinimas su valstybės teikiamu patarnavimu, pav., teismo apsaugos įvertinimas, kiekvienu atskiru atsitikimu, visiškai negalimas. Tuo būdu visuotinojo atsilyginimo principas geriau tinka mokesniams, ne rinkliavoms. Bet ir tai nevisiškai tikra. Yra mokesnių atsilyginimo pobūdžio už tam tikrus patarnavimus. pav., vietinės rinkliavos už vandentraukių, gatvių įtaisymą ir pn. (Beiträge). Jokio pagrindo nėra išskirti juos iš kitų mokesnių tarpo. Antra, rinkliavos turi daug bendra su mokesniais: kaip ir mokesnius, jas šališkai skiria valstybės valdžia valstybės išlaidoms padengti, o ne specialinėms įstaigoms laikyti. Jų dydis visiškai nesudera su tuo patarnavimu, už kurį jos imamos, bet nustatomas bendrojo pobūdžio samprotavimais.

Todel rinkliavos—tai tik mokesnių rūšis, skirtinas apdėjimo būdas kaip ir, pav., fisko monopoliai.

Mokesniai imami viešosios teisės junginių materialinėms reikmenims patenkinti — valstybės, bendruomenės, kurios yra absoliutinai būtinos bendravimo formos jose gyvenančių asmenų gerovei. Todel valstybės ar kitokio junginio teisei imti mokesnius atatinka piliečių pareiga jų individualinėmis jėgomis padėti patenkint materialines reikmenis. Senesniais laikais, kai visuomeninių reikalų nedaug tebuvo, užtekdavo privatinės teisės šaltinių pajamų. Vėliau jų jau neužtenka ir todel einama prie privalomų šaltinių — mokesnių ir rinkliavų. Priverstinumas mokesnių ir regalių srityj — tai aukščiausios valdžios teisės pasireiškimas. Kiti visuomeniniai junginiai naudojasi prievartą valstybės arba įgalioti arba prižiūrimi.

Iš bendrojo mokesnių pobūdžio galima pastebėti jų sekančius bruožus:

1) Mokesniai yra atskirų ūkių, sudarančių tautos ūkį, įnašai valstybės ar kitos viešosios teisės junginio naudai. Todel apdėjimo subjektai yra ir fiziniai ir juridiniai asmens, tvarkantieji individualį ūkį.

2) Toki įnašai vadinami mokesniais, nes juos valstybės valdžia uždeda piliečiams vienašališkai prievartos keliu. Tuo jie ir skiriasi nuo sutartinių sumokėjimų.

3) Valstybės valia pasireiškia jos leidžiamuose įstatymuose. Todel mokesniai išieškomi tik įstatymu nustatytąja tvarka. Kiti visi viešosios teisės junginiai veikia mokesnių srityje tik valstybės įstatymų ribose ir jos priežiūroje.

Mokesniai imami pinigais arba daiktais; bet dabarties kulturingose šalyse mokesniai daiktais vis rečiau pasitaiko. Asmeninės prievolės mokesniams nepriklauso, jei jos yra pilietybinės prievolės, pav., karo arba prisiekusių posėdininkų prievolė. Bet jei asmeninėmis prievolėmis pakeičiami turto įnašai, pav. bendrinė prievolė keliams taisyti, tai tokias prievoles priskiria ir įskaito mokesnių kategorijon. Galop, mokesnius galima apibūdinti taip: mokesniai—tai įstatymu remiantis prievartos keliu imamos rinkliavos iš viešosios teisės junginiui priklausančių asmenų. Rinkliavų dydis nustatomas toks, kad jų užtektų tų junginių materialinėms reikmenims patenkinti.

Toliau daugiausia teks kalbėti tik apie valstybinius mokesnius; bet bus paliestos ir kitokios viešosios teisės junginių rinkliavos.

Kai trūksta kitų pajamų, kai kada mokesnius vadina subsidiniais pajamų šaltiniais. Bet tai tikra tik istorijos atžvilgiu. Dabar visai priešingai, mokesniai tai svarbiausias valstybės pajamų šaltinis. Iš tikrųjų, 1913 m. visų valstybinių pajamų įplaukų sumos mokesnių buvo Did. Britanijoj daugiau ¾, Ispanijoj ir Italijoj daugiau ¾, Švedijoj beveik ¾, Olandijoj ir Danijoj dau-

giau $^{3}/_{4}$, Portugalijoj daugiau $^{7}/_{10}$, Jungtinėse Valstybėse daugiau kai $^{2}/_{3}$, Rusijoj ir Bulgarijoj daugiau $^{1}/_{2}$, Norvegijoj, Vengrijoj ir Prancūzijoj daugiau $^{1}/_{3}$, Vokietijoj, Rumunijoj ir Austrijoj beveik $^{1}/_{4}$.

Be pagrindinio mokesnių tikslo — padengti valstybės išlaidas, jie turi dar sociališkai politinės reikšmės (Ad. Wagner) — padeda teisingiau išskirstyti turtus ir pelną. Yra ir priešingų nuomonių, — kad tatai mažina svarbiausį apdėjimo tikslą — valstybės reikmenis galima visiškai patenkinti piliečių mokėjimo jėga: todel kitų tikslų galima siekti tik prie progos, — jei tuo nekliudoma jų vyriausiajam tikslui *).

Bet mokesniais apdedant nereikia žiūrėti įtakos į turtų bei pelno paskirstymą, nes tada galima prieiti visiškai nelygaus mokesnių naštos paskirstymo. Vienok čia reikia pabrėžti, kad kai kurių prekių protekcinis apdėjimas nėra antraeilė muito rinkliavų išdava. Visai priešingai, šitos rinkliavos turi grynai protekcinių arba net draudžiamųjų tikslų ir tik antroj eilėj pelno gavimas: grynai fiskalinio muito rinkliavų pelno, palyginti, visai nedaug. To pat siekiama aukštu alkoholio apdėjimu, (kad sumažint girtuokliavimą), mokesniais už šunų laikymą (kad sumažinti jų skaičių ir pn.). Vadinasi, be pelno iždui, mokesniai gali turėti ir kitokio uždavinio, — bet tik su viena būtina sąlyga: kad jie nepakeistų savo pagrindinių savybių, kurių svarbiausia—tai mokesnių naštos pritaikymas visoms mokėtojų rūšims. O mokesniais pasiekti pelno ir turtų paskirstymo visiškai negalima. Jei net iš turtingojo atimti visą turtą, tai visvien, visas turtas tenka iždui, o neturtingasis iš to nieko negauna. Taip elgiantis išnyktų valstybės pajamų šaltiniai ateityj. Kas del nuolatinių mokesnių, tai visai aišku: valstybė susirūpinusi savo pajamų šaltiniais, ir todel mokesnius skirti reikia atsižvelgiant mokėtojo galios, o visi kiti antraeiliai tikslai tam neprivalo kliudyti. Klausimas galėtų kilti tik nenuolatiniuose mokesniuose: turto ir palaikų. Bet nereikia užmiršti, kad ir šie mokesniai, būdami bendros mokesnių sistemos dalimi, neprivalo naikinti valstybės pajamų šaltinių. Kiekvieno mokesnio šaltinis — mokėtojo pelnas. Todel pagrindinė sąlyga, kad valstybė turėtų nuolatinių įplaukų, išlaikyti šis šaltinis. Apdedant tokia progresija, kuri apima visą stambųjį pelną ir mokėtoją verčia mokėti mokesnius ne iš pelno, o iš kapitalo, naikinamas pats pelnas. Priešingai, jei įvedus mokesnių progresiją mokesnių našta lygiau paskirstoma, ir turi geros sociališkai politinės įtakos, tai toksai reiškinys galima tik pagirti. Sulig mokėtojų mokėjimo jėgomis paskirstyti mokesniai turi svarbios sociališkai politinės reikšmės, ir teisinga mokesnių sistema,—kur mažiau pasitu-

*) Šį dalyką nereikia maišyti su vadinamu tiksliniu mokesniais apdėjimu, kurie skiriami padengti nustatytas išlaidas, nors patsai jų paskyrimas nieku nesiskiria nuo kitų mokesnių paskyrimo—visvien, jų tikslas—padengti išlaidas.

rinčios gyventojų masės neapsunkintos mokesniais, o pasiturintieji moka savo turto jėgomis, — veda prie socialinės taikos. Todel tos socialistinės partijos, kurios, kaip komunistai, mato progresą tame, kad viena klasė užviešpatauja kitą, atsisako nuo mokesnių ir griebiasi turtų konfiskavimo, nors to privalo vengti kiekviena teisinga mokesnių sistema.

Iš minėtosios mokesnių sąvokos nusakymo seka visi pagrindiniai mokesnių mokslo pradai:

1) Teisinis mokesnių ėmimo pagrindas — tai valstybės valdžios liepimas. Viešosios teisės junginiai ne patys skiria mokesnius, bet valstybės įgaliavimais. Taip pat ir valstybių sąjungos nustato bendrus joms mokesnius tik suteiktuoju suverenumu. Valstybės valios išreiškimas — tai nustatytąja tvarka išleistas įstatymas. Tuo būdu ir mokesniai nustatomi tik įstatymu arba įstatymu paremtu parėdymu. Nepildant mokesnių įstatymų, jie vykinami priverstinai (pardavimas ir pn.) ir išieškomi (piniginės baudos ir net laisvės atėmimas).

2) Valstybės valdžia veikia tik aprėžtoje teritorijoje. Todel ir valstybės valdžia, nustatydama mokesnius, plečiasi subjektyviai ir objektyviai tik tame, kas vienu ar kitu būdu surišta su ta teritorija. Subjektyvine pažiūra, asmenys, moką mokesnius — apdėjimo subjektai, pirmiausia, yra tos valstybės piliečiai, kiek jie surišti su ta teritorija. Piliečiai, ilgai gyveną užsienyje (1 — 2 met.), neturį tėvynėje nuolatinės gyvenamosios vietos ir turto ir negauną ten jokių pajamų (pensijų, pašalpų) — mokesnių nemoka. Bet jei ten pasiliko jų nekilnojamasis turtas, įmonė arba kapitalas, tat jiems mokesniai uždedami. Išimtis sudaro tik tie asmenys, kurie tarnybos reikalais nuolat gyvena užsienyj, bet teritorinių ryšių su tėvyne nenutraukia ir todel mokesniais apdedami visi jų pajamų šaltiniai. Antra — svetimų valstybių piliečiai tos šalies mokesnių nemoka. Bet jei jie šalyje nuolat gyvena (1 — 2 met.), turi ten nuolatinę gyvenimo vietą arba iš bet kokios pramonės ar prekybos įmonės pelno, tai jie apdedami mokesniais bendromis taisyklėmis. Objektyviškai, kiekvienas esąs šalyje turtas, nežiūrint kam jis priklauso, apdedamas mokesniais. Vienok veikiančioji įstatymdavystė šią taisyklę taiko tik nekilnojamiems turtams ir įmonėms, taip pat gaunamoms iš valdžios arba kitų viešųjų kasų algoms, pensijoms ir pašalpoms. Vadinasi, svetimšalis, turįs toje šalyje ūkį ar fabriką, arba gaunąs pensiją, nors ir nuolat gyventų užsienyj, moka nuo tų turtų mokesnius. Priešingai, šalies pilietis nemokės už užsienyje turimą nekilnojamąjį turtą ar įmones. Ši taisyklė iš viso pritaikoma tik atskirų turto dalių mokesniams — tik vadinamiems realiniams mokesniams. Pelno mokesnis, principe, imamas nuo pajamų visumos, todel ir nuo užsienyje esančių turtų pajamų. Del apdėjimo kilnojamojo kapitalo kyla daug abejonių. Ji riša su valdytojo asmenimi: paja-

mos vietos piliečio arba nuolat šalyje gyvenančio svetimšalio nuo užsienyj padėto kapitalo apdedamos mokesniais. Reiktų čia daryti išvada, kad esančio šalyj, bet priklausančio užsienyj gyvenančiam svetimšaliui, kapitalo pajamos neprivalėtų būti apdėdamos vietos mokesniais. Bet iš tiesų kitaip esama: tokius kapitalus mokesniais apdeda. Tenai teritorinį principą taiko subjektui, čia objektui. Žinoma, šios taisyklės taikomos tik tiesioginiams mokesniams. Vartojimo mokesniai ir rinkliavos imami iš visų asmenų, nežiūrint ar jie tos šalies piliečiai ar svetimšaliai, kurie toje teritorijoje gamina, perka ar įveža mokesniais apdėtus produktus arba daro mokesniais apmokamus santorius. Daromos tik specialinės išimtys tam tikrais samprotavimais. Juridinius asmenius nuo fizinių nieku neskiria. Vietos įstatymais įsteigta draugija prilygsta šalies piliečiui. Draugija, steigta užsienio įstatymais, prilygsta svetimšaliui; jeigu tokia draugija daro šalyje operacijas, tai ji susilygina su vietos panašiomis bendrovėmis, bet nuo užsienyj gaunamų pajamų mokesnių nemoka; todel vietinėms pajamoms balansas kitoks. Tai pritaikoma tik privatinės teisės juridiniams asmenims. Viešosios teisės juridiniai asmenys nuo mokesnių atleidžiami, bet jų privatinės teisės pajamų šaltiniai apdedami mokesniais. Galop, įvairios rūšies ūkinio pobūdžio įstaigoms tik tuomet daromos išimtys, jei jos savo veikimu mažina valstybės išlaidas. Visos šios subjekto taisyklės taikomos ir bendruomenių mokesniams. Tik tas skirtas, kad dažnai moka mokesnius vienas asmuo darbuojasi keliose bendruomenėse. Bet bendrai apdedami asmenys tik toje bendruomenėj, kur jie gyvena: be to — turtas apdedamas toje bendruomenėje, kur jis randasi. Vadinasi, jei kas gyvena vienoj bendruomenėj, o turtas randasi kitoj, tai ir mokesnius sumoka ten, kur yra jo turtas. Tai visai aišku, kol kalbama apie proporcinius mokesnius. Bet būna ir progresinių mokesnių. Pav., kas nors gauna viso 100.000 pelno. Nuo 100.000 imama 10% pelno mokesnio. Vadinasi, jis turėtų sumokėti 10.000 mokesnių. Bet tą pelną jis gauna ne vienoje vietoje. Bendruomenėj X įplaukia 50.000 ir bendruomenėj Y taip pat 50.000, o nę 50.000 imama tik 5%, taigi nuo 50.000 jis kiekvienoj bendruomenėj sumokės po 2.500, viso 5.000, t. y. du kart mažiau. Vadinasi, progresiniais mokesniais, kai turtas išdalytas dalimis, nuo pelno sumokama mažiau, kaip nuo neišdalyto pelno. To išvengti galima būtų tik tada, kai su asmenimi surištus mokesnius (pelno mokesnius) imtų sulig asmens gyvenamąja vieta, o realinius — sulig turto vieta. Dar painesnis dalykas su akcinėmis bendrovėmis: kiekvienoj bendruomenėj atskirai reiktų apskaičiuoti jų pelno mokesniai, kur tik yra prekybos ar pramonės įmonės; bet jų pelnas apskaitomas ne kiekvienoj įstaigoj atskirai, bet bendrai sulig bendrovės valdybos vieta. Šiais atvejais dažnai dirbtinai paskirsto atskirų įstaigų pelną sulig jų apyvarta, sulig tarnautojų skaičiumi; gelžkelių kompa-

nijoms mokesnius uždeda nuo esamų kiekvienoj bendruomenėj kilometrų skaičiaus ir t. t. Taip pat galima vietos rinkliavas apskaičiuoti bendru pelnu ir paskui tam tikru mastu paskirstyti bendruomenėms.

3). Valstybės teisei imti mokesnius atatinka piliečių pareiga tuos mokesnius mokėti arba atlikinėti kitokias prievoles. Todel jie tik tada yra mokensių subjektai — mokesnių mokėtojai, kai turi savo ūkyje lėšų. Todel valstybės imamų mokesnių fondų šaltiniu yra mokėtojų turto lėšos. Šitų šaltinių išnaudojimo būdai yra mokesnių sistemos ir jos pagrindų esmė. Joje yra du priešingi principai: būtinumas ieškoti lėšų padengti visas visuomeninio gyvenimo išlaidas, nepadengtas kitais valstybinių pajamų šaltiniais; antra — būtinumas saugoti privatinių ūkių lėšas ir jas naudojant prisilaikyti reikalingo teisingumo. Ekonominiu ir grynai fiskaliniu atžvilgiu svarbu mokamųjų lėšų saugojimas. Pildyti teisingumo reikalavimus verčia etiniai ir sociališkai politiniai samprotavimai. Visų šių principų suderinimas yra svarbiausias mokesnių reikalo uždavinys. Kai kurie bendri mokesnių teorijos pradai dar Ad. Smitho visiškai aiškiai suformuluoti. Jie reikalingi tik praplėsti ir papildyti.

A. Fiskalinis pradas visų pirma yra tame: 1) mokesnių keliu reikia išieškoti pakankamų lėšų visuomeninio gyvenimo išlaidoms padengti. Bet to dar maža: reikalinga, kad mokesnių sistemos būtų tiek judrios, kad, augant valstybės reikalavimams, duotų daugiau pajamų. Teisingai kalba Adolfas Wagneris apie „progresinio valstybės uždavinių praplėtimo įstatymą“ ypač 19 ir 20 amž. Valstybei tenka atlikinėti visa eilė grynai kultūrinio, ekonominio ir socialinio pobūdžio uždavinių. Tai socialės apsaugos, sanitarijos, švietimo, darbininkų įstatymų, melioracijų ir kitokios sritys. Šitos pareigos pavedamos ir savivaldybėms; atatinkamai, žinoma, didėja ir jų lėšų reikalingumas. Šias išlaidas padengti, reikia tinkamai pasirinkti mokesnių uždėjimo rūšis. Jau vien tai įrodo, kad vieno mokesnio nepakanka.

Pačių paprasčiausiu galvojimu galima prieiti ta pati išvada. Prileiskim, kad kas nors gauna 5.000 litų metinio pelno, iš jų 1.000 nuo žemės, 1.000 iš namo, 1.000 iš pramonės įmonės ir 2.000 lit. iš savo profesinio darbo. Valstybės reikmenims padengti nuo šio pelno reikia gauti 20%, t. y. 1.000 litų per metus. Jeigu imti paprastas pelno mokesnis, pav., du kart per metus, — rugsėjo m. 1 d. ir gruodžio m. 1 d. — ankstyvesnis terminas tam mokesniui įmokėti skirti negalima — tai kiekvienu kart reiks įmokėti po 500 litų. Bet mokėtojo mėnesinis pelnas $\frac{5000}{12}$ nedaug kuo didesnis 400 litų; matome, kad iš einamojo pelno ta suma nebus galima sumokėti ir nuo pat metų pradžios iki mokėjimo terminų reikės kas mėnuo taupyti. Vienok gerai žino-

ma, kaip sunkus tasai taupymas, kaip sunkus bus tas pelno mokesnis ir kiek jo bus neišrinkta. Priešingai, jei vietoj 20% pelno mokesnio, bus imama 5% žemės mokesnio, dviem terminais po 25 lit., 5% nuo namo kitais dviem terminais taip pat po 25 lit. ir tiek pat nuo įmonės, tai nedidelėmis dalimis susimokės 150 litų. Papildomas pelno mokesnis irgi galėtų būti nedidesnis 5% — po 125 lit. viso 250 lit. Likusieji 600 lit. (1000—150—250) ar ba 60% mokėtojas nejučiomis sumokės netiesioginių mokesnių, pirkdamas įvairias vartojimo prekes. Dabarties metu vartojimo mokesniai maždaug ir sudaro 60%. Niekuomet vienas mokesnis neduodą reikalingos pajamų sumos. Jei senesniais laikais fiziokratai ir siūlė įvesti vieną žemės mokesnį, tai buvo tik kaip protestas prieš daugumą vartojimo mokesnių. Vėliau buvo siūloma visus mokesnius pakeisti vienu progresiniu bendrojo pelno mokesniu, bet ir tai praktikoj neįvykinama: reikalinga aukštas mokėtojo susipratimas ir dorumas, fiskui perdaug sunkios kontrolės. Esant ištisiniam mokesniui, reiktų išreikalauti didžiules sumas, kurios daugumoj nebus sumokamos, ir bus reikalinga griežtų išieškojimo priemonių. Bet nereikia manyti, kad galima pasitenkinti vien netiesioginiais mokesniais. Fiskas senesniais laikais daugiausia rūpinosi apdėti netiesioginiais mokesniais kasdieninio vartojimo daiktus. Ir ši kryptis reikia pripažinti perdaug vienašališka. Susikaupus vien netiesioginiais mokesniais, sunkiai veikia žemesniuosius gyventojų sluoksnius. Teisingai suskirsčius, dabar ir iš tiesioginių mokesnių gaunamos milžiniškos pajamos (Anglija). Tuo būdu reikalinga įvairių mokesnių kombinacija, darni mokesnių sistema. Fisko atžvilgiu iš tos sistemos svarbiausiai reikalaujama elastingumo, t. y. galėjimo duoti didesnį ar mažesnį pelną, žiūrint lėšų reikalingumo. Elastingumas gali būti ir automatinis, kada mokesnių įplaukos didėja, augant gyventojų skaičiui ir jų gerovei. Toksai elastingumas ypatingai pasireiškia gerai sutvarkytuose tiesioginiuose mokesniuose. Elastingumas gali būti ir techninio pobūdžio, kai kasmet, sulig biudžeto reikalavimais, pajamos didėja ar mažėja. Anglijoj, pav., pelno mokesnis taip sutvarkytas, kad kasmet, tvirtinant biudžetą, nustatoma, kiek pensų imti nuo kiekvieno svaro sterlingų pelno.

Štai mokesnių įplaukų didėjimo, be uždėjimo didinimo, daviniai. Prūsijoj nuo 1891 m. iki 1907 m. pelno mokesnio įplaukos padidėjo nuo 125 iki 198 mil. markių, arba 58%; o gyventojų skaičius nuo 30 iki 37,1 mil. t. y. viso 20%. Nuo 1875 m. iki 1913 m. druskos mokesnio įplaukos padidėjo, sąryšyj su gyventojų priaugimu, nuo 33,7 iki 59,7 mil. markių.

2) Mokesniai sumokami iš ūkio turimųjų lėšų visumos. Tas lėšas sudaro ūkio turtas ir pelnas. Nuolatinis mokesnių šaltinis yra vien grynasis pelnas, t. y. ta ūkio lėšų dalis, kuri kasmet atsiranda ir gali būt sunaudota šeimininko ir jo šeimos asmeniniams reikalams, be nuostolio jo turto stoviui. Vadinasi, pri-

skaitoma ne tik ūkio eksploatavimo pajamos, bet ir asmeninis uždarbis, net netikėtas pelnas. Tik iš šito pelno galima imti mokesnius. Jeigu mokesnių objektas yra turtas, tai visvien ir tiesioginių ir netiesioginių mokesnių mokėjimo šaltiniu yra tik pelnas. Kitaip mažėtų ūkio turtingumas ir, žinoma, jo mokėjimo galia. Išimtį sudaro tik pralobimo ir turto palikimo mokesniai, bet ir jie imami ne nuo paties turto, o tik nuo jo priaugimo. Vienok dabarties metu yra daugybė pavyzdžių, kur turtas laikomas mokesnių šaltiniu. Tokia išimtis, kuri vos netapo taisyklė, leistina tik neišvengiamais atsitikimais, kai eina valstybės gyvavimo ar žlugimo klausimas. Bet ateičiai tokia padėtis nieko gera nerodo.

3). Nėr kas ir kalbėti del to, kad mokesnių nereikia imti daugiau kaip jų reikalinga. Mokesnių ėmimo riba tik išviršinė. Vidujinė riba privalo atatikti šiems samprotavimams.

Ūkyje mokesnius reikia skaityti vienu gamybos išlaidų skyriumi. Tas skyrius neprivalo būt per didelis, reikia, kad liktų ne vien tik tai, kas reikalinga šeimininkui ir jo šeimai, bet ir kas būtina pačiam ūkiui augti ir tolymesnei gamybai; be visa to, ne tik sustos ūkio geryneiga, bet ekonominiame šalies gyvenime įvyks regresas. Todel visiškai suprantama, kad mokesniai neprivalo būt tiek aukšti, kad paimtų žymesnę pelno dalį. Tokia padėtis buvo karo ir pokariniu metu. Bet dabar jau keliami mokesnių sumažinimo klausimai.

Antras svarbus dalykas, — surinktųjų moksenių suvartojimas: mokesniai gali didėti, didėjant šalies išlaidų produktingumui. Bet praktikoj, paprastai, būva atvirkščiai: karo išlaidos reikalauja didžiausių mokesnių. Tiesa, kartais laimingas karas padeda šaliai ekonomiškai išaugti, kad net ir tie mokesniai pateisinami.

Bendrai imant, nustatyti mokesnių ėmimo riba — nėra jokio galimumo Gyventojų mokamoji galia daugiausia priklauso turtingumo ir šalies gaminamųjų jėgų, įmonininkų pelno aukštumo, darbo mokesnio ir t. t.

Štai įvairių šalių 70-ųjų m. pereito šimtmečio ir 1908 m. mokesnių lyginamojo dydžio daviniai, apskaičiuoti vienam gyventojui:

	70-ųjų metų vidurys	1907/8 m.
Did. Britanija	37,80 mark.	57,64 mark.
Francija	48,34 „	61,38 „
Austrija-Vengrija	22,07 „	36,29 „
Italija	24.99 „	30,77 „
Rusija	10,29 „	17,29 „
Vokietija	17,22 „	33,54 „

1922 m. sausio mėn. pabaigoj. pokariniai daviniai patiekti Vokiečių Vyriausybės Reparacijų Komisijai, parodo tokį nuo-

šimčių santykį vedusio mokėtojo su dviem vaikais, jaunesniais kai 21 met., apdedamuoju pelnu:

Pelnas markėmis	Nuo asmeninio uždarbio			Nuo prekybos ir pramonės			Nuo kapitalų		
	Prancūzija	Anglija	Vokietija	Prancūzija	Anglija	Vokietija	Prancūzija	Anglija	Vokietija
10,000	—	—	2,22	2,10	—	—	10,00	—	10,00
20,000	—	—	6,10	2,75	—	4,00	10,00	—	13,00
30,000	—	—	7,40	3,20	—	6,00	10,00	—	15,00
50,000	2,75	4,50	8,44	4,19	—	7,00	10,00	—	16,00
100,000	5,55	10,50	15,50	6,13	3,90	14,78	10,45	5,40	22,28
250,000	9,84	20,40	25,20	8,01	16,32	25,20	12,09	19,32	31,70
500,000	15,68	24,87	32,10	14,91	22,83	32,10	15,54	25,49	38,10
1.000,000	23,96	33,41	38,55	20,15	32,39	38,55	21,30	33,72	44,05
3.000,000	52,99	50,97	54,21	43,20	49,87	54,21	43,86	50,13	58,21
10.000.000	58,25	54,62	57,11	48,60	54,52	57,11	49,43	54,65	61.11

B. Mokesnių reikale ekonominiai pradai reikalauja teisingo mokesnių paskirstymo tarp mokėtojų. Šitą principą Ad. Smith taip išreiškė: kiekvienos valstybės piliečiams uždedami mokesniai, kiek galint atsižvelgiant į jų mokėjimo galią, t.y. atatinkamai toms pajamoms, kurias jie gauna, būdami valstybės apsaugoj. Valstybės valdžios išlaidas padengia atskiri valstybės piliečiai, kaip priklausančio keliems asmenims didelio dvaro išlaidas padengia kiekvienas, kiek jo daliai tenka. Iš šitos taisyklės pildymo ar nepildymo seka mokesnių lygybė arba nelygybė. Garsus mokslininkas ir mokesnių reikalų žinovas Fuistingas, imdamas pažodžiui šiuos sakinius, daro išvadą, kad mokesnių paskirstymo pagrindu yra ne vien mokėjimo galia, bet ir mokėtojų susidomėjimas valstybe. Jei mokesnių suskirstymas tarp mokėtojų būtų paremtas tik jų pajamų dydžiu, tai didelę mokėtojų dalį, neturinčią pakankamai pajamų, reiktų nuo mokesnių atleisti ir valstybė tokių milžiniškų sumų surinkti negalėtų. Todel greta mokėjimo galios, mokesnių naštos paskirstymo pagrindu privalo būt ir susidomėjimas valstybės gyvavimu. Šituo Fuistingas skiria tiesioginius ir neticsioginius mokesnius.

Šitame Ad. Smitho žodžių aiškinime painiojamos dvi sąvokos: pats Fuistingas sako, kad reikalas techniškai negali būt mokesnių tarp mokėtojų paskirstymo pagrindu. Nieks neabejoja, kad visuotinas valstybės gyvavimu susidomėjimas yra mokesnių uždėjimo pagrindu. Jei yra visuomeninio gyvenimo reikalas, yra reikalas palaikyti ir jo ūkis, — aiškus dalykas, yra ir mokesnių reikalas. Bet kaip visa tai išreikšti mokesnius paskirstant? Net ir rinkliavoje tarp jų dydžio ir patarnavimo yra

tik fiktyvinis ryšys. Vadinasi, mokesnių paskirstymo mastu gali būt tik mokėjimo galia. Fuistingas bijo, kad tik del to reiks neturtingąsias mases visai nuo mokesnių atleisti. Bet gi jis pats sako, kad visiškai nieko neturinčių ir nėra, o jei jie ir būtų, tat visiškai teisinga bus juos nuo mokesnių atleisti. Todel neturtingieji mokesnius moka tik tuo momentu, kai turi bent kiek lėšų, būtent: vartojimo mokesnius. Pirkimui reikalingos lėšos, ir perkant dalis kainos eina mokesnias. Bet kadangi nėra reikalo apdėti būtinąsias lėšas būtino reikalingumo daiktams įsigyti, tai pastarieji dazgumoj atleidžiami ir nuo netiesioginių mokesnių. Tai savotiškas existenz-minimumas. Nors netiesioginių mokesnių naštos paskirstymas eina ne susidomėjimo mastu, bet išlaidomis — tuo pažymiu, kuris parodo tam tikrą turtingumą. Rinkliavos visiškai tas pat. Yra rinkliavų, suderintų su santoriais, nuo kurių jie imami, yra rinkliavų, mokamų tik už patarnavimus. Jei šioj srityj būt galima nustatyt besitariančių pusių turtingumo laipsnį, tai galimas daiktas, kad tai būt senai jau padaryta. Net **pagalvės mokesnis** skirstomas ne susidomėjimo laipsniu, bet sulig asmenų skaičiumi, nes kiekvienas asmuo darbo jėga — potencinė galia tam tikram uždarbiui gauti.

Nuo pagalvės mokesnių paskirstymo pereinama į klasių sistemą, sulig manomo mokėtojų turtingumo laipsnio, o vėliau prie pelno mokesnių. Tiesa, verslų mokesniai, išduodant vadinamą patentą ir sumokant už jį tam tikrą rinkliavą, buvo surišti su teise prekiauti, t. y., tarytum, sudarė mokėtojų reikalą. Bet ir čia mokesnių dydis buvo derinamas su manomąja apyvarta arba kapitalu. Visa tai aiškiausiai rodo, kad techninis mokesnių paskirstymas reikia derinti su tikrąja arba menamąja mokėjimo galia.

C) Tokiu paskirstymu patenkinami ir etikos statomieji mokesnių sistemai reikalavimai, būtent: mokesnių uždėjimo teisingumas. Tam principui atatinka dvi sąlygos: mokesnių visuotinumas ir jų lygumas. Mokesnių teisingumo sąvoka per amžius, istorinių, politinių ir ekonominių sąlygų įtakoj, įgavo įvairaus turinio. Mokesnių visuotinumo sąvoka, t. y. kad visi be išimčių piliečiai privalo nešti mokesnių naštą, išaugo ne vienu laiku, bet tik pastaruoju 100 metų laikmečiu. Seniau buvo daugybė išimčių ir asmenims ir daiktams, net ištisoms visuomenės klasėms — bajorams, dvarininkams, atskiriems asmenims, arba tam tikriems turtams, pav., ricerių dvarams (Rittergüter): tos išimtys veikė ne vien tiesioginiuose, bet ir netiesioginiuose mokesniuose. Tas reiškinys — tai likučiai viešpatavusios privilegijuotų klasių padėties, iš dalies — aukščiausios valdžios suteiktos arba jėga išgautos privilegijos. Kartais išimtys iš mokesčių buvo surištos su kitomis tarnybomis, pav. karo tarnyba. Prancūzijoj po 1789 m. revoliucijos panaikino visas privilegijas; pradedant 1806 m. taip pat pietų ir vakarų Vokietijos

valstybėse: 1810 m. Prūsijoj, o visoje Vokietijoj 1819 m. Rusijoj iki pereito šimtmečio 80-jų metų užsiliko mokesnių prievolių skirtas luomų tarpe, kol nepanaikino pagalvės mokesnio. Dabar jau visur pripažintas mokesnių visuotinumo principas. Nors ir dabar kai kur įstatymai leidžia išimčių asmenims — karaliui ir jo šeimynai. Bet Anglų karalienė ir Italijos karalius liuosu noru moka pelno mokesnius, o Rusijoj pelno mokesnį privalėjo mokėti visa caro šeimyna, išskyrus cara, carienę ir įpėdinį. Diplomatiniai atstovai ir pasiuntiniai nuo mokesnių atleisti einant tarptautine teise arba savitarpio sutartimis; toliau, nuo mokesnių atleisti, valstybė, kai kurie karjuomenės valdininkai visuomet arba tik karo ar mobilizacijos metu, kai kada dvasininkai, mokytojai ir įvairios labdarybės, švietimo ir kulto įstaigos. Valstybinių valdininkų apdėjimas dar labai ginčijamas. Vieni sako, kad tada pati valstybė mokės sau mokesnius, tat jau geriau mokėti valdininkams mažesnė alga. Bet tokia išimtis valdininkams, palyginti su kitais piliečiais, būtų didelė skriauda, ir valdininkai nesusidomėtų mokesnių teisingumu. Atatinkamai mokesnių dydžiu sumažinti algas būtų sunku, o jeigu ir pavyktų tai padaryti, tai visvien būtų tas pat, kaip uždėti mokesniai. Visos šios išimtys, kai jos atstoja bet kokiai labdarybės įstaigai valstybinę pašalpą arba atlyginimą žeminkams už karo prievolių atlikimą, yra arba realinio arba tik menamo pobūdžio; panaikinus tas prievoles ir palikus mokesnių lengvenybes, menamoji išimtis gali tapti realine.

Sąryšyj su mokesnių visuotinumu yra juridinių asmenų mokesniais apdėjimo klausimas. Šis klausimas galima visiškai teigiamai spręsti: juridiniai asmenys, kiek jų veikimas nukreiptas gauti pelno, pav., akcinės bendrovės juridiniu ir ekonominiu atžvilgiu be abejo yra visiškai savarankūs vienetai, net stipresni už fizinius asmenis. Gal kilti abejonių tik del dvigubo bendrovės dalyvių apdėjimo sulig išmokamu dividendu, kuris apdedamas ir bendrovėje ir pas atskirus dalyvius. Bet visų pirma, juridinių asmenų pelnas nėra vien tik dividendas: žymios sumos cina įmonei plėsti, gerinti, skoloms mokėti, atsargos kapitalui ir t. t. Atleidus gi nuo mokesnių tas bendroves, būtų atleisti ir tie dividendai, kurie tenka svetimšaliams akcininkams. Apdedant kartu su fiziniais asmenimis akcines bendroves ir juridinius asmenis, būtinai reikia žiūrėti, kad neįvyktų bendrovės ir akcininkų dvigubas apdėjimas. Bet šiuo klausimu dar teks kalbėti.

Visa, kas pasakyta, daugiausia liečia tiesioginius mokesnius. Netiesioginiuose mokesniuose išimčių, bendrai, nebūva, išskyrus rinkliavų lengvenybes viešpataujantiems asmenims ir diplomatams. Visuotinumas patenkina dabarties teisingumo sąvoką. Bet toji teisingumo sąvoka ir varžo visuotinumą: ou il n'y a rien, le roy perd son droit. Kad būti teisingas ir atatikti dabarties teisingumo sociališkai - politinėms pažiūroms, mokesnis turi atatikti mokėtojo mokamajai galiai. Ši mokamoji galia pasireiš-

kia lobingumu. Susidomėjimas mokesnių reikalu čia nieko nepadeda. Bet kuo būdu nustatyti tą lobingumą mokesnių reikalams? Jau anksčiau buvo minėta, kad kiekvieno mokesnio šaltiniu yra atskirų ūkių materialinės lėšos. Šitos lėšos, kaip jau sakyta, susideda iš turto ir pelno; normalaus mokesnio mokėjimo šaltiniu gali būti tik kasmet atsinaujinąs pelnas, nežiūrint mokesnių formos: ar nuo pelno, nuo turto, ar net nuo išlaidų — mokesnių mokėjimo tik vienas šaltinis. Vadinasi, principe ir mokėjimo galia turėtų būt nustatoma pelno dydžiu. Vienok techinikos atžvilgiu nevisuomet tai įvykinama. Negali būt tik vienas pelno mokesnis: vienintelis mokesnis dabarties valstybinių reikalavimų laikais visiškai neįmanomas. Prie mokėtojo prieiti reikia iš įvairių pusių: pirmiau buvo sunkiau išskaičiuoti visas pelnas, todel tenkindavosi jo atskiromis dalimis — atsirado vadinamieji realiniai mokesniai. Jie padėjo bent dalimis spėti subjekto mokėjimo galią verte ir pelningumu jo turto rūšių: žemės namų, verslų, kapitalų. Bet visos mokamosios galios tuo atspėti nebuvo galima. Išeiti iš tokios padėties pirmoji suranda Anglija, sudėdama visus minėtus šaltinius, atskirai apskaičiuotus, į krūvą ir iš jų sumos spėja visą pelną. Šitokio būdo trūkumai jau ir tais laikais buvo labai jaučiami, nes pelno išskaičiavimo būdai įvairiems šaltiniams buvo nevienodi.

Tuo tarpu kontinente, greta realinių mokesnių, atsiranda asmeninių mokesnių sistema, kuri nori apimti visą mokėjimo galią, bet iš pradžių labai netobulai (klasėmis klasifikuoti mokesniai); vėliau, įvedus pelno deklaraciją, nustatomas visiems pelno mokesnis. Tik šituo būdu galima spėti subjekto mokėjimo galią ir lyginti vienas mokėtojas su kitu. Be to, atgyja kita apdėjimo forma, kuri vėl apima visą subjekto mokėjimo galią — turto mokesniai. Kartu su pelno mokesniais jie parodo visą mokėtojų turtingumą, jų mokėjimo galią. Tik tada mokesniai atatinka mokėjimo galiai, kai jie apima visas turtingumo žymes. Visų pirma reikia iš pelno išskirti ta dalis, kuri tenkina paprasčiausias mokėtojo reikmenis ir neturi būti mokesniais apdedama vadinamasis existenzminimumas. Apdėjimas ir tos dalies naikintų subjekto turtingumą. Valstybė nustotų būt gera, jei imdama mokesnius piliečius verstų badauti. Existenzminimumo nuo mokesnių atleidimas iššaukia protestų, kad, jį atleidus, masės nemoka mokesnių. Bet tai neteisinga. Praktika įrodo, kad žemesniųjų klasių didelė dalis uždirba daugiau kaip existenzminimumas. Prūsijoj, pav., nuo mokesnių atleistų, t. y. uždirbančių mažiau 900 markių pelno 1917 m. buvo tik ⅝ visų gyventojų. Gi nuo 1892 iki 1917 m. mokėtojų skaičius su pelnu 900 iki 3.000 markių padidėjo trigubai. Paskui, asmenys, atleisti nuo tiesioginių mokesnių, visvien netiesioginių mokesnių neišvengia. Ar gi galima nustatyti existenzminimumas? Žinoma, kad ne — visa priklauso vietos ir laiko sąlygų. Existenzminimui reikalinga pelno suma bus skirtinga

miestuose ir kaimuose. Taip pat nevienodas existenzminimumas vedusiems ir nevedusiems, įvairiaus verslo ir įvairios visuomeninės padėties žmonėms. Visas šitas sąlygas reiktų priimti galvon, bet faktinai tai beveik negalima, nes tuomet kiekvienam mokėtojui reiktų atskirai nustatyti existenzminimumas. Todel nuo mokesnių atleidžiamo pelno skaičius paprastai nustatomas pasiremiant bendrais statistiniais apskaičiavimais, dažniausia vienas visai valstybei: be to jis keičiamas labai retai. Net vietos sąlygų skirtumo retai žiūrima. Bet nuo to existenzminimumo reikšmė nė kiek nekitėja: visvien principiniai reikia pripažinti smulkaus pelno nuo mokesnių atleidimo reikalingumą ir nustatytoji riba vidutiniškai turi atatikti bendrąjai tokio pelno sąvokai.

Atskaičius existenzminimumą, kitas pelnas apdedamas visas. Principe tokia tvarka negalima pripažinti teisinga. Kiekvienam reikalinga atleisti minimalės pajamos ir apdėti tiktai pajamų perteklius. Bet pajamų perteklius apdėti vienodai visiems būtų netolygu. Didejant pelnui, progresingai didėja pelno mokamoji galia. Žmogus, gaunas 4.000 lt. pelno, su 3.000 lt. existenzminimumo, turi tik 1.000 visoms kitoms reikmenims, o gaunąs 50.000 lit. pajamų — turi 47.000, t. y. 47 kart daugiau. Pirmasis gali įsitaisyti tik pačius reikalingiausius daiktus, o antrasis — gyventi prabangoj. Jei, pav., iš abejų imti 10%, tai pirmasis sumokės 100 ir jam pasiliks 900, o antrasai užsimokės 4.700, bet jam dar liksis 42.300, t. y. 47 kart daugiau, kaip pirmajam. Be abejo, jo mokėjimo galia daug didesnė, todel ir galimi ne tik proporciniai, bet ir progresiniai mokesniai.

Progresijos atsirado jau senai: 14 amž. Italijoj. Vokietijoj— Saksų Fridriko Augusto laikais nuo 1 — 8%; klasinio mokesnio Prusijoj dydis buvo nuo 0,7 iki 3%.

Progresijos įvedimas sukėlė daug ginčų. Leroy-Beaulieu ir Gneistas, pastebėję apdėjimo nevienodumą, parodė jų neteisingumą. Iš žymesnių valstybinės politikos veikėjų progresiniams mokesniams priešinosi Thieras ir Bismarkas. Progresiją jie neigė sekančiais motyvais:

1) Nėra jokio pagrindo reikalauti daugiau iš turtingojo, kaip iš beturčio, nes pirmasis tik proporciniai, o ne progresiniai tenkina savo reikalavimus. Pirmasis yra įpratęs prie prabangos ir jos atsisakyti jam būt taip pat sunku, kaip neturtingam nuo būtinųjų reikmenų. Šis argumentas, rodos, net priešingo įrodinėjimo nereikalingas.

2) Progresija niveliuoja pajamas ir turi komunizmo žymių. Bet šis motyvas tinka tik per daug aukštoms progresijos sumoms. Esmėje taip pat šis išrodymas netikęs: pajamos niekuomet nebus niveliuotos, jei aname pavyzdyj iš pirmojo išieškojus 10%, jam paliks 900, o iš antrojo, pav., paėmus 20%, palieka-

ma 37.000, t. y. beveik 42 kart daugiau. Visa svarba tik progresijos dydyj ir jos ribose.

3) Progresija, tai bausmė už stropumą ir sumanumą, nes tik dėka tam, baudžiamas tas, kuris daugiau uždirbo ir, žinoma, progresija gali sulaikyti nuo taupymų. Bet pajamos gaunamos ne vien iš uždarbio ir sumanumo, o dažnai net atvirkščiai.

4) Progresija gali išstumti iš šalies kapitalus. Vienok prie mokesnių dydžio nuosaikumo, praktikoj toji baimė buvo bereikalinga.

5) Progresija neturi ribų ir pamažu eina prie pajamų ir turto konfiskavimo. Šis išrodymas kyla iš begalinių progresijų sąvokos. Mokesnių progresija neprivalo būt begalinė. Jau anksčiau buvo minėta, kad mokesniai neprivalo užslopinti ūkio veikimo ir tolymesnio augimo. Kuo stambesnis ūkis, tuo daugiau lėšų jis reikalingas. Antra, pradedant tam tikru momentu, lėšų pertekliaus skirto dydis praktikoj neturi reikšmės. Jei, padengus visas reikalingas gyvenimo išlaidas, vienam asmeniui lieka 1.000 litų, o kitam 50.000, tai pirmasis gali sau leisti tik nežymių išlaidų, o antrasis gali naudoti prabangos dalykų. Bet du asmens, turį pelno pertekliaus 1 mil. ir 2 mil., savo išlaidų atžvilgiu yra beveik vienodoj padėtyj ir nėra jokio pagrindo taikinti jiems skirtingas mokesnio sumas mokesniams išlyginti. Galima taikinti vien fisko reikalavimui. Kraštutinis mokesnio dydžio skaičius visumet bus savivališkas. Pirmiau jis nepasiekdavo ir 10%, o dabar priaugo iki 80%. Visa tai aiškiai perdėta: visuomet reikia galvoti, kiek, esant tokiam mokesnių dydžiui, mažėja ūkio gaminamosios jėgos, ir kiek didėja mokesnio vengimas.

Kartais, kad išvengti prieštaravimų, einama degresijos keliu: t. y. nustato normalaus mokesnio dydį ir mažesnėms pajamoms jį mažina. Seniau degresija buvo labiau vartojama, kai mokesnio ribos neprieidavo 4 — 5%; tokio kraštutinumo galima pasiekti ir visai menkoms pajamoms esant. Bet jei, pav., nustatyta riba 50%, tai visi degresijos geri privalumai nyksta.

Progresija turi tą stambų trūkumą, kad laipsnių ribose atsiranda gan žymus nelygumas. Pav., jei pelnui nuo 1.000 lit. iki 2.000 nustatyta 1% mokesnio ,o pelnui 2.000 — 3.000 lit. — 2%, tai veik vienodas pelnas 2.000 ir 2.001 lit. mokės vienu 1%, antras 2%. To išvengti ir pasiekti švelnesnio mokesnio dydžių augimo galima tik laipsniškai progresiniu apdėjimu. Jo esmė tame, kad jeigu minimale pelno suma padengiamos gyvenimo išlaidos, tai kiekvienas prisidedąs prie tos sumos litas vis mažiau ir mažiau tenkina būtinąsias reikmenis ir todel gali pakelti daugiau mok., kaip prieš jį stovintis. Žinoma, kiekvienam pinigų vienetui įvesti progresija būtų per sunku, ir todel

kiekvienas pelnas skirstomas grupėmis, tarytum laipsniais, ir kiekvienam tokiam laipsniui nustato atskirus vis augančius dydžius; tas augimas laoai nežymus ir mokesnio dydis vienos grupės nedaug kuo skiriasi nuo kitos. Pavyzdžiu gal būti 1922 m. liepos mėn. 20 d. įstatymu priimta Vokietijos pelno mokesnio progresija. Sulig šita progresija imama:

nuo pirmų	100.000	m. pelno	10%.
„ sekančių	50.000	„ „	15%.
„ „	50.000	„ „	20%.
„ „	50.000	„ „	25%.
„ „	150.000	„ „	30%.
„ „	200.000	„ „	35%.
„ „	200.000	„ „	40%.
„ „	200.000	„ „	45%.
„ „	1.000.000	„ „	50%.
„ „	1.000.000	„ „	55%.
nuo sekančių sumų			60%.

Tuo būdu nuo pelno imama mokesnio

100.000 m.	10%,	1.000.000 mark.	32½%,
150.000 „	11⅔%,	2.000.000 „	41¼%.
200.000 „	13¾%.	3.000.000 „	45⁵/₆%,
250.000 „	16%.	4.000.000 „	49⁸/₈%,
400.000 „	21¼%,	10.000.000 „	55¾%.
600.000 „	25⁵/₆%,	20.000.000 „	57⁷/₈%.
800.000 „	29⁵/₆%,		

Be to, niekad negali mokesnio suma pasiekti ribos 60%. Mažėjimai palaipsniui visiškai nežymūs. Pav., nuo 100.000 markių pelno mokama 10.000 m. arba 10%; pelnas 110.000 m. — 11.500 m. arba 10⁵/₁₁% ir t. t. Gi paprastąja progresija nuo 100.000 m. mokėtų 10%, o nuo 110.000 m. jau 15%. Pelno mokesnių jėga pareina nuo šeimos apystovų: žmogui nevedusiam lengviau užsimokėti nuo tokios pat sumos pelno mokesnis, kaip žmogui su didele šeima arba užlaikančiam nedarbingus asmenis. Tokiems asmenims paprastai daromos nuolaidos. Mokesnius jiems nukelia keleta laipsnių žemiau. Bet šitie palengvinimai galimi tik tada, jei jų pajamos neviršija nustatytosios sumos: esant didesnėms pajamoms, šeiminė padėtis jokios įtakos neturi.

Galų gale mokesnių mokėjimo galią veikia ir pajamų šaltinio pobūdis. Čia prasme pajamas skirsto į fonduotas pajamas, gaunamas iš turto, įmonės arba kapitalo, ir nefonduotas — iš uždarbio. Valdąs turtą, mažiau susirūpinęs ateitimi. Gi gaunąs pajamų tik iš darbo privalo taupyti „sunkiosioms dienoms“, apsidrausti gyvybę, galimas daiktas, kad ir išmokėti skolas pasiruošti tam darbui ir t. t. Be to, dar turto valdytojas visuomet gali turėti papildomo uždarbio. Prieš stato, kad ir turtas ne-

gana aprūpintas, dažnai jis įdėtas į nepatikimus popierius ir pn. Bet tai jau grynai valdytojo reikalas. O ten, kur su valdymu surištas darbas, galima daryti nuolaidos.

Fonduoto pelno ataskaitos būdas tas, kad pelno mokesnis kombinuojamas su realiniais, turto arba palikimų mokesniais: tada turto pelnas mokesniais apdedamas kelis kartus, o uždarbis tik kartą. Daug rečiau iš fonduotų pajamų imami ypatingai pakelti pelno mokesniai. Galų gale mokesnio sumažinimo priežastimi gali būti nelaimingi atsitikimai, ligos, įvairios katastrofos, mažinančios mokėjimo galią.

Progresija geriausia tinka bendrojo pelno mokesniams. Bet jau ir tuose turto mokesniuose, kurie apima visą mokėjimo galią, pastaruoju laiku įvesti ir nuo mokesnių atleisti minimumai ir nustatyta progresiniai laipsniški mokesnio dydžiai. Tas pat taikoma ir palikimų mokesniams, nes manoma, kas daugiau gauna palaikų, tas gali daugiau ir mokėti. Tuo pat remiantis progresiniai mokesniai imami ir nuo vertybių priaugimo ir nuo nedarbinio pelno.

Vadinamieji realiniai mokesniai visos mokėjimo galios neapima, todel, einant bendrąją taisykle, ten progresija netaikoma. Ypatingai tai gera žemės ir trobesių mokesniuose. Tiesa, buvo projektuojama įvesti progresinį žemės mokesnį sulig žemės kiekiu. Be to, projekto tikslai ne fiskaliniai, bet sociališkai politiniai. Progresija, paskui, dažnai taikoma verslų, kapitalo pelno ir uždarbio mokesniams. Bet tai jau sunku pateisinti. Smulkių įmonių ir turtų nuo mokesnių atleidimas aiškinamas grynai techninėmis sąlygomis: mokesnių apskaitymas ir rinkimo išlaidos viršija laukiamąsias pajamas. Kai del vartojimo mokesnių, jie pateisinami tuo, kad išlaidos atatinka turtingumui. Žinoma, toli gražu ne visuomet taip esama, ypatingai, kai apdedami masinio vartojimo daiktai. Stengiamasi čia suderinti mokesnius su mokėjimo galia—tuo, kad būtino reikalingumo daiktus nuo mokesnių atleidžia. Bendrai, netiesioginiuose mokesniuose sunku progresija įvesti, imami įvairaus dydžio mokesniai, žiūrint apdėdamųjų daiktų kainos. Išimtimi yra buto nuomos mokesnis, kur manoma, kad nuoma už butą atatinka mokėtojo pajamoms: progresija čia nustatoma sąryšyj su nuomos mokesnio aukštumu. Mokesnių suderinimu manoma išvengti dvigubo apdėjimo. O dvigubas apdėjima atsiranda tada, kai dvi savarankiškos valstybės arba bendruomenės tam pačiam asmeniui vienam kuriam daiktui uždeda mokesnius. Taip, pav., atsitinka, kai turtas yra vienoje valstybėje, o savininkas kitoje. Dvigubo apdėjimo išvengti galima išleidžiant atatinkamus įstatymus arba darant tam tikras sutartis. Atsitinka ir kitokio dvigubo apdėjimo, pav., kai, apdedant realiniais mokesniais, išskaičiuojama žemės arba namo pelningumas ir to turto skolų procentai neatskaitomi iš apdedamojo pelno, ir tuo pat metu kreditorius taip pat privalo mokėti mokesnius nuo gaunamo iš pini-

ginių kapitalų pelno. Galop, kaip jau buvo minėta, galimas dvigubas akcinių bendrovių ir akcininkų dividentų apdėjimas.

Išvengti subjekto ar objekto dvigubo apdėjimo, tarptautinė teisė yra priėmusi visą eilę nors labai silpnų nutarimų. Ypatingai sunku reguliuoti tampriai surištų valstybių santykius. 1802, vėliau 1875 m., pav., peržiūrint Šveicarijoj jos konstituciją, buvo visiškai uždraustas dvigubas apdėjimas ir kantonų ginčai tuo reikalu buvo pavesti spręsti sąjungos teismui. 1870 m. Šiaurės Vokietijos Sąjungoj ir 1910 m. Vokietijos Imperijoj dvigubo apdėjimo pašalinimo įstatymu buvo nustatytos Vokietijos pavaldinių mokesnių prievolės sulig gyvenamąja vieta; nekilnojamų turtų ir įmonių mokesniai imami ten, kur jie randasi. 1899 m. panašios sutartys buvo tarp Prūsijos ir Austrijos, o po karo — Vokietijos, Austrijos ir Čekoslovakijos. Įstatymuose tie reikalavimai neišvengiami, bet praktikoj nuo jų nuolat nutolstama. Kad juos tikrai įvykinti, reikalingas tobulas finansinis aparatas, reikalingas visiškas mokesnių įstatymų bei instrukcijų aiškumas ir paprastumas, reikalinga išleisti jie mokėtojams suprantama kalba ir plačiai paskelbti. Labai naudingi prityrusių fisko agentų asmeniniai mokesnių taisyklių aiškinimai.

Mokesnių uždėjimas, apskaitymas ir rinkimas turi būti patogus ir mokėtojams ir mokesnių ėmimo organams. Mokesniai turi būti apskaičiuoti valstybėje privalomų pinigų vienetu. Šiuo atveju išimtys leistinos tik muitų mokesniams, kuriuos, ir su popieriniais pinigais šalys, ima auksu. Mokesnių įmokėjimo vieta privalo būti kuo arčiausia mokėtojų gyvenamosios vietos; todel geistina, kad mokesnius priimtų ne vien apskričių iždinės, bet ir valsčiai.

Muito rinkliavų ėmimas tik del būtinumo sukauptas keliuose pasienio punktuose, bet del mokėtojų patogumo reikia leisti įmokėti tuos mokesnius ir vidaus muito įstaigose.

Galop, mokesnių dydžio nustatymo, mokesnių organų nutarimų apskundimo, mokesnių sumokėjimo ir priverstino išieškojimo terminas reikia būtinai derinti su vietos sąlygomis. Žemės mokesnio sumokėjimo terminas, kiek galint, reikia taikinti su žemės derliaus realizavimo laiku. Del patogumo reikia nustatyti ir mokesnių ėmimo terminų skaičių, be to, kartais, be bendrų terminų, vietos organai nuskiria ir pavienius terminus. Galop, mokesnių ėmimas privalo būt nebrangus, privalo tenkintis mažiausiomis išlaidomis, nes didelės išlaidos nereikalingai verčia didinti mokesnius.

Vienas mokesnių ėmimo papiginimo būdų, yra mokesnių ėmimas ten ,kur gaunamos pajamos, pav., mokesnius iš tarnautojų surenka tos įstaigos, kurios jiems išmoka algas; iš žemininkų ima nuomininkas nuomos mokesnių, bankas iš išmokamo kapitalistams pelno, kuris tame banke priaugo ir t. t.

Jau susipažinta su kai kuriais mokesnių terminais: apdėjimo subjektas, tai fizinis arba juridinis asmuo, kuris įstatymais privalo iš savo lėšų mokėti mokesnius. Tiesioginiuose mokesniuose subjektas yra betarpiškas mokėtojas. Netiesioginiuose mokesniuose jau pats įstatymas numato, kad mokėtojas — paprastai gamintojas arba pirklys — savo mokesnį perkrauja vartotojui, kuris tuo būdu ir tampa apdėjimo subjektas. Apdėjimo objektas vadinasi tas daiktas arba veiksmas, kuris yra mokesnio dydžio nustatymo mastu. Bendrojo pelno mokesnyj jis yra visas mokėtojo pelnas, turto mokesniuose — visas turtas, žemės — žemė, namų—trobesiai ir t.t.; netiesioginiuose mokesniuose — tam tikros prekės. Mokesnių vienetas vadinasi nustatytas apdedamojo objekto kiekis, iš kurio imama aprėžta piniginė prievolė: apdedant, pav., žemę arba namus — dešimtinė, hektaras arba pajamų vienetas (rublis, markė, doleris, litas, svaras); kai kada versluose (patento rinkliavose) dirbtuvių skaičius, pajamų arba pelno vienetas; netiesioginiuose mokesniuose — tam tikrų prekių kiekis. Piniginė prievolė — tai mokesnio suma arba apdėjimo %, imamas nuo kiekvieno apdedamojo vieneto. Galop, mokesnių šaltinis yra mokėtojo turto lėšos, paprastai — jo pelnas, nepaprastais atsitikimais — jo turtas.

Iš bendrojo mokesnių mokslo pradų reikia eiti į tą sritį, kur mokslas gali tik konstatuoti faktus ir savo nesugebėjimą nurodyti praktikos kelią. Tai mokesnių perkėlimo sritis. Mokesnių perkėlimu vadinamas tas reiškinys, kai įstatymu numatytas mokesnio mokėtojas vienu ar kitu būdu tą mok. perkelia kitam asmeniui. Ir šituo būdu galime visiškai pakeisti įstatymu numatytą mokesnių sulyginimą. Tuomet visos tą lyginimą siekiamos priemonės būtų visiškai bereikalingos. Fritredininkų mokyklos atstovai, vėliau ir kiti mokslininkai (Hofmanas, Šteinas) ir toki praktikos veikėjai, kaip Thieras ir Bismarkas, net manė, kad iš tikrųjų tai visi mokesniai perkeliami. Kiti gi manė, kad perkeliami tik netiesioginiai mokesniai. Tiriant nuodugniai šį klausimą reikia turėti galvoj, kad kartais įstatymas numato mokesnių perkėlimą, kai privalas mokėti asmuo nėra apdėjimo subjektu, o tik lyg tarpininkas, sumokąs mokesnį iždan. Toki yra netiesioginiai mokesniai; juos ima iš fabrikanto arba pirklio, manant, kad jie tuos mokesnius perkels pirkėjui arba vartotojui. Tas pat kartais pastebima ir tiesioginiuose mokesniuose, kai kokia nors įstaiga turi sumokėti mokesnį nuo tarnautojų gaunamo atlyginimo, ta sąlyga, kad ji turi teisės tą mokesnį atskaityti iš tarnautojų, iš nuomininkų, vietoj savininkų ir t.t. Bet toksai mokesnių perkėlimas tvarkomas įstatymais ir del jo nėra reikalo kalbėti. Kita, įstatymais nenumatyta mokesnių perkėlimo rūšis, — kai tikrasis subjektas, naudodamasis konjunktūra, vienu ar kitu būdu nuo mokesnių pasiliuosuoja. Nekalbant apie paprastą mokesnių vengimą apgaulės.

keliu, visų pirma tenka apsistoti apie galimą mokesnių panaikinimą. Dažnai tas atsitinka tuose netiesioginiuose mokesniuose, kurie apskaičiuojami gaunamu produktu iš aprėžto žalios medžiagos kiekio. Tobulėjant gaminimo technikai, galima laukti daug daugiau produktų, ir tada apdėjimo vienetui faktinas mokesnis bus daug mažesnis, o vėliau gamybos išlaidose gali ir visai išnykti. Toksai mokesnių panaikinimas žalingas iždui tuo, kad jis negauna didėjančių pajamų, augant gamybai. Su tuo galima kovoti tik apdedant gaminamų produktų kiekį. Panašiai atsitinka ir realiniuose mokesniuose, pav., žemės mokesnį moka pirmasis valdytojas, kokį jam nustatė, bet jau sekantis valdytojas išskaitys iš tos sumos, kurią jis turi mokėti pirmajam už žemę, kapitalizuotą mokesnių vertę ir tuo būdu pasiliuosuos nuo mokesnio. Tas pat atsitinka ir mokesniuose nuo procentinių popierų, kuriuos galima panaikinti kiekvienu jų naujų įgijimu. Be abejo, tai dar ne bendra taisyklė: gali atsitikti, kad nekilnojamų turtų ir procentinių popierų kainos tiek pakils, kad jokių ataskaitų nebus galima daryti ir tuomet, žinoma, sekantis pirkėjas turės mokėt mokesnius, kol sekančiu pirkimu jų bus galima visiškai atsikratyti.

Tai toki perkėlimo būdai, kai mokesnius moka ne tas asmuo, kuris buvo numatytas, bet kitas, nors ir mokesnio panaikinimo keliu. Siaurąja žodžio prasme, perkėlimas yra tame, kad apdėjimo subjektas, t. y. įstatymu numatytas mokėtojas nemoka mokesnį iš savo lėšų, bet perkelia jį kitam, įstatymu nenumatytam, asmeniui. Taip atsitinka ir tuomet, kai įstatymas numato mokesnių perkėlimus nuo tiesioginio mokėtojo (fabrikanto) kitam asmeniui (vartotojui), bet tai nepavyksta ir fabrikantui pačiam iš savo lėšų tenka sumokėti mokesnis. Tai vadinamasis atvirkščiasis perkėlimas. Visais šiais atsitikimais mokesnių mokėjimas neina įstatymais numatytąja tvarka ir mokesnių išlyginimas iš esmės sujra. Visa tai darosi vienu ar kitu būdu susidariūsios ir kainas veikiančios ekonominės konjunktūros įtakoje. Kainos, pav., kokio nors akcizo mokesniu apdėto daikto pakyla, nes pasiūlai del kokių nors priežasčių sumažėja, o paklausai padidėja. Ir tuomet mokesnis lengvai pereina vartotojui. Tuo tikslu dažnai tyčiomis sumažina gamybą. O kai negalima sumažinti gamybos, o paklausai vis kyla — tai lengvai atsiranda atvirkščiasis perkėlimas. Esant gi laisvai konkurencijai, visa pareina nuo savitarpio jėgų santykio.

Sąryšyj su mokesnių rūšimi ir kainų kitėjimo galimumu, gali būti įvairių perkėlimo atsitikimų.

1 Todel rečiausia pasitaiko perkėlimas vadinamuose asmeniniuose mokesniuose, pav. pagalvės, pelno, bendruosiuose turto ir palaikų mokesniuose. Einant bendrąja taisykle, čia neturi reikšmės kainų įtaka. Išimtinais atsitikimais ir čia pasitaiko mok. perkėlimas.

2) Vadinamieji įvairių turto rūšių realiniai mokesniai perkėlimui suteikia geriausios progos. Nekalbant apie mokesnių išnykimą, žemės mokesniai galima perkelti nuomininkui, sąryšyj su konjunktūra — javų ar kitų produktų pirkėjui. Miestų namų mokesnį namų savininkai perkelia butų samdytojams, kai, augant miesto gyventojų skaičiui, jaučiama butų stoka. To perkėlimo būti negali, jei yra daug neapgyventų namų. Tuomet šiuo atsitikimu butų mokesnis vėl sugrįžta savininkams. Nors daugumoj atsitikimų iš inercijos mokesnis kai kurį laiką dar pasilieka tam, kam iš karto jis buvo uždėtas. Esant atatinkamai konjunktūrai, pramonės mokesnis galima perkelti pirkėjams, ypatingai jei silpna konkurencija. Užsienio konkurencija, atvirkščiai, dažnai sukliudo perkėlimą. Dažnai atsitikdavo, kad kainų pakilimas perviršijo mokesnių kilimą.

3) Netiesioginiuose mokesniuose perkėlimas yra paprastas ir dažnai tyčiomis daromas reiškinys, bet būna ir atvirkščiojo perkelimo atsitikimų. Laikui bėgant į mokesnius įpranta ir jų našta susiskirsto lygiau. Tas pat galima sakyti ir del muito rinkliavų: įvedant muito mokesnius, jei gaminamų prekių šalyje pakanka ir iš karto sunku sulaikyti gamyba, tai juos dažnai sumoka užsienio prekių įvežėjai. Bet paskui, kai sumažėja gamyba arba svetimšaliai randa sau kitą rinką, tas mokesnis tenka mokėti vartotojams. Antra, muitų panaikinimas ne iš karto numuša kainas, bet tik del konkurencijos jos iš lengvo sumažėja. Visi šie reiškiniai toli gražu ne vienodai pasireiškia ir keičiasi kainų susidarymo sąlygų įtakoje.

4) Esant patogioms sąlygoms galima perkelti apyvartos mokesniai ir rinkliavos nuo pirkėjo pardavėjui, pav. turto perdavimo santoriuose, įskaitant juos į parduodamąją kainą. Tuo būdu daugumoj atsitikimų perkėlimas panaikina įstatymu numatytą mokesnių lygumą. Kaip kovoti su tuo — nėra nustatytų priemonių.

Kai del asmeninių ir turto mokesnių, tai čia taip didelio pavojaus nėra; o jie kaip tik plačiausia dirva mokesnių lygumui įgyvendinti (minimumai, progresija). Daugiau pavojaus netiesioginiuose mokesniuose. Čia kainų kombinuotės iškelia visiškai nelauktų išdavų. Su atvirkščiuoju perkėlimu lengviausia kovoti apdedant vartojimo daiktus kiek galint arčiau to momento, kai jie percina iš gamintojo ar pirklio vartotojui, t. y. mokesnius apskaičiuoti ne nuo žaliavos ar pusiau apdirbtų produktų, bet nuo pagamintų dirbinių. Logiškai galvojant, rodos, būt galima su tuo kovoti suvaržant laisvą prekybą ir tvirtas kainas nustatant.

Esant monopoliams, mokėtojas negali mokesnių perkelti. Bet laisvoji prekyba varžyti žalinga; jau praktika įrodė, kad

tatai veda į visišką ekonominio gyvenimo apmirimą. O tuomet ir mokesnių nebus iš ko imti. Atvirkščiai, reikia leisti laisva konkurencija, pašalinti visas kliūtis ir tada kainos savaime nusistovės ir išsilygins visam tautos ūkyj mokesnių našta.

2. Mokesnių sistemų istorinio plėtimosi apžvalga.

Jau anksčiau buvo minėta, kad vieno mokesnio nepakanka, kad reikalinga ištisa vienas antrą papildančių mokesnių sistema. Istorijos atžvilgiu visa taip ir vyko. Įdomu tai, kad veik visur vienodais keliais mokesnių sistemos skleidžiasi. Mokesniai atsiranda ne pripuolamai ir savivališkai, bet jie tampriai surišti su ūkio augimu, visuomeninių uždavinių būdu ir dalykais, su esamąja tvarka ir valstybės sutvarkymu. Tautos ūkio ir tautos pajamų pasiskirstymo būdas turi tiesioginės įtakos mokesnių sistemai. Vien žemės ūkio šalyse, kur nėra pramonės ir stambių piniginių kapitalų, be abejo, nėra vietos verslų arba pelno mokesniams. Atvirkščiai, pramonės ir kapitalizmo praplitimas žemės mokesnius nustumia paskutinėn eilėn. 1916/7 met. Anglijoj, pav., iš visų 530 mil. sterlingų įplaukų, žemės mokesnio buvo tik 640.000 sv. sterlingų arba 0,12%.

Kai šalis ekonomiškai stovi žemame laipsnyj, kur beveik nėra pinigų apyvartos — nėra jokių mokesnių, — juo pakeičia valdovo žemės turtų ir regalijų pajamos ir t.t. Iš šitų privatinių valdytojų pajamų, laikui bėgant, išaugo mokesniai. Jie buvo baudžiauninkų arba apgyvendintų valdovo žemėse liuosųjų žmonių prievolės; su pastaraisiais būdavo daromos tuo reikalu sutartys. Laisvųjų piliečių tikrieji mokesniai atsiranda nepaprastai — laisvu noru duodamų aukų pavidale. Senovės Frankų valstybėje jas vadino adiutorium, vėliau auxilia, aids. Bet Karlovingų laikais buvo bendroji taisyklė, kad laisvas žmogus nei už save, nei už žemę mokesnių mokėti neprivalo. Bet nukariautosios tautos jau labai anksti privalėjo mokėti duokles. Laikui bėgant, prie tokių pat sąlygų, liuosu noru duodamos aukos pamažu virsta mokesniais. Prancūzijoj, pav., visa vidurinių amžių mokesnių sistema kilo iš feodalinių prievolių. Iš pradžių rinkdavo, einant papročiais arba susitarus su mokėtojais, liuosu noru mokamas rinkliavas sumokėti Normanams duoklę, vėliau — Kryžiaus karams. Sustiprėjus karaliaus valdžiai, tokios duoklės tampa privalomos (exactiones). Jau 11 amž. jų žymesnės yra — taille, tallagium, neperiodiniai imamos karo reikalams rinkliavos. Bet jau nuo Karolio VII laikų, laike karo su Anglais, ši rinkliava kariuomenei laikyti virsta nuolatine, imama ne miestuose rinkliava; miestuose XV amž. pabaigoj jau ėmė vartojimo mokesnius. Anglosaksų laikais ir iki Eduardo Išpažintojo laikų Anglijoj imdavo Danegeld — išsipirkti iš Danų užpludimo. Normandų laikais įvedamos lenų prievolės tokios pat kaip Prancūzijoj tellagium — vietoj karo tarnybos nepaprasta rinkliava. Vėliau atsiranda auxilia (aids) kaip ir Prancūzijoj trinoda necessitas ir nepaprastu karo metu. XII amž. greta šitų rinkliavų vietoj asmeninės tarnybos atsirado — scutagium ir atsipirkti nuo lenų prievolių — carucagium. Vokietijoj tokia pat padėtis. Frankų viešpačiai iš pavergtųjų Alemanų, Tiūringiečių. Frizų imdavo duokles, o vėliau atsirado feodalinės rinkliavos.

Jų svarbiausia — bede — tas pat, kaip auxilium. Bede — prašymas, savanorė rinkliava, petitiones praecariae. Vėliau ir šitos rinkliavos tampa petitiones volentae — kurias imdavo vietoj karo tarnybos, o vėliau, sąryšyje su karaliaus teismais ir jo kelionėmis, jo dvarui ir palydovams laikyti. Kai dar piniginis ūkis maža tebuvo praplitęs, šiuos visus mokesnius imdavo natūra, — naturalinės prievolės. Alemanai, Tiūringiečiai, Saksai duodavo duoklę medum, audeklais, kiaulėmis, karvėmis, arkliais. Ilgą laiką naturalines duokles laikė patogesnėmis už pinigines: vidurinių amžių ūkiui produktai būdavo sunku parduoti. Dar 15 amž. švedai skundėsi, kad naturalines duokles pakeitė pinigais. Bet į galą, naturalinės prievolės jau darosi nepatogu, nes jas sunku laiku patiekti ir visus darbus atlikti, sunku jos lygiomis suskirstyti. Turįs ką nors patiekti — negali: reikia pervežti ir pan. Valstybei irgi daug trukdymų: reikia steigti, patiektiesiems daiktams laikyti, sandėlius, kur dažnai tie daiktai sugenda. Pradeda reikalauti duokles tų daiktų, kurie lengviau galima parduoti. Vidurinių amžių laikais Anglijoj, pav., buvo vilnų rinkliava. Švedijoj ilgą laiką mokesnius ėmė kailiu ir audeklu.

Ekonominis gyvenimas, laisvieji mainai ir pinigų apyvarta visų pirma atsiranda miestuose. Užtat juose ir atsiranda tobuliausios mokesnių lytys. Tokiu pat būdu bažnyčia, įvairias šalis sujungusi viena centraline valdžia, ima visą eilę bažnytinių rinkliavų. Pav., naujai įsikurusiose Anglųsaksų ir Saksų šalyse imama dešimtinė, Šv. Petro pinigėlis (Danier de St. Pier). Vėliau visoj Anglijoj nuo kiekvieno namo popiežiaus naudai imdavo mokesnį, kuris paskum tapo nuolatiniu kiekvienos eparchijos mokesniu.

Toliau mokesniams augti stipresnis akstinas buvo XII ir XIII amž. Kryžiaus karai. Pradedant XIII amž. mokesniai dar labiau suvalstybėja, nes valstybės reikmens nuolat didėja. Karo išlaidas, skolų mokėjimus vien domėnų ir valdovų regalinių teisių pajamomis padengti nebegalima. Tenka prašyti pašalpos iš visokių valstybinių luomų, nes nuo senovės laisvi žmonės be sutikimo jokių mokesnių nemokėdavo. Valdovui reikėjo susitarti su laisvųjų luomų atstovais, gi pastarieji sutikdavo tik tada, kai karalius įrodydavo, kad jo pajamų tikrai neužtenka. Mokesnių galėdavo imti tik tiek, kiek trūkdavo: luomai, paprastai, sutikdavo valstybės išlaidoms padengti padarytų skolų procentus. Bet toki atsitikimai pasikartodavo vis dažniau, ir tasai nepaprastas mokesnis virsta nuolatiniu. Prie jo prikergia dar naujų mokesnių. Vėliau reikalaudavo luomų sutikimo ne mokesniams įvesti, bet tik jų dydžiui nustatyti. Dar vėliau ir pats sutikimas virsta paprastu formalumu.

Paprastai, luomai sutikdavo prižiūrėti ir rinkti mokesnius. Bet koks buvo pobūdis visų tų rinkliavų? Jis apibūdinamas tautos ūkiu ir pajamomis. Turtas buvo labai paprastas, pirmoje vietoje žemė, paprasti trobesiai ir nepainūs žemės ūkio pabūklai. Pats mokesnių vardas rodo jų artimą ryšį su žeme ir apdėjimo būdus: pav. Hufenschoss, padūmė — foagium, Fumagium. Bet kadangi visas turtas susidėjo iš žemės, trobesių ir inventoriaus, tai ir mokesniai buvo nuo viso turto; dažnai mokesnius imdavo nuo bendrojo pelno. IX ir X amž. Normanų duoklės labai panašios į turto mokesnius; Karlovingų laikais imdavo nuo pelno nepaprastus mokesnius. XII amž. Kryžiaus karams imdavo rinkliavas nuo priesaikà patvirtinto pelno.

Vėlesnės rinkliavos irgi tokio pat pobūdžio. Prancūzijoj taille — šeimynos, padūmės ir išdėstomasis mokesnis buvo skirstomas į taille personelle (mixte) nuo kilnojamojo ir nekilnojamojo turto — kitaip tariant, tai buvo nuo ūkio turto rinkliava. Atskirose provincijose imdavo taille-réelle nuo žemės ir namų; prie jo dažnai prikergdavo papildomą rinkliavą nuo nekilnojamojo turto ir verslo pajamų (nuo 1 iki 33½%). Anglijoj tallagium imdavo nuo kilnojamojo turto, scutagium nuo lenų žemės, o carucagium ir nuo žemės, ir nuo kilnojamojo turto

kartu, bet vėliau apdėdavo tik žemę, o kilnojamąjį turtą privalėdavo patvirtinti priesaika.

Rinkliavų dydis svyruodavo tarp $^1/_{100}$ ir $^1/_{30}$, o XIII amž. tarp $^1/_{30}$ ir $^1/_{10}$. Iš to atsirado vadinamasis dešimtasis ir penkioliktasis pinigas. Šitas pastarąsias rinkliavas imdavo kartu su tallagia ir scutagia ir carucagia; nuo 13 amž. carucagia jau nyksta, o tallagia ir scutagia susilieja su dešimtuoju ir penkioliktuoju pinigu, t.y. tampa bendrojo pelno mokesniu. Tokio pavidalo Teodoricho laikais atsiranda vadinamoji 20% nuo nekilnojamojo ir 13% nuo kilnojamojo turto subsidija. Tuo pat būdu imdavo kryžiaus karams didesnę rinkliavų dalį. Vokietijoj bede buvo irgi turto mokesnis, bet svarbiausia imamas nuo žemės ir trobesių.

Žinoma, čia tik svarbiausiųjų tų laikų rinkliavų apibūdinimas. Be to dar buvo rinkliavos nuo kiemų, mokesniai nuo gyvulių ir net nuo tarnautojų algų. Bet laikui bėgant, ekonominės gyvenimo sąlygos daros vis sudėtingesnės: turtas susideda ne vien iš kelių minėtų dalių; atsiranda įmonės ir piniginiai kapitalai. Įvertinti visas mokėtojo turtas tik esamomis priemonėmis buvo jau per sunku. Todel reikia įvertinti jo sudėtinės dalys, reikia vengti mokėtojo asmens apdėjimo, bet tik žiūrėt paties turto. Pirmuosius bandymus šia kryptimi padarė miestai. XII amž. Venecijoj decima dei possessioni buvo nuo įvairių turto rūšių mokesnių junginys: pav., miestų namų rinkliava, už miesto ribų esančių žemių ir trobesių mokesnis, mokesnis nuo valstybinių prievolių, mokesnis nuo prekybos kapitalų ir kapitalų įdėtų į laivininkystės įmones. Tas pat reiškinys ir Vokietijos miestuose. Tokia mokesnių diferenciacija eina ir už miesto ribų. Dar 16 amž. Brandenburge ir Prūsijoj imdavo Hufenschoss, Giebelschoss, Viehschoss ir t.t. Bavarijoj imdavo rinkliavas nuo žemės, nekilnojamųjų turtų, gyvulių ir teisių į žemę. Anglijoj subsidija susideda iš atskirų turto rūšių ir iš jų gaunamų pajamų mišinio. Bet senųjų rinkliavų toliau neužtenka ir jau 17 amž. ten įvedamas vad. išdėstomasis mėnesinis nuo turto, pajamų, algų, profesinių uždarbių mokesnis.

Tokia padėtis kaip senovėj, pasilikti negalėjo. 17 amž. pabaigoje atsiranda visa eilė objektinių mokesnių. Pav., landtax iš pradžių buvo išdėstomoji rinkliava nuo turto ir pajamų, o vėliau tapo tikruoju žemės mokesniu; paskui jį atsirado mokesnis nuo namų, nuo langų, vėliau nuo gyvenamų butų ir jų pelno. Vietoj verslų mokesnio imdavo specialines tiesiogines ir netiesiogines rinkliavas iš visokių pramonės šakų; imdavo rinkliavas nuo profesinių uždarbių ir t.t. Kaip jau žinome, Prancūzijoj ir anksčiau buvo imama nuo žemės ir namų taille réelle. Iš karto nutraukti visus ryšius su praeitimi nebuvo galima. Bet objektinių mokesnių diferenciacijos procesas visiškai aiškus. Greta objektinių mokesnių atsiranda pagalvės rinkliavos, kad ką nors gaut nors iš neturtingų, bet galinčių šitą mokesnį mokėti gausingų darbininkų. Anglijoj, Eduardo III laikais, įvedamas 4 pensų pagalvės mokesnis nuo kiekvieno daugiau 14 m. amž. asmens. Išimtys daromos tik elgėtoms. Ričardas II (XIV amž.) bandė įvesti ką nors vidutinio tarp pagalvės ir pelno mokesnių. Greitu laiku vėl grįžo tik prie pagalvės, bet ne daugiau 20 šilingų iš šeimynos. XIII amž. pabaigoj Prancūzijoj nuo turto imdavo iš pradžių 1%, vėliau 2%. Darbininkai, kuriuos samdydavo visiems metams, mokėjo mokesnio dienos uždarbį, o visi kiti po 6 denje nuo asmens. Po nelaimingo Poitou mūšio vėl įvedė nuo kiekvieno vyresnio kaip 12 metų asmens pagalvės mokesnį, o nuo turto atvirkščiai progresinį mokesnį. 15 amž. Vokietijos Imperijos mokesniai buvo taip pat pagalvės ir turto rinkliavų mišinys. Pav. gali būti Husso ir Turkų karo laikais imtasis Gemeiner Pfennig. Saksonijoj 15 amž. vidury įvedė pagalvės mokesnį, Tiüringene — 15 amž. pradžioje. Vėliau grynasis pagalvės mokesnis linksta į klasių mokesnį, mokesnį nuo algų, net į verslų rinkliavą. Tokia tendencija labai artima pelno mokesniams. Anglijoj, Enriko III laikais, buvo klasinis su daugybe laipsnių mokesnis: ercogai mokėjo 10 svarų, grovai 4, baronai 2, žemesnieji sluoksniai

4 denje. Bet tobulėjant mokesniams nuo verslų ir apyvartos, tobulėja ir mokesnių sistema, įtraukdama ir judomąjų kapitalų apdėjimą.

Be tiesioginių turto ir asmens mokesnių, palyginti daug vėliau, atsiranda netiesioginiai vartojimo mokesniai: netiesioginiai mokesniai įgavo didesnės reikšmės tik aukštesniame ekonominio plėtojimos laipsnyje. Namų gamybos laikais nėra netiesioginių mokesnių. Ir vėliau jie, pabrangindami vartojimą, labai skaudžiai veikia mažiau kultūringoms tautoms. Tarp kita ko muito rinkliavos atsiranda jau Frankų monarchijos laikais ir jų tikslas daugiau apdėti užsienio pirklius, bet ne savo šalies vartotojus. Kai miestai stengės pasiliuosuoti nuo feodalinių rinkliavų, savo išlaidoms padengti jie griebėsi ypatingai rinkliavų nuo vartojimo (ungeld), kurios nedaug kuo skyrėsi nuo rinkos, sandėlių ir svarstyklių mokesnių. Jau XII-ame amž. Vokiečiuose atsiranda tokios rinkliavos, iš pradžių tik nuo gėralų, vėliau nuo javų ir t.t. XIII amž. jos imamos bendrąja taisykle. Iki 14 amž. pabaigos, net iki 15 amž. pradžios Austrijoj nebuvo nė vieno miesto, kur būtų tiesioginių mokesnių. Miestuose netiesioginiai mokesniai tiek svarbūs, kad tik būtinais atsitikimais imami tiesoginiai mokesniai. X amž. pabaigoj, Venecijoj, pav., tik išimtinais atstikimais imdavo turto dešimtinę — pro salvatione patriae: visas išlaidas padengdavo domėnų pajamomis, pabaudomis bei savininkų turtų konfiskacijomis, išvežimo ir įvežimo muitais, laivų rinkliavomis, druskos mokesniais ir t.t. Popiežių viešpatavimo laikais beveik visose Italijos respublikose vyravo netiesioginiai mokesniai. 1336 m. Florencijos biudžete iš bendrosios pajamų sumos 297100 flor. tik 47.400 buvo tiesioginių mokesnių pajamų, o netiesioginių 187.600. 14 amž. pabaigoj Niurenbergas daugiau kai ½ visų savo pajamų gaudavo nuo gėralų apdėjimo.

Didelėse valstybėse, atvirkščiai, netiesioginiai mokesniai, ypatingai nuo vidaus prekybos, atsiranda daug vėliau. Tik Bavarijoj dar nuo 30-ties metų karo laikų alaus apdėjimo dydis buvo lygus žemės mokesniui, bet tai jau reta išimtis. Prancūzijoj Pilypo IV laikais jau buvo muitai nuo išvežamųjų prekių, bet visą vidaus prekybą mokesniais apdėti nepavyko. Nuo 14 amž. vidurio atsiranda tokios aukštos rinkliavos nuo druskos ir gėralų, kad tampa pavyzdžiu visai Vokietijai. To pat 14 amž. pabaigoj atsiranda sistematinė vieno sū rinkliava nuo Livro, parduodant prekes urmu ar mažmenų prekyboj: ¼ nuo druskos kainos, $1/_{12}$ nuo vyno ir kitokių gėralų. 14 amž. Vokietijoj ir Austrijoj įvedamas vyno ir druskos akcizas.

Bet bendrai imant šitos visos rinkliavos populiarios nebuvo. Net Olanduose 16 amž. viduryj, laike karo su Francais, štatai sutiko mokėti 10% nuo visų nekilnojamųjų turtų, rentų ir pn., 10% nuo pirklių pelno ir tik 1% nuo išvežamųjų prekių. Anglijoj, kur pasienio muito rinkliavos jau buvo nuo Eduardo I laikų, Eduardo IV įvestas vilnų akcizas greitu laiku tapo vėl panaikintas. Net Ilgasis Parlamentas, įvesdamas daugybę akcizų, teisinosi del jų būtino reikalo. Tik viešpataujant Karoliui II pusę visų akcizų užtvirtino visam laikui, kad išpirkti lenų regalijas, o kitą pusę tik iki jo gyvos galvos.

Tuo būdu Vakarų Europos valstybių mokesnių sistemų vystymąsi bendrais bruožais galima taip apibūdinti: po pirmykščių naturalinių rinkliavų laikmečio, atsiranda turto ir pajamų mokesniai; jie lengvėja del tų laikų nepainių ekonominių sąlygų, kur svarbiausias turtas vis delto buvo žemė, ir didžiausios pajamos buvo iš žemės. Įkainavimas tokio turto ir pajamų nebuvo sunkus. Laikui bėgant, dalykas vis painėja; įkainoti visas pelnas labai sunku, ir todel apdeda tik atskiras, labiau paplitusias jo rūšis — atsiranda žemės, namų, verslų

rinkliavos, kurios dažnai painiojamos su buvusiomis turto ir pelno rinkliavomis. Kad apdėti mažiau pasiturinčius gyventojus, luomai įveda ypatingus asmeninius mokesnius iš dalies nuo išlaikymo ir uždarbio, iš dalies nuo darbininkų — gyventojų (asmenų) skaičiaus. Vėliau pagalvės rinkliava virsta į klasių mokesnius, o aukštesnio ekonominio išsivystymo šalyse, pav., Anglijoj, daroma pastangų apdėti ir kilnojamieji kapitalai Tuo būdu minimojo laikmečio gale, tiesioginių mokesnių srityje jau atsiranda visokios rūšies realinių mokesnių pradai, pav., žemės, namų ir kilnojamų kapitalų mokesniai, o pagalvės ir klasių mokesniuose turime asmeninio mokesnio pradų. Tai natūrali ir lygiagretė ekonominio gyvenimo buvusių netinkamai paruoštų ir netinkamų tų laikų reikalavimams bendrojo turto ir pelno rinkliavų diferenciacija. Kai del netiesioginių mokesnių, tai jie, išskyrus muito rinkliavas, atsiranda vėliau tiesioginių, ir tuo laikmečiu didesnės reikšmės jie turi tik miestuose; valstybės biudžete vaidina tik antraeilį vaidmenį.

Įdomu tai, kad ypatingai pradžioje Rytų Europoje, Rusijoj, viskas, dedasi labai panašiai. Kaip ir Vakaruose, iš pradžių yra tik savanorės savųjų aukos ir svetimųjų giminių duoklės. Išrinkus naują kunigaikštį, gyventojai neša jam dovanas ir linkėjimus. Vėliau šios liuosu noru duodamos aukos pamažu virsta privalomos, periodiškai teikiamos, iš senovės rinkliavos. Jau XI ir XII amž. turima apie tai žinių. Dar senesnių žinių yra apie nukariautojų duokles: metraščiai teikia žinių iš Olego ir šv. Olgos kunigaikštystės laikų, t. y. maždaug 9 ir 10 amžiai. Kaip ir Vakaruose, duokles iš pradžių imdavo natūra — juodųjų kiaunių, voverių kailiais, tik vėliau pinigais. Nuo XII amž. Rusijoj įvyksta įvykis, ilgam laikui sulaikęs jos kultūrinį augimą — tai totorių verguvė. Nuo tų laikų duoklę totoriams, „totorių sidabrą", moka rusai. Iš pradžių patys totoriai, važinėdami gatvėmis ir surašinėdami krikščionių namus, rinkdavo tą duoklę. Pradedant 14-ju amž., didiesiems ir sričių kunigaikščiams pasiseka paimti į savo rankas tų duoklių rinkimą: jų raštininkai vėliau veda duoklių užrašų knygas apie visus privalančius duoti duoklę žmones. Sričių kunigaikščiai surinktuosius pinigus siųsdavo didžiajam kunigaikščiui, o jis — į ordę. Aišku, kad, atsikračius totorių jungo, totorių sidabras tenka didžiojo kunigaikščio iždui, tampa valstybiniu mokesniu. Prie duoklių priskirdavo ir kitas rinkliavas: pelnas iš kunigaikščių teismų, o paskui visa eilė tais laikais atsiradusių prekybos rinkliavų — muitų, svečių duoklė, pastotės. Iš pat pradžių, kaip ir Vakaruose, visos šios duoklės buvo surištos su kunigaikščių ūkiu: į sritis jis žiūrėjo kaip privatinis valdytojas. Bet laikui bėgant šių rinkliavų, dovanų ir duoklių jau nebeužtekdavo. Kareiviams, be naturalinio maisto davinio, reikdavo mokėti algos. Todel ir Rusijoj tikrieji mokesniai atsirado tik del karo išlaidų. 16 amž. viduryj. naujai kariuomenei — šauliams laikyti įvedė ištisą eilę specialinių rinkliavų — maisto pinigai, sālietros mokesniai, mokesniai tvirtovėms įtaisyti ir belaisviams išpirkti. Visas šias rinkliavas išdalies imdavo natūra; pav., turėdavo vežti į salietros dirbtuves malkas ir pelenus, visokią medžiagą tvirtovėms. Bet jau nuo 16 amž. vidurio daromos pastangos pakeisti jas pinigais, nors dar ir 17 amž. pradžioje natūra imdavo šauliams duoną ir algoms pinigus. 17 amž. gale visas šias rinkliavas sujungia į vieną bendrą vardu „šaulių pinigai", kurios, nustoję savo tiesioginio tikslo, tampa bendruoju valstybės piniginiu mokesniu. Ir kitose srityse įvairias rinkliavas jungia į vieną: 17 amž

viduryj visa eilė vidaus prekybos rinkliavų pavadinta vieno rubliaus rinkliava. Dar prieš 16 amž. įvairaus pavadinimo prievolės pakeistos viena duokle. Iš esmės, kaip ir Vakaruose, tai buvo bendrojo turto ir bendrojo pelno apdėjimas. Kadangi visa tų laikų gerovė pareidavo nuo žemės, tai ir visi tiesioginiai mokesniai buvo skirstomi sulig žagrėmis. Žagrės dydis iš pradžių buvo nusakomas darbo įrankiais ir gyvulių kiekiu: „a kto na trioch lošadiach pašet sam tretei — to socha". Vėliau žagrę matuodavo pasėlių kiekiu ir galų gale ją vadina jau geometrinį plotą ir skirsto gerų — 500 ketvirčių (½ deš.), vidutiniu 600, blogu — 700 ir apyblogiu — 800 ketvirčių. Stebėtina tai, kad ir pramonę apdėdavo sulig žagrėmis: kailių dirbamasis katilas prilyginamas žagrei, tinklas — žagrei, kalvis — žagrei. Taip pat žagre saikuodavo apdedant miestų ir miestelių gyventojus, kurie skirstomi geresnių žmonių, vidutinių, jaunesnių ir nublogusių kategorijomis. Žagrei lyginama 40 kiemų, geresnių žmonių, 80 — vidutinių, 160 — jaunesnių ir 320 nublogusių. Tokiu būdu atsirado miestuose mokesnis nuo kiemų. Miestuose, be to, buvo dar rinkliava nuo prekybos, pramonės arba rankų darbo žmogaus.

17 amž. pradžioje po sunkmečio (smutnoje vremia) didelis lėšų trūkumas verčia griebtis netiesioginių rinkliavų, pavadintų „paklausiamieji pinigai". Panašiai kryžiaus karų rinkliavoms, tuos pinigus imdavo tai nuo pelno, tai nuo turto 20-tą, 15-tą, 10-tą ir net 5-tą pinigą (5, 6⅔, 10 ir 20%). Kaip ir Vakarų Europoj, šias rinkliavas imdavo tik su žemietijų sutikimu, kurių 17 amž. tik trys nesikišdavo į finansų bei mokesnių reikalus.

Tų laikų finansinė organizacija buvo tiek silpna, kad pati nesugebėdavo visų mokesnių suskirstyti. Todel steigiamos duoklių bendruomenės, atsakingos už visus savo narius savytarpio laidu, kurios mokesnius pasiskirsto gyvenimais ir verslais. Tuo pat būdu miestuose ir miesteliuose prekybininkams mokesnius paskirstydavo sulig prekėmis; prisiekusieji mokesnių skyrėjai privalėjo iš mokėtojų rinkti parodymus apie gyvenimo, krautuvių, dirbtuvių ir verslų dydį.

Tuo būdu Rusijoj, kaip ir Vakaruose, pirmykštės natūralinės prievolės laikui bėgant pakeičiamos pinigais; formališkai mokesniai skirstomi žemės ketvirčiais ir miestų duoklėmis, o faktiškai gyventojais ir verslais, t. y. turtu ir pajamomis. Kaip matome, Rusija, eidama tuo pat keliu, dar nepriėjo prie realinių mokesnių išskyrimo, nors jau ir ten jie buvo painiojami su bendrojo pelno ir turto mokesniais.

Grįšime vėl prie Vakarų Europos. Pradedant 16 amž. žemiečių valdininkai mokesnių reikale nustoja savo reikšmės. 16 ir 17 amž. visa eilė Imperijos įstatymų suteikia atskiriems Vokietijos valdovams teisę, neklausiant luomų sutikimo, uždėti valdiniams mokesnius Imperijos reikalams, naujoms tvirtovėms statyti ir įguloms laikyti. Dar anksčiau taip pat atsitiko ir Prancūzijoj. Jau nuo 18 amž. kai kuriose valstybėse (Prancūzijoj nuo 17 amž.) nešaukiami luomų atstovų suvažiavimai, kitose valstybėse jie palikti tik periodiškai mokesniams paskirstyti. Nuo to laiko mokesnių dydis ir rūšis pareina tik nuo absoliutinio monarcho valios.

Šis reiškinys turėjo ir gerų privalumų: luomai savo reikalams perdaug jau išnauduodavo privilegijas. Valdovas buvo visos tautos gerovės atstovas. Absoliutinė monarchija paėmė savo globon visus valstybės reikalus, pati visapusiai stengėsi juos tvarkyti ir pamažu pavirto policine valstybe. Todel ir atsirado didžiulės išlaidos, todel iškilo galutina valdinių mokesnių prievolės idėjos kristalizacija. Mokesniai buvo dvejopai reiškiami: tiesioginė įkainojimo rinkliava —

kontribucija ir netiesioginiai mokesniai — akcizas. Kontribucija tai iš senovės paveldėtų asmeninių žemės ir turto rinkliavų kombinacija. Akcizas sujungė visus vidaus mokesnius nuo vartojimo, rinkliavas ir apyvartos mokesnius.

Tų laikų apdėjimo lytys labai įvairios: kontribucija ir akcizas pamažu susiskaido į ištisą eilę atskirų mokesnių. 17 amž. politinė painiava, karai, skolos, finansiniai reikalavimai 18 amž. dar labiau didina valstybės išlaidas, ir absoliutinė monarchija priversta nuolat ieškoti naujų pajamų šaltinių. Vadovaujamasi buvo vien fisko reikalais, į organinį mokesnį ryšį maža žiūrėjo. Todel ir nebuvo tvarkingos suderintos mokesnių sistemos. Austrijoj, pav., kontribucija tampa žemės mokesniu, subsidium eclesiasticum, žydų mokesniai, įvairūs turto mokesniai, pagalvė, asmeniniai klasių, luomų ir pelno mokesniai. Greta muito rinkliavų buvo dar vidaus prekybos mokesniai, vartojimo mokesniai nuo visokių prekių, rinkliavos nuo druskos, salietros, parako, tabako, loterijų regalija, palaikų mokesniai ir kit. Prūsijoj, be kitų tiesioginių mokesnių, imdavo dar mokesnį nuo lenų arklių, buvo rinkliava raiteliams laikyti, kontribucija (žemės mokesnis), karo rinkliavos, naturalinės prievolės ir nuo sodžiaus gyventojų visokios smulkios rinkliavos. Nuo nevaldomų žemių, amatininkų, tarnų imdavo turto, klasių ir asmeninius mokesnius. Netiesioginiai mokesniai — tai miestų akcizas su papildoma gėralų rinkliava, mokesniai nuo duonos, grūdų, mėsos, kitokių valgomųjų produktų, prekių, toliau muito mokesniai, žyminis, regalijos ir pan. 17 amž. pabaigoj Prancūzijoj prie buvusių mokesnių prijungia dar capitation — klasifikuotas sulig luomais ir profesijomis asmeninis ir pagalvės mokesnis, nuo kurio atleidžiami tik patys neturtingiausi, o 18 amž. dar pridedamas dixième ir vingtième — visų luomų sulig deklaracijomis bendro pelno mokesnis. Iki 1780 m. jis buvo imamas keletą kartų. Tuo pat metu vyksta realinių mokesnių išsiskyrimas. Specialinės rinkliavos karo metu dažnai yra objektinio pobūdžio. Ši klasių sistema yra turto, asmeninių ir objektinių mokesnių mišinys. Tuo pat laiku, bent iš dalies, išsiskyrė ir verslų mokesniai, kaip atskirų verslo rūšių ir prekybos rinkliava, iš pradžių sąryšyj su 17 ir 18 amž. policinės valstybės pramonės varžymo sistema, teikiant tuo pat metu privilegijas, koncesijas ir pn., iš dalies sąryšyj su vartojimo mokesniais (licencijomis).

Buvo bandyta reformuoti visa tokių mokesnių maišatis, bet tik menkų išdavų tepasiekė. Pirmoj eilėj stovėjo fisko reikalai, o ekonominiai ir teisingo mokesnių paskirstymo reikalai buvo antraeiliai. Tiesioginių mokesnių techniškoji organizacijos pusė . buvo labai silpna O miestuose daug geriau klestėjo netiesioginiai mokesniai. Savo paprastumu jie tiko ir valdovam, ir gyventojam, ir privilegijuotiem. Nietiesioginių mokesnių objektas aiškus, o tiesioginių — sunkiai apskaitomas pelnas arba turtas. Pasirinkti nebuvo kas: arba neteisinga, kupina privilegijų kontribucija, arba akcizas. Jau senai buvo jaučiamas tiesioginių mokesnių sunkumas, troško ką nors nauja.

Kiek, pav., padidėjo Prancūzijoj netiesioginis apdėjimas, matyti iš šių skaičių, kur parodyta santykis netiesioginių rinkliavų su tiesioginėmis, imant pastarąsias 100.

metai	neties.	tiesiog.
1587	34	100
1597	50	100
1607	65	100
1609	72	100

o įplaukų buvo nuo

1701—1707 m.	neties. 62 mil.,	ties. 46 mil.
1739— 91 „	„ 91 „	„ 90,5 „

Olandijoj nuo vieno mėgiamo žuvų valgio buvo imama 30 rinkliavų, kurios 6 kart viršijo jo vertę. Anglijoj Vilius III dar bandė įvesti asmeninį mokesnį ir nustatyti Landtax, bet nuo to laiko jau daugiau asmeninių mokesnių nebebuvo, o 1798 m. paskelbė, kad žemės mokesnio galima atsipirkti. Bet užtai labai paplito akcizai, žyminiai mokesniai, licencijos, vartojimo mokesniai, ypatingai mokesniai nuo prabangos.

Tuo būdu 17 ir 18 amž. laikmety tiesioginių ir netiesioginių mokesnių skaičius labai padaugėjo; jų sistema nepatobulėjo. 17 amž. Rusijoj imamų mokesnių našta buvo tiek sunki, kad jos visaip vengdavo. Svarbiausias mokesnių vengimo būdas — bėgti kur kitur iš apgyventų vietų. Žemė gulėjo nedirbama, nebuvo kas už ją mokesnius moka. Tuomet pamažu einama prie kiemų apdėjimo sistemos: apdedant kiemus, gyventojams naudingiau didinti, o ne mažinti armenis. Pasirodė, kad tas apskaičiavimas pavyko — mokesnių įplaukos padaugėjo. Bet ir mokesnių našta pasunkėjo. Todel ir atsirado nauji mokesnių vengimo būdai ir, vietoj bėgti, pametus armenis, mažindavo kiemų skaičių: vidutinio kiemo apgyvenimas 2—3 kart padaugėjo. Tuo tarpu karo išlaidos vis augo. Atsirado naujų rinkliavų: naujokų, dragūnų, laivų pinigai ir pn. Vėl reikėjo išgalvot tokis apdėjimo vienetas, kad gyventojai negalėtų mokesnių vengti. Logiškai galvojant, reiktų pasiimti pagalvė; tuomet nepadės nei bėgimas, nei susibūrimas keliuose kiemuose. Jei tik yra mokėtojas, nežiūrint jokių aplinkybių, jis turi mokėti. Ir štai 1717 m. buvo įsakyta kariuomenės ir jūrų naujokų laikymo išlaidas paskirstyti kaimiečiams, apskaičius kiek kainoja kareivio dragūno ar karininko laikymas. Iš pradžių tas mokesnis neturėjo jokio pavadinimo, bet vėliau pavadino „darbo persona". Bet to mokesnio paskirstymo vidujinė tvarka pasiliko ta pati — gyvenimais ir verslais. O pagalvės rinkliavą mokėjo pirkliai ir priemiesčių gyventojai. Bet Petras Did., suprasdamas pirklių luomo reikšmę ekonominiame gyvenime, jais ypatingai susidomėjo. 1705 met. atsiranda savotiškas verslų mokesnis, pagalvės ir skyrių pagrindais; 1724 m. šį mokesnį pamainė vietoj asmenų apdėjimo, tiesiog pramonės ir prekybos įmonių mokesniu — pirčių, malūnų, užvažiuojamų kiemų, stiklo dirbtuvių ir t.t. Čia ir buvo pati pradžia verslų realinio mokesniais apdėjimo, kuris XVIII amž. 60-ais ir 70-ais met. įgauna dar tobulesnės formos, apdedant išviršinėmis gamybos žymemis: nuo krosnių, nuo pūdo špižo, išlydyto vario ir t.t.; iš kitų gi fabrikų imama 1% nuo kapitalo. Galop, 1775 m. buvę pagalvės ir papildomieji nuo įmonių kapitalų mokesniai pakeičiami vienoda 1% nuo kapitalo rinkliava, kur pirkliai, sulig gamybos didumu, skirstomi į tris gildijas su įvairiomis prekybos teisėmis. Vadinasi, 18 amž. Rusijoj tiesioginiai mokesniai buvo papildyti, tiems laikams gana tobula, realinių verslo mokesnių forma.

Kaip matėme, iki 19 amž. mokesnių istorija rodo visą eilę menkai surištų mokesniais apdėjimo rūšių. Vakarų Europoj ir Rusijoj, būtinumo verčiami, pamažu išsiskiria realiniai mokesniai, o pelno ir turto mokesniai užima antraeilę vietą, ir netiesioginiai mokesniai nugali tiesioginius. To priežastimi buvo tai ,kad paruošiant mokesnius, buvo žiūrima tik fisko reikalų. Mokesnių be tvarkos suvertimas iškėlė smarkią reakciją. Jau anksčiau buvo kalbėta apie vienintelio mokesnio projektus. Prancūzijos revoliucija, panaikinusi visas mokesnių privilegijas, turėjo įtakos ir kitoms šalims. Greta to, laisvosios prekybos mokykla su Ad. Smithu pryšakyj nurodo tamprų ryšį mokesnių ir tautos ūkio padėties, kuri labai keičiasi paskirstant tautos pajamas ir turtus.

Milžiniškas technikos augimas, stambioji gamyba — mokesnių sistemose neranda atgarsio. Antra vertus, reikia imti galvon lygybės ir laisvės principai: iš mokesnių reikalaujama teisingumo, visuotinumo ir lygumo. Teisėtumas gi ne tik leidžiant įstatymus, bet ir juos taikant gyvenimun (gyvimasis nuo savivalės), tampa pagrindiniu įvairių šalių įstatymų reikalavimu. Todel suprantama, kad 19 amž. visos mokesnių sistemos iš pagrindų keičiamos.

Apsistosime svarbiausių Europos valstybių mokesnių reformų apibūdinimais. Pradeti tenka nuo Vokietijos, kur mokesnių sistemos keitimosi procesas buvo žymiausias. Ypatingai reikia paliesti Prūsijos ir Imperijos finansai. Iš 18 amž. Prūsija paveldėjo daugybę tiesioginių ir netiesioginių rinkliavų, visiškai nesuderintų ir labai kenksmingų gyventojams. Tiesioginius mokesnius imdavo tik nuo kaimų žemės nuosavybės ir tai labai pasenusiu ir netobulu kadastru (įkainojimu). Įeidavo ne tik žemė ir kiemai, bet ir gyvenantieji juose bežemiai, nekalbant apie ricierių, bažnytinių ir kitokių dvarų išimtis. Miesto gyventojai išimtinai mokėjo tik netiesoginius mokesnius. Prasidėjo visų tų rinkliavų suprastinimo, techniško pagerinimo ir visoj šalyj vienodo jų paskirstymo reforma. Sąryšyj su 19 amž. pradžios karais, kontribucijos mokėjimu prancūzams ir praeinančių kariuomenių laikymu, valstybės išlaidų augimui reikėjo didinti pajamos. Bet ir vyriausybė šeino asmenimi, ir visuomenė priešinosi naujiems netiesioginiams mokesniams. Todel ir kilo pelno apdėjimo klausimas. Iš pradžių, vienok, įvedė už miesto ribų pagalvės mokesnį ir paskui 1812 met. senais pavyzdžiais sujungtą turto, pelno ir asmeninį mokesnį. Tik 1820 m. šiuo klausimu daroma griežtesnių žygių, t. y. reformuoja klasinį mokesnį (4 klasės, vėliau 6); įveda verslų taip pat klasinį (6 klasių) mokesnio įstatymą, žyminio mokesnio ir miestuose gyvulių skerdyklų bei malimo įstatymus. Įvedus šiuos mokesnius, miestai atleisti nuo klasių mokesnių. Šį kartą mokesnių normos buvo aukštesnės aukštesnėms klasėms, kaip žemesnėms, bet visvien jų apdėjimas, palyginti, buvo neproporcingai žemas; tiesa, tas nelygumas šiek tiek išsilyginđavo prabangos mokesniais (nuo tarnų, vežimų, arklių), bet juos greitai panaikino. Nors visi priešinosi netiesioginiams mokesniams, bet valstybės reikalai vertė juos, ypatingai rinkliavas, didinti. Druskos mokesnis tapo monopolija. Kiti akcizai ir gi tobulinami, apdedamas vynas. Taigi iki 50-jų metų pradžios Prūsija nepriėmė jokių rimtesnių mokesnių pakeitimų; daromi tik pirmieji žingsniai. Bet dirva reformai jau tuo buvo tinkama, kad Vokietija iš seno paveldėjo, viena, senas kai kurių objektinių mokesnių formas, antra, jau atsirado asmeninių mokesnių pradai. Todel 1851 m. priimtas pelno klasifikuoto mokesnio įstatymas rado paruoštą dirvą Prūsijos buvusio klasių mokesnio. Klasifikuotas mokesnis įvedamas nuo pajamų daugiau kai 1000 talerių. Tuo būdu klasių mokesnis pasiliko mažesnėms pajamoms, o pelno mokesnio nuo pajamų daugiau kai 1000 talerių buvo imama 3%, bet ne daugiau 7200 talerių iš kiekvieno mokėtojo. Paskui 1861—1864 m. laikotarpiu atliko nuodugnų visų žemių perkainojimą, kad lygiau paskirstyt žemės mokesnius, panaikint išimtis, bet nekelt jo dydžio. Reforma kaip tik atatiko žemės ūkiui pakelti ir todel buvo labai tinkama. 70-siais metais klasinio mokesnio srityje vėl reformuojamas asmenų apdėjimas, būtent, pirmu kart pripažįstamas existenzminimumas, tiesa, iš pradžių labai kuklus — 140 talerių; vadinasi klasinis mokesnis imamas tik nuo tų pajamų pertekliaus ir tik tuose miestuose, kur panaikintas skerdimo ir malimo klasinis mokesnis. Naikinama klasifikuoto mokesnio 7200 talerių kraštutinioji riba. Tuo būdu, skaitant šeimos narius, nuo mokesnių buvo atleista virš 6 mil. gyventojų. 1883 m. minimumo riba pakelta iki 900 mark., nes buvusioji suma jau

neatatiko ekonominėms sąlygoms. Todel buvo atleista 75% žmonių, mokėjusių klasinį mokesnį. Be to, dar žemesniems laipsniams, del įvairių asmeninio pobūdžio priežasčių, buvo teikiama palengvinimų.

Taip sutvarkytas mokesnis dar labiau linko į pelno apdėjimą. Tuo pat būdu 1861—1896 met. buvo reformuotas verslų mokesnis. Be to, fritredininkų mokslų įtakoje buvo mažinami muitai. Liko dar nesutvarkyti tik vietų finansai. Kaip jau buvo sakyta, jų pamatas buvo netiesioginiai mokesniai (miestuose), butų mokesnis ir kada-ne-kada priedai valstybiniams mokesniams. Panaikinus skerdyklų ir malimo mokesnius, į pastaruosius ir sujungė visus miestų mokesnius. Bet išlaidos visą laiką augo, o naujų mokesnių tik labai maža tegalima buvo įvesti. Buvusiems mokesniams buvo nustatytos kraštutinės aukštumo ribos. Pav., žemės, verslų, namų mokesnių priedo buvo galima imti ne daugiau 50—100%. Todel priedai nuo pelno mokesnių labai išaugo. Iš 205 miestų su daugiau kaip 10 tūkst. gyventojų, buvo imama 69 miestuose virš 200% pelno mokesnio priedų; 15 — virš 300%. Iš 421 mažesnių miestelių, 141 — virš 200%, 37 — 300%. Iš 967 sodžių bendruomenių 97 — virš 200%, 29 — daugiau kaip 300%. Pašalinti tokia nenormali padėtis ir buvo priimta 1891—1893 m. Miquelio reforma, galutinai pakeitusi pelno mokesnį tokiomis formomis, kurios visiškai sutinka su mokslo reikalavimais. Klasinis ir klasifikuotas mokesnis panaikinti. Pelno mokesnis davė tiek įplaukų, kad visus realinius mokesnius buvo visiškai galima atiduoti bendruomenėms. Kad stipriau apdėti fonduotas pajamas, buvo įvestas papildomas ½% mokesnis nuo turto vertės, o pelno mokesnis progresinis. Nuo to laiko visi Prūsijos valstybės tiesioginiai mokesniai susidėjo iš pelno ir papildomojo turto mokesnių; 1873 m. įvedė palaikų mokesnį. Visi realiniai mokesniai pavesti vietos savivaldybėms; 1893 m. išleido įstatymą, kuriuo joms suteikiama plati apdėjimo dirva pavidale buvusių valstybinių mokesnių su visais priedais ir pelno mokesnių, — taip pat ir savarankiškų mokesnių specialaus atlyginimo pradais (Beiträge).

Atskirose Vokietijos valstybėse visa mokesnių našta nebuvo išsemta. Einant 1871 m. konstitucija, įsikūrus Vokiečių Imperijai, savo žinion ji paėmė visų pirma visas muito rinkliavas ir beveik visus netiesioginius mokesnius. Svarbiausias Imperijos biudžeto pagrindas — tai muitai. 70-jų metų pradžios fritredininkų pakraipa tų pat metų gaie užleidžia vietą protekcionizmui (1879 m. tarifų reforma įvedus muitą grūdams). 1891 met. daroma sutarčių sumažinti mokesnio normas; bet 1902 m. tarifu ir naujomis sutartimis einant, tos normos vėl padidėjo ir muitai davė 724 mil. markių pajamų, vartojimo mokesniai 660 mil., kitos rinkliavos 259 mil. m. Iš tiesioginių mokesnių Imperijai teko tik progresinis palikimų mokesnis; 1913 m. jis davė 46½ mil. m. pajamų ir 1911 met. įvestas nekilnojamųjų turtų vertės priaugimo mokesnis, kuris tais pat 1913 m. davė 15 mil. m. pajamų. Bet tas mokesnis, arba teisingiau toji Imperijos dalis, 1913 met. buvo panaikintas. Tuo būdu esminiai Imperijos apdėjimas buvo tik netiesioginis. Visų minėtų reformų, turėjusių iki pasaulinio karo reikšmės, išdava buvo — gana sklandūs ir, palyginti, nesunkūs mokesniai. 1907 m. Vokietijoj nuo asmens imdavo tik 48 mark., t. y. daug mažiau kaip Prancūzijoj (1908 m. — 83 mark.), Anglijoj — 96 m. (1904—5 m.), Jungtinėse Amerikos Valstybėse — 81 m. (1906—7 m.), Italijoj taip pat — 48 m. (1906—7 m.). Be to, šios vidutinio aukštumo prievolės išdėstymas tarp kitų mokesnių buvo geresnis Vokietijoj, kaip Prancūzijoj ir Italijoj, ir beveik toks pat, kaip Anglijoj ir Jungtinėse Valstybėse. Būtent, mokesniai procentais reiškės taip:

	Ties.	Neties.	Apyvartos mok.
Vokietijoj	52	40	8;
Prancūzijoj	34	51	15;
Italijoj	40	49	11;
Anglijoj	56	36	8;
Jungtinėse Valstybėse	57	38	5;

Tarp 1907—1913 m. vidutinis 1 žmogui tenkantis apdėjimas su visomis rinkliavų rūšimis pavienių Imperijos valstybių ir bendruomenių naudai pakilo nuo 52,75 iki 73,05 mark., bet kartu padidėjo ir tiesioginiai mokesniai, būtent rinkliavų %% buvo:

	Ties.	Neties.	Apyvartos mok.
1907 m.	49,4	42,6	8,0
1913 m.	56,8	34,0	9,2

Tasai tiesioginių mokesnių geras privalumas, kaip ir reikėjo manyti, atsirado iš atskirų Imperijos valstybių ir bendruomenių apdėjimo, būtent 1913 m. rinkliavų %% buvo:

	Ties.	Neties.	Apyvartos mok.
Imper.	17,3	71,1	11,6
atskirų valst.	79,9	7,2	12,9
bendruomen. .	92,2	4,3	3,5

Labiau pasiturinčios klasės apdedamos ypatingais pelno mokesniais. Bet labiausiai apsunkinta buvo vidutinė klasė, kuri mokėjo svarbiausią realinių mokesnių dalį, neatskaitant skolų, ir darbininkai, kurie mokėjo ypatingai netiesioginius mokesnius. Keliant mokesnius reikėjo daug atsargumo. Bet 1913 met. buvo priruošiamieji didžiajam karui. Be to, prieš karą trys dešimtmečiai buvo nepalankūs Imperijos biudžetui. Kasmet, išskyrus 1896 m., buvo deficitas, kurį padengti užtraukdavo paskolų. Jau 1908 m. valstybės skolos siekė 4500 mil. markių, kurių tik 700 mil. buvo suvartoti gaminimo tikslams, o kiti — armijai, laivynui, kolonijoms ir socialinės politikos reikalams (profesinėms sąjungoms, tarnautojų gyvenimui pagerinti ir t. t.). Reikalavimai augo. Mokesnių srityje svarbiausia priemonė buvo kelti netiesioginius mokesnius. Bet ir tai nieko negelbėjo, nes vis augo nauji karo reikalavimai. 1913 m. tam pat tikslui pareikalavo vienu kartu 1 milijardo mark. ir po 185 mil. kasmetinėms išlaidoms. Kad tas išlaidas padengti, Imperija griebėsi plataus ne pelno, bet turto apdėjimo. Dar 1911 m. buvo priimtas nekilnojamojo turto priaugimo apdėjimo įstatymas, paskirstytas tarp Imperijos, pavienių valstybių ir bendruomenių. 1913 m. Imperija nuo savo dalies atsisakė, bet užtat įvedė du mokesnius:

I progresinį nuo kiekvieno daugiau 10 tūkst. markių turto mokesnį (išskyrus namus) ir nuo fizinių asmenų daugiau 5 tūkst. m. pajamų — padengti minėtą milijardą markių ir vienlaikines išlaidas (Wehrbeitrag). Nuo turto buvo nustatyta 0,15 — 1,5%, o nuo pelno 1—8%. Šitas mokesnis davė 975 mil. m. pajamų.

II Kilnojamojo ir nekiln. turto priaugimo mokesnis kas trys metai, remiantis tuo pat, kaip ir Wehrbeitrag'ui įkainojimu, pradedant nuo 10.000 m. priaugimo — padengti 185 mil. markių. Šituo mokesniu apdedami tik fiziniai asmenys. Jo didumas 0,75—1,5%. Be to, jei turtas didesnis kai 100.000 m., imama 0,1%—1% priedas. Nuo to priedo tikėtasi 95 mil. m. Toliau, padidinta palaikų mokesnio normos, įvestas nuo bendrovių steigimo sutarčių ir draudimo draugijų mokesnis. Rinkliava nuo čekių, kaip kliudanti bepiniginei apyvartai, buvo panaikinta. Tuo būdu Imperijos biudžeto naštos sunkumas buvo perkeltas į tiesioginius mokesnius. Karo metu tiesioginiai mokesniai augo ir toliau. Kai kurie asmenys del karo gaudavo tokį, palyginti su prieškariniais laikais, stambų pelną, kad būtų visiškai teisinga juos dar atskirai apdėti. Todel 1916 m. išleidžiamas pirmas toksai įstatymas. Naujasai mokesnis imamas kartu su minėtu turto priaugimo mokesniu. Skirtas tik tas, kad naujasai mokesnis imamas ir nuo juridinių asmenų pelno priaugimo. Apdedamojo priaugimo minimumas — 3000 m. Įvedama laipsniška nuo 5—50% progresija. Be to dar nuo turtų be priaugimo, bet visvien daugiau kai 90% pirmykštės vertės, renkama 1% rinkliava nuo 90% priaugimo. Iš akcinių bendrovių nuo jų pelno priaugimo imama nuo

10—45% mokesnio. Paskui, 1917 m. padengti 1250 mil. m. deficito, prie mokesnio nuo karo pelno pridedama dar 20%. 1918 m. liepos m. 26 d. įstatymu buvo įvestas antras nuo gaunamo iš karo pelno mokesnis apskaitomas: 1) iš fizinių asmenų pelno pertekliaus, jei jų pirmykštis pelnas viršijo 10.000 m. ir jei, palyginant su prieškariniu, viršija 3000 m., imama nuo 5 iki 50% ir 2) iš tų pat asmenų turto nuo 1916 m. gruodžio 31 d., atskaitant pirmą 100.000 m. Mokesnių normų skalė 1—5%. Iš juridinių asmenų pelno, lyginant su taikos metais — iki 60%. Be to auga ir netiesioginiai mokesniai. 1916 m. pakelia mokesnius nuo tabako, 1917 m. įvedamas mokesnis nuo anglies, 1918 m. pradžioj įveda spirito pardavimo monopolį, leidžiama naujų įstatymų apie alaus mokesnius, apie mineralinių vandenų ir dirbtinių gėrimų apdėjimą, apie muito mokesnių pakėlimą už arbatą, kavą ir apie vyno mokesnius. Tuo pat laiku Imperija pradeda išnaudoti naują sritį — mokesnius nuo apyvartos. Griežčiausia jų forma yra apyvartos mokesnis — mokesnis nuo kiekvieno pirkimo bei pardavimo sutarties.

Praeityj randama tokių mokesnių pavyzdžių: pradedant 1335 m. kai kuriose Prancūzijos provincijose, del karo priežasčių, buvo įvestas iš visų prekių parduodamosios kainos nuo kiekvieno Livro 8 denje mokesnis; garsi Ispanų „Alcavale" buvo imama nuo visų prekių ir nekilnojamųjų turtų pardavimo kainos sumoje 10, paskui 14, galop 6%. 1831, 1883 ir 1906 m. buvo tokių įstatymų projektai Vokietijoj. Bet juos įgyvendino tik pastarojo karo metu. 1916 m. buvo įvesta nuo kiekvienos prekės pardavimo 1‰ rinkliava, išskyrus pinigus, vertingus popierius. prievoles ir nekilnojamuosius turtus. 1918 m. pradžioj jį pakeitė smulkesniu įstatymu, kuriuo apdedama kiekvienas tiekimas už atlyginimą arba kitoks patarnavimas verslo veikslo ribose, įskaitant žaliavos gamybą ir išdirbimą. Dydis nustatyta 5%, o atskirų prabangos dalykų pardavimas vartot apdedamas 10%. Be to, buvo keletas įstatymų apie žyminio mokesnio nustatymą ir pakeitimą, apie vekselinę rinkliavą, 1917 met. įstatymas apie keleivių ir krovinių pervežimą ir apie ypatingą pašto ir telegrafo rinkliavą.

Pasibaigė karas, reikia likviduoti jo vaisiai. Imperijos skolos pasiekė 414,7 milijardų m., skaitant ir reparacijų atlyginimą. Be to dar 1920 m. spalių 7 d. buvo 75 milijardai popierinių pinigų ir prekybinio balanso pasyvus saldo 1919 m. viršijo 20 milijardų. Imperijos fin. ūkis 1919 m. davė 65,6 milijardų deficito, o 1920 m. tikėjosi 67,7 milijardo m. deficito. Kadangi 1919 m. konstitucija einant, visą mokesnių įstatymdavystę perėmė Imperija, tai pasekė ištisa eilė mokesnių įstatymų, būtent: nuo 1920 m. panaikinti visose Vokietijos valstybėse pelno mokesniai ir jų vietoj įvestas Imperijos pelno mokesnis. Existenzminimumas paliktas 1500 m., mokesnių norma nuo 10 iki 60%. Atskiros Vokietijos valstybės iš šito mokesnio įplaukų gauna ¾. Tikėjosi gauti 2100 mil. markių. 1920 m. Kapitalrentensteuer — 10% mokesnis nuo piniginių kapitalų pajamų užėmė vietą visų buvusių panašių mokesnių atskirose valstybėse. Įplaukų laukė 1300 mil. markių. Körperschaftssteuer — korporacijų mokesnis — vietoj juridinių asmenų mokesnio. Jo dydis 10%, bet prekybos ir pramonės bendrovėms įvesta priedas, jei jų pelnas viršija 3% kapitalą nuo 2 iki 10%, o jei dar didesnis pelnas — tai 18%. Iš jo laukė 300 mil. m. Palaikų mokesnį dar 1913 m. pakėlė, o 1919 m. išleido naują įstatymą, kuriuo tą mokesnį suskaidė į mokesnį nuo palaikų visumos ir nuo atskirų jo dalių. Pirmojo dydis 1—5%, o palaikų dalių mokesnio dydis svyruoja tarp 4—70%, žiūrint giminystės laipsnio ir dalių vertybės. Be to, žiūrint pirmykščio įpėdinio turto, įvedami priedai po 1% nuo kiekvienų 10.000, vėliau nuo kiekvienų 20.000 m. Bendrai šis mokesnis neprivalo būti didesnis kaip 90% apdedamo palikimo. Iš labdarybės ir kitų įstaigų nuolat imama 10%. Atskiroms valstybėms atskaitoma 20% įplaukų, kurių tikėtasi gauti 496 mil. m. Naujas 1919 m. nuo gaunamo iš karo pelno mokesnis buvo tik buvusių tos rūšies įstatymų pakartojimas. Iš fizinių asmenų ėmė tik

nuo pelno pertekliaus, nes turtas apdėtas atskirai. Toks pat mokesnis imamas ir nuo juridinių asmenų. Pirmojo dydis nuo 5 iki 70%; juridiniams asmenims pakelta iki 80%. Be to dar 1919 m. išleistas atskiras nuo turto priaugimo mokesnio įstatymas; jo tikslas — susekti turto augimas karo metu, nes kiekvienas tų laikų turto priaugimas buvo laikomas neteisėtu, del to, kad valstybė turėjo daug nuostolių ir bendrai visi šalies finansai buvo suirę. Jei priaugimas viršijo 5000 m., tai šį mokesnį imdavo laipsnių sistema nuo 10% iki 100% priaugimo vertės. Geriausiais atsitikimais mokėtojui paliekama ne daugiau 172.000 m. Galop, 1919 m. įstatymu įvestas Reichsnotopfer buvo milžiniškas vienkartinis skoloms padengti turto mokesnis. Bet 1920 m. deficitas viršijo laukiamas įplaukas: laukė 45 milijardų, o 1920 m. deficitas pasiekė 65.7 m. m. Tą mokesnį ėmė iš fizinių ir juridinių asmenų nuo visokio turto, kuris buvo 1921 m. gruodžio 31 d. atskaičius skolas ir atleidus 5.000 m. Mokesnis imamas laipsniais ir jo dydis nuo 10 iki 65%, bet išmokėjimas pratęsiamas po 6½% kas metai. Iš viso apskaičiuota 45 milijardai, o įmokant dalimis per metus apskaičiuota 2.250 milijonų įplaukų.

Iš visų tų reformų matyti, kad Imperijos biudžetas apėmė visą vadinamo asmeninio apdėjimo sritį, atskiroms valstybėms ir bendruomenėms paliko, be piniginių kapitalų, visus realinius mokesnius. 1919/20 m., be tiesioginių mokesnių, padidinti ir netiesioginiai. Įvestas mokesnis nuo degtukų, su laiku turįs tapti monopoliu, pakelta rinkliava nuo kortų, iš naujo persvarstytas tabako akcizas. 1918 m., išskyrus Umsatzsteuer, apyvartos mokesnių srityje išleistas žyminės rinklavos įstatymas, 1918 m. vėl naujas piniginės apyvartos įstatymas ir 1919 m. — mokesniai nuo nekilnojamojo turto pardavimo. Įdomu tai, kad nežiūrint tiesioginių mokesnių kėlimo, išdavoje 1917 iki 1919 m. Imperijos biudžeto įplaukų bendra suma sumažėjo, / svarbiausia del sumažėjimo vienlaikinių įmokėjimų. Bet užtat netiesioginiai mokesniai nuolat auga — 1915 m. 0,9, o 1919 m. jau 4 milijardai; apyvartos mokesniai viršijo tų metų tiesiogines įplaukas nuo 0,2 iki 1,5 milijardo.

Aiškus dalykas, kad nuo nelaimingojo karo Vokietijai, jos apdėjimas nesveikai auga. Iš tikrųjų 1913 m. iš visų Imperijos mokesnių šaltinių buvo 1.694 mil. markių įplaukų, o 1919 m. — 7620,8 mil. m., o numatyta tiems metams buvo du kart tiek. 1913 m. deficitas buvo 0,3 milijardo, o 1919 m. — 65,5 milijardo. Visiškai todel suprantama, kad tas išlaidas padengti mokesniai reikalingų lėšų nedavė ir negalėjo duoti. Bet palyginti su valstybės turtais ir pajamomis, tas apdėjimas toks aukštas neatrodė. Prieš karą visi tie turtai buvo vertinami 220 milijardų aukso markių (kitais davinialis — daugiau kaip 300 milj. mk.). Manant, kad, sumažėjus teritorijai ir del kitokių nelaimių, tas turtas sumažėjo ⅓ — maždaug iki 150 milijardų aukso markių, 1919 m. tų laikų kursu ta suma turėjo padidėti 10 kartų, t. y. iki 1500 milijardų aukso markių. Pelnas to turto, neperdedant, galima prileisti 5%, t. y. 75.000.000.000, o visa apdėjimo sumą — vos 7,6 mil. markių, t. y. vos vos virš 10%. Jeigu net įplauktų visi laukiamieji mokesniai, tai vis dar būtų nedaugiau 20—25%, o pridėjus atskirų valstybių ir bendruomenių mokesnius — ne daugiau 50%. Todel peikti galima tik jų formos sunkumą ir netikslų mokesnių rinkimą. Iš tikrųjų, Imperija daugiausia akį kreipia į turto apdėjimą: mokesniai nuo turto ir nuo jo priaugimo. Bet tokia sistema, kitėjant kainoms ir ypatingai svyruojant pinigų kursui, visiškai netinka. Iš tikrųjų, Imperijos mokesnių įstatymdavytė (Reichsabgabenordnung) įsako įkainoti turtus jų paprastąja kaina (gemeiner Wert), bet gi esant tokioms rinkos sąlygoms, tokios paprastosios kainos visiškai ir būti negali. Arba, pav., žemės ūkio turtus siūloma kainoti jų vidutiniu trijų metų pajamų kapitalizavimu. Bet argi galima buvo tuomet apskaičiuoti pajamas trims mėnesiams, ne tik 3 metams? Visi mokesniai, apskaičiuoti pajamomis arba verte, dabar labai blėdingi. Rodytųs, kad jie turėtų lyg būti lengvesni mokėtojams.

Bet atsiranda kitokios apystovos — nepaprastas jų nelygumas, nes, svyruojant valiutos kursui, prekių kainos ir pajamų dydis auga labai nelygiai. To nelygumo negalima pašalinti net progresija. Nuolat keliant apdėjimą, kartais kuo ne 100%, prieita to, kad dažnai mokesniai viršija pajamas ir juos mokėti tenka iš turto. Įsteigus Notopfer, pati Imperijos valdžia suprato, ko ji priėjo, ir todel įsteigė ypatingą įstaigą priimti mokesnius ne pinigais, bet kitokiomis vertybėmis, t. y. sugrįžo prie senovės naturalinių mokesnių mokėjimo. Tokiose pinigų rinkos sąlygose daug teisingiau ir pelningiau, o mokėtojams lengviau, mokėti apyvartos ir vartojimo mokesnius, kai jie apskaitomi prekių kainomis. Tada ir mokesnio dydis gali atatikti santorio arba prekės dabarties kainai. Gi pats ėmimas ir skaičiavimas nėra jau taip sunkus. Ir Vokietijos valdžia neapsiriko panaudojus tuos šaltinius, nes sulaukė visiškai teigiamų išdavų. Tai dar nereiškia, kad tie mokesniai turetų daugiau gerų privalumų, kaip tiesioginiai. Bet nepaprasto kurso svyravimo laikais — kai negal būti jokio teisingo įvertinimo, tokia išeitis reikia leisti. Vokiečių vyriausybė, taip nepaprastai keldama tiesioginius mokesnius, turbūt užmiršo paprasčiausias mokslo tiesas, kad *mokesniai privalo būt taip sutvarkyti, kad juos imtų tik iš pelno, ir kad liktųsi lėšų toliau privatinio ūkio gamybai augti.*

Tokia kryptis buvo iki pastarųjų laikų Vokietijoj. Ji vedė prie mokėjimo jėgų nepaprasto įtempimo, visiškai nesiskaitė su mokėjimo galia ir, suviliota turto mokesniais, linko konfiskavimo sritin. 1919 m. gruodžio 31 d. įstatymu įvedus žiaurų vienkartinį mokesnį Reichsnotopfer, sumoje 48 milijardų markių, iš pradžių manė leisti jį sumokėti po 6.5% viso mokesnio kas metai. Metams praslinkus, nutarė, kad sumokama per maža ir išleido įstatymą, kad paskubinti jo sumokėjimą: būtent, tuojau įnešti 10% turto vertės, bet ne mažiau ¼ visos tenkančios mokesnio sumos, dviem terminais per 1921 metus. Be šito mokesnio dar atskaitydavo mokesnius nuo vertės priaugimo ir pajamų, nežiūrint pinigų kainos kitėjimo, t. y. ne tik nuo fiktyvaus priaugimo, bet dažniausia nuo nuostolių. Mokėtojai, mokėdami mokesnius ne iš pajamų, bet iš turto, nualino ne tik save, bet ir šalį. Kaip jau minėta, įdomus tas faktas, kad tokia sunki apdėjimo forma kai kuriems asmenims nebuvo tiek konksminga, kiek visai valstybei. Del pinigų kainos kritimo, kaip jau žinome, 1919 m. visų įplaukusių mokesnių skaičius pasiekė 8 milijardus, bet lyginant su visos tautos pajamomis, sudarė tik 10%. Imperijos Finansų Ministerijos apskaitymu laukė 108 milijardų įplaukų, arba nuo vieno asmens 1770 markių — lyginant su 48 m. prieškarinių mokesnių, netikėtina suma! Bet toksai mokesnis buvo mokamas 1922 m. gale ir tuomet ta suma jokios reikšmės neturėjo — vos 40 rusų kapeikų metams, lyginant su buvusiais 24 rubliais. Iždas, gaudamas tuos pinigus nukritusia valiuta, nors ir pradžioje metų numatyto didumo, išleisdavo juos metų gale, krintant markei, vėl pakilusiomis kainomis, ir tuo būdu nors įplauktų visi 108 milijardai markių, jų neužtektų būtiniausiems reikalams; užtenka atsiminti, kad 1922 m. gale turėjo veik 5—6 kart padidinti valdininkų algas. Kitaip ir būt negalėjo: mokėtojai, del mokesnių nepaprasto aukštumo, jų nemokėdavo, o valstybei, nuolat augant reikalavimams, jų neužtekdavo. Matyti, išbristi iš tokios padėties vien mokesnių srities sutvarkymu nebegalima: buvo visiškai aišku, kad ir kažin kaip didinant mokesnius, visvien jų neužteks. Visa ko priežastis glūdėjo pinigų apyvartos problemose. Galop tai suprato ir Vokiečių valstybės įstatymų leidėjai. Pastarieji 1922 m. įstatymai jau tolsta nuo tokios pakraipos, suprasta jau, kad toliau taip būti nebegali, kad nereikia piauti višta, kuri dar deda aukso kiaušinius. Tokia mintis kilo ir mokslo raštuose.

Priemonės, kuriomis stengėsi sutvarkyti tiesioginius mokesnius, buvo šios:

1. 1921 m. gruodžio 20 d. ir 1922 m. liepos 20 d. įstatymais pelno mokesniui suteikta daug lengvenybių, nors apdėjimo riba vis pasiliko

60%. Bet seniau nuo pelno 1.500.000 m. imdavo 852 tūkst. markių, o dabar tik 575 tūkst. m., t. y. vieton 57%—38%; nuo pelno 15.000 m. vieton 2550 m. — 1500 m. (vieton 17%—10%).

2. Nuo 1923 m. Reichsnotopfer visiškai panaikintas. Išieškoma tik ta jo dalis, kuri 1920 m. gruodžio 20 d. įstatymu įsakyta sumokėti pagreitintai, t. y. 10% nuo turto vertės, bet ne mažiau ¼ buvusio mokesnio (stambesniems turtams 40%). Tą mokesnio dalį reikia įnešti per 1922 m. dviem terminais. Reikia pripažinti, kad ir šitas išieškojimo būdas labai sunkus, bet jo atsisakyti, matyt, negalėjo vien del biudžeto. Pav., paimsime 15.000.000 turtą. Tuo apskaitymu, nuo jo reiktų sumokėti apie 3.500.000 m. Puiku — sakysime — liko dar 11.500.000 m. Bet gi tiek sumokėjus sumažės ir pelnas: jei, pav., anksčiau jis atnešdavo 10% arba 1.500.000 m., tai dabar sumažės iki 1.150.000 m. ir tik šituo atsitikimu metinio pelno nuostolis bus 175.000 m.

3. Vietoj Reichsnotopfer įvestas daug nuosaikesnis turto mokesnis (Vermögenssteuer). Atskaičius 100.000 m., imdavo šio mokesnio kasmet nuo turto vertės laipsniška sistema 1%—10%; pav. nuo turto 15.000.000 m. vertės imama apie 95.000 m. Be to, dar įvestas progresinis 15 metų priedas, kuris tą sumą padidina beveik trigubai, t. y. iš viso kasmet nuo tokio turto reikia mokėti apie 280.000 m., o Reichsnotopfer (skoloms padengti įnašas) buvo 563.000 m.

4. Kriegssteuer — karo mokesnis ne atnaujintas, bet jam padengti reikia kasmet įnešti tam tikri įnašai (Kriegssteuer išdėstytas 20-čiai metų).

5. Besitzsteuer — (mokesnis nuo turto priaugimo) — truputį pakeltas. Pirmiau, pav., nuo 5.000.000 m. priaugimo imdavo 125.000, dabar 287.000 m.

Už tai daug naujovių įvesta nustatant ir lyginant turtų vertę trimečių pradžioj ir pabaigoj; 1922 m. balandžio 8 d. įstatymu kreipiama domė į markės kainą per tuos abu laikmečiu: tuo būdu, krintant markei, išvengiama fiktyvaus priaugimo apdėjimo.

6. 1922 m. liepos 20 d. įstatymu iš pagrindų peržiūrėtas ir palengvintas mokesnis nuo palaikų. Mokesnis nuo palaikų visumos būtent: nuo 1—5% — panaikintas. Palaikų dalies mokesniai sumažinti. Pav., pirmoj klasėj buvo nuo 4 iki 35% palaikų sumos, nauju įstatymu tik 3,5—17,5%; V klasės buvo 15—70 %, dabar 14—70%. Seniau priedai, sąryšy su turimu įpėdinio turtu, buvo ligi 90%, dabar — ligi 80%.

Visų tų įstatymų pakeitimų apžvalga leidžia daryti tokių išvadų:

1. Vokietijoj įsitikino, kad turtų mokesniais, ypatingai markės kainos kritimo metu, biudžeto subalansuoti nebegalima.

2. Aukšti turto mokesniai naikina apdėjimo šaltinį ir tuo pat gręsia biudžeto pastovumui ateityj.

Ir jei vis delto Vokietijoj biudžeto reikalams palikti du turto mokesniai: Vermögenssteuer ir Besitzsteuer, tai tik todel, kad iš karto nuo pradėto darbo negalima atsisakyti; nors įkainojimo klausimuose liko dar daug nesusipratimų. Bet pirmojo mokesnio aukštumas tapo daug nuosaikesnis — nesiekia 10‰ ir tik pirmaisiais 15-tų metų padidėjo maximum iki 30‰ vertės.

Antra, į turtų įkainojimą įnešta tokia pataisa, kuria mokesnis nuo turtų priaugimo daromas dargi teisingu. Galų gale Vokietijos turto apdėjimo praktika ir tuo naudinga, kad gal išsklaidys per didelį turto mokesnių pamėgimą, į kurį taip linksta kai kurie mokslininkai, matydami juose kaž kokią naujovę, nors, iš tikrųjų, tai tik partinių pažiūrų spyrimo išdava. Matyti, Vokiečių vyriausybė suprato ir tai, kad esant nepastovioms pinigų apyvartos sąlygoms, iki markės stabilizavimo, tikslingesnis apdėjimo būdas yra netiesioginiai mokesniai, kurie reikalingi tam tikram laikui apskaičiuotos ir bent vieniems metams pagrįstos kadastracijos, o apyvartos ir vartojimo mokesniai, pašalinti iš turto apdėjimo srities, tuo patim praplatino apyvartos mokesnių sritį.

Apie 1916—1919 m. įvestą nuo kiekvieno perleidimo iš pradžių 1%, vėliau 5%, mokesnį jau buvo kalbėta.

1919 m. šis mokesnis pakeltas iki 1½%, o 1922 m. iki 2%. Prie jo prijungtas 10% — dabar 15% — mokesnis nuo prabangos daiktų, 5% — nuo skelbimų (laikraščiuose 1—4%) ir 10% nuo viešbučio sąskaitų. 1922 m. iš visų šitų mokesnių laukė 24 milijardų įplaukų. Tais pat 1919 m. prie Imperijos mokesnių priskirta 4% rinkliava nuo nekilnojamųjų turtų įgijimo (jos pusė atiduodama atskiroms valstybėms, kurios kartu su bendruomenėmis galėjo imti tokį pat 2% papildomą mokesnį). 1922 m. balandžio 8 d. įstatymu įvestas kapitalų apyvartos mokesnis, susidedąs iš 4 dalių:

1. Mokesnis 7½% nuo vertės išleidžiamų akcijų, pajų ir kitokių akcinių ir kapitalistinių bendrovių popierų rūšių. Nuo visų kitų bendrovių 5%, o iš kitų juridinių asmenų ir sąjungų po 20—50 markių nuo jų įsteigimo akto.

2. Nuo obligacijų ir rentos prievolių, taip pat nuo svetimšalių akcijų ir pajų nuo kiekvieno 100 mark. — 0,50 iki 7,50 markių.

3. Mokesnio nuo biržos santorių, žiūrint santorių ir besitariančių asmenų, imama įvairiai: nuo 0,10 iki 6 m. nuo 1000 m.

4. Mokesnis nuo išduodamo akcinių bendrovių priežiūros komitetams atlyginimo — specialinis 20% pelno mokesnis.

Iš visų šitų mokesnių laukė 2.250 m. mark. 1922 m. balandžio 8 d. įstatymu apdedami mokesniais totalizatorių santoriai — jų užstatai (laukė 150 mil. m. įplaukų). Loterijų išlošimai apdedami 20% (laukė 60 mil. m. įplaukų). Nuo frachto dokumentų rinkliavos pakėlimo tikėjosi gauti 100 mil. m., o iš pervežamų gelžkeliu prekių — 1600 mil. m. Galų gale 1922 m. balandžio 8 d. įstatymu uždėjo mokesnius ir draudimo santoriams, iš kurių 1922 m. laukė 380 mil. m. Lyginant su 1921 m., iš viso 1922 m. Vokiečių Imperijos mokesnių buvo:

Vok. Imperijos mokesniai (milijardais markių).							
	1922 m.			1921 m.			
	miljd. mk.	%%			%%		
Nuo pajamų	29,5	27%	35%	23,1	36%	56%	
„ turto ir palaikų	8,7	8%		12,6	20%		
„ apyvartos	30,0	27%		12,8	20%		
Muito rinkl.	10,3	10%	38%	5,1	8%	24%	
Kiti neties. m.	30,1	28%		10,6	16%		
Visa	108,6	100%		64,2	100%.		

Ši Vokietijos mokesnių įstatimdavystės apžvalga yra paremta daviniais iki 1922 m. vidurio. Nuo to laiko Vokiečių markės kritimas dar labiau pakeitė mokesnių normas. Bet vėliau, 1923 m. antroje pusėj Vokietijos ekonominiame gyvenime įvyko nepaprastos reikšmės įvykis: markė stabilizuota ir nuo to laiko visos sąskaitos atliekamos aukso markėmis. Šis įvykis turėjo žymiai paveikti visą Vokietijos mokesnių sistemą. Visa mokesnių sistema pertvarkoma labai skubiai. 1923 m. gale ir 1924-ais m. leidžiami pagrindinių mokesnių nauji įstatymai nuo pelno, turto, palaikų, beveik visų apyvartos ir daugumos vartojimo mokesniams pataisyti. Istorinėj apžvalgoj smulkiai tie įstatymai svarstyti būtų dar per anksti. Smulkiau teks juos vėliau panagrinėti, kalbant del kiekvieno mokesnio atskirai. Dabar gi pasitenkinsime jų svarbiausių bruožų pastabomis: pakeitimas įkainojimo ir mokesnio normų aukso markėmis ir pakėlimas kai kurių mokesnių. Be to, pasirodė, kad įvedant mokesnius ir įkainojimą galutinai jau aukso markėmis, iš pradžių reikalingos pereinamosios priemonės. Pav., kai 1923 m. pasibaigus reikėjo, tų metų pelno daviniais, apskaičiuoti pelno mokesnis, pasirodė, kad tai visiškai negalima: 1923 m. popierinių pinigų kursas tiek svyravo, kad nebuvo jokių tikrų davinių. Tuomet nusprendė atsisakyti nuo pelno

apskaičiavimo remiantis 1923 m. daviniais ir tenkintis pelno mokesnio iš juridinių asmenų tik esamomis įplaukomis, o likusios mokesnių neapmokėtos sumos išieškoti po 0,40 aukso markių nuo kiekvieno 1000 m. apskaičiuoto 1922 metams (korporacijų mokesnis nustatytas 0,60 aukso m.) ir t.t. Taip pat pasielgta nustatant mokesnių normas 1924 ir 1925 metams.

Laikinosios taisyklės šių mokesnių pirminiams įnašams yra sudėtingesnės, bet yra sumarinio pobūdžio ir iš viso turi maža ką bendra su normalinio skaičiavimo tvarka: atvirkščiai, turto mokesnio 1923 m. ėmimas buvo sustabdytas. Tų metų gale ir 1924 m. pradžioj buvo įvesta keletas nepaprastų rinkliavų: 75 mil. mk. turto mokesnio į vietą javų rekvizicijų reikalingiems gyventojams duonai nupirkti; Ruhro rinkliava, pavidale priedo prie pajamų, porporacijų ir motorinių vežimų mokesnių, okupuotų Ruhro sričių išlaidoms padengti; laikinė 6 mėnesių rinkliava iš pramonės ir prekybos įmonių ir žemės, miškų ir sodų ūkio, taip pat rinkliava iš skolininkų prievolėmis, kurių vertė sumažėjo del piniginės reformos. Iš pirmųjų trejetos mokesnių buvo laukiama 344 mil. aukso markių.

Visa tai rodo, kad Vokiečių mokesnių įstatymai dar nesuderinti darnion sistemon ir yra rimto pertvarkymo stadijoj. Prie tos progos įdomu pastebėti, kad nežiūrint didelių pastangų mokesnius imti nuo turto, turto mokesnio vaidmo dabar, kai panaikinta vienkartinė turto rinkliava, Vokiečių imperijos biudžete labai nedidelis, o biudžetas paremtas pajamų, apyvartos ir vartojimo mokesniais. Taip, 1924. IV—1 — 1925. III—31 imperijos pajamos susidarė iš mokesnių nuo:

pelno ir korporacijų	34,3%
apyvartos	29,4%
netiesioginių mokesnių	25,5%
turto	6,8%
kitokių	4,0%
	100,0%

Kitaip ne Vokietijoj, Prancūzijoj beveik iki pastarųjų laikų nebuvo asmeninių mokesnių. Prancūzų vyriausybė, revoliucijos laikais nutraukusi visus ryšius su senuoju režimu, ir mokesnių srityj panaikino daugelį buvusių mokesnių ir pakeitė juos nauja nedaugelio objektinių rinkliavų sistema. Buvo tai reakcija prieš buvusio apdėjimo išnaudojimą ir nelygumą. Pastebima tai ir tame, kad pasirinkta tiesioginiai mokesniai, o netiesioginius norėta visiškai panaikinti. Čia žymu fiziokratų su jų vienintelių žemės mokesniu įtaka: nors jų reikalavimas neįvyko, bet iš dalies bent išsipildė mokesnių formų paprastumo reikalavimuose. Einant įstatymais, apdėjimo forma gali būti tik objektiniai mokesniai, skirią mokesnių objektą nuo subjekto ir luosuojąją pastarąjį nuo įsikišimo mokesnių valdžios. Iš čia atsirado neigiama pažiūra į visus asmeninius mokesnius, nes jie verčia asmenį priklausomybėn ir išnaudoja. Tokių pažiūrų Prancūzijoj randama ir dabar: vis prisimena savivalės ir privilegijų senojo režimo mokesnių dalykuose. Tais pagrindais sukurta 4 tiesioginių mokesnių sistema. Iš pradžių įvedė tik du: žemės mokesnį nuo kiekvieno nekilnojamojo miestų ir už miestų ribų turto ir asmeninį buto mokesnį, kuriuo apdedamas visokis kilnojamasis turtas ir profesinės pajamos. Iš žemės mokesnio tikėjosi 240 mil. fr., iš asmeninio butų mokesnio — 60 mil. fr. Tais mokesniais apdėdavo pasiremiant išoriniais turto, buto nuomos ir darbo mokesnio pažymiais. Bet šių mokesnių įplaukų nepakako visiems buvusiems pavaduoti. Todel greitu laiku įvedama patento rinkliava, nuo patentų steigiant verslo įmones; šis mokesnis užėmė vietą buvusių verslo ir prekybos mokesnių. 4-is tiesioginis mokesnis — tai rinkliava nuo durų ir langų skaičiaus. Be to dar buvo mokesniai nuo prabangos daiktų. Jo-

kių esminių pakeitimų iki pastarųjų laikų neįvyko. Žemės mokesnį imdavo 1807—1850 m. padarytu kadastru, sulig vidutinio nuomos mokesnio rentos už visokios rūšies ha žemes nuo 4% ligi 7%. 1881 m. iš žemės mokesnio atskyrė namų mokesnį 3,6% nuo nuomos mokesnio.

Pajamos iš šitų mokesnių augo labai lėtai:

	žemės mok.	mok. nuo namų
1883 m.	118,7	56,2
1913 m.	108,0	103,4

1914 m. šituos abu mokesnius perdirbo naujų įkainojimų pagrindais, imant 4% nuo grynojo pelno (paprastuoju laiku —10%). Išdėstomąjį — contribution personelle - mobiliere — mokesnį ėmė: a) sumoje trijų dienų darbo mokęsnio, skaitant tą uždarbį nuo 0,5 iki 1,5 fr., ir b) nuo buto nuomos mokesnio. 1913 m. įplaukos šių mokesnių pasiekė 113 mil. fr.

Mokesnis nuo langų ir durų buvo nustatytas įvairaus didumo, sulig miestų gyventojų skaičiumi (1913 m. — 72 m. fr.). Galop, contribution des patentes buvo skirstomas į droit fire, sulig verslų rūšimi, ir droit proportionnel, sulig buto verte (1913 m. — 173 mil. fr.). 70-taisiais m. prie šitų realinių mokesnių prijungė nuo kapitalų pelno 5% mokesnį (des valeurs mobilierės) (1913 m. — 138 m. fr.).

Kitas Prancūzijos mokesnių ryškus bruožas iš seno droit d'enregistrement: jau 16 amž. buvo vedami rejestrai, kur atžymėdavo visus valdymo pakeitimus. Iš pradžių, nuo 1703 m., už tai imdavo tik 1%. Dabarties išvaizdą šita rinkliava įgijo tik pirmosios respublikos laikais, ir tik 70-siais metais šiek tiek buvo pakeista. Prie šitos apdėjimo rūšies prigulėjo ir mokesniai nuo palaikų (327 m. fr.), mokesnis nuo dovanojimų (29 m. fr.) ir visoki apyvartos mokesniai, perleidžiant kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą (normalus mokesnio dydis — 10%), nuo biržos santorių ir t.t. (1921 m. visų registruotų rinkliavų įplauke 2566 m. fr.). Galop, nors revoliucija norėjo panaikinti visus vartojimo mokesnius, jie pasidarė stambiausias biudžeto pajamų šaltinis, būtent:

	ties. mok.	muitai	neties. m.	apyv. mok.
	milijonais frankų			
1875 m.	379 (18%)	167	+ 987 (55%)	357 (27%)
1913 m.	770 (19%)	780	+ 1408 (54%)	1076 (27%)

1912 m. svarbiausios įplaukos buvo:

Nuo gėrimų	475 m. fr.
„ druskos	35 „ „
„ cukraus	176 „ „
Tabako monop.	534 „ „
Parako „	24 „ „
Degtukų „	43 „ „
Už keleivių ir krovinių pervežimą	79 „ „

Visų mokesnių vienam asmeniui 1908 m. tekdavo:

tiesioginiai mok.	12,5 fr.
apyvartos mok.	20 „
muito rinkl.	11,5 „
neties. mok.	37 „
viso	81 fr.

Žymių atmainų mokesnių reikale padarė karas. Visų pirma įvedė pelno mokesnį. Pradedant 1848 m. buvo virš 70 šito mokesnio

projektų, bet kadangi valdžia jo nerėmė, tai įvesti nepavyko. Prasidėjus karui, netiesioginių mokesnių, nors ir didelių, nebeužteko. Todėl 1914 m. priimtas pelno mokesnio įstatymas, kuris veikti pradeda tik 1916 m. Iš pradžių jis tik papildė realinius mokesnius — impôt de superposition, iš kurio tikėjosi gauti tik 50 mil. fr., bet karo metu finansų trūkumas privertė jį visiškai pakeisti: tai jau progresinis mokesnis su laipsniška nuo 2 iki 50% progresija, atskaitant existenzminimumą ir darant išimtis dėl šeiminės padėties. 1921 metams iš jo tikėjosi gauti 800 mil. fr. Kad suderinti su pelno mokesniu, 1917 m. pertaisė visus realinius mokesnius, būtent: personnelle mobiliere, portes et fenêtres ir patentes mokesniai panaikinti, o vieton jų įvesta 7 impôts cédulaires. Tokiu apdėjimo būdu Prancūzija labai primena Anglijos pelno mokesnį. Impôts cédulaires sudaro:

1) 1914 m. pakeistasis žemės ir trobesių mokesnis (10% nuo pajamų);
2) Kapitalų rentų mokesnis (nuo 1920 m. taip pat 10%);
3) Pramonės ir prekybos mokesnis; nuo 5000 fr. — 8% — pelno degresija;
4) žemės ūkių pelno mokesnis: iš nuomininkų, pusininkų ir savininkų nuo ½ nuomos mokesnio, apskaičiuoto žemės mokesniui. Mokesnio norma 3,75% (dabar 6%).
5) Mokesnis nuo darbo pajamų (algų, pensijų, draudimo išmokesnių) — 3,75% (dabar 6%);
6) Mokesnis nuo laisvųjų profesijų — 3,75 (dabar 6%);
7) Mokesnis nuo paskolų, indėlių ir užstatų procentų pelno — 5% (dabar 10%).

Visi panaikintieji mokesniai sudaro 325 m. fr., iš naujųjų tikėjosi 411 mil. fr. Vadinasi, realinių mokesnių pobūdis pasikeitė tuo, kad iš išviršinių apdėjimo pažymių perėjo į pelno apdėjimą, su platesne jų pritaikymo sritimi. Bet vienok realiniai mokesniai Prancūzijoj pasiliko ir po reformos ir tik, panašiai anglų supertax, papildyti pelno mokesniu. Paskui, tiesioginių mokesnių srityje buvo palikimo mokesnio reforma, būtent, greta progresinio palaikų dalių apdėjimo, įvesta ir palaikų visumos labai aukštomis mokesnių normomis progresinis apdėjimas. Toliau, karo metu įvestas mokesnis nuo gaunamo iš karo pelno, kuriuo apdedamas tik pelno perteklius, lyginant su normaliniu 1911/13 m. pelnu. Mokesnio dydis 50%, vėliau pakeltas iki 80%. Taip pat karo mokesnius — taxe de guerre — iš pašauktų karo ir pagalbinėn tarnybon, bet aktyviai jame nedalyvaujančių, imama, be mokamo pelno mokesnio, dar 25% ir dar 12 frankų nuo kiekvieno asmens.

Enregistrement pasidarė dar svarbesnis: paprastai perleidžiant nuosavybės teises buvo imama 10% rinkliavos. 1917 m. be to dar įvesti trys stambūs papildomieji mokesniai: 1) Nuo kiekvieno virš 10 fr. vertės dokumento imama 20 su rinkliava nuo 100 fr. (Išimtį sudaro tik vekseliai ir čekai). Šita rinkliava imama atskirai nuo žyminio mokesnio kvitų, kuris 1920 m. taip pat pakeltas. 2) Parduodant daugiau kaip už 150 fr. prekių, panašiai Vokietijos Umsatzsteuer, imama nuo 100 fr. — 1,10% rinkliavos. 3) Parduodant prabangos daiktus — 10% rinkliava. Nuo I rūšies restoranų sąskaitų — 10%, II rūšies — 3%.

Iš šitų trijų rinkliavų 1920/1 met. laukė 5 milijardų fr., bet tiek, matyti, nesurinko. Vėliau pakelti biržos mokesniai: 1) išleidžiant %-nius popierius, 2) juos perleidžiant. Galop, įvedant naujas rinkliavas (pav. nuo vaidinimų teatruose, nuo mineralinių vandenų ir farmacijos išdirbinių) ir keliant buvusias, pakilo ir vartojimo apdėjimas.

Iš viso iki 1917 m. pabaigos per karą pakeltais ir karo mokesniais gauta: tiesioginių mokesnių 1042,5 m. fr., netiesioginių — 1280,5 m. fr. Viso 2323 m. fr. Asmeniui tekdavo 1920 m. vieton 81 fr. jau 420 fr. Tai visai suprantama, nes karo išlaidos pasiekė 234 milijardus

frankų, o Prancūzijos valstybinė skola, 1914 m. sausio 1 d. buvusi 33 milijardų fr., 1920 m. sausio 1 d. pasiekė 238,5 milijardo (vidaus skolų buvo 176 mil. ir užsieniui 62 mil. fr.). Nors iš Vokietijos jie tikisi gauti 200 milijardų, bet tai labai menka viltis.

Anglija — tai pavyzdys, kur tiesioginiai mokesniai išstumia netiesioginius. 18 amž. gale ir 19 amž. pradžioj, lyginant su tiesioginiais, netiesioginiai mokesniai užėmė vyraujančią vietą:

	Viso pajamų mil. sv. str.	Tame skaičiuje akcizų ir visų mok.	muito rinkl.	apyvartos mok.	mok. tiesiog.
1800 m.	33,4	32,8	21,8	2,9	8,1

18 amž. pabaigoj žemės mokesnį paskelbė išperkamu. Kartu su namų ir nuomos mokesniais jis duoda viso 2,6 mil. sv. sterl. Bet jau pačioj 18 amž. pradžioj, dėl kilusių karo su Prancūzija reikalų, įvestas pelno mokesnis. Bet tasai mokesnis buvo tiek nepopuliarus, kad tuoj, pasibaigus karui, 1816 m. jis buvo panaikintas. Jis atgijo ne tiek del karo su Kinija ir Indija, kiek grynai del mokesnių pobūdžio priežasčių. Kaip jau sakyta, 18 amž. biudžete vyraujančios reikšmės turėjo netiesioginiai ir apyvartos mokesniai: buvo daugybė akcizų, antspaudų rinkliavų, licencijų, ypatingų nuo prabangos daiktų mokesnių. Ypatingai įvairios ir sudėtingos buvo muito rinkliavos, labai varžančios prekybos apyvartą. Nors 18 amž. gale Pitt'as įvedė naują tarifą, kuriuo truputį palaisvėjo prekyba, bet karo su Prancūzija metu ir net po karo jis buvo pakeltas. Žymesnių atmainų 1822 m. įvedė Canningas, kuris suprastino visą tarifą, sumažino straipsnių skaičių ir numušė kai kurias kainas, ypatingai druskos ir duonos javų. Paskui 1841 m., esant prie valdžios R. Peel'iui, panaikintas gyvulių ir žuvų įvežimo uždraudimas ir apdėtas nuosaikiais muitais, o fabrikatai ir pusfabrikatai apdedami 10—20% jų kainos. Atsiradusį del to valstybinių pajamų nepriteklių, Peelis sumanė papildyti 1842 m. pelno mokesnio atgaivinimu ir todel 1845 m. dar labiau sumažino muitus: 430 tarifo straipsnių buvo panaikinta, o likusios rinkliavos nuo maisto produktų ir žaliavos vėl sumažintos. Tuo būdu tiesioginiai mokesniai augo lygiagrečiai, krintant netiesioginiams. Tokia bendra lytimi pelno mokesnis Europoj atsirado pirmų kart ir todel jau 1803 m. įgavo ypatingą formą: tai buvo ne tikras pelno mokesnis, bet 5 objektinių mokesnių junginys, kurie buvo pavadinti pelno mokesnio šedulėmis: 1) nuo žemės ir namų, 2) nuo gaunamų iš žemės pajamų, 3) nuo procentų, rentų ir dividentų, 4) nuo pramonės, prekybos ir kitokių, pelną duodančių, užsiėmimų, 5) nuo valdininkų ir kitokių tarnautojų algų. Tiesa, tam tikras minimumas buvo neapdedamas, bet mokesnio dydis buvo proporcingas, skolų neatskaitydavo, kartais, tiesa, labai savotiškai, pajamas nusakydavo grynai išviršinėmis žymėmis, bendro pelno deklaracijų nebūdavo. Kaip ir Prancūzijoj, vengė susidūrimų mokėtojų ir mokesnių organų; net mokesnių ėmimą stengėsi sutaikinti su jų šaltiniu. Bet pats asmeninio apdėjimo būdas, įnešęs daugybę painiavų, paruošė pelno mokesniui kelią ir pamažėle jis tapo tikru asmeniniu mokesniu. Su laiku buvo įvesta apdėjimo degresija, paliekant, augant pelnui, mažėjantį minimumą; toliau daroma skirtumų, apdedant fonduotą ir nefonduotą pelną, ir teikiama lengvatų, žiūrint šeimos padėties. Progresija pasirodė dar aiškiau, įvedus aukštesnėms pajamoms papildomąjį mokesnį — supertax. Kita labai svarbi Anglijos pelno mokesnio ypatybė — tai jo lankstumas. Kasmet biudžeto įsakymais nustatomas vieno svaro pelno apdėjimas. 1873/4 m. — 3—4 pensai arba 1¼%; Krimo karo metu 14 ir 16 pensų, po burų karų, 1 šil. 3 p. arba 6,25%. Bet ypatingai pasaulinio karo metu mokesniai buvo pakelti 4 kart, didesnėms pajamoms pasiekė net 50%. 1913/4 m. pajamų buvo 47 m. sv. sterl., o 1919/20 m. užaugo iki 354 m. sv. st. 1918—20 m. dar kartą nuodugniai peržiūrėjo pelno mokesnio įstatymą ir dar labiau priartino prie pelno apdėjimo pradų. Nuo vieno

svaro imama 6 šilingai arba 30%, o pajamoms virš 2000 sv. st. supertax progresuoja nuo 7,5 iki 30%. Vadinasi, apdėjimas didesnio pelno iš viso siekia 60%. Antras svarbus mokesnis — nuo palaikų, įvestas Anglijoj 17 amž. imamas užtvirtinant kilnojamojo turto palikimo teisėse. Vėliau tą mokesnį imdavo ir tvirtinant nekilnojamojo turto teisėse. Jis padalytas dviem dalimis: 1) estate duty — nuo palaikų masės; progresija nuo 1—40% ir 2) legacy duty — nuo atsisakymų ir succesion duty — nuo palikimo dalių. Pirmasis imamas nuo kilnojamojo, antrasis nuo nekilnojamojo turto nuo 3 ligi 10%. 1919/20 m. nuo jo įplaukė 40,9 m. sv., o 1921 2 m. laukė 48 m. sv. sterl.

Greta pelno ir palaikų mokesnių, turto mokesniai nuo nekilnojamųjų turtų vertės susideda iš 4 dalių: 1) increment duty — imamas nuo priaugimo, lyginant su grynąja verte, nustatyta tam tikru 1919 m. įkainojimo įstatymu, kuris apėmė 11 mil. turto vienetų ir įstaigų. Mokesnio dydis 20%, bet jo mokėjimas pratęsiamas; 10% vertės priaugimas nuo mokesnio atleidžiamas; ½ pelno eina valstybės, kita ½ vietos reikalams. Sąryšy su Anglijos mokesnių imamąja tvarka, mokesnis imamas parduodant, perduodant valdymą, perleidžiant ilgalaikę nuomą, uždedant arba paliekant testamentu. Juridiniai asmenys moka šį mokesnį kas 15 metų. 2) Reversion duty — imamas nuo prekyvietės kainos sklypų, atiduodamų ilgalaikėn nuomon žemės ūkio arba pramonės tikslais. 10% mokesnis imamas grįžtant sklypui savininkui. 3) Undeveloped land duty — kasmetinė nuo trobesiais neužstatytų sklypų ½ penso nuo svaro rinkliava (apie ½%). 4) Mineral right duty — nuo rentos kainos teisės kasti kasinius, kasmet 5% nuomos mokesnio.

Galop, dar 1915 m. įvestas excess profits duty — rinkliava nuo prekybos ir pramonės įmonių pelno pertekliaus, kaip pelno mokesnio priedas, iš pradžių 50%, o 1917 m. jau 80% nuo pelno. 1918/9 m. įplaukų buvo 338 m. sv. st. Bet 1919/20 m. šis mokesnis vėl sumažintas iki 40%. Tačiau nereikia manyti, kad netiesioginiai mokesniai visiškai nesikeitė. Tiesa, po 1860 m. Peelio reformos ir Anglų - Prancūzų prekybos sutarties, dauguma protekcinių muitų buvo panaikinti, ir 1869 m. panaikinti duonos javų muitai. Tuo būdu dabartinis Anglijos tarifas turi tik keletą straipsnių, bet ir jie duoda stambų pelną. 1918/9 m. muito mokesnių įplaukė — 102,8 m. sv. st., o 1919/20 m. 119 mil. Canningas ir Peelis suprastino ir palengvino ir kitus vartojimo mokesnius. Bet visvien rinkliavos nuo tabako, gėralų, alaus ir t.t. duodą daug pelno, o karo metu jas kelis kart pakėlė. Akcizai iš viso davė 1800 met. 14,3 m. sv. st., 1914/5 m. — 42 m., o karo metu 1918/9 m. jų įplaukos padidėjo iki 59,4 m. sv. sterlingų; 1923/4 m. — 148 m. sv. st., 1924/5 m. — 135 m. sv. st.

Taip pat Anglijoj yra visa eilė mokesnių nuo prabangos dalykų. Lyginamasai Anglijos pajamų prieš karą ir po karui paskirstymas atrodo taip:

	1913/4 metai		1918/9 metai		1924/5 metai	
	mil. sv. st.	%	mil. sv. st.	%	mil. sv st.	%
Muito ir neties. mok.	75,0	37,9	147,7	17,5	250,6	31,3
Tiesiog. ir palaikų mok.	74,6	37,7	621,9	73,9	416,3	52,1
Kitokių pajamų	48,4	24,4	72,4	8,6	132,7	16,6
Viso	198,0	100	842	100	799,6	100

Todel Anglijos karo išlaidų 20% padengta mokesniais ir 80% paskolomis.

Prieš karą asmuo mokėdavo 66 markes, 1918 m. pakilo iki 262 m.

Rusijos pagrindinis tiesioginis mokesnis 18 ir 19 amž. pradžioj buvo pagalvė; valstietis mokėjo 80 kap., o miestietis — 1 rub. 20 kap. Bet įplaukos būdavo menkos, daugybė priklausomų mokesnių būdavo negaunama. 1863 m. miestiečius nuo šio mokesnio atleido. Valstiečiams jis pasiliko, kaip išdėstomoji rinkliava nuo vadinamų „revizinių dūšių". Į asmenų — „dūšių" sumažėjimą ar priaugimą nuo vienos revizijos iki

kitai nebuvo žiūrima. Vidujinis mokesnių išdėstymas sodžių ribose buvo atliekamas sulig esamais ten asmenimis, bet faktinai sulig žeme. 1859 m. kilo pagalvės mokesnio panaikinimo klausimas, bet jį panaikino tik 80-siais metais. 1864 m. įkūrus žemietijų savivaldybes, nustatė žemės mokesnį žemietijų naudai, iš kurio 1875 m. buvo atskirtas, išdėstomosios rinkliavos pavidale, valstybinis žemės mokesnis. 1913 m. tų mokesnių buvo 14 mil. rub. įplaukų. 19 amž. 90-jų metų gale bandė žemę iš naujo kainoti, bet žemietijos pasipriešino ir jis nepavyko. Todel tai 1914 m., nekeičiant jo pagrindų, buvo tik bendrai pakeltas žemės mokesnio kontingentas (iki 30 mil. rub.). Nuo 60-jų m., be imamų iš valstiečių žemės mokesnių, pradėjo rinkti išperkamuosius išmokėjimus už suteiktąsias žemes. Iš esmės jie buvo svarbios reikšmės žemės apdėjimo būdas. 1905 m. juos panaikino. 1863 m. miestiečių pagalvės mokesnį pakeičia miestų nekilnojamųjų turtų mokesniu. Iš pradžių jis buvo paskirstomasis, o nuo 1912 m. juo apdedama, sumoje 6%, 1915 m. —8% nuo tų turtų vidutinio gryno pelno. Kaip tik prieš revoliuciją kilo klausimas apie sodžiaus trobesių apdėjimą, bet jis liko neišspręstas. 19 amž. verslo mokesnis buvo kelis kart keičiamas. 1824 m. įvyko pirmoji reforma. 18 amž. pirkliai ir pramonininkai buvo paskirstyti gildijomis, nuo kurių imdavo mokesnius, sulig nustatytu kapitalu, be to, žiūrint kuriai gildijai priklauso asmuo, buvo skirtingos teisės prekybai ir pramonei. 1864 m. nutarimu šias teises ir gildijų liūdymų mokesnį pakeičia prancūzų pavyzdžiu patentinės rinkliavos. Toji sistema, su kai kuriomis atmainomis, pasiliko iki 19 amž. pabaigos. Bet jau 1885 m. įvedė nuo akcinių ir viešai atsiskaitančių įmonių papildomą, procentinį (3%, vėliau 5%) nuo gryno pelno mokesnį. Neapyskaitinėms įstaigoms įvedė papildomą išdėstomąjį mokesnį, nustatytą sulig jų apyvarta, padauginta normaliu pelningumo procentu. Vėliau, 1898 m., toms pat įmonėms įvesta nuo neapdėto patento rinkliavomis pelno pertekliaus % rinkliava iki 3½% (vėliau 5%). Taip pat įvestas mokesnis nuo jų kapitalų. 1899 m. visus šituos nuostatus sujungė verslų įstatuose, kurie veikė iki revoliucijos laikų. Buvo įneštas Valstybės Dūmon jų pagrindinio pakeitimo projektas, bet visas nepraėjo. 1914 m. visų rūšių mokesniai buvo pakelti 50%. 1918 m. sausio 1 d. išdėstomąją rinkliavą panaikino, bet už tai pakėlė iki 9½% apdėjimo rinkliavą. O siūlytasis patento rinkliavos pakeitimo projektas buvo priimtas tik 1918 m. gale. Bet tuomet jau nebuvo nei pramonės nei prekybos. 1885 m. mokesnių sistemą papildė 5% rinkliava nuo kapitalų pelno, o 1914 m. 0,4% rinkliava nuo įkaitų kapitalinės vertės; kai del palikimo mokesnių, tai iš pradžių imdavo tik žyminį mokesnį nuo testamentų, bet jau 1885 met. jis tampa ypatingu tiesioginiu mokesniu, nors ir vadinamas rinkliava už nemokamą turto perleidimą. Mokesnio dydis nustatomas giminystės laipsniu su palikėju; palaikų dalių progresijos nebuvo. Tik 1916 m. Rusijoj, Vokietijos pavyzdžiu, įvestas pelno mokesnis. Pelno mokesnių projektų buvo jau senai; 1810 m. net buvo įvesta nuo dvarininkų pajamų 1—10% progresinė rinkliava. Nuo mokesnių atleistas minimumas — 500 rub. Bet įplaukos šios rinkliavos nuolat mažėjo ir 1820 m. ją panaikino. Vėliau, panaikinus pagalvės mokesnį, vėl mokesnių komisijoj kilo pelno mokesnio klausimas. Jį įvesti norėjo ypatingai žemiečių įstaigos, kai kurios jų siūlė pereinamąją priemonę, būtent — žemesnėms pajamoms įvesti mokesnį skyriais, o stambesnėms — pelno mokesnį. Dauguma pasisakė už skubotą gryno pelno mokesnio įvedimą; tokią žemietijų atstovų nuomonę palaikė dauguma vietos administracijos atstovų. Bet komisija tokį žingsnį padaryti nedrįso ir vietoj pagalvės mokesnio siūlė įvesti valstiečiams kiemų ir žemės mokesnį. Bet visi siūlymai nuėjo niekais ir pasitenkino įvedimu minėtos 3% nuo akcinių bendrovių pelno rinkliavos ir 3% kuponų mokesniu nuo piniginių kapitalų pajamų. Paskui, 1894 m., kaip pelno mokesnio surogatas, buvo įvestas butų mokesnis. Bet šis mokesnis savo tikslų nepateisino, ji ėmė tik nuo miestų gyventojų, manydami, kad buto kaina atatinka

mokėtojo pajamoms, ko, iš tikrųjų, nėra. Del visų šitų pricžasčių ir nuolatinio netiesioginių mokesnių augimo, Rusijos pajamose tiesioginių mokesnių dalis vis mažėjo: 1880 m. jų buvo 19,6%; 1894 m. — 16,9%; 1903 m. — 11%; 1913 m. — 8%. Įkūrus Valstybės Dūmą, 1906 m. buvo patiektas naujas pelno mokesnio projektas, bet, kaip minėta, gyveniman įvedė tik 1916 m. laike karo, kaip papildymą realinių mokesnių. Po 1917 m. vasario revoliucijos jo skalė pakelta 2—2½ karto (iki 50.5%). Tuo pat metu jam prijungė dar vienkartinį papildomą nuo didžiausių pajamų mokesnį, kuris visą apdėjimą pakėlė dvigubai. 1919 m. normalus apdėjimas pasiekė 45%, o vėliau ir 100% nuo pajamų virš 96,000 rub. Mokesnis žuvo.

Tuo būdu tiesioginio mokesniais apdėjimo atžvilgiu Rusija perėjo stadijas: realinį mokesnį, palaikų pelno mokesnį; nebuvo tik turto mokesnio. Kai del netiesioginių mokesnių, tai nuo 19 amž. Rusija perėjo visus laipsnius, kurie tik sutinkami Vakarų Europoj. Dar Petro Did. laikais buvo įvestos vidutinio aukštumo, su protekcine tendencija, nuo užsienio prekių muito rinkliavos. 1807 m. Rusija prisidėjo prie vad. kontinentalinės sistemos ir uždraudė įvežti Anglijos prekes. Bet 1815 ir 1819 m. po Napoleono karų įvedamas, palyginti, liberalus tarifas, kurio išdava buvo visos Rusijos pramonės žlugimas. Šis reiškinys iššaukė reakciją ir nuo 1822—50 m. veikė labai aštrus draudžiamasis tarifas. Vėliau, 1850, 1857 ir 1868 m., jį sušvelnino, viena, kad pakelti valstybės pajamas, antra — palengvinti fabrikų dirbinių įvežimą, kai jis nekliudo Rusijos pramonei. Bet 1877 m. vėl atgijo priešinga protekcinė pakraipa, kuomet nutarė muitus imti auksu, del ko jie pakilo 30%, ypatingai 1891 m. tarifu, įvestu tikslu ugdyti savąją pramonę ir patraukti svetimų kapitalų Rusijon. Del šito tarifo kilo muitų karas su Vokietija, kurio išdava buvo 1894 m. prekybos sutartis. Bet 1903 m., pasibaigus sutarties terminui, Rusija vėl išleido autonominį, gręsiantį Vokietijai tarifą. Šis dalykas, kartu su Japonų karu, pasibaigė Rusijai nenaudinga 1904 m. konvencija, kuri, jei ne pasaulinis karas, terminui išėjus būtų buvus pakeista nauja sutartimi. 1909 m. Rusijos muitų pajamų suma iš viso buvo 274 m. rub., o 1911 m., sulig sąmatos, — 289 rub.

Iš kitų netiesioginių mokesnių daugiausia reikšmės turėjo rinkliava nuo gėralų. Petro Did. tėvas paliko prekybinę gėralų monopoliją, vykinamą smūklių vedėjų ir smūklininkų, kuriuos arba rinkdavo arba pati valstybė skirdavo. Petro Did. laikais, gėralų pardavimas miestuose pavedamas magistratams, bet spirito varymo teisę valstybė pasiliko sau, nors dažnai tą teisę už tam tikrą atlyginimą perleisdavo dvarininkams, bajorams, tarnautojams ir vienuolynams. Nuo 18 amž. pradžios gėralų pardavinėjimas paliktas užsitikėjimui, arba karo metu išnuomodavo; be to ėmė akcizą nuo kibirų ir taurių žymėjimo. Ypatingai dažnai išnuomodavo Elzbietos ir Ekaterinos II laikais, o 1795 m. tokį būdą pavertė taisykle. Tiesa, pajamos žymiai padaugėjo, bet užtat girtuokliavimas taip paplito, kad Aleksandras I vėl įvedė tik valdišką gėralų pardavinėjimą. Greitu laiku pajamos žymiai nukrito ir tai vis del valdininkų nesąžiningumo ir gamybos sunykimo. Todel 1827 m. vėl atnaujino gėralų pardavinėjimo nuomą, ir ta tvarka laikėsi dar 36 metus. Pelnas iš gėralų, nuolat augdamas, 1863 m. pasiekė 46% visų valstybinių pajamų; buvo apie 80 tūkstančių gėralų gaminimo įmonių. Bet nuomininkų nesąžiningumas ir tuo iššaukti žmonių tarpe judėjimai, antra, spirito pramonės ir mokesnių technikos augimas privertė 60-siais met. prieiti akcizų sistemos, kuri laikėsi iki 1895 m., kol ją pakeitė degtinės monopoliu, del kurio plačiau teks kalbėti vėliau. Vidutinis šio monopolio pelnas prieš jo panaikinimą 1914 m. buvo: viso pelno 725 m. rub., gryno — 530 m. rub. Del kitų akcizų teks vėliau kalbėti. Čia tik pastebėsime, kad iki Petro Did. laikų Rusijoj buvo uždraustas tabako vartojimas, bet jis įvedė tabako monopolį, kuris paliko iki Eka-

terinos II laikų; 1838 m. įvestas akcizas ir patento rinkliava nuo pirklių ir fabrikantų. 1909 m. dar prijungė papirosų popierio ir gilzių akcizą. Nuo 1821 m. iki 1873 m. gyvavo atiduotas nuomon žibalo monopolis. Nuo 1873—77 m. ir 1887 m. įvestas naftos ir jos gaminių akcizas. Iki 60-jų m. druskos apdėjimas nuolat buvo keičiamas, kartais imdavo mokesnius, kartais išnuomodavo. 1862 m. įvedė akcizą, bet 1880 m. vėl panaikino. Cukrų iš pradžios apdėdavo tik muito mokesniais, 1848 m. įvestas akcizas. Buvęs 1848—1859 m. laikotarpį degtukų akcizas, 1888 m. vėl atnaujintas. Visos šitos rinkliavos karo metu buvo pakeltos. Prieš karą 1911 m. biudžeto sąmatos projektu buvo:

Nuo gėralų kartu su monop.	780	mil. rb.
„ tabako	63	„ „
„ cukraus	123	„ „
„ naftos	42	„ „
„ degtukų ir gilzių	23	„ „
Viso	1031	m. rub.

Bandrai imant —

tiesioginiai ir palaikų mok.	216	m. rub.	13%
netiesiog., muitai ir spirito monop. mok.	1321	„ „	78%
rinkliavos	156	„ „	9%
Viso	1693	m. rub.	100%

Duotąsias trumpas istorinės Rusijos mokesnių sistemos žinias reiktų baigti Sovietų Rusijos mokesnių tvarkos apžvalga. Gaila, kad turima tik menkų davinių. Greit po bolševikų perversmų, 1918 m. buvo įvestas nepaprastas revoliucinis 10 milijardų rub. mokesnis paskirstomąja sistema. Bet jis buvo labai sunkus, nes išdėstomas buvo nesiremiant jokiais daviniais, bet tik vietos organų savivališka nuožiūra, ir iždas iš jo maža naudos teturėjo, nes įplaukos buvo labai menkos. Daugiau niekame bolševikų sumanumas nepasireiškė. Bet nebuvo ir reikalo: komunizmas, grynoj savo išvaizdoj, mokesnių nereikalingas. Todel, jei dar 1918 m. mokesniai Sovietų biudžeto įplaukų sudarė 75,3%, tai 1919 m. tik 15%, o 1920 m. — tik 0,3%. Esant „prodrazverstkos" politikai, t. y. atimant iš gyventojų visą maisto produktų išteklių, mokesnių nebereikėjo. 1921 m. sausio 1 d. formališkai toksai ėmimas buvo sustabdytas. Bet ši ekonominė ir finansinė politika turėjo visiškai žlugti. Turėjo prieiti vadin. „NEP'ą", t. y. naują ekonominę politiką, kuri pripažino, su tam tikromis išimtimis, privatinį ūkį ir mainus. Pakeitė frontą ir mokesnių reikale. Visų pirma pakeitė „prodrazverstką" „prodnalogu", t. y. naturaliniu mokesniu nuo žemės. Bendrai, pradėjo galvoti apie visos mokesnių sistemos atstatymą. 1921 m. biudžete mokesniai vėl didėja ir sudaro 6,9% mokesnių įplaukų. Dar daugiau reikšmės jie įgauna 1922 m. sausio—rugsėjo m. biudžete, kur jie sudaro jau veik 14%, iš kurių tiesioginių — 37,5 m. r., netiesioginių — 29,6 mil. r. ir rinkliavų — 9,3 m. r., viso 76,4 mil. rublių. Tai tik piniginiu biudžetu. Čia dar reikia pridėti pajamos iš naturalinių mokesnių, kurių buvo apie 400 mil. Galop, 1922/3 m. mokesnių įplaukos sudaro pusę visų pajamų, veik 458,4 mil., be to 150 mil. naturalinio „prodnalogo" įplaukų. Mokesnių įplaukų visumos naturaliniai mokesniai sudaro 33%, piniginiai tiesioginiai — 25%, akcizai — 24%, muitai — 13% ir rinkliavos — 5%. Matome, kad ir čia, kaip visur, bolševikai priversti atsisakyti savo obalsių ir grįžti į senąsias gyvenimo lytis. Bet visiškas tautos ūkio suirimas jau pasireiškė. Atgijus šiek tiek privatinei prekybai, privatiniai mainai vėl sumažėjo. O viena svarbiausių priežasčių — tai nepaprastai sunkūs mokesniai. Todel ir negalima laukti tikslių mokesnių įplaukų. Ir iš tikrųjų, turimomis mokesnių įplaukų

1922/3 m. žiniomis, pasirodo, kad, nežiūrint mokesnių išieškojimo priemonių žiaurumo, jų įplaukė tik 89% sąmatoje numatytų įplaukų. Galop, ir patys bolševikai pareiškia, kad jau pasiekta mokesnių aukščiausia riba, ir daugiau juos kelti jokiu būdu negalima. Tuo tarpu tikrasis deficitas pasiekia 45% išlaidų sumos.

Kokie gi mokesniai dabar imami Sovietų Rusijoj? Dabar jie atstatomi visi, su tam tikrais pakeitimais, lyginant su buvusiais, bet toli gražu ne tobulinami. Tiesioginių mokesnių tarpe pirmąją vietą užima pramonės mokesnis, kuris privalo duoti pusę visų tiesioginių mokesnių įplaukų. Šituo mokesniu grįžtama prie atgyvenusios patentų sistemos, o vietoj pelno apdėjimo įvedama lyginamoji rinkliava nuo bendrosios apyvartos. Pelno-turto mokesnio garsiu vardu, iš tikrųjų, įvedamas pasenusio pobūdžio klasinis mokesnis nuo pajamų visumos, jei jos per pusmetį viršija 300—500 rub., ir prabangos mokesnis. Pelno-turto mokesnio įplaukų, pavyzdžiui Maskvoj, buvo du kart mažiau kaip laukė, du kart mažiau už žyminio mokesnio ir kelis kart mažiau už verslo mokesnio įplaukas. Tai visai nenuostabu visai nuvargintoj bolševikų režimo šalyj. 1923 m. sodžiaus gyventojams įvedamas vienintelis žemės ūkio mokesnis. Šis mokesnis turi pakeisti visus buvusius žemės ūkio mokesnius, išskyrus valsčių ir bažnytkaimių rinkliavas. Iš pradžių jį apskaičiuodavo rugių pūdais, sąryšy su žemės sklypu, asmenų ir gyvulių kiekiu ūkyje ir javų bei žolių derlingumu, bet imdavo pinigais ir natūra. 1923/4 m. jo visa suma buvo 420 mil. aukso rub., t. y. daugiau kaip visų buvusių valstybinių ir vietinių sodžiaus gyventojų rinkliavų. Nuo 1924 m. sausio 1 d. šis mokesnis imamas tik pinigais ir tai jo didžiausias privalumas, lyginant su buvusiu „prodnalogo" naturaliniu ėmimu. Tuo būdu ir šioje srityje tenka atsisakyti tų priemonių ir be to tais pat motyvais, kuriais viduramžį nuo naturalinių rinkliavų eidavo prie piniginių: mokėtojams sunku toli vežioti produktai, o saugoti juos irgi sunku, nes dažnai dingdavo ir gesdavo. Prie tiesioginių mokesnių prijungia ir palaikų mokesnius, — tuomet, jei jie neina tiesiog valstybei. Kai del vartojimo mokesnių, tai pracedant 1921 m. atsiranda vis įvairesnių rūšių. Visų pirma reikia priskirti čia akcizai: 1) nuo vynuogių, džiovintų vynuogių ir vaisių vyno, 2) nuo alaus, midaus, kvaso, vaisinių ir mineralinių vandenų, 3) nuo paprastų ir uoginių antpilų iki 20°, 4) nuo rektifikuoto spirito, kuris vartojamas acto gamybai, 5) nuo spirito, vartojamo specialiniams reikalams, 6) nuo tabako, jo gaminių, gilzių ir rūkomojo popierio, 7) nuo degtukų, 8) nuo naftos likučių, 9) nuo kavos ir arbatos, 10) nuo cukraus ir sacharino, 11) nuo druskos, 12) nuo mielių, 13) nuo vaškinių ir kitų žvakių, 14) nuo kaliošų, 15) nuo tekstilės gaminių. Galop, leista pardavinėti ir degtinės dirbiniai. Kartu su akcizais imama patentinė rinkliava nuo kai kurių, akcizais apdėtų prekių gamybos ir prekybos. Nuo įvežamų ir atleistinių prekių imami muitai. Pastarasis 1924 m. sausio 8 d. tarifas paruoštas socialistinio protekcionizmo pagrindais. Bendrai, tarifas autonominis, bet sutartimis jis galima keisti. Šalims, kurios nepadariusios tokių sutarčių, galima pakelti muito mokesniai net iki 100%. Taip pat, kaip akcizai, įvairios S.S.S.R. rinkliavos. Pirmoj eilėj yra žyminis mokesnis, toliau — konsulatų mokesniai, uostų, raštinių už santorių ir dokumentų liūdymus, notariniai, teismo, pasų, prekybos ženklų mok.; rinkliavos už medžioklės teises, 10% rinkliava Raudonojo Kryžiaus naudai, dargi rinkliava nuo viešbučių sąskaitų — 6—20% nuo sąskaitų virš 5 rub. Vienu žodžiu, bolševikai mokesnių srityje pastaraisias metais išnaudoja visus šaltinius, bet nieko nauja nesukūrė.

Pačiu pastaruoju laiku tačiau sunki mokesnių našta juos paskatino trauktis atgal: 1925 m. daviniais, valstybinis prekybos ir pramonės mokesnis panaikintas, o žemės ūkio mokesnis pusiau sumažintas. Taip pat daroma pastangų panaikint mokesnių rinkimo sauvaliavimą ir leidžiama mokesnių mokėjimą atidėti.

Iš Vakarų Europos ir Rusijos mokesnių istorijos apžvalgos galima daryti sekančių išvadų:

1. Vienintelio ar žemės, ar pelno, ar turto mokesnio įvedimas ne tik teorijoj, bet ir praktikoj yra neįvykinama utopija. Gal tai buvo galima pirmykštėse ekonominėse sąlygose, bet nevėliau, kai didžiulių išlaidų padengimas reikalingas ištisos eilės mokesnių šaltinių, nes nė joks vienas mokesnis negal duoti reikalingų sumų.

2. Esančios apdėjimo sistemos: tiesioginiai (objektiniai ir asmeniniai) mokesniai, netiesioginiai, apyvartos ir muito mokesniai yra sukurti ne teorijos, bet nuoseklaus istorinio plėtojimos išdava.

3. Mokesnių formų diferenciacijos procesas beveik visur vyksta ta tvarka, kad iš pirmykščio pobūdžio bendrųjų pelno ir turto rinkliavų išsiskiria objektiniai mokesniai. Greta to atsiranda klasiniai ir pagalvės mokesniai, kaip asmeninių mokesnių užuomazga.

4. 17 ir 18 amž., augant valstybės išlaidoms, tiesioginiai ir netiesioginiai mokesniai nepaprastai didėja ir slėgia mokėtojus ypatingai dauguma išimčių ir mokesnių pripuolamumais. Dar nepriaugo mokesnių lygumo ir derinimo su mokesnių mokamąja galia sąvokos.

5. Fiziokratų ir klasinės mokyklos mokymai, sąryšyj su Prancūzų revoliucijos valstybės sąvokų perversmu, suprastina ir lengvina mokesnių sistemas. Dabar daroma pastangų juos atgaivinti. Mokesniai tampa objektingesni, išdirbama objektinių mokesnių sistema.

6. Greta to, 19 amž. Vokietijoj sparčiai auga asmeniniai mokesniai; Anglijos pelno mokesnyje ir Prancūzijos mokesnių sistemoje atsiranda subjekto elementų.

7. Bet pasaulinis karas užduoda skaudų smūgį visai mokesnių keitimosi eigai. Vokiečių Imperija priversta griebtis kraštutiniausių turto apdėjimo formų. Tik pačiu pastaruoju laiku vėl grįžtama atgal. Anglija ir Prancūzija šiuo atveju buvo daug atsargesnės ir tik laiks nuo laiko plečia asmeninį apdėjimą.

8. Tuo pat laiku, ir del karo kilusio finansinio skurdo įtakoj, išauga apyvartos mokesniai, ir netiesioginis apdėjimas eina dar toliau.

9. Rusija pergyvena tą pat: jos realiniai mokesniai dar tinkamai neišdirbti, asmeninis apdėjimas atsiranda tik revoliucijos metu. Bet ir čia, kaip Vokietijoj, revoliucinė pakraipa galutinai žudo mokesnių reformą, bolševizmas gi sugriauna ir pačius mokesnius.

3. Mokesnių sistemų teoriniai pagrindai.

Įvairių šalių mokesnių sistemų plėtimosi istorinė apžvalga parodo, kad ne teorija sukūrė tas sistemas, bet tikrenybės sąlygų išdava. Vienintelio mokesnio užtenka tik pirmosioms stadijoms, bet vėliau juo pasitenkinti nebegalima. Taip pat pats gyvenimas suskirstė mokesnius į tiesioginius ir netiesioginius, apyvartos mokesnius ir rinkliavas. Tiesioginių mokesnių skaldymas į objektinius ir asmeninius, o pastarųjų — į pelno ir turto mokesnius yra istorinio proceso išdava. Ir todel mokslas turi nustatyti tokią klasifikaciją, kuri tiktų gyvenimo reikalams, o ne atvirkščiai — sprausti faktus į anksčiau išgalvotas kategorijas. Todel ir yra taip daug nuolat kitėjančių mokslo klasifikacijų, kai tik pasirodo kas nors nauja, nenumatyta pirmesne klasifikacija.

Palaikų mokesnis, pav., ilgą laiką buvo laikomas rinkliava, kol jį priskyrė į tiesioginius mokesnius, nes ilgą laiką jį ėmė tvirtinant testamentus. Dar visai nesenai Vokietijoj turto mokesniai buvo laikomi pelno mokesnio priedu, o dabar jie turi didžiulės savarankiškos reikšmės. Ir dabar dar nežinoma, kur skirti butų mokesnius. Todel įvairiais laikais ir buvo tokios įvairios klasifikacijos. Pavyzdžių čia keletą paduosime. Fiziokratai, manydami, kad kiekvienas mokesnis vis tik galutinai sumokamas iš žemės pelno, laikė tiesioginiu tik žemės mokesnį, o visi likusieji netiesioginiai mokesniai, kurie perkeliami žemei. Kuomet vienintelio žemės mokesnio teorija buvo užmiršta, tasai mokesnių perkėlimo kriterijus ir tapo vėlesnių klasifikacijų pamatu. Be žemės mokesnio, tiesioginiams mokesniams priskyrė tuos, kurie, įstatymo manymu, neprivalo būt perkeliami, o turi būt mokami betarpiškai iš pačio mokėtojo lėšų. Tai žemės, namų, verslų, kapitalų, pelno, turto, palaikų mokesniai. O tie, kuriuos pačiu įstatymu patsai mokėtojas perkelia kitiems asmenims, pav., gamintojas vartotojams, vadinasi netiesioginiais. Tai visi vartojimo mokesniai, muitai ir kit. Tai priprasta praktikos klasifikacija. Ji labai gaji; bet kai mokesnių perkėlimą pradėjo studijuoti, tai pasirodė, priešingai įstatymams, kad tiesioginiai mokesniai perkeliami, o netiesiogniai — ne. Toliau, kur gi priskirti muito mokesnius, kuriuos sumoka tas, kuris iš užsienio vežasi prekes sau vartoti, arba fabrikantas už savo paties gamybos prekes? Žinoma, galima leisti čia ta fikcija, kad fabrikantas yra ir gamintojas ir vartotojas. Bet tai grynai dirbtinis ir nereikalingas manymas. Arba vėl, valstybė, parduodama degtinę iš valdiškų degtinės krautuvių, esant monopoliui, ima mokesnius tiesiog iš vartotojų. Tuomet

ir čia reikia manyti, kad valstybė jungia du asmenis: valstybės iždą ir monopolio valdybą, kur pirmasai ima mokesnius iš antrosios, o pastaroji juos perkelia mokėtojui. Ir vėl toks dirbtinis laužymas tik del klasifikacijos. Prancūzijos mokslininkai tiesioginiais mokesniais vadina tuos, kurie sudaryti pastovaus pobūdžio žymių pagrindais, kuriuos galima iš anksto nusakyti: jie apskaitomi iš anksto sudarytais mokesnių sąrašais, kadastrais, ir imami nustatytais terminais. Atvirkščiai, netiesioginiai mokesniai atsiranda iš kitėjančių atsitiktinių reiškinių, kurių iš anksto numatyti nebegalima, iš įvairių vartojimo aktų, santorių, patarnavimų, kurie apdedami tam tikru tarifu, kai tik atsiranda. Iš čia tiesioginius mokesnius vadina kadastriniais, netiesioginius — tarifiniais. Šitoji klasifikacija labai toli nuo tikrenybės: ja einant, pav., pramonės mokesnis reikėtų dalyti į dvi dalis, nes, pav., patento rinkliava reikia vadinti tarifine, o pelno rinliava reiktų pavadinti kadastriniu mokesniu. Kiti tiesioginiais mokesniais vadina turto apdėjimą, netiesioginiais — įplaukų apdėjimą; tiesioginiais mokesniais vad. vidutinės mokėjimo galios apdėjimą, kad skirti nuo netiesioginių, kaip individualinį elementą atskirų vartojimo, santaupų, įgijimo aktų. Tretieji tiesioginiais mokesniais vadina tam tikrų mokesnių šaltinių apdėjimą, o ne tiesioginiais — bendrosios mokėjimo galios apdėjimą. Visos šios teorijos netinka tikrenybei: pav., pagalvės mokesnis nėra nei turto, nei įplaukų apdėjimas. Pelno ir turto mokesniai, nors ir vadinami tiesioginiais, apskaitomi ne vidutine, bet individualine mokėjimo galia. Galų gale, tas pat pelno mokesnis uždedamas sulig bendra mokėjimo galia, o ne atskirais šaltiniais, tuomet kai spirito akcizu apdedama ne bendra mokėjimo galia, bet tik ta nedidelė lėšų dalis, kuri išleidžiama degtinei pirkti. Daug gilesnis Heckelio padalinimas. Jis eina tuo, kad kiekvienas mokesnis imamas iš atskirų ūkių turto ir pelno. Ūkis susideda iš asmeninio ir daiktinio elementų. Ūkininkas — ūkio vedėjas, jo šeimos nariai, tarnautoiai ir t.t. — tai asmeninis elementas. Turtas, kurį valdo ūkininkas — daiktinis elementas. Ūkio reikmenis jie tenkina pritaikydami tam tikrą darbą ar mainus, tą nuolatinį turto padėjimą, kuris vadinamas apyvarta.

Todel kiekviename ūky turtai skirstomi dviem kategorijom.

1. Nuolatiniai — sudarą ūkio pagrindą: žemė, miškai, miestų nekilnojamieji turtai, kapitalai, pramonės įstaigos ir kt. Jie nusako tam tikro ūkio veikimo pobūdį.

2. Kitėjantys—vartojami ūkyje, padedą gamybai. Tie turtai susekti sunku, jie pasireiškia galutiname gamybos periode,

gautame pelne. Toki, pav., paskolų kapitalai, kurie, pabaigus gaminimą, reikia grąžinti kreditoriui. Kiti yra visokių ūkiui prigulinčių, turtų mainų išdava: daiktų mainai pinigais ir atvirkščiai. Galop treti — tai grynas turto priaugimas, be tam tikro užmokesnio mokėtojo praturtėjimas.

Ūkio asmeninių ir daiktinių elementų savitarpio veikimas gamina tas vertybes, kurios tarnauja jo reikmenims patenkinti. Tuo būdu visus ūkio procesus skirsto į dvi rūšis: iš vienos pusės gamyba, iš kitos — reikmenų tenkinimas — vartojimas. Kadangi mokesnių formų diferenciacija turi atatikti ūkio veikimo pagrindiniams procesams, todel visa mokesnių sritis skirstoma dviem, kylančiom iš įgijimo ir vartojimo procesų, svarbiausiom kategorijom.

a) Ūkio, kaip įgijimo organizacijos, uždavinys — gauti pelnas. Tam tikslui tarnauja nuolatinės ir kitėjančios turto dalys, veikiamos ūkininko ir jo bendradarbių jėgų. Iš čia atsiranda ūkio išdava, pajamos iš įvairių nuolatinių turto rūšių, didinančios materialines ūkio lėšas. Esmė tame, kad turima tam tikros lėšos, kurios tam tikromis sąlygomis gali duoti vidutinių išdavų. Be to, visiškai nesvarbu, kas tą pelną gauna. Paskui iš šių atskirų pajamų šaltinių susideda grynasis pelnas, t. y. tos turto gerybės, kurias galima suvartoti ir išleisti ūkininko reikalams patenkinti, nekenkiant ūkio padėčiai. Vadinasi, grynasis pelnas susideda iš galutinai likusio gamintojui turto, išskyrus cinančias kitiems ūkiams ar asmenims pajamų dalis. Šitas dalis vadina ataskaitom. Tatai yra gamybos išlaidos, paskolų procentai, nuolatinės prievolės, ataskaitos amortizacijos reikalais, mokesniai ir kt. Visa, kas nuo to atlieka, tai jau grynasis pelnas. Tas pelnas vienodas kiekybės atžvilgiu, vienok, sąryšyj su reikmenų tenkinimo subjektyvėmis sąlygomis, gali turėti ūkiui labai skirtingos reikšmės, ir todel ūkininko mokėjimo galia gali būt ir didesnė, ir mažesnė. Tuo būdu grynąme pelne jau atsiranda kokybės elementas.

b) Ūkis yra ir vartojamoji organizacija. Jo uždaviniai šiuo atveju — gautomis pajamomis patenkinti reikmenis. Šis tenkinimas vėl skiriamas kiekybės ir kokybės atžvilgiu. Kiekybės atžvilgiu tas skirstymas atatinka konkrečiam išlaidų paskyrimui. Čia įeina buto, maisto, drabužių išlaidos, augančių ir senių, netinkamų darbui, aprūpinimo išlaidos. Toliau eina net iki prabangos kultūrinio pobūdžio išlaidos. Kiekvienos šios kategrijos ribose vyksta vidujinis skaidymosi procesas reikmenų didėjimo ir įvairių patenkinimo būdų prasme. Vienokius reikmenis patenkinti yra įvairios kokybės lėšų. Iš čia ne tik kiekybinis, bet ir kokybinis skirstymas.

Tuo būdu visa ūkio organizacija paremta dviejų funkcijų ryšiu: lėšų ieškojimas ir jų aikvojimas. Todel tai mokesnių problemos išsprendimo reikia ieškoti šiuose ūkio gyvenimo elementariniuose reiškiniuose. Mokesnių pavidale imti iš ūkių lėšas negalima vienu mokesniu, bet reikia įvairių jų formų, kurios atatiktų pagrindiniams ūkio gyvenimo principams. Būtent, ūkio mokesniams turi būti gaminamoji organizacija, būdas tas lėšas gauti — tos pačios lėšos. Tam atatinka turto įgijimo mokesnių sistema. Antra vertus, mokėjimo galia galima nustatyti reikmenims patenkinti gautųjų lėšų aikvojimą. Tai vartojimo mokesniai. Pirmajai kategorijai priskiriami visų pirma mokesniai nuo įgytojo turto kiekio ir pelno. Čia apdedama nuolatinė turto sudėtis. Šie mokesniai paremti objektiniais pradais. Apdėjimo objektas atskirtas nuo subjekto; į pastaraji žiūrima, kaip į jėgą, kuri varo ūkišką procesą, bet reikšmės turi tik techninė ir ūkinė šio proceso pusė. Apdedamas išviršiniais pažymiais vidutinis pelnas, ir ūkio veiksmus skirsto dalimis. Mokesnio uždavinys apimti visas apdedamojo pelno dalis. Todel objektinius mokesnius ima nuo pelno ir žemės, kaip žemės mokesnius, nuo pramonės ir prekybos, kaip verslų mokesnį, nuo piniginių kapitalų pelno, kaip pelno mokesnį; nuo algų ir uždarbių — tai atskira mokesnių rūšis, kuri paprastai apima visas tų pajamų rūšis, kurių neliečia kiti objektiniai mokesniai. Tokia mokesnių diferenciacija atatinka tautos pajamų ir turto diferenciacijai. Dažnokai čia priskiria dar smulkesnias mokesnių rūšis—gelžkelių, kalnų verslų, įmonių mokesnius ir t.t.

2. Einant kokybės pradais arba gryno pelno supratimu, prieinama prie bendrojo pelno mokesnio. Tai jau subjektinis apdėjimas, apdėjimas ūkininkaujančio subjekto, kuriam galutinoj išdavoj tenka visas pelnas. Čia mokesnis taikomas ne į atskirus pajamų šaltinius, bet į perėjusį visas ūkio proceso stadijas, ūkininko rankose susikaupusį, pelną. Apdedamas ne sulig šaltiniais ūkio veikimas, bet ieškoma ūkininkaujančio subjekto grynojo pelno tuo metu, kai jis pradedamas naudoti reikmenims patenkinti. Dabartine prasme, pelno mokesnis yra ilgo vystymosi išdava. Pirmiau buvo pagalvės, asmeniniai, šeimynų, klasiniai mokesniai, pirmykštėse ūkio sąlygose subjektinis apdėjimas pasireiškė žiauriomis turto ir pajamų mokesnių formomis, ir tik vėliau pereina į dabartines bendrai viso pelno mokesnio formas. Pastarasai paremtas dviem bazėmis: viena — subjekto asmenyj sujungta atskiros pajamų dalys, antra — atskiri ūkiai apdedami sulig jų individualine mokėjimo galia. Pelno mokesnis gali būt savarankus, pakeičias visus įgijimo mokesnius, arba juos papildąs atatinkamai.

individualinėms atskirų ūkių sąlygoms. Mokesnis stengias pasiekti visus mokėtojus sulig jų individualine mokėjimo galia. Principe, objektiniai ir pelno mokesniai sudaro du apdėjimo metodu, kurie nusako pirmykštį ir galutinąjį įgijimo mokesnių momentą. Šia sistema, rečiau vieninteliu pelno mokesniu, manė priciti grynai objektinių mokesnių. Bet dažniausia sustodavo sujungę subjektinius ir objektinius mokesnius. Paprastai pasirodydavo, kad objektinių mokesnių sritin, platindami asmeninių mokesnių sferą, įsibraudavo subjektiniai pradai. Bet šios apdėjimo formos visų įgijimų neapima. Dar reikalinga trečioji turto mokesnių dviejų rušių grupė — turto valdymo mokesniai ir turto perleidimo mokesniai.

3. Siaura žodžio prasme, turto mokesniai turi įvairios formos. Iš jų išsivystė dabartiniai objektiniai mokesniai, pav., bendrojo pelno mokesnis atsirado iš senobinių asmeninių mokesnių rūšių. Tokių turto mokesnių yra trejopos funkcijos:

a) Mokesnių sistemos priedas. Šiuo atveju turto mokesniai sustiprina fonduotojo pelno apdėjimą. Fisko atžvilgiu tuo būdu didėja pelno mokesnių įplaukos. Ten, kur mokesnis imamas iš darbo ir kapitalo savitarpio veikimo, ta dalis, kuri pareina nuo kapitalo, geriau pasiekiama turto mokesnių. Tai atliekama įvairiais būdais: arba kasmetiniu papildomu turto mokesniu, kuomet ne turtas yra apdėjimo šaltinis, bet mokesnio dydis nustatomas iš anksto; atsiradus kokiam nepaprastam reikalui ar valstybės reikalams išlaidas padengti galima imti mokesnius iš atskirų ūkių, net pačio turto dalis — tuomet bus ne nominalinis, bet realinis turto mokesnis. Galop, turto mokesniais apdedamos tos turto dalys, kurios tarnauja ne gaminimo, tik pramogos tikslams, ir dažnai turi aukštą mokėjimo galią — tai prabangos mokesniai. Turto mokesniai yra ir ten, kur yra turtas, bet visiškai nėra pajamų, pav. veltui valdomi turtai ir t. t.

b) Techninis objektinių mokesnių uždėjimo būdas. Vietoj vidutinio pelno arba išviršinių pažymių, galima imti atskirų apdėjimo objektų kapitalinę vertę — jų paprastą kainą apyvartoj. Čia palieka ir objektinis principas, bet kartu veikia ir kitas pelningumo nustatymo metodas ne išviršiniais pažymiais, tipais arba vidutiniu pelno dydžiu, bet turto vertybe. Tokiu apdėjimo būdu naudojosi ir seniau; dabar juo naudojasi apdedant trobesių, verslų, kapitalų mokesniais. Jis mažiau tinka žemės ir uždarbių mokesniams, nes tuomet reikėtų tas uždarbis kapitalizuoti.

c) Objektinių pavirtimas į dalinius turto mokesnius. Visuose šiuose mokesniuose apdėjimo objektu yra to ar kito turto vertybė: žemių, trobesių, įmonių, teisių ir t. t. Čia nėra bendro mokesnio, o tik papildomų mokesnių eilė. Tokia sistema numatoma bendrai viso pelno mokesnio.

4. Turto perleidimo mokesniai gali būti dviejų rūšių:

a) Turto perleidimo mokesniai nuo tokio turto, kuris padidėja be apdėjimo subjekto pasidarbavimo. Pav., palaikų, dovanojimų ir vertės priaugimo mokesniai.

b) Turto perleidimo arba turto apyvartos mokesniai numato turto apyvartoj sąmoningą subjekto juridinį aktą. Kiti apdėjimo būdai neliečia apyvartoj esamų ūkio jėgų. Todel reikalingas toks apdėjimas, kuris pasiektų ir šitą pelno susidarymo procesą. Vidutinis pelnas apdedamas objektiniais ir turto mokesniais; bendrasis pelno mokesnis pasiekia tikrąjį ir individualinį pelną. Bet vieno asmens turto perleidimas kitam, įvedant nuolatinio turto apyvarton kitėjančius elementus, neliečiamas, pav., visoki turto sudėties pasikeitimo atsitikimai, nekilnojamo ir kilnojamo turto mainai ir pn. Toliau, yra nenuolatinių įplaukų, kurių negalima numatyti nustatant grynąjį ir bendrąjį pelną, pav., žaliavai užpirkti skolų %%; pelno mokesnyj iš pelno jie atskaitomi. Bet mokesnių atveju paskolos gaminamoji įtaka į pelno susidarymą palieka neapskaičiuota. Čia priskiriami mokesniai sudaro dvi grupes: turto apyvartos mokesniai — jo pirkimas, pardavimas, mainymas ir kit. (Umsatzsteuer) ir vertybių, padedančių pelnui susidaryti, mokesnis — transporto, vekselinis, kvitų, sąskaitų ir pn. mokesniai.

Antra stambi mokesnių grupė — vartojimo mokesniai — dalomi į dvi kategorijas:

1. Vartojimo mokesniai siaura žodžio prasme — tai gėralų ir maisto produktų rinkliava, bei visos kitos rinkliavos nuo vartojamųjų produktų, k. a. nuo alaus, spirito, vyno, vaisvynių, miltų, mėsos, druskos, cukraus, tabako, kolonialinių prekių, sviesto, žvakių, degtukų, laikraščių ir kalendorių, muilo, popierų, cikorijos ir t. t. Apdedami būtino ir net neišvengiamo reikalingumo daiktai. Pagrindas tam apdėjimui — fisko reikalas. Bet šitos mokesnių kategorijos plėtojimasis kyla iš pačio vartojimo augimo, pastarasai gi pareina visų pirma nuo gyventojų skaičiaus ir tankumo, nuo ūkio sričių užsidarymo ir bendrai nuo vartojimo sąlygų. Ir todel vartojimo mokesniai visų pirma atsiranda uždarose miestų žemėse, o naujaisiais laikais ypatingai stambiose nacionalinės kultūros valstybėse. Didėjant vartojimui auga ir masinis gamybos bei vartojimo apdėjimas. Todel tasai apdėjimas įgauna aukščiausio techninio tobulumo tik dabarties kultūrinio ir ekonominio vystymosi laipsnyje. Stambioje fabrikų gamyboj yra vartojimo mokesnių pamatas, nes jie techniškai surišti su gamybos ir pagamintų produktų laisvon apyvarton perėjimo procesais. Tuo būdu reikšmės čia turi ne tik kiekio padidėjimas, bet ir kokybės pagerėjimas. Kartu su tuo tobulėja ir apdėjimo formos; reikia ištisos eilės visokių mokesnių — gamybos ir apyvartos, žaliavos, pusfabrikatų ir gaminių, vidaus ir muitinio apdėjimo ir t. t.

Taip pat turi reikšmės ir šičialinis gyventojų pasiskirstymas: vieni reikalingi geresnių vartojimo daiktų, kiti — paprastesnių. Todel apdėjimo technika privalo stengtis daugiau apdėti pirmuosius: tai savotiškas progresinis apdėjimas ir šitos mokesnių rūšies korektyvas.

Šitoji rinkliavų rūšis vadinasi vidujiniu apdėjimu. Greta jų yra muito rinkliavos, kurias ima nuo kaikurių produktų, vežant juos per valstybės ar tam tikros teritorijos sieną. To pat pobūdžio yra vidujiniai mokesniai, imami nuo prekių judėjimo šalies vidų — miestų vartų rinkliavos ir akcizai, octrois ir pn. Vidaus rinkliavos imamos arba nuo atskirų daiktų arba bendrai akcizo, kaip rinkliavų sistemų junginio, pavidale. Tai grynai formalinis skirtas. Toki mokesniai sutinkami miestuose.

2. Tiesioginiai vartojimo mokesniai imami nuo tų daiktų, kurie tinka naudoti, nors iš tikrųjų jie nevartojami siaurąja to žodžio prasme. Jie imami tiesiog iš to, kas naudoja tą daiktą, bet į mokėjimo šaltinį — pelną veikia netiesioginiai: išlaidomis spėja pelną ir mokėjimo galią. Toki yra buto, kilnojamojo turto ir įvairūs prabangos mokesniai: tarnams, herbams, pramogoms, arkliams, vežimams, šunims, dviračiams, automobiliams ir t. t. Jie dažnai yra aukštesniųjų pelno mokesnio laipsnių priedas.

3. Papildomieji mokesniai sąryšyj su kitais vartojimo mokesniais. Iš dalies jie yra verslų mokesnio priedas. Prie jų priskiria licencijas ir koncesijų rinkliavas. Šitoji Heckelio klasifikacija, nors gana darni ir gal būt priimtina, bet vis tik sukelia prieštaravimų. Pav., apyvartos mokesnių apibūdinimas visai neaiškus, kaip apdėjimas kitėjančios, kitais mokesniais neapdėtos turto dalies. Pavyzdžiu imami paskolų kapitalai. Bet, esant objektiniams mokesniams, šitie kapitalai apdedami, nes apskaičiuojant pelningumą, skolų procentai neatskaitomi. Žiūrint gi kreditoriaus akimis, jie apdedami mokesniais nuo kapitalo. Bendrai, visai neaišku, kokias sumas apima apyvartos mokesniai. Gali būti čia ir grynojo pelno dalys, ir gamybos išlaidos, ir turto dalys; visa tai apdedama šitais mokesniais vien delto, kad eina apyvarton ir pereina iš vienų rankų į kitas, o ne kaip jų atsiradimo šaltinis. Prabangos mokesniai priskirti prie turto ir vartojimo mokesnių. Dar ir daugiau netikslumų turi ši klasifikacija. Bendrai ji galima laikyt priimtina, nes ja mokesnių sistema įterpiama į įvairias ūkio procesų formas: turto lėšų įgijimo ir vartojimo. Tik Heckelis nepakankamai išaiškina to sąryšio priežastis ir pagrindus. O tai yra pačių mokesnių prigimtyj, kurie privalo atatikti subjekto mokėjimo galiai. O mokėjimo galia pasireiškia įvairiose ūkinio veikimo rūšyse. Vadinamuose tiesioginiuose arba Heckelio terminologija — įgijimo mokesniuose (Erwerbssteuern) tasai sąryšis yra apdedamojo ūkio turte ir pelne, vartojimo mokesniuose —

reikmenų patenkinimo daiktų kainoje; apyvartos mok. — tose sumose, kurios, nesudarydamos nei turto, nei pelno, nei vartojamų prekių vertės, vis delto asmenų, sudarančių šioki ar kitoki santorį, turtingumą įrodo einančių iš rankų į rankas sumų dydžiu. Tuo remiantis prie tiesioginių mokesnių reikėtų priskirti nuo atskirų turto ir pajamų rūšių realinius arba objektinius mokesnius: žemės, namų, verslų, kapitalų, uždarbių, vienu žodžiu — visus tuos mokesnius, kuriuos šitai kategorijai priskiria Heckelis. Dar prie jų priskirti reikia ir tas turto rinkliavas, kurios pakeičia anuos, nes čia ne esminis, o tik apdėjimo objekto nustatymo būdo skirtas: vieną kartą imamas pelningumas, kitą — normali arba kapitalizuota vertybė, ir abu kartu nežiūrima į ūkininko individualines sąlygas.

Kitą kategoriją sudaro asmeniniai mokesniai, atsirandą iš mokesnių subjekto tikrų pajamų arba turto visumos. Prie šitos kategorijos priskiria ir pagalvės bei klasinius mokesnius, nors čia nekeliama aikštėn nei apdedamasis pelnas, nei turtas, bet manoma, kad nustatytas mokesnio dydis atatinka asmens mokėjimo galiai. Prie šios kategorijos reikia priskirti ne tik bendrojo pelno mokesnį, bet ir bendruosius turto mokesnius, kaip bendrai viso pelno mokesnių priedą, taip ir savarankiškus. Tik šituo ir galima išaiškinti taikymas šitai kategorijai tokių formų, kaip progresija, existenceminimumas, lengvatos del šeimos padėties ir pan.

Trečia tiesioginių mokesnių kategorija—tai pralobimo mokesniai: čia reikia priskirti palaikų, turto ir pelno priaugimo, pelno pertekliaus mokesnius. Esmėje jie artimiausi asmeninių mokesnių, nes įrodo asmens subjektinę mokėjimo galią sulig turto įgijimu arba tikru pelnu. Ir todel čia taikomos tos apdėjimo formos, kurios atsižvelgia subjektinės mokėjimo galios: progresijos, minimumo ir pn. Heckelis visiškai teisingai apibrėžė ir tikslingai padalino dviem kategorijom vartojimo mokesnius. Šie mokesniai galima vadinti ir netiesioginiais ta prasme, kad mokėjimo galią nusako ne tiesiog, bet išlaidomis. Galop, apyvartos mokesnių mokėjimo galios pažymiu yra tos sumos, kurias mokėtojai iš savo turto ar pelno leidžia apyvarton: neturtingas niekuomet nesitars stambių sumų reikalais. Nors dažnokai šie mokesniai apima ir vartojimui leidžiamas sumas, pav., apmokant prekių pirkimo sąskaitas. Bet čia yra skirtas iš esmės: vartojimo mokesnių mokėjimo galią nusako vartojamo daikto vertybe. Apyvartos mokesniuose visiškai nežiūrime, kas ir kiek vartoja, bet imama galvon tik bendra apyvarton paleista suma, nors vartojimo visiškai nebūtų. Šiuos mokesnius netiesioginiai galima perkelti vartotojui, bet gi dažnai perkeliami ir tiesioginiai mokesniai. Biržos mokesnių mokėjimo galios pažymiu taip pat yra ne pirktųjų % popierų vertybė, bet santorio suma. Rinkliava nuo einamosios

sąskaitos, nustatoma sulig sąskaiton įrašytąja suma: vekselinė rinkliava — sulig vekselio skolinamąja suma. Priešingai priprastai klasifikacijai, aš rinkliavas priskiriu prie mokesnių, nors čia visų pirmą žiūrima ne mokėjimo galios, bet atsilyginimo už valstybės suteiktą privatiniam asmeniui pasitarnavimą. Visa kuo kita rinkliavos turi visas tikrąsias mokesnių savybes. Jie toki pat privalomi įnašai valstybės išlaidoms padengti, jų dydį nustato valstybė, nesitardama su mokėtojais. Tuo būdu vienintelis skirtas, tai tam tikro patarnavimo apmokėjimas. Bet argi atatinka rinkliavos dydis patarnavimo vertybei? Koks santykis tarp žyminio mokesnio ženklo kainos ir vertybės tų veiksmų, kurinos sutinka atlikti valstybė, priimdama prašymą su žyminiu ženklu? Matyti, jokio. Patarnavimas yra tik tam tikros rinkliavos ėmimo priežastis, kuri nustatoma, kaip ir visi kiti mokesniai, tik valstybės reikalavimų dydžiu. Beiträge — ypatingi įnašai, apie kurinos jau anksčiau buvo kalbėta, daug arčiau stovi prie patarnavimo vertybės, bet juos priskirti prie rinkliavų negalima. Mokesniai gi taip pat imami už bendrus valstybės teikiamus patarnavimus. O jei taip, tai ir rinkliavų dydis privalo atatikti manomai mokėtojų mokėjimo galiai. Prie mokesnių priskiriamos ne tik tos rinkliavos, kurias imant paiškėja turtas ar pelnas. Pagalvės, klasinės, patentinės rinkliavos, pav., nustatomos išviršiniais pažymiais, kuriais spėja mokesnio sumokėjimo galimumą. Tokiais išviršiniais pažymiais rinkliavai — yra prašymo padavimas, kuris parodo, kad, duodąs prašymą, gali ji apmokėti tam tikrą rinkliavą. Todel aš manau, kad rinkliavos yra tik tam tikra mokesnių rūšis. Tuo būdu mokesnius galima taip suskirstyti:

I. Tiesioginiai mokesniai:
a) objektiniai arba realiniai mok.
b) asmeniniai mok.
c) pralobimo mok.
II. Vartojimo mok.
III. Apyvartos mok.
IV. Rinkliavos.

Šitomis kategorijomis reikes pereiti prie mokesnių mokslo ypatingosios dalies. Bet čia reikia pabrėžti dar kai kurie, turį daug praktinės reikšmės, mokesnių suskirstymai. Sulig ta visuomenės dalimi, kurios naudai jie imami, mokesnius skiria į valstybinius ir komunalinius, pastarieji gi į bendruomenių, miestų, apskričių ir provincijų mokesnius. Valstybių junginiuose mokesniai gal būt bendrieji junginių, imperijų ir valstybiniai siauraja žodžio prasme. Mokesniai imami šalies viduje, vadinami vidaus mokesniais, o ties valstybės sienomis — pasienio mok. arba muito rinkliavos. Sulig savo paskyrimu mokesniai yra tiksliniai ir bendrieji. Toliau, kaip jau buvo sakyta,

mokesniai skirstomi į apskaičiuojamus pastoviais, periodiškai atnaujinamais daviniais, kadastriniais sąrašais, ir į imamus pripuolamai, nenumatytomis sąlygomis, pav., atsiradus palaikams, perleidžiant nuosavybės teises, vartojant vienus ar kitus produktus ir pn. Jiems imti sudaromi tarifai, kurie taikomi kiekvienam atsitikimui, žiūrint jo savybių. Gialop. sulig mokesnių dydžio nustatymu mokesniai skirstomi į išdėstomus ir skiriamus mokesnius. Išdėstymo sistema labai sena, kuomet tam tikram mokėtojų skaičiui nustatoma mokesnio suma, privaloma įnešti iždan, bet vidujinis savitarpio paskirstymas pavedamas vietos organams: valstybinė mokesnių organizacija dar labai menkai išsivysčius ir pati nesugeba paskirstyti mokesnius ir todel kreipiasi į savarankiškus vietos organus — bendruomenes, luomus ir pn. Išdėstymas taikomas ir net netiesioginiams mokesniams, nustatant atperkamąją sumą. Šitos sistemos gerus privalumus matė tame, kad iždas tuo užtikrina sau tam tikrą įplaukų sumą, ir mokėtojai moka tik tiek, kiek tos bendrosios sumos jiems tenka. Savivaldybių organai išdėstymo teisėje jautė prierogatyvą ir savarankiškumo laidą. O valstybė tuo būdu mokesnių sunkumo priekaištus suversdavo vietos organams (Colbert). Bet jos trūkumai daug didesni:

1) Valstybės iždas nustoja naturalaus mokesnių priaugimo, o mokėtojai, nustoję kokiu nors būdu apdėjimo objektų, visvien privalo mokėti tokį pat mokesnį iš mažesnės dalies, nes mokesnio suma nekeičiama.

2) Vietos organams rūpi tik relatyvinis mokesnių išdėstymas, ir tarp atskirų valstybės vietų atsiranda didelis nelygumas.

3) Negalima visai šaliai vienodais pagrindais nustatyti kadastrų, — įkainojimo darbai labai menki.

Todel valstybėse, kur tinkama finansinė administracija ir kur finansiniai reikalai reikalingi stambių įplaukų, išdėstomieji mokesniai užima antraeilę vietą. Jie paliekami jungtinėse valstybėse, kaip matrikuliariniai įnašai (Vokietija). Prancūzijoj iki pastarųjų laikų objektinių mokesnių srityj buvo išdėstymo sistema; kasmet nuskirdavo tam tikrą mokesnių sumą, kurią paskirstydavo tarp departamentų. Departamentui tekusią sumą skirstydavo Generalinė Taryba tarp apygardų, o apygardų tarybos — tarp bendruomenių. Kiekvienoj bendruomenėj vietinė komisija su valstybės valdininkų pagalba paskirstydavo juos mokėtojams. Visoki skundai eidavo ta pačia tvarka ir jų išdava būdavo tik sumažinimai. Nelygumas buvo toks didelis, kad vieni departamentai buvo 2½ kartų daugiau apdedami, kaip kiti, vienos bendruomenės 10 kartų daugiau kaip kitos. Tuo būdu labiau pageidaujama mokesnių skyrimo atskiriems mokėtojams sistema, bet, žinoma, tam reikalinga paruoštos finansų administracijos; nors mokesnių skyrimo komisijose nenei-

giamas ir vietos organų dalyvavimas. Galop, jei išdėstymo mokesniai tinka realiniam apdėjimui, tai visai netinka asmeninių mokesnių pabūdžiui.

4. Mokesnių nustatymo ir ėmimo bendrieji dėsniai.

Kad paskirti kokiam nors mokėtojui mokesnio dydis, reikia viešai paskelbti apdėjimo objektas ir įkainojimas. Tai atliekama dviem būdais:

1) mokesnių arba bendruomenių valdybos valdininkų, dažnai komisijų, pagalba, dalyvaujant išrinktiems arba kviestiems mokėtojų atstovams. Abiejuose atsitikimuose kviečiami ekspertai.

2) Patys mokėtojai teikia žinių, kuriomis galima spręsti jų mokesnių mokėjimo galią. Tai pačių įkainojimas — deklaracija.

3) Pirmųjų dviejų būdų junginys.

Svarbiausias apdėdamųjų objektų aikštėn iškėlimo ir įkainojimo būdas, tai mokėtojų prievolė teikti deklaracijas. Vien valstybinio įkainojimo neužtenka: reikalinga labai tikslių davinių; net patiems paprasčiausiems asmeniniams mokesniams reikalingos tikslios žinios visų gyventojų skaičiaus, bet jos surinkti ne taip jau lengva. Apdedant kilnojamą turtą, taip pat vartojimo mokesniuose, be mokėtojų pareiškimų apsieiti negalima. Tiesioginiuose turto arba pelno mokesniuose, neturint deklaracijų, išaiškinti apdedamasis pelnas būt galima tik inkvizitoriškų priemonių pagalba. Todel, paprastai, reikalauja mokesnių valdžios patikrintų pareiškimų. Žinoma, tikrina tik labai abejingais atsitikimais; bet čia padeda pats grasinimas. Be baudos grasinimų už netikrus parodymus, pareiškimų tikrumui patvirtinti—

1) kartais reikalaujama priesaikos — doriems ir tikintiems žmonėms tai jau per smarki priemonė, o kitokiems — tai tik apgaulės ir ištvirkimo šaltinis. Todel priesaika pakeičiama garbės pasižadėjimu.

2) Tuos parodymus skelbia viešai. Bet bendrojo pelno ir turto parodymuos ši priemonė iššaukia abejonių: ja gali pasinaudoti mokėtojo konkurentai ir šiaip, linkę svetimo turto padėtimi spekuliuoti, žmonės;

3) Už netikrų parodymų nurodymą skiria atlyginimus. Bet gi tai yra mokesnių valdininkų pareiga, todel čia jei ir galimas atlyginimo, už nurodymą netikro parodymo, išmokėjimas, tai tik paskirstant bendrai visiems. Pašalinių gi asmenų toki pranešimai lygūs įskundimams ir šnipavimui.

4. Reikalaujama netiesioginių deklaracijų — iš esmės tai viena tiksli patikrinimo priemonė: asmenys ar įstaigos ,kurie žino mokėtojo padėtį, privalo patiekti davinius, kuriais būt galima lengviau išaiškinti jo pelnas ir turtas. Pav., namų savi-

ninkas privalo patiekti visų savo gyventojų sąrašą, nurodydamas buto nuomos mokesnį; šeimininkas — apie šeimos sąstatą, įmonė — apie savo tarnautojus ir darbininkus, notaras — apie turto perleidimus, rečiau skolininkas apie kreditorius. 1919 m. Vokietijos Reichsabgabenordnung įstatymas uždeda pareigas kiekvienam, kas žino mokėtojo turtą, išskyrus artimus gimines, pranešti apie tai; tik gydytojams, advokatams ir dvasininkams draudžiama išduoti žinomas paslaptis. Tokios pat pareigos kartais uždedamos bankams ir kitoms kredito įstaigoms, kurios turi pranešti apie kreditingumą, gelžkeliai ir garlaivių bendrovės apie pervežamus krovinius. Bankų pareiga teikti žinių apie jų klientus visuomet keldavo daug abejonių. Sulig R. A. O. (Reichsabgabenordnung) bankai privalo patiekti tik klientų sąrašus, bet 1919 m. Vokietijos įstatymu apie kapitalų mokesnių vengimą, bankams uždėtos platesnės pareigos. Visi toki parodymai tai tik medžiaga: mokesnių valdžiai priklauso jų tikrinimas ir mokėtojų privalomų deklaracijų taisymas. Pastarojo reikalai apsaugoti prieštaravimo ir skundimo teisė. Vienok ir anksčiau, nustatant mokesnių dydį, įkainojimo ir mokesnių dydžių nustatymo komisijoj privalo dalyvauti mokėtojų atstovai, kad gintų savo reikalus. Toliau, mokėtojas privalo turėti plačią priešinimosi teisę prieš jo turto įkainojimą ir mokesnio sumą, iš pradžių tos pat instancijon, kuri paskyrė mokesnį, o nepasitenkinus — į aukštesnę mokesnių instanciją. Jei jo skundai nepatenkinti, pildomi mokesnių komisijos nutarimai, bet mokėtojas turi teisės skūstis del įstatymų peržengimo į I instancijos administracinį teismą, o iš jo į aukštesnę instanciją. Rusijos daugumoj tiesioginių mokesnių įstatymų, jų skaičiuj ir pelno mokesnyj buvo tokia tvarka: įkainavimo prieštaravimus paduodavo į I-os instancijos įstaigas (įkainojimo, miestų, mokesnių komisijas) nesutikus su jų sprendimu, perkeldavo skundą į gubernijos komisijas arba posėdžius, kurių nutarimus skųsti buvo galima Finansų Ministerijon, o už įstatymų peržengimą į Valdantįjį Senatą. Sulig Vokietijos R. A. O. veikia šios taisyklės: vartojimo mokesnių ir muito rinkliavų vietos finansinės administracijos arba jai priklausomų organų nutarimų skundai (Anfechtung) paduodami į provincijų finansų valdybą (Landesfinanzamt)*). Jos nutarimų apskundimai (Beschwerde) — į Imperijos Finansų teismą Münchene; kitų mokesnių prieštaravimai (Einspruch) svarstomi apygardos finansų valdyboj (Finanzamt). Jos sprendimų apeliacija (Berufung) eina į finansinį teismą prie provincijos finansų valdybos, o skundas (Beschwerde) — į Imperijos Finansų teismą. Visi šie prieštaravimai, skundai, apeliacijos neprivalo stabdyti vykinimo apskųstojo nutarimo. Tiesioginių, ypatingai objektinių, mokesnių

*) Tokias valdybas steigia kiekvienoj sąjungos valstybėj arba administracinėse dalyse.

galutinai nustatyti daviniai įtraukiami į sąrašus — mokesnių dydžio knygas, iš kurių išrašas arba mokesnio lapas siunčiamas mokėtojui.

Nustačius mokesnius, seka jų ėmimas. Senesniais laikais labai praplitęs buvo mokesnių rinkimo teisės nuomavimas. Kaip ir išdėstymo sistemoj, valstybė ir čia gali iš anksto apskaičiuoti reikalingos sumos gavimą ir tuo žymiai sumažinti ėmimo išlaidas. Skirtas tas, kad išdėstymas svarbiausiai liečia mokesnių paskirstymą, o ne ėmimą. Jei ir perduodama mokesnių ėmimo sritin, tai juos ima mokėtojų atstovai, bet ne pašaliniai asmenys. Nuomos sistemoj, kai visas ėmimo reikalas pavedamas privatiniams asmenims, valstybės valdžios priežiūros neužtenka. Jei yra gera mokesnių ėmimo administracija, negali būti kalbos apie mokesnių ėmimo nuomavimą, juo labiau, kad visos ėmimo santaupos tenka ne iždui, bet nuomininkui. 18 amž. Olandijai ši sistema kainavo tiek pat, kiek 60.000 žmonių armijos laikymas. Pakeitus nuomą administraciniu mokesnių ėmimu, Ispanijos pajamos padidėjo nuo 26 iki 40 milijonų realų. Prancūzijoj, kur iš 585 mil. livrų valstybinių pajamų 166 mil. pristatydavo nuomininkai, valdiško ėmimo išlaidų buvo 6%, o išnuomavus 22%. Nuomininkui, kuris neužtikrintas kiek laiko tęsis sutartis, visiškai nerūpėjo mokėtojo likimas ir gerovė. Todel mokesnių nuomos sistema, palyginti, buvo tik labai senais laikais, Prancūzijoj, pav., laike senojo režimo, Prusijoj iki pereito šimtmečio 60-jų metų, ir žemos kultūros šalyse: Turkijoj, Persijoj, Kinuose ir t. t. Neveltui Sully vadino didžiausiais valstybės priešais Prancūzijos mokesnių nuomininkus (fermiers généreaux). Išnuomoti smulkias vietines rinkliavas pav., miestų vartų, plenfų, tiltų ir pn. nepavojinga.

Kita ėmimo forma, kai mokesnių ėmimą paveda patiems mokėtojams savitarpio laidu, kad sąžiningai eis mokesnių įplaukos. Ši ėmimo priemonė irgi parodo mokesnių valdžios organizacijos silpnumą. Tiesa, kartais tuo išvengia fisko organų savivalės ir iždui užtikrina tvarkingas mokesnių įplaukas. Senesniais laikais net netiesioginius mokesnius užtikrindavo savitarpio laidu. Bet mokėtojams šis būdas labai sunkus: sąžiningi privalo atsakyti už nesąžiningus. Ir todel iš mokesnių praktikos pamažu savitarpio laidas nyksta. Rusijoj jį panaikino 1899 m., nors faktinai buvo išnykęs daug anksčiau. Tuo būdu dabar mokesnius renka tik finansinės administracijos (Regie) parėdymais arba bendruomenių valdybų pagalba. Kartais del išlaidų ekonomijos kai kuriuos valstybinius mokesnius ima kartu su atatinkamomis vietos rinkliavomis, bendrais mokesnių lakštais. O kartais, atvirkščiai, kai kurias vietos rinkliavas renka valstybės valdininkai. Pigiausias mokesnių ėmimo būdas, kai mokesnį ima iš mokėtojo pajamų šaltino; pav., kai iždinės išskaito mokesnį iš išmokamos algos, darbdavys iš savo darbininko ar tarnautojo, bankas iš išmokamų procentų. Žyminio

mokesnio rinkliava imama rašant dokumentus ant herbinio popieriо arba lipdant žyminius ženklus. Kad palengvinti mokesnių ėmimą ir priartinti mokėtojams, kartais skiriami keliaujantieji mokesnių rinkikai; žinoma, tuo sumažina rinkimo išlaidas, nes steigimas daugelio kasų kaštuoja daug brangiau.

Kad teisingai plauktų mokesniai, svarbu parinkti tinkami mokėjimo terminai. Šis klausimas ne tiek svarbus netiesioginiams mokesniams, kur jie plaukia dalimis, sulig tais mokesniais apdėtų produktų vartojimu. Juo tinkamesni sumokėjimo terminai, tuo daugiau yra tiesioginių mokesnių įplaukų. Tokių terminų daugybė netinka fiskui, kuriam reikia tvarkyti plati buhalterija, taip pat netinka ir mokėtojams, nes nuolat tenka galvoti apie mokesnių įnašų terminus. Ypatingi valdininkai privalo būti ne tik mokesniams iš įvairių vietų paimti, bet ir sulig mokesnių rūšimis, kuriems apskaičiuoti ir imti reikalinga tam tikro pasiruošimo ir specialinių žinių. Pav., tiesioginiams mokesniams privalo būti atskiri kadastro ir mokesnio dydžio, atskiri ėmimo agentai. Be to, kiekvienos mokesnių rūšies kadastro darbus dažnai atlieka ypatingi valdininkai, o visos eilės tiesioginių mokesnių ėmimas pavedamas vienam ir tam pačiam asmeniui. Tik vartų ir muitų rinkliavas paveda ypatingiems valdininkams, nes jie privalo nuolat būti toj vietoj, kur eina prekės. Netiesioginiams mokesniams reikia skirti irgi atskiri valdininkai, pav., monopolių, žyminei rinkliavai ir pn. Bendrai imant, mokesnių apskaičiavimo ir ėmimo darbe privalo būti platus darbo paskirstymas. Bet provincijose leistinas kai kurių rinkliavų sujungimas. Prūsijos provincijose, pav., buvo tik dvi valdybos: tiesioginių mokesnių ir netiesioginių su muito rinkliavomis. Dabartinėj Vokietijos Imperijoj įsteigta bendra finansų įstaiga — Landesfinanzamt — visokioms mokesnių rūšims, kuri išdalyta į kelis skyrius. Rusijos gubernijose, atvirkščiai, buvo atskiros įstaigos tiesioginiams mokesniams ir rinkliavoms, — Mokesnių Rūmai, Akcizo Valdybos ir muito įstaigos. Kitose valstybėse taip pat del kai kurių aplinkybių nebuvo visiško tų staigų sujungimo: Anglijoj, pav., muitinių valdyba buvo atskirta nuo tiesioginių mok.; Prusijoj buvo atskiros valdybos tiesioginiams, atskiros netiesioginiams mokesniams su rinkliavomis. Prancūzijos Finansų Ministerijoj del tiesioginių mokesnių registracinės ir žyminės rinkliavos ir domėnų yra tam tikros centralinės direkcijos. Tokios pat direkcijos yra ir netiesioginiams mokesniams ir muito rinkliavoms. Galop, Rusijoj buvo tam tikri departamentai skiriamiems mokesniams ir rinkliavoms ir neskiriamiems mok., valdiškiems gėrimams pardavinėti ir muitams. Kad paskatinti mokes. ėmimo reikale, finansų administracija už geras įplaukas kartais vietos organams duoda tantjemas. Šitoji priemonė nereiktų sekti, nes čia mokesnių ėmimas iš valstybinių pareigų srities eina į privatinių įmonių sferas. Mo-

kesnių ėmimo teisingumą kartais galime užtikrinti reikalaujant iš valdininkų užstatų dažnai įnešant surinktus pinigus iš smulkių kasų į stambesnes, kad išvengti pinigų aikvojimo ir dažnų tų kasų revizijų. Po kiekvieno įmokėjimo reikia išduoti mokėtojui kvitas ir kasos knygose įrašyti mokėtojo sąskaiton. Laiku nesumokėtas mokesnis išieškomas priverstinai. Iš pradžių mokėtojui primena apie mokesnį ir paprastai paskiria neilgą terminą, Prusijoj, pav., 3 dienas. Nesumokėjus, imama pinigine bauda nuo nesumokėtos sumos. Seniau dar siųsdavo į mokėtojus specialinius mokesnių išieškotojus: toks siuntimas Prancūzijoj vadinosi „garnison colective", kai vienas išieškotojas per 10 dienų turėjo išrinkti visoj bendruomenėj nesumokėtus mokesnius; buvo ir „garnison individuelle" — tuomet, kai išieškotojas apsigyvendavo pas mokesnius nesumokėjusį asmenį. Bet toks apsigyvenimas tęsesi ne daugiau kai 2 dienas. 1887 m. tokias priemones panaikino. Iki 1879 m. Saksonijoj buvo karo ekzekucija. Senovės Rusijoj vartodavo net kūno bausmes. Pagalvės mokesnį 18 amž. išrinkdavo kaimuose apgyvendinti pulkai. Išėjus baudos ėmimo terminui, pav. 1% į mėnesį nuo nesumokėjimo dienos, nesumokėjusio turtą aprašydavo. Iš pradžių draudimą uždėdavo tik kilnojamam turtui, išskyrus tuos daiktus, kurie būtinai reikalingi nesumokėjusiam ir jo šeimai gyventi, pav., tam tikras kiekis duonos, baltinių, drabužių, lovų, darbo įrankių, sėklų, gyvulių ir pn. Šis klausimas ypatingai plačiai paliestas 1899 m. Rusijos skiriamų mokesnių ėmimo įstatyme. Bet vartojama ir kitokių priemonių. Pav., 1884 m. Saksonijos įstatymu, nesumokėjusiems arešto grąsa buvo draudžiama lankyti viešbučius, smukles ir šokių sales. Šios priemonės buvo taikomos tam tikrą laiką. Aprašytąjį turtą parduoti reikia geriausiomis sąlygomis mokėtojui, nes gavinio perteklius, atskaičius nesumokėtą mokesnį, grąžinamas mokėtojui. 1899 m. Prūsijos instrukcija reikalauja, kad turtas būt parduotas jo aprašymo vietoj. Bet praktikoj tas neprigijo, nes artimiausi kaimynai dažnai nuo pirkimo atsisakydavo. Del mokėtoją ištikusių nelaimių, nederliaus ar kitokių nelaimingų nuotikių, privalo būti lengvenybių arba kiekvienam nukentėjusiam atskirai, arba visai apylinkei, arba tam tikro mokesnio visiems mokėtojams. Kartais jomis atideda arba pratęsia mokesnio išieškojimą arba atleidžia nuo mokesnių likučių arba visos mokesnių sumos mokėjimo. Bet visa tai leistina tik išimtinais atstikimais. Tam tikras mokesnių išieškojimo aštrumas reikalingas patiems mokėtojams, nes kitaip stropūs kenčia, o blogieji mokėtojai mokesnių vengia. Šiuo atžvilgiu Prūsijoj buvo vedama teisinga politika Fridriko Wilhelmo I-jo laikais ir Prancūzijoj Napoleono I-jo laikais; Austrijoj ir Rusijoj atvirkščiai, del netinkamo ėmimo daugybė mokesnių likvidavo neišrinkta. Del to mokėtojuose mažėjo mokesnių prievolės jausmas. Pav., Austrijoj neišrinkti mo-

kesniai pasiekė — 39% visos mokesnių sumos. Nors 1864 m. jie sumažėjo iki 19%, bet užtat atskirose provincijose pasiekė net 55%. 1821/38 m. Prūsijoj, atvirkščiai, asmeninių tiesioginių mokesnių nesumokėta vidutiniškai ligi 2.87%; 1898 m. tiesioginių mokesnių — 0,7%. Prancūzijoj iš bendros tiesioginių mokesnių sumos 492,9 mil. fr., nesumokėtų buvo tik 0.3 mil. fr. 1864 m. Jungtinėse Valstybėse, nežiūrint aukštų mokesnių, iplaukos pasiekdavo 95,5—98.8%.

Teisingo mokesnių ėmimo organizavimo rodikliu yra mokesnių ėmimo išlaidos. Napoleono III-jo laikais tos išlaidos nebūdavo didesnės kai 1,28—1.36%. Įsisenėjimo laikas, išieškoti nesumokėtus mokesnius, neprivalo būt ilgas, nes kitaip trukdytusi iždinių darbas. Prancūzijoj, pav., tiesioginių mokesnių įsisenėjimui nustatyta 3 metų terminas, Prūsijoj — 4 m. Rusijoj nebuvo nustatyto mokesnių įsisenėjimo termino ir visuomet buvo galima mokesniai išieškoti. Užtat dažnai manifestais naikindavo visus nesumokėtus mokesnius ir jų sąskaitas. Nesumokėtų mokesnių išieškojimo termino pratęsimas sustabdydavo įsisenėjimo laiką. Mokesnių įstatymų peržengimas, paprastai, baudžiamas piniginėmis baudomis. Mokesnių įstatymų peržengimas—tai tie veiksmai arba apsileidimas, del kurių mokesnių iplaukos arba iš dalies arba visai sustoja. Jei tie įstatymai peržiangiami sąmoningai, bausmė privalo būt aukštesnė; taip pat padidėja išieškoma suma atatinkamai turimiems del to valstybės nuostoliams. Dažnesni įstatymų peržengimai — tai reikalaujamų žinių netiekimas arba tiekimas klaidingų žinių. Kartais net baudžia ir už deklaracijų klaidas, tik, žinoma, mažiau; apdedamųjų daiktų slėpimas, pervažiuojant valstybių sienas, gamybos procesai be valdžios leidimo, neapmokėjimas žyminių mokesnių reikalingų dokumentų ir pn. taip pat baudžiamas. Svarbesnių įstatymų peržengimu laikomas matavimo priemonių falsifikavimas, ypatingai vartojimo mokesniuose. Mažiau baudžiamas reikalaujamų žinių patiekimo pavėlavimas. Įsigyvenus bendra pažiūra, kad mokesnių srities nusikaltimai, palyginti su privatinės teisės įstatymų peržengimų, daug mažiau turi būti baudžiami. Ir įstatimdavystė tai privalo turėti galvoj: fisko nusikaltimų baudimas privalo būt silpnesnis. Vis delto pastaruoju laiku pasireiškia tendencija baudas padidinti — del gyventojų mokesnių prievolės jausmo susilpnėjimo, kad įspėt nesąžiningų mokėtojų savo mokesnių perkėlimą sąžiningiesiems. Tačiau reikia ir to neužmiršti, kad mokesnių prievolės jausmo susilpnėjimas daug pareina ir nuo paprasto šių dienų mokesnių sunkumo bei jų nelygumo. Del to ir ši reiškinį panaikinti tikriau galima mokesnių sistemą pataisius, ne aštriomis bausmėmis. Būtų, žinoma, geriau, kad ir už šituos nusižengimus bausmę skirtų ne administraciniu būdu, bet teismo keliu, kur mokesnių valdyba būtų skundėjas, bet ne bylos sprendėjas. Pa-

greitinimo dėliai mokesnių valdyboms galima leisti uždėti baudas, paliekant mokėtojui teisę perkelti bylą teisman. Laisvę atimti gali tik teismas. Pats išieškojimas paprastai sudaro piniginę sumą, kelis kartus didesnę už neįmokėtą mokesnių sumą, ir ši suma gali būti didinama nusikaltimą pakartojus. Aišku, kad turi būt sumokėti ir nesumokietieji mokesniai. Su piniginėmis baudomis surištas laisvės atėmimas ar tai del pasikartojančio nusižengimo ar del neištesėjimo baudos sumokėti. Kartais, be bausmių, dar uždraudžia tam tikram laikui verstis apdėtu mok. verslu, arba muito rinklaivose konfiskuoja prekes.

Milžiniškas mokesnių naštos augimas karo metu privertė pastaraisiais laikais išleisti visą eilę įstatymų, kuriais įvairiems mokesniams nustatomas vienodas mokesnių apskaičiavimo ir ėmimo pagrindas ir vienodos kovos priemonės su mokėjimo vengimu. Virš minėtas 1919 m. gruodžio 13 d. R. A. O. Vokietijos įstatymas apima visą ilgalaikę mokesnių praktiką. Savo reikšme jis lyginamas civiliniam kodeksui. Šis įstatymas liečia Imperijos mokesnius, t. y. tuos, kurie visi arba bent dalimi eina Imperijos iždinėn. Tuo įstatymu nustatyta:

1. Apdedamųjų turtų įkainojimo pagrindas — vadinamoji Gemeiner Wert, t. y. kaina, kuri galima gauti parduodant tą turtą paprastoj apyvartoj. Žemės sklypai, kurie nuolat naudojami žemės ūkiui, miškų ir sodų ūkiai, taip pat sklypai su trobesiais gyvenimui ar verslams įkainojami sulig pelningumu, kaip 25 kartotinė suma paprastojo gryno pelningumo, sklypai su trobesiais — vidutiniu nuomos ar samdos mokesniu, atskaitant ⅓ išlaidoms.

2. Mokėtojų pareiga tvarkyti knygas ir duoti parodymus: vedą prekybos knygas, reikalaujant mokesnių valdžiai, jas privalo patiekti. Neverčiami įstatymu vesti knygų mokėtojai visvien privalo užrašinėti savo įplaukas, jei jų apdedamasis pelnas viršija 10.000 markių. Reikalaujamus, mokesnių tikslais, parodymus privalo tiekti ir ne mokėtojai; nuo tų pareigų atsisakyti gali tik mažuma; ši privilegija neliečia bankų ir taupomųjų kasų. Jie privalo tiekti savo klijentų sąrašus, bet nieku būdu ne sąskaitas pavienių asmenų.

3. Mokesnių įstaigos turi teisės aiškinti visus liečiančius mokesnius klausimus, šaukti mokėtojus pasiaiškint, reikalauti iš jų knygų ir sąskaitų, taip pat reikalauti parodymų patvirtinimo priesaika arba garbės pasižadėjimu.

4. Sulig R. A. O., išieškojimas visų pirma pasireiškia piniginėmis baudomis nuo 20 iki 1 mil. mark., bet atskirais mokesnių įstatymais leidžiamos dar didesnės baudos; be to dar nusikaltėlis gali būt pasmerktas kalėti, sumokėti bylos vedimo išlaidas, mokesniais apdėtos jo prekės gali būt konfiskuotos ir pn. Su bausme jungiamas kartais pilietinės garbės atėmimas. Be to, Provincijos Finansų Valdyba, žiūrint aplinkybių, nusikaltėliui gali uždrausti visai arba laikinai jo verslą arba profesiją.

1919 m. birželio 24 d. išleistas papildomas įstatymas 1918 m. liepos 20 d. mokesnių vengimo įstatymo. Šituo įstatymu:

1. Visi Imperijos valdiniai ir asmens, atsisakę vėliau 1914 m. rugpiūčio 1 d. tos pavaldinybės, nors ir apleido savo gyvenimo vietą Vokietijoj, privalo mokėti Vokietijos asmeninius mokesnius visus karo metus ir dar 3 metus karui pasibaigus. Be to dar imama valstybinių mokesnių 2½ kartotinio dydžio, kurių ¾ tenka bendruomenėms.

2. Išvažiuodami nuolatai gyventi užsienin, tie asmens privalo patiekti mokėjimo laidą nuo 20—50% viso savo turto sumos. Toks laidas reikalaujamas ir tuo atveju, jei tariama, kad gali užslėpti turtą nuo apdėjimo. Vietoj vertenybių užstatymo, dažnai pasitenkina rimtų bankų garantijomis. Praktikoj visos šios priemonės labai suprastintos.

3. Peržengimas šio įstatymo baudžiamas 3 mėn. kalėjimo, pilietinės garbės atėmimu ir iki 100.000 m. bauda. Jei įstatymas peržengtas be tikslo išveigti mokesnio, tai bauda sumažinama iki 20.000 m. Teismo sprendimas skelbiamas viešai. Nusikaltėliui galima atimti Vokietijos pilietybę; ši bausmė pereina žmonai ir vaikams, išskyrus ištekėjusias dukteris. Toks asmuo galima iš Imperijos išsiųsti. Leidžiama grįžti Vokietijon ir nuimama bauda, jei sumokamas neįneštas mokesnis ir 5% ir laisvu noru patiekiamas mokėjimo laidas.

Šis įstatymas nustoja galios praėjus 3 metams nuo karo pabaigos. Be to, dar išleistas įstatymas kovoti su kapitalų bėgimu: juo griežtai žiūrima, kad kapitalai neitų užsienin per bankus, draudimo įstaigas ir paštus. 1918 m. taip pat ir Prancūzijoj išleido įstatymą kovai su mokesnių vengimu. Įpėdiniams ir bankams uždėtos sunkios prievolės, jas nepildantieji aštriai baudžiami. Seifas atidengti galima tik savininkui mirus, dalyvaujant notarui; jų turinys užprotokoluojamas. Bankai privalo pranešti fiskui apie kiekvieną seifo samdymą ir patiekti samdančių pas juos sąrašus. Paveldėtojų deklaracijų pilnumas ir tikrumas tvirtinamas iškilmingu liūdymu. Nusižengimai baudžiami Baudž. Kodeksu. Visos vertybės, iš kurių palikėjas per 6 pastaruosius mėn. gavo pelną, priklauso palaikų masei. Išleista ir kitokios krypties įstatymų, būtent: kad paskatint teikti tikresnius parodymus, 1913 ir 1920 m. Vokietijoj buvo išleisti įstatymai apie vad. Generalpardon, kuriais atleisdavo ne tik nuo baudos, bet ir nuo mokesnio primokėjimo tuos asmenis, kurie prieš bylos užvedimą nustatytu laiku pareiškia savo pajamas ir turtą.

Tuo pat būdu **Lietuvoj** 1919 m. lapkričio 26 d. išleistas panašus R. A. O. įstatymas apie valstybinių mokesnių ėmimą. Šis įstatymas, be bendrųjų dėsnių, nustato mokesnių įstaigų organizavimo pamatus ir nurodo, kaip apskaičiuoti ir imti mokesnius. Tuo įstatymu prie valstybinių mokesnių priskiriami ne tik tie, kurie visi ar bent iš dalies eina valstybės reikalams, bet ir tie, kurie tenka savivaldybėms. Bet tas ir visiškai teisinga: vietos mokesniai tenkina tokius pat svarbius, kaip ir valstybės išlaidos, reikalus; juos privalo imti ta pat tvarka, kaip valstybinius arba bent valstybės priežiūroj. Kadangi šių mokesnių šaltinis tas pat kaip ir valstybinių — tautos pajamos, todėl valstybinių mokesnių ėmimo tvarka turi tikti ir vietos mokesniams. Valstybiniai mokesniai nustatomi įstatymo keliu ir yra Finansų Ministerijos žinioj; apskrityse ir miestuose yra mokesnių inspektoriai, jų padėjėjai, mokesnių komisijos ir akcizo reikalams specialiai akcizo kontrolieriai. Mokesnių inspektoriai — tai vyriausi vietos fisko valdininkai, kurių žinioje taip pat yra ir akcizo rinkliavos. Nors ši pastaroji prievolė praktikoj nepildoma. Kiekvienai apskričiai skiriamas vienas inspektorius, bet gali būti vienas ir dviem apskritims. Dideliuose miestuose ir apskrityse skiriami inspektorių padėjėjai. Kiekvienoj apskrityj, inspektoriui pirmininkaujant, steigiamos mokesnių komisijos; į ją įeina du apskrities tarybos nariai, bent vienas miesto Tarybos narys ir inspektoriaus pakviesti nusimaną vietos gyventojai , nedaugiau kaip vietos savivaldybių atstovų skaičius, apskrities valdininkas, apskrities iždininkas ir, reikalui esant, kitoki inspektoriaus kviečia-

mi atstovai. Komisija šaukiama esant reikalui, bet ne rečiau karto per mėnesį. Susirinkimas laikomas teisėtu, kai dalyvauja inspektorius ir bent du komisijos nariai. Visiškai suprantama, kad vyriausias vaidmuo tenka mokesnių inspektoriui — jis atsakingas už visus mokesnių reikalus.

Mokėtojų atstovų vaidmuo apibrėžtas labai silpnai: visų pirma jie sudaro tik mažumą, palyginti su fisko atstovais. Paskui, juos kviečia mokesnių inspektorius savo nuožiūra ir susirinkimas teisėtas ir be jų dalyvavimo. Be to, nėra jokių nurodymų, kaip sprendžiami reikalai komisijoj; todėl reikia manyti, kad balsų dauguma, tuo tarpu mokėtojų atstovų balsų tik mažuma. Gali atsitikti, kad ir inspektoriaus balsas su mažuma: jis turėtų turėti teisės protestuoti ir perkelti bylą aukštesnėn instancijon.

Įstatyme inspektorių pareigos apibrėžtos labai plačiai. Jų kompetencija daugumoj labai panaši į Rusų įstatymų mokesnių inspektorių kompetenciją: jon įeina įvairių mokesnių ir rinkliavų įplaukų saugojimas, apdedamųjų objektų apskaičiavimas ir įkainojimas, iždinės ir kitų mokesnius renkančių įstaigų patikrinimas (šiuo atveju inspektoriui tenka svarbiausias vaidmuo), ministerijai reikalingų įvairių žinių apie mokesnius, mokesnių objektus, žemės ūkio, prekybos ir pramonės padėtį apskrityje rinkimas ir grupavimas ir kitokių ministerijos parėdymų vykinimas. Galop, mokesnių inspektoriams pavestas techninis mokesnių apskaičiavimo darbas: jie ir jų padėjėjai paruošia mokesnių lapus ir išsiuntinėja juos mokėtojams: pirmiau tai buvo Mokesnių Rūmų pareiga. Vadinasi, apskrityse jie tartum eina Mokesnių Rūmų pareigas.

Savo laiku Rusijoj po ilgalaikio mokesnių inspektorių darbo, kilo sumanymas įsteigti mokesnių inspektoriaus žinioj mokesnių valdybas, kurios būtų labiau prieinamos gyventojams, kaip Mokesnių Rūmai. Greta jų buvo manoma įsteigti inspektorių kanceliarijas su reikalų vedėjais. 1914 m. įvedė darbą reikalų vedėjams, kurie sudarė būsiančių mokesnių valdybų užuomazgą. 1919 m. mokesnių įstatymas tuo reikalu nieko nesako. Mokesnių inspektorių pareigų painumas, jų reikšmė gyventojų finansiniame ir ekonominiame gyvenime, jų svarba pačiam fiskui — visuomet skatindavo suteikti mokesnių inspekcijoms daugiau inteligentingų darbo jėgų. Nuo pat mokesnių inspekcijų įsteigimo 1885 met. Rusijoj į jas priimdavo asmenis tik su aukštuoju mokslu. 1899 m. įstatymu tai patvirtino, ir iš tiesų Finansų Ministerija to prisilaikė griežtai. Visa to išdava buvo ta, kad mokesnių inspekcija tapo teisingiausia vietos valdymo įstaiga, kur nebuvo išnaudojimo ir kyšių; gyventojai jai pasitikėjo, ji veikė ne mašinaliai, bet sąmoningai ne tik iždo, bet ir mokėtojų reikalais. Geistina būtų tokio cenzo reikalavimas ir Lietuvoj; labai gaila,

kad 1919 m. įstatyme nėra tokių nustatymų, gal būt del tinkamų asmenų trūkumo.

Kiti 1919 m. įstatymo straipsniai nurodo bendras mokesnių apskaičiavimo ir ėmimo taisykles. Gavusieji mokesnių lapus nustatytu laiku privalo sumokėti mokesnius, už laiko praleidimą išieškoma 1% bauda mėnesiui. Mokesnių ėminas nenutraukiamas ir tuomet, kai mokėtojas paduoda skundą del neteisingo mokesnio paskyrimo. Skundai paduodami inspektoriaus paskirtu laiku ir svarstomi apskrities mokesnių komisijoj: nepatenkinti šios komisijos sprendimu, vieno mėnesio laike gali skųstis Fin. Prek. ir Pram. Ministerijon. Šitos taisyklės negenėtinai apsaugo mokėtojų reikalus. Mokėtojas privalėtų turėti teisės skųsti jo turto įkainavimą dar prieš mokesnių lapo atsiuntimą ir tuo patim padėti fiskui nustatyti mokesnis. O šita apskundimo stadija kaip tik nenumatyta. Tuo tarpu toki skundai dažnai galėtų pašalinti bereikalingus skundus, bereikalingai sunkiai išieškotus mokesnius ir reikalingumą grąžinti išrinktas sumas, kas pačiam fiskui nelengva. Vėl, apskundimo terminas privalėtų būti nustatytas įstatymu, o ne mokesnių inspektoriaus. Laiku neįmokėto mokesnio suma turėtų būti ir išieškoma prievartos keliu. Betarpiškai žiūrįs mokesnių įplaukimo organas—tai miesto ir apskrities milicija. Ji reikalauja iš mokėtojų mokesnių įmokėjimo įrodymų ir jų negaudama, mokesnių inspektoriaus ar apskrities viršininko parėdymais, reikalauja, kad per mėn. būtų mok. sumokėtas arba patiekta, laike trijų dienų po sumokėjimo, sumokėjimo kvita; jei visa tai nepildoma, tai ji privalo aprašyti visą mokėtojo kilnojamąjį turtą arba suareštuoti jo pajamas, algą ir pn. Šis dėsnis gan tikslus, bet nevisiškai teisingas: milicija pati nelaikoma mokesnių išieškojimo organu, visa tai ji atlieka tik mokesnių inspektoriaus liepimu, kuris ir privalo prižiūrėti mokesnių rinkimo. Todel, milicija, įteikus mokesnių lapus, gali reikalauti iš mokėtojo sumokėjimo įrodymų; negaudama tų įrodymų, privalo tai pranešti inspektoriui ir laukti jo parėdymų. Kitaip kiltų daug nesusipratimų: pav. mokesnių komisija savo nutarimu mokesnius atideda, o milicija, nieko apie tai nežinodama, gali jų reikalauti. Antra, tasai mokesnių sumokėjimo įrodymų teikimas milicijai visai bereikalingas: juk iždinėj yra visos reikalingos knygos, iš kurių aiškiai matyti, kas mokesnį sumokėjo. Iš tų knygų mokesnių inspektorius visuomet gal matyti, kas dar nesumokėjo. Paskui, įstatyme, skaičiuojant turtą, kuris galima aprašyti, ir parduoti, nėra jokių nurodymų į būtino reikalingumo daiktus, kurių visiškai nereiktų laikyti išieškojimo priemonėmis. Aprašius milicija skelbia apie aprašyto turto pardavimą, bet ne anksčiau, kaip mėnesis nuo aprašymo dienos. 1919 m. įstatyme taip pat nenumatyta ir pardavimo tvarka. Jei aprašyto kilnojamo turto mokesnio, baudos ir pardavimo išlaidoms padengti neužtektų, tuomet milicija privalo aprašyti dalį ar visą

nekilnojamąjį turtą ir paskirti jo pardavimą po mėnesio (gal būt po trijų mėn.), pranešus apie tai inspektoriui. Čia irgi pasireiškia įstatymo nepilnumas: mokesnių inspektorius turėtų žinoti visą išieškojimo eigą, o įstatymu jam privalo pranešti tik apie nekilnojamo turto pardavimą. Ištikus mokėtoją nenumatytoms nelaimėms (gaisras, liga, mirtis ir pn.), mokesnių inspektorius gali sulaikyti pardavimą ir iškelti mokesnių inspekcijoj mokesnio panaikinimo ar atidėjimo klausimą; ton pat įstaigon kreipiasi šiuo atveju ir mokėtojas; svarstoma visa tai bendrąja tvarka.

Visi gyventojai ir visos įstaigos, neskiriant nė valstybinių, privalo patiekti mokesnių inspektoriui visas jo sritį liečiančias žinias ir teikti jam visokios pagalbos. Asmens, to nepildą arba suteikią neteisingų žinių, taip pat neišpildę mokesnių inspektoriaus mokesnių ėmimo teisėtų įsakymų, baudžiami administraciniu būdu pinigine bauda arba traukiami teisman.

V. Tiesioginiai mokesniai.

Tiesioginiai mokesniai skiriami dviem svarbiausiom kategorijom: realiniai arba objektiniai mokesniai ir asmeniniai mokesniai. Pralobimo mokesniai artimesni asmeniniams.

A. Realiniai mokėsniai.

Istorinėj mokesnių sistemų išsiplėtimo apžvalgoj buvo išdėstytas realinių mokesnių atsiradimo procesas. Ūkinis gyvenimas darėsi vis sudėtingesnis, pirmykštė bendro turto sudėtis painesnė ir tam tikro asmens viso turto ir pelno įkainojimas mokesniams tapo žymiai sunkesnis. Pamažu atsiranda mokesniai atskiroms pelno ir turto rūšims. Jiems atsirasti padėjo nepaprastai aukšti pelno ir turto visos sumos mokesniai, nes toji suma buvo reiškiama labai savivališkai. Mokėtojui garantuotų įkainojimų nebuvo jau vien del blogo finansų tvarkymo ir piliečių laisvės varžymo. Mokesnius skirstydavo beveik nežiūrėdami mokėtojų lėšų. Tas nė kiek nekliudė, o tik palaikė grynai fiskalinius būdus ieškoti turtingumo pažymių. Tokia padėtis pašalinti buvo galima tik vienu budu: palikti šalyje mokėtojo asmenį ir, nežiūrint subjektyvinių valdymo sąlygų, mokesniais apdėti tik turtą. Jau 15 ir 16 amž. tokių bandymų griebėsi Vokietija, Šveicarija, Austrija, įvesdamos turto rūšių arba, tikriau, išviršinių turto žymių teisingą įkainojimą: armenims viena kaina, vynuogynams — kita, pievoms — trečia. Kartais vietoj įkainojimo tiesiog nurodomas nuo tam tikro apdėjimo vieneto mokesnio dydis. Buvo ir tam tikrų įkainojimų ūkio daiktams (kviečių, rugių, karvės, jaučio, medžiagos ir t. t.). Asmenų sąrašai keičiami turto sąrašais. Tokiam mokesnių objektyvinimui padėjo valdovų noras pasilaikyti sau mokesnius iš turtų, esančių jo žemėse, nežiūrint kur išsikelia jų valdytojas. Tai labai svarbus klausimas prie tų laikų Vokietijos teritorijos smulkumo. 17 amž. Anglijoj, kaip žinome, landtax virsta žemės mokesniu, o pirmykštės išvaizdos pelno mokesnis esmėje yra objektinių mokesnių junginys. Prancūzija, ypatingai pirmosios revoliucijos metu, palieka senus apdėjimo metodus ir galutinai pereina prie objektinių mokesnių sistemos, stengdamosi atskirti mokėtoją nuo mokesnio rinkėjo ir palikti jį vien įstatymo priklausomybėj; todel parceliavimo kadastro pagrindan buvo dedamas žemės mokesnis, kitų objektinių mokesnių pagrindas buvo išviršiniai pažymiai: durų, langų skaičius, buto

nuomos mokesnis, prekybos ir pramonės buto nuomos mokesnis, įmonės vieta ir t. t. Prancūzijai tokia tvarka labai tiko, nes iki pastarųjų laikų kiekviena pastanga pereiti į bendrąjį pelno mokesnį sutikdavo smarkaus pasipriešinimo. Ir dabar vadinasis impôts cedulaires, apie kurį buvo kalbėta istorijos apžvalgoj, yra iš dalies atskirų pelno rūšių apdėjimas, grynai objektyvaus pobūdžio, nežiūrint kai kurių įsiskverbusių asmeninių elementų. Žemė, pav., apdedama sulig vidutine nuoma, atskaitant 20% išlaidoms ir perkainojama vieną kartą per 20 metų. Tokia pat tvarka gyvenimo ir pramonės butams. Prekyba ir pramonė, mokėtojui norint, apdedama sulig paskutinių 3 metų pelnu, apskaičiuotu, pritaikant tam tikrą koeficienta, kiekvienai apyvartos rūšiai.

Žemės ūkyje pelno mokesnio pagrindu yra objektyvus įkainojimas, tas pat kaip žemės mokesniui. Jokių atskaitymų ir pakeitimų, žiūrint mokėjimo galios, nėra. Kaip jau matėme— 19 amž. Vokietijoj realiniai mokesniai galutinai išsivystė, o kitose valstybėse visiškai ar jų dalis pavesta bendruomenėms. Todel atskirų valstybių apdėjimo pagrindu buvo svarbiausiai turto ir pelno mokesniai. Bet pastaruoju pokariniu metu Imperijos finansiniai reikalai verčia ją vėl paimti savo žinion visus asmeninius pelno, turto ir palaikų mokesnius, paliekant atskiroms valstybėms objektinių mokesnių sritį. Van den Borghtas teisingai pabrėžia, kad pastarieji taps atskirose valstybėse vyriausia tiesioginio apdėjimo forma. Ir iš tikrųjų, daugumoj Vokietijos valstybių jau išleista vietinių realinių mokesnių sutvarkymo ar pertvarkymo įstatymų, pav., 1920—21 m.— Hesene, 1920 m. — Meklenburge - Šverine, 1920 ir 1921 m. Bavarijoj ir t. t. Šitie gyvenimo faktai aiškiai įrodo, kad visi ginčai apie realinių mokesnių reikalingumą ir nereikalingumą bei jų pakeitimą asmeniniais yra tušti.

Prof. Kulišeris, pav., nori įrodyti, kad greitu laiku realinius mokesnius išstums pelno ir turto mokesniai; kad realiniai mokesniai vis daugiau įgauna asmeninių mok. elementų, kurie juos tik skaldo; kad jie tik praeities liekana, kuri blogiausiame atsitikime galėtų būti fonduotų pajamų apdėjimo priedu. Bet tai galima ir kitu būdu padaryti. Įrodymui ima tas Vokietijos ir kitas valstybes (Prūsiją, Saksoniją, Badeną, Daniją, Švediją, Norvegiją), kur realiniai mokesniai jau atgyvenę ir pakeisti dviem asmeniniais pelno ir turto mokesniais.

Vienok, prisiminus istorinės mokesnių apžvalgos faktus, matyti, kad visa tai neteisinga. Tai, kad realiniai mokesniai iš valstybinių tarpo perėjo į komunalinius, dar nereiškia, kad jie jau atgyveno. Štai skaitmeniniai daviniai: 1912 m. daviniais, Prūsijos miestuose iš 582 mil. m. tiesioginių mokesnių įplaukų, realiniams mokesniams teko 238 mil. m. arba 41%; 84 didžiuosiuose Vokietijos miestuose (virš 50 tūkst. gyventojų) realiniams mokesniams teko 225 mil. m., pelno mokesniams 299 m.m.

Paskui. 1920 m. daviniais, Imperija, įtraukus į valstybės biudžetą visus asmeninius mokesnius, pataria atskiroms valstybėms išnaudoti realinių mokesnių sritį: 1924 metų sąmatiniais daviniais, tie mokesniai siekė 950 mil. mk. ir sudarė apie 32% atskirų jungtinių valstybių visų paprastųjų pajamų. Kulišerio nuomone, Anglija iki pastarųjų laikų pripažino tik vieną pelno mokesnį, su mažu priedu—namų mokesniu. Bet istorinėj mokesnių apžvalgoj mes matėme, kokį pelno mokesnį įsivedė pas save Anglija: tai buvo visų objektinių mokesnių vienu vardu sujungimas, kuris tam tikram laipsnyj dar pasiliko iki šių laikų. Italijoj, sako prof. Kulišeris, pripažįstamas taip pat tik vienas pelno mokesnis, nors mokesnis nuo nekilnojamojo turto užsiliko. Štai skaičiai: 1914—15 m. biudžetu „imposta sui redditi di richerza mobile" — nekilnojamų kapitalų pelno mokesnis apskaitytas 336 mil. lyrų, o realiniai žemės ir trobesių mokesniai— 196 mil. lyrų ir t. t., ir t. t. Nėra kas ir kalbėti, kad Anglijoj, pav., visi komunaliniai mokesniai tenka mokėti iš nekilnojamojo turto. Todėl sakyti, kad realiniai mokesniai nyksta, priėmus pelno ir turto mokesnius, nėra jokio pagrindo. Daug teisingiau bus, jei sakytume, kad ekonominių aplinkybių įtakoj, realiniai mokesniai dažnai įgyja asmeninių elementų, bet tik dėl to jie nevirsta asmeniniais mokesniais, bet dar labiau atgyja. Apdėjimas atskirų turto objektų savaime yra taip naturalus, taip patogus fiskui ir mokėtojui, kad jį panaikinti, nors tai niekur nevykdoma, galima tik teoretiniais samprotavimais. Reikia tik prisiminti, kad toks panaikinimas logiškai veda prie vieno tiesioginio asmeninio mokesnio susidarymo, — ir tai įrodo negalėjimą panaikinti. Nieko panašaus nėra Vokietijoj: ten Imperija, atskiros valstybės ir bendruomenės tarp savęs pasidalino įvairias mokesnių rūšis, bet visiškai jų nepanaikino. Atvirkščiai, imperija, paėmus visas asmeninio mokesnio šakas, atskiroms valstybėms rekomenduoja realinių mokesnių sritį. Todėl teisingiau bus pripažinti objektinius mokesnius naturaliniu reiškiniu mokesnių srities, išaiškinti jų privalumus ir trūkumus ir nurodyti kelius, kaip tuos trūkumus pašalinti.

Pagrindinės realinių mokesnių žymės, dėl kurių juos skiria atskira kategorija, sekančios. — Visų pirma objektyvumo principas: apdėjimo objektas skiriamas nuo subjekto, turtas nuo savininko. Asmeninis apdėjimas jungia visas vieno asmens turto ir pelno rūšis. Realinis apdėjimas tokio jungimo nereikalingas; atvirkščiai, jis skaido turtą arba pelną į jų sudėtines dalis ir apdeda kiekvieną atskirai. Tuo būdu atsiranda žemės, namų, verslų, kapitalų mokesniai. Kiekviena turto rūšis apdedama vienokiu būdu: visų žemininkų — žemės, namų savininkų — namai ir t. t., nesiskaitant visiškai su kitomis tų žemininkų ar savininkų pajamų rūšimis. Apdedant kiekvieną objektą, nežiū-

rint valdymo sąlygų, reikėjo susekti ne tikrasis pelnas, kuris visuomet parcina nuo šeimininko asmens, bet tik nustatyti, kokį pelną gali atnešti tas daiktas normalinėse sąlygose, valdant bet kokiam savininkui. Vadinasi, realinis apdėjimas paremtas ne tikrais pajamų daviniais, o tik galimo pelno vidutiniais daviniais. Tada čia imami žinomi turto tipai, kuriems prilyginami ir kiti tos pat rūšies apdėjimo objektai, pav., nustatomas tam tikros rūšies dešimtinės armenų grynas pelningumas ir taikomas visoms tos pat rūšies armenų dešimtinėms, visiškai nežiūrint jų tikrojo pelno; apskaičiuojama vidutinė tam tikros rūšies namo kubinio metro kaina ir taikoma įkainojant visus tos pat rūšies trobesius; turimaisiais daviniais apskaičiuojamas apyvartos % dydis tam tikros rūšies įmonėms ir taikomas visoms tos pat rūšies įmonėms. Kai kada išvedami vidutiniai daviniai ir kitokiu būdu: pav., apskaičiuojama kiekvienam gyvenamam namui jo vidutinis metinis pelnas, pasiremiant kelių metų daviniais, o paskui tam tikra norma atskaitomas žinomas %, pav., 25 arba 40 % eksploatacijos reikalams. Tas procentas išvedamas bendraisiais daviniais apie tai, kokia pajamų dalis reikalinga valdymo išlaidoms. Kartais tas procentas nustatomas visai valstybei, kartais kiekvienam miestui atskirai. Vienas vidutinio įkainojimo būdas, ypatingai senesniais laikais, buvo % % apskaičiavimas išviršiniais pažymiais. Pav., nustatant žemės mokesnį sulig valdymo plotu, spręsdavo dirvos kokybę, ūkio sistemas ir pn.; trobesių mokesnis paremtas klasiniu paskirstymu arba įkainojimu sulig vietos sąlygų galimu nuomos mokesniu; įmonių mokesnis gi visiškai priklausė išviršinių pažymių, pav., darbo jėgos kiekio, arklių arba garo mašinių jėgos kiekio, žaliavos arba dirbinių rūšies ir kiekio, nuomos už įmonės būtį ir pn. Ieškoma buvo tų tipinių pažymių, kurie lengvai pastebimi ir veikia ūkio dydį. Jais stengiasi nustatyti vidutinį apdedamojo objekto pelningumą. Tuo būdu kiekvieno objekto mokesnių prievolės tūris apskaičiuojamas tais pažymiais. Vėliau tokio skaičiavimo būdo jau nepakakdavo, ir mokesnių technika pradėjo ieškoti naujų pelningumo nustatymo pažymių, priimdama kartais objektinių mokesnių sritin kai kuriuos subjektinius elementus.

Visi tam tikro mokesnių objekto išviršiniai pažymiai įtraukiami sąrašan, kuris vadinamas „kadastru". Žodis „kadastras" kilęs iš lotinų kalbos žodžių--capitationis arba capitum registrum. Paskutiniuoju Romos istorijos laikotarpiu capitatio reiškė žemės arba pagalvės mokesnį. Viduramžių lotinų kalboje pasidarė capdastrum ir catastrum. Caput — atskiras apdėjimo objektas. Kadastrinėse arba mokesnių knygose ir sąrašuose (įrašų knygos senovės Rusijoj) tilpsta visi tie apdedamojo objekto pažymiai, kurie nurodo jo mokamąją galią. Juose randami visi

aprašymai ir skaičiai, kad apdėjimo pagalba galima apskaičiuoti kiekvieno objekto mokėjimo prievolė. Įtaisymas tokio kadastro reikalauja brangių veiksmų ir ilgo laiko. Todel kadastruojami tik tie objektiniai mokesniai, kuriais apdedami tik mažiau ar daugiau pastovūs daiktai. Visų pirma tai žemės, trobesių ir pramonės mokesniai; mažiau tinka kadastravimas naujai realinių mokesnių sričiai (tiems, kurie turi pelno mokesnių bruožų) pav., kapitalų ir uždarbių mokesniai. 19 amž. pradžioj dauguma valstybių stengėsi pastatyti kadastrinius darbus kiek galint į geresnes sąlygas, nes nuo jų parėjo realinio apdėjimo sekmingumas. Kur tai pasisekdavo, tai ten realiniai mokesniai daugiausia priešinosi asmeniniams (Prancūzija, Bavarija, Viurtenbergas).

Galutinas mokesnių dydžio nustatymas priklauso mokesnių įstaigoms. Esant realiniams mokesniams, principe deklaracijos nereikalingos. Jei iš mokėtojų reikalauja parodymų, tai tie parodymai neliečia apdedamąjį objektą, tik padeda surasti išviršinius pažymius, kurie yra žalia medžiaga tolymesniam įkainojimo darbui. Tą darbą paprastai atlieka įkainojimo komisijos, kurių sudėtin įeina iš dalies valdininkai, iš dalies mokėtojų atstovai ir, reikalui esant, papildomos ekspertais ar šiaip žmonėmis, gerai žinančiais vietines ir asmenines sąlygas. Atsiradus realiniuose mokesniuose daugiau subjektinių elementų, atsiranda mokėtojų deklaracijos, bet tik ten, kur negalima nustatyti grynai objektingo pelningumo. Visai realinių mokesnių tvarkai atatinka pastovūs mokesnių dydžiai. Mokesnio dydis nustatomas arba visam laikui arba keičiamas labai retai. Jeigu realinis mokesnis išdėstomasis, tai jo pastovumas pareina nuo kadastro pamatų tvirtumo. Todel tai realiniai mokesniai nevisiškai atatinka mokesnių elastingumo reikalavimams: jie sunku pakelti. Tuo tikslu griebiasi asmeninių mokesnių arba realinių mokesnių sritin įveda techninius apdėjimo būdus. Realiniai mokesniai neatskaito skolų procentų, nes jie žiūri tik apdedamojo objekto. Skolos gi yra asmeninio pobūdžio tik vieno asmens prievolė antram ir reiškiamos tik tiek, kiek jos laiduotos turto užstatu (ypotekos, nekilnojamojo turto užstatu, kilnojamojo turto įkaitu laiduotos skolos). Todel realiniuose mokesniuose visiškai neleistinas skolų atskaitymas, nors apdedamojo objekto grynam pelnui nustatyti reikalinga atmesti iš bendrųjų pajamų gamybos išlaidos, o skolų procentai į minėtas išlaidas įeina. Reikia skaitytis su tuo, kad per didelis skolų % atskaitymas sumažintų realinių mokesnių finansines išdavas. (Todel ir leidžiamas dvigubas apdėjimas: skolininkų skolų procentų ir kapitalisto gaunamųjų procentų). Nors ir priešingai principui, daugėjant subjektyviems elementams, kai kuriuose realiniuose mokesniuose lei-

džiama atskaityti skolų išmokėjimus, pav., apdedant kapitalo pelną ir pramonę. Arba skolininkui suteikiama teisė, sumokant % % kreditoriui, atskaityti mokesnį nuo šitų sumokėjimų. Tuo pat būdu daromos ir kitos ataskaitos, pav., kapitalinių išlaidų, nuolatinių prievolių, amortizacijos nurašymų ataskaitos daromos ne individualiai iš bendrųjų pajamų, bet vidutiniais dydžiais. Išdava ta, kad apdedamas ne grynas tikrasis pelnas, o kažin kas vidurinis tarp grynojo pelno ir pelno brutto. Bet ir šičia pamažu įsiskverbia subjektyvinių elementų. Bendrai galima sakyti, kad mokesniuose nekreipiama domės į aplinkybes, šiaip ar taip veikiančias subjekto mokėjimo galią. Realiniai mokesniai nepripažįsta nuo mokesnių laisvo existenzminimumo, progresinių mokesnių dydžių, nekreipia domės į šeimyninę mokėtojo padėtį arba aplinkybes, kurios tiesiog mažina subjekto mokėjimo galią. Tik daug vėliau ir čia surado geresnius asmeninio apdėjimo metodus. Šiais pradais dabartinis mokslas apibūdina realinio apdėjimo ryškiausius bruožus. Bet koki nukrypimai vadinami subjektiniais apdėjimo elementais realinių mokesnių srityje. Teorijos atžvilgiu gal tai ir teisinga. Bet turto ir pelno mokesnių srityje, t. y. grynai asmeniniuose mokesniuose, yra daug bendrų bruožų su realiniais. Ar iš to galima daryti išvadą, kad del to jie tampa realiniais? Pav., daugelyj įstatimdavysčių pelnas apdėti pelno mokesniams skaičiuojamas dviem būdais: jei tai nuolatinis pelnas — tai sulig menamu arba laukiamu pelnu mokesnių metams, o jei nenuolatinis pelnas — vidutiniu dydžiu keletos pereitų metų daviniais. Turto mokesnis apskaičiuojamas paprasta turto kaina — Gemeiner Wert. Tai ne tikroji kaina, už kurią buvo parduotas turtas, bet ta, kuri galima buvo gauti parduodant, t.y. grynai spėjamas dydis. Kai del žemės turtų, tarnaujančių žemės ūkiui, miškininkystei, sodininkystei ir pramonės reikalams, dažnai imamas vidutinis grynas pelnas ir dauginamas 25; užstatytiems trobesiais sklypams — vidutinis nuomos arba samdos mokesnis pakutinius 3 metus, taip pat daugintas 25. Visa čia pareina nuo sąlygų ir spėjimų. Kaip gi iš tikrųjų nustatyti kaina, kuri galima gauti parduodant visai neparduodamo turto, jei ne išviršiniais pažymiais, lyginant tą turtą su kitais panašais, tikrai parduotaisiais turtais. Bet tai jau bus kadastrinis įkainojimas, tik rejestran neįtrauktas, tinkąs ne keliems, bet vienam kartui. Tada nėra kas kalbėti apie pereitų metų vidutinio pelno įkainojimą kapitalizacijos keliu. Vadinasi, charakteringas skirtas tarp asmeninio ir realinio apdėjimo ne įkainojimo būduose: ir vienam ir antram įkainojama tais būdais, kurie praktikoj įvykinami ir galimi.

Ir iš tikrųjų, kaip gi įkainuoti turtas, kuris nebuvo arba tik labai senai buvo parduodamas. Noroms nenoroms reikia spėlio-

ti, ieškoti išviršinių pažymių ir pelno kapitalizacijos, nors tokiu būdu įkainotas turtas gali visiškai neatatikti tikrajai pardavimo kainai. Maža to, tikroji pardavimo kaina negalėtų būti apdėjimo pagrindu, nes turtas galima parduoti įvairiausiomis sąlygomis, kurios didina ar mažina jo kainą. Todel dar kartoja, kad ne įkainojimo būdais skiriasi realiniai ir asmeniniai mokesniai. Tat kuo gi? Tik vienu: pirmųjų objektiniu pobūdžiu. Kaip jau anksčiau sakyta, apdedami realiniais mokesniais daiktai, nežiūrint to, kam jie priklauso. Suprantama, kad esant tokioms sąlygoms, apystovos, didinančios ar mažinančios mokėjimo galią, neimamos galvon; jokio existenzminimumo čia nėra ir kalbos apie jį būti negali.

Jei kai kurių kategorijų smulkūs turtai nuo mokesnių atleisti, tai tik del techninių samprotavimų, todel, kad neapsimoka. Tuo pat būdu nėra progresijų ir palengvinimų del šeimyninės padėties. Kliūtis sudaro tik skolų mokėjimo ataskaitos. Galima kalbėti tik apie žinomų turtu laiduotas skolas. Atskaityti jas galima tik todel, kad išvengt dvigubo apdėjimo: nes jei kartu su nekilnojamojo turto apdėjimu yra dar realinis procentų apdėjimas, įkaitų mokesniai, panašiai kaip buvo 1915 m. Rusijoj, tai apdedant nekilnojamuosius turtus sulig pelningumu, reikia leisti skolų išmokėjimų ataskaitas. Bet čia gali kilti didelė praktikos kliūtis: jeigu pelnas apskaičiuotas normaliniais daviniais, tai tikrųjų skolų išmokėjimų atskaityti nebegalima ir kai kuriais atsitikimais tie išmokėjimai gali būt didesni už normalinį pelną. Todel reikia rasti grynai praktiška išeitis, pav., jei pelnas apskaičiuojamas sulig kelių pereitų metų daviniais, tai tais pat daviniais galima apskaičiuoti ir tie skolų išmokėjimai ir pn.

Realinių mokesnių geri privalumai sekanti:

1) Įkainavimas atskiro turto, palyginti, daug lengvesnis, kaip įkainavimas viso turto arba tam tikro asmens visų pajamų. Kiekvienas specialistas maž daug gali tikrai nustatyti, kiek iš tam tikro turto galima gauti, kiek iš tos ar kitos fabrikos, bet beveik negalima tiksliai pasakyti, kiek iš tikrųjų gavo dabartinis turto savininkas. Todel ir savivalė gali siauriau pasireikšti.

2) Mokesnių ėmimas lengvesnis bent tais atsitikimais, kai kyla klausimas del turto, kuris gali būti laidu tikslioms pajamoms patikrinti.

3) Realinių mokesnių pajamos lygesnės. Mokesniai nustatomi ilgesniam laikui ir valstybė gali laukti tų įplaukų su didesniu pasitikėjimu.

4 Šitie mokesniai reikalingi mažiau išlaidų, nes jie nustatomi ilgam laikui.

Trūkumai jų toki:

1) Kadangi mokesnius sumoka ne daiktai, o jų savininkai, tai nekreipimas domės į pastarųjų mokėjimo sąlygas gali privesti prie didelių neteisybių.

2) Realinių mokesnių sistema negali būt pilna. Ji negal pasiekti užsieninių kapitalų; taip pat šia sistema negalima apdėti žemesniųjų klasių uždarbių. Tuomet pasilieka žemės, trobesių, pramonės ir iš dalies piniginių kapitalų pajamų mokesniai, nors čia taip pat yra pavojaus, kad kapitalai paspruks. Bet ši baimė perdėta, nes tas pat pavojus gresia ir asmeniniams mokesniams.

3) Realiniai mokesniai labai nelankstūs ir neprisitaiko finansinių reikmenų pasikeitimams. Aukštesniuose ekonominio vystymosi laipsniuose šie trūkumai labiau jaučiami ir reikalinga realinius mokesnius papildyti asmeniniais. Realiniai mokesniai labai tinka ten, kur kyla klausimas tam tikrų išlaidų atlyginimo kurios nors klasės naudai (žemininkams ar namų savininkams).

Dažniausia tai pasitaiko bendruomeniniam ūkyj. Todel 1893 m. Prūsijoj visi realiniai mokesniai buvo atiduoti bendruomenėms. Bet tai dar ne bendra taisyklė: jei realiniai mokesniai, kaip specialinė rinkliava, labai tinka bendruomenių ūkiui, tai ne menkesnę vietą jie užima ir valstybės ūkyj, papildydami pelno mokesnį apdedant fonduotas pajamas; be to, jie iš viso labai patogūs, nes praktika rodo, kad vien asmeninio apdėjimo nepakanka. Realiniai mokesniai labai įvairūs ir sutinkami beveik visose kultūringose valstybėse. Tai žemės, trobesių, prekybos ir pramonės, pelno, piniginių kapitalų, kai kada ir asmeninių uždarbių mokesniai, taip pat kai kurios specialinės verslų rinkliavos: nuo kalnų įmonių, geležkelių, akcinių bendrovių išmokamų tantjemų ir vad. universalinių magazinų, nuo keliaujančios prekybos ir pramonės.

Kai kuriose valstybėse ne visi minėti mokesniai imami. Anglijoj, pav., neskaitant pelno mokesnio šedulių, yra tik du pagrindiniai žemės ir trobesių mokesniai; be to specialinė verslų rinkliava nuo leidimų verstis tam tikru pramonės ir prekybos darbu (licencijos) ir pramonės bendrovių apdėjimais. Prancūzijoj vardu impôts cédulaires imami žemės ir ūkio verslų mokesniai, trobesių, pramonės, kapitalo pelno ir uždarbio mokesniai; paskui mokesniai nuo užsiėmimų, bendrovių išmokamų administracijos nariams tantjemų; rinkliava už leidimus steigti tam tikras įmones, nuo varyklų ir universalinių magazinų. Austrijoj imami žemės, trobesių ir tam tikrų apyskaitinių įmonių mokesniai, piniginių kapitalų pelno ir didesniųjų algų mokesniai. Panašūs mokesniai imami ir Vengrijoj. Nuo 1920 m. Italijoj imami šeduliniai mokesniai, panašiai kaip Prancūzijoj. Vokiečių Imperijos biudžete realiniu mokesniu yra tik apdėji-

mas piniginių kapitalų pelno ir tantjemų, išmokamų akcinių bendrovių apsaugos komiteto nariams; atskirų Vokietijos valstybių biudžetuose prieš karą buvo įvairiausių kombinacijų. Prusija, Hesenas ir Badenas visus realinius mokesnius pavedė bendruomenėms, sau paliko tik pelno ir turto apdėjimo sritį. O kitose valstybėse buvo įvairių kombinacijų, pradedant ištisomis realinių mokesnių sistemomis Bavarijoj ir Meklenburge, baigiant vienu žemės mokesniu Saksonijoj. Dabar, kai Imperijoj veikia visų valstybių mokesnių įstatymas, ir kai atskiroms valstybėms vietoj asmeninių mokesnių pavesta visa realinio apdėjimo sritis, tos visos kombinacijos iš esmės turės pasikeisti. Galop, Rusijoj buvo žemės, miestų nekilnojamųjų turtų mokesniai, įvairios žemės rinkliavos Lenkų karalystėj, verslų mokesnis, piniginių kapitalų pelno rinkliava, prie kurios 1915 m. prijungė įkaitų mokesnį: išpirkimo sumokėjimo bei duoklių likučius taip pat reikia priskirti prie žemės mokesnio.

1. Žemės mokesnis.

Žemės mokesnis yra seniausia realinio apdėjimo forma. Kaip buvo sakyta istorinėj mokesnių apžvalgoj, jau ir tuomet, kai pirmieji mokesniai turėjo bendrojo turto arba bendrųjų pajamų mokesnio pobūdį, vistik jų visas sunkumas krisdavo žemei. Todel pirmutinė objektinių mokesnių forma ir buvo žemės mokesnis. Žemės rinkliavos ilgą laiką nebuvo keičiamos ir įgavo žemės prievolės pavidalą, kuri, paprastai, parduodant žemę buvo atskaitoma, kaip žemės apsunkinimas daiktinėmis prievolėmis. Tuo būdu kapitalizuotas mokesnis tekdavo pardavėjui, o pirkėjas visiškai nuo mokesnių pasiliuosuodavo. Kai kurios įstatimdavystės žiūrėjo į žemės mokesnį, kaip į realinę prievolę: Anglijoj, pav., nekeistas per 100 metų žemės mokesnis 18 amž. buvo pripažintas išperkamąja prievole ir tai, kas dabar Anglijos biudžete yra vadinamą landtax—tai išperkamieji sumokėjimai.

Saksen-Weimare senobinį žemės mokesnį paskelbė nekeičiamu, kaip prievolę, ir nors jis neišperkamas, bet be jo leido įvesti naujas žemės rinkliavas. Tai, kad žemės mokesniai įgauna prievolės pobūdžio, yra bendra visiems ilgą laiką nekeičiamiems žemės mokesniams. Bet kadangi kadastriniai darbai labai sunku atnaujinti ir reikalingi daug laiko, tai ilgalaikis mokesnių nesikeitimas yra tartum visų žemės mokesnių privalumas.

Iš čia kyla klausimas, ar ne geriau būtų visiškai panaikinti žemės rinkliavas ar bent susilaikyti nuo naujų įvedimo, nes visų jų ta pati išdava: mokės tik tas žemės savininkas, prie kurio buvo įvestas arba pakeltas žemės mokesnis. Aiškus dalykas, ši išvada perdėta. Net pripažįstant, kad panaikinimo procesas visuomet įvykinamas, tas panaikinimas būtų visiškai

neužsitarnauta dovana dabartiniams žeimės valdytojams: juk ir dabar jie beveik pasiliuosavo nuo žemės mokesnių, sumažinę kapitalizuotų mokesnių suma žemės perkamąją vertę ir tuo būdu sudarė sau tartum fondą, kurio procentais jie ir sumoka mokesnius. Panaikinus tą mokesnį, toji suma pasiliktų jų kišenėse, o iždas turėtų tokią pat sumą nuostolių. Toliau — amortizacijos procesas visai ne taip paprastas reiškinys. Amortizacija yra tik tuomet, kai parduodamosios žemės pasiūlai viršija paklausus. Žinoma, tai padaryti visuomet galima, bet tai nėra bendra taisyklė, nes žemė—turtas, kurio negalima dauginti; o gyventojų skaičius nuolat auga. Senesniais laikais amortizacija buvo labiau galima, kuomet kapitalų, palyginti, buvo daug mažiau, kuomet jie galėjo susirasti sau geresnę vietą, kuomet buvo beveik vien žemės mokesniai, o kitos ūkio šakos buvo apdėtos labai menkai arba visiškai nuo mokesnių liuosos. Esant daugybei laisvų kapitalų, jie galima sulaikyti nuo įdėjimo į nekilnojamuosius turtus tik dirbtinėmis priemonėmis, pav., baimė priverstino nusavinimo del butų nuomos aprėžimo miestuose ir pn. Bet tai tik laikinės ar dirbtinės priežastys, o normalinėse sąlygose žemės kaina didėja, bet ne mažėja, todel ir žemės mokesnio amortizacija gali būti tik išimtimi. Fiziokratų mokymų įtakoj, žemės mokesnio šaltiniu laikė grynąją rentą, t. y. tą grynojo pelno dalį, kuri tenka gaminamosioms žemės jėgoms, o ne darbui ar įdėtam į žemę kapitalui. Priežastys, kodel būtinai ėmė rentą, buvo iš dalies tos, kad iš ten didėjo žemininko pelnas, pareinąs nuo jo monopolinių teisių ir viso ekonominio bei kultūrinio išsiplėtojimo be bendradarbiavimo jo kapitalo ar darbo. Ir iš tikrųjų, daugėjant gyventojų skaičiui, tobulėjant transportui ir kitiems panašiems dalykams, ūkininkai galėjo savo produktus parduoti daug brangiau, — ir ūkio vertė todel didėjo, duodavo didesnį pelną be melioracijos veikimo. Tuo būdu žemininkas iš valstybės išlaidų turėjo tam tikrą pelną, todel visiškai teisinga reikalauti iš jo ypatingų mokesnių. Prieš tai galima sakyti tik tiek, kad įvairios prekybos ir pramonės šakos turi taip pat tokį konjunktūrinį pelną: fabrikantas, kaip ir žemininkas, turi daug didesnio pelno, jei prie jo fabrikos įtaisoma gelžkelio stotis. Svyravimų atsitinka ir čia, ir ten. Gali atsitikti ilgalaikių žemės rentos nukritimų, kaip, pav., 20 ir paskutiniais 25-iais 19 amž. metais. Galų gale apdėjimas sulig renta gal ir būtų teisingas, jei greta žemės mokesnio būtų tam tikras žemės ūkio pramonės mokesnis. Dabar toks mokesnis yra Prancūzijoj, kaip IV impôts cédulaires skyrius. Anglijos pelno mokesnyj, kuris yra kelių realinių mokesnių junginys, yra dvi apdėjimo šedulės: a) žemės pelno ir namų, b) nuomininko pelno. Meklenburge žemininkai už savo žemę moka pastovų mokesnį, o nuomininkai tam tikrą nuomos mokesnio procentą.

Įsižiūrėjus praktikon, rodos, kad toks žemės mokesnio skaidymas atliekamas vien teorijoj ir neturi rimtos praktikinės reikšmės. Visų pirma jis grynai formalinis. Pav., Prancūzijoj savininkas apdedamas mokesniais sulig vidutine nuomos kaina, o išlaidoms atskaitoma ⅓. Apdedant žemės ūkio verslus, nuomininko ar savininko mokesnis apskaičiuojamas 1917 m. įstatymu nuo pusės nuomos kainos, neatskaitant ⅓, o 1920 m. įstatymu — sulig nuomos suma, dauginta iš ypatingų koeficientų, svyruojančių 1 — 3 tarpe, žiūrint ūkio privalumų. Visa tai tik sąlyginiai: kodel būtinai nuomos mokesnis, atskaičius ⅓, sudaro rentą, o žemės ūkio verslų pelnas lygus ½ nuomos kainos arba trigubai didesnis? Taip skaitoma vien todel, kad technikos atžvilgiu rentos negalima atskirti iš žemės ūkio pelno. Tas pat ir Anglijos mokesnyj: paprastai ten žemininko pelnu laikomas nuomos mokesnis, o nuomininko pelno iš pradžių buvo laikomas ½, vėliau ⅓ nuomos mokesnio sumos. Jei griežtai prisilaikyti realinio apdėjimo pradų, tai reiktų apdėti vieną žemės pelną, neskiriant į rentą ir žemės ūkio verslą, o nepaprastą iš žemės valdymo naudą, kaip ir kitose šakose, apdėti ypatingais turto ar pelno priaugimo mokesniais. Žinoma, tada tektų kadastruoti tas visas pelnas, o ne skaičiuoti jis nuomos mokesniu, kuris dar nesudaro viso pelno, ir turi būti papildomas nuomininko dalimi. Bet ar tas pelnas yra ⅓ nuomos mokesnio ar 4 kart jį viršija, kaip tai numato Anglijos ir Prancūzijos įstatymai, visiškai nežinia ir tai išaiškinti galima tik įkainojimu. Tuo būdu ir mes prieiname išvadą, kurią priėjo beveik visų valstybių mokesnių praktika, — kad žemės mokesniu apdėti reikia tik grynąjį žemės ūkio pelną ir tokį pat miškų ūkio pelną.

Apdedamas visas žemės ūkio pelnas, įskaitant ir verslamoninko-valdytojo pelną ir % įdėto pagrindinio ir apyvartos kapitalo (trobesiai, gyvuliai, inventorius, santaupos, mašinos ir kitoki įtaisymai ir pn.). Kartu su žemės ūkio ir miško pelnu apdedamos ir pašalinės su žemės ūkiu surištos pajamos, jų skaičiuje servitutai ir pn. Bendrasis žemės ūkio pobūdis tame, kad pirmiau buvusios išimtys, bajorijos ir dvasininkų naudai, panaikintos; nuo mokesnių atleistos pasiliko žemės su specialiniu paskyrimu, pav., keliai, aikštės, kapinynai, valstybinės žemės ir pn., nekalbant apie išimtis del nelaimingų atsitikimų, kai dingsta visas arba dalis metinio pelno. Pelno apskaičiavimas reikia paremti vidutiniais daviniais, kurie nusako žemės pelningumą, t. y. galimumą gauti normalinėse ūkio aplinkybėse tam tikrą vidutinį pelną. Visa tai atatinka objektiniam žemės mokesnio pobūdžiui. Bet kadangi žemės ūkio sąlygos nuolat keičias, davinius reikia imti 3 — 5 — 10 metams, bet ne ilgiau. Pelno ir bendrai žemės apdėjimo daviniams iš senovės darydavo įkainojimus arba kadastro darbus. Prancūzų monarchijos laikais tie darbai buvo pritaikinti prie

romėnų įkainojimo ir matavimo liekanų. Wilhelmas Nukariautojas Anglijoj įsakė sustatyti žinomą Domesday-Book, visų tų laikų Anglijos valdomųjų žemių aprašymą (1085 m.). Vėliau tokios pat knygos buvo surašytos Danijoj ir Brandenburge.

Mokesnių prievolės pagrindan imdavo tam tikrą žemės matą — Hufe, Anglijoj — hide, Rusijoj — socha. Apdėjimo nelygumas vertė daryti naujus įkainojimus, kurie netoli tenuėjo nuo pirmųjų. Kadastrus darydavo pavieniais ūkiais, o ne parceliavimu, paprastai, gana netiksliai, bet imdavo domėn dirvos plotą ir kokybę, darbui reikalingųjų žagrių skaičių, pasėlio dydį. Vokietijoj ir Austrijoj tie darbai buvo atlikti 17 amž. antrojoj pusėj, kai tauta šiek tiek aprimo po 30 m. karo. Tuo pat laiku ir maždaug tais pat pagrindais buvo atliekami kadastro darbai ir Rusijoj. Juos, paprastai, sujungdavo su gyventojų surašymu, kurį darydavo mokėjimo galiai nustatyti. 17 amž. tokių surašymų buvo keletas. Surašinėdavo specialiai tuo tikslu siunčiami raštininkai, kurie surašymus papildydavo smulkių gyventojų ekonominės padėties aprašymu. Kadangi ta padėtis daugiausia pareidavo nuo žemdirbystės, tat surašymus jungdavo su žemės matavimu, nors ir pirmykštėmis priemonėmis. Visus raštininkų surinktus davinius įtraukdavo į tam tikras knygas, kurios parodo labai aiškų žemės valdymo ir su juo surištų verslų vaizdą.

18 amž. fiziokratų mokymo įtakoj apie produit net kadastriniai darbai vėl atgyja. Ypatingai žymus Milano kadastras — Centesimo Milanese, kuris buvo atliktas 1718 — 1760 m. Imperatoriaus Karoliaus VI laikais. Jo pagrindai reikšmingi net iki šių laikų. Panašūs darbai, nors ir ne taip vykę, buvo Marijos-Terezės laikais, 1748 — 1756 m., paveldėtose Vokiečių Austrų žemėse. Paskui 1817 m. Austrijoj atnaujino įkainojimo darbus, kuriuos neužbaigė iki 50-jų metų. Prūsijoj, kainojant, vis remdavosi pirmykščiais „Hufais". 1715 m. įkainojimu buvo įvestas žemės mokesnis, Generalhufenschoss. Jo tikslas — teisingiau suskirstyti mokesnių naštą, žiūrint dirvos kokybės. Vienok jo išdavos buvo nepatenkinamos. Tiktai 60-siais metais, kitose valstybėse pradedant 1810 m., tuos darbus atliko racionalesniais pagrindais. Į tą darbą paskatino 19 amž. 20 — 70 m. žemės ūkio ekonominių sąlygų ir pelningumo padidėjimas. Prūsijos kadastras buvo atliktas visiškai patenkinamai 6 metų laike. Prancūzijoj iki revoliucijos, nežiūrint 1763 m. įstatymo, nurodančio darbų tvarką, buvo keletas labai nevykusių kadastrų. Mokesnių nelygumas labai jaučiamas. Dvarai su 3 — 4000 livrų pelno mokėjo 40 — 50 livrų, o kiti su 4 — 5000 livrų pelno mokėdavo po 100 ir daugiau livrų. Ir po revoliucijos to lygumo nebuvo, nes 1791 m. žemės mokesnį buvusiais pagrindais išskirtė tarp departamentų. Palengvinimų pasiekdavo tik mažindami mokesnio sumas. 1807 m. prasidėjo vėl nauji kadastriniai darbai. Keletą kartų juos nu-

traukdavo ir todel tik 1850 m. juos užbaigė. Vienok kadastrc darbų nusitęsimas jo išdavas darė mažai tinkamomis mokesnių skyrimo reikalui Todel 1907 m. pradėjo ir 1913 m. užbaigė įkainojimą iš naujo, bet ne senaisiais pagrindais; peržiūrėta žemės pelningumas, kuris nusakomas vidutiniu nuomos mokesniu (valeur locative), dalijant žemę nuo 6 iki 13 rūšių ir kultūrų. Šis įkainojimas galima laikyti patenkinamu, nes skundų buvo tik iš vieno procento valdytojų. Anglijoj tokių įkainojimų, kaip žemyne, nebuvo. Bet 1909 m. įstatymu ir ten atliktas grandiozinis 11 mil. žemės ūkių įkainojimo darbas, įrašant į kiekvienos bendruomenės žemės knygas jo išdavas, nurodant žemės ūkyj valdomos žemės plotą, jo kokybę, naudojimo būdą, savininko pavardę ir vardą ir įkainojimą apdėjimo tikslais. Bet šis įkainojimas kol kas žemės mokesniui nepanaudotas, o tik žemės vertybės priaugimo rinkliavoms. Galop. Rusijoj žemės įkainojimas ir mokesnių išdėstymas nuo 1864 m. buvo pavestas žemietijoms. Atsiradus valstybiniams mokesniams, jų kontingento išdėstymas ir gi tapo žemietijų pareiga. 1893 m. buvo išleistas smulkus įstatymas žemietijoms, kuriuo nusakoma jų darbų eiga; iš įkainojimo turi būt matyti kiekvieno žemės ūkio vidutinis grynas pelningumas. Nežiūrint, kad tam reikalui žemietijoms kas met asignuodavo 1 mil. rub., darbai ėjo taip lėtai, kad iki karui buvo atlikta tik pusė tų darbų (įkainojimo normų nustatymo). 1913 m. Dūmon įnešė tų darbų pagreitinimo įstatymo projektą, kuriuo, jei vėl bus darbai trukdomi, tai juos paims atlikti pati valstybė. Del ištikusio karo šis įstatymas nebuvo svarstytas.

Pirmuoju įkainojimo darbų žingsniu turi būti mokesniais apdedamųjų žemių matavimo ir žemėlapių bei planų sudarymo darbai. Šis labai brangus darbas atliekamas ne visur; bet iš jo galima daryti tvirtų išvadų ne tik apdėjimo reikalui, bet ir visai eilei kitų valstybinių reikalų. Matavimo darbus privalo atlikti matininkai tiksliomis priemonėmis. Žemėlapiuose atvaizduojama išmatuoto sklypo padėtis, savybės ir kultūros rūšys. Paprastai skiria visos srities arba visos valstybės matavimą bei ribų nustatymą trianguliacijos pagalba, ir specialinį atskirai valdomųjų sklypų matavimą. Kiek svarbi ši geometrinė darbo dalis, matyti iš to: Prūsijoj pasirodė 18 kv. mylių mažiau kaip anksčiau buvo manyta. Išmatavus Galiciją pasirodė 123 kv. mylių visiškai mokesniais neapdėtų žemių.

Paskui seka žemių klasifikacija. Čia nusakomos kultūrų rūšys, į kurias reikia padalyti žemė. Paprastai skiria: arimenis, sodus, pievas, ganyklas, virbynus, vandenis, netinkamas žemes, — ir visa tai žymi žemėlapiuos.

Paskui kultūros dalinamos į klases sulig kokybe ir pelningumu. Tuo būdu kiekvienai klasei nustatomas vidutinio pelningumo tarifas nuo tam tikro žemės vieneto — dešimtinės, hektaro. Kaip jau sakyta, dauguma dabartinių kadastrų siste-

mų baigiama vidutinio gryno pelningumo nustatymu. Tuo tikslu iš bendrųjų pajamų atskaitomos gamybos išlaidos, t. y. darbo užmokesnis, pasėliai, ūkio tvarkymo išlaidos, o Prūsijoj atskaitydavo ir išleisto kapitalo (trobesių, inventoriaus ir pn.) procentus. Bendrosios pajamos ir ataskaita iš jo nustatomos vidutiniais skaičiais ir vidutinėmis vietos kainomis, dažnai kaip tam tikras bendrųjų pajamų procentas. Svarbus klausimas bendrai, ar leistina skolų % ataskaitos. Galima kalbėti tik apie žeme laiduotas ypotekos skolas. Jau buvo kalbėta, kad objektinio apdėjimo atžvilgiu ataskaitos leistinos tik kad išvengti dvigubo tų %% apdėjimo pas kreditorių ir skolininką. Šiuo atveju išimtys būtų pateisinamos. Bet tai būtų galima įkainojant ne atskiromis klasėmis, bet suvedant į viena visą ūkio įkainojimą. Kartais įkainojimui paimdavo tiesiog bendrąsias pajamas. Žinoma, tajp būtų paprasčiausia, bet labai nelygu, nes bendrųjų pajamų ir grynojo pelno santykis, toli gražu, ne visuomet vienodas. Be gryno pelningumo nustatymo išlaidų ir pajamų apskaičiavimo keliu, dar galima jis apskaičiuoti netiesioginiai, pasiremiant imamu už grynąjį pelną nuomos mokesniu. Šis būdas tinkamas toms šalims, pav., Anglijai, kur labai daug žemių nuomojama. Aiškus dalykas, naturalinis nuomininko užmokesnis reikia pavėrsti piningais. Pagaliau, pelningumas galima dar spėti sulig vidutine žemės sklypų kaina. Šitoks būdas, vad. realiniu kadastru, ir tinka toms šalims, kur yra nuolatinis žemės pirkimas-pardavimas. Jei bent kokiam sklypui tenka keletas pirkimų-pardavimų, reikia imti vidutinė kaina. Žinoma, pardavimo kainos dažnai pareina nuo atsitiktinių aplinkybių — pav., nepaprastas pirkėjo noras įsigyti tą, o ne kitą sklypą arba, atvirkščiai, visokios nelaimės, pav., karas didina pasiūlus; tas pat darosi pingant ar brangstant žemės ūkio produktams. Daug veikia pinigų kainos ir diskonto procentų svyravimas. Paskui, smulkūs sklypai visuomet brangiau parduodami, kaip stambūs. Todel pardavimo kainas reikia imti tik išimtinais atsitikimais. Išskirti nenormalūs atsitikimai per sunku, o ir kapitalizacijos % tampa savivališkas. Todel, išaiškinus kiekvienos klasės pelningumą, sudaromas tarifas, kuriuo įkainojami atskiri ūkiai. Įkainojimas atliekamas dviem būdais. Galima iš karto įkainoti visas ūkis. Antras būdas — kai parenkami tipingi, pavyzdiniai kiekvienos klasės sklypai ir labai rūpestingai įkainojami, paskui gi visi ūkiai įkainojami lyginant juos su šiais sklypais. Lyginama parcelėmis, t. y. sklypais, skirtingais nuo kitų jų ekonominėmis ar juridinėmis savybėmis: armenys, pav., yra skirtinga parcelė, nors gretimoji pieva būtų to paties savininko; o dviejų savininkų viena pieva, sudaro ne vieną, bet dvi parceles. Toksai kadastras vad. parcelinis. Visus kadastro darbus privalo atlikti pati valstybė, kad visoj šalyj būtų laikomasi vienodos krypties. Kitaip pasielgus nebūtų galima išvengti nelygumo. Vietos dar-

bams reikia pritraukti ūkininkus ir vietos savivaldybių atstovus. Bet visiškai negeistina pavesti tą reikalą tik pastariesiems: jau prityrimai įrodė, kad toks darbo organizavimas vykdomas labai lėtai ir veda prie nelygybių. Galop, suinteresuotiems mokėtojams reikia suteikti galimumo skųstis ir prieštarauti. Nustatyti įkainojimai apskrityse privalo būt įtraukiami į ypatingas knygas, nurodant visas smulkmenas, liečiančias ne tik mokesnius, bet ir teisės santykius. Mokėtojas gauna iš tų knygų išrašą apie jo valdomąją žemę. Šitais daviniais ir apskaičiuojamas mokesnio dydis.

Kadastro darbai visuomet labai brangūs ir tęsiasi ilgą laiką: Prancūzijos kadastras tęsėsi 42 m., Milano taip pat 42, Austrijos atnaujintas 1817 m., dar 50-siais m. nebuvo baigtas. 1869 m. pradėtas peržiūrėti Austrijos kadastras buvo tvarkomas 13 metų ir kaštavo 30 mil. flor. Prancūzijos kadastras kaštavo 150 mil. fr., o Prancūzijos valdžios apskaičiavimu, naujas kadastras būtų galima atlikti per 30 metų ir kaštuotų 266 mil. fr., o jei per 20 metų, tai 400 mil. fr. Prūsijoj, tačiau kadastro darbai kaštavo daug mažiau. Vakarų provincijoje — 4,54 mil. tal.; 1861 m. revizija — 1,53 mil. tal.: rytinėse — 8,28 mil. tal. ir Hanovere — 783,5 tūkst. tal. Be to, Prūsijos kadastras atliktas per 6 metus, o Saksonijos tik per 5 metus ir kaštavo viso 818,3 tūkst. tal. Matavimo darbams teko 563,8 t. tal., taip kad patsai kainojimas kaštavo tik 138,1 tūkst. tal.

Dažnai pradžios ir galo darbo davinių visiškai negalima lyginti. Pav., kai kuriose Austrijos vietose apdėjimas sulig nuomos daviniais svyravo tarp 0,7 ir 87,4%. Tai visiškai nenuostabu, nes įkainojimo pagrindan paimtas pigiausias 1824-tas metas iš visų 50 metų, o jau 1850 metais kainos pakilo 116%. Visos šios aplinkybės rodo, kad be atatinkamų juridinėms žemės ūkio atmainoms pataisų, taip pat be visų kitų sąlygų, turinčių įtakos į mokesnių dydį, pav., užstatyti ir neužstatyti sklypai, pelningumo pasikeitimas, nedirbamos žemės pavertimas dirbama, — reikalinga dar periodinių kadastro revizijų. Tuo reikalu Austrijoj priėmė 15 metų laiką, Prancūzijoj 30 metų, Prūsijoj — 19 metų. Leroy-Beaulieu siūlė 10 metų laiką. Tik tuomet jau pažymimos ūkio ir melioracijos sistemų atmainos. Revizijoms prikiša štai ką:

a) Pastovaus dydžio žemės mokesnis tampa nuolatine žemės prievole, kuri visiškai nejaučiama juos sekančių įsitiekėjų. Bet jau anksčiau buvo sakyta, kad ne visuomet tai būva.

b) Nesikeičiąs mokesnis skatina daryti melioracijų. Tą nesikeitimą laiko Anglijos ūkių klestėjimo priežastimi. Bet šis motyvas tinka ir kiekvieno kito mokesnio kėlimui. O pelningumas didėja ne vien del melioracijų, — dažnai tai būva konjunktūros išdava.

c) Pati revizija nedaug kuo skiriasi nuo kadastrų, kaštuoja labai brangiai, ir jų išdavos abejotinos vertės. Leroy-Beaulieu apskaičiavo Prancūzijos išlaidas revizijoms apie 40 mil. fr., Cauwès ne mažiau, kaip 100 m. fr. Vakarinėse Prūsijos provincijose revizija kaštavo 1.318.000 tal., t. y. pusę metinių žemės mokesnio įplaukų.

Ypatingai įtikinąs šitas pastarasis samprotavimas. Atsisakė nuo revizijų, pasitenkino senais kadastrais, tuo labiau, kad pats žemės mokesnis negali sekti biudžeto išlaidų augimo. Tą padėtį manė pašalinti įvesdami asmeninius mokesnius. Tą mokesnį taip pat paskirstė kadastro daviniais. Čia vėl dvi mokesnių sistemos: kai kiekvienam žemės pajamų mokesnio vienetui skiriamas tam tikro dydžio mokesnis, ir išdėstomoji sistema, kai visai šaliai nuskirta tam tikra mokesnio suma, kurią išskirsto kasmet; rečiau ją išskirsto apskritims ir bendruomenėms. Gali būti ir mišri sistema, kai skiriami apskritims tam tikri kontingentai, o apskrityse tą mokesnį išskirsto mokesnių vienetams; jei pasirodo trūkumų, tai mokesniai keliami, jei perteklius, tai juos sumažina. Pirmoji sistema buvo daugumoj mažųjų Vokietijos valstybių ir Anglijoj; išdėstymo sistema — Prūsijoj, Austrijoj, Rusijoj ir Prancūzijoj.

Miškų įkainojimams ima kitas normas ne žemei. Del ilgumo kirtimo apyvartos imama galvon vidutinė užsodinimo atsarga, o ne tikroji, buvusi per kadastravimą atsarga, ir ta atsarga nustato kasmetinį normalų miškų pelną. Be to, dar žiūrima dirvos kokybės, medienos vertės ir sudėties, kirtimo apyvartos laiko; išimtys daromos tik kai kurioms gamybos ir apsaugos išlaidoms, ir galų gale miškų pelnas įkainojamas vidutinėmis kainomis. Nors, kaip jau sakyta, kadastracijos išdavos, dažniausiai, nepatenkinamos.

Prancūzijos kadastru, žemės mokesnis atskiruose departamentuose svyravo nuo 3,074 iki 9,07% grynojo pelno; tiesa, kai kurie turto valdytojai, papildomų santimų įtakoj, mokėjo 2 — 3%, kiti 35 — 40%. Pastaraisiais tyrinėjimais, skirtas tarp departamentų buvo 2,5 — 7,21%, tarp bendruomenių — 0,47 — 30,03%. Dar ryškesnis skirtas tarp atskirų mokėtojų. Turtingose Anglijos vietose landtax sudarė ¾ penso nuo 1 sv. sterlingų, Landchastere net ¼, Škotijoj 1¼, o rytų ir pietų grovystėse — 6 pensus. Prūsijos kadastru, 60-ais metais mokesnių nelygumai vietomis svyravo nuo 1½ iki 6% pelningumo. Austrijoj — nuo 0,7 iki 87,4%, be to mokesnis vidutiniškai sudarė 8% vietoj įstatyme numatytų 24%. Prancūzijoj kadastrą pripažino visiškai netinkamu, kad juo paskirstyt mokesnius departamentuose, apskrityse ir komunose; tik pastarosios naudojosi kadastru, skirstydamos mokesnį atskiriems mokėtojams. Del visų šitų priežasčių dauguma mokslininkų pradėjo neigiamai žiūrėti į žemės mokesnį. Jo nejudrumas, negalimumas

parodyti subjektyvinę mokėjimo galią, didesnė, kaip kituose mokesniuose, tendencija tapti realine žemės prievole, didėjantis sunkumas ir kadastro brangumas sąryšyj su ekonominio gyvenimo augimu, jo išdavų neteisingumas ir nelygumas, sunkumas ir brangumas kadastro darbų atnaujinimo — tikino, kad šis mokesnis reikia panaikinti ir jo vietoj įvesti kokia kita mokesnių rūšis. Kiti gi manė, kad nežiūrint visų tų trūkumų, geriau žmės mokesnį palikti, kaip veikiantį iš senovės ir beveik visose šalyse. Be to, jo panaikinimas būtų per brangi dovana žemės savininkams. Todel geriau šio mokesnio techniką pagerinti, o gal būt ir perduoti savivaldybėms, kaip 1893 m. Prūsijoj ir 1899 m. Hesene.

Del to, rodos, reiktų sutikti su reikalavimu šio mokesnio techniką patobulinti. Sunku kalbėti apie mokesnio panaikinimą, kuris 1890 m. sudarė sekančią tiesioginių mokesnių dalį: Prūsijoj — 22,6%, Bavarijoj — 38,7%, Vak. Austrijoj — 31,8%, Vengrijoj — 38,3%, Prancūzijoj — 22,0%, Italijoj — 22,1%, Rusijoj (1911 m.) — 12,2% ir kai kuriose Amerikos Jungtinėse valstybėse nuo 50 iki 88% visų valstybinių pajamų. Galima jis panaikinti arba paskirstyti žemės mokesnio sumas tarp kitų mokesnių mokėtojų, — bet tai būtų visiškai neteisinga, — arba įvesti koks kitas žemės mokesnis, apskaičiuotas kitokiais pagrindais. Vienok čia reorganizuotojų sumanumas labai menkas. Jie nepasako nieko tikra, arba siūlo visiškai nepriimtinus projektus. Pav., vieni siūlo paversti žemės mokesnį pelno mokesnio dalimi nuo žemės pelno ir paskui sujungti su pelno mokesniu, kaip buvo padaryta, pav., su realiniais, pramonės mokesniais. Priėmus šitą pasiūlymą, būtų galima laukti dvejopų išdavų: 1) arba Anglijos pelno mokesnio sistemos, kuri yra visiškai skirtinų realinių mokesnių junginys, bet tai visvien nebūtų žemės mokesnio panaikinimas, jis pasilieka tik kitais ėmimo technikos pagrindais; 2 arba vienintelio pelno mokesnio įvedimas nuo visų pelno rūšių. Tokio mokesnio niekur dar nebuvo, ir vienintelio mokesnio išdavomis niekuomet negalima pasitenkinti: toks mokesnis turėtų būt labai aukštas, tuo labiau sekant visus subjektinius reikalavimus, reikėtų įvesti gan aukštas minimumas ir lengvenybių ir t. t. Tuo būdu visas smulkusis ūkis nuo mokesnių bus atleistas, todėl atatinkamai reikėtų kelti mokesnių dydis kitiems mokėtojams, t. y. bus einama prie tų išdavų, kokios atsirastų panaikinus žemės mokesnį visiškai, būtent: lengvenybės žemės ūkiui ir apsunkinimas visų kitų mokėtojų. Kiti mokslininkai, numatydami žemės ir pelno mokesnio sujungimo vaisius, mato išeiti tame, kad žemės mokesnio vietoj siūlo įvesti turto mokesnį, tik ne nuo pelningumo, bet nuo žemės vertybės ir be to ne vien vietoj žemės mokesnio, bet bendrai vietoj visų realinių mokesnių, t. y. vietoj bendrojo turto mokesnio ne tik valstybės, bet ir savivaldybių organams.

Nors, sako jie, be turto mokesnio pasiliktų dar žemėms pelno mokesnis su visomis su tuo mokesniu surištomis kliūtimis, bet abiejų šių mokesnių derinimas vis vien būtų geriausia, dabarties sąlygoms esant, išeitis, kol bus surastas kitas tobulesnis būdas. Ši nuomonė paremta tuo, kad daug lengviau nustatyti žemės vertybę, kaip jos pelningumas. Kuo gi paremtas šis manymas? Paprasčiausias galvojimas parodo priešingai. Nesunku pasakyti, kokį pelną gali duoti kiekvienas žemės turtas, bet yra labai daug žemių, kurios gal dešimtimis metų neparduodamos ir kurias įkainoti galima tik lyginant su kitomis žemėmis. Paskui, pardavimo kainas veikia įvairiausios sąlygos, visiškai necharakteringos pelningumui. Ir todel, kaip anksčiau sakyta, nustatyti pelningumas pardavimo kainomis galima tik išimties atsitikimais. — kai nėra kitokios medžiagos. O žemės mokėjimo galia galima nusakyti tik jos pelningumu, nes, galų gale, kiekvienas mokesnis galima sumokėti tik iš turto pelno, bet ne iš jo vertybės. Štai kodel, kol Vokietijos mokesniai buvo tik vystymosi stadijoj, turto mokesnis, nors ir labai menkas ir ne progresinis, buvo tik didesnių fonduotų pajamų pelno mokesnio priedas. Karas privertė Vokietiją atsisakyti nuo buvusios tvarkos ir apdėti turtą sulig jo vertybe. Mokesnis tapo turto dalies konfiskavimo priemone, žinoma, delto mažėjo mokėjimo galia. Aišku, kad tai nesektinas pavyzdys. Nuostabu tai, kad nustatant apdedamo turto vertybę įstatymas (R. A. O.) laikosi ne pardavimo kainos, ypatingai žemės turtų, bet vidutinio jų pelningumo per paskutiniuosius 3 metus, padauginto iš 25, t. y. kapitalizuoto 4%. Bet jei taip, tai ar negeriau būtų laikytis vien pelningumo be jokios kapitalizacijos? Bet tai vėl veda prie žemės mokesnio, paremto vidutiniu pelningumu. Ir, galop, norėdami atsisakyti nuo žemės mokesnio tobulinimo, siūlo jį pavesti vietos savivaldybėms. Bet tas juk nieko nepakeičia: žemės mokesnis, nežiūrint kieno kason eis jo įplaukos, visvien liks žemės mokesnis. Svarbiausia — žinoma Miquelio reforma buvo taip įvykinta, kad visas mokesnis ėjo vietos įstaigų naudai. Ir suprantama: išdėstymas tik tada bus lygus, kai bus paremtas vienodais įkainavimo būdais visoje šalyje. O didžiausios kliūtys tik tame ir pasireiškia. Vadinasi, mokesnių perdavimas neturės jokios įtakos į techninę mokesnių pusę. Perdavimas pats savaime yra svarbi kliūtis: valstybė nustoja išbandyto pajamų šaltinio ir jo vietoje turi įvesti ką nors kita. Todel Miquelio reforma įvyko tik 1893 m. — tada, kai paaiškėjo, kad 1891 m. įvestasis pelno mokesnis duoda pakankamai pajamų padengti trukumams. Prūsijos pavyzdį pasekė tik Badenas ir Hesenas, kitos valstybės del jų finansinės padėties įvykint negalėjo. Dabar ir Prūsija atsidūrė sunkioj padėty. Imperija atėmė iš visų valstybių teisę imti pelno, turto, palaikų ir kapitalų mokesnius. Tuo būdu Prūsija pasiliko visiškai be jokių mokesnių. Teko išleisti naujas įstatymas, kuriuo leidžia-

ma atskiroms valstybėms imti realinius mokesnius, ir Prūsijoj dabar vėl įvestas žemės mokesnis. Geriau būt buvę visai nė nenaikinti. Visi šie protavimai rodo, kad žemės mokesnio panaikinti negalima, o reikalinga tik jo technika ištobulinti; o tai, be abejo, padaryti galima. Juk visų kadastrų svarbiausias trukumas tas, kad jų darymas per ilgai nusitęsdavo ir brangiai kaštuodavo. Prūsijos ir Saksonijos pavyzdžiai parodė, kad įkainojimų darbas gali būt daug greitesnis. Prūsijoj juos atliko per 6, Saksonijoj per 5 metus. Bet ir ten dar yra trukumų, kuriuos reiktų pašalinti: Prūsijos įkainojimų revizijos leista daryti tik kas 19 metų; be abejo, galima daug dažniau tai atlikti. Taip pat per daug ilgais laikotarpiais imamos vidutinės kainos — būtent 23 metai. Paskui, pastebima įkainojimo normų sujungimo trūkumas, bet tai jau visiškai nesunku atitaisyti. Ar gi turto kadastrai neturėjo daugiau trūkumų? Bendrai, jokioj sistemoj negalima reikalauti absoliutinio įkainojimo tikslumo: net pelno mokesniui negalima gauti tikrų įkainojimų. Daugumoj įstatimdavysčių, pav., pajamas skiria į nuolatines ir kitėjančias; pirmosios apskaičiuojamos jų menamąja suma per mokesnių metus, o antrosios — vidutiniais daviniais keletos buvusių metų. Visa tai tik praktikos reikalavimų išdava, kuri visai neatatinka tikrajam pelnui. Vidutiniai skaičiai visuomet nukrypsta nuo tikrųjų: svarbu, kad įkainojimo keliu būtų artinamasi prie tikrenybės, o realiniuose mokesniuose galimas dar didesnis tikrumas—kai žiūrima ne tikrojo pelno, o tik tikimo pelningumo. O tokiais pagrindais techninis žemės kadastro pagerinimas visiškai galimas.

Dabar prieisime prie žemės mokesnio įstatymų įvairiose šalyse.

1. *Prūsija.* Žemės mokesnis paremtas 1861 m. įstatymu, sekančių įstatymų mažai pakeistu. Prūsijos ir Imperijos nuosava žemė, domenai, paskirtieji viešiesiems reikalams sklypai, taip pat bendruomenių, apygardų ir provincijų žemės, tiltai, dirbtiniai keliai, gelžkeliai, vandens kanalai, tam tikri bažnyčių ir mokyklų žemės sklypai, smulkūs sodai ir, galop, sklypai, kurie apdėti trobesių mokesniu, — nuo žemės mokesnių atleisti. Kiekvienam administraciniam rajone (Bezirk) yra įvestos žemės knygos, kur surašyti visi apskrities žemės ūkiai, pažymint jų dydį ir grynąjį pelną, ir ypatingi sąrašai, kur surašomos, su tomis pačiomis smulkmenomis, atskiros parcelės. Grynuoju pelnu laikomi bendrųjų pajamų pertekliai, atskaičius gamybos išlaidas, kurių, prie vidutinės ūkio kultūros, gali būti nuolat, tačiau nerišant su kitomis tame ūkyj esančiomis pramonės įmonėmis, su servitutais, prievolėmis, ypotekos ir kitokiomis skolomis. Kiekvienoj apygardoj ir nuovadoj įsteigtos mišrios įkainojimo komisijos iš valdininkų, savivaldybės atstovų ir ekspertų; iš 2700 taksuotojų 73% buvo stambūs žemininkai. Pasiremiant šios komisijos darbais, centralinė komisija sustatė klasifikacinį tarifą. Kultūrinėmis klasėmis laikoma: armenys, sodai, pievos, ganyklos, miškai, vandenys, tyruliai (smėlio, kalkių duobės) ir netinkamos, neduodą pelno žemės. Sulig kokybe žemės kiekvienoj apygardoj skirstomos daugiausia į 8 klases. Išdėstomasis mokesnis skiriamas nuo grynojo žemės pelno iš pradžių atskiromis provincijomis, paskui jau ūkiams. 1893 m. įstatymu šis mokesnis perduotas bendruomenėms. 1915 m. visa jo suma buvo 41,2 mil. m. arba 1,3 nuo ha, o 1910 m. apdedamasis pelnas buvo

apskaičiuotas 440 mil. m. arba 13,4 nuo ha, vad. apdėjimas, neskaitant vietos priedų, vidutiniškai siekė 10%.

Tokia buvo žemės apdėjimo tvarka Prūsijoj. Karui pasibaigus, Imperija paėmė visą asmeninio apdėjimo sritį, gi sąjunginėms valstybėms paliko realinius mokesnius. Todel 1923 m. $\frac{\text{vas. } 14 \text{ d.}}{\text{liep. } 31 \text{ d.}}$ Prūsijoj išleistas naujas nekilnojamųjų turtų valstybinio mokesnio įstatymas. Šiuo įstatymu einant, apdedami sklypai ne tik su trobesiais, bet ir neapstatyti — vadinasi ir miestų nekilnojamieji turtai. Be žemes, dar apdedami visi ant jos pastatyti trobesiai ir kitos reikmens, o žemės ir miškų ūkiuose — visas jiems priguljs gyvas ir negyvas inventorius. Mašinos ir kitoki įtaisymai, apdėti verslo mokesniu, žemės ūkyj nejkainojami. Įkainojimo pagrindu imta turto vertybė, apskaičiuota 1917/9 m. pelno ir turto papildomam mokesniui įkainoti. Kadangi visi šie įkainojimai paremti iš dalies prieškariniais daviniais, iš dalies daviniais prieš pat karą, todel apstatytiems sklypams palikta tie patys skaičiai, kitiems gi nekilnojamiems turtams, pakilus kainoms, jie padauginti 8 kartus. Be to dar visi šie įkainojimai, sąryšyj su popierinių pinigų vertės kritimu, pakelti 300%. 1917/9 m. nejkainoti turtai, kurie nuo to laiko pasikeitė 50%, įkainojami iš naujo tais pat pagrindais. Išeina, tartum apdedamas ne pelningumas, o vertybė. Iš tikrųjų visai ne taip, nes ir papildomajam turto mokesniui žemės, miškų ir sodų ūkių įkainojimas atliktas sulig jų vidutiniu pelningumu, kapitalizuotu 4%. Be to, ši apdėjimo tvarka tik laikina; įstatymas nustojo veikti 1926 m. balandžio mėn. 1 d.; Ministerija kol kas paskirsčius mokesnius, tuojau privalo iš naujo apskaičiuoti apdedamojo turto vertybę, imdama pagrindu paprastąją vertę (Gemeiner Wert) arba pelningumą. Įkainojimas ir mokesnio dydžio nustatymas pavedamas tam tikroms prie vietos kadastrų Valdybų komisijoms, pirmininkaujant Valdybos viršininkui; komisijas sudaro paskirti ir vietos savivaldybių rinkti nariai, be to, pusę turi sudaryti žemininkai, ¼ skirtieji nariai ir ¾ rinktieji. Tais pačiais pagrindais sutaisyti ir skundų priėmimo organai.

Nuo mokesnių atleisti visi tie turtai, kurie bendruomenių mokesnių įstatymu nuo jų liuosi. Be to, Finansų Ministerio nuostatais nuo mokesnio atleidžiami sklypai, skirti neturtingiems žmonėms gyventi arba įstegti jiems sveikų butų, taip pat korporacijų arba sąjungų sklypai, skirti tiems pat tikslams, bet ne daugiau kaip 3 metams ir jei tų sąjungų grynas pelnas neviršija 5% tam reikalui išleisto kapitalo. Finansų Ministeris gali atleisti nuo mokesnių ir tuos turtus, kurių vertybė del nenumatytų nelaimių sumažėjo daugiau kaip ¼ ir draudimo įstaigos nuostolių neatlygino, taip pat trobesius, kurie del gamybos sustojimo buvo bent metus nenaudojami ir t.t. Iš pradžių mokesnio dydis buvo 6% turto vertybės, bet 1913 m. pabaigoj buvo sumažintas iki 2,4% nekilnojamiems turtams su trobesiais ir iki 3% nekilnojamiems neapstatytiems turtams. Bendruomenių priedai netur būti didesni 200%, ir nuo 100% iki 200% reikalingi ypatingi leidimai. Išnuomojamųjų trobesių bendruomeniniai (savivaldybių) mokesniai, valstybinio mokesnio priedais, siekia ligi 600%.

2. *Austrija.* 1718 m. Centesimo Milanese buvo kadastro pavyzdys ne tik Austrijai, bet ir kitoms valstybėms. 1817 m. šituo pavyzdžiu buvo sustatytas Austrijos kadastras, paremtas tiksliu matavimu ir įkainojimu. Iš pradžių nuo kadastru nustatyto grynojo pelno ėmė 16%, paskui 26⅔% (tikrumoj — nedaugiau 8%). Naujas kadastras padarytas 1869 ir 1881 m. įstatymu. Čia taip pat žemės skirstomos sulig jų naudingumu į 8 skyrius. Kas 15 metų privalu kadastras atnaujinti. Iš pradžių buvo skiriama mokesnių suma atskirai kiekvienam, o nuo 1881 m. įvedė išdėstomąjį mokesnį, ir 1896 metams visa jo suma buvo apskaičiuota 35,3 mil. fr. 1914 m. nustatytas mokesnio dydis nuo pelno 19,3%, o 1916 m. pakelta nuo 34,7% iki 80%, ir 1916/7 m. pajamų gauta 86,68 m. kronų.

3. *Prancūzija.* 1790 ir 1798 m. įvestas žemės mokesnis; visi vietiniai žemės mokesnių savitumai buvo panaikinti tų metų įstatymais. Šiuo mokesniu apdėjo gryną pelną, apskaičiuotą parceliariniu kadastru, kurio sustatymas tęsėsi apie 50 metų (1807—1850 m.). Buvo manyta tas kadastras atnaujinti kas 30 metų, bet tai nebuvo nė kartą padaryta. Mokesnis buvo išdėstomasis. Biudžeto įstatymu jo kontingentą paskirstydavo departamentams, departamentuose gi jį paskirstydavo generalinės ir apygardų tarybos. Kontingentas dažnai būdavo mažinamas: 1791 m. — 240 m. fr., 1890 m. — 102,6 m. fr.; 1890 m., įvedus ypatingą trobesių mokesnį, žemės mokesniu apdėdavo tik po trobesiu esamą žemės sklypą. Nuo 1907 m. per 6 metus įvyko žemių perkainojimas sulig vidutiniu jų nuomos pelningumu (valeur locative): žemės padalytos į 13 kultūrų rūšių, kultūros į klases. Išdava ta, kad pelningumas sumažėjo 22%, o vertybė 32% — gal būt del nevisiškai tikslių įkainojimų. Nuo 1915 m., remiantis tuo įkainojimu, mokesnį skirdavo atskirai. Apdedama ¼ vidutinio pelningumo, ¼ atskaitomas paprastoms ir kapitalinėms išlaidoms. Mokesnio dydis — 4% vidutinio pelningumo. Del visa to, šių mokesnių suma sumažėjo nuo 115 iki 65 mil. fr., t. y. 43%. Dabar šis mokesnis vėl pakeltas iki 10% ir 1921 m. iš jo tikėjosi 165,2 mil. fr. Nuo mokesnio atleisti valstybės, departamentų, bendruomenių, viešųjų įstaigų turtai, visuomeniniams reikalams skirtieji turtai, kurie pelno neduoda (keliai, aikštės ir pn.). Gelžkelių sankasos apdedąmos, nes gaunamas pelnas. Del paskatinimo daroma laikinių išimčių: pav., 30-čiai metų atleidžiami nuo mokesnių miškais užsodinti kalnai, o atgaivinti po filokserų vynuogynai — 4 metams. Galop, smulkiajam ūkiui palaikyti, žemininkams, kurie savo ūkyj negauna daugiau 400 fr. pajamų, teikiama lengvenybių; jei, be to, jų bendrasis pelnas nedidesnis 1250 fr., tai išimties keliu pirmieji 200 fr. atleidžiami. Taip pat atskaitomos sumos seneliams ir vaikams laikyti. Nuo 1918 m. šis mokesnis sudaro pirmąją impôts cedulairės — papildomą pelno mokesnio šedulę. 4-tą šedulę sudaro žemės ūkio verslinis mokesnis, kurį moka nuomininkai, pienininkai ir savininkai. Apdedama sulig pelnu, apskaičiuotu žemės mokesniui, būtent ½ nuomos mokesnio, neatskaitant nė ¼. (Dabar jau visu nuomos mokesniu, daugintu 1—3). Pirmieji 1500 fr. neapdedami visiškai, o iš perviršijimo iki 4000 fr. apdedama tik pusė. Visiškai atleidžiami: 1) sklypai, kurie tarnauja šeimininko pramogai ir duoda pelno nedaugiau kaip 100 fr., 2) nežiūrint didumo, parkai ir sodai miestų centruose, 3) sklypai tų įstaigų, kurios juos skiria pigiems butams. Mokesnio dydis 3,75%. Įplaukų tikėjosi 5 mil. fr. Dabar mokesnis pakeltas iki 6% ir 1921 m. tikėjosi gauti 30 mil. fr.

4. *Anglija.* Landtax Anglijoj dabar tapo tikra žemės prievolė. Pajamos iki 5 sv. sterl. nuo mokesnių visiškai atleistos. Todel žemės pelnas apdedamas svarbiausiai A ir B pelno apdėjimo šedulėmis. Apie 1909 m. įkainojimus jau buvo kalbėta.

5. *Italija.* Iki susijungimo įvairiose Italijos žemėse buvo įvairūs mokesniai. Paskui juos suskirstė kontingentais ir kontingentus paskirstė provincijose sulig žemės pelningumu. Jo didelis nelygumas iššaukė daug kalbų apie parceliarinį kadastrą, vienok jo nepadarė ir nuo 1919 m. ypatingas žemės mokesnis pakeistas tam tikromis bendrojo pelno mokesnio šedulėmis (A. 3).

6. *Rusija.* Valstybinis žemės mokesnis imamas nuo 1875 m. Mokesnis išdėstomasis: gubernijos, atsižvelgiant kultūros sąlygų, buvo išdalytos grupėmis ir kiekvienai grupės dešimtinei nustatytas mokesnio dydis nuo ¼ iki 17 kap. 80-siais metais vidutinį mokesnio dydį taip pat apskaičiuodavo gubernijoms, bet jau 0,18% nuo vertės. Gubernijoms nuskirtą mokesnio sumą žemietijos išdėstydavo apskritims ir valdytojams, žemietijų rinkliavoms nustatytais pagrindais. Visa mokesnio suma 1913 m. buvo 14,4 mil. rub. Karo pradžioj padidėjo iki 30,6 mil. rub. Iki 1905 m. valstiečiai dar mokėjo išperkamuosius mokesnius. Nors

vėliau juos panaikino, bet vyrijų ir draudimo rinkliavos šias žemes slėgė daug labiau kaip privatinių valdytojų. Būtent 1905/6 m. žemėse:

	privatinių vald.		valstiečių žemės	
	iš viso	nuo dešimt.	iš viso	nuo deš.
valdiškų rinkl.	5,5 mil. r.	6 kap.	7,7 mil. r.	6 kap.
žemietijų „	26,9 „ „	27 „	40 „ „	32 „
vyrijų „	—	—	56,2 „ „	45 „
			22,2 „ „	18 „
	32,4 „ „	33 „	126,1 „ „	1,02 „
Viso dešimtinių	98,9 mil.		124 mil.	

Taip buvo iki revoliucijos ir bolševikų perversmų. Įsikūrus sovietų valdžiai, mokesnių sistema visiškai nusmuko. Žinoma, tai paliete ir žemės mokesnius. Sovietų valdžia uždėjo gyventojams daug sunkesnę naštą, vad., „prodrasverstka", t. y. išdėstymas reikalingų išmitimui grūdų, nes mainais į manufaktūrą maža ką gaudavo. Prasidėjo žiauriausios rekvizicijos griežčiausiomis priemonėmis naikinant ištisus sodžius: išskyrus reikalingus valstiečių maistui grūdus, atimdavo viską. Priešinosi dar aštresnėmis priemonėmis — sėjos tik tiek, kiek reikėjo patiems išmisti. Todel grūdų įplaukos nepasiekė nė pusės numatyto kiekio: vietoj 437 mil. pūdų surinko tik 233 mil. pūdų, ir tai vis nuolat mažėjo. Kai sovietų valdžia pradėjo eiti vadinamu nauju ekonominės politikos keliu, leido laisvą prekybą, tai nutarė atsisakyti rekvizicijų ir įsteigti vad. „prodnalogą", žemės maisto mokesnį, šiais pagrindais: a) mokesnis imamas natūra tam tikro % nuo gaminių kiekvieno žemės ūkio; b) kiekvienas žemvaldys patsai vienas atsako už mokesnio sumokėjimą; kolektyvi atsakomybė panaikinta; c) kiekvienas žemvaldys turi teisės ką nori derėti su nuo mokesnio likusiais gaminiais: gali arba savo ūkį gerinti arba keisti į kitus jam reikalingus gaminius. Iš pradžių mokesnio dydis buvo nustatytas sulig tikrai įplaukusiais 240 mil. pūdais. Greitai tas skaičius teko sumažinti iki 180 mil. pūdų, vienok ir šito skaičiaus iki 1921 m. gruodžio 1 d. įplaukė tik 75 mil. pūdų, t. y. 40%; prieš metus rekvizicijos keliu sugebėjo surinkti 143 mil. pūdų. Taip atsitiko del pasėlių sumažėjimo; pirma jie mažėdavo vidutiniškai 6% į metus, o 1921 m., lyginant su 1920 m., — 18%, nekalbant net apie blogą tų metų derlių. Sumažėjus pasėliams, rinkliava sumažėjo daugiau kaip 1,5 karto (vietoj 900 mil. pūdų — 600 m. p.). Tai dar ne visa. Valstiečiai slėpdavo pasėlio kiekį — reikėjo įsteigti ypatingus judrius būrius, „čekas", kurie ieškojo paslėptųjų pasėlių, baudė už tai vos ne katorgos darbais. Ir vienok iš 26 gubernijų, suteikusių žinias apie pasėlių padėtį, 21 atsiuntė daug mažesnius skaičius, kaip iš tikrųjų buvo. Iš 5,8 mil. dešimtinių surado tik 1,3 mil. deš., o 4,5 mil. deš. taip ir pasiliko užslėptos.

Šitie daviniai įrodo visišką „prodnalogo" nepasisekimą: jį įvedė nederlingais metais, nežiūrint jokių žemės pelningumo davinių ir ėmimo organizavimo, ir po to, kai maisto mokesnio įstatymais rekvizicijos įbaugino ir galutinai nualino gyventojus. Matyti, pati Sovietų valdžia suprato šį nepasisekimą, ir 1923 m. gegužės m. 10 d. išleido, jau minėtą istorinėj apžvalgoj, vienintelio žemės ūkio mokesnio dekretą, vietoj visų buvusių žemės ūkio mokesnių, išskyrus valsčių ir bažnytkaimių rinkliavas. Nustatant mokesnio dydį žiūrima: a) armenų ir pievų kiekio ūkyje; b) ūkininkaujančių asmenų kiekio; c) darbinių ir stambiųjų gyvulių kiekio; d) javų ir pievų dešimtinės derlingumo. Sąryšy su tuo nustatoma: a) 9 ūkio grupės sulig ariamosios ir šienaujamos žemės kiekiu; b) 4 ūkio grupės sulig gyvulių skaičiumi ir c) 11 skyrių sulig dešimtinės derlingumu, pradedant 25 pūd. ir dar mažiau iš dešimtinės, atatinkamai ypatingos mokesnių nuostatų lentelės. Derlingumo skyriai kiekvienai gubernijai nustatomi nevėliau rugpiūčio mėn. 15 d. gubernijų

ir apskričių valdžios taip, kad, lyginant su buvusiomis, mokesnių sumos vis mažėtų. Mokesniai imami pinigais arba natūra (grūdais). Rugių ir kviečių apmokėjimo ekvivalentą pinigais nustato tos pat įstaigos, kurios nustato laukų derlingumo normas. Kiekvienas mokesnio mokėtojas turi teisės sumokėti pinigais visą mokesnį. Bet 37 gubernijos ir viena apskritis privalo iš viso mokėti mokesnius tik pinigais. Dabar, matyti, tokia tvarka veikia visur. Tuo dekretu galimi ir nukrypimai ton ar kiton pusėn, jei derlingumo realizavimo sąlygoms naturalinė ėmimo forma pasirodytų tinkamesnė už pinigus, ir atvirkščiai. Vietos reikalams aprūpinti (mokyklų, ligoninių, kelių, tiltų ir kt.), nuo kiekvieno ūkio mokesnio sumos atskaitomas tam tikras procentas, susitarus su finansų, maisto ir vidaus reikalų komisarijatais. Mokesnį sumokėti privalo mokėtojai, pabaigę valyti laukus. Apsilcidusieji traukiami atsakomybėn patys ir turtu teismo ir administracijos keliu. Už termino praleidimą imama piniginė bauda. Visa mokesnio suma 1923—24 m. nustatyta 420 mil. rub. vietoj buvusių 390 mil. rub.

Naujo mokesnio geri privalumai yra tie, kad jis vėl virto piniginiu ir kad naturalinė jo dalis bus imama vien tik grūdais ir ne vienu kartu, nuo ko pirma atsirado nepaprastas transporto apsunkinimas, prekyvietės dezorganizacija ir duonos kainų kritimas. Klajoklių ūkio mokesnis skaičiuojamas ir nustatomas mėsa (nuo 1 ligi 20 svarų nuo žmogaus) ir imamas gyvais gyvuliais.

Visų rinkliavų sujungimas į vienintelį žemės ūkio mokesnį ir minėtieji pagerinimai vis delto nepalengvino valstiečiams mokesnių naštos. Prieš karą ir revoliuciją, 1912/3 metais valstiečiai tiesioginių mokesnių sumokėjo apie 153 mil. rublių, o 1924 m. — 467 mil. r. Jei priskaityti ir netiesioginius mokesnius, tai prieš revoliuciją valstiečiai mokėjo 900 — 1000 mil. rb., ir beveik tiek pat dabar (927 mil. rb.), tačiau ši suma dabar surenkama beveik vienais tiesioginiais mokesniais ir delto daug sunkiau jaučiama. Bet to dar maža: šalia teisinio ir tariamo vienintelio mokesnio, imama dar daugybė mokesnių be jokio teisinio pagrindo, kurie nustatomi vietos vyresnybės. Tokiais mokesniais daugumoj ir laikos valsčių biudžetas; kai kuriose vietose tokių mokesnių randama ligi 80, o kitose jie dvigubai didesni už vienintelį žemės mokesnį, — neskaitant atmainytų, tačiau vis esamų darbo ir kt. prievolių, be galo didelių (ligi 70%) procentų už sėklos paskolas, kurių anksčiau visai nebūdavo, ir sunkių draudimo bei malimo rinkliavų. Del visa to, kaip rašo sovietų spauda, valstiečiai mokesnius moka ne iš savo ūkio perteklių, o iš pagrindinio kapitalo, ir tuo būdu ardoma gyventojų buitis ir trukdomas žemės ūkio progresas.

Prie žemės mokesnių reikia priskirti Sovietų Rusijos vadinamoji renta nuo miestų žemių, skirtų miestų bei transporto reikalams. Iždas ima pagrindinę rentą vienodo didumo nuo kiekvieno miesto valdomųjų žemių, nustatoma tų žemių grynu pelningumu. Papildomąją (diferencialinę) rentą, apskaičiuojamą atatinkamai pelningumo miesto ribose ir sąryšyj su sklypo padėties patogumu bei eksploatavimo priemonėmis, iždas paveda pirmiesiems tų žemių laikytojams — miestui arba Liaudies Susisiekimo Komisarijatui.

2. Namų mokesnis.

Buvusiose paprastose ūkio gyvenimo sąlygose žemės mokesniai apimdavo ir joje esamus trobesius. Laikui bėgant tas ryšys turėjo trūkti: augant gyventojų skaičiui, namai sudarė žymią tautos turtų dalį ir negalėjo palikti nuolatiniam ryšyj su žemės mokesniais ypatingai aukštos ekonominės kultūros kra-

šuose. Grynai realinių mokesnių šalyse prie to vedė objektų diferenciacijos tendencija. 19 amž. pirmojoj pusėj taip atsitiko daugumoj Vokietijos valstybių, o Austrijoj net 16 amž. Kur realiniai mokesniai surišti su asmeniniais, jų atsiskyrimas vyksta daug vėliau, pav., Prūsijoj 1861 m. Greitai progresuojančiose ekonominiu gyvenimu šalyse, kaip Anglijoj, tai įvyko 17 amž. gale. Kur realiniai mokesniai plėtėsi labai lėtai, ten ir atskyrimas įvyko taip pat vėliau, pav., Prancūzijoj tik 1890 m. Visuotinas ir būtinas butų ir trobesių reikalingumas saryšyj su pelno dydžio sekimu namų valdymą daro labai geru pažymiu spręsti valdytojo turtingumą. Objektas — trobesis, šaltinis — gaunamasis iš jo pelnas, pajamos. Principe galima skirti dvi namų grupes: trobesiai žemės ūkio ir pramonės įmonėms ir gyvenamieji namai. Toliau galima skirti miestų ir kaimų namus, išnuomuojamus ir naudojamus pačių savininkų. Bet žemės ūkio ir pramonės trobesių pelnas labai sunku skirti nuo ūkių arba įmonių pelno ir todel tiksliau juos apdėti kartu su žemės ūkio ir pramonės įmonėmis joms mokesnius skiriant. Todel įstatymais apdedami namų mokesniu arba visi namai, nežiūrint jų paskyrimo, arba tik gyvenamieji namai, — nors kartais pramonės pobūdžio namai apdedami mažiau, kaip gyvenamieji. Leistinos nuolatinės ir laikinės išimtys. Pirmosios pareina nuo trobesių paskyrimo: pav., visuomeniniams reikalams, arba savininko asmens — karaliaus, valstybės, kai kurių viešosios teisės junginių reikalams. Laikinosios išimtys paprastai daromos keletai metų naujiems ir perstatytiems namams. Socialiniu pagrindu tokios pat išimtys daromos pav. darbininkų namams. Mokesnio dydį sumažina, jei namas ilgą laiką stovi nenaudojamas arba jei negalima del vietos sąlygų jis išnuomoti.

Reikia skirti namų mokesnis nuo butų mokesnio. Pastarasai — tai tik tam tikra vartotinio mokesnio dalis: juomi apdedamos buto išlaidos, kaip išviršinė buto samdytojo turtingumo žymė. Pirmuoju gi mokesniu apdedamas namų savininko pelnas. Žinoma, perkėlimo būdu namų mokesnis kai kada gal tekti nuomininkui. Kartais pats įstatymas įsako imti namų mokesni iš nuomininko, atskaitant jį iš nuomos kainos, pav., Anglijoj inhabited Hauses tax.

Namų mokesnis būna sekančių formų:

1. Mokesnis nuo langų ir durų skaičiaus. Istorijoj jis surištas su senovės padūmės mokesniu ir yra typiškas realinio išviršiniais pažymiais apdėjimo atstovas: durų ir langų skaičiumi, dydžiu ir rūšimi sprendžia gaunamą iš namų pelną. Klasėmis skirstydavo gyventojų skaičiumi miestuose, gyvenimų skaičiumi namuose; paprastai skaitydavo tik gatvėn, kiemun ir sodan išeinančias duris ir langus. Svirnų, arklydžių, sandėlių, rūsių ir kitų negyvenamų trobesių langai, durys ir angos ne-

skaitomos. Visais šiais pažymiais sustatydavo klasinį tarifą, kuriuo langų ir durų mokesnį priskirdavo prie

2. Klasinio namų mokesnio. Klasinė schema sutaisoma įvairiais pažymiais: trobesių dydžiu ir rūšimi, jų paskyrimu, gyvenamų būtų skaičiumi ir kitomis su trobesiais surištomis apystovomis.

Klasių sistema naudojama ten, kur trūksta davinių samdos vertybei nustatyti. Ji tinka kaimų ir mažų miestelių trobesiams, kur dauguma gyvena nuosavuose namuose. Ši sistema dar sutinkama Austrijoj ir Prūsijoj.

3. Po trobesiais esanti sklypai apdedami taip pat išoriniais pažymiais. Sklypo vienetui skiriamas tam tikras mokesnio dydis, pav., toks kaip aukščiausios rūšies žemės ūkio sklypui (sodų, sodybų ir t.t.).

4. Apdėjimas sulig nuomos mokesniu. Šis būdas vartojamas, kur paplitęs namų ir butų samdymas; ypatingai jis tinka dideliems miestams. Grynas apdedamasis namų savininko pelnas yra po trobesiu esamo sklypo žemės renta, įdėto į namą kapitalo % ir verslamonininko pelnas. Visa tai jungiasi nuomos mokesny. Iš jo reikia atskaityti namų laikymo išlaidos, draudimo ir kapitalo padengimo išlaidos, nes namai ne taip kaip žemė, — jie su laiku susinešioja. Skolų % galima tik tada atskaityti, kai jie laiduoti turtu ir apdedami pas kreditorių.

Nuomos mokesniui nustatyti naudojamas ne vien įkainojimas, bet ir pačių mokėtojų deklaracijos; kviečia ir ekspertus. Imama galvoj vidutinė kelių metų nuoma, arba vienų metų, jei normalūs laikai. Neišnuomoti, pačių savininkų gyvenami namai įkainojami, lyginant su gretimaisiais jiems lygiais namais. Taip pat daroma ir su visiškai nenuomuojamais, pav., kaimų namais. Šiuo atveju, kai nėra su kuo palyginti, vartoja pardavimo kainą ir ją nustato pelningumą tam tikru nustatytu procentu. Šiems tikslams taip pat panaudoja statybos išlaidų žinias, draudimo įkainojimus, pridedant dar po trobesiais esamo sklypo kainą. Tuo pat būdu įkainoja miestų neapstatytus, neduodančius pelno, bet aukštos vertės sklypus.

5. Namų mokesnį dar nustato ir jo verte. Mokesniui nustatyti tada ima paprastą pardavimo kainą — Gemeiner Wert. Tuomet namų mokesnis tampa turto mokesnio dalimi. Vienok turto mokesnis labai nutolsta nuo mokesnio mokėjimo šaltinio, iš kurio reikia mokėti kiekvienas mokesnis — nuo pelno. O vertybės apskaitymas daug painesnis, kaip pelno. Bet šiuo klausimu jau buvo kalbėta. Todel toks mokesnis tiktų kaip pelno mokesnio priedas, bet ir to ne blogiau pasiekiama pelno apskaitomais realiniais mokesniais. Vėl, turto apdėjimas būtinai reikalingas vertybės priaugimo, apyvartos ir taip pat palaikų mokesniuose. Bet apdedant sulig pajamomis, kaip realinis mokesnis jis nustoja vertės ir techniškai ir principe.

Namų perkainojimai privalo būt daug dažniau, kaip žemės kadastrų revizijos, nes nuomos kainos daug judresnės. Prancūzijoj, pav., žemes perkainoja kas 20 metų, namus kas 10. Badene perkainodavo tuomet, kai visų trobesių arba bent dalių įkainojimas 20% didėdavo ar mažėdavo. Prūsijoj žemės kainavimo revizija būna kas 19 metų, trobesių — kas 15 metų.

Įvairių šalių namų mokesnio pagrindai.

1. *Prūsija.* 1861 m. išleistas namų mokesnio įstatymas. Mokesnis imamas nustatyto dydžio nuo gaunamo iš trobesių ir prie jų esančių kiemų ir sodų pelno. Nuo mokesnio atleisti viešieji, bažnytiniai ir švietimo reikalams skirti trobesiai, bažnyčios tarnų ir mokyklos tarnautojų gyvenamieji namai, ligoninės, pavargėlių ir našlaičių prieglaudos, karaliaus šeimos narių rūmai, valstybiniai turtai, kaimų negyvenami trobesiai ir trobesiai, skirti laikyti žaliavai ir kitoms verslu reikmenims. Nauji ir perstatyti trobesiai nuo mokesnių atleidžiami dviem metam. Trobesiai apdedami sulig naudojimo kaina. Miestuose ir tose vietose, kur paplitęs namų nuomavimas, naudojimo kaina laikomas vidutinis vietos vyriausybės arba specialinių komisijų nurodytas 10 metų valdytojo nuomos mokesnis. Kaimuose — tai klasinis mokesnis: nustatytos 3 klasės, o jų ribose 37 laipsniai su spėjamu nuo 60 iki 2250 markių pelningumu. Gyvenamiems namams mokesnio dydis 4%, verslų — 2%. Įkainojimų revizijas manė daryti kas 15 metų, bet tai buvo daroma tik 1889 ir 1894 m. Naują įkainojimą manė atlikti 1910 m. Nuo 1893 m. šis mokesnis atiduotas bendruomenėms, kurioms suteikta teisės apdėti namus ir sulig verte ir sulig pelningumu. 1897 m. buvo 13 mil. m. įplaukų. 1923 m. vėl įvestas valstybinis apdėjimas, kaip dalis bendrojo nuo nekilnojamųjų turtų mokesnio, apie kurį jau buvo kalbėta.

2. *Austrija.* 1749 m. įvestas namų mokesnis. Gyvenamiems namams — $^1/_7$ pajamų dalis, kitiems miestų namams — $^1/_{10}$; kaimų namams — sulig po trobesiais esamuoju sklypu, lyginant jį aukščiausiai armenų rūšiai, ¼ pajamų dalis. Nauji trobesiai 3 metus neapdedami. Naujai šį mokesnį pertaisė 1820—1914 m. įstatymais. Mokesnis skiriamas į nuomos mokesnio rinkliavą ir klasinį mokesnį. Mokesnis nuo nuomos kainos imamas ten, kur išnuomojama bent pusė trobesių. Apdedama nuomos kaina, o jei nenuomojama, tai lygina su kitais panašiais nuomojamais trobesiais. Iš nuomos kainos išskiria atlyginimą už naudojimąsi baldais ir sodu, už šviesą ir vandentiekį, tarnams ir be to dar 15—32,2% amortizacijos ir laikymo išlaidoms. Kitiems reikalams jokių ataskaitų nėra. Likusis grynasis pelnas dideliuose miestuose apdedamas 23½%, visose kitose vietose — 17,5%. Pelną nustato pasiremiant valdytojų parodymais ir betarpišku komisijų įkainojimu.

Klasinis mokesnis imamas tik nuo gyvenamų namų, sulig kambarių skaičiumi. Virtuvės, arklydės, svirnai gyvenamais namais nelaikomi, taip pat ir mokyklos, dirbtuvės ir posėdžių kambariai. Klasinis tarifas turi 16 klasių su mokesniu nuo 1,3 iki 385 kr. Nuo kiekvieno sekančio kambario nuo 40 kambarių pertekliaus imama 8,75 kr. priedo. Nuo šio mokesnio atleidžiamos bažnyčios, trobesiai viešiems, mokyklų r labdarybės tikslams, taip pat palapinės, krautuvėlės, Alpių bakužės ir nameliai vynuogynuose. Del tam tikrų aplinkybių laikinai atleidžiami 12 metų nauji, perstatyti ir pristatyti trobesiai; 24 metams darbininkų namai, jei jie statyti ne spekuliacijos tikslais. Skolų procentai iš pelno neskiriami, bet skolininkas gali atskaityti 5% mokėdamas skolą kreditoriui. 1914 m. šį mokesnį bent kiek pakėlė. 1916 ir 1917 m. jo įplaukų buvo 112,7 mil. kr.

3. *Prancūzija.* Jau nuo 1798 iki 1918 m. veikė mokesnis nuo langų ir durų minėtaisiais pagrindais. Angos dalinamos į tris rūšis: 1) var-

tai ir magazinų durys; 2) paprasti žemutinių aukštų langai ir durys; 3) taip pat trečiojo ir aukštesniųjų aukštų langai ir durys. Mokesnio dydis auga atatinkamai gyventojų skaičiui: 1) mažiau kaip 5000; 2) nuo 5000 iki 10.000 ir 3) virš 100.000 gyventojų. Šis mokesnis kartais buvo nustatyto dydžio, kartais išdėstomasis. Be to, dar 1890 m. iš žemės mokesnio atskyrė mokesnį nuo nuomos kainos, iš kurios atskaitomi 25% gyvenamų trobesių išlaidoms ir 40% fabrikų trobesių išlaidoms. Kadastrą tikrina serijomis kas 10 metų, pasiremiant pereitų 10 metų daviniais. Nauji trobesiai, prielipos ir perstatyti namai nuo mokesnių atleidžiami 2 metams. Pigių butų namai nuo mokesnio atleidžiami 12 metų. Nuolatos atleidžiami trobesiai, kurie priklauso valstybei, departamentams, bendruomenėms ir tarnauja visuomenės bei žemės ūkio reikalams. 1914 m. šį įstatymą šiek tiek pakeitė; iš pradžių mokesnio imdavo 3,2%, o 1917 m. — 10%. 1912 m. įplaukė 107,73 m. fr., o 1921 m. tikėjosi 294 m. fr. Be to, iki jo panaikinimo langų ir durų mokesnis duodavo 72 m. fr. Dabar šį mokesnį ima bendruomenės ir miestai, be to miestams suteikta teisė, jį apskaičiuojant, atsižvelgti ir nuomos kainos.

4. *Anglijoj* iš pradžių veikė krosnių mokesnis, paskui klasinis — nuo langų. 1778 m. prie jo prijungia dar specialinį mokesnį nuo gyvenamų namų — Inhabited Houses Tax. Mokesnio dydį apskaičiuoja visa nuomos kaina be jokių ataskaitų. Jei namas išnuomotas keliems asmenims, mokesnį moka savininkas, jei vienam — tai nuominink as. Negyvenami namai, ligoninės, technikos įstaigos, mokyklos neturtingiems, karaliaus šeimos rūmai, didieji darbininkų namai ir namai, kurių nuoma mažesnė kaip 20 sv. st., — nuo mokesnių liuosi visiškai. Mokesnis gyvenamiems namams — 3,75%, ir 2,5% pramonės trobesiams. Pastaruoju laiku namams, kurių žema nuoma (nuo 20—60 sv. st.), suteikta lengvenybių. Mokesnius apskaičiuoja tam tikslui parapijose rinkti žmonės. 1916—1917 m. įplaukė 1,94 mil. sv. sterl.

5. *Rusijoj* iki 1910 m. įstatymo veikė šioj srityj išdėstomasis mokesnis nuo miestiečių vietoj buvusio pagalvės mokesnio; gubernijai nuskirtą sumą išdėstydavo žemietijos, o mieste — miesto valdyba. Nuo 1910 m. įvestas mokesnis nuo grynojo pelno: bendrasis pelnas imamas ne daugiau kaip 5 metams, galima net ir vieniems praeitiems metams, jei yra normalus laikas. Procentų ataskaitas kiekvienam miestui atskirai nustato vietos mokesnių įstaigos, atsižvelgiant į trobesių rūšį (akmeniniai, mediniai ir kt.). Trobesiai, kuriems tenka mokesnio tik 2 rub., nuo mokėjimo atleisti. Iš pradžių ėmė 6%, kurių 5% ėjo valstybei, o 1% vietos įstaigų naudai. 1915 m. jį pakėlė iki 8%ir 7% ėjo valstybės iždan. 1912 m. numatė 24,5 mil. rub. Mokesnis aprėžtas tik miesto trobesiais. Buvo įneštas Valstybės Dūmon projektas praplėsti šį mokesnį ir už miestų ribų, vasarnamiams, bet jis nebuvo svarstytas.

3. Verslų mokesnis.

Tik 19 amž. pradedant galima kalbėti apie verslų mokesnį dabartine to žodžio prasme. Nors ir anksčiau, išgaunant leidimus, verslus apdėdavo mokesniais. Jau 14 amž. Vakarų Europos miestuose minimos panašios rinkliavos. Prūsijoj vietoj butų prievolės rinko rinkliavą (Servisteuer), iš pirklių sulig jų apyvartos dydžiu, iš amatininkų sulig gizelių skaičiumi ir pan. Prancūzijos senasis verslų mokesnis (1776 m.) buvo tam tikras mokesnis už meisterio vardą; to mokesnio, kurio ¾ tekdavo valstybei ir ¼ bendruomenėms,

Drápiers ir merciers mokėjo 1000 livrų, epiciers ir orfèores — 800, marchands de vin — 600, siuvėjai — 400, siuvėjos, vinių dirbėjai — 100. Visas mokesnis duodavo valstybei tik 800.000 livrų metams, neskaitant įvairių rinkliavų už įstojimą cechan ar gildijon. Rusijoj iki Petro Did. laikų miestelių, priemiesčių ir slabadų gyventojai turėjo tokią pat naštą, kaip ir kaimiečiai: mokesnį išdėstant verslais, skirstydavo keliais skyriais: į aukščiausią skyrių skirdavo didmenų pirklius, į žemiausią — neturtinguosius. Priemiesčiuose imdavo mokesnį nuo krautuvėlių iš kiekvieno prekiaujančio verslamoninko ar rankų darbo žmogaus. Iš mokėtojų rinko parodymus apie šeimyną, krautuves, dirbtuves ir verslus. Vėliau krautuvėlių mokesnis nyksta, ji pakeičia bendruomenių rinkliavomis — penktasis, dešimtasis pinigas,—kiemų ir pagalvės rinkliavomis. 1705 m. vėl atsiranda savotiškas verslų mokesnis — pagalvės: skyrių pradais pramoninninkai ir pirkliai skirstomi verslais ir prekybos rūšimis, skyriais. 1724 m. šį mokesnį pakeičia pačių įmonių apdėjimu: pirtis, malūnus, užvažiavimo kiemus, krautuves, stiklo dirbtuves ir kit. Paskui XVIII amž. 60 ir 70-siais metais verslus apdeda išviršiniais pažymiais: nuo geležies dirbtuvių krosnių 100 rub. ir nuo pūdo keto 4 kap., nuo vario dirbtuvių krosnies 5 rub. ir pagaminto vario dešimtasis pūdas, nuo mineralinių dirbtuvių $^1/_{10}$ pelno, nuo audimo fabrikų — 1 rub. už stakles. Iš visų kitų fabrikų 1% nuo kapitalo. Taip pat už užsiėminą bet kuriuo verslu imdavo tam tikrą mokesnį. Tai dar aiškiau pasirodo 1775 m., kai pagalvės ir įmonių rinkliavas pirkliams pakeičia rinkliavomis nuo kapitalų sulig gildijomis, be to, dar 1785 m. dovanojimo lakštu suteikiami teisių skirtumai gildijoms prekyboj ir pramonėj.

Kaip ten visa buvo, bet visvien tikrasis verslų mokesnis, tapęs pavyzdžiu visai Europai, atsirado tik 18 amž. revoliucijos laikais Prancūzijoj. Jis iškilo kartu su prekybos ir verslų laisvės suteikimu: reikalaudavo tik pareiškimo apie dirbtuvės steigimą ir apie „patento" gavimą. Už patentą ėmė atatinkamą rinkliavą. Rinkliavos dydis parėjo nuo apdedamojo verslo pobūdžio: šia grynai objektine sistema nutolstama nuo pramoninninko ir pirklio asmens, įmonės pobūdis nustatomas išviršiniais pažymiais. Tie pažymiai yra — pramonės veikimas, verslo rūšis, jo dydis, vieta ir kit. Mokesnis imamas dvejopas: — droit fixe — tikslios sumos sulig labai kazuistišku klasių tarifu ir droit proportionel — tam tikro dydžio mokesnis nuo užimamo buto nuomos mokesnio. Nuo kai kurių įmonių dar imamas droit variable — nuo apyvartos dydžio. Ši forma turėjo daug įtakos į verslo mokesnį. Be to, Vokietijoj šie mokesniai išsivystė senais istorijos pavyzdžiais, kurių esmė buvo leidimų išdavime, ir lygiagrečiai atsiradusiais asmeniniais mokesniais. Tuo pat būdu Austrijoj 1812 m. įstatymu iš pradžių

verslo mokesnis turi žymių to pat Prancūzijos mokesnio, bet nuo 1849 m. jis artėja prie įvesto tuomet pelno mokesnio. Ryšis tarp jų trūko tik 1896 m., įvedus bendrąjį verslų mokesnį nuo klajoklinių verslų ir apyskaitinių bendrovių. Rusijoj, kur nuo 18 amž. veikė gildijų mokesniai, 19 amž. plečiasi toliau Prancūzijos pavyzdžiais, be to, 1885 m. jį papildo naujos rinkliavos nuo apyskaitinių ir neapyskaitinių įmonių. Pagaliau, Anglijoj tas mokesnis vystosi visai kitaip, nes ten jis šedule D įeina į pelno mokesnių sudėtį.

Kas gi verslų mokensio objektas? Mokslininkai ir įstatymai jį nusako įvairiai. Visi jų formulavimai gan kazuistiški, nes pati verslo sąvoka nuolat kitėja, o apdėjimui reikia nurodyti tiksliai mokesnio objektas. Pav., Roscheris kalba taip: siaura prasme, verslų mokesniu apdeda tokias verslamones (Geschäfte), kurių pelnas atsiranda iš keletos gaminimo faktorių savitarpio veikimo, ir kur susekti jų kiekvieno reikšmė atskirai — per sunku. Papildydamas šį savo nusakymą, jis sako, kad be to čia turima galvoj išimtinai prekyba ir su ja surištos padedamosios įmonės ir t. t., paskui fabrikai, amatninkų dirbtuvės, statybos įmonės, vaistinės, viešbučiai; toliau verslai, kurie teikia asmeninį patarnavimą, pav., vežėjai, teatro trupės ir t. t. Be abejo, žemės ūkio verslas, gerai sutvarkius žemės mokesnį, apdedant tik žemės rentą, verslo mokesniu reikėtų apdėti, nežiūrint ar jį valdo savininkas ar nuomininkas. Bet, esant tokiam netobulam žemės kadastrui, išleisto kapitalo procentai ir verslamoninko atlyginimas (pelnas) paprastai apdedami mokesniu kartu su žemės renta. Iš visa to aišku, kad minėtas apibūdinimas, kas apdėti verslo mokesniu, visai netinkamas. Žemės ūkyj kaip tik ir yra toks keletos faktorių veikimas, kurių įtaka sunku išskirti, ir visa tai apdedama žemės, o ne verslo mokesniais; jei būtų galima išskirti žemės rentos įtaka, tai ūkį būtų galima apdėti verslo mokesniu. Heckelis taip sako: verslų mokesnis apima visas verslamones, nežiūrint jų įtaisymo (amatas, raštų spausdinimas, fabrikas, prekyba). Tuo pat būdu verslo mokesniui priklauso transporto, draudimo ir svaigalų pardavimo įmonės. Pramonės bendrovės, akcininkų draugijos, kalnų verslai, dirbtuvės įvairiose šalyse priklauso iš dalies verslų, iš dalies pelno, iš dalies ypatingiems bendrovių mokesniams. Profesiniai uždarbiai ir paprastojo samdomojo darbo pajamos priklauso ne verslų, bet kitiems mokesniams. Nors būva ir išimčių. Žemės ūkio ir pagalbinių verslų (medžioklės, žveybos, spirito varyklų, sodininkystės) pelnas daugumoj priklauso tik žemės mokesniui. Išimtį sudaro žemės ūkio nuomavimo verslas, jo skaičiuj ir sodininkystė, kurį apdeda verslo mokesniu, — nors Heckelis mano, kad geriau tiktų jis apdėti pelno mokesniu. Šis nusakymas geras bent tuo, kad jis visai ne nusakymas, o tik nurodymas, kaip įvairiais įstatymais nusakomas verslo mokesnio objektas.

Daug geresnis Conrado nusakymas. Jis sako, kad verslas yra dalomas, savarankus ir įstatymais leistas veikimas turto įgijimo tikslais, kurių siekiama dalyvaujant bendrojoj apyvartoj. Gan neaiškus jo nusakymas galima išreikšti daug paprasčiau: verslas — tai įstatymų leistas nuolatinis užsiėmimas, vykinamas bendrojoj ūkio apyvartoj pelnui išgauti. Čia tikrai tiks kiekvienas verslas, net ir žemės ūkio, kiekvienas profesinis darbas ir samda, kiekviena prekyba, transportas, nežiūrint nei formos, nei dydžio. Ši sąvoka, sako toliau Conradas, daug platesnė už tą, kuri dabar yra verslo mokesnių objektu. Įstatymai, paprastai, skiria žaliavos gaminimo verslus ir vadinamąsias liberalines profesijas, taigi verslų mokesnį moka: 1. Verslai — siaura to žodžio prasme: amatininkų dirbtuvės, fabrikai, statybos įmonės ir pn. 2. Prekybos ir pramonės įmonės su visais jų pagalbiniais verslais: geležkelių, bankų, važmos, garlaivystės ir pn. 3. Asmeninio patarnavimo verslai: kirpėjų, kaminkrečių, taip pat artistų ir muzikų. 4. Kiti verslai, pav., prekyba smuklėse, viešbučių ir vaistinių laikymas, taip pat draudimas.

Šiuo išskaičiavimu būtų galima ir pasitenkinti; nors ir jis turi prieštaravimų. Artistų bei muzikų verslai, pav., be abejo reikia skirti prie liberalinių profesijų. Verslų mokesniu galima apdėti juos tik tada, kai jie nuolatinėj teatro organizacijoj, kur yra išleista kapitalų ir gaunamas verslamoninko pelnas. Žinoma, priskirti čia artisto gaunamas pajamas už pamokas, už dalyvavimą teatre ar koncerte, visiškai negalima — tai grynai liberalinė profesija, reikalinga tik asmeninio darbo. Toliau, be abejo, kalnų verslai gamina tik žaliavą, o vienok kalnų verslai apdėti, nors ir ypatingu, verslų mokesniu. Tuo būdu iš gaminančių žaliavą tik žemės ir miškų ūkis ir jiems artimi verslai šio mokesnio nemoka.

Verslų mokesnio objektą dar galima apibūdinti neigiamai. Verslų mokesnis imamas nuo kiekvieno prekybos ir pramonės veiksmo, daromo su tikslu gauti pelno, išskyrus žemės ir miško ūkius ir jiems artimus amatus ir uždarbius, kurie gaunami grynai už asmeninį darbą. Žemės ūkio išimtis paremta tuo, kad jis apdedamas žemės mokesniais ir kad žemės ūkio verslų ir rentos apdėjimas atskirai, kaip Anglijoj ir Prancūzijoj, buvo tik fikcija. O asmeninius uždarbius skiria tik todel, kad objektiniais mokesniais darbą apdėda tik tuomet, kai jis naudojamas bet kokiai turto įmonei sąryšy su kitais pagalbiniais pelno gavimo elementais, įdedant visų pirma nors ir mažiausį kapitalą, pav. išnešiojamoji ir išvežiojamoji prekyba bei verslai. Namų valdymo jis visiškai nemini, nes sunku suderinti jo ir verslo sąvoka ir, be to, nuo to imami atskiri mokesniai.

Verslų mokesnio šaltiniu yra grynasis verslų pelnas. Šis pelnas susideda iš dviejų dalių: pelnas ir verslamoninko darbo

ir procentai iš įdėto pagrindinio ir apyvartos kapitalų. Santykiavimas šių elementų labai įvairus įvairiose įmonėse ir parcina nuo ekonominių bei techninių sąlygų ir įmonės dydžio. Smulkiuose versluose pelnas beveik lygus asmeniniam verslamonininko uždarbiui, vidutiniuose—darbo ir kapitalo pajamos maždaug pusiausviroj; didinant įmonę, didėja kapitalo įtaka, kuri stambiosiose įmonėse įgauna vyriaujančios reikšmės. Ši priežastis labai sunkino pajamų apskaičiavimą, nes visiškai negalima buvo palyginti įmones. Besivystant ekonomiškai, tai dar labiau skaidėsi ir atatinkamai sunkėjo apdėjimo darbas. Kitas kliūtis sudarė tai, kad be pramonės įmonių verslų mokesniui priklauso prekyba ir dar kai kurie verslai, kurie reikalingi ypatingų mastų. Trūkstant techninių priemonių grynam pelnui nustatyti, visiškai aišku, kad ypatingai verslų apdėjime išviršinės žymės įgavo svarbios reikšmės nustatant mokėjimo galią, nors būtų galima ji apskaičiuoti kiekvienai įmonei atskirai. Šituo aiškinama Prancūzijos patento mokesnio įtaka visai Europai verslų mokesnių srityje, tuo labiau, kad būtent šis kelias geriausia atatiko realinių mokesnių objektingumui: apskaičiavimą tikrojo pelno pakeitė schema, kuri nurodo, į kokią apdėjimo grupę reikia priskirti tam tikra įmonė.

Taip atsirado vad. klasinė verslų mokesnio sistema. Čia išviršiniais pažymiais spėja vidutinį įmonės pelningumo dydį. Išviršiniai pažymiai kiekvienos įmonės rūšies glūdi gaminimo sąlygose. Visų pirma — tai pagrindinio ir apyvartos kapitalo dydis — trobesiai, mašinos, žaliavos supirkimo ir darbo mokesnio išlaidos. Pastarosios labai sunku apskaičiuoti asmenims, kurie įmonėj nedalyvauja. Akcinėse bendrovėse tai padeda viešas atsiskaitymas. Kitas pažymys — tai veikimo dydis, kurį nusako darbininkų ir mechaninių priemonių skaičiumi. Bet šis pažymys tinka tik vienos rūšies įmonėms palyginti, o ne pelningumui nustatyti. Dažnai net tokiam vidujiniui palyginimui šių pažymių neužtenka, nes dažnai pelningumas auga daug greičiau už įmonę. Vienas svarbesnių išviršinių pažymių — tai įmonėj suvartotos žaliavos kiekis; paskui — pardavimo dydis; bet pastarąsias žinias galima gauti tik iš apyskaitų. Prekybos gi įstaigose niekų būdu pardavimu negalima spėti grynojo pelno . Iš knygų gi grynasis pelnas aiškiau matyti. Prancūzijoj kreipia akį į užimto trobesio didumą. Bet gi yra labai svarbių dalykų, kurie atliekami mažutėse kontorose ir, atvirkščiai, nevisuomet didžiausį pelną duoda didžiuliai magazinai, išstatydami dideliuose languose savo prekes. Turtingumas ir reikšmė miesto, kuriame randasi įmonė, daug veikia įmonės pelningumą. Prancūzijos sistemoj šis pažymys turi lemiančios reikšmės. Bet pastaruoju metu šis pažymys savo reikšmės nustojo. Dabar dažnai kaimuose yra fabrikų. Antra, dažnai ir mažose vietovėse pirkliai ir pramonininkai

puikiausiai verčiasi, nes nėra didelės konkurencijos ir iš turtingų gyventojų kyla daug paklausų. Galop, mažos įmonės savininko išlaidos kaip tik gali klaidingai parodyt iš įmonės gaunamas pajamas. Išviršnių pažymių kiekybė gali būt dar didesnė, bet visi jie duoda tik nutolusią įmonės pelningumo sąvoką, ir gal geriausiu atveju tiktų tik vienos rūšies įmonėms palyginti. Bet vis tik jais paremta klasinė arba patento sistema del mokesnių apskaičiavimo lengvumo.

Klasėmis skirsto trejopai:

1. Įmonių pobūdžiu, žiūrint jų ekonominių ar ūkinių savybių. Šiuo remiantis skiria amatų įstaigas, fabrikus, bankų įstaigas, didmenų ir mažmenų prekybą, smūkles ir t. t.

2. Gamybos dydžiu vienos rūšies įmonėse: stambioji, vidutinė ir smulkioji gamyba.

3. Vietos sąlygomis — įmonės, kurios gamina vietos ir tolimosioms rinkoms, antra — vietos gyventojų skaičiumi.

Remiantis šiais visais pažymiais sudaromas verslų kadastras, kurį, del nuolatinio ekonominių sąlygų kitėjimo, reikia dažnai atnaujinti. Klasėmis suskirstyti pavedama specialinėms komisijoms iš fisko, verslų ir ekspertų atstovų. Klasėse skaičiais nustatomas mokesnio dydis. Nustatytiems skaičiais mokesniams (droit fixe) dažnai dar būva priedų, kuriuos apskaičiuoja proporcingai nuomos mokesnio už įmonės butą arba apyvartos (droit proportionel, droit variable). Bet klasių sistemos išdavos nepatenkino. Pirmu žvilgsniu paprasta ir patogi sistema, ji atsilikdavo nuo tikrojo gyvenimo del ekonominio, techninio ir socialinio progreso. Ypatingai nustatytas padalinimas nespėdavo vyti stambiosios gamybos pasisekimų. Kilo iš čia šios sistemos nelygumas net atskirų įmonių grupių ribose. Pasirodydavo, kad smulkios įmonės moka daug daugiau, kaip stambios. Buvo aišku, kad būtinai reikalinga atsisakyti klasinės sistemos ir apdėti įmonių pelningumas. To apdėjimo gali būti dvi formos:

1. Apdėti sulig vidutiniu grynu įmonės pelningumu. Tas pelningumas apskaičiuojamas kelių metų vidutiniu bendruoju pelnu, atskaitant pelno gavimo išlaidas. Apskaičiavimas pelno kiekvienai įmonei atskirai, palyginti su klasine sistema, yra švarbus žingsnis pirmyn. Čia toks pat apskaičiavimo būdas, kaip namų ir žemės mokesniuose. Būtų klaidinga manyti, kad čia jau perėjimas iš objektinių į asmeninius mokesnius. Tai tik realinio apdėjimo sąlyga: apdedamas objektas — verslas, įmonė — vidutiniu jo pelningumu. Kartais grynąą pelningumą gretina su įmonės pagrindinio ir apyvartos kapitalo suma. Tokia tvarka sudaro įmonių grupes ne gamybos ar vietos sąlygų pobūdžiu, bet jų pelno ir kapitalo dydžiu, ir nustato vidutinę ir kraštutinę mokesnio ribą (žemiausią ir aukščiausią). Sten-

giasi ir čia surasti subjektingumo elementų: tai ne subjektinis mokesnis, bet individualinis ta prasme, kad individualizuojamos įmonės, ir toks pat realinis apdėjimas, kaip ir klasinis mokesnis, kuris remiasi išviršiniais pažymiais. 1891 m., pav., toks mokesnis buvo įvestas Prūsijoj. Sulig pelningumu ir kapitalo dydžiu įmones padalino į 4 klases.

	Pelnas	ir kapitalas
1 kl.	did. kaip 50,000 m.	didesnis kaip 1,000.000 m.
2 „	20—50.000 „	150.000—1,000,000 „
3 „	4—20,000 „	30,000— 150,000 „
4 „	1.500— 4,000 „	3.000— 30.000 „

Pirmosios klasės įmonė moka 1% savo metinio pelno, bet ne mažiau kaip 524 m.

Kitoms klasėms nuskirta.

	Vidutinio mok.	ir kraštut. mok.
2 kl.	300	156—480
3 „	80	32—192
4 „	16	4— 36

Mokesnį kelia laipsniais:

iki 40 m. po 4 markes, iki 96 m. — 6 m.,
iki 192 m. — 12 m., iki 480 m. — 36 m.

Tai gana vykęs klasinės ir pelno sistemų junginys: klasėmis suskirstyta ne išviršiniais pažymiais, bet betarpiškai apskaičiuotu įmonių pelningumu.

2. Antras pelno apdėjimo būdas yra tikrojo grynо pelno apskaičiavimas. Bet ir čia imamas paprastai keletos metų vidutinis bendrasis pelnas ir iš jo atskaitomos išlaidos. Bendruoju pelnu laiko gautosius pinigus už visas parduotas prekes ir kitus verslo gaminius ar gyvais pinigais ar kreditan, pagrindinio ir apyvartos kapitalų procentus ir kitas spekuliacines pajamas. Iš jų atskaitoma: gamybos, draudimo, amortizacijos išlaidos, skolų ir kitokių apsunkinimų %. Sakoma, kad šiuo atveju, verslų apdėjimas jau perėjo asmeninių mokesnių sritin ir tik del pavadinimo skiria dar prie realinių mokesnių. Tuo būdu atsiranda dalinis pelno mokesnis. Bet ir prie didžiausio noro tarp vienų ir kitų pelno apskaičiavimo būdų negalime rasti jokio skirto: ir ten ir čia apskaičiuojama vidutinis pelningumas. Skolų atskaitymas, jei tik jos neasmeninės valdytojo-savininko prievolės, o tikrai tos įmonės, realinių mokesnių pobūdžiui neprieštarauja, ypatingai, jei tose šalyse apdedamas įmonėms skolinamų kapitalų pelnas. Svarbiausias apdėjimo pažymys — įmonė, bet ne verslamoninkas su jo turtine asmenybę. Jei šiuo atveju klasėmis neskirsto, bet ima tam tikrą, kiekvienai

įmonei apskaičiuotą, pelno %, tai yra tik mokesnio dydžio apskaičiavimo būdas, kuris mokesnio esmės nepakeičia. Tas pat būdas vartojamas ir žemės bei namų mokesniuose. Tada ir šituos du mokesnius reiktų vadinti daliniais pelno mokesniais. Todel čia, kaip žemės ir namų mokesniuose, galima būtų sakyti, kad apdėjimas sulig vidutiniu grynu pelningumu yra tik realinės mokesnių sistemos išbobulinimas.

1. Pereinant prie atskirų šalių verslo mokesnio įstatymų, visų pirma reikia prisižiūrėti *Prancūzijos* droit des patents, kurį įvedė 1791 m. ir iki panaikinimo jis veikė be jokių atmainų. Priešingai kitiems Prancūzijos realiniams mokesniams, jis buvo nustatyto dydžio mokesnis. Įmones suskirstė į 4 grupes: 1 klasė — paprasti pirkliai ir amatininkai, t. y. ½ visų patento rinkliavos mokėtojų; 2 — stambioji prekyba ir transporto įmonės, bankininkai ir kiti; 3 — visos žymesnės pramonės įmonės, kurios neįeina I-on klasėn, kalnų pramonės įmonės, fabrikai, akcinės ir kitos panašios bendrovės ir kit., ir 4 — vad. liberalinės profesijos. Mokesnį ėmė dvejopo dydžio: droit fixe, droit proportionel. Pirmosios klasės įmones skirstė išviršiniais pažymiais ir vietos gyventojų skaičiumi; tik vietinių skyrių buvo 8, kurie vėl susmulkinti dar į 8 skyrelius. Droit fixe joms nustatyta nuo 2—300 fr.; bc to dar droit proportionel, apskaičiuotas nuomos mokesniu, sudarė nuo $^1/_{40}$ iki $^1/_{15}$ to mokesnio dalies. Antrosios klasės įmonės mokėjo droit fixe sulig vietos gyventojų tankumu penkiais skyriais ir be to dar $^1/_{15}$ buto nuomos mokesnio. III klasės įmonės skirstėsi į 5 skyrius su daugybe skyrelių grynai išviršiniais pažymiais: darbininkų, mašinų skaičiumi, akcinio kapitalo suma. Tuo joms nusakydavo sumą droit fixe, gi proporcinis mokesnis sudarė $^1/_{15}$ — $^1/_{40}$ nuomos mokesnio. Liberalinės profesijos nuolatinio mokesnio nemokėjo, tik proporcinio — $^1/_{15}$ nuomos mokesnio. Valdininkai, mokytojai, prekių nešiotojai nuo šių mokesnių atleisti. Atskiros įmonės dar mokėjo droit variable, sulig apyvarta. Šis mokesnis 1913 m. davė 180 mil. fr. 1917 m. patento mokesnį pakeitė trečiąja šedule vad. impôts cédulaires, kurį įvedė pelno mokesnio priedu; iš esmės tai naujos rūšies realinis mokesnis. Šiuo mokesniu apdeda visų privatinių asmenų ir bendrovių prekybos ir pramonės įmonių šalyje gautąjį pelną. Apdėjimo - mokėjimo būdas sulig mokėtojų noru. Galima mokėti sulig pereitų mokesnių metų tikruoju pelnu, atskaičius įmonės buto nuomos mokesnį, paskolytų kapitalų procentus ir kitokius nurašymus ir visas kitas gamybos išlaidas; arba nuo pelningumo sulig apyvartos dydžiu ir atatinkamos įmonių rūšies 3 metams nustatytu tam tikros komisijos pelningumo procentų. Akcinės bendrovės, kurio privalo fisko organams patiekti savo balansus, apdedamos pirmuoju būdu. Visi kiti mokėtojai neprivalo teikti pelno parodymų. Mokėtojai, nepatiekę iki nustatyto laiko tikrų davinių pelnui apskaičiuoti, apdedami antruoju būdu. Pelnas mažesnis kai 1500 fr. apskaičiuojamas 25% savojo dydžio, nuo 1500—5000 fr. — 50%; didesnis kai 5000 fr. — 100%. Normalus mokesnis 8%, vadinasi — nuo pelno iki 1500 fr. imama 2%, nuo 1500 iki 5000 fr. — 4%. Įmonės savininko šeimos nariams, žiūrint pelno sumos, nuleidžiama mokesnio 5—15% kiekvienam. Smulkios maisto produktų prekybos įmonės tik tada moka mokesnius, jei jų metinė apyvarta didesnė 1.000.000 fr. ir be to progresyviai iki 5%; jos privalo patiekti deklaracijas. Iš šio mokesnio 1921 m. tikėjosi 500 mil. fr. Nors buvusis verslų mokesnis del nelygumo turėjo daug trūkumų, vis delto nesunku pastebėti, kad naujasis, apdedamas sulig pelnu, įveda daug nereikalingų naujovių, kurios verslų mokesnį verčia savo rūšies pelno mokesniu. Nenustačius nuo mokesnių atleidžiamo minimumo, vis delto del šeimos padėties teikiama lengvenybių ir mokesnių degresijų. Visa tai

bereikalinga, nes greta veikia pelno mokesnis su tokiomis pat lengvenybėmis. Be to, tokių lengvenybių realiniuose žemės, namų ir kapitalų pajamų mokesniuose visiškai nėra.

2. *Prūsija.* Po Tilžės taikos, paskelbus verslų laisvę, įvedė klasinį verslų mokesnį. Nuo 1810 iki 1820 m. verslų mokesnis buvo rinkliavinio pobūdžio — imamas nuo 1—200 talerių duodant liūdymus prekiauti ar verstis bet kuriuo verslu. Šis per daug paprastas ir nelygus verslų apdėjimo būdas buvo pakeistas, nustačius kiekvienai verslų rūšiai artimą vidutinį pelningumą, pasiremiant kai kuriais bendraisiais daviniais. Įmones padalino į 4 klases sulig tų vietų gyventojų tankumu. Kiekvienai klasei buvo išvestas vidutinis pelnas del kiekvienos įmonių rūšies, nuo kurių imdavo nustatytą mokesnio dydį. Tą mokesnio sumą daugino tos klasės esamų įmonių skaičiumi ir gautoji iš visų tų įmonių suma tekdavo iždui. Mokesnio dydį nustatė laipsniais sulig įmonių didumu. Bet toks apdėjimo būdas iššaukė daug skundų del per sunkaus apdėjimo. 1891 m. jį peržiūrėjo, ir pataisytas veikia ir dabar. Šiuo įstatymu verslo mokesnį moka visos pastovios Prūsijos ir tos ne Prūsų įmonės, kurios Prūsijoj turi savo skyrius, krautuves ar užpirkimo kontoras. Nuo mokesnio atleidžiamos įmonės, kurių metinis pelnas mažesnis kai 1500 m. arba kurių kapitalas mažesnis kai 3000 m.; atleidžiami žemės ir miškų ūkiai su pagalbiniais verslais, kalnų ir gelžkelių įmonės, mokančios ypatingus mokesnius, ir vad. laisvosios profesijos. Taip pat nuo šio mokesnio atleistos Imperijos ir Prūsijos valstybinės įmonės, Imperijos bankas, sodžiaus kredito koperatyvai, viešosios draudimo įstaigos, bendruomenių sąjungos ir kai kurios jų įmonės, sąjungos, draugijos ir korporacijos, kurių veikimas apribotas jų narių aplinkuma. Skirstymas įmonių klasėmis sulig jų pelningumu ir kapitalais ir mokesnio dydžio nustatymas buvo nurodytas anksčiau. Visi mokėtojai suskirstyti mokesnių apskritimis; kiekvienoj apskrityj steigiamos mokesnių bendrovės, kurios laiduoja mokesnio sumokėjimą. 3 ir 4 klasei mokesnių apskritis yra administracinė apskritis (Kreis), antrajai klasei — apygarda (Regierungsbezirk), pirmajai — provincija (Berlynas). Kiekvienoj apskrityj steigiamos mokesnių komisijos iš fisko ir mokėtojų atstovų, kurios apskaičiuoja įmonių pajamas. Skolų mokėjimo sumas ir pagrindinio kapitalo procentų neatskaito. Mokesnį apskaičiuoja kasmet, deklaracijų iš mokėtojų nereikalauja, bet komisijos pirmininkas gali pareikalauti knygų, šaukti liūdininkus ir reikalauti priesaikos. Laike 4 savaičių tai pačiai komisijai galima duoti skundai; vėliau — į aukštesnes instancijas. Nuo 1893 m. šį mokesnį pavedė bendruomenėms.

Bendroji mokesnių suma buvo:

	įmonių skaičius (tūkst.)	mokesnio suma (mil. m.)
1900	530	31,5
1916	684	61,6

Pastaruoju laiku, kai atskiroms Vokietijos valstybėms atiduota realiniai mokesniai, Prūsijoj 1923 ir 1924 m. įstatymais vėl įvestas verslų mokesnis. Juo apdedami visi verslai, tame skaičiuje ir kalnų pramonės verslamonės, turinčios Prūsijoj savo įmones; mokesnis imamas nuo pelno, išskaičiuojamo Imperijos pelno mokesniui, ir nuo kapitalo, nustatomo Imperijos turto mokesniui. Nuo pelno ligi 2400 mk. imama 1%, nuo 2400—3000 mk. — 1,5%, o už pelno dalį nuo 3000 mk. viršaus — 2%. Pelnui nuo kapitalo ligi 4800 mk. mokesnio visai nemokama, ligi 12.000 mk. mokama $1^0/_{00}$ ir už kapitalo dalį nuo 12.000 m. viršaus mokama $1{,}5^0/_{00}$. Jei pelnas būna didesnis kai 50%, tai pelno mokesnis padidinamas. Bendruomenės gali šio mokesnio priedais imti ligi 200% savo naudai; priedinio mokesnio daugiau kai 200% tegali imti tik gavusios ypatingą tam reikalui leidimą. Vietoj mokesnio nuo kapitalo, priedinis mokesnis gali būti imamas nuo įmonės tarnautojams (ir darbinin-

kams) mokamo atlyginimo — 1%. Filialiniams skyriams ir viešbučiams nustatyti ypatingi pridedamieji 20% mokesniai.

3. *Austrija.* 1812 ir 1815 m. įvedė patento mokesnį, kurį vėliau perdirbo verslo mokesniu. 1896 m. jį pakeitė mokesniu, kuris ir dabar veikia. Pastarasis paremtas tuo, kad jį moka visi tie, kurie turi pramonės ar prekybos įmonę arba kitą verslą pelnui gauti. Išnešiojamieji ar išvežiojamieji verslai ir prekyba, taip pat viešai atsiskaitančios pramonės bendrovės apdedamos ypatinga tvarka. Nuo šio mokesnio atleista: žemės ir miškų ūkis, nuomavimai, valstybinės įmonės, rankų darbo darbininkai, amatininkai, smulkūs žemės ūkininkai ir nuomininkai, visi antraeiliai verslai, kurių metinis pelnas nedidesnis 100 kr. ir t.t. Verslų mokesnis išdėstomasis; jo suma pirmųjų 2 metų laikui 17,7 mil. kr., kiekvieniems sekantiems 2 metams didinama 2,4%. Įmonės suskirstytos 4 klasėmis; apdedami klasėmis ir nustatomi šie mokesniai: I klasei — nuo daugiau kai 2000 kr., II klasei — 300—2000 kr., III klasei — 60—300 kr. ir IV kl. tik iki 60 kr. ir mažiau. Kiekvienoj mokesnių apygardoj kiekviena klasė steigia mokesnių bendrovę, kuriai tenka tam tikra viso Imperijos kontingento dalis. Tą kontingentą ji privalo išdėstyti savo fiariams. Jei kontingento dalių suma būtų didesnė ar mažesnė kaip visas kontingentas, tai daromos atatinkamos pataisos. Galutinai verslo mokesniui paskirstyti steigiamos komisijos, kurių pusę sudaro mokėtojų atstovai; tos k-jos bendrovei skirtą kasmetinį kontingentą išdėsto mokėtojams tam tikru tarifu, būtent 1 klasei — 3 kr. ir 46 kl. iki 2600 kr., o aukščiau kiekvienu kart pridedama 400 kr. Paskirstymo pagrindu ima vidutinį įmonės pelningumą, kurį nustato savo įkainojimu patys mokėtojai, priimdami visus įmonės dydžio ir pelningumo davinius. Komisija turi teisės ieškoti reikalingų žinių pelnui ir mokesniui nustatyti. Ministerija teikia komisijoms instrukcijų, kaip naudotis išviršiniais pažymiais, taip pat ir mokesnio normų schemą, kur žemesnieji laipsniai daug pamažiau auga, kaip aukštesnieji. Bendrai mokesnių valdžia turi daug teisių ir gali atsižvelgti vietos ir asmens savybių, kad tiekt lengvenybių ir net atleist nuo mokesnių smulkiąsias įmones. Praktikoj tuo pasiekiama dar didesnės lygybės ir teisingumo, kaip numatyta įstatymų.

To mokesnio įplaukų buvo:

1915—1916 m. — 37 m. kr., 1916—1917 m. — 126 m. kr.

4. *Rusija.* Rusijoj verslų mokesnis buvo gal geriau sutvarkytas, kaip visose čia minėtose valstybėse. Iki 1885 m. buvo tik patento rinkliava. Tais pat metais neapyskaitinėms įmonėms (iš pradžių tik gildijų, nuo 1889 m. ir 1893 m. ir visoms kitoms) ji papildoma išdėstomąja rinkliava, apskaičiuota vidutiniu pelningumu. Tą vidutinį pelningumą nustatė pritaikant apyvartai normalinį pelningumo procentą, nustatomą kiekvienai prekybos ir verslų rūšiai. 1898 m. verslų mokesnį peržiūrėjo ir pataisė. Patento rinkliavas paliko. Mokesniams imti visas prekybos įmones suskirstė 5 skyriais sulig prekybos rūšimi: I didmenų, II mažmenų, III ir IV smulkmenų ir V išnešiojamoji ir išvežiojamoji prekyba, o kiekvieną skyrių dar skirstydavo sulig pagrindiniu kapitalu, buto nuomos mokesniu ir pn. Pramonės įmones suskirstė 8 skyriais, visų pirma darbininkų skaičiumi (1 — iki virš 1000, 2 — 500—1000, 3 — 200—500 ir t.t.), bet ypatingai pelningų įmonių, skirstant skyriais, ta norma sumažinta (pav. verpyklos, dažyklos ir kt. su daugiau kai 500 darbininkų jau skiriamos į I skyrių). Be to, atsižvelgta ir kitų pažymių: darbo įrankiai (presai, staklės ir kt.), akcizu apdėtų įmonių dirbinių dydis (cukraus, spirito įmonių). Be šio suskirstymo dar II ir III prekybos įmonių skyriui ir VI—VIII pramonės įmonių skyriui įvestas dar geografinis koeficientas — skirstymas 5 kategorijom sulig vietovių. Aukštesnius skyrius vietovėmis nedalina todel, kad manoma, jog didmenų prekybai ir stambiajai pramonei pati vieta reikšmės neturi. . Kiekvienos įmonės, kiekvienos vietos skyriui nustatytas

mokesnis, kurį reikia sumokėti išimant įmonėms liūdymus (nuo 2 iki 500 rub.). Be šio patentinio mokesnio paliko 1885 m. įvesta išdėstomoji rinkliava nuo pelno ir dar antra papildoma nuo pelno pertekliaus rinkliava. Šios rinkliavos principai šitoki: apdedant įmonių pelningumą, patento rinkliava iš pradžių buvo 3½%, paskui 5%. Patento rinkliava tai tik pradžios metų avansas tos rinkliavos sąskaiton, o metų gale pasirodydavo pelnas, nuo kurio ir reikėjo mokesnis mokėti. Jei, be to, dar paaiškėdavo, kad patento rinkliava, vad. pagrindiniu mokesniu, buvo paimta mažiau kaip 5% to pelno, tai neprimokėtą dalį imdavo nuo pelno pertekliaus, kad iš viso būtų 5%. Toks įmonių pelno pertekliaus patentinis apdėjimas išdavoje išnyko: jis buvo tik nustatytos 5% rinkliavos avansinė išieškojimo priemonė. Be to, nuo tų pat įmonių ėmė dar išdėstomąją rinkliavą. Bet smulkesnėms įmonėms, neduodančioms pelno pertekliaus, patentinė rinkliava paliko ir tada ypatingai pasireiškė jos nelygumas. Štai, pav., dvi didmenų prekybos įmonės, kiekviena privalo sumokėti patento rinkliavos 500 rub. Viena jų duoda 20.000 rub. pelno, kita tik 5000 rub. Pirmajai įmonei 500 rub. tai tik 2,5%, ji turėtų sumokėti dar 500 rub. kaip pelno pertekliaus rinkliavą, t. y. 1000 rub. — 5%; gi antroji tik petento rinkliavos sumoka 10%. Šiuo atveju reikėtų, rodos, grąžinti, kas paimta viršaus; bet jau nekalbant apie nuostolius valstybei, tai neįvykinama techniškai: tokių per virš apdėtų įmonių buvo apie 300.000. Jos vietoj 5% vidutiniškai mokėjo 8%; pertekliaus buvo beveik 4 mil. rub. (10 vietoj 6,3). Todel patento panaikinimo klausimas kilo savaime. Buvo ir tokių, kurie palaikė patento palikimą: palikus patentą, iždui labai pravartu gauti pradžioj metų pilnai sumokėtų maždaug apie 40 mil. rub. Stambiesiems mokėtojams taip pat patogu pradžioj metų sumokėti beveik ½ viso mokesnio be fisko įsikišimo ir metų bėgyje jie lengvai jį perkeldavo vartotojams. Ji panaikinus, ta 3% dalis, kuri sudarydavo apdėjimo perteklių smulkiesiems, tektų mokėti jiems patiems. Tik po ilgų ginčų Finansų Ministerija įnešė Dūmon patento panaikinimo projektą. Tas klausimas iki revoliucijos galutinai nebuvo išspręstas, nors Dūma pasisakė už jo panaikinimą. Gi 1917 m. pabaigoj kilo tokia suirutė, kad dauguma negalėjo gauti 1918 m. patentų ir jis savaime išnyko. Formališkai jį panaikino 1918 m. gruodžio 18 d. Dar anksčiau, sudarant verslų mokesnio reformos projektą, kilo ir kitas klausimas, būtent: panaikinti šioj srityj išdėstomąją rinkliavą ir sujungti ją su 5% rinkliava, kuri pakeitė patento mokesnį ir pelno pertekliaus rinkliavą. Kadangi išdėstomoji rinkliava buvo 1½%, tai manė aną rinkliavą pakelti iki 6½%. Tais laikais Finansų Ministerija nedrįso tai padaryti, matydama nors ir mažiausios sumos išdėstyme pelno parodymų teisingumo garantiją: išdėstant, konkurentai neleidžia mažinti pelno. Bet Valst. Dūmos komisijoj šį klausimą išsprendė šio mokesnio panaikinimo naudai. Kilus karui, 1914 m. tą rinkliavą (kartu su patento) pakėlė nuo 5% iki 7,5%. 1918 m. sausio 1 d. panaikino išdėstomąją rinkliavą ir todel palikęs vienintelis verslų mokesnis buvo pakeltas iki 9,5% normalaus pelno.

Kaip toliau būtų formavęsis tas apdėjimas, dabar sunku spręsti. Kai kurie labai užsipuolė normalinį pelną, apskaičiuotą, taikant apyvartai vidutinius pelningumo koeficientus. Jie tą pelną vadino „nenormaliu" ir reikalavo nusakyti tikrąjį pelną ir pereiti prie dalinio prekybos ir pramonės pelno mokesnio. Bet tai visa tik nesusipratimas: pelno mokesnis — asmeninis, o verslo — realinis ir pasilieka tokiu, nežiūrint jo pelno apskaitymo būdų ar priemonių. Visa čia pareina nuo mokesnių technikos tobulumo: jei yra pakankamai davinių apskaičiuoti tikrasis pelnas, tai realinį mokesnį galima apskaičiuoti ir tikruoju pelnu. Jei tokių davinių trūksta, reikia skaičiuoti normaliniu pelnu. Daroma prezumcija, kad realinių mokesnių negalima tobulinti, o jei galimas jų tobulinimas, tai jie ne realiniai, bet pelno mokesniai. Bet realinių ir pelno mokesnių skirtas visai ne tame, kad pelno mokesnis

— asmeninis, o realinis mokesnis — objektinis. Objektinius mokesnius galima remti ir tikruoju pelnu, o pelno mokesnius — vidutiniais pelningumo daviniais, net ir menamu pelnu, o del to jis vis vien nebus realinis. Tik reikia vengti įvesti į realinį mokesnį grynai subjektyvinių elementų, — kaip existenzminimumas, progresija, lengvenybės del šeimos padėties, — turinčių grynai asmeninio pobūdžio.

Prieškariniai verslų apdėjimo daviniai mil. rublių:

	Apyskaitiniai daviniai		Kiek laukta	
	1908 m.	1909 m.	1910 m.	1911 m.
Pagrindinio mokesnio	39,5	42,2	40,9	44,5
Papild. mok. neapysk. įm.	29,7	30,5	30,0	30,0
Ypat. rinkl. ir baudos	2,3	2,6	2,5	2,7
Viso	71,5	75,3	73,4	77,2

Verslų mokesnis Sovietų Rusijoj, kaip ir kitos tiesioginių mokesnių rūšys, atsiranda tik perėjus prie NEP'o: atgijo privatinė prekyba, iš dalies ir pramonė, atsirado ir apdėjimo galimumas. 1923 m. sausio 18 d išleistas paskutinis įstatymas apie versių mokesnį. Šiuo įstatymu apdedama sulig išviršiniais pažymiais: pradžioje metų įmonės privalo išsipirkti patentus. Pramonės įmonės skirstomos į 12 skyrių darbininkų skaičiumi, mechaninių įrankių ir kit. Prekybos įmonės prekybos rūšimi skirstomos 5 skyriais: į I ir II skyrius įeina mūgių ir prekyviečių prekyba, toliau mažmenų, pusiau didmenų ir didmenų prekyba. Patentus išgauti privalo ir visiems asmeniniams užsiėmimams penkiais skyriais, pradedant amatininkais, namų amatininkais ir žemesniais tarnautojais, baigiant aukštosios kvalifikacijos profesionalais. Lygiagrečiai įvestas ir teritorialinis patentų skirstymas žemės sritimis ir Maskva, kuri iš sričių išskirta. Maskvoj prekybos įmonių patentų kainos svyruoja nuo 10,75 iki 540 r., kitose vietose nuo 2 iki 430 r.; pramonės įmonių Maskvoj nuo 6—1000 r., kitose vietose — nuo 1,50 iki 1000 r.; asmeniniams verslų užsiėmimams Maskvoj nuo 5 iki 47 rub., kitose vietose — nuo 1,50 iki 40 rub. Prekybos sandėliams išimami ypatingi liūdymai, kuriems moka nuo 2 iki 27 rub., o Maskvoj nuo 10 iki 34 rub. Patento rinkliava, kaip ir senuoju 1898 m. įstatymu, yra pagrindinio ir išlyginamojo mokesnio avansas, imamas tam tikru % nuo pereito pusmečio įmonės apyvartos. Prekybos įmonėse apyvarta laiko bendrąjį pelną, pardavus prekes grynais pinigais ir kreditan; pramonės — užpirktosios ar parduotosios žaliavos vertę arba pagamintų ir parduotų gaminių vertę komisijos įmonėms imamas komisinis atlyginimas, kredito — jų bendrojo pelno suma. Išlyginamojo mokesnio dydis vienodas — 1½%, bet Liaudies Finansų Komisarijatui, susitarus su Aukščiausiąja Liaudies Ūkio Taryba ir vidaus prekybos komisija, leidžiama šis mokesnis keisti, žiūrint įmonių rūšies, nuo ¼ iki 8%, saryšyj su pelningumu ir valstybine reikšme tų reikmenų, kurias tenkina ta įmonė. Verslų mokesnis skiriamas kiekvienai įmonei atskirai. Bet valstybiniai trestai, sindikatai, kombinatai, akcinės ir mišriosios bendrovės (t. y. kuriose dalyvauja valstybė), savitarpio kredito bendrovės, bankai ir koperatyvų sąjungos apdedamos sulig bendrąja jais jungiamų įmonių apyvartos suma: tai stambi lengvenybė toms įmonėms, nes vertybių perleidimas iš vienos įmonės į kitą atskirai neapdedamas. Apyvartos dydį sprendžia iš patiektos už pusmetį deklaracijos; trestai, sindikatai, akcinės bendrovės ir kt. privalo duoti apyskaitas. Todel visos įmonės privalo vesti teisingas prekybos knygas. Ypatingai pakelta patento ir išlyginamoji rinkliava prabangos dalykų gamybai ir prekybai, sužymėtai atskirame sąraše. Prie mokesnių valstybės naudai yra leidžiama pridėti iki 100% priedo vietos reikalams. Nuo verslų mokesnio atleistos valstybinės ir komunų įmonės, neišnuomotos, bet pačių eksploatuojamos, neparduodančios savo gaminius rinkos kai-

nomis ir jei jos netarnauja privatiniams reikalams; paskui — įmonės kurios tarnauja visuomenės gerovės, transporto, sveikatos, maitinimo ir žemės ūkio tikslams, valstybiniai geležkeliai, paštas, telegrafas ir telefonas, valstybinio banko įstaigos ir valstybinio draudimo valdybos, valstybinė spaustuvė. Koperatyvams mokesnio suma sumažinta.

Nesunku pastebėti, kad naujas įstatymas eina gerą žingsnį atgal, palyginti su senuoju verslų mokesnio įstatymu. Jau nekalbant, kad sugrįžta prie patento, vad. išlyginamoji apyvartos rinkliava kaip tik veda į nepaprastą apdėjimo nelygumą, o apdėjimo % keitimas valdymo organų nuožiūra iššaukia neleistiną savivalę mokesnių reikale.

Mokesnių sunkumas ir jo apdejimo savivalė padidėja dar ir delto, kad vietos organai privalo būtinai surinkti apskričiai nustatytąją mokesnių sumą, o iš sumos, surinktosios virš minimumo, sprendžia apie organų stropumą. Lyginamojo mokesnio 1923/4 metais gauta 33 mil. rb., iš kurių 65,9% teko privatinėms verslamonėms, 7,9% koperatyvams ir 26,2% valstybinėms įmonėms. Tuo tarpu valstybinių ir koperacijos įmonių skaičius nuo 1923 metų kovo mėn. ligi 1924 m. kovo mėnesio privatinių verslamonių kaštais padaugėjo nuo 7069 ligi 11,741. 1925 m. žiniomis, lyginamasis mokesnis panaikintas.

Prekybos ir pramonės bendruoju verslo mokesniu dar nepasitenkinama. Kaikurios įmonių rūšys dėl įvairių preižasčių apdedamos ypatingomis rinkliavomis. Kai kurios jų yra istorinės kilmės, pav., kalnų pramonės mokesniai. Iš pat pradžių tai buvo mokesniai, paremti karaliaus regaline teise leisti verstis bet kuriais verslais, ir turėjo iš dalies rinkliavų, iš dalies koncesijų pobūdžio. Bet veik iki pastarųjų laikų sutinkame jų liekanų.

Vakarų Prūsijoj iki 1862 m. imdavo dešimtinę nuo įmonių bendrojo pelno, be to dar valstybė nemokamai įsigydavo tam tikrą skaičių verslamonės akcijų. Be to, dar buvo žemės mokesnio rūšis nuo žemės sklypų, užimtų kalnų pramonės, ir ketvirtainiai pinigai (Quartenberggelder) valstybės kalnų priežiūros išlaidoms padengti. 1862 ir 1865 m. tas rinkliavas sumažino ir sujungė į 2% rinkliavą nuo dirbinių parduodamosios kainos, o geležies ir druskos kasyklas visiškai nuo jų atleido. Pasiliko tik priežiūros išlaidoms rinkliava. 1893 m. panakino galutinai senąjį mokesnį ir kalnų pramonę prijungė prie verslų mokesnių. 1862 m. kalnų verslų mokesnius panaikino ir Austrijoj, palikę tik smulkius mokesnius ištyrimo reikalams. Prancūzijoj rūdynus apdeda specialiniu žemės mokesniu 14 fr. už rūdyno kv. kilometrą ir nuo grynojo pelno ima rinkliavą iki 5%. 1904 m. šis mokesnis davė 5,6 m. fr., 1910 m. J— 8,7 mil. fr. 1920 m. procentinę rinkliavą pakėlė iki 20%. Taip pat buvo ir Rusijoj, kur imdavo rinkliavas nuo išdirbimo posesinėse vario ir rūdos dirbtuvėse. 1912 m. iš to gauta daugiau kaip 374,000 rb.

Dabarties laiku, matyti, nėra jokio pagrindo apdėti atskirai kalnų pramonę kokiais ypatingais papildomais ar savarankiškais mokesniais. Kiti specialiniai mokesniai pareina nuo įmonių technikos savybių. Visų pirma prekybos ir pramonės bendrovių mokesniai. Kadangi iš apyskaitų galima nustatyti jų tikras pelningumas, tai jas išskyrė iš verslų apdėjimo sulig išviršiniais pažymiais ir normaliniu pelnu. Bet toki mokesniai sutinkami tik kai kuriose valstybėse (Rusijoj, Austrijoj, Vokietijoj, Anglijoj, Belgijoj, Jungt. Valstybėse). Kai kuriose minėtų šalių šie mokesniai konkuruoja su bendruoju verslų mo-

kesniu, neduodami jam plėstis prekybos ir pramonės bendrovėse (Rusija, Austrija), kitose — su pelno mokesniu, nuo kurio bendrai imant juridiniai asmenys atleidžiami (Jungt. Valstybės), trečiose, galop, greta pelno ir verslų mokesnių imamas dar pastarasai specialinis bendrovių mokesnis (Anglija). Bet, atsižvelgiant prekybos ir pramonės bendrovių, visi tie mokesniai esmėje turi verslų mokesnio pobūdį, ir todel apie juos kalbame verslų mokesnio skyriuj.

Rusijoj jau 1885 m. akcinėms ir kitoms bendrovėms, kurios privalo viešai skelbti savo apyskaitas ir balansus, buvo įvesta ypatinga papildomoji %-nė rinkliava, iš pradžių 3%, paskui 5% nuo grynojo pelno. Neapyskaitinėms įmonėms ši rinkliava pakeitė išdėstomąją. 1893 m. bendros verslų mokesnio reformos laike ši procentinė rinkliava tapo ypatingu tų verslamonių apdėjimu. Nors po senovei jos privalėjo išimti patentus, bet juos įskaitydavo į naujai įvestą 0,15% mokesnį nuo kapitalo, jei verslamonės turėjo mažiau kaip 3% pelno iš kapitalo, ir 0,20%, jei daugiau kaip 3%. Tuo būdu ir visiškai nepelningos verslamonės mokėjo kapitalo mokesnį. Be to, bendrovėms įvedė ypatingą progresinę pelno rinkliavą, jei pelnas nuo kapitalo viršijo 3%. Tai buvo ne paprasta progresija: ne sulig pelno absoliutiniu skaičiumi, bet jo santykiu su kapitalu. Tuo būdu 3—4% pelnas mokėjo 3%, gi 19—20% jau 14%. Dar imdavo 10% nuo pelno, didesnio kaip 20%. Karo metu visus šiuos mokesnius pakėlė 50%, o 1917 m. įvedė smulkią progresijų lentelę, kurią išdirbo dalyvaujant bendrovėms. Tokia progresinio apdėjimo tvarka motyvuojama čia visai kita kuo, kaip paprastoj progresijoj: progresija pelno mokesniuos atatinka pelno absoliutinio skaičiaus augimui; ten, augant pelnui, žiūrima vartojimo galios didėjimo. Akcinėse bendrovėse apie vartojimą negalima nė kalbėti, todel progresija žiūri ne pelno absoliutinio skaičiaus augimo, bet pelno dydžio nuo kapitalo, t. y. verslamonės gaminamosios galios. Be to, čia absoliutiniai mažesnė pelno suma gali būt apdedama daugiau, kaip absoliutiniai didžiausia suma. Taip pat kaip akcines bendroves, apdeda ir kitas verslamones, kurios patiekia savo apyskaitas. Bendroji mokesnių suma iš apyskaitinių įmonių pasiekė 34.000.000 rub.

Austrija 1896 met. įvedė mokesnį apyskaitinėms verslamonėms. Jis sustatytas panašiais pradais kaip toks pat rusų mokesnis. Apdedamas grynasis pereitų metų pelnas, t. y. perteklius balanso, atskaičius iš bendrojo pelno įmonės eksploatavimo, valdymo ir laikymo išlaidas, skolas ir kitų prievolių išmokėjimus. Minėto pertekliaus forma ir tikslas nesvarbu: ar jis skiriamas akcininkų dividendui, ar rezervų fondui ar net pagrindiniam kapitalui padidinti. Prie apdedamojo pelno priskaito taip pat vienalaikes įplaukas — kapitalo padidėjimą, grąžintasias skolas ir kit. Mokesnio dydis vienodas — 10%, bet ne mažiau 0,1% pagrindinio kapitalo sumos. Verslamonės, gavusios daugiau kaip 10% dividendo, moka dar 2% papildomo mokesnio nuo pertekliaus; jei dividendas siekia 11 iki 15%, tai — 3%, o jei daugiau 15% — tai 4%. Austrijoj nuo bendrojo pelno mokesnio juridiniai asmens atleidžiami.

Taupomosios kasos moka kitokia schema: nuo grynojo pelno iki 20,000 kr. — 3%, nuo 20—200 tūkst. kr. — 5%, nuo 200 — 400 tūkst. kr. 7,5% ir nuo daugiau kaip 400.000 kr. — 10%. Kitokioms koperacijos organizacijoms teikiama lengvenybių. Nuo šio mokesnio atleidžia visiškai savitarpio sąjungas be pelno tikslo. Kitoms panašioms organizacijoms daroma nuolaidų. 1912 m. šis mokesnis davė 91 mil. kr., 1916/17 m. tik 26 mil. kr. 1916 m. prie šio mokesnio pridėjo karo priedus, visų pirma bendrai visoms verslamonėms 20% mokesnio sumos, o

paskui nuo jų pelningumo: pradedant nuo 30% mokesnio sumos esant pelnui 6—8% ir iki 80% esant pelnui 14%.

Vokietijoj panašus mokesnis 1920 m. įvestas ir 1922 m. įstatymu papildytas korporacijų mokesnio vardu. Šis mokesnis korporacijoms pakeitė pelno mokesnį, bet del prekybos ir pramonės bendrovių tai toks pat verslų mokesnis, kaip aukščiau minėti Austrijos ir Rusijos mokesniai. Juo apdedama: 1. visi viešiosios ir privatinės teisės juridiniai asmenys, jų skaičiuje kalnų pramonės bendrovės ir 2. visi asmeniniai junginiai, įstaigos ir kitoki tiksliniai turtai, kiek jie neapdedami kitais mokesniais kaip kitų asmenų pajamos. Išimtys daromos, kaip paprastai, valstybinėms ir bendruomenių įstaigoms, imperijos ir valstybiniams bankams, universitetams, aukštesnėms mokslo ir joms panašioms įstaigoms ir draugijoms ir toms įstaigoms, kurias, apdėjus mokesniais, tektų vėl šelpt pačiai valstybei; taip pat naudingoms visuomenei ir labdarybės įstaigoms, visokios rūšies susišelpimo kasoms, valstybinio draudimo įstaigoms ir t.t. Apdedamas grynasis pastarųjų veikimo metų pelnas. Objektinės išimtys daromos išimtinai tais pat visuotinos gerovės samprotavimais, kaip išimtys visoms kitoms įstaigoms. Iš užsienio bendrovių imamas mokesnis tik nuo tos pelno dalies, kuri tenka Vokietijoj esamiems nekilnojamiems turtams ir įmonėms. Pelnas apskaičiuojamas taip pat, kaip pelno mokesniui, bet apdedama vienodai nustatytu 10% mokesniu; nuo prekybos ir pramonės bendrovių imama 20%. Jei mokanti korporacijų mokesnį bendrovė išmoka dividendus asmenims, kurie apdėti pelno mokesniu atskirai, tai iš tų asmenų imamo pelno mokesnio sumos įskaitoma 15% dividento sumos, jei ji nedidesnė kaip 300.000 m.; jei ta suma siekia nuo 300.000 iki 2.000.000 m. tai 12½%, o jei dar didesnė — tai 10%. 1920 m. nuo šio mokesnio tikėjosi gauti 900 mil. m., 1921 m. 2.000 mil. m., 1922 m. 4.000 mil. m. Atskirų Vokietijos valstybėlių ir bendruomenių naudai iš šio mokesnio atskaitoma ¾.

Panašus 2% mokesnis 1913 m. įvestas *Belgijoj* nuo bendrovių pelno; toks pat mokesnis yra *Jungt. Valstybėse* (tax on corporation — 12,5%). *Anglijoj* taip pat įvesta corporation tax nuo gryno pelno virš 500 sv. st. — 5%.

Prie tos pat kategorijos reiktų priskirti specialinius gelžkelių mokesnius, nuo kurių reikia skirti transporto, bilietų, važtaraščių apyvartos mokesnio pobūdžio rinkliavas. Šiuos mokesnius ima nuo privatinių gelžkelių įmonių grynojo pelningumo ir juos pateisina toms įmonėms teikiamu monopoliu. Plėtojantis valdiškam gelžkelių ūkiui, šių mokesnių finansine reikšmė labai sumenkėjo.

1853 m. įstatymu šio mokesnio tikslas *Prūsijoj* buvo privatinių bendrovių akcijoms išpirkti. Vėliau nuo to tikslo atsisakė. Tas mokesnis, kaip bendrojo verslų mokesnio išimtis, buvos imamas nuo dividento iki 4%—2,5%, iki 4—5%—5%, 5—6%—10%, virš 6%—10% didumo. 1882/3 m. pajamų iš jo gavo 3,38 mil. m., 1916 m. — 0,28 mil. m. Panašus mokesnis buvo ir kitose Vok. valstybėse.

Anglijoj yra 5% rinkliava nuo pelno, gaunamo iš kelevių pervežimo.

Italijoj imama 13% nuo bendrojo pelno, gaunamo pervežant greitaisiais traukiniais keleivius ir krovinius, ir 2% nuo pelno už pervežimą visų kitų krovinių.

Paskui yra rinkliavų nuo kai kurių prekybos ir pramonės rūšių, kurių specialinis tikslas padėti normaliniams verslams konkuruoti su tomis specialinėmis rūšimis. Be nuolatinių verslų yra tam tikros keliaujančių verslų ir prekybos rūšys —

nešiojamoji ir vežiojamoji prekyba. Jų ypatingo apdėjimo motyvu gal būti iš vienos pusės priežiūros nustatymas policiniu ir doros atžvilgiu, iš antros — apsaugojimas nuo varžytinių su smulkiais pastoviais verslais. Apdėjimo aukštumas pareina nuo to, ar apdedama grynai fisko tikslais ar protekciniais. Vokietijos valstybėse tas apdėjimas įtrauktas į bendrą verslų mokesnį. Tas mokesnis, paprastai, reiškiasi patento išėmimu; jo dydis pareina nuo klasių sąryšy su įmonės dydžiu ir savybėmis: mažiau apdedama nešiojamoji ir vežiojamoji prekybos rūšis, daugiau keliaujančios krautuvės, aukcionai. Mokesnis tenka arba iždui arba bendromenėms ir vietos smulkiajai prekybai bei pramonei palaikyti.

Prūsijoj vidutinė mokesnio norma siekia 48 m. (6—144 m.), Prancūzijoj 15—20 fr. su priedu nuo butų nuomos mokesnio; Anglijoj 5 šil. nuo prekybos vienos policinės apygardos ribose ir 6 pensai už leidimą prekiauti ir kitose apygardose. Daug labiau apdėta keliaujančios krautuvės ir aukcijonai. Kas savaitė Prūsijoj 30, 40 ir 50 m., o aukcijonai kartais sumoka tiek kasdien ir t. t.

Daug daugiau reikšmės turėjo apdėjimas vad. universalinių magazinų. Šį mokesnį moka, paprastai, tos įmonės, kurios verčiasi plačia mažmenų prekyba kapitalistiškais pagrindais, parduodamos įvairiausias prekes pelno tikslu. Tokios prekybos formos labai įvairios. Jų skaičium neįeina įvairios vartotojų sąjungos, karių ir valdininkų krautuvės, kurios rūpina tik savo narius; specialinės prekybos įstaigos, pardavinėjančios ypatingos rūšies ir vertės prekes; galop likučių ir ypatingųjų prekių išpardavimas masinėse varžytinėse, taip pat iš palaikų, pigiomis kainomis, po turto inventoriaus sustatymo ir pn. Universalinių magazinų apdėjimo tikslas ne tik fiskalinis, bet ir sociališkai politinis — del jų konkurencijos su paprastomis prekybos lytimis. Vieni tokio apdėjimo šalininkų siekia to, kad mokesnio keliu panaikinti tokias krautuves visiškai; kiti pasitenkina kova su jų konkurencija. Su pastarųjų nuomone sutinka ir įstatymdavystė. Išnaudoti mokesnis taip, kad išnyktų apdėjimo objektas, be abejo, tai jau ne mokesnių politikos uždavinių ribose. Kovoti su konkurencija mokesnių politika galima (protekciniai muito mokesniai). Bet kyla tokios kovos reikalingumo ir tikslumo klausimas: universaliniai mažmenų magazinai dažnai lengvina neturtingesniųjų klasių gyvenimą. Slopinant konkurenciją, sunkinama tų klasių padėtis. Antra, universalinių krautuvių apdėjimas tai dar ne kova su stambiąja mažmenų prekyba, jei pardavinėjama tik viena prekių rūšis.

Kai del nepaprasto universalinių magazinų pelningumo, tai jį pasiekia ir objektinis verslų mokesnis, ypatingai esant mokesnio progresijai, žiūrint įmonių pelningumo. Del visų šių samprotavimų reikia pasisakyti prieš ypatingą universalinių magazinų apdėjimą: kiek galint daugiau apdėti jos vertė ben-

dru verslų mokesniu didinant jam mokesnio normą. Galima įvesti sekančių formų specialines rinkliavas:

1. Prekių skyrių apdėjimas: universaliniams magazinams nustatoma specialinė rinkliava, pradedant tam tikra apyvartos suma, kurią sumokėję įgauna teisės pardavinėti įvairias prekes; už kiekvieną naują prekių rūšį imama papildoma mokesnio suma.

2. Skyrių (filijų) apdėjimas: magazinas, turįs skyrius įvairiose vietose, moka papildomo mokesnio už kiekvieną skyrių, kartais atsižvelgiant jų apyvartos.

3. Apdėjimas sulig tarnautojų skaičiumi: mokama nuo kiekvieno tarnautojo tam tikra mokesnio suma, kartais progresinė, didėjant jų skaičiui. Mokesnio normų skirtumus galima nustatyti, žiūrint miesto gyventojų skaičiaus, arba prijungiant priedus sulig prekių skyrių skaičiumi.

4. Apyvartos mokesnis, kuriuo apdedama bendroji apyvarta. Nuo jos imamas tam tikras, dažnai progresinis, %. Apdedama pradedant tam tikru minimumu. Apyvartoj žiūrima prekių grupių skaičiaus. Pastaroji apdėjimo rūšis yra tikslingiausia.

Prūsijoj 1900 m. įstatymu tvarkomas universalinių magazinų mokesnis. Jis imamas, kai prekiaujama daugiau kaip viena, įstatyme nustatyta prekių grupe, būtent:

I Dažų ir kolonialės prekės, maisto produktai ir pn.
II Verpalų prekės, medžiagos, mados ir manufaktūros prekės.
III Namų ir virtuvės padargai, porceleno ir stiklo įvairios prekės.
IV Aukso, sidabro ir meno prekės, prabangos dalykai, knygos, muzikos instrumentai, žaislai. 1916 m. šį mokesnį mokėjo 114 įmonių iš viso 3,9 mil. m., o 1907 m. jų buvo tik 94 ir mokesnio suma siekė 2,7 mil. m. Tai parodo menką pasisekimą kovoje su universaliniais magazinais. Mokesnio dydis derinamas su apyvarta sulig 14 laipsnių.

Kaip apyvarta	400— 450	tūkst. m.	mokesnis	4.000 m.
„ „	450— 500	„ „	„	5.000 „
„ „	500—1.000	„ „	„	20.000 „

ir už kiekvieną 100 tūkst. viršaus — 2.000 m. Be to, už kiekvieną skyrių Prūsijoj mokama 2% nuo apyvartos, pradedant 10.000 m. Šis mokesnis imamas bendruomenių naudai ir skiriamas smulkiųjų įmonių mokesnių naštai palengvinti.

Ir kitose Vok. valstybėse yra universalinių magazinų mokesniai, bet, matyti, jie turės išnykti, įvedus apyvartos mokesnį visoj Imperijoj.

Prancūzijoj dar 1880 m. universaliniai magazinai mokėjo 100 fr. patento rinkliavos, be to 25 fr. už kiekvieną tarnautoją ir 10% buto nuomos mokesnio. Vėliau, jei tarnautojų būdavo daugiau kaip 100, tai tą rinkliavą pakeldavo iki 50 fr. miestuose su daugiau kaip 100.000 gyventojų, ir butų rinkliavą — iki 12,5%. Bendrai, universaliniai magazinai verslo mokesniu tris kart daugiau apdėti, kaip kitos prekybos įmonės. 1893 ir 1905 m. Prancūzijoj išleido naują universalinių magazinų mokesnio įstatymą. Tą mokesnį padalino į 2 dalis.

1. pastovus mokesnis, jo skaičiuje taxe determinée, mokesnis vietomis ir bendruoju tarnautojų skaičiumi, ir taxe variable — rinkliava nuo kiekvieno tarnautojo, progresuojanti sulig tarnautojų, arklių ir vežimų skaičiumi.

2. Droit proportionel, kurį apskaičiuoja buto nuomos mokesniu, tarnautojų skaičiumi nuo $^1/_{20}$ iki $^1/_8$ nuomos mokesnio. Bet 1917 m. kartu su verslų mokesnio reforma pakeistas ir didelių magazinų mokesnis. Juo apdedamos įmonės, prekiaujančios maisto produktais mažmenomis, jei jų apyvarta didesnė kaip 1 mil. fr. Mokesnio norma nuo 1 iki 5 pro mille (— jei apyvarta viršija 200 mil. fr.).

Taip pat, kaip dideli magazinai, apdedamos verslamonės su daugeliu skyrių, kurių konkurencija negeistina vietos prekybai. *Missouri* valstybėje (J. Amerikos V.) universalinių magazinų mokesnį moka tik miestuose su daugiau kaip 50.000 gyventojų ir kur krautuvėj daugiau kaip 15 tarnautojų. Mokesnių dydį nustato 73 prekių grupėmis: viena grupe nuo mokesnio atleista, už kiekvieną sekančią — 310—500 dolerių priedas.

Prie verslų mokesnio skiria vad. licencijas, t. y. ypatingus patentus už teisę gaminti ir prekiauti akcizu apdedamomis prekėmis. Bet kadangi jos daug artimesnės akcizui, tai apie jas kalbėti geriau tiks netiesioginių mokesnių skyriuj.

Prie ypatingų prekybos ir pramonės rinkliavų reikia priskirti papildomąsias rinkliavas nuo gauto per karą pelno. Bet kadangi daugumos šalių įstatymais toks priaugimas apdedamas ne tik prekybos ir pramonės pelno, bet ir kitoks turto priaugimas, tat geriau bus apie jas pakalbėti visai atskirai.

4. Mokesniai nuo pinigų kapitalo.

Šis ketvirtasis realinis mokesnis objektinio apdėjimo sistemoj atsirado vėliau už kitus. Bet kilnojamųjų kapitalų apdėjimo atsitikimai sutinkami gana anksti. XV amž. viduryj Bazely, XVI amž. pabaigoj Bohemijoj, Saksonijoj ir Koburge. XVII amž. Šotlandijoj ir Bavarijoj mokesnio ėmė tam tikrą procentą nuo kreditoriaus gaunamų pajamų arba nuo paties paskolinto kapitalo. Mokesnių nuo kapitalų bijojo iš vienos pusės, kad jų bus vengiama, iš kitos, kad kapitalas labai paslankus ir greit gal iš šalies išplaukti, tos šalies nenaudai. Taip kalbėjo dar Ad. Smithas. Tais laikais ir XIX amž. pradžioj ta baimė buvo pamatuota: kapitalų Europoj buvo labai maža. Imdama mokesnį iš kreditorių, valstybė, tarytum, laužė savo žodį. Del šių priežasčių piniginių kapitalų pajamos nebuvo apdėtos. Bet, laikui bėgant, kapitalų žymiai padaugėjo. Anglijos valstybinė skola, 1755 m. pasiekusi 72 mil. sv. st., po Napoleono karų pasiekė 860 m. sv. st. Atgijo ir akcininkų veikimas: 1824 m. Anglijoj įsikūrė 243 bendrovės, kurių kiekvienos kapitalas viršijo 1 mil. sv. st.; 30-siais metais įsisteigia daugybė bankų (1831 — 40 m. — 64), kurie surenka stambius indėlius. Kapitalų išplūdimo baimė sumažėjo ir, 1816 m. panaikintas pelno mokesnis, 1842 m. vėl atgijo ir einant šedule C, juo apdėjo kapitalų ir rentos pelną. Tuo pat metu atgijo ir Prancūzijos pinigų rinka. 1850 ir 1857 m. ten pirmu kart apdėjo apyvartos mokesniu akcijas ir obligacijas, 1863 m. įvedė mokesnį

užsienio fondams, o 1872 m. bendrąjį mokesnį nuo kilnojamųjų brangenybių pelno, nuo akcijų ir obligacijų dividendų ir kuponų. 19 amž. pradžioj Vokietijoj, diferenciacijos proceso įtakoj, greta žemės, namų ir verslų mokesnio, bandė įvesti rinkliavą nuo tais mokesniais nepaliestų pajamų, t. y. nuo kapitalų ir asmeninių uždarbių. Toks, pav., 1814 m. Bavarijos šeiminis mokesnis.

Paskui, gal būt 1848 m. įvykių įtakoj, gal del pinigų trūkumo, eina tolimesnis kapitalų ir rentų mokesnių išsiskyrimas. Tobulėjant mokesnių technikai, pasirodė, kad netikslu sujungti vieną mokesniu kapitalus ir uždarbius. Pelno mokesnis nuo piniginių kapitalų dabartine savo konstrukcija yra tik ypatinga rūšis realinio apdėjimo nuo skolinamų kapitalų gaunamųjų pajamų. Vokiečiai įstatymdavystė kapitalų pajamomis laiko ne tik paskolintus kapitalus sulig prievolėmis, paremtomis privatinės teisės santykiais, bet ir visokį kitą kapitalo įdėjimą su tikslu gauti pelno. Todel mokesniais apdėdami procentai ir rentos, laiduotos ar nelaiduotos užstato arba įkaito teise, valstybės ir kitų viešosios teisės sąjungų arba prekybos bei pramonės bendrovių prievolėmis, rentos iki gyvos galvos ir laikinos, taip pat paslėptasis pelnas iš beprocentinių skolinių teisių, esąs kapitalinėj tų skolų sumoj (vekseliuos, skolų prievolėse, loterejų laimėjimuose). Į apdedamą šiuo mokesniu pelną įeina taip pat dividendai ir pelnas, kuriuos išmoka akcinės, komanditinės ir pilnosios bendrovės, taip pat bendrovės su aprėžta atsakomybe ir kitos joms panašios verslamonės. Tuose kapitalo indeliuose, tarytum, mato suteiktą toms bendrovėms paskolą. Tai tik grynai sąvokų painiojimas: akcininko ar pajininko dalyvavimas verslamonėj nėra jokia paskola, ir gaunamasis pelnas iš įdėto į akcijas kapitalo visiškai ne paskolinto kapitalo %, bet į verslamonę įdėto kapitalo % ir verslamonininko pelnas. Toks pelnas reikia apdėti bendruoju ar specialiniu verslų mokesniu.

Kai kurie mokslininkai sako, kad mokesnis nuo kapitalų reikia imti tik iš % popierių, kaip visiškai be žmogaus (asmeninio) darbo gaunamas pelnas. Visą kitą šios rūšies pelną, pav., diskontuotojo, kuris skolina vekseliais, rašteliais, kurio gavimas surištas su tam tikru darbu, siūlo apdėti verslu mokesniu. Sunku su tuo sutikti: minėtuose atsitikimuose, išskyrus pinigų kapitalą, nėra jokios verslamonės, kur būt galima apdėti verslo mok. Ten toks pat darbas, kaip leisti % popierius. Nurodo jie, kad % popierių pelnas geriau laiduotas; bet tai grynas fakto klausimas: ypatingai pastaruoju metu net valstybiniai popieriai neganėtinai laiduoti, tuo labiau privatiniai.

Savo forma mokesnius nuo kapitalo galima imti nuo kapitalo arba nuo kapitalo pelno. Bet tai tik forma: šiuo atveju kapitalas — tai kapitalizuotas pelnas. Rentos, neparemtos ka-

pitalo indėliais, dauginamos tam tikru normaliniu kapitalizacijos koeficientu. Daugumą įstatymų leidžia atskaityti iš pelno skolų išmokesnius (vadinasi kapitalinę skolos sumą iš kapitalo). Principe sunku sutikti, kad tai teisinga. Žemės, namų ir verslų mokesniuose yra leidžiamos atskaitos, jei skola laiduota apdedamuoju turtu, ir tai tik tuomet, kai tos skolos procentai apdedami pas kreditorių. Skolos, laiduotos kapitalu, atskaitomos tik tada, jei įkeista %% popieriai, o visos kitos kapitalistų skolos yra grynai asmeninio pobūdžio ir jų ataskaita kapitalų mokesniui tikrai suteikia asmeninio pelno mokesnio pobūdį.

Piniginių kapitalų pajamos apdėti išviršiniais pažymiais, kaip kituos realiniuos mokesniuos, visiškai negalima. Todel aišku, kad reikia apskaičiuoti tikrasis gaunamo pelno dydis. Jam apskaičiuoti vartojama įvairios priemonės:

1. Mokėtojai privalo tiekti savo pelno deklaracijas; už pelno slėpimą ir mokėjimo vengimą baudžiama pinigais. Praktika parodė, kad deklaracijos, bendrai imant, duoda gan tikras pajamų žinias. Jas tikrina tam tikros komisijos.

2. Visų skolinamųjų kapitalų privalomas registravimas. Organizuoti tas registravimas labai sunku, jis liečia tik vidaus šalies paskolos kapitalus, gi internacionalinis kreditas ir vertybių popierių apyvarta neregistruojama.

3. Skolininkai privalo būtinai tiekti žinias apie sumokėtus skolų %%. Bet ši pareiga negalima pritaikinti visoms išmokėjimų ir prievolių rūšims; apdėti bus tik kapitalai, paskolinti šalies viduj.

Mokesnis imamas dviem būdais:

1. Iš kreditoriaus, pasiremiant jo paties deklaracija, ar skolininkų parodymais.

2) Iš skolininko, suteikiant jam teisę atskaityti sumokėtą mokesnį iš išmokamų kreditoriui %% sumos.

Šiuo būdu imami vad. kuponiniai mokesniai, sumokami iš obligacijų ir kitokių vertybės popierių išmokamo pelno. Šios priemonės trūkumas toks, kad mažoms pajamoms negalima sumažinti mokesnio sumos. Bet realinis mokesnis to ir nereikalingas. Paskui, ši priemonė tinka tik viduj šalies gautoms pajamoms. Tai taip pat neteisinga: kuponus apmoka ir užsienyj. Galop, nurodo į tai, kad be to dar užsienyj ima mokesnius nuo svetimšalio kreditoriaus. Tiesa, tai taip, — bet tik nuo pelno, gauto toj šalyj, kurioj mokesnį ima.

Tuo būdu visi šie priekaištai turi menką pagrindą. Daug svarbiau tai, kad kuponinė rinkliava pritaikoma tik kai kurių piniginių kapitalų rūšių pelnui, būtent tik vertingiesiems popieriams.

Prieš kuponinį mokesnį nuo valstybinių prievolių sakoma, kad tuo valstybė laužanti savo pažadus. Bet reikia atsiminti, kad valstybė, kaip skolininkas, ima paskolą grynai privatinės teisės pagrindais, ji, kaip kiekvienas kitas skolininkas, stengiasi savo paskolą įdėti pinigų rinkon ir nesinaudoja jokiais ypatingais privalumais, išskyrus tuos, kuriuos turi valstybė del savo kreditingumo. Valstybė, apdėjimo reikale, remiasi kitu teisiniu principu — savo viešąja apdėjimo teise. Mokesnis, gaunamas iš paskolos, procento nekeičia. Būtų visai neteisinga, jei tą mokesnį imtų tik nuo valstybinių paskolų; bet jei tuo mokesniu apdedamos visokios skolų prievolės, tat ir valstybės paskolų apdėjimas pateisinamas. Būtų neteisinga vienas kapitalas apdėti, kitas ne.

Mokesnis nuo piniginių kapitalų nustatomas tam tikru pelno ar kapitalo procentu. Apdėjimas gal būti proporcinis arba progresinis, bet pastarojo, del to mokesnio realinio pobūdžio, nėra pagrindo vartoti.

Vokietijoj iki 1920 m. įstatymo apie Imperijos mokesnį nuo piniginių kapitalų pajamų, šis mokesnis buvo imamas ištisoj valstybių eilėj: Bavarijoj, Viurtenburge, Hesene, Elzas-Lotaringijoj, Anhalte, Saksen-Altenburge ir Meklenburge. Priėmus minėtą įstatymą, tie mokesniai daugiau neimami. Imperijos mokesnio esmė tame: apdedamas pelnas, gaunamas iš visokio kapitalo indelių šalies viduj ir užsienyj, taip pat visokia nauda ir atlyginimai, gaunami kartu su tuo pelnu arba jo vietoje.

Čia priskiriama:

1. Dalyvavimas įvairių rūšių pelne, dividendai, % ir t.t. akcijomis, pajais, bendrovėse ir aprėžtos atsakomybės draugijose dalyvių dalimis.
2. Viešųjų paskolų procentai.
3. Draudimo bendrovių ir pirmųjų rezervų išmokamieji procentai.
4. Sutartimi paremti % iš paskolų, prievolių, užstatų, depozitų, bankų ir taupomųjų kasų indėlių ir kt.
5. Žemės ir rentos skolų ir ypotekų procentai.
6. Rentos palaikai.
7. Vekselių ir valstybinių prievolių % ataskaitos.

Išimčių iš šio mokesnio labai daug, tarp kita ko liečia koperatines draugijas, kurių veikimas apribotas narių skaičiumi; valstybinio draudimo įstaigas; religines bendroves; pensijų kasas; aukštąsias mokslo įstaigas; labdarybės ir viešojo naudojimosi įstaigas; taupomąsias kasas, sulig pelnu išvardintu 4, 5 ir 7 sk. ir t.t. Taip pat neapdedamas kai kurių tiksliai išvardintų % popierių pelnas. Apdedama visa pelno suma, neatskaitant skolų ir pelno gavimo %; bet užsienio kapitalams atskaito užsieninius mokesnius. Apdėjimas sudaro 10% pelno. Subjektas — kreditorius. Perkelti mokesnis skolininkui, nors ir susitarus, negalima. Nors faktinai perkėlimas pareina nuo aplinkybių. 1—3 atsitikimuose mokesnį ima iš paties pelno šaltinio, t. y. skolininkas kreditoriaus vietoj sumoka ir atsako už įnašos tvarkingumą. 7 atsitikime ir apdedant užsienyj esančių kapitalų pelnas, kreditorius privalo teikti deklaraciją.

Už mokesnio vengimą baudžia 1—20 kartų bauda, taip pat kalėjimu. Įvedus šį mokesnį, panaikintas 1918 metų įvestasis žyminis mokesnis nuo piniginės apyvartos. 1922 m. tikėjosi 1500 mil. m. įplaukų. 1923 m. balandžio mėn. šio mokesnio ėmimą sustabdė iš dalies del daugybės kapitalų žuvimo valiutos vertei nukritus, iš dalies del jo išrinkimo sunkumų ir brangumo. Tačiau jau gruodžio m. tais pačiais metais tas mokesnis atgaivintas, tik del tam tikrų vidaus kapitalo pelno rūšių.

2. 1849 m. *Austrijoj* mokesnis nuo piniginių kapitalų pajamų sudarė trečią pelno mokesnio klasę. 1859 m. pradedant, nuo valstybinių paskolų, išskyrus visą eilę popierių, ėmė 10% kuponinį mokesnį (nuo 1868 m. — 16%). Nuomos įplaukos apdėtos 3% rinkliava, visi kiti procentai ir rentos — 2% rinkliava. Taupomųjų ir kitų kasų, be pasipelnimo tikslų, indėlių procentai apdėti 1,5% rinkliava. 1896 m. įstatymu apdedamas visas nuo kapitalų pelnas, neapdėtas kitokiais realiniais mokesniais. Pelnas iki 1200 kr. nuo mokesnio atleidžiamas, jei tai vienatinis mokėtojo pelnas. Apdėtuoju kapitalu laiduotų skolų procentai iš pelno galima išskirti; procentai, išmokami viešųjų kasų, apdedami kuponine rinkliava. Mokesnis nuo neatleistų nuo mokesnio vidaus valstybinių skolų procentų — 10%; nuo žemės nuomos išmokėjimų — 3%, 2% — nuo kitokių pajamų ir rentų ir 1,5% nuo privilegiruotų pajamų (nuo taupomųjų kasų, indėlių, ypotekų ir pn.).

3. *Prancūzijoj* 1872 ir 1875 m. karo išlaidoms padengti buvo įvestas dalinis mokesnis nuo kapitalų, kuriuo apdedami procentai, rentos ir akcinių bei kitokių prekybos ir pramonės bendrovių, taip pat obligacijomis išmokami dividentai. Tuo pat mokesniu apdedamos nariams neskirstomos pajamos, būtent kongregacijų pajamos. Bet valstybinė renta nuo mok. atleista. Iš pradžių buvęs 3% mokesnio dydis, 1916 m. pakeltas iki 5%, o užsienio vertybėms — nuo 5 iki 6%; laimėjimams — nuo 8 iki 10%. 1920 m. įstatymu šis mokesnis bendrai pakeltas iki 10%, o laimėjimams iki 20%. Skolininkai prievalo tiekti deklaracijas. Visas tas mokesnis turi kuponinės rinkliavos pobūdį. Be to, Prancūzijoj, einant impôts cédulaires septintąja šedule, veikia dar mokesnis nuo pelno iš skolų prievolių, indėlių ir užstatų, ypotekų, indėlių į bankus ir kitas kredito įstaigas, jų skaičiuj ir iš einamosios sąskaitos pelno. Iš prekių tiekimo ar reporto kylą reikalavimai, taupomųjų kasų indėlių % ir Croix fonsier paskolos nuo mokesnio atleidžiamos. Jokių atskaitų nedaroma. Kaip nuo % popierių, taip ir čia — mokesnis 10%. Mokesnis imamas, lipdant ant pakvitavimų ir kitokių dokumentų žyminius ženklus. 1921 m. apskaitė 62 mil. fr. pajamų, o nuo piniginių kapitalų — 598 mil. fr.

4. *Rusijoj* 1885 m. įvedė mokesnį nuo piniginių kapitalų pelno. Šį 5% mokesnį ima nuo valstybinių, visuomeninių ir privatinių % popierių. Jų skaičiun jeina ir gelžkelių bendrovių verslo mokesniu neapdėtos akcijos ir į kredito įstaigas, nors ir į smulkiausias mainymo krautuves, įnešti indėliai. Nuo prekybos ir pramonės akcijų ir dalių pelno šio mokesnio neima, nes jie apdėti atskirai. Jis yra kuponinio pobūdžio ir imamas iš šaltinio. 1915 m., kaip nekilnojamųjų turtų skolų laidas, buvo įvesta nuo piniginių kapitalų 20 kap. rinkliava (trims metams, laikinai, po 30 kap.) nuo kiekvieno 100 rub. kapitalinės skolos sumos. 20 kap. arba 0,4% mokesnis atatinka 5% rinkliavai nuo kitokių kapitalų. Išimtys leidžiamos daryti smulkaus kredito įstaigoms, valstybės iždui ir įstaigoms, taip pat ypotekos įstaigoms, nes nuo jų imama 5% rinkliava. Mokesnį sumoka skolininkas, bet jam duodama teisė tą sumą atskaityti iš kreditoriaus. Bendra 5% rinkliavos įplaukų suma (neskaitant mokesnio nuo įkaitų) 1909 m. buvo 23,4 mil. rub., o 1911 m. tikėjosi 25,7 mil. rub.

Kalbėtaisiais keturiais mokesniais ir išsemiama visa objektinio apdėjimo sritis. Čia priskiriamas dar mokesnis nuo uždarbių ir profesinių užsiėmimo pajamų, kaip realinio apdėjimo priedas, ypatingai kur nėra pelno mokesnio. Jis atsirado, kai buvo daromos pastangos apdėti ir tuos pelno šaltinius, kurių neliečia kitoki realiniai mokesniai. Todel čia buvo apdedamos ir kitokios pajamos. 1856-1899 m. įstatymais Bavarijoj, pav., tą mokesnį ėmė 5 grupėms nuo visų tų pajamų, nuo kurių imami žemės, trobesių, verslų ir kapitalų mokesniai: 1. nuo pajamų iš uždarbių, 2. iš laisvųjų profesijų, 3. iš nuomuojamo

ūkio. 4. iš algų ir pensijų ir 5. iš rentų iki gyvos galvos ir kitokių rentų gavinių. 1901 m. įstatymu tas pat buvo ir Elzas-Lotaringijoj. Jei neskaityti mokesnių nuo nuomavimo ir rentos gavinių, kuriuos iš esmės galima priskirti prie verslų ar kapitalų mokesnių, tai kitos šios rinkliavos rūšys apdeda tikrai asmeninį darbą. Bet kadangi tokios įplaukos, paprastai, sudaro visą tų asmenų pelną, tat šitai mokesnių rūšiai taiko tokias pat normas, kaip bendrojo pelno mokesniuose. Čia taip pat, pav., išimtis daroma existenzminimumui, progresinės mokesnio normos ir skolų išmokėjimų ataskaitos. Tuo būdu šie mokesniai greičiau dalinių pelno rinkliavų pobūdžio, t. y. įeina asmeninio apdėjimo sritin. Net ir savo prigimtimi jie yra toki, nes pasireiškia kaip asmenų klasiniai mokesniai. Atsiradus bendrojo pelno mokesniams, visos tokio apdėjimo rūšys privalėtų susilieti, nes kitaip jos būtų nefonduotojo pelno papildomasis apdėjimas.

Dabarties laiku tokių mokesnių nedaug tebėra.

1. *Austrijoj* — nuo aukštesniųjų valstybinės (ir privatinės) tarnybos algų, pradedant 5400 kr.—0,40% mokesnis, ir progresingai didėja iki 6% nuo algų 30.000 kr. ir didesnių.

2. *Vengrijoj* nuo algų ir pensijų, didesnių kaip 7000 kr., mokesnis nuo 0,2% iki 0,6%.

3. *Serbijoj* nuo valstybinės ir visuomeninės tarnybos algų — 1%—8%; nuo laisvųjų profesijų pajamų 1½%—8%, nuo darbo užmokesnio — 0,7% ir 0,6%. Minimumas nenumatytas.

4. *Rumunijoj* nuo valstybinės, visuomeninės ir privatinės tarnybos algų, didesnių kaip 200 ley mėnesiui, — 3%.

5. Galų gale, *Prancūzijoj*, 1917 m. įvestų impôts céduláires skaičiuje, randami du mokesniai: a) nuo algų, išlaikymų, pensijų ir rentų iki gyvos galvos pajamų (impôts sur les traitements, indemnités et émoluments, salaires, pensions et rentes viagères) ir b) nuo laisvųjų profesijų pajamų (impôt sur le bénéfices des professions non comerciales). Šie mokesniai su 1922 m. įvestomis atmainomis atrodo taip. — Pirmąjį ima nuo naturalinių ir piniginių įplaukų sulig jų įkainojimu (buto, kuro, šviesos kaina ir pn.). Pajamų dydžio deklaraciją patiekia arba darbdavys ar rentos išmokėtojas. Nuo mokesnio atleidžiamos rentos 3000 ir 2000 fr., algos ir kitokios išlaikymo rūšys, jei jos nedidesnės už 4000 fr. komunose, kur gyventojų nedaugiau kaip 50.000, 5000 fr., kur gyventojų daugiau kaip 50,000 ir Paryžiuj — 6000 fr. Pelno dalis tarp laisvo minimumo ir 8000 fr. apdedama tik per pusę. Darbo išlaidos ir del šeiminės padėties galima atskaityti. Mokesniui nuo laisvųjų profesijų pelno deklaracijų privalo tiekti pats mokėtojas. Visur kitur taikomos taisyklės, nustatytos mokesniui nuo algų. Abiejų mokesnių dydis — 6%. 1921 m. nuo pirmojo mokesnio apskaičiuota 55 mil. fr. įplaukų, nuo antro — 8 mil. fr.

Prie šios mok. kategorijos dar reiktų priskirti rinkliavas nuo tantjemų, t. y. atlyginimo, kurį išmoka akcinės bendrovės, komanditinės draugijos, apribotos atsakomybės ir kitokios panašios bendrovės priežiūros komiteto nariams ir kitiems asmenims, kurie prižiūri tą draugijų veiksmą.

Vokiečių Imperijoj tokį mokesnį įvedė 1906 m.; 1909 m. jį perdirbo. Tą mokesnį sumoka pačios bendrovės tų asmenų sąskaiton 8%

nuo metinio atlyginimo sumų, didesnių kaip 5000 m., bet ne daugiau pusės nuo 5000 m. viršaus (1918 m. įstatymu — 20%).

1914 m. įstatymu panašus 10% mokesnis imamas *Austrijoj* nuo sumų virš 5000 kr.; *Italijoj* nuo 5 iki 20% (nuo virš 40.000 lyrų) ir galop *Prancūzijoj* — 5%, kurį mokėti turi ir užsieninės bendrovės.

B. Asmeniniai mokesniai.

Pereinant prie asmeninių mokesnių, visų pirma reikia išaiškinti jų esmė. Šiais mokesniais manoma apdėti visos tam tikro asmens lėšos, visa asmens mokėjimo galia. Kai objektiniuose mokesniuose mokėjimo galią stengias surasti atskirose mokėtojo turto rūšyse, neskaitant lėšų, kurias gali gauti mokėtojas iš kitų šaltinių, — asmeniniais mokesniais stengias tuos šaltinius sujungti į vieną ir tada tik spręsti mokėjimo galią. Dalykas nepasikeičia, kad tai galiai nustatyti vis tik įkainojami atskiri šaltiniai: tai tik techninis apskaičiavimo būdas, kurio tikslas—nustatyti visas pelnas, visas turtas be jokių išimčių, nes tik tuomet galima nustatyti visumoj mokamoji galia.

Toks yra asmeninio apdėjimo supratimas ta forma, kuria jis reiškias dabarties metu. Seniau asmeninio apdėjimo formos buvo daug šiurkštesnės: pagalvės ir klasiniai mokesniai. Bet jei daugiau įsigilinti į jų esmę, tai matyti, kad buvo stengiamasi apdėti visa asmens mokamoji galia. Iš istorinės mokesnių apžvalgos atmename, kad pirmykštė apdėjimo lytis buvo kaip tik asmeniniai, o ne realiniai mokesniai. Iš pradžių apdėdavo asmenį sulig visu jo turtu arba pajamomis: mokesniai buvo išimtinai nuo bendrojo pelno, o dar dažniau nuo bendro turto. Augant valstybės išlaidoms ir skoloms, luomai, iš kurių valstybė gaudavo pinigų, verčiami ieškoti jų ne tik pasiturinčių klasėse, bet apdėti ir visą darbo masę, kuri turi darbo, vadinasi—ir mokėjimo galią. Taip atsiranda pagalvės mokesniai. Įdomu tai, kad bent vakariuose, beveik kartu tos rinkliavos atsiranda ne atskirai, bet ryšy su klasiniais nuo turto arba nuo pelno pasiturinčių asmenų mokesniais. XVIII amž., pav., Prancūzijoj iš pastarųjų ėmė nuo turto procentinę rinkliavą, darbininkai turėjo mokėti metams vienos dienos uždarbio sumą, o visi kiti po 6 deniers nuo asmens. Po mūšio ties Poitiers įvesta pagalvės rinkliava iš kiekvieno daugiau kaip 12 metų asmens, kartu su ja — progresinis turto mokesnis. Vokietijoj XV amž. bent keletą kartų buvo įvedamas turto mokesnis tiems asmenims, kurių turto vertė viršijo 500 florinų, o kitiems nuo 15 metų asmenims — pagalvės rinkliava po 1 flor. nuo kiekvienų 24 žmonių. Anglijoj Enriko VII laikais iš žemesniųjų klasių asmenų ėmė po 4 deniers, hercogai mokėdavo 10 sv., grovai — 4 sv., baronai — 2 svaru. Tokių pavyzdžių nemaža. Išimti sudaro rusų pagalvės mokesnis; siaura žodžio prasme, ten buvo ne pagalvės mok., t. y. kad kiekvienas asmeniniai už save moka, bet tik mokesnio sumos kaimams

apskaitymo būdas, kurie paskui juos pasiskirstydavo tarp savęs ne asmeniniu, bet duoklėmis, gyvenimais ir verslais, t.y. turtu ir pajamomis. Tuo būdu pagalvės mokesnis, kaip jis buvo imamas Vakarų Europoj, buvo tuo asmeniniu mokesniu, kuris buvo laikomas pakeliamu ir asmenims, neturintiems kitokių lėšų šaltinių, kaip tik savo darbo jėgą, — mokesniu, kuris atatikdavo jų visai mokamajai galiai. Šia prasme pagalvės rinkliavos yra tikrai dabartinių asmeninių mokesnių pirmtakūnai. Jos buvo įvairių formų.

1. Pagalvė.

Pati paprasčiausia — tai paprastas pagalvės mokesnis. Jis atsiranda iš asmens buvimo fakto ir kiekvienam vienodo dydumo. Išimtis, paprastai, daro vaikams (iki 12—15 metų), moterims, seniams, pavieniams privilegijuotiems asmenims ir pn. Besivystant mokesnių sistemoms, pagalvės rinkliavos pakeičiamos tobulesnėmis mokesnių formomis ir Vakarų Europoj jos pasitaiko jau tik kaip skubaus reikalo karo reikalams rinkliavos. Prūsijoj. pav., 1690—1710 m. S kart buvo imamas pagalvės mok. ir 1811 m. dar vieną kartą. Prancūzijoj 1698 m. taip pat įvesta pagalvės rinkliava, vardu „capitation", susidedanti iš klasinio pagalvės mokesnio, suskirstyta į 22 klases, pradedant 20 sous iki 2000 livrų. 1698 m. ją panaikino, bet 1701 m. vėl atgaivino dar didesnėse sumose. Prancūzija dar ir dabar ima pagalvės mokesnį Dagomėjoj ir Madagaskare, Vokietija — Samoa ir t.t. Pagalvės mok. prieš karą imdavo Rumunijoj, Serbijoj, kai kuriose Šiaurės Amerikos Valstybėse ir Šveicarijos kantonuose.

Jei del finansinių priežasčių reikia apdėti visa gyventojų masė, tai principe prieš nuosaikią pagalvės rinkliavą gal nieko nereikėtų sakyti. Ši apdėjimo rūšis esmėj lengvesnė, kaip mokesniai nuo būtino reikalingumo daiktų: mėsos, duonos, druskos ir t.t. Bet prie dabartinio gyventojų kilnojimosi, ją nustatyti ir imti būtų labai sunku fiskui, gi mokėtojus nepaprastai varžytų. Todel dabar ši mokesnių rūšis nyksta, išskyrus kai kuriuos atsitikimus (karo prievolės vietoj mokesnis), apie kuriuos teks atskirai pakalbėti.

Ypatinga pagalvės mokesnio rūšis buvo Rusijos pagalvės mokesnis. Jo kilmė išaiškinta istorinėj apžvalgoj. Tai buvo grynai žemųjų vad. mokesnių sluogsnių — valstiečių ir miestiečių apdėjimas. Dar 1863 m. šį mokesnį panaikino miestiečiams ir po daugelio pakeitimų nusistovėjo jo kiekis valstiečiams nuo 1 r. 15 kap. — 2 r. 17 kap. nuo asmens. Bet tai nebuvo tiesioginis pagalvės mokesnis. Mokesnio dydis buvo tik daugiklis — nustatant mokesnius bendruomenėms. Antruoju daugikliu buvo bendruomenėj esamų vad. „revizinių dūšių" skaičius. Revizinėmis jas vadino todel, kad kas 20 metų gy-

ventojus perskaičiuodavo — revizuodavo. Bet ir tai nebuvo tiksliai pildoma: 1857 m. buvo paskutinė X-ji revizija.

Į gyventojų sąstato pasikeitimus dviejų revizijų tarpe nekreipdavo domės: tik atiduodant žmogų į rekrūtus — nuo mokesnio atleisdavo; už pabėgusius mokėdavo už jo vietą. Net persikėlus žmogui iš vienos vietos į kitą, mokesnį indavo senoj gyvenimo vietoj; tik vėliau pakeitė tą tvarką.

Tokia tvarka apskaičiuotą mokesnio sumą, paprastai, valstiečiai pasiskirstydavo tarp savęs sulig turimąją žemę ir kitomis turtingumo žymėmis. Savaime aišku, kad toks mokesnis buvo labai sunkus. Didžiūlės neišrinktų mokesnių sumos ir nepaprasta nelygybė privertė, kad nuo 1859 m. buvo daroma ištisa eilė jo panaikinimo projektų. Bet tai įvyko tik 1882 m., ir jau 1887 m. sausio 1 d. nustojo jį imti visur, išskyrus Sibirą, kur jį panaikino tik 1898—1899 m. Ir vis tik tolimuose pakrasčiuose jį ėmė iki 1907 m. sausio 1 d.

Bet ir kitose šalyse panašiai naudodavo gyventojų skaičių, apskaičiuojant mokesnio kontingentą; Vokietijoj, pav., to pat pobūdžio buvo Gemeiner Pfennig Imperijos naudai Husitų karų metu ir 15—16 amž., po karo su Turkais. Kaž kas panašaus buvo paskirstant tarp atskirų Vokietijos valstybių vad. matrikuliarinius įnašus Imperijos naudai.

Antrąja pirmykščių asmeninių mok. rūšimi buvo rinkliavos nuo krosnių ir kitos joms panašios turto rinkliavos. Krosnis — namų ūkis yra kolektyvus asmuo ir parodo tam tikrą turtingumą. Rinkliavą nuo krosnių ima iš tų, kurie turi savo krosnį — savo butą. Ji sutinkama net iki 17 amž. visoj vakarų Europoj. Anglijoj ją vad. „fuagium", „fumagium", fonage, smoke farthing, hearthmoney, chimney money. Prancūzijoj taille ir kitos panašios rinkliavos buvo skirstomos sulig focagia, fouages, feux, t. y. krosnimis. Dar 18 amž. Bavarijoj buvo imama iš kiekvienos šeimos rinkliava nuo krosnių; pradedant 16 amž. Austrijoj gan dažnai pasitaiko rinkliava nuo kaminų (Kaminsteur). Iš pradžių šiuos mokesnius ėmė natūra — vištomis (Rauchhühner), vėliau pinigais (Rauchpfennig, Heimstettengeld). Šią rinkliavą mokėjo visi ir turtingi, ir beturčiai, ritieriai, miestiečiai ir kaimiečiai; mokesnio dydis vienodas nuo ritierio pilies, miesto namo ir kaimiečio trobos. Tik tikrus elgetas nuo šio mokesnio kartais atleisdavo. Panašios reikšmės, kaip rinkliava nuo krosnių, turėjo rinkliavos nuo kiemų ir stogų (Giebelschoss) ir kitų bendrųjų turtingumo pažymių, pav., gyvuliai, žemės sklypas ir pn. (Viehstener, Hufenscross). Tai dar ne objektiniai mokesniai: jie imami ne nuo turto, bet nuo asmens, svarbesniais jo mokamosios galios pažymiais. Tik, kaip matyti iš istorinės apžvalgos, vėliau iš tos pirmykštės asmeninių mok. formos išsiskiria realiniai mokesniai: asmens apdėjimas vystosi lygiagrečiai, bet jau kitomis formomis.

2. Klasiniai mokesniai.

Būtent, atsiranda vad. klasiniai mok. įvairiose formose nuo šiurkščiausių iki švelniausių. Asmeninių mok. dydį stengiasi suderinti su mokėtojo turto ar ūkine padėtimi, ir todel gyventojus įvairiais pažymiais skirsto į smulkesnes ar stambesnes klases, o klases į skyrius. Kiekvienam skyriui nustatomas pastovus mokesnio dydis. Klasėmis dalina iš pradžių išviršiniais pažymiais, panašiai kaip skirsto luomais. Vėliau tų pažymių skaičiun įeina žemės valdymo dydis, gyvulių skaičius, įvairios mokėtojo ūkinio veikimo šakos. Juo labiau išsivysčius ekonominė santvarka, tuo smulkesnis mokėtojų rūšiavimas, kuriuos klasėmis ir rūšimis skirsto specialinės komisijos. Pav. gali būti 1820 m. Prūsijos klasinis mokesnis, pakeitęs 1811 met. pagalvės mok. Juo skiriamos 4 pagrindinės klasės su 3 skyriais kiekvienoj: I ypatingai pasiturį ir turtingi žmonės — mokesnio dydis 144, 96, 48 taleriai; II pasiturį bendrai — 24, 18 ir 12 tal.; III mažiau pasiturį miestiečiai ir valstiečiai: 8, 6, 4 tal.; IV paprasti darbininkai, tarnai, padieniai darbininkai: 3, 2, 1,5 tal. Paskutiniame skyriuj vienišiai mokėjo 0,5 tal., o turį namų ūkį — nedaugiau kaip 1,5 tal. Kituose skyriuose vienišiai mokėjo tik pusę nuskirto mok. 1851 m. asmenis, kurie gauna virš 3000 markių pelno, apdėjo dar nepaprastu klasifikuotu pelno mokesniu; gaunį pelno mažiau, suskirstyti į 3 klases po 4 skyrius kiekvienoj, kur mokesnio dydis nuo 0,5 iki 24 tal. Skirstant skyriais klasės ribose, remdavosi lyginamąja ūkio ar šiaip mokėtojo mokamąja galia. 1808 m. panašus klasinis mok. buvo įvestas Bavarijoj S mokesnio normos laipsniais, nuo 20 kronų iki 12 florinų. (Nuo 1814 m. —10 klasinių). Prancūzijoj atvirkščiai, — žiūrima tikslesnių pažymių: 1791—1798 m., įvedant contribution personelle et mobiliere, paskirstymo pagrindan imta mokamoji galia, nustatoma dienos uždarbio kiekiu nuo 0,50 — 1,5 fr. Mokesnio dydis lygus tokiam trijų dienų uždarbiui, t. y. svyruoja nuo 1,5 iki 4.5 fr. Šio mokesnio mokėtojai be to dar privalo, sulig buto nuoma, mokėti ir kitą mokesnį. Bet pastaruoju atveju tai jau buvo ne asmeninis mok., bet mok. nuo vartojimo — kaip ir buto nuomos mok. Bet tos rinkliavos paskyrimo ir ėmimo būdu, iš tikrųjų, kyla iš asmeninių mokesnių: kokia bendruomenė paskirtą mok. sumą privalėjo išieškoti iš atskirų mokėtojų, kartais ją padengdavo iš miestų vartų rinkliavų (octroi) ir tuomet atskirai jos neieškodavo.

Galop, sekančiu laipsniu yra klasiniai mokesniai, paremti mokėtojų suskirstymu į klases, sulig jų pajamų dydžiu. Nors formališkai jie dar klasiniai mok., bet iš esmės jau pelno apdėjimas ir skiriasi nuo jo tik mažiau išdirbta technika. Kartais šie mokesniai apima visą pelną be jokių išimčių, kartais — iki tam

tikros ribos. Be to, mokesnio dydis būva arba proporcingas pajamoms arba progresinis. Pajamos skirstomos skyriais, be to, tarpas tarp vieno ir kito skyriaus žemesniuose skyriuose didesnis, kaip aukštesniuose. Bet pajamų deklaracijų dar nereikalaujama. Beveik visos Vokietijos valstybės iki dabartinio pelno mok. išsivystymo tą laipsnį pergyveno. Iš čia tik žingsnis prie tikrojo pelno mokesnio.

3. Pelno mokesnis.

Pelno mokesnis — tai aukščiausia ir aiškiausia asmens apdėjimo forma minėtąja žodžio prasme. Bendrojo pelno mokesnis apima visą asmens sujungtą pelną. Juo stengiamasi apimti visa to asmens bendroji ir subjektinė mokamoji galia. Todel jo svarsbiausiai ypatybė — visuotinumas, kuris pasireiškia tuo, kad 1) pelno mok. principiniai moka visi be išimčių apdedamieji subjektai ir 2) jis apima visas gaunamas pajamų rūšis. Be to dar, mokėtojo mokamoji galia nusakoma ne vien kiekybe — pelno suma, bet ir kokybe, atsižvelgiant visų individualinių ir subjektinių sąlygų, kuriomis gaunamas ir eikvojamas tas pelnas. Del visa to, mokesniu apdedamasis pelnas reikėtų nusakyti, kiek galint, jo tikruoju dydžiu, bet ne vidutiniais daviniais ar išviršiniais pažymiais, kai objektiniuose mokesniuose dažnai pasitaiko. Paskui reikia žiūrėti, kiek tas ar kitas mokėtojas pakelia mokesnių, ar gali sumokėti be nuostolių savo ūkiui. Tai galima spręsti tik atsižvelgus į individualines ūkio ir šeimos sąlygas. Mokėtojo ūkis laikomas vienetu ir atskirų šaltinių įplaukos apdėjimo reikalui jungiamos į bendrąjį ūkininko pelną. Tik tuomet galima spręsti, ar to pelno užtenka tik būtinai reikalingoms mokėtojo reikmenims patenkinti ar dar galima daryti kitų, ne taip reikalingų išlaidų. Kitaip tariant, tik bendrojo pelno mokesniui esant, galima taikinti existenzminimumas. Ir, iš tikrųjų, realiniams mok. jis visiškai netinka. Imkime, stambus kapitalistas turi mažutį žemės sklypą ar mažutį namą, kurie duoda menkutį pelną. Ar yra koks pagrindas atleisti jis nuo žemės ar namų mokesnio? Matyti, jokio, nes pelnas iš žemės ar namų eina bendron jo pajamų sumon, del kurių jis gali geriau gyventi. Neturtingas žmogus, atvirkščiai, gali valdyti du kart didesnį sklypą ar namą, bet visvien jo pajamos iš tų turtų tiek menkos, kad valdytojas, neturėdamas kitokių pajamų, negali padengti pačių būtiniausių gyvenimo išlaidų. Atleisti jis nuo žemės ar namų pelno mokesnio ir apdėti kapitalistą objektinių mokesnių ribose, negalima: iš namo ir žemės gauna abu vienodai. Todel reikia lyginti juos ne tik sulig gaunamu iš žemės ir namo pelnu, bet ir sulig pelnu, gaunamu iš visų kitų šaltinių; o tai galima tik bendrojo pelno mokesniui esant. Tada tik gali paaiškėti, kad varguolis gauna pelną

tik iš žemės ar bakužės ir reikalingas nuo mokesnių atleisti, o turtuolis, be to, dar gauna didelį pelną iš kapitalo ir jo atleisti nuo mok. negalima. Tuo pat remiantis ir progresinis apdėjimas pritaikomas tik asmeninių bendrojo pelno mokesnių srityje, nes tik čia aiškėja visų pajamų suma, sulig kuria nustatomas apdėjimo dydis. Taip pat tik bendrojo pelno mokesniui tinka visos lengvenybės del šeimos padėties ar kokių įvairių nelaimių, mažinančių mokėjimo galią.

Apie lengvenybes del šeimos padėties nėra daug kas kalbėti — tai visiškai aišku: jos teikiamos ne kiekvienam, bet tik asmenims su didele šeima, kai trūksta pajamų gyventi. Žinoma, kad tai spręsti galima ne vien šeimos narių skaičiumi, kuriuos privalo išlaikyti mokėtojas, bet ir žiniomis apie gaunamas pajamas: turtuolis gali išlaikyti didelę šeimą ir delto visiškai nemažėja jo mokamoji galia. Todel veikiančiuose įstatymuose visuomet nurodoma bendrojo pelno riba teikti lengvenybių del šeimos padėties. Kai del lengvenybių, teikiamų nelaiminguose atsitikimuose, — jos pasitaiko ir objektiniuose mokesniuose. Didelis nederlius, pav., arba žemės ūkio kriziai būdavo pagrindu prašyti ir gauti žemės mokesniui lengvenybių: gaisras — namų mokesniui ir pn. Bet gi būva ir tokių nelaimių, kurios imamos domėn svarbiausia tik bendrojo pelno mokesnyj. Pav., sunki mokėtojo ar jo šeimos narių liga: tokia nelaimė reikalinga stambių išlaidų, kurios mažina mokėjimo galia ir todel jas galima atskaityti tik pelno mokesniui. Kriziai atskirose mokėtojo ūkio šakose galų gale taip pat veikia mokėjimo galią. Todel lengvenybės visais šiais atsitikimais gali reikšti daug daugiau, kai apdedamos mokėtojo visos pajamos. Lengvenybes teikia ir čia, paprastai iki tam tikros pelno ribos, nes, sako, esant didesniam pelnui, mokamoji galia negali mažėti. Tai vargu bus teisinga: atsitinka ir tokių nelaimių, kad turtuolis visa nustoja. Būtų šiuo atveju teisingiau, teikti lengvenybes tik tada, kai mokėtojo pelnas del nenumatytų nelaimių sumažėja iki tam tikro procento, be to, tas % turi būt aukštesnis atatinkamai pelno dydžiui. Nustoti 10% neturtingam jau sunku, gi turtingasis nustojęs ir 50%, neima kapitalo savo išlaidoms padengti. Bet gi svarbiausia — neimti tada mokesnio, kai jis sumokamas ne vien iš pelno, bet jau ir iš kapitalo. Galop, tik pelno mokesnyj galimos teisingos mokėtojo skolų ataskaitos. Jau kalbėta buvo, kad ta ataskaita gal būti leistina ir objektiniuose mok., bet tik tų skolų, kurios šiaip ar taip surištos su apdedamuoju objektu, ir tik tuomet, kai tos skolos apdėtos pelno mokesniu pas kreditorių, kad dvigubo apdėjimo išvengti. Bet tokia ataskaita, įkainojant apdedamąjį objektą išviršiniais pažymiais ar vidutiniais daviniais, yra labai paini; tikrųjų išmokesnių atskaitymas duoda visiškai neteisingas išdavas: pasirodo, kad atėminys nesuderinamas su atimamuoju.

Paskui, visų kitų su jo turtu nesuryštų skolų atskaityti negalima; o vienok ir tie išmokesniai tik išlaidos, o ne pelnas. Šis klausimas pelno mok. lengvai sprendžiamas, nes, tikrai žinant mokėtojo bendrąjį pelną, galima atskaityti visus tikruosius jo išmokėjimus, galima labai tiksliai apskaičiuoti subjekto mokamoji galia, t. y. pasiekti apdėjimo lygybės. Tuo būdu principe asmeninis bendrojo pelno mokesnis yra tobuliausias iš visų mokesnių.

Kita asmeninio apdėjimo forma — apdėjimas viso mokėtojo turto — yra bendrojo turto mokesnis. Bet apie turto mokesnį reiks vėliau daugiau kalbėti. Todėl čia tik paminėsime asmeninio pelno mokesniais apdėjimo bendruosius privalumus ir trūkumus. Posakis — mutatis mutandis — galima pritaikinti ir bendrajam turto mokesniui. Asmeninių mokesnių geri privalumai šie:

1. Kaip jau anksčiau minėta, jais geriausia pasiekiamas mokesnių tikslas, būtent — arčiausia prieinama prie kiekvieno individualinės mokėjimo galios.

2. Jis geriausia atlieka visų kitų mokesnių papildymo uždavinį. Pastarieji savo įplaukomis arba per daug svyruoja ir jų negalima suderinti su augančiomis reikmenimis ir išlaidomis, arba, kaip kai kurie objektiniai mokesniai, per daug nelankstūs. O valstybei svarbu turėti tokį mokesnį, kuris nesunku nors ir kasmet didi[illegible] nažinti, atsižvelgiant biudžeto reikalavimų ir nekliudant[illegible] ūkiui. Šiuo atveju, kaip jau žinoma, panašios reikšm[illegible] jo. Anglijos pelno mokesnis: kartais jį sumažindavo iki tam tikro žemiausio %-o, kartais del karo vėl didindavo; pastarojo karo metu šiuo pakeltu iki 20% pelno mokesniu daugiausia ir buvo galima padengti karo išlaidas.

3. Nežiūrint visokių ūkio konjunktūros atmainų, pelno mokesnis duoda beveik pastovias įplaukas ir todėl geriausia patikrina išdą.

4. Galop, pelno mokesnis, kaip kitų mok. priedas, yra geriausias visų nelygybių korektyvas.

Rodos, jau ganėtinai įrodinėta teorijoj ir praktikoj, kad negali būti vieno visinio mokesnio. Neverta prie šio klausimo vėl grįžti. O jei taip, tai visiškai aišku, kad objektinių mokesnių sistema mokesnių lygybės visumoj nepasiekia. Objektiniai mok. net ir visumoj neapima visas mokėtojo pajamas, bet tik tam tikrus šaltinius. Labai sunku, jei ne visiškai negalima, įvairiais mok. pasiekti apdėjimo lygybės; vienus mokesnius apskaičiuoja vidutiniu keletos metų pelningumu, kitus tikrąjam artimu pelnu, trečius — išviršiniais pažymiais. Šiuo reikalu pelno mokesnis teikia pataisų, iškeldamas aikštėn asmens visą mokamąją galią ir tuo būdu padengia realinio apdėjimo trūkumus. Vienok asmeninių mok. srityj yra ir stambių trūkumų:

1. Kadangi asmeninių mokesnių ypatybė — savivališkai plėstis, jie pavojingi ir sunkūs mokėtojams. Prieš tai sakoma, kad

laidas yra reikalai pačių mokėtojų, kurie siunčia savo atstovus į įstatymų leidimo įstaigas. Bet ši garantija šiek tiek reiškia tik taikos metu.

Didžiojo karo metai įrodė, kaip įvairiose šalyse buvo pakelti pelno mokesniai. Pav., Vokietijos Imperijos pelno mokesnis nuo stambiausių pajamų pakilo iki 60%. — Anglijoj taip pat iki 60%, Prancūzijoj iki 50% ir Amerikoj iki 58%, — o 1918 m. Rusijoj net iki 90%. Nors, jei neskaityt Rusijos, apdėjimas pačių stambiausių pajamų viršijo šiek tiek pusę grynojo pelno, ir tai ne visur. Jei jis nebūtų buvęs, kaip Vokietijoj, sujungtas su stambiausiomis turto rinkliavomis, tai jis, galimas daiktas, nebūtų buvęs toks sunkus. Vienok patariama elgtis labai atsargiai įvedant pelno mokesnį, ypatingai, kol dar gyventojai prie jo nepapratę: įvedus aukštą mokesnį, galimi staigūs paties mokesnio bankrotai.

2. Toliau rodomi šio mokesnio įvedimo praktikos trūkumai. Iš tiesų, nustatyti tikras pelnas nėra taip lengva, kaip popieriuj. Visų pirma deklaracijos, kuriomis prasideda pelno apskaičiavimas, gali būti neteisingos, o tikrinti jas dar sunkiau. Nekilnojamųjų turtų, pramonės ir prekybos įmonių pelnas susekti šiuo ar kitu būdu dar galima. Bet kaip gi patikrinti pelnas nuo kilnojamojo kapitalo ar laisvųjų profesijų? Kuo būdu sužinoti gydytojo ar advokato pelnas? Nekilnojamųjų turtų ir įmonių savininkai tada, palyginti su kapitalistais ir laisvųjų profesijų žmonėmis, gali būti mokesniais per daug apsunkinti. Paskui, sąžiningi žmonės, parodę savo tikrąjį pelną, palyginti su užšlėpusiais, bus daug labiau apdėti. Tai visiškai teisingas pelno mok. priekaištas. Bet gi galėjimas išvengti mokesnio savaime negali būti pagrindu atsisakyti teišingą mokesnį įvesti. Tada reiktų tenkintis pačiomis paprasčiausiomis mok. rūšimis: pav., pagalvės ir klasiniais mokesniais. Bet čia mokėtojas galėtų išvengti mokesnių dar lengviau. Jei kartą yra mokėtojai, tad galima ir lygybė: visi mokėtojai arba visi vienos klasės mokėtojai mokėtų vienodai. Bet tik reikia pažiūrėti, koks čia neteisingumas ir nelygumas, palyginti su tuo, kas galima įsivaizduoti pelno mokesnyj. Pav., klasiniam mokesnyj jau skirstymas klasėmis yra savivalė, ir čia nieko nepadės joki ištobulinimai. Apdėjimo paprastumo šalininkai verslų mokesnyj pirmenybę atiduoda patentams, o ne pelno mokesniui. Bet jau buvo sakyta, kokių didžiulių ir visuotinų neteisingumų atsiranda iš šios mokesnių rūšies. Ir todel visi šie išvedžiojimai neprivalo kliudyti pelno mokesniui įvesti. Kiek galint reikia stengtis šias kliūtis pašalinti. Visų pirma reikia atminti, kad tik tam tikrame visuomenės kultūros laipsnyj įvedimas pelno mok. bus tikslingas. Tose šalyse, kur dauguma gyventojų beraščiai, negalima reikalauti pelno deklaracijų, o pelno mokesnis be deklaracijų — neįmanomas. Paskui, gyventojai turi turėti

tam tikrus ūkinės kultūros įpročius arba bent sugebėti juos suprasti, pav., skaičiuoti savo pajamas ir išlaidas. Pas mus šis paprotys labai silpnai prigijęs. Tiesa, tai liečia ne vien žemesnes gyventojų klases. Net visiškai inteligentiški žmonės dažnai netvarko savo piniginių sąskaitų. Pastariesiems pelno mokesnis bus sąskaitybos pamokos — privers noroms nenoroms tuo užsiimti. Bendrai imant — nors tai ir keista, mokesniai dažnai būva ūkio progreso mokykla: pav., aukštas žemės mok. vertė intensyviau tvarkyti ūkį ir kiekvienu atveju buvo impulsas daryti teisingus žemės įkainojimus. Kol mokesnio dydis buvo žemas, nesvarbu, kiek buvo ūkis įkainotas. Bet aukšta mok. suma vertė susirūpinti įkainojimų lygumu, kad nereiktų mokėti perdaug mokesnių. Tas pat ir pelno mok.: jis verčia tvarkingai vesti ūkį. Žinoma, yra tiek nekultūringų gyventojų klasių, kurioms šie reikalavimai visiškai nepritaikomi. Todel šie asmens, paprastai, nuo deklaracijų tiekimo atleidžiami. Čia ne taip pavojingas netikslus pelno apibrėžimas, nes smulkioms pajamoms ir mokesnio kiekis menkas. Visiškai smulkios pajamos nuo mokesnio atleidžiamos.

Šia prasme existenzminimumas turi reikšmės ne tik ekonominės — jis svarbu ir mokesnių technikai. Iš tų, kurie gauna dideles pajamas ir iš vidutinės kultūros žmonių galima reikalauti jų pajamų smulkių deklaracijų. Galima prikišti, kad nevisuomet savarankumo ir net kultūros laipsniui atatinka doros pastovumas ir, pagaliau, nelaikoma blogu vengti mokesnių, — tai savo rūšies menas, kur nesumokėtas mokesnis virsta atlyginimu. Šio priekaišto negalima neigti. Bet taip pat elgiasi visokių mokesnių mokėtojai: reikia tik prisiminti muito rinkliavas ir įvairius mokesnius nuo vartojimo. Vienok jų atsisakyti pelno mok. priešininkai nesiūlo. Mokesnių priežiūros organai su plačiais įgaliojimais, atsidėję tikrindami deklaracijas, gali kovoti su neteisingomis žiniomis. Viena svarbiausių prieš defraudaciją priemonių, tai fisko teisė sulig savo nuožiūra keisti mokėtojo parodytas pelnas. Tada mokėtojas noroms nenoroms privalo patiekti įrodymų, kad jo nurodytas pelnas — tikras, — ir po kelių tokių procedūrų tas mokėtojas teiks tikresnes žinias apie savo pelną. Prūsijos pelno mok. praktikos daviniai štai ką mums rodo: 1900 — 1908 m. — per aštuonetą metų buvo tikrintos 1.292.526 deklaracijos, t. y. 24% jų bendro skaičiaus per metus; dėka joms, mokesnio suma padidėjo 76 mil. m. arba 34% 1913 m. iš 1.026.164 deklaracijų 383.083 arba 37,3% buvo protestuotos, iš jų 282.165 arba 27,5% nurodytas pelnas padidintas 523 mil. m. arba 30,7%, o mokesnio suma — 16,8 mil. m. arba 35,4%. Tuo būdu normalinėse prieškarinėse sąlygose taisydavo maždaug ¼ visų deklaracijų ir todel patikrintomis deklaracijomis mok. padidėdavo ⅓. Visa tai nekliudė nuolatai mokėtojų skaičiui ir mokesnio sumai daugėti. Prieškariniais

laikais, esant pastoviam piniginiam vienetui ir nesikeičiant mokesnio dydžiui, nuo 1892 m. iki 1908 m. mokėtojų skaičius išaugo nuo 2,4 mil. iki 5,9 mil., jų pelnas nuo 6 iki 13,5 milijardų, o mokesnio dydis nuo 124,8 iki 270,6 mil. m. O tuo tarpu per buvusį beveik tokį pat laikmetį nuo 1873 iki 1891 m. asmeninių mok. dydis, nesant deklaracijų, padidėjo tik nuo 60,8 iki 69,0 mil. m., t. y. tik 13,5%.

Be minėtos teisės — taisyti deklaracijas, dar būtinai reikalingos baudos už neteisingus parodymus, kurias išieško net iš neteisingas žinias padavusių asmenų palikuonių. Pasikartojant piniginėms baudoms, galima atimti laisvę, ypatingai — jei neteisėtai elgiasi sąmoningai.

Vokietijos Imperijos pelno mokesnio įstatymu galima uždaryti kalėjiman ir pirmu kart prasižengusį. Aštresnės priemonės pastaruoju laiku pateisinamos tuo, kad mokesnio mokėjimo vengimas, bendrai imant, labai padidėjo. Priežastis to, sakoma, nepaprastai aukštas mok. dydis, kuris verčia slėpti ir falsifikuoti žinias, o antra — doros nykimas, kuris lydi kiekvieną revoliucijos metą, taip pat neigiama pažiūra į dabarties politinę padėtį kai kuriu, ypač pasiturinčių, sluoksnių.

Be parodymų netikrumo, fisko organams labai sunkus darbas rinkti žinias apie tikrąjį pelną patikrinimo ir nuo deklaracijų atleistų žmonių pajamų įkainojimo tikslams. Tai tikra tiesa. Renkant įvairias žinias, reikia eiti iš lėto ir iš eilės, pasinaudojant ypatingai kitų mokesnių daviniais. Daug reikšmės turi palaikų mok. apskaičiavimo žinios, iš kurių, paprastai, gaunama daug medžiagos, — žinoma tik ten, kur mokesnis paremtas teisingais pagrindais. Aiškus dalykas, tikslių davinių apie tikrąjį pelną, pasiremiant betarpiškais įkainojimais, gauti negalima, — išskyrus tuos, kurie paimti iš dokumentų, sąskaitų, buhalterijos knygų ir pn. Surinktosios fisko žinios kartu su deklaracijomis turi daug reikšmės.

3. Trečią stambų pelno mok. trūkumą randa deklaracijų išaiškinimo ir patikrinimo priemonėse. Jos verčia būtinai įsibrauti į mokėtojo ūkio gyvenimo asmenines sąlygas; o tuo gyventojai, paprastai, labai piktinasi. Iki pat didžiojo karo pradžios Prancūzijoj nepavyko įvesti nė vieno pelno mokesnio — vis del nusistovėjusio dar did. Prancūzų revoliucijos laikais pasibjaurėjimo tais įsibrovimais. Thiers sakė: „comment vous investiriez quelqu'un d'un pouvoir arbitraire dans l'impôt? Vous permetriez à un gouvernement quelqu'il fût de dire aux cantribuables: vous avez 10.000, 20.000, 30.000, 40.000 fr. de rente? Vous le permetriez à quelqu'? C'est impossible!" 18 amž. gale Anglijoj įvestas pelno mok., sustatytas tais pagrindais, kad fiskui kuo mažiausia leidžiama brautis ton sritin. Bet todel šis mokesnis ir buvo ilgą laiką ne pelno, bet tik kelių realinių mokesnių junginys vienu vardu. Pelno mokesnis, kaip

toks, negal apsieiti be įsibrovimo į mokėtojo turtinį gyvenimą. Bet kyla klausimas, ar tik pelno mok. turi šį trūkumą. Ar nereiktų todel, neįvedant pelno mokesnio, panaikinti ir visa eilė kitų, nuo kurių pelno mok. priešininkai neatsisako. Imkime, pav., muito rinkliavas. Kad jas išrinkti, pasienio muitinėse kuisamos keleivių skrynios, net patys keleiviai kratomi. Toliau šio negalima nueiti! Taip pat apdedant akcizo mokesniais, reikalinga ne vien stropi priežiūra, bet ir įsikišimas į visus gamybos procesus: čia kontroliuojamas kiekvienas žingsnis. Dirbtuvėse gan dažnai apsigyvena akcizo valdininkai, ir savininkui, be abejo, jie teikia maža malonumo. O ir objektiniai tiesioginiai mokesniai, jei tik nutolstama nuo apdėjimo išviršiniais pažymiais, reikalingi nuolatinio įsikišimo į mokėtojų reikalus. Mokesniai, pav., nuo verslų ir kapitalų reikalingi nemažiau įsikišimo. Bet į tai jau įprasta. Pamažu įprantama ir prie pelno mokesnio. Be to, reikia pasakyti, kad visi tie įsikišimai apriboti galėjimu įsikišti. Kištis į visų mokėtojų reikalus neįmanoma būtų jokiai mokesnių valdybai, ir todel tai daroma tik abejotinais atsitikimais. Kaip jau minėta, Vokietijoj tokių atsitikimų iš deklaracijų būdavo apie ¼. Su smulkiais mokėtojais tai pasitaiko dar rečiau: visi panašūs tyrimai kaštuoja pinigų, o išlaidos tos pat stambiems ir smulkiems mokėtojams; o pakelti mokesnis pastariesiems nėra vilties. 1917 m. Prūsijoj, pav., buvo 6.147 tūkst. mokėtojų su pelnu nuo 900 — 3.000 m., kuriems deklaracijos neprivalomos. Mokesnio suma jiems buvo 123,78 mil. m. arba kiekvienam vidutiniškai 20 m. Gaunančių gi virš 3.000 m. mokėtojų buvo tik 995,5 tūkst. ir mokesnio suma jiems buvo 291,40 mil. m. arba kiekvienam vidutiniškai 300 m. Aišku, kad daugiau domės reikia kreipti į pastaruosius.

4. Toliau nurodo, kad imant pelno mokesnius, atskiri asmenys turi stambių išlaidų. Šis priekaištas šiek tiek nesuprantamas. Matyti, čia kalbama, kad mažiau pasiturį, kurie neturi gyvų pinigų, mokesniui arba baudai sumokėti privalo skolintis. Nesuprantama, kodel šis priekaištas taikomas pelno mokesniui. Tai galima prikišti ir visiems kitiems mokesniams, o pelno mokesniui kuo mažiausia, nes jį moka maždaug pasiturį žmonės, atsižvelgiant jų mokamosios galios.

5. Pagaliau sakoma, kad pelno mokesnis yra socializmo, net komunizmo obalsis, kad jo galutinas tikslas — ekspropriuoti pasiturinčias klases. Kas gal būt neteisingesnio už šį priekaištą? Kiekvienas mokesnis, be jokių išimčių, gal būt ekspropriavimo įrankiu. Mokslas pelno mokesniu suprantą rinkliavą, kuri geriausiai atatinka mokėtojo mokamajai galiai. Jau nekartą anksčiau buvo kalbėta, kad tokia rinkliava niekuomet neprivalo būt ekspropriacija; bet ir nuo pelno reikia imti tik tiek, kad mokėtojui dar liktų ne vien gyventi, bet ir toliau jo ūkio veikimui praplėsti. Kita dar siauresnė riba tai ta, kad aukš-

tos mokesnio normos trukdo mokesnių įplaukas, o iš to atsiranda užslėpimai ir nesumokėjimai. Paprastai, labai pakėlus mokesnį, tuojau seka visiškas jo nykimas. Imkime, pav., Rusiją: 1916 m. įstatymu mokesnio maximumas buvo 12,5%. Laikinoji valdžia 1917 m. pradžioj pakėlė iki 30%, bolševikai gi, paprastai, konfiskuodavo visa, kas buvo daugiau kai nustatytoji norma. Mokesnis tuojau išnyko; iš tikrųjų, jis, kaip ir kiti mokesniai, komunistams ir nebereikalingas: jų teorija remiasi visišku turtų ir pajamų pagrobimu. Kuriems galams tada mokesniai? Štai kodel teisinga mokesnių sistema, su pelno mokesniu pryšakyj, norinti apdėti mokėtojus sulig jų mokamąja galia, kaip tik yra buržuazinės, o ne komunistinės ar net socialistinės tvarkos savybė. Šia prasme Montesquieu išsireiškimas visiškai teisingas: „les revenus de l'etat sont une portion que chaque citoyen donne de son bien pour avoir la surcté de lautre ou pour en jouir agrèablement".

Lyginant asmeninio, būtent, pelno mokesnio geras savybes su visais minėtaisiais priekaištais, reikia pripažinti, kad nusveria jo gerosios pusės. Jų trūkumai net mažėja:

1. kylant kultūrai ir doroje bręstant gyventojams;

2. kai mokesnis uždedamas tik labiau pasiturinčioms ir apšviestoms visuomenės klasėms. Tada žymiai sumažėja ir ėmimo išlaidos. Kiek kaštuoja mokesnių ėmimas iš smulkių mokėtojų — parodo sekantis pavyzdys: Prūsijoj, kad išrinkti kiekvienas 100 talerių buvusio klasinio mok. iš žemiausios klasės, reikdavo vidutiniškai 228 priminimų, kurie brangiai kaštuodavo. 95 parėdymų del ėmimo ir 49 ekzekucijų, iš kurių bet gi 37 neduodavo jokių vaisių; sekančioj aukštesnėj klasėj tik 4 ekzekucijos, kurių tik viena būdavo nevaisinga;

3. didėjant smarkiai valstybės reikalams, asmeniniai mok. būtini, nes tik jais, nekliudant gyventojų mokėjimo galios, galima gauti daug įplaukų. Be to, jie turi tą didelį gera, kad, augant tautos gerovei, — auga ir jie, visiškai neapsileisdami mokesniams nuo vartojimo. Tai patvirtina karo ir pokariniai laikai;

4. pelno mok. trūkumai mažėja, kai šis mokesnis ne vienintelis, o tik papildomasis kitoms tiesioginio apdėjimo rūšims, ir todel gali būti neaukštas.

Dabar prisižiūrėkime žymesniems pelno mokesnio pavyzdžiams, jo, kilmei ir santvarkai.

Vokietijoj, **kaip jau žinoma, 1920 m. kovo 29 d. įstatymu įvestas Imperijos pelno mokesnis ir tuo pat beveik visose Vokietijos valstybėse panaikinti buvusieji pelno mokesniai. Ši reforma, del kurios jau ir anksčiau kalbėta, finansų mokslininkams sukėlė daug abejonių ir svyravimų. Roscheris, pav., matė tame net pavojų kitų Vokietijos valstybių savarankumui. Fuistingas sakė tą pat, manydamas, kad šis mokesnis praktikoj neįvykinamas. Bet jau dabar jis įgyvendintas, be to, kitos valstybės, kurios, kaip Prūsija, pasitenkino tik pelno ir papildomu turto mokesniais, pasiliko be tiesioginių mokesnių, ir todel jų pareiga įsivesti objektinius mokesnius.**

Kaip ten kas būtų, visvien — Imperijos pelno mokesnio įstatymas priimtas — tai paskutinis Vokietijos įstatymdavystės žodis apie pelno apdėjimą. Todel mums jis reikia smulkiai išgvildenti. Prieš jį, istoriniu atžvilgiu, beveik visose Vokietijos valstybėse vystėsi pelno mokesnis. Prūsijos pelno mok. istorija charakteringiausia. Prieš jį buvo ištisa eilė asmeninių mokesnių, kurie vystėsi lygiagrečiai realinių mokesnių sistemos, kol 1893 m. juos galutinai išstūmė iš valstybės biudžeto asmeniniai mokesniai. Prūsijoj dar 1811 m., būtino reikalo spiriami, įvedė nuo kiekvieno virš 12 metų asmens 0,5 talerio pagalvės mokesnį. Greta jo, Prancūzijos kariuomenei laikyti buvo imami dar ypatingi labai žiaurūs turto ir pelno mokesniai.

Po 1820 m. karų buvo padaryta mokesnių srityj reforma, ir be to, dar įvesti kai kurie realiniai mokesniai, žyminė rinkliava ir dideliuose miestuose vietoj akcizo — mokesniai nuo malimo ir skerdyklų. Bet dar trūko 6 mil. talerių, ir todel labiau pasiturinčioms klasėms pakėlė ta suma pagalvės mok., ir tuo būdu atsirado, atsižvelgiant į mokėtojo socialinę padėtį (darbininkai, miestelėnai, kaimiečiai ir t.t.), klasinis mokesnis nuo 0,5 iki 48 talerių. Po dviejų metų suskirstė dar smulkesnėmis klasėmis su mok. nuo 2 iki 144 talerių. Asmenis virš 60 metų nuo mokesnio atleido. Tokia tvarka laikėsi iki 1851 m., kol klasinį mokesnį, kaip jau žinome, paskirstė į du: klasinis mokesnis paliko asmenims su pelnu iki 1000 tal., ir klasifikuotas mok. — kitiems po 3% nuo jų pelno, nustatomo mokesnių valdybos, bet nedaugiau 7200 tal. nuo kiekvieno mokėtojo. Klasinį mok. neimdavo tuose miestuose, kur buvo mok. nuo malimo ir skerdyklų; o iš klasifikuoto mokesnio tuose miestuose atskaitydavo 20 talerių. Taikant praktikoj, paaiškėjo šios sistemos nelygumas ir brangumas. Bet apie tai jau buvo kalbėta. Todel 1873 m. nuo šio mokesnio atleido asmenis su mažesniu kaip 140 tal. pelnu — tai existenzminimumo pradžia, — bet užtat panaikino klasifikuoto mok. aukščiausią ribą 7200 tal. ir, panaikinę rinkliavas nuo malimo ir skerdyklų, įvedė visur klasinį mokesnį. Del minimumo nuo mokesnio atleido iki 6 mil. gyventojų arba 29,3%. Bet vis tik minimumo norma parinkta nevykusiai. 1883 m. ji siekia 900 m. (300 tal.) ir taip pat suteikta daug lengvenybių, kuriomis atleista iki 70% visų buvusių klasinio mokesnio mokėtojų. Tiesa, mokesnio dydis sumažėjo nuo 14 mil. tal. (42 m. mark.) iki 23 mil. m., bet klasifikuoto, t. y. pelno mok. suma pasiekė jau 25,5 mil. m. Bet ir jo apskaičiavimas ir organizacija buvo labai netobuli. Tuo pat laiku realiniai mokesniai pajamų duodavo maža, o pelno mokesnis turėjo tiek daug priedų vietos reikalams, kad didinti jis iždo naudai nebuvo galima. Todel 1891 ir 1893 m. Prūsijos asmeninius mokesnius galutinai pakeitė Miquelio reforma. Klasinį ir klasifikuotą mok. sujungė į vieną, ir pelno mokesnis tapo vyriausia tiesioginių valstybės mokesnių forma. Technikos atžvilgiu jam suteikta daug pagerinimų, ir todel Prūsijos pelno mokesnis iki pastarųjų laikų laikomas pavyzdžiu kitiems.

Prie jo dar teks grįžti smulkiau nagrinėjant Imperijos mokesnių įstatymus, todel čia tik pastebėsim, kad 1891 m. įstatymu apdėjimo objektu laikomas tik tikrasis grynas pelnas iš visokių šaltinių, atskaičius visus skolų išmokėjimus, kad visi mokėtojai, gauną daugiau kaip 3000 m., privalo teikti parodymus; kad nuo pajamų 900 m. iki 3000 m. kiekvienam iki 14 m. šeimos nariui daromos ataskaitos ir kad apdedant naudojama 0,62 iki 4% progresija. 1893 m. įstatymu įvestas papildomas turto mok., kad labiau apdėti fonduotas pajamas; visus realinius mokesnius pavedė vietos savivaldybių organams. 1906 m. ir 1908 m. įstatymais vystėsi toliau Prūsijos pelno mokesnis. Asmenims, kurie gauna iki 9500 m. ir gi teikiamos šeimos lengvenybės, mažinant keliais laipsniais mokesnį, neribojant amžiumi šeimos narius. Tokių pat mažinimų leidžiama daryti pajamoms iki 12500 m., jei mokamoji galia ypatingai sumažėja. Paskui, valdininkų algoms pakelti įvestas papildomas nuo 5 iki 25% mokesnis, pradedant pajamomis virš 1200 m. Todel apdėjimo riba pasiekė 5%.

Pelno mokesnį, be fizinių asmenų, mokėjo ir juridiniai: apréžtos atsakomybės akcinės bendrovės, kurioms iš apdedamo pelno atskaitoma 3,5% pagrindiniam kapitalui, — nes akcininkai moka mokesnius nuo gaunamo sulig akcijomis dividendo. Apréžtos atsakomybės draugijoms mokesnis pakeltas nuo 7,5 iki 40%, gi akcinėms, komanditinėms bendrovėms ir kalnų pramonės draugijoms 10—50%. 1916 m., t. y. karo laikų įstatymu pajamoms virš 2400 m. mokesnį dar pakėlė.

Prūsijos pelno mokesnio statistiniai daviniai:

	Mokėtojų skaičius.	Apded. pelnas.	Mokesnis
1892 m.	2.438 tūkst.	6,0 milijard. m.	124.8 mil. m.
1917 m.	7.143 „	20,5 „ „	718,3 „ „
padidėjo	+193%	+242%	+475%

Prieš karą (1914 m.) pelno mok. vaidmuo Prūsijos biudžete buvo sekantis: Mokesnių ir ančdėlių buvo 647 mil. m.; iš jų tiesioginių — 467 mil. m., iš kurių pelno mokesnių 396 mil. m. ir papildomo turto mokesnio 69 mil. m., t. y. beveik visa tiesioginių mokesnių suma ir 72% visų mokesnių ir rinkliavų sumos. 1892 m. sulig existenz-minimumu iš 41 mil. gyventojų buvo atleista 21 mil. arba 47,2%, 1917 m. — 16,6 mil. arba 40,7%.

Be to, dar virš minėtais socialiniais samprotavimais (šeimos padėtis ir kit.) buvo atleista iki 7,5%. Bet pelno duoda daugiausia stambūs mokėtojai, būtent buvo:

	fizinių asm.		mokesniai iš jų be priedų	
Su pelnu	1892 m.	1917 m.	1892 m.	1917 m.
900—3000	2118 tūkst.	6147 tūkst.	33 mil. m.	124 mil. m.
virš 3000	317 „	996 „	82 „ „	291 „ „

Kitose Vokietijos valstybėse pelno mokesnio vystymosi eiga iš dalies panešėjo Prūsijai, iš dalies pelno mokesnis atsirado be jokių pirmtakūnų, kaip pagalvės ar klasinis mokesniai, bet tiesiog kartu su realinių mokesnių sistema. Rezultate — pelno mokesnis arba papildydavo tą sistemą arba visai ją pakeisdavo.

2. *Bavarijoj*, pav., pelno mokesnis buvo įpėdinis ten buvusio šeimos mokesnio. 1848 m. įvedė pelno mokesnį nuo piniginių kapitalų. Paskui vėl buvo grynai realinių mok. sistema, ir tik 1910 m. vyriausia tiesioginių mok. rūšimi tapo pelno mokesnis; realiniai liko kaip jį papildančios rinkliavos.

3. *Viurtenberge* buvo dvi objektinių mokesnių grupės: realiniai su žemės, namų, verslų, mokesniais ir, laikinai įvestų deficitui padengti, asmeninių mokesnių grupė, į kurią taip pat įėjo realiniai mokesniai: nuo piniginių kapitalų pajamų, nuo tarnybinių ir profesinių uždarbių pajamų. Nežiūrint visų pakeitimų ir pataisų, ši sistema turėjo daug stambių trūkumų: buvo jaučiamas reikalas pereiti į tikrus asmeninius mokesnius. Tai įvyko tik 1903 m., kai buvo įvestas tikras bendrojo pelno mokesnis ir tuo pat metu pertvarkyti buvusieji realiniai mokesniai, išskyrus rinkliavas nuo tarnybinių ir profesinių uždarbių pajamų, kurios sutapo su pelno mokesniu.

4. *Saksonijoj* taip pat veikė realinių mokesnių sistema. 1874 m. prie jos prijungė dar bendrojo pelno mokesnį. Bet jau 1878 m. iš visų realinių mokesnių paliko tik žemės ir nuo keliaujančios prekybos ir pramonės mokesniai. Todel pelno mokesnis, įgavęs čia visus skirtinuosius savo bruožus, tapo vyriausiu, ir net kilo pasiūlymų žemės mokesnį perduoti bendruomenėms. Žinoma, tai neįvyko, bet buvo įvestas papildomas pelno mokesniui turto mokesnis. Tuo būdu Saksonijoj, greta asmeninių mokesnių, paliko tik žemės mokesnis.

5. *Badene* nueita dar toliau: ten taip pat buvo ištisa eilė realinių mokesnių. Tik 1884 m., po keleto nevykusių bandymų, buvo įvestas.

pelno mokesnis, kaip realinių mokesnių priedas. Laikui bėgant jis tampa vyriausiuoju mokesnių sistemoj, ir buvusieji realiniai mokesniai tampa papildomais, kad labiau apdėti fonduotas pajamas. 1906 m. panaikino visus objektinius mokesnius, pavertus juos papildomu turto mokesniu nuo žemių, trobesių, kapitalų ir nuo pramonės ir žemės ūkio pagrindinių ir apyvartos kapitalų.

6. *Hesene*, panašiai kaip Badene, Prūsijos pavyzdžiu visi realiniai mokesniai pavedami bendruomenėms. 1868 ir 1869 m. sukurtasis pelno mokesnis, kaip realinių mokesnių priedas, susidedadąs iš klasinio ir bendrojo pelno mok., kaip ir Prūsijoj, papildomas bendrojo turto mokesniu.

Apie Vokietijos pelno mokesnius nėra reikalo daug kas kalbėti. Gana bus pasakyti, kad prieš karą 25 Vokietijos valstybėse buvo imamas pelno mokesnis, kuris (1913 m.) davė apie 677 mil. m. Iš tiesioginių mokesčių pelno mokesnis padidėjo nuo 1881 m. su 27% ligi 1913 m. su 61%, o imant tiesioginius mokesnius ir jungtinių valstybių, bendruomenių ir parapijų — ligi 62,33%. Jo dydis svyravo tarp 4% iki 8%, Bremene ir Hamburge iki 9%; nuo mokesnio liuosas minimumas — nuo 200 iki 1000 markių.

7. *Austrijos* pelno mokesnio vystymosi istorija labai artima Vokietijos pelno mokesnio istorijai. Jau 18 amž. čia buvo imama nemaža įvairios rūšies asmeninių mokesnių: (pagalvės, luomų, profesiniai — sulig klasėmis, paskui grubiu pelno padalinimu ir net pelno rinkliavos). Jie visi buvo laikomi įvestais tam kartui nepaprastoms išlaidoms padengti, bet iš tiesų gyvavo jie labai ilgai. 1799 m. pradedant, klasinis mokesnis tampa nuolatiniu ne iš žemės valdymo gaunamų pajamų apdėjimu. Greta to, nuo 1801 iki 1820 m. buvo imamas ypatingas papildomasis asmeninis mokesnis, kaip realinių mok. sistemos priedas. Paskui, 1848 m. įvykiai ir finansiniai reikalai privertė reformuoti tiesioginių mok. sritį: žemės, namų ir verslų mokesnius papildė nauju objektiniu mokesniu, kuris apėmė visas, kitais mokesniais nepaliestas, pajamas. Esmėj šis mokesnis susidėjo iš mokesnių nuo piniginių kapitalų, progresinės rinkliavos nuo algų ir verslų mokesnio priedo. Tokia tvarka laikėsi nuo 1850 m. iki 1896 m., nors buvo nustatyta tik vieniems metams, ir tuo būdu Austrijoj tą visą laiką nebuvo asmeninių mokesnių. Bet tos sistemos nelygybė ir trūkumai pasirodė gan senai. Pelno mokesniu, pav., laikė ½ priedo prie žemės ir namų mokesnio, kurį mokėtojai turėjo teisės pasilaikyti iš kreditoriams sumokamų procentų. Buvo daug galvota apie reformą, buvo ruošta nemaža projektų jau vien mokesnių naštai sulyginti. Bet visa tai išsipildė tik 1896 m. tiesioginių mokesnių įstatymu. Žemės ir namų mokesnių nepakeitė, verslų mokesnį perdirbo Prūsijos pavyzdžiu; įvedė ypatingą 10% mokesnį nuo pramonės bendrovių pelno; įvesta rinkliava nuo piniginių kapitalų pajamų ir mokesniai nuo algų (apie visus šiuos mokesnius jau kalbėta pirmiau). Be to dar įvestas progresinis pelno mokesnis Vokietijos pavyzdžiu, bet tik iš fizinių asmenų. 1915 m. įstatymu, existenzminimumui palikta 1600 kr., mokesnio dydis auga nuo 0,6% iki 6,7% nuo 895.000 kr. ir didesnių pajamų. Be šeimos mokėtojams, kurių pajamos viršija 2400 kr., įvesti dar 10—15% priedai; gi 1916 m. visoms virš 3000 kr. pajamoms įvestas karo reikalams 15—120% priedas. 1912 m. šis mokesnis davė 105,8 mil. kr., mokėtojų buvo 1545 tūkst., kurie, kartu su šeimomis, sudarė 16,33% visų gyventojų, t. y. daug mažiau kaip Prūsijoj; nuo 1898 m. mokėtojų skaičius padidejo 117%, o mokesnio suma — 140%.

8. *Vengrijoj* pelno mokesnį įvedė tik 1913 m., minimumas — 800 kr., ir mokesnio dydis nuo 0;55% iki 5% nuo 120,000 kr. pajamų. Mokesnį moka ir juridiniai asmenys, bet maximum 3% nuo 150.000 kr. pelno. Jis yra realinių mokesnių sistemos priedas.

Tuo būdu vokiečių valstybėse pelno mokesniai atsirado greta realinių; nors vėliau dažnai jie pastaruosius užstelbdavo ir palikdavo vieninteliu valstybiniu mokesniu su nuosaikiu turto mokesnio priedu.

9. *Anglijoj* pelno mokesnis iškilo iš realinių mok. sistemos ir susilaukė visiškai kitokio likimo, kol nepriėjo tos formos kaip Vokietijoj. Iš pat pradžių, kaip ir visur, jį įvedė trūkstamoms karo išlaidoms padengti. Prancūzijos Anglijos karo metu 1798 m. buvo įvestas pelno mokesnis, minimumas — 60 sv. st. ir progresija nuo 1/120 iki 0,1 (t. y. nuo 0,83 iki 10% pelno). 1803 m. pataisė šį mokesnį ir, pavadinę property tax, padalino į dvi dalis: pirmąja apdedamas žemės valdymas ir nuomavimas, valstybinės ir visuomeninės tarnybos uždarbis, antrąja — kapitalų ir verslo pajamos. Deklaracijos būtinos. Minimumas — tie pat 60 sv. st., be to leistina daryti nuolaidų nuo 60 iki 150 sv. st. Tuo būdu radosi nuo 5/0 iki 5% progresija. Be to, atsižvelgiant šeimos padėties ir kitų mokamąją galią mažinančių sąlygų, teikiama mažoms pajamoms lengvenybių. Įvedus tokią formą, įplaukos sumažėjo nuo 6 iki 5 mil. sv. st., bet užtat 1815 m. šį mokesnį pakėlė dvigubai karo išlaidoms padengti. Bet tasai pakėlimas ir buvo jo žlugimo priežastimi: karui pasibaigus 1816 m. jį panaikino ir net sudegino visus jį liečiančius dokumentus.

Anglijos pelno mokesnis toje formoj atatiko kai kuriems dabarties pelno mok. reikalavimams. Bet tuomet jis buvo dar per ankstyvas. Todel ketvirčiui amžiaus praslinkus, kilus karui su Indija ir Kinais, tą mokesnį vėl įvedė, nes būtinai reikėjo sumažinti netiesioginiai mokesniai; tik jo forma jau buvo šiek tiek pakeista. Visų pirma jau nebuvo progresijos, bet vienodas visiems mokesnis — 7 pensai nuo svaro, t. y. apie 3%. Laisvas nuo mok. minimumas pakeltas iki 150 sv. st. Bet vėliau atsiranda jei ne progresija, tai mok. degresija. 1864 m. nuo mokesnio atleistas minimumas pakeltas ligi 100 sv. ir nustatyta, kad nuo 100 iki 200 sv. st. pajamų reikia atskaityti 60 sv. st., 1872 m. jau 80 sv. st. iš 150—300 sv. st. pajamų, o nuo 1876 ligi 189¾ m. — 120 sv. iš 150—400 sv. pajamų. Pamažu ši sistema vystosi toliau: 1874 m. nuo mokesnių atleistasis minimumas vėl pakeltas iki 160 sv. st. Tokią sumą atskaitydavo iš visokių pajamų iki 400 sv. st. Iš pajamų 400—500 sv. st. vėliau atskaitydavo 100 sv. st. (nuo 1899 m. — 150 sv. st.); iš pajamų 500—600 sv. st. — 120; iš 6—700 sv. st. — 70. Tuo būdu, jei pav., paimsim, kad pagrindinis mokesnio didumas 1%, tad šia sistema einant, nuo 400 sv. st. pajamų reiktų mokėti 0,6%, nuo 500 sv. st. — 0,7%, 600 sv. st. — 0,8%, 700 sv. st. — 0,9% ir 1% tektų mokėti tik nuo aukštesniųjų pajamų. 1842 m. pelno mokesnis iš esmės nebuvo Vokietijos prasme bendrojo pelno mokesnis, bet tik junginys penkių realinių mokesnių iš įvairių pelno šaltinių, taip pat kaip buvo 1803 m. įstatymu, kur I-ąja dalimi buvo įvesti grynai realiniai nuo žemės nuosavybės, nuomavimo ir tarnybos mokesniai, o antrąja — nuo kapitalų ir verslų. 5 naujieji realiniai mokesniai pavadinti pelno mokesnio šedulėmis. Šedule A apdėta pajamos iš žemės ir namų. Apdėjimo objektas visa vidutinė pelno suma, gaunama arba kuri galima gauti išnuomuojant tą turtą neatskaitant eksploatacijos išlaidų; atskaityti galima tik kai kurios prievolės*). Mokesnį mokėti turi nuomininkas, arba kas turtu naudojasi, kuris turi teisę įkeistą iždan sumą atskaityti iš sumokamų savininkui nuomos ar kitokių pinigų, o mokesnio dalį, tenkančią ypotekos išmokesniams, savininkas gali atskaityti iš kreditoriui sumokamų procentų. Šedule B apdedamas nuomininko pelnas, kuris įstatymu laikomas lygiu ½ (pirma 0,5) nuomos mokesnio**). Šedule C apdedami

*) Berods 1910 m. buvo galima prašyti sugrąžint mokesnį nuo sumos, kuri buvo išleista draudimui ir valdymo reikalui, o remontui dargi anksčiau — 1899 m. leista atskaityti ⅛ ir namų statybai — 1/6.

**) Karo metu iš nuomininkų pradėjo imti mokesnį nuo viso nuomos mokesnio, o paskui dargi dvigubai.

metinių išmokesnių, rentų, dividendų procentai, taip pat ir kitokios rūšies viešųjų, visuomeninių ir gelžkelių kasų išmokesnių procentai. Mokesnį surenka kasos, atskaitydamos tą procentą išmokant pelną; iš tikrųjų tai paprastas kuponinės formos pelno mokesnis nuo kapitalu.

Todel iš užsienio gaunamos, bet ne per šitas kasas, sumos šia šedule neapdedamos. Šedule D apdedamos gaunamos iš prekybos ir pramonės ir šiaip jau duodančių pelną užsiėmimų ir kitų šaltinių pajamos, kurios šedulių liko nepaliestos. Todel ši šedulė dalinama į 6 skyrelius, kuriais apdeda pajamas: 1) nuo prekybos ir pramonės, 2) nuo darbo mokesnio ir tarnybinio bei laisvųjų profesijų atlyginimo, 3) nuo procentų ir dividendų ir kitų pelno šaltinių, jei jie nepaliesti šedulės C, 4) nuo užsieninių ir koloninių prievolių, 5) nuo užsienių arba kolonijose įdėtų kapitalų ar turto ir 6) nuo visų kitų neminėtų metinių įplaukų. Šiai šedulei privalomos*) deklaracijos. Pagaliau, šedule E apdedamos algos, pensijos, pašalpos, gaunamos einant valstybinę, visuomeninę ar pramonės tarnybą. Mokesnius renka kasos, išmokėdamos minėtas sumas.

Lengva pastebėti, kad tik šedulė D turi šiek tiek pelno mokesnio pobūdžio. Kai kuriose, pav. A ir B, šedulėse yra net fiktyvūs pelno nustatymai, lyginant jį su nuomos mokesniu. Nieko nekalbama apie ataskaitas iš bendrojo pelno, nereikalaujama deklaracijų. Tik ypotekų skolų procentai atskaitomi. Mokesnį daugiausia ima ne tiesiog iš subjekto, bet iš jo pajamų šaltinio, kad išvengti susidurimo fisko ir mokėtojo turto reikalų. Pajamos iš atskirų šedulių sudėti būtinai nereikalinga, jei bent to reikalauja mokėtojas ataskaitoms nustatyti.

Anglijos pelno mokesnio privalumas visuomet tas — tai jo lankstumas, kurį nustatydavo kasmet kartu su biudžetu, atsižvelgiant išlaidų didumo. 1873 m., ir 1874 m., pav., jo buvo imama 4 ir 3 pensai nuo svaro, 1875 ir 1876 m. — 2 pensai, o 1855 ir 1857 m. Krymo karo metu — 14 ir 16 pensų, 1895 ir 1900 m. — 8 pensai, 1902/3 m. 1 šil. 3 pensai, 1903/4 m. ir 1908/9 m. 12 pensų. Šis mokesnis tokioj formoj buvo iki 1907—1910 m., kol buvo padaryta rimtų reformų ir pamažu tapo priartintas bendrojo pelno mokesniui. Kol kas minimumas paliktas tas pat — 160 sv. st., tik 1916 m. jį sumažino iki 130 sv. st. Daromas skirtas apdedant fonduotas ir nefonduotas pajamas. 1910 ir 1911 m. normalus mokesnio dydis — 1 šil. 2 pensai nuo svaro; bet pajamos, gaunamos iš darbo, reikalaujant mokėtojams, tą sumą sumažina iki 9 pensų, — jei pelnas nedidesnis 2000 sv. st.; jei tas pelnas svyruoja tarp 2000 ir 3000 sv. st., tai mokama 1 šil. Be to, didesnėms kaip 5000 sv. st., pajamoms įvestas papildomas 6 pensų super tax mokesnis nuo kiekvieno svaro virš 3000 sv. st. Į šeimos padėtį atsižvelgiama: jei gaunama 500 sv. st., vėliau 700 sv. st. pajamų, kiekvienam vaikui atskaitoma 10 sv. st. Dar anksčiau, nuo 1894— 1897 m. lengvindavo ir šedulės B mokesnį — nuo nuomininkų pelno. Be to dar leista atskaityti gyvybės apsidraudimo premijas, jei jos nedidesnės $^1/_6$ visų pajamų. Tokioms sąlygoms esant, deklaracijos, matyt, buvo reikalingos visoms šedulėms, nes kitu būdu nepaaiškės visa pajamų suma, nebus galima kelti mokesnis (super tax), taip pat teikti visų lengvenybių. Dabarties laiku 19/20 atsitikimams paduodamos bendrosios deklaracijos. Įdomu tai, kad deklaracijas galima duoti tiesiog į tam tikrą biurą Londone, aplenkiant vietos įstaigas, jei pripažįstama žinių slaptumo būtinumas. Apskaičius galutinai įvairioms šedulėms iš visų šaltinių mokesnį, jei pasirodo perteklius, jį grąžina mokėtojui. Toks mokesnių likučių grąžinimas yra labai sudėtingas ir sunkus dalykas, bet vis delto anglai nepanorėjo atsisakyti sistemos imti mokesniui iš pajamų šaltinių del jos patogumų.

---

*) Sulig šedulės D gali būti imami mokesniai ir nuo žemės ūkininkų vietoj šedulės B, jeigu jie save laiko perdaug mokesnių apsunkintais: tačiau nedaug kas šia privilegija naudojasi.

Vienu 1894 m. įstatymu buvo nutarta, kad jei viena šedule mokesnio paimta per daug, tat galima atskaityti iš kitos. Taip pamažu Anglijos income tax gavo asmeninių mokesnių pobūdį. Pasaulinio karo metu mokesnį labai pakėlė ir 1918/19, 1919/20 m. buvo:

esant bendram pelnui	nuo nefonduotų paj. nuo vieno sv. sterlingų		fonduotų pajamų	
	1919/19 m.		1919/20 m.	
iki 500 sv. st.	2 šil. 3 pens.	(11,25%)	3 šil.	(15 %)
500—1000 sv. st.	3 šil.	(15 %)	3 š. 9 p.	(18,75%)
1000—1500 sv. st.	3 šil. 9 pens.	(18,75%)	4 š. 6 p.	(22, 5%)
1500—2000 sv. st.	4 šil. 6 pens.	(22, 5%)	5 š. 3 p.	(26,25%)
2000—2500 sv. st.	5 šil. 3 pens.	(26,25%)	6 š.	(30 %)
virš 2500 sv. st.	6 šil.	(30, 0%)	6 š.	tiek pat.

Papildomasis super-tax buvo imamas nuo pajamų 2500 sv. st. ir daugiau, be to, pirmieji 2000 sv. st. nuo jo atleidžiami, o nuo sekančių 500 sv. st. imama nuo 1 iki 4 šil. 6 pensų nuo svaro mokesnio sumoms iki 10.000 sv. st. Šiomis sąlygomis mokesnis nuo 40.000 sv. st. buvo 10 šil., įskaitant pagrindinį ir priedą, t. y. 50% pelno, o nuo 150.000 sv. st. pelno ėmė 77.687 sv. st. arba beveik 51,8%. Atsižvelgiant šeimos padėties, be vaikų iki 16 metų, atskaitoma žmonai ir kitiems nedarbingiems asmenims, kuriuos išlaikyti privalo mokėtojas, be to, šias lengvenybes daro pajamoms iki 800 sv. st. vietoj buvusių 700 sv. st. Pagaliau 1918 ir 1920 m. peržiūrėjo visus pelno mokesnio įstatymus ir juos sujungė, taip kad dabarties laiku jis galima nusakyti sekamais bruožais. — Income tax ima nuo visų fizinių ir juridinių asmenų pelno, atskaitant pelno gavimo išlaidas, skolų procentus ir kai kurias kitas sumas. Nuo 1920 m. panaikintas skirstymas fonduotų ir nefonduotų pajamų sulig apdėjimo dydžiu; vietoj to, nefonduotoms pajamoms teikiama lengvenybė atskaitant 0,1, bet ne daugiau kaip 2000 sv. st. Vadinasi, jei iš fonduotų 2000 sv. st. pajamų ima 6 šil. arba 30%, tai nuo tos pat sumos nefonduotų — tik 27%. Toliau, iš apdedamųjų pajamų leidžiama atskaityti: 1) 135 sv. st. pačiam mokėtojui — tai neapdedamas minimumas; 2) 90 sv. st. žmonai, o jei prie pajamų priskiriamas ir žmonos uždarbis, tai dar 0,3 žmonos pelno, bet nedaugiau kaip 45 sv. st.; 3) 36 sv. st. pirmam kūdikiui ir kiekvienam sekančiam po 27 sv. st. (vaikams, kurie turi 40 sv. st. pajamų, jokių ataskaitų nedaroma); 4) kiekvienam nedarbingam giminei, jei jį išlaiko mokėtojas ir jo pajamos nedidesnės kaip 50 sv. st., — 25 sv. st. Jei mokesnį ima iš pajamų šaltinio, tai lengvenybes teikia ne imant mokesnį, bet tik atskirai pareikalavus. Pirmieji 225 sv. st. visų fizinių (bet ne juridinių) asmenų apdedami tik puse mokesnio. Pagrindinis mokesnis 6 šil. nuo svaro arba 30%. Progresija taikoma papildomam mokesniui, super-tax, kuris imamas be jokių ataskaitų nuo fizinių asmenų pajamų virš 2000 sv. st. Čia mokesnis didėja taip:

nuo 2000— 2500 sv.	1 šil. 6 pens.	nuo sv. st.	7,5%
„ 2500— 3000 „	2 „ —	„ „ „	10 %
„ 3000— 4000 „	2 „ 6 „	„ „ „	12,5%
„ 4000— 5000 „	3 „ —	„ „ „	15 %
„ 5000— 6000 „	3 „ 6 „	„ „ „	17,5%
„ 6000— 7000 „	4 „ —	„ „ „	20 %
„ 7000— 8000 „	4 „ 6 „	„ „ „	22,5%
„ 8000—20.000 „	5 „ —	„ „ „	25 %
„ 20.000—30.000 „	5 „ 6 „	„ „ „	27,5%
virš 30.000 „	6 „ —	„ „ „	30 %

Ehebergo apskaitymu, šiomis sąlygomis vedusiam su dviem vaikais mokėtojui mokesnis toks:

	apdedant pelną.		
	450 sv.,	4500 sv.,	45.000 sv.
nefonduotų šalt.	3,90%	32,39%	54,52%
fonduotų šalt.	5,40%	33,72%	54,65%

Tačiau kaip matyti iš finansų ministerio Churchillio kalbos del 1925/26 m. biudžeto sąmatos, tai Anglijos valdžia dabartinį pelno mokesnį laiko perdideliu. Jame matoma viena didelio nedarbo priežastis. Delto sumažinti pelno mokesnį gamybai — laikoma pirmąją priemone pramonės krizį palengvinti. Ypač apsunkina papildomasis mokesnis — supertax; jį rengiasi sumažinti ligi 10.000.000 sv., ir, būtent, pelnui ligi 3000 sv. šį mokesnį žada sumažinti per pusę; didesniam pelnui — ligi 15.000 — sumažinimas vis mažesnis, o pelnui didesniam kaip 15.000 sv. palengvinimų nebūsią. Smulkesniųjų mokėtojų nefonduotus pelnus projektuojama išskirstyti, vietoj $^1/_{10}$—$^1/_6$ ligi pirmiau buvusių 250 sv. (vietoj dabartinių 200 sv.). Tuo būdu daugelis mokesnių mokėtojų, gaunančių mažiau kaip 1000 sv., t. y. visų pelno mokesnių mokėtojų 90%, pasinaudos sumažinimu vidutiniškai po 6 pensus nuo normalinio apdėjimo. Toksai palengvinimas kaštuos apie 7.500.000 sv. st. Be to, pagrindinio mokesnio normalinis apdėjimas (po 6 šil. nuo svaro st.) projektuojama sumažinti 6 pensais (8½%), ir šitas palengvinimas sumažins pajamas dar 32.000.000 sv. st.

Dar įdomesnis Anglijos pelno mokesnio organizavimas ir ėmimas. Vyriausia įstaiga — tai Centralinė Valdyba Londone, kuri skiria mokesnių inspektorius ir prižiūrėtojus. Prie Valdybos veikia dar atskira komisija, priimanti deklaracijas ir išmokanti virš normos išreikalautus mokesnius. Vietose, kiekvienose 8—10 apygardų įsteigtos generalinių komisarų komisijos, visiškai nepriklausomos centralinės valdžios; iš pradžių jas rinkdavo vietos savivaldybės, vėliau jas papildydavo kooptavimu. Komisijon įeina 3—7 asmenys. Renkamu gali byti tik asmuo gaunąs iš žemės valdymo daugiau kaip 200 sv. st. pelno arba turįs 5000 sv. st. turto. Šie generaliniai komisarai išrenka kiekvienai apygardai 2—7 įgaliotinius su puse minėtojo turto, o šie pastarieji renka bendruomenėse vykdomuosius organus, kurių darbas atlyginamas. Todel generaliniai komisarai yra mokėtojų atstovai, nepriklausą nei valdžios, nei gyventojų. Paprastai jais renka pačius žymiausius gyventojus. Visus skundus teikia jiems žodžiu, bet jie turi teisės šaukti ir reikalauti liudininkus ir priesaikos parodymus. Tačiau nežiūrint tokios vietos organų nepriklausomybės nustatant pelno mokesnį, vis delto valdžios inspektoriai ir tėmytojai, del jų patyrimo ir technikos žinių, labai veikia visą dalyko eigą.

Anglijos pelno mok. pajamos buvo (mil. sv. st.).

1911/2 m.	—39,6,	1914/5 m.	— 69,5,	1917/8 m.	—239,5,	
1912/3 „	—44,7,	1915/6 „	—129,2,	1918/9 „	—291,2,	
1913/4 „	—47,2,	1916/7 „	—205,0,	1919/20 „	—354,0,	(tikėjosi)

Išvadoj galima pasakyti, kad Anglijos pelno mokesnis yra keletos realinių mokesnių su progresinguoju, supertax pryšakyje, junginys. Nuo Vokietijos tipo skiriasi jis tuo, kad pelnas, apskaičiuotas realiniams mokesniams, sujungtas bendron sumon tarnauja ir pelno mokesniui, progresijoms ir kitokioms lengvenybėms nustatyti (existenzminimumas, šeimos padėtis ir t.t.). Ši sistema, išsivyščius iš daugiau kaip 100 metų gyvavimo, labai prigijus, net įaugus Anglijos mokesnių tvarkon, bet ji pripažinti teisinga principe — negalima, nes pelnas apskaičiuojamas sulig šedulėmis įvairiais pagrindais ir tuo būdu jis yra įvairių dėmenų suma. Bet paskutiniu 1920 m. įstatymu jau įvedama nauja, nurodomi

bendrieji dėsniai visoms pajamoms apskaičiuoti. Ateitis parodys kiek jie prigis gyvenime.

10. *Prancūzijoj*, kaip jau minėta, iki 1914 m. pelno mokesnis nepavyko įvesti. Tik nuo 1915 m. sausio m. 1 d. jis pradėjo veikti. Bet karo įvykiai privertė atidėti iki 1916 m. tos reformos vykinimą. Pelno mokesnis turėjo būti tik impôt de superposition — esamųjų senų realinių mokesnių papildymas. Visi juridiniai ir fiziniai asmenys su mežesniu kaip 5000 fr. pelnu, nuo mokesnio buvo atleisti. Be to, dar iš 2000 fr. pelno vedusiųjų mokėtojų darydavo ataskaitas, kiekvienam mokėtojo išlaikomam nedarbingam šeimos nariui po 1000 fr., jei tokių asmenų ne daugiau kaip 5, po 15000 fr. asmenims daugiau kaip penkiems. Nedarbingais laikomi visi iš prigimties netikę darbui, senesni kaip 70 metų asmenys, vaikai iki 21 metų. Apdėjimo reikalui visas pajamas skirstė laipsniais nuo 5000 iki 25,000 fr., be to iki 10 tūkst. fr. mokesnį skaitydavo nuo 0,2 pelno, iki 15 tūkst. fr. — nuo 0,4; iki 20 tūkst. fr. — nuo 0,6 iki 25 tūkst. — nuo 0,8 ir tik nuo pajamų virš 25 tūkst. fr. — tikras saikas 2% („par franche"). Tuo būdu beveik 0,9 visų privalančių mokėti mokesnį del įvairių priežasčių nuo jo atleisdavo. Mokesnį mokėjo tik 200,000 mokėtojų, kurių pajamos siekė 5.000.000.000 fr., ir visos įplaukos neprivalėjo viršyti 50 mil. fr. (1% to pelno). Tikros deklaracijos nebuvo: mokėtojas turėjo teisę, bet neprivalėjo, ją duoti, mokesnių organai gi, atvirkščiai, privalėjo neigti mokėtojų parodymus. Karas bet gi privedė prie pagrindinio įstatymo pakeitimo. Anglijos įtakoj 1916/17 ir 1920 m. įstatymais pelno ir realinius mokesnius sujungė į vieną. Kaip jau žinome, pastarieji perdirbti į 7 šedules ir mokesnį apskaičiuoja mokėtojų pajamomis. Stambesnėms pajamoms pelno mokesnis — tai tik savotiškas super-tax. Paskutiniu 1920 m. birželio 25 d. įstatymu jis taip atrodo: apdedamas visas mokėtojo pelnas, atskaičius jo gavimo išlaidas ir skolų procentus. Deklaracijos privalomos; iš viso pelno atskaitoma neapdėtų 6000 fr. ir 3000 fr. žmonai, kiekvienam mokėtojo išlaikomam ligi 21 metų vaikui 2000 fr. Kiekvienam kitam mokėtojo išlaikomam asmeniui — iki 5 — atskaitoma po 1500 fr., o sekantiems — šeštam ir t. t. po 2000 fr. Normalus mokesnio dydis — 50% nuo pelno, bet vėl „par franche" daromos nuolaidos, būtent: pelnas nuo 6000 iki 20.000 fr. skaitomas $^{1}/_{25}$, t. y. jo apdėjimas sudaro 2%; pelno dalis nuo 20 iki 30,000 fr. skaitoma $^{2}/_{25}$ ir mokesnis nuo jo 4% ir t.t. Tokiu skaičiavimu mokesnio dydis pelno dalims sekantis:

nuo	6.000—20.000 fr. — 2%,	nuo	90.000—100.000—18%
„	20.000—30.000 fr. — 4%,	„	100.000—125.000—20%

ir t. t., nuo 550.000 ir daugiau — 50%, — bet einant laipsnių sistema 50% niekuomet nepasiekiama. Atskaičius žmonos ir kitų išlaikomų asmenų sumas, jei likusis pelnas neviršija 10.000 fr., tai mokėtojas turi teisės prašyti naujos nuolaidos kiekvienam iki 2 išlaikomam asmeniui 7,5%, o jei daugiau tų asmenų, tai sekantiems po 15%. O jei likusis pelnas didesnis už 10.000 fr., tai pirmiems trims asmenims daromos 5%, sekantiems 10% nuolaidos. Bet iš viso kiekvienam asmeniui nuolaida negali būt didesnė kaip 2.000 fr. Priešingai, nevedusiems nuo 30 ir daugiau metų mokėtojams pridedama 25%, o to paties amžiaus prieš du metus vedusiems, bet neturintiems vaikų — 10% mokesnių sumos. 1921 m. biudžetu šio mokesnio buvo apskaičiuota 800 mil. fr. įplaukų.

11. *Italijoj* yra taip pat pelno mokesnis Anglijos pavyzdžiu. Atsirado, tiesa, 1877 m. įvestas dalinis pelno mokesnis (imposta sin redutti della richezze mobile), nes jo nemokėjo nuo žemės ir trobesių gaunamo pelno, jau apdėto kitais mokesniais. Mokesnis buvo proporcinis ir jo dydis keitėsi tik atsižvelgiant apdedamojo pelno, būtent — normalus kiekis 20,4%, nuo rentų, gaunamų ne iš valstybinių kasų, mokėjo ¾ mokesnio kiekio, t. y. 15,35%. Pirkliai, pramonininkai, nuomininkai ir ūkininkai mokėjo tik pusę mokesnio, t. y. 10,2%. Laisvųjų profesijų, darbo ir privatinės tarnybos uždarbiai laikomi $^{0}/_{20}$, t. y. mokėjo 3,08%; galop, pen-

sijos ir algos, gaunamos iš valstybės kasų, mokėjo $^{15}/_{10}$ arba 7,5%. Kaip ir Anglijoj, mokesnį daugeliu šedulių imdavo iš pajamų šaltinių. Neapdėtas minimumas — 400 lirų; pajamoms iki 800 lirų, vietoj progresijos, buvo tam tikros lengvenybės. Karo metu šis mokesnis turėjo radikalinių atmainų. Visų pirma panaikintas išskyrimas iš žemės ir trobesių. Paskui 1919 m. įstatymu pelno mokesnis iš pagrindų pakeistas. Jis dabar taip atrodo: mokesnis liečia ne tik fizinius asmenis, bet ir pramonės bendroves. Visas pajamas skirsto 4 grupėmis, o pirmą grupę 3 skyriais. Tos grupės sekančios: grupė A. 1. Nuo kilnojamojo kapitalo pajamų moka 18%; A. 2. nuo pajamų iš trobesių — 18%; A. 3. nuo pajamų iš žemės nuosavybės iki 1926 m. sausio 1 d. moka buvusį mokesnį ir dar 2% priedo, o vėliau mokės 15%. Grupė B — nuo prekybos ir pramonės pajamų moka 15%. Grupė C — nuo pajamų ir darbo mokesnio, privatinės tarnybos ir laisvųjų profesijų — 12%. Grupė D — nuo valstybinių valdininkų pajamų — 9%. B, C ir D grupių mokėtojai jei jų bendras pelnas nedidesnis kaip 1200 lirų, nuo mokesnių atleidžiami. Nuo tų pat pajamų 1201—1300 lirų atskaitoma 1000 lirų, iš pajamų 1301—1400 l. 900 lir., ir t. t. iki 1901—2001 lir., kur atskaitoma tik 100 lirų. Savitarpio bendrovės nuo mokesnio atleidžiamos, išskyrus A_1, A_2 grupes (nuo žemės ir namų) ir dar kai kurias pajamas. Nuo mok. atleisti valstybinių paskolų procentai, kai kurie ūkio trobesiai ir t. t. Padidėjusios pajamos del melioracijos nuo mokesnio atleidžiamos 20-čiai metų, pajamos iš naujų trobesių — 2—15 metų ir pajamos iš naujų pramonės įstaigų, gaminančių dar niekuomet Italijoj negamintus produktus, — 5 metams. Iš esmės šios grupės — tai objektiniai mokesniai, apdedą proporcingai tų daiktų grynąjį pelningumą. Be to, dar įvestas papildomas mokesnis nuo bendrojo pelno, atskaitant gamybos išlaidas, skolų procentus ir t. t. Iš to pelno mokėtojas turi teisės kiekvienam jo šeimos nariui atskaityti $^1/_{30}$ dalį, ne mažiau 600 ir ne daugiau 1500 lirų. Priešingai, iš nevedusių išieškoma dar 20% priedas, jei jų pelnas nemažesnis kaip 6000 lirų. Pajamos iki 3000 lirų nuo mok. atleistos; iš didesnių pajamų atskaito 1500 lirų. Šiuo papildomu mokesniu apdedami tik fiziniai asmenys. Pagrindinis mokesnis apskaičiuojamas ne kasmet, o papildomasis — kasmet. Visos pajamų rūšys, išskyrus grupę D (valstybės tarnybos), apdedamos vienodai. Grupės D pajamas laiko tik ¾. Mokesnio dydis progresinis ir sudaro:

esant pelnui	1.500 l. — 1%		esant pelnui	300.000 l. — 8,36%	
„ „	5.000 l. — 1,69%,		„ „	500.000 l. — 12,43%	
„ „	10.000 l. — 2,28%,		„ „	1.000.000 l. — 16,80%	
„ „	20.000 l. — 3,08%,		„ „	2.000.000 l. — 22,69%	
„ „	50.000 l. — 4,53%,		„ „	2.500.000 l. — 25,00%	
„ „	100.000 l. — 6,19%,				

Mokesnio dydį tarpinėms sumoms apskaito atskira formule. Prie pajamų priskaito ir vienalaikines įplaukas, išskyrus palaikus, dovanojimus ir apdraudimo gyvybės gavinius.

Tuo būdu Prancūzijos ir Italijos pelno mokesniai savo sutvarkymu labai artimi anglų mok. tipui.

12. *Šiaurės Amerikos Jungtinėse Valstybėse* 5% bendrojo pelno mokesnis įvestas buvo savitarpio karo metu, iš pradžių nuo 600 dol., vėliau nuo 1.000 ir pagaliau nuo 20.000 dol. pajamų. Bet jau keletai metų praslinkus jį panaikinio. 1894 m. priėmė naują įstatymą, bet vyriausias teismas pripažino pelno mokesnį priešingu konstitucijai, ir jis negalėjo veikti. Paskui jį įvesdavo atskirose valstybėse, bet tik 1913 m. jį įvedė visose Jungt. Valstybėse. Karo metu jis buvo pakeltas ir dabar 1921 m. įstatymu juo apdedamos visokios rūšies pajamos, neskiriant net nepadalytų palaikų masės, — bet tik fizinių asmenų. Iš pelno atskaitoma: gamybos išlaidos, skolų procentai, nesitikimi apmokėjimo reikalavimai,

nuostoliai, mokesniai, amortizacija. Nuo mokesnio atleista gyvybės ir palaikų draudimo premijos, valstybių ir savivaldybės organų obligacijų procentai. Anglijos pavyzdžiu mokesnis padalytas į normal-tax ir surtax. Normaltax ima proporcingai 8% nuo pelno, atskaitant mokėtojo žmonai 1000 dol. ir kiekvienam vaikui ar šiaip mokėtojo išlaikomam asmeniui — 400 dol., o pačiam mokėtojui — 1000 dol. Iš pirmųjų 4000 dol. imama 4%. Apdedant fonduotas ir nefonduotas pajamas jokio skirto nedaroma. Kai del papildomo (surtax) mokesnio, — jis imamas nuo pajamų virš 6000 dol. progresinėmis sumomis ir laipsniais nuo pelno dalies: nuo 6000 iki 10,000 — 1%, nuo 10,000—12,000 — 2%, nuo 20.000—22.000 — 8%, nuo 32.000—36.000 — 15% ir t. t., nuo 2.000.000 ir daugiau — 50%.

13. *Rusija*.. Jau istorinėj mokesnių apžvalgoj buvo kalbėta, kaip Rusijoj brendo pelno mokesnis, kuris, panašiai Vokietijai, kaip esamų realinių mokesnių papildinys buvo įvestas tik 1916 m. įstatymu. Šiuo įstatymu einant, apdedami ir fiziniai, ir juridiniai asmenys. Apdėjimo objektu laikomas kiekvienas šeimos narys, nes ten civiliniais įstatymais pripažįstamas atskiras vyro, žmonos ir vaikų turtas. Nuo mokesnio atleidžiama 850 rub., be to, apdedama paprastąja progresija pastovaus dydžio mokesniais visokis pajamų skyrius nuo% % iki 12,5% pajamoms virš 400.000 rub. Jei mokėtojas gauna iki 4000 rub. pajamų ir išlaiko du nedarbingus asmenis, tai gali prašyti lengvenybių. Iš visokių įstaigų, neskiriant kredito ir draudimo įstaigų, kurios gali turėti žinių apie mokėtojo pajamas, reikalaujama tiesioginių ir netiesioginių deklaracijų. 1917 m. surašymu iš pelno mokesnio laukė 130 mil. rub. Bet, kaip jau buvo minėta, kilus pirmajai revoliucijai, mokesnio kiekį žymiai padidino, o po antrosios tas mokesnis kai kurioms pajamoms pakeitas iki 100%, o po to išnyko ir pats pelno mokesnis. Vietoj išnykusio pelno mokesnio dabar Rusijoj įvestas pelno — turto apdėjimas. Perėjus prie NEPO, įvesta iš kart keletas pelno mokesnių: pav., tik miestuose — pelno turto mokesnis, būtų mokesnis; be to, darbininkų ir tarnautojų dalis moka mokesnius nuo aukštesniųjų uždarbio sumų, o asmenys, kurie laiko tarnus — moka ypatingą vietos rinkliavą. Visos šios rinkliavos buvo sujungtos nauju pelno — turto mokesniu, kuris 1923 m. XI—12 d. įstatymu yra sekančios konstrukcijos. — Mokesnis jau išeina už miestų ribų. Jį privalo mokėti visi S.S.S.R. teritorijos piliečiai, turį savarankišką pelną, taip pat akcinės bendrovės, pajinės draugijos ir kredito įstaigos, kurių valdybos yra toj pat teritorijoj, o taip pat ir tos, kurios atstovauja užsienio firmoms. Vadinasi, apdedami fiziniai ir juridiniai asmenys. Nuo mokesnio atleidžiami asmenys, gaunąs pelną iš žemės ūkio verslų, kurie apdedami vieninteliu žemės ūkio mokesniu — t. y. visi valstiečiai; bet kaimų prekybos ir pramonės įstaigų savininkai, žemės mokesniu neapdėti, tą mokesnį moka. Tuo būdu žemės ūkio mokesnis konkuruoja su pelno turto mokesnių rūšimi. Be to, yra išimčių nepasiturintiems: tai darbininkai ir tarnautojai, gauną mažiau kaip 75 rub. mėnesiui ir neturi kitokių pelno šaltinių; invalidai, nedarbingi asmenys, išlaikomi socialinio aprupinimo ir draudimo organų, taip pat privatinių asmenų bei organizacijų; moterys, kurios išlaiko vaikus iki 14 metų ar kitus nedarbingus šeimos narius, jeigu jos be svetimos pagalbos savarankiškai išlaiko save ir savo šeimyną; darbo biržoje užregistruotieji bedarbiai, kurie turi teisės gauti pašalpos ir neturi jokių kitų pelno šaltinių; bendrai — visi asmenys, kitų išlaikomi, neturį nuosavių gyvenimo lėšų. Del ypatingų pagrindų mokesnio nemoka karo tarnautojai, milicininkai ir valstybinių mokslo įstaigų mokiniai; bet šios pastarosios išimtys asmenims, gaunantiems pelną iš nedarbo šaltinių, netaikomos.

Galop, einant savitarpio pradais, nuo mokesnio atleidžiami svetimų valstybių atstovai. Mokesnį sumoka šeimos galva. Mokesnio mokėtojų ir asmenų, nuo mokesnių atleistų, žmonos ir šeimos nariai, jei neturi savarankiško pelno, mokesnio nemoka.. Pelno—turto mokesnis su-

darytas senų Prūsijos klasinio ir klasifikuoto mokesnių pavyzdžiais, prijungus papildomą turto rinkliavą. Klasinio mokesnio kiekis nustatomas išviršiniais pažymiais, pav., samdomasis darbas, asmeninis nesamdomas darbas ir pelno gavimas iš nedarbo šaltinio (prekybos ir pramonės įstaigų, trobesių ir kapitalų valdymas turto nuoma ir kit.). Kategorija A apdedami asmens, gauną iš samdomo darbo virš 75 rub. mėnesiui. Jiems nustatytas trejopas mokesnio kiekis: 3,60; 7,20 ir 15 rub. pusmečiui; 15 rub. moka gauną virš 150 rub. mėnesiui. Kategorijon B įeina amatininkai ir namų pramonininkai, smulkūs vienasmeniai pramoninkai, vežėjai, dantų gydytojai, braižytojai, faktoriai, agentai, komivojažeriai, laisvųjų profesijų asmens, gydytojai, veterinoriai, inžinieriai, kunigai ir visi kiti asmens, kurie verčiasi ne samdomu darbu. Jie moka sulig 5 žemės rūšimis ir 7 grupėmis nuo 3,60 iki 18 rub. pusmečiui. Kategorijon C įeina įmonių valdytojai, komisionieriai, moksleiviai, miesto trobesių ir išnuomuojamų trobesių ne miestuose savininkai, miesto turtų nuomininkai, kapitalistai ir kitoki asmens, gauną pajamas iš nedarbo šaltinių. Jie moka 5 sritimis 10 skyrių nuo 3,60 iki 72 rub. pusmečiui. Kategorijos B ir C mokėtojai, jei jų pajamų visuma atsižvelgiant vietovių didesnė už 300—500 rub. pusmečiui, o kategorijos A mokėtojai, jei jų asmeninis samdomo darbo uždarbis didesnis kaip 900 rub. pusmečiui, moka pelno rinkliavą nuo savo pajamų visumos, išskyrus žemės ūkio verslo pajamas, apdedamas vieninteliu žemės ūkio mokesniu. Apdedamuoju pelnu laikoma: a) fiziniams asmenims — piniginėj arba naturalinėj formoj gavinių suma, kuri, atskaičius gamybos, prekybos ir kitas pelno gavimo išlaidas, galima suvartoti mokėtojo asmens reikmenims patenkinti, taip pat jo turtui padidinti ar įmonei praplėsti; b) akcinėms verslamonėms ir kredito įstaigoms — grynasis verslamonės pelnas. Apdedant šiuo mokesniu darbininkus ir tarnautojus, mokesnį ima tik nuo tos uždarbio dalies, kuri viršija 900 rub. pusmečiui. Galop, nuo asmenų, apdedamų sulig jų pelno visuma, išskyrus samdomus darbininkus ir tarnautojus, imama dar turto rinkliava, jeigu jie turi vežimą, arklius, prabangos dalykų ir pn., neskaitant paprastus namų apyvartos pabūklus; nuo šios rinkliavos atleidžiami trobesiai, nes jie apdedami sulig gaunamu iš jų pelnu, kaip mokėtojo pajamų visumos dalis. Tuo būdu, matyti, turto mokesnį ima tik nuo turtų, kurie neduoda pelno. Apdedama ta turto dalis, kuri viršija 300 r. vertę skaitant mokėtojui ir kiekvienam šeimos nariui. Pusmetinio mokesnio kiekis nuo pelno iki 500 rub. pusmečiui — 10 rub.; nuo pelno 500 r. iki 600 r. — 16 r. ir t.t., nuo pelno didesnio kai 8000 r. ligi 1250 r. po 250 r. už kiekvieną tūkstantį virš 8000 rub. Tuo būdu aukščiausia mokesnio riba pasiekia 25%. Turto mokesnis imamas nuo turtų, kurių vertė iki 500 r., nuo 1 r. 50 k. ir t.t. iki 140 r. nuo turtų, kurių vertė pasiekia 7.000 r., o virš to nuo kiekvieno 1000 po 30 rub. pusmečiui, t. y. apdėjimo maximumas pasiekia 6% metams. Asmens, gauną daugiau pelno, kaip neapdedamasis minimumas, privalo tiekti deklaracijas apie pereitojo pusmečio pelno dydį ir apie jo turto vertę to pusmečio gale. Juridiniai asmenys nuo klasinio mokesnio ir turto apdėjimo atleisti.

Ypatinga apdėjimo tvarka nustatyta valstybiniams trestams, kombinatams ir sindikatams, nesujungtoms į trestus valstybinėms įmonėms, koperacijos organizacijoms, akcinėms ir pajų draugijoms — tiek valstybinėms, tiek ir privatinėms. Jos apdedamos sulig grynuoju jų pelnu už pereitą operacijų metą 8%. Apdedamuoju grynuoju pelnu laikoma bendrųjų pajamų suma, atskaičius gaminimo, prekybos ir nuostolių išlaidas, surištas su pelno gavimu, amortizacijos ir kitas ataskaitas, reikalingas realinei pagrindinio ir apyvartos kapitalo vertei apsaugoti, neskaitant sumų, paverčiamų turtu, kapitalu obligacinėms skoloms padengti, taip pat įmonei praplėsti. Organizacijos, kurių pelnas nedidesnis, kaip 5 kart padaugintas atleistasis minimumas, nuo mokesnio atleidžiamos. Koperacijos įmonėms nustatyta tam tikrų lengvenybių.

Pusmetinės mok. sumos sumokamos metų ketvirčiais, o mokesnis nuo darbininkų ir tarnautojų atskaitomas iš mėnesinio uždarbio. Turto — pelno mokesnių priedai vietos reikalams neprivalo viršyti kasmet nustatomos procentinės normos, kuri 1923/4 m. buvo apréžta 25%.

Del bendros Sovietų Rusijos pelno—turto mokesnio struktūros gal ir nereiktų nieko sakyti, jei jis nebūtų sujungtas su archaine klasinio apdėjimo forma, kuri, esant smulkioms mokesnio sumoms, tik sunkina mažai pasiturinčias klases ir leidžia pasireikšti savivalei, skiriant mokėtojus į vieną ar kitą skyrių. Klasinio mok. tikslas, matyti, tame, kad apdėti visus gyventojus, negaunančius nedarbo pajamų. Išimtimi yra tik darbininkai ir tarnautojai, gauną mažiau kaip 75 rub. mėnesiui, o amatininkai, namų pramonininkai, nors ir neturėtų jokio uždarbio, visvien turi mokėti šį mokesnį. Tai gana nuoseklu naikinant privatinį ūkį; Sovietų valdžia ir prie NEP'o negali tikėtis daug ką gauti iš asmenų, turinčių turtą, įmones ir kapitalus. Be to, įmonės, kurias pati valstybė valdo arba dalyvauja jų eksploatavime, taip pat koperatyvai, t. y. vyriausios dabarties Rusijos pramonės šakos, apdedamos sumažintais mokesniais, ir tai, be abejo, palengvins konkurenciją su tik tik atgimstančia privatine pramone. Gi žemės pajamos nuo pelno mok. atleistos. Tuo būdu, reikia manyti, svarbiausią įplaukų dalį duoda klasinis mokesnis, — vadinasi, Sovietų valdžia pelno turto mokesnio vardu įvedė ir šiek tiek patobulintą savotišką pagalvės mokesnį. 1923 m. pirmajam pusmečiui pelno—turto mokesnių mokėtojų skaičius nustatytas 515.000 asmenų, o visas pelnas — 900 mil. rb. metams.

Dabar pelno mokesnis yra beveik visose kultūringose valstybėse, ir, kaip tik ką matėme istorinėj apžvalgoj, dažniausia tai realinių mok. priedas, ir dabar paprastai apskaičiuojamas apdedamųjų daiktų gryno pelningumo daviniais. Net Vokietijoj, kur pelno mokesnis Imperijos biudžete yra vyriausia tiesioginio apdėjimo rūšis, manoma, kad irgi gaus tokį pat pobūdį, kai atskiros valstybės 1920 m. kovo 30 d. Landessteuergesetz'u įsives realinius mokesnius. Tuo būdu mokesnių istorija, nors ir įvairiausiais keliais eidama, galų gale prieina vienodas išdavas. Todel ir mokslas, ir praktika mato bendrą kelią spręsti visą eilę su pelno mokesniais surištų klausimų. Jų apžvalgai paimsime pagrindu Vok. Imperijos pelno mokesnio įstatymą, kaip vieną naujausią ir geriausiai išdirbtą šios srities įstatymą.

I. Šiuo įstatymu apdėjimo subjektai tik fiziniai asmenys. Juridinius asmenis apdeda atskiru korporacijų įstatymu. Juridinių asmenų pelno mok. apdėjimo klausimas visuomet sukeldavo daug ginčų ir įvairiai buvo sprendžiamas. To apdėjimo gynėjai nurodinėjo į žymią akcinių bendrovių ekonominę reikšmę, visiškai nepriklausomų nuo jų sąstatan įeinančių akcininkų ir todel, apdedant pelno mokesniu bendrovę ir akcininkus, dvigubo apdėjimo negali būti. Paskui, akcinių bendrovių pelnas tai ne vien išmokamas akcininkams dividendas, bet dažnai ir tos stambios sumos, kurias atskaito į atsargos ir rezervų kapitalus. Atleidus nuo mokesnio bendroves, visa tai paliktų neapdėta. Galų gale net išmokamas vietos bendrovių svetimų šalių akcininkams dividendas būtų nuo pelno mok. visiškai atleistas, nes šie akcininkai patys pelno mok. nemoka. To ap-

dėjimo priešininkai nc be pagrindo nurodinėjo, kad pelno mokesnis turi būti imamas tik nuo grynojo pelno, kuris vartojamas mokėtojo asmeniniams reikalams patenkinti. Tokio pelno juridinis asmuo neturi ir turėti negali. Kalbant apie tą pelną, kyla existenzminimumo, t. y. pajamų sumos, reikalingos asmens būtiniems reikalams patenkinti, klausimas; ryšyj su tuo eina mokesnio dydžio progresija sulig absoliutine pajamų suma, taip pat paremta asmeninių reikalavimų tenkinimų, ir lengvenybės del šeimos padėties. Juridiniams asmenims visa tai nepritaikoma. Čia jei ir galėtų būt mokesnio dydžio progresija, tai paremta nc absoliutiniu pelno skaičiumi, bet tik to skaičiaus santykiu su pagrindiniu kapitalu, t. y. įmonės pelningumu, be to, absoliutiniai mažiausia suma gali būt apdėta daug daugiau, kaip absoliutiniai didžiausia. Taip atsitinka verslų mokesnyje. Galų gale, apdedant pelno mokesniu sulig gaunamu dividendų akcininkus ir bendroves, be abejo, atsiranda dvigubas apdėjimas. Jokia įstatymdavystė to neleidžia daryti su pilnomis draugijomis, nors jos irgi juridiniai asmenys. Bet pasitikėtinės draugijos ir akcinės bendrovės pelno mokesnį kaž kodel privalo mokėti. Iš akcinių bendrovių pelno tam tikro procento atskaitymas, kaip vidutinio dividendo, kad išvengti dvigubo apdėjimo, šio klausimo neišsprendžia (nuo pagrindinio kapitalo Badene atskaitoma 3%, Prūsijoj — 3,5%, Rusijoj — 3%), nes dažnai dividendas daug didesnis už vidutinę normą, ir tuomet perteklius visvien dvigubai apdedamas. Viso dividendo atskaitymas gali panaikinti visas bendrovių apdėjimo finansines išdavas. O išskirti dividendas iš akcininkų viso pelno techniškai sunkiai įvykinama. Del šių priekaištų rimtumo sunku ką nors pasakyti. Bet viena aišku, kad prekybos ir pramonės bendrovės sudaro tokią žymią ekonominę jėgą ir turi tiek ypatybių, kad negalima pasitenkinti apdėjus jas tik paprastu verslų mokesniu. Kadangi vidutinio dividendo iš akcinių bendrovių atskaitymas dvigubo apdėjimo iš esmės nenaikina, tat pastaraisiais laikais priėjo išvadą, kad bus geriausia apdėti jas visai atskiru mokesniu vietoj pelno ir verslų mokesnių. Toki mokesniai, kaip žinome, jau įvesti Austrijoj, Anglijoj, Amerikos Jungtinėse Valstybėse, Belgijoj ir Vokiečių Imperijoj. Toks mokesnis buvo ir Rusijoj, bet buvo apdedama ir pelno mokesniu. Įvedus atskirus mokesnius akcinėms ir kitokioms bendrovėms, atkrinta ir dvigubo apdėjimo priekaištas, nes bus apdedama tik vieną kartą ypatingu verslų mokesniu. Be to, galima čia būtų ir progresija pritaikyti, nors ji buvo tik Austrijos ir Rusijos įstatymuose ir atatiko ne su absoliutine pelno suma, bet pelno santykiui su pagrindiniu kapitalu.

II. Apdėjimo subjektas yra šeimos (ūkio) galva; jo pelnui priskaitomas žmonos ir mažamečių vaikų gaunamas pelnas, išskyrus jų asmeninį uždarbį. Kaip jau žinome, šį klausimą įvai-

rių šalių įstatymdavystės nevienodai sprendžia. Rusų įstat., pav., vyro ir žmonos pelnas apdedamas atskirai, nes civiliniais įstatymais jų turtai skiriami. Sunku sutikti, kad tai teisinga. Juk šeimos galvai teikiamos lengvenybės, priskaitant jo šeimon žmoną, vaikus ir kitus jo išlaikomus asmenis. Todel jų pelnas, jei įstatymais einant jie yra jo žinioje, nustatant mokesnį turi būti jo pelno dalis. Kai del žmonos pajamų, jas reikia skaityti kartu su vyro, nors įstatymais turtai ir atskirti: gyvenant kartu, ir pajamos kartu tvarkomos, todel jų skyrimas sukelia praktikos kliūčių. Todel žmonos pajamas galima apdėti tik tuomet, kai žmona ilgą laiką gyvena nuo vyro atskirai. Šeimos nariai gali teikti neapmokamų patarnavimų, veltui darbuotis ūkyje. Bet del šios priežasties iš bendrojo pelno neatskaitomos gaunamos nuo to darbo santaupos, todel taip pat nėra pagrindo apdėti tų šeimos narių fiktyvinį uždarbį. Bet tikrasis jų uždarbis privalo būt apdėtas atskirai, kaip jų nuosavus pelnas, nežiūrint iš kur jis gaunamas. Bendrojo šeimos pelno apdėjimas, atatikdamas gyvenimo sąlygoms, tinkamesnis ir fisko atžvilgiu, kai yra progresijos, nes pelno skaidymas verstų skirti jo dalis į žemesnius skyrius.

III. Pelno mokesniu apdedami visi Vokiečių Imperijos piliečiai, gyvenantieji virš 2 metų užsienyj, neturį Vokietijoj nuolatinės gyvenamosios vietos, sulig gaunama pelno suma, taip pat visi vokiečiai, nuolat gyvenį užsienyj, eidami tarnybą, ir, pagaliau, visi svetimšaliai, turį Vokietijoj nuolatinę gyvenimo vietą arba kuo nors besiverčią arba, iš viso, kurie gyvena daugiau kaip 6 mėnesiai. Visi asmenys, nežiūrint jų pilietybės, gyvenimo vietos ir buvimo vietos, bendrai imant, privalo mokėti pelno mokesnį nuo visų Vokietijoj esamų nekilnojamųjų turtų ir įmonių, nuo prekybos ir pramonės veikimo Vokietijoj, nuo išmokamų valstybinių ar visuomeninių kasų už tam tikrus patarnavimus sumų pelno. Išimtys galima daryti tik tarptautinėms sutartims einant.

Šis nuostatas beveik visiškai tinka bendroje mokesnių mokslo dalyje nustatytiems pradams apie mokesnių pareigų ribas. Reikia pabrėžti tik viena svarbi išimtis. Teritoriniu principu einant, nekilnojamieji turtai ar įmonės būva apdedami tos šalies mokesniais, kurioje jie yra — kitaip dvigubo apdėjimo neišvengti — sulig turto ir savininko buvimo vieta. Šie pradai visiškai tinka realiniams mokesniams: nieks nebandys apdėti užsienyj esamą nekilnojamąjį turtą ar fabrikus namų žemės ar verslų mokesniais. Bet pelno mokesnių apdedamas ne turtas, atskirai, o pats mokėtojas, sulig gaunamų pajamų visumos. Ta visuma suirtų, jei atskirti užsienyj gaunamų pajamų dalis. Logiškai seka dėsnis, kad visi šalies piliečiai ir joje nuolat gyvenną svetimšaliai apdedami sulig jų gaunamų pajamų visuma, neišskiriant ir tų, ką gauna iš užsieny esamų turtų bei įmonių.

Visiškai logiškas dėsnis teorijos atžvilgiu, praktikos gyvenime sutinka daug kliūčių: dauguma mokėtojų slėps savo pajamas, o jei ir patiektų žinias apie jas — tai kuo būdu patikrinti ta deklaracija? Todel ir gautas grynai atsitiktinis apdėjimas. O įstatymas tuo metu reikalauja visiškai priešinga, — kad nuo nekilnojamųjų turtų ir Vokietijos viešųjų kasų išmokamo pelno mokesnis būtų imamas vis vien Vokietijoj. Tuomet, be abejo, bus dvigubas apdėjimas. Jei, pav., tų pajamų šaltinių savininkas nuolat gyvena užsieny ir ten apdedamas pelno mokesniu nuo pajamų visumos, jų tarpe ir nuo Vokietijoj esamų nekilnojamų turtų pajamų — ir atvirkščiai, — vokietis, mokąs Vokietijoj pelno mok. nuo esamų užsieny nekilnojamų turtų bei įmonių, mokės taip pat du kartu, jei taikinti užsienio pelno mokesniui teritorinius pradus. Sutartimis mano išvengti visų sunkumų ir nesusipratimų. Bet tai dar ne atsakas klausiman, todel būtų praktiškai teisingiau taikyti teritorinį principą ir pelno mokesniui. Menkos vertės ir tas nuostatas, kad Vokietijoj gyveną svetimšaliai su tikslu kuo nors verstis — apdedami pelno mokesniu sulig jų pajamų visuma, nepažymint buvimo laiko; visiškai negalima apdėti mokesniu atvykusiųjų trumpam laikui.

Reikia manyti, kad tie nuostatai veikia tik popieroj.

IV. Apdedamas visas mokėtojo pelnas pinigais arba pinigų vertės popierų įplaukomis. Pelno mokesnio įstatymuos pelno sąvoka, paprastai, nenusakoma. Tai stengiasi atlikti surašinėdami apdedamojo pelno sudėtį, iš kokių šaltinių gaunamas pelnas, kas mokesnį moka ir kas atleidžiamas. Praktikos atžvilgiu gal tat ir tikslingiau, nes nevisuomet galima pasitenkinti mokslo nusakymais. Schmolleris, pav., sako, kad pelnas — tai ūkinių gėrybių suma, kurią tam tikras asmuo per tam tikrą nustatytą laiką (metus) gali suvartoti savo reikmenims patenkinti, nemažindamas savo turto. Fuistingas šį nusakymą kritikuoja ir sako, kad visiškai neaišku, kur skirti toks turtas, kaip palaikai, dovanos, turto vertės priaugimas ir pn. — ar prie pajamų ar prie turto. Pelną jis taip nusako: pelnas — tai materialinių gėrybių visuma, kuri per nustatytą laiką (metus) eina atskiro asmens žinion iš nuolatinių šių gėrybių gavimo šaltinių tenkinti asmenines reikmenis tiek šio asmens, tiek kitų (šeimos narių), kurių išlaikymas yra įstatymais nustatyta jo pareiga. Heckelis pelnu vadina grynųjų pajamų (atskaičius išlaidas) iš įvairių šaltinių sujungimą vieno teisių subjekto asmenyje.

Šis tas prikišti galima visiems šiems nusakymams. Schmollerio nusakymo trūkumus nurodė Fuistingas. Jo paties nusakymas neatatinka naujausiems pelno mokesnio istatymams. Vokiečių Imperijos įstatymu, pav., į apdedamąjį pelną įeina visokios pajamos, nežiūrint ar jos gautos iš nuolatinių ar nenuo-

latinių šaltinių. Nejeiną pelno sąskaiton turto gaviniai, pažymėti įstatyme (palaikai ir k. t.). Galų gale, ir Heckelio nusakymas nevisai aiškus, nes jungiant įvairių šaltinių grynas pajamas vienam asmeniui, dar nesudaromas apdedamasis pelnas: iš jo reikia atskaityti asmeninės mokėtojo išlaidos, pav.. skolų %%, gyvybės draudimo premijos ir t.t. Todel būtų praktiškiau atsisakyti nuo pelno bendrojo nusakymo ir beveik visų įstatymdavysčių pavyzdžiu pasitenkinti apdedamojo pelno sudėties dalių ir iš jo atskaitomų sumų pažymėjimu.

Visų pirma, vadinasi, pelno sąvokos sąstatan įeina visos ūkinės gėrybės — ar pinigų, ar pinigų vertės turinčių pajamų pavidale. Matyti, nėra pagrindo išskirti iš pelno naturalines, galimas pinigais paversti, įplaukas. Atvirkščiai, visa, kas negalima pinigais įkainoti, ūkinėms gėrybėms nepriklauso iš esmės, t. y. toms gėrybėms, kurios yra ūkio apyvartoj, nėra jokio masto jungti jas į apdedamąjį pelną. Be naturalinių įplaukų, pelnui priskiriamas ir nemokamas naudojimasis butu ir išlaikymu, drabužiais, nemokamas vaikų mokymas ir pn. Tai liečia iš dalies ir butą nuosavame name, — jis kainojamas paprasta vietos nuomos kaina. Principe mokesnį reikia imti mokesnių metams. Aišku, kad tiems metams turi būti apskaičiuotas ir pelnas. Bet tas apskaičiavimas atliekamas visuomet metų pradžioje, kai dar pelno kiekis nežinomas. Todel, paprastai, pajamas skirsto dviem kategorijom: nuolatinės ir nenuolatinės pajamos. Nuolatinės — tos pajamos, kurių dydis galima iš anksto numatyti, pav.. etatinės algos suma, obligacijų procentai ir kit. panašios įplaukos. Jų dydis maždaug galima tiksliai nusakyti visiems metams. Nenuolatinės pajamos — pav., iš žemės ūkio, verslų ar prekybos, akcijų dividendo, laisvųjų profesijų ir t.t.; apskaičiuoti jas ateičiai negalima, todel jas apskaičiuoja tik menamai, paprastai, vidutiniu tų pat šaltinių pereitų metų pelningumu.

Tokia tvarka daugeliui klausimų atsako neduoda. Visų pirma čia negalima nustatyti tikrasis pelnas: apskaičiuotas minėtuoju būdu pelnas visuomet tik menamas. Net vadinamosios nuolatinės pajamos gali sustoti plaukę metų bėgyje, pav., valdininkas negauna visos algos, jei metų viduryj pasitraukia iš tarnybos. Dar netikriau nustatomos pajamos pereitųjų metų daviniais. Toks būdas tinka nustatyti pelningumui, bet tik ne tikrai gaunamam pelnui. Paskui, kas daryti, jei metų viduryj atsiras nauji pajamų šaltiniai? Jie neturi pareitų metų davinių, nėra tvirtų pagrindų menamoms pajamoms apskaičiuoti, jei tos pajamos nenuolatinės. Kas daryti, jei bendrasis pelnas svyruoja, o jo ataskaitos pastovios? Taip atsitinka žemės ūkyj, kur visos pajamos labai svyruoja, gi išlaidos algoms mokėti vis tos pačios. Todel čia reikėtų iš vidutinio pereitųjų metų pelno atskaityti spėjamas ateities išlaidas. Bet jei visa

tai apskaičiuoti pereitų metų daviniais, tai gal atsitikti, kad bus atskaityta tokios nuolatinės išlaidos, kurių iš tikrųjų mokesnių metais nebus. Jau nekalbant apie sunkumus ir kylančius iš pajamų šaltinių skirstymo (į nuolatinius ir nenuolatinius) klausimus, reikia nurodyti subjektyviu ir objektyviu atžvilgiu per tuos metus įvyksiančius pasikeitimus. Svarbesnieji pajamų šaltinių pasikeitimai tolygūs senųjų išnykimui ir atsiradimui naujų. Tie pasikeitimai kai kada visiškai suprantami: pav., nuomojamojo namo visiškas perstatymas, pramonės dirbtuvėse pakeitimas vienų gaminių kitais ir pn. Bet gi yra daugybė pereinamų laipsnių, kai sunku pasakyti, ar įvyko esminė atmaina ar tik antraeilė: pav., pardavimo sąlygų pasikeitimai, gamybos sumažėjimas ar padidėjimas ir pn. Gi kaip tik nuo šių klausimų pareina, kuo būdu apskaičiuoti tų šaltinių pelnas — ar pereitųjų metų vidutiniais daviniais ar menamuoju jo dydžiu. Čia suprantama, kad naujasai turto savininkas gauna naujo pelno, ir tada jis reikia apskaičiuoti ne vidutiniais daviniais, bet menamu jo dydžiu. Kas daryti, jei turto savininkai keičiasi dažnai, pav., kas nors valdė 0,5 turto nuosavybės teisėmis, pusę turto nuomodavo, o paskui dar prieš metus nusipirko ¼, o kitą ¼ tik pradžioje mokesnių metų? Kyla klausimas, kuo būdu apskaičiuoti to turto pelnas? Ar pereitųjų 3 metų viso turto pelnu ar puse, ar ¼ — vieniems praeitiems metams ir ¼ menamuoju pelnu? Visa tai nepaprastai sunkina mokėtojus, teikiant žinias apie savo pajamas, ir mokesnių valdžią — jas tikrinant. Iš to kyla visokių suktumų galimumai. Išeitis iš tos padėties, kuri priimta ir Vok. Imperijos pelno mokesnio įstatymu, tame, kad apdedamasis pelnas reikia apskaičiuoti pilnai praeitųjų mokesnių metų daviniais: tik tuo būdu galima pašalinti visas minėtas kliūtis ir tik tada išnyks įvairūs klausimai, kylą iš naujų ir besikeičiančių šaltinių, kaip objektyviu, taip ir subjektyviu atžvilgiu. Tik tada bus apdedamas tikras, o ne menamasis pelnas, kuris ir atatinka pelno mokesnių esmei. Svarbiausias priekaištas tai tas, kad apskaitant tuo būdu mokesnius praeitiesiems metams, sumokamas ne iš tų metų, bet iš sekančių metų pajamų, kai mokėtojo mokamoji galia galėjo iš esmės pasikeisti. Bet tai grynai teoretinis priekaištas, — nes visvien einamųjų metų pelno nieku būdu tikrai negalima apskaičiuoti, o tik iš dalies pereitų metų vidutiniais arba menamais ir abejingais daviniais. Tai tik žodžių ginčas: jei mokesnių metais laikyti pereitieji metai, kuriems išieškomas mokesnis post numerando, tai tas priekaištas atkrinta. Ir mokėtojui lengviau nurodyti savo tikrąjį praeitų metų pelną ir apskųsti neteisingą mokesniais apdėjimą. Bet jei mokesnių metais atsirastų tokių aplinkybių, kurios rimtai sutrukdytų mokesnio sumokėjimą tų metų pajamomis, pav., kokio pajamų šaltinio išnykimas, tad tokiais visais atsitikimais galima teikti

mokėtojui ypatingų lengvenybių, — net visiškai nuo mokesnio atleisti. Taip pat mažinant del šeimos padėties mokesnio sumą, reiktų žiūrėti ne praeitų, bet tik šių metų šeimos sudėties. Viena grynai praktikos kliūtis apskaičiuoti mokesnį tikruoju pelnu tai ta, kad mokesnių valdžia gali neturėti medžiagos tikrinti parodymus, o smulkiems mokėtojams, kuriems deklaracijos neprivalomos, visiškai nebus medžiagos apskaičiuoti mokesnis. Bet šis priekaištas maža teturi vertės. Deklaracijoms tikrinti gali mokesnių valdžia vartoti visokeriopą turimą medžiagą. Bet tai nereiškia, kad mokėtojas verčiamas deklaruoti savo tikrąjį pelną vieniems praeitiems metams, nors tai jam būtų dar lengviau, kaip parodyti vidutinį pelną keletos metų. Be šių delaracijų, fiskas visiškai neturėtų kitokių žinių tikrąjam pelnui nustati. Jei deklaracijos tikrumas abejingas, fiskas turi teisės savo nuožiūra pakelti parodytojo pelno skaičius; mokėtojas gi privalės savo parodymą patvirtinti būtinais įrodymais: išdavoje gausis tikrojo pelno skaičius. Daug sunkiau su smulkiomis pajamomis, kur deklaracijos neprivalomos. Čia fiskui kiekvieną kartą teks nustatyti tikrojo pelno menamą skaičių. Tada nuo mokėtojo pareis jį užprotestuoti ir patiekti tikras pereitų metų pelno žinias. Abejotinais atsitikimais mokesnių valdyba paprastai turi teisės reikalauti ir čia jų pelno deklaracijų. Viena išeitis — visiems įvesti privalomas deklaracijas: tai galima bus įvykinti, kai pelno mokesnis bus imamas tik iš labiau pasiturinčių, t. y. kai bus aukštesnis existenzminimumas. Šiomis sąlygomis vienintelė teisinga tiesioginių mokesnių sistema tai ta, kur pelno mokesnis tik realinių mokesnių priedas, — kad apdėti daugiau pasiturinčias gyventojų klases. Kaip žinome, to siekia tiesioginių mokesnių evoliucija daugumoje šalių.

V. Pelnas apskaičiuojamas atskirais jo šaltiniais, atskaitant jo gavimo išlaidas ir kitas asmenines mokėtojo prievoles. Pati dalyko esmė verčia apskaičiuoti pelną sulig jo šaltiniais. Jei kas nors gauna pajamas iš žemės, namų ir verslų, tad visai naturalu bus nustatyti žemės, namų ir verslo pajamas. Bet tai dar nebus tas grynasis, einąs mokėtojo reikmenims tenkinti, pelnas. Reikia kiekvienam šaltiniui apskaičiuoti bendrosios įplaukos, atskaityti pastarųjų gavimo išlaidas — ir, galų gale, gali būti vieno šaltinio nuostolis, kito pelnas. Atskaičius iš pelno visus nuostolius, liekana galima vartoti asmeninėms reikmenims, bet ir tai dar ne iš karto. Reikia dar atmesti visus asmeninius išmokėjimus ir prievoles. Išdavoje bus jau grynas, privaląs apdėjimo, pelnas, — o po to visiškai visvien, kur jis bus išleistas: galima jo dalį pamesti ar išvogti, — bet tai jau pelno nemažins. Lengvenybės leistinos tik nelaimingais atsitikimais. Todel visų pirma svarbu nustatyti, kas sudarė atskirų šaltinių bendrąjį pelną ir kas reikia atskaityti.

Bendrajam pelnui priskiriamos tiesioginės piniginės ar natūranės įplaukos ir reikalavimo teisės tiems metams, kuriais apskaičiuojamas pelnas, jei nėra abejonės, kad jie bus patenkinti. Atvirkščiai, nepamatuoti reikalavimai nėra reikalo priskirti pelnui, abejotinus reikalavimus reikia vertinti manoma gauti kaina. Iš eksploatacijos galimas gauti, bet negautąsias pajamas pelnui nereikia priskirti, nes apskaičiuojamas tik tikras pelnas. Visus nuostolius iš pelno reikia atskaityti.

Bendrojo pelno ataskaitos dvejopos. Tai arba eksploatacijos išlaidos arba nurašymai. Eksploatacijos išlaidoms priklauso:

1. gamybos išlaidos — darbo mokesnis darbininkams, žaliavos pirkimo išlaidos, kelionės išlaidos, gaminių pardavimo išlaidos ir pn.;

2. pajamų šaltiniui privalomi išmokėjimai, pav., įvairios valstybinės ir vietos rinkliavos: čia įeina skolų procentai eksploatacijos tikslams ir to turto daiktinės prievolės: ypotekos skolų išmokesniai ir kit.; bet jos gana dažnai atskaitomos iš galutinosios pelno sumos;

3. pajamų šaltinio tvarkos palaikymo išlaidos;

4. jo draudimo išlaidos;

5. administracijos išlaidos;

Neprivaloma atskaityti:

1. pajamų šaltinio įtaisymo išlaidų — pav., žemės, namų, fabriko arba nuolatinio inventoriaus įgijimas; šios išlaidos daromos iš turto, bet ne iš pelno;

2. jo pagerinimo ir praplėtimo išlaidų;

3. išnaudoto turto pakeitimas nauju, jei tuo pat metu leidžiami jo padengimo nurašymai.

Atskaitant, reikia turėti galvoj tikrasis išlaidų dydis, o ne menamosios išlaidos. Reikia atskaityti ir bereikalingai padarytas išlaidas, nes čia sprendžiamas ne išlaidų būtinumo, o jų tikrumo klausimas. Išlaidas reikia atskaityti, nors jos padarytos ne gyvais pinigais, bet kreditan arba natūra.

Antra išlaidų kategorija — nurašymai. Nurašymais vad. tas sumas, kuriomis per tam tikrą laiką (metus) mažėja atskirų to šaltinio sudėtin įeinančių turto dalių vertybė, — naudojant jas gamybos ir pelno gavimo reikalams. Ta suma kasmet nurašoma balansu sudaryti fondui, kuriuo paskui galima atnaujinti sugedusis turtas. Nurašymų ataskaitos reikalauti gali tik pats turto savininkas, bet ne naudotojas ar nuomininkas. Nurašymo neleidžiama daryti gyvojo inventoriaus ir gamybos padargų tikslams, nes čia sunku nustatyti jų sugedimo laikas, ir jie pakeičiami naujais visiškai atsitiktinai. Čia nurašinėjama tik tikrosios išlados būsiančiam turtui panaujinti. Nurašymai svarbiausiai taikomi mašinoms, trobesiams ir kitokiems

technikos įtaisymams. Pramonės įmonėse, kur vedamos teisingos komercinės sąskaitybos knygos, nurašymų sritis gali būti daug platesnė. Žemės vertybė neišmokama, nes iš jos gaunamos žemės ūkio gaminamosios jėgos nuolat pasinaudina. Žemės vidaus kasinių santaupų vertybė padengiama, nes kasant ji nuolat mažėja.

Kad galutinai nustatyti mokesniais apdedamasis pelnas, reikia jis neigiamai nusakyti — nurodyti, kas į pelną neįeina. Šiuo atveju reikia priešai statyti dvi sąvokas: pelną ir turtą. Pirmasai — tai tų ūkinių gėrybių suma, kurią mokėtojas gali vartoti savo asmens reikmenims patenkinti. Antrasai — tas šaltinis, kuris greta darbo duoda pelną ir todel neprivalo būti mažinamas, minėtąsias reikmenis tenkinant. Suprantama todel, kad visa, kas sudaro turtą, nereikia priskirti pelnui. Visoks turto priaugimas didina ir pelną, — bet jo paties pelnui prijungti negalima. Bet šis klausimas visuomet sukeldavo daug ginčų ir iki šiol galutinai neišspręstas. Ar turto priaugimo niekuomet negalima priskirti pelnui? Šis klausimas visų pirma liečia esamojo turto vertybės priaugimą: žemė, namai, procentiniai popieriai del ūkio konjunktūros ar biržos kainų svyravimo gali pabrangti ir t.t. Toksai vertybės priaugimas turto savininkui neduoda jokio realaus pelno; bet toks kainos pakilimas galima realizuoti parduodant, ir tada kyla klausimas — ar nereikia pelnui priskirti šis priaugimas? Vokiečių Imperijos pelno mokesnio įstatymu šis klausimas išspręstas teigiamai: ten pelnas, gautas iš įvairių turto pardavimo santorių, apdedamas. Pelnas — tai to turto įgijimo ir pardavimo kainų skirtas. Neapdedamas tik gautasis pelnas parduodant namų apyvokos daiktus, jei negalima konstatuoti, kad jie įsigyti vėlpardavimo tikslu, ir parduodant žemės sklypus ne spekuliacijos tikslais. Spekuliacija yra tik tada, kai žemė perkama, kad vėl parduoti, arba įgyta per pastaruosius 10 metų; šia taisykle einant daugumoj atsitikimų pripažįstama spekuliacija. Veikusieji seniau įstatymai tuo klausimu kitaip išsitaria; pelną pripažindavo tik ten, jei pardavimas buvo verslas, kur žemė, namai, procentiniai popieriai ėjo prekėmis, o gautasis iš vėlpardavimo pelnas — paprastosios parduodančio asmens pajamos. Žemės sklypų vėl pardavimo klausimu iš dalies tos pat nuomonės ir Vokietijos įstatymas.

Principe su ta pažiūra negalima nesutikti. Pripuolamai gautas, pardavus turtą, pelnas — tai turto, ne pelno, priaugimas. Praktikos atžvilgiu galima ir kitaip tai aiškinti: be galo sunku skirti spekuliacinis ir nespekuliacinis santoris. Gi visą svarbą sudaro ne spekuliacija, tik pelno gavimas iš turto vėl pardavimo, kaip iš verslo. Tas gi ne taip jau sunku išaiškinti. Iš atsitiktinio pardavimo nors ir spekuliaciniu tikslu gautasis pelnas visvien didina ne pelną, o turtą. Antra vertus, nuo

visų panašių naudų dabarties metu imami specialūs mokesniai nuo turto vertybės priaugimo, ir todel apdėti juos dar pelno mokesniu — būtų tas pat, kaip įvesti dvigubą mokesnį. Tuo labiau nereiktų priskirti pelnui visokios rūšies vienkartinius turto priaugimus, pav., palaikus, atsisakymus, dovanojimus, draudimo atlyginimo išmokėjimus, pasidalinimus, neištesėjimus ir t.t. Panašiai nustatyta Vokiečių įstatymais.

Ginčijamas klausimas — tai loterijų ir kitoki laimėjimai. Juos laiko kartais bilietui ar loterijos paskolos obligacijai pirkti išleisto kapitalo pelnu ir pn. Todel Vokietijos ir Rusijos įstatymais nuo tų laimėjimų ima pelno mokesnį. Kitų šalių įstatymais tie laimėjimai laikomi turto priaugimu. Galų gale šis klausimas pareina nuo to, kaip į jį žiūrėti, ir principinės reikšmės neturi.

Ryškesnis pelno bruožas — jo periodiškumas, galimumas pasikartoti. Bet su tuo sunku sutikti. Vyriausias skirtinas pelno pažymys tai tas, kad pelnas galima sunaudoti mokėtojo reikalams patenkinti, neliečiant turto vertės. Dauguma vienkartinių uždarbių, kurių negalima laikyti turto priaugimu, turi šią ypatybę — pav., rašytojo honoraras. Aišku, kad tai jo pelnas, o ne turtas. Bet čia kalbėti apie periodiškumą nėra pagrindo.

VI. Apdedamasis pelnas apskaičiuojamas atskirais jo šaltiniais — būtent: nuo nekilnojamų turtų, verslų, prekybos, kapitalų, darbo ir kitokių įplaukų.

1. Nekilnojamų turtų pelną sudaro nuomos ir samdos gaviniai, vertė naudojamo buto savo name arba pavesto svetimo buto, įskaitant sodus, parkus ir kitas reikmenis; žemės ir miško ūkių ar kitokių žemės sklypų naudojimo pajamos; pajamos iš žemės teisių, prievolių ir kit. Nuosavaus ūkio pelnu vadinamas perteklius, gautas, atskaičius iš bendrųjų pajamų sumos gamybos išlaidas, ir pridėjus perteklių to ūkio gaminių prekių ir santaupų bei ūkio kilnojamojo turto vertės kiekį, kuris gautas ekonominių metų gale, lyginant su tų metų pradžia. Kainojant gaminius ir kitus daiktus, imama jų paprasta parduodamoji kaina. Bet jei pirkimo ir gaminimo tikroji kaina žemesnė už normalinę, tai mokėtojas gali pakeisti ją tikrąja kaina. Pelnui prijungiama tų daiktų, gavinių ir patarnavimų vertybė, kuriuos suvartojo mokėtojas savo reikmenims, savo ūkiui ar kitiems pašaliniams reikalams. Jei mokėtojas tiksliai veda sąskaitojimo knygas, tai pelnas apskaičiuojamas iš tų knygų. Pelnas iš išnuomotų žemės sklypų ir trobesių nustatomas jų nuomos ar samdos mokesniu, prijungiant naturalinių ir kitų pašalinių įplaukų bei patarnavimų vertybę, kurias samdytojas ar nuomininkas privalo teikti mokėtojo naudai, išskyrus jo paties prievoles. Jei trobesiai arba jų dalys vartojami žemės ar miš-

ko ūkio, verslų ar kokios profesijos reikalams, tat jų nuomojamoji vertė neskaitoma nei pajamose, nei išlaidose. Pelnas iš mokėtojo iš nuomojamo nekilnojamojo turto apskaičiuojamas tuo pat būdu, kaip ir nusavaus ūkio, pridedant prie pelno jo užimamo buto vertę. Iš pelno atskaitomos nuomos ar samdos mokesnių sumos ir naturalinių bei pašalinių tiekimų ir patarnavimų vertė. Tuo būdu Vokietijos įstatymu miško pajamos apskaičiuojamos lygiai, kaip ir žemės ūkio, — tikru jo įplaukų dydžiu. Šis dalykas sukėlė daug ginčų. Miško dirvos pelnas — tai auganti ten miško atsarga: ši atsarga atsinaujina kasmet ne visa, kaip žemės ūkio derlius, bet reikia daug metų, kad ji visa atsinaujintų. Miško savininkas, vienu kartu iškertąs visą savo mišką, turi labai daug pelno, bet paskui ištisus metų metus, kol miškas užauga, iš jo nieko negauna. Jeigu visą gavimą laikyti pelnu, tat visus mokesnius teks jam mokėti vienu kartu, ir, esant progresijai, daug daugiau, kaip jei jis kirstų tą mišką dalimis — kirtimo apyvarta. Todel yra pasiūlymų laikyti pelnu tik tą miško vertybės dalį, kuri atatiktų normališkajai miško apyvartai, ir tai daryti kasmet, nežiūrint kiek tais metais buvo iš tikrųjų iškirsta ar parduota. Teoretiškai šį pasiūlymą pamatuoja tuo, kad miško atsarga savaime nėra pelnas, o tik iš miško gaunamas kapitalas, kurio kirtimas mažina mokėtojo turto vertybę. Pastarojo pelną sudaro tik ta atsargos dalis, kuri galima kirsti nemažinant kapitalo. Šiuo atveju ir gi daug kas prikišama: miškas, kaip ir javai, yra dirvos padarinys, kuri ir yra vienintelis pelno šaltinis, o pats pelnas yra toje dirvoj užaugęs javų derlius ir miško atsarga. Todel iškirtimas miško vienu kartu kapitalo visiškai neliečia, bet tik paima pelną iš anksto keletai metų. Apdedant tik tą iš miško gaunamą pelną, kuris galima gauti, tvarkant racionališkai ūkį būtų tik fiktyvaus, o ne tikrojo pelno apdėjimas. Bent miško iškirtimo metais tas pelnas būtų tam tikra tikrojo pelno dalis; sekančiais gi metais būtų tik gryna fikcija. Nesamo pelno apdėjimas priešstarauja pelno mokesnių prigimčiai. Paskui, be galo sunku nusakyti, kas laikyti normaline miško apyvarta, kuria reikėtų apskaičiuoti mokesnis ir ateinančių metų eilei. Bet svarbiausia tai, kad miško savininkas, iškirtęs ir pardavęs visą savo mišką, sumokėjęs mokesnių $^1/_{30}$—$^1/_{10}$ jo vertybės, gali tą miško žemę parduoti kitam, ir tada ištisą metų eilę turės mokėti mokesnius pirkėjas, negavęs iš jos visiškai jokio pelno. Žinoma, ta prievolę jis gali atskaityti iš žemės pirkimo kainos. Bet čia kyla klausimas, ar tai pasiseks, ar mokesnių įstatymais bus tai pamatuota? Del to apdėti visas gautasis, iškirtus mišką, pelnas visiškai teisinga. Tuo apdėjimu net galima paskatinti miškų savininkus teisingai tvarkyti jų ūkius, kad netektų mokėti bereikalingų mokesnių. O tikrai sunkiais atsitikimais galima teikti lengvenybių, išdėstant tą mokesnį keletai metų.

2. Pelnas iš pramonės ir prekybos — tai visas grynasis gamybos pelnas, gaunamas, atskaičius iš bendrųjų įplaukų gamybos išlaidas, ir pridedant visų produktų, prekių, taupmenų ir kilnojamojo pramonės turto vertės sudėties priaugimą lyginant su tų pat metų pradžia. Kaip ir žemės ūkyj, pelnui priskiriama tų daiktų kaina, kuriuos pats mokėtojas suvartojo sau arba ne verslo reikalams. Mokėtojai, vedą komercinės sąskaitybos knygas, pelną skaičiuoja prekybinio kodekso dėsniais. Nercikia atskaityti turto pagerinimo ir padidinimo, įmonės praplatinimo, kapitalinių, namų draudimo išlaidų ir įmonėn įdėto nuosavaus kapitalo procentų, taip pat sumų asmens reikalams ir išreikalautų iš mokėtojo asmeninių mokesnių.

3. Pelnu nuo piniginių kapitalų laikoma: a) dividendai, procentai ir kitokis gaunamas iš akcijų, pajų, prekybos ir pramonės bendrovių ir draugijų dalių pelnas, jei jos yra juridinių asmenų pobūdžio. Tais atvėjais, kai bendrovės arba draugija yra tartum asmenų grupė, lygiomis teisėmis valdanti įmonę (pilnosios bendrovės), kur nariai betarpiškai atsako už bendrovės skolas ir patys yra įmonės savininkai, ten jų gaunamasis pelnas laikomas verslo, ne kapitalo pelnu. Del tų pat priežasčių prie kapitalo pelno priskiriamas pelnas, gaunamas ne pilnųjų prekybos įmonės narių; b) paskolų, įrašytų į viešųjų skolų knygas, arba obligacijomis išleistų paskolų procentai; c) visokių skolų procentai, skaitant ir taupomųjų kasų, bankų ir kitokių įstaigų indėlių procentus; d) ypotekos ir kitokių skolų, laiduotų nekilnojamu turtu, procentai ir įvairiausios rentos; e) paveldėti rentų gaviniai; f) vekselių ir perlaidų ataskaitų ir taip pat valstybės iždo prievolių procentai. Bet jei čia minėtosios pajamos gaunamos iš kapitalų, įdėtų žemės ar miško ūkiuosna ar pramonės įmonėn, tai jos apdedamos kaip pastarųjų pajamų dalis.

Darbo pajamomis laikomos įplaukos iš asmens veikimo, kur arba visai nebūva kapitalo įdėjimo, o jei ir būva, tai labai nežymus. Tai yra: a) algos, tantjemos, laikymas, darbo mokesnis, dovanos ir pn. gaviniai asmenų, einančių valdišką, visuomeninę ar privatinę tarnybą; čia įskaitoma valdiško buto samdos vertė; prie šios pajamų kategorijos negalima priskaityti vienkartinių viso kapitalo dovanų už ypatingus pasitarnavimus, nes jie yra greičiau dovanotinio pobūdį; b) mokslininkų, dailininkų, rašytojų, gydytojų, mokytojų ir auklėtojų, advokatų ir kitų laisvųjų profesijų žmonių uždarbiai. Bet jei jų veikimas surištas su verslu, arba iš jo gaunama nauda, tai priskiriama įmonių ar verslų pelnui, pav., jei rašytojas yra ir to pat žurnalo leidėjas, kuriame talpinami jo rašiniai, arba mokytojas laiko mokslo įstaigą, dainininkas — operą. Kainojant profesinio veikimo pajamas, galima imti tik esamąsias pajamas: niekuomet negalima priskirti joms neparduoto paveikslo

kainos arba negauto honoraro, — jau vien del įkainojimo sunkumo ir gavimo abejonės; c) pensijos, pašalpos ir kitoki atlyginimai už buvusią tarnybą ar darbą; d) vienkartinės ar kiek ilgesnės pajamos nuo visokio kito darbo, pav., atlyginimas už turto valdymą, už testamento vykinimą, tantjemos ir kitoks atlyginimas, išmokamas bendrovių ir draugijų valdybos, tarybos ir komitetų nariams, jei tuo pat metu pats mokėtojas nėra verslamonininkas. Prie tarnautojų pajamų nepriskiria išlaidų atlyginimo einant tarnybą, dienpinigiai, kelionpinigiai ir pn. Tas pat ir del privatinių įstaigų tarnautojų.

5. Visoms kitoms pajamoms priklauso periodiški arba vienkartiniai gaviniai, paremti kokia nors reikalavimo teise, pav., mokamos rentos seneliams, invalidams, nukentėjusiems, stipendijos, nuolatinės pašalpos iš viešųjų fondų ir įstaigų, rentos iki gyvos galvos ir pn. Jei pašalpa teikiama butų ar žeme, tada pelnui priskaito jų vertę. Įkainojant, šeimos nario gaunamas iš šeimos galvos išlaikymas neskaitomas, nors tai būtų ir įstatymu numatyta, nes visa suma apdedama, kaip šeimos galvos pelno dalis. Prie šios kategorijos Vokietijos įstatymais priskiriamas ir pelnas, gautas iš turtų vėl pardavimo. Bet apie tai jau buvo kalbėta.

VII. Apskaičiavus atskirais pelno šaltiniais grynąjį pelną ar nuostolį, gaunama mokėtojo bendroji pelno suma. Bet iš jos dar atskaito visą eilę sumų, kurių negalima prikergti atskiriems pelno šaltiniams, nes jos asmeninio pobūdžio. Visų pirma — tai mokėtojo asmeninių skolų procentai ir kitoki įstatymų ar privatinių susitarimų privalomi nuolatiniai išmokėjimai. Kaip jau buvo sakyta, šeimos laikymo išlaidos čia neįeina. Įnašai į įvairias kasas atskaitomi: į ligonių, draudimo nuo nelaimingų atsitikimų, tarnautojų, invalidų ir nedarbo draudimo, našlaičių ir pensijų kasas, taip pat į laidojimo kasas — kasmet po 100 markių. Taip pat atskaitomos mokėtojo ir jo šeimos gyvybės draudimo premijos, jei nedidesnės už 6000 markių. Galop, iš pelno atskaitomi ir įvairūs įnašai profesinėms atstovybėms ir sąjungoms, jei jos ne verslamoninio pobūdžio. Kadangi Vokietijos įstatymais galima apdėti ir pelną, gautą iš turto vėl pardavimo, tai iš pelno atskaitoma ir to vėl pardavimo nuostoliai. Baigiant, reikia pastebėti, kad Vokietijos įstatymų struktūra iš pradžių suvedamos visų šaltinių bendrosios pajamos ir tik iš tos sumos atskaitomos visos išlaidos, mokesniai ir nurašymai. Del apdedamojo pelno apskaičiavimo aiškumo jau ankščiau buvo kalbėta, nes faktinosios atskirų šaltinių ataskaitos visvien reikia prijungti prie tų šaltinių gavinių, ir iš bendrojo pelno atskaitomos tik bendrosios, asmeninio pobūdžio išlaidos. Kad baigti pelno ataskaitų klausimą, reikia dar paminėti, kad del Vokietijos markės kainos svyravimo, 1920-1926 m. laike (manant, kad tuo tarpu ji bus stabilizuota)

leista mokėtojams daryti didesnius nurašymus sudaryti fondams atstatyt įvairioms kapitalo dalims — kainomis, didesnėmis už jų pirmykštę vertybę.

VIII. Po ištisos eilės mokesnių tarifų keitimo, Vokietijos Imperijos 1922 m. liepos m. 20 d. įstatymu tas tarifas sekantis:

nuo pirmų pradėtų ar pilnų:

	100.000 m.	— 10%	nuo sekanč.	200.000 m.	— 35 %
nuo sekanč.	50.000 „	— 15%	„ „	200.000 „	— 40 %
„ „	50.000 „	— 20%	„ „	200.000 „	— 45 %
„ „	50.000 „	— 25%	„	1.000.000 „	— 50%
„ „	150.000 „	— 30%	„ „	1.000.000 „	— 55 %

nuo dar didesnių sumų — 60%.

Esant laipsniais mokesnio apskaičiavimo tvarkai, 60% niekada nepasiekiama. Pav., nuo 4.000.000 m. mokesnis tik 49,375%. Exzistenzminimumas sutaisytas labai sąmojingai: mokesnio suma mažinama: 1) pačiam mokėtojui ir jo žmonai — po 480 m., jei jų apdedamasis pelnas nedidesnis už 100.000 m., 2) kiekvienam mažamečiui vaikui — 960 m., jei pelnas nedidesnis už 300.000 m. Ši nuolaida taikoma vaikam tik iki 17 metų ir tuo atveju, jei jie turi savarankišką uždarbį, ir 3) vyresniems kaip 60 metų ar nedarbingiems mokėtojams—2.000 m., jei jų pelnas nedidesnis kaip 50.000 m. ir susideda tik iš pajamų nuo kapitalų, pensijų iki gyvos galvos arba laikinųjų rentų. Pastariesiems asmenims teikiama dar viena lengvenybė: į prigulinčią iš jų pelno mokesnio sumą priskiriamas ir mokesnis nuo kapitalo 100% sumoj, jei jų pelnas nedidesnis už 5.000 m., 50% — jei pelnas siekia 10.000 m., ir 10% — jei pelnas didesnis kaip 14.000 m. Šiuo atskaičiavimu existenzminimumas, atsižvelgiant gaunamojo pelno ir šeimos sudėties, nevienodas, būtent: jei turi pelno iki

100,000 m. tai nevedusiam	—	4.800 m. (480×10)
vedusiam bevaikiui	—	9.600 m. (480×2×10)
vedusiam su vienu vaiku	—	19.200 m. (480×2×10+960×10)
„ „ dviem vaikais	—	28.800 m. (480×2×10+960×2×10)
„ „ trimis vaikais	—	38.400 m. (480×2×10+960×3×10)

Jei pelnas nuo 100.000 iki 300.000, tai nevedusiam ir vedusiam bevaikiui — nieko; jei yra vienas vaikas — 9600 m., jei du — 19200, jei trys — 28.800 m. Jei pelnas didesnis kaip 300.000 mark., tai nedaroma jokių nuolaidų.

Jei del ypatingų priežasčių sumažėja mokėtojo mokamoji galia, pav., padidėjusios išlaidos vaikams laikyti ir auklėti, kitiems nepasiturintiems šeimos nariams laikyti, ligos, kūno su-

žalojimai, nelaimingi atsitikimai, ypatingos išlaidos, atsiradusios iš žmonos verslo, — tada mokėtojui teikiama lengvenybių ar sumažinant mokesnį, arba visai nuo jo atleidžiant, jei pelnas nedidesnis kaip 200.000 m. Nežiūrint visų minėtų nuolaidų, Vokietijos pelno mokesnio norma labai aukšta. Atskaičius visas nuolaidas, šeimai iš vyro, žmonos ir 3 vaikų su pelnu 100.000 m. reikia mokėti 6.16%, 300.000 m. — 17,37%, 400.000 m. — 21, 25%, 4.000.000 m. — 49,375%, 10.000.000 — 55,75%.

Čia nereikia užmiršti markės vertės keitimosi. Jei net nežiūrėti jos didžiausio kritimo, bet imti 1922 m. pradžios kursą, tai matyti, kad kursas krito 40 kartų žemiau normalaus, ir tada 4.000,000 m. pelnas būtų lygus 100,000 m. Prūsijos pelno mok. įstatymu nuo tokio pelno ėmė 4%, o dabar 49,375%. Berods, pelno mokesnis buvo padidintas beveik visur. Štai Vokiečių Vyriausybės 1922 m. sausio m. daviniai, patiekti reparacijų komisijai.

Vienodų pajamų apdėjimas %%:

Pajamos iš uždarbių.

Pajamos markėmis	Prancūzijoj	Anglijoj	Vokietijoj
10.000	—	—	2,22
50,000	2.75	4.50	8,44
1.000,000	15.68	24.87	32,10
10,000,000	58.25	54,62	57,11

Pajamos iš prekybos ir pramonės.

10,000	2,10	—	—
50,000	4,19	—	7.00
1,000,000	20,15	32.39	38,55
10,000,000	48.60	54,52	57,11

Pajamos iš kapitalų.

10.000	10,00	—	10.00
50,000	10.00	—	16.60
1,000,000	21,30	33,72	44.05
10,000,000	49.43	54.65	61,11

Šie daviniai liečia visas bendrojo ir specialaus pelno mokesnio rūšis. Iš čia matyti, kad visur pelno mokesniai aukšti, bet Vokietijoj aukštesni, kaip kitose šalyse. Be abejo, aukšti mokesniai žalingai veikia ekonominį šalies gyvenimą ir mokesnių teisingumą bei jų lygumą. Šalyse su nepastovia valiuta vienatinė lengvenybė ta, kad praeitų metų pelnu apskai-

čiuotą mokesnį sumoka ėmimo metais jau nustojusiais vertės pinigais.

Ši aplinkybė atkreipė ypatingą Vokietijos vyriausybės akį ne tik į pelno mokesnį, bet ir kitų tiesioginių turto, palaikų, piniginių kapitalų pajamų mokesnių sritis. Nuolat keičiantis markės vertei, iš tos keblios padėties numatė du išeities keliu: galima buvo visus pelno ir turto mokesnio taritus apskaičiuoti aukso marke ir paskui atatinkamai pritaikinti apdedamąsias pajamas bei turtą tą pat aukso marke. Antra, krintant markes vertei, laikas nuo laiko keisti mokesnių tarifus. Pirmuoju būdu mokesnių tarifai jau visam laikui apsaugojami nuo markės vertės kritimo. Bet rimtais samprotavimais tą būdą atmetė. Kad jį įvykinti, reikėtų tam tikram laikui nustatyti markės kritimo dydį, lyginant su aukso marke. Čia ir iškilo nepašalinamų kliūčių: užsienio devizų kursu vadovautis nebuvo galima, nes jis parėjo ne vien nuo ekonominių, bet ir nuo daugelio politinių priežasčių. Netiko ir įvairių prekių kainų indeksai: paaiškėjo, kad žymiausi Imperijos statistikos ir Frankfurter Zeitung indeksai tiek skyrėsi, kad paėmus vieną ar kitą, gautųsi visiškai skirtinos išdavos. Šį klausimą, dalyvaujant specialistams ir ekspertams, svarstė Imperijos Finansų Ministerijoj. Dauguma griežtai pasisakė prieš nuolatinius mokesnių tarifus: tai būtų daug bendresnio klausimo — markės stabilizacijos klausimo sprendimas, kuris būtų reikalingas tuojau ir kitų nutarimų darbo mokesnio ir tarnautojų išlaikymo srityje ir pn. Antra vertus, esant infliacijai, visiškai negalima rasti kainų judėjimo mąsto, kuris pareina nuo visos eilės paprastu laiku nesamų aplinkybių (pav., įvairių gyventojų klasių mokamoji galia, būtinas tos ar kitos prekės reikalas ir kit.), ir, gali būti, įvairioms prekėms labai skirtingas. Todel 1923 m. kovo 20 d. įstatymu priėmė pirmąjį būdą, t. y. laiks nuo laiko, atsižvelgiant popierinių pinigų vertės, keisti mokesnių tarifus. Dar anksčiau, 1922 m. gruodžio mėn. 23 d. įstatymu, ta pat kryptimi buvo pakeistas pelno mokesnio tarifas ir visi minėti išimčių bei nuolaidų skaičiai.

Sekti ir toliau visas pelno ir kitų mokesnių atmainas nėra jokio galimumo nei būtino reikalo. Todel čia paduodami tik iki 1922 m. vidurio mokesnių tarifai, kurie visai aiškiai apibūdina Vokiečių vyriausybės kryptį vieno ar kito mokesnio srityje. Ir tai visiškai tikslu, kad po markės stabilizacijos viskas vertinama aukso markėmis.

IX. Kiekvienas mokėtojas, gaunąs pelno daugiau kaip Finansų Ministerijos nustatyta, privalo paduoti deklaraciją apie jo pelno dydį sudėtį. Iš pradžių nustatytoji suma buvo 3.000 m., paskui, markės vertei nukritus, — 10.000 m., dabar vėl apie 3.000 m. Vienok iki markės stabilizacijos ta suma buvo tiek nežymi, kad galima drąsiai sakyti, jog visi mokėtojai privalėjo tiekti deklaracijas, be to, kiekvienas turėjo pareikšti, ar jis privalo tais metais mokėti pelno mokesnį. Deklaracijas teikia žodžiu arba raštu, finansų vyriausybės nustatytąja tvarka, atskirai į kiekvieną klausimą, kad būtų aiškiai matyti, iš ko mokesnis imamas ir iš ko ne. Jeigu mokėtojas negali nustatyti pelno sumos, tai privalo patiekti visus reikalingus davinius jam apskaičiuoti. Deklaraciją tvirtina pareiškimu, kad ji tikra ir daryta gryna sąžine, be to, pridedami dar reikalingi įrodymai. Mokesnių valdyba, gavus deklaraciją, su tam tikra komisija ją tikrina. Tokios komisijos yra visur prie valdybų visiems mokesniams arba tik atskirų mokesnių klausimais ir susideda iš

finansų valdybos viršininko skirtų ir vietos valdymo organų renkamų narių. Skirtųjų narių skaičius neprivalo būti didesnis už pusę išrinktųjų; gi pastarieji renkami taip, kad kiekviena pelno ir turto rūšis turėtų komisijoj savo atstovą. Posėdžiai teisėti, jei dalyvauja viršininkas ir du nariai; nutarimus daro paprasta balsų dauguma. Deklaracijoms patikrinti, finansų valdyba turi teisės reikalauti iš mokėtojo paaiškinimų ir trūkumus papildyti. Jei ir to negana, tai ji turi teisės reikalauti pasiaiškinti patį mokėtoją arba pati tirti reikalingąjį dalyką mokėtojo sąskaitoj, jei galutinai išaiškinus atrandamas ¼ didesnis pelnas, išskyrus leistinas paklaidas. Visi deklaracijų pakeitimai pranešami mokėtojui, kad jis galėtų protestuoti. Finansų valdyba patikrinimo darbui gali kviestis ekspertus, kurie pasižada laikyti paslaptyj visus sužinotus faktus. Jei mokėtojas ekspertams nepatiki, tai juos šalina. Iš mokėtojo reikalauti knygų ir kitus dokumentus galima tik tada, kai visi kitoki paaiškinimai nepatenkina; be to, knygas apžiūri namie ar įmonėj sulig mokėtojo reikalavimu. Sąryšyj su tuo įstatymu numatomos taisyklės knygoms ir užrašams vesti; net ir neprivalą tiekti deklaracijas asmenys, privalo užrašinėti visas savo įplaukas, jei pelnas didesnis kaip 10.000 m. Vadinasi, beveik visiems mokėtojams uždėta ši pareiga, ir ji turi tikrai auklėjamos reikšmės. Teisingai vedamų sąskaitinių knygų daviniai imami pagrindu, apskaičiuojant pelną. Tik tada reikalauja parodymų iš pašalinių asmenų, jei mokėtojo pareiškimai nieko neišaiškina. Todėl, išskyrus mokėtojo artimus gimines ir kai kuriuos asmenis (advokatus, gydytojus, dvasininkus), kiekvienam uždedama pareiga teikti davinius Finansų Valdybai ar raštu ar žodžiu ar dokumentais, kuriais būtų galima nustatyti pelno dydis. Be to, visos privatinės ir valstybinės kredito įstaigos du kart per metus — birželio 30 d. ir gruodžio 31 d. — privalo patiekti finansų valdybai nuolat Vokietijoj gyvenančių klientų sąrašus. Bet apdėjimo tikslais, kaip ir kitos valdiškos ar visuomeninės įstaigos, savo knygas ir dokumentus jos rodyti neprivalo. Taip pat saugojamas pašto, telegrafo ir telefono slaptumas. Bet Imperijos bei valstybinių bankų valdytojams ir valstybinių skolų valdybai laikyti slaptumas neprivalu, jei bent žinių kėlimas aikštėn būtų draudžiamas dėl bendrų valstybės reikalų.

Galų gale, mokesniui apskaičiuoti, finansų valdyba turi teisės lankyti ir apžiūrinėti mokėtojo žemę, trobesius, daryti reikalingus skaičiavimus, ir mokėtojas privalo tiekti visokeriopą pagalbą. Patikrinus žinias, finansų valdyba nustato mokesnio kiekį; bet jei patiektaisiais daviniais pelnas negalima buvo apskaičiuoti, tai finansų valdyba pati viską ikainoja. Taip daroma ypatingai tada, kai mokėtojas negali arba vengia patiekti reikalaujamus davinius arba negali patiekti įstatymu reikalaujamų knygų bei užrašų. Pranešamame mokėtojui mokesnio

kiekio nutarime turi būti nurodyta apskundimo tvarka ir terminas, kuo remtasi apskaičiuojant mokesnį, taip pat turi būti nurodyta sumokėjimo vieta ir laikas ir tie straipsniai, del kurių apskaičiavimas nutolęs nuo deklaracijos. Apskundimo tvarka jau aptarta bendrojoj mokesnių mokslo dalyj.

Nustatytasis mokesnis galima didinti tik 5 metų laike, vad. įsisenėjimo laikotarpiu, tik tada, kai atsiranda naujos priežastys ir įrodymai, nebuvę apskaičiavimo metu; mažinti galima tada, kai apskaityme pasirodo paprastos klaidos.

Šie formaliniai Vokietijos įstatymų dėsniai reikalingi smulkesnių paaiškinimų. Juose negana aiškiai nurodytas įvairių organų veikimas ir pelno bei mokesnio apskaičiavimo momento būdas. Bet tai papildo praktika. Visų pirma, mokesnių valdyba turi rinkti žinias deklaracijoms patikrinti. Tai visiškai ne menkas darbas. Pirmiausia, reikia sužinoti, kiek yra apylinkėj mokėtojų, kas jie toki ir t. t., nors vėliau gali paaiškėti, kad jie sąrašan įtraukti per klaidą. Sudaryti tokius sąrašus geriausia pavesti vietos bendruomenių valdyboms. Pastarosios privalo rinkti ir kitokias įkainojimo žinias, nes jos yra arčiausia mokėtojo ir jo turto. Žinoma, tam darbui reikalingas atatinkamas pasiruošimas. Rinkdami davinius apie pelną, turi išaiškinti kiekvieno asmens atskirus pelno šaltinius, jo bendrojo pelno dydį ir visas kitas sąlygas bei aplinkybes, mažinančias mokesnio mokėtojo mokamąją galią. Visas šias žinias įrašo į tam tikrus rejestrus. Žinoma, visų šių žinių išaiškinimas, be paties mokėtojo, labai sunkus. Nekilnojamo turto, nuomos ar samdos mokesnis, algos ir pn. galima nustatyti tiksliai, bet gauti tikras žinias apie žemės ūkio, pramonės ir profesinio darbo pajamas— labai sunku. Užtat čia pasitenkina išaiškinę išviršinius pažymius, kuriais maždaug galima tiksliai spėti vieno ar kito šaltinio pajamos. Tie pažymiai žemės ūkyj, tai ūkio dydis, dirvos rūšis, ūkio sistema, atskirų žemės sklypų ūkinis ryšys, gyvulių sudėtis, žemės mokesnio nustatymo medžiaga ir t. t. Kiti pajamų šaltiniai net ir tokių pažymių neturi. Visa tai vaizdžiai rodo, kad be mokėtojo pagalbos labai sunku tas žinias surinkti. Mokėtojo pagalba geru noru be galo geistina; bet to permaža. Todel privalomos deklaracijos būtinai reikalingos. Pelno mokesnis be jų negal apsieiti, — be jų atsirastų nelygumas, įstatymų peržengimas ir t. t.

Bet deklaracija negalima laikyti tikru mokesnių apdėjimo mastu. Tai lygiai tokia medžiaga, kaip ir kiti fisko turimi daviniai. Todel tat mokesnių valdyba ir turi teisės patikrinti faktišką ir juridinį visų atskirų deklaracijų parodymų tikrumą. Deklaracijoj reikalauti žinių daugiau, kaip reikalinga mokesniui nustatyti, negalima. Reikalavimas visų smulkmenų perdaug apsunkintų mokėtoją. Gana parodyti grynąjį pelną atskirais

pajamų šaltiniais, nors ir trumpiausia forma: „ne daugiau kaip tiek tai markių, litų", ir bendrojo pelno ataskaitų suma.

Iš šių davinių komisija gali spręsti, ar tie parodymai teisingi ar ne. Bet keisti deklaracijos be rimtų priežasčių negalima, ir mokėtojui būtinai reikia leisti ginti jo nurodytų skaičių tikrumą. Abejoti galima tik turint davinių neteisingumo faktinių ir juridinių išrodymų. Visa tai išaiškinti reikia su pačiu mokėtoju. Tik paskui galima užprotestuoti deklaraciją oficiališkai. Nes nieku neparemtas nepasitikėjimas atpratins teikti teisingus davinius. Jei apdedamasis minimumas labai žemas, tai deklaracija gali būt privaloma tik asmenims su didesniu nustatytos normos pelnu. Kitaip, būtų per sunku deklaracijas tikrinti. Kai pelnas sunku apskaičiuoti, galima reikalauti individualinių parodymų iš kitų asmenų. Bet tas reikalo nepalengvina. Daug tikriau būtų pakelti apdedamasis minimumas ir tada reikalauti privalomų deklaracijų iš visų mokėtojų.

Už deklaracijų nepadavimą reiktų bausti, bet reikėtų palikti ir apskundimo teisė: pastaroji teisė padeda fiskui susekti teisybę. Ne mokesnių valdybos organas, o tik mokesnių komisijos gali protestuoti deklaracijas; jų sudėtis turi mokėtojuose daugiau pasitikėjimo, jos geriau žino vietos sąlygas ir gali laiduoti bešališkumą. Deklaracijų protestavimu galima išaiškinti prieštaraujančius parodymus ir davinius. Galima reikalauti ir deklaracijų papildymų, ypatingai, jei manoma, kad mokėtojas kai kuriuos būtinus jo pelno nustatymo davinius nutylėjo. Galop, protestuoti galima ir todel, kad išreikalauti iš mokėtojų patvirtinimą tų parodymų, kurie del įvairių priežasčių atrodo nepatikimi. Jei mokėtojas atsisako tiekti tolymesnių parodymų, vadinasi, jis sutinka su komisijos nustatytais skaičiais, — ypatingai, jei jam buvo pranešta atsisakymo išdava. Bet jei komisija su patiektaisiais daviniais nesutinka, tai deklaracijoj patiektus skaičius gali keisti tik remdamosi tikrais daviniais. Jei tų davinių trūksta arba jie menkos vertės ir jei nėra deklaracijos, tai komisija pati noroms-nenoroms turi apskaičiuoti apdedamąjį pelną. Čia taip pat reikia prisilaikyti įplaukų dydžio nustatymo iš kiekvieno šaltinio atskirai. Bendrą apdedamojo pelno sumą iškart nustatyti niekuomet negalima, ypatingai negalima vaduotis mokėtojo išlaidų žiniomis. Išlaidos — menkiausias pelno sumos išviršinis pažymys. Kartais neturtingas išleidžia daugiau už turtingą. Nors įplaukų įkainojimas atskirais pajamų šaltiniais irgi be galo sunkus, ypatingai įkainojimas pajamų nuo kapitalo. Todel visų įkainojimų, sudarančių skaudžiausią pelno mokesnių pusę, reikia, kiek galint, vengti. Kur tik galint reikia naudotis apskaičiavimais, paremtais dokumentų daviniais, įkainojimus vartoti tik trūkumams papildyti.

Vienas įkainojimo būdų — taikymas vad. įkainojimų normų: išdirbamos įvairiems pajamų šaltiniams atskiros pelno nor-

mos, pav., žemės ūkio grynajam pelnui įkainoti nustatoma vidutinė norma hektarui, verslų pelnui — vidutinės pelningumo normos procentais nuo įvairių įmonių apyvartos ir pn. Tai tas pat būdas, kuris vartojamas realiniuose mokesniuose. Principe šis būdas pelno mokesniui neleistinas, nes čia reikalinga apskaičiuoti individualinis grynasis pelnas. Esant būtinam reikalui, bendrasis pelnas šiuo būdu dar galima apskaičiuoti, bet tik ne grynasis: paprastai, gamybos išlaidos tiek įvairios, kad nieku būdu negalima daryti ataskaitų.

Principe visa tai, be abejo, tikra. Bet praktikoj be normų apsieiti negalima. Normos reikalingos sprendžiant deklaracijose parodytų pajamų tikrumą; kai trūksta kitokių davinių, jomis naudojasi betarpiškam įkainojimo darbui. Tai neišvengiamas blogas.

Baigiant galima sakyti, kad teisingo apdėjimo tikslas tas, kad nustatytas mokesnio dydis atatiktų tikrajam mokėtojo pelnui ir jo mokamajai galiai, kad jis nebūtų nei aukštesnis, nei žemesnis. Todel nustatanti mokesnius vyresnybė privalo būti visiškai bešališka, neprivalo pataikauti mokėtojams ir niekų būdu rūpintis išrinkti didžiausias mokesnių sumas. Šis dėsnis taikomas visoms mokesnių rūšims. Bet, sako Fuistingas, vienašališka fisko veikimo kryptis retai kur blogiau veikia, kaip pelno mokesniuose, — ne vien todel, kad čia plati veikimo dirva, bet ir todel, kad, kasmet skiriant mokesnį iš naujo, gyventojų jis labiausiai jaučiamas. Iš čia atsiranda didėjantis mokesnių organams nepasitikėjimas. Vietoj tiems organams padėti, mokėtojas atsargus ir susilaiko, kad tuo dar labiau reikalą supainiotų, ir tuo būdu atsiranda nesąžiningumas. O tuo tarpu teisingai taikomas pelno mokesnis galėtų iškelti mokėtojo pilietiškų pareigų suprātimą, padėti geriau organizuoti ūkį ir bendrai gyventojus auklėti; bereikalingas fisko įsikišimas duoda visai priešingų išdavų. Ypatingai mažiau apšviestesniuose gyventojų sluoksniuose prigyja blogos jo išdavos, nes jie nei patys nesugeba gerai savo reikalų ginti, nei pasinaudoti pagalba gerų ir patikimų patarėjų. Stengiantis gauti daugiausiai mokesnių pajamų, tuo pat daugiausia kenkiama valstybei. Valstybei daug svarbiau turėti mokesnių sutvarkymu patenkintus gyventojus. Žinoma, nepatenkintų atsiras kiekvienoj tvarkoj: svarbu čia tai, kad žmonės suprastų, kad jie mokesnių per daug neapsunkinti ir kad veikiamieji įstatymai juos gins nuo skriaudų.

X. Pelno mokesnio dydį mokėtojui praneša raštu. Dar prieš pranešimo gavimą mokėtojas privalo įnešti iš anksto vasario 15 d., gegužės 15 d., rugpiūčio 15 d. ir lapkričio 15 d. ¼ pereitų metų mokesnio sumas. Jei vėliau paaiškėja, kad mokėtojo pelnas didesnis daugiau kaip 50.000 m. už pereitų metų apskaičiuotąjį pelną, tai minetaisiais terminais jis privalo sumo-

kėti iš naujo patikrintas sumas; taip pat daroma, mokėtojui prašant, jei mokėtojo pelnas ½ sumažėjo, bet ne mažiau kaip 5.000 m. Likusias dalis reikia sumokėti per 4 savaites nuo pranešimo gavimo apie tikrą mokesnio kiekį; jei jau sumokėta per daug, — tai mokesnio ėmimas pertraukiamas. Toks pirmlaikinis mokesnio ėmimas daromas del mokesnio sumos apskaičiavimo užtrukimo ir būtinumo laiduoti reguliarinį mokesnio sumų įplaukimą. Asmenims, gaunantiems atlyginimą už darbą, valdininkams, tarnautojams, gaunantiems pensijas ir kit., 10% mokesnis užlaikomas iš jų algų. Ta suma dažnai būva didesnė už nustatytą mokesnio kiekį. Pirmasai šiuo klausimu įstatymas darbininkų tarpe sukėlė daug triušmo, streikų ir smurtų. Todel tais pat 1920 m. šį įstatymą pakeitė kita ir dabar esama tvarka. Ta tvarka sekanti: darbdavys renka mokesnį, atskaitydamas 10% iš kiekvieno darbininkui, tarnautojui ar kitam kam darbo užmokesnio. Tačiau atskaitomąją sumą sumažina pačiam darbininkui ir jo žmonai po 40 m., jei darbo mokesnis mokamas kas mėnuo, po 9,60 m. — jei kas savaitė, 1,60 m. — jei kasdien, ir 0,40 m. už kiekvienas dvi darbo valandas ir dar trumpesnius darbo laikotarpius; atatinkamai tam pat išmokėjimui, sumažina ir kiekvienam mažamečiui vaikui: 80 m., 19,20 m., 3,20 m. ir 0,80 m.; kitokioms išlaidoms — 90 m., 21,60 m., 3,60 m. ir 0,90 m. Vadinasi, vedusiam su trimis vaikais mokėtojui, gaunančiam kas mėnuo ar kasdien darbo užmokesnį, nežiūrint mokesnio didumo, mokesnio reikalui ataskaitų kiekis sumažėja maždaug 5.000 m. Jei darbininko darbo mokesnis nedidesnis kaip 10.000 m., tai, einant įstatymu, mokesnis jam dar mažinamas arba visiškai nuo jo atleidžiamas. 1922 m. gruodžio 23 d. įstatymu, minėtosios ataskaitų normos, del markės kainos kritimo, žymiai pakeltos. Mokesnis imamas, lipdant žyminius ženklus darbininkų knygelėse. Už mokesnio sumokėjimą atsako ir darbdavys, ir darbininkas.

Stabilizavus popierinius pinigus, Vokietijos pelno mokesnio įstatymas buvo gana žymiai pakeistas, nors ir laikinai — tik 1923 ir 1924 m. Del nepaprasto pinigų kainos svyravimo 1923 m. nebuvo galima apskaičiuoti ne tik pelno mokesnio, bet ir mokesnio nuo korporacijų. Pasitenkino tik laikinomis avansų įneštomis mokesnių dalimis ir jo išrinkimu iš uždarbių; likusius nesumokėtus mokesnius iki 1924 m. sausio 10 d. apskaičiavo aukso valiuta po 0,40 auks. m. už kiekvieną 1922 m. mokesnio tūkstantį markių. Prekybos ir pramonės bendrovės turėjo mokėti po 0,60 auks. m. už kiekvieną 1000 m. mokesnio nuo korporacijų. Nuo 1924 m. patariama vesti visas sąskaitas pastovia valiuta. Žemės ūkio ir miško verslų pelnui apskaičiuoti, prie teisingai vedamos sąskaitybos, imta vidutinės normos: skaitomasi ne su tuo, ką ūkininkas tikrai uždirbo, bet ką jis galėjo uždirbti. Laikinės mokesnio sumos 1924 m. apskaičiuotos daug paprasčiau. Laikinių įnašų pagrindu mokėtojas privalo imti ne savo pajamų, bet išlaidų dydį pereitų metų ketvirčiui; tuo atveju, jei, apskaičiuojant tam tikromis taisyklėmis, tų įnašų kiekis būtų mažesnis už išlaidomis apskaičiuotų įnašų kiekį, kurių skaičiun įeina namų ūkio išlaidos, mokėtojo ir jo šeimos gyvenimas, prabangos dalykų išlaidos ir kit. Išlaidas taip pat apskaičiuoja Fi-

nansų M-jos nustatytomis normomis. Prekybos ir pramonės bendrovės, mokančios mokesnį nuo korporacijų, laikinių įnašų vietoj turi sumokėti 1½% savo turto vertybės, apskaičiuotos turto mokesnio reikalui. Prie pajamų, kurias atskaito iš uždarbių, priskiriama: alga, darbo mokesnis, tantjemos, atlyginimai ir kitoki tos pat rūšies gaviniai bei visokia, turinti piniginės vertės, nauda iš valdiškos ar privatinės tarnybos. Iš uždarbio atskaitoma išlaidoms mėnesiui 50 auks. m. (12 auks. m. savaitei). Iš likusio uždarbio darbdavys užlaiko 10%, bet iš jų žmonai, kiekvienam iki 17 m. vaikui ir kitiems neturtingiems šeimos nariams po 1% atskaita sumažinama. Tikrai apskaičiuoti atlyginimas pasirodė negalima, ir 1925 m. vėl nustatytos tik laikinės taisyklės, kurias smulkiau išdėstyti nėra jokios prasmės. Ir iš viso šias visas taisykles tikrai reikia pripažinti tik laikinėmis, atsiradusiomis dėl skuboto perėjimo į aukso valiutą. Jei žemės ūkio pajamų apskaičiavimas normomis, kaip anksčiau minėta, dažnai gal buvo verčiamas gyvenimo būtinumu, tai reikalavimas parodymų, paremtų ne pajamomis, bet išlaidomis, visiškai priešinasi pelno mokesnio principams, ir sunku surasti bet koks jo pateisinimas.

4. Turto mokesniai.

Kita dabar esamų asmeninių mokesnių rūšis tai turto mokesniai. Mokesniai nuo turto daug senesni už pelno mokesnius. Čia daug nekalbėsime apie tai, kas jau buvo minėta istorinėj mokesnių apžvalgoj. Tiktai pažymėsime, kad turto mokesniai viduramžyj iš pradžių atsirado miestuose; išdėstomi jie buvo piliečiams jų priesaika patvirtintais parodymais apie jų turtą. Iš čia ir kilo gan dažni jų pavadinimai: Eidsteuer. Turto mokesnius paprastai imdavo tik ypatingais atsitikimais ir dažniausia ateičiai numatytoms reikmenims. Mokesnio kiekis įvairioms turto dalims labai įvairus: nekilnojamam turtui mažesnis, kilnojamam — didesnis. Po viduramžio — turto mokesniai atsiranda ir už miesto ribų. Senoji 13 amž. Brandenburgo „bede" buvo bendras turto mokesnis iš visų lyonių nuo kilnojamo ir nekilnojamo turto. Tas pat sutinkama ir kitose Vokietijos valstybėse. 16 amž. turto mokesniai įvedami ir Austrijos paveldėtose srityse: ten ,tik mokėtojų parodymais pasiremiant, turto mokesnį paskirstydavo visiems luomams. Tuo pat metu ir kitose šalyse jau atsiranda turto mokesniai: pradedant 14 amž. visoj eilėj Italijos miestų randamos įvairios turto mokesnio rūšys (Genujoj — Coletta, Venecijoj — decima, Milane — estima e catastro dei Beni, Florencijoj — estimo), Anglijoj — monthly assessments ir XVII amž. karo pašalpos; Prancūzijoj — taille. Mokesnių problemą išrišti visur stengėsi imdami turto mokesnius, — žinoma, surištus su kitomis mokesnių rūšimis (pagalvės, pelno ir t. t.).

Einant diferenciacijos procesui tarp atskirų turtų ir pajamų rūšių, iš viso to konglomerato, kaip jau žinome, išsiskiria realiniai mokesniai. 18 ir 19 amž. pradžioj turto mokesnių gricbiasi tik nelaimėse, karo nuostolius padengti. Austrijoj per 100 metų (1704 — 1807 m.) buvo bent 9 kart imamas nepaprastas

turto mokesnis. Jis buvo imamas, remiantis mokėtojo deklaracijomis, iš kilnojamo ir nekilnojamo turto, atskaitant valstybės procentinius popierius, mokėtojo 3 mėn. gyvenimo sumą gyvais pinigais ir ūkio taupmenų visam metui. — tai savotiškas existenzminimumas. 1810 m. įvestas toks pat 10% mokesnis nuo visokio turto, atskaitant skolas ir kitas prievoles. 1812 m. Prusijoj buvo įvesti nepaprasti mokesniai — sumokėti kontribuciją ir pracinančiai Prancūzų kariuomenei laikyti — susidedą iš turto ir pelno mokesnių ir t. t. Paskui, beveik iki 19 amž. pabaigos, ilgą laiką turto mokesniai dingsta iš Vokietijos biudžetų ir vėl pasirodo 1893 m. Prūsijoj pelno mokesniui papildyti. Taip tas mokesnis prigyja daugumoj Vokietijos valstybių ir Olandijoj. Daugiau skirtingos reikšmės tie mokesniai turėjo kitose šalyse, kur jie laikėsi nuo senesnių laikų (Šveicarija, Amer. Jungt. Valstybės, o Vokietijoj — Badenas).

Taip viskas vyko iki pastarojo didžiojo karo. Dabar įvedami dar didesniu mastu, kaip prieš karą, iš dalies nuolatiniai, iš dalies — nepaprasti turto mokesniai, kurie net pelno mokesnius nustumia į antrąją eilę. Pirmutinė šiuo atveju buvo vėl Vokietija, 1913 m. įvedus vienkartinį karo mokesnį (Wehrbeitrag). Tas mokesnis, dėl ypatingos finansinės padėties, nueina labai toli nuo reikalaujamo atsargumo ir galutinai virsta milžinišku mokesniu — Reichsnotopfer; bet nuo jo reikėjo greitu laiku atsisakyti. 1920 m. jo pavyzdžiu ir kitose šalyse (kol kas Austrijoj ir Italijoj) atsiranda panašūs mokesniai.

Tokia tai trumpa turto mokesnių istorija. Iš esmės juos galima suskirstyti į 3 kategorijas.

Visų pirma, turto rinkliavos nuo atskirai apdėdamų objektų. Tai tik realinių mokesnių atskira rūšis: mokesnis imamas ne nuo pelningumo, bet nuo apdedamųjų daiktų vertybės, manant, kad ji atatinka jų vidutiniam pelningumui. Kalbant apie objektinius mokesnius ta apdėjimo rūšis jau buvo minėta. Antra, mokesnių evoliucija pastaruoju laiku iškėlė turto mokesnių (iš dalies ir pelno) sistemą nuo pralobimo. Čia priskiriami mokesniai nuo pelno ir turto priaugimo, taip pat nuo palaikų ir dovanojimų. Iš pobūdžio ši mokesnių rūšis geriau tinka asmeniniams mokesniams, nors, be abejo, sudaro visiškai skirtingą kategoriją. Vadinasi, dabar reikia išžiūrėti ta mokesnių kategorija, kuria apdedamas ne papildomasis, bet tikras mokėtojo turtas, ir ne atskiromis jo dalimis, bet bendras viso turto, t. y. normalinis bendrojo turto mokesnis, kuris visiškai tinka asmeninių mokesnių sritin.

Panašiai pelno mokesniui, bendrojo turto mokesniu apdedami mokėtojai sulig jų turto visuma: tuo nusakoma čia ne turto objektų, bet paties mokėtojo mokamoji galia — nes turtas mokėtojo rankose yra tuo fondu, iš kurio jis gauna arba gali gauti pelną savo asmens reikmenims patenkinti. Be abejo, moka-

moji galia čia spėjama tik iš dalies, nes mokėtojas, be pajamų nuo turto, gali turėti ir asmeninių uždarbių, kurie net gali būt didesni už turto pajamas. Todel, principe, turto apdėjimas tinka tik kaip pelno mokesnio priedas nuo fonduotojo pelno šaltinių. Tokį pat vaidmenį prie pelno mokesnio vaidina ir realiniai mokesniai. Bet kai kas mano, kad realiniu mokesniu negalima pasiekti to lygumo apdedant fonduotųjų pajamų šaltinius, kaip tai pasiekiama turto mokesniu: realiniai mokesniai apskaičiuojami nuo atskirų objektų įvairiais pagrindais ir, be to, jais apdeda, be kapitalo, ir asmeninį darbą, pav., įdėtą žemės ūkyj, prekyboj ar įmonėj, o turto mokesnis, imamas tik nuo turto vertybės ir gaminamųjų jėgų neliečia. Su šiais samprotavimais visiškai sutikti sunku. Visų pirma, jei pelningumo įkainojimas realiniuose mokesniuose remiasi įvairiais objektais ir įvairiais pagrindais, tai ir turto apdėjime vertybės nustatymas nė kiek negeresnėj padėtyj. Nurodo tai, kad čia visų objektų pagrindan imama jų normalinė parduodamoji vertė. Tai, be abejo, labai pageidaujama. Bet ar visuomet tai galima? Nežiūrint teoretinių išvedžiojimų, galima su didesniu ar mažesniu tikrumu sakyti, kad, bendrai imant, gyvenime nėra paprastos normalinės parduodamosios vertės, lygiai kaip nėra ir vidutinio pelningumo. Yra tikros pardavimo kainos, yra tikrai gaunamasis pelnas, o visa kita — tik abstrakcija. Juk yra turtų, kurie ištisą metų eilę nebuvo ir nebus parduodami, jų daug daugiau, kaip turtų, kurie ištisus metus jokio pelno neduoda. Įkainojimas pirmųjų sulig jų vertybe daug labiau spėjamas dalykas, kaip antrųjų pelningumo nustatymas.

Garsus Vokietijos mokesnių reikalo praktikas Fuistingas siūlo eilę išrodinėjimų už naudojimąsi turto mokesniui įkainojimu, paremtu tik jų paprasta parduodamąja verte; bet, kaip toliau pamatysime, tie išrodinėjimai galima priimti tik su didelėm pataisom ir iššaukia daug abejonių. Daikto vertė, sako jis, gali būti paprasta arba ypatinga, sudaryta ypatingų aplinkybių. Paprastoji vertė yra grynai objektinė, kurią turi daiktas, žiūrint jo tinkamumo tenkinti ją valdančio asmens reikmenis; o ypatingoji vertė — tai subjektinė vertė, atsiradanti del ypatingo daikto naudingumo tik tam tikram valdytojui. Apdėjimo reikalui galima kalbėti tik apie objektinę vertę, nes įkainojimas subjektine verte pareina nuo atsitiktinių aplinkybių ir iš karto naikina lygumo galimumą mokesniui. Kuo būdu nustatyti objektinę daikto vertę? Tam tikslui yra trejopo pagrindo: įkainojimas sulig vartojamąja verte, gaunamu iš daikto pelnu ir mainomąja verte. Vartojamoji vertė gali būti tik subjektyvi ir todel atkrinta. Įkainojimas pelningumu iššauks daug nelygumų: juk turtas gali jokio pelno neduoti, gali duoti mažą, vidutinį ir didelį pelną, ir nuo to pareis ir jo vertė, gauta kapitalizavus pelną. Mokesnis nuo turto, apskaičiuojamas tuo įkainoji-

mu, iš esmės bus turto apdėjimu sulig jo pelningumu. Ypatingai netinka ta pelno kapitalizacija įkainojant pramonės įmones, kur pelno dydį veikia daugybė grynai subjektinių aplinkybių. Tuo būdu bendras, visoms turto rūšims pritaikomas, įkainojimo pagrindas gali būti tik jų mainomoji vertė. Tik ja galima padaryti visiems turtams lygus įkainojimas.

Kuo būdu gi nusakyti tą mainomoji vertę? Tuo tikslu, sako Fuistingas, reikia imti dabartinės mainų apyvartos kainas. Net netolimos praeities davinius galima imti, tik įnešant į juos pataisas tų aplinkybių, kurios galėtų veikti tuos davinius dabarties metu.

Vienok praktika rodo, kad dabarties meto davinių beveik nebūva: vadinasi, reikia grįžti prie artimiausios praeities: o kadangi artimiausioj praeityj jų taip pat nedaug, tai reikia grįžti ir tolesnėn praeitin. Bet jau tuomet atsiranda plati dirva pataisoms. Kuo jas pamatuoti? Visa bus tik mažiau ar daugiau sąmojingi prileidimai: bet kuo jie bus sąmojingesni, tuo labiau bus nutolę nuo tikrenybės. Tuo būdu pats įkainojimas bus tik išgalvotas ir nė kiek neartesnis tikrumai, kaip įkainojimas pelningumo kapitalizacija, — juo labiau, kad kapitalizacija tinka daugumai individualiniai įkainojamų turtų pelnui; o mainomoji vertė galima susekti tik nedaugelio turtų ir tik analogija taikinant kitiems. Reikia žiūrėti, tęsia toliau Fuistingas, tik tokių pardavimo santorių, kurie daromi paprastoms (normalinėms) sąlygoms esant. Bet kaip atskirti normalinius ir nenormalinius santorius? Fuistingas suranda labai paprastą išeitį: kiekvienas santoris yra normalus, kol neįrodys priešingą ar mokesnių valdžia ar pats mokėtojas. Įrodymams gi reikalaujama patiekti faktinius pagrindus. Tais pagrindais yra nepaprastos aplinkybės, kurios galėjo veikti kainos didėjimą ar mažėjimą, turto pardavimas giminėms ir pn. Bet, matyti, tai dar ne atsakymas: daugumoj atsitikimų negalima rasti grynai subjektinių kainų ir tų priežasčių, kurios veikė kainos nukrypimą nuo normos, — tuomet gi tas kainas reiks pripažinti normalinėmis, nors jos būtų visiškai nenormalės. Todel Fuistingo siūlomasis būdas atskirti normalinius santorius sunku pripažinti patenkinamu. Čia, be to, gaunamе tiek įvairių skaitmenų, kad reiks griebtis būdo, dažnai vartojamo statistikos darbe, — atmetimo per daug aukštų ir per daug žemų skaitmenų. Bet kas tinka statistikai, matyti, įkainojimams maža tetinka: ir baigiama bus ne individualinių, bet normalinių įkainojimų nustatymu daugeliui atsitikimų, — o tai jau, žinoma, daug blogiau, kaip įkainojimas sulig pelningumu. Esmėj prie to pat veda ir Fuistingas: jis sako, kad paprastoji kaina yra išvedamoji vidutinė kaina apyvartos daviniais, t. y. ta kaina, kuri gaunama iš turimųjų pardavimo kainų davinių, išskyrus tuos, kurie yra ypatingų sąlygų įtakoj. Kur toki įkainojimai veda — tai jau žinoma: taip,

pav., sudaromos vadinamosios teisėto įkainojimo tabelės, kuriomis apskaičiuoja žyminį, aktų ir palaikų mokesnius. Tai visuomet buvo tolimos nuo tikrumos statistinės išvados. O tuo tarpu turto apdėjimas pretenduoja būti lygesniu ir arčiau tikrenybės, palyginti su realiniais mok., parenitais objekto pelningumo įkainojimu.

Pereinant prie vidutinių įkainojimų atskiriems turtams taikymo. Fuistingas kalba, kad, tuo tikslu reikalingas lyginamų daiktų panašumas. Bet visiškas panašumas galimas tik pakeistinių daiktų atžvilgiu, pav., javai. Čia įkainojimui galima imti paprastas rinkos ir biržų kainas. Gi del individualinių daiktų įkainojimo — ypač nekilnojamiems turtams, visiško panašumo nereikalaujama — reikalinga tik lyginamųjų daiktų svarbesniųjų dalių ir kokybės panašumas: būtent, to daikto, kuris įkainojamas, ir to, kurio kainą taikoma pirmajam. Visų pirma, panašumas turi būti laiko atžvilgiu. Reikia imti dabartinės kainos: naujausios pašalina buvusias, kad ir nesenas. Kiek toli galima žengti praeitin, tai galima spręsti tik iš aplinkybių, — vadinasi — kainojimo įstaigų nuožiūra. Tad kyla klausimas, kuo toks įkainojimas skiriasi nuo kadastrų? Antra, turi būti panašumas vietos atžvilgiu, t. y. reikia imti vietos kainos, kurios yra tų pat aplinkybių veikiamos, kaip ir įkainojamojo turto vertė. Bet kas daryti, kai tų kainų nėra? Tuomet Fuistingas laiko galimu naudotis ir tolimesnių vietų kainomis, — su tam tikromis pataisomis del ekonominių vietos ypatybių, kurios galėtų paveikti kainas. Tuo būdu vieni turtai bus kainojami vidutiniais daviniais be jokių pataisų, kiti — individualiniais daviniais su spėjamomis pataisomis. Kame gi tas panašumas, kuriuo šie įkainojimai vertesni už įkainojimus pelningumu? Trečia — panašumas turi būti ir lyginamųjų daiktų esmėj. Negalima gi lyginti gyvenamasis namas su fabrikos trobesiais, vilas su darbininkų namais ir pn. Bet Fuistingas net ir čia laiko galimu, nesant lyginamų daiktų panašumo, pereiti prie sekančios kategorijos kainų, — žinoma, žiūrint kiekvieno atsitikimo savitumų. Iš karto tai net suprasti negalima: pav., kaip gi įkainoti vilą, lyginant su darbininkų namais, ir koki čia gali būti savitumai? Taip toli nenueina net realinio apdėjimo įkainojimai. Galų gale, ketvirta, — reikia žiūrėti ir individualinių skirtumų didinant ar mažinant kainą, — kad tik čia būtų vadovautasi faktais, o ne vien spėliojimais.

Vadinasi, mokesniui nuo turto įkainojimas atliekamas vidutinėmis normalinėmis kainomis, pašalinant visus ypatingumus ir tinkamai jas pataisius. Bet tai juk paprasčiausias kadastrinio įkainojimo būdas: išdirbama vidutinė norma, kuri ir vartojama visais atvejais. Šis išvedamasis įkainojimas nieku negeresnis už įkainojimą vidutiniu pelningumu, tik tas skirtas, kad pastarajam nustatyti yra daug daugiau medžiagos ir davinių.

Bet yra viena išimtis: turtai, kurie turi tikrą savo pardavimo kainą. Fuistingo nuomone, privalo būt kainojami ta jų kaina, bet ir šiuo atveju tik tada, kai ji ne labai sena ir neveikiama kokių ypatingų sąlygų. Vadinasi, tuomet ir šiuo atveju vartojamas normalinis įkainojimas.

Tuo būdu turtai įkainojami dviem būdais: vieni — normaliniu, kiti — individualiniu įkainojimu, o tai, be abejo, naikina apdėjimo lygybę. Paskui, tas pat gi vartojama ir realinio apdėjimo įkainojimuos, t. y. vieniems daiktams galima aikštėn kelti jų individualinį pelningumą, kitiems, neturint davinių, taiko normalinį pelningumą: tik tai, kad pirmųjų bus daug daugiau kaip antrųjų; o tuo tarpu įkainojant sulig verte, antrųjų, t. y. normomis įkainotų, bus, palyginti, daugiau, kaip įkainotų individualiniu metodu. Vadinasi, — ir šiuo atveju įkainojimas pelningumu nebus tolesnis nuo tikrenybės.

Toliau, kaip anksčiau minėta, sako, kad įkainojimas vertybe gali būti visiems apdėjimo objektams vienodas, kai realinių mokesnių įkainojimai atliekami įvairiais pagrindais ir todel nepalyginami. Bet kas gi tikrenybėj iš to išeina? Pramonės verslamonėse reiktų įkainoti jų pagrindinius ir apyvartos kapitalus. Bet jie pardavimo kainų, ką ir pats Fuistingas pripažįsta, neturi: verslamonės parduodamos visos kaip yra, o ne vien jų įmonės ar turtas; kainą veikia ir tokios aplinkybės, kaip, pav., klientūra, reputacija, varžytinių sąlygos su kitomis panašiomis verslamonėmis ir pn. Tuomet pataria griebtis atskirų turto dalių įkainojimo, keliant aikštėn tai, kiek būtų galima gauti parduodant juos atskirai nuo verslamonės.

Todel aišku, kad įkainojimas šiuo būdu nieko bendra neturės nei su verslamonės verte, nei su kitų neapdedamų daiktų įkainojimu. Kai del žemės ūkio ir miško turtų, tai čia jau veikiančiais įstatymais turtui apdėti leidžiama daryti įkainojimai jų vidutinio pelningumo kapitalizacija, dauginant tą pelningumą 25; tai, kaip teisingai pastebi Fuistingas, neturi nieko bendra su įkainojimu pardavimo kainomis. Bet faktas palieka faktu. Tuo pat būdu ir praktikoj dažnai kapitalų įkainojimą atlieka gaunamų iš jų pajamų kapitalizacija. Bendrai gi galima tik pasakyti, kad ir turto apdėjimo įkainojimais nepasiekiama didesnio vienodumo, kaip realiniuose mokesniuose.

Todel tenka prieiti išvada, kad fonduotų pajamų apdėjimas papildomu turto mokesniu nė kiek ne geresnis, kaip apdėjimas realiniais mokesniais.

Bet užtat yra vienas esminis trūkumas: turto mokesnis šia forma gali būti tik labai nuosaikus. Su tuo sutinka ir praktika, ir mokslas.

Praktikoj turto apdėjimo silpniausia pusė, sako tas pat Fuistingas, tame, kad jo įkainojimai abejotini. Toks mokesnis gali būti tik tada, kai imamas labai mažais kiekiais, ir negali jis

pretenduoti apimti visą tikrąją mokėjimo galią, kuri pasireiškia turto valdymu, jei tas turtas negalima kaip reikiant įkainoti. Jei net teorijoj pripažinti turto mokesnį geriausiu pelno mokesnio papildymu, tai ir šiuo atveju šis jo privalumas išnyktų nuo praktikos trūkumų.

Gi pagrindinė šių trūkumų priežastis, pridėsime prie teisingos Fuistingo nuomonės, tame, kad kiekvienas mokesnis privalu sumokėti iš pelno, kad tik pastarojo dydžiu ir galima nusakyti mokamoji galia, ir jei yra pelno apskaičiavimo galimumas, tai nėra reikalo įkainoti turtas sulig jo verte.

Tačiau buvo laikas, kai turto mokesniai buvo laikomi finansų stovio kėlikais. Vokietijos Reichstage 1912 m., ir net anksčiau, buvo reiškiama pageidavimų įvest visuotiną turto mokesnį (Besitzsteuer), kuris vienodai paliestų visas turto lytis. Šitoms pažiūroms aiškiai pritarė vyriausybė ir visų kraštų finansų mokslo literatūra. Mokesnių istorijos apžvalgoj mes matėme, kaip paplito šie mokesniai karo ir pokariniais metais. Toliau mes susipažinsime su įvairiomis šio laiko turtų mokesnio lytimis. Rodosi, būtų galima tikėtis, kad šitas mokesnis išstums kitas tiesioginių mokesnių formas ir užims pirmąją vietą jų tarpe. Iš tikrųjų gi atsitiko visai kas kita. Būtent, Vokietijos biudžete, nuolat mažinant šios rūšies vienkartinio mokesnio rinkliavą, turto mokesnio vaidmuo visai menkutėlis. Pasirodo, kad tuo metu, kai pelno ir korporacijų mokesniai nuo 1923-XI-15 ligi 1924—III—31 davė 31.9% ir nuo 1924—IV—1 ligi 1925—III—31 — 34.5% visos mokesnių sumos, tai turto mokesniai tuo pačiu laiku davė tik 6.5% ir 6.8%. Aiškinama visa tai labai dideliais technikos trūkumais šiam mokesniui skaičiuoti ir jam išrinkti. Tai, kas iš tolo rodėsi tiek gera ir teisinga, iš tikrųjų pasirodė summa injuria.

Pačiu pastaruoju laiku finansų mokslo literatūroje, kuri, žinoma, po buvusios turtų mokesnio praktikos negali nepripažinti jo neigiamųjų savybių, socialistiniam krypsnyj randama naujų samprotavimų šiam mokesniui atgaivinti naujose sąlygose. Šios srovės rašytojai (pav., Goldschčid) turto mokesnyje mato priemonę grąžint valstybei jos atimtuosius kapitalus, sudaryt valstybinį kapitalizmą, Lenino paskelbtą Sovietų Rusijoj, — reproprijuoti ekspropriuotą valstybę. Šiam reikalui ir turįs patarnauti turto mokesnis naujojoj formoj — in natura. Būtent, turto mokesniai negali, paimami pinigais, nenaikint verslamonės didžiosios dalies; tokia mokesnio lytis yra tai priemonė arba atimt iš verslamonės jos kapitalą — arba ją versti padaryti skolų lupikiškomis sąlygomis. Visai kitaip, jei imti jį in natura: šių dienų pramonės daugybė įgijo visuomeninio pobūdžio, — vis tai akcinės bendrovės, aprėžtosios atsakomybės draugijos, sindikatai, trestai, kartelės ir tt. O tokiomis sąlygomis valstybė arba bendruomenė visai gali, pinigų mokesnio vietoj,

paimti kiekvienos verslamonės akcijų ar pajų tam tikrą procentą ir tuo būdu įsigyti naujų ir labai stambių pajamų šaltinių. Verslamonė del to nenukentės, tik jos akcijų dalis iš privatinių asmenų teks valstybei arba bendruomenei. Stambi verslamonė, kur dirba šimtai ir tukstančiai darbininkų, savaime nustoja grynai privatinio pobūdžio: jai vadovauja ne savininkai, bet direktorija. Nėra kliūčių paversti akcinėmis bendrovėmis ir tas stambiąsias verslamones, kurios dar yra atskirų žmonių arba šeimų rankose. Tokiu pat būdu galima pertvarkyti ir didžiulės prekybos verslamonės ir net žemės ūkis. O kai verslamonės bus patekusios valstybei, tai ir jų didžiūlės pajamos teks visuomenės naudai.

Šitame projekte pirmiausiai įdomus pripažinimas, kad dabartiniai turto mokesniai duoda kenksmingų išdavų: jie veda į ekonominius krizius ir į nedarbą. O kai del siūlymo imti šį mokesnį in natura šiuo mokesniu apdedamų verslamonių akcijomis, tai, matyti, turto mokesnis laikomas normalinių mokesnių srityje nepriklausomu: jo uždavinys — verslamones pamažu pavesti valstybei, o tuomet nebus ir tuo mokesniu apdedamojo objekto. Tai socialistinių ar greičiau komunistinių eksperimentų sritis, — nors Goldscheidas savo prijautimą bolševikams ir neigia.

Jei gi žiūrėti į šį projektą paprastuoju mokesnių atžvilgiu, tai negalima jame nerasti visos eilės nesusipratimų: nepaisant autoriaus manymo, individualinės verslamonės ir dabar dar labai paplitusios: jas priversti pasidaryt akcinėmis bendrovėmis kas žin ar pavyktų. O tuomet kyla klausimas, kuo būdu jos bus apdėtos turto mokesniu? Toliau, akcinės bendrovės verčiasi įvairiausiais reikalais? Ką gi, versis visais tais reikalais ir valstybė? Goldscheidas griežtai prieštarauja nuomonei, kad valstybė nepasiruošus ir netinka pramonės ir prekybos verslamonei, ir pavyzdžiu rodo Prusijos gelžkelių finansinius pasisekimus. Tuo tarpu kaip tik dabar Vokietijoj pradeda pertvarkyti privatinio ūkio pagrindais tokias valstybines verslamones, k. a. gelžkelius, kalnų pramonę, paštą ir telegrafą. Jis stebisi, kad dabar privatinės verslamonės turi daugiau kredito, nekaip valstybinės. Ar nepareina visa tai ligi tam tikro laipsnio nuo to, kad valstybė buvo užsiėmusi jai nepritinkamais reikalais ir dabar del to turi nuostolių? Ir del to labai galimas daiktas, kad tos didžiūlės pajamos, kurias Goldscheidas žada valstybei iš pramonės ir prekybos verslamonių eksploatacijos, daugumoj atsitikimų pasirodys nuostoliais, kuriais negalima remti jokių biudžetinių skaičiavimų. Tokiomis aplinkybėmis ir visas jo projektas vargu bau yra vertas rimtos finansinės priemonės vardo.

Kaip visa tai būtų, gal nereiktų tiek daug ginčytis del turto apdėjimo, jei tas apdėjimas būtų nuosaikus, kaip jis ir buvo

pirmykščiuose įstatymuose apie papildomą turto apdėjimą (½ pro mille Prūsijoj ir Saksonijoj; Viurtenberge, Bavarijoj ir Oldenburge 1 pro mille).

Mokesnis nuo turto buvo tik pavadinimas, o mokėjimo šaltiniu buvo tas pat pelnas, kuriuo apskaičiuodavo ir pelno mokesnį.

Pastarasis karas pavertė turto mokesnį realiniu: dabar jo negalima sumokėti vien iš pelno, reikia paliesti ir turtas, ir tuo patim griauti pagrindinius mokesnių apdėjimo principus.

Kalbant apie turto mokesnio esmę ar tai kaip apie nominalinį mokesnį, sumokamą iš pelno, kaip pelno apdėjimo papildinį, arba kaip apie realinį, t. y. tikrai mokamą nuo turto, — reikia pakartoti, kad tai asmeninis mokesnis, derinamas su subiekto bendrąja mokėjimo galia, kiek ji pasireiškia jam priklausančio turto visumoje.

Todel dauguma tų pradų, kuriais remiasi pelno mokesnis, tinka ir turtui apdėti.

Visų pirma mokėtojų skaičius turi būti vienodai apibrėžtas: todel juridiniai asmenys neprivalėtų mokėti turto mokesnį tais pat pagrindais, kaip ir pelno. Bet to nevisuomet buvo žiūrima. Saksonijoj, pav., turto mokesnį mokėjo akcinės bendrovės ir komanditinės, paremtos akcijomis, draugijos, Badene — bendrai visi juridiniai asmenys, dažnai net ir viešosios teisės. Tas pat paskutiniu (1922 m. įst.). Vokiečių Imperijos turto mokesniu, ir prieš jį buvusiomis turto apdėjimo rūšimis: Wehrbeitrag, Reichsnotopfer., t. y. mokesniai ne papildamojo, o realiniai turtinio tipo. Šiam reiškiniui pateisinimų galima ieškoti tame, kad aptarticii mokesniai buvo ne pelno apdėjimo papildymas, o savarankiškos rinkliavos, kurių tikslas — apdėti visokias turto rūšis; žinoma, veikė čia ir grynai fiskaliniai samprotavimai, kurie principus stūmė į paskutinę vietą.

Kai del objekto, tai čia mokslininkų pažiūros skiriasi. Pav., Fuistingas kalba, kad turto mokesnis, kaip pelno mok. priedas, privalo liesti tik tokius turtus, kurie duoda arba gali duoti fonduoto pelno. Tuo remdamasis jis išveda, kad turto mokesnio neprivalo mokėti:

1. nuo turto, kuriuo naudojasi savininkas ne pelnui gauti, bet tik savo grynai asmeninėms reikmenims patenkinti — baldų, namų kilnojamo turto, drabužių; nuo turtų, kurie tarnauja mokslo, švietimo, komforto ir pasismaginimo tikslams (bibliotekos, įvairios kolekcijos, instrumentai, prabangos dalykai — karietos, arkliai, šunės ir kit., papuošalai, brangumynai, sporto reikmens, medžioklė ir žvejyba ne verslo tikslais ir pn):

2. nuo daiktų, kurie tarnauja grynai darbui ar profesijai, pav., mokslininkų, valdininkų, dailininkų, gydytojų, advokatų ir kit. mokslo priemonės ir instrumentai;

3. nuo teisių į pajamas, surištų su gavėjo asmenimi, ir todel negalimų parduoti ar užrašyti, pav., teisės gauti pensijas, rentas iki gyvos galvos ir pn., ir

4. nuo daiktų, įeinančių į mokėtojo gaunamo pelno sudėtį — naturaliniai vaisiai, gyvi pinigai, reikalavimų teisės. — nes tai, kas sudaro pelną nuo turto, negali tuo pat metu būti ir turtu.

Heckelis taip pat supranta turto mokesnį, kaip papildomą, bet mano, kad kaip tik todel turto mokesnio vienas uždavinių ir yra papildyti realinio ir pelno apdėjimo spragas ir taip pat apdėti tokius objektus, kurie nepakankamai arba visiškai neapdėti pastaruoju. Todel turto mokesnis gali apimti ir tokias, dažnai brangias, turto dalis, kurios, neduodamos pelno, tarnauja asmeninėms savininko reikmenims patenkinti ir tuom patim yra tikras jų didesnės mokamosios galios pažymys, pav., parkai, vilos, galerejos, kolekcijos, lenktynių arkliai, automobiliai ir t. t. Čia pat priskiriami ir toki turtai, kurie tik laikinai neduoda pelno, pav., sugrąžinti kapitalai, kurie iš naujo dar niekur neįdėti, arba esa apyvartoj, bet laikinai neduodą dividendo akcijos ir pajai.

Ehebergas iš esmės sutinka su pastaraja pažiūra. Jis sako, kad yra svarbių argumentų apdėti turtas, tarnaująs tik asmens reikalams ir laikinai naudoti. Apdedama juk tokios turto dalys, kaip a. parkai, sodai, paties savininko užimti trobesiai, medžioklės laukai. Todel neloginga būtų neapdėti visas kitas turtas, kuris tarnauja asmeniniam naudojimui, tuo labiau, kad būtent pasiturį mokėtojai į tokį labai brangų turtą sudeda žymią savo lėšų dalį, tuo tarpu kai mažiau pasiturį savo lėšų perteklių talpina %% popieriuose arba indėliuose, kurie yra apdedami. Tuo labiau geistina šiuos turtus apdėti, nes šiuo būdu prabangos dalyko aukštesnio apdėjimo mintis kaip tik lengviau įvykinama, negu ypatingais mokesniais nuo prabangos. Gi pastarųjų įkainojimo sunkumai tie pat, kaip įvairios rūšies kapitalo vertės.

Besvarstant šiuos visus skirtingus samprotavimus, reikia pripažinti, kad ir šioj ir kitoj nuomonėj yra teisingų pagrindų. Turto mokesnis, kaip papildomasis pelno mok., turi tarnauti aukštesniam fonduotų pajamų apdėjimui. Todel juo privalo apdėti tokius turtus, kurie ne tik duoda, bet bendrai gali tokį pelną duoti. Priežastis, kad kai kurie jų tokio pelno tuomet neduoda, gali būti ir ta, kad jie laikinai nevartojami, arba ta, kad jie savininko valia paversti tokia turto lytimi, kuri pelno neduoda. Tuistingas irgi neabejoja, kad parkai, sodai, medžioklės laukai, paties savininko gyvenami namai privalo būt apdedami. Bet tuomet kodel atleisti nuo mokėjimo briliantų karoliai, brangūs lenktynių arkliai arba koks kitas panašus turtas, kuris paverstas kita forma galėtų duoti pelno? Čia bus pravartu atsiminti hercogo Wellingtono pavyzdys, kuris didžiulę

pinigų sumą pavertęs beprocentiniu bilietu ir įdėjęs į rėmus pakabino ant sienos, kad nereiktų mokėti pelno mokesnio. Argi neaišku, kad jei būtų buvęs tais laikais turto mokesnis, tai kapitalas rėmeliuose būt buvęs apdėtas?

Matyti, reikalas ne tame: turtas be pelno ne visuomet galima atleisti, o tik tada, kai jis tarnauja plačiai suprantamoms būtinoms mokėtojo reikmenims patenkinti. Čia reikia priskirti paprastą mokėtojo namų įrengimą, priemones ir įrankius jo profesiniam darbui, pav., mokslininko, literato knygynas, gydytojo instrumentai ir t. t. Bet nieku būdu tai, kas yra pažiboš, prabangos ar pramogos dalykas. Čia, žinoma, kyla klausimas, kur bus riba tarp apdedamų ir neapdedamų turtų. Principe ji visiškai aiški, praktikoj — įstatymdavystė galėtų nustatyti paprastesnę, bet vykintojams aiškią liniją, pav., pasakyti, kad namų kilnojamasis turtas ir įrankiai bei mokėtojo asmeninio darbo priemonės neapdedamos. Smulkesnis išskaičiavimas galėtų būt instrukcijose arba būti kiekvieno atskiro atsitikimo aiškinimo objektu.

Del visa kita galima būtų sutikti su Fuistingo formulavimu.

Apdedamuoju turtu turi būti tik grynasis turtas, t. y. atskaičius mokėtojo visas skolas ir kitas prievoles. Jei tos skolos ir prievolės surištos su apdedamojo turto dalimis, tai įkainojant į jas reikia atsižvelgti. Jei turtas yra kieno nors naudojamas ir to naudojimo terminas neaprėžtas, ir todel nežinia ar mokėtojas gyvens iki to termino pabaigos, tai, Fuistingo nuomone, toks turtas nereikia apdėti turto mokesniu. Gi Prūsijos ir kitos įstatymdavystės tenkinasi tik kapitalizuotos naudojimo teisės vertės atskaitymu iš turto vertės. Tai ir teisingiau. Turtas visvien priklauso mokėtojo, nors pelno jam ir neduoda; bendrai imant, toki turtai apdedami. O naudojimo teisė yra tokio turto prievolė.

Neatskaitoma: 1. įstatymais nuo mokesnių atleistų turtų skolos, pav., skolos užsienyj esamų nekilnojamų turtų ir įmonių ir 2. einamosios ūkio skolos, nes jos paprastai padengiamos iš einamųjų pajamų.

Turto kaip ir pelno apdėjime, principiniu atžvilgiu, tam tikro minimumo išskyrimas — visiškai leistinas. Bet nereikia užmiršti, kad nevisuomet smulkus turtas atatinka mažam pelnui: asmuo, turįs mažą turtą, gali gauti didelio pelno iš savo veikimo. Todel apdedamasis minimumas kombinuojamas; pav., Prūsijos įstatymu turtai iki 6000 m. vertės atleidžiami visuomet ir turtai iki 20.000 vertės atleidžiami tada, kai mokėtojo pelnas nedidesnis kaip 900 m., t. y. jei jis atleidžiamas nuo pelno mokesnio. Jei to turto savininkė moteris, privalanti mažamečių šeimos narių išlaikyti, tai atleidžiama nuo mokesnio ir tuomet, kai pelno nedaugiau kaip 1200 m. per metus. Kitose kom-

binacijose leidžiama mokesnį sumažinti: pav., tuo pat įstatymu sumažintas mokesnis imamas nuo turtų vertės ligi 32.000 m., jei jų savininkai visiškai nemokėjo pelno mokesnio arba mokėjo keturiais žemesniais laipsniais.

Jei mokamoji galia sumažėja del šeimos padėties ar del įvairių nelaimingų atsitikimų, tai, kaip ir pelno mokesnyj, leistinos tokios pat lengvenybės ir mokesnio sumažinimas.

Kai del paties mokesnio, tai buvusiuose įstatymuose buvo vartojamas proporcinis apdėjimas, nors jau ir tuomet pasitaikydavo degresijų. Pav., Bavarijos įstatymu buvo pripažinta degresija nuo 65.000 iki 20.000 m., nuo 1‰ iki 0,1‰. Oldenburge pilną mokesnį 1‰ ėmė tik nuo 100.000 m. vertės turto, o mažesniems buvo degresija. Olandijoj 1892 m. įstatymu mokesnio dydis augo nuo $^1/_7$ iki 2 promille. Bet jau naujuose turto mokesniuose nustatoma progresinė, be to laipsninė mokesnių sistema, kuriai principe nereiktų prieštarauti, jei ne tie nepaprastai aukšti mokesniai vienkartiniuose turto mokesniuose pav., Reichsnotopfer — nuo 10% iki 65%, Austrijos mokesnis — nuo 3% iki 65%, Italijos — nuo 4,5% iki 50% ir t. t.).

Buvusiais įstatymais privalomų turto deklaracijų įvesta nebuvo. Manė, kad neapsimoka sunkinti apdėjimo reikalą nauju papildomo mokesnio deklaracijų reikalavimu. Tuo būdu turto vertę nustatydavo fisko organai, be to, įvairiausiais būdais: kapitalams įkainoti kapitalizuodavo iš jų gaunamą pelną; nekilnojamuosius turtus taip pat įkainodavo kapitalizavimu pereitų metų vidutinio pelno arba vidutinėmis, nuo tikrenybės nutolusiomis, pardavimo kainomis. Bet ypatingai sunku buvo įkainoti prekybos — pramonės turtus. Ten, kur buvo teisingai sustatyti inventoriai ir balansai, jais naudojosi, bet be jokio tikrumo, kad jų turto vertės parodymai yra teisingi. Knygose paprastosios pardavimo kainos paprastai nebūdavo, tekdavo naudotis užsakomomis atskirų turto dalių kainomis, žiūrint įvykusių atmainų, ypatingai nurašymų. Ten gi, kur nebuvo tiksliai vedamų sąskaitybos knygų, įkainoti buvo visai negalima.

Todel ir turto mokesniuose priėjo privalomų deklaracijų sistemą. Principe tai teisinga. Nesunku įsivaizduoti, ką tikra gali duoti tokios deklaracijos, kur gal būti žinių tik apie turto sudėtį, bet nieku būdu ne apie apdedamojo turto vertę: turto vertės parodymai yra tiek subjektingi, kad jais net naudotis negalima, ir todel noroms-nenoroms teks griebtis įkainojimų ex officio, kur iš esmės bus tik menamosios vertės nustatymai.

Dabarties turto apdėjimo tėvyne reikia pripažinti Vokietija, kur jis labiausiai išsivystė, nors anksčiau turto mokesniai buvo randami ir kitose šalyse.

Pirmąjį pavyzdį turto mokesnio, kaip pelno mokesnio papildymą, davė 1893 m. Prūsija. Šiuo mokesniu buvo apdedami tik fiziniai asmens tose pat ribose, kaip ir pelno mokesniu. Objektu buvo visas kilnoja-

masis ir nekilnojamasis turtas, atskaičius mokėtojų skolas. Baldai, namų rakandai ir kiti kilnojamieji daiktai, sudarą nekilnojamojo turto dalis arba įmonių pagrindinį ir apyvartos kapitalus, — iš apdedamojo turto sudėties buvo atskaitomi. Turto vertė buvo nustatoma paprasta jo rinkos kaina; žemės sklypai, naudojami žemės ir miškų ūkiams, buvo įkainojami jų vidutiniu 1 metų pelnu, daugintu 25, t. y. kapitalizuotu 4%. Nuo mokesnio liuosi buvo turtai iki 6000 m. vertės, bet jei savininko metinis pelnas buvo nedidesnis kaip 900 m., tai nuo mokesnio liuosi buvo turtai iki 20.000 m.; jeigu mokėtojais buvo moterys, turinčios mažamečių našlaičių ir nedarbingų laikyti, tai jų turtas iki 20.000 m. vertės buvo atleidžiamas, jei metinio pelno būdavo iki 1200 m. Kitais atvejais, kai pasitaikydavo nedidelis turtas ir nedidelis pelnas, mokesnį mažindavo. Turto mokesnis buvo apskaičiuojamas klasėmis ½ promilio nuo žemiausios turto vertės kiekvienoje klasėje, t. y. nuo 6—8000 m. — 3 mark., nuo 8—10.000 m. — 4 markės, nuo 20—22.000 m. — 10 markių, nuo 24—28.000 m. — 12 markių ir t.t. Bendroji mokesnio suma buvo nustatyta 35 mil. mark., bet kadangi imant tik 0,5 promilius išrinkdavo 50% mažiau, tai imdavo 0,526 promilių. 1909 m. finansiniai reikalai privertė pakelti tą mokesnio dydį 25%, o 1916 m. dar 50%.

Mokesnį nustatydavo trims metams pirmyn ir privalomų turto deklaracijų nereikalavo.

Prūsijos pavyzdžiu beveik visose Vokietijos valstybėse įvedė pelno papildomąjį turto mokesnį. Saksonijoj ir Badene šiuo mokesniu apdėjo ir prekybos ir pramonės bendroves. Bet Saksonijoj nuo jo atleisti buvo žemės sklypai ir trobesiai, nes jie apdedami kitokiais mokesniais. Atleidžiamasis minimumas Saksonijoj — 12.000 m., o jei pelnas buvo ne didesnis kaip 950 m., — tai 20.000 m.; Bavarijoj ir Viurtenberge — 20.000 m., ir pastarajame iki 50.000 m., jei pelno gaudavo mažiau kaip 2.000 m. Kaip jau žinome, mokesnio dydis buvo nuo ½ iki 1 promilio, kai kada pritaikant degresiją.

Turto apdėjimas šitose formose išsilaikė beveik iki didžiojo Europos karo. Prieš pat tą karą 1913 metais prireikė Vokiečių Imperijai žymiai sustiprinti karo pajėgas. Tam reikalui nustatė 1 milijardo markių sumą, kad sustiprinti taikos meto armiją, sudaryti naujas kariuomenės dalis ir paruošti karo medžiagą ir t.t. Vietoj naujų paskolų, buvo nutarta įvesti stambų vienkartinį mokesnį karo reikalams — Wehrbeitrag. Šiuo mokesniu apdėjo visus kilnojamus ir nekilnojamus turtus, atskaičius skolas, taip pat gyvus pinigus ir kitas sumas, reikalingas mokėtojui 3 mėnesius gyventi ir kit. Baldus ir namų rakandus prie turto nepriskirdavo. Įkainojimas atliktas sulig turto stoviu 1913 m. gruodžio 31 dienai arba paskutinių operacinių metų gale. Pagrindu paimta paprastoji pardavimo kaina, bet žemei ir trobesiams — jų paprastas pelningumas, daugintas 25 (kapitalizacija 4%); vertingiems popieriams — jų biržos kursas, gi nekotiruojamiems popieriams — jų parduodamoji vertė; reikalavimo teisėms ir skoloms — jų nominalinė vertė; o naudojimosi teisėms ir išmokėjimams nustatytu laiku paimta pagrindu jų visuma, o išmokėjimams nuolatiniams — metinio išmokėjimo suma, padauginta 25, o neuustatytu terminu — daugint 12½; galop, rentų iki gyvos galvos arba naudojimųsi vertė buvo nusakoma asmens amžiumi, kuriam mirus išnykdavo teisė gauti tuos išmokėjimus. Nuo mokesnio liuosi turtai iki 10.000 m. vertės, o jei pelnas jų nedidesnis kaip 2000 m. — tai iki 50.000 m.; gaunant pelno nuo 2.000—4.000 m. — iki 30.000 m. vertės.

Mokesnio subjektai nustatyti maž daug tose pat ribose, kaip pelno mokesniui; apdedamos buvo taip pat vietinės akcinės bendrovės ir komanditinės, akcijomis paremtos, draugovės — sulig jų apyskaitose parodytais rezervų fondais ir kai kuriais kitais pelno atskaitymais; užsienio bendrovės buvo apdėtos sulig Vokietijoj esamo jų nekilnojamo ir verslo turto verte. Bet tos bendrovės, kurios duodavo mažiau kaip 3% dividento, o jų akcijų kursas neviršijo 80% už jas sumokėto kapitalo sumos, nuo

mokesnio buvo atleistos. Vedusiųjų turtas buvo apdedamas iš vieno. Nuo pirmųjų 50.000 m. ėmė 0,15%, nuo sekančių 50.000 m. — 0,35%, nuo sekančių 100.000 m. — 0,5% ir nuo turto virš 5 milijonų markių — pasiekdavo 1,5%. Tuo būdu apdėjimas ėjo laipsniais. Prie turto mokesnio dar prijungė pelno rinkliava, kurią ėmė tik iš fizinių asmenų. Šios rinkliavos neapdedamasis minimumas buvo 5.000 m., o jei nuo mokėtojo turto buvo imamas turto mokesnis, iš pelno atskaitydavo šito turto 5% vertę. Mokesnis augo taip pat laipsniais: iki 10.000 m. — 1%, nuo sekančių 5.000 m. — 1,2%; nuo kitų 5.000 m. — 1,4% ir t.t. iki 8% nuo pajamų virš 500.000 m.

Lengvenybių del šeimos padėties teikdavo turtui iki 100.000 m. ir pelnui iki 10.000 m. — po 5% kiekvienam virš dviejų mažamečiui vaikui, o mokėtojams, kurių kare ar laivyne dalyvavo daugiau kaip du sūnūs 1914—16 m. — 10%, jei jų turtas nedidesnis kaip 200.000 m., o pelnas 20.000 m.

Deklaracijos buvo privalomos valdytojams turto nuo 20.000 m. ir daugiau vertės, o jei gaunama daugiau kaip 4.000 m. pelno, tai jau turtui nuo 10.000 m. vertės.

Mokesnis reikėjo sumokėti per tris metus 1914—1916 m. Jei tuo laiku turto vertė sumažėjo daugiau kaip 40%, tai, mokėtojui prašant, įnašus sekantiems mokėjimams sumažindavo.

Karas pasibaigė. Kartu su juo, kaip jau žinome iš istorinės mokesnių apžvalgos, išaugo milžiniškos skolos, apie kokias seniau net galvoti nebuvo galima. Metinis %%-ių ir skolų išmokesnis, sudaręs 12½ milijardų m. Vokietijoj, 2½ kartų perviršijo kapitalinės skolos sumą taikos metu. Ilgą laiką mokėti kasmet tokia suma atrodė visai negalima. Pripažino, kad geriau bus ieškoti kokių didvyriškų priemonių bent pačią skolą sumažinti. Jokių precedentų nebuvo, bet panašiose aplinkybėse apie tai galvojo nekartą. 1872 m. Prancūzijos tautos susirinkimui buvo pasiūlytas didelės turto rinkliavos projektas: jos dydis turėjo būti 3½—5%. Po ilgų debatų tą projektą atmetė. Ypatingai jam priešinosi Leroy-Beaulieu praktikos ir teorijos samprotavimais. Dar anksčiau Anglijoj, del Ispanijos sosto karo metu, Hutsheson siūlė 10% mokesnį nuo visokio turto kainos, kad vienu kart padengti valstybinę skolą, išaugusią tais laikais iki 55 mil. sv. st. Tikrieji skolininkai, kalbėjo jis, yra mokesnių mokėtojai, kurie ir gali sutikti išsiskirstyti tą skolą padengti tarp savęs. Tam priešinosi Hume (1742 m.), nurodydamas, kad darbo žmonės, savojo turto neturėdami, galėtų mokėti tai skolai padengti tik mokesniais nuo vartojimo. Antra, piniginis turtas ir prekybos kapitalai nesunku užslėpti, ir todel, galų gale, visas sunkumas teks nekilnojamiems turtams. Ricardo, atvirkščiai, vedinas pačiu paprasčiausiu samprotavimu, tvirtino, kad jei kas turi 10.000 sv. st., duodančių 500 sv. st. pelno, tai iš tikrųjų jis turi 8.000 sv. st., jei jam reikia mokėti 100 sv. st. procentams, ir tokiam asmeniui visiškai visvien, ar kasmet mokėti po 100 sv st., ar iš kart paaukoti 2.000 sv. st. O pirkikų parduodamiems turtams, kad sumokėti mokesnį, atsiras valstybės kreditorių tarpe tokių, kurie, gavę kapitalo už paskolintas sumas, stengsis jį kur nors įdėti.

Šis jo samprotavimas turi vieną žymią paklaidą: mokėtojas, kasmet sumokėdamas po 100 sv. st., 2.000 sv. st. kapitalo nesumažina, kuris, po tam tikro laiko, reikalingo padengti visai skolai nuolatiniais įnašais, vėl jam atneša 100 sv. st. O tuo tarpu, jei sumokės iš karto 2.000 sv. st., tai jų nustoja visam amžiui, ir to 100 sv. st. niekuomet jis negaus. Be to, jei bendroji tautos turto suma nesumažės, kai padengimo objektu bus vidaus paskola, tai, padengiant užsienio paskolą, sumažės ir tautos turtas ir tautos pelnas, o kartu su tuo ir tolimesnių mokesnių šaltinis. Paskui, tokio mokesnio negalima sumokėti gyvais pinigais: teks daug parduoti nekilnojamo ir kilnojamo turto dalių. Nesunku sau įsivaizduoti, kaip nuo to sumažės įvairių įmonių apyvartos kapitalas ir žemės ūkio plotai bei inventorius; nuo to, be abejo, atsiras kliūčių tiems ūkiams ir įmonėms tvarkyti. Nereikia dar užmiršti, kaip nuo visa to pradės svyruoti rinkos kainos. Nuo to atatinkamai turės sumažėti tiesioginių ir netiesioginių mokesnių pajamos, jau nekalbant apie tai, kad tokį didelį turto mokesnį vengs mokėti ir stengsis išsisukti, o su tuo kad ir geriausia fisko organizacija nebeįstengs kovoti. O svarbiausia — šalyj karo susilpnytomis ekonominėmis jėgomis reikia imtis visokeriopų priemonių paskatinti gamybos energiją ir taupumas. Štai kodel, jei milžiniški pokariniai turto mokesniai dar galutinai nesuardė gerbuvio tų šalių, kur jie buvo imami, tai tik del tų mokesnių vengimo arba popierinių pinigų kainos kritimo; del to nuskirtieji mokesniai per trumpą laiką keletą kartų automatiškai sumažėja; tai gal ir bus tikriausias dalykas.

Kaip ten visa kas būtų buvę, 1919 m. toks mokesnis buvo įvestas Vokietijoj vardu Reichsnotopfer, t. y. būtino reikalo auka.

Jis sudarytas paprastai, ir apie tai čia nekalbėsime. Turto sudėties ir vertės nusakymo terminas — 1919 m. gruodžio 31 d. Jau šitame pasireiškia naujas neteisingumas: visi tie asmens, kurie įgijo ar padidino savo turtą po to termino, nuo mokesnio liuosi. Apdedama ta turto dalis, kuri viršija 5.000 m.; vedusiems tas minimumas pakeltas dar 5.000 m.; jei mokėtojas turi du ar daugiau vaikų, tai antram ir kiekvienam sekančiam vaikui dar atskaitoma po 5.000 m.; be to, šiuo atveju ta turto dalis, kuri po visų atskaitymų sudaro 50.000 m. sandaugą vaikų skaičiumi, apdedama tik 10%, o bendras tarifas taikomas tik likusiam turtui. Tas tarifas eina laipsniais — nuo pirmųjų pilnų ar pradėtų 50.000 m. — 10%; nuo antrųjų 50.000 m. — 12 %, nuo sekančių 100.000 m. — 15% ir nuo paskutiniojo laipsnio — 65%. Tuo būdu nevedusiam, gaunančiam 6.000 m. pelno, atskaičius 5.000 m., tenka mokėti 100 m. arba 1,66%, gaunančiam 10.000 m. pelno — 500 m. arba 5%; 50.000 m. pelno — 4.500 m. — 9%, nuo 500.000 m. pelno 89.750 m. — 17,95%, 10.000.000 m. pelno — 5.417.750 m. — 54,18%, niekuomet 65% nepasiekiant.

Nuo bendrovių ir kitų juridinių asmenų — 10%.

Mažesniems turtams teikiamos sekančios lengvenybės: jei mokėtojo turtas nedidesnis kaip 150.000 m. ir jei jis neturi teisės gauti pensiją ar kokią kitą pašalpą, iš pirmųjų 50.000 gali atskaityti ¼, turėdami

45—60 m. amžiaus, o senesni — ½. Iš sekančių 50.000 m. atskaitoma ⅓—¼. Turintieji nedidesnį kaip 100.000 m. turtą, duodantį 5.000 m. pelno, gali prašyti visiškai arba bent iš dalies sustabdyti mokesnio ėmimą be procentų, jei to mokesnio sumokėjimas grestų pavojumi jų namų ūkiui. Išimtinais atsitikimais ši lengvenybė gali būti teikiama asmenims su didesniu turtu ir pelnu. Bet jau tuomet minėtos išimtys iš turto vertės nedaromos.

Asmens, turį turtą virš 5.000 m. vertės, duoda privalomas deklaracijas. Mokesniui sumokėti duodama pasirinkti du būdu: galima sumokėti visa iš karto arba dalimis. Įnešant visa iš karto, teikiama ypatingų palengvinimų: pirma, tam tikro (4—8%) procento nuolaida, antra — sumokant priimama valstybės iždo paskolų lakštai iš dalies sulig jų nominaline verte, iš dalies Finansų Ministerio nustatytu kursu. Pradedant 1920 m. sausio 1 d., prie nesumokėto mokesnio sumos dar pridedamų metiniai 5%. Mokesnis mokėti galima gyvais pinigais arba kitomis brangenybėmis. Tuo tikslu sumanyta įsteigti ypatinga įstaiga, kuri turės valdyti ir realizuoti tas brangenybes. Priimant kokią brangenybę, iš mokėtojo atskaitoma atatinkama mokesnio dalis ir perkeliama atsakomybė minėtai įstaigai. Mokesnis galima sumokėti padengiamąja renta po 6½% metams. Ši renta galima mokėti metų ketvirčiais, pusmečiais arba metais. Tai mokesnio daliai, kuri tenka žemės turtui, renta gali būti sumažinta iki 5,5% (45 metų), bet tik įtraukus ją į žemės knygą, kaip jos daiktinę prievolę. Rentos sumokėjimo laido galima reikalauti tik tuomet, kai keletą kartų buvo mokama netvarkingai arba kai teisingas rentos mokėjimas daros abejotinu dėl mokėtojo turto lėšų ar asmeninių kokių priežasčių. Laido galima reikalauti ir sustabdytam mokesniui.

Iš šio mokesnio tikėjosi gauti 45 milijardus markių, paskirtų valstybės skolai padengti; metinė renta turėjo sudaryti 2¼ milijardo. Bet iš to nieko neišėjo, nes tik 1919 m. deficitas pasiekė 65,6 milijardo markių. Todel 1920 m. gruodžio mėn. išleido įstatymą apie pagreitintą Reichsnotopfer'o ėmimą. Šiuo įstatymu, mokesnio dalis, nedidesnė 10% apdedamojo turto vertės ir nemažesnė ¼ viso mokesnio, lygiomis dalimis privalo būti sumokėta 1921 m. kovo mėn. 1 d. ir lapkričio 1 d. Kas daugiau kaip ¼ mokesnio iki 10% turto vertės — privaloma sumokėti iki 1922 m. gegužės m. 1 dienos. Mokesnis neimamas pagreitintai tik tada, jei mokėtojas įrodys, kad toks ėmimas rimtai pakenks jo ūkiui, nustos kapitalo tolimesnei gamybai ir pakenks jo šeimai laikyti.

Visos šitos priemonės maža tą reikalą palengvino: mokesnis buvo perdaug nepakeliamas. Tai supratę pradėjo jį reformuoti iš pat pagrindų. Reichsnotopfer, išskyrus tą dalį, kuri reikėjo sumokėti pagreitintai, buvo panaikintas 1922 m. balandžio 8 d. įstatymu ir pakeistas daug švelnesniu Imperijos turto mokesniu.

Šiuo įstatymu subjektinė mokėjimo prievolė apibrėžta taip pat kaip įstatymu apie pelno mokesnį, o juridiniams asmenims — įstatymu apie mokesnį nuo korporacijų. Vokietijos piliečiai turi sumokėti tą mokesnį nuo viso jų turto, svetimšaliai — taip pat, išskyrus užsienyj esamus jų nekilnojamus turtus ir įmones; o juridiniai asmenys — irgi nuo viso jų turto, išskyrus tuos, nuo kurių moka tą mokesnį kitas koks mokėtojas. Nuo mokesnio atleista Imperija, atskiros Vokietijos valstybės, savivaldybių organai ir jų įmonės, aukštosios mokslo įstaigos ir kitos visuomeninės įstaigos, bažnyčios ir tikybinės bendruomenės, Imperijos bankas, valstybiniai bankai, taupomosios kasos ir kit., valstybinio draudimo įstaigos, pensijų, našlių, laidotuvių ir kitos panašios šelpimosi kasos, politinės sąjungos ir ekonominiai bei profesiniai junginiai be pelno tikslo.

Apdėjimo objektas — tai visas kilnojamasis ir nekilnojamasis turtas, verslo turtas, jo skaičiuje santaupos, skirtos vėl parduoti, ir bendrai visas kitoks turtas, kuriuo suprantama procentinės ir neprocentinės

įvairios reikalavimo teisės: akcijos, pajai, pinigai, brangieji metalai, akmenys, žemčiūgai; savarankiškos teisės; teisių, gauti rentą, kapitalinė vertė ir pn.; iš gyvybės kapitalų ir pajamų draudimo kylančios teisės, kuriom dar nepriėjo terminas, išskyrus darbininkų ir tarnautojų draudimą, daiktai, padaryti iš brangiųjų metalų, papuošalai, prabangos daiktai, kurių įgijimo vertė nemažesnė kaip 10.000 m. kiekvienam tam daiktui; dailės kūriniai ir kolekcijos, įgytos po 1914 m. liepos mėn. 31 d. (t. y. po karo paskelbimo), ne mažiau kaip 20.000 m. už kiekvieną atskirą daiktą ir 200.000 m. už keletą panašių arba sujungtų daiktų, jei tai nėra kūriniai dar gyvenančių ar prieš 15 m. mirusių vokiečių dailininkų.

Iš apdedamojo turto išskiriama: valstybinių Imperijos draudimu paremtos teisės, teisės gauti našlių, našlaičių ir kitokias pensijas; teisės gauti atlyginimą už buvusį darbą ar karinę, pilietinę ir kit. tarnybą; paskui, paprastas namų kilnojamasis turtas; sumos, skirtos visuomeninio labo tikslams, teisės apsidraudimo nuo dalinio ar visiško darbingumo nustojimo del ligos ar kūno sužalojimo; vienkartiniai atlyginimai Imperijos draudimo arba pensijomis aprūpinimo įstatymais einant, taip pat kai kurios pretenzijos sąryšyj su Versalės sutartimi ir kitokiomis karo išdavomis.

Apdedamas tik grynasis turtas, t. y. atskaičius skolas, pinigų sumą, reikalingą 3 mėn. ūkiui, taip pat prievolių vertę, kurias pildyti turi mokėtojas iš savo turto. Prie skolų sumų priskiriami mokesniai nuo turto priaugimo ir iš anksto sumokėtos sumos pelno mokesnio sąskaiton. Iš juridinių asmenų turto, be to, kad išvengt dvigubo apdėjimo, atskaitomos apmokėto pagrindinio kapitalo sumos; sumos, atidėtos išimtinai visuomenės naudos ir labdarybės tikslams, o draudimo įmonėse — premijų likučiai ir rezervai, kurie tur būt išmokėti kaip dividendas apsidraudusiems.

Turto įkainojimas atliekamas bendrais pagrindais, t. y. jų paprastąja pardavimo verte arba nekilnojamiems turtams vidutinio 5% pelno kapitalizacija (pelnas padauginus 20 kartų), be to, imamas pastariesiems 3 metams. Verslų turtui vietoj įgijimo ar užpirkimo vertės imama domėn ir aukščiausioji kaina, jei tik ji paaiškėja iš reikalo aplinkybių, — abiem atvėjais 20% sumažinta. Vertingiėji popieriai įkainojami pastarųjų 3 metų vidutinėmis kurso kainomis, žiūrint jų pelningumo.

Apdedamojo turto vertė nustatoma 3 metams sulig jo stoviu 1922 m. gruodžio m. 31 dienai. Žmonos turtas įkainojamas kartu su vyro turtu, jei tik jie gyvena ne atskirai.

Mokesnis sudėtas iš dviejų dalių: nuolatinis mokesnis, kuris reikia sumokėti iš pelno, ir laikinis 15 metų priedas, sumokamas jau iš turto, įvestas vietoj panaikinto Reichsnotopfer'o. Abi šio mokesnio dalys pradėtos imti nuo 1923 m. sausio mėn. 1 d.

Nuolatinis mokesnis skirstomas fiziniams ir juridiniams asmenims. Pirmieji laipsnių sistema kasmet sumoka nuo pirmųjų 250.000 m. — 1 pro mille, nuo antrųjų 250.000 m. — 1½ pro mille ir t. t. nuolat augant iki 10% sumoms virš 10 milijonų markių. Apdedami tik turtai arba jų dalys vertės nuo 100.000 m. ir daugiau.

Juridiniai asmenys moka vienodai po 1½ pro mille. Laikinasis papildomas mokesnis fiziniams asmenims sudaro 100% nuolatinio mokesnio nuo turtų iki 250.000 m., nuo sekančių 250.000 m. — 150% ir nuo didesniųjų sumų — 200%.

Papildomasis mokesnis juridiniams asmenims — 150% nuolatinio mokesnio sumos (nukritus markei 1923 m. šis tarifas atatinkamai pakeistas).

Jei turto vertė nedidesnė kaip 500.000 m. ir mokėtojas turi du ar daugiau mažamečių vaikų, tai iš mokesnio sumos kiekvienam vaikui atskaitoma po 100 m. Mokėtojai virš 60 m. arba nedarbingi, jei jų turtas susideda imtinai tik iš reikalavimo teisių ir yra nedidesnis

kaip 500.000 m., o pelnas, kuris reiktų apdėti, nedidesnis kaip 20.000 m. — nuo mokesnio atleidžiami. Priežastys, mažinančios mokėjimo galią (daug vaikų, nepasiturinčių šeimos narių išlaikymas, liga, kūno sužalojimai, didelis įsiskolinimas ir nelaimingi atsitikimai) vertinamos šaip: jei mokėtojo turto vertė nedidesnė kaip 200.000 m., tai nuo mokesnio atleidžiama visiškai, o jei ta vertė nuo 200—500.000 m., tai mokesnis mažinamas pusiau. Jei tų trijų metų laike, kuriam nustatytas mokesnis, turto vertė sumažės ne mažiau kaip ¼, tai gali būt atatinkamai sumažintas mokesnis.

1924 m. išleistas laikinis įstatymas, pakeičiąs kai kuriuos kalbėtuosius Vokietijos turto mokesnio nuostatus. Svarbiausiai — pakeistos įkainojimo taisyklės, mokesnio dydis ir apdėjimo išimtys. Šiuo įstatymu, visi įkainojimai ir mokesniai turi būti reiškiami aukso markėmis. Apdedamojo turto stovis imamas 1923 m. gruodžio mėn. 31 dienai. Žemėms įkainoti imama jų vertė, nustatyta Wehrbeitrag'o mokesniui; įmonėms — jų pagrindinis kapitalas 1913 m. galo verte; santaupos — 1923 m. gruodžio 31 d. verte. Vietinių prekybos ir pramonės bendrovių turto vertė neprivalo būti žemesnė už pajų ir išduotų pasižadėjimų parduodamąją vertę. Procentiniai popieriai įkainojami arba specialiniu kursu, nustatytu jų mokesniui, arba jų parduodamąja verte 1923 m. gruodžio m. 31 d. ir t.t. Naujuoju tarifu mokesnis — 5‰ ir fiziniams ir juridinams asmenims; bet jei turtas mažesnis už 25.000 auks. m., tai mažinamas iki 3‰, o jei turto vertė nuo 25.000 — 50.000 auks. m., tai tik iki 4‰. Ypatingas 15 metų mokesnio priedas 1924 metams nustatytas turtams nuo 100.000 iki 500.000 auks. m. — 20% nuolatinio mokesnio, nuo 500.000 iki 2.000.000 auks. m. — 30%, nuo 2.000.000 iki 5.000.000 auks. m. — 40% ir virš 5.000.000 auks. m. — 50%. Turtai mažesnės kaip 5.000 auks. m. vertės nuo mokesnio atleidžiami. Kitokių išimčių skaitmenys atatinkamai perrašyti aukso markėmis.

Panaikinus Reichsnotopfer ir įvedus šį mokesnį, bet gi prievolė sumokėti pagreitintai ¼ Reichsnotopfer'o, kaip anksčiau buvo sakyta, palikta (taip pat iki 10% turto vertės), ta mokesnio dalis pakelta iki 40% turtams vertės virš 1.027.000 m.; įmokėjimo terminais buvo skirta 1922 m. gegužės m. 1 d. ir lapkričio m. 1 d. Įvairios rūšies prekybos bendrovės, be to, dar turi tais pat terminais sumokėti ½ sumos Notopfer'o; išimtinai yra tik valstybės prižiūrimi ypotekos bankai, ir bankai išduodą paskolas, įkeičiant ypatingais įkaitų lakštais laivus. Dar nesumokėtoji tų sumų dalis galima iš dalies ar visiškai pertraukti mokėti, neimant procentų, jei mokėtojo turtas yra daugiausiai kilnojamasis ir vertas nedaugiau kaip 2 milijonų markių. Mokesnis atidėti galima ir tais atsitikimais, kai mokėjimas gręsia mokėtojo ūkio stoviui, atima iš jo būtiną gamybai kapitalą ar kreditą arba kenkia jo šeimai laikyti. Kas sumokėjo virš tos sumos, kuri reikėjo išrinkti skubotai, gali gauti permokėtą sumą atgal.

Turto apdėjimas nuolatiniu mokesniu yra Olandijoj, Šveicarijoj ir Šiaurės Amerikos Jungtinėse Valstybėse: nepaprastu mokesniu buvo įvestas Austrijoj, Italijoj ir Rusijoj.

Olandijoj turto mokesnis buvo ketvirtasis mokesnių sistemoj, susidedančioj iš žemės, asmeninio ir verslo mokesnių, prie kurių 1893 m. prijungė ir pelno mokesnį. Turto mokesniu apdedamas kiekvieno šalyje gyvenančio asmens turtas. Nekilnojamieji turtai, užstatyti ir neužstatyti, įkainojimi dauginant 20 kartų jų apdedamąjį pelną arba, mokėtojui norint, parduodamąja kaina. Vertingieji popieriai įkainojami jų biržos verte, ypotekos skolos ir kitokios reikalavimo teisės — nominaline suma. Laivai, treškcutai su visomis reikmenimis, mašinos ir instrumentai fabrikuose ir dirbtuvėse, arkliai ir visokios rūšies vežimai, gyvuliai, žemės ūkio padargai, prekybos atsargos ir visi kiti daiktai įkainuojami jų rinkos verte, žiūrint jų paskyrimo. Nuo mokesnio atleidžiami: baldai,

drabužiai, maistas, mokslo ir dailės daiktai, aukso ir sidabro dirbiniai, skirtieji privatiniam naudojimui, gyvybės draudimo polisai, rentų ir pensijų iki gyvos galvos kapitalinė vertė, dvarai, pavesti kitiems asmenims naudoti, įplaukų, kurių mokėjimo terminas dar neatėjo, vertė, algos ir kit. Iš turto vertės atskaitomos skolos ir kitokio turto dalių prievolės, 20 kartų padauginta mokėtojo išmokamų įvairių rentų ir pensijų suma, gyvenimo, buto ir kitų patarnavimų, kuriuos parūpinti turi mokėtojas, vertė. Turtai iki 13.000 flor. vertės nuo mokesnio atleisti.

Mokesnis progresinis, pradedant $^1/_2$ promille nuo turtų 13.000 flor. vertės iki 2 promile nuo turtų virš 200.000 flor. vertės. Deklaracijos apie turtą duodamos, bet mokesnių inspektorius gali ir savarankiškai įkainoti.

Šveicarijos kantonuose turto mokesniai paveldėti iš senųjų laikų ir sudaro apdėjimo pagrindą; su juo įvairiomis kombinacijomis sujungtas pelno mokesnis. Bazelio mieste, pav., visas turtas apdedamas turto mokesniu, o visos pajamos (fonduotos ir nefonduotos) — pelno; Bazelio apskrityj nuo pelno mokesnio atleisti piniginių kapitalų procentai.

Kitų kantonų daugumoj žiūrima to principo, kad kiekvienas apdėjimo objektas būtų tik viena mokesnio rūšimi apdėtas — turto ar pelno mok. Čia gaunama įvairiausių kombinacijų. Esant mišriam pelnui, kad atskirti turtui tenkančią pelno dalį, apdedant pelno mokesniu atskaito 4—5% to pelno. Berne turto mokesniu apdedama žemė ir ypoteka laiduoti kapitalai, tuo tarpu kai kiti paskolų kapitalai, algos, pramonė ir prekyba yra apdedama pelno mokesniu. Pensijos ir rentos vieruose kantonuose apdedamos pelno, kituose turto mokesniais, dauginan: tas pajamas 20 kartų ir t.t., ir t.t.

Amerikos Jungtinėse Valstybėse, jų daugumoj, svarbiausia apdėjimo rūšimi yra turto mokesniai. Dauguma jų sukurti New Yorko pavyzdžiu. Ten jis buvo įvestas dar 17 amž. Šiuo mokesniu apdedami visi tos valstybės kilnojamieji ir nekiln. turtai, ir jį moka vis. fiziniai ir juridiniai asmenys. Mokėtojų sąrašams sustatyti, turtams išaiškinti ir įkainoti yra atskiri taksatoriai — renkami prisiekusieji arba vyriausybės skiriami. Deklaracijos neprivalomos. Bet asmeninis, priesaika patvirtintas, parodymas laikomas tikru. Bažnyčių, mokyklų, labdarybės įstaigų, dvasininkų turtai iki 1500 dol., taip pat namų padargai ir ūkio negyvasis inventorius, negalimas viešai parduoti, nuo 100 iki 1.000 dol. nuo mokesnių atleidžiama. Įkainojimą atsiunčia mokėtojui 20-čiai dienų peržiūrėti, ir jis gali jį apskųsti paskutinėje instancijoj, teismui. Grovystėse aukštieji mokesnių organai tarp atskirų bendruomenių išlygina mokesnio sumas, o valstybinė komisija — tarp grovysčių. Bet tas išlyginimas atliekamas gan šiurkščiai: bendroji mokesnio suma nemažinama, kas sumažinama vieniems, uždedama kitiems. Bendrai imant, įkainojama labai žemomis kainomis, ypatingai kilnojamąjį turtą; įkainojimas pastaruoju dešimtmečiu dar nukrito, ir 80-ųjų metų gale sudarė viso ¾ nekilnojamųjų turtų vertės, iš dalies gal del to, kad atskirų valstybių ir bendruomenių junginių obligacijos ir kai kurie kiti kapitalai nuo mokesnio atleidžiami. Skolos ir kitokios turto prievolės iš turto vertės atskaitomos.

Mokesniai — proporcingi, kaip tam tikras pro mille skaičius. Iš čia jų pavadinimas — Mill Tax.

Bendrai kilnojamasis turtas, palyginti su nekilnojamuoju, apdėtas labai mažai. Sunkiausias mokesnis tenka žemės nuosavybė. 1902 m. bendra turto mokesnio suma visose valstybėse buvo 2668 mil. dol., 1910 m. — 375,9 mil. dol.

Kai del nepaprastų turto mokesnių del pastarojo karo, tai, be Vokietijos, jie buvo įvesti dar Austrijoj ir Italijoj, o taip pat Čekoslovakijoj, kur jie turėjo specialinio uždavinio — pataisyti pinigų apyvartą.

Austrijoj 1920 m. įstatymu įvestojo mokesnio tikslas — pakelti pinigų vertę, sumažinant banknotų apyvartą, sumokėti dalį karo skolų ir įsigyti lėšų svetimai valiutai pirkti. Apdėjimo objektas — grynas turtas, vadinasi — turtas, atskaičius skolas, kitas prievoles. Apdedamas visas kilnojamasis ir nekiln. turtas, neišskiriant papuošalų ir brangenybių, dailės, senovės kūrinių, prabangos daiktų, kolekcijų ir pn. Neapdedamos kapitalų draudimo sumos iki 5000 kr. ir pajamos —iki 250 kr. metams, socialinio draudimo įstatymais numatytos draudimo sumos, tarnybinės rentos, kurių mokėjimo terminas dar neatėjo, rentos, išmokamos pensijų, našlių ir našlaičių ir pn. kasų, daiktai, tarnaują tiesioginiai pamaldų reikalams, namų kilnojamasis turtas, senovės ir dailės kūriniai, teikiami viešai naudotis. Mokesnį moka Austrijos piliečiai, asmenys, nuolat gyveną Austrijoj, ten veikią juridiniai asmens, Austrijos piliečiai išvykę iš Austrijos ne vėliau kaip 1913 m. sausio m. 1 d. užsiimti kokiu verslu ir neturį Austrijoj gyvenamosios vietos, mokesnio nemoka.

Mokesnį privalo mokėti taip pat svetimšaliai, nuolat gyveną ar būvą Austrijoj 5 metus, o kiti — saryšyj su Austrijos teritorijoj esamu turtu. Valstybė, provincijos (Länder), apygardos ir bendruomenės, bažnyčios ir įstatymu leistos tikybinės bendrovės, jų turto, tarnaujančio bažnyčios reikalams, atžvilgiu, profesinės atstovybės, socialinio draudimo įstaigos, susišelpimo, pensijų, laidotuvių, ligonių kasu ir pn. sąjungų taupomosios kasos, Raifeiseno kasos, vartotojų statybos ir butų bendrovės, jei jos skiriamos viešajai naudai, gaisrininkų įstaigos ir kit. nuo mokesnio atleidžiamos. Fiziniai asmenys nuo mokesnio atleidžiami, jei jų grynasis turtas nedidesnis kaip 30.000 kronų vertės. Šis minimumas pakeliamas dar 30.000 kr. žmonai, jei ji gyvena kartu su mokėtoju, ir 50.000 kr., jei žmona senesnė kaip 60 metų arba nedarbinga, be to, kiekvienam vaikui po 15.000 kr.

Bendrai nuo mokesnio visiškai atleidžiami mokėtojai, jei vyresni 60 m. arba nedarbingi; atleidžiami karo invalidai, jei jie nustojo 75% savo darbingumo, su ta sąlyga, jei jų turtas kalbėtąsias sumas viršija nedaugiau kaip 35.000 kr. Juridiniai asmenys nuo mokesnio atleidžiami, jei jų grynasis turtas nedidesnis kaip 50.000 kr. Turtai įkainuojami sulig jų sudėtim 1920 m. birželio 30 d. Juridiniams asmenims ir svetimšaliams, mokantiems mokesnį nuo turto, surišto su Austrijos teritorija, mokesnio dydis — 15%. Fiziniams asmenims mokesnis nustatytas laipsniais; nuo pirmųjų 20.000 kr. — 3%, nuo antrųjų 20.000 kr. — 5%, toliau 7%, 9% ir t. t. iki 65% nuo sumų virš 10 milijonų kr. Kiekvienam, mokėtojo išlaikomam, ligi 21 metų vaikui mokesnis mažinamas 10%, jei mokėtojo turto vertė iki 50.000 kr., ir 5%, jei — 100.000 kr.

Apdedamieji turtai įkainojami sulig jų normaline parduodamąja kaina. Žemė ir trobesiai, skiriami žemės ir miškų ūkiui ar sodininkystei, įkainuojami grynu jų pelningumu, daugintu 20-čia; miškas įkainojamas techninėmis miškų kainojimo taisyklėmis.

Įkainojant bent pusiau išnuomotus trobesius, taip pat žiūrima jų kapitalizuoto vidutinio pelningumo. Austrijos karo paskolų obligacijos įkainojamos sulig įrašų kainomis, kiti gi vertingieji popieriai kainomis, nustatytomis mokesniui nuo kapitalų, įvairios rūšies prievolės — paprastai jų nominaline kaina, einamosios įplaukos — jų kapitalizacija 5%-ais, sidabrinės ir auksinės monetos, popieriniai pinigai — nominaline kaina, kitoki banko bilietai ir užsienio pinigai, brangieji metalai, žemčiūgai, brangieji akmenys — jų parduodamąja kaina ir kt.

Visi fiziniai asmenys, turį grynąjį turtą virš 30.000 kr. vertės arba nekilnojamąjį turtą ar verslą Austrijoj, taip pat visi moką šį mokesnį juridiniai asmenys privalo paduoti savo turto deklaracijas.

Mokesnį pradeda imti 1920 m. birželio mėn. 30 d. priskaitant 5% iki jo sumokėjimo. Bendromis taisyklėmis einant, sumokėti reikia trimis metinėmis dalimis. Bet jei turto daugiau kaip 40% susideda iš sunkiai parduodamų dalių (nekilnojamasai turtas, kasyklos, pra-

monės turtas ir pn.), tai per tris metus reikia sumokėti tik 20% viso mokesnio, o likusioji dalis galima paversti renta, išmokama per 5, 10, 15 arba 20 metų. Bendrai imant, mokesnis mokamas pinigais, bet priimama dalis ir kai kuriomis karo paskolų obligacijomis ir kitais vertingais popieriais, jei sumokama prieš terminą arba iškart visa arba visa trim kartais.

Mokesniui sumokėti teikti kreditas arba imti valdyti ir realizuoti mokėtojų turtas — turi būti įsteigta atskira įstaiga.

Italijoj 1920 m. įvestas nepaprastas turto mokesnis. Jį moka fiziniai ir juridiniai asmenys, be to, tiek vietiniai piliečiai, tiek ir svetimšaliai nuo Italijoj esamo jų turto. Iš užsienio atsiunčiami kapitalai nuo mokesnio atleidžiami. Turtai iki 50.000 lyrų nuo mokesnio liuosi. Mokesnis reikia sumokėti per 20 metų, bet turtai, kurių ¾ sudaro kilnojamasai turtas, turi jį sumokėti per 10 metų. Turtams virš 50.000 lyrų mokesnis — 4,5% arba metams 0,225%; virš 100.000 lr. — 5,61% arba 0,280% metams ir t.t. progresingai nuo turto virš 100 mil. lyrų — 50% arba 2,5% metams. Mokesnis taupomosioms kasoms, lombardams, žemės kredito įstaigoms (išskyrus akcines), savitarpio pagrindais įsteigtoms bendrovėms nustatytas per ištisus 20 metų 0,80%, o Italijoj veikiančioms užsienio bendrovėms — 1,20%. Bendrovės be pelno tikslo neapdedamos. Mokesnį sumokėti galima gyvais pinigais, o taip pat valstybinių popierių obligacijomis, kuponais, čekais ir kit. Turto sudėtis imama 1920 m. sausio m. 1 dienai, be to, juridiniai asmenys po vieno mėnesio, patvirtinus 1919 m. balansą, privalo paduoti deklaraciją.

Sovietų Rusijoj 1918 m. buvo įvestas nepaprastas revoliucijos mokesnis, kuris net sunku pavadinti kokiu turto, pelno ar kitu mokesniu. Buvo nuskirta iš viso 10 milijardų rublių suma, kurią išdėstyti ir surinkti pavesta buvo vietos tarybų nuožiūrai. Iš to mokesnio buvo gauta mažiau kaip 10%, bet ir tai didesnioji dalis fiktyvė — užlaikant sumas iš nacionalizuotų bankų einamųjų sąskaitų. Po to, matyti, šis mokesnis kartojamas nebuvo.

5. Karo prievolės mokesnis.

Peržiūrėję tuo būdu įvairias pelno ir turto apdėjimo formas, dar reikia paminėti viena rinkliava, kuri priskiriama beni iš dalies asmeniniams mokesniams. Tai mokesnis vietoj karo tarnybos atlikimo, kitaip vadinamas karo mokesniu (Wehrsteuer, taxe de guerre).

Šis mokesnis imamas nuo asmenų, arba tų asmenų giminių, kurie nešaukiami karo tarnybon arba šaukiami tik tam tikrose ribose. Pateisinimų šiam mokesniui yra įvairių. Vieni jį remia tuo, kad reikia būtinai išlyginti karo prievolės naštą, uždedant tam tikrą turto auką tiems piliečiams, kurie tos prievolės neatlieka. Kiti pagrindžia bendrais valstybinio gyvenimo principais, kurie reikalauja pareigų pasiskirstymo piliečių tarpe jų reikmenims patenkinti.

Pirmieji savo nuomonei įrodyti sako, kad taikos metu toli gražu ne visi šaukiamo amžiaus jauni vyrai būva šaukiami. Sulyginti netarnaujančius su tarnaujančiais galima tik apdedant rinkliava, atatinkama jų turtui ar pelnui, tuo labiau, kad tarnaująs kariuomenėj, atitrauktas nuo savo ūko, daro tam tikrą nuostolį ūkiui, o netarnaująs tuo pat metu dirba savo nau-

dai. Antrieji gi sako, kad dabarties valstybėj darbo pasidalinimo būtinumas reikalauja, kad vieni tarnautų patys, o kiti duotų materialines aukas: todel tie jauni žmonės, kurie del kūno trūkumų ar del kitų priežasčių karo tarnybos neatlieka, privalo atitarnauti valstybei savo mokamąja galia.

Su šitais samprotavimais sunku sutikti. Mokesnį uždėjus negalima išlyginti tos žalos, kurią turi tarnaujantieji: tai visiškai nelyginami dydžiai. O dar mažiau jie lygintini prievolių piliečių tarpe paskirstymo atžvilgiu. Paskui, vieniems karo tarnyba yra tik nuostolis, kitiems — tiesioginė nauda: jie gauna valdišką išlaikymą, mokymą ir net drabužius. Būtų neteisinga apdėti tuos, kurie del kūno trūkumų nuo tarnybos atleisti, gi kiti atleistieji gal greičiau sutiktų tarnauti, ne mokesnį mokėti, o jei tarnybon nepriimti, tai ne del jų kaltės. Pagaliau, toms šeimoms, kur keletas asmenų būtų nuo tarnybos atleisti, tas mokesnis būtų tikroji bausmė.

Be to, šios apdėjimo rūšies priešininkai kalba ir tai, kad jiems suteikiamas smūgis atžvilgiu karo tarnybos, kaip piliečių garbės prievolės, nuo kurios pinigais atsipirkti negalima.

Del visų šių priežasčių ir del nepaprasto sunkumo nustatyti karo mokesnis jo dydžio, ėmimo laiko, asmenų kategorijų nustatymo atžvilgiu — šis mokesnis iš biudžetų pradėjo pamažu išnykti ir vėl atsirado pastarojo karo metu, greičiau politiniais, ne finansiniais sumetimais; bendrai, jo įplaukos nežymios.

Paprastai karo mokesnis imamas dviem dalimis: 1. vienoda nedidelė suma nuo kiekvieno atleidžiamo ir 2. priedas prie mokamų mokesnių, dažniausia prie pelno ar turto. Mokesnį moka visi privalą eiti karo tarnybą asmens, bet nuo jos atleisti del kokių nors priežasčių, o karo metu ir tie, kurie tarnauja ne fronte. Bet kadangi karo tarnybon šaukiami asmenys dažniausia dar tėvų išlaikomi, todel mokesniu apdedami taip pat tėvai, seneliai, priimtinių vaikų tėvai ir pn. Mokesnio prievolės pradžia ir laikas nustatomas įstatymais apie karo tarnybą. Mokesnio dydis pareina nuo visos aplinkybių eilės: jei mokesnis imamas kaip atlyginimas už tarnaujančio turimas aukas, tai jis privalo būti labai aukštas; del tos pat priežasties karo metu jis turi būti aukštesnis kaip taikos metu.

Karo mokesnio pelnas eina arba bendrosioms valstybės išlaidoms padengti arba ypatingu paskyrimu naturalinei pagalbai tarnaujantiems.

Garsiausias 1878 m. įstatymu priimtas *Šveicarijos* mokesnis. Mokesnį mokėti čia privalo kiekvienas pilietis, patsai neatliekąs tarnybos; tik beturčiai ir nedarbingieji nuo mokesnio atleisti. Mokesnis susideda iš asmeninės 6 fr. rinkliavos ir iš priedo ne daugiau kaip 3.000 fr., žiūrint mokėtojo turto ir pelno dydžio. Be to, imama galvon tėvų ar senelių pusė turto, skirstoma vaikų (anūkų) skaičiui. Mokėtojai nuo 32 iki 44 m. amžiaus moka tik pusę mokesnio. Bet jei šaukimas dauginamas, gali būti mokesnis padvigubintas. Pelno dalis eina karių pensijų fondui padidinti. 1909 m. šio mokesnio surinko 4,4 mil. fr.

Prancūzijoj karo mokesnis veikė nuo 1889 iki 1907 m., ir 1916 m. atnaujintas, bet tik karo metui ir vieniems metams karui pasibaigus. Mokesnį turi mokėti visi šaukiamojo amžiaus prancūzai, neiną tikros karo tarnybos pareigų arba einą tik pagalbinę tarnybą, kurion paskirti ne del tarnyboje įgytų žaizdų ar ligos. Beturčiai ir 4 mažamečių vaikų tėvai, tėvai tų šeimų, kurių vienas sūnus tarnauja arba paimtas nelaisvėn, užmuštas arba mirė nuo karo tarnyboj įgytų žaizdų ar ligos, nuo mokesnio atleidžiami. Asmeninis mokesnis — 12 frankų, ir be to 25% priedas pelno mokesniui.

Rusijoj, pagaliau, 1915 m. atleidžiamiems nuo karo tarnybos, išskyrus nedarbinguosius, įvesta 6 rublių rinkliava nuo kiekvieno asmens ir sulig pelnu 25 rubliai metams nuo pelno 1.000 iki 5.000 rub., 100 rub. nuo pelno 5.000—20.000 ir 200 rub. nuo pelno virš 20.000 rub. Mokesnis turėjo būt imamas 18 metų, bet tik iš mokėtojų iki 43 m. amžiaus. Kadangi tuomet nebuvo pelno mokesnio, tai mokėtojo pajamos buvo nustatomos tik spėjamai.

Panašus mokesnis buvo *Austrijoj*, įvestas *Italijoj* ir iki šiol veikia *Ispanijoj*, *Portugalijoj*, *Bulgarijoj*, *Serbijoj* ir *Rumunijoj*.

C. Mokesniai nuo praturtėjimo.

Mokesniai nuo praturtėjimo, palyginti, nesenai įgavę formą ir turinį, priklauso tiesioginių mokesnių kategorijos ta prasme, kad čia, kaip objektiniuose ir asmeniniuose mokesniuose, apdėjimo subjekto mokamąją galią sprendžia tiesiog jo turto arba pajamų dydžiu. Skirtas nuo objektinių ir asmeninių mokesnių toks, kad, apdedant pastaraisiais, mokėtojui priklausančio šaltinio vertė ar pelningumas nusakomas visas, koks jis yra įkainojimo momentu, o mokesniuose nuo praturtėjimo apskaičiuojama tik tai, kiek ta vertė ar pelningumas padidėjo lyginant su pereituoju laiku — kiek gauta pertekliaus arba praturtėta. Praturtėjimas, t. y. vertės arba pelningumo padidėjimas gali būti tik vieno šaltinio. Nuo tokio priaugimo imamasis mokesnis yra objektinio pobūdžio, todel čia negalima pritaikyti įvairias asmeninių mokesnių savybes, pav., laisvasis minimumas, progresija sulig absoliutiniu turto ar pajamų dydžiu, lengvenybės del šeimos padėties, pagaliau, skolų atskaitymas; atvirkščiai, kai būna apdedama bendro praturtėjimo suma kurio nors mokėtojo, tai mokesnis tampa asmeninio pobūdžio, būna nustatomas subjektinės mokėjimo galios padidėjimas, ir todel, tuo atveju, žiūrima visų tų savitumų, kurie gali paveikti subjektinę mokėjimo galią. Tuo būdu mokesniai nuo praturtėjimo, sudarydami atskirą tiesioginių mokesnių kategoriją, objekto atžvilgiu tuo pat metu gali būti priskirti vieni prie objektinių, kiti prie asmeninių mokesnių. Praktikoj pirmiesiems priskiria rinkliavas nuo nekilnojamųjų turtų bendrai arba tik tam tikros jų rūšies, pav., nuo miesto nekilnojamųjų turtų vertės priaugimo, kai jie pereina nuo vieno asmens kitiems; paskui mokesniai nuo prekybos ir pramonės pelno pertekliaus; antriesiems — mokesniai nuo visokio turto ir pajamų priaugimo. Pastarieji imami arba periodais arba kai turtas yra paliekamas ar dovanojamas — tai palaikų ir dovano-

jimo mokesniai. Istorijoj pirm kitų šios kategorijos mokesnių atsiranda visų pirma palaikų ir dovanojimo mokesniai, po to tik — rinkliavos nuo nekilnojamųjų turtų vertės priaugimo. O mokesniai nuo bendrojo turto ar pelno priaugimo arba prekybos — pramonės pelno padidėjimo pirmu kart įvedami pastarojo karo metu.

Bet smulkų palaikų mokesnių nagrinėjimą perkelsime galan, nes jie turi žinomų ypatingumų ir savo struktūra ir pagrindimu.

1. Mokesniai nuo nekilnojamojo turto vertės priaugimo.

Kai del nekilnojamųjų turtų vertės priaugimo apdėjimo, tai pirmieji jo pasiūlymai sutinkami pas James Mill ir J. St. Mill, kurie, sekdami Ricardo, sako, kad žemės renta, kaip žemės pelno dalis, atsirandanti iš dirvos gaminamųjų jėgų, turi tendencijos didėti, augant gyventojų skaičiui, del to atsiranda daugiau žemės paklausų. Tuo būdu, sakė jie, žemės kainų kilimas atsiranda nuo sąlygų, kurios nepriklauso žemės savininko arba gaunančių rentą asmenų, bet jos yra neužsitarnauto praturtėjimo pagrindu. Paskui vad. žemės reformos šalininkai stengėsi įrodyti, kad žemės kainų kilimas yra taip pat visuomeninio progreso padarinys, kai tas kilimas yra valstybės ar bendruomenių padarytų išlaidų išdava, pav., nutiesus naują gelžkelį, naują gatvę, arba kai yra bendrų visuomeninio gyvenimo sąlygų išdava, pav., kai kokio nors miesto reikšmė pakyla ir aplinkinėms žemėms ir miesto sklypams. Čia savininkai irgi praturtėja be jokio užsitarnavimo; todel toks kainos pakilimas privalo būt valstybės ar to visuomeninio junginio, kuris padėjo tam, išnaudotas mokesnių keliu. Tas išnaudojimas galima sujungti su momentu, kai žemė pereina iš vieno savininko kitam, kai galima nustatyti parduodamosios kainos, lyginant su buvusia pirkimo, priaugimas. Ši pažiūra dar labiau įsigyveno atsiradus Henry George mokymams, kuris stengėsi visą žemės rentą pavesti visuomenės naudai tam tikro specialaus mokesnio keliu. Adolfas Wagneris Vokietijoj, vedinas savo pažiūros į sociališkai politinę mokesnių reikšmę, pritaria mokesniams nuo žemės vertės priaugimo, kaip priemonei daugiau apdėti konjunktūrinį ir spekuliacinį pelną ir tuo pasiekti teisingesnio tautos pelno paskyrstymo.

Pirmasis tokio apdėjimo bandymas buvo 1898 m. Vokiečių kolonijoj Kiayray; čia žemės pirkėjai, parduodami, privalėjo 33⅓% parduodamosios kainos priaugimo atiduoti vyriausybei; tie gi sklypai, kurie per 25 metus nebuvo parduodami, buvo apdėti vienkartine rinkliava nuo jų vertės apdėjimo metu. Pačioj Prūsijoj nekilnojamųjų turtų vertės priaugimo apdėjimas

dar 1893 m. buvo pavestas bendruomenėms ir 1906 m. tą leidimą praplėtė ir apygardoms. Bet platesnis praktikoj šio principo taikymas prasidėjo tik 1904 m., ir tai daugiausia miestuose. Tai visai naturalu: miesto teritorijos ypatingumai, kur yra didelio gyventojų skaičiaus gyvenimo vieta, jos ribotumas, vienose miesto dalyse didesnis, kitose — mažesnis būtų paklausimas, — visa tai sudaro žemės sklypų kainų skirtumą, žiūrint jų esimo vietos, tuo pat ir plačią dirvą vertės priaugimus apdėti: tas priaugimas atsiranda nuo sklypų artumo į miesto centrą ir svarbiausias miesto susisiekimo vietas, nuo pakraščių priskyrimo prie miesto teritorijos ir t. t. Tinkamų statybai sklypų valdymas įgyja savotiško monopolinio pobūdžio ir todel gaunamos iš to naudos apdėjimas rodėsi visiškai teisingas. Prie to pat vertė eiti naujų pajamų šaltinių ieškojimo būtinumas, kad padengti nuolat augančias miestų ir bendras komunalines išlaidas. Tuo būdu iš pradžių mokesniai nuo žemės vertės priaugimo buvo imami savivaldybės organų naudai.

Pirmasis šios rūšies mokesnis pasirodo 1904 m. Frankfurte prie Maino, 1905 m. Koelne, paskui Berlyne ir ištisoj kitų miestų eilėj. Mokesnio dydis Frankfurte ir Koelne buvo suderintas su procentiniu priaugimo ir pirmykštės turto vertės santykiu, taip pat su valdymo laiku, skaitant nuo paskutinio pirkimo. Koelne, pav., 10% priaugimas neapdedamas visiškai; kai turto vertė padidėja 10—20% — imama 10% priaugimo, padidėjus vertei 20—30% — 11% priaugimo ir t.t., kol priaugimas pasiekia 160%, o mokesnis 25%. Bet mokesnis nustatyto dydžio imamas tik tuo atveju, jei tarpas tarp turto pirkimo ir pardavimo nedidesnis kaip 5 m.; jei tarpas nuo 5—10 m., tai imama mokesnio ¾, o jei tarpas didesnis kaip 10 metų — tai tik ½.

Šį mokesnį Prūsijoj iš viso įsivedė 652 bendruomenės ir 15 apygardų. Taip pat šis mokesnis buvo įtrauktas ir į bendruomenių finansus Austrijoj ir kai kuriuose Šveicarijos kantonuose. 1913 m. ši apdėjimo rūšis Vokietijos bendruomenėms davė iš viso 45,2 mil. m. pelno, o Prūsijos bendruomenėms 1914 m. — 9,2 mil. m.

Bet pastaruoju laiku į šį pelno šaltinį atkreipė akį visų pirma Anglijos valstybiniai finansai. Čia, kaip jau žinome, buvo 1909 m. balandžio m. 30 d. prikergtas grandiozinis žemės ir trobesių perkainojimas. Šis įkainojimas nustatytas visam laikui ir nuo to laiko apskaičiuotas žemės vertės priaugimas apdedamas 1910 m. įstatymu atskiru 20% mokesniu nuo priaugimo (increment value duty).

Mokesnis imamas ir priaugimas apskaičiuojamas įvairiais žemės nuosavybės ar valdymo perėjimo momentais, būtent: parduodant, perleidžiant naudojimo teises, išnuomojant daugiau kaip 14 metų, užrašant testamentu. Iš juridinių, turinčių žemės, asmenų mokesnis imamas kas 15 metų. Nuo šios rinkliavos atleidžiami žemės ūkių sklypai, jei jų vertė nedidesnė kaip jų pelningumu kapitalizuota suma; trobesiais užstatyti sklypai, kur ne mažiau kaip 12 m. gyvena valdytojas ir nuomos kaina, atsižvelgiant to namo vietos, nedidesnė kaip 16—40 sv. st.; žemės ūkiai, kur ne mažiau kaip 12 m. gyvena ir tvarko ūkį valdytojas ir tas sklypas nedidesnis kaip 6 ha, o jo kaina 75 sv. st.; pagaliau, karališkos ir valstybinės žemės, savivaldybės organų žemės ir sklypai, skirti

išimtinai sportui ir poilsiui. Prie šio mokesnio prijungė dar tris tos pat rūšies mokesnius:

1. Reversion duty — imamas iš savininkų pasibaigus nuomai sumoje 10% turto vertės, atskaitant iš to nuomos metu padarytas nuomininko naudai išlaidas ir išmokėjimus. Tiesiai čia apdedamas ne vertės priaugimas, o viso sklypo vertė, bet galvoj turima vis tik nuomos metu padidėjusi turto vertė.

2. Undeveloped-Land-Duty — kasmet imama nuo statomųjų sklypų ½% rinkliava nuo parduodamosios kainos. Be to, neužstatytais čia vadinami visi sklypai, kurie neužstatyti gyvenamaisiais ar pramonės trobesiais ir bendrai netarnauja pramonės reikalams. Nuo mokesnio atleisti sklypai, kurių parduodamoji vertė nedidesnė kaip 50 sv. st., parkai ir jiems panašūs įtaisymai, skirti visuomeniniam naudojimui, į statybos planus įtraukti sklypai ir, galop, visi smulkūs žemės ūkiai, kurių ūkį tvarko pats savininkas ir jų parduodamoji vertė nedidesnė kaip 500 sv. st. Be to, žemės ūkiuose, kurių pelnas nedidesnis 50 sv. st., mokesnis imamas tik nuo skirto tarp pardavimo kainos ir turto vertės, gautos kapitalizavus pelningumu. Pastaroji išimtis kaip tik ir turi galvoj konjunktūrinės vertės apdėjimą.

3. Mineral right duty — rinkliava nuo kalnų pramone užimtų žemių, nes jos neapdedamos trimis kalbėtaisiais mokesniais. 5% rinkliava imama nuo nuomos mokesnio pereitiems metams tas žemes išnuomojant, o jei pats savininkas jas eksploatuoja — nuo tokio nuomos mokesnio, kuris būt galima gauti už tą žemę. Leidžiant šį įstatymą, matyti, būta ne tik fisko bei mokesnių, bet ir socialinės politikos sumetimų. Iš šio mokesnio tikėjosi daug pelno. Bet pasirodė, kad pačiais pelningiausiais 1918/19 m. gavo tik 710 tūkst. sv. st. ir daugiausia iš pelno rinkliavos nuo kalnų žemių (487 t. sv. st.), o nuo žemės vertės priaugimo — tik 183 t. sv. st. Todel nuo 1920 m. imama tik mineral right duty.

Dar prieš šio įstatymo išleidimą, 1908 m. įvykusiam Štutgarte Vokietijos žemės reformininkų suvažiavime Adolfas Wagneris išreiškė pageidavimą apdėti žemės kainų priaugimą Imperijos biudžeto naudai. Tuomet tą jo mintį nepalaikė, sakydami, kad panašūs mokesniai tinka geriau vietos apdėjimo sąlygoms. Bet jau 1909 m. finansiniai Imperijos reikalai privertė grįžti prie tos minties. Naujojo mokesnio privalumas — tai jo aiškus socialinis pobūdis. Tikrai, 1911 m. Imperija išleido atatinkamą įstatymą. Jo esmė tame, kad apdedamas žemės sklypų vertės priaugimas, įvykęs be savininko darbo.

Priaugimu vadina pirkimo ir pardavimo kainų skirtą. Jei tas skirtas nedidesnis kaip 20.000 m. užstatytiems ir 5.000 m. neužstatytiems sklypams, tai mokesnis neimamas. Prie įgijimo kainos pridedama dar 4% kaip įsigijimo, trobesių statymo, perstatymo ir kitokių nuolatinių pagerinimų, kelių ir kitokių susisiekimo priemonių įtaisymo išlaidos. Kaip jau buvo sakyta, šiuo būdu kaip tik ir nutoldavo nuo rentos apdėjimo minties, nes tuo tikslu visas pridedamąsias prie pirmykštės kainos sumas reiktų atskaityti iš pardavimo kainos, kad gauti grynąją sklypo rentos vertę. Vienas tame svarstyme dalyvavusių asmenų taip pasakė: „Vienai įstatymo daliai atimta jo siela". Bet reikia pastebėti, kad neatimti toji siela ir nebuvo galima: ar minėtąsias sumas pridėti prie pirmykštės pirkimo kainos, ar atskaityti iš pardavimo kainos, — aritmetinė išdava turi būti ta pati. Toji išdava tuomet būtų skirtina, jei vienkart iš pirmykštės ir iš sekančios sklypo vertės būtų atskaityta visi, nepriklausomieji rentai, elementai, jei vienu ir kitu atveju būtų teikiama grynoji renta. Bet praktikoje visa to negalima įvykinti, ir to-

del priaugimas bus visuomet ne rentos priaugimu, bet bendrai sklypo vertės priaugimu, iš kurio išskirti reikia tik mokėtojo padarytos išlaidos. Todel vis tik negalima nepripažinti, kad visi panašios rūšies mokesniai yra ne užsitarnauto rentos priaugimo apdėjimas, ko taip troško jo pirmieji iniciatoriai, bet paprastas nekilnojamojo turto vertės priaugimo, gal ir labai savininko darbais užsitarnauto, apdėjimas; be abejo, tai sudaro jo praturtėjimą, kuris ir apdedamas, kiek jis viršija tuo tikslu padarytas išlaidas. Toji mintis, kaip toliau pamatysime, socialinius sumetimus vis labiau ir labiau stumia atgal ir priaugimo apdėjimas įgyja tikrą mokesnių reikšmę.

Bet grįžkime prie 1911 m. Vokietijos įstatymo. Mokesnis didėja progresyviškai, atatinkamai priaugimo ir pirmykštės vertės santykiui ir priešingai proporciniam valdymo ilgumui: imama nuo 10%, jei priaugimas nedidesnis kaip 10%, iki 30% nuo priaugimo virš 290%; iš šių mokesnių atskaitoma po 1% už kiekvienus valdymo metus, ir juo pastarųjų didesnis skaičius, tuo normalesnis priaugimas ir tuo mažesnė jo spekuliacinė reikšmė. Pusė šio mokesnio įplaukų privalo tekti Imperijai, likusią dalį ėmė atskiros valstybės ir bendruomenės, kurios be to dar turėjo teisės nustatyti prie savo dalies priedus. Su visais vietiniais priedais mokesnis iš viso neprivalo būt didesnis, kaip 30% absoliutinės priaugimo sumos. 1911/12 m. Imperijos dalis iš šio mokesnio buvo 11 mil. mark., 1912/13 m. — 21 mil. m., Prūsijos miestų dalis 1912 m. kovo mėn. gale buvo pasiekusi 10 mil. m. Stambesniuose miestuose jo įplaukos sudarė ¼ visų netiesioginių rinkliavų įplaukų.

Tuo būdu 1911 m. įstatymu pradėjo apdėti ne tik žemės rentos, bet ir viso nekilnojamojo turto vertės priaugimą. Bet tuomet savaime turėjo kilti klausimas, ar neverta apdėti visokio turto priaugimas ir iš to praturtėjimas. Šį klausimą teigiamai išsprendė 1913 metais įvedant nepaprastą karo reikalams mokesnį (Wehrbeitrag).

1911 m. Imperijai tenkančią šio mokesnio dalį nustojo imti. Bet jis pasiliko atskirose valstybėse ir bendruomenėse, kai kurios jų net suspėjo paimti savo naudai buvusią Imperijos dalį. Todel atsirado nepaprastas mokesnio dydžio ir net ėmimo tasyklių skirtingumas. Kai del 1913 m. vienkartinio karo mokesnio, tai, kaip jau buvo sakyta, jis buvo įvestas padengti 1 milijardą markių išlaidų Imperijos karo pajėgoms sustiprinti. Be vienkartinių karo išlaidų, naujas karo jėgų formavimas buvo reikalingas ir kasmetinių nuolatinių išlaidų padidinimo 185 mil. markių. Šioms išlaidoms padengti ir įvedamas nuolatinis mokesnis nuo visokios turto rūšies vertės priaugimo. Dar projektuojant šį mokesnį, manė apdėti tą pelno dalį, kuri, viršydama paprastąsias reikmenis, yra sutaupoma ir prie turto sudaro jo priaugimą.

2. Mokesnis nuo bendrojo turto vertės priaugimo.

Kai jau nuo 1911 m. jau buvo apdedama nekilnojamųjų turtų vertės priaugimas, rodėsi visiškai loginga bus apdėti taip pat ir kilnojamasis turtas. Bet vertės priaugimo apdėjimas pastaroja forma apėmė ne tik tą turto dalį, kuri susidarydavo iš santaupų, bet taip pat ir turtus, įsigytus iš konjunktūros ir spekuliacijos ir paveldėtus. Vienas to projekto gynėjas Reichstage taip pasisakė: „1911 m. įstatymu einant, mes pasinaudojom mintimi apdėti priaugimą, bet ją įvykinom daug platesniu bendros mokamosios galios mastu, liesdami visą mokėtojo asmenį; ir šiuo

atveju priaugimo apdėjimo mintis nežengė atgal, bet ėjo iškilmingai pirmyn. Buvusis gi įstatymas atliko savo parengą, pramynęs pačiai idėjai kelią, nes be jo būtų visiškai negalimas dabartinis mokesnis".

1913 m. išleistas priaugimo apdėjimo įstatymas turėjo didelės politinės reikšmės: jį pavadino Besitzsteuer — mokesnis nuo turto valdymo — tam, kad ryškiau pažymėti Imperijos apdėjimo perėjimą nuo išimtinai masinio vartojimo mokesnių, kaip tai buvo seniau, prie mokesnių turtus apdedamojo pobūdžio, — kad sulyginti įvairioms klasėms mokesnių naštą, ko taip senai jau siekiama.

Naujojo mokesnio objektas — turto vertės priaugimas gaunamas lyginant gryną be skolų visą apdedamojo turto vertę kiekvieno trimečio pradžioj ir pabaigoj. Pagrindu paėmė turto vertę, nustatytą apdėti vienkartiniu karo mokesniu (Wehrbeitrag) 1914 m. sausio 1 d. Tuo būdu pirmasis trimetis baigėsi 1916 m. gruodž. 31 d. Kitaip ne 1911 m. įstatymu, del priaugimo kilmės nedarė jokio skirto; buvo apdedamas ir neužsitarnautas ir darbu užsitarnautas priaugimas, priaugimas iš palaikų, dovanojimų, spekuliacijos ar santaupų, — vienu žodžiu, buvo apdedamas visoks praturtėjimas.

Priaugimas mažesnis kaip 10.000 m. buvo nuo mokesnio atleidžiamas, taip pat ir didesnis priaugimas, jei turto vertė buvo nedidesnė kaip 20.000 m.; o jei ta vertė buvo nedidesnė kaip 30.000 m., tai buvo apdedama tik priaugimo dalis. Apdedamųjų turtų įkainojimas buvo paremtas parastąja pardavimo kaina, kaip ir vienkartiniame mokesnyj, ir bendrai atatiko to mokesnio taisyklėms. Skirtas buvo tik žemės sklypų įkainojime: įkainojimas sulig vidutinio pelningumo kapitalizacija paliktas tik del nemokamo žemės ūkio, miškų ir sodų sklypų įgijimo (t. y. gaunant palaikus arba neapmokami santoriai gyvųjų tarpe); šis būdas ten buvo pritaikomas visokiam tų sklypų įkainojimui; visais kitais atvejais žemės sklypai buvo įkainojami jų įgijimo verte, pridedant statybos ir pagerinimų išlaidas. Kitaip ne vienkartinio turto mokesnio — Wehrbeitrag'o — įstatymu, apdedami buvo tik fiziniai asmenys. Mokesnis nuo apdedamojo priaugimo iki 50.000 m. — 0,75% ir, progresiniai didėdamas, nuo priaugimo virš 1.000.000 mark. prieidavo 1,50%. O jei visas mokėtojo turtas buvo vertas tik 100.000 m., tai nuo priaugimo ėmė tik 0,1%. Didėjant pagrindinio turto vertei, didėjo ir šis papildomasis mokesnis, ir nuo 10 mil. m. vertės sudarė 1%. Tuo būdu maksimalinė pagrindinio ir papildomo mokesnio suma negalėjo būt didesnė kaip 2,5%. Nuolaidas darydavo tik dvejuose atsitikimuose: 1) jei mokėtojas, kurio turto vertė nedidesnė kaip 100.000 m., turi 3 ar daugiau vaikų, tai mokesnis mažinamas 5% trečiam ir kiekvienam sekančiam vaikui ir 2) jei turtas padidėja gavus palikimą, o mokėtojas yra žemutinės linijos palikėjo giminaitis, dar neturįs 21 metų ir palaikai ne daugiau kaip 50.000 m. vertės, tai kiekvieniems iki 21 m. metams atskaitoma 50%. Bet visa nuolaida neprivalo būt didesnė kaip 5% viso mokesnio. Asmenys, turį turtą virš 20.000 m. vertės, privalo duoti deklaracijas. Mokesnį reikia sumokėti per 3 metus.

1913 m. įstatymu įvestasis mokesnis veikė iki 1923 m. sausio m. 1 d. Nuo to laiko turto vertės priaugimas apdedamas

naujų 1922 m. balandžio m. 8 d. priimtu įstatymu, kuris esmėje paremtas tuo pat, kaip 1913 m. įstatymas.

Svarbiausias skirtas visų pirma tas, kad nustatant turto priaugimo vertę, nutarta žiūrėti markės perkamosios galios pasikeitimo. Nepaprastai svyruojant markės vertei, ši taisyklė tampa būtina. Antra, atleistas nuo mokesnio turto priaugimas iš dovanojimų ar palaikų; taip pat iš nuostolių atlyginimo. Tai visiškai suprantama: palaikai ir dovanojimai juk apdėti atskirais mokesniais, ir dar imti nuo jų rinkliavą nuo priaugimo, tai jau dvigubas apdėjimas. Trečia — priaugimas iki 100.000 mark. nuo mokesnio atleidžiamas, taip pat ir visoks priaugimas, jei visas mokėtojo turtas nedidesnis kaip 200.000 m. Tuo būdu atleidimo norma 10 kartų pakelta; tai irgi visiškai aišku del markės vertės nuolatinio kritimo. Bet šios normos netaikomos tiems atsitikimams, kai visas priaugimas yra tik nekilnojamame ir pramonės turte. Asmenys virš 60 metų amžiaus ir nedarbingieji, jei jų visas turtas nedidesnis už 300.000 m., nuo mokesnio atleidžiami. Galop, 4-ta, pats mokesnis žymiai pakeltas ir nuo pirmųjų apdedamojo priaugimo 200.000 mk. sudaro 1%, ir nuo sekančių 200.000 mk. — 2% ir t.t. laipsniais iki 10%.

Ir taip, po ištisos eilės atmainų, Vokietijos turto vertės priaugimo apdėjimas galima išreikšti sekančiais bruožais:

1) apdedamas viso turto priaugimas, išskyrus palaikus ir dovanojimus, nes jie apdedami atskirai;

2) apdedamas tik gryno turto priaugimas, t. y. atskaitomos skolos;

3) nuo mokesnio atleidžiamas gan aukštas minimumas;

4) mokesnis — progresinis, bet jau ne priaugimo ir buvusios turto vertės santykiu, kaip tai buvo senesniais įstatymais, o absoliutiniu priaugimo dydžiu ir

5) nuolaidos daromos tik del mokėtojo šeimos ir kitų mažinančių mokėjimo galią aplinkybių.

Visiškai suprantama, kad čia mes turime asmeninio apdėjimo formą, kurio didumas derinamas su bendrąja subjekto mokamąja galia, kiek ji pasireiškia jo viso turto priaugime; subjektas — fizinis, bet ne juridinis asmuo. Todel kyla klausimas, kur tie vidujiniai pamatavimai tokiam mokesniui imti. Šiuos pamatavimus reikia laikyti ganėtinais. Tesioginiu apdėjimu atsižvelgiama į subjekto mokamąją galią, kiek ji pasireiškia jo gaunamo pelno didume. Turto apdėjimas jo nominaline forma — yra tos pat mokamosios galios įkainojimas kitokia forma. Bet be periodais gaunamo pelno, mokamoji galia didėja, kai jo žinion įplaukia naujos kapitalo lėšos, kurių vienok mokėtojo pajamoms, apdedamoms realiniais arba pelno mokesniais, priskirti nebegalima. Toks mokamosios galios padidėjimas gali būt įvertinamas tik atskirais mokesniais nuo turto priaugimo; jei gi tas priaugimas atsiranda iš palaikų ar dovanojimų, tai šią funkciją atlieka mokesniai nuo palaikų ir dovanojimų, o kitais atvejais — mokesniai nuo turto priaugimo; kartu šie mokesniai sudaro bendrą grupę mokesnių nuo praturtėjimo.

Savaime aišku, kad apie šiuos mokesnius galima pasakyti visa tai, kas buvo pirmiau sakyta apie turto apdėjimą: apdeda-

mo priaugimo išaiškinimas ir įkainojimas — labai sunkus dalykas, ir galima padaryti žymių nelygybių; bet jei mokesnis nebus per daug aukštas, tai mokesnius nuo priaugimo reikia laikyti leistinais: tuo atveju juos bus galima sumokėti iš bendrojo visų mokesnių šaltinio — iš mokėtojo pelno.

Šis pradas buvo gan stropiai saugojamas 1913 m. įstatyme, kur aukščiausias mokesnis buvo 2,5% nuo didžiausių sumų. Bet 1922 m. įstatymas jį pakėlė iki 10%, o normaliniam ir nuolatiniam apdėjimui šis skaičius reikia pripažinti šiek tiek per-aukštu.

3. Nepaprasti mokesniai nuo pelno iš karo.

Bet palyginti su karo nepaprastais mokesniais nuo vad. karo pelno, kurie iš esmės taip pat yra ne tik turto, bet ir pelno priaugimo apdėjimas, ta norma visiškai nežymi. Kadangi dabar šie mokesniai turi daugiau mažiau istorinės reikšmės, tai mes pasistengsime čia išaiškinti juos trumpai ir kiek galint schematiškai.

Jų įvedimo priežastis — buvo didžiulis pelnas, kurį karo metu gavo karo reikmenų tiekėjai. Paskui paaiškėjo, kad tokio pat pelno gavo ne tik vieni tiekėjai, bet taip pat daugelis kitų asmenų, kuriems pasisekė išnaudoti karo meto konjunktūra, visų vartojimo produktų pabrangimas ir, galop, pinigų vertės svyravimas. Visuomenėj atsirado vis daugiau reikalavimų apdėti tokis pelnas, be to, ne tik kariaujančiose, bet ir nekariaujančiose šalyse. Iš pradžių buvo manyta apdėti tik tą pelną, kuris gautas iš karo. Bet nustatyti priežastingumo saryšį pasirodė beveik negalima; tuomet nusprendė apdėti visą karo metu atsiradusį pelną. Įvairios šalys prie to priėjo įvairiai.

1. **Vokietijoj** karo meto pelną matė kiekvieno turto ar pelno priaugime, kuris įvyko karo metu, visai nesigilindami į tai, iš kokio šaltinio tas priaugimas atsirado. Jo apdėjimui jau buvo paruošta schema, kaip 1913 m. mokesnis nuo visokios turtų rūšies priaugimo. Bet maža to: buvo pripažinta, kad karo metu visokis turtas turėjo nuostolių, ir jei nuostolis nežymus, jei turto vertė nemažesnė kaip 90% prieškarinės vertės, tai ir 90% perteklius taip pat apdedamas. Pav., jei kokio turto vertė 95% prieškarinės, tai apdedama 5%. Bet ir to dar maža: jei yra priaugimas, tai apdedamas ne vien tas priaugimas, bet dar ir 10% pirmykštės turto vertės, kaip toji turto dalis (100%—90%), kurias reikėjo nustoti karo metu, bet nustota nebuvo. Be turto priaugimo, atskirai dar buvo apdedamas ir pajamų priaugimas— iš pradžių juridinių, paskui ir fizinių asmenų. Buvo išleisti keturi to mokesnio įstatymai:

1. 1916 m. liepos m. 21 d. įstatymu fiziniai asmens buvo apdėti 5—50% mokesniu nuo turto priaugimo nuo 1913 m. gruodžio m.

1 d. iki 1916 m. gruodžio mėn. 1 d., jei priaugimas didesnis kaip 3000 markių, o visas turtas — 10.000 m., be to, dar 1% nuo virš 90% pirmykštės turto vertės dalies.

Juridiniai asmenys buvo apdėti 10% iki 45% mokesniu nuo jų pelno priaugimo, lyginant su vidutiniu prieškariniu pelningumu. 1917 m. balandžio mėn. 9 d. įstatymu mokesniai pakelti 20%.

2. 1918 m. liepos m. 26 d. įstatymu apie nepaprastąjį mokesnį fiziniai asmenys 1918 m. buvo dvejopai apdėti: a) nuo 5% iki 50% nuo pajamų priaugimo virš 3000 m. ir b) 1—5 pro mille nuo visos turto vertės 1916 m. gruodžio m. 31 d., jei ji didesnė už 100.000 m.; gi juridiniai asmenys, kaip ir pirma, mokėjo jau 4-ti metai (1918) 30% iki 60% nuo pelno priaugimo.

3. 1919 m. įstatymu įvestas mokesnis nuo priaugimo virš 5000 m. fizinių asmenų turto laikotarpiu nuo 1913 m. gruodžio m. 1 d. iki 1919 m. birželio m. 30 d. Šis mokesnis buvo imamas laipsnių sistema nuo 10% iki 100%, išdėstant jo ėmimą 20 metų.

4. 1919 m. rugsėjo m. 10 d. įstatymu apdedamas 1919 m. gautas pelno ir pajamų priaugimas — fiziniams asmenims nuo 5 iki 70%, o juridiniams — nuo 40—80%.

Pirmuoju įstatymu įplaukų gauta 1.035,6 mil. m., antruoju — laukta 1.800 mil. m., trečiuoju — 10 milijardų ir ketvirtuoju — 1.500 mil. m.

2. Tuo pat metu, kai ir Vokietijoj, ir kitose šalyse priimami karo pelno mokesnių įstatymai, bet niekur turto priaugimas nėra apdėjimo objektu.

Austrijoj 1916 m. balandžio 18 d. išleistas įstatymas apie pelno priaugimo per 1914, 1915 ir 1916 m. apdėjimą, lyginant su vidutiniu prieškariniu pelnu. Neapdedamas tik algų ir išlaikymo ar valstybinėj ar privatinėj tarnyboj įplaukų padidėjimas. Fiziniams asmenims apdedamas pelno priaugimas virš 3.000 kr., o juridiniams — virš 10.000 kr. 1918 m. vasario 16 d. įstatymu mokesnio dydis nustatytas nuo 5% iki 60%, žiūrint priaugimo sumos.

3. Kitose šalyse apdedamas tik prekybos — pramonės pelno priaugimas.

Anglijoj 1915, 1916, 1917 ir t.t. įstatymais įvestas excess profits duty, kuriuo apdedamos visos prekybos ir pramonės įmonės, taip pat agentai ir tarpininkai. Nuo mokesnio atleidžiami žemės ūkiai, valstybinių, visuomeninių ir privatinių įstaigų tarnautojai ir tie verslai, kurių pelnas pareina daugiausiai nuo asmeninio savininko veikimo, beveik visai be kapitalo įdėjimo. Objektas — perteklius, kuris gaunamas, lyginant su vidutiniu prieškariniu pelnu, nustatomas taip pat kaip pelno mokesniui. Iš pradžių buvo imama 50%, paskui 60% ir galų gale 80% nuo pelno pertekliaus virš 200 t. sv. st. Bet tos įmonės, kurios gamina karo reikmenis, mokėjo visą laiką 80%. Bendrosios šio mokesnio pajamos 1916/17 m. — 140, 1917/18 m. — 220, 1918/19 m. — 338 mil. sv. st.

4. Prancūzijoj taip pat yra apdedama: 1) visos bendrovės ir visi asmenys, turį verslus; 2) visi kiti asmenys, jei jie padarė tiekimo sutartį su valdiškom įstaigom, išskyrus žemės ūkininkus; 3) asmenys, kurie panašias sutartis finansavo arba gaudavo atlyginimą už tarpininkavimą.

Apdėjimo objektas — pelno perteklius, lyginant su prieškariniu vidutiniu pelnu, kuriuo, nesant kitokių davinių, ima 30 kart daugintą buvusio verslo mokesnio sumą. Perteklius iki 5000 fr. arba 8% išleisto kapitalo nuo mokesnio atleidžiamas. Iš pradžių ėmė 50%, pas-

kui 60%, o 1917 m. įstatymu mokesnis tampa progresinis: nuo apdedamo pelno ligi 100.000 fr. imama 50% ir tokiam pat pelnui virš 500.000 fr. pakyla iki 80%.

5. *Italijoj* toks pat mokesnis buvo įvestas anksčiau kaip kitose šalyse, būtent 1915 m. Juo buvo apdėti pirkliai, pramoninkai ir tarpininkai. Mokesnį ėmė nuo pelno pertekliaus per 1913 ir 1914 m. virš 2500 lyrų lyginant su vidutiniu pelnu. Mokesnio dydis pirkliams ir pramoninkams buvo derinamas su santykiu pelno ir pagrindinio kapitalo ir sudarė 20% nuo pelno 8% iki 10% kapitalo, iki 60% nuo pelno virš 20% kapitalo. Tarpininkams mokesnio dydis derinamas su priaugimo dydžiu: jei pastarasis sudaro nuo $^{1}/_{10}$ iki $^{5}/_{10}$ buvusio pelno, tai imama 10%, o jei priaugimo daugiau kaip $^{5}/_{10}$ — tai 40%.

Be to, Italijoj dar imamas mokesnis nuo pramoninių, pirklių ir tarpininkų turto priaugimo, atskaičius pirmuosius 20.000 lyrų. Mokesnis progresuoja atatinkamai santykiui priaugimo ir turto (tarpininkams — pelno) nuo 10% iki 80%.

6. *Amerikos Jungtinėse Valstybėse* nuo prekybos ir pramonės bendrovių grynojo pelno virš 8—20% pagrindinio kapitalo imama 30% mokesnis, nuo didesnio pelno — 65%. Dabar šis mokesnis sumažintas iki 20—40%. Be to, imamas progresinis priedas nuo absoliutinio pelno didumo.

Pajamos mažesnės kaip 3000 dol. nuo mokesnio atleistos.

7. *Rusijoj*, pagaliau, buvo įvesta rinkliava nuo prekybos-pramonės ir asmeninių verslų pelno priaugimo sekančiais pagrindais:

1. Mokesnį privalėjo mokėti viešai atsiskaitančios verslamones, jei jų pelnas didesnis kaip 8% kapitalo ir taip pat didesnis kaip vidutinis 1913—1914 m. pelnas; neviešai atsiskaitančios verslamonės, jei jų pelnas nemažesnis kaip 2000 rub. ir ne mažiau kaip 500 rub. viršija vidutinį 1913—1914 m. pelną; parangos ir tiekimai su tokiu pat pelnu ir valdybų bei prižiūrėjimų komitetų nariai ir kt., jei jų atlyginimas ne mažiau kaip 500 rub. viršija 1912—1913 m. vidutines normas.

2. Nuo ne viešai atsiskaitančių verslamonių, parangų ir tiekimų bei asmeninių pramonės užsiėmimų imama 20% mokesnio nuo pelno priaugimo virš 500 rub.; gi nuo viešai atsiskaitančių verslamonių atatinkamai pelno ir pagrindinio kapitalo santykiui imama nuo 20% iki 40% nuo priaugimo.

Be to, mokesniai nuo karo pelno pertekliaus buvo dar įvesti *Belgijoj, Turkijoj, Danijoj, Švedijoj, Norvegijoj, Šveicarijoj, Olandijoj* ir *Japonijoj*.

4. Palaikų ir dovanų mokesniai.

Kita mokesnių nuo praturtėjimo kategorija — tai palaikų ir dovanojimų apdėjimas. Jis yra daug senesnis už mokesnius nuo turto ir pelno priaugimo. Jau nekalbant apie Romos vicesima hereditatum, galima sakyti, kad 17 amž. jau atsiranda mokesniai nuo palaikų valstybėse ir miestuose, pav., Olandijoj ir Anglijoj, 18 amž. Prancūzijoj, Austrijoj ir ištisoj Vokietijos valstybių eilėj. Bet jie nusistovėjo tik 19 amž.

Palaikų apdėjimas pamatuojamas buvo įvairiai. Vieni matė tame aukščiausią valstybės teisę į piliečių palaikus ir iš jos kylančią teisę dalyvauti palaikuosė (bendro paveldėjimo teisė). Jie kalbėjo, kad valstybė padeda turtus susidaryti, ir tas padėjimas suteikia nemažesnių teisių į palaikus, kaip kitiems įpėdi-

niams. Pirmiau, mirus kokiam nariui, giminė ir bendruomenė turėjo paveldėjimo teisę; dabar giminės funkcijas atlieka valstybė ir todel jai privalo pereiti paveldėjimo teisė. Dabarties įstatymdavystėj ši pažiūra pasireiškia teisėje fisko į išmirusios giminės turtus ir giminystės laipsnių aprėžime, kurie turi paveldėjimo teisę. Jei tokių giminių nėra, tuomet paveldi valstybė. Kai kurie rašytojai pažengė dar toliau: Bazard, pav., sako, kad įpėdiniu visuomet privalo būti valstybė, o privatiniam asmeniui naudotis pavesti tik tai, ką jis pats įsigijo. Taip galvojo ne vien socialistai. J. St. Mill kalbėjo, kad jei kas nepalieka testamento, tai vaikams reikia suteikti tik auklėjimo lėšas, visa kita privalo tekti valstybei. Jis pripažįsta testamentų laisvę, bet nieks neprivalo gauti palaikų daugiau, kaip reikalinga vidutiniškai padoriai gyventi. Ypatingai ryškiai ši mintis buvo pareikšta Anglijoj Sir William Harcourt 1894 m. motyvuojant palaikų mokesnio reformą. „Valstybės teisė į mirusiojo asmens turto dalį, kalbėjo jis, privalo būt pirmiau kitų pretenzijų, dalyvaujančių palaikuose asmenų. Gamta suteikia žmogui galią naudotis žemės gerybėmis tik jam gyvenant. — Galia naudotis jomis po mirties, sukurta įstatymais, ir todel valstybė turi teisės nustatyti tas sąlygas, kuriomis ta galia galėtų būt vykinama. Nereikia užmiršti, kad teisė elgtis kaip tinkama su turtu po mirties, suteikta veikiamaisiais įstatymais, ir kad valstybė nustatė teisėto paveldėjimo tvarką. Kartais sakoma, kad šios rūšies mokesniai vienam ar kitam asmeniui yra labai sunkūs; o tuo tarpu toki mokesniai neturi nieko bendra su gaunančiais palaikus asmenimis. Iš pradžių valstybė atsiima savo dalį, ir tik paskui užinteresuotieji asmens". Taip pat mano ir Adolfas Wagneris, kuris be to dar turi savo sociališkai politinę pažiūrą: palaikų mokesnis turi būti dabarties turtinio nelygumo taisytoju. Ši pažiūra buvo paplitusi Amerikoj ir Australijoj, kur turto apdėjimą laikė priemone sulaikyti turtų koncentraciją. Šių teorijų išdava buvo reikalavimas sumažinti teisėtų įpėdinių skaičių, pavesti valstybei paveldėjimo teisę nesant artimiausių palikėjo giminių, aprėžti testamentų laisvę ir nustatyti aukštus palaikų mokesnius. Toliau numatė įsteigti iš palaikų masių tam tikrą socialinį fondą, kurio sumas vartoti tik proletariato reikalams ir t. t.

Nesunku pastebėti, kad visos šios teorijos iškrypsta iš mokesnių įstatymdavystės ribų ir palaikų apdėjimą daro civilinės teisės institutu. Mokesnis — tik papildomasis valstybės teisės į palaikus išreiškimas. Todel einant šiuo manymu, visų pirma reiktų įrodyti, ar tikrai valstybei ta teisė priklauso. Bet tokio įrodymo šių teorijų gynėjai iki šiol nesurado. Įrodinėti, kad ši teisė perimta iš bendruomenės, del jų uždavinių vienodumo, vargu bus galima; kol kas tai tik spėjimas, daryti gi iš spėjimų teigiamas išvadas — rizikinga. Šios pažiūros priešininkai

tvirtina, kad paveldėjimo teisė atsirado kartu su šeima ir todel ji senesnė už valstybę. Todel jos gynėjams reiktų įrodyti, kaip veikiančioji paveldėjimo teisė pamažu siaurino valstybės teisę. Tuo tarpu gi iš tikrųjų galima nurodyti tik tuos siaurinimus, kuriuos valstybė įterpė įpėdinių privatinėn teisėn, o ne atvirkščiai. Tuo būdu visos kalbėtosios teorijos ir istoriniu ir juridiniu pamatavimu yra abejotino tikrumo. Harcourt pasakymas, kad visa teisėto paveldėjimo tvarka nustatyta įstatymo, vadinasi — valstybės, kuri todel turi teisės tą tvarką pakeisti, taip pat reikalingas įrodymų: labai galimas daiktas, kad daugumą paveldėjimo teisės institutų sukurti ne įstatymo, o tik jo patvirtinti. Be abejo, negali kilti abejonių, kad valstybė gali visus paveldėjimo įstatymus pakeisti, net ir panaikinti. Bet ką bendra tai turi su palaikų apdėjimo pamatavimu? Tai vis tas pat, kad jei kas nors pradėtų tvirtinti, kad valstybė gali visą žemę nacionalizuoti ir todel turi teisės imti žemės mokesnį. Del visų šių sumetimų palaikų apdėjimą motyvuoti tuo, kad valstybė turi bendrojo paveldėjimo teisę, yra mažių mažiausia rizikinga.

Kiti palaikų mokesnį motyvuoja tuo, kad tas mokesnis yra atlyginimas už teikiamą įpėdiniams valstybės apsaugą, už saugojimą jų teisių ir pačių palaikų. Ši pažiūra istorinio pobūdžio. Mat, reikalas toks, kad iš pradžių palaikų apdėjimas iš tikrųjų turėjo rinkliavų, imamų įpėdinystės teises tvirtinant, pobūdį. Mokesniai nuo palaikų ir iki šiol kartais veikiančiuose įstatymuose vadinami rinkliavomis nuo turtų perėjimo. Ir su šiuo motyvavimu sunku sutikti: saugodama palaikus valstybė elgiasi taip pat kaip ir daugumoj kitų atsitikimų, kai įstatymu nustatyta tam tikra tvarka, kuria gali naudotis atskiri asmenys. O tais atsitikimais, kai tiems asmenims teikiami ypatingi patarnavimai, nuo jų ima specialines rinkliavas, paprastai kartu su palaikų mokesniu. Todel aišku, kad palaikų mokesnio pamatavimo reikia ieškoti kitoje srityj. Toji sritis — grynai mokesnių pobūdžio. Palaikai ir dovanojimas, kaip ir kiekvienas kitas turto priaugimas, yra praturtėjimas, t. y. mokesnių mokėjimo galios padidėjimas. Realiniai ir pelno mokesniai šios mokėjimo žymės neapima: jais susekama iš turto gaunamame pelne ir turto sudėtyj esamosios mokėjimo žymės, bet jais negalima susekti to mokėjimo galios padidėjimo, kuris atsiranda praturtėjus mokėtojui, kai jo turtas priauga nuo palaikų ar dovanų. Todel tokio praturtėjimo apdėjimas, viena, mokesniais nuo turto priaugimo, antra, palaikų ir dovanojimų mokesniais, mokesnių atžvilgiu, yra visiškai paprastas reiškinys. Todel šia prasme Vokietijos Imperijos įstatymdavystės nusakymas, kad palaikų mokesnis imamas nuo sumos „kuria praturtėja palaikų gavėjas“ — visiškai teisingas. Palaikų mokesnis priskiriamas tiesioginiams, nes jo dydis nustatomas tiesiogiai sulig padidėjusia del palaikų mokėjimo galia.

Panašiai viso turto priaugimo mokesniui, jis priskiriamas asmeninių mokesnių kategorijai, nes jis remiasi subjektiniu mokamosios galios padidėjimu, o ne pavienių objektų įkainojimu. Todel jam galima pritaikinti visus asmeninio apdėjimo ypatumus: minimumo išimtis, mokesnio progresija sulig turto dydžiu, skolų ir kitokių apsunkinimų atskaitymas, galop, lengvenybės del šeimos padėties ar kitų mažinančių subjektyvinę mokėjimo galią aplinkybių.

Jie turi dar vieną, nuo kitų mokesnių skirtiną ypatybę: tai mokesnio progresija sulig palikėjo ir įpėdinio giminystės laipsniais. Ši ypatybė tuo pamatuojama, kad artimuose giminystės laipsniuose palaikų gavimas dar nesudaro įpėdinių praturtėjimo: žmona ir vaikai, gyvenę su mirusiuoju vienoj šeimoj, jam mirus, esmėje nieko daugiau negauna, jiems palieka tos pat materialinės gyvenimo sąlygos, dažnai jie net liekas neturtingesni, jei be palikto nedidelio turto, tėvas turėjo gerą uždarbį, iš kurio galėdavo gyventi. Todel dauguma net mano, kad likusieji žmona ar vyras ir žemutinės linijos įpėdiniai turėtų būti nuo šio mokesnio atleidžiami. Jei palaikai nedideli, tai jau visiškai rimtas pagrindas nuo mokesnio atleisti ar bent tokių artimų giminių apdėjimo procentas turėtų būti kuo mažiausias. Atvirkščiai, juo tolesni giminystės ryšiai, tuo labiau pasireiškia praturtėjimo momentas, tuo didesnis turi būti apdėjimas. Ar galima prieiti visiško palaikų konfiskavimo? Mokesnių atžvilgiu į šį klausimą tenka atsakyti neigiamai. Joks mokesnis neprivalo panaikinti apdėjimo objekto; visokio apdėjimo tikslas — kad mokesniai atatiktų mokėjimo galiai, saugoti tą galią tiek, kad ji ir toliau būtų mokėtojo mokesnių šaltiniu. Todel jei tam tikrais atsitikimais valstybė turi teisės gauti visus palaikus, tai jau yra civilinės teisės institutas, o ne finansinės teisės, ir tik ten jis galima kuo nors pamatuoti.

Grynai mokesnių atžvilgiu palaikų mokesnis turi dar šiuos privalumus:

a) šis mokesnis padeda papildomai apdėti fonduotąjį pelną;

b) jis papildo pelno apdėjimą, nes pasiekia tokias turto dalis, kurių formaliniu atžvilgiu negalima pelno mokesniu apdėti, nes jokio pelno neduoda, pav., kapitalai suvartoti brangiems namų kilnojamiems turtams, prabangos daiktams, paveikslų galerejoms, bibliotekoms ir pn.;

c) apdedant palaikus, pasireiškia mokėtojo pelno šaltinių visuma, kurių dalį mokesnių organai, apskaičiuodami pelno ir kitus mokesnius, galėjo nepastebėti;

d) palaikų mokesnis šia prasme yra geriausia mokesnių kontrolės priemonė, apdedant visais kitais mokesniais. Praktika jau parodė, kad be palaikų mokesnio, realinių, pelno ir turto mokesnių įplaukos būtų daug mažesnės.

Grynai techniniai palaikų mokesnio privalumai tie, kad juo ganėtinai iš viso apimami apdėjimo objektai, kurie noroms nenoroms pasirodo įgyjant turtą palaikais: jų ėmimas nesunkus ir ganėtinai laiduotas; jie imami dažniausia tada, kai mokėtojas turi ar gali turėti mokesniui mokėti reikalingų lėšų; galop, šis mokesnis mažiau už visus kitus gali būti perkeliamas kitiems.

Palaikų mokesniui, be abejo, daug kas priešinosi.

1. Visų pirma sakoma, kad šis mokesnis tenka gaminamajam kapitalui, naikina gamybos lėšas ir stabdo privatinį ūkio veikimą. Bet visa tai pareina nuo mokesnio aukštumo. Jei mokesnis labai aukštas, tas pat galima prikišti kiekvienam kitam mokesniui. Kai del palaikų mokesnio, tai apdėjimo našta lengvėja jau del to, kad šis mokesnis imamas, palyginti, ilgu laikotarpiu. O tais atsitikimais, kai tas pat turtas dažnai paliekamas, jam teikiama lengvenybių. Galop, palaikų mokesnis imamas ne tiesiog iš paliktojo turto, bet iš gaunančio tą turtą įpėdinio, kuris, padidėjus jo mokamajai galiai, suras lėšų sumokėti tą mokesnį iš savo bendrų pajamų, nekenkdamas savo ūkio jėgoms. O smulkūs mokėtojai, paprastai, nuo mokesnio atleidžiami. Be to, mokesnio sumokėjimą dar galima išdėstyti keliems terminams ir tuo panaikinti negeistinas vienkartinio sumokėjimo išdavas.

2. Paskui sako, kad palaikų mokesnis imamas ne iš naujų, bet jau pirma buvusių turtų, kur pasikeitė tik jų valdytojas; kitaip tariant, jis tenka mokėti buvusiai, o ne naujajai mokėjimo galiai. Ypatingai priešinamasi artimiausiųjų palikėjo giminių, našlės ir našlaičių, apdėjimui.

Bet, kaip jau žinome, tokiais atsitikimais teikiama daugiausia lengvenybių iki visiško nuo mokesnio atleidimo. Kai del klausimo, kad apdedama jau pirma buvęs turtas, tai tekęs jis naujam valdytojui, be abejo, sudaro naują pelno ir praturtėjimo šaltinį.

3. Savo kalbas pamatuoja nepaprastu palaikų mokesnio sunkumu, del to, kad pačiu sunkiausiu šeimai momentu mokesnių valdžia kišasi į jos ūkio reikalus. Šis sunkumas galima žymiai sušvelnyti, nustatant ilgesnius terminus teikti parodymus apie palaikus. Antra vertus, neveltui palaikų mokesnį vadina kartais rinkliava nuo linksmųjų įpėdinių, o tokiems, be abejo, tolimesniems įpėdiniams valdžios įsikišimas nėra taip sunkus dalykas.

4. Primena ir tai, kad palaikų mokesnis netinka iždui, nes jo įplaukos labai nevienodos. Bet šitos baimės praktika nepateisino: vidutiniškai tos įplaukos gana lygios. Pav., Anglijos pelno mokesnio įplaukų buvo (mil. sv. st.):

1910/1 m.	—	25,7
1913/4 „	—	27,4
1914/5 „	—	28,4

1915/6 m. — 31.0
1916/7 „ — 31,2
1917/8 „ — 31,7
1918/9 „ — 30.2

Tuo būdu palaikų apdėjimas iš viso ganėtinai pateisinamas ir teorijoj ir praktikoj; priekaištai iš esmės ne tiek svarbūs, kad jo atsisakyti. Atvirkščiai, tai yra viena apdėjimo rūšių, kurios nuo senai ieina į gerai sutaisytas tiesioginių mokesnių sistemas.

Palaikų apdėjimas būva dvejopos formos: apdedamas arba paveldimasis turto įgijimas arba turto priaugimas pas įpėdinį. Pirmasai būdas sutinkamas rečiau: čia mokesnis tenka bendrajai palaikų vertei, neatskaitant skolų nei prievolių. Tokia tvarka, pav., buvo iki 1901 m. Prancūzijoj. Bet ji visiškai prieštarauja vyriausiam palaikų apdėjimo uždaviniui. Todel tos sumos, kuria įpėdinis praturtėja, t. y. grynos palaikų vertės, atskaičius skolas, apdėjimas dabar labiausia praplitęs ir teorijos atžvilgiu yra teisingiausias.

Paskui palaikų mokesnin apdedama arba palaikų masė arba palaikų dalys. Palaikų masės apdėjimas ypatingai pastaruoju laiku labai praplito. Jo esmė ta, kad mokesnis derinamas su visų palaikų verte, neskirstant jų atskirų įpėdinių tarpe. Mokesnis progresinis ir derinamas su bendra palaikų verte. Šioms sąlygoms esant, net nedidelę sumą gaunąs įpėdinis gali būt apdėtas gana aukštais procentais, jei palikimas yra didelis, ir tuomet jo asmeninės mokėjimo galios nežiūrima. Šitoji mokesnio rūšis tuo būdu — ne įpėdinių apdėjimas sulig jų praturtėjimo laipsniu, o pomirtinis palikėjo turto apdėjimas. Praktiškoji jo reikšmė — tik kaip papildymas tų mokesnių, kuriuos palikėjas mokėjo gyvendamas. Mokesnio tikslo — padidėjusios įpėdinių mokėjimo galios apdėjimo — šiuo mokesniu nepasiekiama. Todel jis praktikuojamas tik kaip mokesnio nuo palaikų dalių papildymas ir tik nuo stambių palaikų, kur toks priedas nėra per sunkus įpėdiniams. Bet iš esmės tas priedas priešingas palaikų apdėjimo tikslams, kaip ėmimas mokesnio nuo jų asmeninio praturtėjimo. Taip pat ir mokesnis nuo palikimo masės tenka mokėti irgi įpėdiniams, o ne palikėjui. Tuo būdu vienintelis teisingas būdas reikia laikyti palaikų dalių apdėjimas, kuriam galima pritaikinti visus teisingo mokesnių organizavimo dėsnius.

Apdėjimo objektas čia — visokis turtas, kilnojamas ir nekilnojamas, tenkąs įpėdiniui, atskaičius skolas ir kitas prievoles, kurios tenka jo dalies palaikams. Turto įkainojimas principe atliekamas paprasta pardavimo kaina to turto, kuris sudaro palaikus, bet atskiroms turto rūšims, jei to reikalauja praktikos būtinumas, galimi ir kiti įkainojimo būdai, net vad. normalinių įkainojimų taikymas. Smulkūs palaikai nuo mokesnio atleidžiami, kad juos neapsunkint tuo mokesniu, antra, kad iš-

laidos tokių palaikų apdėjimo dažnai būva didesnės už pelną. Kitiems palaikams, kaip jau sakyta, yra dvi progresijos: sulig giminystės lapsniu ir sulig palaikų dalies verte.

Palaikų mokesnį papildo apdėjimas dovanojimų gyvųjų tarpe. Toks apdėjimas būtinai reikalingas, kad išvengti palaikų mokesnio mokėjimo vengimo dovanojimų keliu. Todel dovanojimų mokesnis pamatuojamas tuo pat, kaip ir palaikų. Antra gi, iš esmės nuo dovanojimų galima taip pat praturtėti, kaip ir gavus palaikus praturtėja įpėdinis. Galop, juridiniams asmenims (bažnyčioms, labdarybės ir kitokioms įstaigoms, korporacijoms ir kitiems visiems juridiniams asmenims), kurių turto negalima testamentu užrašyti ar kam dovanoti, paprastai, yra nustatyti ypatingi mokesniai, imami kasmet arba periodais nuo juridinių asmenų turtų.

Po šių bendrų sumetimų galima pereiti prie atskirų valstybių palaikų mokesnio įstatymų apžvalgos.

Pradėsime pačiu seniausiu Anglijos mokesniu.

Anglijoj pirmiau buvo imama rinkliava bažnyčios valdžiai, kuri, perimdama kilnojamojo turto palaikų valdymą, remdamosi tuo, kad senais tolimais laikais toks kilnojamas turtas, atskaičius iš jo skolas, tekdavo bažnyčių ir vienuolynų naudai. 1694 m. panaši rinkliava, Probate Duty, buvo įvesta valstybės naudai už testamentų ir testamentų vykintojų patvirtinimą. Laikui bėgant, šią rinkliavą padarė proporcinga palaikų vertei: nuo 100 iki 500 sv. st. mokėjo 1 sv. st., nuo 500—1000 sv. st. — 1 sv. 5 šil. nuo kiekvienų 50 sv. st., o nuo palaikų virš 1000 sv. — 3 sv. st. nuo kiekvieno 100 sv. st. Greta šio mokesnio dar buvo įvestas ir kitas — legacy duty — taip pat nuo kilnojamo turto palaikų, proporcinis sulig palikėjo ir įpėdinio giminystės laipsniu. 1881 m. šiuos abu mokesniu papilde dar account duty, tais atsitikimais, kai nereikalaujama testamento vykintojo paskyrimo, bet įpėdinis privalėjo patiekti priesaika patvirtintą palaikų inventorių, nuo kurio ir buvo imama tam tikra rinkliava. Tai vis rinkliavos nuo kilnojamojo turto palaikų. Iki 1853 m. žemvaldžių klasės įtakoj nekilnojamieji turtai buvo nuo mokesnio atleisti. Tais pat metais buvo įvestas succesion duty — taip pat ir nuo nekilnojamųjų palaikų; mokesnis progresinis sulig giminystės laipsniu.

1889 m. abu mokesniu papildė palaikų masės virš 10.000 sv. st. vertės apdėjimu. Mokesnio buvo 1% (estate duty).

1894 m. šią gan sudėtingą ir istorijoj susidariusią palaikų apdėjimo sistemą žymiai suprastino ir perdirbo. Po ištisos to mokesnio didinimų eilės, toji sistema susideda iš sekančių mokesnių:

1. Estate duty — mokesnis nuo visos palaikų masės, kurią paliko palikėjas, prijungiant prie to dovanojimus, padarytus per paskutinius jo gyvenimo metus. Palaikai iki 100 sv. st. liuosi, paskui nustatytas progresinis mokesnis, pradedant 1% nuo 100—500 sv. st. palikimo iki 40% nuo palaikų virš 2.000.000 sv. st. Neapdedamos juo palaikų dalys iki 1000 sv. st., žemutiniai ir aukštutiniai (tiesios linijos) įpėdiniai ir likusis vyras ar žmona. 5% mokesnis imamas nuo brolių, seserų, jų vyrų ir vaikų iki 10% nuo tolimiausių giminių ir pašaliečių. Nuo fideikomisų imama 1% papildoma rinkliava. Juridiniai asmens, vietoj šių rinkliavų moka 5% nuo pelno, kaip corporation duty (apie kurį buvo kalbėta verslų apdėjimo skyriuje). Testamento vykintojai, palaikų prižiūrėtojai ir įpėdiniai privalo patiekti smulkų palaikų inventorių; palaikus įkainoja tam tikri taksatoriai, ekspertams dalyvaujant, dažniausia paprastąja pardavimo kaina; bet žemės ūkiai įkainojami vidutinio

peiningumo, pelno mokesniui nustatyto, kapitalizacija 4%-ais (dauginant 25). 1908/9 m. iš visų palaikų mokesnių buvo 18,4 mil. sv. st. įplaukų, kurių 14 mil. davė estate duty; 1912 m. — 25,5 mil., 1918/9 m. — 30,8 ir 1919/20 m. — 40,9 mil. sv. st. 1921/2 m. ir 1922/3 m. buvo apskaičiuota 48 mil. sv. st.

Tuo būdu visas Anglijos palaikų mokesnio sunkumas tenka palaikų masei, o ne palaikų dalims; jis yra greičiau pomirtinis palikėjo turto apdėjimas.

Prancūzijoj palaikų apdėjimas irgi ne naujiena; tas apdėjimas kartu su mokesniais nuo dovanojimų sudaro registracinių rinkliavų, t. y. apyvartos mokesnių dalį. Pirmykštis šio apdėjimo pagrindas buvo 1798 m. įstatymas; bet ne jis tą apdėjimą sukūrė, o tik perėmė senojo režimo pradus. Iki 1901 m. palaikų mokesnis buvo turto perleidimo testamentu apdėjimas, o ne mokesnis nuo praturtėjimo. Todėl buvo apdedama palaikų bendroji vertė, neatskaitant skolų. Nuo 1901 m. leista atskaityti skolos, ir tas mokesnis įgyja įpėdinių praturtėjimo apdėjimo pobūdį. Po įvairių šio mokesnio pakeitimų dabar jis atrodo taip.

Žmona ar vyras ir vaikai nuo jo neatleidžiami, visi įpėdiniai suskirstyti į 10 kategorijų sulig giminystės ryšiais su palikėju; paskui, kiekviena kategorija suskirstyta į 12 skyrių sulig palaikų verte, pav., nuo 1 iki 2000 fr., nuo 2001 iki 10.000 fr. ir t.t. iki virš 50 mil. fr. Tuo būdu gali būti 120-riopas mokesnio dydis: nuo 1% iki 59%. Pav., tiesioginiai, žemutinės linijos 1 laipsnio įpėdiniai, t. y. vaikai moka nuo palaikų 1—2000 fr. — 1%, o nuo palaikų virš 50 mil. fr. — 17%, o tolimesni kaip 4 laipsnio giminės ir pašaliečiai, sudarą 10 kategoriją nuo palaikų 1—2.000 fr. moka 25%, o virš 50 mil. fr. — 59%. Paskui, šalutinių linijų, tolesnių kaip 6 laipsnio giminių teisės į teisėtą paveldėjimą panaikintos ir toki palaikai tenka valstybei. Įstatyme numatyta palengvinimų eilė, būtent: įpėdiniai, turį 4 ar daugiau gyvų vaikų, kurių skaičiun jeina ir kritusieji karo metu, gauna 10% mokesnio nuolaidą kiekvienam vaikui iki trečiojo imtinai, bet ne daugiau kaip 50% visos mokesnio sumos, o jei palikėjas turi virš 4 vaikų, tai iš palaikų vertės kiekvienam virš ketvirtojo vaikui atskaitoma po 10%, bet ne daugiau kaip 15.000 fr. Paskui, mokesnis mažinamas palaikų dalims nuo 1.000 iki 10.000 fr., jei viso palikimo vertė nedidesnė kaip 25.000 fr. 1917 m. prie šio mokesnio prijungė dar visos palaikų masės apdėjimą; šis mokesnis buvo progresinis, sąryšyj su palaikų verte ir su gaunančių palaikus vaikų skaičiumi. Šiuo mokesniu siekiami populiacionistiniai tikslai. Vaikų skaičiumi nustatyta 4 kategorijos: 3, 2, 1 ir 0; palaikų didumu — 14: nuo 1—2000 fr. iki virš 500 mil. fr.; viso tuo būdu imama 56 įvairaus didumo mokesniai, pradedant 0,25% iki 39%. Jei palaikai, kurių vertė 1—2000 fr., užrašomi trims vaikams, tai imama 0,25%, o nuo palaikų virš 500 mil. fr. vertės — 7,5%; jei vaikų nelieka— pirmuoju atveju — 3%, antruoju — 39%. O jei palikėjas turi daugiau kaip 4 vaikus, tai šis mokesnis neimamas. Bet mokesnio didumas apribojamas tuo, kad įpėdiniai visuomet turi gauti ne mažiau kaip 20% jam tekusios palaikų dalies. Su palaikų mokesniu surišts ir dovanojimų apdėjimas. Progresija čia nustatoma tik ryšy su giminystės laipsniu dovanos gavėjo ir dovanotojo; o jei dovana teikiama vaikams, tai vaikų skaičiumi, o ne dovanos verte. Mokesnis nuo 2,5% (jei dovanojama daugiau kaip 2 vaikam) iki 40% nuo dovanojimų toliau kaip 4-to laipsnio giminių ir svetimų, nevedusių žmonių tarpe. Mokesnis imamas tik nuo dovanojimų, kurie tvirtinami teisme ar pas notarą arba nuo nekilnojamojo turto.

1913 m. šie mokesniai davė 327,5 mil. fr., o 1921 m. buvo apskaičiuota 722,6 m. fr. nuo palaikų ir 122,7 mil. fr. nuo dovanojimų. Prancūzijoj be to apdedamas ir juridinių asmenų turtas, būtent: a) nuo nekilnojamojo turto 130 sant. nuo 1 franko žemės mokesnio ir b) nuo kilnojamųjų ir nekilnojamųjų turtų vertės imama 0,30—0,40% mokesnio.

Vokietijoj iš pradžių palaikų apdėjimas buvo rinkliavinio pobū-

džio. 1873 m. Prūsija pirmu kart įveda tikrą palaikų mokesnį; nustatyta sulig giminystės laipsniais nuo 1% iki 8% progresija; palaikų vertė nustatoma tik atskaičius visas skolas.

Panašus mokesnis buvo nuo 1879 m. Bavarijoj; paskui Saksonijoj, Viurtemberge, Badene ir Hesene, o nuo 1889 m. Elzas-Lotaringijoj. 1906 m. visus šiuos mokesnius pakeitė bendru Imperijos palaikų mokesniu. Kaip atlyginimas atskiroms valstybėms buvo duodama tam tikra pajamų dalis (⅛—½) ir be to buvo joms leista apdėti šiuo mokesniu Imperijos atleistuosius nuo jo žemutinės linijos įpėdinius ir likusį vyrą ar žmoną ir imti priedus prie Imperijos imamojo mokesnio. Bet tik nedaugelis valstybių tuo pasinaudojo. 1906 m. įstatymu, kurį 1913 m. dar papildė, tas mokesnis buvo imamas progresingai nuo palaikų dalių, sulig giminystės laipsnio nuo 4% iki 12%. Normalų mokesnio dydį dar pakeldavo sulig palaikų dalių verte ir tuo būdu aukščiausia mokesnio riba buvo 30%. 1913 m. šis mokesnis davė 59 mil. m.

1919 m. šį mokesnį iš pagrindų persvarstė ir suskaldė į tris mokesnius: nuo palaikų masės, nuo palaikų dalių ir nuo dovanojimų. Palaikų masės mokesnis buvo progresinis nuo 1% iki 5%. Palaikų dalių mokesnis progresavo sulig giminystės laipsniu ir dalių verte nuo 4% iki 70%. Be to, dar buvo imama 1% papildomo mokesnio nuo kiekvienų 10.000 m., jei pirmykštis įpėdinio turtas buvo vertas nuo 100 iki 200 tūkstančių m., ir nuo kiekvienų 20.000 m., jei turtas viršijo 200.000 m. Visas palaikų mokesnis neprivalėjo būt didesnis kaip 90% turto vertes. Galop, 1922 m. liepos m. 20 d. įstatymu, pakeistu 1923 m. 20 d. įstatymu, Vokietijos Imperijos palaikų mokesnis vėl pertaisomas, ir dabar atrodo taip.

Palaikų masės mokesnis panaikintas visiškai. Palaikų mokesnį moka nuo įgijimų kam mirus, nuo dovanojimų gyvųjų tarpe ir nuo atsisakymų su specialiniu tikslu. Jei paveldėtojas ar įpėdinis Vokietijos piliečiai, tai mokesnis imamas nuo visų palaikų, o jei palaikai susideda iš Vokietijoj esamų nekilnojamųjų turtų ir įmonių — tai tas mokesnis imamas ir tuo atveju, jei įpėdiniai svetimšaliai. Apdedama ta suma, kuria praturtėja turto įgijėjas, t. y. atskaitomos skolos ir laidotuvių bei teismo išlaidos. Įpėdiniai skirstomi 5 klasėmis, neišskiriant vaikų nei tėvų. Mokesnis klasėmis imamas nuo 2% iki 14% palaikų vertės, bet nuo palaikų vertės pradedant 5000 m. mokesnis keliamas 10—500%, ir tuo būdu nuo palaikų virš 1 mil. m. imama 70%. Iš V klasės įpėdinių, berods, vyro ar žmonos palaikų neišskiriama tik tais atvejais, jeigu jų amžiaus skirtumas didesnis kaip 20 metų ir apsivedę tebuvo mažiau kaip 5 metų. Be to, jei pirmykštis įpėdinio turtas didesnis kaip 2 mil. m., tai imama priedų. Palikimai politikos sąjungoms (partijoms) apdedami 5%. Nuo mokesnio atleidžiami palaikai, kuriuos paveldi Imperija, atskiros valstybės, bendruomenės, bažnyčios ir tikybinės bei labdaringos ir visuomenei naudingos draugijos.

Toliau, nuo mokesnio atleisti gaviniai, ne didesni kaip 3000 m., I ir II klasė (artimiausiųjų giminių); ne didesni kaip 2000 mk. III ir IV klasėms ir 500 mk. — V klasei; namų kilnojamasis turtas (tame skaičiuje baltiniai, drabužiai) I ir II klasei, ir tos pačios rūšies turtas ligi 5000 mk. III ir IV klasėms; kiti namų apyvokos daiktai, išskiriant brangius akmenis, žemčiūgus, meno kūrinius ir kolekcijas, jei jų vertė ne didesnė kaip 5000 mk., — I ir II kl., ir jei vertė nedidesnė kaip 2000 mk. — III ir IV kl.; I ir II klasei atleidžiami šių dienų Vokietijos meninikų kūriniai, taip pat ir kiti, jei jų įgijamoji vertė vienam nedidesnė kaip 1000 mk., o vienos rūšies dalykų kolekcijai — nedidesnė kaip 10.000 mk.; nedarbingų vyro ar žmonos ir tėvų ar vaikų tėvukų-anūkų gaviniai, jei jų vertė drauge su turėtuoju turtu nedidesnė kaip 5000 mk.; gaviniai asmenų, kurie palikėjui dovanai teikė patarnavimų ar laikymą arba žiūrėjo jo ūkio; dovanos dovanojamam laikyti arba mokytis; palikimai politikos draugijoms, jei jie nebrangesni kaip 100 mk.

Jei artimiausių (I ir II kl.) giminių paveldėti palaikai per paskutiniuosius 5 metus buvo paliekami tų pat klasių giminėms, tai nuo jų imama tik pusė mokesnio; jei gi tie palaikai buvo paliekami 5—10 metų tarpe, tai imama tik ¼.

Įkainojant paliekamus turtus vaduojamasi tomis pat taisyklėmis, su nežymiomis atmainomis, kurios nustatytos bendriems turto mokesniams.

20% šio mokesnio įplaukų atiduodama atskiroms valstybėms; visoki priedai imti draudžiama. 1923 m. laukta 7000 mil. m. įplaukų. 1923 m. 7000 m. 20 d. įstatymu, kritus popierinių pinigų vertei, apdėjimo skyriai sulig palaikų verte buvo pakeisti. Paskui, įvedus aukso valiutą, 1923 m. gruodžio m. 19 d. buvo išleistas naujas palaikų mokesnio įstatymas. Bendrieji jo pradai sutiko su 1922 m. liepos m. 20 d. įstatymu, bet buvo ir keletas atmainų, būtent pakeista kai kurių klasių įpėdinių sudėtis, sulyginant su tikrais vaikais podukras, posūnius ir priimtinius vaikus, o patėvį ir pamotę — su tikru tėvu ir motina; pakeistas ir mokesnio dydis, būtent, I kl. artimiausiems giminėms sumažinta nuo 3,5% iki 2%, II kl. — nuo 5 iki 4%. Skyrių; nustatytų padidintam mokesniui imti, palaikų vertės aukščiausia riba pakeista sąryšyj su perėjimu prie aukso markės, bet mokesnio padidinimo norma palikta ta pati (10—500%). Priedai, kurie buvo imti atsižvelgiant įpėdinio turto, panaikinti. Taip pat panaikinta 80% palaikų vertės apdėjimo riba. Taip pat pakeista nuo mokesnio atleidžiamųjų palaikų vertės norma, perėjus prie aukso markės, ir nuostatuose apie išimtis įvesta kai kurių bendrų pataisų. Paveldimųjų turtų įkainojimas 1924 m. visiškai atatinka su turto mokesnio įkainojimu.

Austrijoj iki 1915 m. palaikai buvo apdedami rinkliavomis 1850 m. įstatymu. Vėliau tą apdėjimą pavertė tikru palaikų mokesniu ir 1919 m. įstatymu jis skirstomas į progresinį 1—8% palaikų masės mokesnį, atleidžiant nuo jo palaikus iki 10.000 kr. vertės, ir į 1,25% iki 30% palaikų dalių mokesnį. Nuo palaikų švietimo ir labdarybės įstaigoms imama 5%. Mokesnis apskaičiuojamas grynąja praturtėjimo verte. Lengvenybių teikiama tik palaikams tų asmenų, kurie krito kare arba mirė nuo karo išdavų. Palaikai, susidedą tik iš kilnojamojo turto iki 4000 kr. vertės (neatskaitant skolos), nuo mokesnio atleidžiami; nuo palikėjo atsisakymų jo darbininkams ir tarnautojams, jei jų vertė nedidesnė kaip 2000 kr., imama 1,25%. Be palaikų mokesnio dar veikia mokesnis nuo dovanojimų virš 300 kr. vertės; jei nedaroma dovanojimo aktų, tai atleidžiami nuo mokesnio dovanojimai iki 3000 kr. vertės. Šios visos išimtys taikomos tik kilnojamiems turtams.

Italijos palaikų mokesnis labai panašus Prancūzijos sistemai; tik mokesnis žemesnis (0,8%—22%).

Belgijoj imama nuo 1,40% iki 50% sulig giminystės laipsniu ir palaikų dalių didumu.

Švedijoj imama nuo 5‰ iki 5%.

Amerikos Jungtinėse Valstybėse prieš karą tik 39 valstybėse buvo imamos dažniausia progresinės rinkliavos nuo palaikų dalių sulig giminystės laipsniu ir paveldėto turto verte. 1916 m. įvestas jungtinis mokesnis, bet tik nuo palaikų masės, atskaičius skolas, laidojimo išlaidas, nuostolius ir kt. 1919 m. įstatymu mokesnis svyruoja tarp 1% iki 25% ir 1919 m. davė 82 m. dol. pajamų.

Rusijoj palaikų apdėjimas įvestas tik 1882 m., nors projektų buvo ir anksčiau, bet jie turėjo griežtą opoziciją. Iš pradžių tas mokesnis buvo labai nuosaikus — nuo 1% iki 8%, atsižvelgiant tik įpėdinio ir palikėjo giminystės laipsnio, bet ne palaikų vertės; palaikų dalys iki 1000 r. nuo mokesnio buvo atleidžiamos; taip pat atleidžiama buvo: valstiečiams suteiktosios žemės, iždo, labdarybės, mokslininkų ir mokslo įstaigų, bažnyčių, vienuolynų ir bažnyčių tarnautojų naudai paliktieji turtai; namų kilnojamasis turtas ir, galop, žemės, pereinančios vyrui ar žmonai ir tiesiosios žemutinės arba aukštutinės linijos giminėms. Pasta-

rojo išimtis įvesta 1895 m. žemės valdymo reikalu. Nuo tų, kurie gauna turtą tik iki gyvos galvos, imama tik pusė mokesnio. Paveldimų turtų įkainojimas buvo pastatytas labai blogai, nes teismams buvo pavesta mokesnis apskaičiuoti ir imti, fisko organai beveik nedalyvavo, o žemėms buvo nustatyta labai žemi teisėti įkainojimai, kuriuos tik 1914 m. peržiūrėjo. Iš palaikų vertės atskaičiuodavo skolas, laidojimo išlaidas, medicinos išlaidas priešmirtinėje ligoje, mokesnius ir nedamokėtas algas tarnautojams ir darbininkams. Finansų Ministerijos pastangos pakeisti šią tvarką ir pereiti prie tikrų įkainojimų nepasisekė. Mokesnis nuo nekilnojamųjų turtų buvo galima išdėstyti 5 metams, o nuo kilnojamųjų — atidėti vieneriems metams. Todel nenuostabu, kad šis mokesnis, nežiūrint jo pakėlimo 50% kilus Japonų karui, duodavo tik apie 10—11 mil. r. Buvo projektuojama mokesnį pakelti ir nuo 0,5% iki 23% progresija sulig palaikų verte, bet del revoliucijos šis projektas nebuvo įvykintas.

Kaip tai keista, bet ir dabartinėj Sovietų Rusijoj imamas palaikų mokesnis, ir 1923 m. V—18 d. patvirtinta palaikų rinkliavos ėmimo ir valstybės paveldimų turtų instrukcija. Paveldėjimas leidžiamas įstatymu ir testamentu, tik aprėžtas tiesioginei žemyn einančiai giminystės linijai, vyrui ir žmonai, nedarbingiems asmenims, kurie bent metus prieš mirsiant palikėjui jo buvo laikomi ir savo turto neturi. Jei palikėjo turtas didesnis kaip 10.000 rublių vertės, tai perteklius tenka valstybei. Valsčiaus Taryba arba Namų Komitetas (miestuose) privalo per dvi savaites gubernijos finansų skyriui pranešti apie kiekvieną mirimą, išskiriant tuos atsitikimus, kai visas palikimas yra vertas ne daugiau kaip 1000 rb., neskaitant žemės ūkio inventoriaus ir namų apyvokos daiktų. Gavę palikimą įpėdiniai per mėnesį privalo paduoti deklaraciją. Mokesnis imamas 1% nuo dalių už 1000—3000 rublių auksu, 2% — už 3000—6000 rb., 4% už 6000—10.000 rb. Paveldėjimas brangesnis kaip 10.000 rb. leidžiamas tik tais atsitikimais, jei jis paremtas nuomos, koncesijų ar kitokiais panašiais santoriais su valstybe. Šiuo atveju mokesnis didinamas po 4% nuo kiekvieno sekančio 10.000 rb. vertės ir eina ligi 50%. Iš mokesnio pajamų 50% atskaitoma vietos organų biudžetams.

D. Tiesioginiai mokesniai Lietuvoje.

Pabaigus tiesioginių mokesnių skyrių, galima prieit prie Lietuvos tiesioginių mokesnių apžvalgos ir nurodyti kategorijas, į kurias juos galima nuskirti.

Įsikūrus Lietuvos valstybei, galima sakyti, kad dar nepereita iš objektinių į asmeninius mokesnius. Vienintelis dabarties metu asmeninis mokesnis Lietuvoj — tai palaikų mokesnis. Toks vyriausybės veikimo būdas reikia pripažinti yra visai teisingas ir tikslingas. Teko jau patirti, kaip sunku apskaičiuoti asmeniniai mokesniai nuo pelno, turto ir nuo praturtėjimo. Kad šiuos mokesnius įvesti, reikalinga mokesnių administracijos tinkamas pasiruošimas apdedamųjų turtų bei pajamų įkainojimo darbui, reikalinga ir pačių mokėtojų pasiruošimo, kuris viena diena neatsiranda, bet tik objektinių mokesnių tobulinimo keliu. Nėra reikalo skubotai įvesdinėti naujus mokesnius, nes pasisekimas iš karto pasitaiko labai retai. Bet tai nereiškia, kad galima pasitenkinti esamomis mokesnių formomis. Priešingai, reikia nuolat siekti imamųjų mokesnių tobulinimo ir pagerinimų ateityj.

Lietuvoj ir kitose žemės ūkio šalyse svarbiausią vietą užima žemės mokesniai. Taip iš tikrųjų ir yra: 1925 m. sąmata iš laukiamųjų 36 mil. lt. tiesioginių mokesnių pajamų, apie 17,2 mil. lit. arba apie 48% tenka žemės ir miškų ūkio mokesniams. Pramonė ir prekyba duoda 14 mil. lit. pajamų arba 39%. Likučiai tenka mokesniams nuo miestų nekilnojamųjų turtų (3,0 m.lt.). nuo piniginių kapitalų pajamų (0,3 mil. lt.) ir nuo palaikų (1,4 mil. lt.) Iš projektuojamo mokesnio nuo asmeninių uždarbių — 600.000 lt.

Tuo būdu svarbiausias — tai **žemės mokesnis.** Pastaruoju 1923 m. spalių mėn. 25 d. įstatymu žemės mokesniais apdedamos visos žemės, išskyrus tas, kurios numatytos įstatyme apie valstybinį mokesnį nuo nekilnojamųjų turtų miestuose ir miesteliuose. Nuo žemės mokesnio atleidžiama: valstybiniai miškai, šventoriai ir kapinės, mokslo įstaigų žemės, skiriamos mokslo reikalams, sauskeliai, apsaugos miškai, neduodą savininkui pelno, ir miško plotai ligi 20 m. amžiaus, pustomieji smėlynai, nenaudojamos pagraužės ir nedžiūstamos pelkės. Iki 1923 m. įstatymo paskelbimo, visas apdedamąsias žemes apskričių mokesnių komisijos skirstydavo valsčiais į 4 skyrius, taip kad kurio nors valsčiaus visa žemė įeidavo vienan skyrium. Finansų Ministerija tą paskirstymą tvirtindavo ir viešai paskelbdavo. Paskirstymo pagrindan imta dirvos derlingumas ir žemės vertė vidutine pardavimo kaina. Faktinai žemės skirstymas skyriais buvo pavestas mokesnių komisijos nuožiūrai. Žemės derlingumo ir vidutinių pardavimo kainų nustatymo darbų nebuvo daroma. Be to, vidutinė rinkos kaina — dydis visiškai nieko nesakąs, o 1920 m. senosios valiutos daviniais nustatytos normos neatatiko tikrenybei. Todel vėliau įvestasis mokesnis nuo hektarų 4 skyriais po 9, 7½, 5 ir 1½ lit. įkainojimo normoms visiškai netiko. Gi visą valsčiaus žemę priskirti į vieną skyrių — dar netiksliau.

Toks žemės apdėjimas nedaug kuo skyrėsi nuo senaisiais laikais, pačiomis primityviausiomis ūkio sąlygomis, dešimtinės ir hektarinės rinkliavos. Bet žemės ūkis Lietuvoj ne tokiam žemam laipsnyj ir todel šios srities mokesniai buvo reikalingi rimtų atmainų. To pasiekta 1923 m. spalių mėn. 25 d. žemės mokesnio įstatymu.

Šiuo įstatymu visos atskirų ūkių arba jų dalių žemės skirstomos 4 rūšimis, bet jau kiekviena rūšis smulkiai apibūdinta dirvos kokybės, podirvio sluoksnio, augmenijos ir vidutinio derliaus atžvilgiu. Kiekviena rūšis skirstoma dar skyriais (nuo 2 ligi 8) žiūrint tų pat žemės ypatybių. Ariamosios žemės suskirstytos į 12, o pievos į 7 skyrius. Kiekvieno ūkio žemė rūšiuojama atskirai, o ne viso valsčiaus, kaip buvo daroma seniau. Be to, dar žemės rūšiavimo komisija, rūšiuodama žemę gali vaduotis ir vietos būklės patogumais. Durpynai, jų vertės

ir eksploatacijos patogumo atžvilgiu, skiriami prie trečiosios ar ketvirtosios rūšies. Tinkami eksploatacijai ežerai ir kiti vandenys bei senesni kaip 20 metų amžiaus miškų plotai skirimi prie ketvirtosios rūšies. Visi paskirstymo darbai pavesti atlikti Centralinei Žemės Rūšiavimo Komisijai, kurion įeina: a) Žemės Ūkio ir Valstybės Turtų Ministerio skiriamas pirmininkas ir narys, b) Finansų M-jos atstovas, c) Vidaus Reikalų M-jos Savivaldybių Departamento atstovas. Įstatyme minimos ir vietinės rūšiavimo komisijos, bet kol kas jų sudėtis dar nenumatyta. Paskirstymai ir paskirstymo darbų tvarka vykinami einant įstatymais ir taisyklėmis, kurias nustatyti leidžiama Žemės Ūkio Ministeriui su Finansų Ministeriu susitarus. Asmenys, nepatenkinti jų žemės paskyrimu tai ar kitai rūšiai, turi teisės per vieną mėnesį nuo nutarimo gavimo dienos skųstis per vietos rūšiavimo komisiją Ž. Ū. ir V .T. M-jos Centralinei rūšiavimo komisijai, kurios sprendimai galutini. Skundo padavimas mokesnio mokėjimo nesustabdo.

Iki rūšiavimo darbų užbaigimo naujuoju įstatymu, veikia senasis žemės suskirstymas 1920 m. gegužės mėn. 14 d. įstatymu. Projektuojamasis kadastras, palyginti su dabartine mokesnių padėtimi, bus be abejo didelis žingsnis pirmyn. Todel reikia pageidauti, kad kaip galima greičiau būtų įsteigtos naujos rūšiavimo komisijos, nes tam darbui reikalinga ne vienų metų laikas. Be rūšiavimo komisijų, prie to darbo reikės dar daugybės taksatorių, kurie visų pirma turės tiksliai nustatyti, pasiremdami sienų dokumentais, privatiniais planais ir natūra, kiekvieno atskiro ūkio sudėtį ir priskirti jį kuriai nors rūšiai. Taksatorių sudėtis būtinai reikalinga papildyti dar specialistais matininkais ir agronomais. Geistina, kad į vietos rūšiavimo komisijas įeitų, be specialistų, ir vietos ūkininkų atstovai su sprendžiamuoju balsu. Tai numatyta atatinkamoj Ž. Ū. M-jos Instrukcijoj. Tik šioms sąlygoms esant, komisijos darbai turės pageidaujamo autoriteto. Galop, ir Centralinės Komisijos sudėtis būt gera papildyti žemės ūkio atstovais. Del rūšiavimo darbų svarbumo, rūšiavimo komisijos nutarimui apskųsti skirtasis 1 mėn. laikas per trumpas: paduodant skundą dažniausiai reikia surinkti ištisa eilė davinių, o tam reikalui vieno mėnesio per maža.

1923 m. spalių mėn. 25 d. įstatymu palikta iki tol buvęs keturių rūšių valstybinis žemės mokesnis. Prieš jį, kaip laikinę priemonę, nieko negalima sakyti. Bet ateityj, atlikus rūšiavimo darbus, keturių mokesnio dydžių, matyti, bus permaža. Gana paminėti, kad kiekviena rūšis sulig derlingumu skirstoma dar smulkiau. Štai pav., I rūšies žemė skirstoma trimis skyriais vidutiniu derlingumu: 10-tas grūdas ir daugiau, 8 — 9-tas ir 7 — 8 grūdas. Būtų visiškai neteisinga nuo šių trijų skyrių imti vienodo dydžio mokesnį. Todel reikia manyti, kad pabai-

gus rūšiavimo darbus. bus peržiūrėtas ir pats mokesnio įstatymas.

Mokesnio mokėtojas — žemės savininkas arba faktinasis valdytojas. Faktinuoju valdytoju laiko asmenį, kurs valdo žemę kaip ir savininkas. Žemės valstybinis mokesnis įmokamas į valstybės iždą dviem terminais: pirmąjai metų pusei iki gegužės mėn. 1 d., antrajai — iki gruodžio mėn. 1 d. Mokesnių komisijai (ne rūšiavimo) pasiūlius, Finansų Ministeris turi teisės iš dalies arba visiškai nuo žemės mokesnio atleisti vieną ar kitą žemės savininką. Matyti, ši lengvata teikiama del kokių nors ypatingų priežasčių. Įstatyme bet gi jokios priežastys neminimos, ir todel ši teisė gali tapti savivale.

Be valstybinio žemės mokesnio, žemė dar apdedama mokesniu savivaldybių naudai. Šis mokesnis negali būt aukštesnis, kaip 5% valst. žemės mokesnio apskrities savivaldybių ir 10% valsčiaus savivaldybių naudai. Tuo būdu naujuoju įstatymu priedai vietos savivaldybių naudai žymiai sumažinti, nes pirmiau, senuoju įstatymu, jų imdavo net 40% (po 20% apskrities ir valsčių savivaldybių naudai). Nustatytu terminu neįmokėtas mokesnis išieškomas priverčiamu keliu, einant įstatymu apie valstybės mokesnių imamąją tvarką.

1920 ir 1923 m. įstatymais senesni kaip 20 metų amžiaus miškų plotai skiriami prie 4 rūšies. Be to, dar išleistas valstybinio mokesnio nuo parduodamojo miško įstatymas, kuriuo nuo parduodamojo miško iš savininkų imamas 8% valstybinis mokesnis nuo gaunamosios už parduodamą mišką sumos, neįskaitant priedų apskričių ir valsčių savivaldybių naudai. Paskėpusieji gautąją už parduotą mišką sumą ,baudžiami dešimteriopa neįmokėto mokesnio suma. Negalint nustatyti gautosios už parduotąjį mišką sumos, pastaroji nustatoma sulig valstybiniu vietos miškų įkainojimu.

Be virš minėtų piniginių mokesnių, iki pastarųjų laikų buvo imama iš žemės ūkio dar gana daug sunkių rekvizicijų krašto apsaugos, ligoninių, kalėjimų, pabėgėlių punktų ir nukentėjusių del karo gyventojų naudai. Rekvizicijas imamųjų daiktų rūšimi skirstė dviem kategorijom: 1) žemės ūkio bei kitokių daiktų rekvizicijos ir 2) arklių bei kitų gyvulų rekvizicijos. Žemės ūkio produktų rekvizicijas skirstė sulig žemės ir miško kiekiu. Apskritims rekvizicijas skirdavo rekvizicijų tarybos miestų ir apskričių atstovams dalyvaujant; apskrityse gi paskirstydavo apskričių ir valsčiuose valsčių tarybos. Nuo rekvizicijų buvo atleisti: ūkiai nedidesni kaip 6 dešimtinių (nuomojamieji ūkiai nedidesni kaip 8 deš.), ežerai ne didesni kaip ¼ dešimtinės, nenaudojamos pelkės ir smiltynai. Iš visų kitų ūkių rekvizicijos buvo imamos rekvizicijų įstatymais numatytąja tvarka, būtent: ūkiai nuo 6 — 9 dešimt. duodavo vieną rekvizicijų vienetą, nuo 10 — 19 dešimt. — 1¼ vienetos, 20 — 40 deš. — 1¾, nuo 50 ir

daugiau deš. — 2 vienetu. Žemės ūkio ir kitokių produktų (cukrus, druskos, silkių ir t. t.) vad. nepaprastos rekvizicijos buvo išdėstomos kaip rinkliava nuo prekybos ir pramonės įmonių.

Už rekvizicijas atlygindavo Rekvizicijų Tarybos nustatytomis kainomis, bet jei rinkos kainos būdavo žemesnės už nustatytasias, — tai rinkos kainomis.

Atlyginimo tvarka už arklius ir galvijų mėsą buvo visai kita. Valsčiuose galvijų mėsą supirkinėdavo arba rekvizuodavo priverstinai. Gyvulių ir arklių savininkams sumokėdavo tik skirtą tarp valdiškos ir rinkos kainos. Tam skirtui sumokėti reikalingas sumas išrinkdavo valsčiuose nuo žemės ploto, miestuose — nuo turtų ir pelno; tai buvo specialinė rinkliava, kurios išdėstymo būdai nenurodyti. Miestuose vietoj naturalinių rekvizicijų imdavo nuo miestų gyventojų prekybos ir pramonės įstaigų nepapastą mokesnį, rinkliavų departamento ir Rekvizicijų Tarybos nustatytomis taisyklėmis. Įstatyme tos taisyklės nenustatytos. Bendrąją mokesnio sumą nustatydavo Rekvizicijų Taryba, bet po 5 metų pusę sumokėtųjų pinigų mokėtojai gauna atgal valstybės procentiniais popieriais. Vadinasi, minėtoji dalis (½) buvo ne mokesnis, bet priverstinoji paskola.

Rekvizicijų įstatymo silpnąsias puses nesunku būtų kritikuoti. Bet čia mes to klausimo neliesime, tuo labiau, kad nuo 1923 m. rekvizicijos jau panaikintos. Reikia tik pastebėti, kad nuo tokių karo pobūdžio mokesnių lygumo, teisėtumo ir kitų tikrųjų mokesnių ypatybių ir reikalauti negalima. Vienintelis jų geras privalumas — tai kad jie imami trumpą laiką ir atsiranda tik karo laiku.

1919 m. gruoždio mėn 12 d. įstatymu įvestas **valstybinis mokesnis nuo miestų ir miestelių nekilnojamųjų turtų.** Šis įstatymas iš esmės tai toks pat, kaip 1910 m. Rusijos įstatymas, tik su viena pataisa: rusų įstatymais apdedamas nekilnojamųjų turtų grynas pelningumas, nustatytas atskaičius iš bendrojo (brutto) pelno tam tikrą procentą turto laikymo ir valdymo išlaidoms padengti. Tas procentas, žiūrint vietos sąlygų, nustatomas atskirai kiekvienam miesto gyventojui. O Lietuvos įstatymais einant, tuo mokesniu apdedamas bendras (brutto) pelnas, lygus vidutiniam nuomos mokesniui, be jokių kitų ataskaitų. Ši pataisa nėra joks patobulinimas. Nors vidutinių procentų atskaitymas yra gan savivališkas dalykas, bet Rusijos įstatymu tai privalėjo būti atliekama atsižvelgiant visų vietos sąlygų ir trobesių rūšies. Kitų valstybių įstatymais visa tai daroma daug paprasčiau. Prancūzijoj, pav., atskaitoma tam tikra bendrojo pelno dalis, šiuo atveju 25% gyvenamiesiems trobesiams ir 40% prekybos ir pramonės butams. Bet imant

mokesnius, visvien atskaitoma ne nuo bendrojo, o nuo grynojo pelno.

1919 m. įstatymo turinys bendrais bruožais sekantis — Valstybinių mokesniu apdedami visi nekilnojamieji turtai miestuose ir miesteliuose, priklausą visokioms draugijoms, įstaigoms ir privatiniams asmenims. Finansų M-ja tam tikrais nurodymais nustato miestų ir miestelių gyvenamojo ploto, kuriame nekilnojamieji turtai apdedami mokesniu, sienas, taip pat ir tuo mokesniu apdedamuosius nekilnojamuosius turtus, kurie yra už miestų ar miestelių gyvenamojo ploto sienų, bet pastatyti ant miestų ir miestelių žemės. Nuo mokesnio atleidžiami: a) valstybiniai turtai, kurie laikomi tiesioginiai valstybės iždo lėšomis ir ne pelnui; b) miestų, tikybinių, švietimo ir labdarybės draugijų turtai arba jų dalys, kur neišnuomuojami pelnui; c) turtai, atiduoti dažnai naudotis labdarybės, mokslo ar visuomenės įstaigoms; d) valstybinių gelžkelių žemės su pastatytais tose žemėse gelžkelių judėjimo reikalams trobesiais ir įrenginiais. Mokesnio imama 10% nuo apdedamųjų turtų bendrojo pelno. Kiekvieno atskirai išnuomojamo nekilnojamojo turto pelnas nustatomas imant vidutinę nuomos kainą už visą turtą arba atskiras jo dalis. Kur galima, vidutinė nuomos kaina išvedama trijų metų daviniais. Apdedamajam pelnui nustatyti kas 5 metai daromas bendras tų turtų surašymas. Jei trobesys priklauso nuomininkui, tai jo visų turtų pelnu laikoma ta suma, kuri bus gauta, atėmus iš pažymėto pelno vidutinį nuomos mokesnį už nuomojamąjį sklypą. Visas pelnas tų turtų, kurie laikinai neatiduoti nuomon arba kurie pačių savininkų užimti, taip pat ir tų, kurie veltui duoti naudotis kitiems žmonėms arba įstaigoms, — nustatomas, imant vidutines nuomos kainas už panašius arba tokiose pat sąlygose esamus turtus, atiduodamus nuomon tame pačiame mieste. Tokia pat tvarka nustatomas bendrasis pelnas visų turtų, atiduodamų nuomon su aiškiai matomais palengvinimais del ypatingų turtų savininko santykių su nuomininku (giminystė ir kt.). Jei kokiam turtui negalima pritaikinti šio pelno nustatymo būdo, tai pelnas laikomas lygus 10% turto vertybės, o turto vertybė nustatoma, imant draudimo, įkaitų, ypotekos (buv. Suvalkų gub.) įkainojimus, taip pat parduodamąsias kainas arba materialinę vertę. Prie trobesio vertės, nustatomos materialiniu įkainojimu, pridedama kiemo vietos vertė. Nustatant trobesio vertę draudimo įkainojimu, pridedama trobesio pamatų vertė. Nustatant pramonės butų vertę, mašinų ir visų kitų įtaisymų vertė į tą sumą neįeina.

Apskaitymas pelno tuščių, savininko nenaudojamų ir nenuomojamų žemės sklypų, atliekamas pasiremiant pardavimo kainomis arba užstatymo įkainojimais.

Turto savininkas prieš surašymą privalo patiekti mokesnių Inspktoriui pareiškimą, pažymėjęs: 1) visus trobesius ir žemės sklypus, kurie yra jo nuosavybė; 2) išnuomotus, tuščius ir veltui atiduotus naudoti arba paties savininko užimtus trobesius; 3) butų nuomos mokesnius, jei galima pastariesiems trims metams ir numanomą neišnuomotų butų nuomos vertę: 4) pastarųjų trijų metų nuomos mokesnį už miesto gyventojų gyvenamojo ploto žemės sklypus, o už sklypus, kurie neišnuomoti, numatomą nuomos dydį.

Nauji trobesiai apdedami mokesniu, pradedant nuo kito pusmečio po to, kaip juose visuose ar jų dalyse apsigyventa arba juos yra užėmę prekybos arba pramonės įstaigos. Nekilnojamieji turtai, laiku neapdėti mokesniais, apdedami nuo to penkmečio pradžios, už kurį mokesniai dar nemokėti. Gautąsias iš turto savininko žinias taiso ir papildo Mokesnių Inspektorius; reikalui esant, jis vienas arba su ekspertais apžiūri turtą vietoje.

Einant bendrąja mokesnių mokėjimo tvarka, mokesnius moka turto savininkas, bet jei turtu naudojasi kitas asmuo, tai mokesnius moka faktinasis turto valdytojas. Jei vieno asmens žemės sklype yra trobesiai kito asmens, tai mokesnį už žemės sklypą moka žemės savininkas, o už trobesius — trobesių savininkas. Mokesnį nuo kiekvieno turto apskaičiuoja Mokesnių Inspektorius, pranešdamas mokėtojui apskaitytą dydį ir turto pelningumą (brutto). Mokėtojas 2 savaites turi teisės užprotestuoti Inspektoriaus pranešimą. Mokesnių komisija per vieną mėnesį turi peržiūrėti tą protestą, ir komisijos nutarimas vėl per vieną mėnesį nuo pranešimo gavimo dienos galima apskųsti Fin. Ministeriui. Skundai įteikiami tai komisijai, kurios nutarimai skundžiami, ir komisija, kartu su savo nutarimu, per vieną mėnesį patiekia juos Finansų Ministeriui. Bet skundo padavimas mokesnių ėmimo nesustabdo. Trobesiai, visai arba tik iš dalies paties savininko valia arba gaisro ar kito kurio nelaimingo atsitikimo sunaikinti arba sugriuvę del senumo, lygiai ir visi turtai kaip nors sugadinti ir del to nustojusieji vertybės, gali naudotis palengvinimu, būtent — mokesnio sumažinimu arba visišku nuo jo atleidimu, praėjus pusmečiui nuo jų sunaikinimo arba sugedimo. Nuo to pat laiko gali būti keičiamas, nekilnojamųjų turtų savininkui prašant, apskaičiuotasis mokesnis, jei pasikeičia pats turto uždavinys. Mokesnis mokamas pusmečiais nė vėliau kaip birželio 30 d. ir spalių mėn. 31 d. į iždinę arba miesto valdybos kasą, jei su miestu susitarta.

Del šio įstatymo, išskyrus mokesnių apskaičiavimą ne grynuoju, bet bendruoju pelnu, nieko negalima sakyti. Galima gal šį vieną pastabą padaryti: savininko naudojami ir neišnuomoti žemės sklypai apdedami 10% mokesniu nuo pelno. Bet tik ten savininkas pastatys kokią bakūžėlę ir nors už menkiausią mo-

kesnį, kad ir fiktyviai, išnuomos, jau tada mokesnis apskaitomas pasiremiant ta nuomos kaina. Gal vertėtų nustatyti, kad abėjotinais atsitikimais apdėjimas sulig pelningumu leistinas tik tuomet, kai tas pelnas nemažesnis kaip 10% turto vertybės.

Verslų apdėjimo įstatymai Lietuvoj dar tik vystymosi stadijoj. Visų pirma pagrindinis mokesnis paremtas patentų sistema. Čia ištisai paimti Rusų įstatymai, tik rubliai pakeisti litais. Visos prekybos įstaigos skirstomos penkiomis rūšimis. Pirmosios rušies didmenų prekybos įmonės visur moka po 2.500 lit. pagrindinio mokesnio ir už sandėlius prie jos po 150 litų. Antrosios penktosios rūšies — mažmenų prekybos — įmonės suskirstytos į tris vietų klases. Pirmojon klasėn priskiriamos Kauno miesto prekybos įmonės, antrojon — Panevėžio, Šiaulių ir Kedainių miestų, trečiojon — visų kitų vietų prekybos įmonės.

Mokesnio normos vietų klasėmis	I	II	III
Už prekybos įstaigą II rūšies	500,	375,	250
Už sandėlį prie jos	75,	60,	50
Už prekybos įstaigą III rūšies	100,	75,	50
Už sandėlį prie jos	25,	15,	10
Už prekybos įstaigą IV rūšies	40,	30.	20

Penktajai rūšiai priskirta vežiojamoji, nešiojamoji ir prekyba kaimuose. Nuo pirmosios visur mokesnio norma 100 lit., nuo antrosios 30 lt.

Pramonės įmonės darbininkų skaičiumi, išdirbinių kiekiu ir kita kuo suskirstytos į aštuonias rūšis, be to I — V rušiai tenka vienodas mokesnis, nežiūrint vietos padėties, būtent: 7500, 5000, 2500, 750, 250 lt. Kitų rūšių pramonės įmonės apdėtos mokesniais, žiūrint trejopos vietos, būtent: VI rūšis — 100, — 75, — 50 lt., VII — 50. — 35, — 25; VIII — 20, — 15, — 10 lt.

Kai del papildomojo šių įstaigų apdėjimo, tenka pastebėti, kad iki pastarųjų laikų nuo neapyskaitinių įmonių papildomo mokesnio buvo imama nuo 50 iki 300% pagrindinio mokesnio. Papildomasis mokesnis buvo įvairus, žiūrint atskirų įmonių ir verslo rūšies, be to uriskyrimas įmonės kuriai rūšiai priklausė jų pelno, vietos padėties, jų bendrojo pobūdžio ir kitų vidujinių pažymių. Įmones ir verslus rūšimis skirstydavo kasmet Finansų Ministeris, ir mokesnį sumokėti reikėjo iki sekančių po apyskaitos metų balandžio 1 dienos. Nuo apyskaitinių įmonių senuoju Rusų įstatymu buvo imamas papildomasis mokesnis nuo jų kapitalo ir pelno.

Dabarties laiku prekybos ir pramonės įmonių papildomasis mokesnis pakeistas **pelno mokesniu nuo apyskaitinių ir neapyskaitinių įmonių.** Mokesnių apdedamos prekybos, pramonės ir amato įmonės, atskiri amatininkai ir vertelgos. Nuo šio

mokesnio atleidžiamos: a) visos valstybinės įmonės, laikomos Valstybės lėšomis ir neišnuomuojamos; b) įmonės, kurios tarptautinės teisės dėsniais einant nuo mokesnio atleidžiamos; c) naujai įsisteigusios įmonės, jei jos iki galui metų gyvena ne ilgiau kaip 3 mėnesius; bet naujai įsisteigusiomis nelaikomos laikinai veikiančios įmonės, pav., visokios rūšies eksporto bei importo įstaigos ir t.t., taip gi įmonės, gaminančios svaigiuosius gėrimus; d) švietimo, mokslo, meno, labdarybės ir doros platinimo draugijos, jei jų veikimas neturi prekybos ir pramonės pobūdžio; e) vartotojų koperatyvai, kurių kapitalas nedidesnis kaip 50.000 litų; f) kredito ir žemės ūkio koperatyvai; g) visų rūšių koperatyvų sąjungos ir i) visi tie koperatyvai, kurie atlieka operacijas tik savo narių tarpe, nors jų pajinis kapitalas būt didesnis už 50.000 litų.

Apyskaitinėms ir neapyskaitinėms įmonėms pelnas apskaičiuojamas atskirai. Neapyskaitinės įmonės moka nuo bendrojo pelno. Tuo pelnu įstatymas laiko: a) prekybos įmonėms — skirtas parduodamųjų ir perkamųjų prekių kainų sumos; b) pramonės įmonėms, kurios išdirbinėja savo medžiagą — skirtumas kainų tarp žalios medžiagos ir gaminių; c) pramonės įmonėms, kurios išdirbinėja svetimą medžiagą, — gaunamasis už išdirbimą atlyginimas; d) pramonės įmonėms, kurios verčiasi statyba, rengimu ar remontu svetima medžiaga, — gaunamasis už tą darbą atlyginimas; dirbančioms savo medžiaga — gaunamasis atlyginimas, pridedant kainų skirtą tarp žalios medžiagos ir gaminių; e) kredito (t. y. bankinių kontorų, skolinamųjų kasų, pinigų keitimo kontorų) ir apdraudimo įstaigoms — pajamos iš operacijų savais ir svetimais kapitalais; f) tarpininkavimo, komiso ir kitų rūšių patarnavimo kontoroms, o taip pat ir amatininkams, — gaunamas už darbą atlyginimas.

Visiškai kitaip nustatytas apyskaitinių įmonių apdedamasis pelnas. Apyskaitinėmis įstaigomis ar mokėtojais laikomos akcinės bendrovės, pajų draugijos, visokių rūšių kredito ir kitos tolygios įstaigos, jei jos bendrais valstybės įstatymais ar savo įstatais privalo viešai atsiskaityti spaudoje, narių susirinkimuose, ar patiekti savo apyskaitas Finansų Ministerijai. Šitai kategorijai priskiriamos ir tos neapyskaitinės įmonės, kurios nori mokėti pelno mokesnį kaip ir apyskaitinės, t. y. pareiškia iš anksto apie tai Mokesnių Departamentui, įrodo savo pagrindinio kapitalo sumą ir pristato pilną apyskaitą, sudarytą taisyklėmis, nustatytomis apyskaitinėms įstaigoms.

Apyskaitinių įstaigų pelnu laikomas visas turto prieaugis operacijų metų, apskaičiuojamas dedant pagrindan jų komercinį balansą su sekančiais apribojimais: a) atlyginti už darbą valdyboms, taryboms, priežiūros komitetams, revizijos ir kitų komisijų nariams, įmonių vedėjams, jų pavaduotojams ir įgalio-

tiniams; atskaitoma vienok atskiram asmeniui ne daugiau kaip 400 lt. mėnesiui ta sąlyga, kad bendrai šiam reikalui metams išeitų nedaugiau kaip 4% pagrindinio kapitalo; b) amortizacijai įmonės vartojamojo turto galima atskaityti šios sumos: trobesiams metalo, medžio ir akmens, laivams iš metalo, įtaisoms kasiniams ir brangenybėms iš žemės kasti — ligi 5%, laivams iš medžio, mašinoms ir gamybos įrankiams, gyvam ir negyvam inventoriui — ligi 10%; c) labdarybei, tarnautojų ir darbininkų būviui pagerinti, tarnautojų draudimui ir tolygioms socialinės reikšmės išlaidoms tik įstatymais ar teismo nustatytose ribose; d) apmokėti procentams skolų, padarytų įmonės reikalais — ligi 8% metams (reikia manyti — skolos sumos). Finansų M-rio parėdymu, šis procentas gali būti prilyginamas Lietuvos Banko diskonto procentui. Apskaičiuojant pelną, kilnojamasis ir nekilnojamasis turtas, inventorius, prekės ir kitokios įmonės turto dalys, įkainojamos pačiai įmonei parėjusia kaina, arba įkainojimu biržoje, jei tik pastarųjų krašte yra.

Apyskaitinių įmonių apdedamasis pelnas negalima pavadinti nei grynuoju nei bendruoju; jis vadinamas pelnu šio įstatymo ribose. Užsieninių firmų pelnas šiuo mokesniu apdedamas tik tiek, kiek jis gautas iš operacijų Lietuvoje. Neapyskaitinių ir apyskaitinių įmonių įvairūs pelno apskaičiavimo būdai nesudaro nieko nepaprasta. Sename Rusų įstatyme buvo tik tas skirtas nuo Lietuvos įstatymo, kad buvo žiūrima, kuris būdų geriau tinka tam pelnui apskaičiuoti. Sunkiau suprantama tai, kodel neapyskaitinėms įmonėms mokesnius apskaičiuojant imamas bendrasis pelnas, o apyskaitinėms — pelnas, turįs tendencijos artėti į grynąjį. Šiuo atžvilgiu apyskaitinės ir neapyskaitinės įmonės visiškai skirtinose apdėjimo sąlygose. Bendrai imant, bendrojo (brutto) pelno apdėjimas, kuris Lietuvos įstatymais naudojamas pav. ir mokesniuose nuo miestų ir miestelių nekilnojamųjų turtų, sunku patcisinti. Tuo labiau, kad neapyskaitinių įmonių grynajam pelnui apskaičiuoti reikalingų priemonių mokesnių technika žino pakankamai. Paskui, vėl negalima nepastebėti nenuoseklumo apskaičiuojant bendrąjį pelną. Iš viso bendruoju pelnu laikomos visos pajamos, grynais pinigais, pasižadėjimais, medžiaga, prekėmis ir kitomis lygiomis vertybėmis, skirtumas perkamosios medžiagos bei prekių ir parduodamųjų išdirbinių bei prekių kainų, gi pramonės įstaigose, kurios išdirbinėja svetimą medžiagą — gaunamas už tos medžiagos išdirbimą atlyginimas. Tuo tarpu amatininkai apdedami visuomet sulig gaunamu už darbą atlyginimu, nežiūrint iš kokios medžiagos jie savo gaminius gamina — ar iš savo, ar iš svetimos. Toliau — statybos įstaigoms, dirbančioms savo medžiaga, apdedama gaunamas už darbą atlyginimas ir skirtumas tarp žalios medžiagos ir gaminių kainų. Galop, labai neaiškus kredito ir draudimo įstaigų apdedamojo pel-

no nusakymas — pajamos iš operacijų savais ir svetimais kapitalais. Kas daryti su gyvybės draudimo įstaigų pelnu, kuris susidaro iš apsidraudėjų įmokėjimų ir sudaro tą fondą, iš kurio vėliau teks mokėti draudimo premijos? Iš viso šis įstatymo punktas reikalingas smulkių paaiškinimų, kurie, reikia manyti, bus atatinkamoj instrukcijoj.

Apyskaitinių įmonių apdedamąjį pelną įstatyme nevadina nei bendruoju, nei grynuoju. Tai visiškai teisinga. Nuo grynojo pelno jis skiriasi tuo, kad dar daug išlaidų, pav., eksploatacijos, iš jo neatskaitoma. Bet negalima jo vadinti ir bendruoju pelnu, nes iš jo atskaitomos išlaidos grynajam pelnui gauti — pav., išlaidos atlyginti administraciją, darbininkus, turto amortizacijai, skolų procentams mokėti ir t. t. Dar didesnio susidomėjimo verta kita ypatybė: ta suma, iš kurios atskaito visas minėta išlaidas, nėra įstaigos bendrasis pelnas, o tik turto priaugimas operacijų metu. Turtas bet gi nesudaro įmonės pelno: jo priaugimas skiriamas, paprastai, bendrajam pelnui, bet nieku būdu jo nesudaro. Pelnų laikomos visokios rūšies pajamos, iš kurių visumos, tam tikras sumas atskaičius, gaunamas grynasis pelnas. Įstatyme paminėtos ataskaitos, tuo būdu, dar nėra visos atskaitytinos sumos; įstatyme jos, matyt, paminėtos tik del to, kad leidžiasi normuojamos. Vadinasi, apyskaitinių įmonių apdedamasis pelnas iš tikrųjų nėra nei bendrasis, nei grynasis pelnas ir visiškai nesuderinamas su neapyskaitinių įmonių bendruoju pelnu.

Taip pat įvairus mokesnis nuo neapyskaitinių ir apyskaitinių įmonių. Pirmosioms neapdedamasis minimumas — bendrojo pelno 2.000 litų. Toliau eina laipsnių progresija sekančia lentele:

nuo trečiojo pilno ar nepilno				1.000 lit.	bendrojo (brutto) pelno		2%
„	sekančių pilnų ar nepilnų			2.000 „	„	„	2,5%
„	„	„	„	2.000 „	„	„	3%
„	„	„	„	3.000 „	„	„	5%
„	„	„	„	3.000 „	„	„	7%
„	„	„	„	5.000 „	„	„	10%
„	„	„	„	10.000 „	„	„	15%
„	kiekv. sek. pilnų ar nep.			10.000 „	„	„	20%

t. y. mokesnis artėja 20%, bet niekuomet tos sumos nepasiekia.

Apyskaitinėms įstaigoms progresija nustatyta atatinkamai ne absoliutinių apdedamojo pelno dydžių, bet jo santykių su pagrindiniu kapitalu, būtent: 3% pagridiniam kapitalui iš pelno nuo mokesnio atleidžiama; nuo likusios pelno sumos imamas 15% mokesnis. Be to, likusioji pelno dalis, atskaičius tik tas pelno sumas, kurios skiriamos į įstatymais numatytus rezervų

fondus, nustatytomis normomis apdedama laipsnių sistema papildomu mokesniu, šia lentele:

pirmieji pilni ar nepilni	2%	pagrind. kapit. apdedami	3%
sekantieji „ „ „	5%	„ „ „	6%
„ „ „ „	5%	„ „ „	9%
„ „ „ „	5%	„ „ „	12%
„ „ „ „	10%	„ „ „	15%
kiekv. sekant. pilni ar nep.	10%	„ „ „	20%

Matome, kad apskaičiuojant pelną apdėti papildomuoju mokesniu, atskaitomos sumos rezervų fondan, ko visiškai nedaroma apdedant pamatiniu mokesniu. Kitaip tariant, apdedamasis pelnas pamatiniui ir papildomam mokesniui apskaičiuojamas nevienodai. Mokesnio dydis maximum 35% (15% + 20%), bet nustatytosios ribos niekuomet nepasiekia.

Įstatymas nustato sekančią šių mokesnių apskaičiavimo tvarką.

Neapyskaitinių įmonių savininkai privalo vesti knygas kasdieninėms įmonės pajamoms ir išlaidoms užrašyti. Iš tų knygų kiekvienas mokėtojas metų gale apskaičiuoja savo bendrąjį pelną ir iki sekančių metų vasario mėn. 1 d. paduoda Mokesnių Inspektoriui pareiškimą apie savo pelną, kartu su apyskaita ir balansu. Iki kovo mėn. 1 d. pareiškimus svarsto Mokesnių Komisija ir iki balandžio mėn. 1 d. Mokesnių Inspektorius praneša mokėtojui, kiek pelno mokesnio jis privalo sumokėti. Mokesnį turi sumokėti iki gegužės mėn. 15 dien., t. y. per pusantro mėnesio.

Apyskaitinių įmonių apdedamasis pelnas apskaičiuojamas iš Finansų Ministerio nustatytos formos apyskaitų ir balansų. Apyskaitinės įmonės privalo sumokėti mokesnį ne vėliau kaip liepos mėn. 1 d., arba ne vėliau kaip per vieną mėnesį apyskaitos metams pasibaigus. Jei atskirų įstaigų įstatuose nurodytu terminu apyskaitos visuotinojo susirinkimo dar nepatvirtintos, tai visvien per vieną mėnesį nuo nurodyto įstatuose termino mokesnis reikalinga sumokėti. Apyskaitinės įstaigos per vieną mėnesį nuo apyskaitos patiekimo dienos visuotinajam susirinkimui privalo patiekti Mokesnių Departamentui pranešimą apie įmokėtą pelno mokesnio sumą, apyskaitą, balansą ir visuotinojo susirinkimo protokolo nuoraša, kad apyskaita patvirtinta. Užsienių firmų atstovai, be apyskaitos ir operacijų Lietuvoje balanso, privalo patiekti dar pilnas apyskaitas iš visų savo operacijų užsienyj, kad būtų galima pirmąsias apyskaitas patikrinti. Patiektosios žinios Mokesnių D-to laikomos galutinai patvirtintomis, jei per 6 mėn. jas įteikus Departamentas nepareikalaus prie apyskaitų ir balansų jokių paaiškinimų. Jei Mokesnių Departamentas reikalauja paaiškinimų, tai savo galutiną sprendi-

mą gali atidėti ne ilgiau kaip 3 mėn., skaitant nuo paaiškinimų reikalavimo dienos. Jei patikrinus apyskaitas, Mokesnių Dep-tas randa, kad pelno mokesnio sumokėta per mažai, tai apyskaitinės įstaigos turi primokėti Dep-to nurodomą sumą per 14 dienų nuo pareikalavimo dienos. Reikalui esant, Mokesnių Dep-tas turi teisės vietoje tirti ir tikrinti apyskaitų knygas ir visus pateisinamuosius dokumentus ir peržiūrėti apyskaitinių įstaigų įmones.

Neapyskaitinių įmonių savininkai, gavę pranešimą apie iš jų priklausančių mokesnių sumą, turi teisės per vieną mėnesį skųsti tą pranešimą vietos Mokesnių Komisijai. Mokesnių Inspektorius praneša mokėtojui Mokesnių Komisijos sprendimą. Mokėtojai, nepatenkinti vietos Mokesnių Komisijos sprendimu, gali per vieną mėn., nutarimą gavę, skųsti jį Vyriausiajai Mokesnių Komisijai, kuri sudaroma iš Mokesnių Dep-to direktoriaus, Finansų Ministerio patarėjo, Apygardos Teismo nario ir iš atstovų nuo prekybos, pramonės ir koperacijos po vieną. Apyskaitinės įstaigos, nepatenkintos Mokesnių Dep-to pelno mokesnio apskaičiavimu, turi teisės per vieną mėn., Dep-to sprendimą gavę, paduoti skundą Vyriausiajai Mokesnių Komisijai, kurios sprendimas yra galutinas. Skundų padavimas mokesnių ėmimo nesustabdo. Negalėjimą apskųsti teismui pastarosios sprendimo del įstatymo peržengimo negalima laikyti teisingu.

Asmenys, nusikaltusieji slėpdami savo pajamas šiam mokesniui apskaičiuoti ar vilkinusieji mokėjimo terminą, t. y. papildę du visiškai skirtinos reikšmės nusižengimus, baudžiami administraciniu būdu ligi penkeriopos pelno sumos. Tokia didelė bauda ir jos uždėjimo tvarka, be abejo, duoda galimumo pasireikšti ir savivalei. Be to, dar bauda atvirkščiai progresinė mokesnio dydžiui. Pav., neapyskaitinėms įmonėms su mažiausiu apdedamuoju 3.000 litų pelnu (2.000 nuo mokesnio atleisti ir 1.000 lt., nuo kurio imama 2%) bauda pasieks vieneriopos pelno sumos 3.000 lt., t. y. net 150 kartų bus didesnė už patį mokesnį. O nuo 100.000 lt. pelno mokesnio tenka mokėti 16.890 litų; bauda to pat dydžio 100.000 litų bus tik 6 kartus didesnė už mokesnį. Reikia manyti, kad bauda buvo manoma derinti ne su pelno, bet su mokesnio dydžiu, t. y. skirti bauda nedidesnė už penkeriopą nesumokėtų mokesnių sumą. Taip, pav., yra nustatyta tais pat metais išleistame savivaldybių naudai įstatyme.

Šiuo įstatymu įvestasis mokesnis išieškomas pradedant 1924 m. sausio mėn. 1 d., be to 1924 m. mokesnis išieškomas 1925 m., 1925 m. — 1926 met. ir t. t.

Neapyskaitinių įmonių laiku nesumokėtas mokesnis gali būt išieškomas per 10 metų. Apyskaitinėms įmonėms tokio nuostato įstatyme nėra. Permokėti mokesniai vienoms ir kitoms įstaigoms grąžinami atgal.

Verslų mokesniui priklauso ir amato, kredito, prekybos ir pramonės bendrųjų pajamų mokesniai. Iš esmės jie labai primena Prancūzijos „taxe sur chaffre d'affaires" arba Vokietijos „Umsatzsteuer", t.y. mokesnius nuo apyvartos. Bet jo apskaičiavimo ir ėmimo būdu, jis greičiau galima priskirti verslų mokesnių kategorijai. Mokęsnis imamas nuo amato, kredito, prekybos ir pramonės įstaigų, atskirų pirklių ir įmonininkų bendrojo pelno.

Nuo bendrųjų pajamų mokesnio atleidžiamos: a) visos valstybinės įmonės(kurios yra laikomos Valstybės lėšomis ir neišnuomotos), b) visos savivaldybių ir labdarybės draugijų įstaigos, neturinčios pelno tikslo. Visos kitos įmonės ir asmenys moka bendrųjų pajamų mokesnį, nors nuo kitų rūšių verslų mokesnių ir atleistos būtų.

Prekybos ir pramonės įstaigų bendromis pajamomis laikoma suma, gaunama už parduotas prekes ir išdirbinius gyvais pinigais, pasižadėjimais, prekėmis ar medžiaga. Pramonės įstaigų, dirbančių tik joms pavedamą svetimą medžiagą, apdedamomis bendromis pajamomis laikomas gaunamas už atliktąjį darbą atlyginimas. Iš kredito bei draudimo įstaigų, taip pat pinigų mainymo kontorų mokesnis imamas iš tų įstaigų bendrojo pelno. Tarpininkavimo, komiso ir kitų panašių įstaigų apdedamas jų gautasis atlyginimas. Bendrųjų pajamų mokesnis imamas 1% nuo bendrųjų pajamų valstybės naudai ir 0,2% savivaldybių naudai. Įmonės, kurios gamina alkoholinius gėrimus ar jais verčiasi, moka nuo bendrųjų pajamų 1% valstybės ir 1% savivaldybių naudai. Be to dar valsčių ir miestų savivaldybės gali savo naudai imti papildomus mokesnius, bet ne daugiau kaip 20% valstybinio bendrųjų pajamų (1%) mokesnio. Visi amato, kredito, prekybos ir pramonės įstaigų savininkai, atskiri pirkliai ir tarpininkai, kurie neveda sąskaitybos knygų, privalo vesti puslapiais numeruotas knygas, į kurias kasdieną turi būt įrašomos visos pajamos už parduotas prekes, išdirbinius ar atliktąjį darbą. Asmenys, ne vedą sąskaitybos knygų ar kasdieninių pajamų įrašymų, neturi teisės skųsti Mokesnių Komisijos nustatytą mokesnio dydį. Mokesnis sumokamas už kiekvieną metų ketvirtį tokiais tarpais: už I-jį ketvirtį — ligi balandžio mėn. 15 d., už II-jį — ligi liepos mėn. 15 d., už III-jį — ligi spalių mėn. 15 d. ir už IV-jį — ligi kitų metų sausio mėn. 15 d. Paslėpusieji apdedamąsias pajamas ar atlyginimą gali būt baudžiami ligi 10 kartų didesne neįmokėto mokesnio suma. Bauda galima išieškoti per 10 metų nuo dienos, kada turėjo būt mokesnis įmokėtas. Finansų Ministeris turi teisės įmones iš dalies arba visai nuo šio mokesnio atleisti.

Reikia pripažinti, kad šis mokesnis greta papildomųjų nuo grynojo ir bendrojo pelno mokesnių yra vien anachronizmas ir dvigubas apdėjimas. Ir todel šis mokesnis užsienio įstatymų

pavyzdžiais reiktų pakeisti apyvartos mokesniu. Vienok 1925 m. iš šio mokesnio laukiama buvo stambiausių pajamų, būtent 6,2 mil. litų, o iš visų kitų pramonės ir verslo mokesnių 7,807 mil. lt. Nuo 1926 m. sausio 1 d. tas mokesnis panaikintas.

Piniginių kapitalų pajamų apdėjimas Lietuvoj paremtas buvusiais Rusijos įstatymais, būtent: nuo visokių procentinių popierių, einamojon sąskaiton indėlių ir kitokių paskolos kapitalų pajamų 5% ir nuo specialinės einamosios sąskaitos paskolų, įkeičiant procentinius popierius ir obligacijas—0,216%. 1925 m. iš šio mokesnio tikėtasi gauti 284.000 litų pajamų.

Galop, pastaruoju laiku Seime buvo svarstomas visokių rūšių asmeninio uždarbio mokesnio įstatymo projektas, bet šis įstatymas dar nepatvirtintas.

Vieninteli asmeninių mokesnių rušis Lietuvoje yra valstybinis **palaikų mokesnis.** Šis mokesnis imamas nuo visokio turto palikimo testamentu arba įstatymais, nuo visokio neapmokamo turto įgijimo nuosavybėn arba valdyt iki gyvos galvos, esant dar gyvam turto savininkui, darant dovanojimo ir kitokius nemokamus aktus.

Nuo palaikų mokesnio atleidžiami: a) įgyjant turtą nuosavybėn arba naudoti valstybės, mokslo, švietimo ar labdarybės įstaigoms, bažnyčioms ir vienuolynams; b) jei turtas yra namų reikmuo, neduodantis pelno ir neskirtas prekybos bei pramonės tikslams; c) jei to turto vertė nedidesnė kaip 5.000 litų ir d) jei įgyjamas žemės ūkio turtas paveldėjimo teise iš vyro žmonai arba atvirkščiai, tiesioginiams žemutinės, jų skaičiuje ir priimtiniams vaikams, ir aukštutinės linijos giminėms. Mokesnis didinamas einant giminystės laipsniais, būtent — jei turtas tenka: 1) vyro žmonai arba žmonos vyrui, ar tiesiosios žemyn einančios linijos giminėms — vaikams, anukams ir t. t., tame skaičiuje ir priimtiniams vaikams, arba tiesiosios aukštyn einančios linijos giminėms, taip pat vaikų vyrams ir žmonoms, — tai mokesnio imama 1,5% visos vertybės; 2) posūniams ir podukroms, broliams ir seserims (tikriems ir netikriems), taip pat brolių ir seserų vaikams — 6%; 3) kitiems, pirmuose punktuose nenurodytiems tolimesniems 3-jo ir 4-jo laipsnio giminėms — 9%; 4) tolimesniems kaip 4-jo laipsnio giminėms ir negiminėms — 12%. Sis giminystės laipsnių paskirstymas yra paimtas iš buvusių Rusų įstatymų.

Jei palaikai užrašomi vienam asmeniui nuosavybėn, kitam naudoti iki gyvos galvos, tai mokesnis sumokamas tik tada, kai turtas pereina pilnon savininko nuosavybėn; o valdytojas iki gyvos galvos privalo tuoj sumokėti pusę mokesnio.

Paliekamojo turto vertybės sumon įeina ne tik esamasis grynas turtas, bet ir ginčijamas turtas bei visokios skolos. Nuo pastarųjų mokesnis imamas ginčo bylai pasibaigus arba grąžinus skolas. Skolų pasižadėjimuose ir kitokiuose bylą liečian-

čiuose dokumentuose padaro tiktai pastabas apie prigulinčią iš jų mokesnio sumą.

Iš paliktojo turto vertės atskaitoma: 1) tarnautojams ir darbininkams neišmokėta alga, gydytojui atlyginimas už suteiktą paskutinėj palikėjo ligoj, pagalbą; 2) palaidojimo išlaidos; 3) valstybės, miesto, apskrities ir valsčiaus mokesniai ir rinkliavos su procentais ir baudomis, kilusiomis po palikėjo mirties; 4) visos skolos, laiduotos pasižadėjimais, paremtais kredito įstaigų įstatais, užstatais ir garantijų raštais — kapitalinės skolos sumai su priaugusiais procentais nuo jo mirimo dienos; 5) skolos vekseliais ir kitokiais palikėjo pasižadėjimais, jei jie nekelia abejonių, kad tais dokumentais pasiremiant pinigai tikrai buvo gauti ir kad tos skolos nefiktyvės, kad sumažint palaikų vertę; 6) skolos, kurių tikrumas matyti iš prekybos knygų. Visos kalbėtosios ataskaitos atatinka buvusio Rusų įstatymo dėsniams. Formalinės pusės žymesnis privalumas prieš buvusį Rusijos įstatymą, yra tie nutarimai, kurie liečia mokesnio apskaičiavimo ir ėmimo tvarką. Šis reikalas dabar pavestas ne teismui, mokesniais menkai susirūpinusiam, bet finansų žinybos organams. Teismas tiktai tvirtina įpėdinystės teises arba testamentą ir savo sprendimo nuorašą privalo siųsti Mokesnių Inspektoriui. Gi mokesnio apskaičiavimas — tai tiesioginė mokesnių žinybos pareiga. Mokesnių Inspektorius privalo sekti, kad nuo kiekvieno paliekamojo turto būtų paimti mokesniai, nežiūrint ar teismo sprendimas jau buvo ar ne. Jei teismas paliktą turtą užtvirtindavo kitam asmeniui, o ne tam, kuris sumokėjo palaikų mokesnį, tai pastarasis per vienus metus nuo teismo sprendimo dienos turi teisės reikalauti sumokėtąjį mokesnį atgal. Įstaigos, tvarkančios mirusiųjų knygas, taip pat vietos policija privalo kiekvieną myrį pranešti Mokesnių Inspektoriui; bendrai visų valdžios ir teismo įstaigų pareiga pranešinėti Mokesnių Inspektoriui apie jiems žinomą mirusiųjų turto stovį. Apie dovanojimo aktus jam praneša atatinkamos įstaigos.

Įkainojant nekilnojamąjį turtą, Mokesnių Inspektorius remiasi kaina, kuria tas turtas buvo įgytas arba užstatytas banke arba įkainotas kitiems mokesniams, taip pat gali lyginti su kitų tolygių turtų verte. Tokiu įkainojimu nepatenkintieji asmenys turi teisės skųstis Mokesnių Komisijai. Ši Komisija gali (bet ne jos pareiga) nusiųsti ekspertus iš naujo įkainoti ir galutinai nustatyti paliktojo turto vertę. Įstatymas įkainojimų nenustato. Tai visiškai suprantamas daiktas, bet nesant jokios medžiagos įkainojimams atlikti, įkainojimas vien Inspektoriaus ar Komisijos nuožiūra gali būti labai savivalingas. Reikia tikėtis, kad bedarant įkainojimus praktikos gyvenime atsiras ir patobulinimų.

Procentiniams popieriams, įkaitų lakštams, obligacijoms ir pn. yra įstatyme nustatytas, Finansų M-jos patvirtintas, įkainoji-

mas. O visiems kitiems turtams įkainoti įstatyme nėra jokių nurodymų.

Įpėdiniai arba testamento vykintojai per vieną mėnesį nuo Mokesnių Inspektoriaus reikalavimo sumokėti mokesnį gavimo dienos privalo sumokėti mokesnį. Jei Mokesnių Komisija sužino kokį paliktąjį turtą, nuo kurio dar nepaimtas mokesnis, tuojau privalo išreikalauti mokesnį ir nuo to turto. Nuo laiku nesumokėto mokesnio imama 1% piniginė bauda kas mėnuo, o pats mokesnis išieškomas priverstinai. Įpėdiniams arba testamento vykintojams prašant, Mokesnių Inspektorius turi teisės patiekti Finansų Ministeriui prašymą atidėti mokesnį 4 mėnesiams arba jį išdėstyti, bet ne ilgiau kaip 3 metams. Palaikų skaičium įeinančios, bankuose padėtos piniginės sumos galima išduoti įpėdiniams tik atskaičius iš jų prigulintį mokesnį arba pristačius Mokesnių Inspektoriaus liūdymą, kad reikalaujamas mokesnis sumokėtas.

Spėjant iš 1924 m. sąmatos, be mokesnio nuo palaikų dalių, praktikuojama ir mokesnis nuo palaikų visumos. Iš pirmojo tikėtasi 1 mil. litų įplaukų, iš antrojo — 200.000 litų.

VII. Mokesniai nuo vartojimo.

Mokesniai nuo vartojimo sumokami iš to pat pelno, kuris yra tiesioginių mokesnių mokėjimo šaltiniu. Bet jiems kitaip nustatoma apdedamojo subjekto mokamoji galia. Pastaroji čia nustatoma ne tiesiog pelno dydžiu arba turto verte, bet netiesiog išlaidų dydžiu arba kokius vartojimo daiktus naudojant. Išlaidos tai išviršinis pažymys, kuriuo sprendžia pajamų dydį, kuriomis tas išlaidas padengia. Todel visai teisingai tokius mokesnius vadina netiesioginiais, nes jais apdedamojo subjekto mokamą galią sprendžia netiesioginiai.

Tuo būdu vidujinis mokesnių nuo vartojimo pamatavimas yra tas, kad manoma, jog tarp subjekto pajamų ir išlaidų yra tam tikras santykiavimas. Principe, žinoma, ir abejoti tuo negalima. Bet praktikoj šis principas reikalingas esminių pataisų. Visų pirma, kiekvienas žmogus turi neišvengiamų išlaidų, nežiūrint ar jis turtingas ar beturtis: tai maisto, būtiniausių drabužių ir buto išlaidos. Šios rūšies išlaidos kaip tik atvirkščiai proporcingos pajamoms: juo didesnės pajamos, tuo šių išlaidų santykis su pajamomis mažesnis, ir atvirkščiai. Visai kitas reikalas — tos išlaidos, kurių galima, nekenkiant sveikatai, lengvai atsisakyti. Šių išlaidų dydis, žinoma, priklauso pajamų. Bet vėl jų santykiavimas čia būva įvairiausias ir ne vien tik išlaidomis, bet ir tų žmonių, kurie daro išlaidas, padėtimi ir gyvenimo sąlygomis. Pav. imkime buto išlaidas: jų minimumas labai įvairus ne tik nuomininkų visuomenine padėtimi, bet ir vietovėmis: kas tinka darbininkui, visai netinka advokato ar gydytojo gyvenimo sąlygoms, kurie jau vien del savo profesijos turi turėti erdvesnį butą. Bet tai visiškai nerodo, kad jų pajamos didesnės: butas tenka turėti ir tuomet, kai beveik jokios praktikos neturima. Arba vietovėmis: jei kuriame mieste trūksta liuosų butų, tenka visiems mokėti už butą neatatinkamai jų pajamoms. Cukrus laikomas svarbiausiu netiesioginio apdėjimo daiktu, nes jo nelaiko būtinai reikalingu žmogaus gyvenimui. Vis delto aišku, kad cukraus vartojimo kiekis neatatinka ir negali atatikti išlaidoms. Lengvai galima pripažinti, kad toks atatinkamumas pastebimas tik prabangos dalykams. Bet jei vartojimo apdėjimas tenkintųsi tik prabangos dalykais, tai jo įplaukos būtų labai nežymios, nes tokiais daiktais naudojasi tik turtingųjų mažuma. O pelningiausi yra tie netiesioginiai mokesniai, kuriais apdedamas plačių gyventojų masių vartojimas. Vokietijoj, pav., 1913 m. iš bendros netiesioginių mokesnių su-

mos (be muito rinkliavų) 660 mil. m., masinio vartojimo daiktams (cukrui, degtinei, alui, druskai ir tabakui) teko 614 mil. m. arba 93%, o Anglijoj 1917—18 m. sąmata iš 94,6 mil. sv. st. tiems pat daiktams (spiritui, alui, arbatai, tabakui ir cukrui) teko 90,4 mil. sv. st. arba daugiau kaip 95%. Visiškai aišku, kad nors neturtingasis gali susilaikyti nuo degtinės, alaus, cukraus ir tabako, bet iš tikrųjų to nėra ir daugumoj neturtingieji suvartoja šių daiktų tiek pat, kaip ir turtingieji. Gal tik kokybė turtuolių vartojamų daiktų aukštesnė: pav., spiritą jie geria brangios degtinės, vynų ir likerių pavidale; bet galų gale vis tik mokesnis ir čia, kaip būtino reikalingumo daiktams, tenka turtuoliams ir beturčiams beveik priešingu santykiu jų išlaidoms, ir tuo reikalu akių užmerkti netenka.

Ar delto atsisakyti netiesioginio apdėjimo? Šią išvadą gan dažnai prieidavo mokesnių reikalo ideologai.

1789 m. Prancūzijoj net griebėsi radikalinių priemonių. Visi vidujiniai mokesniai nuo vartojimo buvo panaikinti. Bet jau konsulų laikais grįžtama atgal ir, išlaidoms didėjant, netiesioginis apdėjimas tampa svarbiausiu Prancūzijos pajamų biudžeto straipsniu. Mokesnių istorija parodė, kad be mokesnių nuo vartojimo negalėjo apseiti ir kad, atvirkščiai, visur jie rutėjo vyraujančios reikšmės. Štai procentinis santykis įvairių šalių tiesioginio ir netiesioginio apdėjimo:

1873—77 m. (Vokietijai — 1881—2 m.). 1907—8 m.

	Tiesiog. mok.	Muito rink. ir netiesiog mok.	Tiesiog. mok.	Muito rink. ir netiesiog mok.
Anglija	19,4	80,6	44,9	55.1
Prancūzija	25,0	75,0	29,4	70,6
Vokietija	35,6	64,4	30,2	69,8
Austro-Vengrija	39,1	60,9	31,0	69,0
Italija	45,6	54,4	33,5	66,5
Rusija	31,2	68,8	14,5	85,5

Tai pareina nuo to, kad nėra galima vien tiesioginiais mokesniais padengti visas išlaidas: tuomet juos reiktų tiek pakelti, kad jie taptų mokėtojams visiškai nepakeliami. Be to, tiesioginiai mokesniai, imami nuo pelno ir nuo turto, tenka mokėti tik dideliai gyventojų daliai. Tenka nustatinėti daug išimčių ir existenzminimumą. Nė jokia pasaulinė mokesnių administracija negalėtų apsidirbti su apdėjimu visų gyventojų tiesioginiais mokesniais, ir del to apdėjimo masių pasipiktinimas būtų nepaprastas. Darbininkų klasės todel taip gina tiesioginius mokesnius, kad jie ne be pagrindo mano, jog jie jų nepalies. Vienok joks biudžetas negali pakelti šių laikų išlaidų sunkumo, jei jis būtų paremtas tik taip vadinamų pasiturinčių klasių apdėjimu, nes vis tik žymią tautos pelno dalį gauna gyventojų masės. Tai

iš dalies rodo Prūsijos pelno mokesnio statistika: 1917 m. iš šiuo mokesniu apdėtų fizinių asmenų skaičiaus buvo 6.147 tūkst., gaunančių pelno nuo 900 iki 3.000 m., o gaunančių pelno daugiau kaip 3.000 m. buvo 996 tūkst. žmonių. Pirmųjų pelnas siekė 10.9 milijardo, antrųjų — 9,5 milijardo. Bet vieni ir kiti su savo šeimų nariais sudarė vos pusę visų Prūsijos gyventojų. Jei skaityti, kad visų kitų gyventojų (t. y. šeimų galvų) taip pat apie 7 mil. žmonių ir jų vidutinį pelną nustatyti 450 m. (pusę exstenceminimumo), tai jiems teks daugiau kaip 3 milijardai pelno, o iš viso mažiau pasiturintiems iki 14 milijardų, kuriuos negalima apdėti aukštais tiesioginiais mokesniais, bet jie puikiai gal mokėti netiesioginius mokesnius.

Todel noroms nenoroms tenka taikytis su netiesioginio apdėjimo trūkumais ir kiek galint stengtis tuos trūkumus sušvelnyti. Nors pamažu, bet prie to eina vartojimo mokesnių vystymasis. Čia mes nekartosime tų žinių, kurios išdėstytos istorinėj mokesnių apžvalgoj. Tik paminėsime, kad vartojimo mokesniai Vakaruose atsirado iš vartų rinkliavų ir rinkliavos nuo miestų rinkų, nes miestų uždaros teritorijos lengvino jų ėmimą, o ankstyvesnis pinigų ūkio išsivystymas miestuose bendrai imant padėjo anksčiau išsivystyti mokesnių formoms miestuose. Iš pradžių šiomis rinkliavomis apdėdavo tik tuos daiktus, kuriuos vartojo visi miesto gyventojai: gėralus, grūdus ir kepta duoną. Toliau jos platinosi labiau ir buvo imamos nuo visų tų laikų miestų vartojimo daiktų. Tam padėjo ėmimo ir kontroliavimo lengvumas, kai buvo ūkio santykiai labai paprasti ir gyventojų skaičius nedidelis, ir kai beveik visi žinojo, kas dedasi kaimyno troboje. Šie mokesniai pasiturinčiųjų nevaržė, o žemesnės klasės žmonės labiau mėgo juos mokėti, ne kaip griežtai išieškomus tiesioginius mokesnius.

Puikūs finansiniai akcizų išdaviniai, kurie buvo miestų apdėjimo pagrindu, greitai atkreipė valstybės akį. Iš pradžių akcizai buvo valstybinio miestų apdėjimo forma, nes už miestų ribų imdavo daugiausiai tik tiesioginius mokesnius. Kaip ir pirmykštėmis miesto rinkliavomis, daugiausiai apdedamas tik alus ir vynas, duoniniai javai ir pan. Vėliau šios rinkliavos imamos nuo mėsos ir kitų maisto produktų bei prekių. Kaip ir pirmiau, jas imdavo įvežant į miestus, iš dalies gaminant arba parduodant. Mokesniai buvo neaukšti, bet apdedamųjų prekių skaičius labai didelis. Vadinamieji akcizai reiškė daugiausiai vartojimo rinkliavas, bet taip pat ir atskiras tiesioginio apdėjimo rūšis (pagalvės, žemės, miestų rinkliavas).

Nepaprastas finansinių reikalų valstybėse išaugimas 17 ir 18 amž. dar padidino netiesioginio apdėjimo daiktų skaičių, tuo labiau, kad, paviršium žiūrint, šių mokesnių sunkumas buvo mažiau jaučiamas kaip tiesioginių mokesnių, ir jų įvedimas su-

tikdavo mažiau pasipriešinimo. Kilo net gi idėja — ar nebūtų galima įvesti generalinį akcizą — apdėti visą vartojimą. Bet greitu laiku reikėjo šios utopijos atsisakyti, kaip buvo atsisakyta nuo utopiškų vienintelio žemės mokesnio ar pelno mokesnio projektų. Bet vistik įvairių netiesioginių rinkliavų skaičius 19 amž. pradžioj buvo toks didelis, kad gyvenimas darės visiškai nepakenčiamas. Mokesniai trukdė ir gamybą, ir prekybą, ir vartojimą; prieš netiesioginius mokesnius kilo griežta reakcija, ypatingai Prancūzų revoliucijos idėjų įtakoj, del kurios buvo iš esmės pakeistos šio apdėjimo formos. Iš pradžių net manė jį žymiai sumažinti. Bet gyvenimo reikalas —augą finansiniai reikalavimai — pasuko reformą kita tekme: atsisako nuo seno metodo apdėti akcizais, kuriais buvo stengiamasi aprėpti kuo didesnis daiktų skaičius, bet stengiasi apsiriboti to nedaugelio masinio vartojimo daiktų skaičiaus apdėjimu, iš kurio būtų didžiausia įplaukų suma. Iš kitos pusės, sociališkai politiniai sumetimai verčia atsisakyti nuo apdėjimo tų objektų, kurie yra būtiniausio reikalingumo daiktais: duona, mėsa, kartais druska. Taip, laikui bėgant, apdedamas, palyginti, tik nedidelis skaičius stambių vartojimo daiktų, pav. gėrimai, tabakas, cukrus, kai kur nafta ir pn. Žinoma, griebdavosi ir dabar griebiasi ir kitų rinkliavų, ypatingai kokiose nelaimėse, pav., per pastarąjį karą; bet bendroji tendencija visiškai suprantama. Prie jos verčia ištisa eilė raginamų priežasčių. Iš vienos pusės tai buvo tie ūkinio gyvenimo varžymai, kuriuos iššaukdavo masės smulkių daiktų apdėjimas ir tokio apdėjimo nelygumas, paskui, palyginti, mažas iš tokio apdėjimo, lyginant su išlaidomis, pelnas: galop, nepaprastas sunkumas fiskui sutvarkyti tokį smulkmenų apdėjimą, nes patobulinimai svarbiausių apdėjimo daiktų gamybos srityje ir be to reikalavo sudėtingo sutvarkymo ir mokesnių ėmimo technikos vien šiems daiktams. Prie šio kartais prisijungia ir kitokio pobūdžio paskatinimai: pastangos palengvinti mokesnių sunkumą gyventojų masėms ir pn. Bet praktikoj tokių pastangų įvykinimą galima įžiūrėti gal tik ten, kur iš tikrųjų mažėja netiesioginių mokesnių dydis arba jų dalis visose mokesnių pajamose, kaip, pav., buvo Anglijoj.

Toks buvo vartojimo mokesnių įstatymdavystės siaurinantis judėjimas, jei jį taip galima pavadinti, beveik visose kulturingose šalyse prieš karą. Laikui bėgant, apdėjimas susikaupė, svarbiausia, šiuose objektuose (neskaitant muito rinkliavų): spirito gėralai, jų skaičiuje alus, taip pat tabakas, papirosai, cukrus, arbata, kai kur druska, mineraliniai aliejai ir degtukai. Be abejo, buvo apdedami ir kitoki daiktai, bet jų finansinė reikšmė daug mažesnė. Galutiną išskaičiavimą patiekti gan sunku, nes jų sudėtis nuolat kitėjo. Pavyzdžiu galima nurodyti acto, vynų (paprastųjų ir putojančių), mineralinių vandenų, įvairių apšvietimo priemonių (dujos, elektra), džiovintų vynuogių, ka-

vos, cikorijos, kakao ir šokolado, pipirų, cinamono, muškato, vanilijos, džiovintų vaisių, žvakių, muilo, popieriaus, lošimo kortų, automobilių ir kitokių motorinių variklių, parako, skelbimų, laikraščių, kalendorių, įvairių prabangos daiktų, jų skaičiuje arklių, šunų, karietų ir pn. daiktų apdėjimą, ir antra — rinkliavas nuo vartojimo būtinai reikalingų daiktų, kurias ima išimtinai kaip vartų rinkliavas, pav., nuo mėsos, grūdų, duonos, miltų, pašaro, daržovių vaisių, riebalų, kuro.

Didysis karas privertė išplėsti neteisėtąjį apdėjimą visai eilei naujų daiktų, neskaitant stambaus padidinimo imamųjų rinkliavų: Anglijoj, pav., kino filmų, laikrodžių, muzikos instrumentų apdėjimas; padidinamos visur rinkliavos nuo įvairių regyklų ir pasilinksminimų; rinkliavos nuo specialinių farmacijos preparatų ir parfiumerijų, padidintas apdėjimas vad. prabangos daiktų, prie kurių priskiria ištisą eilę kasdieninio vartojimo daiktų, jei tik jie pagaminti iš geresnės medžiagos: galop, Vokietijoj vis didesnės reikšmės įgyja anglies apdėjimas, Rusijoj — medvilnės.

Šis išskaičiavimas parodo didelį atsitiktinumą apdėjimo daiktus pasirenkant. Tačiau, bendrai, matyti, kad beveik visur (jei neskaityti vartų rinkliavų Austrijoj, Italijoj ir Prancūzijoj) kasdieninio maitinimosi daiktai ir kuras šiomis rinkliavomis neapdedami. Išimtį sudaro Vokietijos anglies mokesnis, kurio įvedimas po karo paaiškinamas grynai finansiniais sumetimais. 1922 m. jo įplaukų apskaičiuota 10.150 mil. m. Dabar jau jis panaikintas.

Vartojimo mokesniai galima suskirstyti atskiromis grupėmis įvairiais pažymiais.

Visų pirma apdedamųjų daiktų pobūdžiu jie skirstomi:

a) į rinkliavas nuo maisto produktų, pav., javų, miltų, duonos, mėsos, druskos, cukraus, šokolado, kolonialinių prekių;

b) rinkliavos nuo gėrimų: alaus, vyno, vynuogių sunkų, spirito, miniralinių vandenų, kavos, arbatos;

c) rinkliavos nuo kitų vartojimo daiktų, pav., tabako, muilo, kuro, šviečiamosios medžiagos, degtukų, audinių;

d) rinkliavos nuo naudojimosi daiktų, pav., nuo butų, automobilių, karietų, arklių, šunų, kalendorių, laikraščių ir kt.;

e) rinkliavos nuo tam tikrų veiksmų, pav., nuo skelbimų, teatrų, koncertų, muziejų ir kitokių regyklų lankymo.

Taip pat jie skirstomi apdedamųjų daiktų reikalingumu į rinkliavas:

a) nuo daiktų būtinai reikalingų, pav., miltai, mėsa, druska, cukrus, kuras, šviečiamoji medžiaga, audiniai ir kt.;

b) nuo bendrojo naudojimo daiktų, kurių vartojimo galima susilaikyti: arbatos, kavos, alaus, vyno, tabako, laikraščių, kalendorių;

c) nuo prabangos dalykų: delikatesų, automobilių, karietų, arklių, tarnų ir pn.

Šis antrasis grupavimas yra grynai sąlyginis ir daug pareina nuo vietos ir laiko. Gyventojų prigimtis ir papročiai, jų kultūros laipsnis, grynai gamtiškos klimato sąlygos nustato, kas reikia priskirti pirmajai, antrajai ar trečiajai kategorijai. Vienos ir tos pat rūšies daiktai, atsižvelgiant jų kokybės, gali būt priskirti būtinai reikalingiems, paprastiems arba prabangos dalykams. Pav., mėsos produktai, spirito gėrimai ir tabako dirbiniai.

Trečia, sulig apdedamųjų daiktų kilmės yieta mokesniai skirstomi į mokesnius nuo vietos ir užsienio produktų.

Pastarieji del muito rinkliavų padidėja.

Ketvirta, apskaičiavimo ir ėmimo būdais vartojimo mokesniai skirstomi į monopolinius ir vartojimo mokesnius siaura to žodžio prasme, kurie vėl skirstomi į keletą grupių.

A. Rinkliavos nuo viduj vartojamų dalykų.

Apie muito rinkliavas teks kalbėti atskirai ir kiek smulkiau. Kol kas aptarsime **rinkliavas nuo vidaus vartojimo dalykų.** Čia mokesnis imamas arba tiesiog iš vartotojo, arba iš gamintojo, arba ir pirklio. Tiesioginis mokesnis išieškojimas iš vartotojo pasitaiko, palyginti, rečiau ir priklauso apdedamųjų daiktų pobūdžio; čia priskiriami mokesniai nuo naudojimo, pav., butų, baldų, arklių, šunų, karietų, automobilių ir daugelio prabangos daiktų. Daug reikšmingesnė vadinamųjų akcizų kategorija, kurie imami ne tiesiog iš vartotojų, bet per gamintojus ir pirklius. Tai netiesioginiai mokesniai siaura to žodžio prasme. Žodis akcizas kilęs iš lotynų žodžio assidere ir reiškia priedą prie prekės kainos. Nepaprastas rinkliavų ėmimo sunkumas iš tiesioginių įvairių daiktų vartotojų didelio skaičiaus verčia kreiptis į tų daiktų pirklius ar gamintojus, kuriems paskui leidžiama perkelti sumokėtą mokesnį vartotojams, kaip priedą prie prekės kainos. Tuo būdu galėjimas šiuos mokesnius perkelti vartotojams yra teisingo apdėjimo sąlyga. Šie mokesniai imami arba gamybos momentu arba kai apdedamasis daiktas randasi prekyboj. Gamyboje apdedama arba žaliava, arba pusiau apdirbti produktai, arba jau pagaminti dirbiniai.

Apdedant žaliavą, vienetu laikomas tam tikras jos kiekis, nuo kurio imamas nustatytas mokesnis. Mokesnio dydis būva arba vienodas arba diferencinis sulig žaliavos kokybe, jos kaina, menamu pagaminto produkto iš tos žaliavo kiekiu arba, galų gale, kai kuriais išviršiniais pažymiais, pav., gamybos technika (rankinė, mašinų gamyba), žemės plotas, kuriame žaliava auginama, dirvos kokybė ir pn. Šiuo būdu stengiasi kiek galint artėti prie pabaigto produkto apdėjimo. Bet ar tai pavyksta—daugumoj

atvejų tenka labai abejoti. Žaliavos apdėjimo geri privalumai svarbiausi tie, kad tai įvyksta be bereikalingo gamybos, prekybos ir vartojimo trukdymo, bereikalingų tampa ir sudėtingas bei brangus kontrolės aparatas. Bet yra ir stambių trūkumų: rinkliava kartais sunku perkelti vartotojui — nuo apdėjimo momento iki pardavimo prekės vartotojui pereina per daug laiko: paskui gamintojui dažnai tenka mokėti mokesnius ir už sugadintą arba dingusią žaliavą, o taip pat negauti procentų už mokesnio sumą nuo jo sumokėjimo iki produkto pardavimo. Paskui, taikant įvairiose įmonėse įvairius techninius gamybos būdus, apdėjimas darysis labai nelygus žiūrint skirto gaunamų iš žaliavos produktų kiekio, o atsižvelgi tų skirtumų apdedant žaliava visiškai negalima. Bet čia atsiranda kita nauda: pastangos gauti iš žaliavos kuo daugiausia produktų padeda gamybos technikai tobulėti.

Mokesnio ėmimas galima priderinti ir pačiai gamybai, kai žiūrima įvairių aparatų našumo, žaliavos suvartojimo, techniškų procesų ilgumo ir pn. pažymių, kuriuos nusako specialiniai kontrolės aparatai. Pasiremiant šiais daviniais sprendžia apdedamųjų daiktų kiekį ir kokybę. Išviršiniai pažymiai—tai gamyboj naudojamų indų (pav., uždaromųjų vamzdžių, katilų ir pn.) tūris arba presų ir kitų įmonės prietaisų jėga. Tokia mokesnio apskaičiavimo tvarka būtinai verčia sukaupti visą gamybą į palyginti nedidelį skaičių stambiųjų įmonių; del to lengvėja kontrolė ir mažėja mokesnių ėmimo išlaidos. Bet vis tik kontrolė net ir čia nevisuomet būva tikra, be to ji labai sudėtinga ir varžanti. Be to, gaminamosios normos nespėja pavyti technikos tobulėjimų, o nuo to nukenčia iždas ir atsiranda apdėjimo nelygumas, pav., tarp stambesnių ir smulkesnių pramonės įmonių, jei mokesnio normos joms vienodos.

Kitas laipsnis — tai apdėjimas gautų pusiaufabrikatų, pav., sulig pagamintų syvų, misos ir pn. pusiauproduktų kiekiu. Mokesnio dydis dažniausia čia nustatomas normaliniais gaviniais, apskaičiuojamais ypatingais matavimo indais arba svarstyklėmis.

Pusiau fabrikato apdėjimas taip pat netikslingas: jis turi tuos pat trūkumus, kaip ir žaliavos apdėjimas del pagamintų produktų normų netikslumo, be to reikalingas sudėtingos priežiūros. Todel šis mokesnio apskaičiavimo būdas yra pereinamasis laipsnis prie pagamintųjų produktų apdėjimo, sulig tikru jų kiekiu. Apdedant pagamintus produktus, mokesnis gali būti įvairus sulig gaminių kaina ir kokybe. Pati gamyba kartais visiškai laisva, kartais dirbtuvėms įvedama labai varžomų kontrolės nuostatų. Visų tikslingiausia apdėti pagamintus produktus, kai jie jau išeina iš gamybos vietos ir įeina laisvon apyvarton. Mokėtoju tampa tas asmuo, kuris paima prekes savo žiniai, visvien ar tai bus gamintojas, pirklys ar vartotojas. Šiuo būdu mo-

kesnio ėmimas artėja prie vartojimo momento ir jo perkėlimas tikrajam vartotojui tampa kur kas lengvesnis, kaip apdedant žaliavą arba pusiaufabrikatus. Toks apdėjimas yra daug teisingesnis, nes rinkliava tenka mokėti tik nuo tų daiktų, kurie tikrai pateko laisvon apyvarton. Savaime aišku, kad ir šiuo atveju būtinai reikalinga pildyti griežtus kontrolės įsakymus, visų pirma, būtinai reikalinga vesti prekių įplaukų ir išlaidų knygas ne tik dirbtuvėse ir sandėliuose, bet ir pardavimo vietose. Be to, gamintojas privalo tvarkingai laikyti esamos pas jį žaliavos atsargos inventorių. Paskui, tūris tų įtalpų (bosų, dėžių ir kt.), kuriose prekės siunčiamos, privalo būt įstatymu nustatytas, nes kitaip gali tyčiomis prapulti dalis prekių kelyje. Visos šios priemonės, ypatingai smulkiesiems gamintojams, labai sunkios. Ypatingai sunki padėtis susidaro, kai mokesnis skirtingas sulig produktų kokybe.

Praktikos sumetimais tai pasitaiko nelabai dažnai. Bet tuomet, kai mokesnis vienodas, tai žemesnės rūšies prekės pasirodo apdėtos daugiau, kaip aukštesnės.

Iš viso, pagaminto produkto apdėjimas technikos atžvilgiu yra geriausiai išdirbtas, be to, ir finansiniu atžvilgiu — pats pelningiausias. Todel šis pastarasis būdas pamažu išstumia žaliavos ir pusiaufabrikatų apdėjimą.

Kai jau prekės patenka apyvarton, tai mokesnis imamas arba nuo prekių judėjimo, arba pardavimo, arba prekyboj.

Mokesnių nuo prekių judėjimo skyriuje reikia skirti transporto rinkliavas siaura to žodžio prasme ir akcizus, kurių ėmimas prie transporto tik priderintas. Pirmieji priklauso apyvartos mokesnių sričiai. Jie imami visiškai atskirai nuo tų vartojimo mokesnių, kurie apskaičiuojami, išsiunčiant prekes: čia mokamosios galios pažymys yra ne vienos ar kitos prekės vartojimas, bet pats tam tikros vertybės siuntimo aktas. Visai kito pobūdžio rinkliavos, kurias nors ir ima išsiunčiant prekes, bet jos turi pobūdį akcizo nuo tų pat prekių. Čia mat pasinaudojama tik patogiu akcizui imti momentu. Pav., toks buvo 1914 m. įvestasis Rusijoj mokesnis nuo medvilnės. Nuo pūdo medvilnės, pristatomos vežti gelžkeliais ir kai kuriais vandens keliais, buvo imama 2 rub. 50 kap. Visiškai suprantama, kad tai akcizas, bet ne apyvartos mokesnis, nors jis ir imamas nuo prekės judėjimo. Visai kitokio pobūdžio transporto rinkliavos, kurios imamos už kelionės dokumentus (važtaraščių dublikatus, konosamentus ir frachto laiškus), siunčiant visokias prekes gelžkeliais ir laivais, nors sulig jų verte ir rūšimi mokesnis nuo jų būtų įvairus. Gal šių prekių akcizas jau apmokėtas ar dar tik bus apmokėtas, — bet tai nieko nereiškia transporto rinkliavų ėmimo atžvilgiu. Vartojimo mokesnių ėmimas nuo prekių judėjimo galima suderinti su prekių išsiuntimu, taip pat ir su priėmimu jų gavėjo sandėlin, kuris, tas gavėjas, privalo tiekti dek-

laracijų apie prekių atvykimą. Deklaracijos tikrinamos sulig prekių siuntėjo pareiškimu. Čia galima, net paskirstant prekes rūšimis, gana tiksliai mokesnio dydį nustatyti.

Prie šios pat kategorijos reikia priskirti vadinamąsias vartų rinkliavas (octroi), kurios imamos nuo apdedamųjų prekių, įvežant jas į kokią aprėžtą teritoriją, dažniausiai į miestus. Tai įvežama nustatytu laiku ir tik keliose vietose, tai priežiūra gan lengva; daug sunkiau, kai šios rūšies prekes siunčia gelžkeliais arba paštu ir kai mokesnis reikia paimti iš gavėjo. Iš viso vartų rinkliavos ne lygios jau vien del to, kad jos tenka tik miestų gyventojams. Kadangi apdedami daugiausia būtino reikalingumo daiktai, tai jie daug sunkesni žemesnėsėms klasėms; žinoma, tai galima pašalinti apdedant brangesnius daiktus, bet tuomet įplaukos sumažėja labai žymiai. Visa tai priverte, išskyrus Prancūziją, Austriją ir Italiją, vartų rinkliavas pavesti bendruomenių naudai.

Iš viso mokesniai, imami nuo prekių siuntimo, varžo jų laisvą apyvartą ir reikalauja brangios priežiūros.

Galop, mokesniai nuo pardavimo mažmenomis sumokami pirklių ir perkeliami pirkėjams. Čia mokesnio ėmimo ir perkėlimo momentai labai artimi; mokesnį imant galima atsižvelgti ir į prekių kokybę. Kitas šio apdėjimo būdo privalumas tas, kad nereikalinga varžančios kontrolės gamybai ir urmo prekybai. Bet vartojamas šis būdas labai neplačiai — svarbiausia pardavinėjant mažmenomis gėralus, nes gana sunki priežiūra reikalinga ir čia.

Prie rinkliavų nuo produktų pardavimo kai kurie mokslininkai priskiria ir bendrą visokių prekių apyvartos apdėjimą. Tai buvo praktikuojama senesniais laikais ir dabar vėl kai kuriose valstybėse atgijo (Vokietijos Umsatzsteuer, Prancūzijos ir gi panašus mokesnis). Sunku su šia pažiūra sutikti. Prekės, kurios apdėtos šiomis rinkliavomis parduodant, gali būt visiškai nepriklausomai apdėtos akcizais. Tai jau ne vartojimo, bet apyvartos mokesniai siaura to žodžio prasme, kur asmens mokamoji galia derinama su kiekiu pinigų, kuriuos jis išleidžia bendron apyvarton.

Šiai kategorijai priskiriami įvairūs piniginių kapitalų apyvartos mokesniai: biržų mokesniai, mokesniai nuo vertingųjų popierių išleidimo ir apyvartos ir pn. Vokietijoj Umsatzsteuer apdedamas ne vien prekių pardavimas, bet ir visoks tiekimas ir kitoki apmokami patarnavimai, pav., gydytojo, advokato, dailininko ir kt. darbas. Vienok vekselių, čekų, vertingųjų popierių, banknotų ir kt. apyvarta nuo šio mokesnio atleista, nes jie apdedami kitais jau minėtais apyvartos mokesniais. Del visų šių sumetimų Umsatzsteuer laikyti kaž kuo panašiu į generalinį akcizą — vargu ar bus teisinga. Jų supainiojimas atsirado gal del to, kad nuo kai kurių prekių pardavimo buvo įvesti mo-

kesniai, turį tikrai akcizo pobūdį: tai rinkliavos nuo prabangos daiktų pardavimo. Šių daiktų pardavimo momentas yra patogiausias tiems mokesniams imti.

Akcizai nevaržo apdedamųjų daiktų gamybos nei prekybos laisvės. Visai kas kita **monopoliai.** Čia pati valstybė paima savo žinion apdedamojo daikto gamybą ar prekybą, arba vieną ir kitą, ir privatinių verslamonininkų konkurencija pašalinama. Monopolių valdyba pati viena nustato prekių kainas, kur, be gamybos išlaidų, kapitalo % ir verslamonininko pelno, įeina dar ir tam tikras mokesnio priedas, kuris ir yra tų produktų vartojimo mokesnis. Monopolizacija, be abejo, yra tikriausias būdas gauti gerų finansinių išdavų iš vartojimo apdėjimo, nes fiskas pats vienas ir savo valia nustato produktų kainas ir nebijo jokios konkurencijos: be to, geriausiai galima suderinti apdėjimą su prekių kokybe, o tuo pačiu ir su vartotojų mokamąja galia. Del visapusiškos apdedamųjų daiktų kontrolės, daug lengviau išvengti mokesnio nemokėjimų. Galop, dažnai, įvedus monopolį, susijungia ne vien fisko tikslai, bet ir policijos ir sanitarijos pobūdžio uždaviniai, pav., pastangos pakelti vartojamųjų produktų kokybę, sulyginti jų kainas įvairiose valstybės vietose, pagaliau, sumažinti vartojimą kai kurių stipriai veikiančių medžiagų arba sukaupti valstybės žinioje gamybą ir prekybą tų daiktų, kur negeistina, kad būtų privatinių asmenų gaminami ar parduodami (pav. parakas). Bet, nežiūrint čia minėtų gerų privalumų, finansinių monopolių praplitimas nėra toks gausus, kaip to būt galima laukti. Priežastis — tai jų trūkumai, ypatingai tautos ūkio atžvilgiu. Visų pirma, monopoliams galima daryti visus tuos priekaištus, kurie primetami valdžios ūkiui ir apie kuriuos mes savu laiku kalbėjome. Juo kurios nors šakos gamyba painesnė, tuo ji iždui sunkiau organizuoti ir tvarkyti. Gal būt, nesant konkurencijos, fisko pajamos bus didelės, bet gyventojams jos pareis dar brangiau, kaip rinkliavos, imamos nuo privatinės gamybos produktų. Dar svarbesnis kitas trūkumas: monopoliai atima iš gyventojų ištisas pramonės arba prekybos šakas, pašalina laisvą darbą ir iniciatyvą, o tai, be abejo, kenkia tautos ūkiui; ir konkurencijos panaikinimas veda į rutiną ir sustingimą.

Pastaruoju laiku gamybos ir prekybos monopoliai buvo taikomi daugiausiai tik tabakui, druskai, žibalui, papirosų popieriui, parakui, spiritui ir degtukams, greta su akcizais nuo tų pat daiktų vartojimo. Šie vadinami fisko monopoliais, kuriuos, kaip jau minėta, reikia skirti nuo realinės kilmės monopolių, kurie žiūri ne fisko tikslų, bet visos valstybės uždavinių, pav., paštas, telegrafas, telefonas ir kt. valstybinės įmonės. Be abejo, ir fisko monopolių forma paveldėta iš senųjų laikų realinių teisių, kai valstybė stengės užgrobti įvairias pramonės ir prekybos veikimo sritis. Tabako ir cukraus monop. atsiradimą pri-

skiria 17 ir 18 amž. pradžiai. Prancūzų revoliucija ir pirmosios 19 amž. pusės ekonominis liberalizmas verčia naikinti monopolius ir keisti juos akcizais, bet finansiniai reikalavimai vėl verčia valstybės valdžią kreipti akį į šį vartojimo mokesnių ėmimo būdą, be to, tam padeda technikos pažanga, kuri kai kurių produktų gamybą sukaupė beveik monopoliniuose sindikatuose, kartelėse. Kaip ši kryptis eis toliau, — dabar sunku pasakyti, bet naujų fisko monopolių atsiradimas pastaruoju metu rodo, kad šis procesas toli gražu nesibaigia.

Principo atžvilgiu galima tik pasakyti, kad šios rūšies valstybinių monopolių įvedimas geistinas tais atvėjais, kai gamyba ir be to susikauptų nedaugelyj rankų ir iš to nebūtų nieko geresnio, lyginant su valdžios ūkiu: paskui del jau minėtų, ne finansinio pobūdžio, tikslų; monopoliai galima pateisinti ypač tuomet, kai atsiranda nepaprasti finansiniai reikalavimai, o kitokiais būdais tokių didelių pajamų negalima gauti.

Baigiant vidaus vartojimo mokesnių apskaičiavimo ir ėmimo būdų apžvalgą, dar reikia paminėti du antraeiliai būdai.

1. Tai abonementas, kuriuo mokesnio suma nustatoma pirmyn tam tikram laikui, pav. metams; ji apskaičiuoja menamu gamybos arba pardavimo kiekiu. Šis būdas tuo naudingas, kad nereikia kiekvienam atskirai apskaičiuoti mokesnis, be to, priežiūros ir kontrolės priemonės gali būti sumažintos ir suprastintos.

2. Licencijos — mokesnis už leidimus prekiauti urmu ir mažmenomis tam tikromis akcizų apdėtomis prekėmis. Į šį mokesnį reikia žiūrėti kaip į antraeilį vartojimo apdėjimą, nes jo ėmimas yra tik mokesniu apdėtų daiktų gamybos ir prekybos kontrolės priemonė, be to, jis padeda tikriau pagrindiniam mokesniui plaukti. Visa kuo kita jis daugiau primena rinkliavas arba specialinį patento mokesnį.

B. Muitai.

Iki šiol kalbėjome tik apie rinkliavas nuo vietos gamybos produktų. Rinkliavos nuo užsieninių prekių sudaro atskirą grupę, ir jas vadina muito mokesniais, nors kai kada jomis apdeda ir vietos gaminius. Šios rinkliavos, kaip vartojimo mokesniai, istoriniu atžvilgiu atsiradę net anksčiau už akcizus. Iš pradžių tai buvo rinkliavos nuo prekių judėjimo. Jas imdavo keliuose, plukdant upėmis, ties tiltais arba uostuose; be to, prekių mainai buvo susikaupę rinkose ir prekymečiuose. Šios rinkliavos iš dalies turėjo prekių pardavimo mokesnių pobūdį. Jų gera savybė—tai ėmimo patogumas. Apskaičiuojama buvo iš dalies verte, iš dalies svoriu, o imama buvo ir pinigais, ir natūra. Bet laikui bėgant muitų rinkliavų ėmimas perkeliamas prie atskirų sričių arba provincijų sienų; tai labai palengvino pre-

kybą. Tokia tvarka ilgai laikėsi, pav., Prancūzijoj, nežiūrint didesnės, kaip kitose šalyse, valdžios centralizacijos, net iki 17 amžiaus. Bet tautiniam susipratimui augant, susidarant didesnėms tautinėms valstybėms, tautos ūkio sritis sutampa su valstybės sienomis, ir muito rinkliavų ėminas perkeliamas prie šių sienų. 15 amž. gale toj pat Prancūzijoj buvo pirmu kart iškeltas provincijų muitinių panaikinimo klausimas ir pasiūlymas perkelti jas į valstybės sienas. Bet įvyko tai tik Colbert'o laikais,merkantilistinių pažiūrų įtakoj. Bet vietinių muito rinkliavų likučiai dar laikėsi iki Prancūzų revoliucijos. Vokietijoj dar 16 amž. kilo mintis vieną Imperijos muito sieną sudaryti, bet Vokietijos muitų sąjunga įvyko tik 19 amžiuje. Anglijoj tik dėlto, kad ji randasi salose, provincijų rinkliavos didelės reikšmės neturėjo. Pakeitus vidaus muitus pasienio muitais, jie įgauna naujo turinio ir naujų uždavinių. Vidaus muitai, kaip atlyginimas už prekybos apsaugą, buvo grėičiau rinkliavų pobūdžio. Pakeistos pasienio muitų rinkliavomis, jos tampa atvežamųjų prekių vartojimo mokesniais, kurie duoda iždui stambių piniginių pajamų. Kartu su tuo paaiškėjo, kad nuo šių mokesnių aukštumo pareina paklausų dydis įvežamoms prekėms. Tai įgalino valstybę muito rinkliavomis siekti platesnių tautos ūkio uždavinių; muitų dydžio pakeitimas veikdavo apdedamųjų prekių rinkos kainas, o tai reiškia, kad juos padidinus buvo galima sulaikyti užsienio gaminių įvežimą ir paremti savo pramonę, duodant progos pasinaudoti kainų pakilimu.

Iš čia, greta fisko muitų rinkliavų, atsiranda ir protekcinės, ypatingai nuo 16 ir 17 amž. merkantilistinės politikos įtakoje. 19 amž. šią priemonę panaudojo beveik visos valstybės, kad apsaugoti savo tautos ūkį nuo kitų šalių konkurencijos.

Todel šių laikų muito sistemos susideda iš fisko ir protekcinių mokesnių, be to, pastarosios turi ypatingos reikšmės. Skirtas tarp jų be galo svarbus. Protekciniais muito mokesniais stengiamasi tiek pakelti užsieninės prekės kainą, kad sumažinti užsienio konkurenciją ir suteikti patogesnių sąlygų savo pramonei. Jų tikslas ne fisko naudai pajamos, bet bendrai visam tautos ūkiui. Protekciniai muitai savo tikslą pasiekia, jei su jų pagalba pavyksta sumažinti užsienio prekių plūdimą į vietos rinkas, bet finansų atžvilgiu jie duoda visai nežymių pajamų ypatingai, jei vietos pramonė sugeba patenkinti visus šalies paklausus. Protekcinių muitų aukštis nustatomas žemės ūkio ir pramonės apsaugos reikalingumu, o fisko muito aukštis — bendrais apdėjimo principais ir valstybės finansiniais reikalavimais. Kaip ir kiekvieną kitą vartojimo mokesnį, fisko muito mokesnius sumoka vietos vartotojai; gi protekcinius muitus galų gale ne retai sumoka užsienio gamintojai. Tik fisko muito mokesnius galima vadinti tikrais mokesniais; protekciniai muitai nesiekia mokesnių tikslo. Protekcinių ir fisko muitų bendra

tik tai, kad abiejų pajamos eina iždan valstybės išlaidoms padengti. Grynai protekciniu muitu laikomas tas, kuriuo apdedamos užsieninės prekės, nors tokios pat prekės vietinės gamybos ir nebūtų apdėdamos, tuo tarpu kai tikrieji fisko muito mokesniai privalo būt papildomi lygiu vietos gaminių apdėjimu.

Nežiūrint taip aiškaus principinio skirtumo, nustatyti aiškią ribą tarp fisko ir protekcinių muitų yra nepaprastai sunku. Daug kas pareina nuo kiekvieno atskiro atsitikimo sąlygų: labai dažnai jų tikslai supainiojami, kartais fisko muitai apsaugo vietinę gamybą, o protekciniai — duoda gerų finansinių vaisių.

Bet visvien tyrinėjant šį klausimą abi pažiūras reikia nagrinėti atskirai: finansų mokslas muito mokesnius tyrinėja grynai finansiniu atžvilgiu. O jų reikšmė tautos ūkiui ir protekcinės politikos klausimai sudaro politinės ekonomijos sritį.

Todel, svarstant muito mokesnių dalyką grynai finansiniu atžvilgiu, visų pirma reikia muito rinkliavas apibūdinti. Šiuo pavadinimu reikia vadinti rinkliavas, imamas nuo įvairios rūšies prekių tuomet, kai jos pereina valstybės arba kitokios ūkio srities ribas. Jos imamos įvežant, pervežant ir išvežant prekes. Iš esmės jos yra vartojimo mokesniai, nes jos apdeda mokėtojo pelną išviršiniais vartojimo pažymiais. Greta muito, paprastai imama ir kitokių rinkliavų pobūdžio mokesnių už naudojimąsi įvairiais muitinių įtaisymais arba muitinių personalo patarnavimų išlaidoms padengti. Bet tikra žodžio prasme tai nėra muito rinkliavos, lygiai kaip ir statistinė rinkliava imama nuo visų prekių, net ir neapdėtų muitais, kad padengti statistinės registracijos išlaidas. Fisko įvežamieji muitai, priešingai protekciniams, privalo būt tampriai surišti su vidaus vartojimo mokesniais: visi daiktai apdėti vidaus vartojimo mokesniais privalo būt apdėti bent tiek pat ir muito rinkliavomis. Štai šia prasme muito rinkliavos ir papildo vidaus rinkliavas. Kai apdedamoji prekė šalyje visiškai negaminama, tai muitai pakeičia vidaus rinkliavas (pav. kolonialinės prekės, arbata, kava ir pn.). Antra vertus, visos prekės, apdėtos vidaus vartojimo mokesniais, įvežant jas iš užsienio privalo būti apdėtos atatinkamomis muito rinkliavomis.

Del to tai visi tie principai, kurie iš viso tinka vartojimui apdėti, mutatis mutandis tinka ir muitų mokesniams. Daugiausia finansinės reikšmės turi įvežamieji muitai. Tranzito muitai dabar visur panaikinti. Kai del išvežamųjų muitų mokesnių, tai jie tampriai surišti su protekcine užsienio prekybos sistema ir pirmiau merkantilistinių pažiūrų įtakoje buvo labai paplitę; buvo prieita net tai, kad kai kurios prekės buvo visiškai draudžiamos išvežti. Laikui bėgant jis nyko ir užsiliko daugiausia rytuose. Bet pastaruoju laiku karo ir del karo kilusių nenormalių vartojimo sąlygų įtakoje, išvežamieji muitai vėl

įgauna svarbesnės reikšmės. Pav., Vokietijoj, kritus markės vertei, išvežimas nepaprastai padidėjo, nors ir nuostolingomis vietos pramonei kainomis. Del to 1919 m. valstybė pradėjo kontroliuoti visą išvežimą ir imti ypatingas rinkliavas nuo išvežamųjų prekių labai painiu ir smulkiu tarifu. 1920 m. iš šios rinkliavos buvo apskaičiuota 1 milijardas markių įplaukų, o 1922 m. — 2.300 milijonų m. Nėra ko ir kalbėti, kad šisai apdėjimas be galo veržė užsienio prekybą ir galėjo privesti prie to, kad Vokietija būt nustojusi visų savo užsieninių rinkų.

Muito rinkliavos apskaičiuojamos arba procentiniu santykiu su prekės kaina — ad valorem, arba svoriu ar kiekiu — vadinamosios specifinės muito rinkliavos. Rinkliavos, kurias apskaičiuoja prekių kaina, turi tą privalumą, kad jas lengviau suderinti su prekių rūšimi. Be to, čia galima sutaisyti keičiamąjį tarifą, kai mažėjant kainoms didėja muito mokesnis, o didėjant — jis mažėja, ir tuo būdu valstybė gal būt užtikrinta gauti pastovių įplaukų. Bet ši sistema turi stambių trūkumų: pasitikėti mokėtojo prekių kainų deklaracijai sunku, o jų tikrinimas be galo sunkus; ir suteikta iždui teisė nupirkti prekes pažymėtąja kaina su nedidelio procento priskaitymu taip pat nepadeda. Todel mokesnio apskaičiavimo ad valorem būda jau beveik visur paliko, išskyrus Amerikos Jungtines Valstybes, Belgiją, Olandiją ir Turkiją. Prancūzijoj dar užsilikę keletas muito mokesnių ad valorem.

Specifinės rinkliavos imamos nustatyto dydžio sulig svoriu, įtalpų turiu (skystimams) arba pavieniais daiktais. Šis ėmimo būdas lengvesnis, paprastesnis, pigesnis ir daug mažiau trukdo apyvartą. O kad specifinės rinkliavos būtų elastingesnės, jų nustatoma labai daug skyrių sulig apdedamų prekių rūšimis. Atsižvelgiant į prekių įvežimą vandens ar sausais keliais, į prekių kilimo vietą ir pn., rinkliavas kartais specialiniais priedais didina arba mažina.

Muito mokesnio priedus vadina retorsijomis arba karo muitais tuomet, kai jie imami nuo prekių tų šalių, kurios spaudžia vietos eksportininkus. Kai dvi šalys viena antrai taiko retorsijų sistemą, tokia padėtis vadinasi muitų karas.

Muito rinkliavos sujungtos šalies įstatymais patvirtintu tarifu, kuriame pažymėta apdedamosios prekės ir imamųjų rinkliavų dydis sulig kaina, svoriu ar kiekybe. Tarifas gali būti sudarytas abėcėle, kai prekės pažymėtos abėcėle, arba sistematinis, kai prekės suskirstytos grupėmis; kartais šios abi sistemos sujungiamos. Svarbiausi paskirstymai pažymėti abėcėlės tvarkoje, o smulkesnis paskirstymas — kitais pažymiais (žaliava, pusiau apdirbta medžiaga, pagamintos prekės; skirstymas rūšimis ir pn.). Šiais pagrindais muitas vadinamas autonominiu, kai jį nustato viena valstybė savarankiškai ir pati viena, nesusitarus su kitomis valstybėmis. Kai muitai nusta-

tomi tam tikromis sutartimis, tai vadinami konvenciniais arba sutartiniais: viena valstybė pasižada kitai nekelti muito mokesnių ir neįvesdinėti naujų muito rinkliavų, — be abejo, tas pačias sąlygas prisiima ir antroji pusė. Galop, tarpusavio muitais vadinami tokį, kuriais valstybė save nieku nevaržo, bet teikia tam tikrų muito lengvenybių toms šalims, kurios sutinka teikti jai tokių pat lengvenybių. Pasiremiant šiais pagrindais skiriami:

1. **Bendrieji ir konvenciniai muitų tarifai.** Bendrieji tarifai susideda iš autonominių normalinių mokesnių, taikomų visoms toms šalims, su kuriomis nėra padaryta jokių sutarčių. Konvenciniai tarifai susideda iš sumažintų bendrojo tarifo mokesnių, kurie taikomi šalims, su kuriomis yra pasirašytos prekybos ar muito sutartys. Toki muitų palengvinimai nustatomi tam tikram laikui ir paprastai taikomi tik tam tikroms prekėms, o visos kitos apdedamos autonominiu tarifu. Sutarties pasirašymo sąlyga yra didžiausias palankumas, kuriuo dvi valstybės pasižada teikti viena kitai kiekvieną lengvenybę, kiekvieną pirmenybę ir kiekvieną muito sumažinimą, kuris bus teikiamas bet kuriai trečiai valstybei.

2. **Maksimaliniai ir minimaliniai tarifai.** Vieni ir antri turi autonominio pobūdžio, bet maksimalinis tarifas yra visoms šalims bendras ir normalus; minimalinis gi, susidedąs iš sumažintų mokesnių, teikiamas visas arba dalimis tik kai kurioms šalims tarpusavio principu, t. y. kad ir kitos šalys teiks tokių pat lengvenybių.

Kai kurios valstybės (Vokietijos muito sąjunga, Anglija) pripažįsta tai, kad prekės, kurioms nėra pažymėto mokesnio tarife, nuo muito mokesnio atleidžiamos; kitos gi (Austrija, Italija, Šveicarija) pripažįsta, kad apdedamos visos prekės, išskyrus nuo mokesnių atleistąsias.

Bet pripažįstant laisvės nuo mokesnių pradą, apdedama tiek daug prekių, kad išimtis tampa taisykle, o taisyklė išimtimi. Tik Anglijoj tikrai negausingas apdedamųjų straipsnių skaičius.

Daugumą valstybių muito rinkliavas apskaičiuoja ir ima aukso valiuta; jeigu jas sumoka popieriniais pinigais, tai paprastai daugina tam tikru %, kuris, pav., 1921 m. lapkričio gale Vokietijoj buvo 3.900%.

Muito mokesnis mokėti reikia tuo momentu, kai prekės pervežamos per sienas. Sumokėti reikia arba tuojau arba atidedama iki tol, kol prekė patenka laisvon apyvarton. Išvežant prekes atgal, muito mokesnio ne tik nereikia mokėti, bet ir sumokėtas mokesnis grąžinamas.

Subjektinė mokesnio mokėjimo prievolė tenka prekės savininkui, kai jos pervežamos per sieną, arba tam, kuris atsiima

jas iš muitinės sandėlių. Objektiniai gi pačios prekės laiduoja rinkliavas. Atvežamoms muitinėn prekėms paduodamos deklaracijos. Po to prekes peržiūrinėja, ir tik paskui apskaičiuoja ir ima mokesnį. Šios visos operacijos gan dažnai iš pasienio perkeliamos į centralinę muito įstaigą. Šiuo būdu mokesnio ėmimas priartinamas momentui, kai prekės eina laisvon apyvarton.

Toks mokesnio kreditavimas vyksta sandėlių, dokų ir elevatorių pagalba, kur prekės lieka sudėtos iki jos eina apyvarton arba vežamos atgal užsienin. Sandėliai skirstomi į valdžios ir privatinius. Valdžios sandėlius taiso ilgesniam arba trumpesniam laikui prekes laikyti. Privatiniai sandėliai yra muitinių priežiūrimi arba nuo tos priežiūros laisvi. Jie skirstomi į kreditinius, kur muito mokesnis krediuojamas iki prekės patenka laisvon apyvarton šalies viduje, tranzitinius — kur tranzitu pervežamos prekės, neapmokėtos muitu, palieka iki jos vėl išvežamos.

Atskirai tenka kalbėti apie vad. laisvuosius sandėlius ir uostus, kurie muitinių atžvilgiu yra užsienyj. Nuo bendrojo muito mokesnio sumokėjimo atidėjimo, kuris vyksta sudėjus prekes į minėtus sandėlius, reikia skirti atidėjimą siaurąja žodžio prasme, kai muitas atidedamas neilgam laikui kuo nors laiduojant. Prie lengvenybių skaičiaus priklauso ir visiškas nuo muito mokesnių atleidimas tų prekių, kurios atvežamos iš užsienio tik perdirbti, o paskui jau perdirbtos vežamos vėl atgal užsienin; arba tų vietinių prekių, kurios išvežamos užsienin perdirbti, o paskui vėl įvežamos atgal. Čia sunkiausia įrodyti išvežtosios žaliavos įvežamųjų gaminių tapatybę. Todel gan dažnai pasitenkina vien reikalavimu, kad vietoj įvežtųjų prekių būtų išvežtas toks pat kiekis tokios pat žaliavos.

Išvengti muito mokesnio yra labai daug būdų. Kad su tuo kovoti, valstybės pasieniuose įvesta aštri pasienio sargybos priežiūra; be to, kaimyninės valstybės pasirašo specialines sutartis tarpusavio pagalbai sienas saugoti ir kontrabandą persekioti. Be to, dar už kontrabandą ir kitokius nusižengimus įvedama griežtų bausmių, kurių skaičiun įeina prekių konfiskavimas, piniginės baudos ir laisvės atėmimas. Klaidingai nesumokėtam muitui išieškoti arba permokėtam grąžinti paprastai nustatoma keletos mėnesių išisenėjimo laikas; o tyčiomis nesumokėtam muitui išieškoti tas laikas būva daug ilgesnis, paprastai keletos metų.

Su muito mokesniais surištas ir sumokėtų muito mokesnių grąžinimas, taip pat premijų skyrimas už išvežamas iš šalies prekes. Daugelis vartojimo mokesniais apdėtų vietinės gamybos produktų vartojami ne vien šalyje, bet išvežami ir užsienin. Pastarieji paprastai apdedami muito rinkliavomis įvežant į kitą valstybę. Tokioms sąlygoms esant šios prekės būtų dvigubai

apdėtos. Kadangi vartojimo mokesniais apdedama tik vidaus vartojimas, o ne užsienio, todel paprastas teisingumas reikalauja, kad vidaus mokesnis išvežant būtų grąžintas tų prekių eksportininkams. O jei be to dar manome teikti eksportui kokia protekcija, tai, be vidaus mokesnio grąžinimo, kai kada dar išduodamos protekcinės premijos. Tos premijos būva arba atviros ir tikslingos arba slaptos ir netikslingos. Pastarosios ypatingai pasitaiko grąžinant akcizo mokesnius, išreikalautus už nustatytas normas gaminio iš atatinkamo kiekio žaliavos. Jei gamybos technikai patobulėjus pagaminama daugiau, kaip nustatytoji norma, ir tuo būdu tokios prekės vieneto apdėjimas mažėja, tai grąžinimas įstatymu nustatyto mokesnio už išvežamąjį vienetą sudarys nenumatytą slaptąją išvežimo premiją, pavidale skirto tarp išieškotos ir grąžintos mokesnio sumos. Kartais premijų išduodama neribota suma, žiūrint išvežamų prekių kiekio; kitais atsitikimais premijoms skiriama tam tikra suma nustatytam laikui, pav., metams, kurią išmokėjus, premijų daugiau nebeskiriama.

C. Apyvartos mokesnių geros savybės ir trūkumai.

Padarę svarbiausių vartojimo mokesnių pagrindų bendrąją apžvalgą, išskaičiuosime dabar šių mokesnių geras savybes ir trūkumus.

Gerus privalumus sudaro sekančios jų ypatybės:

1. Beveik visi tikrieji šių mokesnių mokėtojai neturi jokių santykių su mokesnių valdžia, kuri paima šiuos mokesnius iš pramonininkų, pirklių ir kitokių tarpininkų ir tuo patim lengvina jų ėmimą.

2. Vartojimo mokesnių nesumokėjimai pasitaiko labai retai, nes jie imami tik nuo galinčiųjų mokėti.

3. Tikriesiems mokesnio mokėtojams mokėjimas žymiai lengvėja del to, kad mokama perkant prekes nedidelėmis sumomis ir tuomet, kai mokėtojas turi tam reikalui lėšų.

4. Atatinkamai parenkant apdėjimo objektus, galima nustatyti nuo mokėjimo atleistinas eksistenceminimumas ir mokesnį mokamajai galiai pritaikint.

5. Jei nebus apdėti būtinojo vartojimo daiktai, tai kiekvienas, nevartodamas mokesniais apdėtų prekių, gali išvengti ir mokesnio mokėjimo, t. y. čia apdėjimas tam tikrame laipsnyj tampa laisvo noro aktu.

6. Del visa to, apdėjimo dydžiui savaime nusistato natūralinė riba: nes per daug pakėlus vartojimo daiktų vertę, gali sumažėti ir vartojimas, ir todel finansų žinyba privalo sekti, kad neperžengti ribos, kur pradėtų mažėti pajamos.

7. Paprastai vartojimo mokesniai neliečia santaupų, nes jie sumokami tik vartojant, ir

8. Gyventojų dauguma šių mokesnių nė nepastebi, nes mokesnis, esąs prekės kainoje, palieka nežinomas, ir todel esamieji vartojimo mokesniai nekelia opozicijos.

Vienok trūkumai šias gerąsias savybes nusveria.

1. Imant mokesnius iš pramoninninkų ir pirklių, leidžiama jiems perkelti tą mokesnį vartotojams. Bet ne visuomet tai pavyksta. Čia labai svarbu mokesnio ėmimo momentas ir forma. Praktika parodo, kad perkėlimas juo lengvesnis, juo artimesnis mokesnio ėmimo ir apdėtos prekės vartojimo momentas. Bet ši aplinkybė pareina nuo mokesnio apskaičiavimo formos, nes mokesniai nuo žaliavos arba pusiau apdirbtos medžiagos daug sunkiau perkeliami, kaip mokesniai nuo pagamintų produktų, ir ne vien todel, kad pastarųjų ėmimo momentas artimesnis vartojimui, bet ir todel, kad mokesnis nuo žaliavos arba pusiau apdirbto produkto daug sunkiau suskirstyti tarp gaminių. Todel dažnai nėra garantijų, kad visas mokesnis bus perkeltas. Nepilnas perkėlimas įvyksta ir del to, kad nauji mokesniai kartais veikia vartojimo sumažėjimą ir kainų kritimą. O jei galutinai perkelti mokesnis nepavyksta, jei įvyksta vadinamasis atvirkščiasis perkėlimas, tai mokesnis tenka gamintojui arba pirkliui ir, nežiūrint įstatymų leidėjo sumetimų, pakyla jo verslo apdėjimas. Kitais atsitikimais nauju mokesniu pasinaudoja kainoms pakelti. Todel visiškai nereikia manyti, kad perkėlimas teisingai paskirsto mokesnių mokėjimo naštą.

2. Jei nesumokėtų vartojimo mokesnių maža tebūna, tai ir jų įplaukų lygumas visiškai nieku nelaiduotas. Kiekvienas ekonominis krizis, mažinąs perkamąją gyventojų galią, veikia netiesioginių mokesnių įplaukų sumažėjimą. Muito rinkliavos, pav., karo metu jokių pajamų neduoda.

3. Vartojimo mokesniai skatina vengti jų mokėjimo ir demoralizuoja. Gana prisiminti pasienio kontrabandos augimą.

4. Vartojimo mokesnių ėmimas ir jų kontrolė daugumoj labai painus ir brangus dalykas, pav., muito sienos saugojimas, gamybos priežiūra dieną ir naktį degtinės ir cukraus daryklose ir t. t.

5. Šios priemonės savu keliu varžo kai kurių verslų gamybą arba veikia juos labai vienašališkai.

6. Šie mokesniai dažnai verčia mažinti jais apdėtųjų gaminių vartojimą, ypač neturtingųjų gyventojų tarpe, pav., cukraus, arbatos, tabako ir pn.

7. Galop, daugumoj atsitikimų jie yra atvirkščiai progresiniai, nes neturtingieji moka daugiau už turtinguosius, kadangi negalima pasitenkinti vien prabangos daiktų apdėjimu, tenka apdėti jei ne būtino reikalingumo, tai bent masinio vartojimo

daiktus. Šie mokesniai veikia nelygiai įvairias pramonės ir prekybos šakas.

Iš viso reikia pripažinti, kad vartojimo apdėjimas yra labai toli nuo idealo mokesnių naštą lygiai paskirstyti gyventojų tarpe; kaip matėme, jie turi ir labai stambių trūkumų; bet kadangi tiesioginiais mokesniais apdėti gyventojų masių negalima iš esmės, kadangi vartojimo mokesniai duoda didžiausių finansinių išdavų, tai dabarties finansų ūkio sąlygose jų ėmimas yra neišvengiamas: tiesioginiais mokesniais niekuomet neišrinks tokių milžiniškų sumų, be to, taip nejaučiamai ir nesipriešinant gyventojams. Tik nereikia vienašališkai viliotis vien netiesioginiais mokesniais, nors tai dažnai atsitikdavo su mokesnių reikalo praktikais, bet reikia abi tiesioginio apdėjimo formas laikyti atatinkamoj pusiausvirumoj.

D. Netiesioginių vartojimo mokesnių atskiros rūšys.

Einant prie atskirų netiesioginių mokesnių rūšių, mes visiškai nemanome suteikti visai pilną jų vaizdą; padarysime tik svarbiausių kategorijų apžvalgą.

1. Mokesniai nuo maisto produktų.

Pradėsime nuo maisto produktų, kurie ir yra žymiausioji būtino reikalingumo daiktų dalis. Seniau buvo apdedama daugybė daiktų, ir tas apdėjimas įgydavo generalinio akcizo pobūdį; tai pasiliko kai kur net iki pastarųjų laikų. Jų pavyzdžiu galima paimti vartų rinkliavas (octroi), kurios išsiliko miestų naudai kai kuriose valstybėse. Dar 1900 m. Prancūzijoj buvo 1504 bendruomenės su apie 13 mil. gyventojų, kur, be įvairių maisto produktų, vartų rinkliavas ėmė nuo svaigiųjų gėralų, kūro, statomosios ir šviečiamosios medžiagos ir pašaro; jos duodavo iki 355 mil. fr.; daugiausia duodavo gėralų apdėjimas, bet ir maisto produktai duodavo apie 98 mil. fr. Toks pat mokesnis imamas Austrijoj, kur apdedami galvijai, avys, šviežia mėsa, kiaulės, paukštiena, žuvys, vėžiai, sviestas, sūris, taukai, kiaušiniai, vaškas, augalų sviestas, kūras, daržovės, javai, miltai, duona, vynas, vaisių syvai ir alus. Italijoj vad. dazio di consumo imamas ir miestuose ir už jų ribų kaip vartų rinkliava nuo maisto produktų ir gėrimų. Panašios rinkliavos imamos Ispanijoj ir Serbijoj. Bet kitose valstybėse maisto produktų apdėjimo sritis pamažu sumažėjo. Daugiau ar mažiau praplitęs išliko tik cukraus ir druskos apdėjimas. To sumažėjimo priežastys glūdi iš dalies principinio pobūdžio sumetimuose — tame nepaprastame nelygume, kuris atsiranda dėl kasdieninio vartojimo daiktų apdėjimo,—bet dar labiau techninio ir finansinio pobūdžio aplinkybėse: reikalinga ištisa kontrolės priemo-

nių sistema, kuri dažniausiai savo tikslo nepasiekia, o pelnas iš tų rinkliavų, išskyrus cukraus ir druskos, palyginti labai nedidelis.

Čia paminėsime tik du šios rūšies mokesnius: nuo **duonos ir mėsos.**

a) **Duonos mokesnis** imamas už malimą, ir miestuose kaip vartų rinkliava. Rinkliava už malimą apskaičiuojama atvežamų malūnan javų svoriu arba kiekiu. Teisingų šio mokesnio įplaukų priežiūra reikalinga ištisos eilės kontrolinio pobūdžio varžančių taisyklių, pav., uždraudimas naudoti ranka sukamas girnas, nuolatinė malūnų priežiūra, taisyklės, nustatančios javų ir miltų atvežimo ir išvežimo laiką ir tvarką, specialinių kontrolinių svarstyklių malūne įtaisymas ir pn. Vartų rinkliava mokama tik už vartojimą duonos miestuose, kurie turi uždaromas sienas; tokios rinkliavos miestų ūkiui geriau pritinka. Dabarties laiku duonos ir miltų valstybinis apdėjimas yra tik kai kuriuose Austrijos miestuose kaip vartų rinkliava. 1893 m. Prūsijoj draudžiama įvesdinėti naujas ir kelti esamas rinkliavas nuo javų, miltų, duonos ir kitų maisto produktų. 1904 m. Italijoj šios rūšies rinkliavos panaikintos.

b) **Mokesnis nuo mėsos** paprastai imamas iš mėsininkų už skerdimą, kurie turi teisės jį perkelti vartotojams. Rinkliava imama arba nuo gyvulių skaičiaus ir veislės arba nuo svorio. Kartais žiūrima ir gyvulių kokybės. Ši rinkliava taip pat buvo imama kaip vartų rinkliava nuo javų ir miltų. Galop, kartais mokesnis imamas nuo visokių arba tik nuo stambiųjų gyvulių pardavimo; toks mokesnis dažnai imamas kartu su skerdyklų rinkliava. Nors ši rinkliava mokama labiau pasiturinčiųjų klasių vartotojų, bet ji tuo žalinga, kad sulaiko mėsos vartojimo praplitimą žemesniuose gyventojų sluoksniuose. Techniškosios kliūtys čia nė kiek nemažesnės, kaip ir rinkliavoj nuo malimo: tenka taip pat leisti griežtų skerdimui priežiūrėti instrukcijų. Skerdimo gi namuose susekti negalima. Tik miestuose šios rinkliavos ėmimas turi šiokio tokio pasisekimo, nes čia lengviau tvarkyti skerdimo kontrolė. Kartais nustatoma kontingentas arba nuomuojamosios sumos, kurias sumoka mėsininkai iš anksto, atsisakant nuo teisingo apdėjimo paskirstymo.

Saksonijoj valstybės iždo naudai apdedami visoki gyvuliai, išskyrus smulkius iki 10 kg. svorio ir jauniklius — iki 62,5 kg. Už jautį imama 18 m. (dideliuose miestuose 21 mark.), už karvę ir jauniklius gyvulius iki 150 kg — 6 m., už kitus galvijus — 12 m., už kiaulę — 2 m. 1913 m. šis mokesnis davė 6,25 mil. m. pajamų. *Badene* imamas mokesnis tik nuo galvijų svorio, ir 1913 m. davė 800 tūkst. m. pajamų. Daugelyj pietų Vokietijos valstybių mėsos mokesnis buvo imamas savivaldybių. Nuo 1910 m. balandžio 1 d. šis mokesnis, kaip ir mėsos mok., visoj Vokietijoj panaikintas. *Austrijoj* mokesniai nustatomi gyvulių rūšimi ir vietos gyventojų tankumu. Miestuose jis imamas kaip vartų

rinkliava, kitur — nuo skerdimo. Skerdimas savo ūkiuose nuo mokesnio atleidžiamas. Prieš karą šis mokesnis duodavo iki 17 mil. kr. pajamų.

Iš viso mokesnis nuo mėsos daug lygesnis už malimo mokesnį.

Prūsijos daviniai parodo, kad įvairios visuomeninės padėties žmonės šių dviejų mokesnių mokėjo (skaitant šeimynai):

aukštesnieji valdinink.	15,5	m.	malimo	mok.	61,2	m.	skerd.	mok.
kiti	11,0	„	„	„	31,5	„	„	„
amatininkai	15,0	„	„	„	16.8	„	„	„
dieniniai darb.	12,0	„	„	.	3.4	„	„	„

Bet žymią pajamų dalį suvartoja ėmimo išlaidoms padengti, pav., Prūsijoj iki 40%, be to nuolat pasitaiko mokesnių mokėjimo apsilenkimai: pav., 132 Prūsijos miestuose, kur buvo imami šie mokesniai, per vienus metus buvo atidengta 9000 nusižengimų; o kiek jų liko nepastebėta? Visa tai, kartu su nežymiomis pajamomis, padarė tai, kad šie mokesniai nustojo savo reikšmės.

B. Visai kas kita tenka pasakyti apie mokesnius nuo **druskos ir cukraus.** Pirmasis pasilikęs daugumoje šalių iki pastarųjų laikų, nors kai kur ir jis panaikintas (Anglijoj, Rusijoj, A. Jungt. Valstybėse); del antrojo panaikinimo net tokio klausimo niekumet nekilo. Tuo tarpu ir druska ir cukrus beveik vienodai reikalingi žmogaus organizmui. Štai lyginamųjų davinių apie metini vieno asmens druskos ir cukraus suvartojimą įvairiose šalyse (kg):

(1910—1911)	Druska	Cukrus
Anglija	36.7	39,4
Prancūzija	21,3	10,7
Vokietija	24.9	21,2
Am. Jungt. Valst.	25.9	36,4
Austrija - Vengrija	14.2	11,8
Rusija	11,6	9,8

Tiesa, cukraus vartojimas daugiau atatinka turtingumą, bet jau vartojimas druskos tai atvirkščiai proporcinis: kur daugiau vartojama mėsos, ten mažiau reikalinga druskos; ten gi kur valgis susideda daugiausia iš miltų ir bulvių, druskos vartojama žymiai daugiau.

Pav., Vakarų Prūsijoj druskos vartojimo norma darbininkui nustatyta 15 kg, o vidutinis jos vartojimas pasiturinčioj šeimoj — 5 kg.

Tuo tarpu cukraus vartojimas 70-siais metais darbininkams ir smulkiems amatininkams vidutiniškai siekė 1½ kg, smulkiems tarnautojams 10 kg, o karo valdininkams nuo 12 iki 16 kg. Pasiturinčiose šeimynose šis skaičius tenka dar padidinti, ypatingai ten, kur praplitęs arbatos vartojimas. Tuo la-

biau, kad cukrus padeda stiprinti organizmą, palaiko jėgas, aikvojamas intensyviu fiziniu darbu. Jo reikalingumas labai paaiškėjo pastaraisiais laikais Rusijoj, kur cukraus trūkumą gyventojai labai sunkiai jautė: stengėsi jį pakeisti sacharinu ir kitokiais surogatais, bet tai nieko nepadėjo. Be to, Rusijoj arbatą vartoja gyventojų masės, ne vien pasiturintieji sluoksniai. Todel cukraus ir druskos mokesnių palikimas aiškinamas ne tuo, kad jie mažiau reikalingi maistui, kaip duona ir mėsa, o svarbiausia techniniais ir fisko sumetimais. Cukraus medžiagos auginimas ir jo gamyba susikapusi, palyginti, nedaugelyj vietų, ir todel lengvėja jo mokesnių įplaukų priežiūros organizacija. Druska gi tiek pigus produktas, kad net nėra reikalo kalbėti apie vengimą mokėti mokesnį ir jos įvežimą kontrabandos keliu. Tuo tarpu abu šie produktai tikrai yra masinio vartojimo daiktai ir iždui duoda žymių pajamų.

a) **Mokesnis nuo druskos.** Druska gaunama įvairiais būdais: iš jūrų ir sūriųjų ežerų vandens, iš druskinių šaltinių ir druskos kasyklų (akmeninė druska). Ji skiriama taip pat įvairiems tikslams: žmonių maistui, gyvulių pašarui ir pramonės reikalams. Druskos vartojimas gyvulių pašarui žymiai padidina jo maistingumą ir todel labai pageidaujamas žemės ūkyje. Pramonėje druska vartojama druskos rūgšties, sodos, muilo, stiklo, amonijako, ledo, chloro, sidabro ir aliuminijaus gamybai, paskui ji vartojama odos ir puodų dirbtuvėse. — iš viso beveik 18 gamybos šakų. Del to druska, kuri skiriama žemės ūkio ar pramonės reikalams, nuo mokesnio paprastai arba visai atleidžiama arba apdedama sumažintu mokesniu. Bet kodel ši lengvenybė neteikiama druskai, kurią naudoja žmonės savo maistui?

Pačiam mokesniui daro sekančių prieikaištų. Šis mokesnis tai vis tiek, kaip pagalvės mokesnis — jis visiškai neatatinka mokėtojų turtingumui ir todel nepaprastai neteisingas ir nelygus; panaikinus mokesnį, druska žymiai atpigtų, kaip tai parodė Rusijos pavyzdys, kur 1880 m. paaikinus druskos mokesnį jos kaina krito nuo 50 k. — 1 rub. už pūdą iki 20 — 40 kap. Kartu su tuo žymiai padidėjo jos gamyba; per penkis metus prieš panaikinimą (1876 — 1880) buvo pagaminta 54 mil. pūdų, o sekantį penkmetį (1881 — 1885) — 78,3 mil. pūdų, t. y. 43,3% daugiau. Šio mokesnio gynėjai sako, kad esant žemai druskos kainai, nežymus pakėlimas nebus jaučiamas net patiems neturtingiesiems. Pav., Vokietijoj vienam asmeniui tekdavo nuo 92 iki 95 pf. mokesnio, Prancūzijoj — 20 pf., o šio mokesnio įplaukos biudžetui ne visiškai nežymios. Kur tiesioginiai mokesniai visiškai neliečia neturtingųjų, ten druskos mokesnis yra tikslingiausia priemonė uždėti jiems valstybinių išlaidų dalį. Bet nereikia užmiršti, kad druskos mokesnį moka ne vien neturtingesnieji, bet ir visiški pavargėliai.

Paskui sakoma, kad panaikinus mokesnį vargu ar atpigs druska, ir mokesnis tada paliks pirkliui. Bet Rusijos pavyzdys rodo visiškai priešingai. Tuo būdu druskos mokesnio palikimą galima aiškinti vien finansinėmis jo išdavomis ir ėmimo lengvumu, kuris nereikalingas brangios kontrolės.

Šis mokesnis būva dviejų rūšių: 1) pagaminto produkto **akcizas** ir 2) **monopolis.** Akcizo imama tam tikra suma nuo nustatyto druskos kiekio. Kontrolės darbas — prižiūrėti gamybos vietas, sandėlių įtaisymą, kurie visada yra mokesnių valdininkų žinioje, prižiūrėti druskos išdavimą iš magazinų, kontroliuoti pervežimą ir pn.

Monopoliai būva gamybos arba prekybos arba abiejų kartu. Seniau monopolių buvo daugiau, — kai valstybė, remdamosi regalinėmis teisėmis, turėjo visas druskos kasyklas ir šaltinius. Gamybos ir urmo prekybos monopoliai įvedami gana lengvai, nes druska gaminama nedaugelyj vietų ir toks pigus, bet sunkus produktas kontrabandos keliu vežti neapsimoka. Bet del tų pat priežasčių nėra reikalo šalinti privatinę iniciatyvą: nesunku sekti druskos gamyba ir akcizų sistemai esant, gi kokių nors ypatingų tikslų, kaip, pav., ginti nuo monopolizavimo privatinių asmenų rankose arba pagerinti produkto kokybę, valstybinis monopolis nesiekia. Priešingai, dažnai pati valstybė duoda privatiniams asmenims koncesijų eksploatuoti valstybės nuosavas druskos vietas. Prekybinio monopolio esmė ta, kad valstybė palieka sau teisę supirkti visą privatinių pramoninninkų pagamintą druską ir paskui parduoda ją, dažniausiai urmu, nustatytomis kainomis. Paprastai su prekybos monopoliu surišta ir išimtina valstybės teisė įvežti druską iš užsienio.

Prie vidaus apdėjimo prisideda dar muito mokesnis nuo įvežamosios druskos. Kartais muito mokesniai imami, nors vidaus mokesniais druska neapdėta.

Vokietijoj, Prancūzijoj ir Olandijoj veikia **druskos akcizų sistema.**

Vokietijoj jau 14 amž. druskos regalija buvo valdovų nuosavybė. Prūsijoj 17 amž. viduryje didysis Kurfiurstas įvedė druskos monopolį: druskos šaltiniai buvo laikomi privatinių asmenų, bet visa gaminamoji druska turėjo būt parduodama tik iždui. 18 amž. viduryj Fridrichas Didysis įvedė druskos konskripciją, t. y. kiekvienas ūkis, atsižvelgiant šeimos narių ir gyvulių skaičiaus, privalėjo pirkti nustatytą druskos kiekį. Kitose Vokietijos šalyse buvo iš dalies gamybos, iš dalies prekybos monopoliai. Ir tik 1867 m. šie monopoliai tapo panaikinti ir pakeisti bendru visai šaliai akcizu, kurio įplaukos ėjo Imperijos iždan po 12 markių nuo 100 kg, be to, nuo įvežamosios druskos buvo imama 12,8 mk. muito (taip pat nuo 100 kg). Druska, skiriama ne žmonėms naudoti, jei ji denaturuojama, tai nuo mokesnio atleidžiama. Druskos mokesnio įplaukų 1923 m. buvo 62,4 mil. markių.

Kai 1923 m. kg kaina pakilo iki 120 mk., tai mokesnis vietoj 60% sudarė tik 1/1000. Todel 1923 m. liepos m. 9 d. — rugpiūčio 11 d. įstatymu mokesnis pakeltas iki 10 m. už kg, be to, valstybei suteikta

teisė kelti tas mokesnis, kai druskos kaina pakyla daugiau kaip 25%. Iki 1923 m. pabaigos mokesnis pasiekė 468 mil. mk. už kg. ir spalių m. 27 d. įstatymu nutarta imti 45% mokesnio nuo valgomosios druskos urmo kainos, be to, mokesnis gali būt imamas ir aukso markėmis (nuo 1923 m. lapkričio m. 16 d. — 0,74 aukso pf. nuo kilogramo). Kad pakelti šio mokesnio pelningumas, buvo panaikintos visos išimtys ir suprastinta priežiūra, ir išlaidos sumažėjo net ¼. Todel 1923 m. viduryj tikėjosi, kad pelnas nuo 100 mil. m. padidės iki 13 milijardų. Išimtinais atsitikimais Finansų Ministeriui suteikta teisė atleidinėti nuo mokesnio ta druska, kuri vartojama gamybai: tuo remiantis 1924 m. buvo atleista druska, kuri vartojama valstybės priežiūroj menkėms sūdyti ir sodai, natrui bei sieros ir druskos rugštims gaminti.

Prancūzijoj jau nuo 14 amž. buvo druskos mokesnis, kaip prekybinis monopolis, kuris buvo išnuomojamas; kad išvengti kontrabandos, taip pat buvo ir konskripcija. Ši vad. gabelle del jos aukštumo ir ėmimo priemonių griežtumo sukėlė gyventojų tarpe didelę neapykantą ir buvo viena svarbesniųjų 1789 m. revoliucijos priežasčių. Po to, druskos mokesnis buvo naikinamas ir vėl įvedamas, ir tik 1848 m. įgijo akcizo formą sumoje 10 sant. nuo kg. Nuo įvežamosios druskos imamas muito mokesnis. Pašarinė druska nuo mokesnio atleista. 1911 m. viso mokesnio įplaukų buvo 11,1 mil. fr.

Austrijoj-Vengrijoj taip pat yra druskos monopolis. Monopolizuota druskos gamyba, iš dalies ir prekyba. Druskos pardavimo kaina įvairi, žiūrint atskirų vietų — svyruoja nuo 16—20 kr. už 100 kg. Pašarinė ir pramonės reikalams skirtoji druska nuo mokesnio iš dalies atleista, iš dalies apdedama sumažintu kiekiu. 1912 m. šio monopolio bendrasis pelnas Austrijoj buvo 48,6 mil. kr., Vengrijoj — 37,6 mil. kr.

Italijoj taip pat įvestas druskos gamybos ir prekybos monopolis. Druskos kainos sulig jos rūšimi svyruoja nuo 40 iki 76 sant. 1915 m. kainos buvo pakeltos, ir dabar 100 kg moka nuo 50 iki 100 lyrų. 1912/3 m. pelnas pasiekė 84,4 m. lyrų, o 1919/20 m. apskaičiuota 125,3 mil. lyrų.

Be to, *monopoliai* veikia *Serbijoj, Graikijoj, Rumunijoj, Britų Indijoj,* kai kuriuose *Šveicarijos kantonuose, Kinuose* ir *Japonijoj.*

Rusijoj kartais buvo regalijos, kartais įvedamas mokesnis, tai vėl išnuomojama. 1862 m. buvo galutinai nustatytas akcizas druskai, kuris veikė iki 1880 m., kai visiškai panaikino vidaus druskos mokesnį ir paliko tik atvežamuosius druskos muitus. Į galą tas mokesnis duodavo apie 19 mil. rub. pelno. Sovietų Rusijoj iš pradžios buvo druskos monopolis, kuris 1922 m. pakeistas akcizo mokesniu. Druskos kasyklos ir čėrai yra valstybės nuosavybė, bet gali būti nuomojama. Ligi 1922 m. lapkričio mėn. mokesnio buvo nustatyta 45 kap. pudui, o nuo to laiko 22 kap. Pirmuoju apdėjimu 1922/3 m. pajamų gauta 15 mil. rb. (auksu).

Muito mokesnis, be vidaus rinkliavų, be to, dar yra *Danijoj, Norvegijoj, Ispanijoj, Portugalijoj Am. Jugtinėse Valstybėse* ir *Peru.*

Anglijoj iš pradžių buvo labai aukštas akcizas, pasiekęs 1805 m. 15 šilingų už bušelį. Bet del to taip paplito kontrabanda ir tas mokesnis tiek kliudė žuvininkystei, kad 1825 m. jį panaikino galutinai ir nuo tada daugiau jau neįvedė.

Taip pat *Belgijoj* ir *Švedijoj* druska atleista nuo visokių vidaus ir muito mokesnių.

b) **Cukraus mokesnis.** Iki 18 amž. galo Europoj pažino tik nendrių cukrų, kuris buvo gaminamas ne Europoj. Todel jis buvo apdedamas tik muito mokesniais, kurių dydis kartais svyravo, atsižvelgiant į tai, iš kur tas cukrus buvo gaunamas — ar iš savo ar svetimų kolonijų, ar jis buvo atvežamas savo ar

svetimais laivais, ar jis buvo skiriamas betarpiškai vartoti ar rafinado dirbtuvėms. Ir dabar kolonijų cukrus apdedamas tik muito-mokesniais.

1747 m. Vokiečių chemikas Markgrafas atrado, kad ir runkeliuose esama cukraus, o jo mokiniui Acharcliui 1801 m. pavyko įtaisyti pirmąją cukraus dirbtuvę žemutinėj Silezijoj. Tolimesnis cukraus runkelių pramonės augimas prasidėjo ryšyj su Napoleono I įvestąja kontinentaline sistema prieš Angliją, kai buvo draudžiama įvežti cukraus iš Anglijos kolonijų. Bet ir kontinentalinę sistemą panaikinus, Prancūzijoj, Rusijoj, Vokietijoj ir Austrijoj ši pramonė ir toliau klestėjo: cukrinių runkelių kultūra žemės ūkyj įgijo nepaprastos reikšmės, kaip brangus gyvulių pašaras. Bet toliau, augant cukraus runkelių gamybos technikai, ši kultūra tapo visiškai savarankiška. Galų gale runkelinis cukrus beveik visur, jei ne visiškai, išstūmė nendrinį: taip, 1852/3 m. iš visos gamybos 86% tekdavo nendrių cukrui ir 14% runkelių, o 1910/11 m. pirmajam teko tik 37%, o antrajam 63% visos gamybos. Del šios priežasties gana anksti kilo runkelių cukraus gamybos vidaus apdėjimo klausimas. 1837 m. Prancūzijoj buvo įvestas pirmas šios rūšies mokesnis, o vėliau, pradedant 40-siais metais, tokios pat rinkliavos įvedamos Vokietijoj, Austrijoj, Rusijoj ir kitose šalyse.

Vidaus cukraus apdėjimas reiškėsi sekančiomis formomis:

1. **Mokesnis nuo runkelių,** imamas sulig svoriu, kai runkeliai jau nuvalyti ir nuplauti atvežami dirbtuvėn. Del savo paprastumo ir nesudėtingos kontrolės šis būdas turi daug gerų privalumų. Bet jis turi vieną labai stambų trūkumą, būtent, kad visiškai nekreipiama akies į tai, kiek cukraus yra runkeliuose, ir todel gaminamasis cukrus būva labai skirtingai apdėtas. Antra vertus, žaliavos apdėjimas sulig svoriu buvo runkelių cukraus pramonės tobulėjimo stimulu, nes juo daugiau iš vienodo runkelių kiekio gaunama cukraus, tuo lengvesnis tampa apdedamasis mokesnis.

2. **Mokesnis nuo vartojamų cukraus gamyboje įrankių rūšies ir darbo.** Ši sistema, kaip ir pirmoji, taip pat padėjo gamybos technikai plėstis, nes juo kurio aparato geresnės išdavos, tuo lengvesnis mokesnis. Ir vienu ir antru būdu fiskas viso mokesnio negauna, ir įvairiems fabrikams apdėjimas tampa labai nelygus. Be šių bendrųjų trūkumų šis būdas turi dar vieną specialų: jis reikalingas daug griežtesnių priežiūros priemonių, ne kaip pirmasis būdas.

3. **Pusiau produkto — cukraus syvų apdėjimas,** kuris seniau buvo vartojamas Belgijoj. Čia apdėjimo dydis pareina nuo syvų tirštumo; bet syvų tirštumas pareina ne vien nuo esamo juose cukraus, bet ir nuo įvairių druskų. Vadinasi, ir čia atsiranda apdėjimo nelygumas. Be to, tirštumo nustatymas (vad. poliarizacija) ir gi labai sunkus dalykas.

4. Tuo būdu lygiausias bus **pagaminto produkto — cukraus apdėjimas.** Be to, šis būdas ir iždui pelningiausias. Mokesnio ėmimas taip pat labiausia artimas vartojimo momentui, ir kaip žinome, del to lengvėja galimumas jį perkelti vartotojui. Šituo atveju mokesnis imamas, kai cukrus atleidžiamas iš mokesnių valdžios priežiūroj esamų sandėlių, ir mokesnį moka tas, kuris leidžia cukrų apyvarton. Mokesnio dydis nustatomas atsižvelgiant į cukraus kiekį įvairiuose produktuose arba nustatomas vienas mokesnio dydis. Pirmame atsitikime mokesnio dydis paprastai pareina nuo cukraus spalvos, ir tuo tikslu nustatomi tam tikri normaliniai pavyzdžiai — pradedant durpiniu, baigiant baltuoju. Kartais, kad nustatyti cukraus kiekį tirpinyje, vartoja cukrometrus. Piktos valios ir apgaulės galimumas šiuose bandymuose vertė daugumą naujausių įstatymų nustatyti vienodą mokesnio kiekį visoms cukraus rūšims.

Seniau, kad suprastinti priežiūrą, mokesnį kartais skirdavo kaip išperkamąją sumą. Ta suma buvo nustatoma arba kiekvienam mokėtojui atskirai arba bendras visiems kontingentas, kurį patys mokėtojai turėjo pasiskirstyti atskiroms dirbtuvėms. Ne tiek fiško, kiek ekonominiais sumetimais (kad išvengti gamybos perteklių), kontingentas buvo nustatomas ne mokesniui, bet pačiai cukraus gamybai. Buvo nustatoma normalus gamybos kiekis visai valstybei, kurį paskui paskirstydavo dirbtuvėms. Dirbtuvėms leidžiama buvo gaminti cukraus ir daugiau, kaip nustatytoji norma, bet už gamybos perteklių privalo mokėti papildomą mokesnį. Toksai normavimas buvo Rusijoj ir Vokietijoj.

Išvežant apdėtą cukrų užsienin, akcizas, kaip paprastai, grąžinamas. Bet seniau, kai būdavo apdedamas cukrus nuo runkelių svorio, dažnai atsitikdavo, kad išvežti cukraus patiekdavo daug daugiau, kaip buvo apdėta akcizu sulig nustatytu gaunamo iš runkelių cukraus normaliniu kiekiu. Tuo tarpu akcizą grąžindavo už visą išvežamą cukrų. Todel dažnai iždui tekdavo išmokėti akcizų daug daugiau, kaip pats gaudavo ir tuo būdu atsirasdavo įstatymu nenumatyta išvežimo premija, kuri nuolat didėjo, runkelių cukraus gamybos technikai tobulėjant. Greta slaptų premijų, kai kurios valstybės nuskirdavo ir viešas išvežimo premijas, kai smarkus gamybos augimas šalyje vertė susirūpinti cukraus pertekliaus išvežimu. Bet šios premijos pradėjo tiek didėti, kad žymiai sumažėjo cukraus akcizo finansinė reikšmė. Tuomet tas premijas apribodavo tam tikra suma, kartais nuo normos likučius paskirstydavo dirbtuvėms akcizo priedo pavidale. Galų gale su kenksmingu išvežimo premijų išmokėjimo veikimu mane kovoti tarptautinėmis sutartimis ir cukraus eksportu suinteresuotose valstybėse tas premijas visiškai panaikinant.

Slaptųjų ir viešųjų premijų, kurios vienok padėjo runkelių cukraus gamybai pakilti, išmokėjimo negeistinos išdavos pasireiškė ne vien iždo pajamų sumažėjime. Iš to kilo ir ekonominio pobūdžio vaisių. Prasidėjo normali cukraus gamyba eksportui, be to, del premijų užsienio rinkose cukrus būdavo pigesnis, kaip namieje. O jei kartais sulaikydavo cukraus išvežimą užsienin, tai runkelių cukraus pramonei gresdavo krizis. Suprasto, kad neteisinga remti viena pramonės šaka kitais mokesnių mokėtojais. Bet atskiros valstybės nepajėgė pašalinti šių keblumų. Todel 1864, 1875 ir 1876 m. Belgija, Prancūzija, Anglija ir Olandija pasirašė sutartį, kuria einant visose šiose šalyse akcizas ir muito mokesnis privalo būt vienodi, ir išvežant cukrų turi būti grąžinama tik tikrai sumokėtoji mokesnio suma. Bet ši sutartis negalėjo turėti kokios reikšmės, nes ne visos išvežančios cukrų valstybės prisidėjo. Tokių pat vaisių davė 1888 met. Londono konvencija apie visokių premijų išmokėjimo panaikinimą. Po to, pradedant 1888/9 met., įvykusios įvairiose šalyse cukraus apdėjimo istatymų atmainos galų gale privertė sušaukti Briuselyj konferenciją, kuri pasibaigė 1902 m. sekančio turinio cukraus **konvencija**. Jos tikslas iš vienos pusės susitarti del konkurencijos sąlygų tarp atskirų valstybių nendrinio ir runkelinio cukraus gamyboje, antra — labiau praplėsti cukraus vartojimą. Pasiekti tai galima tik panaikinus premijas ir sumažinus muito mokesnį. Todel visos slaptos ir viešos išvežimo ir gamybos premijos privalo būt panaikintos; sutartyj dalyvaujančios valstybės privalo pareikalauti iš visų cukraus ir rafinado dirbtuvių, kad jos įtaisytų saudėlius, kurie bus griežtai valdžios prižiūrimi; muito mokesnio perteklius neprivalo būt didesnis kaip 6 fr. nuo 100 kg rafinado ir 5,5 fr. už 100 kg. kitokio cukraus; pastaroji taisyklė netaikoma tik toms valstybėms, kurios cukraus negamina; cukrus tų valstybių, kurios, nežiūrint konvencijos, moka išvežimo ar gamybos premijas, privalo būt apdėtas padidintais muito mokesniais; o prisijungusių prie konvencijos valstybių ir jų kolonijų cukrus privalo mokėti žemiausius įvežamojo tarifo muito mokesnius, nežiūrint ar tai nendrių ar runkelių cukrus; prižiūrėti konvencijos vykinimo buvo įsteigta ypatinga komisija. Konvencijon įstojo Vokietija, Austrija, Vengrija, Belgija, Ispanija, Prancūzija, Did. Britanija, Italija, Olandija, Švedija ir Norvegija. Vėliau dar prisijungė Šveicarija, Peru ir Liuksemburgas. Konvencijos veikimas buvo nustatytas iš pradžių penkiems metams, nuo 1903 m. rugsėjo mėn. 1 d. iki 1908 m. rugsėjo mėn. 1d. 1907 m. prie konvencijos prisidėjo ir Rusija, bet ypatingomis sąlygomis: ji privalėjo tik neteikti didesnių išvežimo lengvenybių savo cukraus pramonei, kaip jau jai buvo suteikta, ir sekantiems po 1907 m. rugsėjo 1 d. šešiems metams apriboti išvežimą ligi 1 milijono tonų. 1911—1914 met. šį kon-

tingentą šiek tiek pakėlė. 1908 m. Did. Britanija taip pat buvo paliuosuota nuo prievolės apdėti pakeltu muito mokesniu cukrų, kuris įvežamas iš savo pramonei premijas mokančių šalių. 1913 m. rugsėjo m. 1 d. nuo konvencijos atsisakė Anglija ir Italija, 1918 m. — Prancūzija, o 1920 rugsėjo m. 1 d. konvencija buvo formaliai pripažinta nustojusi veikti.

Iš tikrųjų, kilus karui, cukraus pramonės sąlygos labai pasikeitė: Vokietija cukraus perteklių išvežti jau neturi. 1913/4 m. jos gamyba siekė 2.720.000 tonų, o 1919/20 m. krito iki 742.000 tonų. Tas pat atsitiko Rusijoj ir Prancūzijoj. Kanada, Danija, Švedija, Belgija, Čeko-Slovakija, laikinai A. Jungtinės Valstybės uždraude cukraus eksportą. Pakilus cukraus muito mokesniams, Anglija įvedė žymių skirtumų Britų žemių cukraus naudai. Tuo būdu matome, kad dabar visai kitokios sąlygos, kaip prieš karą, ir artimiausioj ateityj teks jas sutvarkyti.

Atskirų valstybių cukraus mokesnio įstatymdavystė turėjo sekančių formų:

1. *Vokietijoj* 1844 m. buvo įvestas cukraus runkelių akcizas po 1,60 mk. už 100 kg; exportui buvo teikiama žymių lengvenybių. Bet tie nuostuoliai, kuriuos turėjo iždas, grąžindamas mokesnius už išvežamą cukrų, vertė iš pagrindų keisti šitą sistemą. 1887 m. sumažinus runkelių apdėjimą, buvo įvestas mokesnis nuo pagaminto produkto, o nuo 1892 m. šis mokesnis paliko vieninteliu apdėjimo būdu. Imama buvo 18 mk. už 100 kg cukraus grynojo svorio, kai jis iš kontrolės priežiūros eidavo laisvon apyvarton. Išvežimo premijos kol kas buvo paliktos, kaip pereinamosios nuolat mažinamos priemonės. Bet cukraus kainų kritimas vėl privertė jas pakelti. 1896 m. cukraus apdėjimas buvo reorganizuotas: kad išvengti per didelės produkcijos, kiekvienai cukraus dirbtuvei buvo nustatytas tam tikras kontingentas sulig vidutine jos gamyba per pastaruosius tris metus. Mokesnis buvo trijų dalių: 1) 20 mk. akcizo už 100 kg cukraus, 2) ypatingas mokesnis sulig gamybos dydžiu (Betriebssteuer) po 10—15 pf. už kiekvieną iki 6 mil. 100 kg ir po 2,5 pf. už 100 kg kiekvieno sekančio milijono ir 3) 2,5 mk. priedo už 100 kg cukraus, kuris pagamintas virš nustatyto kontingento. Išvežant mokėjo premijas. 1900/1 m. viso įplaukų buvo 146,7 mil. mark., išvežimo premijos sudarė 31,4 mil. mk. Bet kai Vokietija įstojo Briukselio konvencijon, vėl įvyko atmainų: akcizas sumažintas iki 14 mk. už 100 kg, mokesnis nuo gamybos dydžio ir gamybos pertekliaus priedas panaikintas; savaime išnyko kontingentas ir išvežimo premijos. Buvo projektuojama sumažinti akcizas iki 10 m., bet tai sukliudė finansų stoka; 1922 m. balandžio mėn. 8 d. įstatymu akcizas buvo pakeltas iki 50 mk. už 100 kg. Kai prasidėjo valiutos kritimas, ne kartą keitėsi ir cukraus apdėjimas, pasiekęs 969 milijardus už 100 kg. kol 1923 m. gale buvo įvestas apdėjimas aukso markėmis nustatytąja norma po 14% nuo vidutinės krakmolinio cukraus kainos ir po 35% — nuo kitokio. Tuo remdamasis Finansų Ministeris nustatinėdavo mokesnio sumą. Cukrus apdedamas, kai jis eina laisvon apyvarton. Ministeris turi teisės atleidinėti nuo mokesnio gamybos atmatas, runkelių syvus ir kitus pagelbinius produktus, kurie turi savyje cukraus iki nustatytojo laipsnio, taip pat cukrų skiriamą gyvulių pašarui ir kitų ne maisto daiktų gamybai ir, pagaliau, runkelių syvus ir jų mišinius, kurie gaminami patiems vartoti. 1913 m. mokesnio įplaukų buvo 174 mil. mk., o pastaruoju laiku laukiama apie 1000 mil. mk. 1923 m. metinės gamybos buvo apskaičiuota 10 milijonų dvigubų centnerių (1 mil. tonų), pelno — 300 milijardų, kai mokesnis buvo 30.000 markių.

2. *Austrijoj-Vengrijoj* cukraus akcizas buvo įvestas 1849 m., bet greitu laiku jį pakeitė iš pradžių mokesniu nuo runkelių, o vėliau mokesniu nuo įrankių gamybos pajėgumo. Kadangi išvežant buvo akcizai grąžinami ir iždas premijų pavidale išmokėdavo daugiau kaip pats gaudavo, tai 1888 m. įvedė pagaminto produkto apdėjimą po 11 guld. už 100 kg cukraus. Paskui 1896 m. akcizas buvo pakeltas iki 13 guld., o išvežamųjų bonifikacijų suma nustatyta nedidesnė kaip 9 mil. guld. 1903 m. sąryšyj su Briuselio konvencija buvo nustatytos 33 kr. mokesnio už 100 kg, o premijos panaikintos. 1912 m. Austrija turėjo 150,7 m. kr., o Vengrija 55,5 mil. kr. įplaukų.

3. *Prancūzijoj* dar 1837 m. jau buvo įvestas cukraus akcizas, bet vėliau jis tapo panašesnis žaliavos apdėjimui. Po ištisos eilės atmainų, 1887 m. įstatymu akcizas buvo 60 fr. nuo 100 kg rafinuoto cukraus, be to, buvo nustatyta gaunamo iš runkelių cukraus norma; kas gaunama daugiau normos, apdedama puse akcizo; bet jei buvo pagaminama daugiau kaip 10,5%, tai tik pusė to perteklinus buvo apdedama puse akcizo, o kita pusė — visu akcizu. Paskui, del nežymių finansinių išdavų, akcizas buvo padidintas. Išvežamųjų premijų dydis buvo nuo 3,5—4,5 fr. už šimtą kg, atsižvelgiant į cukraus rūšį. Premijų išlaidoms padengti buvo įvestas papildomas 4 fr. mokesnis už rafinadą. Po Briuselio konvencijos akcizas buvo sumažinas iki 25—29 fr., atsižvengiant į cukraus rūšį; apdedant jau visą pagamintą cukrų, papildomasis rafinado mokesnis sumažintas nuo 4 fr. iki 2 fr.; išvežamosios premijos panaikintos ir įvesta griežta cukraus gamybos priežiūra. Karo metu mokesnis vėl labai pakeltas: nuo 100 kg rafinado ir paprasto cukraus imama 50 fr., nuo smulkaus cukraus 53,5 fr. ir nuo gliukozos — 15 fr. 1912 m. cukraus mokesnis davė valstybei 164 mil. fr., o 1921 m. apskaičiuota 307 mil. fr.

4. *Anglijoj* runkelinis cukrus negaminamas: cukrus apdedamas tik muito mokesniais, kurie karo metu labai pakelti. 1913/4 m. įplaukų gauta 3,3 mil. sv. st., o 1921 m. apskaičiuota 31 mil. sv. st.

5. *Rusijoj* cukraus mokesnių istorija ėjo saviškai. Čia iki 1848 m. buvo tik protekcinis muito mokesnis įvežamam cukrui, o nuo 1848 m. įvestas akcizas vidaus gamybos cukrui. Iš pradžių buvo apdedama išviršiniais pažymiais — žiūrint gaunamo cukraus normų ir aparatų darbingumo. Ši sistema žymiai padėjo gamybos technikai tobulėti. Bet įstatyme nustatytas 80 k. akcizas nuo pūdo iš tikrųjų buvo nedidesnis kaip 20—25 kap. Todel 1881 m. įvestas dvejopas mokesnis: 1) patentinė 5 rub. rinkliava už tūkstantį pūdų pagaminto cukraus ir 2) akcizas už kiekvieną smulkaus cukraus pūdą. Ši sistema laikėsi iki pastarųjų laikų; buvo tik įvestas papildomas rafinado apdėjimas. 1893 m. jį vėl panaikino, o pagrindinis smulkaus cukraus akcizas pakeltas iki 1 rub. 75 kap. Bet kai nuo 1877 m. pradėjo imti muito mokesnius nuo įvežamo cukraus auksu, tai vidaus pramonėn paplūdo stambių kapitalų. Atsirado cukraus gamybos perteklius. Akcizo įplaukos žymiai padidėjo, bet už tat cukraus kainos labai nukrito. Tuomet įvedė grąžinamąsias išvežimo premijas, t. y. iždo išmokamų premijų suma buvo grąžinama atgal, kaip cukraus pramonininkų sumokamas akcizo priedas. Ši priemonė buvo tik tam laikui, ir dirbtuvių savininkams buvo pranešta, kad jie patys privalo pasirūpinti krizį pašalinti. Todel jie privatiniu susitarimu ir normavo cukraus gamybą: šiuo susitarimu einant kiekviena dirbtuvė turėjo teisės gaminti tam tikrą cukraus kiekį, o gamybos perteklių turėjo išvežti iki gegužės mėn. 1 d. užsienin; už neišvežimą mokėjo netesėjimo baudą.

Iš 226 dirbtuvių prie normavimo prisidėjo 206. Ši priemonė išgelbėjo žymų dirbtuvių skaičių, bet per didelės gamybos nesumažino, nes cukraus kainos tiek pakilo, kad valstybė, kad jas sumažint, turėjo įvežti iš užsienio apie 1,7 mil. pūdų cukraus. Be to, pats jų susitarimas buvo privatinis reikalas, ir kai Londono rinkoj cukraus kainos nukrito, tai dirbtuvių savininkai vengė cukraus perteklių išvežti.

Pagaliau 1895 m. pati vyriausybė paėmė runkelių cukraus pramonės normavimą. Būtent, buvo nustatyta cukraus kiekis, kad patenkinti vidaus rinką, iš pradžių 25 mil. pūdų, vėliau 34 mil. pūdų, kurį paskui paskirstydavo dirbtuvėms; bet visvien pagamintas virš normos cukrus, parduodamas vidaus rinkoj, buvo apdedamas dar papildomu 1 r. 75 kap. mokesniu už pūdą; be to dirbtuvės privalėjo sudaryti tam tikrą neliečiamą cukraus atsargą, iš pradžių 2,5 vėliau 3,5 mil. pūdų, ir tą cukrų imdavo vidaus rinkon tuo atveju, jei cukraus kainos pakildavo virš nustatytos ribos. Visas kitas cukrus buvo galima išvežti užsienin, bet išmokėti išvežamąsias premijas vyriausybė kategoriškai atsisakė. Tuo tarpu cukraus eksporto kainos buvo žemesnės, kaip vidaus gamybos kainos ir tuo būdu stambus išvežimas galėjo būti daromas tik su nuostoliais, kuriuos padengdavo iš aukštų vidaus rinkos kainų. Ši aplinkybė savu keliu vertė dirbtuves kiek galint didinti savo gamybą, nes ir normalinis gamybos dydis buvo nustatomas sulig tikruoju dirbtuvių gamybos dydžiu. O aukštas vidaus kainas palaikydavo tuo, kad rinkon išleisdavo tik tam tikrą cukraus kiekį. Del to, dirbtuvės ne tik galėjo padengti cukraus pertekliaus išvežimo nuostolius, sukurdamos šiuo būdu slaptąsias išvežimo premijas, bet ir savo akcininkams sugebėdavo mokėti aukštus dividendus — ir visa tai iš cukraus vartotojų Rusijos viduj. Todel buvo griebtasi priemonių, kad sulaikyti nepaprastą dirbtuvių gamybos augimą, būtent, be normalinio gamybos kiekio vidaus rinkos reikalams, buvo nustatytos gamybos normos kiekvienai dirbtuvei atskirai, ir remiantis tomis normomis, o ne tikruoju gamybos kiekiu, buvo nustatomas normalinis gaminamų produktų kiekis; tuo pat metu buvo išleistos cukraus produktų vartojimo pašarui ir technikos gaminiams denaturavimo taisyklės; šis cukrus buvo atleidžiamas nuo akcizo. O kai Rusija prisijungė prie Briuselio konferencijos, buvo nustatyta galutina cukraus, skirto išvežti užsienin, norma.

Šios priemonės buvo taikomos, kad sumažinti vidaus cukraus kainas. Bet tai ne visai pasisekė. 1910 m. del spekuliacinio cukraus kainų pakėlimo, teko tam kartui atsisakyti nuo grąžinimo akcizo už išvežamą užsienin cukrų ir sumažinti įvežamo cukraus muitus.

Karas ir Rusijoj visiškai pakeitė cukraus tiekimo sąlygas; šalyje jau nebebuvo cukraus perteklių, ir dar jo trūko, nes, be gamybos sumažėjimo, padidėjo vartojimas, kai buvo uždraustas svaiginamųjų gėrimų pardavinėjimas, kaimo gyventojų perkamoji galia padidėjo. Vietoj gamybos normavimo, teko normuoti vartojimas. Kadangi rinkose cukraus kiekis sumažėjo, kainos jo pakilo, tai visas cukrus, kuris buvo laikomas dirbtuvių neliečiamoj atsargoje, buvo nutarta laisvai leisti vidaus rinkon. Iš tikrųjų tuo ir baigėsi cukraus pramonės reguliavimas. Kartu su tuo buvo leista iki 1917 m. rugsėjo mėn. 1 d. įvežti be muito iš užsienio cukrus į Rusiją, apmokant jį tik akcizu, viso apie 20 mil. pūdų. Be to dirbtuvėms, kurios gamina daugiau kaip įstatyme nustatytosios normos, buvo teikiama akcizo lengvenybių.

Kai del paties akcizo, tai 1914 m. jis buvo pakeltas iki 2 rub. už pūdą, o 1916 m. 2 rub. 80 kap. 1910 m. įplaukų buvo 125 mil. rub., o pastaraisiais metais jos sudarė 0,2 visų netiesioginių mokesnių įplaukų (1917 m. sąmatoj 232 mil. rub.).

Sovietų Rusijoj cukraus akcizas įvestas 1922 m. Apdedamas jau pagamintas produktas po 4 rub. už pūdą cukraus iš runkelių ir po 1,60 rb. iš krakmolo. Mokesnis mokamas per tris mėnesius išleidus cukrų iš fabriko, bet privatiniai verslamonininkai tą mokesnį turi sumokėti per 7 dienas. Cukraus trestas turi dar ypatingų palengvinimų. Šito visų didžiausio akcizo pajamos Sovietų Rusijoj 1922/3 metais sudarė 25 mil. aukso rublių. Užsienių cukrus, be muito rinkliavos, taip pat apmokamas akcizo mokesniu.

Be cukraus dar apdedami ir kitoki jį pakeičią saldumynai, visų pirma sacharinas, kurio gamyba ir prekyba yra apribojama. Vokietijoj, pav., 1902 m. įstatymu paruaviniėti saldžias medžiagas turėjo teisės tik vaistinės ir tie asmenys, kurie gaudavo iš valdžios leidimą. Bet karo metu jų vartojimas labai paplito, nes cukraus trūko, o 1922 m. balandžio 8 d. įstatymu net buvo įvestas labai originaliniais pagrindais valstybinis monopolis, būtent, saldžiąsias medžiagas galima gaminti tik išgavus ypatingą Imperijos vyriausybės leidimą, ir draudžiama maišyti jas su maisto produktais, taip pat įvežti iš užsienio ir viešai pardavinėti. Įmonės, turinčios teisės tas medžiagas gaminti, gali jas parduoti tik vaistinėms ir asmenims, kurie turi leidimus jas pirkti. Kad sumažinti cukraus gamybą, tam kartui leidžiama įvežti vartoti tinkamų saldumynų tam tikrą kiekį, taip pat ir limonado, vaisių sunkos, kompoto ir p. gamybai. Pardavimo kainas nustato pati vyriausybė pusmečiams, atsižvelgiant į cukraus kainas. 100 mil. m. pelno cina iždo naudai.

Be to, monopolis yra Austrijoj ir Vengrijoj.

Prancūzijoj už sachariną imama 400 fr. akcizo už kilogramą. 1921 m. sąmatoj pelno iš jo numatyta 126 mil. fr.

2. Mokesniai nuo gėrimų.

Antrą žymią apdėjimo grupę sudaro įvairios rūšies gėrimų rinkliavos: nuo spirito, alaus, vyno ir t. t. Biudžete šie mokesniai užima labai žymią vietą: 1910 m. iš jų buvo gaunama, apibendrinant:

Vokietijoj — 400 mil. m., Anglijoj — 750 m. m., Austrijoj — 200 m. m., Rusijoj — 900 m. m., Prancūzijoj — 450 m. m.

Šie daiktai ypatingai tinka netiesioginiams mokesniams: svaiginamieji gėrimai — degtinė, alus, vynas nėra būtini maisto produktai; jie vartojami laisvu noru, jų nevartojimas cina sveikatos. Didesnis ar mažesnis alkoholio vartojimas žmogaus organizmui, ypatingai nervų sistemai, labai kenksmingas. Be abejo, degtinė yra visų kenksmingiausia ne vien del aukšto alkoholio procento, bet ir del degtinės riebalų, kuriuos galutinai pašalinti iš degtinės nebegalima. Pav., Vokietijos ligoninėse, ypatingai dvasios ligomis sergantiems, yra apie 10.000 alkoholikų. 1910 m. iš 5000 patalpintų Prūsijos kalėjimuose asmenų, 0,4 padarė nusikaltimus alkoholio itakoj. Pasiremiant tam tikrais tyrinėjimais, 75% idijotų — alkoholikų vaikai. Iš čia rodos aišku, kad reiktų stengtis visiškai sumažinti svaigiųjų gėrimų vartojimą. Šiuo ir stengiasi pateisinti jų aukštą apdėjimą. Bet jei nuo to apdėjimo mažėtų vartojimas, tai, be abejo, mažėtų ir iždo pajamos. Bet iš to kyla tik neišrišamas priešingumas: blaivybės prasiplatinimas kliudo mokesnio įplaukoms,

ir atvirkščiai: masinis svaigiųjų gėrimų vartojimas duoda stambių pajamų. Tokia pažiūra į svaigiųjų gėrimų vartojimą buvo pasireiškusi įvairiose šalyse, ypatingai Rusijoj ir Am. Jungtinėse Valstybėse, kovojant prieš vadinamą „girtąjį biudžetą", kai buvo uždrausta svaigiųjų gėrimų vartojimas. Iždas nustojo gaunamų iš svaigiųjų gėrimų apdėjimo pajamų tuomet, kai buvo ypatingai reikalinga pinigų. Bet minėtasis priešingumas nėra jau tiek baisus, kaip iš karto pasirodo. Alkoholizmas atsiranda ne iš svaiginamųjų gėrimų vartojimo, bet iš nepaliaujamos girtuoklystės, kuria serga gyventojų dalis. O tuo tarpu kaip tik masinis, nors ir labai nuosaikus, svaigalų vartojimas, bet ne girtuoklystė duoda iždui tas milžiniškas pajamas, kurios gaunamos iš svaiginamųjų gėrimų apdėjimo. Todel blaivybės kova kaip tik turi būti kreipiama prieš girtuoklystę, bet ne bendrai prieš svaiginamųjų gėrimų vartojimą. Ta kova, matyt, galima sujungti su akcizų nuo tų gėrimų ėmimu. Žinoma, labai bloga, jei del klaidingai suprasto iždo reikalo fiskas kliudys blaivybės eigai ir net girdys tautą, kaip būdavo senesniais laikais Rusijoj. Bet svaiginamųjų gėrimų vartojimo apdėjimas visiškai neprieštarauja blaivybei, nes turima galvoj normalus, o ne be saiko vartojimas. Tokios gi priemonės, kaip degtinės vartojimo uždraudimas, paprastai palieka be vaisių ir padeda plėstis slaptai degtinės gamybai, kur gaunama blogai išvalyta, bloga degtinė.

Priėmus šią pataisą svaigieji gėrimai reikia pripažinti labai tinkamu apdėjimo objektu, kurio vartojimas pareina nuo žmogaus liuoso noro, paskui tas vartojimas yra tam tikro turtingumo pažymys ir, galop, jis tiek praplitęs, kad iš to gaunama paprastai labai stambių pajamų, kurias sunku būtų kuo kitu pakeisti. Niekuomet negalima užmiršti, kad visų mažiau pasiturinčių mokėtojų apdėti tiesioginiais mokesniais negalima, o jų visuma gauna stambių pajamų, kurios pasireiškia vartojime. Vienas geriausių apdėjimo pažymių tarp kita ko ir yra svaiginamųjų gėrimų vartojimas. Pav., Vokietijoj prieš karą bendra kasmet šiam vartojimui išleidžiama suma siekdavo 2 milijardų markių. Tai, kad nuo šio vartojimo galima atsisakyti nekenkiant sveikatai, o net jos naudai, šį apdėjimą labai pateisina. Be abejo, žemesnėsės gyventojų klasės svaiginamiems gėrimams išleidžia, palyginti, daugiau. Štai keletas davinių: Bavarijoj rimti darbininkai alui išleidžia ⅛ savo uždarbio; Bremene darbininkai, kurie išleisdavo 0,2 savo uždarbio degtinei, dar nelaikomi girtuokliais. Conrado tyrinėjimai parodo, kad amatininkas svaiginamiems gėrimams išleidžia 6% savo pajamų, žemesnysis valdininkas — 3.5%, blaivus tarnas 2%, aukštesnis valdininkas — taip pat 2%, kitas mažiau kaip 1%. Bet jau gėrimų, kuriuos vartoja žemesnės ir aukštesnės klasės, kainų skirtas teikia tam tikro galimumo apdėti antruosius daug

daugiau kaip pirmuosius; nors visiško lygumo ir nebus galima pasiekti, bet vis tik daug didesnio, kaip apdedant duoną, mėsą arba cukrų.

Bet esama ir labai rimtų svaiginamųjų gėrimų apdėjimui priekaištų. Sakoma, kad apdedant svaiginamuosius gėrimus peržengiamas visuotinumo ir lygumo principas. Tai, be abejo, teisinga. Bet šis priekaištas tinka kiekvienam netiesioginiam mokesniui. Visuotinomis gali būti tik tos rinkliavos, kurias ima nuo visuotino vartojimo daiktų, pav. duona, bet ši rinkliava ir yra viena nelygiausių netiesioginių mokesnių tarpe. Nustatyti įvairių gėrimų lygų mokesnio santykį labai sunku, bet del gėrimų kainų įvairumo vis tik tai galima.

Gėrimų apdėjimas surištas su stambiomis technikos kliūtimis, ypatingai kai jų gamyba ir prekyba labai suskaldyta. Mokesnių apskaičiavimas ir ėmimas reikalingas brangių kontrolės priemonių ir didelio valdininkų skaičiaus. Mokesnio perkėlimas vartotojui taip pat nevisuomet tikrai pavyksta. Bet visa tai daugiau ar mažiau tinka ir kitiems vartojimo mokesniams. Galop, su tokios svarbios pramonės šakos apdėjimu surišta ištisa eilė ekonominio pobūdžio reikalų, kuriems teisingai patenkinti kliūčių nestinga. Bet nė kiek ne mažesnes kliūtis tenka nugalėti apdedant cukrų, tabaką ir pn. daiktus. Tų kliūčių išvengti, ir tai ne visiškai, galima tik atsisakius mokesnio. Bet čia yra viena daug svarbesnė kliūtis — tai nustojimas gausaus valstybinių pajamų šaltinio, o šis samprotavimas užima svarbiausią vietą visuose mokesnių klausimuose.

A. Spirito mokesnis. Jau 8-9 amž. spiritas minimas kaip gydomoji priemonė. 12 amž. arabai jau atveždavo iš vyno pagaminto spirito į pietų ir vakarų Europą. Alkoholis—arabų žodis. 14 amž. jį jau įveždavo iš Prancūzijos Vokietijon. Bet tik 15 amž. jis tampa gėrimu ir plačiai praplinta. Tuo pat laiku prasideda degtinės varymas iš duoninių javų. 17 amž. gale pradeda varyti spiritą ir iš bulvių. 18 amž. bulvių kultūros išsiplėtimas padidina degtinės varymą žemės ūkyje. Tas pat degtinės varymas turi žemės ūkiui nepaprastos reikšmės: pradedama išnaudoti lengvesnėsės dirvos, kur daugiausia auginama bulvės. Tolesnėms nuo rinkos vietoms geriau išsimoka vežti žemės ūkio produktus mažesnio tūrio ir, palyginti, brangesnio perdirbto produkto — spirito pavidale. Bet ir geresnėse dirvose, kad ir intensyviai tvarkant ūkį, spirito varymo pramonė netoliese rinkos ir didelių susisiekimo kelių duoda daug pelno. Galop, spirito varymas svarbus žemės ūkiui ir savo papildomais produktais, pav., broga, kuri yra puikus gyvulių pašaras ir tinka laukams trešti. Šios aplinkybės įgauna reikšmės ir spirito varymo pramonės apdėjime, kuris turi žiūrėti ir žemės ūkio reikalų.

Mokesniai nuo spirito varymo atsiranda 16 amž., šios pramonės išsivystymo pradžioje, iš pradžių tik miestuose kaip vartų rinkliavos, iš dalies kaip gėrimų mažmenų pardavinėjimo mokesniai. 17 ir 18 amž. jie tampa nuolatiniu valstybinių biudžetų straipsniu. Laikui bėgant, išdirbama nors ir paini šio apdėjimo technika. Stambioje gamyboje apdėjimo kliūčių mažiau, nes ten galima geriau sutvarkyti gaminamo spirito priežiūra; smulki degtinės gamyba sunkiau prižiūrėti. Žaliava, iš kurios gaminama spiritas, veikia taip pat: viena — tai miltingos medžiagos (bulvės, duoniniai javai), antra — uogos, daržovės, vyno, alaus ir cukraus gamybos atmatos. Tenka žiūrėti visų šių įvairybių. Apdedant nereikia užmiršti ir tų apdedamųjų gaminių rūšies žymių skirtumų, kurie atatinka vartotojų skoniui.

Praktikoj vartojamos šios trys svarbiausios spirito apdėjimo formos: 1) mokesnis nuo pagaminto spirito, 2) mokesnis nuo spirito pramonėj vartojamų aparatų tūrio ir našumo ir 3) mokesnis nuo žaliavos arba pusiau apdirbtų gaminių.

1. Pagaminto spirito mokesnis imamas arba gaminant arba kai tenka vartojimui. Apdedant gamybą mokesnis imamas iš spirito varyklos savininko sulig išvaryto alkoholio kiekiu, be to, įvedama visos gamybos kontrolė ir pagamintam spiritui matuoti vartojami tam tikri aparatai. Apdedant spiritą apyvartoj, mokesnis imamas, kai spiritas iš akcizo priežiūros patenka laisvon apyvarton. Pirmuoju atveju mokesnio mokėtojas —gamintojas, antruoju — asmuo, imąs spiritą iš varyklos.

2. Mokesnis imamas nuo indų talpumo arba dirbtuvės aparatų našumo, apskaičiuojamas maišymo katilų dydžiu ir miešinių skaičiumi, arba imamos rinkliavos nuo katilų ir tauriu, be to, menamasis spirito kiekis spėjamas iš vartojamų varykloje distiliacijos aparatų jėgos, galop, mokesnis gali būti apskaičiuojamas tam tikros sumos pavidale bendrai nuo menamo aparatų našumo per tam tikrą laiką, neatsižvelgiant į tikrąjį išvaryto spirito kiekį.

3. Mokesnis nuo žaliavos apskaičiuojamas spirito gamyboj suvartotos medžiagos kiekiu ir svoriu. O jei, be to, mokesnio dydis nustatomas nevienodas, žiūrint kiek spirito gaunama iš kurios medžiagos, tai ši apdėjimo rūšis tampa artimesnė pagaminto produkto rinkliavai. Tas pat tenka rinkliavai nuo misos, kuri imama įrūgimo momentu sulig cukrometro nustatomu cukraus kiekiu ir normaliniu spirito išvarymu.

Ypatinga apdėjimo rūšis—tai ėmimas iš dirbtuvių savininkų, remiantis spėjamu gamybos dydžiu, arba iš pirklių sulig menamu pardavimu. Be to, nuo dirbtuvių savininkų, pirklių ir smulkių laikytojų už leidinius gaminti ir prekiauti imamos patentinės rinkliavos (licencijos).

Teorijos atžvilgiu, rodos, teisingiausias būtų pagaminto spirito apdėjimas. Bet tam reikalinga labai gera kontrolė, kurios darbas, didėjant mokesnio sumai, vis sunkėja, o tuo patim labiau varžoma pramonė. Mokesnis nuo žaliavos daug paprastesnis, bet ir jis reikalingas gan varžančio gamybos reguliavimo. Be to, pats apdėjimas tampa labai nelygus, nes sunku numatyti kiek bus išvaryta spirito, jei medžiaga ir aparatų našumas nevienodi. Todel varyklos, dirbančios spiritą iš prastesnės medžiagos ir prastesniais aparatais, apdėtos esti daugiau ne kaip tobulesnės ir stambesnės spirito varyklos. Tas pat galima pasakyti apie rinkliavą nuo taurių ir miešimo katilų. Tiesa, kai mokesniai neaukšti, šios apdėjimo formos gali padėti spirito pramonei tobulėti, kuri visuomet stengsis pagaminti spirito daugiau, kaip mokesniui nustatytoji norma. Bet kai pramonė jau gerai išsivysčius, tai apdėjimo nelygumo išdavos ir del to mažėjančios įplaukos minėtuosius gerus privalumus nusveria.

Ligi šiol vis kalbėjome apie įvairius spirito akcizus. Bet juos galima pakeisti **monopoliu,** kai pati valstybė paima spirito gamybą ar prekybą, arba visa kartu, ir mokesnis sudaro spirito kainos dalį. Paprastai monopoliai duoda geresnių finansinių išdavų, kaip akcizai; spiritas gali but geriau valomas, o sociališkai politinio pobūdžio tikslai — spirito vartojimo ir pardavinėjimo mažmenomis varžymas — lengviau pasiekiami. Todel monopolių įvedimas pakankamai pateisinamas, ypatingai kai biudžeto reikalavimai žymiai padidėja. Bet būtinai reikia atsiminti, kad monopoliui reikalinga gerai paruoštų tarnautojų ir stambių kapitalų, nes kitaip jis susilauks paprasto valdiškų įmonių likimo. Nereikia užmiršti, kad taip svarbios pramonės šakos monopolizavimas turi ir ekonominių išdavų. Esant gamybos monopoliui, pati valstybė rūpinasi spirito gamyba, jo valymu ir denaturacija, ir paskui pagamintą spiritą parduoda iždo nustatytomis kainomis. Spiritas gaminamas valdžios dirbtuvėse, arba monopolio valdyba gali pavesti tai ir privatinėms. Jei spirito varymo pramonė turi tendencijos susikaupti keliose stambiose įmonėse ir būti monopolizuota privatinių asmenų, tai spirito gamybos valstybinio monopolio įvedimas, be abejo, labai pageidaujamas: privatinis monopolis, lyginant su valstybiniu, neturi jokių gerumo privalumų, atvirkščiai, tautos ūkio atžvilgiu daug pelningiau, kad iš monopolio gaunamasis pelnas tektų ne privatiniams asmenims, bet visuomenės labui. Visai kas kita tose šalyse, kur degtinės varymo pramonė praplitus smulkiose ypatingai žemės ūkio dirbtuvėse. Čia gamybos monopolis padarytų joms galą ir skaudžiai veiktų tautos ūkį. Be to, monopolizuojant, buvusiems varyklų savininkams tenka išmokėti stambus atlyginimas, kuris bet gi niekuomet nepadengs jų nuostolių. Daug tikslingesnis prekybos

monopolis, kur gamyba yra privatinių asmenų reikalas, nors ir čia tenka atlyginti buvusiems pirkliams jų nuostoliai. Bet ir prekybos monopolis tinka tik tose šalyse, kur spiritas daugiausia gaminamas vartoti viduje, o ne eksportui, kuris, monopolizavus prekybą, gali žymiai nukentėti.

Prekybos monopolis galima įvesti visokiai spirito prekybai — urmo, tarpininkų ir mažmenų, arba tik kuriai vienai. Esant prekybos monopoliui, jų gamyba yra privatinių asmenų rankose, bet visas išvarytas spiritas privalo būt parduotas nustatytomis kainomis monopolio valdybai. Spirito valymas ir denatūravimas, taip pat gaminimas iš jo vyno, irgi pavedamas monopolio valdybai. Bet jei monopolizuojama tik tarpininkaujama prekyba, tai valstybė nustatytomis kainomis superka visą vidaus vartojimui pagamintą spiritą ir su tam tikru mokesnio priedu parduoda perdirbimo įstaigoms. Prie šios monopolio rūšies kartais prijungiamas spirito valymas ir denatūravimas valdiškose arba valdžios valdomose įmonėse.

Spirito pramonės produktų įvežimas paprastai nevaržomas, nuito mokesnis privalo būt derinamas su vidaus apdėjimo dydžiu, kartais bet gi įvedamas tam tikras monopolio priedas. Esant visiškam arba tik tarpininkaujamos prekybos monopoliui, reikalinga įvesti griežta dirbtuvių kontrolė, kad išvengti spirito pardavimo ne monopolio valdybai. Galop, spirito kainos privalo būt nustatomas teisingumo pgrindais ir atsižvelgiant į visus jo gamybos savitumus

Mokesniais apdedamas tik vidaus vartojimui skirtas spiritas. Vadinasi, išvežant spiritą užsienin, akcizas grąžinamas, nes be to nebūtų galima konkuruoti su užsienio spiritu ir susitrukdytų pats išvežimas.

Bet jau iš cukraus apdėjimo žinome, kad grąžinamieji rinkliavos mokesniai dažnai virsta slaptaja premija, ypatingai kai spirito gamyba viršija nustatytą apdedamąją normą. Pav., Vokietijoj gryno spirito apdėjimas sulig miešimo katilų talpumu siekė 9,95-13,63 mark. už hektolitrą, o grąžinamoji rinkliava — 16 markų. Todel Vokietijos spiritui būdavo lengviau konkuruoti su kitokiu. Kitos šalys bandė kovoti su šiuo reikalu, įvesdamos viešas išvežimo premijas. Visi šie vieši ir slapti paskatinimai didino spirito gamybą ir jo kainos krito, atnešdamos nuostolius spirito gamybos pramonei. Nebuvo galima prieiti jokių susitarimų. Kovoti su slaptomis premijomis pradėjo, apdėdami, vietoj normų, tikrai pagamintą produkto kiekį.

Antroji degtinės varymo pramonės paskatinimo priemonė, tai negeriamo spirito, skiriamo pramonės, technikos, mokslo ir medicinos tikslams, nuo mokesnio atleidimas. Kad išvengti įstatymo peržengimų, tasai spiritas denatūruojamas, t. y. tam tikromis priemaišomis daro jį gėrimui netinkamu.

Galop. kad apsaugoti rinkas nuo gamybos perteklia us ir kad paskatinti smulkiąją žemės ūkio pramonę, pastaruoju laiku įstatymai nustato kontingentą, t. y. tam tikrą spirito kiekį, kuris tam tikru mastu paskirstomas dirbtuvėms. Kontingento ribose gaminamasis spiritas apdedamas mažiausiu mokesniu, esant prekybos monopoliui, nustatytasis spirito kiekis perkamas aukštesnėmis kainomis. Tokiose sąlygose stambios ne žemės ūkio dirbtuvės, gaminančios virš kontingento, apdedamos daugiau kaip smulkiosios. Be to, kontingentas pakeliamas vaisių spirito varykloms, ypatingai žemės ūkio dirbtuvėms, kurios negamina virš nustatytojo kiekio ir pn. Jis dar gi mažinamas, kai, pav., pradedama gaminti mielės ir pn. Kai kurioms dirbtuvių rūšims, kurios pripažįstamos neremtinomis, mokesniai pakeliami. Kontingentas, bent iš dalies, stengiasi kovoti su per dideliu spirito vartojimu.

Prieš karą vienam gyventojui mokesnių už spiritą tekdavo markėmis:

Rusijoj	— 10,41 m.	Vengrijoj	— 5,51 m.
Anglijoj	— 8.67 „	Švedijoj	— 4,38 „
Belgijoj	— 8.57 „	Norvegijoj	— 3.45 „
Olandijoj	— 7.97 „	Austrijoj	— 2,91 „
Prancūzijoj	— 7.36 „	Vokietijoj	— 2.87 „

Apdedant pagamintą spiritą, **akcizų sistema** yra Austrijoj, Vengrijoj, Prancūzijoj, Did. Britanijoj, Italijoj, Belgioj, Olandijoj ir Am. Jungtinėse Valstybėse.

Austrijoj ilgą laiką nuolat keitėsi apdėjimas nuo miešimo katilų talpumo ir išvaryto produkto; galop, nusistovėjo sekanti sistema:

1. Vyriausia apdėjimo rūšis — tai vartojimo mokesnis (Verbrauchsabgabe), imamas už pagamintą spiritą, kai jis iš akcizų priežiūros patenka laisvon apyvarton. Kiekvienai dirbtuvei nustatomas gamybos kontingentas, už kurį imamas sumažintas mokesnis po 200 kr. už hektolitrą; už spiritą, pagamintą virš kontingento normos, imama 220 kr. Šį mokesnį moka vidutinės ir stambiosios dirbtuvės, kurios spiritą gamina iš bulvių ir duoninių javų. Žemės ūkio dirbtuvėms kontingentas kiek aukštesnis ir, be to, jos gauna tam tikrą atlyginimą. Vartojimo mokesnį moka apie 2000 dirbtuvių, jų tarpe 1400 žemės ūkio. 1908/9 m. jos gamino daugiau kaip 1,5 milijonų alkoholio hektolitrų.

2. Smulkiosios spirito dirbtuvės moka gamybos akcizą, nuomuojamosios sumos pavidale, po 1,4 helerio už vieną alkoholio laipsnį; bet Finansų Ministeris turi teisės apdėti šias dirbtuves sulig tikruoju gamybos kiekiu. 1908/9 m. šį mokesnį mokėjo 50.000 dirbtuvių, ir jos gamino daugiau kaip 24.000 hektolitrų.

Be to, dar nuo svaigiųjų gėrimų prekybos mažmenomis imamas 10—100 kr. mokesnis pusmečiui. Išvežant spiritą užsienin, mokama 10 kr. premija už hektolitrą, ir tam reikalui yra sudarytas 2 mil. kronų fondas. 1916/7 m. buvo 44,5 mil. kr. spirito mokesnių įplaukų.

Prancūzijoj akcizas imamas, kai spiritas patenka apyvarton. Iki 1916 m. buvo imama iš pradžių 156,25 fr., paskui 200 fr. už hektolitrą. Miestuose su daugiau kaip 4000 gyventojų buvo imamas akcizo priedas, kaip įvežamoji rinkliava (droit d'entrée), nuo 7,5 iki 30 fr., atsižvelgiant į gyventojų skaičių. Be to, buvo imama miestų vartų rinkliava (octroi). Likeriai, mažiau kaip 15° stiprumo, buvo apdedami tik puse mokesnio. Asmens, varą iš savo vyno ar vaisių spiritą, nuo mokesnio atleidžiami, jei spiritas pačių suvartojamas. Tokių smulkučių žemės ūkio spirito varytojų (vad. bouilleurs de cru) vienu laiku buvo apie 1.500.000, o pramonės įmonių — tik 1700.

1916 m. ši tvarka buvo iš pagrindų reformuota. Buvo panaikinta atskirai imama įvežamoji rinkliava (droit d'entrée), o bendrasis akcizas už hektrolitrą pakeltas iki 400 fr., 1920 m. — jau iki 1000 fr. Taip pat panaikintos miestų vartų rinkliavos, o miestų nuostoliams del šių rinkliavų neėmimo atlyginti įsteigtas bendras fondas, kurin iš 1000 fr. akcizo eina 250 fr., o tik likusieji 750 fr. tenka iždui. Panaikinta likerių lengvesnis apdėjimas. Atvirkščiai, denatūruotas spiritas, skirtas pramonės reikalams apdedamas tik 25 sant. statistinės rinkliavos už hektolitrą; denatūravimo išlaidoms padengti dirbtuvių savininkai gauna po 9 fr. už hektolitrą. Galop, panaikintos ir privilegijos tų asmenų, kurie varo spiritą iš nuosavaus vyno ar vaisių, nes iš jų kildavo daug nesusipratimų: 1900 m. nuostoliai valstybės del šios privilegijos buvo įkainojami 60—100 mil. frankų. Nuo to laiko spirito varymas namuose visiškai uždraustas ir ik tiems, kurie nuo 1910 iki 1916 m. jį varė, paliekama 10 litrų be akcizo mokesnių. Bet kadangi ši atmaina liečia žemės ūkio gyventojų mases, tai reikia manyti, kad čia vėl įvyks atmainų. Be minėtųjų rinkliavų, dirbtuvių savininkai ir pirkliai privalo kasmet gauti specialinius patentus (licencijas). Prieš karą spirito mokesnio įplaukų buvo mažiau kaip 400 mil. fr., o 1921 m. apskaičiuota 615 mil.

Did. Britanijoj spirito apdėjimas įvestas dar XVII amž. Dabar imamas mokesnis už pagamintą produktą; įvesta labai griežta kontrolė, ir mokesnis imamas, kai spiritas iš varyklos arba sandėlių patenka laisvon apyvarton. Prieš karą buvo imama už galoną (=2,61 litro) 11 šilingų; per karą mokesnį pakėlė iki 14¾ šil., 1919 m. iki 50 šil., o 1921 m. nutarta pakelti jis iki 72 šil. 6 pensų. Anglijoj, bendrai imant, leidžiama tik stambios dirbtuvės miestuose ir jų artimiausiose apylinkėse. Smulkus žemės ūkio spirito varymas nepalaikomas. Be akcizų, dirbtuvių savininkai ir pirkliai turi išgauti gana brangias licencijas, kurias 1910 m. dar pabrangino taip, kad savininkai už kiekvienus 50.000 galonų gaminamo spirito mokėjo 10 sv. st., o visi kiti nuo 5 iki 30 sv. st. 1921 m. įplaukų numatyta 64,5 mil. sv. st.

A. Jungtinėse Valstybėse spirito mokesnis buvo įvestas dar 18 amž., 19 amž. jį laikinai atnaujino, galutinai nusistovėjo tik 1862 m. kaip pagaminto produkto rinkliava po 20 centų už galoną spirito 50% stiprumo. Mokesnio dydis nuolat keitėsi ir per karą pasiekė 6 dol. 40 centų. Be to, dar yra patentinė urmo ir mažmenų prekybos ir likerių gaminimo rinkliava. Prieš karą 1912/3 m. įplaukų buvo 164 mil. dol., 1919 m., neskaitant licencijų, 365 mil. dol.

Šveicarijoj, Rusijoj ir Vokietijoj įvesti **monopoliai**, Vengrijoj tik manoma įvesti.

Šveicarijoj iki 80-jų metų įvairiuose kantonuose buvo įvairūs spirito apdėjimo įstatymai. Dauguma kantonų ėmė tik rinkliavas iš gėrimų pardavinėjimo įstaigų, ir tik keliuose kantonuose buvo apdedamas išvarytasis spiritas. Del to ten išsiplėtė daugybė smulkių spirito varyklų ir kartu su tuo girtuoklybė. Kovai su tuo 1886 m. visos sąjungos plote buvo įvestas spirito prekybos monopolis. Po ištisos eilės įstatymų įneštųjų pataisų, jo esmė sekanti: sąjunga turi išimtiną teisę

pardavinėti ir įvežti spiritą, gaminamą iš bulvių, duoninių javų, runkelių, cukraus ir syvų. Vaisių, uogų ir kit. spirito prekyba paliktą laisva. Valstybė, be to, paėmė savo žinion, ir spirito valymą. Vietos dirbtuvės gamina maždaug ¼ reikalaujamo spirito, kiekviena nuo 150 iki 1000 hektolitrų per metus. Pirmenybė atiduodama toms dirbtuvėms, kurios gamina iš vietinės žaliavos, taip pat žemės ūkio dirbtuvėms. Kainas apskaičiuoja taip, kad, racionalei gamybai esant, broga paliktų veltui savininkui. Spiritą pardavinėja valstybė, ne mažiau kaip 150 litrų po 120—150 fr. hektolitrui. Kartais svaiginamųjų gėrimų geresnės rūšies įvežimas pavedamas privatiniams verslamonininkams, bet imama iš jų tam tikra rinkliava.

Monopolį įvedus spirito vartojimas sumažėjo. Būtent, 1885 m. vienas asmuo vidutiniškai suvartodavo 5,13 litro gryno alkoholio, 1895 m. — 2,7 1901 m. — 3,8. Bet monopolio finansiniai apskaičiavimai neišsipildė: gryno pelno jis duodavo 5,6—7 mil. fr. Visas pelnas eina naudai kantonų, kurie 10% jo privalo skirti kovai su girtuoklybe. Bendrai imant, monopolio išdavos, reikia pripažinti, gan geros: girtuoklybė žymiai sumažėjo. Spirito valymas pagerėjo. Smulkiosios dirbtuvės atsilaikė: gamybos kontrolė nėra sudėtinga, kontrabanda žymiai sumažėjo.

Rusijoj XVI amž. atsirado spiritas, kartu ir jo apdėjimas, kaip prekybos monopolis. Smukles (kabaki) arba išduodavo už mokesnį (propinacijos) arba eksploatuodavo pati valdžia. Antrame atsitikime, kuris buvo daug labiau paplitęs, — smuklę vesdavo smuklių vedėjai (galvos), kuriuos iš dalies rinkdavo, iš dalies skirdavo, jų pagelbininkais rinkdavo smuklininkus (cielovalniki). Kiekvienai smuklei buvo nuskiriama mokesnio suma sulig keletos pereitų metų pelno vidutine išvada. Vedėjai ir smuklininkai už jo įplaukas atsakydavo savo turtu ir tiekti jas privalėjo su pelnu; jie prižiūrėjo ir karčiamų laikytojus (korčemniki). Nuo 18 amž. pradžios išduodavo arba įsitikėtinai atiduodavo ir gėrimų rinkliavas. Bet kartu su tuo įvedami savotiški akcizai: iš pradžių buvo įsakyta išmatuoti ir užkleimuoti visų degtinės varyklų katilus, be to, įvesta rinkliava už kiekvieną kibirą nuo kubilų tūrio; paskui įvesta rinkliava už kiekvieną iš varyklos išvežamą degt. kibirą, bet greitu laiku vėl įvestas kubilų kleimavimas. Tokia tvarka laikėsi iki 1767 m., kai visur įvedė išdavimą už pinigus; ši tvarka 1795 m. buvo galutinai užtvirtinta. Degtinės varymas buvo pavestas vien bajorams, jų dvaruose kainos buvo nustatomos iš anksto. 1819 m. Velikorusijoj buvo bandyta įvesti valdišką gėrimų pardavinėjimą, bet nuo to sumažėjo spirito vartojimas, duonos paklausai ir jos kainos ir todel vėl atnaujino atpirkimo (propinacijos) sistemą. Kai del Malorusijos 16 vad. privilegijuotų gubernijų, tai ten spirito apdėjimas del vietos sąlygų buvo labai savotiškai sutvarkytas; buvo įvestas pagalvės rinkliavai priedas, būtent iždas imdavo už degt. kibirą 60 kap. ir ši rinkliava buvo paskirstoma dvarininkams sulig valstiečių skaičiumi, skaitant po vieną kibirą kiekvienam. Miestuose taip pat buvo atperkamoji sistema. Skirtas apdėjime kildavo del to, kad Malorusijos gubernijose buvo daugiau kaip 19000 dirbtuvių, gaminančių po 360 kibirų vidutiniškai, ir jų priežiūra buvo labai paini, o Velikorusijoj tuo pat metu (1801 m.) buvo mažiau kaip 2500 dirbtuvių, vidutiniškai išvarančių 3.500 kibirų. Bet nepaprastas propinatorių išnaudojimas ir jų priespauda, del kurių net būdavo žmonėse sukilimų, ir lėtas pelno iš gėrimų augimas, 60-jų metų pradžioj vertė pakeisti atperkamąją (propinacijos) sistemą akcizo mokesniu. Šio apdėjimo sistema, veikianti iki pastarųjų laikų, buvo tokia, kad buvo nustatomas iš pūdo įvairios žaliavos tam tikras normalinis išvaromo spirito kiekis.

Jei savininkas išvarydavo mažiau, vis vien akcizą turėjo mokėti už normalinį kiekį. Kad paskatinti gamybos techniką, visas perteklius virš normos buvo pavedamas dirbtuvių savininkams be akcizų arba apdedamas per pusę mažiau. Tuo būdu geriau įrengtoms stambioms

dirbtuvėms susidarydavo premijos, ir todel smulkiųjų įmonių skaičius žymiai sumažėjo. Tuomet 1890 m. buvo panaikintas virš normos išvaryto spirito atidavimas be akcizo ir griebtasi priemonių paskatinti smulkųjį, ypatingai žemės ūkio, degtinės varymą. Šios priemonės susideda iš vad. beakcizinių atskaitymų. Iš pradžių akcizo buvo imama 4 kap. už laipsnį, o 1900 m. paskelbtas iki 11 kap. Visoms dirbtuvėms (išskyrus mielių ir spirito fabrikus) atskaitoma be akcizo nuo pirmųjų 1.000.000 laipsnių — 2%, nuo daugiau kaip 1.000.000 iki 3.000.000 laipsnių — 1,5% ir nuo daugiau kaip — 3.000.000 iki 12.000.000 laipsnių 0,5%. Žemės ūkio varykloms papildomai be akcizo atskaitoma nuo 4% iki 5% atatinkamai jų gaminiams nuo 500.000 laipsnių iki 6.000.000 periode. Degtinės gaminių gamybai, be normalinio akcizo, dar įvestas papildomas po 2 rub. už kibirą akcizas, fabrikams ir prekybos įmonėms patentinė rinkliava ir ypatingas 10 kap. mokesnis už presuotų mielių svarą. Vaisių — vynuogių degtinės gaminiai ir spiritas, skirtas leko ir politūros gamybai, apdedamas mažiau.

Rusijoj iki 1894 m. esant laisvai prekybai laikėsi akcizų sistema. Tuo laiku spirito varyklų skaičius sumažėjo beveik 60%, o likusiųjų savininkų ir degtinės pirklių tarpe prasidėjo streikai, kad nustatyti aukštas kainas. Be to, labai dažnai degtinę falsifikuodavo. Kilo pavojus, kad praplis besaikis blogos degtinės vartojimas, antra — sumažės valstybės pajamos. Kadangi visa tai daug ryškiau pasireiškė 4 rytinėse gubernijose, tai tik čia iš pradžių ir buvo įvestas valstybinis degtinės prekybos monopolis, kuris vėliau tapo įvestas visur (išskyrus Suomiją). Reformos esmė sekanti: valstybė paima sau išimtiną teisę pardavinėti spiritą, degtinę ir degtinės dirbinius, privatiniams asmenims paliekama teisė pardavinėti alų, porterį ir brogą. Spiritas gaminamas privatiniuose fabrikuose. Bet spirito valymas ir degtinės dirbinių gaminimas atliekamas iš dalies valdžios, iš dalies privatinių fabrikų, kurie tam tikslui reikalingą spiritą perka iš valdžios monopolio. Spiritą valdžia pardavinėja valdiškose degtinės krautuvėse, kurios pakeitė buvusias privatines gėrimų pardavinėjimo įstaigas. Gėrimų, pardavainėjamų degtinės krautuvėse, kainas nustato vyriausybė kiekvienam rajonui atskirai įstatymu nustatyto maksimumo ir minimumo ribose. Einant įstatymu, šios kainos privalo padengti spirito vertę, akcizą, valstybės nuostolius imant patentinę rinkliavą, ir prekybos mokesnius, taip pat išlaidas, surištas su valdiško degtinės pardavinėjimo įvedimu. Iš valdiškų krautuvių degtinė parduodama tik užantspauduotuose induose, gėrimas čia pat vietoj buvo draudžiamas. Bet smuklės, t. y. privatinės įstaigos, kur pardavinėjami valgiai ir gėrimai vartoti vietoj, buvo paliktos, suskirsčius jas į tris kategorijas: vienos jų turi teisės pardavinėti degtinę tik užantspauduotuose valdiškuose induose už tam tikrą komisinį atlyginimą. Kitos, be to, dar turi teisės pardavinėti gėrimus ir iš atkimštų indų laisvomis kainomis ir. galop, trečiosios parduoda tik išgerti laisvomis kainomis. Reikalaujamą spirito kiekį valdžia perkasi iš privatinių varyklų; iš pradžių ¾ viso kiekio užpirkdavo finansų ministerijos nustatytomis kainomis, o patys varyklų savininkai jį pasiskirstydavo savo tarpe sulig didžiausiu išvaryto per paskutinius tris metus spirito kiekiu. Likusį ¼ buvo manoma pirkti laisvomis kainomis. Bet vėliau del spirito pramonės, ypatingai smulkiosios, reikalų šios taisyklės teko pakeisti. Visų pirma buvo nutarta, kad varyklos, išvarančios ne daugiau kaip 5.000 kibirų, privalo visą jį ir patiekti valdžiai. Paskui paskirstomo tarp varyklų spirito kiekis padidintas nuo ¾ iki ⅘; iš žemės ūkio varyklų nutarta paimti 50—60% viso, ką jos vidutiniškai pagamina ir tai jau sudaro 10—20 tūkst. kibirų 40°. Likusią dalį valdžia perkas varžytynėse ir tik išimtinais atsitikimais — ūkio būdu. Todel 1903 m. taisyklėmis, viso valstybei reikalingo spirito gamyba paskirstoma varykloms iš anksto nustatytomis kainomis. Monopolis, kurį taip energingai įgyvendino grovas Vite ir jo draugas grovas Kokovcevas, sudarąs jų didelį nuopelną, atnešė labai

gerų finansinių išdavų: 43 gubernijų, kur monopolis veikė pirmuosius 6 metus, bendrasis (brutto) pelnas buvo 955 mil. rub., visų išlaidų — 293 mil. rub., tuo būdu gryno pelno gauta 662 mil. rub.; jų tarpe 527 mil. rub. akcizo ir 135 mil. rub. gryno monopolio pelno, išskyrus 68 mil. rub. reformos įvedimo išlaidų. Kai monopolio veikimas dar labiau praplito, tai grynasis pelnas, pav., vien 1906 m. pasiekė 132 mil. rub.

Tarp kita ko oficiališkai buvo sakoma, kad degtinės monopolio įvedimo tikslas kovoti su alkoholizmu. Dar anksčiau, 1885 m. tam reikalui buvo įsteigtos gubernijose ir apskrityse tam tikros įstaigos (prisutstvije), kurios privalėjo rūpintis, kad nebūtų perdaug svaigiųjų gėrimų parduotuvių, kad nebūtų žalos tautos dorumui. Pačių tų įstaigų privatinėse ir valstiečių žemėse steigimas parėjo nuo jų savininkų sutikimo, o kaimo bendrovės turėjo teisės nutarti neleist degtinės prekybos jų gyvenamų vietų ribose. Įvedus monopolį, buvo įkurtos tam tikros gubernijų ir apskričių globėjų tarybos, kurių tikslas kovoti su alkoholizmu; jos steigė arbatines, valgyklas, knygynus-skaityklas, knygų sandėlius, kurdavo liaudies namus ir ruošdavo vaidinimus. Gaila, kad jos turėjo labai maža lėšų: 1906 m. visų globos tarybų pajamos siekė vos 6,5 mil. rub., o valdiška pašalpa joms, išskyrus Petrogradą ir Maskvą, buvo ne daugiau kaip 2.102.000 rub. Todel atidengtųjų; tais metais visoj Rusijoj arbatinių ir valgyklų buvo tik 2750, o skaityklų ir skaityklų-knygynų — mažiau kaip 4.000.

Vokietijoj iki 1887 m. šiaurės valstybėse buvo bendra spirito apdėjimo tvarka, o pietų valstybėse buvo taikoma įvairių sistemų: buvo imama mokesniai nuo miešimo katilų, apdedama buvo žaliava, už vaisių spirito varymą imamas atperkamasis mokesnis. 1887 m., po nepavykusių monopolio įvedimo projektų, buvo reformuoti visi apdėjimo būdai ir suvienodinti visoj Imperijoj. Iš esmės tai buvo pagaminto spirito akcizas, kartu su juo imdavo rinkliavas nuo miešimo katilų tūrio ir žaliavos kiekio; pirmąją rinkliavą ėmė nuo žemės ūkio varyklų, antrąją — nuo vaisių spirito varyklų. Kiekvienam fabrikui buvo nustatytas gamybos kontingentas, jo ribose spiritas buvo apdedamas žemesniu akcizu, už kitą buvo imamas aukštesnis akcizas. Be visa to, dar buvo imamas spirito varymo (Brennsteuer) progresinis, sulig gamybos dydžiu, mokesnis. Nuo pramonės fabrikų, be to, buvo imamas papildomas akcizas. Tačiau žemės ūkio ir vaisių spirito varykloms buvo teikiama tam tikrų lengvenybių. 1909 ir 1912 m. įstatymais ši tvarka buvo šiek tiek suprastinta: kontingentas, išskyrus Bavariją, Viurtenbergą ir Badeną, buvo panaikintas. Vietoj jo normalų gamybos našumą nustatydavo vidutiniu fabrikos gamybos kiekiu pereitą laiką. Žemės ūkio mokykloms suteikta tam tikrų pirmenybių. Perteklius, lyginamas su pereito laiko vidutine gamyba, arba visiškai denatūruojamas arba išvežamas užsienin. Galima reikalauti, kad ir normalinės gamybos tam tikras kiekis būtų denatūruojamas arba išvežamas. Mokesnio, principe, imama vienodai po 1,25 mark. už litrą alkoholio; bet smulkioms degtinės varykloms, kurios nepagamina daugiau kaip 300 hektolitrų, galima tas mokesnis sumažinti. Be to, nuo gamybos dydžio imama nuo 4 iki 14 m. rinkliava už hektolitrą, atsižvelgiant į fabrikų rūšį ir jų atsiradimo laiką. Iš jo įplaukų steigiamas tam tikras iki 40 mil. m. fondas, kurio pajamomis atlyginama už išvežamą ir denatūruojamą spiritą.

Pagaliau 1919 m., kad padidinti valstybės pajamas, buvo įvestas prekybos monopolis. Po 1922 m. įneštųjų įstatymais pakeitimų, jo esmė sekanti.

Monopolio objektas: 1) privatiniuose fabrikuose pagaminto spirito užpirkimas; 2) degtinės gamyba iš tam tikrų medžiagų, išskiriant romą, araką, konjaką ir likerius; 3) įvežimas spirito iš užsienio, 4) spirito valymas ir 5) spirito pardavimas.

Spiritas gaminamas iš dalies vad. monopoliniuose, iš dalies privatiniuose fabrikuose. Monopoliniais fabrikais vad. tie, kuriuos pati

monopolio valdyba eksploatuoja, ir tie, kurie gamina spiritą iš medžio medžiagų, kalcijaus, karbito ir kita, kas Vokietijoj iki 1914 m. spalių m. i d. nebuvo pramonėj gaminama; bet jų gamyba neprivalo būt didesnė, kaip 10% spirito gamybos. Privatiniai fabrikai skirstomi į žemės ūkio, vaisių ir pramonės spirito varyklas. Kiekvienai varyklai nustatomas, sulig pirma buvusiu gamybos kiekiu, tam tikras kontingentas, naujoms — sulig jų įtaisymų dydžiu, o žemės ūkio varykloms, be to, dar atsižvelgiama į ūkio dydį. Kontingentas sudaro 60% normalinės gamybos, bet žemės ūkio fabrikams jis neprivalo būt didesnis kaip 400 hektolitrų, vaisių — ne daugiau kaip 60 hektolitrų. Visiškai smulkioms spirito varykloms, gaminančioms ne daugiau kaip 10 hektolitrų, tas kiekis ir laikomas kontingentu. Monopolio valdyba perka spiritą normalinėmis kainomis, kurios privalo padengti gaminimo išlaidas vieno hektolitro spirito, gaminamo gerai įtaisytame, vidutinio dydžio (gamyba 500 hektol.), varančio iš bulvių spiritą, žemės ūkio fabrike. Fabrikams, kurie gamina daugiau kaip 600 hektolitrų, normaline kaina mažinama 1—7%, pramonės fabrikams — 3%. Tačiau dirbtuvėms, gaminančioms ne daugiau kaip 300 hektolitrų, kontingento ribose pagamintam spiritui kaina pakeliama 5—15%; smulkioms varykloms pakeliama 30%, vaisių — 10%. Už virš normos išvarytą spiritą vaisių spirito varyklose, atvirkščiai, normalinė kaina mažinama 10%, visose kitose — 20%. Spiritas, gaminamas iš duonos, vaisių ir kt., galima monopolio valdybai neparduoti, taip pat spiritas, gaminamas kai kuriose smulkiose varyklose; bet už tai jo savininkai privalo sumokėti iždui rinkliavos tiek, kiek sudaro skirtas tarp paprastai monopolio valdybos mokamos ir rinkos spirito kainos; smulkioms varykloms ši rinkliava mažinama 50—75%.

Grynąą spiritą arba iš jo pagamintą degtinę monopolio valdyba parduoda tokia kaina, kad už kiekvieną spirito hektolitrą įplauktų iždan ne mažiau kaip 240 markių (aukso). Be to, turi būti padengiamos visos eksploatacijos ir administracijos išlaidos, taip pat labdarybės išlaidos ir atlyginimas už monopolio įvedimą. Tomis sąlygomis parduodamojo spirito paprasta kaina — 400 mk. hektolitrui. Žemesnėmis kainomis spiritas parduodamas pramonės reikalams, kūrui, šviesai, maisto gamybai ir kit., taip pat farmacijos ir parfiumerijos tikslams.

Monopolio valdyba gamina tik pačią paprasčiausią degtinę ir komisiniais pradais valdžios nustatytomis kainomis užantspauduotuose induose paveda pardavinėti privatiniams asmenims.

Pirmykščiais įstatymais iš visų pajamų atskaitoma: 75 mil. markių kovai su girtuoklybe, 75 mil. m. kovai su kitokiais blogais alkoholizmo reiškiniais, 90 mil. m. bulvių kultūrai paskatinti, apie 175 mil. m. neturtingųjų gyventojų vartojamų iš spirito padarytų vaistų kainoms sumažinti, 20 mil. m. sudaryti pagalbos fondą degtinės varyklų tarnautojams ir darbininkams, apie 200 mil. m. papiginti spiritui, vartojamam valdiškose ir visuomeninėse ligoninėse arba valdiškose ir visuomeninėse mokslo ir eksperimentų įstaigose. Importuojamam spiritui imamas muitas ir, be to, papildomoji rinkliava, lygi skirtui tarp spirito parduodamos ir normalinės kainos, kurią moka pirkdamas iždas.

Be spirito mokesnio Vokietijoj, dar veikia acto rūgšties akcizas.

1922 m. visas monopolio pelnas apskaičiuotas 1748 mil. m., o acto rūgšties akcizo — 47,2 mil. m.

b) **Alaus apdėjimas** gėrimų mokesnių tarpe gali būti lengviausiai vykinamas, nes jo gamyba su žemės ūkiu nesurišta ir, be to, sukaupta, palyginti, nedideliame įmonių skaičiuje. X amž. dar Karlovingų laikais jau minimas alaus darymas, bet tik XI amž. tai tampa savarankišku verslu. Nuo to laiko ir atsiranda, iš pradžių miestuose, pirmieji jo apdėjimo bandymai.

Alaus rinkliavos iš dalies buvo savarankiški mokesniai, iš dalies būdavo bendrojo akcizo dalis. Jos atsirado iš rinkos rinkliavų ir buvo imamos sulig pagaminto produkto kiekiu. Šias rinkliavas imdavo arba patys miestai arba jas išnuomodavo. 15 ir 16 amž. ir Vokietijos valstybėlės pradeda apdėti alų miesto mokesnių pavyzdžiu. Prancūzijoj ir Anglijoj tik 17 amž. atsiranda pirmosios šios rūšies rinkliavos. Bet dabartinę, kaip nuolatinio valstybės mokesnių sistemos dalies, formą jos įgavo tik 19 amž., kai labiau išsiplėtė alaus darymo technika ir susikaupė stambesnėse įmonėse.

To apdėjimo formos beveik tos pat kaip spirito akcizo: tai rinkliavos arba nuo pagaminto produkto arba pusiauprodukto, imamos sulig aparatų našumu arba išeikvotų alui daryti produktų kiekiu. Žinoma, labiau geistinas pagaminto produkto apdėjimas, nes čia be produkto kiekio dar galima atsižvelgti jo rūšies, kuri nustatoma sulig aluje esamu ekstraktu. Mokesnis imamas, kai alų ima iš daryklų. Mokėtojas—gamintojas. Bet šis būdas reikalingas labai griežtos kontrolės, nes kitaip be galo praplistų kontrabanda. Pusiauproduktų, t. y. misos skystosios masės, kuri darosi rūgstant alaus medžiagai, apdėjimas, pašalinus netirpstamus elementus, taip pat reikalingas nuolatinės priežiūros, kuri gal šiek tiek lengvesnė, kaip pagaminto produkto apdėjime; bet užtat grąžinamasis už išvežamą užsienin alų mokesnis nevisuomet atatinka tikrai išieškotoms sumoms. Apdedant sulig aparatų našumu, imama rinkliava už miešimo kubilus arba alaus verdamus katilus sulig jų tūriu, gamybos procesų skaičiumi ir medžiagos rūšimi. Čia prileidžiama, kad miešimo kubilo ar katilo tūris duoda tam tikrą alaus kiekį. Bet tokiai tvarkai esant, alaus darytojas visuomet stengsis padaryti alaus virš normos, ir dėl nevienodos įvairių dirbtuvių aparatų jėgos atsiranda apdėjimo nelygumas, be to, ir iždas turi nuostolių. Galop, mokesnis už žaliavą imamas nuo salyklo ir kitų alaus darymo vartojamų reikmenų kiekio. Apdedama sulig svoriu arba reikmenų tūriu. Šio būdo geras privalumas tas, kad jis labai lengvai įvykinamas, o antra — alaus darytojas gali nekliudomas vartoti visokius gamybos technikos patobulinimus. Pats ėmimas labai patogus ir pigus. Čia salyklo kiekis galima gan tiksliai apskaičiuoti, o kadangi alaus rūšis dažniausiai pareina nuo jame esamo salyklo, tai ir apdėjimas iki tam tikro laipsnio galima suderinti su produkto rūšimi. Bet šios apdėjimo rūšies trūkumai yra tie, kad negalima ganėtinai apskaičiuoti kokybės; perkėlimas pasunkėja, nes mokesnis imamas gamybos proceso pradžioj; kad, gamybos technikai tobulėjant, valdžia nustoja dalies mokesnių, o jų grąžinimas, eksportuojant, pavirsta slaptąja premija; kad, galop, toks apdėjimas smulkiam gamintojui daug sunkesnis, kaip stambiam, — nes pirmasis negali panaudoti visų technikos patobulinimų ir

todel suvartoja daug daugiau medžiagos. Kad tokio nelygumo išvengti, įvedami skirtingi mokesniai, atsižvelgiant į gamyboj suvartojamo salyklo kiekį.

Kai kuriose šalyse, be akcizo, dar imamos iš alaus darytojų, kartais ir alaus pardavėjų, patento rinkliavos.

Pagaminto produkto akcizas veikia Vokietijoj ir A. Jungtinėse Valstybėse.

Vokietijoj iki 1913 m. įvairios valstybės praktikavo įvairų apdėjimą, bet daugiausiai buvo apdedama sulig alaus daryklose vartojamos žaliavos kiekiu (salyklo ir kit.) 1918 m. visi alaus apdėjimo įstatymai sujungti ir pereita prie pagaminto produkto akcizo. 1922 m. įstatymu mokesniu imama už hektolitrą —

nuo pirmųjų	2000	hektolitrų	— 41	mark.
„ sekančių	8.000	„	— 42	„
„ „	10.000	„	— 43	„
„ „	20.000	„	— 44	„
„ „	30.000	„	— 46	„
„ „	60.000	„	— 48	„
„ daugiau kaip	60.000	„	— 50	„

Paprastam alui mokesnis sumažinamas pusiau; stipresniam — didinamas 50%. Alaus daryklos, gaminančios mažiau kaip 1000 hektolitrų per metus, akcizo moka mažiau. Naminis alus nuo mokesnio atleidžiamas. Užsienin išvežamas alus atleidžiamas nuo akcizo.

Kad apsaugoti smulkiuosius ir vidutinius alaus darytojus, įvedama kiekvienai daryklai metinė gamybos norma sulig 1912 ir 1913 m. jų pardavimo kiekiu. Kai gaminama virš normos, tai perteklius per pirmuosius penkius metus, skaitant nuo 1919 m. balandžio 1 d., apdedamas trigubai, o per sekantį penkmetį — dvigubai. Bendruomenės turi teisės imti priedus prie valstybinio mokesnio po 65 pf. už hektolitrą (už hektol. paprasto alaus — 30 pf.).

Mokesnio įplaukų numatyta 1000 milijonų markių.

Alaus kainos pakilimas ir valiutos nepastovumas privertė 100 kart pakelti akcizą ,o nuo 1923 m. gruodžio mėn. 1 d., įvedus aukso valiutą, mokesnio už hektolitrą nustatyta:

už pirmuosius	2.000	hl.	— 5	aukso	mk.
„ sekančius	8.000	„	— 5,10	„	„
„ „	10.000	„	— 5,25	„	„
„ „	20.000	„	— 5,40	„	„
„ „	30.000	„	— 5,60	„	„
„ „	60.000	„	— 5,90	„	„
daugiau kaip	„	„	— 6,10	„	„

Kartu su tuo panaikintos įvairios lengvenybės ir išimtys smulkioms ir namų darykloms. Senojo įstatymo nuostatų apie gamybos kontingentus ir naujuosius alaus fabrikus nutarta ilgiau nepratęsti (nustatytas jiems terminas 1929 m. kovo 31 d.). Nuo mokesnio atleidžiamas alus, kurį daryklos už pinigus ar veltui duoda savo tarnautojams ir darbininkams, taip pat ir alus, kurį privatinių daryklų savininkai patys suvartoja.

A. Jungtinėse Valstybėse jau nuo 1868 m. įvestas alaus akcizas. Dabar imama 3 dol. mokesnio už alaus barelį, t. y. bosą 31 galonų = 117,5 litų; o jei aluje daugiau kaip 0,5% alkoholio, tai mokesnio imama 6 dol. už galoną. Mokesnis imamas už ypatingas markes, kurios turi būti prilipintos ant bosų kaisčių. Be akcizo, alaus darytojai turi išsipirkti metines licencijas. 1912/3 m., kai mokesnio buvo imama tik 2 dol., visų mokesnio įplaukų buvo 66 mil. dol.

Misa apdedama Austrijoj, Vengrijoj, Anglijoj, Prancūzijoj ir Italijoj.

Austrijoj mokesnis apskaitomas sulig misos kiekiu ir esamu joje ekstraktu. 1899 m. įstatymu už kiekvieną hektolitrą ir laipsnį sulig cukrometru buvo imama 34 heleriai; buvo leidžiama imti victos priedų. Smulkioms alaus darykloms, kurios gamina apie 15.000 hektolitrų, daroma 5—15% mokesnio nuolaidos. 1912 m. mokesnio įplaukų buvo 84,4 mil. kr.

Anglijoj misos rūšis nustatoma jos specificiniu svoriu. Iki 1894 m. mokesnio buvo imama 6 šil. 3 p. už barelį. Vėliau, ypatingai karo metu, mokesnis buvo pakeltas iki 100 šil. už barelį. 1921 m. tikėtasi gauti 22,5 mil. sv. st. Anglijoj, be akcizo, žymios reikšmės turi gamybos ir prekybos licencijos. Pramonės fabrikai už pirmuosius 100 barelių (= 163,6 litr.) moka 1 sv. st., už sekantį 100 barelių vėl 1 sv. st. ir paskui už kiekvieną sekantį 50 barelių po 12 šil. Visos kitos alaus daryklos, jei jų buto nuomos mokesnis 10—15 sv. st., už licencijas moka 9 šil., o kitokios — 4 šil. Urmo pirkliai moka po 10 sv. st. 10 šil. metams, smulkieji — ¼ buto nuomos mokesnio, pradedant 3 sv. st. 10 šil. iki 23 sv. st. 10 šil.

Prancūzijoj 1889 m. buvusi rinkliava nuo katilų pakeista misos apdėjimu po 25 sant. už 1 hektolitrą sulig tirštumo laipsniais. Karo metu mokesnis buvo pakeltas ir dabar pasiekęs 2 fr. 60 sant. 1 fr. 70 s. eina valstybės naudai ir 90 s. — vietos reikalams. Be to, fabrikantai licencijoms moka 150—500 fr. metams, didmenų pirkliai — 200—500, mažmenų — po 5—112 fr. metų ketvirčiais. Prieš karą mokesnio išrinkdavo apie 15 mil. fr.; 1921 m. sąmatoj tikėtasi gauti 51 mil. fr.

Rusijoj pirmiau alaus akcizą imdavo sulig miešimo kubilo tūriu, bet įmoninkai darydavo tirštesnį miešinį ir misą atskiesdavo vandeniu; todel apdėjimas labai nusmuko ir dirbtuvių skaičius iš 2 tūkstančių susikoncentravo į vieną tūkstantį. Todel 1902 m. įvedė akcizą už salyklo pūdą, imamą normomis nuo 1 rub. 10 kap. iki 1 rub. 35 kap. už pūdą. (1905 m. įvesta dar viena 2 rub. norma). Akcizas imamas nuo esamo misoje ekstrakto. Smulkiosios daryklos visos mokėjo vienodą mokesnį po 1 rub. už salyklo pūdą, neatsižvelgiant į gaunamą ekstraktą. Karo metų akcizas pakeltas iki 6 rub. už miešiniui suvartojamo salyklo pūdą, o jei misoje ekstraktas padidėja iki 3°, tai mokesnis — 9 rub. (smulkesnėms darykloms — 4 ir 9 rub.). Be to, imamos 25 rub. patento rinkliavos, kai sutelkiama teisė perdirbinėti iki 1000 pūdų salyklo; už kiekvieną sekantį 1000 pūdų imama dar 15 rub. Prieš karą iš alaus apdėjimo buvo gaunama apie 18 mil. rub.

c) **Vynuogių ir vaisių vyno** apdėjimo istorija labai ilga. Iš pradžių mokesnį už vyną imdavo tik miestuose, kaip vartų rinkliavą ir kaip mažmenų prekybos mokesnį (daugiausiai viešbučiuose ir smuklėse). 16 ir 17 amž. šias rinkliavas Vokietijoj suvalstybino, kaip ir kitokias gėrimų rinkliavas. Jas ima arba patys miestai arba atiduoda nuomon. Prancūzijoj dar 14 amž. jau buvo apdedamas vynas; 15 amž. jau buvo apie 28 įvairios tos rūšies rinkliavos. Nuo 16 ir 18 amž. to apdėjimo formos pamažu diferencijuojasi ir, pagaliau, vyno apdėjimas, greta druskos mokesnio, tampa svarbiausia senojo režimo netiesioginių mokesnių rūšimi.

Anglijoj, priešingai, neturint savos vyno gamybos, buvo imami tik muitai už įvežamąjį vyną ir licencijos rinkliava vyno prekybai. Vynas yra tinkamiausias vartojimas apdėjimo objektas, nes daugumoj šalių, išskyrus pietines — Prancūziją,

Italiją, Ispaniją, Tirolį, Vengriją — jis yra daugiau prabangos daiktas, ne paprasto vartojimo, ir todėl reiškia didesnę mokėtojų mokamąją galią. Bet naturalinio vyno apdėjimas yra labai keblus reikalas, nes jo gamyba nėra sukaupta keliuose savarankiškuose fabrikuose, bet išmėtyta tarp daugelio vynų gaminančių ūkių; antra vertus, negalima prižiūrėti, kiek vyno suvartoja patys gamintojai, kiek parduoda kitiems vartotojams, tuo labiau, kad vyno gamyba labai svyruoja. Paskui dar apdėjimo nelygumas atsiranda ir todėl, kad vynas esti labai nevienodos vertės, kuri susekti be galo sunku. Brangesnes vyno rūšis vartoja labiau pasiturintieji, o prastesnes — geria neturtingieji gyventojai. Bet nustatyti vyno rūšis be galo sunku, nes dažnai vyno kokybė paaiškėja tik po keletos metų ir tai kaip brangių tyrinėjimų išdava.

Yra sekančių vyno apdėjimo formų.

1. Paprasčiausia — **rinkliava nuo gamybos,** sulig vynuogyno plotu arba sulig gaunamų vynuogių syvų kiekiu. Lengviausia mokesnis apskaičiuoti sulig vynuogyno plotu, bet toks būdas be galo nelygus, nes į vyno rūšį beveik visiškai nežiūrima. Paskui mokesnis mokamas tuo metu, kai visiškai dar nežinomą, kiek gausis vyno iš užaugusių vynuogių, be to, mokesnio perkėlimas vartotojui tampa labai abejingu dalyku. Tokioms sąlygoms esant, mokesnis turi būt labai neaukštas, be to, sunkiais metais reikia daryti žymių nuolaidų. Tuo labiau akcizo grąžinimas, vyną eksploatuojant, visiškai negali būti derinamas su išrinktomis sumomis.

2. Kiek tobulesnis būdas — **mokesnis nuo pervežamo ir sandėliuose laikomo vyno.** Pervežamo vyno mokesnis imamas tuomet, kai jį siunčia gamintojas; mokesnį moka siuntėjas, kartais ir gavėjas. Kad mokesnį teisingai apskaičiuoti ir paimti, reikalinga griežtai prižiūrėti jo krovimas, persiuntimas ir t.t. Bet tas vynas, kurį suvartoja pats gamintojas ir kurį parduoda artimiausiuose apylinkėse, vistik mokesnių išvengia. Todėl pervežimo rinkliavą reikia papildyti sandėlių rinkliava: abi šios rinkliavos geriau pasieks visą apdedamą vyną. Rinkliava už kraunamą sandėlin vyną imama iš krovėjo, kai jis atveža vyną sandėlin. Abejose rinkliavose vyno rūšis gali paaiškėti iš važtaraštyj pažymėtų kainų. Ypatinga vyno apdėjimo rūšis — tai **vartų rinkliavos,** bet jos pasiekia tik miestų vartojimą ir geriau tinka vietos mokesniams.

3. Galop, **vyno prekybos apdėjimas** reiškiasi arba mokesniu nuo parduodamo vyno arba rinkliava už patentus (licencijas) vyno prekybai. Mokesniai už prekybą imami iš mažmenų pardavėjų, kaip tam tikras vyno parduodamosios kainos priedas. Toks apdėjimas reikalingas be galo griežtų piežiūros priemonių, ir todėl gan dažnai pakeičiamas nuomuojamąja arba abo-

nomentine suma. Tuomet visi privatiniai vyno sandėliai liekasi neapdėti, o tuo tarpu kaip tik juose vartoja vyną turtingesnieji žmonės. Licencijos, kaip kiekvienas patentinis apdėjimas, negali patenkinti.

Vaisių vynas, nc taip brangus ir turįs savyj mažiau alkoholio, privalo būti apdedamas mažiau; galop, putojantis vynas apdedamas ypatingomis rinkliavomis. Jų apskaičiavimas nėra taip sunkus, nes jis gaminamas stambiose pramonės įmonėse ir jo kontrolė nėra sunki. Mokesnis imamas už banderoles, kurias lipina kiekvienam buteliui, ir vartotojai iš jų gali sekti vyno kainas.

1. Prancūzijoj vyno apdėjimas išplėtotas visų geriausia. Iki 1900 m. buvo bent septyni mokesnio apskaitymo ir ėmimo būdai. 1900 ir 1902 m. įstatymais mokesnis buvo žymiai suprastintas ir sumažintas, bet užtat spirito apdėjimas pakeltas. Paliko tik rinkliava už vyno pervežimą (droit de circulation), po 19 fr. už hl. vynuogių vyno ir po 9 fr. už hl. vaisių vyno (vietoj buvusių 1,50 ir 0,80 fr.). Valstybei šių mokesnių tenka 14 fr. ir 6 fr. 50 s., o vietos reikalams — 5 fr. ir 2 fr. 50 s. Be šių rinkliavų dar imamos iš didmenų ir mažmenų pirklių licencijos, kurių vertė pareina nuo miestų gyventojų tankumo. Vynas, išvežamas užsienin ir suvartojamas vyno gamintojaus, nuo mokesnio atleidžiamas. Prieš 1900 m. vyno akcizo įplaukų buvo 178 mil. fr., ji sumažinus 1913 m. įplaukos sumažėjo iki 66 mil. fr. Dabar, kai jis vėl pakeltas, 1921 m. buvo tikėtasi 620 mil. fr.

2. *Italijoj* 1919 m. įvestas valstybinis vyno mokesnis ir 1921 m. įstatymu imama 30 lyrų už hl.

3. *Vokietijoj* iki 1918 m. vynas buvo apdedamas tik kai kuriose valstybėse. Kai Prūsijoj ir Bavarijoj mokesnį panaikino, tai liko tik rinkliavos Viurtemberge ir Badene; pirmajame ėmė rinkliavas nuo vyno prekybos mažmenomis, antrame — nuo sandėliuose sukraunamo, iš dalies ir mažmenomis parduodamo, vyno. 1918 m. visas šias rinkliavas pakeitė vyno mokesniu Imperijos naudai. Buvo imama mokesnio 20% nuo pardavimo kainos už parduodamą vartotojams, nuosavam ūkyj suvartojamą arba iš užsienio įvežamą vyną. Šis mokesnis sudaro priedą iš užsienio įvežamo vyno muito rinkliavų. Kad spręsti visus apdedamojo vyno kainų nesusipratimus, yra įsteigta ypatinga kainojimo valdyba. Nuo mokesnio atleidžiama: vynas ir vynuogių syvai iš nuosavų vynuogių ir nuosavios gamybos, panašios į vyną, gėrimai, skiriami nuosaviam ūkyj arba žemės ūkio darbininkams vartoti; užsienin išvežamas vynas arba akcizo valdininkų akyvaizdoj sunaikintas vynas; vynas, skiriamas grynai tikybos reikalams. Gamintojai ir pirkliai privalo pranešti gamybos ir prekybos laiką ir vietą; visos šios rūšies įmonės yra akcizo kontrolės priežiūroj, o jų savininkai privalo vesti įmonių vyno apyvartos knygas. 1922 m. mokesnių pajamų laukta 500 mil. mar. 1902 m. Vokietijoj įvestas mokesnis už putojančius vynus, kuris 1918 ir 1920 m. įstatymais buvo žymiai pakeltas — iki 20% parduodamosios kainos vaisiniam putuojančiam vynui ir iki 30% — kitokiam vynui. Šio mokesnio tikėtasi dar 100 mil. markių.

4. *Rusijoj* 1915 m. buvo pirmu kart įvestas vyno akcizas. Jis buvo imamas už vynuogių, vaisių, uogų ir džiovintų vynuogių vyną, gaminamą Rusijoj ir įvežamą iš užsienio — pastarajam šis mokesnis buvo imamas muito mokesnio priedais. Vynas, gaminamas namie vartoti, nuo mokesno atleidžiamas; taip pat atleidžiamas vynuogių vynas vyno gamybos rajone, išskyrus tą, kuris parduodamas už rajono ribų arba į miestus; atleidžiamas ir vynuogių vynas, kurį perka krikščionių tikybos bažnyčios ir vienuolynai tikybos reikalams. Už paprasto vy-

nuogių vaisių ir džiovintų vynuogių vyno kibirą akcizo imama 1 rub. 60 k., o už putojančio — 4 rub. 80 k. 1916 m. akcizas pakeltas — pirmajam iki 4 rub. 80 k. ir antrajam iki 14 rub. 80 k. už kibirą. Apdedamojo vyno stiprumo laipsnis neprivalo būti didesnis kaip 10° Traleso. Šio mokesnio tikėtasi gauti 17 mil. rub. pajamų.

Gėrimų apdėjimui reikia priskirti ir acto mokesnis, imamas Prancūzijoj, Belgijoj ir Olandijoj (Vokietijoj, kaip minėta, apdedama tik acto rūgštis), ir mokesnis už mineralinius vandenis ir dirbtinius gėrimus. Italijoj buvo imamas mokesnis už angliarūgštinius vandenis, bet 1902 m. jį atidavė bendruomenėms. Karo metu daugumoj šalių pradėjo imti mokesnius už mineralinius vandenis ir limonadą, pav., Anglijoj, Prancūzijoj ir Vokietijoj (1918 m., bet jau 1923 m. rugsėjo m. 1 d. ten vėl panaikinti). Toki mokesniai negeistini iš esmės, nes jais apdedama sveikatai naudingi gėrimai, kurie atitraukia nuo alkoholio vartojimo. Bet finansiniais sumetimais buvo įvestas ir jiems akcizas, nors tuo pat metu žymiai pakėlė alkoholinių gėrimų mokesnius: kilo baimės, kad pakėlus svaiginamųjų gėrimų apdėjimą, jų vartojimas bus nukonkuruotas neapdėtųjų gėrimų.

3. Tabako mokesnis.

Kitų vartojimo mokesnių tarpe svarbiausią vietą užima bene tabako mokesnis.

Tabakas atsirado Europoj 16 amž. pradžioj, visų pirma Ispanijoj, paskui Prancūzijoj. Iš pradžių jį tik uostydavo, vėliau pradėjo rūkyti, o jūrininkai, be to, ir kramtydavo. Iš pradžių tabako vartojimui labai priešinosi. Jį vadino velnio padaru. Popiežiai leido prieš jį bules, valdovai draudė tabaką rūkyti, uostyti, grasindami smarkiomis bausmėmis. Bet įprotis blogan nugalėjo visus draudimus, ir turėjo juos panaikinti: visų pirma tai atsitiko Prancūzijoj, Liudviko XIV laikais, ir Rusijoj Petro Did. laikais. Vėliau patys valdovai tampa uoliais tabako rūkytojais ir uostytojais: pav. Prūsijos karaliai Fridrichas Wilhelmas I ir Fridrichas Didysis. Tuomet pasikeitė pažiūra į tabaką: jį pavertė apdedamuoju objektu.

Seniausia šio apdėjimo forma — **monopolis**, pirmą kart įvestas Venecijoj, apimąs įvežimą, išdirbimą ir pardavimą. Šis monopolis buvo išnuomojamas ir duodavo apie 10.000 dukatų metams. Vėliau monopolį įveda Romos Kūrija, Portugalija ir Ispanija. Prancūzijoj, Richellieu laikais, iš pradžių pradėjo apdėti tik ne iš Prancūzijos kolonijų įvežamą tabaką, vėliau įvedė ir vidaus akcizą, o XVII amž. gale jau perėjo prie monopolio, kuris nors revoliucijos laikais buvo panaikintas, bet 19 amž. pradžioj jį vėl atgaivino ir jis veikia ir dabar. Rusijoj tabako monopolį įvedė Petras Didysis, kuris, pakaitomis su nuoma, veikė iki Ekaterinos II. Paskui tik 19 amž.

30-uose metuose buvo įvestas tabako akcizas. Net Anglijoj nuo 17 amž. pradžios įvestas savotiškas monopolis: Amerikoj Anglijos kolonijų plantatoriai privalėjo visą neapdirbtą tabaką atiduoti karaliaus valdininkams; Anglijoj ir Airijoj buvo visiškai uždrausta tabako gamyba, 17 amž. gale ir 18 amž. Austrijoj ir Vokietijos valstybėse buvo įvedamas tai tik prekybos monopolis, tai visuotinas. Austrijoj monopolis ir dabar išsiliko, o Vokietijoj 19 amž. jį pakeitė akcizais.

Tabakui apdėti yra labai rimtų priežasčių. Visų pirma tabako vartojimas labai prasiplatinęs ir, augant žmonių gerovei, jo vartojimas vis didėja; tuo tarpu tabakas nėra nei maistas, nei vartoti reikalingas daiktas, o greičiau prabanga, nors ir labai prasiplatinusi. Mokesnius už tabaką galima imti arba sulig jo rūšimi arba kaina; jo vartojimas rodo tam tikrą mokamąją galią, ir apdedant galima į tą galią atsižvelgti, nes turtingesnieji rūko geresnes tabako rūšis, o pigesnįjį tabaką rūko neturtingieji gyventojai.

Antra vertus, tabako apdėjimas irgi surištas su tam tikromis sunkenybėmis. Jo gamyba susideda iš dviejų stadijų: auginimo ir išdirbimo. Jei jo dirbimas, panašiai spirito varymui, ir galima sukaupti negausiam dirbtuvių skaičiuje, tai tabakas, auginamas daugely, dažnai visiškai smulkių plantacijų, kurias nuolat reikia prižiūrėti, nes tabakas galima ir beveik neapdirbtas vartoti, ir be priežiūros daug tabako išvengs apdėjimo.

Apdėjimo formos labai įvairios ir pareina nuo vietos ekonominių sąlygų. Skiriamos dvi pagrindinės kategorijos, kurios vėl skirstomos į smulkesnius skyrius. Tos kategorijos — tai **akcizas ir monopolis.**

Akcizas imamas arba nuo tabako žaliavos arba nuo jo dirbinių. Taip pat tabako žaliavos apdėjimo būdai yra įvairūs:

1. **Žemės mokesnis,** kur yra tabako plantacijos, žinoma, labai paprastas ir nereikalingas griežtos kontrolės. Bet šiuo būdu visiškai negalima daryti tabako rūšies mokesnio skirtų, jei bent paskirstant pačią žemę rūšimis, atatinkamai auginamo tabako rūšims. Šis būdas labai sunkus plantatoriams — šio mokesnio mokėtojams, nes toli gražu ne visuomet pasiseka perkelti mokesnis vartotojams. Paskui čia visiškai neatsižvelgiama derliaus skirto įvairioms metų dalims, o tuo tarpu ypatingai tabako plantacijose tabako derliaus skirtas labai ryškus.

2. **Apdėjimas auginamo plantacijoj tabako kiekio** nors ir nėra toks šiurkštus būdas, bet turi esminių trūkumų: čia reikalinga suskaityti ne vien augalai, bet ir jų lapai, nes dažnai apdedama lapų skaičiumi. Kad išvengti įstatymo peržengimų, nustatoma ištisa eilė plantatorius varžomų priemonių ir kontrolės būdų. Pav., plantatoriai privalo laikytis nustatytų kultūros būdų, tabako diegus sodinti eilėmis, paliekant tam tikrus

tarpus, kad vėliau nebūtų galima prisodinti daugiau, draudžiama jiems maišyti tabaką su kitais augalais, nustatytos tabako priežiūros taisyklės ir pn. Nors čia ir galima atsižvelgti į tabako derlių, bet vis vien tabako rūšis nieko nereiškia, o mokesnio perkėlimas tiek pat abejotinas, kaip ir pirmame būde.

3. **Mokesnis už tabako žaliavą** imamas nuo tabako lapų svorio prieš arba po fermentacijos; paprastai į tabako žaliavos kainas nežiūrima. Mokėtojas čia tas pats plantatorius, bet kartais jau tabako fabrikantas, prieš pradedant tabako apdirbimą. Svarbiausia, čia žiūrima tabako kiekio; o jo kokybė — antraeilis dalykas. Priežiūros priemonės tokios pat painios, kaip ir apdedant augalus, be to, mokesnį privalo dažnai sumokėti iš anksto keletą metų iki tabako pardavimo. Esant gi tam tikro aukštumo mokesniams, fabrikantai verčiami vartoti blogesnės rūšies žaliavą.

Visi trys minėtieji būdai dar turi vieną bendrą trūkumą: grąžinamosios mokesnio rinkliavos, tabaką eksploatuojant, niekų būdu negali atatikti išieškotoms mokesnio sumoms. Del šių visų samprotavimų, rodos, geriau tiktų apdėti tabako dirbiniai, ne imti mokesnius už tabako žaliavą. Mokesnis už tabako dirbinius galima derinti su jo rūšimis (cigarai, papirosai rūkomasis tabakas, taboka), taip pat jo kokybe ir kaina. Mokesnis imama arba sulig pirkėjams išduodamų sąskaitų, be to, dirbtuvės savininkas privalo pareikšti kiekvienos rūšies gaminių kiekį, privalo tvarkyti knygas, kuriose įrašomas kiekvienas santoris; arba dirbtuvės savininkas perka akcizo valdyboje banderoles, kurias lipina ant tabako ir kitokių jo dirbinių pakučių taip, kad atidengiant pakutį, banderolė būtinai suplyšta. Negalima pasitenkinti vien sąskaitų apdėjimu, nes čia per daug lengvos defraudacijos. Todel, paprastai, šį būdą sujungia su banderolių sistema. Tabako gaminių apdėjime yra tie geri privalumai, kad tabako kultūra plantacijose nevaržoma, mokesnio ėmimo momentas artimas vartojimo momentui, todel jo perkėlimas visiškai nesunkus; galop, galima atsižvelgti ir į tabako kokybę. Žinoma, ir šita sistema reikalinga nuolatinės priežiūros jau pradedant pirmąja gamybos stadija iki dirbinių pardavimo vartotojams; pramonei ši priežiūra labai sunki, o jei tabako fabrikų labai daug, tai iždui ji brangiai kaštuoja; be visa to plantatoriai taip pat privalo pildyti ištisą eilę kontrolės įsakymų: visą auginamą derlių jie privalo sverti prie akcizo kontrolierių, o tabako žaliavos pirkliai dažnai privalo visą tabaką patiekti į valdiškus sandėlius.

Ypatinga tabako apdėjimo rūšis — tai muito rinkliavos. Kartais muitai tik papildo vidaus tabako apdėjimą. Bet kai kuriuose atsitikimuose muitas yra vienintelis tabako apdėjimo būdas, draudžiąs tabako kultūrą šalyje. Dažnai tai daroma, kad muito mokesniai tiksliai būtų mo-

kami, o kartais, — kad paskatinti tabako kultūrą nuosavose kolonijose; galop tai pasitaiko ir tokiose šalyse, kur tabako veisimas del klimato nėra galimas.

Kaip antraeilį tabako apdėjimo būdą reikia paminėti patento rinkliavas (licencijas), iš dalies nuo tabako fabrikų, iš dalies už tabako prekybą (urmo, mažmenų ir t. t.), kurias ima kartu su akcizu

Tabako monopolis prasiplatinęs ne menkiau už akcizą. Monopolis būva dalimis arba visuotinas. Pirmasai apima tabako žaliavos gaminimą, tabako dirbinių gaminimą, arba tabako prekybą. Bet toks monopolis pasitaiko daug rečiau, kaip visuotinas monopolis, kai valstybė pati užsiima tabako dirbimu ir jo pardavimu vartotojams, padedant tam tikriems pirkliams, kurie parduoda nustatytomis kainomis, kur, be gamybos išlaidų, įeina dar tam tikras mokesnio priedas. Principe tabako kultūra plantacijose nėra varžoma, bet supirkti iš plantacijų ir importuoti tabaką gali tik monopolio valdyba, ir todel plantacijos yra stropiai valdžios prižiūrimos. Monopolio priešininkai sako, kad, įvedus monopolį, privatinei pramonei atimama plati ir pelninga veikimo dirva; kad kontrolei palengvinti tabako kultūra apribojama tik tomis vietomis, kur tabako auginama labai daug ir, bendrai, atsižvelgiant valstybės reikalų, ši kultūra yra varžoma; kad vienašališkas tabako kainos nustatymas dažnai padaro daug neteisybės; kad, bendrai imant, monopolinių fabrikų gaminiai menkesni, kaip privatinės pramonės, ir jau tikrai nėra tiek įvairūs ir, galop, kad vyriausybės politinė valdžia per daug stiprėja, nes, esant monopoliui, dauguma asmenų yra jos priklausomi. Bet monopolio šalininkai ginasi tuo, kad toli gražu ne visur apribojama tabako kultūra, o jei ir apribojama, tai tik nedidelis plantatorių skaičius; kad nors valdžia ir pati viena nustatyto tabako kainą, bet užtat ji yra tikras ir nuolatinis pirkėjas, ir tuomet plantatoriams nėra ko rūpintis tabako pardavimu ir kitais su tuo surištais keblumais; kad valdiškų dirbinių blogumas niekų neįrodytas, o neįvairumas išsilygina tuo, kad visoje šalyje vienodos prekės parduodamos vienoda kaina; kad konstitucinėse valstybėse yra pakankamai įvairių priemonių kovoti su vyriausybės valdžios stiprėjimu ir, pagaliau, kad privatinės pramonės varžymas ir atlyginimo išmokėjimo būtinumas, įvedus monopolį, gausiai padengiamas tuo stambiu finansiniu pelnu, kurį duoda tabako monopolis, palyginus jį su akcizų sistema. Be abejo, esant monopoliui, apdėjimas galima geriau suderinti su vartojamų dirbinių kokybe, o svarbiausias jo privalumas — tai kad jis daug pelningesnis finansų atžvilgiu.

Štai skaitmeniniai daviniai: atskaičius visas išlaidas, tabako mokesnio dydis 1906 m. vienam asmeniui buvo:

Šalys, kur monopolis		**Šalys, kur akcizo mok.**	
Prancūzija	7,68 mark.	Vokietija	1,37 mark.

Italija	4,37 mark.	Belgija	0,95 mark.
Ispanija	6,16 „	Jungt. Valst.	3,87 „
Austrija	4,95 „	Rusija	0,95 „

Jei tabako monopolis, tokioms sąlygoms esant, dar labiau nepraplito, tai tik dėl jo įvedimo politinių, ekonominių ir finansinių keblumų: bendrai, į monopolius žiūrima neigiamai — jiems priešinasi privatiniai pramoninkai, o antra — buvusiems fabrikantams ir pirkliams tenka išmokėti stambų atlyginimą, o lėšos tam reikalui ne visuomet esti.

Monopolis iš viso tinka geriau ten, kur labiau centralizuota gamyba tiek tabako kultūros, tiek jos dirbinių gamybos atžvilgiu. Tabako monopolis dabarties laiku įvestas Austrijoj, Prancūzijoj, Italijoj, Švedijoj ir Rumunijoj, taip pat Serbijoj ir Japonijoj, kur jis vedamas pačios vyriausybės: Ispanijoj ir Portugalijoj monopolis atiduodamas nuomon tam reikalui įsteigtoms bendrovėms; Turkijoj monopolio valdyba taip pat pavesta privatinei bendrovei, bet joje dalyvauja ir valstybė.

Austrijoj tabako plantacijas galima steigti tik vyriausybei leidus, išsiperkant kasmet licencijas, o visą tabako derlių privalo nustatytomis kainomis parduoti monopolio valdybai. Tabakas apdirbamas tik valdiškuose fabrikuose; taip pat tik valstybė turi teisės įvežti užsienio dirbinius. Mažmenų prekybą varo vyriausybės skiriami pirkliai. 1913 m. gryno pelno gauta 225 mil. kr. Karo metu tabako dirbinių kainos žymiai pakeltos ir 1916/7 m. gauta 485 mil. kr.

Prancūzijoj monopolis labai panašus į Austrijos. Tabako auginimas leidžiamas tik tam tikruose departamentuose. Bet plantacijų kontrolė daug griežtesnė, kaip Austrijoj, nes kiekvienam augintojui nustatomas tabako kiekis, kurį jis privalo patiekti tik valdiškiems fabrikams. Pastarieji savo gaminius sukrauna į tam tikrus sandėlius, iš kurių šie dirbiniai parduodami koncesijų pirkliams nustatytomis kainomis. Gaminių rūšių skaičius apribojamas, kainos daug aukštesnės kaip Austrijoj. 1906 m. iš viso mokesnio priedas sudarė 82% parduodamosios kainos, t. y. daug aukštesnis kaip kitose šalyse (Austrijoj — 65%, Rusijoj — 35%, Vokietijoj — 14% ir Anglijoj — 59%). Prieš karą 1908 m. monopolis davė 372 m. fr. pelno, 1921 m. laukta 1300 mil. fr.

Japonijoj ir Italijoj taip pat veikia gamybos ir prekybos monopolis.

Švedijoj tik gamybos monopolis, o prekyba laisva, tik pirkliai privalo laikytis tų kainų, kurias nustato monopolio valdyba. Tabako gaminių importas nėra monopolizuotas, bet tabako žaliavą tik valstybė turi teisės įvežti. Kai monopolio valdyba baigia išpirkti jai reikalingą turtą, tai visas monopolis parduodamas akcinei bendrovei, kur valstybė turi didesnę pusę visų akcijų, be to, pusę valdybos skiria karalius, ir visi bendrovės darbai yra griežtai vyriausybės prižiūrimi.

Pagaminto tabako ir jo dirbinių apdėjimas yra Rusijoj, A. Jungtinėse Valstybėse ir pastaruoju laiku — Vokietijoj.

Rusijoj 1838 m. visi tabako dirbiniai buvo apdėti akcizu, bet 1882 ir 1892 m. vėl pertvarkyta. Tabako auginimas nevaržomas, bet jo pervežimas iš plantacijų griežtai prižiūrimas. Pradedant 1886 m. akcizo valdininkų priežiūrai pavestos plantacijos ir vietos tabako laikymo sandėliai. Tabako dirbiniai išleidžiami iš fabrikų tik sveikose dėžėse, aplipytose banderolėmis: kiekvienai tabako rūšiai nustatytos tam tikros vertės banderolės. Be to, aukščiausioms gaminių rūšims

nustatyta papildomasis akcizas po 2 rub. (vėliau 4 rub.) už pūdą. Kiekvienas fabrikas privalo už tam tikrą sumą pirktis banderolių. Ši taisyklė, kartu su bendra gamybos koncentracijos tendencija, vertė gamybą susikaupti nedideliame fabrikų skaičiuje. Ta pat kryptimi buvo kreipiamos ir patento rinkliavos. Atsižvelgiant į priekaištus, kad del to vyksta tabako pramonės monopolizacija, buvo pakeistas įstatymas ir sumažinta suma, už kurią privalo išsipirkti banderolių, ir pagrindinis patento mokesnis, o papildomoji patentinė rinkliava nustatoma progresine lentele, atatinkamai skirtajam perdirbti tabako kiekiui. 1914 m., pradžioj karo, papildomąjį akcizą pakėlė iki 8 rub. pūdui, o banderolių vertę nustatė sekančiai: rūkomajam tabakui nuo 50 kap. iki 4 rub., uostomajam — 1 rub. 20 k. ir machorkai — 24 kap. svarui; sigarams nuo 4 rub. 50 k. iki 16 r. 80 k., sigarėtams — 3 rub. 80 k., papirosams nuo 1 rub. 50 k. iki 6 rub. 50 k. ir machorkos papirosams — 1 rub. 1000 vienetų. Be to, gaminių pardavimo kainas nustato vyriausybė. Be tabako, Rusijoj, pradedant 1909 m., apdedamos akcizu papirosų gilzės ir rūkomasis popierius; jiems taip pat lipinama banderolės, o gilzių fabrikai ir dirbtuvės moka patento rinkliavą. Pradedant 1914 m., už kiekvieną 100 gilzių imama 4 kap. akcizo ir 1 kap už rūkomojo popierio pakutį arba knygelę ne daugiau kaip 50 lakštų. 1916 m. iš tabako mokesnių laukė 164 mil. rub., o iš gilzių — 7,2 mil. rub. Pakėlus mokesnius, 1916 m. pajamų laukta 90—100 mil. rub. daugiau.

Sovietų Rusijoj apdedamas pagamintas tabakas ir tabako dirbiniai jų rūšimis: rūkomasis tabakas nuo 1,30 rb. ligi 3,60 rb. svarui, papirosai — 1,85 —6,60 rb. tūkstančiui vienetų. Akcizo mokesnis importuojamam tabakui ir jo dirbiniams žymiai didesnis. Tabako ir tabako dirbinių prekybos teisei įsigyti nustatytas atskiras patento mokesnis. Be tabako, taip pat apdėtos gilzės ir papirosinis popieris. Iš tabako akcizo įplaukų 1923/4 m. pirmuosius 8 mėn. gauta 19,5 mil. rublių (aukso) pajamų.

A. *Jungtinėse Valstybėse* taip pat veikia banderolių sistema nuo vienetų skaičiaus ir tabako dirbinių pakučio svorio. 1919 m. akcizas buvo pakeltas ir buvo atsižvelgta į dirbinių kainas. Už sigarus nustatyta nuo 1,5 iki 15 dolerių, papirosus — nuo 3 iki 7,20 dol. tūkstančiui; už rūkomąjį ir uostamąjį akcizo 18 centų svarui. Taip pat apdėtas ir rūkomasis popieris maždaug po 0,5 cento už 50 lakštų. Tabako auginimas visiškai nevaržomas ir neprižiūrimas; tabako žaliavos prekyba registruojama ir kontroliuojama knygose, o dirbinių gamyba — kontroliuojama ir knygose ir natūroj. Pirkliai ir fabrikantai, be akcizo, dar moka patento rinkliavą. 1912/3 m. pajamų (skaitant ir muito rinkliavas) buvo 96 mil. dol.

Vokietijoj iki pastarųjų laikų buvo apdedamas žalias tabakas, o dar anksčiau buvo padedamos sulig jų plotu tabako plantacijos.

1909 m. akcizo buvo imama 57 mark. už dvigubą centnerį (100 kg.); kai kuriose vietose dar buvo užsilikęs plantacijų mokesnis, greta žalio tabako apdėjimo, po 5,7 pf. už kvadratinį metrą tabaku apsodintos žemės. 1906 m. buvo įvesta ypatinga papirosų rinkliava, kuri 1909 m. pasiekė nuo 2 iki 15 markių už 1000 papirosų, o už papirosinį tabaką buvo imama nuo 0,80 iki 7 mar. už kg., atsižvelgiant kainų; 1916 m. šias rinkliavas pakėlė iki 5—48 mar. už papirosus ir iki 4,60—19 mar. už tabaką. Be to, už papirosinį tabaką buvo imamas muitas, taip pat 1916 m. pakeltas.

1919 m. ši visa sistema buvo iš pagrindų pakeista ir po 1922 m. įstatymo pakeitimų ir 1923 m. įsakymų ta sistema atrodo sekančiai: apdedami 1) vidaus vartojimui skirti tabako dirbiniai ir 2) rūkomasis popierius. Aukso markėmis apskaičiuojamas akcizas derinamas su tabako dirbinių mažmenų prekybos kainomis ir aukštesnėms rūšims žymiai padidintas. Už sigarus imama nuo 4 iki 50 auks. mark. ir už papirosus nuo 2 iki 60 auks. m. nuo 1000 vienetų; už kg rūkomojo tabako — nuo

0,20 iki 1 m. 40 pf., uostomojo — nuo 0,10 iki 0,40 mark., ir čiulpiamojo voleliuose — nuo 3 iki 7,50 auks. m. už 1000. Šia lentele kiekvienai dirbinių rūšiai, kai jų kainos didesnės už nustatytąsias, tai mokesniui pridedamas tam tikras priedas, atatinkąs tų kainų dydžiui, pav., jei už 100 sigarų, kurio vieno kaina 25 pf., imama 50 m. akcizo, tai padidėjus jo kainai 5 pf. (iki 30 pf.) akcizas už 1000 padidės 10 mark (iki 60 m.) ir t.t. Už 1000 sąsiuvinėlių rūkomojo popieriaus imama 1,5 auks. m. Už vietos dirbinius mokesnį moka fabrikantas, už įvežamuosius — juos įvežąs asmuo. Mokesnis imamas už tam tikrus pakuose žymimus ženklus. Dirbinius galima pardavinėti tik uždaruose pakučiuose, juose pažymėtomis kainomis.

Akcizo priežiūra praplėsta ne vien plantatoriams, bet taip pat tabako fabrikantams ir pirkliams. 1920 m. bendrųjų tabako įplaukų apskaičiuota 800 mil. m., t. y. apie 30% apdedamųjų dirbinių mažmenų kainos. Iš tikrųjų gi 1920/21 m. mokesnio įplauke 2680 mil. m., paskui per pirmuosius 1921 m. 9 mėnesius įplaukė 2732 mil., ir 1922/23 m. apskaičiuota 3500 mil. m. įplaukų.

Belgijoj pirmiau buvo akcizas nuo augalų kiekio, bet vėliau ji pakeitė rinkliava, imama sulig išdžiovinto tabako svoriu.

Galop, *Olandijoj, Šveicarijoj, Danijoj, Norvegijoj* ir *Švedijoj* vietinė tabako gamyba draudžiama ir tabakas apdedamas tik muito rinkliavomis.

Tokia pat tvarka buvo beveik iki pastarųjų laikų ir *Anglijoj*, bet dabar ji pakeista. 1917 m. už tabako svarą vidaus mokesnio buvo imama 8 šil. 2 pensai; atatinkamai buvo apdedamas ir įvežamasis tabakas. Tais pat metais tikėtasi iš akcizo ir muito rinkliavos 40 mil. sv. st. vietoj 18 mil. sv. st. pajamų prieš karą.

4. Kiti netiesioginiai mokesniai nuo vartojimo.

Iš kitų netiesioginio vartojimo apdėjimo rūšių trumpai paliesime tik **rinkliavas už švietimo ir kūro priemones ir medžiagą.** Visi šie mokesniai, jei bent išskyrus rinkliavą nuo fosforo degtukų, galima pateisinti tik fisko reikalavimais, nes švietimo medžiaga ir kūras yra būtinai reikalingi daiktai ne tik pramonei, bet ir visiems gyventojams.

Bet fisko atžvilgiu visi šie objektai labai tinkami apdėti viena, kad jie masinio vartojimo daiktai, antra, kad, pav., naftos ir jos gaminių ir anglių gamyba yra susikoncentravusi nedideliame įmonių skaičiuje, kurias nėra sunku kontroliuoti. Austrijoj, Prancūzijoj, Italijoj ir Rusijoj apdedama nafta ir jos gaminiai — naftos aliejai ir žibalas.

Austrijoj už 100 kg išvalytų mineralinių aliejų imama 13 kr. akcizo; be to, už įvežamus valytus ir nevalytus aliejus imamas muitas. Prieš karą šis mokesnis duodavo 21 mil. kr. pajamų.

Prancūzijoj po 1871—1873 m. Prancūzijos — Prūsijos karo buvo įvestas mokesnis už valytus mineralinius aliejus. Jis duodavo labai maža pelno ir todel 1894 m. buvo panaikintas. Pasiliko tik 1,25 fr. rinkliava už 100 kg nevalytų aliejų, imama tuomet, kai jie patiekiami valyti. Be to, dar veikė 19 amž. pradžioj įvestoji rinkliava už nemineralinius aliejus, vartojamus maistui ir šviesai. Ją ėmė įvežant tuos produktus į miestus su daugiau kaip 4000 gyventojų, jeigu tie miestai imdavo už tai vartų rinkliavą bendruomenių naudai. Mokesnis imamas sulig vietovėmis, suskirstytomis į 5 klases, nuo 7,5 iki 15 fr. už 100 kg. 1910 m. šis mokesnis davė apie 2 mil. fr. pajamų. Be to, apdedamas

stearinas ir įvairūs vaško lydiniai, pav. žvakės, po 30 fr. už 100 kg. Pirkliai dar, be to, perkasi patentus. 1910 m. šis mokesnis davė 6½ mil. fr.

Italijoj mokesnis už mineralinius aliejus, išskyrus švietimui vartojamą žibalą, įvestas 1915 m. karo metu. Imama 8 lyros už dvigubą centnerį (100 kg). Dar pirmiau, pradedant 1887 m., veikė, 1916 m. pakeltas, akcizas už sėmenų aliejų.

Rusijoj 1887 m. įvestas naftos aliejų apdėjimas po 40 kap. už pūdą lengvųjų ir po 30 kap. už pūdą sunkiųjų aliejų. 1906 m. šis akcizas imamas ir už visus kitus cheminius ir kitokius naftos dirbinius. Akcizu apmokamus šviečiamuosius naftos aliejus apskaičiuoja, kai jie imami iš dirbtuvių. Kontrolės patogumui buvo įsteigti du naftos rajonai: Baku ir Batumo, kur šviečiamieji aliejai neapdedami. Mokesniai imami tik išvežant už tų rajonų ribų. Laikui bėgant mokesnio dydis nuolat keitėsi, o 1916 m. pasiekė 1 r. 20 kap. už šviečiamųjų naftos aliejų pūdą ir 1 rub. 60 k. už naftos varymo produktus, išskyrus benziną ir toluolą, už kuriuos imama 90 kap. Prieš karą šis mokesnis davė apie 42 mil. rub. pajamų.

Sovietų Rusijoj. žibalo akcizas įvestas 1922 m. kovo 9 d. Mokesnis imamas nuo visų naftos rūšių, kurių specifinis svoris yra 0,810—0,860 ir užsidega prie nemažiau kaip 28 laipsnių celzijaus temperatūros. Mokesnis imamas ir nuo tepamųjų aliejų, ir nuo benzino. Už pūdą benzino mokesnio imama 1,60 rb., nuo kitų naftos produktų — 80 kap. Naftos žaliavai mokesnio nemokama. Akcizo mokesnis mokamas išleidžiant produktus iš naftos rajonų (Baku, Batumas ir Grozny). Importuojamieji produktai, be akcizo, apmokami dar muitais. 1922/3 m. pajamos sudarė 11,5 mil. aukso rublių.

Italijoj nuo 1895 m. veikia mokesnis už šviečiamąsias dujas ir elektros energiją, bet dujos ir elektra, vartojamos varikliams ir kūrui pramonės įmonėse, nuo mokesnio atleidžiamos. Mokesnį moka dirbtuvių savininkai.

Ispanijoj toks pat mokesnis veikia nuo 1898 m.

Vokietijoj pradedant 1909 m. apdedama tik švietimo įtaisos (elektros lempelės ir kt.). Mokesnis mokamas už banderoles, kurias lipina prie tų įtaisų supakavimo. 1923 m. (liepos 9 dieną) rugpiūčio 11 dieną įstatymu mokesnio imama 20% jų vertės. 1913 metų šis mokesnis davė 15 mil. m., 1922 m. pakėlus šį mokesnį tikėtasi 70 mil. m., o 1923 m. — 45 milijardai markių.

Kai del **degtukų** ir kitokios **žibinamosios medžiagos** apdėjimo, tai jau nuo senovės daugumoj valstybių jie apdedami.

Rusijoj 1848 m. buvo įvestas degtukų akcizas, bet praėjus 10 metų jį panaikino. 1888 m. jį vėl atnaujino. 1915 m. nustatytas sekantis akcizas: už dėžutę nepavojingų (švediškų) vietos gamybos degtukų nuo 1,2 kap. iki 4,8 kap., žiūrint degtukų skaičiaus dėžutėj (60—300). Iš užsienio įvežami degtukai apdedami pusantro karto daugiau; o visi kiti — du kart daugiau. Nepavojingų ir kitokių degtukų apdėjimo skirtas todel toks ryškus, kad kovoti su sveikatai kenksmingų fosforo degtukų gamyba. Ir iš tikrųjų, nuo 1892 iki 1906 m. Rusijoj nefosforinių degtukų gamyba padidėjo nuo 42 iki 244 milijardų, o fosforinių gamyba nukrito nuo 104 milijardų iki 449 milijonų degtukų; gaminančių fosforinius degtukus fabrikų skaičius nuo 189 sumažėjo iki 1, o gaminančių nefosforinius padidėjo nuo 25 iki 93.

Iš fabrikų degtukai imami tik banderolėmis aplipintose dėžutėse, be to, fabrikai privalo išsipirkti banderolių už tam tikrą nustatytą su-

mą, o ši pastaroji sąlyga yra fabrikų sumažėjimo priežastis. 1910 m. degtukų mokesnio pajamų buvo daugiau kaip 18 mil. rub., o 1917 m. apskaičiuota 36 mil. rub.

Vokietijoj degtukų akcizas įvestas 1909 m., bet 1919, 1922 ir 1923 m. jis buvo taisomas. Apdedami medžio, šiaudų, popieriaus, vaško, stearino ir kit. degtukai. Akcizo imama 20% jų vertės, bet 1923 m. pabaigoj pakelta iki 60%. Mokesnio ėmimas suderinamas su degtukų leidimu apyvarton, arba kartu su muito mokesniu. Užsienin išvežamieji degtukai nuo akcizo atleidžiami. Degtukai galima pardavinėti tik užpakuoti, pažymint pakutyj fabrikanto arba firmos vardą. 1922 m. iš šio mokesnio laukta 110 mil. m., o 1923 m., kai mokesnis pasiekė 20% — 28,860 milijardų.

Karo metu degtukų akcizą įsivedė dar *Anglija* ir *Austrija*.

Kitose šalyse veikia *degtukų monopolis*.

Prancūzijoj 1871 m. buvo įvestas degtukų akcizas. Bet visvien buvo parduodama tiek daug nealkizuotų degtukų, kad vietoj laukiamųjų 20 mil. fr. buvo gauta tik 5—6 mil. fr. Tada 1872 m. buvo įvestas degtukų gamybos ir prekybos monopolis. Šį monopolį išnuomavo vienai akcinei bendrovei. Iš tos nuomos valstybė gaudavo daugiau, kaip 17 mil. fr.; bet 1890 m. monopolį paėmė pati valstybė, degtukai gaminami valdiškuose fabrikuose ir iš jų parduodami didmenų pirkliams. Mažmenomis prekiauja valdiškos degtukų krautuvės. Degtukai leidžiami parduoti tik uždarytose dėžutėse. Tarifu degtukai skirstomi į keletą geresnių ir blogesnių rūšių.

Italijoj taip pat, 1895 m. įvestasis akcizas, 1916 m. pakeistas prekybos monopoliu, kad kovoti su nepaprastu kainų pakilimu. Fabrikantai visus pagamintus degtukus privalo parduoti valdžiai kasmet finansų ministerio nustatoma kaina.

Be to, monopoliai veikia *Ispanijoj, Portugalijoj, Rumunijoj, Serbijoj* ir *Graikijoj*.

Visiškai naujas dalykas — tai Vokietijoj 1917 m. įvestasis ir 1922 bei 1923 m. pataisytas **anglies mokesnis.** Šio mokesnio įvedimo priežastis yra grynai finansiniai Imperijos sunkumai, atsiradę karo metu. Toks mokesnis kitu metu atrodytų visiškai bereikalingas ir keksmingas. Todel šis mokesnis ir veikė tik laikinai iki 1924 m. kovo mėn. 31 d., o dabar jis jau panaikintas.

Apdedami buvo akmeninės ir rūdosios anglys, vietinės gamybos ir atvežamosios presuotos anglys ir koksas. Mokesnį mokėjo kiekvienas anglies tiekėjas už parduodamą ir savo paties ūkio bei įmonės reikalams vartojamą anglį. Už užsienio anglį mokėjo jos gavėjas. Anglis, deginama anglies kasyklose, duodama kalnų pramonės darbininkams ir jų našlėms, nuo mokesnio atleidžiama; taip pat atleidžiama anglis, iš kurios gaminami riebalai, aliejai ir kit. Anglies, vartojamos namų kūrui, mokesnio sumažinimo ir nuo jo atleidimo klausimas buvo išspręstas neigiamai ne vien del techniškų šios lengvenybės pritaikymo sunkumų, bet ir del to, kad pašalpos, skiriamos kūrui neturtingiesiems, 1922 m. siekė daugiau kaip 12 milijardų m., o 1923 m. buvo skirta 36 milijardai.

Imperijos Taryba nustatydavo, kiek anglies galima duoti be akcizo laivams ir geležinkeliams bei jūros žvejybos laivams. Akcizo buvo imama 40% anglies pardavimo kainos anglių kasyklose, bet kai kurioms anglies rūšims mokesnis buvo keičiamas 25—100% pagrindinio mokesnio sumos, atsižvelgiant į jos gamybos vietas.

Finansų Ministeris, Imperijos Tarybai sutikus, reikalui esant, turi teisės mokesnį didinti ar mažinti, jei to reikalauja ekonominės sąlygos, valiutos svyravimas ar frachto aukštis. 1917 m. per 9 mėn. gauta 421 mil. m. šio mokesnio įplaukų, 1918 m. — 780 mil. m., 1919 m. — 1634,5 mil. m., 1920 m. — 4670 mil. m. ir per 1921 m. pirmuosius 9 mėn. 4041 mil. m.; 1922 m. laukta 10150 mil. m. įplaukų, vėliau 150 milijardų, o 1923 m. — 270 milijardų.

Galop, *Japonijoj* ir *Sovietų Rusijoj* įvestas *mokesnis audiniams.* SSSR yra tekstilės gaminių akcizas, imamas nuo medvilnių, lininių, kanapinių, džutinių, vilnonių, kambinių, šilkinių ir kt. verpalų svorio, taip pat nuo importuojamų audinių. Mokesnis imamas tik už fabrikų dirbinius. Mokesnio dydis nustatomas rūšimis. 1923/24 m. per 8 mėnesius pajamų gauta 13,6 mil. rb.

E. Tiesioginiai vartojimo mokesniai.

Ik šiol mes nagrinėjome vad. netiesioginius vartojimo mokesnius, t. y. tuos, kurie imami ne tiesiog iš vartotojo, bet iš tų produktų gamintojų arba pirklių, kurie paskui tą mokesnį perkelia vartojimui. Kitą šių mokesnių kategoriją sudaro tiesioginiai vartojimo mokesniai, kurie imami už vartojimą ar teisingiau daiktų naudojimą iš tų asmenų, kurie jais naudojasi. Čia priskiriama tik keletas mokesnių: praktikoj kol kas veikia tik butų apdėjimas sulig nuomos mokesniu ir prabangos daiktų apdėjimas. Bet ir čia kyla daug abejonių. Pav., Rusų valstybės biudžeto sąmatos klasifikacijoj butų mokesnis priskirtas tiesioginių mokesnių sritin. Tos pat nuomonės laikosi ir kai kurie mokslininkai, pav. Ozerovas, kuris buto mokesnį laiko savotišku pelno mokesniu, kur pelno pažymys — buto nuomos mokesnis. Prancūzijos contribution mobilière taip pat priskirtas prie tiesioginių mokesnių. Vokietijos mokslininkai buto mokesnį skiria prie netiesioginių.

Principe teisinga reikia pripažinti ši pastaroji pažiūra. Be abejo, apdedant butas, pelnas apdedamas ne tiesioginiai, bet tam tikru vartojimo pažymiu, kuriuo spėjama subjekto mokamoji galia. O tai ir yra svarbiausioji skirtinga vartojimo mokesnių žymė. Šio mokesnio negalima vadinti pelno mokesniu, apdedamu išviršiniais pažymiais, kaip tat daro Ozerovas; bendrai, tokių pelno mokesnių visai nėra. Tiesioginių mokesnių išviršiniai pažymiai neįeina į mokėtojo vartojimo ribas, nes kitaip jie taptų vartojimo mokesniais. Tik verslo mokesniuose daugiausia naudojasi išviršiniais pažymiais, bet ten asmeninis pramonininko ar pirklio vartojimas niekuomet nesti jų pramonės ar prekybos pelno mastu. Pav., patento rinkliavoj išviršiniu pažymiu imimas prekybos pobūdis (didmenų, mažmenų), įmonės vieta, prekių rūšis, darbininkų skaičius, variklių rūšis. Jei kartais, pelno mokesnio deklaracijas tikranant, fisko organai, neturėdami kitokios medžiagos, renka žinias apie mokėtojo išlaidas, tai, be abejo, visiškai neteisinga ir neatatinka tiesioginius mokesnius.

Atvirkščiai, jei buto mokesnį laikyti netiesioginiu, tai tam tikrose sąlygose jo ėmimas visiškai pateisinamas: buto išlaidos nėra blogesnis mokamosios galios pažymys, kaip degtinės, tabako, degtukų ir pn. išlaidos.

Tokio pat pobūdžio ir prabangos daiktų mokesniai, jei jie imami už tam tikrų daiktų naudojimą: tai nėra turto apdėjimas, bet apdėjimas tų išlaidų, kurias išleido mokėtojas įgyti tiems daiktams, kurių dydžiu ir spėja jo mokamąją galią.

1. Butų mokesnis.

Buto mokesniu apdedamas mokėtojas sulig buto nuomos mokesniu. Bet kartais del įstatyme nenumatytų sąlygų šį mokesnį nuomininkai perkelia namų savininkui, ypač jei mieste nėra daug gyventojų ir butų kainos žemos: tuomet nuomininkai stengiasi mokesnio sumą sumažinti mokėdami mažiau už butą. Tai atvirkščioji perkėlimo pusė, kuri pasitaiko mokesniuose už trobesius: šiuo mokesniu manoma apdėti namo savininkas. Bet augančiuose miestų centruose šis mokesnis, kylant butų kainoms, savininkui bus nesunku perkelti butų samdytojams.

Butų mokesnio trūkumai tie, kad buto išlaidos nevisuomet atatinka buto nuomininko pajamas: todel apdėjimas dažnai gal tapti atvirkščiai proporciniu arba net atvirkščiai progresiniu mokėtojo turtingumui. Bet apie tai jau buvo smulkiau kalbėta vartojimo mokesnių apžvalgoj.

Visiškai negalima sakyti, kad buto mokesnis pakeisiąs pelno mokesnį, kaip anuomet manė Rusijos buto mokesnio projekto autoriai. Paskui, butų nuomos mokesnis be galo įvairus įvairiuose miestuose: pav., stambiuose, greit augančiuose, ir mažuose miestuose. Žinoma, galima nustatyti įvairiems miestams mokesnių lentelės, bet vis tik tas trūkumas nebus galutinai pašalintas: be miestų dydžio, čia veikia ir kitoki reiškiniai. O svarbiausioji nelygumo sąlyga — perkėlimas — visvien neišnyks: augančiuose miestuose mokesnį mokės tikrasis nuomininkas, o visuose kituose — dažniausiai namų savininkas. Galų gale buto mokesnis tinka tik miestams, o kaimuose jis visiškai neįmanomas, todel ir atsiranda miesto ir kaimo gyventojų apdėjimo nelygumas. Todel šis mokesnis geriau tinka vietiniams miestų, o ne valstybės biudžetams.

Visų šių samprotavimų išvadoj galima sakyti, kad buto mokesnio atnaujinimas beveik nepageidaujamas. Bet negalima taip pat patarti jį panaikinti ten, kur jis veikia, nes sunku numatyti to panaikinimo išdavos: panaikinus šį mokesnį, namų savininkai prie tam tikrų sąlygų gali pakelti nuomą ir todel nuomininkų padėtis nieko nepalengvės. O įvedantiems šį mokesnį galima patarti įvesti atleidžiamą nuo mokesnio buto nuomos mokesnio minimumą, nustatyti progresinius mokesnius sulig

butų nuomos mokesnio dydžiu, nustatyti mokesnio lenteles įvairiems miestams ir pripažinti lengvenybes, atsižvelgiant mokėtojo šeimos padėties. O svarbiausia — reikia saugoti, kad šis mokesnis nebūtų imamas už pramonės ir prekybos įmonių butus, nes tuomet jis nebūtų buto mokesniu, o taptų kaž kuo papildančiu verslų mokesnius.

Buto mokesnis, kaip valstybinė rinkliava, buvo tik Rusijoj, Prancūzijoj, Belgijoj ir Olandijoj.

Rusų įstatymu mokesnis buvo nustatomas sulig buto ir visų jo reikmenų (tvartų, arklydžių, rūsių, sodų ir t. t.) nuomos kaina, neskaitant mokesnio už baldus ir kūrą. Jei nuomos mokesnin įeina ir mokesnis už kūrą, tai tuomet atskaitoma 15%. Bet jei butą užima pats savininkas, tai buto nuomos mokesnį ima tokį, koks būt gaunamas tą butą nuomojant; išimtinais atsitikimais imama fiktyvus dydis — 4% to namo vertės, kuriame randasi tas butas. Tarnautojams, kurie naudojasi valdišku butu, buto vertė prilyginama jo gaunamiems butpinigiams, bet jei jie nemokami, tai — 0,2 gaunamosios algos.

Butų nuomos mokesnis nustatomas iš netiesioginių namų savininkų deklaracijų. Mokėtojams, kurie turi didelę šeimą, arba randasi šiaip sunkioj padėtyj del ligos, turto ar uždarbio nustojimo ir pn., kartais mokesnio mokėjimas atidedamas, neatsižvelgiant mokesnio sumos, o iki 50 rub. galima net visiškai atleisti. Visi apdedamieji miestai suskirstyti į 5 klases, sulig menamu butų brangumu: Petrogradas ir Maskva įeina I klasėn. Kiekvienai klasei atskirai nustatomas nuo mokesnio atleidžiamasis minimumas ir progresinė mokesnių lentelė nuo 1% iki 10% nuomos mokesnio. 1894 m. šis mokesnis davė vos 2,7 mil. rub. pajamų, 1910 m. jo pajamos padidėjo iki 6,6 mil. rub. ir 1917 m. jau buvo laukiama 14 mil. rub.

Prancūzijoj buto mokesnis įėjo į vad. contribution personnelle et mobilière, apie kurį jau buvo kalbėta nagrinėjant Prancūzijos tiesioginius mokesnius. Contribution mobilieère buvo išdėstomasis mokesnis, jo suma buvo nustatoma bendruoju butų nuomos mokesnių dydžiu departamentuose, o paskui mokėtojams paskirstomas sulig buto nuomos dydžiu. 1917 m. po mokesnių reformos jis panaikintas.

Anglijoj mokesnis už gyvenamuosius namus (inhabited Houses tax) irgi galima pavadinti iš dalies butų mokesniu, nes, jei namas apgyventas nuomininko, tai jis ir moka mokesnį. Čia gal reikėtų įžiūrėti Anglijos mokesnių įstatymdavystės įpročį imti mokesnius iš jų pajamų šaltinių. Tiesa, čia nuomininkas neturi teisės atskaityti mokesnį iš buto nuomos mokesnio, mokamo namų savininkui. Bet jei namas išnuomotas atskiriems savininkams po butą, tai mokesnį sumoka namų savininkas, bet jis neturi teisės jį perkelti nuomininkams. Čia įstatymas leidžia patiems savininkams ir butų nuomininkams susitarti: ekonominė konjunktūra parodys, kas taps tikruoju mokėtoju, kas sugebės mokesnį perkelti kitam. Mokesnis imamas nuo turto sulig gaunamu iš jo pelnu ir iš to asmens, iš kurio tuo laiku patogiau paimti. Todel, rodos, būtų teisingiau priskirti šis mokesnis prie tiesioginių objektinių, apie ką jau pirmiau buvo kalbėta.

Panašiai, kaip Prancūzijoj, sutvarkytas buto mokesnis ir *Belgijoj*.

Olandijoj jo imama 5% buto nuomos kainos, pridedant tam tikrą rinkliavą už baldus, kurių kaina nustatoma sulig buto nuomos mokesniu.

Austrijoj butų rinkliavos imamos tik bendruomenių naudai.

Vokietijoj panašus mokesnis įvestas 1921 m. 1922 ir 1923 m. įstatymais jis buvo reformuojamas ir paverstas specialiniu butų mokesniu, kurio pajamos skiriamos pigių butų statybai remti. Mokesnį moka buto samdytojas; valstybės bendruomenių, viešosios teisės korporacijų.

Imperijos banko, atstovybių ir konsulatų užimtieji namai, tikybos, labdarybės ir kiti visuomenei naudingais tikslais užimti trobesiai nuo mokesnio atleidžiami. Be to, nuo mokesnio atleidžiami kai kurie asmenys (gauną draudimo ir invalidų rentas, nukentėjusieji karo metu ir kt.) ir tie, kurie naudojasi pelno mokesnio lengvenybėmis. Už darbininkus mokesnį sumoka jų samdytojai. Mokesnį apskaičiuoja sulig nuomos mokesniu taikos metu (1914 m. liepos mėn. 1 d.). Iš pradžių jo dydis buvo 50%, bet nuo 1923 m. sausio mėn. 1 d). pakeltas iki 1500%, nes tik iš tokio dydžio mokesnio buvo galima tikėtis gauti 15.000 pigių butų statybai reikalinga suma. Tas mokesnis neatrodė per sunkus, kai už valandą buvo mokama 290 m., tuo būdu juo buvo imama tik 2,5 m. Bet krintant markei dar žemiau, 1923 m. liepos mėn. 1 d. šį mokesnį teko pakelti iki 9000%, vėliau iki 45000% priešKarinės buto nuomos mokesnio. Be to, bendruomenės, tiems pat tikslams, turi teisės imti papildomąjį, tokio pat dydžio kaip pagrindinis, mokesnį, o nuo labai didelių butų dar daugiau — vad. mokesnį nuo prabangos butu. Kiekviena valstybė (Land) iš viso mokesnio privalo patiekti Imperijai po 40 m. už asmenį; o jei mokesnis didesnis kaip 1500% — tai dar po 1 markę už kiekvieną 100%. Pusę visų šių atskaitų valstybė gali išreikalauti iš bendruomenių. Surenkamos šituo būdu Valstybės Iždo sumos skirstamos atskirų valstybių trūkumams papildyti. Bet nuo 1924 m. kovo mėn. 21 d. šis mokesnis panaikintas.

2. Prabangos mokesniai.

Kai del prabangos mokesnių, tai jie iš dalies imami tiesioginiai už vartojimą iš tų asmenų, kurie naudojasi tam tikrais prabangos daiktais, iš dalies netiesioginiai per pirklius, kurie tuos daiktus parduoda. Prabangos mokesniais apdedama ta mokamoji galia, kuri pasireiškia išlaidose ne būtiniems reikalams, bet kad padaryti savo gyvenimą patogesnį ir puikesnį. Be abejo, tai labai reliatyvi sąvoka. Dar niekuomet taip toli nebuvo pažengta, kad prie prabangos priskirti visa tai, kas viršija pačius paprasčiausius kasdieninio gyvenimo reikalavimus. Prabanga iš esmės naudojasi tik šeimyniniu gyvenimo ribose, ir todel jos apdėjimas reikalingas įsiveržimo į asmeninį mokėtojo gyvenimą, nuolatinės kontrolės ir priežiūros.

Juo didesnis apdedamųjų daiktų skaičius, tuo skaudesnis ir tas įsikišimas gyvenimam.

Prabangos daiktų apdėjimas yra pelno mokesnio korektyvas; jis pasiekia tokį mokamosios galios stovį, kuris tiesioginiai gaunamame mokėtojo pelne nepasireiškia. Antra, juo sustiprinama turtingesniųjų klasių vartojimo apdėjimas, nes visi kiti vartojimo mokesniai daug labiau jaučiami neturtingesniųjų gyventojų. Šis tikslas būtų pasiektas, jei prabangos mokesniais pavyktų visus tuos daiktus apdėti. Bet tai nepasiekiama vien del tų daiktų įvairumo; pasitenkinama tik gan atsitiktinai parenkamais apdėjimo objektais. Vėl tinka daryti išimčių tiems daiktams, kurie nors ir atatinka prabangos sąvokai, bet tarnauja pramonei ir kitokiems ūkio reikalams, pav. arkliai, vežimai. Galop, negalima apdėti tiesioginiais mo-

kesniais tuos prabangos daiktus, kurie randasi pas fabrikantą arba pirklį ne pačiam vartoti, bet parduoti: čia galima taikinti jiems tik netiesioginius mokesnius, apie kuriuos mums teks vėliau kalbėti.

Viduramžiais su prabangos daiktų vartojimu bandė kovoti tiesioginiu draudimu; iš pradžių draudė bažnyčia, paskui miestai ir valstybės valdžia. Už draudimo nepildymą net buvo įvesta bausmių. Buvo išleista taisyklių, kiek išlaidų galima daryti per vestuves, puotas ir kitokias šventes. Bet, kaip paprastai, visi tie įsakymai nebuvo vykinami. Atvirkščiai, merkantilizmo laikais stengėsi išplėsti tas pramonės šakas, kurios gamindavo prabangos daiktus. 16 ir 17 amž. tie daiktai tampa apdėjimo objektais. Pirmuosius žingsnius šioj srityj padarė Italija ir Olandija; apdedami buvo vežimai, tarnai, šunes. Vėliau buvo apdedama ištisa eilė ir kitokių daiktų. Tikslas šių mokesnių — ne prabanga suvaržyti, bet daugiausia fisko reikalai, be to, ir noras nuraminti visuomenę, įvedant, greta sunkių mokesnių įmanų iš vidutinių ir žemesniųjų gyventojų klasių, ypatingą aukštesnių luomų apdėjimą.

18 amž. pradedant, tiesioginiai prabangos mokesniai plačiai praplinta visose svarbiausiose Europos valstybėse: Anglijoj, Prancūzijoj, Vokietijoj ir Austrijoj. Nėra reikalo minėti visus apdedamuosius daiktus. Jų skaičiun įeina arkliai, vežimai, dviračiai ir automobiliai, auksiniai, sidabriniai, alaviniai ir net variniai indai, abiejų lyčių tarnai, brangios medžiagos, pirštinės, kepurės, laikrodžiai, parikai ir plaukų pudra, herbai, užsienio knygos, šunės, lakštingalos ir t. t.

Prancūzijoj dabar imami mokesniai nuo vežimų ir arklių, bilijardų, klūbų narių bilietų; 1923 m. įvestas mokesnis už dviračius ir automobilius. Mokesniai už vežimus ne visur vienodo dydžio; atsižvelgiama į vietas ir į vežimų rūšį. Mokesnis už klūbus imamas atsižvelgiant į narių įnašus ir mokesnį už butą; mokesnis už automobilius apskaičiuojamas sulig sėdimųjų vietų ir miesto gyventojų skaičiumi, už sunkiuosius automobilius taip pat sulig vietovėmis ir varomąja arklių jėga (HP).

Anglijoj imami mokesniai už vežimus, tarnus ir herbus; jie paversti bendruomenėmis. 1910 m. įvestas valstybės naudai mokesnis už automobilius, apskaičiuojamas sulig arklių jėga (HP). Automobiliai, atiduodami nuomon ir tarnaują pramonės ir gaisrininkų tikslams, nuo mokesnio atleidžiami; gydytojų ir karo reikalams pavestieji automobiliai apdedami sumažintu mokesniu. Karo metu šį mokesnį žymiai padidino.

Olandijoj imamas mokesnis už tarnus ir arklius.

Italijoj — už dviračius ir automobilius.

Vokietijoj 1906 m. buvo įvestas ir 1922 m. reformuotas mokesnis už sunkiuosius automobilius, apskaičiuojamas arklių jėga. Sunkieji ir lengvieji automobiliai, skiriami pramonės ir žemės ūkio įmonių reikalams, gaisrininkų kuopoms, ligoniams vežti, keliams tiesti, gatvėms valyti, taip pat tie, kuriais naudojasi policija ir kariuomenė, galop, gydytojų automobiliai nedaugiau kaip 8 arklių jėgos, tose vietose, kur ne daugiau kaip 20.000 gyventojų ir naudojami jų profesijos reikalams — nuo

mokesnio atleidžiami. Be to, Vokietijoj labai prasiplatinę mokesniai už šunis; ima iš dalies valstybės, iš dalies bendruomenių naudai. Paprastai nuo šio mokesnio atleidžiamos sargybos ir sunkenybes vežioją šunes ir kiti.

Greta tiesioginių prabangos mokesnių, imami ir netiesioginiai, t. y. toki, kurie, panašiai kitiems netiesioginiams mokesniams, sumokami įsigyjant prabangos dalykus, jų gamintojams ar pirkliams tarpininkaujant. Galima beveik drąsiai sakyti, kad pastaruoju laiku jų daugiau kaip tiesioginių.

Vokietijoj, pav., kartu su prekių apyvartos mokesniu, 1916—1923 m. įstatymais įvestas mokesnis už prabangos dalykų gaminimą ir pardavimą; šio mokesnio imama 15% (nuo 1925 m. sausio 1 d. 10%) pardavimo kainos. Jei toki daiktai įvežami iš užsienio, tai mokesnį sumoka pirmasis jų įgijėjas. Be to, prabangos daiktų sąvoka nepaprastai praplėsta: jų skaičiun priskaitomi ne tik prabangos daiktai siaura to žodžio prasme, pav., brangieji akmenys, brangiųjų metalų dirbiniai, įvairūs papuošalai, senovės daiktai, meno kūriniai, muzikos instrumentai, kailiai, važiuojamieji ir jojamieji arkliai, automobiliai, sporto ir pramogų reikmens ir pn., bet ir kasdieninio vartojimo daiktai, jei jie pagaminti iš geresnės rūšies medžiagų, pav., lazdos ir skėčiai geresnės rūšies baltiniai, brangesnieji čemodanai ir kelionės skrynelės, net antklodės, pogalviai, skrybėlės, batai ir kt. daiktai, jei tik jie padirbti iš geresnių medžiagų. Imperijos Taryba nustato visus šios rūšies apdedamuosius daiktus. Parduodant mažmenomis brangiuosius metalus, auksakalių dirbinius ir brangiuosius akmenis, plastikos, meno ir grafikos kūrinius, senobinius daiktus, jų skaičiuje ir spaudos leidinius, arklius ir gyvus paukščius, — taip pat imamas 15% (10%) mokesnis nuo jų pardavimo kainos. Kai kuriems šios rūšies daiktams toks pat mokesnis turi būti mokamas ir tuomet, kai jie parduodami privatiškai (ne prekybos įmonėje). Kai kuriais atsitikimais mokesnio dalis grąžinama įgijėjui, jei tie daiktai įgijami visuomenės, technikos ir gydymo reikalams, pav., jei mokyklom: perkami fortepionai ar pianinai, o automobiliai grynai vežėjų verslo reikalui ir pn. Čia pat priskiriama vienkartinė 10% rinkliava nuo mokesnio už laikiną apsigyvenimą viešbutyje, jei už vieną dieną ar naktį mokama daugiau kaip 2 mk. Toks pat mokesnis imamas nuo saugojimo uždaromųjų dėžučių, seifų nuomos ir pinigų, vertingų popierių ir daiktų, kailių saugojimo ir nuo jojamųjų arklių nuomos.

Prancūzijoj toki pat mokesniai buvo įvesti karo metu. Visi jie skiriami į dvi kategorijas: 1) už gyvenimą ir butus puikiuose viešbučiuose, 2) už prabangos daiktų pardavimą. Viešbučių rinkliavos imama nuo 3 iki 10%, žiūrint jų rūšies. Prabangos daiktų pardavimo mokesnis lygus 10% jų pardavimo kainos. Visi tie daiktai pažymėti įstatyme: tai automobiliai, bilijardai, aukso, sidabro ir bronzos dirbiniai, šilko ir batisto daiktai, šunes ir arkliai, senobiniai daiktai, parfiumerija, brangieji akmenys, žemčiūgai, likeriai ir t.t. Kiti daiktai priskiriami prabangai tada, kai jų kaina didesnė už nustatytąją sumą, pav., brangesni kaip 400 fr. servizai, brangesni kaip 100 fr. batai, brangesni kaip 600 fr. vyrų drabužiai ir t. t.

Italijoj 1917 m. įvestas 3—12% mokesnis nuo pardavimo kainos brangakmenių, žemčiūgų, auksinių ir sidabrinių indų, auksinių laikrodžių ir kitokių iš brangiųjų metalų padirbtų daiktų, išskyrus sidabrinius daiktus iki 25 lyrų ir auksinius iki 10 lyrų vertės.

Danijoj panašus mokesnis tais pat metais įvestas už daiktus, brangesnius kaip 300 kronų.

A. Jungtinės Valstybės 1919 m. taip pat įvedė akcizą prabangos daiktams. Jo imama tam tikras (nuo 3—10) procentas nuo parduo-

damosios kainos; nuo kai kurių daiktų akcizas imamas tik tuomet, kai jų kaina aukštesnė už nustatytąją ribą, o nuo kitų — visuomet. Pastarųjų skaičiun tarp kita ko įeina automobilių šynos, automobiliai, fortepijonai, vargonai, fonografai, šaunamieji ginklai, kailiniai, jachtos, muilas, skulptūra, paveikslai ir kt. Apdedami brangesni kaip 5 dol. kilimai ir vilnonės antklodės už kv. jardą, skrynios, jei brangensės kaip 50 dol., skėčiai, jei brangesni kaip 4 dol. ir t. t. ir t. t.

Prie netiesioginio prabangos daiktų apdėjimo reikia priskirti ir **mokesnis** už **kortas.** Vienose šalyse (Vokietijoj, Austrijoj, Prancūzijoj) imamas mokesnis už kiekvieną kaladę. Rusijoj ir Italijoj buvo kortų monopolis; Rusijoj grynasis to monopolio pelnas eidavo auklėjimo namams.

Pastaruoju laiku labai praplito rinkliavos regykloms ir pasilinksminimams. Šias rinkliavas ima arba kaip tam tikrą procentą nuo įeinamųjų bilietų, arba kaip tam tikrą priedą prie bilietų kainos. 1904 m. Rusijoj buvo įvesta panaši rinkliava, kurios įplaukos tekdavo carienės Marijos labdarybės įstaigoms; 1915 m. ją žymiai padidino. 1916 m. tokias pat rinkliavas įvedė Prancūzijoj, 1919 m. įstatymu — A. Jungtinėse Valstybėse ir 1915 m. Anglijoj. Vokietijoj tokio mokesnio už regyklas nėra, bet ji privalo įsivesti atskiros sąjungos valstybės ir bendruomenės savo biudžetų naudai. Todel 1923 m. buvo išleistas tuo tikslu įstatymas. Galop, Italijoj dar prieš karą buvo toks pat mokesnis, kuris karo metu buvo žymiai padidintas ir praplėstas.

Iš viso karas privertė atkreipti akį į prabangos mokesnius, iš dalies del finansų stokos, bet svarbiausia, — kad sumažinti prabangos daiktų importą ir vartojimą.

F. Vartojimo mokesniai Lietuvoje.

Lietuvoje vartojimo mokesniais apdedami spirito gėrimai, vynas, alus, midus, tabakas ir jo dirbiniai, gilzos ir papirosų popieris, arba ir presuotos mielės. Šie gaminiai, išskyrus alų, dar apdedami akcizu. Be akcizo, patentiniu akcizo mokesniu, kuris reikia skirti nuo pagrindinio patentinio mokesnio, dar apdedamos įmonės, kurios gamina ir parduoda svaiginamuosius gėrimus ir tabako dirbinius. Gilzų, papirosų popierio, degtukų, arbatos ir mielių prekybai nustatyti skirtingi patentai.

1. **Spirito ir jo gaminių mokesnis.** Nuo vieno vietinės gamybos gryno spirito laipsnio imama 55 centai akcizo. Denaturuotas spiritas apdedamas mažiau, būtent nuo medicinai ir mokslo reikalams skiriamo spirito imama 25% akcizo normos, technikos reikalams — 12,5%, o nuo švietimui ir deginimui skiriamo spirito — 0,5 cento už laipsnį. Nuo užsieninio, nevaisinio spirito, nežiūrint jo stiprumo, imami 5 litai už litrą, o nuo vaisinio, nestipresnio kaip 80°, 65 centai. Spirito gaminiai (degtinė ir kt.), be akcizo, dar apdedami ypatingu mokesniu, kuris imamas lipinant indams banderoles. Banderolių kaina vietos gamybos

spirito litro indams sekanti: 40° stiprumo — 5 c., 50 — 60° — 75 c. ir 90° — 1 lt. 13 c. Nuo specialiniams gėrimams (nektarui, konjakui, romui ir kt.) gaminti skiriamo spirito imami dar 35 c. už laipsnį papildomo akcizo, — taip pat lipdant indams banderoles, kurių kaina 1,20 c. litro indui. Kiekviena degtinės dirbtuvė, be gamybos liūdymo, privalo dar pirkti banderolių ne mažiau kaip už 12.000 litų per metus.

Nuo įvežamų iš užsienio spirito gaminių imama 6 litų banderolinis mokesnis litrui. Tuo būdu šis mokesnis daug didesnis, kaip vietos gaminiams.

Patentinis mokesnis skiriamas į pagrindinį ir papildomąjį:

1. Nuo spirito varyklų, gaminančių iki 500.000° spirito imama 250 litų pagrindinio mokesnio, o papildomo už kiekvieną 1.000° viršaus per 500.000° — 1 lt.

2. Nuo degtinės varyklų — 2.000 lit. pagrindnio m. ir 1 lt. papildomo m. už kiekvieną varyklon paimtą 1.000° spirito. Nuo dirbtuvių, gaminančių leką, palitūrą, kvepalus ir degamuosius degtinės gaminius — pagrindinio mokesnio imama 100 lt. ir papildomo — 1 lt.

3. Nuo urmo spirito, degtinės ir kitų alkoholinių gėrimų sandėlių: pagrindinio — 2.000 lt. ir papildomo — už kiekvieną 1.000° spirito — 1 lt.

4. Nuo mažmenų prekybos įmonių: degtinės krautuvių, parduodančių išgerti, ir smuklių už litrą (žiūrint krautuvių vietos: Kaunas, apskričių ir kiti miesteliai, kuriuose daugiau kaip 5.000 gyventojų, ir visos kitos vietos) nuo 1000 iki 5000 litų; nuo bufetų, taip pat žiūrint tų įstaigų buvimo vietos (teatrai, garlaiviai, kliūbai, gelžkelių stotys) — nuo 300 iki 2.000 lit. ir nuo laikinių bufetų — nuo 15 iki 50 litų dienai.

5. Nuo spirito rektifikacijos įstaigų pagrindinio mokesnio imama 200 lt. ir 10 lt. papildomo už kiekvieną rektifikacijai vartojamo gryno spirito milijoną laipsnių.

1922 m. kovo m. 28 d. buvo išleistas įstatymas apie spirito degtinės monopolio įvedimą Lietuvoj ir jau buvo duota 30 mil. markių paruošiamiesiems darbams: degtinės sandėliams remontuoti, kamočiams, indams ir kitokiai medžiagai pirkti. Šios reformos esmė sekanti.

Įvestasis Lietuvoj valstybinis degtinės ir spirito monopolis yra prekybos monopolis — monopolinių gėrimų gamyba pavesta privatinių asmenų inciatyvai. Nustatytomis kainomis valstybė perka gėrimus iš privatinių fabrikų, o paskui parduoda vartotojams ir valstybiniuose sandėliuose, ir privatinėse prekybos įstaigose, kurios turi atatinkamus patentus. Iš valstybinių sandėlių valstybė parduoda spiritą ir degtinę tik urmu, ne mažiau kaip 15 litrų 40° vienam asmeniui; o privatinės įstai-

gos — kiek kas nori. Šios įstaigos skiriamos dviem svarbiom kategorijom: vienos jų turi teisės pardavinėti monopolinius gėrimus tik įstatymu nustatytomis kainomis, kurios pažymėtos etiketėse, ir tik užanspauduotuose induose. Tos įstaigos perka gėrimus iš valstybinio monopolio sandėlių, tuoj pat atsiskaitydamos tokiom pat kainom, atskaitant tik pardavinėjimo komisijos atlyginimą (pradedant 1924 m. sausio mėn. 20 d.) po 15 centų nuo 40° degtinės litro ir po 25 c. nuo 95° litro spirito (seniau buvo 10 ir 20 centų), jei krautuvė yra ne toliau kaip 5 km. nuo artimiausio monopolio sandėlio; jei toliau, pridedama už kiekvieną 20 km. tarpą po 5 centus (seniau 3 c.). Turinti teisės pardavinėti degtinę įmonė privalo visuomet turėti tiek gėrimų, kad jų niekuomet netrūktų gyventojų reikalavimams.

Kita įmonių kategorija, turinti teisės pardavinėti monopolinius gėrimus, tai smuklės. Gėrimų pirktis jos gali ne vien monopolio, bet ir privatiniuose sandėliuose, gėrimus gali pardavinėti iš atkimšto indo stikliukais, bet atkimštais laikyti gali tik indus, nedidesnius kaip vienas litras, kiekvieno stiprumo. Pardavinėjama laisvomis kainomis; bet pirkėjui reikalaujant smuklės privalo parduoti gėrimus nustatyta kaina. Tik miestuose aukštesnės rūšies smuklėms (restoranams) Finansų M-ris, susitaręs su V. R. M-riu, gali leisti pardavinėti tik laisvomis kainomis. Už šitą privilegiją restoranai, be kitų mokesnių, moka dar specialinį patentinį mokesnį: Kaune — 2000 lt., o kituose miestuose — 1.500 lt. metams. Smuklėms priskiriami ir visokios rūšies restoranai, turį teisės pardavinėti alkoholinius gėrimus išgert ir išsinešti laisvomis kainomis.

Degtinės gaminių gamybos ir pardavimo tvarką nustato atskiras įstatymas. Toki gaminiai gaminami iš perkamo rektifikuoto valstybinio spirito privatinėse degtinės gaminių daryklose ir leidžiami apyvarton tik apmokėjus juos tam tikru iždo naudai komisiniu mokesniu, kurio procentą nuo gaminių pardavimo kainos nustato Finansų M-ris; tos kainos žymimos Finansų M-rio patvirtintame tų dirbtuvių preiskurante. Mokesnis sumokamas iždui perkant prie indų lipinamas banderoles ir etiketes. Banderolėse ir etiketėse žymimas dirbtuvės pavadinimas ir gaminio kaina. Degtinės gaminiai išleidžiami parduoti tik urmu, akcizo kontrolieriui prižiūrint, sulig važtaraščiais, kuriuose žymima gaminio rūšis ir indo dydis, pažymima kiekvienos rūšies pardavimo kaina, viso transporto bendra pardavimo suma ir sumokėtasis komisinis mokesnis už tuos gėrimus. Važtaraštį pasirašo fabriko savininkas ir akcizo kontrolierius, o dublikatas jo, ne vėliau kaip per 2 dienas, siunčiamas tam akcizo valdininkui, kurio rajone randas degtinės gaminius nupirkusi įstaiga. Tos įstaigos gaminius įrašo į atatinkamų knygų pajamas, pažymint važtaraštyj nurodytas pardavimo kainas, ir

paskui jau pardavinėja gėrimus etiketėse ir banderolėse pažymėtomis kainomis.

2. **Mokesnis nuo alaus ir midaus.** Nuo kibiro alaus mokesnio imama 1 lt. 84,5 cento arba po 15 centų nuo karšto brogos litro.

Pagrindinio patento mokesnio nuo alaus varyklų, už perdirbimą 50.000 kg. salyklo, imami 125 litai, o papildomo — nuo kiekvienų 10.000 kg. viršaus per 50.000—po 3 litus. (Nuo midaus daryklų, kurių katilo tūris nedidesnis kaip 300 kibirų — imami 25 litai, o paskui už kiekvieną 100 litrų — 10 litų). Alaus ir midaus urmo sandėliai moka po 500 lt.; nuo gėrimų krautuvių, pardavinėjančių alų, midų ir porterį, imamas mokesnis sulig vieta ir tuo, ar juos pardavinėja tik išnešti ar ir išgerti, nuo 125 iki 400 lit.

3. **Mokesnis nuo vyno.** Šis mokesnis taip pat imamas perkant prie bonkų banderoles, — nuo vietinės gamybos vyno po 60 c. už litrą ir nuo įvežamo po 1.20 c., o nuo šampano ir kitų putojančių vynų — po 5 litus už litrą. Nuo gaminančių vaisinius vynus įstaigų, ir turinčių teisės pardavinėti juos betarpiškai, imama 50 litų patentinio mokesnio.

4. **Sausos mielės** irgi apdedamos lipdant ant mielių pakelių banderoles tuo apskaitymu, kad 400 gr. vietinės gamybos mielių pakeliui banderolei moka 24 centus, o užsieninių — 48 c. Gi nuo grynai mielių dirbtuvių, be spirito varyklų, imama 100 lt. patentinio mokesnio; jei be to varomas ir spiritas, tai tokių dirbtuvių patentinis mokesnis imamas atskiru įstatymu nustatyto dydžio, kaip ir nuo spirito varyklų.

5. **Mokesnis nuo tabako** imamas kaip banderolinė rinkliava nuo pakelių, dėžių ir patentinis mokesnis nuo fabrikų ir pardavimo įstaigų. Tabako banderolių ir pardavimo kainos, taip pat gaminių su banderolėmis kainos, atsižvelgiant gaminių rūšies, yra nustatytos įstatyme. Aukščiausios tabako rūšies „A“ banderolių kaina sudaro 45% tabako parduodamosios kainos; gi šios rūšies tabako kaina kartu su banderole nėra normuota. Banderolių kaina paprastai aukštesnei tabako rūšiai nustatyta 9 lt. 60 c., o pardavimo kaina su banderole — 22 lt. 40 c. (vadinasi, mokesnis sudaro 75% pardavimo kainos, 22,40 — 9,60). Minimalė 8 c. banderolės kaina nustatyta 10 štukų papirosų iš vietinės machorkos, o pardavimo kaina su banderole — 20 centų (vadinas, mokesnis sudaro 66⅔ %). Tabako fabrikai privalo išsipirkti banderolių ne mažiau kaip už 20.000 lt. per metus.

Patento mokesnis imamas nuo kiekvieno negaminančio machorkos fabriko — pagrindinio 1.000 lt. metams, o papildomo — nuo kiekvieno tūkstančio kg: gaminant nuo 1001 iki 10.000 kg. po 10 litų, nuo 10.001 iki 20.000 kg — 15 lt., nuo 20.001 iki 30.000 kg — 20 lt. ir virš 30.001 kg 30 lt. Tuo būdu jis yra progresinis mokesnis, imamas atsižvelgiant gamybos dydžio.

Nuo machorkos fabrikų pagrindinio patentinio mokesnio imama 600 litų, o papildomo — pusė tiek, kiek nustatyta tabako fabrikams be machorkos.

Iš užsienio įvežamam tabakui ir jo gaminiams, nežiūrint jų rūšies, nustatytos sekančios banderolių kainos: a) pagamintam, supiaustytam tabakui — 60% pardavimo kainos; b) sigarams— 50%; c) rūkomajai ir uostomajai machorkai — taip pat 50%; d) papirosams su mundštukais ir be mundštukų (sigaretėms) — 60%. Pardavimo kaina nustatoma Mokesnių Dep-tui patiektu preiskurantu. Įvežamas užsienio tabakas lapais, kaip medžiaga tabako fabrikams, nuo akcizo mokesnio atleidžiamas.

Nuo užsieninio tabako ir jo gaminių urmo sandėlių imama 1000 lt. patentinio mokesnio, o nuo vietinio tabako ir jo gaminių sandėlių — 500 lt.; nuo krautuvių, pardavinėjančių vietinį ir užsienio tabaką ir jų gaminius — 200 lt.; nuo išnešiojamos prekybos — 30%; nuo išvežiojamos — 50 lt.; nuo pardavinėjimo viešose vietose (bufetuose, restoranuose, viešbučiuose ir kt.), ta pat suma, [illegible] nuo krautuvių, o nuo pardavinėjimo laikinuose teatrų, p[illegible]r kt. bufetuose — po 10 lt. dienai.

6. **[illegible]gilzių ir papirosų popieriaus** sudaro 8 c. už 100 [illegible] centu už 50 lakštų knygelę. O nuo gilzių fa[illegible] okesnio imama 100 lt., jei gamyba siekia 5 mil. [illegible] ir po 20 litų nuo kiekvienos gilzių mašinos; [illegible]nio — po 20 lt. už kiekvieną mil. gilzių pra[illegible]kių mil.

[illegible]valo sumokėti ne mažiau kaip

[illegible]**gtukų** vietinės gamybos sudaro 20 centų nuo 10 dežučių pakelio, po 75 degtukus kiekvienoj dėžutėj; gi nuo užsienio degtukų — 25 c. Kiekvienas degtukų fabrikas privalo išsipirkti banderolių ne mažiau kaip už 10.000 lt. Nuo garinių fabrikų imama 500 lt. patentinės rinkliavos, nuo arklių jėga varomų — 300 lt. ir nuo rankinių dirbtuvių — 200 lt.

8. **Mokesnis nuo arbatos,** nežiūrint imamos už arbatą muito rinkliavos, imamas lipdant nuo 8 c. iki 1 lt. 28 c. banderoles, atsižvelgiant į arbatos rūšį (yra dvi rūšys) ir gramų skaičių pakelyje (50 — 400 gr.). Arbatos kainą nustato Finansų M-ris. Nuo arbatos svarstymo sandėlių imama 100 litų pagrindinio patento mokesnio ir po 1 litą papildomos už kiekvieną 100 kg.

Išvežant užsienin akcizu apmokėtas prekes mokesnis grąžinamas. Už akcizo ir patento rinkliavų taisyklių peržengimą nustatomos griežtos baudos, ypatingai už slaptą degtinės varymą ir pardavinėjimą, taip pat ir už kitokius spirito gaminius.

Baudžiama stambiomis pinigų sumomis arba kalėjimu; kartais abiem bausmėm kartu, išieškant, be to, keletą kartų padidintą akcizo ir patento mokesnius ir konfiskuojant mokesnių neapmokėtus produktus.

Bylos, kuriose nenumatoma areštas arba kalėjimo bausmė, sprendžiamos administraciniu būdu, o kitos — teisme. Administraciniu būdu nustatytas baudas galima skųsti teisman per 2 savaites po Finansų Ministerijos sprendimo paskelbimo.

Iš minėtų mokesnių ir degtinės monopolio 1924 m. sąmatoj laukta sekančių pajamų (tūkstanč. litų):

Pelnas iš degtinės ir spirito monopolio	40.400
Spirito, degtinės ir jų dirbinių akcizas	1.040
alaus akcizas	1.004
vyno akcizas	135
Patentinė rinkliava	1.333
Baudos ir išieškojimai	40
Viso iš gėrimų	43.952
Tabako ir jo dirbinių akcizas	12.880
Papirosų popieriaus ir gilzių akcizas	8
Patentinė rinkliava	623
Baudos	4
Viso iš tabako ir gilzių	13.515
Degtukų akcizas	970
Patentinė rinkliava	2
Viso iš degtukų	972
Arbatos akcizas ir patentinė rinkliava	92
Mielių akcizas	74

Iš viso pelno nuo degtinės monopolio, akcizų ir patento rinkliavų gauta 98.605 tūkst. litų.

Iš kitų vartojimo mokesnių dar reikia paminėti **kortų ir pasilinksminimų mokesnį ir butų mokesnį savivaldybių naudai.**

9. **Lošimo ir pasianso kortoms** įvestas valstybinis monopolis, iš kurio 1924 m. laukto tik 30.000 litų pelno. Laisva prekyba kortomis, taip pat laisvas jų įvežimas ir išvežimas užsienin draudžiamas. Kortas gamina pati valstybė arba išduoda koncesiją privatiniams asmenims ar firmoms.

10. **Nuo teatro, koncertų, kinematografų, cirkų ir kitų viešų pasilinksminimo ir pasismaginimo vietų** bilietų nustatytas progresinis mokesnis labdarybės tikslu nuo 5% iki 25%, žiūrint bilietų kainos.

Nuo šios rinkliavos atleisti viešųjų paskaitų ir sporto švenčių bilietai. Šių rinkliavų įplaukos dalinamos į tris lygias dalis: Raudonam Kryžiui, Vidaus Reik. M-jai ir savivaldybių organams. Ši rinkliava imama lipdant ant bilietų atatinkamus ženklus. Valstybės sąmaton ši rinkliava neįtraukiama.

11. Taip pat neįtraukiamas ir **miestų naudai butų mokesnis.** Šį mokesnį moka butų nuomininkai progresingai nuo 2% iki 10% buto mokesnio. Mokesnio dydis įvairus sulig miestais: žemiausias — miestuose su mažiau kaip 50.000 gyventojų, ir didesnis— kur daugiau; tam tikras minimumas nuo mokesnio atleidžiamas. Nuo mokesnio atleista: valstybinės, visuomeninės ir bažnytinės įstaigos, mokslininkų ir mokslo įstaigos, ligoninės, prieglaudos, kitos labdarybės įstaigos, visokių tikėjimų maldos namai, mokinių bendrabučiai ir netinkami gyvenimui prekybos ir pramonės butai.

Be normalaus mokesnio, miestai turi teisės imti ir papildomą nuo gyvenamų kambarių „pertekliaus" mokesnį, skaitant vienam asmeniui vieną kambarį. Šis mokesnis, daugėjant kambarių skaičiui, progresingai didinamas. Apdedamuoju buto mokesniu laikomas tikras metinis buto nuomos mokesnis; jei jo skaičiun įeina ir apšildymas, tai apdedama tik pusė nuomos mokesnio. Nuosaviam name arba veltui duotame bute — buto nuomos mokesnis nustatomas arba nuomos mokesniu, kuris buvo pirmiau už tą butą gaunamas, arba lyginant su atatinkamų butų tame pat miesto rajone nuomos mokesniais. Kiekvienas namų savininkas arba valdytojas privalo kasmet patiekti Miesto Valdybon ar buto mokesnio komisijon visų butų sąrašą, butų nuomininkus, butų kambarių skaičių ir bute gyvenančių asmenų skaičių, taip pat žinias apie nuomos mokesnį už kiekvieną butą. Už šio įstatymo reikalavimų nevykdymą ir už neteisingų žinių patiekimą nustatomos piniginės baudos. Patikrinus patiektąsias žinias Miesto Valdyba ar komisija apskaičiuoja mokesnį ir praneša apie tai kiekvienam mokėtojui iki kovo mėn. 1 dienos; skundai paduodami iki balandžio 1 dienos, o atsisakymai patenkinti skundus gali būt apskųsti savivaldybių skundimo nustatytąja tvarka per dvi savaites. Skundai nesustabdo mokesnio mokėjimo, kuris mokamas du kart per metus: iki gegužės mėn. 1 dienos ir iki lapkričio 1 d. Laiku nesumokėtas mokesnis išieškomas prievartos keliu su 1% bauda mėnesiui. Bet miestų tarybos turi teisės pratęsti mokesnio mokėjimo terminus, paskirti vietoj dviejų — keletą terminų, neimti baudų, mažinti mokesnį arba visiškai atleisti atskirus mokėtojus arba ištisas jų grupes, kur del šeimos sudėties, sunkių ligų, neturto, nedarbo ir kitų priežasčių negali mokesnio sumokėti.

12. **Muito mokesniai** 1923 m. gruodžio mėn. 4 d. priimtuoju tarifu apskaičiuojami „ad valorem", t. y. sulig apdedamųjų prekių kaina, be to, prekės, nepaminėtos tarife, apmokamos 10%. Bet tuoj po šio tarifo paskelbimo buvo priimta visa eilė jo pakeitimų, kuriais nustatoma mokesniai sulig svoriu ištisai prekių eilei (maisto produktai ir gyvuliai, gyvulinkystės produktų gaminiai, miško medžiaga ir medžio dirbiniai ir t. t.). Kai kurios

prekės leidžiamos įvežti be muito — tai veisliniai gyvuliai ir paukščiai, pagerintos sėklos, žemės ūkio trąšos, neapdirbta oda, šeriai, arkliniai šeriai ir miško medžiaga, rūdos, paprasčiausi žemės ūkio ir amatninkų įrankiai, akmens anglis, koksas, antracitas, plytos, visoki spaudos leidiniai be aptaisų ir t. t., be to, dar užsieninės prekės įvežamos padovanot neturtėliams, bet ne brangesnės kaip 50 litų (pastarosios tik Finansų M-riui leidus). Kitos prekės, atvirkščiai, draudžiamos įvežti, tarp kita ko parakas ir kitokia sprogstamoji medžiaga, ginklai, margarino produktai, antireliginiai ir pornografiniai dalykai, lošimo kortos, etikėtės ir įpakavimo medžiaga, opiumas ir t. t. Bet su Finansų M-rio leidimu, sumokėjus muito mokesnius, parakas ir ginklai leidžiami įvežti. Bet gali būti draudžiama įvežti i. kitos įstatyme neminimos prekės.

Kai del prekių išvežimo iš Lietuvos, tai, bendra taisykle einant, tam tikslui reikalinga gauti ypatingi Finansų Ministerijos leidimai, už kuriuos imama specialinė rinkliava: šios rinkliavos dydį nustato ir skelbia Finansų M-ja. Bet čia yra ištisa eilė išimčių: be jokių leidimų, tik sumokėjus išvežamuosius muitus, galima išvežti žemės ūkio produktai, linai, pakulos, neišdirbtas ir išdirbtas miškas, išskyrus malkas, kurios išvežti draudžiama, ir naminiai paukščiai. Bet kiaušinių eksportui, išskyrus Klaipėdos sritį, leidimai reikalingi. Kviečių, rugių ir miežių sėlenos leidžiama išvežti be muito. Galop, sidabro ir aukso pinigai, sidabro ir aukso gabalai ir sidabro bei aukso dirbiniai parduoti, išskiriant išimtinus atsitikimus, išvežti visiškai draudžiama.

Iš viso, kol kas Lietuvos muito tarifas yra autonominis. Bet 1923 m. padarytąja su Čeko-Slovakais sutartimi abiem šalim suteikta didžiausio palankumo teisė.

Kartu su tarifu, išleisti muito įstatai, kuriais labai smulkiai tvarkomas muito įstaigų darbas, k. a. prekių ir krovinių prižiūrėjimas, jų įkainojimas ir rinkliavų kiekio nustatymas. Įkainojama sulig krovinių savininkų pareiškimais bei patiektomis sąskaitomis ir faktūromis, bet muitinė turi teisės pati perkainoti aukštesnėmis rinkos kainomis. Be to, jei pareikštoji kaina aiškiai nesutinka su tikrąja kaina, tai, Muitų Dep-tui sutikus, muitinė gali tas prekes nupirkti savininko nurodytąja kaina. Muitinės nutarimus galima skųsti Muitų Dep-tui ir Ministerijai. Muitus sumoka Lietuvos valiuta, bet jei užsienio — tai Finansų M-jos nustatytu kursu. Diplomatinių atstovų daiktai ir siuntiniai nežiūrimi ir leidžiami be muito.

Kontrabanda konfiskuojama kartu su vežimais, arkliais ir kitomis pervežimo priemonėmis, kuriomis mėginta ji pervežti. Konfiskuotų prekių pardavimo pelnas dalinamas tarp iždo, kontrabandą susekusių asmenų ir muitinės tarnautojų. Be to, teismas už kontrabandą skiria aukštas baudas ir areštą. Panašių

baudų skiria už apgaulingus pareiškimus ir sąskaitas. Taip pat ir už kitokį įstatų laužymą grasinama bausmėmis ir konfiskavimu.

Parubežyj prekių įvežti ir išvežti nustatyta atskirų taisyklių.

Su muitų procendūra, be muito mokesnių, surištos ir kai kurios kitos rinkliavos: laivų sandėlių rinkliavos, už prekių saugojimą daugiau kaip 2 savaites muitinių sandėliuose, kancelijrių rinkliava nuo pareiškimų, nuo pakvitavimų rinkliavų sumokėjimo, nuo leidimų įvežti ir išvežti prekes ir nuo muitinių dokumentų nuorašų.

1924 m. muitinių rinkliavų įplaukų apskaičiuota: nuo įvežamų prekių — 29.000.000 lt., išvežamų — 6.000.000, nuo konfiskuotų prekių pardavimo — 75.000 lt., nuo baudų — 60.000 lt., iš viso — 35.135.000 lt.

VIII. Apyvartos mokesniai.

Greta tiesioginio ir vartojimo apdėjimo, apyvartos mokesniai sudaro trečią mokesnių kategoriją. Tie mokesniai atskirų rinkliavų pavidale jau žinomi labai senai, bet į atskirą grupę mokslas juos sujungė, palyginti, dar nesenai, tik besiplečiant apyvartos apdėjimo sritims. Pirmiau juos priskirdavo vienai ar kitai grupei, kur jie geriau tikdavo. Pav., kai kurie Vokietijos mokslininkai (Malchus, Jakob, Garnier) mokesnius už visokius turtinius santorius priskirdavo vartojimo mokesniams. Kiti, pav., Rau ir Eskiras de Parier rinkliavoms, pažymėdami jų socialinio atlyginimo už patarnavimą pradus. Pirmu kart jas visiškai kitaip formuluoja Lorenz v. Stein pirmose savo „Finansų mokslo" laidose. Apyvartos mokesnius jis vadina netiesioginėmis pelno rinkliavomis, kurias ima už pavienius aktus, kuriais, nežiūrint jų formos, perleidžiamos kapitalų vertybės. Turtų perleidimas neįmanomas be to, kad viena darančių sutartį pusių negautų tam tikro pelno, ir tas pelnas tai ir atsirades iš paties turto perleidimo. Šis pelnas ir yra apyvartos mokesnio mokėjimo šaltinis. Bet jau vėlesnėse savo veikalo laidose L. v. Stein siauriau žiūri į apyvartos mokesnius ir laiko juos tik fiskui būtinais naujais pajamų šaltiniais: kokį kitą formulavimą jis vadina klaidingu. Bet Adolfas Wagner laikosi pirmesnėsės L. v. Steino teorijos ir sako, kad apyvartos mokesnių tikslas — papildyti tas tiesioginio apdėjimo spragas, kur tiesioginiai mokesniai nepasiekia tokių turto įgijimų, atsirandančių iš vertybių apyvartos. Todel jis šiuos mokesnius griežtai skiria nuo rinkliavų. Dar toliau žengia Friedberg, kuris apyvartos mokesnius laiko viena priemonių apdėti atskirus ūkius sulig jų mokamąja galia, pasireiškiančia neprastomis, kitų tiesioginių mokesnių nepaliestomis, įplaukomis. Vienas naujesniųjų rašytojų, Klenwächter, apyvartos mokesnius laiko iš viso teisėtos apyvartos apdėjimu ir todel skirsto juos į tris kategorijas: 1) juridinės apyvartos rinkliavos: teismo, aktų, prašymų: 2) mokesniai nuo praturtėjimo: palaikų, dovanojimų, konjunktūros pelno ir 3) rinkliavos už teisių, paskyrimų ir koncesijų suteikimą. Tokiu suskirstymu rinkliavos visiškai atkrinta: jis skiria jas į privatinės teisės valstybinių pajamų šaltinius. Galop, Heckel apyvartos mokesniais vadina tokią mokesnių grupę, kur žiūrima turtų ir apyvartos pelno susidarymo veikimo, kaip ūkio mokamąją galią sudarančio elemento. Jis skiria šiuos mokesnius nuo rinkliavų ir vartojimo

mokesnių: apyvartos mokesniai nuo rinkliavų skiriasi tuo, kad jie paremti visuotino, o ne specialinio individualinių patarnavimų atlyginimo principu; gi nuo vartojimo mokesnių tuo, kad pastaraisiais apdedama mokamoji galia, pasireiškianti apdedamųjų daiktų vartojime, o apyvartos mokesniais — ta mokamoji galia, kuri paslėpta tam tikrame turtų apyvartos akte.

Apyvartos mokesnių klasifikacija veikiančiuose įstatymuose dar neaiškesnė. Pav., jiems priskiriami palaikų ir dovanojimų mokesniai. Antra vertus, apyvartos mokesnių visuma priskiriama rinkliavoms.

O atskiras jų rūšis labai dažnai priskiria vartojimo mokesniams.

Apyvartos mokesniai pastaruoju laiku įvairiose šalyse nepaprastos finansinės reikšmės ir padidėjo naujomis dar niekur nebuvusiomis, ar, teisingiau pasakius, senai naudotomis formomis. Vokietijoj, pav., 1921 m. apyvartos mokesnio pajamų buvo tikėtasi apie 13 milijardų markių, o 1922 m. — 30 milijardų mrk.; tai sudarė 1921 m. 20%, o 1922 m. jau 27% visų mokesnių sumos. 1875 m. Prancūzijoj šių mokesnių įplaukų buvo 577 mil. fr., o 1913 m. jau 1070 mil. fr.

Ši aplinkybė verčia dar labiau atsidėjus nagrinėti jų teoretinių pagrindų klausimą ir nuo kitų mokesnių atskyrimą.

Kaip jau pirma buvo minėta, apdėjimo objekto čia ieškojo nepaprastose, gaunamose iš turtinių santorių, įplaukose ir pelne (L. v. Stein, A. Wagner, Friedberg), kuriuos kiti mokesniai neliečia. Bet su tuo sunku sutikti. Dažnai toki santoriai baigiasi ne pelnu, bet nuostoliu; arba jais įvyksta lygiaverčiai mainai, ir nebūva nei nuostolių, nei pelno. Gaunamasis, parduodant turtą, pelnas, kaip jau žinome, apdedamas ne apyvartos mokesniais, bet ypatingais tiesioginiais praturtėjimo mokesniais. Paskui, jei apyvartos mokesniais būtų apdedamas ypatingas, gaunamas iš turtinių santorių, pelnas, tai reiktų ir atsižvelgti į to pelno dydį. O tuo tarpu nieko panašaus nėra: pav., nekilnojamųjų turtų perleidimo mokesniai apskaičiuojami nuo visos parduodamo turto vertės, nuo visos santorio sumos. Taip pat negalima tvirtinti ir to, kad apyvartos mokesnio sumokėjimo šaltinis yra ta nepaprasta, gaunama iš turtinių santorių, nauda. Be abejo, apyvartos mokesnius galima šiuo pelnu papildyti, bet jei to pelno nėra, tai, kaip ir visi kiti mokesniai, sumokami iš bendrųjų mokėtojo pajamų, o kai jų trūksta, tai iš bendrojo turto. Vadinasi, apyvartos mokesnių pagrindas visiškai nėra kokių nepaprastų pajamų apdėjimas. Heckel'io teorija šiek tiek artimesnė tiesai: ir iš tikrųjų, jei apyvartos mokesniais būtų apdedama tam tikra pelno ar turto dalis arba jų priaugimas, tai jie būtų tiesioginiai mokesniai, kaip ir objektiniai — pelno, turto, vertės priaugimo, palaikų arba dovanojimo mokesniai. Bet to kaip tik nėra: apyvartos mokesniais apdedamas ne koks turtas, pelnas arba jų da-

lys, o tik turtų perleidimo santoriai; apdėjimo dydžiui nustatyti imama visa santorio kaina, nors ji ir neatatiktų perleidžiamo turto vertei; pats gi turtas pas vieną besitariančių pusių, neįžiūrint santorio apdėjimo, jau apdėtas kitais tiesioginiais, objektiniais turto ar pelno mokesniais. Santorio kaina parodo tik išviršinių besitariančių asmenų turtingumą. Netiesioginiuose mokesniuose tą pažymį sudaro tam tikrų produktų vartojimas. Išlaidomis spėja mokėtojo mokamąją galią ir išlaidas deda pagrindan pelnui ir turtui apdėti. Dažniausia tas pelnas jau būva tiesioginiais mokesniais apdėtas: bet tiesioginis apdėjimas nėra visiškai tobulas, neganėtinai pagauna mokėjimo galią. Ir štai, kad tą galią pilniau pagauti, griebiasi išviršinių pažymių — tą pat turtą, tą pat pelną apdeda dar išviršiniais pažymiais, — suliq vartojimo ir kitomis išlaidomis.

Tas pat ir su apyvartos mokesniais. Čia mokamąją galią sprendžia tomis priemonėmis, kurias mokėtojas vartoja apyvartoj, kuriomis jis operuoja.

Labai galimas daiktas, kad tų priemonių nėra net jo turto sudėtyj, kad tai tik laikinės, gal tik skolintos sumos. Bet tai, kad mokėtojas gali jomis naudotis savo turto apyvartai, parodo tam tikrą jo turtingumo laipsnį. Mokėjimo galia, sąmonėjingu Heckel'io išsitarimu, čia paslėpta tam tikrame turto apyvartos akte. Čia ir paaiškėja skirtas tarp apyvartos ir vartojimo mokesnių. Skirdami nuo tiesioginių mokesnių, vieni ir antri remiasi išviršiniais mokėtojo mokamosios galios pažymiais. Vartojimo mokesniuose tie pažymiai — tai išlaidos mokėtojo reikmenims patenkinti; apyvartos mokesniuose — lėšos, kurias jis naudoja savo apyvartai. Savaime gan aiškus skirtas, praktikoj dažnai sukelia abejonių. Pav., kur priskirti kilnojamųjų turtų perleidimo apdėjimą toj formoj, kaip jis pasireiškė nesenai įvestuose įvairių šalių apyvartos mokesniuose (Umsatzsteuer)? Šitie mokesniai imami nuo įvairiausių daiktų kainos, kai jie parduodami vartotojams. Atrodytų, kad tai generalinis akcizas, — vartojimo apdėjimas. Bet čia tik išviršinis panašumas — čia ne vartojimo apdėjimo reikalas: žymi parduodamųjų prekių dalis vartojimo mokesniais jau apdėta, reikalas čia tas, kad kiek galint plačiau apimti visokeriopą pinigų apyvartą. Už nekilnojamųjų turtų perleidimo santorius imamos vad. pardavimo rinkliavos. Už piniginius santorius imamos įvairių apyvartos rinkliavų, vad. vekselių, emisijos, biržos mokesniais. Paliko dar už biržos ribų prekybos apyvartos sritis, kur įeina paraugos ir kitoki patarnavimai, neapdėti apyvartos mokesniais. Padidėjus, ypatingai po didžiojo pasaulinio karo, valstybių finansiniams reikalavimams, buvo kreiptasi ir į šitą apdėjimo sritį. Tuo būdu teisingiausia bus šios rūšies mokesnius priskirti apyvartos mokesnių kategorijai.

Paskui, dažnai apyvartos mokesnius painioja su rinkliavomis, ypatingai tuomet, kai apyvartos mokesnis imamas už tuos santorius, kurių sudaryme dalyvauja koki teismo arba vyriausybės organai. Bet ir čia reikia daryti skirtas, kuris aiškėja iš dalyko esmės. Pav., paimkime nekilnojamojo turto nuosavybės teisės perleidimo santorį: čia mokesnis imamas už santorio turinį — už turto perleidimą; tai apyvartos mokesnis; nors pats santoris atliekamas notaro įstaigose, bet patarnavimas apmokamas atskiromis rinkliavomis. Teismo mokesniai (rinkliavos) nors kartais ir derinami su bylinėjamo daikto verte, bet čia nėra jokios apyvartos, derinama mokesnio dydis tik todel, kad kiek galint geriau įkainoti teismo organų darbas, įdėtas tos ar kitos bylos sprendimui. Iš viso, galima pasakyti, kad rinkliavos — tai mokesnis už specialinius patarnavimus, kuriuos teikia įstaigos ir valdininkai atskiriems asmenims; apyvartos mokesniais apdedami turto teisių perdavimo ir perleidimo santoriai bendrąja ūkinės apyvartos tvarka. Visų pirma čia eina nekilnojamųjų turtų nuosavybės ir kitokių teisių perleidimo santoriai; paskui ir kilnojamųjų turtų apyvartos santoriai. Pastarųjų santorių apdėjimas, atsižvelgiant jų tikslo ir pobūdžio, esti labai įvairių formų. Visų pirma čia priskiriami tam tikrų turto vertybių ir patarnavimų pardavimo arba paraugos santoriai; čia pritaikomi bendrieji kilnojamųjų turtų apyvartos mokesniai (Umsatzsteuer) ir biržų santorių mokesniai.

Paskui pramonės bendrovių ir joms panašių juridinių asmenų įkūrimas suteikia dalyviams tam tikrų turtinių teisių, kurios akcijų, pajų ir kitokių dokumentų pavidale apdedamos emisijos mokesniu. Kitais mokesniais apdedama kredito apyvarta, tos teisės, kurios atsiranda iš kredito santorių: tai mokesniai už visokių obligacijų ir kitokių prievolių leidimą, taip pat vekselių rinkliavos. Galop, turtiniai santykiai atsiranda iš draudimo, transporto ir sandėlių sutarčių, kurie apdedami specialiniais mokesniais. Viš tai įvairūs apyvartos mokesniai, nes visi minėtieji santoriai yra tų asmenų išviršiniu mokamosios galios pažymiu.

Dažnai šie mokesniai rišami su tam tikrais dokumentais, nuo kurių jie gauna ir savo vardą: pav., vekselių rinkliava, pakvitavimų, sąskaitų, frachto dokumentų rinkliavos ir t. t. Bet jų esmė del to nekinta — jos visos parodo tam tikrų turto teisių atsiradimą ar perleidimą.

Apyvartos mokesnis paprastai apskaičiuojamas santorio suma. Apdėjimo objektas dažniausiai esti tas dokumentas, kuriame surašomas santoris, visvien ar tai bus pirkimo-pardavimo lakštas, pakvitavimas, sąskaita, važtaraštis ir pn. Mokesnį sumoka dažniausiai viena santorių pusė, kartais abidvi iš vien: kartais, del patogumo — tretieji asmens, kuo nors su-

rišti su tuo santoriu, bet jie turi teisės sumokėtąji mokesnį perkelti bet kuriai santorio dalyvių pusei.

Pereidami prie atskirų apyvartos mokesnio rūšių, visų pirma apsistosime ties tais, kuriais apdedamas nekilnojamųjų turtų teisių perleidimas.

A. Nekilnojamųjų turtų teisės perėjimo mokesnis.

Šis mokesnis jau labai senas. Liudviko XIV šimtinė denje (centième denier) buvo 1% mokesnis už nekilnojamųjų turtų teisių perleidimą; Rusijoj dar Mykolo Aleksiejaus laikais buvo imamos pirkimo-pardavimo rinkliavos. Šis mokesnis imamas perleidžiant nekilnojamojo turto nuosavybės ir kitas panašias teises (naudojimosi teisė, teisė gauti pelnas iki mirties ir pn.). Šis mokesnis sumokamas perkant — parduodant, mainant, eksproprijuojant, priverstinai parduodant, darant jungtuvių ir paveldėjimo sutartis, dovanojant gyvųjų tarpe ir kita. Mokesnio dydis nustatomas kaip tam tikras procentinis santykis su perleidžiamo turto arba teisės verte; paprastai ima paprastąją turto pardavimo vertę, kuri bet gi neprivalo būt mažesnė už tikrąją pardavimo kainą. Mokėtojas — turto arba teisių įgijikas. Bet už mokesnio sumokėjimą atsako ir pardavėjas. Mainant turtas, mokesnis apskaičiuojamas brangesniojo verte. Dažnai be šio mokesnio dar imamos tikros rinkliavos už valdžios pagalbą perleidžiant turtą.

Šiek tiek aukštesnį nekilnojamųjų turtų apdėjimą pateisina jau tuo, kad valstybės ir bendruomenių tvarkos ir gerbūvio palaikymo išlaidos visų pirma kreipiamos į žemės nuosavybę; ir antra, kad nekilnojamųjų turtų, ypatingai miestuose, kainos didėja be jų savininkų bendradarbiavimo, o tik del konjunktūrinių sąlygų. Bet tas kainų didėjimas tenka tik savininkams. Tokią ypatingą gaunamą naudą objektiniai trobesių ir žemės mokesniai nepasiekia, nes jie, paprastai, apskaičiuojami vidutiniu pelningumu. Ta spraga papildoma tik nekilnojamųjų turtų apyvartos mokesniais, kurie vertės ir rentos priaugimus pagauną tuo momentu, kai jie pasireiškia perleidžiant turtą vieno valdytojo kitam. Be to, ši apdėjimo rūšis daugiau liečia fonduotąji pelną.

Bet visi minėtieji sumetimai dar neįtikina: nekilnojamųjų turtų perleidimo ir jų teisių apdėjimas nėra patarnavimų atlyginimo rinkliava, bet mokesnis, kaip ir visi kiti, padengiąs iždo išlaidas. Kuo šios išlaidos pelningesnės nekilnojamųjų turtų savininkams—niekas dar neįrodė. Laikyti šį apdėjimą ypatingos naudos, gaunamos iš neužsitarnauto vertės priaugimo, vienu apdėjimo būdu, taip pat negalima. Patvirtinimo mokesnis

visiškai su tuo priaugimu nederinamas: kaip jau buvo minėta, tam tikslui yra tam tikrų vertės priaugimo mokesnių, kurie įeina praturtėjimo mokesnių sritin. Tvirtinimo mokesnis — apyvartos mokesnis ir imanomas tik kaip nekilnojamųjų turtų teisių apyvartos apdėjimas: perleidimas vieno asmens teisių kitam yra tik išviršinis tų asmenų turtingumo pažymys; perleidime paaiškėja tam tikras jų mokamosios galios laipsnis, ir todel mokesnis imamas kaip tik perleidimo momentu, už visą perleidžiamo turto arba teisės vertę, už tai ir mokesnio sumokėjimo atsakomybę imasi ir pardavėjas, ir pirkėjas vienodai; kaip jie tą mokesnį pasiskirsto, kuris jų sumoka, tai jau jų asmeninis reikalas.

Jei nesutikti su šia pažiūra, tai nekilnojamųjų turtų perleidimo apdėjimas sukeltų daugybę prieštaravimų: visų pirma, tie mokesniai be galo nelygūs, nes vieni turtai parduodami daug dažniau už kitus; šiuo atveju jie nepatogūs ir fiskui; nes iš jų pajamos nėra reguliarios; galop, pasiekę tam tikro aukštumo, jie kliudo nekilnojamiems turtams pereiti tinkamesniems asmenims. Vienok negalima čia nepastebėti, kad įplaukų skirtumai nėra toki žymūs, ir nieku būdu neduoda nuostolių iždui. Pav., Rusijoj patvirtinimo rinkliavų įplaukdavo: 1905 m. — 14 mil. r., 1906 m. — 14,7 mil. r., 1907 m. — 17,5 mil. r., 1908 m. — 21, 1 mil. r., 1909 m. — 24 mil. r., 1910 m. laukta 23,5 mil. r., o 1911 m. — 27,5 mil. r.

Apdėjimo nelygumas yra visuose mokesniuose, kurie imami ne periodiškai, bet tik tam tikroms aplinkybėms susidėjus, kai kyla mokesnio mokėjimo pareiga. Be abejo, jei mokesnis bus labai aukštas, jis gal trukdyti turtų judėjimą; todel nereikalinga jis labai didinti; bet šis priekaištas iš esmės liečia ne mokesnį, o tik jo dydį.

Pasiremiant čia minėtais sumetimais, nekilnojamųjų turtų teisių perleidimo apdėjimas yra visiškai pateisinamas.

Vokietijoj iki 1919 m. patvirtinimo mokesniai buvo imami įvairiose valstybėse įvairaus didumo: pradedant 0,1% Saksonijoj ir 2,5% Badene. Mažaverčių turtų (iki 150 m.) perleidimas nuo mokesnio buvo atleidžiamas. Bet 1919 m. buvo išleistas Imperijos įstatymas, pakeitęs visus šios rūšies vietinius mokesnius. Mokesnis imamas perleidžiant nekilnojamųjų turtų nuosavybės teisę ir tas teises, kurioms taikomi Civilinio Kodekso nekilnojamųjų turtu nuostatai (išskyrus kalnų pramonės įmonių dalis). Mokesnio imama 4% paprastos arba tikrosios nekilnojamojo turto ar teisės pardavimo kainos, jei ji didesnė už normalinę. Mokesnio nemoka Imperija, jungtinės valstybės, bendruomenės, tikybinės bendruomenės ir visuomenei naudingos bei labdaringos įstaigos. Nustatant arba išskiriant vedusiųjų turto bendrumą arba dalinant turtą tarp įpėdinių, įgyjant turtą iš tėvų ir iš aukštesniojo laipsnio giminių ir tėvams iš vaikų, keičiant turtą žemės tvarkymo metu, parduodant neturtingiesiems viešųjų korporacijų ir sąjungų pastatytus namus su sveikais butais, perkant kreditoriui nekilnojamąjį turtą varžytinėse — mokesnis neimamas.

Apskaičiuojant mokesnį, ypotekos ir kitos skolos, jei jų dydis ne mažesnis kaip 80% turto vertės, iš turto kainos atskaitomos. Turtų, ma-

žesnės kaip 150 mk. (dabar 50 auks. m.) vertės, perleidimas nuo mokesnio atleidžiamas. Mokesnis keliamas iki 6%, jei trims metams neišėjus nuo pardavimo dienos turtas dalinamas dalimis. Mokesnio įplaukas Imperija ir atskiros valstybės dalinasi pusiau; pastarosios, o joms sutikus ir bendruomenės, gali prie Imperijos mokesnio imti ir papildomus iki 2% mokesnius. Dabar visos šio mokesnio įplaukos tenka jungtinėms valstybėms, — išskiriant 4% Imperijai ėmimo išlaidoms padengti.

Prancūzijoj nekilnojamųjų turtų perleidimo apdėjimas įeina enrégistrement sritin, jo imama 10%; 1921 m. tikėtasi 814 mil. fr. pajamų.

Rusijoj 1821 m. buvo įvesta 4% patvirtinimo rinkliava, kuri buvo imama toj pat sumoj iki pasaruju laikų, perleidžiant nekilnojamąjį turtą nuosavybės teisėmis. Asmenys, darę tokį santorį, privalo gryna sąžine pasakyti turto kainą, bet kontrolės dėliai buvo nustatyta teisėto turtų įkainojimo tabelė, žemiau kurios žemė buvo draudžiama įrašyti į pirkimo-pardavimo aktus. Namų, krautuvių ir kitokių miesto nekilnojamųjų turtų kaina nustatoma ne mažesnė, kaip įkainojimas, nustatytas miesto mokesniams imti, arba kaina, pažymėta paskutinio perleidimo akte, arba nemažesnė, kaip turto draudimo suma, — atsižvelgiant kuri tų kainų aukščiausia. Fabrikų, dirbtuvių, malūnų, žvejybos ir druskos įmonių kaina buvo nustatoma pastarųjų 10 metų grynuoju pelnu. Tuo būdu teisėtų įkainojimų sistema neleisdavo perdėti tikrąją žemės ir trobesių vertę. 1914 m., kad padidinti valdžios pajamas iš patvirtinimo, palaikų ir žyminio mokesnių, teisėtų įkainavimų tabelė buvo nuodugniai peržiūrėta ir žymiai pakelta. Nustatant žemės vertę, ypotekos skolos atskaitomos ir mokesnis imamas tik už grynąjį turtą (be skolų); bet ši lengvenybė neteikiama tuomet, jei žemė parduodama nesukakus nė trims metams nuo pirmesnio pardavimo.

Kai kuriose šalyse, greta nekilnojamųjų turtų teisių perleidimo mokesnių, dar imami mokesniai nuo vad. „negyvosios rankos" turtų. Šiuo vardu vadina juridinių asmenų, viešųjų korporacijų ir įstaigų, pramonės, prekybos ir draudimo bendrovių, draugijų ir sąjungų turtai, kurie neįeina paprastosios apyvartos sritin. Tie turtai apdedami periodiškai tam tikru jų kainos procentų, kuris tartum pakeičia patvirtinimo ir palaikų mokesnius, nes šie turtai neparduodami ir nepaveldimi.

Vokietijoj, pav., imama 2% rinkliava nuo žemės turtų, kurių apyvarta suvaržyta, pav., turtai įeina į fideikomisų sudėtį, akcinių bendrovių ir kitokių įstaigų turtai, jei nuo jų pardavimo arba paskutinio tvirtinimo mokesnio sumokėjimo praėjo 20 metų. Bet Imperija, atskiros valstybės, bendruomenės ir jų sąjungos, bažnyčios, viešosios ir tikėjimo įstaigos, kurios tarnauja vien tikybos, mokslo ir labdarybės tikslams, nuo šio mokesnio atleidžiamos.

Apie kitų šalių šios pat rūšies mokesnius jau kalbėjome palaikų mokesnio skyriuje.

B. Kilnojamųjų turtų apyvartos mokesniai.

Kita stambi apyvartos apdėjimo sritis — tai kilnojamųjų turtų apyvartos mokesniai (Umsatzsteuern) siaura to žodžio prasme.

Nekalbėsime čia, kuo šie mokesniai remiami. Jų pagrindai sutampa su kitų apyvartos mokesnių ėmimo pagrindais, del kurių jau buvo pirmiau kalbėta: čia mokamąją galią spėja išlaidomis. Jei už nekilnojamųjų turtų teisių perleidimą imamas

mokesnis, tai nėra prasmės neimti tokį pat mokesnį ir nuo kilnojamųjų turtų apyvartos. Finansinių krizių metu šios rūšies mokesniai kartais esti svarbiausiais pajamų šaltiniais, ypatingai, kai svyruoja pinigų vertė. Be nežiūrint to, kad sunkiomis valstybei valandomis šie mokesniai turi gerų finansinio pobūdžio privalumų, prekybos apyvartos apdėjimas turi labai daug blogų ypatybių, į kurias negalima neatsižvelgti.

1. Mokesnis nuo prekybos apyvartos.

Jau pirmiau minėjome, kad tai nėra nauji mokesniai. Vienas jų pirmtakūnų buvo Ispanijos mokesnis alcavala, prieš kurį taip smarkiai kovojo Ad. Smith. Jo žodžiais, Ispanijos prekybos ir pramonės žlugimas buvo šio mokesnio išdava. Ir iš tikrųjų, toks mokesnis negali neturėti neigiamos ekonominės įtakos: del jo brangsta visas gyvenimas, ypatingai miestų vidutinių klasių gyventojams ir tiems asmenims, kurių padėtis verčia daryti tam tikrų išlaidų. Apšviestesnės ir kultūroje tobulėjančios klasės ypatingai jaučia tokių mokesnių sunkumą. Būtinumas apskaičiuoti gyvenimo pabrangimą ateičiai sulaiko nuo savo buities pagerinimo. O ši aplinkybė savo keliu mažina pramonės ir prekybos gaminių paklausus, tuo patim, vadinasi, sunkina pramonę ir prekybą. Visa tai slėgia ypatingai ekonominiu atžvilgiu silpnesnius gyventojų sluoksnius, ir tuo patim sulaiko jų ekonominį ir socialinį atgijimą. Galop, šis mokesnis padeda kristi pinigų vertei su visomis jo kritimo blogomis išdavomis.

Iš viso su tokiu prof. Conrado vertinimu galima sutikti, tik reikia įnešti viena pataisa: visa, apie ką jis kalba, liečia ne apyvartos mokesnį, bet popierinių pinigų vertės smukimą, kuri yra nepaprastai sunkios finansinės Vokietijos padėties išdava. Gal apyvartos mokesnis šiek tiek tam ir padeda, bet tokiose sąlygose tiek pat reiškia ir kiekvienas kitas mokesnis: iš tikrųjų, kaip veiktų, pav., pelno mokesnis ūkinę buitį, jei jo dydį kas mėnuo keisti, atsižvelgiant į pinigų vertės svyravimą? Kaip galima daryti bet kokius ūkinio pobūdžio apskaičiavimus ateičiai? Tai visiškai suprantama. Bet nė kiek ne mažiau aišku ir tai, kad reikalingą pinigų,—reikalingos milžiniškos pinigų sumos, kurias vis tik lengviau gauti mokesniais, pav., apyvartos mokesniais.

Ryškiausias tos rūšies mokesnis buvo 1918 m. įvestas Vokietijoj.

Vokietijoj 1919 m., 1922 ir 1923 m. buvo įnešta ištisa eilė pataisų ir dabar jis atrodo sekančiai. Mokesniu apdedami visoki patiekimai ir kitoki patarnavimai už atlyginimą, atliekami Vokietijos ribose kaip verslo ar profesijos veikimai; žaliavos gamyba ir prekyba taip pat priskiriama verslo veikiniam. Taip pat mokesniu apdedamas gydytojo, advokato, menininko, rašytojo darbas, ir darbas visų tų asmenų, kurie teikia patarnavimus ar pildo užsakymus už atlyginimą. Mokesnis imamas ir

tuomet, kai tam tikri nuosavos gamybos daiktai suvartojami įmonės savininko reikalams, kurie neįeina į jo verslo veikimus. Nuo mokesnio atleidžiami: pristatymai iš užsienio; kai kurių užsienio prekių pardavimas tiesiog Vokietijai, ypatingai maisto ir pašaro produktų, taip pat žaliava ir pusiau apdirbtos medžiagos, jei tai parduodama urmu; nuosavų neapdirbtų ir neperdirbtų produktų pardavimas užsienin; kredito tiekimas ir piniginių reikalavimų apyvarta (vekseliai, čekai), taip pat vertybės popierių, dalyvavimo bendrovės dalių, bankrotų ir kt. apyvarta, brangiųjų metalų ir jų ligatūrų apyvarta, jei jie parduodami ne mažmenomis; žemės sklypų nuomavimas; keleivių ir krovinių pervežimas; Imperijos arba atskirų Vokietijos jungtinių valstybių rentų ir skolų prievolių apyvarta, draudimas; gydytojo ir panaši pagalba, taip pat vaistai ir kitokios gydymo priemonės, jei juos apmoka ligonių kasos; išlaikymas, butai ir kitokis naturalinis atlyginimas, teikiamas verslo-monininkų savo tarnautojams ir darbininkams; smulkios sodininkystės, žemės ar gyvulių ūkio produktų apyvarta savo reikalams, jei tą ūkį tvarko darbininkai, valdininkai arba smulkūs rentininkai ir t.t. Toliau, nuo mokesnio dar atleidžiama: Imperijos ir atskirų sąjungos valstybių pašto, telegrafo ir telefono apyvarta, taip pat jų ir jų bendruomenių bei sąjungų apyvarta skerdyklų, dujų ir elektros apšvietimo ir vanden tiekių srityje; įmonės, siekiančios viešosios naudos ir labdarybės tikslų; privatinės mokslo ir auklėjimo įstaigos, kurias pati valstybė prižiūri. Jei keletas asmenų daro ištisą eilę santorių, bet turtas perleidžiamas tik vieną kartą, tai apdedamas tik tas santoris, kuriuo įvyko turto perleidimas.

Iš pradžių mokesnio buvo imama tik 1‰, bet laikui bėgant buvo pakeltas iki 5‰, paskui iki 1,5%, iki 2% ir, galop, iki 2,5%. Nuo 1925 m. sausio 1 d. mokesnis sumažintas ligi 1½%. Mokesnį moka asmenys, teikią patarnavimus ir pristatymus. Bet tikrasis mokėtojas, be abejo, pirkėjas. Mokėtojai per dvi savaites nuo veikimo pradžios privalo duoti pareiškimą mokesnių vyriausybei ir užrašinėti savo pajamas. Paskui jie privalo kasmet patiekti deklaracijos pavidale mokesnių valdybai savo apyvartos santrauką. Mokesnių valdyba tikrina deklaracijas ir apskaičiuoja mokesnį. Mokesnis mokamas pereitiems metams, bet nežiūrint to, dalys mokamos kas ketvirtis metų. Mokesnio nemokėjimas baudžiamas 20-riopa nesumokėta suma arba kalėjimu. 1922 m. laukta 24 milijardai mk. įplaukų, kartu su tuomet įvestaisiais prabangos ir kitais jau minėtais mokesniais.

A. Jungtinėse Valstybėse panašus mokesnis buvo įvestas 1862 m. tarpusavio karo metu karo išlaidoms mokėti. Jo finansinė reikšmė taip žymi, kaip laukta, nebuvo, o gamybai jis be galo pakenkė.

Prancūzijoj 1917 m. buvo įvestas mokesnis tais pat pagrindais, kaip ir Vokietijoj. Jis taip pat buvo dviejų dalių: 1) rinkliava už visokeriopus prekybinius ir kitokius mokėjimus ir 2) rinkliava už prabangos daiktų įgijimą, už buto išlaidas ir gyvenimą aukštesnės rūšies viešbučiuose. Del pastarosios rinkliavos jau teko kalbėti vartojimo mokesnių skyriuje. Pirmoji rinkliava visa įeina apyvartos mokesnių sritin. Ji buvo apdedama: a) visoki neprekybiniai mokėjimai: mokesnis už pamokas, nuomos įnašai, buto nuomos mokesniai ir t.t., visai nenurodant jų suma, ir tikri prekybiniai mokėjimai mažmenų prekyboj virš 150 fr., o jei išduodama pakvitavimai — 10 fr. Tuo būdu didmenų prekyba šio mokesnio nemokėjo. Abejuose atsitikimuose buvo imama ⅛%. 1920 m. finansiniai reikalavimai vertė šį mokesnį peržiūrėti ir pakelti. Dabar jis vadinamas mokesniu už apyvartos sumą (taxe sur le chiffre d'affaires). Mokesnis imamas už bendrą prekių pardavimo sumą, visvien ar urmu ar mažmenomis, ir už suteikiamų patarnavimų vertę. Mokesniu neapdedama: 1) laisvosios profesijos (mokytojai, menininkai, advokatai, notarai ir kt.); 2) žemdirbiai, patys parduodą savo produktus ir 3) kooperatyvai, negauną komercinio pelno. Nuo mokesnio, be to, atleidžiamas: duonos pardavimas — kad ją papiginti.

valstybės monopolizuotų prekių pardavimas ir kai kurie kitais apyvartos mokesniais apdėti santoriai: biržos, draudimo, transporto ir kt. Apyvarta vadina tas sumas, kurios tikrai realizuojamos parduodant prekes, ir sumas, gaunamas už atlyginimo, kurtažo, komisijos nuolaidų patarnavimus. Mokesnis pakeltas iki 1% ir iki 0,1% departamentų ir bendruomenių naudai. Mokėtojai privalo surašinėti visus pardavimus ir gautąsias už tai sumas, nuo kurių mokesnis imamas kas mėnuo. Principe manoma, kad pardavėjas šį mokesnį perkelia pirkėjui. Iš apyvartos moksenio tikėtasi gauti kasmet 5.000 mil. fr. pajamų, o pastaraisiais 1920 m. penkiais mėnesiais — 2.082 milijonai; bet iš tikrųjų gavo tik 935 milijonus. Dabar šis mokesnis labai kritikuojamas ir, galimas daiktas, kad greitai bus peržiūrėtas.

Panašūs mokesniai veikia **Austrijoj** ir **Čekoslovakijoj.**

Maždaug to pat tikslo siekė pirmiau buvusieji kvitų mokesniai: formaliai jie atrodo šiek tiek platesni, bet iš esmės — dar menkesnės vertės kaip kilnojamųjų turtų apyvartos mokesniai. Kvitų mokesniais buvo apdedami arba visi kvitai ir jiems panašūs dokumentai, arba tik tie, kurie buvo tiekiami kokiose viešose įstaigose. Šio mokesnio gerumas toks, kad juo galima apdėti daugybė santorių ir jis, neapsunkindamas mokėtojų, duoda stambių pajamų. Bet jei šis mokesnis nekeičiamas, — dažniausiai ir pasitaiko, tai smulkioji apyvarta esti apdedama daug daugiau, kaip stambioji.

Visokių kvitų apdėjimas labai sunku kontroliuoti. Antra, nesunku šio mokesnio išvengti, nes daugumoj santorių kvitai neišduodami. O mokesnius tik nuo tų kvitų, kurie teikiami valdžios įstaigoms ar teismuosna, galima pateisinti vien tik mokesnio ėmimo patogumu.

Prieš kilnojamųjų turtų apyvartos mokesnių įvedimą visoj Vokietijos Imperijoj, kvitų mokesniai buvo imami įvairiose Vokietijos valstybėse. Prancūzijoj toki mokesniai imami greta kilnojamųjų turtų apyvartos mokesnių, ir už kvitą mažesnei kaip 100 fr. sumai imami 25 sant., nuo 100 iki 1000 fr. — 50 sant. ir už didesnes sumas — 1 fr. Be to, dar imama 25 sant. žyminė rinkliava. Vietoj apmokami čekai apdėti 10 sant., visi kiti — 20 sant. 1921 m. buvo 67 mil. fr. pajamų.

2. Biržos mokesnis.

Greta kilnojamųjų turtų apyvartos mokesnio dar veikia biržos mokesnis už biržoje daromus piniginius ir prekių santorius. Gal būti, jis atsirado iš pastangos apdėti tą naudą ir netikėtą pelną, kuris gaunamas iš biržos spekuliacijos ir turi neužtarnautų pajamų pobūdžio.

Bet mes jau žinome, kad apyvartos mokesniais neužtarnauto pelno apdėti negalima, — tam tikslui yra kitų apdėjimo lyčių. Biržos mokesniu apdeda santorius, kuriais spėja dalyvaujančių asmenų turtingumą. Mokesnio mokėjimo šaltiniu laikoma ta santorio ekonominė galia, kuri padeda pelnui susidaryti. Šis prileidimas daro patį santorį apdėjimo objektu, o santorio dydžiu ir būdu nustatomas mokesnio dydis. Mokesnio

mokėtojas yra tas asmuo, kuris daro arba kurio vardu daromas santoris. Paprastai — tai abi pusės. Bet dažnai betarpišku ir tikruoju mokėtoju esti kiti asmenys: mokesnį moka tarpininkas, makleris, komisionierius ir paskui jį perkelia tikrajam mokėtojui.

Mokesnis imamas paprastai žyminės rinkliavos pavidale už tą sąskaitą, kur santoris surašomas. Kartais tokių sąskaitų sudarymas yra privalomas reikalas. Antras būdas — tai visų santorių įrašymas į tam tikrą rejestrą biržoje: kartais tuos rejestrus tvarko patys pirkliai. Pagaliau, mokesnio mokėjimas dažnai vyksta perduodant vertingus popierius arba prekes. Šis būdas reikalingas tam tikrų įtaisymų biržoje (likvidacijos sąjungos, atsiskaitymo kontoros). Visi minėtieji reikalavimai ir pati kontrolė tiek varžo biržos apyvartą, kad dažnai vietoj individualaus santorių apdėjimo, kasmet skiria biržoms abonementinę sumą, kurią paskui biržos lankytojai tarp savęs pasiskirsto. Paprastai biržos mokesnį ima ne vien nuo biržoje daromų santorių, bet ir nuo visų biržos pobūdžio profesionalų pirklių daromų santorių. Bet jei abi besitariančios pusės nepriklauso šių asmenų kategorijos, tai jie arba visiškai nuo mokesnio atleidžiami arba jį moka sumažintą.

Vokietijoj iki pastarųjų laikų biržos mokesniai buvo priskirti žyminės rinkliavos kategorijai. Bet 1922 m. balandžio 8 d. buvo išleistas Imperijos kapitalų apyvartos mokesnių įstatymas. Jis yra keturių dalių: a) mokesnis už bendrovių steigimą, b) mokesnis už pirmąjį vertingų popierių įgijimą, c) mokesnis už biržos apyvartą ir d) mokesnis už priežiūros tarybų atlyginimą. Apie pastarąjį jau buvo kalbėta tiesioginių mokesnių skyriuje, o apie du pirmuosius teks kalbėti atskirai. Čia gi priklauso trečiasis mokesnis — už biržos apyvartą. Šis mokesnis imamas už įgijimo santorius už: a) dalyvavimo dalis valstybiniam banke, kolonijų bendrovėse, akcijose, pajuose ir pn., b) skolų ir rentų prievoles, c) užsienio valiutos mokėjimo priemones ir d) prekes, kurios biržoje perkamos — parduodamos.

Mokesnis imamas už visus Vokietijoj padarytus santorius, o už padarytus užsienyj tik tada, kai bent vienas santorio dalyvių yra Vokietijos pilietis. Nuo mokesnio atleidžiami: svetimų šalių banknotų, popierinių pinigų ir piniginių ženklų pirkimo santoriai, jei ne brangesni kaip 3000 mk., taip pat Imperijos Iždinės ir kitų atskirų valstybių prievolės su nustatytu mokėjimo terminu; aprėžtos atsakomybės bendrovių akcijos ir pajai, jei jos įsteigtos tik visuomenės gerovės tikslams ir t.t.

Mokesnio mokėjimo prievolė kyla santorio sudarymo momentu, nors santoris būtų daromas ne biržoje; tik patys santoriai turi būti daromi biržos nuostatais. Apdėjimo subjektais santoriai skirstomi į keturias kategorijas: jei santoryj dalyvauja vien profesionalai pirkliai, tai mokesnį moka abi šalys per pusę; santoriuose, kur pirklys tėra tik viena šalis — moka pirklys arba komisionierius; grynai privatiniuose santoriuose — abi šalys solidariai; užsienyj darytuose santoriuose — dalyvauja Vokietijos piliečiai. Bet už mokesnio sumokėjimą atsako abi šalys. Mokesnio dydis nustatomas nuo santorio kainos, arba biržos kainos santorio metu, arba, pagaliau, nuo normalinės prekės kainos atsižvelgiant į santorio objektą ir dalyvius: už 100 mk. imama nuo 0,01 mk. iki 3 mk., t. y. nuo $^1/_{100}$% iki 3%. Pirklių santoriai, palyginti su kitais,

apdedami kiek mažiau. 1922 m. birželio mėn. mokesnio įplaukų apskaičiuota 1015,3 mil. mk.

Galop, 1923 m. vasario mėn. 14 d. Vokietijoj buvo įvestas mokesnis nuo biržų lankytojų, nuo 180 iki 100 auks. mk. už metų ketvirtį, atsižvelgiant biržos ir lankytojų turtingumo, ir nuo jų tarnautojų nuo 45 iki 25 auks. mk. Berlyne nuo biržos savininkų imama 5000 auks. mk. vienkartinio mokesnio, o nuo tarnautojų — 500 auks. mk.; visose kitose biržose mokesnis per pusę mažesnis. Visa biržos mokesnio suma nustatoma dauginant mokesnį lankytojų skaičiumi, ir paskui ta suma paskirstoma lankytojų tarpe sulig jų mokamąja galia. Biržos mokesnio pajamos eina Imperijos jungtinėms valstybėms.

Prancūzijoj prie biržos apdėjimo skiria du mokesniu: 1) droit de transmission — mokesnis nuo vietinių ir užsienio bendrovių, bendruomenių, departamentų viešųjų įstaigų akcijų ir obligacijų perdavimo ir nuo perdavimą įkaitų lakštų — credit foncier — išskyrus valstybinius popierius. Nuo vardinių popierių imami 2% jų tikrosios kainos, nuo nevardinių — po 05% metams vidutinės pereitų metų kurso kainos, abonometo pavidale; 2) biržos mokesnis siaura to žodžio prasme imamas perkant ir parduodant visokios rūšies brangenybes tiek biržoje, tiek ir visur kitur; šio mokesnio imama po 30 sant. už 100 fr. nuo pirkėjo ir pardavėjo. Rentos santoriams mokesnis žymiai sumažintas (iki 1¼ sant.). Parduodant prekes ima po 1 arba 2 santimu nuo 5 hektolitrų arba kvintalų, žiūrint tų prekių kainos.

Italijoj biržos mokesnis labai panašus į Prancūzijos tokį pat mokesnį.

Anglijoj tos sąskaitos, kuriose surašomi santoriai, apdėtos laipsniais nuo 6 pens., jei santorio kaina 5—100 sv. st., iki 20 šil. — virš 20.000 sv. st. Už kitokius vertybių perleidimo santorius imama po 5 šil. už kiekvieną 100 sv. st.

Panašūs mokesniai imami *Austrijoj, Niderlanduose,* atskiruose *Šveicarijos kantonuose, Japonijoj* ir t.t.

3. Emisijos mokesnis.

Trečioji kilnojamųjų turtų apdėjimo forma — emisijos mokesnis. Šis mokesnis nustatyto procento pavidale imamas už visokios rūšies biržoj leidžiamus ir iš užsienio įvežamus vertingus popierius; nuo jo atleidžiami tik pačios valstybės išleistieji popieriai. Mokesnis skiriasi sulig tų popierių rūšimi. Moka mokesnį emitentas, bet paskui jį perkelia pirkėjui. Mokesnį nuo užsienio popierių paprastai sumoka jų įgijėjas. Vietos vertingieji popieriai apdėti, palyginti, mažiau kaip užsieniai.

Kai kuriose šalyse vietoj emisijos mokesnio įvestas mokesnis nuo bendrovių steigimo sutarčių. Juo apdedami ne tų bendrovių leidžiami vertingieji popieriai, bet pati jų steigimo sutartis, pagrindinio kapitalo padidinimas, dalyvių teisių suteikimas ir bendrovėn turto įnešimas. Mokesnio nustatymo mastas — pagrindinis kapitalas, jo padidėjimo suma arba bendrovėn įneštų turtų ir teisių vertė. Kartais apdeda dividento ir procentų gavimo talono pakeitimą.

Prancūzijoj emisijos mokesnis veikia jau nuo 1850 m., ir 1920 m. birželio mėn. 25 d. įstatymu imama 1% nuo nominalinės vietos vertingųjų popierių kainos, bet jis imamas dažniausia abonomento pavidale po

6,1% metams. Nuo užsienio valstybinių popierių ir bendrovių bei korporacijų pasižadėjimų imami 2%.

Anglijoj nuo užsienio ir kolonijų obligacijų imami 5 šil. už 100 sv. st. (¼%), nuo vietinių korporacijų ir bendrovių akcijų — 2.5 šil. už 100 sv. st. (⅛%). Steigiant akcines bendroves imami 5 šil. žyminio mokesnio nuo 100 sv. st. akcinio kapitalo.

Italijoj emisijos mokesnio imama 1,80 lyrų nuo kiekvieno išleistojo kapitalo 1000 lyrų (apie ½%) sulig vidutine jo kurso pereitų metų kaina. Karo metu šis mokesnis buvo žymiai pakeltas.

Vokietijoj 1922 m. įvestas mokesnis nuo bendrovių steigimo ir jų kapitalų didinimo. Visų pirma juo apdedamos taip vadinamos kapitalistinės bendrovės, kurių skaičiun priskiriamos akcinės, komanditinės, paremtos akcijomis, bendrovės, aprėžtos atsakomybės, kolonijų bendrovės, Imperijos bankas ir visi kiti juridiniai asmenys, išskyrus koperatyvų draugijas. Apdėjimo objektas — tai dalyvavimo teisė tose bendrovėse akcijomis, pajais ir kitokiais įnašais; kai kuriais atvejais taip pat imamas mokesnis nuo teikiamos vietos bendrovėms paskolos arba reikalavimo teisės. Mokesnį moka pati bendrovė, bet kartu su ja ir asmenys, įgijusieji dalyvavimo teisių.

Nuo šio mokesnio atleidžiama daug tokių bendrovių, kurių pelnas eina tik valstybės ar bendruomenių naudai, taip pat kurios, valstybei ar bendruomenei dalyvaujant, tarnauja vien tvarkos ir gerovės reikalams; paskui, visos tos bendrovės, kurios siekia visuomenės naudos ir neturtingųjų gyventojų buities pagerinimo, taip pat visuomeninės taupomosios kasos, jei jų pelnas nedidesnis kaip 5% ir jas likviduojant dalyviai negauna daugiau kaip buvo įnešę.

Mokesnio imama 7,5% (dabar 5%) apdėjimo objekto kainos, bet jei bendrovės įstatais einant akcijų pelnas neprivalo būti didesnis už 7%, ir jei likviduojant bendrovę gaunama ne daugiau kaip 20% kainos, tai mokesnis mažinamas iki 5% (dabar 2,5%). Toliau, nuo įnašų Imperijos bankan, į kolonijų bendroves ir dar kai kuriais atvejais imami 3% (dabar 2%).

Kitokios, be minėtų, pramonės bendrovės (pav. pilnosios bendrovės) apdedamos nuo įsisteigimo arba kapitalo padidinimo akto surašymo momento po 5‰ nuo akto vertės.

Visi kiti juridiniai asmenys ir sąjungos už įsteigimą moka 5 aukso m., koperatyvai, kurių veikimas aprėžtas narių skaičiumi, — 3 mk., o tie, kurie tarnauja vien visuomeniniams tikslams — visiškai nuo mokesnio atleidžiami. Pagaliau, pastaruoju laiku šios rūšies mokesnio visai neimama.

1922 m. nuo bendrovių mokesnio laukta 1067 mil. m. įplaukų.

Greta šio mokesnio, dar imamas kitas — nuo leidimo vietos procentinių ir užsienio paskolų ir rentų obligacijų, jei jos leidžiamos su sąlyga apmokėti jų patiekėjui ir gali būt perduodamos indosamento pagalba, taip pat nuo užsienio bendrovių akcijų ir pajų leidimo. Valstybės, bendruomenių ir bendruomeninių kredito įstaigų obligacijos nuo mokesnio atleidžiamos. Mokesnis imamas nuo obligacijos nominalinės vertės nuo 0,50 iki 7,50 mar. (dabar 5 mk.) už 100 mk., žiūrint tų obligacijų rūšies. Mokėtojas — skolos ėmėjas, bet be jo dar atsako visi tie asmenys, kurie tuo santoriu įgyja kokių teisių ir pareigų, o taip pat kiekvienas tolesnis įgijėjas. 1922 m. iš šio mokesnio įplaukų tikėjosi gauti 117,25 mil. m.

4. Vekselių mokesnis.

Be obligacijų ir kitokių vertingųjų popierių leidimo apdėjimo, iš kredito apyvartos atsirandančių mokesnių priskiriamas ir vekselinis mokesnis.

Šiuo mokesniu apdedami vekseliai ir kitokios indosuojamos prievolės. Įstatymai šiam mokesniui labai įvairūs: kai kuriose šalyse neterminiai ir trumpam terminui vekseliai ir užsienyj apmokami arba tik užsienin indosuoti siunčiami vekseliai nuo šio mokesnio paliuosuojami.

Seniau buvo atleidžiami mažų sumų vekseliai, bet dabar tai beveik visur panaikinta, nes ir stambias sumas galima suskaidyti smulkiomis ir tuo būdu išvengti mokesnio mokėjimo. Mokesnis imamas vekselio išdavimo momentu, o jei jis išduotas užsienyj, tai nuo momento panaudojimo šalyje. Mokėjimas vyksta rašant vekselius specialiniuose vekselių blankuose arba lipinant žyminius ženklus ir tik labai retai gyvais pinigais. Mokesnio dydis esti arba visuomet vienodas arba derinamas su vekselyj žymima suma.

Daugumoj šalių apdedami ir visoki arba tik tam tikri čekiai.

Vokietijoj 1923 m. rugpiūčio 10 d. įstatymu vekseliniu mokesniu apdedami vekseliai ir kitos indosuojamos prievolės bei perlaidos, o taip pat ir tos, kurios surašomos padavėjo vardu arba apmokamos kiekvienam jų padavėjui.

Mokesnis imamas surašant pasižadėjimą vekselio blanke arba lipinant žyminius ženklus. Mokesnio mokėtojas — visų pirma vekselio davėjas; o paskui solidariai visi tie, kurie dalyvauja vekselio apyvartoj. 1923 m. gruodžio mėn. gale, perėjus į aukso valiutą, mokesnio imama 0,20 auks. m. nuo 100 auks. m. Jei vekselio terminas ilgesnis kaip 3 mėn., tai mokesnis didinamas iki 0,40 auks. m. nuo 100; jei terminas ilgesnis už vienus metus — tai 0,60 a. m. nuo 100 auks. m. Už kiekvienus sekančius 6 mėn. imama po 0,20 auks. m. nuo 100. Už nevardinius vekselius, jei jie buvo apyvartoj ilgiau kaip 3 mėn., tas mokesnis imama tik nuo laiko po trijų mėnesių: už pirmuosius 9 mėn. ir paskui už kiekvienus sekančius 6 mėn. tiek pat, kaip pagrindinio mokesnio. Vekselinio mokesnio įstatymo nusikaltimai baudžiami mokesnio 50 kartų padauginta suma.

Prancūzijoj mokesnis imamas už visus vekselius, kurie išduoti ir apmokami ten pat, taip pat ir už tuos vekselius, kurie išduoti Prancūzijoj kitoms šalims, ir atvirkščiai. Vekseliai, kurie Prancūzijoj tik indosuojami, apmokami tik puse to mokesnio. Taip pat apdedami ir čekiai.

Anglijoj mokesnis imamas už visus vekselius, nors jie būtų Anglijoj tik indosuojami. Vekseliai, kurie apmokami pareikalavus, apdėti šiek tiek mažiau. Už čekius imama 1 peni rinkliava. Mokesnis imamas rašant atatinkamuose blankuose ir lipinant ženklus.

5. Draudimo ir transporto mokesnis.

Lieka paminėti tik draudimo ir transporto mokesnius.

Draudimo mokesniai nėra tikslingi iš esmės, nes geistina kuo didžiausio draudimo paskatinimo.

Vokietijoj šis mokesnis cina Imperijos naudai: Naujuoju 1922 m. įstatymu jis imamas nuo visų Vokietijoj esamų daiktų draudimo, taip pat jei draudimo atlyginimo sumokėjimo momentu apsidraudusis turi Vokietijoj nuolatinę gyvenimo vietą. Mokesnio dydis pareina nuo draudžiamosios sumos, arba draudimo premijos, arba, pagaliau, nu

draudimo būdu. Jei draudžiama nuo ledų ir statybos nuostolių, tai metams imama 20 pf. nuo 1000 mk. draudimo sumos; o už visą kitokį draudimą — nuo 2% iki 10% draudimo premijos. Nuo ugnies draudimų imam 4% nuo draudžiamosios premijos, o nuo gyvybės draudžiamo — 2%.

Nuo mokesnio atleidžiamas tarp kita ko gyvybės draudimas, jei apdraustasis kapitalas nedidesnis kaip 500 auks. m. arba apdraustoji renta — 60 mk. metams; taip pat atleidžiami kai kurie sociališkai politinio pobūdžio draudimai; gyvulių draudimas, jei draudžiamoji suma nedidesnė kaip tam tyčia nustatyta suma ir t. t. Mokesnio mokėjimo pareiga atsiranda nuo premijos išmokėjimo momento. Mokesnį moka apsidraudėjas, bet mokesnį gali sumokėti jo sąskaiton ir apdraudėjas. 1922 m. iš šio mokesnio tikėjosi 380 mil. m. įplaukų.

Prancūzijoj draudimo santoriai apmokami metiniu mokesniu.

Už draudimą nuo ugnies ima po 0,14 fr. už 1000 fr. draudimo sumos (0,10 fr. už savitarpio draudimą); už žemės ūkio draudimą (nuo ledų, gyvulių kritimo) — 0,12 fr.; ir t. t.

Austrijoj draudimo bendrovės už visus gaunamus draudimo įmokėjimus privalo mokėti kasmet po 0,5% perdraudžiant, po 1% draudžiant gyvulius ir nuo ledų ir 2% visuose kituose draudimo atsitikimuose. Be to, nuo išmokėtų draudimo sumų kasmet imama nuo 0,5 iki 1%. Šis pastarasis mokesnis, perdraudžiant, neimamas. Nuo mokesnio atleidžiamos: draudimo įstaigos savitarpio pagrindais ir draudimo draugijos, kurios draudžia nuo ligų, laidotuvių išlaidų (iki 400 kr.), invalidų, senatvės ir kitoki draudimai.

Transporto mokesnis imamas nuo keleivių ir krovinių vežimo.

Anglijoj imamas 1 penso mokesnis nuo keleivių bilietų, jei jų kaina nuo 9 pensų iki 1 šilingo; jei ta kaina didesnė, tai po 1 pensą nuo kiekvieno šilingo, o kai keliaujama užsienin, tai imami 2,3 ir 4 šil., žiūrint vagonų klasių. Tada jau bilieto kainos nežiūrima.

Austrijoj imami 20% mokesnio nuo keleivių ir krovinių, jei važiuojama pagrindinėmis gelžkelių linijomis, 10% — vietos reikšmės linijomis ir 5% — šalutinėmis linijomis.

Prancūzijoj imami 25% nuo keleivių bilietų ir krovinių greituosiuose traukiniuose ir 50% nuo vietos brangiuose (prabangos) vagonuose (place de luxe). Abonementiniai darbininkų bilietai nuo mokesnio atleidžiami.

Prekių pervežimas apdedamas 10% pervežimo mokesnio sumos, o maisto produktų — 5%.

Vokietijoj 1917 m. įstatymu mokesniu apdedamas keleivių ir krovinių pervežimas gelžkeliais ir keliais, jei pastaraisiais vežiojama motorų jėgų tam tikromis kryptimis ir tvarkaraščiais, taip pat ir vandens keliais. Mokesnio dydis atatinka pervežimo vertę, būtent: nuo 10% iki 16%, žiūrint klasių, ir dar 12%—15% priedas už papildomus bilietus. Už bagažo pervežimą imama 12%, gatvių susisiekime — 6%. Prekių pervežimas apdėtas 7%. Nuo šio mokesnio atleidžiami darbininkai, moksleiviai, nariai ir t. t. Mokesnį moka tas, kuris moka pervežimo ar pravažiavimo mokesnį, bet gali sumokėti ir gelžkelis, tik, žinoma, jų sąskaiton.

Rusijoj mokesnio dydis už keleivių bilietus, krovinius ir prekes, vežant greitąja skuba, buvo 15% ir duodavo (1910 m.) apie 23 mil. rub. pajamų. 1914 m. karo pradžioj tas mokesnis laikinai buvo pakeltas iki 25%. Judėjimas arklių gelžkeliais ir miestų keliais, taip pat asmenys, kurie keliauja karių arba palengvintu tarifu, nuo šio mokesnio atleidžiami.

Kai del *prekių judėjimo*, tai, be to, dar imamas ypatingas mokesnis nuo fraçhto dokumentų sulig svoriu arba vienetų skaičiumi.

Vokietijoj, pav., gelžkeliuose, vežant ekspresais, imama 10 fp. už vienetą, greitaisiais traukiniais — 20 pf. ir po 1 markę, jei kraunami pilni vagonai ir pervežimo mokesnis nedidesnis kaip 25 m., o kitais atsitikimais — 2 mark. (greituosiuose traukiniuose, kraunant vagonais, 1,5 ir 3 markės). Vežant jūromis, už konosamentus imama 10 pf. ir 1 markės mokesnis už vienetą, atsižvelgiant į tai, ar pervežama tik tarp savų ar ir tarp svetimų uostų. 1922 m. iš šio mokesnio tikėjosi gauti 1700 mil. m. pajamų.

Prancūzijoj imama 70 sant. žyminio mokesnio nuo frachto kvitų, pervežant krovinius prekinių traukinių vagonuose, ir 35 sant. — greituosiuose traukiniuose. Toks pat mokesnis imamas ir už pervežimą jūromis.

Anglijoj už konosamentus ir važtaraščius imami 6 pensai.

Austrijoj prieš karą už kiekvieną frachto dokumentą ėmė nuo 2 iki 10 heler. nuo lakšto — žiūrint kelionės ilgumo, bet karo metu ir šį mokesnį padidino.

Toki pat mokesniai imami *Vengrijoj, Italijoj ir Japonijoj.*

Rusijoj 1914 m. gale buvo įvestas laikinas mokesnis už krovinių pervežimą keleivių ir didelės bei mažos skubos traukiniais po po 15 kap. nuo pūdo; už keleivių ir greituosiuose traukiniuose pervežamą pieną ir grietinę — 5 kap. nuo pūdo; už kruopas ir miltus 4 kap., už kitus maisto krovinius 3 kap. nuo pūdo ir t. t. iki 1 kap. nuo rūdos ir plytų pūdo; gyvuliams nustatyti atskiri mokesniai (nuo 30 k. iki 2 rub.) ir t.t. Kadangi ne visuomet buvo žiūrima kelionės tolio, tai kai kuriems kroviniams šis mokesnis buvo labai nelygus; jo pajamos buvo labai didelės: 1916 m. buvo apskaičiuota 240 mil. rub.

C. Rinkliavos.

Mūsų suskirstymu, rinkliavos sudaro paskutinę mokesnių kategoriją. Paprastąja mokslo klasifikacija, jie skiriami ypatingai viešosios teisės pajamų šaltinių kategorijai, kuri skiriasi ir nuo privatinės teisės šaltinių ir nuo mokesnių. Todel visų pirma susipažinsime su paprastąja teorija, o paskui pažiūrėsime, kiek ji teisinga.

Rinkliavomis vadina mokesnius, kuriuos ima kaip specialinį atlyginimą už valdžios organų patarnavimą atskiriems asmenims, o jų dydį ir ėmimo plotmę, atsižvelgiant tų patarnavimų, nustato pati viena valstybės valdžia. Nuo mokesnių jos skiriasi tuo, kad imamos kaip specialus atlyginimas už tam tikrus valdžios organų veiksmus; nuo privatinės teisės pajamų tuo, kad jos yra tų organų viešosios teisės veikimo atlyginimas, tuo tarpu kai privatinės teisės pajamos iš domėnų, miškų, valdžios įmonių gaunamos už tuos privatinės teisės pobūdžio patarnavimus ir tiekimus, kuriuos teikia ižas, kaip ir kiekvienas privatinis ūkis. Tiesa, kartais iždo veikimas yra monopolizuotas, pav., gelžkelių įmonės eksploatuojant, bet toks veikimas atsiranda iš pačių įmonių monopolinio pobūdžio; jei jas valdytų privatiniai asmenys, jos visvien paliktų tokios pat, ir čia valstybės veikimas lygus kiekvieno privatinio verslamonininko veikimui.

Teismo ir valdymo srityje, atvirkščiai, valstybės valdžia veikia kitokiais principais: valstybės valdžios organai sukurti vykinti valstybinius uždavinius visos valstybės interesų atžvilgiu. Todel nustatant rinkliavų dydį už tų organų patarnavimus, negalima vaduotis ūkiniais sumetimais ir stengtis gauti daugiau, kaip reikalinga jiems laikyti.

Su visa, kas pasakyta, reikia sutikti. Kai del rinkliavų skyrimo nuo mokesnių, tai sakoma, kad jos imamos tik tada, kai atskirų asmenų reikalai verčia kreiptis į viešąsias įstaigas ar valdininkus. Tai atsitinka tuomet, kai vieno asmens reikalai susiduria su kito, arba ir visuomeniniais reikalais; arba kai privatiniai asmenys savo naudai reikalauja iš valstybės ypatingų pirmenybių arba įstatymo išimčių. Prie pirmųjų priklauso teismo mokesniai, mokesniai už svorių ir matų patikrinimą ir pn. Prie antrųjų — tie, kurie imami už patentų, privilegijų ir koncesijų suteikimą. Šiuo atveju tos įstaigos iš dalies laikomos valstybės lėšomis, iš dalies tų, kurie reikalingi jų patarnavimų; be to, jų patarnavimai taptų visiškai privatiniu reikalu, ir bendra mokesnių mokėtojų masė būtų per daug apsunkinta del reikalų tų asmenų, kurie naudojasi valdžios organų specialiniais patarnavimais.

Čia ir yra vadovaująs rinkliavų dydžio nustatymo principas: nustatant reikia remtis, viena, patarnavimo išlaidų dydžiu, antra — reikia atsižvelgti į patarnavimo vertę tam, kuris juo pasinaudoja. Juo tas patarnavimas daugiau visuomeninis reikalas, tuo rinkliava gali būti mažesnė; o juo labiau pasireiškia privatinis asmens reikalas, tuo ji gali būti didesnė: bet nėra reikalo žiūrėti tų asmenų mokėjimo galios, nors vargas ir neturtingumas yra nuo rinkliavos atleidimo pagrindas.

Tuo būdu rinkliavų svarbiausias principas — tai specialinis patarnavimų atlyginimas; tuo jie ir skiriasi nuo kitų mokesnių. Čia valdžia ir mokėtojas kas kartas atsiteisia. Mokesniams gi taikomas visuotino atlyginimo principas, t. y. kad valstybės uždavinių vykinimo išlaidos paskirstomos visiems, nežiūrint tos naudos, kurią gauna kiekvienas mokesnių mokėtojas atskirai.

Nesunku pastebėti, kad toks galvojimas tolsta nuo tikrenybės. Rinkliavų ėmimo priežastis, be abejo, yra valdžios organų patarnavimai, kuriuos teikia privatinių asmenų reikalui. Čia ir yra skirtinoji rinkliavų žymė, išskirianti jas iš kitų mokesnių kategorijų. Bet visa kuo kita rinkliavos turi visiškai mokesnių pobūdį. Praktikos gyvenime visai neįmanoma, kad specialinis atlyginimas—rinkliavos galėtų atatikti išlaidų dydžiui arba patarnavimo vertei. Jokio masto tam tikslui nėra. Sakoma: juo didesnis visuomeninis reikalas, tuo žemesnė turi būti rinkliava, ir juo didesnis privatinis reikalas, kurį atlieka valdžios organai, tuo didesnė rinkliava. Bet kuo būdu kiek-

vieną kart tuos reikalus atskirti? Prašymai, paprastai, apdedami žymine rinkliava vieodai, nors ir įvairiausioms įstaigoms duodami. Antra, kaip atskirti teismo darbe, kur baigias tarnavimas valstybės reikalams ir kur prasideda tas tarnavimas privatiniams asmenims, ir kuo būdu visa tai išreikšti žyminiais ženklais ar teismo mokesniais? Jei net šiuos smulkesnius ir gilesnius skirtumus užmiršti ir pasitenkinti tik tuo, kad rinkliavos privalo padengti privatiniams asmenims teikiamų patarnavimų išlaidas, tai ir čia pasirodo, kad praktikoj tai visiškai neįvykinama: tuomet reikėtų kiekvienos įstaigos laikymo išlaidas dalinti į per metus atliktųjų darbų skaičių, bet ir to būtų dar maža, — reikėtų skirstyt tuos darbus sulig jų svarbumu ir tam reikalui nustatinėti ypatingus koeficientus. Tuomet kiekviena įstaiga imtų skirtinas rinkliavas; o tai visiškai neleistinas dalykas. Be to, tos rinkliavos būtų tiek didelės, kad privatiniai asmenys neįstengtų jų sumokėti. Sakoma, kad tų įstaigų laikymo dalį galima priskirti bendriesiems mokesniams. Bet kurią dalį? Ar ir čia vaduotis visuomeninių ir privatinių reikalų skirtumu? Bet jei toks skirstymas neįmanomas atskiruose darbuose, tai jau visame įstaigų veikime — visiškai negalimas. Kuri teismo išlaidų dalis atsiranda iš privatinių ir kuri — iš visuomeninių reikalų? O jei rinkliavų dydžio nustatymą remti valdžios patarnavimo verte privatiniams asmenims, tai gausime gryniausią savivalę: toks įkainojimas — grynai individualus reikalas, ir čia nėra jokio vienodo masto.

Galvojant praktiškai, visa, kas pasakyta, verčia daryti vieną išvadą: rinkliavos, kaip ir visi kiti mokesniai, nustatomos pačios vienos valstybės valdžios liepimu ir ta pat tvarka jos didinamos arba mažinamos. Visiškai nieks negalvoja apie jų derinimą su patarnavimų verte, bet vaduojasi tik dviem sumetimais: lėšų reikalingumo klausimu valstybei ir galimumu gauti jų iš mokėtojų, t. y. žiūrima pastarųjų mokamosios galios. Štai kodel neturtingųjų prašymai nuo mokesnio atleidžiami. Tiesa, sulig prašymų rūšimi, daroma ir kitokių išimčių, pav., prašymai mokslo reikalais visuomet nuo mokesnio atleidžiami. Bet tokios pat išimtys yra ir kituose mokesniuose, ir tai nėra skirtinga rinkliavų žymė.

Del šių visų priežasčių mes galime drąsiai tvirtinti, kad rinkliavos sudaro tik atskirą mokesnių rūšį; jos imamos tuomet, kai valstybės įstaigos teikia kokių patarnavimų privatinių asmenų reikalais, tik ne specialaus atlyginimo pradais, o bendrais finansų politikos sumetimais.

Rinkliavos esti dviejų rūšių.

1. **Rinkliavos, kurios įplaukia iždan, ir rinkliavos,** kurias ima savo naudai tie valdininkai, kurie teikia kokių patarnavimų privatinių asmenų reikalais.

Pastarieji turi tą privalumą, kad iždui nereikia jų nei apskaičiuoti, nei imti, ir valdininkams nereikia mokėti arba bent sumažėja jų laikymo išlaidos. Toksai sumetimas gal šį tą reiškė senesniaisiais laikais, kai finansų valdymas buvo visiškai nesutvarkytas. Bet tiesiog tarnautojų naudai imamos rinkliavos turi tiek trūkumų, kad bevcik visur jas galutinai panaikino. Ir iš tikrųjų, jas imant, atsiranda per plati dirva savivalei ir prievartos reikalavimams: valdininkai vietoj tarnybinės pareigos jausmo daugiau susirūpina didesnės sumos gavimu: tai iššaukia atlyginimo nelygumą ir iš viso kliudo tarnybai. Dabar šios rūšies rinkliavas ima tik nedaugelyj atvejų pusiau valstybiniai valdininkai: notarai, teismo antstoliai, advokatai.

2. Nuolatinio ir kitėjančio dydžio rinkliavos. Pirmosios imamos vienodai už visus vienokios rūšies aktus, antrųjų dydis kitėja, apmokant įvairiose sąlygose vienodus veiksmus. Dažnai pastariesiems nustatoma žemiausia ir aukščiausia riba, ir jų dydį tose ribose nustato juos apskaičiuoją organai. Dažnai nuolatinės rinkliavos apskaičiuojamos laipsniais, atsižvelgiant kai kurių pažymių, pav., apdedamojo akto termino ilgumo, popierio, kuriame aktas surašomas, dydžio, akto sumos. Rinkliavos apskaičiuojamos aktų suma, būva klasinės arba procentinės.

3. **Rinkliavos, imamos už kiekvieną aktą ar popierį atskirai, ir rinkliavos, imamos už visą bylą;** pastarosios paprastesnės ir patogesnės ir mokėtojams ir žinyboms.

4. **Bendrosios ir specialinės rinkliavos.** Pirmosios imamos tuomet, kai reikalaujama kokios įstaigos ar valdininko patarnavimų — už prašymus, skelbimus, liūdymus, diplomus ir kt. Antrosios pakeičia bendrąsias rinkliavas arba imamos kartu su jomis už kokius ypatingus valdžios organų patarnavimus. Bendrosioms rinkliavoms prikiša tai, kad jų negalima suderinti su kiekvieno atsitikimo aplinkybėmis ir todel jos lengvai virsta mokesniais. Mūsų manymu — tai nedidelė nelaimė: specialinės rinkliavos duoda daugiau galimumo savivalei pasireikšti.

Įvairiose šalyse imama labai įvairių rinkliavų ir įvairiais pagrindais. Prancūzijoj. ir Austrijoj ypatingai išsivysčiusi rinkliavų sistema. Prancūzijoj plačiai vartojama atskirų rinkliavų sistema. Greta daugelio bendrojo pobūdžio rinkliavų, kurias apskaičiuoja sulig rašomojo akto popierio dydžiu, dar yra daug specialinių rinkliavų. Austrijoj — atskirų rinkliavų labai daug, ir jos apima visus civilinės apyvartos momentus. Kitaip, ne Prancūzijoj, jas derina su apdedamųjų dokumentų turiniu. Prie rinkliavų priskiria dar visą eilę palaikų, dovanojimų, valdymo perleidimo ir pn. mokesnių.

Anglijoj, tiesa, rinkliavų kiek mažiau, bet už tat nėra jokio skirto tarp rinkliavų ir apyvartos mokesnių. Vokietijoj rinkliavų sritis gan griežtai atskirta, ir išleista apie Imperijos rin-

kliavas ypatingų įstatymų eilė; pav., konsulų, svarstyklių ir matų, civilinių aktų, patentų, teismo ir kt. rinkliavų įstatymai. Atskirose Vokietijos valstybėse rinkliavos ir apyvartos mokesniai menkai teskiriami.

Krašto rinkliavų sistema daug kuo priklauso administracijos ir teismo organų sutvarkymo. Jų dauguma skiriama į dvi grupes: tai rinkliavos surištos su teismo veikimu ir vidaus valdymu.

Teismo rinkliavos plačiąja žodžio prasme priskiriamos bylų sprendimo sričiai. Pirmosios imamos už specialinį teismo darbą, sprendžiant teismo bylas.

Civiliniam procese tų rinkliavų ėmimas paprastai pateisinamas tuo, kad teismo veikimas kyla iš privatinių asmenų ginčo del teisių ir reikalų, ir todel visiškai teisinga bylos sprendimo išlaidas padengti jų pajamomis. Be to, rinkliavos mokėjimas sulaiko žmones nuo bylinėjimosi.

Pastaroji mintis turi tam tikros realinės reikšmės; bet svarbu, kad rinkliavos nebūtų tiek aukštos, kad trukdytų kreipimąsi teisman. O pasakymas, kad teismo bylų išlaidas privalo padengti bylininkai, visiškai neįvykinamas. Todel dažniausia rinkliavos dydis derinamas su ieškinio kaina, nors dažniausia išlaidos su tuo pažymiu visiškai nesuderinamos. Tas pažymys greičiau rodo bylininkų turtingumą. Vokietijos įstatymais, pav., pirmosios instancijos teismuose teismo mokesnio imama už ieškinio sumą iki 20 m. — 3 mark., nuo 20 iki 60 m. — 5 m., nuo 60 iki 120 m. — 10 m. ir t.t. ligi 220 mk. už ieškinio sumą nuo 8200 iki 10.000 ir po 20 m. už kiekvienus sekančius 20.000 m. Apeliacijos instancijoj mokesnis padidintas 50%. Prie šių rinkliavų dar prijungiamos rinkliavos už vykdomuosius raštus, už perrašymą ir teismo antstolio patarnavimus. Konkurso bylų sprendime rinkliavos dydis pareina nuo konkurso masės kainos arba skolų sumos. Pramonės teismuose rinkliavos taip pat surištos su ginčijamo daikto kaina.

Mokesnį moka bylą pralošusi šalis: ji apsiriko savo teisėje, bylinėjosi be reikalo ir todel privalo padengti išlaidas.

Baudžiamosiose bylose rinkliavos, paprastai, derinamos su bausmės dydžiu, nors tai visiškai neatatinka bet kokių išlaidų atlyginimo sąvokai. Vokietijoj, pav., nubaudus 1 —20 mk. piniginе bauda arba 1 — 10 dienų arešto imama 10 markių. Nubaudus daugiau kaip 3000 m. arba 9—10 metų kalėjimo — 1000 mk. Šias rinkliavas pateisina tuo, kad visuomenei neteisingai tenka įstatymų laužytojų padarytosios išlaidos. Ir šiuo samprotavimu rinkliavas laiko išlaidų padengimo priemone. Iš tikrųjų gi čia nėra jokio atlyginimo, bet tik paprastas bausmės padidinimas, kurį sunku kuo nors pateisinti.

Ne ginčo bylų sprendime teismo ir kiti valdžios organai atlieka tam tikrus veiksmus atskiriems asmenims prašant ir to-

del imamos rinkliavos. Čia priskiriami visi atsitikimai, kurie reikalingi oficialinių organų pranešimų, pagalbos, tvirtinimo ir paliūdymo arba tų organų parėdymai, kuriais remiamos, laiduojamos, keičiamos, perduodamos arba naikinamos kokios nors teisės. Juo formališkesni įstatymai, tuo daugiau priežasčių toms rinkliavoms imti. Tokios rinkliavos imamos įrašant teises į atatinkamus rejestrus ir knygas, tvirtinant patentus, modelius ir pavyzdžius, autorių teises ir t.t. Jos surištos su įsūnijimo, fideikomisų ir pn. sutartimis bei aktais.

Kai kuriuose santoriuose, del jų svarbos ir reikšmės arba apsaugojimo nuo ginčų, reikalinga, kad dalyvautų teismo įstaigos, ir už tai imamos rinkliavos. Kai del valdymo rinkliavų, tai iš viso jų reikšmė daug menkesnė, kaip teismo rinkliavų. Bet yra ištisa eilė administracijos organų veiksmų, kur visuomeniškumo reikalai daug svarbesni kaip privatinių asmenų bylos teismuose, ir todel čia rinkliavų ėmimas ypatingai pateisinamas.

Prie jų priskiriamos:

1. Bendrai administracijos rinkliavos, imamos visose valdymo srityse, ypatingai skiriant arba aukštinant valstybinėj ir visuomeninėj tarnyboj, įskaitant prisiekusiųjų advokatų tarpan, pakeliant algas ir pn. Čia pat reikia priskirti rinkliavas pavardžių pakeitimo, pilietybės priėmimo, asmens liūdymų, pasų, kilmės liūdymų išdavimo ir pn. bylose; teisių pasisavinimo, koncesijų išdavimo ir pn. bylose.

Jei koncesijų rinkliavas ima kasmet, tai jos įgauna tiesioginių mokesnių pobūdžio.

2. Ypatingos rinkliavos atskirose valdymo srityse. Jos labai įvairios. Čia priskiriamos rinkliavos už mokslą mokyklose, įstojamieji įnašai, rinkliavos už bandymus, viešųjų, dailės ir mokslo kolekcijų, muzejų ir bibliotekų lankymo rinkliavos. Paskui, sanitarijos reikalų rinkliavos, imamos, pav., už rauplių skiepijimą, dezinfekciją, lavonų apžiūrėjimą, už naudojimąsi sanitarijos įstaigomis ir įtaisymais.

Ekonominio pobūdžio reikaluose rinkliavų ėmimo sritis dar platesnė. Jos mokamos tuomet, kai tam tikrų daiktų naudojimas reikalingas atatinkamos valdžios patvirtinimo. Pav., rinkliavos už matų ir svarstyklių tikrumo liūdymus, tikrinimo rinkliavos už brangiųjų metalų ir jų dirbinių tūrio paliūdymą; už garo katilų apžiūrėjimą, už kalnų verslų, miškų, vaistinių, privatinių ligoninių, maisto produktų kokybės priežiūrą, už medžioklės ir ginklų liūdymų išdavimą ir pn. Čia pat priskiriamos vad. statistikos rinkliavos užsienio prekybos srityje; rinkliavos už pasų, darbininkų knygelių išdavimą ir pn.

Vienok dauguma šių rinkliavų imamos už valdžios veiksmus visuomenės, o ne privatinių asmenų reikalais. Mokslinin-

kai, kurie rinkliavas skiria iš mokesnių tarpo. Čia turi pripažinti, kad tokios rinkliavos labai artimos mokesniams ir lengvai jais virsta. Tokio nenuoseklumo nebus, jei rinkliavas iš viso laikyti tik viena mokesnių rūšimi.

Susisiekimas su užsieniais, taip pat karo ir finansų valdymas duoda pagrindo imti įvairių rinkliavų. Visų pirma tai konsulatų rinkliavos.

3. Galų gale reikia priminti **rinkliavas, kurios imamos suteikiant ypatingų teisių arba atleidžiant nuo bendrųjų pareigų.** Čia priskiriamos rinkliavos už suteikimą ypatingų teisių išradėjams, už suteikimą patentų, juridinių asmenų teisių, teisių laikyti vaistines, verstis kalnų pramone, už luomų teisių suteikimą, ordenų ir titulų dovanojimą, akademinių laipsnių ir privilegijų suteikimą ir pn. Vokietijoj, pav., imamos rinkliavos už autoriaus teisių suteikimą įregistravimo metu. Už išimtiną pavyzdžių teisę imama 60 m. už pareiškimą, 300 m. už pratęsimą; už prekybinių ženklų teisę — 200 m. ir t.t. Suteikiant pavyzdžių, modelių ir prekybos ženklų teises rejestran įrašymo rinkliavos jungiamos su rinkliavomis nuo teisės. Už patentus nuo pareiškimo imama 100 m., o už patento teisę — dar atskirai 100 m. rinkliava už pirmuosius metus, o vėliau ši rinkliava kasmet keliama, taip kad 15-tiems metams imama jau 1400 m.

Prie rinkliavų už teikimą išimčių iš bendrųjų taisyklių priskiriama: rinkliavos už išimtis vedybų bylose, už suteikimą teisių mažamečiams, už nuėmimą draudimo tam tikroms įstaigoms įsigyti nekilnojamąjį turtą, už karo tarnybos laiko sutrumpinimą ir t.t.

Šios rinkliavos taip pat gan dažnai derinamos su tų teisių ir išimčių verte, už kurias jos imamos; vadinasi, ir čia negali būti kalbos apie valstybės organų kaž-kokių patarnavimų atlyginimą.

Baigiant apyvartos mokesnių ir rinkliavų apžvalgą, dar reikia pakalbėti apie bendruosius vienų ir kitų ėmimo būdus. Techniškai ėmimo atžvilgiu šie du apdėjimo būdai turi daug bendra ir todel apyvartos mokesnius dažnai vadina rinkliavomis: juk labai dažnai turto teisių perdavimo aktai reikalingi valdžios organų dalyvavimo, ir imamuosius čia mokesnius nesunku palaikyti rinkliavomis. Rusų įstatymdavystė, pav., nekilnojamųjų turtų teisių perleidimo ir palaikų mokesnius vadino patvirtinimo ir palaikų rinkliavomis, ir tas vadinimas, žinoma, reikalo esmės nepakeičia. Bet dažnai reikalo esmė verčia naudoti vienodus ėmimo būdus.

Apyvartos mokesniai ir rinkliavos imami trimis būdais:

1) tiesioginiu betarpišku sumokėjimu,
2) žyminių ženklų pavidale, ir
3) registruojant visus daromus aktus.

Tiesioginiai sumokama arba iždinėn į tam tikras kasas arba ton įstaigon, kur byla, už kurią imamas mokesnis, sprendžiama. Čia mokėjimas surištas su paties akto darymu, rinkliavos dydis lengviau suderinti su tam tikro atsitikimo sąlygomis ir sunkiau išvengti mokesnio mokėjimo: vienokio ar kitokio akto darymas leidžiamas tik tuomet, kai jis apmokėtas už pereitus aktus atatinkamomis rinkliavomis. Ir kitokios kontrolės jau nebereikalinga. Bet užtat visose įstaigose reikalinga turėti stambesnis ir sudėtingesnis rinkliavų apskaičiavimo ir ėmimo aparatas ir sudėtingesnė sąskaityba, o tuo patim ir stambesnės jų laikymo išlaidos; o ir mokėtojams šis būdas ne visuomet patogus. Jis naudojamas tik tais atsitikimais, kai tenka imti stambesnius mokesnius, kurie reikalingi sudėtingesnių apskaičiavimų, nepricinamų privatiniams asmenims. Mokesnio mokėjimas žyminiais ženklais vartojamas ne vien apyvartos mokesniuose ir rinkliavoms: šis būdas plačiai vartojamas ir vartojimo mokesnių srityje: tabako, degtukų akcizai, mokesnis už kortas, putojančius vynus, alų ir t.t., kaip jau žinome, imamas lipinant ant pakučių ir bonkų tam tikras banderoles ir ženklus.

Žyminio apdėjimo technika labai nepaini ir jo esmė ta, kad apdedamiems daiktams pridedama tam tikra antspauda arba žymė, kur atvaizduotas koks ženklas ar kitas kuris daiktas, dažnai sumokėtosios rinkliavos užrašas ir suma. Visa tai atliekama ketveriopu būdu.

1. Vadinamojo žyminio popierio arba žyminių blankų pavidale. Žyminiais jie vadinami todel, kad juose pažymėtas nustatytas ženklas. Tame popieryje ir surašomas tas aktas, kuris tuomet turi būti apdėtas. Vekseliams nustatyti tam tikri įvairios kainos vekselių blankai, atsižvelgiant vekselio sumos. Šis popieris ir blankai parduodami valdiškose įstaigose arba pas įgaliotus privatinius asmenis komisijos pradais.

2. Banderolių pavidale, kuriose taip pat pažymėta atspauda. Šis būdas vartojamas netiesioginiams mokesniams.

3. Lipinant atatinkamiems aktams arba apdedamųjų daiktų įpakavimui žyminius ženklus. Tų markių kaina labai įvairi, tad jomis galima sumokėti visokią sumą. Kaip ir žyminis popieris, jie parduodami iždinėse, pašto kontorose ir privatinių asmenų.

4. Uždedant dokumentams nustatytą antspaudą, be to, mokesnis sumokamas arba tiesiog tai įstaigai, kuri prideda antspaudą, arba iždinėn, kuri išduoda tam reikalui kvitą. Antspauda atstoja liūdymą, kad mokesnis sumokėtas, ir šis būdas artimas mokesnio mokėjimui gyvais pinigais

Kai del trijų pirmųjų būdų—mokėti žyminiais ženklais, tai mokama sulig mokėtojo iniciatyva, o valdžios kontrolė seka vėliau, kad patikrinti, ar teisingai mokesnis sumokėtas. Todel

šie būdai tinka paprastesniems atsitikimams, kur mokesnio dydis nesunku apskaičiuoti ir mokėtojams jokių keblumų nesudaro. Bet mokesnio apskaičiavimo klaidų vis tik pasitaiko, taip pat ir iš anksto apgalvoto mokėjimo vengimo. Todel tenka vartoti labai griežtų kontrolės priemonių ir bausti už įstatymo nuostatų nepildymą.

Kontrolės priemonės paprastai tos, kad periodiškai tikrinama prekybos ir pramonės reikalų vedimas, kad žyminiai ženklai būtų perbraukiami, perduriami ir pn., kad nebūtų galima jų antru kart sunaudoti. Išieškojimai susideda iš stambių piniginių baudų ir nepakankama rinkliava apmokėti dokumentai pripažįstami negaliojančiais ir t.t.

Žyminių ženklų naudojimas turi savo ilgą istoriją. Juos išrado XVII amž. pradžioj Olandijoj. Tuo metu generaliniai štatai už naujo ir nesunkaus, bet pelningo, mokesnio išradimą pasiūlė atlyginimą. Tada ir buvo pasiūlytas būdas rašyti visus aktus antspauduotame popieryje: jo autoriai sakė, kad toks mokesnis gali būti neaukštas, mokės jį tik pasiturintieji, bet jo pajamos bus labai žymios. Jų spėjimai taip gerai pildėsi, kad 17 amž. gale Bokshorn'as projektavo įvesti metinę žyminę rinkliavą už skolos pasižadėjimus, — kažką panašaus piniginių kapitalų mokesniui. Tam pat šimtmetyj žyminius ženklus, be Olandijos, pradėjo vartoti Ispanija, paskui Prancūzija, Danija, Prūsija, Austrija, Anglija ir 1699 m. Rusija. Sekančiam šimtmetyj ta rinkliava praplito visose kultūringose valstybėse. Iš pradžių naudojosi tik žyminiu popieriu, o nuo 19 amž. vidurio — ir žyminiais ženklais.

Trečias apyvartos mokesnių ir rinkliavų mokėjimo būdas — registracija. Šitokiu vardu vadina rinkliavas, imamas už aktų ir tam tikrų teisių įrašymą rejestran. Rejestrais vadina sąrašus arba knygas, kurias tvarko atatinkamos oficialinės įstaigos, įrašydamos ten visus tiekiamus juridinius aktus, dokumentus, žodžio pareiškimus. Įrašymo rejestran tikslas — garantuoti tuos aktus visose ginčo bylose ir suteikti jiems įrodymų galios teisme. Pav., civilinio stovio sąrašai, žemės ir ypotekos knygos, kur įrašomos nuosavybės teisės ir kitokios daiktinės ir nekilnojamųjų turtų užstato teisės, prekybiniai rejestrai, kur įrašoma prekybinės firmos ir bendrovės, prekybinių pavyzdžių ir ženklų sąrašai. Į teismo rejestrus įrašomos visos su teismais surištos teisės; į bajorų knygas — visi asmenys, kurie naudojasi bajorystės teisėmis; į valstybės skolų knygas — valstybės skolos ir t.t.

Su įrašymu rejestran ir rišamas tų mokesnių ir rinkliavų ėmimas. Kartais vien todel tik ir verčiama rašyti rejestran; tuomet aktas įgauna teismo įrodymo galios. Toki, pav., reikalavimai registruoti tokius privatinius dokumentus, k. a. privatinių asmenų sutartys, sąskaitos, kvitai ir pn.

Šitos rinkliavų ėmimo sistemos tėvynė — Prancūzija. Ši sistema ten atsirado labai senai: dar XVI amž. pirmoje pusėje įvedamas kai kurių juridinių aktų registravimas. pav., laidavimo ir dovanojimo aktų. Tai vadinosi — insituation — įrašas. Liudviko XIV laikais dar prijungiama centimo deniėr rinkliava už nekilnojamųjų turtų teisių perleidimą, kuris irgi buvo įrašomas į viešąjį rejestrą. To pat XVI amž. gale įvedama kontrolė — įrašomas kai kurių svarbesniųjų aktų sudarymo laikas (oficialinio liūdymo tikslu). Šis įrašas laiduodavo pirmenybę skolų reikalavimams ir ypotekoms. Už tokį įrašymą taip pat imdavo rinkliavas. Vėliau prie jų prijungė dar rinkliavas už antspaudų pridėjimą (droit de scean). Visas šias rinkliavas imdavo arba pati valstybė, arba išnuomodavo. Revoliucijos pradžioj jas panaikino, bet 1790 m. vėl sugrąžino. Droits d'enrégistrement — tai rinkliavos už nuosavybės teisių perleidimo aktus. Bet vėlesniais įstatymais jų veikimą praplėtė ir ištisai eilei kitų dokumentų ir santorių. Dabarties metu enrégistrement rinkliava imama už visus civilinius teismo ir kitokius aktus, taip pat ir pareiškimus žodžiu apie nuosavybės teisės perleidimą įrašant į viešuosius rejestrus. Dėliai to jie įgauna juridinės reikšmės ir laido. Registravimo pareiga praplėsta ant visų juridinių santorių, kuriais vyksta nuosavybės teisių perleidimas gyvųjų tarpe arba kam mirus, arba naudojimosi (samdos, nuomos ir kt.) teisių perleidimas, taip pat ir teisėtai paveldint. Įrašyti reikia per tam tikrą laiką, arba prieš patiekiant į atatinkamą teismą arba į kitą oficialinę įstaigą. Su tuo įrašymu ir surištas rinkliavų sumokėjimas (droit d'enrégistrement), kurios tuo būdu yra teismo išlaidos, jei tik registravime teismo organai dalyvauja. Bet vis tik rinkliavų esmė ta, kad susekti tame akte esamą mokėjimo galią.

Prancūzijoj, be rinkliavų už teisių perleidimą gyvųjų tarpe, registruojamas ir tiesioginių palaikų ir dovanojimų apdėjimas.

Prie droits d'enrégistrement prijungiamos dar vartybės popierių perleidimo rinkliavos (droits de transmission) ir ypotekos rinkliavos (droits d'hypotheque), imamos, registruojant ypotekos teises, kurios savo keliu skiriasi į droits d'inscription — už įrašymą, ir droits de transcription — už perrašymą kito vardu.

Prancūzijos pavyzdžiu registracijos rinkliavos paplito ir kitose šalyse: Belgijoj, Olandijoj, Italijoj, Liuksemburge, Portugalijoj ir Rumunijoj. Sunkumas praktikoj skirti apyvartos mokesnius ir rinkliavas, kaip jau žinome, dažnai būdavo jų maišymo priežastimi. Praktikos patogumų dėliai sujungė juos vienu įstatymdavystės aktu. Toks aktas tarp kita ko yra ir Rusijos žyminės rinkliavos įstatai.

Paskutiniu 1900 m. įstatymu šią rinkliavą ėmė:

1) už visus popierius, duodamus valstybės įstaigoms arba valdininkams ir už tų įstaigų ar valdininkų išduodamus popierius privatiniams asmenims;

2) už įvairius valstybės ribose rašomus ir išduodamus aktus ir dokumentus;

3) už Rusijoj leidžiamus žemietijų, miestų ir kitų visuomeninių bei luominių įstaigų procentinius popierius, taip pat už leidžiamus bendrovių ir draugijų;

4) už aktus ir dokumentus, kurie sudaryti ir išleisti už Rusijos valstybės ribų, taip pat ir už procentinius popierius, — tuomet, kai tie aktai arba dokumentai buvo Rusijoj vykinami, o procentiniai popieriai patekdavo Rusijoj apyvarton.

Iš pasakytojo aišku, kad Rusijos žyminiuose mokesniuose buvo ir rinkliavų (pošlinų) už tam tikrus valstybinius veiksmus, ir turto teisių perleidimo mokesnių, ir emisijos mokesnių.

Už procentinius popierius, leidžiamus Rusijoj, mokėjo juos leidžiančios įstaigos, o už tuos, kurie išleisti užsienyj — pirmieji tų popierių gavėjai Rusijoj. Už žyminės rinkliavos sumokėjimą atsakė visi tie asmens ir įstaigos, kurie dalyvavo tų aktų bei dokumentų sudaryme, išdavime, priėmime arba perleidime.

Žyminė rinkliava buvo dvejopa: 1)paprastoji, imama nustatyto dydžio už popierius, aktus ir dokumentus ir 2) proporcinė, apskaičiuojama procentiniu santykiu su akto suma. 1914 m. šią rinkliavą padidino ir ji buvo penkeriopo didumo: 2 rub., 1 r., 20 k., 15 kap. ir 5 kap. 2 rublių rinkliava už kiekvieną lakštą, tarp kita ko, buvo apdedami prašymai ir kiti raštinės bylų vedimo popieriai — bajorystės teisių suteikimo, prisiekusiųjų advokatų luoman priėmimo, draugijų, fabrikų, dirbtuvių ir kt. steigimo reikalais. 1 rubliaus rinkliava buvo imama už tokius pat popierius visais kitais reikalais; 20 kap. rinkliavą imdavo už prašymų ir kitų popierių nuorašus; už visus kitokius popierius (pav. už išlaikymo gavimo liūdymus, kvitas, sąskaitas ir t. t.). ėmė 15 ir 5 kap. rinkliavas. Tuo būdu paprastoji žyminė rinkliava labiausia atatiko tai sąvokai, bet ir čia visiško nuoseklumo nebuvo.

Proporcinė žyminė rinkliava buvo dviejų rūšių: 1) vekselinė ir 2) aktų rinkliava dvejopo didumo: aukščiausio ir žemiausio. Vekselinės rinkliavos buvo imama po 20 k. nuo kiekvieno šimto rublių. Šia rinkliava buvo apdedamos visokios prievolės, neskiriant ir užsienyj patiektųjų, jei jos tik atsiųstos Rusijon kaip skolos pasižadėjimas arba mokamoji priemonė; paskolos lakštai, skolų rašteliai, skolininkų pasirašytos sąskaitos ir kitoki asmeniniai skolų pasižadėjimai, didesni kaip 50 rub. sumai.

Aktų rinkliava aukščiausio dydžio po 50 kap. buvo imama už aktų sumą iki 10.000 rub. ir po 5 rub. už kiekvieną 1000 rub. virš 10.000 (½%). Šia rinkliava buvo apdedami visi aktai ir dokumentai virš 50 rub. vertės sulig nuosavybės teisių, valdymo ir naudojimosi nekilnuojamuoju ir kilnuojamuoju turtu santoriais, sutartimis ir sutikimais; aktai apie įvairius tų teisių susiaurinimus ir nekilnojamųjų turtų užstatus; apie pirkimą, pardavimą, dovanojimą, turto išskyrimą, padalinimą, nuomavimą arba skolinimą, apie draugijas, asmeninį samdymąsi, apie parangas, patiekimus, apie neištesėjimus, apie susitaikymo santorius ir iš viso apie visokius turto santorius, nežiūrint tų aktų bei dokumentų surašymo formos ir darymo tvarkos. Tai aiškus nekilnojamųjų ir kilnojamųjų turtų apyvartos mokesnis.

Prie jo buvo prijungta 1914 m. pakelta iki 1% emisijos rinkliava už procentinių popierių leidimą (akcijų, pajų, obligacijų, įkaito lakštų ir kt.), vis vien ar jas leido valstybė, žemietijos, miestų ir kitokios visuomeninės ar luominės įstaigos, ar prekybos ir pramonės bendrovės ir draugijos, ar užsienyj, — bet tik buvo Rusijos apyvarton.

Akto rinkliava žemiausio dydžio buvo 10 kap. nuo 100 rub. akto sumos iki 10.000 r. ir 1 rub. už kiekvieną 1000 rub. virš 10.000 rub. (1/10%). Ja buvo apdedami užpardavimo raštai, rankpinigių rašteliai, prekybinių santorių dokumentai apie prekių pirkimą-pardavimą ir t. t. sumoms, didesnėms kaip 50 rub.

Draudimo polisai, atstoją jų sąskaitas ir raštelius nuo ugnies draudimo reikalais, kai draudimo premija būdavo didesnė už 400 rub., buvo apdedami aukščiausiu mokesniu; bet jei draudimo premijos suma buvo nuo 30 iki 400 rub. ir kitokio draudimo polisai, jų skaičiuje ir procentinių popierių draudimas, jei suma ne didesnė kaip 30 rub., buvo apdedami paprastąja žymine 2 rub. nuo lakštų rinkliava.

Tuo būdu žyminės rinkliavos įstatai apėmė ir draudimo mokesnį.

Žyminė rinkliava turi labai daug išimčių: pav., galima paminėti caro vardu duodamus skundus ir prašymus; pareiškimus apie išnaudojimus, kurie kliudo valdžios ir visuomenės reikalams ir pn. Nuo žyminės rinkliavos mokėjimo atleistos ištisos įstaigos — valdiškos, žemietijų, miestų ir visuomeninės valdybos — visais tais reikalais, kurie tvarkomi teismų įstatymais. Paskui buvo atleidžiami visoki popieriai — mokslo reikalais, valstiečių žemės reikalais, gyvulių ir pasėlių draudimas, taupomųjų kasų knygelės ir t. t., ir t. t.

Žyminė rinkliava buvo sumokama arba surašant žyminiame popieryj dokumentus, arba pridedant tokį popierį, jei dokumentas surašytas paprastame; toliau, lipinant žyminius ženklus arba mokant gyvais pinigais.

Kad patikrinti dokumentų žyminės rinkliavos apmokėjimo teisingumą, buvo revizuojama įvairių kredito įstaigų, taip pat akcinių bendrovių, draugijų ir visų kitų viešųjų įstaigų reikalų vedimas, nors tos įstaigos būtų ir privatinių asmenų laikomos; be to, viešojo pobūdžio įstaigomis vadino visokias prekybos įmones, kur visiems įėjimas laisvas, kitaip tariant, visus magazinus ir jiems panašias įstaigas.

Žyminės rinkliavos įplaukos buvo labai stambios: jų suma, įskaitant teismų ir raštinės rinkliavas ir kai kuriuos kitus rinkliavų pobūdžio smulkius mokesnius, 1905 m. buvo 46,9 mil. rub., 1906 m. — 53,9 mil. rub., 1907 m. — 59,3 m. r., 1908 m. — 65,6 m. r., 1909 m. — 72,7 m. r., 1910 m. tikėjosi gauti — 74,6 m. rub., 1911 m. — 81,8 mil. r. ir 1917 m. — 145,9 m. rub.

Sovietų Rusijoj taip pat imama žyminė rinkliava. Trumpu laikotarpiu, nuo 1922 m. vasario m. 16 d. iki 1923 m. rugpiūčio 17 d., buvo išleisti net trys įstatymai; pastarasis jų sistematizuoja visus buvusius nuostatus ir turi smulkią tabelę sulig abėcėle. Kaip ir pirmiau, rinkliava skirstoma į paprastą ir proporcinę. Paprastosios rinkliavos dydis apskaičiuotas aukso rub. po 6 kap., 15 k., 1 rb. ir 1 rb. 65 kp. Proporcinės rinkliavos dydis, žiūrint aktų rūšies, sudaro ½, ¾ ir 1% vertės arba rinkliava tiek kartų padauginta; už kai kuriuos ilgalaikius santorius, kurie liečia trobesių valdymą, imama dar ypatingai padita rinkliava. Žyminės rinkliavos neprivalo mokėti tarp kita ko valstybės ir savivaldybių įstaigos ir įmonės, komunistų partinės organizacijos, mokslo įstaigos, bedarbiai ir t. t., taip pat neprivalu mokėti dokumentams mažiau kaip 3 rb. vertės. Iš viso rinkliavų įplaukos 1922-23 m. Sovietų Rusijoj pasiekė 22,2 mil., t. y. 40 kart daugiau kaip 1921-22 metais.

D. Apyvartos mokesniai ir rinkliavos Lietuvoje

Svarbiausi apyvartos mokesniai ir rinkliavos Lietuvoj, kaip seniau buvo Rusijoj, sujungti žyminės rinkliavos įstatymu, kurio pagrindai tie pat, kaip ir Rusijos.

Žyminis mokesnis yra dvejopas: 1) paprastas, imamas už kiekvieną lakštą ir 2) proporcinis (aktinis), apskaičiuojamas sulig akto suma. Paprastasis žyminis mokesnis imamas už kiekvieną juo apmokamo dokumento lakštą šešiais laipsniais: 5 lit., 2 lit., 40 centų, 30 c., 20 c. ir 10 centų. Šiuo mokesniu apdedami prašymai, pareiškimai, skundai, jų priedai, liūdymai, pranešimai, paduotųjų dokumentų skelbimai ir kitoki dokumentai, aktų ir dokumentų kopijos, tvirtinamieji vertimai, apeliacijų ir kasacijų skundai, vykdomieji lakštai civiline teise einant; leidžiamieji liūdymai verslams ir pramonei (išskyrus patentus ir verslų liūdymus, kurie žyminiu mokesniu neapmokami); įgaliojimai, testamentai, neištesėjimo sąlygos, atskirame akte sudarytos; laidavimo aktai, skolų prievolių nevykdymo protesto aktai, teismo medicinos ir medicinos policijos aktai, jei jie išduodami privatiniams asmenims; įžadai, atidengiant specialinės einamosios sąskaitos kreditą; apsaugos rašteliai, valstybinių ir privatinių kredito įstaigų išduodami bilietai ir rašteliai, priimant terminuinius ir neterminuinius indėlius ir indėlius saugoti. Nuo žyminio mokesnio yra atleisti: prašymai ir kitoki popieriai, taip pat jų atsakymai nusikaltimo ir nusižengimo bylose; mokslo reikale; grąžinamų iš iždo permokėtų mokesnių dokumentai; prašymai Seimo peticijų ir skundų komisijai valdininkų nusižengimo bylose; viešųjų susirinkimų pareiškimai; žemės reformos, žemės sutvarkymo ir žemės suteikimo bylų dokumentai; visi pareiškimai, skundai, liūdymai ir kiti popieriai, gaunami Seimo rinkimų reikalais.

Turto aktų ir dokumentų proporcinė (aktų) rinkliava yra dvejopa:

1. Vienas litas už kiekvieną 100 litų akto sumos iki 10.000 litų ir 10 litų nuo kiekvieno 1.000 litų, kai akto suma didesnė už 10.000 litų, skaitant nepilnus šimtus ir tūkstančius pilnais; nuo procentinių popierių po 0,5% jų nominalinės kainos arba jų leidimo kainos.

Aukštesniu mokesniu apmokami visi pirkimo-pardavimo aktai, turtų dalinimo, išskyrimo ir skolinimo aktai, draugijų asmeninės nuomos, parangos ir patiekimų aktai, ir iš viso visoki turto santorių aktai ir dokumentai. Paprastuoju 5 litų žyminiu mokesniu už lakštą apdedamos: sutartys, pinigais iš esmės neįkainojamos, sutartys ir prekybiniai santoriai ta suma, kuri sutartį darant dar buvo neaiški ir jei darant sutartį nebuvo duota rankpinigių, — tuomet vietoj 5 lt. imama proporcinė rin-

kliava nuo rankpinigių sumos. Paskui — neaiškios sumos sutartyse, proporcinė rinkliava imama ne vėliau, kaip per 1 mėnesį praėjus metams nuo tos sutarties pasirašymo dienos, kai jos apmokamos.

2. Žemesnė aktų rinkliava (po 10 centų nuo šimto litų), kai aktų suma siekia tik 10.000 litų, ir po 1 litą nuo 1.000 litų, kai aktų suma didesnė, kaip 10.000 lt., apdedami: užpardavimo raštai, rankpinigių rašteliai, taip pat prekių pardavimo prekybinių santorių aktai ir dokumentai. Be to, prekiniais santoriais laiko ir prekės pirkimą - pardavimą prekybos tikslais, o ne pirkėjo reikalams.

Fabrikų - dirbtuvių pramonėj prekybiniais santoriais laiko: 1) žaliavos ir pagamintų produktų, tolimesnei gamybai vartojamų, įgijimo santorius ir 2) pirkimo santorius tų prekių, kurios tiesioginiai neperdirbamos naujais savarankiškais produktais ir gaminiais, bet vartojamos kaip pagalbinė medžiaga, nykstanti gamybos metu, kitoms medžiagoms dirbti. Iš sutarčių kylančių teisių ir prievolių perdavimo aktai, — susitariant, apmokami proporcine aukštesne rinkliava, o perdavimo užrašai, rašomi pačiose sutartyse — žemesne rinkliava. Perdavimo užrašai vykdomuose lakštuose ir skolų pasižadėjimuose (vekseliuose, paskolų lakštuose ir kt.) žyminiu mokesniu visiškai neapdedami, gi važtaraščių, jų dublikatų ir sandėlių liūdymų užrašai apmokami 10 c. rinkliava už kiekvieną užrašą. Paprastame popieryj parašyti naminiai aktai žyminiu mokesniu galima apmokėti ir vėliau, bet ne vėliau kaip per mėnesį nuo akto sustatymo ir pasirašymo dienos.

Be bendrosios žyminės rinkliavos, dar veikia draudimo dokumentų pakvitavimų ir vekselinė rinkliava. Pakvitavimai ir rašteliai, liūdijantys pinigų, prekių ir kt. gavimą, rinkliava neapdedami tuomet, jei pasirašomi toj pat sutartyj, pasižadėjime ir pn., o jei jie išduodami atskirų dokumentų pavidale — apmokami po 10 centų už lakštą. Sąskaitos kvitų vietoje apmokamos tiek pat, jei santoris, del kurio išduota sąskaita, apmokėtas proporcine žymine rinkliava; gi jei pastarasis dar neapmokėtas, tai žyminė rinkliava imama nuo sąskaitos proporcingai jos sumai.

Nuo draudimo polisų imama: 1) jei draudimo premija didesnė kaip 150 litų — tai 5 litai už lakštą; 2) jei premija didesnė kaip 75 lt., bet nedidesnė kaip 150 lt. — 2 litai už lakštą; 3) jei premija didesnė kaip 45, bet nedidesnė kaip 75 litai — 30 c. už lakštą; 4) jei premija didesnė kaip 15, bet nedidesnė kaip 45 litų — 20 c. už lakštą ir 5) jei draudimo premiją nedidesnė kaip 15 lt.—10 centų už lakštą. Nuo ugnies draudimo polisai, jei draudimo premija didesnė kaip 1.500 litų — apmokami proporcine žymine rinkliava po 1 litą už kiekvieną draudimo premijos 100 litų, skaitant nepilnus šimtus pilnais. Že-

mės ūkio giminių, prieš sudedant juos į sandėlius (ir klėtis), ir gyvulių to ūkio ribose — draudimo polisai nuo žyminės rinkliavos atleisti. Pagaliau, visoki vekseliai (paprastieji, perleidžiamieji, tranzitiniai, solo-vekseliai, tratos ir kt.), paskolų lakštai, skolų rašteliai, skolininkų pasirašytos sąskaitos, visokios rūšies skolų asmeniniai pasižadėjimai, ir taip pat išduoti, įkeičiant kilnojamąjį turtą, prekes, procentinius popierius, prekių-sandėlių ir prekių užstatų dokumentus, — apmokami sulig pasižadėjimų suma po 25 c. už kiekvieną 100 litų. Užsienyj išduotus vekselius ir skolų pasižadėjimus vekseline rinkliava apmoka pirmasis jų gavėjas, prieš darydamas kokius žygius tais dokumentais Lietuvoj. Lietuvoj rašomi vekseliai apmokami pačių jų rašymu ant vekselių blankų; bet jei jie išduoti ne Lietuvoj, tai apmokami lipdant jiems žyminius ženklus, sudedant su vekselių blankais arba apmokant pinigais.

Kai del kitų Lietuvos apyvartos mokesnių, prie jų priskiriamos dar sekančios rinkliavos.

1. **Apdraustųjų turtų mokesnis.** Šis mokesnis imamas nuo kilnojamųjų ir nekilnojamųjų turtų, apdraustų Lietuvos ir užsienio draudimo bendrovėse, kurios turi teisės veikti ir Lietuvoj, po 0,1% nuo draudimo sumos, bet ne daugiau kaip 30% premijos. Perdraudimo sutartys nuo mokesnio atleidžiamos.

2. **Transporto rinkliavos:** a) už naudojimąsi vidaus vandens keliais nuo laivų, sielių, uostuose ir laivuose sukrautų krovinių, plukdomo miško, nuo keleivių ir krovinių pervežimo ir naudojimosi uostais bei jų mechaniniais įtaisymais; b) už miško pervežimą keliais ir upėmis; c) nuo krovinių, įvežamų Kaunan gelžkeliais ir vandens keliais.

Prie rinkliavų priskiriama:

1. **Tiltų rinkliava** už naudojimąsi dideliais tiltais (netrumpesniais, kaip 50 metrų), kuri imama arba vieną kartą, t. y. už kiekvieną tilto pervažiavimą, arba periodiškai. Nuo šios rinkliavos atleisti pėstieji ir krašto Aps. M-jos asmens.

2. **Vandens variklių (turbinų, ratų) rinkliava** — imama sulig arklių jėgų skaičiumi, pradedant 100 nuo 10 arklių jėgos iki 900 litų nuo 40 — 50 arkl. jėgų, o virš to — po 100 litų nuo kiekvienų 10 arklių jėgos.

3. **Garo katilų rinkliava** imama sulig šildymo plotu (2 lit. nuo kvadr. metro) nuo visų veikiančių garo katilų, kuriuose garo spaudimas didesnis kaip viena atmosfera, išskiriant tuos katilus, kurie yra valstybės įstaigų, gelžkelių ir garlaivių įmonių žinioje, ir katilus, varančius gaisro mašinas. Rinkliavą ima nuo katilų savininkų, kurie juos registruoja.

4. **Matų ir saikų rinkliava** imama už jų tikrinimą ir kleimavimą sulig kasmet Matų Saikų Rumų nustatyta ir Finansų M-jos patvirtinta taksa. Rinkliava netur būt didesnė, kaip tikrinimo

išlaidos. Jei tikrina ne tikrinamosios įstaigos bute, tai prie rinkliavos dar pridedami komandiruotojo asmens kelpinigiai ir dienpinigiai. Už nebūtinai reikalingų tikrinti ir liūdyti daiktų patikrinimą imama 2 — 4 kart didesnė rinkliava.

5. **Probavimo rinkliava** — nuo brangiųjų metalų dirbinių.

6. **Teismo mokesnis, kanceliarinė, aktinė ir notarinė rinkliava.**

7. **Pasų rinkliavos:** nuo vidaus ir užsienio pasų ir vizų, leidimų pereiti sienas ir nuo leidimų gyventi Lietuvoj svetimšaliams.

8. **Rinkliava už ginklų laikymo liūdymus.**

9. **Prekių ženklų rinkliava.**

10. **Medžioklės teisės rinkliava.**

1925 m. iš sekančių rinkliavų pajamų laukiama:

Iš žyminės, teismo ir kitų panašių rinkliavų	6.490,0	tūkst. lit.
Iš mokslo rinkl. iš univers., vidur. ir spec. mok.	1.026.5	„ „
Iš uostų ir vandens kelių rinkliavų	1.100.0	„ „
Iš kelių rinkliavų	4.207,5	„ „
Viso iš šių rinkliavų	12.824,0	tūkst. lit.

Tuo būdu Lietuvoj iš viso mokesnių sulig 1925 m. sąmata išėjo 154,1 mil. lt., t. y. apie 68% visų paprastųjų valstybės pajamų. Iš šių 154,1 mil. lt. tenka:

tiesioginiams mokesniams	36,0	mil. lt. arba	23,4%
vartojimo mok.	65,9	„ „ „	42,8%
muitams	39,4	„ „ „	25.6%
apyvartos mok.	12,8	„ „ „	8,2%
Viso	154,1	„ „ „	100%

IX Biudžetas, kasų santvarka ir valstybės kontrolė.

1. Biudžetas.

Plačiai kalbėjome apie įvairius valstybinių pajamų šaltinius. Išlaidų klausimą iš esmės mes nelaikėme finansų mokslo dalimi. Bet finansų mokslo priklauso kitas klausimas: kaip suderinti valstybės pajamas su būsiančiomis išlaidomis ir kaip tas išlaidas padengti valstybės žinioje esamomis pajamomis. Kiekvienas, ir privatinis, ūkis reikalingas pajamų ir išlaidų suderinimo. Nedidelis vargas, jei pajamos viršija išlaidas. Valstybės ūkyje pajamų ir išlaidų priešais sustatymas privalo siekti to, kad pajamos, kiek galint, neatsiliktų nuo išlaidų, o antra, kad jos nebūtų didesnės už išlaidas, nes tuo patim atimtų iš gyventojų per daug lėšų, kaip tai buvo ilgą laiką Am. Jungtinėse Valstybėse; kitaip tariant, reikia siekti pajamų ir išlaidų pusiausvirumos. Tai pasiekiama sustatant atskirų vadybų ūkio arba finansų planą, t. y. išaiškinant jų būsimas išlaidas ir turimas toms išlaidoms padengti lėšas. Tuo planu tam tikram laikotarpiui, dažniausiai vieniems — kartais 2 — 3 metams, sudaromas valstybinis pajamų ir išlaidų sąmatą arba biudžetas[1]), kur [illegible] statomos pajamos prieš išlaidas ir išvedamas jų [illegible]

Tr[illegible] arba biudžetu vadinamas atatinkamos valdži[illegible]ikui patvirtintas būsimų valstybės išlaidų ir [illegible]kaitmenimis priešais sustatymas ir išvedama

I[illegible]ikio planas tampa vykdomiesiems orga-[illegible]nuolatinio pavojaus balansui ir tuo

[illegible],mų jau buvo senai. Dar tais la[illegible]os susidėdavo tik iš privatinės teisės ir regalinių šaltinių, buvo bandoma sudaryti pajamų ir išlaidų sąmatas. Bet tos sąmatos turėjo privatinių asmenų sąmatų pobūdžio: nuolat nuo tokios sąmatos nutoldavo. Tas pat būdavo ir kiek vėliau, kai valdovų pajamų skaičiun įeidavo subsidijos: sąmatas sudarydavo tik tuo tikslu, kad įtikinti luomus, jog subsidijos reikalingos.

[1]) Žodis „biudžetas“ kilęs iš prancūzų „bougette“—odinis krepšys, kuriame Anglijoj iždinės kancleris atsinešdavo į parlamentą savo finansų projektus.

Vėliau darydavo ne bendrą visos valstybės sąmatą, bet atskiras sąmatas monopoliams, regalijoms, domėnų pajamoms. Tik jų likučiai eidavo centralinėn kasom. Bevelk kiekvienam reikalui būdavo atskiri pajamų šaltiniai: todel vienoj sąmatoj būdavo perteklių, kitoj — trūkumų.

Kartais sąmatas darydavo atskirai įvairiose valstybės dalyse, ir vėl centrui tekdavo tik likučiai. Tik XIX amž. pradedant, ir tai tik laikui bėgant, biudžetai įgyja dabartinės reikšmės ir viešosios teisės pabūdžio, kai visos valstybės pajamos ir visos išlaidos įtraukiamos į vieną bendrą sąmatos sąrašą ir kiekviena valdymo šaka tenkinasi tik tomis sumomis, kurios tuo sąrašu jai asignuotos.

Anglijoj, kur nuosekliausia plėtėsi parlamento teisė leist imti mokesnius, tuo pat metu atsiranda parlamento teisė peržiūrėti išleistųjų sumų atskaitomybę; kiekvieną kartą, kai prašydavo leisti imti naują mokesnį, kildavo klausimas, kur buvo išleisti pirmykščių pajamų pinigai. Laikui bėgant, jau nepakanka išleistųjų sumų apyskaitų, bet leisdamas imti rinkliavas, parlamentas nustato, kiek ir kuriems reikalams gali valdžia jų leisti. Iš čia kilo vadinamas lėšų „pasisavinimas" tam tikriems, biudžeto įstatyme tiksliai nurodytiems, išlaidų reikalams. „Pasisavinimo" aktas galutinai prigijo Karolio II laikais, be to, kiekvienam valstybės reikmenų dalykui buvo skiriama tam tikra suma.

Kitose valstybėse biudžetų istorija ėjo kiek kitu keliu.

Prancūzijoj états de prévoyance atsiranda Pilypo IV laikais. Pranciškus I reikalavo iš savo finansų valdininkų, kad jie iki sausio mėn. 1 dien. patiektų pereitų metų pajamų ir išlaidų apžvalgą ir sąmatą ateinantiems metams. 1614 m. biudžetą patiekė generaliniams štatams, bet su pastaba, kad karaliai neprivalo skelbti liaudžiai savo embarras et ressources. Bet visa tai buvo daroma be jokios tvarkos, ir todel Sully su Necker'u turi pilną teisę pasisavinti pirmųjų biudžetų sudarymo nuopelnus.

Prūsijoj biudžetą įveda Fridrikas I.

Rusijoj jau apie 1648 m. randama žinių apie bendrą ir atskirų miestų sąmatas, kurios buvo siunčiamos Maskvon, bendrajai sąmatai sudaryti. 1725 m. buvo sudaryta pirmoji pajamų ir išlaidų sąmata. Sąmatos buvo daromos ir vėliau, kol atsirado ministerijos. Bet tik 1802 m. Finansų Ministerijai buvo uždėta pareiga kasmet sudarinėti, pasiremiant atskirų ministerijų apyskaitomis, smulkią pajamų ir išlaidų sąmatą, ir tam reikalui 1811 m. buvo išleistas tam tikras įstatymas.

Bet iki 1862 m. Rusijoj tvarkingo biudžeto nebuvo: sąmatose nenumatydavo visų lėšų ir reikmenų, sumų specializacijos nebuvo, reikalaudavo daug kredito virš sąmatų ir pati sąmata būdavo valstybės paslaptis. 1862 m. taisyklėmis tuos trūkumus, kiek buvo galima, pašalino ir sąmata įgavo tokių pat bruožų, kaip Vakarų Europoj. Įsteigus Valstybės Dūmą, 1906 m. buvo išleista naujų taisyklių, kuriomis einant sąmatą privalo peržiūrėti atstovaujamos įstaigos (V. Dūma ir V. Taryba).

Sąmatų projektų sudarymas pradedamas nuo žemiausių valdymo organų, kurie savo srityje apskaičiuoja būtinąsias išlaidas ir visas laukiamas pajamas. Jų patiektuosius projektus peržiūri provincijų arba gubernijų instancijos ir, kas reikalinga, pataiso bei papildo. Iš ten sąmata jau siunčiama į atatinkamas Ministerijas. Čia jau sudaroma tų Ministerijų sąmatos. Jose daugiausia kalbama apie išlaidas, o apie pajamas tik tiek, kiek

jos yra tos ar kitos Ministerijos žinioje, pav. žemės, miškai, kalnų pramonė, gelžkeliai, paštas, telegrafas ir kt. Nors, galų gale, ir šitos pajamos susirenka Finansų M-jos kasose.

Svarbiausias gi pajamas iš mokesnių apskaičiuoja Finansų M-jos sąmatoj. Todel visų kitų Ministerijų sąmatų toje stadijoj dar negalima suderinti su turimomis jų išlaidoms padengti lėšomis: tai visa gali padaryti tik Finansų M-ja, kur ir patenka visos kitos sąmatos. Todel Finansų M-ris, susitaręs su kitais Ministeriais, privalo taip sutvarkyti projektuojamas išlaidas, kad jos atatiktų pajamoms. To darbo, pradedamo atskirose sąmatų komisijose ir baigiamo Ministerių Taryboje, išdava — tai visos valstybės biūdžeto sąmatos projektas, kuriame pajamos ir išlaidos suskirstytos paragrafais, straipsniais ir skaičiais. Tas projektas ir patiekiamas, su bendru Finansų M-rio paaiškinimu, įstatymų leidimo įstaigoms.

Kai kuriose valstybėse ši tvarka kiek kitokia.

Anglijoj Finansų M-jos vietą užima tam tikra taryba, kurios sudėtin įeina: pirmasis iždinės lordas — paprastai min. kabineto pirmininkas, iždinės kancleris — faktiškasis Finansų M-ris, trys jaunesnieji lordai ir du sekretoriai, kurie įeina ir kabinetan. Nuo 1818 m. ši taryba turi teisės nustatinėti kiekvienos Ministerijos išlaidų dydį, o iždinės kancleris turi teisės iš biudžeto projekto ištraukti arba pakeisti atskirų žinybų pasiūlymus.

Prancūzijoj taip pat Finansų M-ris turi teisės nustatyti pajamų ir išlaidų balansą; bet iš tikrųjų jis neturi teisės savarankiškai pakeisti kitų Ministerių projektų ir todel visa kas daroma tik su Ministeriais susitarus.

Vokietijos Imperijoj 1922 m. gruodžio mėn. 31 d. įstatymu, Ministeriai tik principe ir labai svarbiais atsitikimais gali reikalauti, kad Finansų M-ris grąžintų išbrauktuosius straipsnius. Visas reikalas pavedamas Ministerių Tarybai (Reichsregierung); jei taryba priešinasi Finansų M-riui, tai pastarasis vis tik turi teisės prieštarauti ir tuomet ginčijamas straipsnis įrašomas biudžetan tik tuomet, jei antru kart jį balsuojant prieš Finansų M-rį balsuoja Imperijos kancleris ir dauguma kitų Ministerių.

Sudarant sąmatos projektą, viena išlaidų dalis galima apskaičiuoti apytikriai, pav., valdininkų laikymo išlaidos, skolų %% mokėjimo išlaidos; kita gi — galima tik spėti. Daug sunkiau apskaičiuoti laukiamąsias pajamas. Čia apytikriai galima apskaičiuoti tik nustatyto kontingento sumas. Todel menamų pajamų ir išlaidų sumoms nustatyti naudojasi įvairiausiais būdais, — pav., pereitų metų išlaidų ir įplaukų vidutiniu dydžiu, tik šiek tiek pridedant arba atimant — atsižvelgiant į įvairias aplinkybes. Prancūzijoj, pav., netiesioginiams mokesniams apskaičiuoti vartojamas automatinis būdas—sulig trečiųjų metų įplaukomis; kartais jas daugina tam tikru %, kurį apskaičiuoja vidutiniais pastarųjų penkių metų daviniais (vad. mažoracija).

Vykdant biudžetą, dažnai pasitaiko per daug išlaidų, pajamų perteklių arba nedateklių. Pastaroji sąlyga verčia vyriau-

sybę labiau atsidėjus apskaiciuoti laukiamas pajamų įplaukas. Kartais tas atsargumas esti per didelis, arba net tyčiomis daromas, ir tuo būdu gaunama pajamų perteklius. Tasai apskaičiavimo būdas yra savotiškai naudingas, nes pajamų perteklius galima atidėti atsargai. Bet tam be galo priešinosi įstatymų leidimo įstaigos, sakydamos, kad tuo būdu valdžia surenka sumų, kurias gali naudoti neatsižvelgdama žmonių atstovybės norų.

Šio priekaišto negalima pripažinti visiškai teisingu: valdžia, net sutaupiusi pajamų perteklių, jei teisingai tvarkomas biudžeto reikalas, negali jų naudoti be įstatymų leidžiamosios valdžios sutikimo. Sako, kad, biudžetą patvirtinus, liaudies atstovybė lengviau sutinka duoti pinigų iš pertekliaus tokioms išlaidoms, kurioms niekuomet nesutiktų duoti svarstant biudžetą. Bet kas tam kaltas? Reikia manyti, kad įstatymų leidžiamoji valdžia veikia visuomet savo pareigų ribose: jei ji, svarstydama biudžetą, iš atsargumo kokių išlaidų neleidžia, nebūdama tikra, kad reikalingų pajamų bus pakankamai, tai vėliau, kai toms išlaidoms, jei tik jos naudingos, atsiranda lėšų, visiškai teisinga bus duoti reikalingų sumų. Bet jei tos išlaidos nenaudingos, tai, leisdama jas daryti, įstatymų leidžiamoji valdžia sąmoningai peržengia savo pareigas; ir tik ji tuomet už jas ir atsako. Apie nekontroliavimą tų išlaidų netenka nė kalbėti.

Bet biudžeto perteklius turi dar kitokios neigiamos įtakos: viena, kad esant tokioms sąlygoms, valstybinis ūkis sąmatoj negalutinai suvedamas, antra, gaunama perdėto įspūdžio apie šalies finansinę gerovę, o tasai įspūdis gali būti priežastis per mažo atsargumo sudarant sekančių biudžetų sąmatas.

Valdžios sudarytas sąmatos projektas patiekiamas žmonių atstovybei peržiūrėti ir patvirtinti.

Parlamento teisė biudžetą peržiūrinėti ir patvirtinti išaugo Vakaruose iš kitos parlamento teisės — teisės leisti mokesnius imti. Su pastaraja savaime susirišo teisė prižiūrėti iš mokesnių surinktųjų pinigų vartojimo, o vėliau ir išlaidų darymo. Anglijoj nuo Did. Chartijos laikų 1215 m. tik parlamentas turi teisės leisti mokesnius imti. Kiek vėliau ši teisė nustojo reikšmės, bet Karolio VI laikais po 1688 m. revoliucijos vėl atnaujinama sekančia forma: 1) be mokėtojų sutikimo negalima imti jokio mokesnio; 2) Atstovų (Žemiesiems) Rūmams galutinai pavedama teisė prižiūrėti ir leisti valstybės išlaidas ir 3) tas leidimas duodamas tik vieniems metams; pirmiau kai kurie mokesniai buvo leidžiami imti per visą karaliaus viešpatavimo laiką, kiti — per keletą metų. Kai del išlaidų, tai jos buvo leidžiamos ilgesniems laikotarpiams, ryšyj su nuolatiniais jų padengimo šaltiniais, o kitos — tik metams. Prancūzijoj feodalinis subsidijų leidimo principas laikėsi iki XVII amž., bet nuo 1614 iki 1789 m. generaliniai štatai daugiau nebešaukiami

ir tik paskutiniaisiais 1789 m. Steigiamasis Susirinkimas paskelbia, kad jokio mokesnio be jo sutikimo imti negalima. Nuo 1791 m. toks leidimas reikalaujamas kasmet. Kai del išlaidų, tai jų klausimas plečiasi daug lėčiau: 1814 m. Chartija apie tai dar nieko nemini. Ir tik po ilgų ginčų 1817 ir 1827 m. parlamentas įgyja teisę leisti daryti išlaidas. Am. Jungtinėse Valstybėse biudžeto teisės žmonių atstovybė įgyja tik po nepriklausomybės karo, o Prūsijoj po 1848 m. ir t. t.

Atskiros valstybės biudžeto, sąmatas svarsto įvairiai. Anglijos teisėmis finansų įstatymus gali leisti tik Atstovų (Žemieji) Rūmai. Lordų Rūmai neturi teisės inešti jokių pataisų, bet tik gali arba priimti arba atmesti visą biudžetą. Tokia tvarka laikėsi iš senovės nuo Richardo II laikų iki 1909 m. Lordų Rūmai faktiškai biudžeto niekuomet neatmesdavo, ir tai padarė tik 1909 m. su radikaliniu Lloyd George biudžetu. Tuomet Vyriausybė paskyrė naujus rinkimus, kurie davė Lordų Rūmams priešingų vaisių. Todel 1911 m. buvo išleistas naujas įstatymas, kuriuo Lordų Rūmams iš viso buvo atimta teisė atmesti bet kokius finansų įstatymus (money bills), kuriuos patiekdavo Atstovų Rūmai. Pagrindas visa to tas, kad Lordų Rūmai atstovauja ne visus gyventojus, o tik tam tikrą klasę. Panašias biudžeto teises turi ir Olandijos parlamentas.

Am. Jungtinėse Valstybėse, atvirkščiai, finansų įstatymų projektus turi patiekti Atstovų Rūmai, bet Senatas gali daryti pataisų. Ta pati tvarka Italijoj ir Belgijoj. Kai kuriuose Šveicarijos kantonuose biudžeto atžvilgiu abeji Rūmai randasi vienokioj padėtyj. Prancūzijoj Senatas gina savo teisę daryti pataisų Rūmų patiektuose finansų įstatymuose, bet jie tos teisės Senatui nenori užleisti. Galų gale, Rusijoj prieš revoliuciją Valstybės Dūmos ir Valst. Tarybos teisės buvo vienodos, bet faktinai Valst. Taryba Valstybės Dūmos sudarytame biudžete galėjo daryti tik tų pakeitimų, kurie kildavo iš įstatymų, išleistų po Dūmos projekto, sudarymo.

Vokietijos Imperijoj 1919 m. konstitucija biudžeto svarstymas pastatytas į ypatingas sąlygas. Čia yra dvi įstaigos — Reichstagas, rinktas visuotinu balsavimu, ir Reichsratas — Valstybės Taryba, susidedanti iš atskirų Vokietijos valstybių vyriausybių atstovų. Kad patiekti įstatymo projektą Reichstagui, Imperijos vyriausybė privalo gauti Reichsrato sutikimą. Antra vertus, Reichstago priimtas įstatymo projektas dar nėra galutinas: respublikos prezidentas gali patiekti jį visai tautai nuspręst referendumu arba Reichsratas gali jį sulaikyti, vadinasi jis turi veto teisę. Reichsrato sustabdytas įstatymo projektas grąžinamas Reichstagui; jeigu konfliktas neišrišamas ⅔ balsų dauguma, tai įvyksta referendumas; priešingame atsitikime, prezidentas turi teisės kreiptis į tautą arba įstatymą paskelbti. Visos šios taisyklės taikomos ir finansų įstaty-

mams; bet del biudžeto dar yra specialinių nuostatų, kad Reichstagas be Reichsrato sutikimo neturi teisės biudžetan įtraukti nei naujų išlaidų, nei didinti esamųjų.

Tautos atstovybės teisė tvirtinti biudžetą ir politiniu atžvilgiu yra jos esminė prerogatyva. Ją vadino pavadžiais, kuriais įstatymų leidžiamieji organai laiko savo rankose vykdomąją valdžią. Biudžeto teisė Anglijoj išaugo iš žmonių atstovybės kovų su karaliaus valdžia.

Bet jei vyriausybės patiektojo biudžeto projekto patvirtinimo teisė ir priklauso žmonių atstovybei, tai ta teisė atatinkamai aprėžiama. Biudžeto projekto sudarymo iniciatyva priklauso grynai vyriausybei, o iš to seka, kad parlamentas, svarstydamas biudžetą, gali turėti teisės tik mažinti vyriausybės patiektąsias išlaidas, bet nieku būdu negali jų didinti arba įnešti naujų kurių biudžeto projekte nenumatyta. Ši taisyklė Anglijoj tinkamai suprasta, kur parlamentas neturi teisės bloginti finansinės šalies padėties, t. y. didinti išlaidų arba mažinti kokių šaltinių įplaukas; parlamentas turi teisės mažinti projektuojamuosius kreditus, bet jei jis nori kokį mokesnį sumažinti arba panaikinti, tai jo nuostolius turi papildyti kokiu kitu mokesniu. Tokioms sąlygoms esant biudžeto svarstymas parlamente susideda tik iš bendrų sprendimų apie kabineto politiką, ir baigiamas jo viso priėmimu arba atmetimu. Biudžeto projekto pakeitimas įgyja votumo, nepasitikėjimo pobūdžio.

Tokia tvarka turi rimtų pagrindų: esant kitaip, vyriausybė nebūtų atsakinga už tai, ką ji pati pasiūlė.

Praktikoj visas reikalas švelninamas tais tarpininkavimais, kuriuos atskiri parlamento nariai arba visas parlamentas, adresų pavidale, kartais patiekia Vyriausybei vienokio ar kitokio kredito klausimu. 1919 m. Atstovų Rūmuose įsteigta ypatinga komisija biudžeto išlaidoms svarstyti, kuri, be abejo, veikia ir vyriausybės nutarimus. Paskui atstovų rūmams, be abejo, neatimama įstatymų leidimo iniciatyva, t. y. teisė, šalia biudžeto svarstymo, pasiūlyti vieną ar kitą priemonę, kuri, patvirtinus įstatymų leidžiamąja tvarka, taps įstatymu, ir tuomet kilusios iš jo naujos išlaidos bus įtraukiamos biudžetan. Europos kontinente ir Am. Jungtinėse Valstybėse šis klausimas rišamas kiek skirtingai.

Am. Jungtinėse Valstybėse biudžetą sudaro pats kongresas, o vyriausybė jam tik padeda: tuo tikslu kongrese sudaromos atskiros komisijos, kurios iki šiol aiškių ryšių tarp savęs neturėjo ir todel nebuvo kas nustato pajamų ir išlaidų balansą. Tik 1909 m. respublikos prezidentui buvo suteikta teisė peržiūrinėti ministerijų patiektuosius kreditus ir, reikalui esant, nurodinėti kongresui, kur kas galima sumažinti.

Prancūzijoj taip pat pirmosios respublikos laikais įstatymų leidžiamajai valdžiai buvo pavesta nustatyti išlaidų dydis

ir mokesnių įvedimas; vyriausybė patiekdavo tik bendrus išlaidų ir finansinės padėties pasiūlymus. Dabar ir parlamentas ir vyriausybė dalyvauja vienodai biudžeto sudaryme, jo projektą išdirba ministerija ir įneša į Deputatų Rūmus; čia ji svarsto biudžeto (o nuo 1920 m. finansų) komisija, kuri turi teisės daryti visokių pataisų ir didinti ar mažinti projekto sumas. Paskui projektas perduodamas Rūmams, kuriuose taip pat gali būt daroma pataisų. Dideli šios tvarkos nepatogumai privedė prie to, kad patys Rūmai pastaruoju laiku savo teises susiaurino.

Kai valstybės vyriausias asmuo (karalius, prezidentas) sąmatos projektą patvirtina, tai jis tampa biudžeto įstatymu sekantiems finansų metams. Biudžeto įstatyme paprastai yra: 1) Valstybės pajamų apžvalga, 2) atskirų valdymo šakų kreditai, 3) draudimas imti kitokius, kaip biudžete nurodyta, mokesnius, 4) nuostatai, kad biudžete pažymėtų išlaidų sumos neprivalo būti didinamos be būtino reikalo.

Biudžetas yra įstatymas ta prasme, kad jame nustatyti skaičiai vykdomajai valdžiai yra privalomi. Bet šitame įstatyme neprivalo būti jokių materialinės teisės nuostatų, kurie keistų arba papildytų veikiančius įstatymus: jo uždavinys — ne teisių ir prievolių nustatymas, bet šalies finansinio gyvenimo reguliavimas.

Biudžeto skaičių būtinumas nereikia suprasti ta prasme, kad asignuotas išlaidoms sumas būtinai reikia išleisti: laikui bėgant, kai kurių išlaidų būtinumas gali išnykti, bet ta prasme, kad kreditus galima išleisti tik biudžete numatytiems reikalams ir kad negalima išleisti daugiau asignuotų sumų. Vad. kreditų specializacija yra šių pradų išdava: vykdomajai valdžiai draudžiama perkelti vieno skyriaus kreditus į kitą, vieno kredito stoką padengti kito pertekliais. Specializacija paprastai prigyja tuose biudžeto skyriuose, kurie balsuojami atskirai: dažniausiai tai esti atskiri biudžeto paragrafai. Paragrafų ribose vykdomoji valdžia gali vieno straipsnio perteklių perkelti į kitą.

Šituo klausimu ėjo gyvos kovos: vyriausybė stengėsi sumažinti atskirai balsuojamų straipsnių skaičių, atstovavimo įstaigos, atvirkščiai, siekė kuo didžiausio biudžeto susmulkinimo. Prancūzijoj, pav., Napoleono I laikais biudžetas buvo balsuojamas visas be jokių paskirstymų. 1817 m. restauracijos laikais buvo įvestas kreditų balsavimas atskiroms ministerijoms. Nuo 1827 m. ministerijų kreditus pradėjo skirstyti skyriais, o po 1830 m. revoliucijos — skiltimis. 1852 m. Napoleono III laikais vėl balsuojama atskiromis ministerijomis: ministerijoms skirtieji kreditai skyriais suskirstomi imperatoriaus dekretu, kuris paremtas Valstybės Tarybos nutarimu — ne įstatymų leidžiamos įstaigos. Bet jau 1861 m. buvo apie 50 at-

skirai balsuojamų kreditų, nors ministeriams buvo palikta teisė perkelti vieno skyriaus sumas į kitą (vad. virement). Pagaliau, trečiosios respublikos laikais atskirai balsuojamų kreditų skaičius žymiai padidėjo ir viršijo 1000. Prūsijoj tokių kreditų yra daugiau kaip 2.000, o praktikoj dar daugiau, nes visiems valdymo organams griežtai įsakyta laikytis pačių smulkiausių biudžeto suskirstymų. Anglijoj, atvirkščiai, ta specializacija daug mažesnė, ten be konsoliduotų išlaidų straipsnių, 1890 m. buvo apie 200 atskirai balsuojamų kreditų. Bet ar tai reiškia, kad Anglijos vykdomoji valdžia turi daugiau teisių, kaip kontinento? Matyti, kad ne: ten tik daugiau pasitikėjimo, kad ji savo teisę nepanaudos blogam tikslui. Iš viso, per daug smulki kreditų specializacija praktikoj sukelia daug sunkumų: del to daug dažniau atsitinka reikalas prašyti kreditų virš sąmatos, kurie, be abejo, trukdo biudžeto pastovumą ir įneša netvarkos į valstybės ūkį. Tuo tarpu kai sąmatos skyriuose dažnai palieka likučių, kurie grąžinami į iždo resursus. Specializacijos dalyko teisingos normos suradimas yra praktikos ir vyriausybės bei įstatymdavystės įstaigų savitarpio pasitikėjimo reikalas: jokio recepto čia duoti negalima.

Kai del pajamų straipsnių specializacijos, tai jos esmė ta, kad vyriausybei privalomos tik tos pajamų kategorijos, kurios pažymėtos biudžete. O biudžete pažymėtų pajamų skaičiai tai tik spėjami: iš tikrųjų pajamų gali būt ir daugiau ir mažiau. Nereikia taip pat abejoti, kad jei ta pati įstatymų leidžiamoji valdžia, kuri patvirtino biudžetą, vėliau išleis įstatymą apie kokį naują mokesnį, kuris bus imamas prieš biudžeto termino pabaigą, tai to mokesnio mokėjimas piliečiams bus privalomas, nežiūrint, kad jis biudžetan nėra įtrauktas. Klausimas gal kilti tik apie buvusius mokesnius, jei visai netikėtai kuris nors iš jų nebūtų biudžete paminėtas. Toks klausimas sprendžiamas įvairiai. Kontinento valstybių eilėje pradedant Belgiją, vėliau Ispanijoj, Portugalijoj, Austro-Vengr., Prūsijoj, Vokietijos Imper., Balkanų valstybėse veikia ta tvarka, kad visi valstybiniai mokesniai balsuojami kas met ir juos įvedą įstatymai veikia tik vieniems metams, jei nėra atnaujinami. Tokioms sąlygoms esant, matyti, biudžetan neįtrauktasis mokesnis tampa neprivalomas ir vyriausybė neturi teisės jo imti. Vadinasi, jei biudžetas liktų nepatvirtintas, kas gal atsitikti del įvairių grynai politinio pobūdžio priežasčių, vyriausybė nustoja visų lėšų, ir šalies finansų gyvenimas visiškai sustoja. Be abejo, tai labai stipri priemonė pavcikti vykdomąją valdžią, kad ji klausytų šiokių ar kitokių vyriausybės įstaigų reikalavimų. Bet tokios priemonės vartojimo išdavos gali labai rimtai veikti ir visą šalį.

Ne parlamentinėse valstybėse tuomet valdo be patvirtinto biudžeto: pav., Prūsijoj nuo 1863 iki 1866 m. Bismarkas pasitenkindavo tuo, kad biudžetą priimdavo Ponų Rūmai. Jo

pažiūra ir moksle rado šalininkų. Vokietijos mokslininkai kalbėjo, kad parlamentas — tai įstatymų leidimo įstaiga, kurios tikslas — leisti įstatymus. Bet biudžetas — ne įstatymas; iš esmės tai administracinis aktas, ūkio planas — valdymo programa. Svarstydamas jį parlamentas atlieka ne įstatymdavystės funkciją, bet administracinės kontrolės. Duodama patvirtinti biudžetą, vyriausybė tik nusiima atsakomybę už finansinį valdymą. Todel parlamentas neturi teisės atmesti viso biudžeto, nes šituo vienu aktu negali sustabdyti viso įstatymų veikimo ir paraližuoti viso valstybinių įstaigų veikimo: kol tosios įstaigos yra, jos privalo veikti, o jei jų veikimą trukdo deputatai, tai vyriausybė savo atsakomybe privalo juos pašalinti. Parlamentinėse valstybėse atsisakymas patvirtinti biudžetą yra lygus nepasitikėjimo vyriausybei išreiškimui. Vyriausybė tuomet atsistatydina ir, susidarius jos vietoj naujai, parlamentas balsuoja biudžeta iš naujo. Bet kadangi ir šiuo atveju gali pasitaikyti valdymo tarpai be biudžeto, tai Anglijoj, kur biudžeto įstatymdavystė geriausiai išsivysčius, vartojama šitokia tvarka: ten ir pajamų ir išlaidų biudžetas dalinamas į dvi dalis: konsoliduotoji ir kitėjanti. Konsoliduotojon dalin įeina visos nuolatinės išlaidos, visų pirma — skolų procentai, civilinis karaliaus lakštas, kurio dydis aprūpina jį iki gyvos galvos, teisėjų, general-kontrolieriaus išlaikymas, pensijos ir t. t. — viso nuo ⅓ iki ⅔ visos valstybinių išlaidų sumos. Į vad. pajamų konsoliduotą fondą priskiriama labai daug straipsnių: pav. žemės mokesnis, beveik visi akcizai ir kai kurie kiti mokesniai ir toki pajamų straipsniai, kuriuos parlamentas patvirtina visam laikui—viso daugiau kaip ¼ iki ½ visų pajamų. Konsoliduotos išlaidos į metinį biudžetą neįrašomos ir įstatymdavystės valdžiai pranešama tik jų suma. Jas padengia konsoliduotomis pajamomis. Bet kadangi pastarųjų visuomet esti žymiai daugiau, tai jų perteklių, kartu su kitomis pajamomis, parlamentas skiria kasmet kitėjančio biudžeto išlaidoms padengti. Prieš karą jomis padengdavo ne daugiau kaip vieną ketvirtį kasmet leidžiamų pajamų.

Konsoliduotas biudžetas yra ir Olandijoj, kur jis kas dešimts metų persvarstomas. Tokioms sąlygoms esant, stambiosios valstybės reikmens privalo būti patenkinamos ir tuomet, jei parlamentas kitėjantį biudžetą nepatvirtintų. Toks biudžeto sutvarkymas turi labai rimtų pagrindų: negalima del parlamento ir vyriausybės konfliktų statyti pavojun teisinį valstybės veikimą, negalima iš žmonių atimti įsigytąsias teises, pav., atimti iš pensininkų užsitarnautas pensijas; galop, pats parlamento biudžeto atmetimas jau tuo nėra tiek skaudus, kai jo atmetimas neturi tokių skaudžių išdavų.

Rusijos biudžeto įstatymdavyste, kuri veikė iki revoliucijos, buvusių asignavimų pastovumo garantijos buvo dar di-

desnės. 1906 m. biudžeto svarstymo taisyklėmis. Caro Rūmų Ministerijos laikymo kreditai, jei jie nedidesni kaip įstatymo nustatytoji suma, buvo nesvarstomi; paskui valstybinėms skoloms mokėti skiriamos sumos negali būti nei išbraukiamos, nei mažinamos; galop, biudžete nebuvo galima nei išbraukti, nei keisti tų pajamų ir išlaidų, kurios įtrauktos veikiančiais įstatymais pasiremiant arba caro paliepimu. Tai savotiškas labai platus konsoliduotas fondas, kuris apimdavo visus buvusius pajamų ir išlaidų įstatymus. Tokiai tvarkai galima primesti tai, kad Dūma negalėjo svarstyti ištisos eilės straipsnių ir tuo būdu biudžetas tapdavo labai nelankstus. Bet nuoseklumo atžvilgiu tos tvarkos peikti negalima: biudžeto įstatymdavystė neturi tikslo keisti materialinės įstatymdavystės sritis; tam tikslui yra kitas atskiras kelias — įstatymdavystės įstaigoms neuždarytas, nors daug lėtesnis, — tai įstatymdavystės iniciatyvos kelias: Valstybės Dūma turi teisės pakeisti arba panaikinti kokį įstatymą arba kokį savo sumanymą pravesti įstatymo leidimo tvarka.

Nuo konsoliduotos biudžeto dalies reikia skirti normalinė jo dalis. Tą dalį sudaro tam tikram laikui (paprastai keletai metų) žinomiems tikslams nuskirtas kreditas, kurio per visą tą laiką negalima nei didinti, nei mažinti. Tokia sąmata vadinama normaline. Rusijoj, pav., normalinis biudžetas buvo nustatytas karo ir jūrų ministerijoms iki 1909 m. Normalinėj sąmatoj leidžiama vieno svarbesnio skyriaus kreditus perkelti į kitą. Visos karo ir jūrų ministerijų biudžetų santaupos negrįždavo į iždo resursus, bet eidavo į tam tikrą karo žinybos atsargos fondą.

Normalinių sąmatų tas nepatogumas, kad tos žinybos išlaidų nė kiek nemažina, bet, kaip jau parodė praktika, neapsieina be kreditų virš sąmatos. Valstybės ūkio pastovumas, nuolatinės išlaidos ir mokesnių ėmimas turi visada būti tvarkoj, net ir tuo atveju, kai įstatymdavystės įstaigos ne laiku patvirtina biudžetą. Tokių atsitikimų nekartą įvairiose šalyse buvo, kartais del kokių politinių krizių, kartais del paprasto lėto veikimo. Tuomet kai kuriose šalyse (Prancūzija, Rusija, Italija) iki biudžeto patvirtinimo leidžiama daryti išlaidų ir imti mokesnių, kiek buvo pereitų metų biudžete numatyta. Kadangi toki leidimai duodami tik mėnesiui, maždaug apie $^{1}/_{12}$ metinių išlaidų, tai tokia tvarka vadinama laikinėmis dvyliktomis dalimis (douzièmes provisoires). Prancūzijoj nuo 1895 iki 1914 m. iš 20 biudžetų 16 buvo patvirtinti su 2-3 m. pavėlavimu, o 1911, 1913 ir 1914 m. biudžetai — net 7 mėnesiais pavėluoti. Rusijoj, įsteigus Valstybės Dūmą, vėluodavos kas met. Tokiais atsitikimais Prancūzijoj leidžiamas atskiras įstatymas, kuriuo leidžiama tam laikui kreditai tiems mėnesiams, per kuriuos numatoma, kad naujasis biudžetas bus patvirtin-

tas: taip pat veikiančiais įstatymais leidžiami imti mokesniai ir kitokios valstybinės pajamos. Leidžiamų kreditų dydis per mėnesį maždaug privalo atatikti $^1/_{12}$ buvusių išlaidų, be to, ta $^1/_{12}$ apskaičiuojama šitaip:

1. pagrindan dedama kreditų, leidžiamų kiekvienai ministerijai atskirai, suma sulig ateinančių metų projektu, bet jei tie kreditai didesni kaip pereitų metų kreditas, tai atskaitoma ta išlaidų dalis, kuri paremta ne veikiančiais įstatymais, bet įstatymdavystės įstaigų nuožiūra;

2. $^1/_{12}$ minėtųjų sumų apskaičiuojama paprastu dalinimu į 12;

3. dalinio suma ištaisoma, atsižvelgiant į tai, kad kai kurios išlaidos nevienodos kas mėnuo.

Šita tvarka padarytos išlaidos ir gautosios pajamos, patvirtinus biudžetą, įrašomos į metines sumas. Rusų įstatymais, iei biudžetas nepatvirtinamas iki naujų sąmatos metų, veikdavo pereitų metų biudžetas su tais pakeitimais, kurie įvyko įstatymuose po pereitų metų biudžeto priėmimo. Tokiais atsitikimais ministerijoms buvo duodama kreditų, kiek jos reikalauja, bet ne daugiau kaip $^1/_{12}$ visų išlaidų dalis.

Panaši tvarka yra ir kai kuriose kitose konstitucijose. Bet Anglijoj veikia kitokia tvarka: čia po naujų biudžeto metų balandžio mėn. 1 d. sulig žinybų sąmatų suteikia joms tuos kreditus, kuriuos parlamentas iki to laiko suspėjo priimti; jos gali išleisti juos ir kitiems tos pat žinybos reikalams. Patvirtinus biudžetą, atliekami visi reikalingi skaičiavimai. Kai del mokesnių, tai visi biudžeto projektu numatyti pakeitimai taip pat vykinami nuo balandžio mėn. 1 d. Panaši tvarka yra ir Belgijoj.

Galop, Vokietijoj tokiais atsitikimais vyriausybė tariasi su parlamentu apie ūkio vedimo tvarką iki biudžeto patvirtinimo ir tuo reikalu išleidžia laikinį biudžeto įstatymą.

Valstybės biudžetas skiriamas į dvi dalis: pajamas ir išlaidas. Pajamos ir išlaidos vėl skirstomos į paprastas arba nuolatines ir į nepaprastas arba vienkartines. Šis skirstymas be galo svarbus. Paprastomis pajamomis ir išlaidomis vadina tas, kurios kiekvienu biudžetu atnaujinamos ir keičiasi tik laikui bėgant, sąryšyj su viso valstybinio gyvenimo eiga. Nepaprastomis — tas, kurios tik kartą pasitaiko, o jei dažniau pasitaiko — tai tik atsitiktinai ir neperiodiškai; jų dydis nepastovus ir dažnai pareina nuo visiškai nenumatytų sąlygų. Bet ne vien išlaidų periodiškumas ar atsitiktinumas yra priskyrimo prie paprastosios arba nepaprastosios biudžeto dalies pagrindu. Kartais atsižvelgiama tų išlaidų dydžio ir paskyrimo. Pav., stambios statybos išlaidos, jei jų pakartojimas nenumatomas tolimesnėj ar artimesnėj ateityj, priskiriamos prie nepaprastųjų išlaidų; bet išlaidos smulkesnei statybai, kurios,

kaip rodo praktika, įvairiose [illegible] kasmet, priskiriamos paprast[illegible] išlaidos, kurios reikalingo [illegible] jtinai pasikartoja, pav., išla[illegible] iš viršaus jos atrodo nepaprastomis [illegible] esmės jas reikia priskirti paprastajam biu[illegible] atsitikimais kartais paprastąsias išlaidas skir[illegible] vienkartines, bet ir pastarąsias padengia iš [illegible] ų šaltinių.

Tuo būdu, nepaprastais kredit[illegible] džio prasme laiko tik tokias stambias išlaidas, [illegible] kartoja, pav. karo išlaidos, šalies suirimų nuslopin[illegible] dos, paskui kapitalų sudėjimas į pelno įmones, pav., gelžkelių statybon ir t. pn.

Paprastąsias išlaidas reikia padengti taip pat paprastomis, nuolat pasikartojančiomis pajamomis, pav., mokesniais, pajamomis iš valstybinių turtų bei įmonių ir pn. Kitokia tvarka gresty balanso pastovumui. Ir iš tikrųjų, jei paprastąsias išlaidas, be paprastųjų pajamų, padengti ir nepaprastomis, tai greitai atsitiktų taip, kad, nepasikartojant nepaprastoms pajamoms, atatinkama biudžeto dalis neturėtų padengimo šaltinių. Kai del nepaprastųjų išlaidų, tai kiek galint reikia stengtis padengti jas paprastųjų pajamų pertekliais, kurie liekas, padengus paprastąsias išlaidas. O jei tokio pertekliaus nėra ir sunku greitu laiku padidinti nuolatinių šaltinių pajamas, pav., skubiai pakelti arba įvesti naujų mokesnių, tuomet tenka imti iš nepaprastųjų vienkartinių pajamų, pav., paskolų, turtų pardavimo, karo kontribucijų ir pn. Bet pasitaiko ir tokių nepaprastų išlaidų, kurios turi reikšmės tik sekančiom kartom, pav., gelžkelių tiesimas, kanalų kasimas, tvirtovių statymas ir pn. Šias išlaidas padengia ne paprastomis pajamomis, bet nepaprastomis, pav., specialiniai tuo tikslu užtraukiamomis paskolomis, kurias išmoka iš tų įmonių pelno, kontribucijomis, specialiniais steigiamais fondais ir pn.

Kartais paprastas ir nepaprastas biudžetas sujungiami į vieną įstatymdavystės aktą, kartais išleidžiami du atskiri biudžeto įstatymai.

Toliau, gali būti bendrasis ir grynasis biudžetas (brutto biudžetas ir netto biudžetas). Pirmame atsitikime biudžetan įtraukiamos visos išlaidos ir visos pajamos, jų skaičiuje valstybinių pajamų šaltinių valdymo, ėmimo ir eksploatavimo išlaidos; antrame — iš bendrųjų pajamų sumų šios išlaidos atskaitomos ir biudžete žymimi tik pertekliai, grynasis pelnas. Tik bendrasis biudžetas teikia progos spręsti įmonių pelningumą, mokesnių naštos sunkumą gyventojams, mokesnių ėmimo būdų tikslingumą ir atskirų valdymo šakų laikymo brangumą. Be to, esant brutto biudžetui, mokesnių ėmimo ir valstybinių įmonių eksploatavimo išlaidos yra įstatymdavys-

tės įstaigų kontrolėje. Todel jei pirmiau pirmenybę atiduodavo netto biudžetui, tai dabar vyrauja brutto biudžetas. Bet kol kas nė viena tų sistemų grynoj formoj dar neprigijo: visuose brutto biudžetuose yra straipsnių, kurie parodo tik grynąsias pajamas. Toliau, yra daug juridinių asmenų teisėmis įstaigų, pav., kai kurios aukštosios mokslo įstaigos, labdarybės įstaigos ir kt., kurioms biudžete neįrašomos visos pajamos ar išlaidos, bet tik pajamų perteklius arba iždo pašalpa. Nuo 1900 m. Vokiečių Imperijoj veikia grynai bendrasis biudžetas, tas pat ir Prancūzijoj, Vengrijoj, Anglijoj, Italijoj ir Rusijoj. Daugumoj Vokietijos valstybių, pav., Prūsijoj ir Bavarijoj, veikia brutto biudžetas; Viurtemberge, Saksonijoj ir Hesene — netto biudžetas. Abi sistemos įstatymų leidžiamoms įstaigoms svarstyti esminio skirto nesudaro, nes parlamentai savo žinioj turi visą medžiagą, kuria paremti sąmatos apskaičiavimai.

Įvairių šalių finansams palyginti geriau tinka netto biudžetai, nes juose yra vienos rūšies daviniai. Bet kad visuomenė supažindintų su valstybės ūkio eiga, ir mokslo tyrinėjimams, — daug geriau tinka brutto biudžetas, bet tik su viena sąlyga, — kad iš jo būtų aišku įvairių pajamų šaltinių eksploatavimo valdymo ir ėmimo išlaidos.

Biudžeto išlaidas paprastai skirsto ministerijomis, bet kartais stambesniems išlaidų straipsniams sudaromi atskiri skyriai. 1922 m. Vokietijos Imperijos biudžete pirmu kart buvo įvestas daiktinis paskirstymas, atatinkąs Imperijos dabartinėms finansų sąlygoms, būtent: 1) bendrojo valdymo sąmata; 2) valstybinių įmonių (pašto, telegrafo, valstybės spaustuvės ir 3) Imperijos gelžkelių sąmata ir taikos sutarties vykdymo sąmata. Bendrojo valdymo sąmatos išlaidos, kaip ir pirmiau, skirstomos į nuolatines ir vienkartines.

Taip pat jau 1920 m. Prancūzijos biudžete buvo su taikos sutarties vykinimu surištų išlaidų ir atlyginimo sąmata.

Kai del pajamų biudžeto, tai jis sudaromas realine arba formaline sistema. Pirmame atsitikime pajamos grupuojamos jų vidujiniu finansiniu ir ekonominiu ryšiu; antrame — tomis žinybomis, kurių kompetencijoje jos randasi.

Įvairiose šalyse vartojamos įvairios paskirstymo sistemos. Pajamas paprastai skirsto jų šaltiniais (valstybinės įmonės, muitai, tiesioginiai ir netiesioginiai mokesniai ir kt.), o išlaidas — ministerijomis, — bet vėl įstatymdavystės įstaigų išlaikymo, skolų mokėjimo, pensijų mokesnių ėmimo ir įmonių eksploatavimo išlaidos išskiriamos atskirai.

Pajamų skirstymas ministerijomis vartojamas tik keliose valstybėse (Austrijoj); Anglijoj vartojamas išlaidų daiktinis skirstymas. Toks skirstymas lengvina panašių išlaidų apžvalgą įvairiose žinybose, pav., statybos, mokslo išlaidos, ir

įvairių šalių biudžetų palyginimą. Bet administraciniu atžvilgiu patogiau skirstyti ministerijomis.

Prie pagrindinio biudžeto pridedamos atskiros sąmatos, kurios tarnauja smulkmenoms sužinoti ir pasiaiškinti: parlamento debatuose jos yra medžiaga, kuria remiamas svarstymas ir balsavimas.

Kai kuriose valstybėse, be bendro valstybės biudžeto, dar veikia ir specialinių tam tikrų valdymo šakų arba specialinių fondų sąmatos. Čia priskiriamos ir tos sąmatos, kurių ne visa suma, bet tik valstybės iždan perduodamų pajamų pertekliaus dalis įrašoma į valstybės biudžetą. Kituose atsitikimuose ryšį sudaro gaunama iš iždo pašalpa tokių fondų deficitui padengti iš valstybės biudžeto sąskaitos. Rusijoj, pav., buvo atskiros carienės Marijos labdarybės įstaigų, sričių ir kabineto žemių pajamų ir išlaidų sąmatos, nes pastarosios žemės buvo ne valstybės, bet caro šeimos nuosavybė, atskiros valstybės, bajorų ir valstiečių bankų sąmatos.

Prancūzijoj yra dar daugiau specialinių sąmatų. Ten yra monetų rūmų, valstybės spaustuvės, garbės legiono, parako ir salietros gamybos, centralinės meno ir amatų mokyklos, valstybinių geležkelių, valstybės taupomųjų kasų ir jūrų žinybos invalidų kasų sąmatos.

Tokių specialinių sąmatų pagrindas tas, kad valstybė paėmė vykinti kai kuriuos uždavinius, kurie neįeina tiesiog jos prievolių skaičiun; kad ji per savo valdininkus prižiūri specialines įvairių įstaigų lėšas, arba kad ji tokioms įstaigoms teikia paskolų, pašalpų arba gauna iš jų pašalpą. Jei šių įstaigų lėšas įtraukti į bendrąjį biudžetą, tai nebūtų galima aiškiai vaizduotis valstybės finansų stovio. Bet per didelis specialinių biudžetų vartojimas turi ir trūkumų. Bendrasis biudžetas nuo jų tampa neaiškesnių: tenka daryti atskirų apskaičiavimų, kad išsiaiškinti tikrųjų iždo išlaidų ir lėšų dydį, o tai nėra paprastas lengvas darbas. Paskui, esant specialinėms sąmatoms, atsiranda tendencijos perkelti į jas kai kurias grynai valstybines išlaidas, kad geriau suvest bendrąjį biudžetą. Pav., 1888 m. bendrajame Prancūzijos biudžete buvo parodyta 47 mil. fr. pajamų pertekliaus, bet pažiūrėjus, kiek valstybė dalyvavo specialinėse išlaidose, pasirodė — būta deficito. Tik nereikia painioti bendrojo biudžeto paskirstymo skyriais su specialinėmis sąmatomis, nes kartais tie skyriai balsuojami, pav., Belgijoj, visiškai atskirai.

Panašiai specialiniams biudžetams, dažnai iš bendrojo biudžeto išskiriamos vad. apyvartos išlaidos ir pajamos, t. y. tokios, kurios jei ne tuojau, tai po kiek laiko vienos kitas padengia. Ir čia nereikia užmiršti, kad iš biudžeto išskirti galima tik tas išlaidas, kurias padengia speciališkai tam reikalui skirtosios lėšos, bet ne bendrieji iždo resursai.

Pagaliau, pastaruoju laiku vis didesnės reikšmės įgyja specialinės vad. valdžios pramonės įmonių sąmatos, pav., jau minėtos specialinės sąmatos Prancūzijoj, arba nuo 1924 m. sudarymo specialinės gelžkelių, pašto ir telegrafo savarankiškų verslamonių sąmatos Vokietijoj. Jų šalininkai sako, kad dabarties biudžetų sistema išaugo tais laikais, kai valstybė tenkinosi vien politika ir bendru valdymu. Dabar jos sritin įeina daugybė pramonės įmonių, pav., sausumos ir jūrų karo dirbtuvės, tabako, degtukų ir kt. monopoliai, gelžkelių tinklo tiesimas ir eksploatacija ir t. t. Bendrąja biudžeto tvarka tasai pramonės ūkis nepatenkinamas. Tos įmonės privalo turėti visas savo lėšas, ir negali pasitenkinti metiniu sąmatos paskyrimu: pelningais metais jos privalo steigti atsargos fondą blogesniems metams, privalo turėti stambų apyvartos kapitalą, padengti įrengimo išlaidas, privalo sudaryti gamybos programą dažnai ne vieniems, bet keletai metų pirmyn, ir todel privalo naudotis kredito teisėmis.

Del visų šių sumetimų ir reikia nustatinėti atskiras savarankiškas tų įmonių sąmatas. Bet yra ir prieštaravimų: leidžiant daryti savarankiškai išlaidas toms įmonėms, jos imamos vis tik iš valstybinių lėšų, ir tuo būdu galima prieiti prie neteisėto valstybės pinigų aikvojimo; nereikia užmiršti, kad tas įmones prižiūri ne privatiniai verslamoniniukai, o vis delto valdžios organai, kurie labiau linkę prie stambių išlaidų, o ne prie taupumo; leidžiant atskiroms valdžios įmonėms užtraukti paskolų savo reikalams, galima labai apsunkinti valstybės kreditą; parlamentai gi lengviau sutiks leisti daryti tokias paskolas, o ne didinti mokesnius. Galop, privatinių asmenų ir valstybės pramonės veikimas labai skiriasi: pirmieji tik pelno siekia, o valstybei rūpi ir kitoki reikalai. Toks pažiūrų skirtas rodo jau bent tai, kad valdžios pramonės įmonių specialinių biudžetų sudaryme reikia būti labai atsargiems.

Labai svarbus biudžeto arba finansų laikotarpio klausimas, t. y. valstybinio biudžeto terminas. Dabarties laiku daugumoj valstybių praktikuojamas metų laikotarpis, tik kai kurios mažesnės valstybėlės, pav. Bavarija, Saksonija, Viurtembergas, Badenas, Hesenas ir kt. dar palaiko dviejų, trijų ir net ketverių metų laikotarpius; Olandijoj nuo 1815 iki 1830 m. buvo net 10 metų biudžeto laikotarpis. Seniau buvo labiau paplitę ilgalaikiai biudžetai: gyvenimo sąlygos taip greit, kaip dabar, nesikeitė, todel ir buvo galima apskaičiuoti ilgesniam laikui ir pajamas, ir išlaidas. Bet ir dabarties laiku kai kas palaiko ilgalaikius biudžetus. Sako, kad, tokiems biudžetams esant, parlamentams nereikia didesnę savo laiko dalį pašvęsti biudžetui svarstyti — atsitraukti nuo įstatymdavystės darbo; paskui, kad stambias vienkartines išlaidas lengviau įvykinti normalinėmis pajamomis per keletą metų, ir nereikia ieškoti

nepaprastų pajamų šaltinių; metiniais laikotarpiais lėšos duodamos tik dalimis; galop, kad ilgesniam laikui asignuojamos išlaidos ne taip greit didėja.

Bet daug svarbesni prieštaravimai: juo ilgesnis biudžeto laikotarpis, tuo sunkiau išaiškinti būsimų išlaidų dydį; daug reiškia net ir toji aplinkybė, per kiek laiko prieš biudžeto metų pradžią paruošiama sąmatų medžiaga.

Prancūzijoj, pav., paruošiamasis darbas pradedamas prieš 15 mėn., o į parlamentą projektą įneša sausio arba vasario mėn., t. y. prieš 11—12 mėnesių. Tuo tarpu Belgijoj tenkinasi tik trimis mėnesiais. Anglijos ministeriai sąmatų medžiagą patiekia gruodžio mėn. finansų ministeriui, o paruošia visa spalių mėn., tuo tarpu kai biudžeto metai prasideda balandžio mėn. 1 d. Vokietijoj Imperijos biudžeto projektas privalo būti patiektas Reichsratan ne vėliau kaip lapkričio mėn. 1 d., į Reichstagą — ne vėliau kaip sausio mėn. 5 d., t. y. prieš tris mėnesius.

Antra, ilgiems laikotarpiams esant, tautos atstovybės įtaka į vykdomąją valdžią ir jos kontrolės funkcijas negali pilnai pasireikšti. Metiniai biudžetai yra laidas to, kad kasmet bus šaukiami įstatymų leidimo organai. Bet vis tik, kad sutrumpinti biudžeto svarstymą, tam tikra biudžeto dalis — išlaidos nuolatiniems reikalams — išskiriamos į ypatingą grupę ir ta grupė svarstoma ne kasmet, bet periodiškai, ir tik kitėjanti biudžeto dalis svarstoma kas met. Anglijoj — tai jau minėtasis vad. konsoliduotas biudžetas. Istorinės jo kilmės reikia ieškoti buvusiame skirte tarp nuosavių karaliaus pajamų ir parlamento leistųjų kasmetinių subsidijų. Po 1688 m. civilinis lakštas tampa nuolatine karaliaus dotacija, kuri leidžiama visam to karaliaus viešpatavimo laikui. Vėliau prie jo prijungiamos ir kitos išlaidos. Tarp kita ko reikia pastebėti, kad sutaupomasis ne kasmetiniu konsoliduoto biudžeto svarstymu laikas visiškai nežymus, nes to biudžeto išlaidos ir kasmet svarstant nedaug laiko atima.

Biudžeto metų pradžia ir pabaiga įvairiose šalyse taip pat nevienoda: Austrijoj, Vengrijoj, Prancūzijoj iki 1921 m., Belgijoj, Šveicarijoj, Rusijoj ir kai kuriose kitose valstybėse jie prasideda sausio mėn. 1 d. iki gruodžio m. 31 d.; Vokietijoj biudžeto metų pradžia — balandžio m. 1 d., pabaiga kovo mėn. 31 d.; tas pat laikas atskirose Vokietijos valstybėse. Anglijoj ir nuo 1921 m. Prancūzijoj; Am. Jungtinėse Valstybėse, Italijoj ir Ispanijoj biudžeto metų pradžia liepos m. 1 d., pabaiga — birželio mėn. 30 d. Vėlesnių, neatatinkančių kalendoriaus metams terminų nustatymas palengvina parlamentui biudžeto svarstymą ir padeda užbaigti jį iki biudžeto metų pradžios, nes tuomet parlamentas gali naudoti visą sesiją, o ne vien jos rudeninę dalį.

Biudžetas baigiamas paskutinę biudžeto metų dieną. Bet paprastai iki tos dienos nebūva padarytos visos biudžeto išlaidos ir dar ne gautos visos pajamos. Pajamoms ši aplinkybė neturi taip svarbios reikšmės: mokesniai, be abejo išieškomi iki mokesnių įsisenėjimo termino pabaigos. Čia gal tik sąskaitybos nesusipratimas: kur priskirti tokias įplaukas — ar pereitų ar sekančių metų sąskaiton. Daug svarbesnis šis klausimas išlaidoms, nes pasibaigus biudžetui uždaromi visi jo kreditai. Kad išvengti šito keblumo, paprastai nustatoma lengvinančių terminų, laike kurių dar galimą naudotis pereitų metų kreditais, jei tik jie lig laiko įtraukti į vad. kreditų sąrašą. Rusijoj tas terminas buvo pratęsiamas iki kovo mėn. 31 d., Belgijoj — net iki spalių m. 31 d. Prūsijos įstatymais visos sąskaitos baigiamos trečiąjį mėnesį, sąmatos metams pasibaigus. Po to negalima daryti jokių išlaidų nei įplaukiančių pajamų priskirti pereitų metų sąskaiton: Prancūzijoj nustatyta keletas terminų — nuo kovo mėn. 31 d. iki liepos m. 31 d.; Anglijoj ir Italijoj visiškai nėra papildomo termino, bet Anglijoj vis tik per 2-3 sekančius mėnesius išmoka už paskutinio pereitų metų mėnesio išlaidas sulig kredito lakštu. Kai kurioms žinyboms ir kaikurioms išlaidų rūšims skiriama dar ilgesnių terminų atskirų taisyklių pavidale, o kartais išleidžiamas net atskiras įstatymas arba aktas. Rusijoj, pav., statybos kreditui buvo nustatytas 2 metų palengvintas terminas. Belgijoj nepaprastojo biudžeto kreditai palieka vyriausybės žinioj per trejetą metų. Žinoma, iždo atsisakymas sumokėti skolą iš tų metų kreditų nenaikina kreditoriaus teisės gauti atlyginimą. Tam tikslui galima nustatyti atskirų įsisenėjimo terminų, pav., Prancūzijoj — penki metai.

Biudžetą patvirtinus galima daryti tik tas išlaidas, kurias leidžia biudžete numatyti kreditai. Jokios kitos išlaidos biudžeto metais iš principo neprivalo būt leidžiamos. Bet dažnai pasitaiko tokių nenumatytų, neatidedamų reikalų, kurių patenkinimo negalima atidėti iki sekančių metų. Antra, yra tokių išlaidų, kurios privalomos įstatymais, bet jų dydį, sudarant biudžetą, tiksliai nebuvo galima nustatyti. Tokiais atsitikimais tenka, biudžetą patvirtinus, skirti kreditų virš sąmatos, kurie visi kartu įgauna papildomojo biudžeto pobūdį. Žinoma, atsitinka taip tose šalyse, kur sąmatų laikotarpis ilgesnis ne vieni metai.

Papildomų kreditų sprendimo klausimas svarbus ypatingai tais atsitikimais, kai jų asignavimo reikalas kyla nesant parlamento. Tokiais atsitikimais skiria prie esamų paragrafų papildomus kreditus. Nesant parlamento, toki kreditai gali būti leidžiami vyriausios valdžios tik tuomet, jei tų kreditų dydis biudžete buvo nustatytas ne galutinai, o tik apytikriai. Bet jei atsiranda nepaprastų kreditų reikalas, kurie biudžete

visiškai nebuvo numatyti, tai tenka laukti naujos sesijos, išskiriant tuos atsitikimus, kur kreditai numatomi tiems uždaviniams, apie kuriuos buvo kalbėta sudarant biudžetą. Iš viso vyriausios valdžios išlaidų virš sąmatos leidimas galimas tik tuomet, kai esti normalinės sesijų pertraukos, o ne posėdžių nutraukimas sesijos metu arba parlamento paleidimas naujiems rinkimams. Toki yra Prancūzų teisės nuostatai, kur, be to, dar reikalaujama nurodyti šaltinius, kuriais manoma padengti išlaidos virš sąmatos, ir per dvi savaites, naujai sesijai prasidėjus, patiekti juos parlamentui.

Rusijos įstatymais taip pat kreditai virš sąmatos buvo skirstomi į papildomus sulig sąmatose numatytų dalykų ir ekstraordinarinius — sulig sąmatose nenumatytų dalykų. Kad gauti šiems kreditams leidimą, reikia susižinoti su finansų ministeriu ir valstybės kontrolierium ir nurodyti priežastis, del ko kreditas negalėjo būti numatytas sudarant sąmatą arba atidėtas iki sekančių metų. Asignavimai virš sąmatos suardo sąmatos pajamų ir išlaidų balansą, ypatingai, jei jiems padengti neatsiranda nenumatyto pajamų pertekliaus ir tenka užtraukti paskolas. Todel, kad jas sumažinti, griebdavosi įvairių priemonių, kad neleisti perkelti sumų iš vieno skyriaus į kitą iki atskirų papildomų biudžetų patvirtinimo, nurodant jų padengimo šaltinius. Daug tikslingiau biudžete nuskirti tam tikrą nenumatytoms išlaidoms kreditą. Rusijoj kreditai virš sąmatos buvo pakeičiami vad. sąlyginiais kreditais. Jų esmė ta, kad į valstybes biudžetą buvo įtraukiami toki paskyrimai kurių dalykas įstatymais dar nepatvirtintas ir tuo būdu tikrosios išlaidos gal būti daromos tik juos patvirtinus.

Sąlyginio kredito dalykas galėjo būti tik visiškai neatidėliojamas reikalas ir, be to, tokio kredito reikalingumo paaiškinimas privalėjo būti patiektas įstatymų leidimo įstaigoms ne vėliau kaip lapkričio mėn. 1 d. prieš sekančius sąmatos metus, t. y. prieš biudžeto patvirtinimą. Sąlyginių kreditų sistema, be abejo, daug geresnė už išlaidas virš sąmatos: toki kreditai biudžeto pastovumo neardo. Bet ir šitie kreditai, jei jie dideli, visiškai negeistini, todel su sąlygomis buvo galima leisti tik tokius kreditus, kurie skiriami nieku būdu neatidėliojamiems iki sekančių sąmatos metų reikalams, be to, sąlyginio kredito reikalas ar del valstybinės reikšmės ar del numatomų išlaidų didumo negalėjo būti toks, kuris reikalingas priruošiamo išaiškinimo ir smulkaus svarstymo aukštosiose valstybės įstaigose.

Baigiant šį skyrių reiktų patiekti įvairių šalių valstybinių biudžetų davinių. Bet šis uždavinys be galo sunkus. Teisingo palyginimo reikalui privalu imti tik tokius pat dydžius, visų pirma atskaityti eksploatacijos išlaidas, t. y. lyginti netto biudžetus. Valstybės, kurios turi stambių valstybinių

turtų, įmonių, monopolių — tų išlaidų sumos, be abejo, daug didesnės, kaip kitose šalyse. Reiktų išbraukti ir laikines sumas, o tai taip pat nelengva. Reiktų atskirai skirti paprastąsias ir nepaprastąsias išlaidas. Bet ši nomenklatūra įvairiuose biudžetuose labai nevienoda. Galop, pastaraisiais laikais sunku sulyginti net vienos šalies biudžetai, nes valiutos vertė labai keičiasi. Kai dėl biudžeto sunkumo mokesnių mokėtojams, tai čia paprastai apskaičiuoja, kiek išeina vienam gyventojui. Šis būdas reikia pripažinti tik apytikriu, nes tautos turtai ir tautos pelnas didėja toli gražu neproporcingai gyventojų augimui. Bet apie įvairių šalių turtingumą turima tik labai apytikrių žinių, kuriomis negalima daryti tikslių apskaičiavimų. Dar yra ir kitokių kliūčių, kurios trukdo lyginti biudžetus ir įvairių šalių ir laiko atžvilgiu; pav., finansinio atsiskaitymo, išlaidų tarp valstybės ir savivaldybių paskirstymo, piniginių išlaidų ir natūralinių prievolių sumų skirtumai ir t. t. Po šitų pasiaiškinimų duodame sekančius iš Jèze — Cours de science de finances, p. 65 paimtus prieškarinių laikų skaičius, kurie apibūdina karo išlaidų augimą Europos valstybėse (milijonais frankų):

Valstybės	Metai.			
	1858	1883	1908	1914
Vokietija	124	504	1.504	2.282
Anglija	579	702	1.487	1.827
Prancūzija	480	789	1.100	1.472
Italija	46	311	457	681
Austrija — Vengrija	268	318	529	598
Rusija	493	894	1.511	2.078
Viso jų karo išlaidų	1.990	3518	6.588	8.938
Karo išlaidos kitų 14 Europos valst.	400	593	958	1.646
Viso karo išlaidų	2.390	4.111	7.546	10.584
Visų išlaidų	8.100	17.908	35.988	46.847
Europos gyventojų (mil.).	278	335	436	452
Visų išlaidų vienam asmen. (frankų).	29,13	53,46	82,54	104,15

Šie skaičiai rodo, kad pastaraisiais 50 metų karo išlaidos maždaug augo proporcingai su kitų išlaidų augimu ir nuo 50-jų metų galo jų santykis net šiek tiek sumažėjo.

Kitais daviniais (Eheberg, Finanzwissenschaft. 18 u. 19 Aufl. pusl. 40) įvairių šalių paprastosios išlaidos augo:

Prūsijoj	1849	m.— 282,3	mil. m.	Austrijoj	1849	m.— 163,1	mil. guld.
„	1865	„ — 506,7	„ „	„	1831	„ — 491,9	„ „
„	1884	„ — 993,0	„ „	„	1889	„ — 540,8	„ „
„	1894	„ —1.935,9	„ „	„	1891	„ — 546,8	„ „
„	1898/9	„ —2.187,5	„ „	„	1898	„ — 715,9	„ „
„	1914	„ —4.477,9	„ „	„	1913	„ —3.137,2	m. kr.
Prancūzijoj	1816/28	„ vidut. 960	mil. fr.	Italijoj	1861	„ — 812	mil. lyrų
„	1840/48	„ „ 1.432	„ „	„	1898 9	„ —1.686,8	„ „
„	1862	„ „ 1.970	„ „	„	1912/3	„ —2.272,3	„ „
„	1893	„ „ 3.291	„ „	Rusijoj	1859	„ — 560,2	mil. rub.
„	1898	„ „ 2.359,7	„ „	„	1898	„ —1.474,0	„ „
„	1913	„ „ 4.664,6	„ „	„	1913	„ —2.987,8	„ „

Pagaliau, pastaruoju laiku prof. Zahn'o skaičiavimais (Handbuch der Finanzwisenschaft, Gerloff ir Meizen red. 3 ir sąs. 1925 m.), atskirų valstybių biudžeto pajamos ir išlaidos atrodo šitaip:

	metai	Pajamos	Išlaidos
Vokietijos imperijoj (mil. mk.) . . .	1905	2.329	2.569
„ „ „ „ . . .	1913	4.309	4.036
„ „ „ „ . . .	1925	5.947	5.947
Be to karo prievolėms	„	1.400	1.259
Vokietijos imperijoj ir atsk. valst. drauge	1905	7.184	7.784
„ „ „ „ „ „	1913	12.816	12.763
Prancūzijoj (mil. fr.)	1905	3.707	3.776
„ „ „	1913	5.065	5.514
„ „ „	1925	32.815	32.853
Anglijoj (mil. sv. st.)	1905	152	153
„ „ „ „	1913/14	197	128
Anglija su šiaurės Airija	1925	790	794
Italijoj (mil. lirų)	1904/5	1.903	1.951
„ „ „	1913/4	3.249	3.252
„ „ „	1924/5	19.950	20.002
Rusijoj (mil. rb.)	1905	3.163*	2.818
„ „ „	1913	2.473	2.798
„ „ „	1924/5	2.091	2.091
Amerikos Jungt. Valst. (mil. dol.) . .	1905	720	697
„ „ „ „ „ . .	1913/4	1.019	1.023
„ „ „ „ „ . .	1925/6**	3.268	3.641

Tačiau autorius paaiškina, kad ir šitie daviniai nelygintini atskiroms valstybėms, nes jų skaičiai gauti per daug skirtingais pagrindais. Ne visuomet lygintini daviniai net ir vie-

*) Priskaitytos nepaprastos karo išlaidos.

**) Be išlaidų paštui ir skoloms mokėti.

nos valstybės atskiriems metams, nes, be skirtumų valiutos vertės, karas ir taikos sutartys iš esmės pakeitė tiek reikalavimų pobūdį, tiek ir jų tenkinimo priemones.

2. Kasų santvarka.

Su biudžeto įstatymdavyste artimai surištas ir kasų įrengimas. Seniau, kai kiekviena provincija arba kiekviena valdymo šaka sudarydavo sau atskirus pajamų ir išlaidų biudžetus, kiekviena teritorija, kiekviena valdymo sritis pati rinkdavo pajamas ir išlaidas ir į centralinę šalies iždinę atsiųsdavo tik likučius. Dažnai ir centre būdavo įvairių kasų: viena privatinės teisės šaltinių įplaukoms, pav., karaliaus domėnų, dažnai muitų ir rinkliavų pajamoms ir pn. Šita kasa tiesioginiai buvo karaliaus žinioje, ir iš jos padengdavo visas jo Rūmų ir kitokias, nuo luomų nepriklausomas, išlaidas; į kitą kasą eidavo luomų leistieji, ypatingai karo reikalams, mokesniai, ir ši kasa, dažnai vadinama luomų arba net karo kasa, buvo jų kontrolėje. Esant įvairiose kasose išmėtytiems pinigams, pati vyriausybė negalėjo žinoti, kiek ji kiekvienu momentu turi grynų pinigų. Vienose kasose galėjo būti perteklių, kitose trūkumai. Tokia tvarka kai kuriose smulkiose Vokietijos valstybėse laikėsi iki antrosios 19 amž. pusės. Įvedus vieną valstybinį biudžetą, įvedama ir viena kasa, būtent, visi valstybinių pajamų rinkikai surinktąsias sumas siunčia į Finansų Ministerijos kasas, o iš jų ir duodama lėšų visoms valstybės išlaidoms. Kartais suskirsto pajamų ir išlaidų kasomis. Kiekviena žemesnio laipsnio kasa duoda savo pajamų ir išlaidų atskaitomybę aukštesnei kasai, o sutaupytus likučius tai kasai prisiunčia. Galų gale, visos ataskaitos ir gryni pinigai susirenka centralinėj iždinėj, per kurią eina visos valstybės pajamos ir išlaidos, ir todel Finansų Ministeris visuomet žino, kiek kiekvienu laiku valstybė turi lėšų. Be abejo, tokia tvarka nepaneigia specialinių kasų, kurias steigia prie tam tikrų įstaigų; bet jos surištos su valstybės iždine ir nieku nekliudo kasos vienuma (pav. gelžkelių kasos, valstybinių skolų padengimo valdybos kasos ir kt.). Bet ir toks sutvarkymas turi tam tikrų nepatogumų. Atskiroms valstybės kasoms brangiai pareina tarnautojų laikymas ir sumų pristatymas bei saugojimas.

Įsteigus bankus, būtų galima jiems pavesti ir pinigų pervežimą ir saugojimą: bankai įvairiose šalies vietose turėtų skyrius, iš kurių galėtų duoti pinigų vietos reikalams, net jų nepersiunčiant. Antra, iždo pertekliai stiprina bankų lėšas ir padeda kreditui augti. Todel įvairiose šalyse valstybės kasininkais ir yra bankai: į juos sudedamos visos šalies pajamos valstybės iždinės einamojon sąskaiton; jie atlieka visus mo-

kėjimus iždo sąskaita. Jeigu ir iždo kreditoriai turi banke savo einamąją sąskaitą, tai pinigai jiems sumokami paprastu sumų perrašymu iš vienų knygų į kitas arba čekais ir pn. Už savo patarnavimus bankas arba gauna tam tikrą atlyginimą arba nemokamai naudojasi laisvomis iždo sumomis. Belgijoj ir Anglijoj bankai atlieka kasų pareigas. Rusijoj gi sujungimas įvyko atvirkščiai: iždinėms buvo pavesta atlikinėti paprasčiausias valstybės banko operacijas.

Kiekvienoj valstybėj kasų santvarkoj yra savaimingumų.

Prūsijoj veikia generalinė valstybinė kasa, kaip centralinė įstaiga, kurios sąskaitomis pereina visos pajamos ir išlaidos. Vidurį sudaro provincijų kasos, dar žemiau — stovi apygardų kasos. Jos priima visų tiesioginių mokesnių įplaukas ir atlieka visas valstybines apygardų išlaidas; be to, jose susirinkdavo visų kitų apygardos pajamų kasų įplaukos.

Berlyne tiesioginiams mokesniams įsteigta atskira kasa. Be generalinės kasos, taip pat kaip centralinė dar veikia valstybinių skolų mokėjimo kasa, generalinė loterijų kasa ir t. t.; prie vidurinių kasų priskiriamos vyriausios gelžkelių kasos, kalnų pramonės valdybų kasos ir kt.; prie žemesniųjų — gelžkelių stočių ir eksploatacijos kasos, kalnų pramonės, teismų kasos ir kt. Finansų ministeris kasdien gauna apyskaitą iš generalinės kasos apie gyvus pinigus Imperijos banke ir tris kart per mėnesį provincijos kasų apyskaitas apie jų lėšas; be to, visos valstybinės kasos privalo kas mėnuo, metų ketvirčiais ir kasmet patiekti smulkias apyskaitas vyriausiajai finansų ministerijos buhalterijai. Imperijos bankas centralinių iždinių atžvilgiu eina kasų pareigas, taip pat priima Imperijos mokesnių įmokėjimus. Prie jo įsteigta vyriausia Imperijos kasa, o prie jos dar generalinė kariuomenės kasa, kuri lėšas gauna iš Imperijos, ir generalinė pašto kasa, kuri atsiskaito Imperijos kasai. Antrojo laipsnio kasomis vadina atskirų Imperijos valdybų kasas, bet tikrųjų antrojo laipsnio ir žemesniųjų Imperijos kasų kol kas nėra.

Prancūzijoj visos įplaukos eina į įvairių organų kasas, kuriems pavesta mokesnių ir kitokių pajamų ėmimas. Šias įplaukas jos perduoda periodiškai į apygardų kasas, o pastarosios į departamento iždininko kasą (trésorier-payer général). Išlaidos eina iš šios kasos tarpininkaujant žemesnėsėms kasoms, į kurias eina valstybinės pajamos. Tuo būdu vietose visos pajamos ir išlaidos susikaupia vieno asmens rankose. Paryžiuje išlaidos ir pajamos centralizuojamos valstybės iždinės (Trésor) sąskaitomis, kurias tvarko finansų ministerija sulig valstybinių fondų judėjimo direkcija. Vietose joms atatinka departamentų iždininkų sąskaitos. Valstybės iždinei, kaip valstybinių lėšų rezervuarui, uždėta tuo būdu svarbi pareiga teikti lėšas visoms kasoms, kad jos galėtų daryti reikalingus išmokėjimus.

Fondų judėjimo direkcija iš vykdomųjų įstaigų ir vietinių kasų turi nuolat žinių apie tai, kur kokios išlaidos reikalingos ir kokių lėšų turima joms padengti. Todel visas uždavinys tame, kad iš tų kasų, kame yra perteklių, perkelti sumas ten, kur jų trūksta. Tuo tikslu pavedama vienoms kasoms mokėti už kitas arba vienos kasos sumos perkeliamos į kitą ir pn. Bet vistik svarbiausios lėšos tai Prancūzijos banko einamoji iždo sąskaita. Iždinė ton sąskaiton užrašo visas liuosas iždo lėšas; tai labai patogu, nes bankas turi daugiau kaip 180 skyrių. Į juos įneša lėšas ir visi smulkieji rinkikai, patiekdami tik į aukštąsias kasas banko kvitas; todel toje sąskaitoj sukauptos visos valstybės pajamos; fondų judėjimo direkcija gali nevaržoma naudotis visomis bankų skyrių sąskaitose esamomis sumomis; iždo pinigai ne-

guli be apyvartos; galop, atsiskaitant su privatiniais asmenimis, grynus pinigus galima pakeisti perkėlus sumas iš vienos sąskaitos į kitą; o nuo to mažėja banknotų išleidimas.

Anglijoj kasų operacijų susikaupimas Anglijos banke dar žymesnis negu Prancūzijoj. Ten visos pajamos įrašomos į banke atidengtą valstybės iždinės sąskaitą, kuri skirstoma į atskirų žinybų sąskaitas. Finansų ministerija neturi teisės imti jokių sumų iš tos sąskaitos be generalinio kontrolieriaus sutikimo, kuris tikrina, ar tas reikalavimas atatinka biudžeto taisyklėms, ar tos sumos nedidesnės už leistųjų kreditų dydį ir t. t. Gavus generalinio kontrolieriaus sutikimą, tos sumos iš banko knygų ir iždinės einamosios sąskaitos perkeliamos, atsižvelgiant reikalingumo, į t. vad. generalinių mokėtojų sąskaitą, kurie ir duoda lėšų visų žinybų išlaidoms.

Nuo Prancūzijos tvarkos skiriasi tuo, kad Anglijoj visos sumos randasi banke, o Prancūzijoj sumos, įplaukusios į valstybines kasas, naudojamos kiek reikalinga bei galima, ir išleidžiamos vietoj, ir tik pajamų likučiai įnešami Prancūzijos Banko einamojon valstybės iždo sąskaiton. Iš dalies tai pareina ir nuo to, kad beveik visi anglai savo pinigus laiko bankuose, todel ir patogiausia jiems mokėti per bankus.

Rusijoj 1864/6 m. buvo įvestas kasų vienumas. Visos pajamos susirinkdavo finansų m-jos kasose, iš kurių eidavo ir visos išlaidos. Kasas skirstė į pajamų ir išlaidų. Pajamų kasos — tai apskričių iždinės ir specialinių rinkikų kasos; išlaidų — gubernijų iždinės, gubernijos iždinių įgaliavimu, apskričių iždinės, vyriausia Peterburgo iždinė ir valstybinių skolų padengimo komisijos kasa. Visos liuosos iždo sumos buvo laikomos valstybiniam banke einamojoj sąskaitoj ir iš ten tam tikrais terminais buvo persiunčiamos į iždines. Mokėti banko čekais galėjo tik Vyriausioji ir Peterburgo apskrities iždinė. Nuo 1896 m. visas dienos pajamų perteklius, lyginant su išlaidomis, reikėjo laikyti banko sumomis ir įrašyti specialinių lėšų ir deficitų einamojon sąskaiton, kuri buvo, be kitų bankinių operacijų, atidengta kiekvienoj iždinėj. Jeigu dienos pajamų trūkdavo išlaidoms, tai trūkstančią sumą perkeldavo iš gyvųjų banko apyvartos pinigų į specialines iždinės lėšas ir depozitus. Tuo keliu beveik ⅓—¼ visų pajamų patekdavo į banką. Be to, iždinėms buvo pavestos kai kurios banko operacijos; bet jų priežiūra pavesta valstybiniam bankui. Be to, miestų iždinės turi teisės valstybės kreditoriams išrašyti orderius vietinių banko įstaigų vardu, o pastarosios turi teisės priimti iš savo klijentų tas sumas, kurias reikia įnešti į vietų iždines.

3. Valstybės kontrolė.

Biudžetui vykinti reikalinga organizuoti atatinkama valstybės kontrolė. Ir senesniais laikais kartais kasas revizuodavo, bet tai buvo naminis kasų stovio patikrinimo būdas. Įsteigus kasas, į kurias plaukdavo luomų leistieji mokesniai, buvo įsteigta ir luomų komisijų kontrolė, kuri žiūrėdavo ne tiek išlaidų, kiek to, kad nebūtų per daug imama mokesnių. Vėliau, karaliaus valdžiai sustiprėjus, luomų kontrolė tapo paprastu formalumu. Bet nuo XIX amž., išsivysčius biudžeto įstatymdavystei ir kontrolė įgijo realinės reikšmės.

Paruošiamasis kontrolės sąlygų būtinumas — tai tikros sąskaitybos vedimas. Sąskaityba privalo atvaizduoti kiekvienos kasos grynas pinigines sumas ir jų judėjimą. Pasiremiant biudžetu ir leistaisiais paragrafais bei straipsniais išra-

šomos kasoms skirtosios sumos, o tomis sumomis atliekami pinigų išmokėjimai; ta pat tvarka, atatinkamais dokumentais pasiremiant, priimamos įplaukos. Todėl privalo būt dvejopa sąskaityba: organų, išduodančių asignavimus ir pajamų dokumentus, ir kasų, priimančių ir išmokančių pinigus. Sąskaitybos tikslas — kiek galint tiksliau, patikimiau ir pavaizdžiau išreikšti atskirus iždo piniginės apyvartos aktus. Žemesniųjų organų sąskaitybą sujungia viduriniai valdymo organai; iš čia ji eina į centralines įstaigas ir ten jau vartojami kaip medžiaga bendrajai tam tikros valdymo šakos ataskaitai. Centralinis finansų valdymo organas, tomis apyskaitomis pasiremdamas, paruošia bendrą viso valstybės ūkio apyskaitą praeitiems biudžeto metams. Bendroji apyskaita papildoma atskiromis tų įstaigų apyskaitomis, kurioms patiekiamos atskiros sąmatos. Visos apyskaitos privalo atatikti paties biudžeto nomenklatūrai, nurodant ne tik tas pajamas ir išlaidas, kurios buvo numatytos, bet ir tas, kurios tikrai buvo per tą laiką padarytos. Biudžeto laikotarpį pabaigus, kaip jau žinoma, dar leidžiama palengvintų terminų, per kuriuos pajamos ir išlaidos užrašomos dar pereito laikotarpio sąskaiton. Likusios pajamų ir išlaidų sumos sudaro likučių apskaičiavimo objektą.

Visų minėtų sąskaitybos būdų ir jos dokumentų kontrolė gali būti trejopa. Visų pirma paruošiamoji kontrolė, kartais vadinama valdymo kontrole (Verwaltungskontrolle). Ji tikrina vykdomųjų, asignavimus išduodančių, organų veiksmus jų liepimų teisėtumo atžvilgiu (pav., kad nebūtų išduodama daugiau kaip leista kreditų), o kartais ir pastarųjų tikslingumo atžvilgiu, — bet tuomet jau, žinoma, prieš tų liepimų įvykinimą ir asignavimų išmokėjimą. Kontrolė turi teisės neleisti neteisėtų asignavimų ir tuo patim įspėti valdžios pinigų išeikvojimą. Šis kontrolės būdas geriausia atliekamas revizuojant artimiausią vyriausybę.

Kitos rūšies tikrinamoji kontrolė. Įstorijos atžvilgiu tai ankstyviausia kontrolės forma. Jos tikslas — išaiškinti, ar pinigai išleisti tiems reikalams, kurie buvo biudžete numatyti, ar sąskaitos pateisinamos tais dokumentais, kurie patiekiami joms patvirtinti, ar tikros parodytos sumos, ar laikytasi nustatytų formų ir pn. Šios rūšies revizija daroma arba periodiškai iš anksto nustatytu laiku arba netikėtai kasininko vyriausybės arba specialinių kontrolės organų.

Trečia — kontrolė, atliekama po apyskaitų. Tokios kontrolės tikslas peržiūrėti atskirų valdybų apyskaitas formalinio ir buhalterijos teisingumo, taip pat ir apyskaitų teisėtumo veiksmų bei parėdymų atžvilgiu. Tą kontrolę (apyskaitų reviziją) atlieka revizuojamojo vyresnybė, o paskui galutinai patikrina aukščiausioji kontrolės instancija (apyskaitų rūmai, kamera ir pn.); ji yra kolegijalė įstaiga, naudojasi plačiomis

teisėmis, teismo nepriklausomybe ir vyriausybės. ir įstatymdavystės valdžios atžvilgiu.

Visais atsitikimais kontrolė turi būti paremta dokumentais: visi sumų priėmimo ir išmokėjimo reikalavimai turi tekti revizijai su paaiškinamaisiais dokumentais. Pagaliau, kontrolė privalo būti viešа, t. y. skelbiama visuomenės žiniai.

Čia jau prieiname paskutinę kontrolės rūšį — įstatymdavystės įstaigų konrolę (Verfassungskontrolle). Šitoje įstaigoj aukščiausioji kontrolės įstaiga duoda atskaitomybę apie visas patikrintas sąskaitas ir nurodo jų defektus. Įstatymdavystės įstaiga, išklausius tą apyskaitą, nutaria, dažnai įstatymo formoj, apie biudžeto laikotarpio sąskaitų pabaigimą, ir išlaidas virš sąmatos priima iždo sąskaiton.

Tokia, bendrai imant, kontrolės sutvarkymo struktūra. Kiekvienoj šalyj ta tvarka yra šiek tiek kitokia.

Prancūzijoj kontrolė skirstoma trijomis stadijomis: administracijos, teismo ir parlamento kontrolė. Administracijos kontrolė buvo ir paruošiamoji, ir vėlesnioji. Paruošiamoji kontrolė atliekama tam tikrų kontrolierių kiekvienos ministerijos išlaidų tikrinimu, ar tos išlaidos atatinka biudžeto taisyklėms ir ar yra kreditų toms išlaidoms padengti šias žinias kas mėnuo praneša finansų ministerijai, kuri, patiekdama parlamentui biudžeto projektą, tiekia žinias apie kreditų ir leistųjų daryti išlaidų stovį pereitų metų gruodžio m. 31 dienai. Kad dar geriau šis reikalas sutvarkyti, įvairiose ministerijose steigiama dar finansų kontrolė, kuri kartu su leistųjų išlaidų kontroliavimu ruošia pereitojo biudžeto operacijų pranešimą, kuris kasmet patiekiamas finansų ministeriui. Taip pat kiekvienoj ministerijoj vedama centralinė sąskaityba, kur įrašoma visi duotieji kreditai ir padarytosios išlaidos. Iš tos sąskaitybos iš karto matyti visi likučiai, kurie lieka nuo kiekvieno kredito ministerijoj.

Be šitos vidaus kontrolės, lygiai tokios pat priežiūros teisė suteikta ir finansų ministerijai. Ji kas mėnuo praneša kitoms žinyboms, kiek pinigų skirta jų išlaidoms, o fondų judėjimo direkcija prižiūri visų tų žinybų išmokėjimų, uždėdama savo vizą arba atsakydama, jei jie neatatinka kreditams ar tam mėnesiui skirtosioms sumoms. Paruošiamoji finansų m-jos kontrolė — tai teisė prižiūrėti pinigus išmokančių kasų asignavimų ir paėdymų teisingumo. Vėlesnioji kontrolė visų pirma atliekama kasų vyresnybės. Be to, ypatingai prie finansų m-jos įsteigtai generalinei inspekcijai pavestas visų kasų tikrinimas atlankymų ir revizijų keliu; kita tos ministerijos įstaiga — viešosios apyskaitos direkcija — tas revizijas atlieka pasiremdama rašto apyskaitomis, kurias jai periodiškai patiekia apyskaitinės įstaigos. Toliau, prieš pereinant į teismo kontrolę, ir finansų m-jos ir kitų ministerijų funkcijos susideda iš ištisos eilės apyskaitų, kurias vėliau siunčia į apyskaitų rūmus ir parlamentą. Kiekviena ministerija privalo sudaryti pereito biudžeto laikotarpio savo žinybos išlaidų apskaitą; gi finansų m-ris sustato valstybinių pajamų apyskaitą, finansų m-jos kasos apyskaitą ir dar visą eilę kitų apyskaitų, iš kurių matyti įvairios valstybės finansinio stovio pusės. Visoms šioms apyskaitoms patikrinti įsteigta devynių asmenų komisija, kurion renka respublikos prezinentas iš Senato, Deputatų Rūmų, Valstybės Tarybos ir Apyskaitų Rūmų. Tuo būdu, jei neskaityti šios komisijos, Prancūzijoj vyriausios administracinės kontrolės funkcijos, kaip paruošiamosios, taip ir vėlesnėsės, vykdomos Finansų M-jos.

Teismo arba teisingiau bylų sprendimo kontrolė pavesta visiškai atskirai įstaigai, kuri nepriklauso nei vyriausybės, nei parlamento —

Apyskaitų Rūmams. Jie atsirado jau senais laikais. Dar Švent. Liudviko laikais iš karaliaus tarybos buvo išskirti dveji Rūmai: parlamentas ir Apyskaitų Rūmai Paryžiuj. Vėliau Apyskaitų Rūmų buvo įsteigti ir provincijose — 1789 m. jau buvo 13, kurie veikė viens kito nepriklausydami. 1790 m. juos visus panaikino. Steigiamasis susirinkimas nutarė pats tikrinti visas apyskaitas: tačiau paruošiamajam sąskaitų patikrinimui buvo įsteigtas atskaitomybės biūras. Bet Steigiamojo Sesirinkimo užbrėžtasis uždavinys pasirodė esąs per sunkus, ir tuomet 1795 m. buvo įsteigta atskira valstybinės atskaitomybės komisija, 1807 m. virtusi Apyskaitų Rūmais. Šie Rūmai dabar sudaryti teismo įstaigų pavyzdžiu. Jie dalinami į tris skyrius, prie jų tarnauja prokuroras, generalinis advokatas ir vyriausias anstolis. Pirmininkai ir nariai (viso 108) nekeičiami. Visos apyskaitos patenka į Rūmus per finansų m-ją, kuri jas prieš tai peržiūri. Rūmuose jas tikrina visuos skyriuos, kartais iš atsiskaitančių asmenų reikalaujama papildomų paaiškinimų. Finansų m-riui pavestas sprendimų vykinimas. Rūmų sprendimų apeliuoti negalima, kasaciniai skundai teikiami Valstybės Tarybai. Tiesą sakant, Apyskaitų Rūmai neteisia atsiskaitančio asmens, bet tik žiūri svarstomos sąskaitos teisingumo ar neteisingumo: teisman tą asmenį gali patraukti tik finansų m-ris arba, apeliuojant, Valstybės Taryba.

Be šių teismo funkcijų Apyskaitų Rūmai prižiūri ministerijų ir atskirai atsiskaitančių asmenų apyskaitas jų savitarpio darnumo atžvilgiu. Šių klausimų sprendimus daro tik visuotinuose susirinkimuose. Pagaliau, Rūmai kasmet daro respublikos prezidentui pranešimą, kur nurodomi visi apyskaitų netikslumai ir jų pataisymo būdai. Šis pranešimas spausdinamas ir dalinamas parlamento nariams.

Parlamento kontrolė taip pat gali būti paruošiamoji ir vėlesnioji. Paruošiamajai kontrolei atlikti parlamentas neturi progos: pasitenkinama tik mėnesiniais ministerių pranešimais apie išlaidų judėjimą ir finansų komisijos pranešėjų teise tirti kreditų išdavimo eigą. Bet labai svarbi vėlesnėsės kontrolės funkcija. Atstovų Rumams metų pradžioje po apyskaitos metų patiekiamas vadinamo sąskaitų įstatymo projektas. Vėliau tas projektas papildomas ministerių ir Apyskaitų Rūmų apyskaitomis, ir per 1½ metų po sąskaitų užbaigimo galima išleisti sąskaitų įstatymą. Šiame įstatyme galutinai nustatomi pereitais sąmatos metais leistųjų kreditų skaičiai, įskaitant ir papildomus padarytų išlaidų kreditus; taip pat visos įplaukusios pajamos ir, jei yra pertekliaus, numatomas jo paskyrimas. Toks įstatymas visuomet labai suvėlinamas, kartais leidžiamas per 6, 7, net ir 10 metų po sąskaitų užbaigimo, ir todel nustoja savo reikšmės, nes ir atsakingų už nusižengimus asmenų jau gali nebūti, ir pats tas klausimas per tokį ilgą laiką nustoja įdomumo.

Vokietijos Imperijoj 1922 m. gruodžio mėn. 31 d. išleistas naujas valstybės ūkio tvarkymo įstatymas, kur yra smulkių atskaitomybės ir kontrolės nuostatų. Todel neliesdami buvusių, tuos pat klausimus tvarkančių įstatymdavystės aktų, žiūrėsime tik pastarojo įstatymo nuostatų.

Jame smulkiausiai nurodyta, kokiose sąlygose išlaidos pripažįstamos pamatuotomis legaliniais titulais ar kitokiais pagrindais. Bet įstatyme nėra smulkių instrukcijų, kaip tas taisykles prižiūrėti: matyti, jos pavestos atatinkamos vyresnybės nuožiūrai. Jame yra tik kategoriškas nurodymas, kad kasos gali išmokėti tik ministerijų arba jų įgaliotų įstaigų asignavimais, ir kad kasos ne mažiau dviejų kartų per metus privalo būti netikėtai revizuojamos. Paskui nustatyta ištisa eilė taisyklių, kaip tvarkyti atskirų kasų atskaitomybė ir bendra Imperijos apyskaita. Vėlesnė visos atskaitomybės revizija pavesta Apyskaitų Rūmams (Rechnugshoff), kur tikrinamos visų kasų ir įstaigų apyskaitos. Prieš šio įstatymo išleidimą tikrinimas buvo atliekamas dar 1714 m. įsteigtuose Prūsijos Apyskaitų Rūmuose. Dabar įsteigti savarankiški Imperijos Apyskaitų Rūmai, su Imperijos prezidento, Valstybės Tarybai sutikus, skiriamais pirmininku, direktoriais ir patarėjais. Šie asmenys naudojasi visomis teismo privilegijomis ir priklausomi tik įsta-

tymo; tuo pat metu jie negali būti Reichstago nariais. Rūmų sprendimai priimami balsų dauguma. Klausimams, liečiantiems atskiras žinybas ir neturintiems visuotinos reikšmės, svarstyti Rūmai suskirstyti į senatais vadinamus skyrius. Visus reikalus Rūmai sprendžia toje vietoje, kur randasi jų buveinė, bet reikalui esant gali daryti vietų tyrimus per savo įgaliotinius ir prie revizuojamų įstaigų turi teisės steigti kontrolės skyrius. Viso apyskaitos, prieš siunčiant į Rūmus, turi būti peržiūrėtos revizuojamojo vyresnybės, kurių sprendimas taip pat siunčiamas. Tikrinant menkesnės vertės apyskaitas, Rūmai gali pasitenkinti žinybų patikrinimu arba vartoti suprastintus tikrinimo būdus. Rūmų revizijos tikslas išaiškinti — ar įstaigos žiūrėjo biudžeto nurodymų, ar pamatuoti atskiri apyskaitų straipsniai iš esmės ir sąskaitų atžvilgiu, ar laikytasi atatinkamų įstatymų ir nutarimų ir ar, nežeidžiant reikalo, nebuvo galima padaryti santaupų. Apyskaitų Rūmai turi teisės tirti vietos kasų ir sąskaitybos reikalų tvarkymą, skirti nepaprastas kasų revizijas ir teikti atatinkamų nurodymų. Visus aukščiausios Imperijos valdžios parėdymus apie pajamas ir išlaidas privalo pranešti Apyskaitų Rūmams, o knygų ir kasų tvarkymo parėdymams reikalinga Rūmų sutikimo. Rūmai turi teisės imti baudas, kad priverst klausyti jų nurodymo. Jas ieško atatinkami ministeriai. Svarbesniais atsitikimais savo pastabas Rūmai praneša atatinkamoms žinyboms, kad pasiaiškintų del nevykinimo. Rūmų surastieji nepritekliai išieškomi jų parėdymu ir tik jiems sutikus galima jų neimti. Visas savo pastabas del Imperijos apyskaitos Rūmai patiekia finansų ministeriui, kuris su apyskaitų įstatymo projektu įneša į Reichsratą ir Reichstagą. Pabaigę tikrinti kiekvieno biudžeto laikotarpio apyskaitas, Apyskaitų Rūmai patiekia Imperijos vyriausybei savo nutarimus apie tuos valdymo tvarkos ir atatinkamų įstatymų pakeitimus, kurie atsiranda iš revizijų. Vyriausybė praneša Rūmams savo sprendimą apie jos nutarimus. Rūmai taip pat įneša į įstatymdavystės įstaigą kartu su Imperijos vyriausybės nutarimais tas savo projektų dalis, kurias laiko reikalingomis peržiūrėti. Pasiremdami patiektaja visos Imperijos apyskaita, Reichstagas ir Reichsratas nutaria patvirtinti padarytas didesnes išlaidas; nepatvirtintos didesnės išlaidos išieškomos iš atsakingų asmenų.

Anglijoj kontrolę vadovauja valstybės kontrolierius, kurį, kaip ir jo padėjėją, skiria visam laikui karalius. Vyriausybės jis visiškai nepriklausomas ir negali būti ministerių kabineto nariu. Jis taip pat nepriklausomas Rūmų, negali būt parlamento nariu, išlaikymą gauna iš konsoliduoto fondo ir gali būt karaliaus atleistas tik po abiejų Rūmų peticijos. Bet jei generalinis kontrolierius atsisako išduoti sumas, į kurias vyriausybė turi teisių, tai pastarieji jo sprendimą gali skųsti į Aukščiausius Teismo Rūmus, kurių sprendimas galutinas.

Leidžiamųjų sumų paruošiamoji kontrolė sutvarkyta šitaip: visi leistųjų kreditų reikalavimai siunčiami vad. generaliniam mokėtojui, kuris per iždinę kreipiasi į generalinį kontrolierių, o pastarasis prašomąjį kreditą tikrina teisėtumo ir atatinkamumo leistajam kreditui atžvilgiu. Generalinis mokėtojas, gavęs leidimą, praneša kasdien iždinei, kiek kurią dieną paimta pinigų iš valdžios einamosios sąskaitos. Šios žinios lyginamos su banko pranešimais apie generaliniam mokėtojui išduotas valdžios einamosios sąskaitos sumas. Kai del pajamų, tai visos mokesnių įstaigos teikia iždinei kasdien pranešimų, kiek įnešta jų sąskaiton; tokias pat žinias iždinė gauna ir iš banko. Generaliniui kontrolieriui pavesta ir vėliau prižiūrėti, kad pinigai būtų išleidžiami tiems reikalams, kuriems buvo prašyti. Kontrolierius tuo reikalu daro pastabų apie visas išmokėtas sumas; taip pat kiekviena ministerija arba asmuo, gavęs valdiškų sumų, privalo valstybės kontrolieriui patiekti jų išleidimo apyskaitą. Pasiremdamas savo pastabomis ir patiektaisiais pateisinamaisiais dokumentais jis tas apyskaitas tikrina. Vėliau generalinis kontrolierius sulig kiekvienu sąmatos skyriumi daro parlamentui pranešimą, nurodydamas kiekvieną netikslumą. Atstovų Rūmai kontro-

lės apyskaitoms svarstyti skiria komitetą, kuris, išnagrinėjęs visas smulkiausias paklaidas ir jų panaikinimo priemones, praneša savo nutarimus Rūmams. Šis 1862 m. įsteigtasis komitetas susideda iš 15 narių, renkamų kiekvienai parlamento sesijai, be to, jo pirmininkas paprastai būna opozicijos narys. Komiteto posėdžiuose visuomet dalyvauja Valstybės kontrolierius ir valstybės iždinės atstovas. Visos apyskaitos skelbiamos viešai.

Rusijoj nuo 19 amž. 60-jų metų veikęs kontrolės sutvarkymas yra paremtas sekančiais pagrindais. Valstybės kontrolės vyriausias, turįs ministerio teisių, asmuo — tai valstybės kontrolierius. Vietos organai buvo Kontrolės Rūmai, nejeiną gubernijos posėdininkų sudėtin, ir priklausą vien Valstybės kontrolieriaus. Iš pradžių buvo tik vėlesnioji dokumentų kontrolė: visos iždinės ir kitokios kasos privalėjo kas mėnuo tiekti, kartu su atatinkamais dokumentais, visas įplaukusiųjų pajamų ir padarytų išlaidų žinias Kontrolės Rūmams. Tokius pat dokumentus tiekdavo ir visos įsakomosios valdybos, kurių reikalavimais buvo daromos išlaidos ir pajamos. Valstybės kontrolierius, šitais daviniais pasiremdamas, privalėjo paruošti visos valstybės pereitų sąmatos metų apyskaitą. Vėliau buvo įvesta ir paruošiamoji tam tikrų operacijų kontrolė, ir netikėtas iždinių ir specialinių rinkikų kasų tikrinimas, kad patikrinti valdžios sumų tikrumą. Ne menkesnės reikšmės turėjo ir faktinoji kontrolė: kontrolės įstaigos turėjo teisės siųsti savo valdininkus, tikrinant karo žinybos sandėlių medžiagą, turėjo teisės tikrinti prekes muitinėse, dalyvauti degtinės dirbtuvių revizijose, dalyvauti kai kuriose varžytinėse, turėti savo atstovus gelžkelių eksploatacijos valdybose, statybos darbuose ir t. t. Vienok kai kurios įstaigos buvo paliuosuotos nuo valstybės kontrolės priežiūros iš dalies dėl to, kad turėjo nuosavą kontrolę; pav. Caro Rūmų Ministerija, carienės Marijos labdarybės įstaigų žinyba ir pn. Nors valstybės kontrolierius yra Ministerių Tarybos narys, bet jo veikimas jokiu atžvilgiu nėra Ministerių Tarybos kompetencijoj. Su įstatymo leidimo įstaigomis jis surištas tuo, kad valstybės kontrolierius biudžeto vykdymo apyskaitas privalėjo patiekti Valstybės Dūmon, kur joms svarstyti buvo įsteigta tam tikra komisija. Vienok prieš revoliuciją Dūma nepatikrino nė vienos apyskaitos. Prieš pat revoliuciją buvo paruoštas kontrolės revizijos narių nekeitimo projektas, bet ir jis nebuvo svarstytas.

Visiškai savotiška SSSR kontrolės organizavimosi istorija.

Iš esmės kontrolė, kokia ji susidarė iki 1920 m., yra visiškai finansų žinybos nepriklausoma; ji turi teisės daryti paruošiamąją reviziją beveik visoj šalies pinigų apyvartoj ir faktinai kontrolės darbe visiškai nevaržoma; prižiūri ne vien operacijų teisėtumo, bet ir tikslingumo; vėliau revizuoja visą atskaitomybę; turi teisės svarstyti visus sąmatų projektus ir suteikti kontrolei įstatymdavystės iniciatyvą. Tokiam milžiniškam uždaviniui įvykinti buvo nutarta kviestis darbininkų ir valstiečių, kad jie taptų betarpiškais valstybės valdymo dalyviais. Todėl ir valstybės kontrolė buvo pavadinta Darbininkų—Valstiečių Inspekcija (R. K. I.); tarp kita ko, jos tikslas buvo naujosios tvarkos pagrindinių tikslų propoganda masių tarpe. Kontrolei pavesta kovoti su biurokratizmu ir gaišinėjimu, įvedamos planingos revizijos ir masiniai skrajojantieji tyrimai. Ir prie N. E. P.'o šie visi uždaviniai buvo kontrolės pareiga. 1922 m.—I—9 įstatymu R. K. I. laikomas vienintelės socialinės kontrolės organas, kuriuo sovietų valstybė, darbininkams ir valstiečiams betarpiškai dalyvaujant, prižiūri visų valstybinių įstaigų ir įmonių, taip pat visuomeninių organizacijų veikimą centre ir vietose. Tarp kita ko, R. K. I. pavesta tikrinti visų valdžios organų veikimo pasiektųjų išdavų atžvilgiu. R. K. I. privalėjo vietose organizuoti ištisą eilę skyrelių, kad paskatinti ir padėti vietų darbininkams ir valstiečiams dirbti centralinėse R. K. I. įstaigose. Tokioms sąlygoms esant, buvo apie 30.000 bendradarbių. Bet pie NEP'o pradėjo mažinti

tarnautojų skaičių ir paliko tik 12.000. Kai kurie bendradarbiai ūkio organuose ir koperacijoj buvo gerai apmokami, o R. K. I. darbininkai buvo apmokami labai šykščiai, ir todel jie pradėjo iš ten bėgti, o naujų deleguotų darbininkų bei valstiečių daugiau neatvykdavo. Tada atsirado kelios pakraipos. Vieni kalbėjo už senos valstybės kontrolės grąžinimą, kiti, atvirkščiai, būtinai laikė reikalingu eiti pirmyn, stiprinti inspekcijos metodą, pagaliau, tretieji sutiko su senąja tvarka, bet siauresniais pagrindais, pasitenkinant vien svarbesniųjų ūkio ir valdymo šakų tyrinėjimu. Leninas šį klausimą išsprendė inspekcijų naudai. Jo manymu, kontrolės tikslas tobulinti valstybinis aparatas, pasiremiant mokslišku darbo organizavimu. „R. K. I. mes turime padaryti mūsų aparato tobulinimo įrankiu, tikrai pavyzdine įstaiga". — „Geriau mažiau, bet geriau" — rašė jis savo straipsniuose. Tuo remiantis, buvo pripažinta būtinai reikalingu kuo paprasčiausiai pertvarkyti visą aparatą, kad jis nebūtų brangus ir visiems dirbantiems būtų prieinamas. Reorganizuotam R. K. I. Liaudies Komisariatui buvo pavesta sovietų aparato pertvarkymo vadovybė mokslinio darbo ir valdymo organizavimo principais; taip pat ir tam tikslui reikalingų praktikos priemonių išdirbimas. Jo organai atleisti nuo kasdieninės nuolatinės kontrolės ir nuo visų kitų pareigų, su jo naujomis funkcijomis nesurištų. Atatinkamai buvo sumažinta iki kelių šimtų žmonių centralinių organų sudėtis; palikti tik sąžiningieji ir susipažinę su valstybės aparatu, taip pat išlaikę tam tikrus kvotimus apie darbo tvarkymo mokslo pradus ir ypatingai valdymo, kanceliarijos darbo ir t. t. Bet jų tarpe komunistų skaičius 30% padidintas. Vietose taip pat bendradarbių skaičius sumažintas 75% (apie 3000 žm.). Kai del finansų kontrolės, tai ji visiškai pavesta Finansų Liaudies Komisarijatui, kurio pareiga, be to, paruošti valstybės biudžeto vykdymo apyskaitą. R. K. I. palikta tik fakultatyvinė teisė įsikišti finansų kontrolėn ir pareikšti savo nuomonę apie Finansų Liaudies Komisarijato apyskaitą. Prie pastarojo įsteigta tam tikra Finansų Kontrolės Valdyba, padalyta į šešis skyrius; jai ir pavestos visos valstybinės kontrolės funkcijos, jų skaičiuje ir teisė traukti atsakomybėn nusižengusius.

Iš viso, kas pasakyta, aišku, kad SSSR nėra tikros nepriklausomos valstybės lėšų leidimo kontrolės. Ir kitose šalyse, pav. Prancūzijoj, finansų žinybai pavestos kontrolės funkcijos.

Bet tokiais atsitikimais visų įstaigų apyskaitų tikrinimas pavedamas nepriklausomam organui, kaip, pav., Apyskaitų Rūmai, kurių pastabos galų gale svarstomos įstatymdavystės įstaigų. Čia gi nieko panašaus nėra: Finansų Liaudies Komisarijate baigiasi visa kontrolės procedūra, t. y. galų gale šis komisariatas pats save kontroliuoja. Gi R. K. I. pastabos del Finansų Liaudies Komisarijato apyskaitos, neturint jėgų jai patikrinti, palieka grynai formalėmis. Kai del pačios R. K. I. pareigų, tai jai suteikta teisė įsikišti į visas įstaigas ir tuo tormazuoti jų veikimą, bet nieku būdu realinių rezultatų ji neduoda, nes uždėtoji R. K. I. pareiga instruktuoti visus ir kiekvieną ne tik jai, bet ir kiekvienai kitai įstaigai — nepakeliama.

4. Biudžeto balansai.

Valstybės biudžeto sustatymo išdava, kaip jau kalbėjome, yra pajamų ir išlaidų balanso sumetimas. Formališkai pajamos ir išlaidos privalo būti lygios, bet tikrenybėj tokia lygybė nevisuomet galima. Vienu kart gaunama pajamų perteklius, kitu kart pajamų mažiau, kaip išlaidų, ir gaunamas deficitas. Labai retai pasitaiko, kad, paruošiant biudžetą įstatymdavystės įstaigoms, jau būva perteklius. Jis atsiranda baigiant pereito

biudžeto laikotarpio sąskaitas, palyginus tikrai padarytąsias išlaidas ir tikrąsias pajamas. Nedidelis perteklius nieko ypatinga nereiškia, atvirkščiai — jis parodo finansinio ūkio sveikumą. Bet nevisuomet galima džiaugtis, kai pajamų nuolat žymiai daugiau, kaip išlaidų. Tai, be abejo, geriau ne chroniški deficitai, bet vis tik prieštarauja esminiams valstybinio ūkio principams; pastarasai iš privatinių ūkių neprivalo imti daugiaus, kiek reikalinga valstybės išlaidoms padengti. Apie tyčios pajamų didinimą, jas apskaičiuojant, jau buvo kalbėta. Iš viso, tas perteklius iškelia sunkesnių apdėjimo rūšių sumažinimo klausimą. Reikia skirti nuo tikrojo biudžeto pertekliaus kasos perteklių, kuris atsiranda todel, kad pajamų plaukimo laikas nesutampa su išlaidų darymu. Toks trumpalaikis perteklius reikia įnešti bankan procentiniais indėliais arba geriausia einamojon sąskaiton.

Taip pat gal būti ir kasos deficitų, kai išlaidos daromos anksčiau už pajamas. Toki deficitai, įplaukus atatinkamoms pajamoms, savaime išnyksta. Laikinai gi reikalingoms išlaidų lėšoms gauti išleidžiama trumpalaikių valstybės iždinės obligacijų arba valstybės iždinės vekselių, kurie bankuos diskontuojami, o paskui įplaukusiomis pajamomis padengiami. Kartais tuo tikslu sudaro vad. išlaidų kapitalą. Šios rūšies laikinieji deficitai savaime nepavojingi, bet gali tokiais tapti, jei jie pasidaro chroniškų reiškiniu ir iš vieno biudžeto laikotarpio perkeliami į kitą. Tuomet jau jie ne vien kasos, bet tikri biudžeto deficitai.

Pastarasai deficitas atsiranda tuomet, kai iš viso išlaidoms padengti trūksta valstybės pajamų. Reikia skirti paprasto ir nepaprasto biudžeto deficitus. Šis skirtas labai svarbus, sprendžiant tiems deficitams padengti lėšų gavimo klausimą. Toliau, deficitas gali būti grynai biudžeto, t. y. atsirasti biudžetą sudarant, ir veikiamasis, kai jis atsiranda jau biudžetui veikiant. Bendra taisykle einant, paprastosios tam tikrų metų išlaidos, kaip jau pirmiau kalbėta, privalo būti padengtos paprastomis tų metų pajamomis. Dažnas šios taisyklės laužymas sukelia daug esminių finansų keblumų. Jei išlaidų sumažinimu to deficito pašalinti negalima, tai liekas tik viena priemonė: padidinti paprastąsias pajamas, visų pirma mokesnius, nes privatinės teisės šaltinių įplaukas nevisuomet pasiseka padidinti. Žinoma, tuomet daug patogiau užtraukti paskola, bet tai be galo negcistinas dalykas: tokios paskolos, sutrukdydamos ūkį, deficito priežasties nepašalina ir valstybės kreditui be galo žalingos.

Nepaprasto biudžeto deficitas atsiranda tuomet, kai nepaprastoms išlaidoms padengti paprastų valstybinių pajamų šaltinių įplaukų pertekliaus nepakanka. Atsitinka tai darant tikrai nepaprastas išlaidas, pav., gelžkelių ir kanalų statybai, ar-

mijai ir laivynui iš naujo apginkluoti, stambioms vidaus reformos įgyvendinti, nuostolių nelaimių metu, ypatingai per karą.

Be abejo, būtų geriausia tas išlaidas padengti gyvais iždo pinigais, kelių pereitų metų pertekliais, karo kontribucijomis ir pn. Bet taip daroma tik išimtinais atsitikimais. Tenka ieškoti kitų, nepaprastų šaltinių.

Jų skaičiun priskiriama: 1) savanorės aukos ir duoklės, 2) valstybinių turtų pardavimas, 3) rezervų fondai, 4) veikiančių mokesnių pakėlimas arba naujų įvedimas, 5) paskolos.

1. Aukos ir duoklės buvo vartojamos senesniais laikais ir dabar beveik niekur jų nenaudoja: jomis sunku pasitikėti: 1790 metų Prancūzijoj buvo surinkta 7 mil. fr., bet tik 1 mil. grynais pinigais, 1793 m. Anglijoj — 45 mil., Ispanijoj tais pat metais 73 mil., 1870—71 m .Vokietijoj — 3,5 mil. tal. — specialiai sužeistų ir ligotų kareivių priežiūrai. Rusijoj pastarojo karo pradžioj Komercijos Bankas paaukojo 1 mil. rub. Aukščiausios Tarybos reikalams ir t. t.

2. Pelningų turtų, pav. gelžkelių pardavimas, be abejo, labai negeistinas. 1859 m. Austrija, pav., pardavė gelžkelių už 168 mil., kurie valstybei kaštavo 336 mil. flor. Tam tikslui geriau tinka toki turtai, kurie ne taip patogūs valstybiniam ukiui, pav., domėnai ir fabrikai. Bet ir tai nepelninga, nes parduodama paprastai, labai greit, atsiradus būtinam reikalui, o tokiose sąlygose ir pardavimo kainos mažesnės.

Paskui, pelningus turtus pardavus, tenka ateityj pakelti mokesnius. O žemės turtų, kaip žemės skiriamos mažažemiams gyventojams fondo pardavimas negeistinas ir sociališkai politiniais sumetimais. Be abejo, visi šie sumetimai teisingi, bet esant būtinam reikalui ir nepaprastiems deficitams, nėra reikalo su jais skaitytis: po Napoleono karų domėnų pardavimas išgelbėjo Prūsiją iš kritingos padėties; tas pat pasikartojo ir Am. Jungtinėse Valstybėse po savitarpio karo. Kažin ar verta abejoti pasirenkant domėnų pardavimą ir begalinį popierinių pinigų leidimą.

3. Dažnai jau pačiuose biudžetuose numatomi bendrieji atsargos kreditai arba fondai, į kuriuos kreipiasi nenumatytiems reikalams ištikus. Bet paprastai jie nėra dideli ir gali pagelbėti tik nedidelį lėšų trūkumą. Gi stambiems atsargos kreditams daroma daug priekaištų. Panašiose sąlygose daug praktiškiau daryti einamoji paskola arba leisti trumpalaikius valstybės iždinės pasižadėjimus. Senesniais laikais, kai dar maža buvo privatinių kapitalų, arba kai jie buvo labai nelankstūs ir todel sunku buvo daryti paskolos, šalia biudžeto susikaupdavo stambūs atsargos fondai, ypatingai karo reikalams, — nors ir tuomet būdavo dažni atsitikimai, kad juos priešininkai išvogdavo arba išplėšdavo. Pav., Enrikas VII, Gustavas Vasa,

popiežius Sikstas V ir Enrikas IV turėjo stambius atsargos kapitalus: Enrikas IV turėjo apie 20 — 40 mil. livrų. Valdovai stengės nepriklausyti mokesnių reikale nuo luomų. 18 amž. ypatingai stambių kapitalų sutaupė Prūsijos karaliai. Fridrichu Wilhelmu pradedant ir net iki 1848 m. Toki fondai ir dabar dar naudingi, pav., pirmosioms karo veiksmų išlaidoms. Kitais atsitikimais daug patogiau naudoti valstybinis kreditas arba pakelti mokesnius, nes stambūs atsargos fondai atima pramonės apyvartos kapitalus ir pakelia kapitalų procentus, be to. ir iždas procentais turi stambių nuostolių; taip pat išėmimas iš apyvartos tų kapitalų gali pabranginti kreditą. 1871 m. Vokietijos Imperijoj buvo įsteigtas Prancūzų kontribucijos sąskaita mobilizacijos išlaidoms karo fondas sumoje 120 mil auks. mark. 1913 m. tas fondas turėjo būt dvigubai padidintas, išleidžiant tokią pat sumą valstybės iždinės pasižadėjimų, ir tiek pat turėjo būti sutaupyta sidabru. Karo pradžioj tame fonde buvo 86 mil. auksu ir 11,8 mil. sidabru.

Šios sumos kartu su senuoju karo fondu buvo perduotos Imperijos bankui, kad sustiprinti banknotų laidavimo fondą. Prancūzijoj buvo kita tvarka, būtent, Prancūzijos ir Algiero Bankai, ištikus karui, turėjo suteikti vyriausybei 3 milijardus frankų avanso. Už tai bankai turėjo teisės padidinti savo banknotų leidimą. Rusijoj tiems pat tikslams suvartojo susitaupiusius per kelius palankius metus iždo gyvus pinigus, t. y. 500 mil. rub. pajamų pertekliaus.

4. Mokesnių kėlimas ir naujų įvedimas arba paskolų ėmimas. Klausimas, ko griebtis nepaprastiems deficitams ištikus, ar mokesnių ar paskolų — sukėlė didelių ginčių.

Tas klausimas spręsti galima tik atsižvelgiant kiekvieno atsitikimo sąlygų.

Čia daug kas pareina nuo reikmens didumo, nuo numatytų išlaidų tikslo ir mokesnių sutaisymo.

Mokesnių naudai tarp kitako pasakoma ir tai, kad jų pakėlimas pakelia gyventojų darbštumą ir taupumą, nes mokesnius ima iš privatinių asmenų be atlyginimo, o esant paskoloms, paskolintosios sumos ne vien grąžinamos, bet ir mokami procentai. Mokesnius imant tautinio našumo šaltiniai nemažėja, o paskolomis kapitalai atitraukiami iš gaminamojo vartojimo. Mokesnių kėlimas verčia atsargiau žiūrėti valstybinių išlaidų, tuo tarpu kai paskolos, iš karto ne taip jaučiamos, dažnai leidžiamos abejotiniems reikalams. Galop, stambios valstybės paskolos teikia tautos ūkiui plutokratinio pobūdžio, padidina turtų paskirstymo nelygybę, del valstybinių pasižadėjimų atsiranda kainų svyravimai ir spekuliacija, o plutokratija žalingai veikia visą valstybinių reikalų eigą. Bet ir mokesnių kėlimui deficitams padengti yra daug priekaištų.

Visų pirma, nepaprastoms išlaidoms esant, pav., karo reikalams, nevisuomet galima greitai padidinti esamus arba įvesti naujus mokesnius. Be to, mokesniai gali būt keliami tik iki tam tikro laipsnio, o virš to — jau nemokami. Veikiančiose mokesnių sistemose yra ir taip daug nelygumo, kuris, padidinus mokesnius, gali tik paaištrėti. Paskui, deficitams padengti paskolomis imama tik laisvos, kitokiems reikalams neskiriamos, sumos, gi mokesnių pakėlimas gali skaudžiai veikti plačių gyventojų masių gyvenimo sąlygas. Galop, daug stambių nepaprastų išlaidų eina ne vien dabartinių gyventojų, bet ir jų ainių naudai, todel teisinga ir jiems uždėti dalis išlaidų paskolos mokėjimo pavidale, nes sumokėti visa iš karto mokesnių mokėtojams būtų per sunku. Galų gale, kaip jau buvo sakyta, daug kas pareina nuo kiekvieno atsitikimo sąlygų.

Finansistai teisingai galvoja, kad padidėjus per pastaruosius metus valstybės skoloms, reikia kiek galint susilaikyti nuo naujų paskolų: reikia galvoti ir apie finansų tvarkos palaikymą, ir apie sekančios kartos reikalus, o nekrauti jiems visų dabartinių išlaidų naštos. Juk ir sekančios kartos gali turėti skubių ir neatidedamų reikalų, kuriems lėšų reikės ieškoti iš kreditų. Visų pirmą reikia žiūrėti tų reikalavimų, kuriems reikalingos lėšos, pobūdžio. Reikalinga visuomet vengti naudotis kreditu paprastosioms biudžeto išlaidoms padengti. Pastarosios susidaro iš nuolatinių sąlygų palaikymo būtinumo, kuriose valstybės organizmas yra ir veikia. Todel jos privalomos dabartinėms kartoms, o ne turi būti perkeliamos sekančioms, ir, būdamos nuolatine našta, privalo būti padengtos nuolatinių šaltinių pajamomis (mokesniai, valstybiniai turtai), o ne paskolomis. Bet ir nepaprastoms išlaidoms padengti, ypatingai normaliu laiku, daug geriau pasinaudoti dabartinės kartos mokamąja galia, keliant arba įvedant naujus mokesnius, ypatingai, jei reikalas liečia bendrojo pobūdžio reformas, bendrus valstybinio gyvenimo pagerinimus, kurie dažnai reikalingi stambių lėšų: tų reformų vykdymas yra kiekvienos kartos pareiga, tuo labiau, kad ir sekančios kartos turės pakankamai reikalų. Bet kreditas pateisinamas tada, jei išlaidos, kurioms daroma paskola, yra pelningas tautos lėšų įdėjimas, ir gaunamoji iš to įdėjimo nauda padengia ir procentus, ir pačią skolą, ir nereikia didinti mokesnių (pav. gelžkelių statyba ir t. t.). Iš viso, reikia apskaičiuoti ta įtaka, kurią padarys viena ar kita paskola tautos ūkiui jo našumo atžvilgiu. Gana svarbi kreditu naudojimosi paprastu laiku sąlyga—tarp kita ko yra paskolų specializacija, t. y. skyrimas jų tam tikroms nepaprastoms išlaidoms padengti, ir atlikusiomis sumomis reikia mokėti skolas, o ne paprastojo biudžeto išlaidas. Be to, tur būt įsteigta paskolų sumų leidimo kontrolė. Tokia tvarką yra Anglijoj ir Prancūzijoj.

Galop, nenormaliais valstybinio gyvenimo laikotarpiais, pav., karo metu, dažnai negalima pasitenkinti vien mokesnių šaltiniais. Bet bandymai įrodė, kad, tikrai norint, ir tų išlaidų žymesnę dalį galima padengti mokesniais. Prof. Seligmanas, pasiremdamas pastarojo karo praktika, šiuo atžvilgiu nustato sekančius pradus: 1) karo metu valstybės paskolos nebeišvengiamos; mokėjimas jomis naudotis palengvina karo išlaidų naštą; 2) bet vien paskolomis arba vien mokesniais finansuoti karo nebegalima; 3) karo mokesniai turi būti aukšti, bet niekuomet neprivalo būti tiek aukšti, kad del to mažėtų gamyba, kad kiltų kliūčių pareiti iš prieškarinės į karinę gamybą arba kad sumažėtų naudingo vartojimo dydis; 4) karo pradžioj ir pirmuoju jo laikotarpiu paskolomis reikia gauti stambių sumų; 5) besivystant karo veiksmams, mokesniais reikia gauti kiek galint didesnių sumų; bet valstybė niekuomet negalės apsieiti be kredito.

Kaip bendrą išvadą galima tarti: kiekvieną kartą, kai trumpu laiku reikia padaryti stambių išlaidų, — naudojimasis kreditu yra teisingas ir racionalus reikalas. Bet paskolas reikia mokesniais paremti: kalbant apie skolą, visuomet reikia galvoti ir apie padengimo būdą ir, skolinant pinigus, reikia numatyti ir tokį mokesnių pajamų padėjimą, kurio užtektų per tam tikrą laiką procentams ir skolai mokėti.

Į kreditą neigiamai žiūrėjo ypatingai senesniais laikais dauguma finansų mokslo atstovų: Hume, Adomas Smith, Ricardo. J. B. Say, Gladston pasisakydavo prieš paskolas ir pirmenybę atiduodavo mokesnių kėlimui arba naujų įvedimui. Kaip ir privatiniam ūkyj, skolas laikydavo finansinio nesusitvarkymo pažymiu. Be to, tuomet nebuvo nakankamų garantijų ir finansų ūkio konstitucinės kontrolės, ir todel kapitalistai nepasitikėdavo valstybinio kredito pastovumu. Prievartos paskolų vartojimas, jėga verčiamas skolų procentų mažinimas ir kitoki kreditorių teisių laužymai to pasitikėjimo nepadidino. Paskui iki 19 amž. vidurio ir kapitalų buvo sutaupyta labai maža, paskolos atitrauktų juos iš gaminamojo vartojimo. Paskolintas sumas labai retai naudingai suvartodavo. Nuo antrosios 19 amž. pusės finansų mokslo pažiūra į valstybinį kreditą pasikeitė, — nors Amerikos mokslininkai ir pastaruoju laiku pasisako už mokesnių kėlimą net karo metu. Bet kapitalų susikaupimas teikia valstybei galimumo naudotis paskolomis, nekliudant tautinei gamybai. Biudžeto teisė ir tautos atsovybės valstybinio ūkio eigos kontrolė sudaro būtinas teisingo %-ų ir paskolos mokėjimo garantijas. Galop, paskolos sumos gana dažnai vartojamos gaminamiesiems tikslams, nors pasitaiko paskolų deficitams padengti. Nuo to laiko kreditas tampa normaliniu nepaprastų valstybės išlaidų padengimo šaltiniu.

Skubotos išlaidos ne kartą buvo mokesniais padengiamos. 18 amž. gale ir 19 amž. pradžioj Anglija mokesniais padengė didesnę Napoleono karų išlaidų dalį. Iš 831 mil. sv. st., to karo išlaidų, 391 mil. (arba 47%) gavo iš mokesnių ir 441 (arba 53%) iš paskolų. Buvo pakelti ne vien akcizai ir muitai, bet ir pelno mokesnis. Antras pavyzdys — A. Jungtinės Valstybės, kur del Ispanų — Amerikos karo valstybinė skola nuo 1893 m. iki 1900 m. padidėjo nuo 989 mil. dol. tik iki 1023 mil. dol., o mokesniai nuo 197 mil. 1897 m. padidėjo iki 273 mil. 1899 m.

Krimo karo išlaidų 43% Anglija padengė pakeltais mokesniais; tuo pat būdu buvo padengta pietų Afrikos karo išlaidų dalis: buvo pakeltas pelno mokesnis ir įvestas cukraus muito mokesnis. 1904—1905 m. Rusija ir Japonija karui iš dalies pasinaudojo mokesnių šaltiniais. Rusija keletą kartų didino tabako akcizą, dukart pakėlė degtukų akcizą, pakėlė sprito kainą; Japonija pakėlė beveik visus savo mokesnius, reformavo tabako monopolį, iš naujo įvedė druskos monopolį ir kitus mokesnius (nuo gelžkelio bilietų, nuo palaikų, nuo audinių). Pasaulinis karas privertė nepaprastai pasunkinti mokesnių naštą deficitams papildyti, taip pat ir mokėti nepaprastai padidėjusių skolų procentus.

Mokesnių naštos padidinimo būtinumas buvo aiškiai išreikštas 1914 m. pasakytoje Lloyd George kalboje. Psichologiniu atžvilgiu, kalbėjo jis, karo metas pats pigiausias imti aukštus mokesnius, kai kiekvienas linkęs aukoti gyvybę ir turtą. Karui pasibaigus, kai pavojaus nebus, tai bus daug sunkiau. Politiniu atžvilgiu svarbu, kad pačioj karo pradžioj vyriausybės žinioj būtų stambių mokesnių šaltinių. Finansiniu — kad plačiai ir naudingai panaudoti kreditas — valstybė būtinai privalo turėti stiprų mokesnių pagrindą. Doros atžvilgiu per didelis kredito naudojimas būtų blogiausioji bailumo, savo pareigų vengimo rūšis. Pagaliau, ir ekonominiu atžvilgiu, karo metas geriausiai tinka sunkiems mokesniams įvesti. Karas plačiai sujudina gamybos sritį; įvykus taikai, tikroji ekonominė padėtis bus labai sunki: bus išaikvota milžiniški kapitalai, jausis visuotinas sunaikinimas del karo prežasties. Tenka bijoti pramonės krizio. Todel aišku, kad mokesnių reikia griebtis intensyvaus pramonės ir prekybos judėjimo metu, t. y. karo metu. Visa, kas tuo metu bus gauta, palengvins pokarinę naštą ir ekonominį krizį, kuris visuomet lydi karą.

Tų pat principų laikės Anglijoj ir Lloyd George pirmtakūnai, nežiūrint partijų pažiūrų skirtumų. Todel Anglijoj daugiau kaip 21% didžiojo karo išlaidų buvo padengta karo mokesniais, o 25% visų to laiko išlaidų užpildyta mokesnių šaltiniais. Bendroji apdėjimo suma nuo 189 mil. sv. st. 1914/15 m. padidėjo iki 784 mil. 1918/9 m., arba daugiau kaip 4 kartus. Tas pat tenka pasakyti ir del Amerikos Jungtinių Valstybių, kur 23,3% visų karo išlaidų buvo padengta mokesniais, o jei priskaityti, kad sąjungininkai grąžins išmokėtuosius avansus, — tai 32,5%. Iš viso A. Jungtinės Valstybės karo metu (nuo 1917 m. balandžio mėn. 5 d. iki 1919 m. birželio 30 d.) karo mokesnių gavo 7.530 mil. dol. ir daugiau kaip 4 kartus padidino mokesnius. 1914 — 1920 m. Vokietijos Imperija turėjo 229 milijardų m. išlaidų, kurių 36 milijardai arba 15,7% buvo padengti mokesniais. Sulig mano apskaičiavimu, 1918 m. gruodžio m. 31 dienai iš bendrosios 170 milijardų markių išlaidų sumos — 153 milijardai buvo padengti paskolomis ir 17 milijardų kitokiais šaltiniais; 14,4 milijardo atatinka prieškarinio apdėjimo dydžiui, vadinasi tik 2,6 milijardo gauta iš karo metu įvestųjų mokesnių. Pagaliau, Prancūzijoj nuo 1914 m. iki 1916 m. mokesniai net sumažėjo, ir tik 1917 m. pradėjo įvesti kai kuriuos naujus mokesnius: todel beveik visos karo išlaidos buvo padengtos valstybės kreditu.

X. Valstybės kreditas.

Valstybės kreditas yra tas pasitikėjimas, kuriuo ji naudojasi prisiimtųjų prievolių vykdymo atžvilgiu. Šis kreditas remiamas dviem pradais: valstybės mokamąja galia ir sąžiningu savo prievolių vykinimo noru.

Valstybės mokamoji galia pasireiškia tautos gerovėje ir šalies finansų ūkio tvarkoje, iš dalies teisingame mokesnių sistemos sutvarkyme,—nes galų gale procentai ir valstybinės skolos mokamos iš mokesnių pajamų. Taip pat daug reiškia ir pirmesnis valstybės įsiskolinimas bei stropus pirmesnių savo pasižadėjimų vykdymas. Gera valia pildomi pasižadėjimai yra antroji valstybinio kredito bazė, nes, bendrai imant, nėra tokios valdžios, kuri turėtų teisės priversti tai vykinti nepriklausomą valstybę. Bet faktiškai tokią prievartą gali panaudoti kokia kita svetima valstybė, kad apsaugoti savo piliečių, suteikusių tai valstybei kreditą, reikalus. Toliau būva atsitikimų, kad viena valstybė del kokių nors aplinkybių esti kitos valstybės finansų kontrolėj (Turkija).

Sąžiningas pasižadėjimų vykdymas svarbu ir pačiai valstybei — skolininkui: tik šia sąlyga ji gali turėti kredito ir ateityj. Valstybės teisė imti paskolas remiama tuo, kad prie ilgo jos esimo naudingos tų laikų žmonių išlaidos tarnauja ir sekančioms kartoms, todel ir teisinga tų išlaidų padarytąsias skolas uždėti mokėt ir toms kartoms. Tuo pat būdu del nelaimių, pav., karų, nederliaus, priešininko užpludimo kilusias išlaidas, jei jų negalima padengti mokesniais, visiškai teisinga bus perkelti sekančioms kartoms, kurios, kaip ir tų laikų žmonės, susirūpinusios tų nelaimių pašalinimu. Bet toks samprotavimas atsitikimais, kai karas vedamas ne gynimosi nuo priešių tikslu, bet nukariavimo, nevisiškai pritaikomas. Čia skolų mokėjimo perkėlimas įpėdiniams galima pateisinti tik tų laikų žmonių nesugebėjimu sumokėti tokias skolas ir tuo juridiniu principu, kuriuo įpėdiniai privalo mokėti skolas palikėjo, o atsisakyti jų gali tik atsisakę palaikų. Bet pastarasis atsisakymas valstybinės teisės srityj nėra galimas, ir todel sekančios kartos tų skolų negali atsisakyt mokėti. Bet jei net atsisakyti paveldėjimo sąvokos ir pripažinti, kad skolininkas yra niekuomet savo esimo nenutraukianti valstybė, o besikeičianti vyriausybė yra tik jos įgaliotinis, tai tuomet valstybės prievolė mokėti savo skolas juridiškai juo labiau pagrįsta.

Štai kodel Rusijos Sovietų Vyriausybės atsisakymas mokėti skolas ir jų paskelbtasis anuliavimas yra labai neteisėtas žingsnis, nežiūrint kuriuo atžvilgiu į tai žiūrėti ir nekalbant apie tas katastrofines išdavas, į kurias nuvedė Rusijos valstybės kreditas.

Viduramžiais valstybės kreditas buvo privatinės teisės pobūdžio. Skolindavo ne valstybė, o valdovas, kuris laiduodavo skolą, pav., nekilnojamaisiais turtais, brangiais akmenimis, karalių brangenybėmis ir kitokiais brangiais daiktais, atiduodamas laiduotojus ir net įkaitus. Būdavo atsitikimų, kad patys valdovai būdavo pasiruošę laiduoti paskolą savo asmens laisve. Pav., 1340 m. Anglijos karalius Eduardas III tokią garantiją siūlė Brabanto kreditoriams, o Jeruzalimo Balduinas II net buvo užstatęs savo barzdą. Daiktiniai laidai rodės tuo labiau reikalingi, nes tais laikais skolų perkėlimas valdovo įpėdiniams dar nebuvo pripažįstamas privalomu, o jei taip ir būdavo, tai greičiau tik kaip savo pirmtakūnų pagarbos valios aktas. Pirmiausia tik respublikos valstybėse, kur kredito nebuvo galima remti pasitikėjimu valstybės galvai, atsirado viešosios teisės garantijos. Pav., 13 amž. šiaurės Italijos miestų respublikose, kad laiduoti paskolas, kreditoriams pavesdavo tam tikrus valstybinių pajamų šaltinius. Florencijoj, pav., prestanze buvo paskolos vietoj būsiančių mokesnių ir kitokių sumokėjimų įplaukų; prekybos bendrovės Genujoj dažnai teikdavo kredito laiduojant muito rinkliavomis, kurių įplaukas jie ir kontroliuodavo. Vėliau įsisteigęs ten Šv. Jurgio Bankas valdė beveik visus respublikos muitus. Šiuos pavyzdžius pasekė ir kitos šalys.

Dažnai paskolas laiduodavo domėnų pelnu, kreditoriams kartais pavesdavo valdyti tam tikrą valstybės teritorijos dalį su pareiga padengti iš tų pajamų visas vietos išlaidas, o iš pertekliaus atskaitydavo procentus ir skolų mokėjimo sumas. Taip pat laiduodavo ir tam tikromis regalijų teisėmis. Toliau griebėsi vietų pardavinėjimo, kaip paskolų išgavimo priemonės, kai valdininkui, įnešus tam tikrą kapitalą, buvo leidžiama imti už jo atliekamus reikalus savo naudai rinkliavų arba pakeldavo jo algą. 1678 m. Prancūzijoj, pav., Colbert manė gauti iš vietų pardavimo 28 mil. livrų, pakėlus algas — 2 mil. 1758 m. paskolų skaičiuje 20 mil. gauta iš vietų pardavimo, padidinus algas 1 mil. (vadinasi, 5%) ir 7 mil. iš naujų vietų pardavimo.

Paskui, mokesnių sistemai besivystant, laiduojama tam tikrais mokesniais, kurie pavedami kreditoriams skolai ir procentams mokėti. Prancūzijoj tuo tikslu naudojo generalinių mokesnių nuomotojų patarnavimus, kurie arba įnešdavo mokesnį iš anksto už būsimą laiką arba tarpininkaudavo išgaunant paskolas. Buvo atsitikimų, kad nuo kai kurių mokesnių atleisdavo, įnešus tam tikrą pinigų sumą. Tais pat 1758 m. buvo gauta 30 mil. livrų už leidimą 10 metų pakelti tabako kainas; 9½ mil. buvo gauta iš generalinių nuomotojų avanso, 1 mil. — iš valstybinio pašto nuomotojų avanso.

Tų laikų skolos buvo daromos laikinių rentų pardavimo formoje, be to, skolininkui paliekama buvo teisė, terminui išėjus, ta renta atsipirkti, arba pajamų iki gyvos galvos formoje, be to, skolininkas kasmetiniais mokėjimais padengdavo ir kapitalinės skolos dalį, o kreditoriui mirus, skola buvo laikoma išmokėta.

Paskolų procentai buvo labai aukšti, nes nebuvo tvirto pasitikėjimo, kad skolos bus mokamos laiku ir tvarkingai.

Iš viso, kreditas tuo būdu buvo labai blogai sutvarkytas, juo naudojosi ne vien nepaprastoms, bet ir paprastosioms išlaidoms padengti.

Ir kalbos nebuvo apie teisingą skolų procentų mokėjimą ir planingą jų padengimą.

Tokia padėtis buvo 16 ir 17 amžiuje. Iš dalies Prancūzijoj greta pirmykščių valstybinio kredito formų, laikinių ir ligi gyvos galvos rentų, rinkliavų ir kit. pavidale, atsiranda loterijų paskolos ir kai kurios paskolos su nustatytais padengimo terminais, kurias imdavo iš privatinių asmenų ir bankų, taip pat ir viešo pasirašymo keliu. Buvo ir slaptųjų paskolų formų — gadinant monetas ir leidžiant kredito bilietus.

Rinka buvo perpildyta įvairių kredito ženklų, juos leisdavo iždininkai, mokesnių ėmimo prižiūrėtojai, paskolų kasos ir kt. iždinės pasižadėjimų, valstybės pasižadėjimų, banko bilietų ir kitokiais vardais.

Vėliau juos pavertė konsoliduotomis paskolomis, bet ne kartą pertraukdavo procentų mokėjimą, taip kad valstybės kreditas atsidūrė labai apverktinoj padėtyj. Tik Enriko IV ministeriui Sully pavyko šiek tiek tas reikalas sutvarkyti. Bet po jo vėl buvo išleisti jo laikais surinktieji kapitalai, ir griebėsi aukštais procentais paskolų, pradėjo vėl steigti ir pardavinėti naujas tarnybas, užstatinėti domėnus, imti prievarta paskolas ir kt., Tiesa, Colbert šiek tiek sutvarkė finansus, įsteigė specialinę paskolų kasą ir išmokamų rentų sumą nuo 30 milijonų sumažino iki 8 mil. livrų.

Bet jam mirus vėl beveik kasmet užtraukdavo naujų paskolų. Dar blogesnė padėtis buvo Regento ir Liudviko XV laikais.

Gana prisiminus John Law laikotarpį, kuris pasiėmė padengti visas valstybės skolas jo įsteigtosios Indijos kompanijos akcijomis, kurių kaina vėliau krito nuo 15—18.000 iki 20 livrų; taip pat nekartą pasikartojusį valstybės bankrotavimą (nuo Enriko IV iki Liudviko XVI jų buvo 56), loterijų ir tontinų paskolas, rentų mokėjimo nutraukimą ir kitas tų laikų panašias operacijas.

Viena paprastųjų kredito formų buvo paskolos miesto valdyboms, dažniausia Paryžiaus, tarpininkaujant. Karalius iš miesto atstovų imdavo tam tikrą sumą, pasižadėdamas mokėti amžiną rentą, laiduojamą tam tikru pajamų šaltiniu. Miesto atstovai savo eile pasižadėdavo mokėti tą rentą davusiems pinigus asmenims; tuo būdu miestas nebūdavo skolininkas, bet jis kontroliuodavo tuos pajamų šaltinius, kuriais buvo laiduojamas rentos mokėjimas. Rezultate — visų skolų metinių procentų suma pasiekė 150 mil. livrų ir paimdavo 40% visų valstybės pajamų (1775 m.).

Iš viso, karaliaus skolos jo įpėdiniams tiesioginiai nebuvo privalomos. Karaliai paprastai savo viešpatavimo pradžioj steigdavo tam tikrus Rūmus jų pirmtakūnų skoloms peržiūrėti ir sumažinti. Be to, visuomenės nuomonė nepalaikydavo kreditorių, kuriuos laikydavo žmonių išnaudotojais. Tokios pažiūros 1789 m. laikėsi ir generaliniai štatai. Tokiai tvarkai esant, valstybės kreditas, be abejo, negalėjo tinkamai išsivystyti.

Anglijoj šis reikalas buvo kiek geriau sutvarkytas.

Čia nuo 1688 m. parlamentas kontroliuoja valstybės kreditą, ir kreditoriai pradeda reikalauti jo laido. Bet ir Anglijoj mokesnių anticipacija buvo labiausiai vartojama kredito forma, prie kurios 17 amž. pabaigoj prijungiamas 99 metams iki gyvos galvos rentų ir tontinų pardavimas, o taip gi ir loterinės paskolos.

Dažnai paskolas imdavo iš Olandijos bankininkų, taip pat Anglijos ir Airių bankuose.

Stambių prekybos bendrovių įsisteigimas teikė progos, suteikiant ir prailginant suteiktąsias privilegijas, gauti avansų. 1714 m. kolonijų kompanijoms buvo skolinga 20,5 mil. sv. st., rentų skola pasiekė 26 mil. sv. st. trumpalaikės skolos —5 mil. sv. st., viso 54 mil. sv. st., o jų procentų 3,35 mil. svarų sterlingų. Bet jau iki 1738 m. valstybinės skolos suma buvo sumažinta iki 46 mil. sv. sterlingų.

Prūsijoj karai, kurie buvo vedami iki 18 amž. pabaigos, labai įtempė valstybės kreditą. Tiesa, Friedrichas Did. naudojosi normalinėmis įvairių šaltinių paskolomis, bet buvo verčiamas imti iš įvairių baž-

nytinių įstaigų, miestų, luomų ir kt. pusiau priverstinų paskolų, bloginti monetas, išleisti daugybę popierinių pinigų su privalomu kursu ir kt.

Rusijoj kreditas įgyja tų pat formų, kaip ir Vakarų Europoj. XVI—XVII amž. buvo labai paplitusi forma prievarta skolinti pinigus iš vienuolynų — Soloveckio, Troicko-Sergijevsko ir kitų; taip pat siųsdavo reikalaudami pinigų laiškus miestams ir bažnytkaimiams. Kreipdavosi ir į privatinius asmenis — turtinguosius Maskvos svečius, arba carai užstatydavo savo brangenybes — žemčiūgus, auksą, kartais iš brangiųjų metalų dirbinių kaldavo monetas. Valstybės kreditas Rusijoj labiau sutvarkomas Ekaterinos II viešpatavimo metu. 18 amž. gale steigiama eilė valdiškų kredito įstaigų, iš kurių valstybė skolindavos, įeinančių indėlių sąskaiton, labai stambių sumų.

Greta to, vadinamieji „asignacijų" bankai išgavo teisės leisti asignacijų — iš pradžių kad palengvinti prekybos apyvartai, bet vėliau — ir einamiesiems valstybės reikalams tenkinti. Šituo slidžiu keliu eidami, išleido labai daug asignacijų, pav., iki 1795 m. buvo išleista 150 mil. rublių, o iki 1800 m. ši suma padidėjo iki 213 mil. rub. Kitokios vidaus paskolos negalėjo išsivystyti, nes šalyje buvo labai maža kapitalų. Todel atsirado bandymų gauti užsienio paskolų. Pirmąją tokią paskolą padarė Ekaterina II su Olandijos bankininkais užstato pradais: kaip ir vakaruose, Olandijos bankas pareikalavo specialaus laido — įvežamųjų ir išvežamųjų prekių muito, imamo Rygoje, Pernave, Revelyj ir Narvoj. Iš viso paskola, kartu su visomis kitomis Olandijos paskolomis, 1793 m. sudarė 88,3 milijonų guldenų.

Tik 19 amž. valstybės kreditas įgauna dabartinių formų, bet ir tais laikais, ypatingai iš pradžių, vienur ir kitur vis prisimindavo praeitį. Svarbiausias skirtumas — tai tikslai, kurių kreditas siekia. Pirmiau maža tesirūpindavo, kur bus išleistos paskolintosios sumos, kada ir kuo būdu bus padengtos skolos. Pinigus leisdavo ir nepaprastiems valstybės reikalams, ir įvairiems mokėjimams bei deficitams padengti. O kai atsirasdavo tikrai skubotų reikalų, pasirodydavo, kad skolintieji pinigai jau išleisti, ir tekdavo imti priverstinų paskolų, mažinti valstybės mokamas rentas, gadinti monetas ir skelbti visišką bankrotavimą.

Revoliucijos ir Napoleono laikotarpio karai nepaprastai padidino visų šalių skolas ir visiškai suardė biudžetų pusiausvirumą. 20-jų ir 30-jų metų taikos laikotarpiu atsirado galimumo pirmu kart bent kiek sutvarkyti valstybės finansus ir teisingiau sutvarkyti mokesnių sistemas. Antra, tam padėjo nuolatinis gyventojų gerbuvio kilimas ir, įvedus konstitucinę santvarką, didesnis finansų reikalų viešumas. Anglijoj, Prūsijoj ir kitose vidurinės Vokietijos valstybėse buvo padengta gan stambi skolų dalis ir sumažinti mokami už jas procentai. Tiesa, nuo 40-jų metų įsiskolinimas vėl didėja: Anglijoj ir Prancūzijoj — del karų ir apsiginklavimo, Vokietijoj — del gelžkelių išpirkimo bei statybos išlaidų. Bet tas padidėjimas iki pastarojo didžiojo karo finansų tvarkos nesuardė: tik kreditas tapo nepaprastų valstybės reikmenų padengimo įprastu šaltiniu, į kurį kreipdavos su tam tikru atsargumu.

Anglija, pav., 19 amž. pradžioj turėjo labai suirusį kreditą ir 465 mil. sv. st. skolos. 1800—1815 m. karų metu įsiskolinimas padidėjo iki 850 mil. sv. st., ir tas pat skaičius maždaug buvo iki 50-jų metų. Bet po Krimo karo ji pradėjo nuolat savo skolas mokėti, ir per sekančius 50 metų ji sumokėjo apie 200 mil. Bet burų karo metais ta skola vėl beveik pasiekė pirmykščio skaičiaus — 800 m. sv. st. Bet paskui vėl pradėjo skolas mokėti, taip kad Europos karo pradžioj ji turėjo kiek daugiau kaip 700 mil. sv. st. skolos.

Anglijos įsiskolinimas gali būti išreikštas sekančiais skaičiais: 1815 m. — 900 mil. sv. st., kai tautos turtas siekė — 2.200 mil., arba vienam gyventojui tekdavo 70 sv. skolos, turint 170 sv. turtą. 1878 m. — skolų 850 mil. sv. st., valstybės turtas — 8500 mil., vienam gyventojui — 25 sv. skolos ir 251 sv. turtas. Visos šios skolos padarytos arba karo arba kolonijų reikalams; paprastiems biudžeto deficitams padengti Anglija kreditu nesinaudojo. Gi nekarą pasikartojęs paskolų procentų sumažinimas (nuo 5% iki 2½%) žymiai palengvino Anglijos iždinės išmokesnius. Ilgalaikės Anglijos paskolos dažnai būdavo terminiinių rentų formos, kuriosna įeidavo ir padengimo dalis. Principas, kurio tvirtai laikėsi ir dabar laikosi Anglija, buvo tas, kad didėjant įsiskolinimui, privalėjo atatinkamai didėti procentams ir skoloms mokėti mokesnių našta ir kad mokesnių sistema yra ir valstybinio kredito pastovumo pagrindas.

Prancūzija revoliucijos pradžioj turėjo daugiau kaip 2 milijd. frankų valstybinės skolos, prie kurios, tiesa, prisidėjo 1,5 mil. iš asignacijų leidimo. Revoliucijos metu skolos labai greitai didėjo, buvo tik viena išeitis — paskelbti valstybės bankrotą, nuo kurio valstybės skolos suma sumažėjo ligi 926 mil. Napoleono I viešpatavimas, dėka jo finansiniam sumanumui ir taip pat karo išlaidų perkėlimui nukariautosioms šalims, nepasižymėjo valstybės įsiskolinimo padidėjimu. Atvirkščiai, restauracijos laikais įsiskolinimas padidėjo beveik tris kart tiek — del sumokėjimo karo atlyginimų ir nuostolių emigrantams. Liepos mėn. monarchijos laikais skolos vėl padidėjo, nes buvo daug išleista Alžirui nukariauti ir kitiems karo žygiams, naujiems stambiems statybos darbams, o iš dalies — del to, kad buvo konsoliduotos visos trumpalaikės paskolos. Liudviko Pilypo viešpatavimo laikais metinė išmokamos rentos suma pasiekė 244 mil. fr. Antroji respublika taip pat buvo priversta daryti eilę ilgalaikių ir trumpalaikių paskolų, net labai nepalankiu kursu. Antrosios Imperijos laikais, del Krimo, Italų ir Meksikos karų bei ištisos eilės stambių statybos darbų, vėl buvo daryta naujų kredito operacijų, taip kad nežiūrint konversijų, išmokamosios rentos suma dar padidėjo. Prieš Prancūzijos—Prūsijos karą bendra valstybinės skolos suma pasiekė beveik 14 milijadų fr. ir vienų procentų kasmet tekdavo mokėti daugiau kaip pusė miljd. fr. 1870/71 m. karo metu buvo padaryta tiek išlaidų, kad 1873 m. įsiskolinimas vien karo paskolomis padidėjo beveik 9 milijardais, o trumpalaikės paskolos Prancūzijos Banke pasiekė 1.500 mil. fr. Ši pastaroji suma buvo 1875 m. išmokėta, bet vis tiek, del dažnų biudžeto deficitų, 1913 m. trumpalaikės skolos pasiekė beveik 1.400 mil. fr. Bet kartu didėjo ir ilgalaikės paskolos: 1911 m. buvo jų 31,3 milijardo frankų — iš dalies statybos darbų išlaidoms padengti, iš dalies karo reikalams. O jei šiek tiek sumažėjo metinių skolų išmokesnių suma, tai tik del konversijų, kai procentai sumažinti iki 3%.

Prūsijoj 18 amž. gale valstybinė skola nebuvo didesnė kaip 50 mil. tal. Bet nuo 1815 m. ji padidėjo iki 290 mil. Vienok šis skaičius žymiai sumažėjo, gavus iš Prancūzijos karo atlyginimą, sąjunginių valstybių kariuomenių išlaikymo išlaidų atlyginimą, pardavus domėnų ir sekuliarizavus bažnytinius turtus. Bet vis tik dar 1820 m. skolų iš viso buvo daugiau kaip 200 mil. tal., prie kurių buvo prijungtos dar kai prievolės. Iki 1848 m. nuolat mokant, skolos buvo sumažinios iki 158,5

mil. tal. Bet nuo to laiko skolos iki 1869 m. vėl padidėjo iki 480 mil. tal. Iš dalies tai buvo karo paskolos, iš dalies skolos, atsiradusios del kitokių nepaprastų išlaidų bei deficitų, taip pat del gelžkelių statybos. 1869 m. didesnė šių skolų dalis buvo į konsoliduota viena 4% paskola, kita dalis 1871 m. padengta Prancūzų kontribucijomis. Naujas įsiskolinimo padidėjimas buvo gelžkelių linijų išpirkimo išdava. Beveik visos šios paskolos įtrauktos į konsoliduotą 9,3 milijardo markių skolą. 1913 m. Prūsija gelžkelių paskolomis turėjo 7,6 milijardų ilgalaikės skolos. Nuosekliomis konversijomis skolų procentai buvo sumažinti iki 3%, bet kurso kritimas 1907 m. vėl privertė grįžti į 4% paskolas.

Jei dabar atsižvelgti *Vokietijos Imperijos* ir jos sudėtin įeinančių valstybių, kartu su Prūsija, įsiskolino, tai pamatysime, kad 1913 m. skolų turėjo (mil. markių):

	ilgalaikių	trumpalaikių
Imperija	4.677	222
Jungtinės valstybės	15,502	695
Viso	20.179	917

Ilgalaikių paskolų buvo padaryta:

	gelžk. reikalams	visiems kitiems
Imperijoj	338	4.339
Jungt. valstybėse	11.784	2.317
Viso	12.122	6.656

Tuo būdu ⅔ ilgalaikių Vokietijos paskolų buvo skirta gamybos reikalams.

Šiaurės Amerikos Jungtinėse Valstybėse 1914 m. viduryj įsiskolinimo suma siekė 1027 mil. dol., t. y. nuo 1884 m. sumažėjo 400 mil. dol., vyraująs gi procentas buvo 2%.

Rusijoj pirmaisiais 19 amž. dešimtmečiais buvo dar vartojamos pirmykštės kredito formos, t. y. skolinimas iš valstybinių kredito įstaigų. Greta to buvo plačiai vartojamas popierinių pinigų leidimas biudžeto reikalams. Jų kiekybė žymiai padidėjo 19 amž. pradžios karų laikotarpiu. 20-ais metais darytomis pastangomis konsoliduoti tuos leidinius metalų paskolomis pasisekė išimti tik dalį asignacijų, ir tik 40-siais metais po finansų ministerio grovo Kanirino atliktosios devalvacijos, šis kredito šaltinis laikinai buvo apleistas. Krimo ir Turkų karai privertė vėl grįžti prie jo: valstybės iždinei buvo leista karo išlaidas padengti paskolomis iš valstybės banko, o pastarasis turėjo teisės tam reikalui leisti kredito bilietų, kuriuos laikydavo iždo skola valstybės bankui. Vienok vėliau, esant ramiai politinei padėčiai ir palankioms biudžeto išdavoms, pasisekė pradėti pinigų reformą, taip kad nuo 1897 m. galutinai sutvirtino aukso valiutą ir nuo to laiko iki didžiojo Europos karo Rusija tuo kredito šaltiniu nebesinaudojo.

Greta kredito bilietų, buvo daroma užsienio ir vidaus ilgalaikių paskolų karo ir kitokiems valstybės reikalams bei gelžkelių statybai ir jiems išpirkti. Tų paskolų forma buvo labai įvairi: pav., 1864, 1866 ir 1889 m. buvo padarytos trys loterinės paskolos, kurios keletą kartų buvo konservuojamos, o 1894 m. nutarė išleisti be termino 4% rentą. Tiksliai vykdant pasižadėjimus ir del šalies gerbūvio pagerėjimo bei jos finansų politikos pastovumo, Rusijos valstybinis kreditas labai sustiprėjo, taip kad 1900 metų pradžioj vidutiniškai už skolas buvo mokama mažiau kaip 4%. Bendroji gi skolos suma net pradėjo mažėti nuo 9055 mil. rub. 1910 m. iki 8825 mil. rub. 1914 m. sausio 1 d.

Iš tos sumos buvo (mil. rub.)	terminininių	neterminininių	iš viso
paskolų bendriems reikalams	3.267	2.459	5.726
gelžkelių paskolų	2.238	860	3.098
Iš viso	5.505	3.319	8.824

Tuo būdu gelžkelių paskolos sudarė beveik 38% viso valstybės įsiskolinimo. Daugiau kaip pusė tų skolų sumos buvo Rusijoj ir 40—45% užsienyj, daugiausia Prancūzijoj.

Duotieji svarbiausių Europos valstybių kredito padėties daviniai rodo, kad prieš prasidedant Europos karui šioj srityj buvo pasiekta gan didelio pastovumo: popieriniai pinigai visur nustojo būti kredito šaltiniais; valstybinių paskolų procentai buvo nuolat mažinami, kreditu naudojosi daugiausia nepaprastoms išlaidoms, o ne deficitams padengti; pačios paskolos įgauna iždui naudingesnės beterminininės rentos formų.

Visam šiam gerbūviui galą padarė did. Europos karas, kuris sunaikino beveik visų kontinento valstybių gerbūvį, o suteikė smarkų smūgį ir kitoms. Todel valstybių įsiskolinimas visur tiek padidėjo, kad tapo nebepakeliamas. Dabarties metu dar negalima duoti to įsiskolinimo tikrų davinių, dar jie galutinai nenusistovėję, pav., vad. reparacijų mokesnių dydis. Ir santarvininkų tarpe sąskaitos dar nebaigtos; galop, milžiniškas trumpalaikis įsiskolinimas, kuris ateityj visvien teks vienu ar kitu būdu konsoliduoti, dar ir dabar yra nuolatinio didėjimo stadijoj.

Vokietijos padėtis pasirodė sunkiausia. Čia 1920 m. bendra ilgalaikių paskolų suma buvo apie 91 milijardas markių, tik 4,7 milijardų iš jų tenka prieškarinėms skoloms. Trumpalaikės paskolos iždo pasižadėjimų pavidale, kurių 1918 m., t. y. tuojau po taikos sutarties, buvo 55 milijardai mk., iki 1922 m. sausio mėn. 1 d. padidėjo iki 253 milijardų. Čia, matyti, reikia priskirti 15—16 milijardų, išleistų Vokietijos sąjungos valstybių kariškam paruošimui ir 39 milijardus gelžkelių išpirkimo skolos. Skolų išmokesniai 1921 m. nuo 17,2 milijardo padidėjo 1922 m. iki 32,5 milijardo. Vienok čia nepriskaitoma Vokietijos reparacijų prievolės, kurios šiuos skaičius žymiai padidina.

Nukariavusių valstybių finansinės sąlygos kiek geresnės, nors Prancūzijoj jas galima pripažinti kritingomis. Karo metu ji pasirašė 4 ilgalaikes karo paskolas 5,7—5,8%. Ilgalaikis įsiskolinimas padidėjo daugiau kaip 4 kartus, trumpalaikis gi — beveik 72 kartus, būtent, 1920 m. sausio mėn. 1 d. skolų buvo (milijardų fr.).

	Ilgalaikių	Trumpalaikių	Viso
Vidaus	93,8	76,5	170,3
Užsienio	38,5	23,9	62,4
Viso	132,3	100,4	232,7

Ilgalaikės paskolos daugiausia būva rentų pavidalo; trumpalaikės — realizuojamos išleidžiant iždo obligacijas, tautinės apsaugos bonus ir Prancūzijos bei Alžiro bankų avansus.

Prancūzijos bankas, kuris kartu su Alžiro banku ištikus karui privalėjo patiekti vyriausybei 3 milijardus frankų avanso, 1914 m. rugpiūčio mėn. gavo teisės padidinti savo banknotų emisiją iki 12 milijardų fr., o taikos metu turėjo teisės išleisti tik 6,8 milijardų. Karo metu iki 1919 m. avanso skaitmuo padidėjo iki 27 milijardų, o emisijos teisė iki

40 milijardų. Svarbiausi Prancūzijos užsienio kreditoriai — tai Šiaurės Amerikos Jungtinės Valstybės, paskolinusios 30 milijardų frankų, ir Anglija — daugiau kaip 20 milijardų; paskui Ispanija, Šveicarija, Olandija, švedija, Norvegija, Japonija, Argentina ir Uraguvajus. Matyti, kad pinigų ieškota visur, kur tik jų buvo galima gauti. Prancūzijos valstybės skolų išmokesnių 1921 metams apskaičiuota 10 milijardų fr., t. y. beveik 50% paprastojo tų metų biudžeto (22 milijardai).

Daug geresnės Anglijos kredito sąlygos, nors ir jos įsiskolinimas karo metu žymiai padidėjo. Iki 1917 m. vasario mėn. buvo pasirašyta 3 karo paskolos, nuskiriant tam tikrus padengimo terminus, o mokami už tas paskolas %% nuolat didėjo nuo 4,2 iki 5,7%. Be to, buvo išleista eilė trumpalaikių pasižadėjimų: exchange bonds, war expenditure, certificates, war saving certificates, national war bonds, treasury bills, — panašaus pobūdžio popieriai, kurių pastarieji — treasury bills, t. y. valstybės iždinės vekseliai padengiami buvo kas 3 iki 12 mėnesių, kiti ilgesniais laikotarpiais — iki 5 metų, o national war bonds — nuo 5 iki 10 metų. Už šiuos pasižadėjimus mokamų procentų dydis buvo taip pat įvairus — nuo 3 iki 5 net iki 6%. Jei kiek ilgesnio laiko pasižadėjimus priskirti prie ilgalaikių paskolų, tai pasirodo, kad 1920 m. birželio mėn. Anglija buvo tiek įsiskolinusi:

	(mil. sv. sterlingų).		
	Ilgalaikių	Trumpalaikių	Viso
Vidaus	5.292	1.264	6.556
Užsienio	1.279	—	1.279
Viso	6,571	1,264	7,835

Didžiausia užsienio skolų dalis — 1.046 mil. sv. st. tenka Am. Jungtinėms Valstybėms. Iki 1924 m. ta skola sumažėjo iki 940½ mil. sv. Tai ir yra visa Anglijos užsienio skola. 1920/21 metų biudžete buvo numatyta 76 mil. sv. st. trumpalaikėms skoloms padengti, be to, toms skoloms sumažinti buvo išleista dar naujų iždo obligacijų, kurioms nustatyta 15 metų terminas. 1920 m. Anglijos skolų išmokesnių suma siekė 350 mil. sv. st. Paskutiniais daviniais, 1923 m. padengta 88 mil. sv. st. ir 1924 m. numatyta padengti 45 milijonai.

Am. Jungtinės Valstybės karo metu pasirašė 4 paskolas, vadinamas laisvės paskolomis, kurios viso davė 17 milijardų dolerių. Karui pasibaigus buvo išleista išlošiamųjų obligacijų paskola, kurios turėjo būti 1922/23 m. apmokėtos. Be to, kartu su antrąja laisvės paskola smulkioms santaupoms padėti buvo išleista 5-iems metams 4% war saving certificates. Į šią paskolą buvo galima įdėti ir smulkiausios santaupos, perkant korteles 16 taupomųjų ženklų po 25 centus prilipinti, kurias vėliau galima keisti, primokant kainų skirtą, į war certificates. Viso iš šios paskolos gauta 1.115 mil. dolerių.

1918 m. Amerika iš viso turėjo skolų daugiau kaip 10 milijardų dolerių, skaitant ir pagalbą santarvininkams.

Iki 1920 m. kovo mėn. pabaigos santarvininkams buvo paskolinta viso 9.660 mil. dolerių, jų skaičiuje:

Anglijai	— 4.316	mil.	dol.
Prancūzijai	— 3.047	„	„
Italijai	— 1.601	„	„
Belgijai	— 343	„	„
Rusijai	— 188	„	„
Čeko-Slovakijai	— 55	„	„
Graikijai	— 48	„	„
Rumunijai	— 30	„	„
Serbijai	— 27	„	„
Kubai	— 15	„	„
Liberijai	— 5	„	„
Viso	9.655	mil.	dol.

Tokia žymi paskola Anglijai aiškinama tuo, kad pastaroji taip pat teikdavo santarvininkams avansų, tame skaičiuj Rusijai 568 mil. sv. st., Prancūzijai 515 mil. sv. st., Italijai 456 mil. sv. st., Belgijai 97 mil. sv. st. ir t. t.

Iš čia aišku, kad karą finansavo A. Jungtinės Valstybės. Todel ir suprantama, kad joms rūpėjo santarvininkų laimėjimas, ir karui pasibaigus — prisijungimas prie jųjų, ir tai negalima paaiškinti vien tuo, kad Vokietija peržengė povandeninių laivelių taisykles.

Ir kitų kariaujančiųjų valstybių įsiskolinimas žymiai padidėjo: Italijoj — nuo 15 iki 84 milijardų lyrų 1920 m., Belgijoj — iki 18½ milijardo frankų. Tik Japonijos įsiskolinimas karo metu visiškai nepadidėjo (1914 m. — 2.504 mil. jenų ir 1919 m. — 2.580 mil. jenų).

Skolų didėjimas pastebimas net ir neitralinėse valstybėse: pav., Šveicarijoj prieš karą ilgalaikių skolų buvo 137 mil. fr., o 1920 m. — 1.606 mil. fr.; trumpalaikės taip pat išaugo iki 257 mil. fr.

Kai del Rusijos, kurios negalima priskirti nei prie laimėjusių, nei prie nukariautų valstybių, tai jos finansinis gerbuvis galutinai suardytas ne tiek karo, kiek vėliau įvykusios revoliucijos. Pirmiau jau sužinojom, kad jos skolų prieš pat karą buvo 8.825 mil. rublių. Nuo karo paskelbimo iki vasario mėn. revoliucijos buvo padaryta 8000 milijonų rublių ilgalaikės paskolos, 1917 m. — vadinamoji laisvės paskola davė 4.600 mil., be to 4% rentos ir 860 mil. serijomis; taip pat viduje valstybės paskolinta 13.460 mil. rublių. Iš santarvininkų paskolinta 7.680 mil. rub., o iš viso 21.140 mil. rub. Pridėjus dar prieškarines skolas gauname apie 30 milijardų rublių.

Greta to, didėjo ir trumpalaikis įsiskolinimas, kuris iki bolševikų perversmų išaugo iki 19 milijardų rub., jų tarpe už 3 milijardus rub. obligacijų išleista ne valstybės banke, o 16 milijardų išleido banko nekeičiamų kredito bilietų pavidale (tame skaičiuje 8,3 mil. r. per 2½ metų nuo karo pradžios iki 1917 m. vasario revoliucijos ir 8 mil. per 8 mėn. laikinosios vyriausybės valdymo). Kaip jau žinome, Sovietų Vyriausybė anuliavo visą prieškarinį Rusijos įsiskolinimą ir pradėjo leisti popierinius pinigus be jokio apribojimo tiesiog biudžeto išlaidoms padengti. Nuo to laiko apie Rusijos valstybinį kreditą ir kalbėti netenka, nors biudžetuose sutinkamas straipsnis: iš kredito operacijų. Šios operacijos pradedamos duonos ir cukraus paskolomis, o dabar jau išleista trys ilgalaikės vidaus paskolos. 1922 m. 10 metų valstybinė 6% išlošiamoji paskola 100 mil. aukso rub. sumai, visa paskirstyta prievartos keliu. 1924 m. 6 metų taip pat 100 mil. paprastų rub. 8% vidaus aukso paskola suskirstyta tuo pat būdu: visos valstybinės įstaigos ir įmonės privalėjo dėti visus savo rezervų ir atsargos kapitalus į valstybinių paskolų obligacijas. 1924 m. valstybinė valstiečių išlošiamoji paskola — 50 mil. rub., kurios terminas iki 1926 m. gruodžio 31 d., išleista 85 kursu su 5%-ais, vadinasi 5.18% iš tikro. Šios paskolos obligacijos priimamos nominaline kaina žemės ūkio mokesniui mokėti. Šiek tiek sekmingiau suskirstytos trumpalaikės paskolos. Pav., 3 mėnesių Centro kasos obligacijos kupiūromis nuo 100 iki 1000 rub.; iš pradžių jos buvo beprocentinės, bet vėliau, krintant jų kursui, mokėjo 6%, ir 5-kių aukso rub. transporto certifikatai, priimami sumokant gelžkelio tarifus ir rinkliavas. Dabar jie apyvartoj, kaip ir popieriniai pinigai.

A. Valstybės paskolų rūšys.

Valstybės paskolos galima skirstyti keliomis kategorijomis.

1. Tikslo atžvilgiu paskolos būna administracinio pobūdžio ir finansinės paskolos siaura to žodžio prasme. Pirmo-

sios atsiranda del įvairių valdymo šakų reikalų, kai vyriausybė prisiima prievolių, kurios turi būt išpildomos vėliau, pav., kai tam tikri patarnavimai arba patiekimai apmokami ne tuojau, bet po tam tikro laiko; arba kai iš valdininkų ima užstatą arba laidą už tam tikrų pasižadėjimų įvykinimą. Tuos užstatus vėliau reikia grąžinti. Čia taip pat reikia priskirti teismo ir jiems panašius depozitus, valstybinio apdraudimo fondus ir pn. Tokias sumas valstybė paima saugoti ir neprivalėtų jų išleisti valstybės išlaidoms padengti, nes politinių arba ekonominių krizių momentais jiems grąžinti gali atsirasti stambių kliūčių. Prie tos pat kategorijos priskiriami ir valstybinių taupomųjų kasų indėliai. Tuo tarpu kaip tik jais dažnai pasinaudodavo valstybinėms paskoloms realizuoti. Visa tai, be abejo, nėra nepavojinga: jei tik kiek daugiau padidėtų reikalavimai atgal, tuoj tektų perkelti rinkon tuos vertinguosius popierius, kuriuose tie indėliai patalpinti, ir tuo pačiu numušti jų kursą ir bendrai pakenkti valstybės kreditui. Bet jei finansinė šalies padėtis yra pasiekusi tam tikrą tvirtumą, tai ši aplinkybė nėra tiek pavojinga: pastarojo karo pradžioj, kai Rusijoj iš kart žymiai padidėjo taupomųjų kasų indėlių reikalavimas atgal, valstybė be jokio trukdymo tuoj pradėjo išmokėti visus reikalaujamus indėlius; išdava — gi ta, kad suirutė liovėsi ir indėlius vėl pradėjo grąžinti į kasas.

Finansinėmis paskolomis vadinasi tos ilgalaikės arba trumpalaikės paskolos, kurias valstybė daro norėdama gauti lėšų toms išlaidoms, kurioms iš viso arba tik laikinai kitokių šaltinių nėra. Tos išlaidos gali atsirasti arba del nepaprastų reikalavimų arba del laikinų biudžeto vykdymo kliūčių, kai tuo kartu esamų pajamų nepakanka kokioms išlaidoms, arba visai netikėtai sumažėja pajamos arba padidėja išlaidos.

Valstybei priimti administracinio pobūdžio prievoles įstatymdavystės organų leidimo nereikalinga; tokiomis pat teisėmis tam tikrose ribose naudojasi ir atskiros valdybos. Gi finansinėms paskoloms gauti yra reikalingas biudžeto arba specialaus tuo tikslu išleisto įstatymo leidimas. Vienok trumpalaikės paskolos leidžiamos pasiremiant bendrais įgaliojimais, kuriais Finansų Ministeriui tam tikrais atsitikimais leidžiama išleisti tam tikrai maksimalinei sumai ir tam tikram laikui valstybės iždinės obligacijų. Nenumatytais atsitikimais paskolos daromos pasiremiant valdybų parėdymais, bet tie parėdymai vėliau privalo būti įstatymų leidžiamosios valdžios patvirtinti.

2. Sulig skolinamų valstybei kapitalų vieta paskolas skiria į vidaus ir užsienio.

Užsienio paskolomis vadina tas paskolas, kurių obligacijos, visos arba dauguma, randasi svetimšalių rankose, bet skirto nesudaro, ar jos išleistos užsienio biržose ar įsigytos svetim-

šalių kokiu kitu būdu. Vidaus paskolomis vadina tas, kurių obligacijos randasi savo piliečių rankose.

Vidaus paskolose svarbu žinoti, iš kur kilę skolinamieji kapitalai.

Dažnai pasitaiko, kad jie atitraukiami iš vidaus šalies gaminamojo naudojimo. Tokios paskolos, kuriose kapitalai geriau laiduojami ir įdedami ilgesniam laikui, kaip privatinėse verslamonėse, ypatingai pradžioj labai blogai veikia ekonominį šalies gyvenimą, nes tuomet mažėja pramonės kapitalai, didėja paskolų procentai ne vien privatiniuose santoriuose, bet ir pačiai valstybei, ir tuo patim ribojama gamyba, sunkinamas verslamoninkams ir darbininkams gyvenimas. Procentų didėjimas veikia, be to, ir pirmesnėse valstybės paskolose, kurios buvo žemesniais procentais, nes krinta jų obligacijų kursas. Šitos negeistinosios išdavos šiek tiek mažėja, jei paskolintosios sumos naudojamos vietinei pramonei, žemės ūkiui, prekybai ūgdyti, kaip, pav., buvo daroma Vokietijoj su karo paskolomis.

Iš viso labai svarbu, kuriems reikalams paskolų sumos vartojamos. Jei tai gamybos reikalams, pav., gelžkelių statybai, tai šalis vis vien gauna atlyginimą tų nuostolių, kurie kyla iš paskolų kitose gamybos šakose. Vidaus paskolos taip pat naudingos pramonės sustingimo laikotarpiais, kai kapitalistai greičiau keičia savo pinigus į labiau patikrintus valstybės paskolų popierius, nededa į abejingas pramonės įmones.

Užsienio paskolos vidaus pramonės taip neigiamai neveikia. Gamyba ne vien nemažėja, bet gali būti praplėsta, jei paskolintosios sumos bus naudojamos tokiems tikslams, kurie surišti su pramonės arba prekybos augimu, pav., gelžkelių, kanalų ir pn. statybai. Tiesa, paskolintų kapitalų procentai teks užsieniui; bet už tat šalyj padidėja gamyba.

Bet nežiūrint šių gerumų, užsienio paskolų daugiausia ieško tos valstybės, kurios silpnos ekonominiu atžvilgiu, kur maža kapitalų ir todel paskolų procentas aukštas; paskui tos šalys, kurios apmoka didelį užsienio prekių importą ir skolina ten pinigų, kad palaikyti savo pinigų mainomąjį kursą, nes kitaip jis del nepalankaus prekybos ir mokamojo balanso labai žymiai nukristų. Čia ypač veikia baimė, kuri kyla del užsieniams įsiskolinimo, kai skolininkas ir politiniu ir ekonominiu atžvilgiu yra tam tikroj stipresnės valstybės — kreditoriaus — priklausomybėj. Pastaroji valstybė sunkiuoju momentu valstybę-skolininkę gali pastatyti į labai sunkią padėtį, išmesdama rinkon didesnį jos obligacijų skaičių, — jei tik jai rūpi nusilpninti skolininkės kreditas arba paveikti jos politika. Štai kodel imperatorius Aleksandras III didesnę Vokietijoj gautų Rusijos paskolų dalį perkėlė į Prancūzijos rinką.

Be abejo, kredito reikalinga valstybė tik tam tikrame laipsnyj laisva pasirinkti kur — užsienyj ar savo šalyj — gauti paskolas. Ji savo obligacijų realizavimą ir jų procentų mokėjimą bei padengimą gali pavesti užsienio bankininkams. Bet dažnai pasitaiko, kad užsienio įsiskolinimas savaime mažėja, kai obligacijos iš svetimšalių pereina šalies piliečiams, ir tuo būdu formališkai laikomoji užsienio paskola tampa vidaus paskola. Taip pat valstybė negali uždrausti vidaus paskolų obligacijų perėjimo užsieniu.

Anglijos valstybės obligacijų 1752 m. svetimšaliams priklausė — $^1/_7$, 1778 m. — $^1/_8$, 1806 — $^1/_{25}$, o 1870 m. — tik tik 12½ mil. sv. st. Prūsijoj užsienio ir vidaus paskolų santykis buvo:

	užsien. p.	vidaus p.
	mil. mark.	
1797 m.	9,5	48,2
1820 „	35,98	180,0
1832 „	25,27	163,62

1897 m. konversijoj pastebėta, kad svetimšaliams priklauso tik 2,28% pakeistosios paskolų sumos.

3. Paskolos jų procentų mokėjimo ir padengimo laidavimo atžvilgiu skirstomos į tokias, kurias laiduoja visomis valstybės lėšomis, pasitikėjimu jos kreditingumui ir sąžiningumu. Kitos paskolos teikia specialinių laidų. Tokiu laidu gal būti kreditoriui teikiamas koks įkaitas, užstatant domėnus arba ištisas teritorijas, pavedant tam tikrus valstybinių pajamų šaltinius, pav., tam tikrus mokesnius, kurių ėminas tuomet kartais pavedamas kreditoriams. Šios rūšies paskolos būdavo senesniais laikais, kai finansinei tvarkai nebuvo pasitikėjimo. Dabar tokių laidų jau nebereikalauja. Nors kartais kokiose specialiniams gaminamiems tikslams skirtose paskolose pastebi, kad jų procentų mokėjimas ir padengimas bus daromas iš pajamų tų įmonių, kurioms teikta tos paskolos, pav., gelžkelių paskolų procentai ir jų padengimas bus mokami iš pastatytų gelžkelių pajamų. Taip pat specialaus laido reikalaujama ir iš tų valstybių, kurioms kreditoriai negana pasitiki, paprastai pastariesiems pavedami tam tikri mokesniai arba kitoki pajamų šaltiniai.

Panašiais atsitikimais neužtenka ir tų garantijų, jei kreditorių reikalams nepritartų svetimosios valstybės. Krizių laikotarpiais, pav., karo metu, laidų reikalaujama net iš patikimų valstybių ar valstybės-kreditoriaus vertybės popierių ar kitokių patikimų fondų pavidale. 1881, 1885, 1888 ir kt. metais, pav., iš Turkijos reikalauta buvo realinių laidų, taip pat iš Graikijos, Serbijos, Egipto, Meksikos. 1876 m. Egipto paskolos laidu buvo tabako muito rinkliavos ir kitokios pajamos, 1871 m. buvo įsteigta specialinė gelžkelių ir Aleksandrijos uosto ypoteka; 1881 m. Turkijos paskola buvo laiduota tabako

monopolio, spirito ir žyminio mokesnio įplaukomis; 1890 m. Meksikos paskola laiduota muito pajamų dalimi. Atskirą laidavimo rūšį sudaro kitų valstybių paskolos iš mokesnių garantijų. Pav., 1885 m. Egipto paskola buvo garantuota Did. Britanijos, Prancūzijos, Austrijos-Vengrijos, Rusijos, Italijos ir Turkijos laido sutartimi. Nuo 1820 iki 1900 m. Prūsijoj domėnai buvo specialiniu paskolų laidu, be to, domėnų pajamos ir pelnas iš jų pardavimo buvo specialiai skiriama skoloms ir procentams mokėti. Taip pat Austrija ir Vengrija leisdavo domėnais laiduojamas paskolų obligacijas.

Karo metu ne kartą reikalavo realinių laidų. Anglija ir Prancūzija, pav., kol dar Amerika buvo neitrali, skolindamos iš jos pinigų, deponuodavo vertingus popierius. Anglija reikalavo iš Prancūzijos, Rusijos ir kitų antantos šalių deponuoti dalį aukso iš jų emisijos bankų atsargos.

4. Paskui paskolos esti savanorės ir privalomos. Savanorėmis paskolomis vadina tas, kurias daro valstybė laisvai tardamosi su kapitalistais, kai ji savo pasiūlymus kreipia pinigų rinkon ir veikia taip, kaip kredito ieškąs privatinis asmuo. Normalinėse sąlygose — tai vienintelis kreditavimo būdas.

Prievartos paskolose valstybė savo suverenumo galia iš visų arba iš kai kurių piliečių kategorijų reikalauja, kad jie skolintų jai pinigų už jos nustatytą procentą arba visai be procentų. Gan dažnos senesniais laikais tokios paskolos paskirstomos atatinkamų asmenų tarpe, panašiai kaip turto mokesnis, ir tuo tikslu daromas smulkus kadastras ir įkainojimas. Tokios paskolos tautos ūkiui be galo žalingos, nes kartais atima tokią turto dalį, kuri būtinai reikalinga gamybai, o nuo to mažėja gamyba, brangsta prekybai ir pramonei reikalingi kapitalai; jos paskirstomos nelygiai, nes įkainojimai ir kadastrai atliekami labai paviršutiniškai; paskui pats aukos sunkumas, net ir teisingai įkainojus, ne visiems vienodai jaučiamas, nes įvairiuose atsitikimuose ne visuomet vienodai lengva realizuoti tokia pat kapitalo suma, atsižvelgiant į kapitalo pirmykščio įdėjimo naudingumą. Todel prievartos paskolos vartojamos tik neišvengiamais atsitikimais, įrodydamos, kad valstybė neturi kitokių priemonių gauti reikalingų sumų. Prie šitos pat kategorijos galima priskirti ir tas priemones, kaip būtinų išlaidų sulaikymas, pav., neišmokėjimas valdininkams algų, užstatų ir depozitų leidimas bendriems reikalams ir, galop, popierinių pinigų leidimas. Iš anksto mokesnių ėmimas, ne kartą 18 amž. ir Napoleono karų metu praktikuotas Anglijoj, o taip pat 1866 m. ir Prūsijoj, neskiriamas kredito sritin, nes čia paskolintosios sumos negrąžinamos. Esant skubotiems reikalavimams, šis būdas, savaime labai savivalingas, kartais išgelbėdavo iš keblių aplinkybių.

Viduramžiais prievartos paskolos įvairiose formose dažnai pasikartodavo: tarnybų pardavimas, nekilnojamųjų turtų pardavimas bažnyčioms ir vienuolynams ir t.t. Anglijoj jas vadino benevolencijomis. Luomų atstovybės laikotarpiu toms paskoloms griežtai priešindavosi Pav., 1355 m. Prancūzijoj jos buvo visiškai uždraustos, Anglijoj — 1627 m. sulig petition of right. Valdovų valdžiai sustiprėjus, šios paskolos atsiranda vis dažniau. Taip, Prancūzijoj Liudvikas XI ne kartą imdavo iš miestų tokias paskolas. Nuo 16 amž. jos tampa paprastu Prancūzų finansų ūkio reiškiniu. 1523 m. sąryšyj su tarnybų pardavimu tokia paskola buvo paimta iš visų valdininkų. Enriko II laikais prievartos paskolos buvo įvestos visuose miestuose ir uždėtos cechams ir pramonės korporacijoms. Nuo Liudviko XIV laikų jos dar dažniau kartojasi ir dažnai esti vienu metu su monetų pabloginimu. Revoliucijos laikotarpiu 1793 ir 1795 m. buvo nustatytos dvi prievartos paskolos — 1000 ir 600 milijonų livrų sumai, bet joms tiek daug buvo pasipriešinta, kad gavo iš jų tik 200 ir 300 milijonų. Trečioji 1799 m. prievartos paskola buvo paskirstyta mokesnių mokėtojų tarpe tam tikro „jury"; bet ji nedavė jokių vaisių. Bet 1815 m. nauja tos pat rūšies paskola 100 mil. fr. sumai buvo sekmingai realizuota iš pasitikėjimo vyriausybei. Įvairių formų prievartos paskolos atsiranda 18 amž. Austrijoj. 1705 m. tokia pat paskola buvo išreikalauta nuo pusės privatiniam valdyme esamo sidabro — natūra arba pinigais. 1760 m. buvo įsakyta paversti valstybinėmis obligacijomis įvairių įstaigų, mažamečių, korporacijų ir pn. kapitalus. Tikros prievartos paskolos nuo 1794 iki 1806 m. nuo Napoleono karų kartojasi beveik kas met, už jas mokėdavo 3½%. Paskui 1850 m. įvesta prievartos paskola Lombardijoj ir 1859 m. prieš pat karą — Lombardijoj ir Venecijoj 75 mil. flor. sumai už 5% ir 70% kursu. Prievartos paskolomis Prūsijoj dažnai pasinaudodavo Fridrichas Did., kad išvengti užsienio paskolų. Daug dažniau buvo praktikuojamos prievartos paskolos per karus su Prancūzija, būtent, 1807 m., dažnai jungiant su valdininkų algų bei pensijų neišmokėjimu. Iki 1913 m. tokiomis prievartos paskolomis buvo gauta 4 mil. talerų, o išsiliuosavimo karo gale 1819/20 m. — viso 17,6 mil. tal. Viduramžiais prievartos paskolų buvo ir Anglijoj, o vėliau Enriko VIII ir Elzbietos laikais. Pagaliau, 1853/4 m. Rusija tokią paskolą įvedė Lenkijoj.

Del dabartinių finansinių sunkumų prievartos paskolas projektavo Olandija, Italija, Norvegija ir Vengrija, Naujoji Zelandija ir Australija. Lenkijoj 1920 m. įstatymu įvesta jau antra prievartos paskola, kurią mokėti privalo visi juridiniai asmenys, gauną iš savo veikimo pelno, ir visi fiziniai asmenys, valdą daugiau kaip 100.000 lenkų m. turto ar gauną daugiau kaip 30.000 l. m. pelno. Paskola susideda iš 2—20% turto ir 5—35% pelno ir apmokama 3%.

Galop, 1922 m. liepos mėn. 20 d. įstatymu ir Vokietijoj įvesta prievartos paskola. Paskola leidžiama kursu nuo 94 iki 106 už 100-tą — žiūrint paskolos pasirašymo laiko. Penketą metų procentus nemoka, paskui iš pradžių privalo mokėti 4%, vėliau 5%. Paskolai padengti kasmet skiriama ½% pirmykščio kapitalo.

Iš šios paskolos tikėjosi gauti 70 milijardų markių. Bet prasidėjęs katastrofinis markės kurso kritimas šios paskolos realizavimą padarė negalimu daiktu, ir 1923 m. rugsėjo m. 8 d. jos privalomumas buvo atšauktas.

Prie pereinamųjų nuo prievartos iki savanorių paskolų reikia priskirti vadinamąsias patriotines paskolas, kai prievarta veikia tik įsirašytojų psichiką: sunkiais valstybės momentais šaukiamasi patriotizmo, kad išgauti palengvintomis sąlygomis paskolą. Taip, pav., buvo 1789, 1830 ir 1848 m. Prancūzijoj.

5. Paskolos būva procentinės, jei valstybė už skolintąsias sumas moka procentus, ir beprocentinės. Paprastai paskolos būna procentinės. Be procentinės paskolos dabarties laiku vartojamos tik popierinių pinigų leidimo pavidale.

Galop, sulig paskolų laiku ir būdu paskolas skiria į: 1) trumpalaikes paskolas, 2) ilgalaikes paskolas ir 3) popierinius pinigus.

1. Trumpalaikės paskolos.

Trumpalaikėmis einamomis arba nefonduotomis paskolomis reikia suprasti paskolas toms terminiuėms išlaidoms, kurioms padengti tuo momentu kitokių lėšų nėra. Tokios paskolos padengiamos tik patiekus reikalavimą arba išėjus nustatytam trumpam laikui. Jos daromos ir visiškai be termino; jos būva kartais procentinės, kartais beprocentinės. Nuo ilgalaikių, fonduotų arba konsoliduotų paskolų skiriasi trumpalaikės: 1) tikslu, nes jos, kaip jau buvo sakyta, skiriamos toms būtinoms išlaidoms, kurioms iždas tuo momentu pinigų neturi; ilgalaikių paskolų tikslas — gauti lėšų specialiniams valstybės uždaviniams vykdyti ir 2) laiku: einamųjų paskolų terminai visuomet trumpi, o tuo tarpu konsoliduotos paskolos daromos arba ilgam laikui arba dargi visiškai be jokio termino (amžinos).

Trumpalaikės paskolos atsiranda iš einamųjų įvairių valdymo šakų veiksmų, taip pat ir del grynai finansinių reikalavimų, kai kalbame apie papildymą išlaidų, kurios nebuvo atliktos paskirtuoju laiku, arba iki biudžeto metų užbaigimo. Pav., laiku neišmokėtos algos, pensijos, skolų ir procentų mokėjimas. Kartais jos naudojamos laikinai išlaidoms padengti, kai jų daugiau, kaip pajamų. Tokios paskolos iš esmės turi anticipacijos pobūdžio tų pajamų, kurios turi įplaukti artimoje ateityj. Trumpalaikių paskolų būtinumas aiškiai matomas iš to, kad išlaidų darymo laikas nevisuomet sutampa su pajamų įplaukų laiku. Be jų ižde tektų laikyti labai daug gyvų pinigų, nustojant šių pinigų procentais daug daugiau, kaip reikia mokėti už trumpalaikes paskolas.

Tokių einamųjų paskolų formos labai įvairios.

1. Kartais finansų valdybos apmoka savo vekseliais arba tuos vekselius diskontuoja bankuose. Kartais bankui teikia valstybei kontokorentinio kredito laiduojant fonduotų paskolų obligacijomis.

2. Paskui gali būti išleista trumpalaikių obligacijų, kurios maža kuo skiriasi nuo fonduotųjų paskolų obligacijų su nustatytu padengimo terminu, ir privalo būti padengtos tam tikram metų (5 — 10) skaičiui išėjus.

3. Atskira tokių obligacijų rūšis, ypatingai vartojama trumpalaikėse paskolose, yra valstybės iždinės obligacijos

(Schatzscheine, Schatzanweisungen). Šios obligacijos, paprastai, išduodamos padavėjo vardu, dažniausia leidžiamos keletai mėnesių, rečiau vieniems arba keliems metams. Tokios obligacijos arba duoda tam tikrą, pinigų rinkos sąlygomis nustatomą, procentą, kuris sumokamas obligaciją išperkant (Prūsija) arba esti visiškai bebrocentinės, kai procentas išskaitomas jas leidžiant (Vokietijos Imperija nuo 1877 m.). Jei obligacijos terminas nustatomas keliems metams, tai prie jų pridedamas pusmetinių kuponų lakštas (Vokietijos Imperija iki 1877 m.). Iždo obligacijas leidžia Finansų Ministerija, pasiremdama biudžeto įstatymu arba tam tikru įstatymdavystės aktu, kuriame nurodytas paskolos tikslas, leidimo riba, terminas ir kitos sąlygos. Nors valstybės iždinės obligacijų leidimas daugumoj valstybių yra nuolatinė kredito operacija, t. y. padengiamos obligacijos pakeičiamos naujomis ir, vadinasi, tokia trumpalaikė paskola maža kuo skiriasi nuo ilgalaikės, bet vis tik tokios paskolos priskiriamos einamųjų skaičiun, nes jų dydis nevienodas atsižvelgiant reikalavimų ir jos padengiamos einamomis pajamomis.

Vidurį tarp einamųjų ir ilgalaikių paskolų sudaro obligacijos, kurių terminas — keletas metų. Jos skiriasi nuo tikrųjų ilgalaikių paskolų tuo, kad 1) daromos nedideliam metų skaičiui, o 2) padengiamos iš einamųjų valstybinių pajamų įplaukų.

Apie procentų dydį nieko tikra pasakyti negalima: visa pareina nuo kredito išsivystymo, pinigų rinkos, šalies finansų stovio, politinių aplinkybių. Net per vienus metus gali įvykti atmainų. Normalinėse sąlygose procentas esti 1-2 mažesnis, kaip ilgalaikių obligacijų, ir žemesnis kaip gerų vekselių diskonto procentas. Už visiškai trumpalaikes paskolas paprastai moka mažesnį ir procentą. Bet kartais atsitinka ir atvirkščiai: neramiu laiku, esant silpnam valstybės kreditui, tenka ir daugiau mokėti, tenka leisti obligacijų žemiau kaip pari, o mokėti al pari.

Trumpalaikių finansinių paskolų, ypatingai valstybės iždinės obligacijų, tikslingumas pareina nuo finansinio ūkio reikalavimų ir valstybės kredito stovio. Jei dažnai atsitinka, kad išlaidų darymo laikas būva tuo metu, kai dar nėra atatinkamų įplaukų, arba išlaidos viršija numatytąsias pajamas, tai trumpalaikių obligacijų leidimas tikrai esti naudingas.

Tokiomis obligacijomis taip pat galima daryti pirmuosius ilgalaikių paskolų išgavimo žingsnius. Jų naudai yra ta sąlyga, kad jos sutraukia tikrai laisvus kapitalus, kurie neimami iš gamybos, taip pat kad už juos mokami procentai žymiai mažesni, kaip už kitas trumpalaikes paskolas, kad, esant keblumams vidaus pinigų rinkoj, jos imamos ir užsienyj. Be abejo, visa tai būna tik prie sąlygos, kad obligacijų leidimo maximu-

mas įstatymu nustatytas, kad jis santykiuoja su biudžeto dydžiu ir kad tos obligacijos teisingai apmokamos.

Bet iš kitos pusės nereikia užmiršti, kad trumpalaikis įsiskolinimas, nežiūrint jo formos, finansiniam šalies stoviui visuomet pavojingas. Pavojus yra toks, kad iš jų leidimo paprastumo naudojasi ne vien pajamų ir išlaidų pusiausvirumui palaikyti, bet ir deficitams paslėpti arba nereikalingoms išlaidoms daryti. Antrasis pavojus tas, kad tokių paskolų padengimo terminai paprastai labai trumpi, o toms pajamoms, kuriomis buvo manyta padengti, neįplaukus, obligacijas, kurių terminas jau išėjo, tenka pakeisti naujomis. Trumpalaikėmis paskolomis reikia naudotis nuosaikiai ir labai atsargiai. Jei trumpalaikės skolos vis didėja ir einamomis pajamomis jų padengti nebegalima, arba jei jos atsirado iš tikrojo deficito, tai geistina tokios skolos konsoliduoti ilgalaike paskola. Šituo keliu valstybė nusikratys sunkios parcigos per trumpą laiką grąžinti visą paskolintą kapitalą ir galės sutvarkyti savo finansų reikalus.

Iždo pasižadėjimų leidimas praktikuojamas jau iš seno.

Šiaurės Vokietijos Sąjungoj 1867 m. įstatymu iždas galėjo leisti obligacijų ne ilgiau kaip vieniems metams. 1870 m. įstatymu Imperijos kancleris galėjo jų leisti ir ilgesniam laikui. Paskui buvo išleistos penkių metų obligacijos 102 mil. talerių sumai, bet vyriausybė turėjo teisės išpirkti jas pusę metų prieš terminą, o 1871—1872 m. taip ir padaryta. Vėliau kancleris nustatydavo obligacijų terminus ir procentus, bet terminas negalėjo būti ilgesnis kaip pusė metų biudžeto metams pasibaigus, t. y. nevėliau kaip rugsėjo m. 30 d. Per tą laikotarpį obligacijos buvo galima panaujinti, bet tik apyvartoj esamoms obligacijoms padengti. Obligacijos buvo išleistos nuo 1000 iki 100.000 m. kupiūromis. 1894 m. biudžeto įstatymu kancleriui buvo suteikta teisė leisti iždo obligacijos, laikinai Imperijos iždinei sustiprinti, bet ne daugiau kaip nustatyta nominalinė suma. Tokių obligacijų leidimo reikalingumas kildavo iš to, kad žiemos mėnesiais karo išlaidos žymiai viršydavo vidutinę mėnesinę pajamų sumą, o vasario mėn. išlaidų būdavo mažiau. Taip pat muito ir kitų mokesnių įplaukos pradžioje metų dažnai būdavo mažesnės už vidutinės sumas. Nuo 1879 m. procentinių obligacijų jau nebūdavo, o nuo 1883 iki 1888 metų iš viso obligacijų nebuvo apyvartoj. Tik 1900 metais New Yorke vėl buvo išleistos 4%-ų obligacijos 80 mil. markių sumai al pari kursu. 1904 ir 1905 m. jų dalį padengė gyvais pinigais, dalį naujai išleistomis obligacijomis. 1875 m. aukščiausia suma buvo nustatyta 24 mil. markių, bet paskui ji vis didėjo ir: 1900—1901 m. buvo — 175 mil. m., 1902—1904 m. — 275 mil., 1905—1907 m. — 350 m., 1908 m. — 475 mil., 1910 m. — 450 mil., 1911 m. — 375 mil. 1910 m. apyvartoj buvo už 340 mil. m. obligacijų, o 1913 m. — už 220 m. m.

Prancūzijoj kartais trumpalaikis iždo įsiskolinimas būdavo labai didelis. Dar senojo režimo laikais leisdavo obligacijų billets en comtent, billets de l'epargue, billets de l'Etat ir kt. vardais. 1834 m. buvo išleistas jų leidimo įstatymas ir nuo to laiko visuose finansų įsatymuose būdavo atatinkamas nuostatas. Aukščiausioji leidimo suma buvo nekartą keičiama: nuo 1824 m. ji nuolat didėjo nuo 140 iki 400 mil. fr. Paprastoji obligacijų forma yra bons du tresor ordinaires. Jie leidžiami finansų ministerio parėdymu, jo bendrais įgaliavimais, 3,6 ir 12 mėnesių; procentai didėdami esant ilgesniam terminui, pareina nuo rinkos sąlygų. Bons á long terme įvesti 1875 m. įstatymu; jie skirti buvo iš dalies karo išlaidoms, neilgiau kaip 6 metams, padengti, ir viso buvo

išleista už 983 mil. fr. 1880—1886 m. juos padengė. 1893 m. obligacijų leidimas buvo pertrauktas. Bet 1893 m. vėl buvo atnaujintas, ir nuo to laiko jau nebuvo trukdomas; 4 mėnesiams turėjo jų išleisti 20%. Dabarties metu svarbiausia trumpalaikių obligacijų rūšis — tai bons du trésor ordinaires. Jų bendra suma nuo 1815 m. 47 mil. fr. išaugo 1910 m. iki 431 mil. fr., kai bendras Prancūzijos įsiskolinimas pasiekė 1432 mil. fr.

Didžiajam karui prasidėjus pradėjo leisti Bons de la défense nationale 3—12 mėnesių už 5%, 4,5% ir 3%. 1920 m. jų buvo išleista už 49½ milijardo frankų. Privatinių asmenų tarpe jie dažnai pavaduoja pinigus.

Anglijoj trumpalaikes iždinės obligacijas Wiliamo III laikais įvedė kancleris Montegu, 25—60% kursu, nors ir pirmiau buvo jo pakeistos talliers ir orders of payment. Vėliau šios obligacijos įgijo įvairių formų.

1) Excheguer bills, leidžiamos bendrosioms išlaidoms padengti ne ilgiau kaip 12 mėn. ir tik labai retai ilgiau.

2) Treasury Bills — valstybinės iždinės pavidale vekselių, leidžiamų specialiniams tikslams.

3) Excheguer Bonds — ilgesnio laiko obligacijos keleto metų terminui. Visos šios prievolės leidžiamos ne mažiau kaip 100 sv. st. kupiūromis. Procentai įvairūs — atsižvelgiant pinigų rinkos stovio. Pirmiau už 100 sv. st. imdavo 3 pensus dienai, prieš karą — 1—2 pensu, t. y. nuo 1,5 iki 3%.

4) Supply Bills — kitoms obligacijoms papildyti, buvo išleisti 5 metams, bet buvo galima tam tikru laiku apmokėti ir kasmet.

5. Navy Bills, Irich Treasury Bills, Ordonance Bills. 1910 m. apyvartoj visų obligacijų buvo 62,5 mil. sv. st. sumai, jų procentų — 1,5 mil. sv. st. 1911 m. obligacijų buvo 40,5 mil. sv. st.

Italijoj leidžiami Buoni dė tessoro.

Rusijoj — pirmiau serijos, 1878 m. trumpalaikės valstyb. iždinės obligacijos.

Olandijoj — Schathestpromessen ir kt.

Daviniai, kiek karo metu ir po karo išaugo einamosios valstybių skolos, parodyti jau anksčiau. Anglija, Prancūzija, iš dalies Italija, savo karo išlaidas daugiausia padengdavo trumpalaikėmis obligacijomis, vekseliais ir pn., nes reikalingų pinigų mokesniais nebuvo galima gauti, o trumpu laiku realizuoti ilgalaikė paskola visiškai neįmanoma. Tam tikra prasme ekonominiu ir finansiniu atžvilgiu tai buvo net naudinga: lengvai pritraukdavo visus laisvus šalies kapitalus. Bet didelio karo vien trumpalaikėmis paskolomis ilgai vesti negalima. Esant nuolatinei pinigų stokai, trumpalaikės obligacijos reikia naujinti, keisti naujomis, didinti. Bet tai nevisuomet vyksta; be to, tokių obligacijų procentai ir jų leidimo kursas nuolat priklauso pinigų rinkos stovio ir diskonto procento. Del to, pav., Anglija, kuri karo pradžioj mokėjo vos 2½, 3% už savo obligacijas, vėliau buvo priversta mokėti 6%. Kad sumažinti trumpo laiko skolas, leido ilgalaikių paskolų obligacijas apmokėti trumpalaikėmis. Bet toki mainai didelių vaisių neatnešė. Prancūzijoj kapitalistai susilaikydavo nuo ilgalaikio savo lėšų skolinimo del nepavykusių prieš pat karą tokių paskolų. Taip pat veikė praplitęs biržų spekuliacijos karštis. Taip pat Anglijoj

ilgalaikis pinigų skolinimas mažiau vilioja kapitalistus, įpratusius į trumpalaikius pinigų indėlius. O trumpalaikėms obligacijoms atsirasdavo daug mėgėjų: tam labai padėjo 1915 m. rinkos ir pramonės depresija, del kurios pinigų rinkoj atsirado daug laisvo kapitalo ir %, palyginti, buvo žemas. Tam padėdavo ir vyriausybės, kurios tenkindavo kapitalistų reikalavimus del procentų dydžio, leidimo kurso, obligacijų nuo mokesnio atleidimo ir del įvairių palengvinimų smulkiosioms santaupoms.

2. Ilgalaikės paskolos.

Pagrindinė šios rūšies paskolų ypatybė, tai kad jos daromos ilgam laikui ir kreditoriui teikiama labai aprėžtų teisių, o dažniausiai jokių, reikalauti paskolintą kapitalą atgal. Tokioms paskoloms esant, valstybė pasiima skolos išmokėjimą per nustatytą laiką, paprastai keliasdeš. metų, sulig tam tikru arba be jokio plano, arba tam tikram ilgam laikui išėjus. Kitais atsitikimais valstybė visiškai nepasižada per tam tikra laiką skolos išmokėti, o tik pasilieka sau teisę apmokėti ją tada, kai jai bus patogu. Ilgalaikes paskolas kartais vadina fonduotomis, nes senesniais laikais tokių skolų procentų mokėjimas ir padengimas buvo paremtas, „fonduotas" bet kokiu pajamų šaltiniu. Ilgalaikėms paskoloms gali būt nustatytas tam tikras išmokėjimo terminas, — tuomet jas vadina amortizuojamomis, arba tai gali būti rentos paskola, kai valstybės prievolė aprėžiama teisingu tam tikro procento nuo skolos sumos mokėjimu.

Amortizuojamos paskolos seniau buvo privatinių skolų pobūdžio. Ir skolininkui, ir kreditoriui buvo nustatytas trumpas terminas, kuomet pirmasis privalėjo grąžinti skolą, o antrasis turėjo teisės jos reikalauti. Bet juo daugiau augo valstybinės skolos, tuo sunkesnės darėsi tos sąlygo valstybei, ypatingai jei išmokėjimo laikas sutapdavo su tuo laiku, kai jai labiausia trūkdavo pinigų. Todel valstybės pradėjo siekti to, kad šią kreditoriaus teisę reikalauti skolos išmokėjimo panaikinti arba bent apriboti, o sau palikti teisę mokėti skolą savo nuožiūra. Ir taip laikui bėgant nustatomas ilgesnis pastovus laikas, arba išmokėjimas galutinai pavedamas valstybės nuožiūrai. Amortizuojamos skolos gera savybė, kad tam tikram laikui išėjus kreditorius yra tikras, galėsiąs laisvai pasielgti su savo kapitalu, gi valstybei teikiama patogesnių sąlygų ir skatina ją prie taupumo, žinant, kad skola reikės laiku išmokėti. Be to, paprastai, skolininkas turi teisės išmokėti savo skolą anksčiau, tik ne anksčiau tam tikro metų skaičiaus.

Bet ir tokia patobulinta ilgalaikių paskolų forma valstybės reikalavimų negalėjo patenkinti. Pačių kreditorių interesai reikalavo tvirto ilgalaikio jų kapitalų įdėjimo, ypatingai nuo

to laiko, kai sustiprėjo pasitikėjimas valstybės mokamajai galiai. Birža taip pat nelabai mėgsta paskolas su nustatytu amortizacijos terminu, nes tokių paskolų obligacijų kainos mažai tesvyruoja ir neduoda progos spekuliuoti kurso skirtu. Gi valstybei, del būtinumo išmokėti skolą nustatytu laiku, atsiranda daug sunkumo, jei ji negali ir neturi reikalingų lėšų. Nelauktos aplinkybės gali tokį terminiuį išmokėjimą padaryti negalimu, ir tuomet valstybė bus priversta ieškot naujų paskolų, gal ne taip patogiomis sąlygom, senosioms skoloms likviduot. Be to, tokių skolų konversija, t. y. procentų sumažinimas, tokiomis sąlygomis neįvykinama. Del tokių aplinkybių skolos, nežiūrint planingo mokėjimo, nuolat didėja.

Iš čia kyla valstybės pastanga padaryti kiek galint ilgesnius išmokėjimo terminus, sumažinti metinio mokėjimo kiekį ir, galop, visiškai panaikinti amortizacijos prievolę, kreditoriui teikiant tik metinės rentos gavimo teisę. Tai ir yra rentinių paskolų esmė.

Rentinės paskolos, vartojamos tik valstybinio kredito srityje, geriausia tinka dabartinėms finansinio ūkio sąlygoms. Skolininkas — valstybė neturi sunkios skolų mokėjimo pareigos; valstybinių skolų valdymas nėra reikalingas sudėtingos organizacijos. Juo labiau stiprėja pasitikėjimas amžinam valstybės buvimui ir jos finansinei ištikimybei bei mokėjimo galiai, tuo labiau kreditas tapo nuolatiniu valstybės gyvenimo elementu, ir terminuinės paskolos buvo nustumtos į antrąją vietą. O didėjant visuotinam gerbūviui, ir kreditoriams geriau tiko pavesti savo kapitalus ištikimesnei valstybei ir nesirūpinti, kur vėl padėti kapitalus jų amortizacijos terminui išėjus. O lengvas valstybinių obligacijų perleidimas kitiems parodė kelią, kaip kreditoriaus norų realizuoti paskolintas kapitalas.

Tuo būdu, jei rentų paskolos yra dabartiniam valstybės kreditui tinkamiausia ir todel labiausia praplitusi forma, tai, iš kitos pusės, ne visose aplinkybėse jas galima vartoti: jas gali leisti tik tokios valstybės, kurios naudojasi visišku pasitikėjimu savo skolų procentų mokėjimo atžvilgiu. Geriau jos tinka stambioms, bet ne smulkioms valstybėms. Todel amortuojamos paskolos vis vien dabar dar gan plačiai vartojamos.

Amortizuojamos paskolos skirstomos į sekančias kategorijas.

1. Loterijų arba premijų paskolos, išmokamos serijomis nustatytu laiku sulig tiražu, dažniausiai sulig nominaline obligacijų kaina, bet už jas procentai arba visiškai nemokami arba mokami sumažinti; procentų vietoj, kartu su tiražu, kreditorių tarpe traukiami įvairaus dydžio laimėjimai. Laimėjimo dydis pareina nuo padengimo ilgumo, už obligacijas mokamo procento ir kitų aplinkybių.

Į šias paskolas vilioja išlošimo viltis, ir todėl jos valstybėms, sunkiose finansinėse aplinkybėse, lengviau paskleisti. Be to, loterijų paskolos teikia naudingesnių sąlygų valstybei: aukštesnis leidimo kursas ir žemesnis procentas. Iždui jos nepatogios tuo, kad nustatytą laiką būtinai reikia mokėti, ir negalima mažinti sutarto procento.

Bet etikos atžvilgiu tokios paskolos tiek pat kenksmingos, kaip ir kitos visos loterijos, kurios sukelia azarto aistrą ir mažina normalinių santaupų pastangas. Daug geresnės loterijų paskolos, jei už jas mokami nors ir maži. procentai, nes čia kreditorius vis tik turi tam tikro pelno, o laimėjimai, kartu ir azartas, palyginti, mažėja.

Loterijų paskolos atsirado 17 amž. Anglijoj, ypatingai nuo 1710 m. karo del Ispanijos palaikų. Tokios pat formos buvo Šiaurės Amerikoj karo metu padarytosios paskolos. Bet 19 amž. jau prie šių paskolų nebegrįžo. Prancūzijoj, senojo režimo metu, nuo 1780 iki 1759 m. bent keletą kartų naudojosi premijų paskolomis, nuo 10 iki 112 milijonų livrų sumai. Šios paskolos ypatingai buvo paplitę 1795, 1802, 1805 m. Austrijoj, o paskui nuo 1820 iki 1864 m. buvo dar 7 kartus iš viso 445 mil. flor. sumai. Venecijoj 1870 m. — 30 mil. flor. sumai. Prūsijoj nuo 1796 iki 1854 m. taip pat buvo 4 loterijų paskolos, taip pat beveik visose Vokietijos valstybėse. Bet Vokietijos Imperijai įsisteigus, 1871 m. buvo išleistas įstatymas, kuriuo obligacijas su premijomis galima buvo leisti tik Imperijos arba atskirų sąjungos valstybių paskoloms. Nuo to laiko iki Europos did. karo pradžios Vokietijoj tokių paskolų nebebuvo.

Rusija 1846 m. išleido Lenkijoj laimėjimų paskolą 150 mil. lenkų zlotų sumai, o vėliau 1864, 1866 ir 1889 m. tris vidaus paskolas. Tokią pat paskolą 1868 m. išleido Suomija, 1870 m. Turkija, atskiri Šveicarijos kantonai ir t. t.

Stambesnės šios rūšies paskolos būva paprastai procentinės (pav. Prūsijoj 1854 m. — 3½%, Austrijoj 1860 m. — 4%, Rusijos 5% paskolos).

Po karo, 1919 m., Vokietijos imperija išleido premijų paskolą, labai patogiomis kreditoriams sąlygomis; visai 5 milijonų markių paskolos sumai kas pusmetis lošiama 2500 laimėjimų nuo 1000 iki 1.000.000 m., viso už 25 mil. markių; laimėjęs bilietas gali iš naujo iki amortizacijos dalyvauti laimėjimų tiraže. Amortizacijos taip pat vyksta kasmet tam tikro bilietų skaičiaus tiražu, be to, prie nominalinės amortizuojamo bilieto kainos (1000 m.) pridedama už kiekvienus pereitus metus po 50 markių; t. y., iš tikrųjų, mokama 5%; be to, kas antras amortizuojamas numeris gauna 1000 m. boną, o sekančiuose tiražiuose — 2000 ir 4000 markių. Nuo 1940 m. bilietų savininkas turi teisės reikalauti jų apmokėjimo, pridedant už kiekvienus pereitus metus po 50 markių, bet atskaitant 10%. Paskola naudojasi stambiais mokesnių palengvinimais. Bet nežiūrint visų šių gėrybių, pasirašymo suma vietoj 5.000 mil. markių buvo tik 3334 mil., taip kad nuo manyto šios paskolos pakartojimo teko atsisakyti.

1920 m. Austrijoj išleista 4% laimėjimo paskola, iš kurios tikėjosi gauti 1200 mil. kr. Du kart per metus lošiama 250 laimėjimų nuo 2000—1.000.000 kr. Be to, kreditoriams kasmet teikiama 500.000 kr. premija.

Pastaruoju laiku Prancūzijoj išleista 5% loterijos paskola 4 milijardams frankų. Tiražas vyksta 8 kartus per metus, be to, už 104 obligacijas sumokama iš viso 20 mil. fr. premijų.

1920 m. ir Belgija išleido premijų paskolą, davusią 2.346 mil. fr.

2. Anuitetams arba termininiems rentoms esant, kreditorius turi teisės gauti metinę rentą, kuri susideda iš vien iš paskolinto kapitalo procento, bet ir tam tikros paskolą amortizuojamos dalies, taip kad mokant rentą, išmokama ir pats paskolos kapitalas. Anuitetus galima mokėti kreditoriui per tam tikrą metų skaičių (30, 50 ir 90) arba iki gyvos galvos. Jei rentos mokamos iki gyvos galvos, tai, kreditoriui mirus, skola laikoma išmokėta.

Ypatingą paskolų rūšį sudaro vadinamosios tontinų paskolos: čia vieno amžiaus kreditoriai sudaro draugijas, kurioms visų draugijos dalyvių renta mokama visa kartu tol, kol gyvas bent vienas tos draugijos narys: tuo būdu paskutinis, kitus pergyvenęs, dalyvis gauna visų dalyvių rentą ir tik jam mirus skola laikoma išmokėta. Tokios rūšies paskolos vien etikos atžvilgiu negalima girti.

Kai del terminininių anuitetų, tai jiems prikiša tai, kad valstybė, neturėdama teisės kada nori padengti skolą, negali naudotis konversija.

Iš esmės gi paskui ir terminines paskolos ir iki gyvos galvos paverčia kapitalus į rentas ir padeda joms nuolatos nykti. Be to, rentos iki gyvos galvos valstybei gana rizikingos.

Dar 14 amž. Vokietijos valstybėse jau buvo rentų iki gyvos galvos. Taip pat jos buvo mėgiamos ir Olandijoj. Bet ypatingai nuo 17 amž. paplito jos Anglijoj. 1711 m. bendra ilgalaikių anuitetų suma siekė 912 tūkst. sv. st. Vėliau, nuo antrosios 18 amž. pusės, rentas iki gyvos galvos sujungė su ilgalaikėmis paskolomis. Tai buvo savotiška nuolatinių %% premija. 1875 m. kapitalinė rentų iki gyvos galvos vertė buvo 52,3 mil. sv. st., 1911 m. — 34,4 mil. sv. st., o metinių išlaidų buvo 3,5 mil. sv. st. Be to, Airijoj rentinių išmokesnių kapitalas buvo 16 mil. sv. st. 1692 ir 1766 m., taip pat 1789 m., buvo išleista ir tontininių paskolų.

Prancūzijoj rentos iki gyvos galvos buvo įvestos Liudviko XIV viešpatavimo metu prie Colbert. Paskutinė tos rūšies paskola buvo išleista 1786 m. Respublikos metu valstybinis bankrotavimas veikė rentas iki gyvos galvos; 1793 m. šių rentes viagères d'anciemme origine suma siekė 100 mil. livrų, o iki 1799 m. sumažėjo iki 20 mil. 1912 m. bendroji kapitalinės skolos rentų iki gyvos galvos suma buvo 324 mil. fr., bet tik 432 tūkst. fr. iš jų buvo tikromis rentomis iki gyvos galvos. Visa, kita — pensijos, dotacijos, ir pn.

Tontinus išgalvojo Neapolio bankininkas Lorenzas Tonti, ir jau 1653 m. prigijo Prancūzijoj. Iš pradžių parlamentas atsisakė juos registruoti; bet jau 1689 m. išleido tontinų paskolą 1,4 mil. livų sumai. Sekančios paskolos buvo išleistos 1696 ir 1707 m., o vėliau nuo 1731 iki 1759 m. dar penkios tos rūšies paskolos. Sulig paskutiniąja 1759 m. paskola rentų suma buvo 3 mil. livrų, kuri paskirstyta buvo 8 klasėmis, mokant nuo 7 iki 12%. 1762 m. buvo išleista nedidelė paskola tontine pour les gens de mer — kažkas panašaus į padedamąją jūrininkų kasą. 1762 m. ši paskolų rūšis buvo uždrausta, nes ji sudarė daug keblumų iždui, o jų likučiai vėliau tapo paversti paprastomis rentomis iki gyvos galvos.

3. Tinkamiausia amortizuojamos paskolos forma yra paprasta paskola, mokant už tai nustatytą procentą ir tam tikrą

amortizacijos sumą. Skola išmokama įvairiais būdais: pav., nustatomas ilgiausias ir trumpiausias terminas, ir tuo metu reikia skola išmokėti. Am. Jungtinės Valstybės, pv., 60-siais metais imdamos paskolas statė būtiną sąlygą, kad išmokėti jas galima per 5 metų, bet būtinai reikia išmokėti per 20 metų. Arba amortizuojama tam tikra suma nustatytu planu kas metai. Amortizacijos laikas tuomet pareina nuo kasmet sumokamos kapitalo dalies. Valstybė paprastai pasilieka teisę iki nustatyto amortizacijai laiko grąžinti skolas po kiek ji nori arba grąžinti per trumpesnį laiką. Ši teisė labai svarbi, kai kapitalų procentai sumažėja ir valstybė aukštų procentų paskolą gali pakeisti paskola žemais procentais. Antra vertus, sąlyga, kad valstybė gali pradėti skolos mokėjimą tik tam tikram laikui išėjus, lengvina paskolos praplėtimą, nes kreditoriams svarbu bent kai kuriam laikui apsaugoti save nuo amortizacijos ir procentų mažėjimo.

Išmokėjimas atliekamas tiražo būdu, ir tiražan patekusių obligacijų apmokėjimu al pari arba valstybė išperka biržoje savo obligacijas dienos kursu. Kartais abu šiuos būdus panaudoja.

Galop, grynose rentos paskolose valstybė teturi pareigą apmokėti vien procentus, bet ne kapitalinę skolos sumą. Paprastai valstybė palieka sau teisę mokėti skolą nominaline kaina visokiu laiku. O jei valstybė šios teisės neturi, tai paskola įgauna amžinos rentos pobūdžio. Vienok galimas ir jos mažėjimas perkant biržoje dienos kursu tas obligacijas. Amžinosios rentos nėra tikslingos, nes nėra galimumo sumažinti išmokesnių.

Rentos paskolos gali būti dvejopos formos: arba atiduodama obligacija kreditoriui, kuriame nurodyta paskolinto kapitalo suma, arba ta suma įrašoma kreditoriaus vardu į valstybinių skolų knygas — tada bus knyginė skola. Kartais žymima tik metinės rentos suma (Prancūzija).

Kaip jau anksčiau sakyta, rentinės paskolos teikia valstybei daug patogumų ir kartu geriausia tinka kredito apyvartos reikalavimams bei bankų ir biržų papročiams. Todel šios paskolos dabar daugiausiai paplitusios. Pirmenybė reikia atiduoti toms rentos paskoloms, kur valstybė turi amortizacijos teisę, nes čia geriausia vyksta konversija, t. y. procentų mažinimas, mažėjant kapitalo prieaugliui. Kartais amortizacijos teisė aprėžiama terminu — ne anksčiau tiek ir tiek metų. Blogoji rentos paskolų pusė ta, kad jos palengvina skolų darymo galimumą.

Rentos paskolos atsiranda tik naujaisiais laikais. Joms reikalinga gerai sutvarkyti finansai ir kapitalistų pasitikėjimas valstybei, be to, ir gausių kapitalų, kuriuos galima skolinti ir ilgam laikui.

Išskaičiuoti čia valstybių amortizuojamasias ir rentų paskolas nėra jokio galimumo. Atskirų nurodymų buvo teikta istorinėj valstybinio kredito vystymosi apžvalgoj. Rentų formos paskolos prieš karą vyraujančios reikšmės įgijo Anglijoj, Prancūzijoj, Vokietijoj, Prūsijoj, Rusijoj. Bet karo metu pradėjo leisti vad. karo paskolas nustatytais išmokėjimo terminais, pav., Anglijos, Am. Jungtinių Valstybių ir Rusijos karo paskolos. Pirmosioms ketvirioms paskoloms Austrijoj buvo nuskirti amortizacijos terminai, vėliau leidžiamos rentinės paskolos. Vokietija, Vengrija ir Prancūzija vis laikėsi rentų paskolų. Italijoj dalis paskolų buvo rentinių, dalis amortizuojamųjų.

3. Popieriniai pinigai.

Popierinių pinigų klausimas toli gražu nėra finansų mokslo sritis: tai grynai bendrasai ekonomikos klausimas. Bet ir finansams jis turi milžiniškos reikšmės, nes popieriniai pinigai yra valstybinio kredito šaltinis — savotiška prievartos beprocentinė paskola. Jau mes žinome, kad 18 ir 19 amž. pradžioj įvairios valstybės plačiai naudojo asignacijų, nekeičiamų į metalinius pinigus, leidimą. Bet paskui pamažu per 19-tą ir 20-to amž. pradžioj jų reikšmė palieka tik ta, kad jie patogesnė apyvartos priemonė: tikrąja prasme tai jau ne popieriniai pinigai, bet banknotai, kuriuos visuomet galima pakeisti metaline valiuta. Bet prasidėjo karas ir revoliucija; paprastų kredito būdų pasirodė permaža, keitimas buvo sustabdytas ir pradėta leisti neribotas kiekis popierinių pinigų. Tie leidiniai kai kuriose šalyse ir buvo svarbiausiu valstybinių lėšų šaltiniu. Jau nekalbant apie Sovietų Rusiją, kur nuo pat pradžios valstybinės išlaidos buvo padengiamos beveik grynai popieriniais pinigais, ir Vokietijoj pasidarė beveik toks pat vaizdas. 1921 ir 1922 m. biudžetais Vokietijos pajamų ir išlaidų suma buvo reiškiama sekančiais skaičiais (milijard. markių):

I. Bendruoju biudžetu	1921 m.	1922 m.
A. paprastosios išlaidos	81,2	99,0
„ pajamos	62,9	115,5
	—18,3	+16,5
B. nepaprastos išlaidos	29,2	6,9
„ pajamos	10,5	3,4
	—18,7	—3,5

II. Valstybinių įmonių (pašto, telegrafo, valstyb. spaustuvės, gelžkelių) biudžetu	1921 m.	1922 m.
A. paprastos išlaidos	60,6	122,4
pajamos	46,0	122,4
	—14,6	—

B. nepaprastos išlaidos	26,8	20,0
„ pajamos	0,6	0,1
	—26,2	—19,9
III. Taikos sutarties vykdymo biudžetu		
A. paprastosios išlaidos	95,3	163,2
„ pajamos	—	16,5
	—95,3	—146,7
B. nepaprastos išlaidos	17,2	63,3
„ pajamos	—	—
	—17,2	—63,3

Tuo būdu iš viso 1921 m. biudžetu deficito, kuris reikėjo padengti paskolomis, buvo 190,3 mil. m., o 1922 m.—216,7 mil. m., t. y. 1921 m. 61,3% ir 1922 m. 47,3% viso biudžeto. Jei reparacijų biudžetą išskirti, tai vis tik 1921 m. trūksta 40%, o 1922 m. daug mažiau—viso apie 3%. Bet reikia atsiminti, kad del nuolatinio popierinių pinigų leidimo ir jų vertės kritimo, vykdant biudžetus ir pajamų ir išlaidų buvo visiškai kiti skaičiai. Todel projektuose pažymėti pajamų trūkumai greičiau buvo minimaliniai. O kadangi Imperija neturėjo kur gauti ilgalaikių paskolų ir kreditas josios buvo suiręs, tai jai paliko vien leisti popierinius pinigus. Štai kodel apie tokias valstybes, kaip Vokietija, Sovietų Rusija, Austrija, Lenkija, be perdėjimo galima sakyti, kad beveik iki pastarųjų laikų jų visa finansų sistema buvo palaikoma ne normalinėmis įplaukomis, o daugiausiai popierinių pinigų leidimu, kurie tuo pavojingesni, kad juo daugiau jų išleista, tuo daugiau jų reikalinga.

Kartojame, kad čia ne vieta dėstyti ekonominę popierinių pinigų apyvartos teoriją. Todel mes pasitenkinsime popierinių pinigų nusakymu finansiniu atžvilgiu. Popierinius pinigus reikia griežtai skirti nuo banknotų. Esant metaliniams pinigams, šalyje gan dažnai koks emisijos bankas, valstybinis ar privatinis, del pinigų apyvartos patogumo, išleidžia banknotų arba banko bilietų. Jais supranta beprocentines to banko obligacijas, kurias jis visuomet keičia skambiąja moneta. Šie pasižadėjimai vaikšto apyvartoj kartu su monetomis ir atlieka visas piniginių ženklų funkcijas. Ši banknotų ypatybė paremta pasitikėjimu emisijos įstaigoms, kad kiekvienu metu vietoj banknotų jų padavėjas gaus atatinkamą skambiosios monetos sumą. Banknotų vertės matas vis tik yra auksas arba sidabras, t. y. ta metalinė valiuta, kuri veikia toje šalyje. Banknotai padidina apyvartos priemonių kiekį, jų pagalba greičiau vyksta ir dauginasi santoriai, jų persiuntimas daug patogesnis kaip monetos. Šie banknotų privalumai civilinėj ir ūkio apyvartoj. Gi emisijos bankui ta nauda, kad savo mainymo kasoj paprastai jis laiko metalinių pinigų mažiau, kaip yra išleista bank-

notų, nes, kaip jau pastebėta, normaliu laiku keičiama tik tam tikra apyvarton paleistų banknotų dalis, o kita jų dalis palieka apyvartoj. Tuo būdu toks leidimas bankui yra beprocentinis kredito šaltinis. Kartais bankas pasižada teikti valstybei tam tikrą, griežtai aprėžtą procentinę paskolą už suteiktąją jam privilegiją.

Bet toliau šių, pinigų apyvartos neardančių, avansų valstybės paskolos neprivalo nueiti. Bet atsitinka ir kitaip: valstybė, finansinių nelaimių verčiama, gali priversti banką išleisti banknotų daugiau, kaip reikalinga prekybos ir pramonės apyvartai. Perviršius išleisti banknotai turėtų patys sugrįžti bankan, kad pakeisti metaliniais pinigais, o tokių pinigų banko atsargoj bus permaža, ir jis negalės patenkinti visų banknotų turėtojų reikalavimų. Tuomet valstybė turės paskelbti, kad pinigų keitimas nutraukiamas. Bet toksai skelbimas veda į tai, kad privatiniai asmenys atsisako priimti tokius banknotus. Visa to išvengti yra tik vienas būdas: pripažinti nekeičiamiems banknotams priėvartos kursu privalomą mokamąją galią. Nuo to momento banknotai arba banko bilietai tampa tikrais popieriniais pinigais, nieks neturi teisės atsisakyti priimti juos lygiomis su metalo valiuta. Banknotai tik pakeičia metalinius pinigus, popieriniai pinigai nėra valiutos suragotas, bet tikra valiuta. Ryšys su metalu trūksta, ir tokių pinigų vertė remiasi vien popierinių pinigų reikalingumu apyvartoj ir įstatymu suteiktąja jiems mokėjimo priemonės galia. Kai del metalinių pinigų, tai jie iš apyvartos pereina ten, kur juos tikrai įvertina, o ne lygina tik su popieriaus gabalėliu. Taigi popieriniais pinigais vadina valstybės arba jos įgaliavimu kokios emisijos įstaigos išleistus bilietus, kuriems suteikiama teisėtos mokėjimo priemonės galios, lygiomis su metalo valiuta, bet ta valiuta jie nekeičiami.

Popierinių pinigų leidimu valstybė kuria sau plačią beprocentinio ir neterminiuio kredito dirvą, be to,—priverstino kredito, nes kiekvienas privalo imti jais užmokesnį lygiomis su metaliniais pinigais. Todel valstybinio kredito atžvilgiu popierinius pinigus galima pavadinti einamojo pobūdžio beprocentine prievartos paskola, kur nėra nustatyto amortizacijos termino. Tokios skolos išmokėjimas atliekamas arba išimant iš apyvartos kredito bilietus valstybės nuožiūra arba juos tiesioginiai naikinant arba konsoliduojant ilgalaikėmis procentinėmis paskolomis.

Be abejo, popierinių pinigų leidimas, gal būt, yra pati patogiausia, o kai kuriais atvejais ir pati tikriausia stambių piniginių lėšų gavimo priemonė. Pav., karo veiksmų pradžioj tokių lėšų negalima surinkti nei didinant mokesnius, nei leidžiant paskolos obligacijų. Visam tam reikalinga laiko. O popieriniai pinigai iš kart atsiduria valstybės, kuri pati juos

leidžia, žinioje. Gi privatiniai asmenys ima juos nesipriešindami, nes tuojau gali juos grąžinti kreditoriams, sumokėti mokesnius, įnešti valstybinę paskolą. Todel ir teorijoj atsiranda popierinių pinigų leidimo šalininkų. Jei, sako jie, per keturis metus (1914-1918) buvo galima kęsti didįjį karą, tai tik del popierinių pinigų. Apyvartoj buvusios pinigų atsargos būtų visiškai neužtekę: ne būtų už ką gaminti karo medžiagos, šelpti neturtingųjų, teikti pelno turtingiesiems. Patsai popierinių pinigų kainos kritimas turi gerųjų pusių: automatiškai tuo pat metu išsilygina valstybės skola. Galop, ekonominių atžvilgiu popierinių pinigų gausumas tinka ir darbininkų ir gamintojų reikalams: kyla ir uždarbis, ir kainos. Tiesa, del to kenčia vartotojai, bet dauguma jų tuo pat metu yra ir gamintojai — todel susidaro kompensacija. Vienok šių pažiūrų pripažinti teisingomis — negalima.

Palikdami šalyje popierinių pinigų leidimo veikimą tautos ūkiui, nes tuo tikslu reikėtų išdėstyti visa popierinių pinigų teorija, kuri priguli politinės ekonomijos sričiai, mes paliesime tik grynai finansinę to klausimo pusę: ar popieriniai pinigai prievartos kursu gali išlaikyti buvusios valiutos tikrąją vertę ir tuo patim duoti atatinkamų lėšų valstybei? Į šį klausimą galima būtų atsakyti teigiamai tik su viena sąlyga: kad jų kiekis nebūtų didesnis, kaip to šalies pinigų apyvarta reikalinga. Bet jau del pačių popierinių pinigų esmės ši sąlyga visiškai neįvykinama. Nekeičiamumo įpatybę jie turi todel, kad savo kiekiu jie negali būti keičiami į skambiąją monetą, nes viršija apyvartos reikalavimus. O jeigu taip, tai jie negali išlaikyti pirmykštės jų vertės, ir juo daugiau bus jų išleista, tuo labiau mažės jų vertė.

Tuo būdu suteikus, valdžios liepimu, popieriniams pinigams prievartos kursą lygų metaliniams pinigams, net viduje šalies to negalima pasiekti, kur valstybės valdžia neribota ir priverstina. Bet reikalas tuo nesibaigia. Pinigų vertė nustatoma ne vien šalies viduje daromų apyvartų. Šalis visuomet turi nuolatinių piniginių ir prekybos santykių su visomis kitomis pasaulio šalimis: išveža savo prekes, o įveža užsienio — pati moka pinigus ir gauna iš kitų. Ta apyvarta tokios šalies valiutą verčia tarptautinio kainojimo objektu. Valiutos gausumas negali neturėti jos kurso veikimo užsienio biržose, net daugiau kaip vidaus biržose, o užsienio įkainojimu nustatoma ir vidujinė piniginių ženklų vertė. Todel darosi aišku, ir kasdieninė praktika tai įrodo, kad popierinių pinigų leidimu valstybė negali gauti tų sumų, kurias tie pinigai reiškia. Gi mokesnių įplaukos nukritusia valiuta visiškai neatatinka laukiamoms sumoms, ir tai, žinoma, kompensuojasi nauda, gaunama iš valstybinių skolų vertės kritimo. Kartu su tuo, krintant popierinių pinigų kainai, prekės ir įvairūs patarnavimai, kurie

pirmiau buvo jais kainojami, savaime brangsta, nes jų kiekis nepadidėjo; praktika rodo, kad po kai kurių pramonės šakų, tarnaujančių vien valstybės reikalams, gamybos sustiprėjimo, prasideda depresijų laikotarpis ir darbo produktingumas krinta, eina įvairių valstybei reikalingų daiktų pabrangimas, reikalingas naujų išdo išlaidų, kurias padengti vyksta tik nauju popierinių pinigų leidimu. Bet čia prasideda dar naujas blogumas: gyvenimo brangumas verčia pakelti darbo mokesnį ir visų tarnautojų, taip pat popieriniais pinigais mokamą, atlyginimą. Tada pinigų leidimas tampa panašus sniego kamuoliui, kuris besirisdamas nuolat didėja, ir valstybė, pradėjusi tuo keliu eiti, jau nebegali sustoti.

Tiesa, pastarasai karas įrodė, kad apyvarta sugeba suvartoti popierinių pinigų daug daugjau, kaip buvo galima laukti. Prasideda nesveikas padidintas vartojimas, kuris tokių krizių metu reiktų kaip tik mažinti, o todel didėja ir piniginių ženklų reikalavimas; toliau, Greshamo dėsniu einant, metaliniai pinigai iš apyvartos išnyksta; galop, terminininių sandorių skaičius mažėja, perkama ir parduodama už grynus pinigus, ir todel vėl reikalinga dauginti popierinių pinigų kiekį. Bet šitokio dauginimo išdavos visiškai kitokios, kaip monetos daugėjimo, kuri vis tik turi vidaus prekės kainą. Metalinių ženklų kaina taip pat gali kristi, bet ne žemiau jų vartojimo vertės, tuo tarpu kai popieriniai pinigai nukrinta beveik iki nuliaus. Žinoma, inflijacija atsiranda ne vien del popierinių pinigų leidimo. Jai padeda užplūdimas rinkos įvairiausių kredito ženklų, obligacijų, ypatingai trumpalaikių, čekų ir kt. pavidale. Bet jei dar greta to gausiai leidžiama popierinių pinigų, tai katastrofa vien tik didėja.

Nežiūrint visa to, didelio karo metu, ypatingai jo pradžioje, be popierinių pinigų leidimo beveik negalima apsieiti. Iš karto atsiranda pinigų apyvartos sumažėjimas, o panika padeda metaliniams pinigams išnykti. Iš bankų gausiai reikalaujama indėlių grąžinimo. Tokiais atsitikimais geriausia kovos priemonė — tai kuo plačiausia tenkinti tuos reikalavimus, gi tuo tikslu reikia aprūpinti reikalingu popierinių piniginių ženklų skaičiumi ir bankus, ir taupomąsias kasas. O apyvartoj, vietoj keičiamųjų metalinių pinigų, tenka leisti laikinų smulkių popierinių. — Galop, popierinių piniginių ženklų, ypatingai smulkių kupiūrų, leidimas yra gan tikra priemonė surinkti auksą emisijos bankan, kuris vėliau bus reikalingas valiutai stabilizuoti.

Žinoma, visa tai šiek tiek pateisina popierinių pinigų emisiją, — bet tik aprėžtose ribose. Jei tik tos ribos peržengtos, tuoj atsiranda ir ekonominių ir finansinių išdavų, del kurių popierinių pinigų leidimas tampa tautos nelaime.

Šias apriorines išvadas patvirtina ir įvairių šalių popierinių pinigų leidimo istorija. Dabartinės išvaizdos popieriniai pinigai — paly

ginti, ne senų laikų reiškinys. Pirmosios jų žymės sutinkamos 17 amž. gale Šiaurės *Amerikos Britų kolonijose*. Jų kiekis greit padidėjo, o kaina nukrito iki $^1/_{10}$ nominalinės. Nepriklausomybės karo metu popierinius pinigus leido ir Kongresas ir atskiros valstybės. Labai greit įvyko jų vertės kritimas, pasiekęs 1,500—1,000, ir nuo 1780 m. faktiškai jų apyvarta nutrūko. 1781 m. jų dalį pakeitė procentiniais certifikatais, o 1790 m. reikalavo pakeisti ir likusius sulig 1 : 100 kursu; bet pakeisti buvo patiekta tik 8%, o visa kita dalis buvo jau anksčiau iš apyvartos išnykusi.

Paskui popieriniai pinigai atsiranda *Am. Jungtinėse Valstybėse*, savitarpio karo metu. 1862 m. jų buvo 400 mil. dol. ir jų kursas buvo priverstinas (vad. greenbekai). Jų kaina greitai nukrito ir 1964 m. sudarė tik 39% nominalinės. Atatinkamai pabrango prekės ir darbo mokesnis. Karui pasibaigus griebėsi įstatymdavystės priemonių greenbekų skaičių, išimant juos iš apyvartos, sumažinti. Bet šioms priemonėms griežtai pasipriešino infiacijonistai, kurie bijojo, kad piniginių ženklų išėmimas blogai veiks pramonės bei prekybos plėtimąsi. Bet griežtas prezidento Granto reikalavimas pataisyti pinigų apyvartą, o sekęs po to finansinės ir ekonominės padėties pagerėjimas pakėlė pinigų kursą iki pari, nors jų kiekis sumažėjo tik iki 346,7 mil. dol. Nuo to laiko Am. Jungtinės Valstybės daugiau popierinių pinigų nebeleido.

Pasaulinio karo metu 1914—1918 m. Am. Jungtinės Valstybės karo išlaidas padengė ne popieriniais pinigais, ir nebuvo nustatyta priverstino kurso. Bet nėra abejonės, kad karo metu banknotų kiekis apyvartoj žymiai padidėjo nuo nepaprasto prekybinių apyvartų padidėjimo, nepaprastai didelių išlaidų, kurias padarė Amerikos teritorijoj kitos valstybės ir + pačios Am. Jungtinės V., nuo darbo mokesnio ir kainų pakilimo ir metalo atsargos padidėjimo. Gana pasakius, kad per šešis metus 1914/15 iki 1919/20 m. Am. Jungtinių Valstybių eksportas viršijo importą 16.790 mil. dolerių, o prieš tai per 6 metus (nuo 1908/9 iki 1913 14) — tik 2.736 mil. Tuo pat metu aukso atsarga padidėjo nuo 225,2 mil. dol. 1915 m. iki 2.148 mil. 1919 m. gale, t. y. 10 kartų. Todel suprantama, kad tokioms sąlygoms esant banknotų padidintas leidimas infliacijos nesukūrė ir nebuvo reikalo nustatinėti prievartos kursas arba pertraukti laisvas banknotų keitimas.

Anglijoj 1797 m. prasidėjo popierinių pinigų leidimas, nors be priverstino kurso, bet ir be laisvo keitimo. Ši priemonė buvo priimta todel, kad Anglijos banko keitimo fondas, del suteiktųjų vyriausybei avansų, sumažėjo nuo 18 iki 12 mil. sv. st. Taip pat nebuvo nustatyta banknotų leidimo ribų. Bet iki 1809 m. jų buvo leidžiama nuosaikiai ir kursas svyravo nežymiai. Nuo to laiko del įvairių ekonominių ir politinių aplinkybių (kontinentalė sistema, Pietų Amerikos rinkų atsiradimas ir t. t.), Anglija susirgo spekuliacijų aistra. 1810 m. Anglijos Bankas buvo išleidęs 25 mil. sv. st., o privatiniai emisijos bankai — net 30 mil. sv. st. Kursas svyravo, prekių kainos žymiai kilo. Tyrimas, kurį atliko tam tikra parlamento skirta komisija, parodė, kad priežastis — per didelis nekeičiamų banknotų leidimas. Bet parlamentas su tuo sprendimu nesutiko ir uždraudė priiminėti auksą brangesne, kaip banknotų, kaina, o pastaruosius kaina, žemesne kaip aukso, t. y. uždraudė agio; bet nesumažėjus banknotų kiekiui, visa tai praktiškos reikšmės negalėjo turėti. Vienok Napoleono karams pasibaigus, ekonominės ir finansinės sąlygos pradėjo gerėti, vėl į Anglijos banką pradėjo plaukti auksas ir greitu laiku atnaujino pinigų keitimą nuolat didėjančiu kursu, kuris 1823 m. tapo normalus. Kartu su tuo, 1819 m. įstatymu buvo uždrausta bankui be parlamento sutikimo teikti vyriausybei kokių avansų. Tuo būdu nuo 1824 m. iki didžiojo karo savo išlaidoms Anglija popierinių pinigų neišleido. Didžiajam karui prasidėjus, Anglijoj atsiranda kredito bilietų — currency notes. Iš esmės tai nėra popieriniai pinigai, nes jiems nenustatytas priverstinas kursas ir jie laisvai keičia-

mi, nors faktinai ten daroma įvairių kliūčių. Šie currency notes išleisti visiškai ne del biudžeto reikalo — karo išlaidų padengti, bet kad padidinti piniginės apyvartos priemones prasidėjusios panikos momentu, kai publika pradėjo mesti rinkon popierius ir reikalauti iš bankų savo indėlių. Kovoti su panika buvo griebtasi ir kitokių priemonių, pav., diskonto procento pakėlimas nuo 3—4 iki 8—10; Anglijos Bankui buvo leista leisti banknotų daugiau, kaip įstatyme buvo nustatyta. Currency notes apmokėjo Anglijos Bankas. Juos leido ne iždas, bet kiekvienas savo apyvartai lėšų reikalingas bankas galėjo kreiptis Anglijos Bankan, kuris Britų iždinės vardu teikdavo jam %-nio avanso, ne daugiau kaip ½ jo indėlių ir einamųjų sąskaitų sumos. Išsimokant tą avansą, tam tikras currency notes kiekis turėjo būt sunaikinamas. 1920 m. gruodžio m. jų suma pasiekė 365 mil. sv. st., gi padengta aukso ir Anglijos Banko banknotais 13%. Be to, nuo 1917 m. prasidėjo padidintas Anglijos Banko banknotų leidimas. Galų gale tais leidiniais pradėjo mokėti ir valstybines išlaidas: iždas gaudavo iš Banko avansų (ways and means advances), bankas jam teikdavo kredito, o iždas išduodavo savo kreditoriams čekus, apmokamus kredito bilietais — currency notes. Be to, kaip ir popierinių pinigų, jų leidimas veikė kainas ir vekselių kursą, nes atsirado pinigų apyvartos infliacija. Todel po karo vyriausybė griebėsi priemonių sumažinti savo einamąsias skolas ir sumažinti pinigų apyvartą. Bet vis tik Anglija ir karo metu nepasinaudojo tikrų popierinių pinigų emisija.

Visiškai kitoks vaizdas popierinių pinigų apyvartos kitose šalyse. *Prancūzijoj* jie atsirado pirmoje 18 amž. pusėje, minėtoje John Law sistemoj. Jo banknotai iš pradžių buvo keičiami ir privalomi išmokesniuose virš 600 livrų. Bet nuo 1720 m. laisvas keitimas buvo aprėžtas, ir kartu, padidėjus emisijai, jų vertė nepaprastai nukrito. Pasitikėjimas jiems išnyko ir visa sistema subankrutavo. Antras bandymas buvo padarytas Prancūzų revoliucijos pradžioj. Iš pradžių 1789 m. buvo išleista 5% obligacijų po 1000 livrų kiekviena iš viso 400 milijonų sumai, kad sumokėti už privatinių asmenų įgytas bažnytines ir valstybines žemes. Bet paskui 1790 m. jas pakeičia popieriniais pinigais, kurie dar duoda 3% pelno, ir jų kupiūros nuo 1000 livrų nuolat smulkėja iki 50 santimų. 1791 m. šioms asignacijoms jau visiškai nepasitikėjo, ir kaimiečiai nustojo jas imti už atvežamus miestan produktus. Bet 1792 m. prasidėjo karas ir įstatymdavystės susirinkimas, išskyrus asignacijų leidimą, jokių kitų pajamų šaltinių neturėjo. 1791 m. birželio mėn. 1 d. apyvartoj buvo už 912 mil. livrų asignacijų, o 1796 m. rugsėjo m. 7 d. — jau už 45.579 mil. Atatinkamai krito ir kursas nuo 28 livrų už luidorą (24 livrai) iki 17,950 livrų, t. y. beveik 640 kartų. Buvo nutarta nereikalingą asignacijų kiekį iš apyvartos išimti; bet paskelbta prievartos paskola, kuriai sumokėti priimdavo asignacijas 1% kursu jų nominalės kainos; tai atnešė savininkams tiesioginės naudos; tipografijos klišės ir kitos spausdinimo priemonės buvo iškilmingai sudegintos. Ir vis tik išimta buvo toli gražu ne visos asignacijos, apyvartoj dar paliko jų už 25 milijardus. Tuomet sugalvojo išleisti vad. teritorialius mandatus (mandats territorier), laiduotus visų valstybinių žemių ypoteka. Tie mandatai, kurių buvo išleista už 2.400 mil., suteikė teisės įsigyti kokios nori valdiškos žemės — tik nustatyta kaina. Kursas jų ir priėmimas buvo privalomas visose valdžios ir privatinėse kasose. Asignacijų turėtojai už 30 fr. asignacijomis galėjo įsigyti 1 fr. mandatais; tai, žinoma, buvo labai pelninga, nes šiaip 100 fr. asignacijų kaina buvo tik 0,25 fr. Šios operacijos esmė ta, kad vieni popieriniai pinigai buvo pakeičiami kitais. Bet jau ir jiems nepasitikėjo, ir mandatai iš karto nukrito 65%, o vėliau 90% jų nominalinės vertės. Be to, valstybiniai turtai buvo labai pigiai išparduoti. 1797 m. mandatams atėmė prievartos kursą, juos priimdavo sumokant mokesnius ir už valstybines žemes 1% kursu. Tai jau buvo bankrotavimas: 45½ milijardų asignacijų buvo paversta 2,4 milijardo mandatų, kurie gi buvo

keičiami tik į 240.000 fr. grynais pinigais. Bet vis tik mandatai, įplaukę į valdiškas kasas, buvo naikinami, vėl jų leisti buvo negalima. Taip išsipainiojo su didžiausiais gyventojams nuostoliais iš tos popierinių pinigų vakchanalijos. 1800 m. buvo įsteigtas Prancūzijos Bankas ir pinigų apyvartos tvarkymas pavestas jam; vyriausybė, be banko ir įstatymdavystės įstaigų sutikimo, neturėjo teisės skolinti iš jo pinigų.

Sekantieji popierinių pinigų ūkio bandymai Prancūzijoj įvyko 1848 m. ir 1870—71 m. Prancūzijos — Prūsijos karo metu. Bet 1848 m. laisvo keitimo draudimas tęsėsi tik iki 1850 m. 1870—71 m. vyriausybė pradėjo reikalauti iš Prancūzijos Banko avansų, kuriuos jis teikdavo tik griežtai priešindamasis, nors jau 1870 m. banknotams buvo nustatytas prievartos kursas ir aukščiausia emisijos suma buvo nuolat didinama nuo 1.455 mil. fr. iki 3.200 mil. 1872 m. viduryj. Avansai nuo 50 milijonų 1871 m. padidėjo iki 1.530 mil. fr. Vienok, nors metalo rezervas buvo nedidesnis kaip 399 mil. fr., banknotų vertė labai nedaug tenukrito, o paskui 1871 m. vyriausybė pradėjo išmokėti bankui po 200 mil. fr. metams, taip kad 1877 m. pabaigai likosi tik 300 mil. fr. skolos, o nuo 1874 m. prasidėjo keitimas, kurį 1878 m. sausio 1 d. patvirtino įstatymu. Tuo būdu del banko atsargumo ir teisingos valstybės finansų politikos šis bandymas Prancūzijai nebuvo skaudus.

Visai kitokio pobūdžio dar nelikviduotas popierinių pinigų ūkis 1914—1918 m. didžiojo karo laikotarpiu ir sekančiais metais. Nuo pat šio karo pradžios vyriausybė gavo iš Prancūzijos banko 2.900 mil. fr. avanso, be to, buvo padidinta banko emisijos teisė ir nustatyta jo banknotų nekeitimas bei prievartos kursas, t. y. Prancūzija perėjo į popierinius pinigus. Paskui ir avansai, ir emisija pradėjo smarkiai augti: 1919 m. balandžio m. gale apyvaroj buvo už 33978 milijardus fr. bilietų (1919 m. pradžioj tik 10 milijardų), o avansai padidėjo iki 17.150 mil. fr. Nežiūrint griežto parlamento ir banko pasipriešinimo, 1920 m. gale pinigų apyvarta dar buvo padidinta iki 38.854 mil. fr., o avansų suma — apie 26 milijardai. Pati Finansų Ministerija nurodė nepaprastai kenksmingas tokios infliacijos išdavas: kainos baisiai padidėjo — 4 kartus. Todel tolimesnis banknotų leidimas buvo pertrauktas ir net šiek tiek sumažintas. Bet infliacija nuo to neišnyko: greta banknotų buvo leidžiama procentinių tautos apsaugos bonų, kurie nors ir nėra popierinių pinigų pobūdžio, bet atlieka jų visas funkcijas 1921 m. birželio m. gale šių bonų buvo už 59,4 milijardus, o banko bilietų suma apyvartoj siekė 37,4 milijardo. Mainomasis kursas Paryžiuj buvo:

	New-Yorkui	Londonui	Genevai
1918 m. gruodžio m.	5,43	26,0	113
1921 m. rugsėjo m.	14.36	53,19	246¾

Visai nesenai franko verte dar žymiai nukrito. Pinigų apyvartos sureguliavimas — tai artimiausias Prancūzijos finansų uždavinys, kuris dabar yra labai sunkioj padėtyj. Bet pačiu pastaruoju laiku jau pastebima kai kuris pagerėjimas.

Vokietijoj svarbiausias popierinių pinigų apyvartos laikotarpis prasideda 1914—1918 m. karo metu. 19 amž. pradžioj, tiesa, Prūsijoj buvo išleista valstybės iždinės bilietų, bet tik laikinai kartais jie įgydavo tikrų popierinių pinigų pobūdžio, t. y. buvo nustatomas priverstinas jų kursas ir nebuvo laisvai keičiami. 1824 m. juos pakeitė naujais bilietais (Kassenanweisungen), kurie buvo ir keičiami, ir neturėjo prievartos kurso. Nuo 1856 m. jų vietą užima Prūsijos Banko banknotai. Be jų, 1848 m. įsteigtosios lombardų kredito kasos leido savo bilietus — Darlehnskassenscheine, kurie, vienok, popierinių pinigų pobūdžio neturejo. Kitose smulkiose Vokietijos valstybėse popierinių pinigų buvo leidžiama gan daug, taip kad 1874 m. įsikūrus Vokiečių Imperijai, jų suma buvo apskaičiuota viso 61 mil. talerių. Nuo to laiko jų vietą užima Imperijos kredito bilietai — Reichskassenscheine, kei-

čiami ir be prievartos kurso, bet už tat jų mokamoji galia privaloma visose Imperijos ir sąjungos valstybių kasose. Tuo būdu Vokietijoj tikrų popierinių pinigų nebuvo. Visai kita virto nuo 1914/18 m. didžiojo karo. Vyriausybė, įsitikinus laimėsianti, iš pradžių kariavo paskolų lėšomis. Be to, avansus ėmė ir iš Imperijos Banko, kuris todel priverstas buvo žymiai padidinti savo banknotų emisiją. 1918 m. šitie banknotai paversti nekeičiamais su privalomu kursu. Iki 1916 m. bankas stengėsi, kad ⅓ būtų padengta metaliniais pinigais. Buvo griebtasi visų galimų priemonių, kad sukaupti banke kaip galint daugiau aukso. Nuo 1916 m. stengės įkalbėti publiką naudotis įvairiais pinigų surogatais, kad nereiktų leisti banknotų, pav., čekais, perlaidomis knygose ir t.t., nors infliacija del to visai nemažėjo. Greta banko bilietų buvo leidžiama lombardinių kasų bilietai (Darlehnskassenscheine). Visa to išdava, kad 1918 m. — prieš pat taiką — vienos ir kitos rūšies banknotų buvo išleista už 27 milijardus markių, gi padengta auksu buvo tik 9%. Tiesa, iki to laiko popierinių pinigų kaina dar buvo nekritusi, publika jais dar pasitikėjo, bet kitos infliacijos išdavos jau buvo jaučiamos, pav., prekių kainų kritimas ir pn. Iki to laiko konsoliduotoji ir einamoji valstybės skola padidėjo iki 141 milijardo markių, biudžeto išlaidų — 14 milijardų, o paprastųjų pajamų buvo tik 7 milijardai. Prasidėjo ekonominis krizis ir panika biržoje. Tada vėl griebėsi popierinių pinigų; juos pradėjo leisti Imperijos ir 4 privatiniai emisijos bankai. Tik per 1918/9 m. jų leidimas padidėjo 20-čia milijardų, t. y. beveik iki 50 milijardų, kai aukso rezervų buvo tik 1,1 milijardo. Nuo to laiko prasidėjo smarkus markės kurso kritimas. Vien mokesnių šaltinių neužteko; 1910 m. spalių mėn. gale buvo išleista jau 76,6 milijardo, o 1922 m. sausio mėn. gale — 123,4 milijardo. Jei lyginti su 1914 m., kainos padidėjo 40 kartų; 100 markių paritetas su šveicarų fr. nuo 123,5 nukrito iki 2,75 fr., t. y. beveik 44 kartus. 1923 m. emisija dar padidėjo ir prasidėjo visiškai katastrofinis markės kritimas: tų metų gale viena aukso markė buvo lygi 1 bilijonui popierinių (1.000.000.000.000).

Kokiomis priemonėmis buvo sutaisyta tuo metu Vokietijos popierinių pinigų apyvarta, pakalbėsime vėliau.

Rusijoj, kaip jau žinome, popierinių pinigų ūkis atsirado dar XVIII amž. Iki 1800 m., kaip jau minėta, buvo išleista už 213 mil. rub. asignacijų; 1812 m. karo metu ta suma padidėjo iki 836 mil. ir rublio kursas nukrito iki 25 kapeikų. Nuo 1817 m. buvo mėginta tas asignacines skolas konsoliduoti, bet dar 1843 m., kai buvo padaryta pirmoji devalvacija, jų buvo dar už 600 mil. rublių, kuriuos pakeitė kredito bilietais už 170 mil. r., kurie buvo keičiami sidabru. Iš pradžių buvo keičiama be jokių kliūčių, bet kilus Krimo karui, keitimas buvo sustabdytas ir buvo leidžiama naujų kredito bilietų, kurių suma 50-jų metų gale padidėjo iki 735 mil. rub., o kursas krito iki 80—85 kap. Turkų karo metu atsirado laikinųjų kredito bilietų už 470 mil. r., o jų kursas nukrito iki 60 kap. Galų gale prieš pat 1897 metų piniginę reformą, apie kurią dar teks kalbėti, kredito bilietų buvo už 1.121 mil. rub. Paskui, nuo reformos laikų, esant ramiai politinei padėčiai ir palankioms biudžeto išdavoms, nežiūrint net Japonų karo, pasisekė apsieiti be popierinių pinigų: apyvartoj keičiamų kredito bilietų buvo už 1633 mil. rub., o valstybinio banko aukso fonde buvo 1604 mil. r. Rusijoj ir 141 mil. r. užsienyj, t. y. 107,4%. Bet didžiajam Europos karui prasidėjus, tas gerbūvis buvo galutinai nutrauktas. Nuo to laiko iki 1917 m. kovo 1 d., t. y. iki revoliucijos pradžios, Valstybės Bankas, remdamasis valstybės iždinės obligacijomis, išleido karo ir bendrai biudžeto reikalams už 8.317 milijonų rublių nekeičiamų kredito bilietų. O Laikinoji Vyriausybė, mažiau kaip per 8 savo valdymo mėnesius, išleido jų beveik už 9 milijardus, o po to Sovietų Vyriausybė leido jų be jokių ribų vien biudžeto išlaidoms padengti. Ta emisija visai iki nesenų laikų buvo nieku neribojama, nors 1923 m. liepos mėn. ir buvo

nutarta, kad Finansų Komisarijatas turi teisės leisti iki rugpiūčio mėn. 1 d. naujų piniginių ženklų ne daugiau kaip už 30 mil. aukso rb. mėnesiui. o nuo rugpiūčio mėn. 1 d. nedaugiau kaip 15 mil. aukso rub. Nežiūrint to nutarimo, jau 1923 m. rudenį buvo dar leista išleisti pinigų už 50 mil. aukso rub., tartum ne biudžeto, o tik kredito reikalams. Vienok nereikia užmiršti, kad sulig laikiniais 1922—23 m. biudžeto daviniais. tų metų pajamų buvo šitiek:

Mokesnių ir rinkliavų	411,3	mil. rub.
Ne mokesnių pajamų	313,5	„ „
Iš kredito operacijų	75,1	„ „
Emisijos	298,9	„ „
Viso	1.098.8	mil. rub.

Vienok nuo 1923 m. rudenio, dar prieš biudžeto metų pabaigą, prasidėjo emisija virš biudžeto numatytos normos: nepadengto biudžeto įvairiais daviniais buvo nuo 64 iki 90 mil. aukso rub. Tuo tarpu leistosios emisijos per metus galėjo būti viso 230 mil. auks. rub. (15 × 12 = 180, 180 + 50 = 230) (pridedant minėtus 50 mil. rub.). Kaip didelis buvo popierinių ženklų kiekis, galima spręsti iš to, kad bendra jų suma 1923 m. rugsėjo mėn. 1 d. buvo kainojama tik 45,3 mil. aukso rub., o Sovietų valiuta buvo 15.193.000 milijardų rublių. Taigi jau visai astronomiški skaičiai. Kai del popierinio rub. vertės, tai ji nukrito iki 0,000.000.003 aukso r., t. y. beveik iki nuliaus. Pastaruoju laiku Sovietų Rusija griebėsi priemonių patobulinti pinigų apyvartą, įvedant tam tikrą valiutą — červoncus, bet apie juos bus progos vėliau kalbėti.

Patiektoji popierinių pinigų emisijos apžvalga, rodos jau nusako tą blogą, kuris pasidaro. Todel savaime kyla klausimas, kaip iš susidariusios beveik neišeinamos padėties išbristi.

Sakoma, kad popierinių pinigų panaikinimas yra surištas su ekonominiu pavojum, nes vietos pramonė del žemos valiutos turėjo tam tikrų pirmenybių prieš užsienio importuojamas prekes; gi valiutos atstatymas gali iššaukti kaip tik priešingą reiškinį: vidaus rinka gali būt užversta užsienio prekėmis. Išeitį iš tokios padėties mato tame, kad jau kai labai nukrinta popierinių pinigų kursas, reikia išpirkti juos ne nominaline kaina, bet sulig kursu, t. y. numušant tą kainą iki kurso vertės, kitaip tariant — devalvacijoj. Tokioms sąlygoms esant, nusistovėjusios, prie nukritusių pinigų kainos, prekių kainos nepasikeis ir kreditorių bei skolininkų savitarpio santykiai taip pat nepasikeis. O kurso vertės pakėlimas iki metalinių pinigų vertės būtų lygus kreditorių pralobimui ir didesniam skolininkų apsunkinimui. Be abejo, šis būdas reikia pripažinti labai tikslingu, nors ir jame yra daug sunkumų: kas daryti su tomis sutartimis, kurios padarytos dar nenukritus valiutai, su rentomis iki gyvos galvos ir kt. Tokiems atsitikimams teks nustatinėti atskirų taisyklių.

Rusijoj šis būdas buvo du kart pavartotas ir abu kartu labai sekmingai. 1839 m., kai apyvartoj buvo už 595 mil. rub. asignacijų ir už 1 sid. rublį buvo mokama 3 r. 50 k. asignacijomis, buvo nutarta asignacijas pakeisti kredito bilietais, keičiamais sidabru, t. y. sidabro rublis buvo paskelbtas monetiniu vienetu. Iš esmės tai taip pat buvo devalvacija, nes popierinio rublio vertė nebuvo keliama, bet tik esamu kursu pakeitė juos sidabro verte rašytais kredito bilietais. 1840 m. buvo ati-

dengta depozito kasa aukso ir sidabro monetoms priimti. Banko išduodami vietoj metalo depozito bilietai turėjo įpratinti gyventojus į kredito ženklus, kurie veikė lygiomis su sidabru ir auksu ir tuo patim padėjo metalui susikaupti banke. Tik 1843 m. asignacijas pakeitė kredito bilietais, be to, už 596 mil. rub. asignacijomis išduota buvo 170 mil. rub. kredito bilietais ir sidabru. Metalo fondas susidėjo iš 70½ mil. rub., t. y. beveik 41,5% ir keitimas buvo netrukdomas. Bet, kaip jau žinome, del Krimo ir Turkų karo, laisvas keitimas buvo pertrauktas, buvo leidžiama daugiau popierinių pinigų ir todel jų kursas nukrito.

Atėjus ramiems laikams, 80-jų m. pradžioj buvo manyta pakelti popierinius pinigus iki pariteto su metaliniais, — nuolat mažinti kredito bilietų skaičių apyvartoj ir didinti metalo fondą. Vienok spėliojimai, kad kurso pakėlimas gali neigiamai veikti prekybą, vertė griebtis devalvacijos. Nuo 1887 m. per 10 metų Finansų M-jos politika susidėjo iš pastangų didinti aukso atsargą, stabilizuoti rublio kursą ir kovoti su rublio spekuliacija užsienio ir vidaus biržose. Šių energingų Finansų Ministerio grovo Vitte pravestų priemonių išdava ta, kad 1897 m. tikrai buvo sutvirtintas kredito rubliaus kursas iki 66¾ kap. auksu; tas kursas buvo patvirtintas ir priimtas keitimo pagrindu. Šias reformas įvykinti padėjo rami politinė padėtis ir palankios biudžeto išdavos. Be to, buvo pažymėta, kad pirmieji 600 mil. kredito rublių laiduojami per pusę, t. y. 300 mil. liekasi nepadengti; kiti turi būti laiduoti rublium už rublį. Tuo būdu Rusija priėjo prie aukso valiutos ir panaikino popierinių pinigų apyvartą. 1904/5 m. Japonų karas ir jį pasekusi revoliucija nesuardė tvirtos pinigų apyvartos: iki didžiojo karo keitimas nebuvo trukdomas ir popierinių pinigų daugiau neleido, taip kad 1914 m. liepos mėn. 16/29 d. apyvartoj buvo kredito bilietų už 1.633 mil. r., o aukso atsargos valstybiniam banke buvo 1604 mil. r. ir 141 mil. r. užsieny, t. y. 107,9% išleistųjų bilietų. Be to, apyvartoj buvo 400—500 mil. rub. auksu ir apie 100 mil. sidabru, taip kad pridėjus biloninius sidabro ir vario pinigus iš viso pinigų apyvartoj buvo 2300—2400 mil. pilnaverčių rublių.

Austrijoj popierinių pinigų apyvarta buvo jau nuo 19 amž. Iš pradžių Vienos miesto banko banknotai Napoleono karų metu buvo nekeičiami ir prilyginti valstybiniams popieriniams pinigams. 1811 m. jų buvo daugiau kaip milijardas guldenų; jų vertė nukrito iki ⅕ nominalinės kainos. Tačiau juos pakeitė naujais taip pat popieriniais nekeičiamais, vad. Vienos pinigais — Wiener Währung. Karo išlaidos vėl privertė padidinti popierinių pinigų kiekį, taip kad ir Austrijos Nacionalinio Banko, kuriam buvo pavesta pakeisti popieriniai pinigai savo banknotais ir sidabru, įsteigimas nieko nepadėjo. 1848 m. buvo sustabdytas keitimas, banknotams nustatytas prievartos kursas ir vėl padidintas popierinių pinigų kiekis. 1859 ir 1866 m. karai sutrukdė naujas pinigų apyvartos taisymo pastangas. 1866 m. 5 ir 10 guldenų banknotų sumoje 150 mil. paskelbė esant valstybiniais ir jų keitimas buvo nutrauktas. Paskui buvo paskelbta, kad valstybinių bilietų suma neprivalo būt didesnė kaip 312 mil. guld. (kartu su vad. druskos bilietais — 412 mil.). Bet tik 1892 m. prasidėjo tikroji reforma: Austrija pakeitus guldenus kronomis, įsivedė aukso valiutą; guldeno kaina sumažinta nuo 2 iki 1,7 markės, t. y. 15%; tuo pat metu buvo nutarta, kad valstybiniai bilietai daugiau nebeleidžiami, o apyvartoj esamuosius reikia, laikui bėgant, išimti. Visa tai pavyko, taip kad prieš pat karą Austrijoj-Vengrijoj popierinių pinigų nebuvo.

Be to, dar buvo bandymų pataisyti pinigų apyvarta tose dviejose valstybėse, kur infliacija pasiekė visiškai neįmanomo didumo—Rusijoj ir Vokietijoj (nesenai ir Lenkijoj).

Rusijoj pirmuoju pinigų apyvartos pataisymo žingsniu buvo įvairių piniginių ženklų unifikacija, nes greta centralinės Sovietų Vyriausybės popierinių pinigų, tokių pat pinigų leisdavo ne vien atskiros res-

publikos, bet taip pat miestų ir kitokios ūkio organizacijos, be to, apyvartoj dar buvo Romanovo, Dūmos ir Kerenskio pinigai. Nuo 1923 m. buvo paskelbta, kad šiems ženklams atimama jų mokamoji galia, paliekama galioje tik 1923 m. Sovietų pinigai. Bet ir šių ženklų kaina visą laiką krito. Tuo tarpu priėmus vad. naują ekonominę politiką, leidus laisvą prekybą ir pertvarkius valstybines įmones ūkišku apskaičiavimu, tvirta valiuta prekybos apyvartai buvo be galo reikalinga. Todel buvo leista daryti santorius aukso valiuta, kurie norint buvo atliekami Sovietų ženklais, bet oficialiniu aukso rub. kursu. Tas pat leista ir valdiškuose bei kitokiuose išmokesniuose, jei jie apskaičiuoti aukso rubliu.

Iš kitos pusės, greta popierinių Sovietų pinigų buvo įvesta lygiagretė valiuta — červoncai = 1 zol. 78 dol. gryno aukso, t. y. = 10 buvusių aukso rub., kurių leidimas apyvarton buvo pavestas Liaudies Finansų Komisarijatui. 1922 m. spalių mėn. 11 d. dekretu Valstybės Bankui suteikta emisijos teisė, ir prie jo įsteigtas atskiras emisijos skyrius. Banknotai taip pat leidžiami nauju piniginiu vienetu — „červoncais" arba jų kupiūromis (nuo 1 iki 50 červoncų). 25% išleistųjų banknotų privalo būt padengiami brangiaisiais metalais (auksu, sidabru, platina) ir pastovia aukso (užsienių) valiuta; likusieji 75% — keičiamais lengvai realizuojamais vekseliais ir prekėmis. Červoncų keitimo laikas į aukso valiutą manoma paskelbti atatinkamu laiku, bet kol kas tai dar nepadaryta. Popierinių červoncų apyvarta buvo aprėžta komercinėmis valstybinio banko operacijomis; jų kursas buvo laisvas, bet jie neturėjo mokesnių laido, t. y. valstybinės kasos neprivalėjo priimti jų kaip rinkliavų ir kitų mokesnių sumokėjimą. Be abejo, jų leidimo tikslas buvo pakeisti buvusiąją valiutą, ir todel jų apyvarta greit plėtėsi: jau nuo 1923 m. pradžios jiems suteikiamas „kasų kursas", t. y. jie be jokio pasipriešinimo priimami visų valstybinių ir vietinių rinkliavų sumokėjimas Valstybės Banko nustatytuoju kursu.

Minėtomis normomis aprėžtas červoncų leidimas nepatenkino visų tvirtos valiutos reikalavimų, nors iš dalies tam pat tikslui tarnavo ir vyriausybės leidžiamos, trumpalaikiui kreditui gauti, iždinių obligacijos. Tų obligacijų įgijėjai vartodavo juos piniginių ženklų vietoje. Ir vis tik visa smulkioji apyvarta laikėsi dar nukritusiais Sovietų popieriniais pinigais. Iki 1923 m. lepos mėn. 1 d. pastarųjų vertė siekė 11,3 mil. červoncų; bet nuo to laiko jų vertė greitai krinta iki 4 mil. 1924 m. vasario mėn. 1 dienai. Nuo to laiko padidėja banko emisija: nuo 1922 m. gruodžio mėn. 1 d. iki 1924 m. vasario mėn. 1 d. nuo 200 tūkst. padidėja iki 27,3 mil. červoncų; virš 50% buvo padengta brangiaisiais metalais ir pastovia užsienio valiuta. Kartu su tuo leido Sovietų piniginius ženklus, iždinių obligacijas ir nuo 1923 m. antrosios pusės — gelžkelių certifikatus. Iki 1924 m. vasario mėn. 1 d. iš viso pinigų apyvartoj buvo 39,8 mil. červoncų, kurių skaičiuje Valst. Banko bilietų červoncais buvo 68,5%, iždinės obligacijų — 18,2%, certifikatų — 3,1%, o sovietų piniginių ženklų — 10,2%. Červoncai iš pradžių, nors ir daug jų buvo išleista, negalėjo aprūpinti šalies, o smulkiausia — sovietų ūkio. Artimiausias jų emisijos uždavinys — finansuoti sovietų pramonę. Iš visos Valstybinio Banko klijentų įsiskolinimo sumos iki 1923 m. rugpiūčio m. 1 d. sovietų įmonių skola buvo 77%, koperatyvų — tik 11%, privatinių įmonių — 0,05%.

Bet liaudies ūkio valiuta buvo, kaip ir seniau, vis sovietų piniginiai ženklai, kurių kursas vis krito, o prekių kainos vis augo. Nuostoliai iš lygiagrečio červoncų ir sovietų ženklų vartojimo buvo labai dideli. Todel 1924 m. gruodžio mėn. 6 d. dekretu priimta griežtų priemonių, būtent: 1) 1923 metų sovietų ženklų leidimas visiškai sustabdomas ir 2) kad patenkinti prekybinės apyvartos reikalavimus, tvirtosios valiutos, mažesnės kaip červoncai vertės, leidžiama valstybinės iždinės bilietų po 1, 3 ir 5 rub. auksu, kurie privalomi visoj valstybės teritorijoj: jie priimami vietoj visų valstybinių mokesnių bei rinkliavų,

taip pat visose įstaigose, įmonėse ir privatinių asmenų kaip mokėjimo priemonė — jų aukso verte, jei mokėjimas apskaičiuotas auksu, arba oficialiniu aukso rublio kursu, jei mokėjimas apskaičiuotas sovietų piniginiais ženklais. Valstybės iždinės bilietų leidimo riba nustatyta ne daugiau kaip pusė apyvarton išleistų banko červoncų sumos, atskaičius iždo skolą Valstybiniam Bankui. Tuo būdu iždinės bilietų bus ne daugiau kaip ⅓ visos pinigų masės. Ši bandymu paremta proporcija dekreto autorių manymu ir atatiks šalies smulkiųjų kupiūrų reikalavimams. Pripažinta, kad šių pasižadėjimų leidimo perdavimo Valstybės Bankui laikas dar neatėjo — tai reikštų, kad bilietų leidimas būtų panaudotas vien prekybos ir pramonės reikalams, o paskui, dar nesudarius pakankamo valiutos fondo, įvairių tarptautinių nesusipratimų ir nederliaus atsitikimui, buvo laikoma per daug neatsargu vykinti emisijos unifikaciją, kad paskui gal būt tą unifikuotą emisiją panaudoti biudžeto išlaidoms palaikyti. Dar prieš iždinės bilietų išleidimą 1924 m. vasario mėn. 22 d. buvo išleistas dekretas apie sidabro (keičiamos ir bankinės) ir vario monetos kalimą ir leidimą; monetos leidimas įeina iždinės bilietų leidimo normon; monetos vietoj galima laikinai išleisti keičiamųjų bonų, kurių keitimas moneta turi prasidėti 1925 m. sausio 1 d. — Trečiuoju reformos laipsniu buvo 1924 m. kovo m. 7 d. dekretas apie sovietų ženklų išpirkimą pastoviu kursu po 1 aukso rub. už 50.000 rub. 1923 metų laidos apie paskyrimą paskutinio termino jiems priimti ir keisti į pastovią valiutą; tas terminas — 1924 m. gegužės mėn. 10/31 d.

Reformos tikslas, rodos, yra pasiektas. Nei sovietų ženklų, nei kitokių buvusių popierinių pinigų nėra. Yra tik viena valiuta — červoncai, aukso rubliais paremti. Jų kursas, net lyginant su tvirta užsienio valiuta, reikia pripažinti labai pastovus. Bet spręsti šios reformos stiprumas dar būtų per anksti. Visų pirma, červoncai dar ligšiol nėra keičiami banknotai, bet popieriniai pinigai. Tiesa, jų leidimas apribotas. Valstybės Bankas neturi teisės leisti daugiau, kiek prekybos ir pramonės apyvartai reikalinga. Papildomas iždinės bilietų ir smulkios monetos leidimas iš viso neprivalo būt didesnis kaip ½ banko emisijos. Bet pati Sovietų vyriausybė numato tos ribos peržengimo galimumą: bilietų ir monetos leidimas todel nepavestas bankui, bet valstybės iždinei, kad esant biudžeto reikalui tų leidinių norma būtų galima padidinti, nes tvirta norma nustatoma tik Valstybinio Banko leidžiamiems bilietams. Vienok visiškai aišku, kad jei biudžeto reikalams bus išleista iždinės bilietų daugiau, kaip reikalinga apyvartoj, tai, būdami nekeičiamais ženklais, jie taps nauja sovietų popierinių ženklų rūšimi ir jų kaina gali nukristi. Gi iždinės bilietų kainų kritimas negalės neveikti Valstybinio Banko banknotų kurso. Be abejo, tai numato ir Sovietų vyriausybė. Reformos vykinimo sunkumą ji mato: 1) kovoj, kad valstybės biudžetai neturėtų deficitų, 2) kovoj su rinkos santykiais. Sovietų biudžetų vykdymas be deficitų labai abejotinas. Iš tikrųjų, iš trijų biudžetų, sudaromų naujos ekonominės politikos sąlygose, sugretinimo matyti sekantis vaizdas (mil. aukso rub.):

		1921/2		1922/3		1923/4	
apskaičiuota:	mokesnių	400	560	375,4	825,4	513,6	1.316,7
	turto ir versl. paj	160		450		803,1	
	kred. operac. paj.	1	441	77,9	477,9	253,3	433,3
	iš emisijos	440		400		180	
	Iš viso	1.001		1.303,3		1.750,0	

Iš šitų skaičių aišku, kad biudžetai kasmet didėja ir, nežiūrint mokesnių, turtų ir įmonių pajamų didėjimo, reikalas naudotis kredito ir emisijos operacijomis ne mažėja. Tiesa, 1923/4 m. kredito operacijų

dalis daug žymesnė, kaip emisijos, bet dabartinėse valstybinių paskolų realizavimo sąlygose Sovietų vyriausybei gauti kur paskola be galo sunku, o ilgalaikės paskolos turi net prievartos pobūdžio. Tuo būdu, šituo atžvilgiu emisijos praplėtimo būtinumas dar toli gražu nepašalintas. Iš kitos pusės, pinigų reforma sutapo su nuolatiniu duonos ir žaliavos kainų augimu ir dideliu urmo ir mažmenų kainų skirtu. Kad pasiekti rinkos kainų pastovumo, sulaikyti darbo mokesnio augimą ir tuo patim apsaugoti biudžetą nuo tolimesnio emisijos didinimo, Darbo ir Apsaugos Taryba pripažino reikalingu sumažinti mažmenų prekių kainas. Visų pirma nustatoma aprėžtos kainos duonai, padedant valstybinėms ir koperatyvinėms įstaigoms ir gausiai jos patiekiant svarbiausioms rinkoms. Po to bus nuolatos veikiama, kad nustatyti aukščiausias kainas visiems daiktams, kurie jeina biudžeto sąrašan. Aprėžtos kainos privatinei prekybai neprivalomos, o tik valstybinėms, komunalinėms ir koperatyvinėms įmonėms, nes manoma, kad konkurencijos keliu bus veikiamos ir privatinės įmonės, ir kad privatiniai pirkliai patys prisitaikys valstybės siekiams. Ar toji viltis kada įvyks, žinoma, be galo sunku pasakyti. Vienok aišku, kad del aprėžtųjų kainų valstybinės įmonės turės atsisakyti priimtojo ūkiškojo apskaičiavimo, pirks brangiai, pardavinės pigiai ir, žinoma, turės deficito, o visa to išdava, kad jos turės arba užsidaryti arba reikalauti stambios valdiškos pašalpos, nuo kurios biudžeto išlaidos, be abejo, didės, taigi didės ir emisija. — Iš viso, kartą pradėjus normuoti kainas, kaip jau rodo prityrimas, negalima pasitenkinti viena įmonių kategorija, bet reikia nustatyti aprėžtas kainas visa linija, o tuomet jau, žinoma, turės išnykti ir laisva prekyba, ir naujoji ekonominė politika, o biudžetas, kaip ir pirmiau, privalės finansuoti visą liaudies ūkį. Bet kaip tik toks finansavimas ir buvo tos infliacijos, iš kurios vos vos pavyko išeiti, priežastis.

Del visų šių sumetimų spręsti Sovietų piniginės reformos pastovumas kol kas dar negalima.

Vokietijoj 1923 m. gale įvykintoji pinigų reforma jau daug geriau apgalvota. Jos esmė sekanti: įsteigta ne valstybinis, bet privatinis, vad. Rentų Bankas, kurio steigime dalyvauja iš vienos pusės žemės ūkis, iš kitos — prekyba, pramonė ir kredito įstaigos. Bet tas dalyvavimas ne savanoris, o priverstinas: visai žemės ūkio, miškininkystės ir sodininkystės nekilnojamai nuosavybei uždėta 4% jos vertės, einant prieškariniu mokesnių įkainojimu, neatskaitant skolų, žemės skola; apytikriu apskaičiavimu, tos skolos suma turėtų sudaryti 1.600 mil. prieškarinių aukso markių. Tokia pat skolos suma uždedama prekybos, pramonės ir kredito įmonėms ir paskirstoma jų tarpe taip pat jų mokesnių įkainojimais. Šios dvi sumos 1600 + 1600 = 3200 mil. aukso markių sudaro banko kapitalą, už kurį skolininkai, arba, kitaip tariant, banko dalyviai moka 6% metams. Šios skolos yra pirmoj eilėj iš visų tų pat turtų prievolių. Žemės tam reikalui skolas net nereikalinga įrašyti į žemės knygas, jos yra teisėta nekilnojamųjų turtų prievolė. Pramonės, prekybos įmonės ir bankai už savo šios rūšies skolas duoda bankui tam tikras skolų obligacijas. 800 mil. m. iš 3.200 mil. aukso m. atskaitoma tam tikram atsargos kapitalui. Pusė likusiųjų 2400 mil. skolinama Imperijai, be to 200 mil. be jokių procentų ir 1000 mil. už 6%. Pirmieji 200 mil. skirti esamiems popieriniams pinigams pakeisti. Imperija pasižadėjo daugiau nediskontuoti valstybės iždinės vekselių, kitaip tariant — nereikalauti tolimesnio buvusių popierinių pinigų leidimo. Pastarųjų iki 1923 m. lapkričio m. 15 d. apytikriai buvo 190 trilijonų popierinių m.; dienos kursu iš tikrųjų jie kainavo 200 mil. aukso markių. Tuo būdu tos sumos užteko, kad išpirkti buvusius valstybinės iždinės vekselius. Likusieji 1000 mil. m. paskolinti Imperijai, kad ji per tam tikrą laiką sutvarkytų savo biudžeto ūkį, kitaip tariant, kad padengtų savo deficitus, kol nebus galima tai atlikti kitų šaltinių pajamomis. — Pagaliau, kitus 1.200 mil. (antrą ka-

pitalo pusę,) rentų bankas paveda Reichsbankui ir keturiems kitiems Vokietijos emisijos bankams, kad jie teiktų paskolų žemės ūkiui, pramonei ir prekybai, dalyvavusioms Rentų Banko įsteigime. Kad visas šias operacijas įvykinti, Rentų Bankas, savo pagrindiniu kapitalu laiduodamas, išleidžia rentos obligacijų po 500 auks. m. kiekviena, kurios duoda 5% pelno; gi šiomis obligacijomis laiduodamas, išleidžia Rentų Banko banknotų, kurie paremti rentų markėmis = aukso markėms. Šitos rentų markės ir yra toji nauja, vietoj buvusių popierinių pinigų įvedama, valiuta. Rentų markės, įstatymu einant, nėr teisėta mokėjimo priemonė; bet visos viešosios kasos privalo jas priiminėti, vadinas, joms suteikta mokesnių mokamasis laidas. Iš kitos pusės, rentų markės yra keičiamos: kiekvienas gali pakeisti jas 500-tinėmis rentų obligacijomis, duodančiomis 5% pelno. Čia tai ir yra infliacijos barometras: nereikalingos apyvartoj rentų markės visuomet šiuo keliu sugrįš į banką, kuris savo pagrindinio kapitalo ribose gali leist keisti reikalingą rentų obligacijų kiekį.

Rentų Banko steigimas 1924 m. kovo mėn. 10 d. papildytas steigimu tam tikro auksu atsiskaitomojo banko, kurio kapitalas lygus 10 mil. sv. st.; jo uždavinys — kredito keliu teikti tautos ūkiui pastovią svetimą valiutą ir devizas, ir šituo stabilizacijos keliu remti vokiečių markę. Šios sąmojingos reformos išdavos tuojau pasirodė: buvusios popierinės markės, nepanaikintos įstatymu, iš apyvartos išnyko, visa atskaitomybė vedama aukso markėmis, ir rentų markės laikosi al pari su aukso markėmis. Žinoma, ekonominei šalies būklei išdavos buvo labai jaučiamos: padidėjus pinigų vienetui, visos kainos nepaprastai pakilo; bet gyventojų dalis iš to turėjo naudos; Vokietijos gaminių pardavimas užsieniui laikinai buvo apsunkintas, bet markės pastovumas, jei tik pavyks jis išlaikyti, duos progos suteikti tvirtus pagrindus pramonei ir prekybai, teikiant gausios paramos kredito keliu. Galop, pati valstybė iš šios reformos gavo naują, nors ir laikiną, savo deficitų padengimo šaltinį.

1924 m. rugpiūčio 30 d. Vokietijos monetų ir Reichsbanko įstatymu padarytas dar vienas žingsnis Vokietijos pinigų apyvartai reguliuoti. Vokietijos valiuta paskelbta aukso markė, kuri, šalia Reichsbanko banknotų, yra paskelbta vienintele mokėjimo priemone, o Reichsbankas gavo išimtinas teises per 50 metų leisti savo banknotus (tokią pat teisę laikinai turi ir kiti keturi buvusieji emisijos bankai, kurie turi teisės leisti banknotų ligi 194 mil. mk.). Reichsbankas padarytas visai nepriklausomu Imperijos ir jos jungtinių valstybių finansų politikos; jis vaduojasi nurodymais vien iš generalin. tarybos, kurios nariais yra vokiečiai ir svetimšaliai lygiai per pusę, ir dar ypatingas svetimšalis komisaras banknotų leidimo prižiūrėti. Banknotų 40% turi būti padengta auksu ir vertingais devizais; jei padengimas būtų mažesnis, tai nuo perviršiaus bankas turi mokėti ypatingą mokesnį ir diskonto procentą laikyti ne mažesnį kaip 5%. Banknotai principe keičiami į auksą, tik šita prievolė laikinai sustabdyta. Kadangi pinigų apyvartos vienumą žeistų rentinių markių esimas, tai nutarta per 10 metų jas likviduoti. Tolimesnį rentinių markių leidimą įstatymas draudžia, o Rentos Bankui uždėta prievolė likviduoti savo rentos markių kreditus. Šito Banko kapitalas aprėžtas 2000 mil. mk. suma, kuri laiduota tik žemės nuosavybės 5% ypoteka (vietoj buvusių 4%). Anksčiau buvusiu įstatymu nustatyta laido prievolė pramonės, prekybos ir kredito įmonėms, kurios pritrauktos garantuoti reparacijų mokesnius, dabar atmainyta. Rentos Bankui buvusią 1200 mil. mk. Imperijos skolą amortizuoja Reichsbankas iš specialinių tam reikalui paskirtų sumų; žemės ūkiui išduotieji 370 rent. markių kreditai turi būti išmokėti per trejį metų, ir del to prie Rentos Banko įsteigtas tam tikras žemės kredito skyrius žemės ūkiui paremti. Rentinių markių keitimas ir jų ėmimas valstybės kasose nustatytas kursu — 1 rentinė markė = 1 aukso markė. 1925 m. birže-

lio 15 d. iš 2070 mil. buvusių apyvartoj visų rentinių markių buvo palikę dar 1342 mil.

Ar tvirta ši reforma? — Kol kas į tą klausimą gan sunku atsakyti: visa pareina nuo būsimų ekonominių ir finansinių sąlygų. Dvi tų sąlygų turi žymiausios reikšmės: ar ateityj pavyks atstatyti nenuostolingą valstybinį ūkį, ar nereikės leisti naujų popierinių pinigų; paskui, ar galima bus ateityj nustatyti su užsieniais aktyvinį mokamąjį balansą? Mokamasis balansas pareis ir nuo prekybos su užsieniais, ir nuo Vokietijai palankaus išsprendimo reparacijų klausimo, kuriam šiokios tokios vilties, matyti, esama. Gi nenuostolingas valstybės ūkio vedimas surištas su išlaidų mažinimu: Imperijos ūkis subankrutavo del nepaprasto tarnautojų skaičiaus ir jų atlyginimo augimo, del įtakos socialistinės politikos, kurios Imperijos vyriausybė priversta buvo iki šiol laikytis. Kiek pasiseks jai atsisakyti tų obalsių ir pakelti tautos darbingumą — dabar dar spręsti, žinoma, labai sunku.

Tuo būdu ir Vokietijos reformos, nors ir ypatingais pagrindais įvykintos, pavyzdys negali pašalinti visų buvusių reformų išdavų, todel visas tokias priemones galima taikinti ir jos pasisekimo tikėtis tik su sąlyga, jei šalyj viešpatauja finansiškai ekonominis ramumas, kaip kad buvo vykdant pinigų reformas Austrijoj ir Rusijoj 19 amž. gale.

Reikia būtinai suprasti, kad vienintelis šalies turtingumo pagrindas — tai tik didelis darbštumas, sujungtas su tokiu pat taupumu. Reikia visiškai užmiršti visokius obalsius, dirbti ne 8, o gal būt 12 valandų per dieną, kad sukurti ne popierėlių, bet tikrų prekių. Reikalinga, kad gyventojai būtinai suprastų savo pareigą remti šalį gyvenimo kovoje, o nesitenkintų vien reikalavimu pakelti jų algas popieriniais pinigais, nes nuo to krinta jų vertė ir reikia vis daugiau jų išleisti. Jei to nebus, jokia valstybė negalės galų su galais suvesti. Tik tokiose sąlygose pasiseks pastatyti tikron pusiausvirumon finansų ūkis. Tas kelias labai tolimas, ir todel tik kyla vienas klausimas, kas daryti iki tol. Teikti receptų čia be galo sunku. Be abejo, įvairioms šalims jis skirtinas: teks žymiai sumažinti valstybines išlaidas, užmiršti automatiško atlyginimo kėlimo politiką, ir didinti atlyginimą tik darbui padidėjus, siekti, kad visur ir visi mokesniai būtų sumokami, o tuo tikslu reikia peržiūrėti jų sistema, bet ne popierinio kėlimo atžvilgiu, o kad jie, nors ir sumažinti, bet būtų tikrai sumokami iždan, galop, gausiai finansuoti visus sveikus pramonės ir žemės ūkio reiškinius, kad nereiktų vežtis vartojimo daiktų iš užsienio.

Visos šios priemonės, be abejo, padės popierinių pinigų leidimą mažinti, o vėliau ir galutinai juos panaikinti.

Jei popieriniai pinigai buvo ne taip ilgai vartojami ir jų kursas, palyginti, taip žymiai nenukrito, tai galima patarti kelti jų vertė iki nominalinės kainos. Žinoma, ir tai labai iš lėto pasiekiama. Be to, popierinių pinigų dalį galima paversti banknotais arba keičiamais popieriniais pinigais su prievartos kursu: kitą — didesnę dalį galima konsoliduoti ilgalaike paskola. Pav., taip padarė Italija, kur iki 1881 m. apyvartoj buvo už 940 mil. lyrų popierinių pinigų. Tais pat metais pradėjo vėl juos keisti, be to, dalis už 644 mil. lyrų buvo konsoliduota, liku-

sioji dalis pakeista auksu keičiamais banknotais; bet jau 1894 m. vėl teko pertraukti keitimas ir visą popierinių pinigų sumą padidinti iki 600 mil. lyrų.

Padarius įvairių valstybinio kredito rūšių apžvalgą, lieka dar paskolų darymo tvarkos, jų keitimo sąlygų (konversijų, procentų sumažinimo, konsolidacijos) ir, galop, jų amortizacijos klausimai.

B. Paskolų darymas.

Valstybinė paskola privalo būti paremta tam reikalui išleistu įstatymu. Valstybei, kaip skolininkui, įstatymas privalomas. Jis reikalingas biudžetan įnešamiems procentams ir skolai mokėti reikalingoms sumoms paremti; jis neišvengiamas ir tuo tikslu didinama apdėjimo mokesnių pagrindimas.

Įstatymu leidžiamų paskolų principas atsirado visų pirma Anglijoj, kur 1628 m. Petition of Rights Lordų ir Atstovų Rūmai kreipėsi į karalių, prašydami, kad jis nedarytų paskolų be parlamento sutikimo. Dabar šis principas yra vienas pagrindinių ne vien Anglijoj, bet ir kitose valstybėse — Prancūzijoj, Am. Jungtinėse Valstybėse, Italijoj, Vokietijoj. Įstatymdavystės valdžia sprendžia visus svarbiausius su paskolomis surištus klausimus: jos dydį, kreditoriams teikiamas pirmenybes (procentų, augimo ir padengimo maximumas, paliuosavimas nuo mokesnių, premijos) ir patį paskolos tipą (amortizuojamoji paskola, neamortizuojamoji, ilgalaikė, trumpalaikė). Kitas smulkmenas nustato vyriausybės nutarimais. Pav., laidos būdas, įsirašymas, terminai, ilgalaikių obligacijų formos, pinigų įnešimo sąlygos, valiuta ir kt.

Iš įstatymais paskolų leidimo principo negalima daryti išvados, kad įstatymdavystės valdžia turi teisę atsisakyti valstybės prisiimtųjų prievolių vykinimo, panašiai, kaip kad vienas įstatymas pakeičiamas kitu. Paskolos įstatymas yra vyriausybei teikiamas įgaliavimas tartis su kreditoriais apie valstybei teikiamos paskolos sąlygas. Tas susitarimas, jei jį vykdo viena šalis — kreditorius, — privalomas ir kitai šaliai, t. y. valstybei, kaip grynas—civilinis pasižadėjimas, kurio negalima panaikinti vienos šalies — valstybės sutikimu. Atsisakyti negalima ir tada, jei paskola buvo padaryta esant kitokiai, nors ir revoliucinei, valstybės santvarkai, jei tik tai tvarkai esant paskolų leidimo įstatymo reikalavimai buvo išpildyti, nes mokėti privalo ne kokia santvarka, o valstybė, kurios buvimas amžinas. Todel kiekvienas skolų, nustatytąja tvarka valstybės prisiimtų, mokėjimo atsisakymas — yra bankrotavimas. Išimtį galėtų gal sudaryti paskolos, kurias padarė laikiniai valdžios užgrobikai, neturį teisės nei valstybinės valdžios pobūdžio.

Patį valstybinių paskolų leidimą gali atlikti tiesiog valstybė arba bankininkams tarpininkaujant. Pirmame atsitikime valstybė tiesiog kreipiasi į kapitalistus, siūlydama jiems biržoje per tam tikrus asmenis (maklerius, bankus) obligacijas: tie asmens gauna tam tikrą atlyginimą (proviziją); taip pat gali būti daromas viešas paskolos įsirašymas. Įsirašymo esmė ta, kad vyriausybė kviečia publiką dalyvauti paskoloje, be to, nurodoma jos suma, atskirų obligacijų dydis, laidos kursas ir mokami už paskolą procentai. Priimami visoki pasiūlymai, jei tik įsirašymo suma nėra mažesnė nustatytojo minimumo. Jeigu išrenkama daugiau, kaip buvo paskolos numatyta, tai kiekvieno įsirašusiojo dalis atatinkamai mažinama; kartais smulkesnieji įsirašytojai visiškai atlyginami, o kitiems tik sumažinama. Kartais visiškai nenustatoma paskolos suma, nes nežinoma, kiek iš viso reikalinga, pav., didelių karų metu.

Politiniu atžvilgiu tokia paskola tuo naudinga, kad čia jau negalima prikišti, kad paskola nenusisekė; o tai visuomet valstybės kreditui kenkia. Atskiras įsirašymo būdas tas, kad įsirašytoji suma arba privaloma gauti renta įrašoma į valstybės skolų knygas. Kitokiais atsitikimais valstybė prašo stambių bankų arba bankų konsorcijumų tarpininkavimo. Pastarieji paima visas obligacijas ir paskui jas parduoda kitiems. Už jų darbą ir riziką jie arba gauna tam tikrą proviziją arba parduoda obligacijas brangesne kaina, kaip patys pirko, ir tuo būdu atlyginimas jiems susidaro iš kainų skirto. Kartais bankai paima įvykinti paskolą ne tvirta kaina, bet laiduoja valstybei tam tikrą minimalį pelną. Realizuojant paskolas bankų pagalba, finansų valdyba gali tartis su vienu arba su keletu bankų arba gali pavesti paskolą tam bankui, kuris, esant vienodam pasiskolinimo laidui, siūlo geriausias sąlygas (Anglija, Šiaurės Amerika, Austrija). Varžytinių objektu gali būti arba procentų dydis, jei kapitalo suma tvirtai nustatyta, arba jau prie nustatyto procento ir kitų sąlygų varžytinių kelių nustatomas paties kapitalo dydis. Vienok dažnai, jei bankai susitarę, varžytinės esti tik iliuzija; antra vertus, neturtingose kapitalais šalyse kritiškais momentais varžytinės reikalingų vaisių neduoda. Darant užsienio paskolas visuomet naudojamasi bankų patarnavimais.

Darant stambias paskolas valstybė retai tesinaudoja nuosavų agentų pagalba: tai per daug lėtas būdas ir tinka tik smulkiems indėliams, nes iš karto patiekus biržon daug obligacijų, tai labai neigiamai veiktų biržų kursus.

Iš dviejų būdų — viešo įsirašymo ir realizavimo bankų pagalba — pirmajam reikia atiduoti pirmenybė. Čia mažiau išlaidų. Bet įsirašymas tinka tik tuomet, kai realizavimo momentu šalyj yra laisvų kapitalų, kai paskolos tikslas visų palaikomas ir

įsirašymo terminas nc labai trumpas, o paskolos sąlygos atatinka politinei padėčiai, pinigų rinkos stoviui ir kt.

Bet jei šalyj laisvų kapitalų maža ir paskolai tenka imti juos iš kitų investacijų, jei numatoma nepalankių ateities sąlygų ir paskola reikia trumpu laiku realizuoti, tuomet be bankų tarpininkavimo, paprastai, neapsieinama.

Paskolos vykdymas bankams pagelbstint nėra tiek rizikingas, nes bankininkai geriau pažįsta pinigų rinkos sąlygas. Kartais naudojasi vad. opcionu, be to, bankininkai apsiima realizuoti tik dalį paskolos ta sąlyga, kad ir likusioji paskolos dalis bus pavesta jiems tomis pačiomis arba kitomis susitarimo sąlygomis. Realizavimas bankams pagelbstant dar tuo naudingas, kad valstybė iš karto gali naudotis visa paskolos suma arba bent didesne jos dalimi.

Įsirašant tiesiog lemiančios reikšmės turi ta sąlyga, ar įsirašytoji suma sumokama visa iš karto, ar valstybė pasitenkina tik rankpinigais. Praktikoj prigijusi rankpinigių sistema, nes paprastai visa paskolos suma tiek stambi, kad, paėmus ją iš kart iš apyvartos, kiltų daug painiavų. Be to, ir pačiai valstybei retai reikalinga visa paskolos suma iš karto, o sumokant visą iš karto tektų jai mokėti bereikalingai procentus. Įsirašymo nauda — išlaidų santaupa. Bet tai dar nereiškia, kad paskolų sąlygos tuomet būva naudingesnės. Ir išdavos nevisuomet būva palankios, nes jos pareina nuo kapitalų gausumo šalyj. Reikalui kliudo ir spekuliantai, parduodą tuoj pat, del kurso skirto, obligacijas. Jei toks pavojus gresia, tai kartais pirmenybę atiduoda tiems ėmėjams, kurie pasižada per tam tikrą laiką savo obligacijų neparduoti. Nors ir čia bankininkų dalyvavimas atneša tam tikros naudos; jie remia paskolą iki tol, kol kapitalistai, perkantieji sau obligacijas, pradeda dalyvauti įsirašyme. Be kapitalų spekuliacijos paskolos būtų įvykdomos tik per keletą metų.

Kad paskola pasisektų, dažnai ėmėjams teikiama įvairių pirmenybių, pav., atleidžia nuo kai kurių mokesnių, ypač karo metais, dar gi apsaugoja nuo kreditorių spaudimo (prancūzų renta); taip pat pažada, išmokant skolą, tam tikrų premijų arba—ir vėliau teikti dabartiniams ėmėjams tas lengvesnes sąlygas, jei bus vėliau leidžiama paskolu, pakeičiant jų obligacijas naujomis; susitaria su bankais, kad už paskolos obligacijas būtų išduodama tam tikros sumos (būdas, kuris karo metu plačiai buvo naudojamas Anglijoj ir Vokietijoj). Paskui, valstybė, kiek galėdama, daugina įsirašymo vietas, pav., visose iždinėse, pavieniuose bankuose, pas visus fisko agentus ir t. t. Yra dar vienas įsirašymo būdas, aukcijonu vadinamas, kuris buvo naudojamas Anglijoj, Am. Jungtinėse Valstybėse ir Australijoj; čia valstybės nustato obligacijų leidimo kursą, bet pirmenybę atiduda tiems ėmėjams, kurie daugiau pasiūlo; pav.,

jei leidimo kursas 90, tiems, kurie duoda 98, teikiamas pilnas įsirašytųjų obligacijų skaičius, kurie duoda 96 — ¾, 94 — ½ ir t. t.

Įsirašymo sistema nuo senovės vartojama Prancūzijoj: ten, kur paskolos buvo dalinamos į smulkias, tai renta, tiesiog sakant, demokratizavosi — pasiskirstė tarp daugybės smulkių laikytojų. Rentos pardavinėjimas atliekamas kaip nuolatinė operacija: Grand Livre de la France turi savo skyrius 86 departamentuose, ir nuo 1819 m. į tas knygas įrašoma rentų teisės. Darant naujas paskolas dažnai įsirašytoji suma didesnė, kiek buvo reikalauta, pav. 1868 m.—49 kartus, 1881 m.—17 kartų. Austrijoj labai praplito paprotis pardavinėti valstybinių paskolų obligacijas paštų taupomosiose kasose, kurios paskirsto jas gyventojų masėje. Tik naujausiais laikais įsirašymai tarėjo pasisekimą Vokietijoj. Pirmiau ten naudodavosi bankų tarpininkavimu. Prūsijos valstybė pardavinėdavo savo skolų obligacijas per savo agentus tiesiog biržoje. Karo metu beveik visos valstybės ilgalaikes paskolas imdavo viešo įsirašymo keliu, bet faktinai stipriai spausdavo bankus, kad ir jie įsirašyme dalyvautų. Gi formališkai tik Rusija ir Italija naudojosi bankų konsorcijumais. Vokietijoj karo paskolas įsirašydavo Imperijos Banko įstaigose; vėliau tarpininkaudavo visi Vokietijos bankai, taupomosios kasos, kredito draugijos, gyvybės draudimo bendrovės, pašto įstaigos ir kt.

Įsirašymo laikas labai trumpas: Vokietijoj nuo 10 d. iki 4 savaičių, įsirašytos sumos įmokėjimo laikas — nuo 3 iki 5 mėn. Anglijoj įsirašymo laikas nuo 8 iki 40 d., o įnešimo — nuo 3 iki 5 mėn. Prancūzijoj kai kurių paskolų įmokėjimo terminas prailgintas iki 6 mėnesių.

Įsirašymui labai svarbu parinkti atatinkamas laikas. Taikos metu šis klausimas buvo svarstomas labai atsidėjus. Bet karo metu nevisuomet valstybė gali tai padaryti. Tačiau pastarojo karo metu vis delto stengdavos, kad įsirašymas nesutaptų su karo nepasisekimų metu. Vokietija, Austrija-Vengrija, Anglija stengdavos palaukti bent kokio ūkio gyvenimo ramumo ir piniginės rinkos galimumo padengti tą paskolą. Prancūzija ir Anglija laukdavo kiek galėdamos ilgiau, kol karo lauke būdavo palanki padėtis. Bet pinigų trūkumas ir milžiniškas trumpalaikių paskolų susikaupimas galų gale išspręsdavo ir ilgalaikių paskolų laiko klausimą. Vienok sekančiais karo laikotarpiais, dėl milžiniško popierinių pinigų leidimo, atsirado tiek daug laisvų kapitalų, kad jau paskolų įsirašymo laiko klausimas nebuvo taip opus.

Už valstybines paskolas mokamų procentų dydis pareina nuo pasitikėjimo valstybe, nuo pinigų rinkos paskolos realizavimo momento ir nuo bendrųjų politikos sąlygų.

Esant vienodoms visoms sąlygoms, paskola apsieina pigiausia tuomet, kai žemas diskonto procentas, t. y. kai apmirusi prekyba arba labai palankus tai šaliai keičiamasis kursas. Bet veikia ir kitos paskolos sąlygos, amortizacijos laikas ir kt.

Paskolas realizuojant, ypatingai svarbus yra nominalinio procento klausimas. Valstybė gali išleisti paskolą tuo %, kuris atatiktų vidutiniam kapitalo rinkos procentui; tokiam atsitikime ji gaus tą nominalinę sumą, už kurią išleista jos obligaciją. Jei, pav., paprastas rinkos procentas 4% ir valstybė savo paskolą taip pat leidžia 4%, tai už 100-tą obligacijų ji ir gaus visą 100-tą. Tai vadinasi realizacija al pari. Be abejo, čia gal atsirasti nežymių nukrypimų sąryšyj su pinigų rinkos padėtimi emisijos metu. Bet valstybė gali skirti didesnį arba mažesnį procentą, kaip vidutinis procentas rinkoj, pav. 5 arba 3%. Tokiais atsitikimais ji už savo obligaciją gaus ne 100, bet 125 arba 75, jei tik bus pašalintas visų kitų sąlygų veikimas. Vienok, iš tikrųjų, tokios įtakos netrūksta. Reikalas toks, kad, esant žemam nominaliniam procentui, jei teisingai sutvarkyta amortizacija al pari, kreditorius tikisi po tam tikro laiko gauti nominalinę obligacijos sumą, t. y. daugiau, kaip pats yra užmokėjęs, ir tas laukimas gali pakelti obligacijų kursą jų išleidimo metu. Tas pat atsitinka, kai valstybė pasižada per tam tikrą laiką nemažinti paskolos procento. Jei visa to nėra, o % aukštas, pav. 5%, tai laukimas gauti padengiant tik 100, savaime suprantama, neleis realizavimo kursui pakilti iki 125. Del visų minėtųjų priežasčių abejuose atsitikimuose emisijos kursas tiksliai neatatiks paskolos % dydžiui, bet daugiau ar mažiau artės į kursą al pari. Tas pat atsitinka, kai po paskolos realizavimo tikimasi, kad greit sumažės rinkos procentas, vadinasi, gali būti ir konversija, t. y. nominalinio paskolos procento dydžio sumažinimas. Jei gi esant žeman nominaliniam procentui, paskola realizuota žemiau al pari, o toliau procento mažėjimo nenumatoma, tai tokių popierių kursas didės. Štai kodel valstybė, laukdama rinkos % sumažėjimo, gali realizuoti paskolas mažu nominaliniu % ir daug patogesniu kursu, kaip paskolas aukštu nominaliniu %.

Bet vis delto kyla naturalus klausimas, kodel valstybė ne iš karto leidžia savo paskolas al pari, bet arba sumažintu arba pakeltu kursu. Pastarasai dar gal šiek tiek suprantamas leidimas aukštesniu kursu, viena, kyla iš noro pavilioti aukštesniu procentu daugiau ėmėjų, antra — didesnės paskolos sumos realizavimu ir padengimo al pari patogumu. Mažiau suprantami paskolų, leidžiamų žemiau pari, motyvai. Jų yra keletas: seniau tai buvo įstatymo, draudžiančio aukštą procento augimą, peržengimo būdas. Pav., leisdavo paskolą 75 po 5%, t. y. iš tikrųjų už tą paskolą mokėjo $6^2/_3$%. Dabar nurodinėti ši priežastis jau sunku. Vienok pirmoji 1920 m. Prancūzijos paskola

buvo išleista po 5%, išmokant už 100 fr. po 150, o tai, iš tikrųjų, buvo daugiau kaip 6%, „kad rytojaus dieną po nugalėjimo nežymėti obligacijose 6%". Kita kiek rimtesnė priežastis, tai valstybės apskaičiavimas — išsiderėti iš kreditorių žemesnį procentą, teikiant premijos gavimo viltį paskolą amortizuojant. Šis motyvas suprantamas tik paskoloms su nustatytais amortizacijos terminais. Paskolose, kur amortizacijos termino nėra, tokia viltimi pavilioti ėmėjus nepasiseks. Bet yra daug tikresnis sumetimas: normaliu laiku tautos turtų augimas padeda kilti procentinių popierių, išleistų žemiau pari, kainai. O kai emisijos kursas aukštesnis, tai visuomet yra baimės, kad valstybė pasinaudos savo teise ir padarys konversiją arba išmokės savo pasižadėjimus al pari. Todel paskolų, išleistų žemiau al pari, ėmėjai greičiau nuleis procento dydį. Toliau, valstybė turi realinės naudos, sumokėdama žemesnį procentą, ne kaip nustodama padengimo metu. Bet tai kiekvieno atskiro atsitikimo apskaitymo reikalas. Vienok gal būti klaidingas apskaičiavimas sąryšyj su visomis nenumatytomis priežastimis, pav., padengimo laikas ir procento augimo svyravimas, nes paskolų leidime žemiau pari valstybė ilgam laikui atsisako nuo konversijų teikiamos naudos. Tuo būdu valstybės nauda iš procentų mažinimo — reikalas abejotinas, o nuostoliai amortizuojant — visiškai realus daiktas. Bet vis tik, jei tos naudos ir būtų, tai ji bus gauta už tuos nuostolius, kurie teks sekančioms kartoms. Todel paskolas žemais procentais galima patarti tik tuomet, kai yra tikras įsitikinimas, kad procentais bus sutaupyta daugiau, kaip obligacijų nominalinės ir leidimo kainų skirtas, arba jei valstybė nesivaržo su amortizacija ir išperka rinkoj obligacijas jų kurso kaina.

Obligacijų leidimą žemiau kaip al pari remia tuo, kad jas realizuoja, palyginti, geresniu kursu, kaip paskolas išleistas al pari maždaug vidutiniu procentu. Dažnai taip atsitikdavo todel, kad, išleidžiant žymiai žemiau pari, buvo teikiama plati dirva spekuliacijai tokių popierių kursui pakelti. Bet taip būdavo, kai emisiją darydavo tuo metu, kai spekuliuodavo kurso kilimu, ir dažniausia tose šalyse, kur valstybės kreditas garantuotas, o aukštesniu procentu išleistieji valstybiniai popieriai pasiekia kurso al pari arba net aukštesnio ir kai jiems atsiranda konversijos ir procentų sumažinimo pavojus. Politinių krizių metu spekuliuoja procentų sumažinimu, arba valstybėse, kur kreditas suardytas; kur procentų mažėjimo pavojaus nebėra, ten žemais procentais paskolų pirmenybė beveik išnyksta. Rinkos procentui krintant, geriau leisti paskolas kiek aukštesniu, kaip vidutinis, procentu, nes galimumas konversijos metu ji sumažinti vis tik duos šiokio tokio pelno. Karo, ypatingai ilgo, metu paskolų procentai paprastai kiek aukštesni ir retai kada realizuojama al pari. Yra viltis kiek vėliau,

konversija tas procentas sumažinti. Valstybinių popierių kursai, žinoma, dažnai didėja ar mažėja ir del kitokių sąlygų, kurios kuo nors būdu veikia pinigų rinką. Bet iš viso pirmenybę atiduoda žemų procentų paskoloms. Prancūzijoj, pav., 1855 m. obligacijų 88¾ kursu po 4½% buvo išleista tik už 98 mil fr., o kursu 61,8 po 3% — už 689 mil. fr. Vokietijoj 1877 m. buvo išleista 4% paskolų po 94,8, 1884 m. — po 104,8, 1885 m. 3½% po 98,7, 1888 m. po 102,6 ir 1889 m. — po 97.9. ir 3% 1890 m. ir 1892 m. — po 84.6.

Karo metu pirmosios penkios Prancūzų paskolos buvo išleistos po 1915 m. žemiau pari, taigi už gautus 71,9 milijardo fr. teks sumokėti 89 milijardus. Dar blogesnė kalbėtoji 1920 m. 5% paskola. Bet antroji 1920 m. spalių mėn. paskola išleista 6% al pari.

Valstybei svarbu, kad jos obligacijų kursas nenukristų žemiau emisijos kurso. Juo tas kursas aukštesnis, tuo kreditorių pasitikėjimas didesnis, tuo lengviau paskola realizuoti. Kursą remia teisingas išmokėjimas. Tuo pat tikslu kartais steigiama fondų, kad pirkti valstybinius popierius biržoj tuomet, kai jų kursas krinta. Karo metu tokius fondus įsteigė Anglija ir Prancūzija. Karo metu emisijos procentų dydis buvo labai įvairus, bet vėliau susivienodino: valstybės, kurios iš pat pradžių pradėjo skolintis aukštu procentu, laikėsi to iki karo pabaigos: gi tos, kurios skolinosi žemesniu procentu, buvo priverstos ji pakelti. Vokietija, Austrija, Vengrija, Prancūzija skolinos 5—6%. (Trečiosios paskolos metu Prancūzija kursu 68 už 100 skolino net 4%); Italija — nuo 4½% — perėjo iki 5%, Rusija — nuo 5% — iki 5½%, Anglija nuo 3½ iki 5%, Am. Jungtinės Valstybės — nuo 3½ iki 4¼%. Gi emisijos kursai ėjo priešinga kryptimi. Tik Vokietija išlaikė pirmykštį emisijos kursą. Visos Am. Jungtinių Valstybių paskolos buvo leidžiamos al pari. Anglijos 5% paskolos leidimo kursas buvo nedidesnis kaip pirmosios 3½% paskolos. Karo metu paskolų procentų ir kursų keitimasis veikė ir buvusių paskolų kursus, kurie visi bendrai buvo numušti. Kilo klausimas — ar nereikia stengtis vienu procentu sujungti paskolas: tai suprastina kredito sistemą, o kai emisijos kursai įvairūs, viena paskola kliudo gauti kitai. Bet tai vargu bus teisinga: įvairios sąlygos geriau atatinka įvairių ėmėjų skoniui. Spekuliantai labiau susirūpinę žemo kurso paskolomis; rentininkams, atvirkščiai, geriau tinka aukšti procentai. Taip pat amortizacija arba konversija geriau atlikti dalimis, kaip iš karto.

Iš kitų paskolų leidimo sąlygų reikia paminėti paskolų obligacijų formą, ta valiuta, kurioje jie leidžiami, ir procentų mokėjimo laikas, vieta ir būdas.

Obligacijos gali būt rašytos padavėjui arba vardinės. Pirmosios, atsiradusios dar 13 amž. Flandrijoj, daug patogesnės.

nes jas galima perdavinėti be jo[illegible] aug lengviau gauti procentus kuponais. Jų tr[illegible] pametus jas, reikia griebtis ypatingų savinin[illegible]mo priemonių. Padavėjų obligacijų vert[illegible] ašant į tam tikras knygas savininko [illegible] kreditoriaus reikalus. P[illegible] a-mas paprastu jų pad[illegible] reikalinga transportas skolų [illegible] skiru atsitikimu geriau tinka — parcina nuo kapitalų centralizacijos: ten, kur, kaip Prancūzijoj ir Anglijoj, pinigų apyvarta sukaupta, kur dauguma valstybės kreditorių gyvena sostinėse ir savo visas operacijas atlieka stambiems bankams tarpininkaujant, skolų knygų sistema labai prasiplatinusi. Bet vis tik del patogumo dauguma obligacijų yra bevardės; tačiau geistina leisti tam tikrą skaičių ir vardinių obligacijų tiems atsitikimams, kai ne tiek svarbu jų komercinis lankstumas, kiek įdėjimo laidas (pav. globojamų sumų ir t.t.).

Vietoj obligacijų leidimo atskirų kreditorių teisės įrašomos į valstybines skolų knygas. Toks įrašymas daugiausia vardinis, bet leidžiama įrašyti ir be vardo, numeriais. Tokių teisių perdavimas ir užstatymas jau suvaržytas; bet už tat tokiu būdu yra visiška garantija nuo vagystės ir gaisro, ir kreditoriui netenka rūpintis jų apsaugojimo ir valdymo išlaidomis, kaip atsitinka, pav., su % popieriais. Tokiais įrašais daugiausia naudojasi įvairios įstaigos ir asmenys, nenori pavesti bankams jų procentinių popierių valdymo. Kartais skolų knygosna įrašomoms teisėms teikiama tam tikrų pirmenybių, nes tuo būdu apsunkinama spekuliacija valstybiniais popieriais. 1864 m. Prancūzijoj buvo įvesta dar rentes mixtes — vardiniai įrašai ir obligacijos, bet kuponai rašyti padavėjui. Norint paskola demokratizuoti, atskirų įrašų ir obligacijų dydžiai privalo būti kuo smulkiausi. Einant tokia demokratizacija, didesnis smulkiųjų kreditorių skaičius susirūpinęs esamosios valstybinės santvarkos pastovumo išlaikymu. Tuo tikslu, pav., Prancūzijoj taupomosioms kasoms buvo pavestas rentų obligacijų įrašymas ir del to 1848 m. valstybės kreditorių skaičius padidėjo nuo 300 iki 750 tūkst. žmonių, o 1887 m. rentininkų buvo daugiau kaip milijonas.

Vidaus paskolos paprastai leidžiamos vietos valiuta; bet ten, kur ji remiama popieriniais pinigais, emisijos pasisekimas daug tikresnis, jei priimti metalinę valiutą. Kartais metalais pažada mokėti procentus. Paskolose metalinė valiuta paprastai vartojama tada, kai jos realizuojamos užsieniuose, bet kartais ir šalies viduj. Procentams mokėti reikalingiems metaliniams pinigams gauti dažnai muito rinkliavas, o kartais ir kitokius mokesnius, ima tik metalo valiuta.

Procentų mokėjimo laikas, vieta ir forma reikia kiek galint parinkti tinkamesnė kreditoriui, — kiek tai atatinka finansų valdybos reikalams. Del pinigų apyvartos patogumo geistina procentų mokėjimą už įvairias paskolas suskirstyti į keliolika terminų. Procentai paprastai mokami pusmetiniais kuponais. Suvartojus visus kuponus, kreditorius, parodęs obligaciją, gauna naują talonų lakštą su kuponais. Jei skola įrašyta į paskolų knygas, tai teisę gauti % ir rentą turi tas asmuo, kuris kreditorių į tas knygas įrašytas.

Vokietijoj iki pastarųjų laikų leisdavo obligacijas daugiausia padavėjui. 1883 Prūsijoj buvo įvesta du ekzemplioriai skolų knygų. Įrašymų skaičius padidėjo nuo 52 mil. m. 1885 m. iki 3510 mil. m. 1920 m., t. y. sudarė beveik ½ terminuotų skolų dalį. 1891 m. buvo taip pat įvestos ir Imperijos skolų knygos, įrašai padidėjo nuo 84 mil. m. 1893 m. iki 18.122 mil. m. 1920 met. Tokios pat knygos yra Saksonijoj, Viurtemberge ir Bavarijoj.

Prancūzijoj 1793 m. buvo įsteigta grand livre de la dette publique. Nuo 1878 m. tos knygos padalytos į dvi dalis: į vieną įrašomos visos senosios skolos, už kurias pažadėta mokėti tik rentos (rentes perpetuelles remboursables), į antrą — visos kitos padarytos del gelžkelių reikalų ir amortizuojamos tirażu (rentes amortissables). Pirmųjų amortizuoti valstybė neprivalo, ir atlieka tai savo nuožiūra arba supirkdama biržoje . Kreditoriams išduodami jų įrašų liūdymai (extraits d'inscription), kuriuos privalo patiekti, norėdami ką nors daryti su indėliais. 1793 m. mažiausia renta buvo 100 fr., o iki 1870 m. ji sumažėjo iki 3 fr., per konversijas — dar mažiau. Kad tuos įrašus praplatinti, departamentuose buvo įvesta padedamųjų knygų (régistre spécial), iš kurių įrašų visuma perkeliama į vyriausias knygas Paryžiuje. Iš pradžių liūdymai buvo tik vardiniai, bet nuo 1831 m. duodama jų ir nevardinių su kuponais.

Anglijoj valstybinių skolų knygos buvo įvestos anksčiau kaip kitose šalyse, — 1693 ir 1694 m. Šias Great Ledger tvarko Anglijos Bankas, į jas įrašomi vardiniai skolų įrašai. Kreditoriui duodama jo indėlio liūdymas (scrip). Procentus bankas išmoka čekais. Nuo 1863 m. duodami liūdymai — stock certificates — su kuponų lakštais, kurie galioja 5 metus; jų patiekimo užtenka, kad su indėlio teise elgtis kaip tinkama. Jie gali būt vardiniai ir pareiškėjui. Indėlių pardavimas atliekamas tam tikriems maklerlams tarpininkaujant ir įrašomas į atskiras knygas (Transfer Book).

Italijoj, Prancūzijos pavyzdžiu, 1861 m. įvestos skolų knygos.

Vėliau paskolų knygas įvedė: 1817 m. — *Rusija*, 1819 m. — *Olandija*, 1812 m. — *Danija*, 1890 m. —*Norvegija*, 1909 m. — *Švedija*.

C. Konversijos ir konsolidacijos.

Konversijomis ir konsolidacijomis vadina visokius kreditoriaus ir skolininko susitarimu atliekamus skolų pasižadėjimų pakeitimus. Tie keitimai gali liesti procentų dydį, obligacijų amortizacijų sąlygas, valiutą, kurioje jie išleisti ir kt. Jų tikslas paprastai tas, kad suteikti skolininkui patogesnes už pirmą buvusias sąlygas. Pav., kai trumpalaikės nepatogios paskolos pakeičiamos ilgalaikėmis, arba kai norima buvusių paskolų kursą apsaugoti nuo kritimo, jei naujos paskolos daromos aukš-

tesniu procentu. Mainu, kuris kartais esti naudingas ir kreditoriui, kartais pasinaudoja skolintajai sumai padidinti, būtent konversija tada susideda iš to, kad įnešama grynais pinigais papildoma suma. Tai vadinasi kredito arrozavimu. Keisti galima ir kapitalą, ir procentus.

Konsolidacija vadina bet kokios paskolos įterpimą į bendrą tos valstybės kredito sistemą, ypatingai gi sujungimą keletos buvusių, įvairiomis sąlygomis padarytų, paskolų, pav., įvairiais paskolų procentais į vieną, vienokių sąlygų paskolą. Tokių paskolų obligacijas vad. konsolais.

Konsolidacijos tikslas — arba paskolų sąskaitybos ir vaidymo suprastinimas arba įvairių paskolų procentų mokėjimo ir amortizacijos sujungimas. Anglija, pav., visas savo paskolas sujungė vienu „fund". Žymi Prancūzijos paskolų dalis sujungta viena bendra rentų skola. Taip pat Prūsija konsolidacijos pagalba panaikino 1869 m. išleistų paskolų terminininio padengimo pareigą ir dalį jų pavertė amžinomis rentomis. Kartais gi, atvirkščiai, amžinas rentas paverčia rentomis iki gyvos galvos arba terminininėmis (Prancūzija) arba amortizuojamomis skolomis, amortizuojamas skolas — amžinomis rentomis, einamąsias skolas — fonduotomis, trumpalaikes — ilgalaikėmis, vardinius pasižadėjimus — padavėjo pasižadėjimais, obligacijų skolas — knygų skolomis ir pn.

Paprastai su konsolidacija jungia ir konversiją. Konversija, siaura to žodžio prasme, vadina už skolas mokamų procentų sumažinimą, nuo kurio mažėja valstybės metinių išmokesnių našta, nors kapitalinės skolos dydis palieka tas pat. Tipiškas atsitikimas — kai buvusi aukštesnio procento paskola verčiama nauja žemesnio procento paskola. Jei paskolos dydis palieka tas pats, tai visas reikalas tik perštampuoti buvusias obliagcijas arba pakeisti, kartu su naujais kuponų lakštais, naujomis. Bet iš esmės konversija—tai buvusios skolos amortizacija ir pakeitimas jos nauja, valstybei patogesnėmis sąlygomis, paskola. Reikalas prastinamas tik tuo, kad naujajai paskolai valstybė ne tiek stengias surasti naujų kreditorių, kiek siūlo pirmiesiems pasirinkti ar kapitalą ar naujas skolų obligacijas. Tuo būdu šios operacijos esmė ta, kad mažinama ne buvusios skolos procentai, bet valstybės procentų mokėjimo našta; nes iš viso buvusi skola nustoja veikusi, ji amortizuojama, bet buvusiems kreditoriams vietoj gyvų pinigų teikiama naujos paskolos obligacijų. Konversijas vartoja įvairioms paskoloms, bet dažniausia rentų paskoloms.

Iš pradžių teisės atžvilgiu konversijoms priešindavosi. Buvo sakoma, kad tuo keliu valstybė laužo savo pasižadėjimus. Bet tai būtų tiesa tik tuomet, jei paskolos sąlygomis valstybė neturėtų teisės išmokėti skolą pirm termino; bet jei tokio draudimo nėra, tai ji visuomet turi teisės pasiūlyti savo kredito-

riams ar atsilyginti gyvais pinigais ar naujos paskolos obligacijomis. Pasirinkimui reikia duoti neilgas laikas — mėnuo, dešimt dienų, — kad valstybei netektų ilgai laukti konversijos išdavų.

Paskui nurodinėjo, kad jei daugiau kreditorių pareikalautų grąžinti skolą gyvais pinigais, tai jau bent esant stambioms paskoloms, tokio pasiūlymo negalėtų būti. Vienok čia visas reikalas pasirinkti konversijos momentas, kai daugumai kreditorių pelninga sutikti su pakeitimu, antra, — valstybė privalo rūpintis paskolų procentų sumažinimu jau vien mokesnių mokėtojų atvilgiu; jei paprastas kapitalo procentas turi tendencijos mažėti, tai mokėti aukštesnį būtų galima tik tų pastarųjų sąskaita.

Nėra jokios abejonės, kad šie priekaištai yra tų tikrųjų nuostolių išdava, kuriuos konversijai esant turi kapitalistai ne tik tiesioginiai, bet ir netiesioginiai, nes pati konversija gali veikti rinkos procento mažėjimą: prasideda kapitalų įdėjimų ieškojimas, ir tai veikia pinigų rinką neigiamai procentų dydžio atžvilgiu.

Bet finansinio, ekonominio ir sociališkai politinio pobūdžio sumetimais valstybė gali nuo konversijų susilaikyti. Tai, kad dauguma obligacijų yra nepasiturinčiųjų klasių rankose, kad kai kurie kapitalai butinai privalo būt paversti valstybinių paskolų obligacijomis, ir baimė, kad del konversijos kapitalai iš rimtų valstybinių popierių pereis į rizikingus, ypatingai užsienin, kai kuriais atsitikimais gali nuo konversijos sulaikyti. Kartais bijosi, kad nesumažėtų pelno ir piniginių kapitalų mokesnių pajamos: pav., Italijoj darant 5%-nės rentos konversiją į 3,75%-nę, procentais buvo sutaupyta apie 50 mil. lyrų, o pelno mokesnio nustota apie 40 mil. lyrų.

Patogiausias procentų dydžio mažinimo momentas reikia pripažinti tas, kai obligacijų kursas pakilo virš pari: tai rodo, kad valstybės mokamasis procentas aukštesnis kaip vidutinis pinigų rinkoje. Tik tokioms sąlygoms esant konversija bus galima pateisinti ir etikos atžvilgiu, nes kitaip ji duotų nuostolių kreditoriams. Žinoma, kalbama čia apie tuos atsitikimus, kai rinkos procento mažėjimas yra nuolatinio pobūdžio reiškinys. Nes vėliau įvykstąs rinkos procento pakilimas turėtų neigiamai veikti konversuojamų obligacijų kursą ir iš viso valstybės kreditą. Toliau konversija gali pasisekti tik tuomet, kai kreditorių dauguma įsitikina, kad pastoviam jų kapitalų įdėjimui tikresnių ir pelningesnių popierių nebėra. Jei tokių popierių nėra, jei tuo pat metu daromos konversijos ir kitose šalyse ir t. t., tai konversijai daryti sąlygos reikia pripažinti labai patogios.

Konversijų istorijoj reikia skirti du laikotarpiai. Pirmiau iki 19 amž. antrosios pusės konversijas jungdavo su tam tikrais tikslais:

kapitalinės skolos sumos didinimas arba mažinimas, naujų kapitalų gavimas ir kt. Antruoju laikotarpiu visas reikalas — tik sumažinti procentus.

Senesniais laikais buvo vartojamos trejopos rūšies konversijos.

1. Procentų mažinimas, didinat vienkart nominalinę skolos sumą arba Conversion au dessous dupair. Čia buvusios paskolos obligacijos, už kurias buvo mokama aukštesnis %, buvo keičiamos į didesnį skaičių naujos paskolos obligacijų, apmokamų žemesniu procentu, bet jos buvo leidžiamos žemiau pari. Pav., yra 4% skola 9.000.000 sumai, padalyta į 9000 obligacijų po 1000 kiekviena. Sumažinant procentą iki 3%, tie 9000 obligacijų pakeičiami 10.000 3% obligacijų, kurios leidžiamos 90% kursu, t. y. nominališkai skola pakeliama iki 10.000.000, nors 90%-tinių obligacijų faktinai yra tik už 9.000.000. Kreditorių nauda — gauti amortizuojant 1.000.000 viršaus. Skolininko nauda — sumažinti metinis išmokesnis: pirmiau jis kasmet mokėdavo 360.000, o dabar 3% nuo 10.000.000, t. y. tik 300.000. Šis būdas skolininkui pelningesnis, kaip paprastas procento sumažinimas žemiau rinkos %. Iš tikrųjų, jei rinkos — 4%, tai naujas 3% obligacijas reiktų leisti 75% kursu (X:100=3:4, kur X=75). Vadinasi, 4% obligacijas 9.000.000 sumai pakeisti 3% obl. galima tik išleidus pastarųjų už 12 mil., t. y. padidinus skolą vietoj 1 mil. — 3 milijonais. Gi už 12 mil. po 3% tektų vėl mokėti 360.000. Minėtasis būdas tinka tik tais atsitikimais, kai rinkos procentas turi tendencijos kilti arba yra pastovus, nes čia kreditorius už tikrai įdėtą 9 mil. kapitalą gauna ne 3%, bet 3½%; paskui manoma, kad amortizacijos teisė aprėžta. Šis būdas gan dažnai buvo taikomas Prancūzijoj, Anglijoj ir kitose šalyse.

2. Konversija kartu su naujų kapitalų gavimu. Tai atliekama sekančiais būdais:

a) Procento sumažinimas ir tikrosios skolos sumos padidinimas — Conversion avec soulte (su primokėjimu). Mažinant procentą, pav., nuo 5 iki 4%, gaunama santaupų 1 mil. metams nuo 100 mil., kurio sąskaita galima paskolinti nauji 25 mil. Vietoj to daro taip: kreditoriui vis moka už paskolintą iš jo kapitalą tą pat %-ą, ir skolininkas per tam tikrą laiką atsisako nuo amortizacijos, bet užtat kreditorius privalo dar daugiau primokėti prie savo skolos, ir del to skolininko mokamasis % faktinai mažėja. Skolininko nauda, kad jis sutraukia naujų kapitalų ir atitolina jų išmokėjimo laiką, o kreditorius būva apsaugotas, kad paskola nebus grąžinta jam nepatogiu laiku. Pav., 1862 m. Prancūzų ministeris Fouldes 4½ ir 4% rentas pakeitė 3% renta, nemažindamas kreditoriams mokamo nominalinio procento. Už tai jis pareikalavo, kad jie primokėtų 160,8 mil. fr. arba 5,40% konversuojamos rentos kapitalinės sumos. Atskaičius konversijos išlaidas, valstybė gavo daugiau kaip 157 mil. fr.

b) Kėlimas %% nekeičiant nominalinės skolos kapitalo sumos. Pav., vieton 4% už paskolą moka 5%. Bet kreditoriai už tat privalo primokėti 20% prie skolos, be to, nominalinė paskolos suma nekeičiama. Čia gaunama naujo kapitalo, naujos paskolos neišleidus. Šis būdas vad. skolos arozavimu. Jo tikslas patiekti naują lėšų valstybei. Tai daroma tuomet, kai vidutinis %% augimas labai pakyla ir anksčiau išleistųjų žemesniu % obligacijų kursas pradeda žymiai kristi, ir kyla kliūčių jų amortizacijai ir konversijai. Tuomet, kad sumokėti nustatytu laiku paskolas, valstybė turėtų per daug paaukoti. Gi aukštų % popierių ir kursas aukštesnis, tuo būdu arozavimu palengvėja jų amortizacijà ir konversija. Kreditoriaus nauda ta, kad per arozavimą jis gauna obligacijų aukštesniais procentais ir atitolina jų amortizacijos laiką.

1798 m. Austrijoj 4% banko obligacijų savininkai pakeitė jas 5%-ų tos pat nominalės vertės obligacijomis, primokant 30% nominalinės kainos. 1818 m. Anglų arozavimas palietė 27,3 mil. sv. st. gyvais piniskolą, kuri buvo pakeista 3½%, primokėjus 11 mil. sv. st. gyvais pinigais. Valstybė iš tos operacijos gavo 3,1 mil. sv. st. pelno, gi kasmet

išmokėti ji turėdavo po 136.500 sv. st. Kapitalo procentų kritimas 1822 m. davė progos padaryti naują konversiją, po kurios tų išmokesnių suma vėl buvo sumažinta.

3. Konversija, mažinant nominalinį skolos kapitalą, bet paliekant tuos pat procentus. Kreditorius tinka su gaunamasiais %, ir sutinka sumažinti skolos kapitalo sumą, už tai skolininkas per tam tikrą laikę pasižada nemokėti skolos. Skolininkas, pav., pasižada per 25 m. neamortizuoti 4% 10 mil. sv. st. paskolos ir mokėti tuos pat procentus, jei kreditoriai sutiks sumažinti 2 mil. sv. st. kapitalinę skolos sumą. Visa to išdava, kad 4% paskola tampa 5%. Skolininkui nauda, kad sumažėja skolos suma, o kreditoriui ta nauda, kad ir kapitalo augimui nukritus, jis vis dar gauna pelno.

1875—1898 m. laikotarpiu nuolat krito kapitalo rinkos % ir amortizacinės skolos laikui bėgant buvo verčiamos į rentų skolas. Konversijos todel jungiamos su skolų amortizacijos tvarkymo priemonėmis, tapo nebereikalingos. Be to, atsiradus daugiau kapitalų, palengvėjo paskolų darymo sąlygos ir pati emisijų technika.

Todel nuo antrosios 19 amž. pusės konversijos įgauna paprastą % mažinimo formą, nekeičiant skolos kapitalo dydžio. Tai vadinamoji conversion au pair. Be to, obligacijoms prijungia naujus kuponų lakštus ir štampuoja arba pakeičia naujomis obligacijomis. Paskolos kapitalas nekeičiamas. Skolininkas pelno procentais, kreditorius nustoja, bet užtat laiduoja sau pastovų kapitalo įdėjimą nors ir žemesniu procentu. Prieš šitą operaciją privalo būti pasiūlymas kreditoriui pasirinkti: ar atsiimti skolą grynais pinigais ar ją pakeisti. Tuo būdu konversija daroma tik šalims susitarus. Bet jei konversija daroma prievarta, jau tuomet, vadinasi, yra dalinis valstybės bankrotavimas. Kartais, kad palengvinti konversija, kreditoriams teikiama tam tikrų pirmenybių, vad. konversijų premijų. Conversion au pair labiausia tinka rentų skoloms, kai rinkos % turi tendencijos mažėti. Kai rinkoj kapitalų stinga, konversija gali nepasisekti ir pavcikti būsimų paskolų sąlygas. — Tokių konversijų pavyzdžių visose Europos valstybėse labai daug.

Ypatingą jų rūšį sudaro automatinės arba laipsniškos konversijos, kai % mažinamas ne iš karto, bet pamažu, tam tikrais laikotarpiais. Jei, pav., sumanyta 5% paskola konversuoti į 4%, tai 10 metų nustatoma 4½%, o jau nuo 11 metų — 4%. Ši sistema vadinama Goschen'o sistema, Anglijos iždinės kanclerio Goschen'o vardu, kuris 1888 m. panaudojo ją 3% Anglijos konsolėmis. Būtent, mokamasis už jas procentas nuo 1889 m. iki 1903 m. buvo nustatytas 2¾%, nuo 1903 m. — 2½%. Dažnai ši operacija vadinama siaura žodžio prasme atidedamąja konversija (conversion différée). Kartais ji vartojama paskolą darant, kai procento dydis nustatomas ne visam laikui, bet tam tikrais laikotarpiais mažinamas. Tokia paskola buvo 1908 m. padaryta Rusijoj, tikintis, kad toliau procentas kris, būtent, buvo nutarta nuo 1908 m. iki 1918 m. mokėti 4%, nuo 1918 iki 1923 m. — 3¾%, o nuo 1923 m. — 3½%. Šioji sistema laiduoja didesnį pasisekimą, kaip tiesioginis ik tam tikros ribos % mažinimas.

Su konversijų darymu surišta ištisa technikos klausimų eilė.

1. Konversijų forma. Konversijų yra prievartos ir savanorių. Pirmosios atliekamos vienašališku ir kreditoriui privalomu skolininko % mažinimo ir kitų sąlygų pareiškimu, neduodant kreditoriui teisės pasirinkti ar procentų mažinimą ar skolos išmokėjimą. Toks dalinis bankrotavimas buvo Portugalijoj. Todel patarti galima tik savanores konversijas, nes paskolų darymas yra skolininko ir kreditoriaus susitarimo aktas, tai ir paskolos sąlygų keitimas privalo būti laisvo susitarimo aktas. Savanorė konversija gali būti fakultatyvinė arba privaloma. Fakultatyvinė konversija kreditoriui teikia pasirinkti iš trijų sprendimų: sutikti su konversija, reikalauti išmokėjimo arba visiškai atsisakyti konversijos ir pasilikti toje pat padėtyj. Tokia for-

ma labai negeistina: del jos atsiranda daugybė įvairių santykių, del kurių sunkėja valstybės kreditas. Todel kreditorius reikalinga apsibežiuoti dviem: pasirinkti ar konversiją ar skolos išmokėjimą.

2. Konversijų darymo laikas. Jis privalo būti ne labai ilgas ir ne labai trumpas. Per daug ilgas laikas trukdo atlikti konversiją, nes gali pasikeisti sąlygos. Per trumpas laikas prieštarauja kreditorių reikalams.

3. Kreditorių palengvinimai, vadinamosios konversijų premijos. Tai tam tikros pirmenybės, kuriomis, pasirašant naują paskolą, naudojasi kreditoriai. Toliau su konversijomis kartais sujungiami pasižadėjimai ištisą metų eilę nedaryti naujų konversijų nei skolų amortizacijos. Arba, atvirkščiai, pasižadėjimas per tam tikrą laiką išmokėti skolą. Galop, nuo kai kurių mokesnių atleidimas.

4. Išlaidos. Šis klausimas labai svarbus, nes išlaidos gali iš esmės sumažinti laukiamą iš konversijų pelną. Jos kyla iš dalies iš skolų kapitalo didinimo, iš dalies iš teikiamų įvairių premijų, iš bankų ir bankininkų provizijų. Išlaidos, žinoma, neišvengiamos, bet reikia stengtis jas kiek galint sumažinti. Pav., darant 1888 m. Anglijos konversiją, išlaidų dydis sudarė 0,23% konversuojamo skolos kapitalo ir 90,35% metinių, konversija pasiektų, procentų santaupų.

Istorinės žinios apie konversijas.

1. *Anglija.* Po pirmojo 1699 m. bandymo, 1715 m. buvo padaryta stambi konversija, sumažinus procentus nuo 7¼ ir 6 iki 3%. 1727 m. 5%-ų paskolos buvo konversuotos į 4%, o 1749 m. buvo padaryta skolų konsolidacija ir atidedamoji konversija nuo 4% iki 3½%, o po 7 metų iki 3%. Vienok vėliau politiniai įvykiai, karai ir procentų augimo tendencija nutraukė iki 1822 m. konversijas, kai ramesnių laikų ir kapitalo vidutinio procentų mažėjimo įtakoj prasidėjo nauja konversijų eilė (1822, 1824, 1830, 1834 ir 1844—1854 m.), dėliai kurių visa Anglijos valstybinė skola buvo konsoliduota vienu bendru fondu, o procentai sumažinti nuo 5 iki 3%. Iš viso išmokesniais buvo sutaupyta 3,366 mil. sv. st. Nauja stambi konversija buvo padaryta 1888 m. iždinės kanclerio Goscheno, viso 560 mil. sv. st. kapitalinės skolos sumai 3%-čiais konsolių; dalis, kurios išmokėjimo terminas buvo tik po metų, buvo pasiūlyta konversuoti ¼% premija. Bankų provizija sudarė ¾%. Iš pradžių % buvo sumažintas iki 2¾%, po 14 metų turėjo įvykti sekantis sumažinimas iki 2½% paskui nuo 1903 iki 1923 m. valstybė pasižadėjo procentų nemažinti. Visų obligacijų savininkų 7,30% 41,25 mil. sv. st. sumai konversijos nepriėmė. 1889—1903 m. metinių išmokesnių santaupų suma pasiekė 410.000 sv. st. 1903 m. sumažinimu buvo sutaupyta 1,45 mil. markių.

2. *Prancūzija.* — Sully ir Colbert'o laikų konversijos buvo priverstinos. Pirmoji savanorė konversija buvo padaryta 1825 m., kai 5% renta buvo pakeista 4½% al pari, su sąlyga nekeisti iki 1835 m., arba 3% sulig 75% kursu. Ji buvo labai sunkiai įvykinta ir apėmė tik 634,5 mil. fr. Sekantieji bandymai nuo 1830 iki 1846 m. jokių vaisių nedavė. 1852 m. buvo padaryta nauja konversija, be to, buvo pasiūlyta mokėti 100 fr. už kiekvienus 5 fr. rentos, arba imti procentus, sumažintus iki 4½. Ši konversija apėmė 179 mil. fr. rentų sumos arba 3.587 mil. fr. kapitalo. Tik 3,7 mil. rentų buvo pareikalauta išmokėti, o likusieji konversuota. Per metus gauta 17,6 mil. fr. santaupų. 1862 m. padaryta konversija su primokėjimu (avec soultè): 4½% renta buvo konversuota į 3%, primokant 5,4 fr. prie kiekvienų 4,5 fr. rentos, o 4% — taip pat į 3% primokant po 1,2 fr. už kiekvienus 4 fr. rentos. Iš visos 190 mil. fr. rentos sumos išmokėti teko apie 45 mil. fr. kapitalo. Vertesnė konversija paskui buvo padaryta 1883 m., kai 5% karo paskolos obligacijos buvo paverstos 4½% renta. Konversuota buvo 340½ mil. fr. rentos, iš kurių tik 38 rentos 4.767 fr. sumai buvo reikalaujamos ap-

mokėti; vadinamosios kapitalinės vertės rentų 6.810 mil. fr. sumai — tik 95 mil. fr. Išmokesniai per metus sumažėjo 34 mil. fr. Paskui 1887 m. buvo sumažinta iki 3% dalis buvusios rentos; tos rentos kapitalas siekė 838 m. fr., išmokėti reikalauta 80 mil. fr. Galop, 1894 m. buvo konversuota visa likusioji 4½% renta į 3½%, o 1902 m. — į 3%. Per šią konversiją kreditoriai gavo 1 fr. premiją už 3,5 fr. rentos ir pn. Konversuotas kapitalas siekė 6,782 mil. sv. st., o išmokėti reikalauta 1,7 m. fr. Tuo būdu visa rentos skola dabar 3%.

3. *Vokietija.* 1838 m. buvo padaryta Prūsijoj pirmoji konversija, sumažinus % nuo 4 iki 3½%. Sutikusiems buvo duota 2% ir 1% premija (sutikus prieš ir po 1839 m. sausio mėn. 17 d.). Išmokesnių suma sumažinta 20 tūkst. talerų, o bendrai konversuota paskolos suma į 4 mil. tal. 1842 m. padarytas naujas procentų mažinimas taip pat nuo 4 iki 3½%, kuris apėmė 99 mil. tal. skolos, be to, sutiko 99,4% savininkai. Santaupų buvo 495 tūkst. tal., bet konversijos išlaidų — apie 2 mil. Čia taip pat buvo duodama premijų 2, 1½ ir 1%, žiūrint kuo metu kas sutiko su konversija. 1852 m. buvo sumažinta 1848 metų 5% paskola iki 4½%, be to, išmokėti pareikalauta 6,2% iš 14,9 mil. tal. bendros paskolos sumas; 1853 m. kai kurios 4½% paskolos sumažintos ik. 4%, be to, iš 5,8 mil. tal. — 4 buvo konversuota, o 1,8 mil. arba 31% reikalauta išmokėti gyvais pinigais. Po nepavykusios 1862 metais 4½% 1850 ir 1851 m. paskolų konversijos, 1885 m. buvo padaryta stambesnė konversija, kuri apėmė 546 mil. m., sumažinus procentą nuo 4½% iki 4%; santaupų gauta 2,7 mil. m. Išmokėti reikalauta tik apie 23 mil. markių. 70-siais metais kilo kapitalo procento mažėjanti tendencija. Iš pradžių buvo konversuota ypotekos kredito įstaigų įkaitų lakštai iki 3½%. Nuo 1885 m. Prūsija pradėjo leisti tik 3½% paskolas; tą pat darė Imperija ir kitos jungtinės valstybės. Todel 1890 m. Prūsija ir Imperija priima 3% paskolų tipą. 1896 ir 1897 m. Prūsija, Bavarija, Viurtembergas, Badenas ir Imperija daro 4% popierių konversiją iki 3½%. Iš viso konversuotų paskolų 5.682 mil. m. sumos gauta iš procentų santaupų 28,4 mil. m. Bet pradėjus smarkiai plūsti kapitalams į pramonės vertybes ir net į labiau rizikingus, bet aukštesniu procentu apmokamus, užsienio popierius, ir Imperija, ir atskiros valstybės 1900 m. priverstos buvo grįžti prie 4% paskolų tipo.

4. *Rusija.* 1888 m. pirmu kart buvo konversuotos visos 5% užsienio ne metalinės paskolos į 4%; nuo to išlaidos sumažėjo beveik 8 mil. rub. 1891 m. pradėjo vartoti konversijas ir vidaus paskoloms, būtent 5½% rentai, 5% banko bilietams ir rytų paskolos obligacijoms, viso 432 mil. rub. sumai, kurias pakeitė naujomis 4% obligacijomis 454 mil. r. sumai. 1891 m. nederlius šią konversiją sutrukdė. Todel 1894 m. buvo nutarta konversuoti 5% banko bilietai ir rytų paskolos obligacijos 1.026 mil. rub. sumai, kuriems padengti išleista 4% neterminė renta. Išdava ta, kad metams gauta 6½ mil. rub. santaupų.

D. Skolų amortizacija.

Einant nuo konversijų į skolų amortizaciją, pirma pažiūrėsime įvairių nuomonių apie konversijų tinkamumą. Tas nuomones remia tuo.

1. Konversija mažina periodiškus skolų išmokesnius, o tie išmokesniai yra mokesnių mokėtojų apsunkinimas: pačios skolos suma, jei jos amortizacija neprivaloma, jiems visiškai nerūpi.

2. Konversija nereikalinga išlaidų, o kapitalo padengimas reikalauja stambių išlaidų; čia iš mokėtojų atimami kapitalai,

kurie kitaip būtų naudingiau suvartoti, ir valstybės kreditoriai nustoja pelno šaltinio.

3. Dar leistina amortizacija paskolos ne gaminimo tikslams. Bet paskola gaminimo tikslu tarnauja sekančių kartų reikalams, ir neteisinga būtų atleisti juos nuo tokių paskolų mokėjimo.

4. Valstybės išlaidos amortizacijos visiškai nereikalingos: amortizacija, laikui bėgant, vyksta savaime, visuomenės gerbūvio augimas ir pinigų vertės kritimas lengvina paskolos išmokesnių naštą.

Pastarasai samprotavimas gal ir teisingas būtų, jei skolos suma del naujų paskolų nedidėtų; bet ir tai nevisuomet, nes tautos gerbūvis del tam tikrų priežasčių gali ir nukristi. Išlaidų našumas laikui bėgant nyksta, tenka atliktuosius darbus naujinti; vadinasi, ir sekančios kartos ne amžinai galės tų išlaidų vaisiais naudotis. Kreditoriai neturi jokios teisės amžinai gauti iš valstybės pelną, net labiau pageidaujama, kad privatiniai kapitalai būtų dedami ne į valstybinius fondus, bet į pramonės vertybes. Gi mokesnių mokėtojams amortizacija yra naudinga išlaida, kuri juos paliuosuoja nuo sekančių išmokesnių. Kai del to, kad konversija brangesnė kaip amortizacija, tai reikia atminti, kad stambios skolos kliudo kitoms paskoloms daryti. Galop, ir konversijų galimumas aprėžtas: jos naudingos iš esmės tik tose paskolose, kurių kursas aukštesnis už nominalinį, bet jei kursas mažesnis — tai naudingiau žemesne kaina pirkti biržoje obligacijas.

Skola amortizuojama visa arba dalimis grąžinant kapitalą terminais, kurie nustatyti sutartyje su kreditoriais arba vienašališku valstybės nuostatu.

Naudinga gal būti tik tokia skolos amortizacija, kuri vyksta atsižvelgiant kreditoriaus teisių. Visa tai daroma laiks nuo laiko tam tikru planu einant, ir gali būt labai naudinga valstybei—didinant jos kreditą, gerinant finansinę padėtį, teikiant progos mokesnių lengvenybėms arba naujoms išlaidoms, o reikalui esant — lengvinant naujų paskolų realizavimą. Valstybė visuomet privalo mokėti skolas, kad palengvinti sekančių kartų kreditą. Bet amortizacija tik tuomet naudinga, kai ji tikra, o ne paviršutinė. Amortizacija, atliekama tik mokesnių kėlimu arba naujų paskolų leidimu, paprastai daug blogesnė kaip buvusi skola. Tik tuomet, kai skolai išmokėti lėšos gaunamos lengvai, kai, pav., menko pelno duodamieji domėnai pelningai parduodami, arba kai atsiranda netikėtas pajamų perteklius, arba kai skolų amortizacijai skirtos sumos gaunamos iš nepersunkių mokesnių - tik tuomet galima patarti amortizuoti skolas. Bet ir tokiais atsitikimais reikia elgtis labai atsargiai ir atsižvelgiant tautos ūkio padėties. Juk gal atsitikti, kad, pav., didelės amortizacijos karo kontribucijos pagalba užpildys

rinką laisvais kapitalais ir iš to kils spekuliacija. Daugumoj atsitikimų skolų procentų mažinimas praktiškai gali būt daug naudingesnis, kaip kapitalinės skolos mažinimas. Žinoma, amortizacija tam tikrais atsitikimais gali būti naudinga, net būtina, nors ir būtų vykdoma aukštu mokesnių pakėlimu ir naujų paskolų darymu, — jei tik sunkiose apystovose atlikta amortizacija padidintų pasitikėjimą valstybės finansams, sustiprintų jos kreditą ir palengvintų vėliau paskolų gauti.

Teisinga valstybinių skolų amortizacija gali būti privaloma arba laisva. Privaloma amortizacija paremta įstatymo liepimais arba sutarties su kreditoriais sąlygomis. Privaloma amortizacija kreditoriui yra tam tikros formos laidas, kad jo paskolintas kapitalas bus teisingai sugrąžintas. Tokio laido formos gali būti įvairios: pačios paskolos sąlygose gali būti nurodymas, kad nuo tam tikro laiko sutartimi nustatyta paskolos dalis bus mokama kasmet ir tuo būdu per tam tikrą laiką bus visa paskola amortizuota. Labiausia praplitęs amortizacijos būdas — tai metinis tam tikro obligacijų skaičiaus tiražas. Loterijų paskolose atskiros obligacijos amortizuojamos kartu su laimėjimų išmokėjimu, loterijos planu nurodytais terminais. Laikinoms rentų paskoloms esant, privaloma amortizacija turi būti baigta laiku, kuris skirtas išmokėti rentai iki gyvos galvos — amortizacija baigiasi su rentos gavėjo mirtimi. Būva paskolų, kurios amortizuojamos iš karto, bet tai jau tik menkesnės. Privalomos skolų amortizacijos tam tikru laiku trūkumas tas, kad jokia valstybė negali numatyti ilgesniam laikui, ar ji laisvų lėšų perteklių turės ar ne. Gi privalomą skolos atlyginimą vykinti ne pajamomis, o, pav., valstybinių turtų pardavimu arba sunkia nauja paskola, kartais gal būti labai nesveika valstybei. Paskui tokiai amortizacijos sistemai esant, prieštermininis procentų mažinimas paskolos konversija — visiškai neįmanomas. Planingai valstybės skolas amortizuoti kartais steigiamas specialinis skolų amortizacijos fondas (sinking fund, caisse d'amortissemens). Tam fondui sudaryti paima tam tikrą paskolos procentą ir tos sumos padedamos procentams augti; arba kasmet sulig biudžetu asignuojama tam tikra suma iš paprastųjų pajamų, t. y. mokesnių įplaukų. Fondui priskiria taip pat netikėtą pajamų perteklių. Tas fondas veikia savarankiškai. Jo lėšomis įgyjamos amortizacijoj skirtos obligacijos, be to, iždas procentus už tas obligacijas nesiliauja mokėjęs, tik dabar tie % jau eina fondan ir didina jo lėšas. Tuo būdu įskaitant procentus ir skaitant procentams procentus gaunamas toks kapitalas, kuriuo amortizuojama visa skola.

Skolų amortizacijos kasų ir amortizuojamųjų fondų steigimo tikslas, kad visiškai garantuoti tą amortizavimą. Be tokios, įstatymu paremtos, prievartos, kaip vyriausybė, taip ir

tautos atstovybė greičiau linkusios mažinti mokesnius, ne mokėti skolas. Už amortizacijos fondus yra ir tai, kad jie yra brangi atsarga būtino reikalo atsitikimams. Vienok tokių fondų sistema praktikoj neprigijo. Visų pirma ji buvo remiama klaidingu manymu, kad iš tikrųjų įvyksta tokio amortizacijos kapitalo pabaiga, kaip tat yra popieriuj. Tuo tarpu kai kapitalo atsiradimas galimas tik kaip tautinės gamybos, lyginant su vartojimu, pertekliaus išdava. Paprastas esamų vertybių perkėlimas iš mokesnių mokėtojų kišenės į fondą savaime tokio priaugimo dar negali sukurti. Toliau, visiškai neįmanoma, kad valstybė galėtų vykinti be jokių nukrypimų ilgiems metams pirmyn nustatytą amortizacijos planą: karai, nederlius, įvairūs ekonominiai kriziai dažnai verčia amortizacijos fondo sumas suvartoti kitiems reikalams. Tuomet gi tam fondui papildyti tenka daryti dažnai blogesnėmis sąlygomis paskolų, ir tuo būdu pati amortizacija tampa fiktyvus dalykas.

Amortizacijos fondą stengės įtaisyti 1640 m. *Olandijoj* ir 1685 m. bažnyčia. Čia stengėsi įsteigti tą fondą atskaitant kasmet po 1% konversija gautų santaupų; bet apčiuopiamų vaisių negauta. *Anglijoj* 1715 m. buvo įsteigtas amortizacijos fondas taip pat surištas su 6% skolos pakeitimu penkių procentų skola. Į tą fondą skirdavo įvairių kasų pajamų perteklių ir procentų santaupas. Jis buvo skiriamas 55 mil. sv. st. kasos skolai mokėti. 1728 m. jam pavesta ir kitų skolų mokėjimas, o 1733 m. — taip pat ir kai kurių valstybinių išlaidų padengimas. Tuo būdu žymiai nusilpnintas tas fondas 1735 m. buvo panaikintas. Bet 1786 m. vėl kilo amortizacijos fondo mintis. Tūlas Price paruošė fondo sudarymo projektą, atskaitant į jį po 1% skolos sumos. Gavus 200.000 sv. st. dotacijos ir skaitant procentų procentus, jis apsiėmė per 85 metus amortizuoti visą Anglijos valstybės skolą. Praktikoj šią idėją įgyvendino Pitt Jaunesnysis. Dotacijos gauta buvo 1 mil. sv. st. ir išlygintų terminininių ir iki gyvos galvos rentų sumos. Tomis lėšomis pirkdavo valstybinių skolų obligacijas, bet jų nenaikindavo, be to, fondui tekdavo mokami už juos procentai. Laikui bėgant fondas turėjo įgyti visas valstybines obligacijas. Tik tuomet, kai fondo pajamos pasieks 4 mil. sv. st., sekantieji procentai galėjo būti iždo santaupomis; vienok vėliau ir ta riba — 4 mil. sv. st. — buvo panaikinta. 1792 m. be to buvo nutarta atskaityti po 1% nuo kiekvienos leidžiamos paskolos; taip įsisteigė antrasis amortizacijos fondas, kuris vienok 1802 m. susivienijo su pirmuoju. Nuo 1819 m. amortizacijos fondo pajamos padidėjo iki 15½ mil. sv. st. ir jas vartojo bendroms išlaidoms; skoloms amortizuoti buvo skirta tik 2 mil. sv. st. perteklių ir dar 3 mil., kuriuos tikėjosi gauti iš naujų mokesnių pajamų. Bet 1828 m. buvo priimtas naujas skolų amortizacijos principas, būtent, amortizuoti valstybinių pajamų pertekliumi, ir todel amortizacijos fondas išnyko. Nuo 1786 iki 1829 m. į fondą įplaukė 337 mil. sv. st. ir buvo amortizuota 176 mil. sv. st. skolos. Bet greta to, kilus Napoleono karams, skola padidėjo iki 1817 m. iki 899 mil. Tuo būdu fondo viltis apvylė. Bet jo buvimas žymiai kėlė Anglijos valstybinį kreditą ir ypatingai rentos kursą kritiškais revoliucinio laikotarpio momentais.

Prancūzijoj Caisse d'amortissement buvo įsteigta 1816 m., po nevykusių nuo 1792 m. pradėtų įsteigimo pastangų. Iš pradžių dotacijos buvo 20 mil. fr., o nuo 1817 m. — 40 mil. fr. Jiems taip pat priskirdavo valstybinių miškų pardavimo pelno procentus. Nuo 1833 m. iš 95 mil. fr. kasos pajamų skoloms amortizuoti atskaitydavo tik 16

mil., o 79 mil. vartodavo bendrai valstybinėms išlaidoms padengti. 1848 m. kasos veiksmai buvo aprėžti vien sąskaityba. Bet Napoleonas III 1806 m. vėl ją atgaivino, suteikė specialinių pajamų šaltinių, bet skolų amortizacijos atžvilgiu ne daug ko buvo pasiekta. Po Prancūzijos - Prūsijos karo kasa tapo panaikinta ir tik savo buvusias operacijas baigdama 1884 m. galutinai išnyko.

Prūsijoj 1820 m. buvo įsteigtas amortizacijos fondas, tik kiek kitokiais kaip Anglijoj pamatais. Į jį skirdavo 1% skolos sumos, kuri tuokart siekė 207 mil. tal. Paskui 10 mil. skolai padengti buvo duodama ypatingų pajamų, daugiausia iš domėnų ir miškų, kurių 2,4 mil. tekdavo amortizacijai. Ten pat skirdavo išpirktųjų obligacijų procentus. Fondas privalėjo per 10 metų būti ūgdomas, po to išpirktosios obligacijos naikinamos, o fondas atnaujinamas ta pat tvarka, — dotacijomis ir procentų procentais per sekantį 10 metų ir t. t. Valstybės obligacijas fondas laisvai supirkinėdavo arba jei jų kursas būdavo aukštesnis už pari, tai įgydavo tiražu. Nuo 1848 m., kad greičiau amortizuoti smarkiai augantį įsiskolinimą, fondo priauginimo 10 metų terminu jau neribodavo. Del smarkios skolų amortizacijos Prūsijos valstybinė skola nuo 1850 iki 1863 m. padidėjo tik nuo 135 iki 270 mil. talerų. Vienok skoloms amortizuoti atskaitomos sumos buvo tiek didelės, o Prūsijos finansinė padėtis tiek bloga, kad 60-jų metų gale tą sistemą sunku buvo išlaikyti. Todel privaloma pusės konsoliduotų skolų amortizacija 1869 m. buvo panaikinta; likusios skolos 70-jų metų pradžioj buvo išmokėtos ir tuo būdu amortizacijos fondas nuo to laiko nustojo praktiškos reikšmės.

Atskirose Vokietijos valstybėse (Bavarijoj, Badene) pirmiau taip gi buvo amortizacijos fondų, bet naujausiais laikais ir jos pripažino laisva skolų amortizaciją.

Laisvosios valstybinių skolų amortizacijos esmė ta, kad valstybė—skolininkas paskolos sąlygose neturi jokios formalės pareigos amortizuoti jas tam tikrais laikotarpiais ir nustatytu dydžiu. Skolų amortizacijų laiko ir dydžio klausimą valstybė sprendžia, atsižvelgdama jos finansinės padėties ir biudžeto pajamų likučių. Ryškiausia tokios amortizacijos pobūdžio paskolų forma — tai amžinosios rentos, amžinos ta prasme, kad jas gaunąs negali reikalauti kapitalo grąžinimo, kuris priklauso valstybės—skolininko nuožiūros. Šios paskolų rūšies geros savybės, kad: 1) kreditorius visiškai užtikrintas rentos gavime, nes skolininkas—valstybė yra amžina įstaiga ir, reikalui esant, tokios rentos obligacijas nesunku parduoti; 2) valstybė pati gali pasirinkti tinkamesnį su kreditoriais atsiskaitymo laiką; 3) nuo jos pareina parinkti tos paskolos konversijai laikas. Bet yra ir trūkumų: valstybė, neprivalėdama nustatytu laiku išmokėti skolas, linkusi vis didinti įsiskolinimą, nedarydama jokių skolos sumažinimo pastangų. Todel ir prie laisvos amortizacijos būtinai reikia nuolat rūpintis įsiskolinimą sumažinti; toliau patartina konversuoti senas aukštų procentų skolas ir santaupas vartoti skoloms amortizuoti. Laisva amortizacija galima pavesti vyriausybės nuožiūros priklausomybėn, bet ta amortizacija gal būt ir privaloma ta prasme, kad jai vykdyti įstatymai nustato tam tikrų garantijų.

Laisva amortizacija technikos atžvilgiu atliekama arba perkant valstybines obligacijas biržoje arba periodiniu tiražu.

Pripuolama laisva amortizacija kartais vadinama procentine, kai iš įstatymo vyriausybė privalo įnešti tam tikrą skolų amortizacijos sumą biudžeto projektan procentiniam santykyj su biudžeto suma. Tuomet skolų amortizacija tampa metiniu valstybinių išlaidų straipsniu.

Anglijoj laisva amortizacija nedavė laukiamų išdavų. Tiesa, einamosios skolos buvo amortizuotos, bet fonduotos skolos padidėjo. 1829—1869 m. buvo išmokėta 48,2 mil. sv. st., nes buvo skiriama tam tikslui labai maža. Todel amortizacijos operacijų svorio centras Anglijoj yra ne tiek kapitalų išmokėjimas, kiek konversijos ir procentų mažinimas. Nuo 1808 m. bandė rentos paskolų dalį paversti amortizuojamomis skolmis (termininės ir iki gyvos galvos rentos). Bet didelio pasisekimo nebuvo. Tuo pat metu 1840—1860 m. karai įsiskolinimą padidino. Todel Gladstonas ir jo pirmtakūnai pradėjo valstybines skolas taupomosioms kasoms versti termininėmis rentomis, kuriose būdavo ir amortizacijos dalis. Tą dalį kasos vėl versdavo konsolėmis, kurios būdavo tuo pat būdu amortizuojamos. Taip laikui bėgant prigijo paprotys daryti naujas paskolas amortizuoti senoms. Kai valstybės iždinės kancleris buvo Northcote, valstybinių skolų valdymo biudžetas buvo padidintas ir amortizacijos suma, del amortizuotos skolos dalių procentų, pradėjo progresingai augti. Tuo būdu susidarė naujas amortizacijos fondas — New sinking fund. 1885 m. iždinės kancleris Childers praplėtė amortizacijos operacijas, pakeitęs visas terminines rentas, kurių terminas jau baigėsi, naujomis, kurias išmokėti reikėjo 1904 m. Be to, visi teismo depozitai iš konsolių buvo pakeisti 20 metų terminine renta; taip pat 30 mil. taupomųjų kasų konsolių buvo pakeista terminine 3,6 mil. sv. st. renta. Goschen'o laikais amortizacija šiek tiek sumažinta. Bet konversijos duodavo lėšų skubotai amortizuoti. 1899—1902 m. karų įvykiai Pietų Afrikoj vėl padidino 133 mil. frankų skolų naštą. Tuomet iždinės kancleris Hicks Beach vėl sustiprino new-sinking fund'ą, pavertęs 15 mil. taupomųjų kasų konsolių termininėmis rentomis, kurios amortizuoti reikėjo iki 1922 ir 1923 m. Nuo 1899 iki 1902 m. bendra valstybės skolų suma padidėjo nuo 627½ iki 768 mil. sv. st., bet 1910 m. mil. vėl sumažėjo iki 615 mil. sv. st. Didžiajam karui prasidėjus, amortizacija buvo pertraukta, ir tik 1920—21 m. vėl atnaujinta, kai amortizacijai sunaudojo 234 m. sv. st. ir pažadėjo kasmet skolų išmokėti po 180 m. sv. st.

Prancūzijoj privaloma amortizacija, nustatoma sutartimi ir įstatymu, buvo plačiai vartojama verčiant amžinas rentas į rentas iki gyvos galvos, leidžiant terminines vietoj amžinųjų rentų (pav., du kartu tai buvo daroma prie ministerių kabineto Caillaix, kai pirmu kart ši operacija palietė kapitalinę rentos sumą 550 mil. fr. ir antru kartu — 265 mil. fr.), taip pat darant nustatytu laiku paskolų tiražus (pav., 1878 m. Freisines laikais išleistoji 3% renta 4.000 mil. fr. sumai, kuri turi būt išmokėta iki 1953 m. Paskui 1910 m. 3% amortizuojamoji renta įstatymu buvo padalyta į 175 serijas, po keletą serijų metams). Laisvos amortizacijos sistema prigijo 1871 m. Beveik 10 milijardų karo paskolos buvo gan greitai išmokėta; gi kitos skolos buvo amortizuojamos ne taip greitai, taip kad, kartu su naujomis paskolomis, Prancūzijos valstybinė skola padidėjo nuo 4.500 mil. fr. 1848 m. iki 31,4 milijardo 1910 m. — Po karo Prancūzijos valstybinė skola dar žymiai padidėjo, bet tik viena paskola padaryta, kuri turi būti amortizuota per 60 metų. Kartu su tuo, kad paremti rentos kursą, 1917 m. buvo įsteigtas ypatingas fondas, kur kas mėnuo įnešama po 120 mil. fr. Šio fondo sąskaita perkama rinkoj 4 ir 5% renta, ne brangiau emisijos kainos. Tuo būdu visa rentos suma gali būt sumažinta per metus 1.440 mil. fr. Vienok per 2½ metų (1917—1920) išpirkta tik 2.325 mil. fr. Aišku, kad kol

kas tai tik formalinė amortizacija, nes greta to daromos naujos paskolos. Turima galvoj ir nuolatinės amortizacijos kasos atstatymo projektas.

Vokiečių Imperijoj iki 1906 m. nebuvo pastovios valstybinių skolų amortizacijos tvarkos. 1897 m. įstatymu valstybinių pajamų perteklius buvo skiriamas skoloms amortizuoti. Kad sumažinti Imperijos skolas, muito rinkliavų ir tabako akcizo Imperijai skiriama dalis buvo padidinta nuo 130 iki 180 mil. m. Tuo pat būdu ¾ subsidijų, kurias 1897/8 m. Imperija turėjo sumokėti savo jungtinėms valstybėms, perteklius, lyginant su matrikuliariniais tų valstybių Imperijos naudai įnašais, buvo vartojamas Imperijos skoloms mokėti. Panašūs nuostatai buvo 1898, 1900 ir 1903 m. įstatymuose. Tuo būdu nuo 1896 m. iki 1900 m. nominališkai buvo amortizuota 143 mil. m. Bet realinės skolų amortizacijos nebuvo: buvo tik mažinama būsimų paskolų suma. Galop, 1906 m. įstatymu nutarta, pradedant 1908 m., kasmet amortizuoti ½% tikros Imperijos skolos, o tam tikslui reikalingas lėšas skirti biudžete. Toji amortizacijos norma nuo 1909 m. palieka tik gaminimo tikslais padarytoms paskoloms. Kitoms ji padidinta iki 1%. Gi skoloms, kurios padarytos nuo 1900 m. spalių mėn. 1 d., nustatyta sekančios amortizacijos normos: 1) paskoloms gaminimo tikslais — 1,9%, 2) kitoms — ne mažiau kaip 3%, amortizacijai vartojant ir sutaupytus procentus. Amortizacijos išlaidų 1910 m. buvo 153 m. mar., 1912 m. 54,4 m. m.

Rusija, 1894 m. įvedus rentų paskolas, įsivedė ir laisvos amortizacijos sistemą. Kadangi amortizacijos fondo nebuvo, tai paskolos buvo mokamos biudžeto likučiais, ir vykdoma tai buvo arba tiražu arba superkant popierius kurso kaina biržoje. Termininių paskolų amortizacijos sąlygos buvo minimos paskolą imant. Be to, kaip jau žinome, skolos suma nuo 9.055 milijonų rub. 1910 m. iki 1914 m. sausio mėn. 1 d. sumažėjo iki 8825 mil. r.

Am. Jungtinėse Valstybėse laisvos amortizacijos sistema, laikantis nustatytų terminų, atnešė puikių išdavų: skolos suma nuo 3,4 milijardo dol. 1865 m. sumažėjo iki 1,8 milijardo 1896 m.; tam be abejo padėjo ekonominis šalies klestėjimas, karo išlaidų nereikalingumas ir didelės ypatingai muito rinkliavų pajamos. Prieš karą kasmet išmokėdavo apie 1% valstybinių skolų. Dabarties metu visoms karo paskoloms mokėti įvesta priverstina amortizacija po 24,2%, atskaitant kitų valstybių grąžinamas sumas; fondui skiria ir sutaupytus procentus, taip kad jei bus laikomasi šios tvarkos, tai visa karo skola bus per 25 metus išmokėta.

E. Valstybinis bankrotas.

Ypatingas valstybinio įsiskolinimo sumažinimo būdas yra valstybinis bankrotas. Tai atsitinka tuomet, kai valstybė visiškai arba bent iš dalies, peržengdama savo kreditorių teises, nepildo savo, kaip skolininko, prievolių. To bankrotavimo priežastis gali būti mokamosios galios stoka, blogas finansų stovis, valstybės kredito suirimas, kitokiais atsitikimais — nenoras pildyti savo pasižadėjimų kreditoriams, teisių negerbimas, arba skolų išmokesnių kreditų sumažinimas kitų reikalų naudai. Priversti mokėti gali tik kitos valstybės, susirūpinusios kreditorių teisėmis, veikdamos diplomatinėmis, o kartais ir materialinėmis priemonėmis.

Iš esmės valstybinis bankrotas gali pasireikšti pačios skolos nemokėjimu, procentų nemokėjimu arba visa kartu.

Gali būti trejopas kapitalo nemokėjimas:

1. Nustatytų kapitalui išmokėti terminų nelaikymas būva amortizuojamose skolose ir pasireiškia termino praleidimu arba sumokėjimu ne laiku.

2. Prievartos konversija. Skolininkas bet kokios rūšies pasižadėjimą verčia kita rūšimi, laužydamas kapitalo grąžinimo sąlygas, ir kreditoriui nepasiūlo pasirinkti ar skolos atėmimą ar pakeitimą kitos rūšies obligacijomis. Tuo būdu gan dažnai metalinės paskolos paverčiamos popierinėmis, kurios ir amortizuojamos vietoj metalinių — popieriniais pinigais. Su tuo dažnai jungiamas procentų mažinimas arba sumokėjimas jų nukritusia valiuta.

3. Kapitalinės skolos sumos mažinimas. Valstybė sumoka — amortizuoja nominalinės skolos tik dalį.

Procentų mokėjimo pasižadėjimų nevykdymas būva sekančių formų:

1. Procentų mokėjimo sulaikymas. Tai būva labai retai ilgam laikui, o laikinai dažnai, atsižvelgiant į valstybės atsistatymą po kokių suiručių, pav., po nelaimingų karų arba revoliucijų; dažnai jo ilgumas pareina nuo sustabdytiems procentams mokėti skiriamų finansinių lėšų. Per kiek laiko procentai nebus mokami — iš anksto nustatyti nebegalima. Mokėjimas gali būt atnaujintas visas iš karto ir už visą valstybinę skolą arba tik laikui bėgant, atskiroms tos skolos dalims. Kartais sulaikoma tik tam tikra išmokamų procentų dalis. Tokias valstybines skolas vadina atidedamomis — dette différée. Tokia bankrotavimo rūšis pasitaiko dažniausia.

2. Priverstinas procentų sumažinimas. Valstybė čia vienašališkai ir prievartos būdu sumažina sutartimi nustatytą paskolos procentą, ir kreditoriui skolos atidavimo nė nesiūlo. Toks sumažinimas gali būti nuolatinis arba tik laikinis, panašiai kaip atidedamoji skola. Čia pat reikia priskirti skolų išmokėjimą vietoj metalinės valiutos popieriniais pinigais.

3. Kuponų mokesnis. Šis būdas, paprastai, yra mokesnių pobūdžio ir kreditoriaus teisių nelaužo. Čia ne valstybės bankrotavimas. Bet kai kuriais atsitikimais, kai mokesnio tikslas — sulaužyti tas teises, sumažinti išmokesnius, — ten randama ir bankrotavimo žymių. Tai atsitinka apdedant juo užsienio kreditorius, kuriems tas mokesnis yra tik gaunamų išmokesnių sumažinimo būdas. Bet tuomet, kai juo apdedami ir visi kiti kreditoriai, tai dar ginčijamas klausimas. Kuponų mokesnis ir vietos kreditoriams yra pajamų mažinimo būdas, o ne mokesnius, jei, pav., jis imamas tik nuo valstybiniais popieriais paverstų kapitalų pajamų, o visi kiti nuo to mokesnio laisvi. Pagaliau, bankrotavimas gali būti nesumokant nei procentų, nei kapitalo. Čia irgi gali būti visokių minėtų kombinacijų.

Valstybinis bankrotas formos atžvilgiu gali būti viešas ir slaptas. Viešas bankrotavimas vadinamas repudiacija, t. y. viešas atsisakymas vykinti savo prievoles. Valstybė viešai paskelbia, kad ji atsisako mokėti savo skolas ir procentus (Prancūzija Sully laikais. Šiaurės Amerikos Jungtinės Valstybės. Sovietų Rusija).

Seniau šią priemonę vartodavo toms skolų prievolėms, kurios padarytos lupikavimo sąlygomis nelaimei prispyrus. Dažniau vartojama slapta forma. Čia išmokesnių atsisakymo pasiekiama netiesioginiai, su pagalba ištisos priemonių eilės. Pav., kuponų mokesnio ėmimas. metalinių paskolų procentų mokėjimas popieriniais nukritusiais pinigais, prievartos konversijos, savivaliingi atskaitymai ir t.t.

Valstybinis bankrotas naikinamas restitucijų arba kompozicijų pagalba. Restitucijos esmė ta, kad valstybė vėliau išmoka savo kreditoriams užlaikytus procentus ir skolas. Bet šis būdas sunku kam patarti: didelis dar klausimas, ar nuostolių atlyginimą gaus kaip tik tie. kurie nukentėjo, nes valstybinių popierių savininkai, ypatingai bankrotavimo metu, labai greitai keičiasi. Gi nauji savininkai, įsigiję juos žemesne kaina, jokių nuostolių neturi. Valstybės kreditas nuo to nesustiprėja, ir tik šalies finansai sunkinami naujais pasižadėjimais.

Kompozicijos esmė ta, kad valstybė, bankrotui užėjus, susitaria su kreditoriais del pasižadėjimų vykdymo sąlygų ateityj. Čia stengiasi suderinti kreditorių reikalus ir įsiskolinusios valstybės gyvavimo sąlygas. Paprastai kreditoriai privalo sutikti su tokia sutartimi, kuria, nesant išorės spaudimo, valstybė privalėtų pildyti savo prievoles.

Kaip priemonė gintis nuo savivališku valstybės veiksnių kredito srityj yra kreditorių sąjungos, įsteigtos iš dalies tautiniu, iš dalies tarptautiniu pagrindu. Pav., Corporation of foreign Bondholders Londone, Paryžiuj — Association nationale des ponteurs français de valeurs étrangères, Belgijoj — Association pour delanse del détenteurs des fonds publics. Šveicarijoj nuo 1906 m. veikia Société anonyme fiduciaire Suisse, kurios kompetencijon tarp kita ko jeina kreditorių Šveicarijos piliečių gynimas. Panašias funkcijas atlieka 1901 m. įsteigta Vokietijoj Deutsche Treuhand Gesellschaft. Jos griebiasi visokių kreditorių reikalams apsaugoti priemonių. Tikriausia priemonė — tai intervencija tos valstybės, kurios pilietis yra nuskriaustasis kreditorius. Intervencijos išdavos pareina nuo tos valstybės ir valstybės—skolininko bendrųjų santykių. Paprastai veikiama ekonominėj srityj. Ginklų jėgos vartojimas aprėžtas 1907 m. Haagoje padarytu susitarimu del jėgos vartojimo išieškant skolas. Tą konvenciją pasirašė 39 valstybės. Išimtį sudaro tie atsitikimai, kai valstybė skolininkas atsisako pavesti spręsti klausimą trečiųjų teismui arba neatsako į tre-

čiųjų teismo pasiūlymus, kliudo tam teismui spręsti tą bylą, kuria pati buvo sutikusi, arba nevykdo trečiųjų teismo nutarimų.

Kreditorių reikalų gynimo sąjungų steigimas kartu su intervencija veda prie tarptautinio finansų kontrolės instituto, kurio esmė ta, kad iš dalies naikinama finansinė šalies nepriklausomybė. Tai tarptautine tvarka organizuotas nepasiturinčios valstybės skolų pasižadėjimų likvidavimas. Paprastai kreditorių komitetai verčia savo vyriausybes daryti atatinkamus diplomatinius ir kitokius žygius.

Finansinė kontrolė apima arba visas valstybės skolas arba tik kokią jų dalį: bendra arba dalinė finansų kontrolė. Tuomet tam tikras valstybinių pajamų, mokesnių, domėnų, monopolių skaičius iš bendro biudžeto išskiriamas ir pavedamas atskirai valdybai, kuri privalo rūpintis procentus ir skolas mokėti. Kartais tos įplaukos tiesiog eina kontrolinės komisijos žinion. Be abejo, ši priemonė vartojama tik neišvengiamais atsitikimais, aprėžiant šalies suverenumą (Turkija, Egiptas, Graikija, 1914-18 m. Austrija, o dabar ir Vokietija).

Paprastai šalies bankrotavimą lydi sunkiausios ekonominės ir finansinės išdavos: kreditas išyra, valstybinių popierių savininkų pajamos mažėja, gaminamosios jėgos ir sumanumo dvasia silpnėja, gyventojų skatinamoji jėga krinta, nyksta etikos pradai pinigų ir kredito reikaluose; kartais sujra ir pačios valstybės suverenumas. Nauda gi tik viena: mokesnių naštos sumažinimas, bet ir tai ne visuomet tikra, ypatingai kai bankrotas sutrukdo kreditą ir kai kiekvieną nepaprastą reikalą tenka tenkinti vien mokesnių kėlimu.

Bankrutuodavo įvairios valstybės, dažnai pav., Prancūzija — Sully, Richelier, Mazarini ir Colbert'o laikais, kai buvusios valdžios prievolių jų įpėdiniai nepripažindavo, paskui regento laikais, taikant John Law sistemą; revoliucijos metais rišant asignacijos krizį, kai ⅔ skolos buvo išmokėta visiškai be vertės asignacijomis, o ⅓ konsoliduotas valstybinių skolų knygose į 5% amžiną rentą. Senesniais laikais ne kartą buvo bankrotas Austrijoj ir Ispanijoj. 19 amž. bankrotavimai ir gi būdavo gan dažni: 1807 ir 1813 m. Prūsijoj; nuo 1802 iki 1818 m. — Austrijoj 5 kartus, nuo 1820 iki 1882 m. — Ispanijoj 8 kartus, 1875, 1876, ir 1881 m. — Turkijoj, 1837, 1852, 1892 m. — Portugalijoj, 1826 ir 1893 m. — Graikijoj, 1814 m. — Olandijoj, nuo 1876—1890 m. — ištisoj Amerikos valstybių eilėj, Pietų Amerikos valstybėse ir t.t. Kartais bankrotas vyksta susitarus su kreditoriais, kurie atsisako nuo savo reikalavimų dalies. Taip, pav., 19 amž. buvo Italijoj, Turkijoj, Egipte, Tunise, Argentinoj, Brazilijoj ir kt.

Prie galo bus vieta pakalbėti apie Londono konferenciją, kuri 1924 m. rugpiūčio 16 d. nustatė tvarką tarptautinės kontrolės Vokietijos 1914—18 m. karo reparacijų skoloms amortizuoti. Ilgą laiką šių skolų dydžio nebuvo galima nustatyti; galutinai tas dydis ir dabar nenustatytas, tiktai nustatytos metinių mokėjimų sumos, o kapitalinės skolos sumos nustatytos tik iš dalies.

Pirmiausia ši reparacijų skola buvo nustatyta 226 mil. aukso markių 1921 m. Paryžiaus konferencijoj. Po ilgų derybų buvo sutarta:

1. 11 miliardų skolos uždedama Vokietijos geležinkeliams. Šiai sumai išleidžiamos reparacijų obligacijos, kurios įteikiamos ypatingam įgaliotiniui (Treuhaender), kuris jas parduoda ir moka procentus (5%) ir skolos amortizacijos sumas (1% pradedant ketvirtaisiais metais) iš Vokietijos gelžkelių bendrovės patiekiamų sumų. Pirmiesiems trims metams išmokėjimai nustatyti gana nuosaikūs: 1924/5 — 200 mil. mk., 1925/6 m. — 595 m. mk., 1926/7 m. — 550 mil. mk., o nuo 1927/8 m. po 550 mil. mk. procentams ir 110 amortizacijos sumų, t.y. iš viso po 660 mil. mk. Anksčiau buvusi valstybės gelžkelių verslamonė „Reichsbahn" paversta akcine bendrove, kuri turi eksploatacijos ir jos plėtimo teisę ligi 1964 m. (pati šių gelžkelių ir jų visos medžiagos bei inventoriaus nuosavybės teisė pasilieka valstybei, o bendrovei pavesta tik naudojimo teisė; šiaip gi turtas — atsargos kapitalas, kasa, bankų sąskaitos — tenka bendrovei). Reparacijų skolos obligacijos mokamos iš bendrovės grynojo pelno; tos skolos laiduotos gelžkeliais, ir jų mokėjimai eina pirmiausia už visas kitas bendrovės prievoles, kurių dydis neprivalo peržengti tam tikros sumos, ir patsai kitokių skolos prievolių prisiėmimas yra reikalingas ypatingo leidimo.

Bendrovės valdymo organus sudaro Valdyba, Taryba ir gelžkelių komisaras. Valdybą sudaro generalinis direktorius ir 6 direktoriai, kurie tvirtinami valstybės prezidento: jos sudėtis grynai vokiška. Tarybą sudaro 18 narių, kurių pusę skiria Vokietijos valdžia, o kita pusė paskirta skolininkų patikėto įgaliotinio; iš šių pastarųjų penki gali būti ir vokiečiai. Tarybos pirmininkas yra renkamas tarybos narių visumos ir turi būti vokietys. Taryba žiūri visų bendrovių reikalų ir sprendžia visus svarbesniuosius ir principo klausimus.

Gelžkelių komisaras yra renkamas svetimšalių Tarybos narių ir yra svarbiausias bendrovės reparacinių prievolių pildymo prižiūrėtojas. Jei bendrovė neišmokėtų pusmetinių išmokesnių, jis turi teisės neleisti, jo nuomone, neproduktingų išlaidų daryti, keisti tarifus ir dargi pareikalauti, kad būtų pakeistas generalinis direktorius. O jeigu mokesniai nesumokėti per 6 mėnesius terminui išėjus, tai, susitaręs su kreditorių įgaliotiniais, jis gali patsai imtis visų gelžkelių arba jų dalies eksploatacijos ir dargi parduoti kilnojamojo ir nekilnojamojo turto dalis. Bet reparacijos išmokėjimų ir nesutrukdant, komisaras turi teisės imtis įspėjamųjų priemonių ir kelti klausimą apie pakeitimą tų ar kitų tarifų ar eksploatacijos priemonių, kurios, jo nuomone, gresia reparacijų kreditorių teisėms ar

interesams, ir jei generalinis direktorius su jo pasiūlymais nesutinka, — jis gali klausimą įnešt Tarybai. kad ji galutinai jį išspręstų.

Pagaliau, spręsti ginčo klausimams, kilusiems tarp reparacijų komisijos, jos atstovaujamų vyriausybių, kreditorių įgaliotinių arba gelžkelio komisaro iš vienos pusės ir Vokietijos valdžios arba gelžkelių bendrovės iš kitos — Haagos Tarptautinio Tribunolo pirmininkas, šalims pageidaujant, iš neutralinių valstybių skiria trečiųjų teismo teisėją, kurio sprendimas yra galutinis.

Be anksčiau minėtų išmokesnių iš grynojo bendrovės pelno, reparacijų skoloms mokėti atskaitoma iš bengrųjų gelžkelio pajamų už transportą 1925/6 m. 250 mil. mk., o nuo 1926/7 m. po 290 mil. mk. kas metai ligi bendrovės turimos koncesijos pabaigos, t. y. ligi 1964 m. gruodžio m. 31 d.

Kitas šaltinis reparacijų skoloms mokėti — tai pramonės pajamos. Pramonei uždėta pareiga išmokėti 5 miliardus skolos. apmokamos 5% ir 1% amortizacijai, taigi po 300 mil. mk. metams. Žemės ūkiui reparacijos skolų neužkrauta — jo pelnas skiriamas rentinei markei laidoti. Taip pat neužtraukta reparacijos skolų prekybai, bankams, draudimo įstaigoms, viešbučiams, restoranams, muzikos, teatro ir kitoms panašioms verslamonėms, kurios neturi pagrindo ypotekos skoloms laiduoti. Iš kitų verslamonių išskirtos tokios, kurios turto mokesniui įkainotos ne daugiau kaip 50.000 mk. Iš bendrosios visai pramonei užkrautos 5 miliardų markių skolos, 20% paskirta sunkiajai pramonei, 17% — mašinų ir elektros pramonei, 8% — chemijos pr. ir 7% — manufaktūros pr. Kiekvienos verslamonės savininkas jam skiriamos skolos daliai išduoda specialinę obligaciją, už kurią jisai atsako visu savo turtu. — ne vieu verslamonės turtu. Tokia obligacija tuo būdu turi pobūdį asmeninės verslamoninko skolos, tik laiduotos jo daiktiniu turtu ir stovinčios pirmoj vietoj prievartos keliu skolą išieškant. O kadangi savo obligacijas pinigų rinkoj realizuoti sunku, tai tam reikalui sudarytas akcinis pramonės bankas, kurio valdybos taryboj dalyvauja Reparacijų Komisijos ir Reichsbanko Tarybos svetimšalių narių atstovai.

Atskirų verslamoninkų obligacijos rašomos šito banko vardu, kuris jas laiko jo išleidžiamų tos pat sumos bonų įkaitu. Tuo būdu bankas yra tiesioginis pramonės verslamonių kreditorius, kuris išieško iš jų procentus ir amortizacijos sumas. Tuos bonus jis perduoda kreditorių įgaliotiniui (Truehaender), nuo kurio pareina jų realizavimas. Berods, bonai išleidžiami ne visai 5 miliardų mk. sumai: pačių stambiųjų verslamonių, kurių bendras turtas įkainuotas 1500 mil. mk., obligacijų pusė įteikiama tiesiog įgaliotiniui, kuris turi teises už 500 mil. mk. tų obligacijų tiesiog parduoti.

Reparacijos mokesniams pritrauktos ne tik verslamonės, kurios laiduoja skolas, bet ir visos kitos, kurių turtas įkainotas nemažiau kaip 20.000 mk. (atatinkamai sumažinamos prievolės tų verslamonių, kurios tą skolą laiduoja). Tik šios rūšies verslamonės nepatiekia jokių obligacijų ir neduoda daiktinio įkaito, tačiau konkurso (varžytinių) ir prievartos išieškojimo atsitikimais bankas turi tų pačių prerogatyvų, kaip ir verslamonėms pirmojoj kategorijoj.

Obligacijų mokėjimai įnešami vietos finansų valdybai, kuri juos perduoda pramonės bankui, o bankas juos įrašo Reichsbanko reparacijų agento sąskaiton kreditorių įgaliotinio vardu, kuris savo keliu obligacijų ir bonų turėtojams išmoka procentus ir amortizacijos sumas.

Trečiasis reparacijų skolų mokėjimo šaltinis — tai bendrosios Vokietijos biudžeto lėšos. Iš biudžeto lėšų tam reikalui 1926/7 m. imama tik 110 mil. mk., 1927/8 m. 500 mil. mk., o nuo 1928/9 m. — po 1250 mil. mk. kas metai. Šitie išmokėjimai laiduojami muitais, tabako, cukraus ir alaus mokesniais ir spirito monopolio grynuoju pelnu. Pačių metinių išmokėjimų suma gali būti didinama arba mažinama — atatinkamai šalies gerbūvio kitėjimui, kuris nustatomas tam tikrais indeksais, žiūrint importo ir eksporto dydžio, biudžeto pajamų, gelžkelio važtos, cukraus, tabako, alaus, spirito ir anglių vartojimo ir gyventojų skaičiaus bei jo kitėjimo.

Visų reparacijos mokesnių suma minėtais šaltiniais (gelžkeliai, promonė, biudžetas) nustatyta 1924/5 m. — 1000 mil. mk., iš kurių 800 mil. gauta iš paskolos, realizuotos per pusę Europoj ir Amerikoj; 1925/6 m. ta suma nustatyta 1220 mil. mk., 1926/7 m.—1200 mil. mk., 1927/8 m.—1750 mil. mk. ir nuo 1928/9 m. — po 2500 mil. mk. kas metai.

Šiomis sumomis Vokietijos reparacijų mokesniai ir pasibaigia, jei neskaityti ypatingų mokesnių nuo iš Vokietijos importuojamų prekių anksčiau Anglijoj, o paskui Prancūzijoj. Tačiau be šių išmokėjimų Vokietija dar turi ir naturalinių prievolių — pristatyti kai kurių dalykų, berods, laisva valia susitarus su Vokietijos tiekėjais ir už atlyginimą. Reparacijų komisija nustato tiktai šių tiekimų programą, kuri turi atsižvelgti Vokietijos gaminamosios galios. Tačiau anglių, sieros ir dažų tiekimai, jei gera valia su jų tiekėjais nesusitariama, gali būti uždedami privalomai patiekti pačiai Vokietijos vyriausybei savo parėdymais. Tiekimų reikalai spręsti yra pavesti tam tikrai komisijai, kurios narius skiria Reparacijų Komisija ir Vokietijos vyriausybė per pusę; ginčijami klausimai atiduodami spręsti trečiųjų teismui.

Reparacijų metinių išmokesnių 2500 mil. mk. suma išmokėti yra galima tik esant atatinkamam eksporto, lyginant su importu, pertekliui. Tačiau 1924 metais buvo perteklius kaip

tik priešingos rūšies — importas buvo didesnis už eksportą visa 2750 mil. mk.. Mokamasis balansas anksčiau buvusių perteklių irgi neduoda, o Vokiečių markės pastovumas aiškinamas grįžtančiais į Vokietiją jos kapitalais ir užsieniuose gaunamomis paskolomis. Delto labai svarbu, kad reparacijų mokesniai kiek galint būtų išleidžiami toj pačioj Vokietijoj. Šių sumų pajamų ir išlaidų žiūri tam tikras transfertinis komitetas iš 5 svetimšalių, kur pirmininkauja amerikonas — vad. reparacijų mokesnių agentas: jo priklauso toji Reichsbanko sąskaita, kur eina visi reparacijų mokesniai. Jis tarpininkauja Reparacijų Komisijai, abiems įgaliotiniams ir komisarams, kurie pastatyti saugoti gelžkeliams ir mokėjimų šaltiniams valstybės pajamose ir Reichsbanke. Agentas privalo iš gaunamų pajamų pirmiausia padengti visas išlaidas, kurias padaro Vokietijoj santarvininkai, ir kurios turi būti jai gražinamos. Tai okupacinės ir įvairių tarptautinių komisijų ir jų organų išlaidos (reparacijų, Rheino ir sausumos bei jūrų karo kontrolės komisijos). Likęsa turi būti atiduodama santarvininkams. Tačiau transfertinė komisija privalo apmokėti daiktų tiekinius, kurie padaryti Reparacijų Komisijos programa, o likusias sumas kada-ne-kada paversti į užsienio valiutą. Tuo pačiu laiku turi būti žiūrima ir saugojama vokiečių valiutos pastovumo. Kad išvengt perdidelių užsienių valiutos pirkimų, transfertinei komisijai leista laikyti banke ligi 2000 mil. mk. trumpo laiko paskoloms duoti, taip pat ilgo laiko indėliams į obligacijas ir kitas paskolas — iš viso ne daugiau, kaip 5000 mil. mk. Ginčijami klausimai ir čia sprendžiami trečiųjų teisme.

Bendrai imant, reparacijų agentas ir transfertinė komisija gali labai paveikti ekonominį Vokietijos gyvenimą. Jų priklauso Reichsbankas: jie gali veikti diskonto procentą, jei tai jiems reikalinga geresnėmis sąlygomis pirkti devizų. Agentas gali ir biržoj veikti įvairių fondų kursą, o daugiau pirkdamas tiekimui skirtųjų materialinių gerybių — gali veikti ir prekių kainas.

O bendroji reparacijos mokesnių suma Londono protokole vis delto dar nenustatyta. Jei prileisti, kad gelžkelių ir pramonės mokesnių pavyzdžiu ir biudžetiniai mokėjimai tęsis 36 m., tai iš viso pareitų:

pramonės mokėjimų	36 × 300 = 10,8	miliard. mk.
gelžkelių mokėjimų	36 × 660 = 23,76	„ „
transporto rinkliavos	36 × 290 = 10,44	„ „
biudžeto mokėjimų	36 × 1250 = 45,00	„ „
Viso	90	miliardų mk.
Be to, pirmaisiais 4 metais	5,17	„ „
Iš viso	95.17	„ „

Šios sumos dabartinė vertė išeina — 37 — 40 miliard. mk. Pažymėtojo dydžio metiniai išmokėjimai, Schanzo skaičiavimais, išeina be galo sunkūs Vokietijos valstybei. Vokietijos mokesniai 1924/5 m. sudarė 5084 mil. mk., o jos jungtinių valstybių ir bendruomenių 1700 mil. mk., taigi iš viso 6784 mil. mk. Pridėjus 2500 mil. mk. reparacijos mokesnių išeina 9284 mil. mk. arba vienam gyventojui 150 mk., — kai prieš karą vienam gyventojui teko mokesnių tik apie 76 mk. Jei Vokietijos tautos ūkio bendrasis pelnas sudaro 25—30 miliardų metams, tai mokesnių našta pasiekia milžiniško skaičiaus — 30%.

XI. Vietos savivaldybių organų ir sudėtinių valstybių finansai.

A. Vietos savivaldybių organų finansai.

Kiekvienos šalies finansų vaizdas toli gražu būtų neaiškus, jei jis būtų aprėžtas vien valstybės biudžetu, jos išlaidomis ir pajamomis. Visose šalyse greta valstybinių organų labai žymi visuomeninių uždavinių dalis vykdoma vietos savivaldybių organų: bendruomenių, miestų ir aukštesniųjų junginių: provincijų, departamentų, bendruomenių sąjungų, apygardų ir pn. Tai rodo sekantieji tų organų išlaidų skaičiai prieš karą:

Vokietijos Imperijoj	1907 m.	3.130 mil. m.
Prancūzijoj	1913 m.	1.600 „ „
Did. Britanijoj	1909/10 m.	193,6 „ sv. st.

Kad suprasti šių skaičių reikšmę, reikia turėti galvoj, kad Vokietijoj ta suma beveik lygi Prūsijos valstybinio biudžeto sumai, Prancūzijoj — 30% valstybinio biudžeto, Did. Britanijoj— daugiau kaip biudžetas. Įvairių šalių vietos ir valstybinių išlaidų santykio skirtumo priežastis teks dar atskirai minėti. Čia tik pažymėsime finansinę vietos išlaidų reikšmę, o taip pat ir nuolatinį jų didėjimą. Iš tikrųjų, net Prancūzijoj, kur vietos ūkis, palyginti, išvystytas daug silpniau, bendruomenių išlaidos nuo 118 mil. fr. 1838 m. padidėjo iki 1 milijardo 1913 m. Vien tik Paryžiaus išlaidos nuo 168 mil. 1869 m. padidėjo iki 414 mil. 1913 m. Did. Britanijoj vietos išlaidų 1880 m. buvo nedaugiau kaip 47,8 m. sv. st., 1909/10 m. padidėjo iki 193,6 mil.

Be galo sunku būtų nurodyti kriterijus, kuriuo vienos išlaidos skiriamos prie valstybinių, kitos — prie vietos. Visų pirma, tai pareina nuo vietos savivaldybių organų savarankiškumo laipsnio, nuo valstybinės tvarkos centralizacijos ir decentralizacijos. Šis klausimas artimesnis valstybinei teisei. Įvairiais istorijos laikais valstybės ir savivaldybės veikimo santykis buvo labai įvairus. Iš pradžių bendruomenė naudojosi net labai žymiu savarankiškumu. Kol valstybė iš viso maža tesirūpino gerbūvio reikalų tenkinimu, ji buvo priversta prašyti miestų ir luomų pagalbos. Pastarieji todel išsidirbo sau finansų sistemą su visais mokesniais ir prievolėmis, apie ką jau ne kartą buvo kalbėta. Tiesa, jiems imti reikėdavo valdovų sutikimo, bet

dažnai ir be to apsieidavo, imdami ir skirdami mokesčius miestų tarybų ir luomų nuožiūra. Mokesniai pirmiau atsiranda miestų ir tik vėliau valstybių biudžetuose. Tokia tvarka buvo ne vien vakarų, bet ir Rytų Europoj — Rusijoj. Čia vyriausybė taip pat, svarbiausia, tik rūpinosi, kad tam tikros prievolės būtų pildomos, bet kaip mokesniai būdavo skirstomi — tai buvo vietos agentų, iš dalies skiriamų, ir iš dalies renkamų, reikalas. Iki 17 amž. pabaigos gyventojai turėjo labai plačių vidaus mokesnių pasiskirstymo teisių, vyriausybės valdžia į tai, paprastai, nesikišdavo. Vėliau, vyriausybės valdžiai stiprėjant, daugumos uždavinių tenkinimas tampa jos pareiga. Bet skirtai šiuo atveju gaunasi labai žymūs ne vien valdymo centralizacijos atžvilgiu, bet ir del daugelio kitų sąlygų, pav., tautos kultūrinės padėties, šalies gyventojų gausumo, ekonominio gerbūvio ir visų pirma nuo gyventojų sugebėjimo savarankiškai tvarkyti visuomeninius reikalus. Štai kodel vienoj šalyj tie pat uždaviniai pavedama bendruomenėms, kitoj — valstybei. Skirtas galima pastebėti net atskirose šalies dalyse, pav., pažymėtieji rytų ir vakarų Prūsijos skirtumai. Todel būtų rizikinga teikti valstybinių ir vietos prievolių paskirstymo receptas.

Iš viso galima pastebėti tik skirtas tarp privalomų ir savanorių savivaldybės organų išlaidų. Dažnai bendruomenėms pavedami vykinti toki uždaviniai, kurie iš esmės turėtų būti valstybės pareiga, nes jie reikalingi artimiausio vietos sąlygų pažinimo arba ypatingo vietos reikalų atydumo. Čia priskiriama dauguma bendruomenių pareigų apsaugos, ramumo, tautos sveikatos, statybos, vietos susisiekimo, kelių tvarkymo, civilinės padėties raštų tvarkymo, gyventojų surašinėjimo ir politinių rinkimų sąrašų, toliau — liaudies švietimo, visuomeninės globos, apsaugos nuo gaisrų, finansiniam valdyme dalyvavimo ir mokesnių ėmimo, kariuomenės apgyvendinimo, pastočių prievolių, įvairių rūšių naturalinių tiekimų kariuomenei ir kt. srityse. Aukščiausieji savivaldybės organai, apygardos, departamentai, provincijos pasiima vykinti tuos minėtųjų uždavinių, kurie atskiroms bendruomenėms arba per sunkūs arba ne jų ribose, pav., specialinių ligoninių įtaisymas ir laikymas, didesniųjų kelių tvarkymas, melioracija ir t. t. Visas šias pareigas savivaldybės organai vykdo prievarta, įstatymui reikalaujant: joms vykdyti reikalingos sumos būtinai įtraukiamos vietos biudžetan.

Šios rūšies vietos savivaldybių uždavinių sritis nuolat didėja, nes valstybei darosi vis patogiau pavesti joms tų savo pareigų vykdymą, kurias tie organai gali tikslingiau įvykinti ir tam tikslui reikalingas rinkliavas ir prievoles teisingiau išskirstyti. Žinoma, reikia čia skirti neturtingesnes bendruomenes, kurios pačios vienos vargu galėtų vykinti tas pareigas, o todel valstybė dažnai teikia joms pašalpos. — Gi savarankiš-

kos vietos savivaldybių organų išlaidos — tos, kurias jie daro virš įstatymu reikalaujamų iš jų išlaidų. Tai atsitinka dvejopai: vietos organai būtinoms prievolėms atlikti gali išleisti daugiau, kaip iš jų reikalaujama. Arba taip, kad jie reikalauja pavesti jiems tų uždavinių vykdymą, kurie, įstatymu einant, jiems neprivalomi, ypatingai materialinės ir dvasinės gyventojų gerbūvio augimo srityje. Šių uždavinių sritis labai įvairi ir atskirose šalyse ir savivaldybės organų rūšimis (bendruomenės miestų ir valsčių, apygardos, provincijos). Daugiausia čia priskiriamos vidurinio ir aukštojo mokslo išlaidos, dailės, mokslo įstaigų, muzejų, teatrų, kanalizacijos, apšvietimo, gatvių, aikščių ir parkų praplėtimo, rinkų įtaisymo ir pn. išlaidos. Kai kurie šių uždavinių (kanalizacijos, vandentiekių įtaisymas ir pn.) tiek reikalingi, kad bendruomenės, ypatingai miestų, negali jų vengti.

Įvairių uždavinių vykdymas kartais pavedamas bendriesiems savivaldybės organams, pav., miestų ir valsčių bendruomenėms, apygardoms, provincijoms, arba tam tikslui siekti specialiniams junginiams, kurių teritorijos toli gražu nesutampa su bendruomenių teritorijomis arba viena su kita ir dažnai viena kitą perkerta, pav., parapijos, kelių apygardos, mokyklų sąjungos ir pn.

Matyti, kad visiems minėtiems reikalams tenkinti savivaldybės organams reikia atskiro finansų ūkio: jiems reikia savarankiškų lėšų šaltinių, piniginių pajamų pavidale, dažnai natūralinių tiekimų ir net asmeninių gyventojų patarnavimų. Natūralinių prievolių sritis čia daug didesnė, kaip valstybės ūkyje, ypatingai žemesniųjų savivaldybės organų, valsčių bendruomenių ir kit. ūkyje. Reikia manyti, iš pradžių tai buvo vyriausias visuomeninių prievolių gyventojų atlikimo būdas. Jo likučiai, ir dar gana svarbūs, pasiliko iki šiol. Pav., natūralinės prievolės tiesiant kelius, duodant vežimus, priimant gyventi kariuomenę ir pn. Kartais reikia asmeninių neapmokamų piliečių patarnavimų kai kurias garbės pareigas eiti — kartais savu noru, kartais ir prievarta. Bet juo toliau vystosi vietos savivaldybių ūkis, tuo labiau tenka reikalavimus tenkinti pinigais. Todel kyla būtinumas tvarkyti pinigų ūkis. To ūkio šaltiniai— tos pat pajamos, kurias naudoja valstybė savo išlaidoms padengti, pradedant viešosios teisės pajamomis, gyvais pinigais ir paskolomis.

Tokioms sąlygoms esant, savivaldybės organams tenka susirūpinti savo pajamų ir išlaidų biudžetą sudaryti tais pat principais, kaip ir valstybės biudžetas sudaromas. Savivaldybių ūkiai, gauną lėšas iš tų pat šaltinių ką ir valstybės, tuo būdu yra labai tampriai surištos su pastaraja. To santykiavimo pobūdžio klausimas žymiai pareina nuo kito klausimo sprendimo: klausimo apie bendrą valstybės ir savivaldybės or-

ganų santykiavimą, apie pastarųjų savarankiškumo laipsnį, decentralizaciją ir centralizaciją ir kt. Visa tai ne finansų mokslo srities klausimai. Vienok finansų ūkio atžvilgiu galima ir čia pastebėti kai kuriuos bendrus principus, kurie nustato vietos organų ir valstybinio ūkio skirtą.

Svarbiausias skirtas valstybės nuo bendruomenės tas, kad valstybės suverenumas nieku neaprėžiamas (išskyrus jungtinių valstybių atsitikimus, — bet apie tai vėliau), kad ji savo uždaviniams vykdyti lėšų nustatyme neturi jokios aukštesnės valdžios; tuo tarpu bendruomenės ir kiti savivaldybių organai, valstybės atžvilgiu, priskiriami tarnybinių skaičiun. Tiesa, jos naudojasi prievartos valdžia nuo jų pareinančių asmenų atžvilgiu, bet ta teisė nesavarankiška, o tik valstybės suteikta ir todel jų kompetencija aprėžta: jon įeina ne visos tos apygardos gyvenimo pusės, o tik tos, kurias jų žinybai paveda valstybė, ir tik pastarosios nustatytose ribose. Todel valstybė savivaldybės organų finansų ūkio srityje turi teisės prižiūrėti, kad būtų laikomasi valstybės nustatytų ribų.

Valstybė privalo prižiūrėti:

1) kad jos finansų ūkio eiga nebūtų sutrukdyta ir apsunkinta savivaldybės organų finansiniais siekiais; o tai gali labai greit atsitikti, jei pastariesiems suteikti visiškai laisvą apdėjimo teisę, kai, pav., nepaprasti bendruomenių priedai prie tiesioginių mokesnių verstų mokėtojus teikti klaidingų parodymų, o akcizų priedus uždėjus — sumažėtų apdėtųjų daiktų vartojimas;

2) kad savivaldybės organai nedarytų tokių finansinių operacijų, del kurių mažėtų bendruomenių mokėjimo lėšos arba didėtų gyventojų skurdas, pav., pelningų turtų pardavimas arba nepaprastas įsiskolinimas;

3) kad savivaldybės pajamos ir išlaidos būtų kontroliuojamos.

Pirmasis uždavinys pasiekiamas nustatant tam tikras apdėjimo ribas, kurių savivaldybės organai be valstybės leidimo netur teisės didinti. Tuo pat būdu labiau pasiturinčių mokėtojų mažuma apsaugojama nuo daugumos savivaliavimo, kuri linkusi nepaprastai apsunkinti mokesniais pirmuosius, ypatingai socialdemokratiškų principų perimtais laikotarpiais. Parduoti turtus ir daryti ilgesnes paskolas taip pat reikalinga valstybės sutikimo. Galop, kontrolės uždaviniai — savivaldybių finansinės operacijos, jų išlaidos ir pajamos kontroliuojamos bendra valstybinės atskaitomybės tvarka.

Savivaldybės organų atskirų išlaidų klausimo svarstymas, lygiai kaip ir valstybės išlaidos, mūsų manymu, nėra finansų mokslo uždavinys. Todel mes pradėsime tyrinėti tų organų finansų ūkį jų pajamų šaltiniais. Bendriejį anksčiau minėtieji valstybinių pajamų šaltinių pradai ir čia galima taikinti; vadi-

nas, teks paliesti tik kai kuriuos ypatumus, kurie artimesni vietos pajamų šaltiniams.

Šios pajamos, kaip ir valstybės, skirstomos į privatinės ir viešosios teisės pajamas. Privatinės teisės pajamos gaunamos visų pirma iš bendruomenių žemių, miškų ir trobesių. Seniau miškai ir žemė buvo svarbiausi valsčių, iš dalies — ir miestų bendruomenių pajamų šaltiniai. 18 amž. galo individualiniai mokymai privedė prie to, kad dauguma šios rūšies turtų buvo parduota arba pavesta činšo ar iki gyvos galvos valdyman. Bet vistik ir iki šiol dar pasiliko nemažų tos rūšies turtų plotų, jų pajamomis padengia gan žymią bendruomenės išlaidų dalį, neimdami mokesnių iš gyventojų. Štai kodel tiems turtams parduoti paprastai reikia valstybės valdžios sutikimo. Miestų bendruomenės stengiasi praplėsti savo žemes iš dalies del to, kad tuos sklypus naudoti savo reikalams (mokyklų, namų statybai, parkų, aikščių įtaisymui ir kt.), iš dalies gi — kad pasinaudoti jų kainų pakilimu, iš dalies — racionalinės statybos vykdymo ir butų politikos tikslu. Bendruomenių miškai, kad išvengti grobuoniško jų eksploatavimo, randasi ypatingoj valstybės priežiūroj. Paprastai čia valstybė palieka sau teisę tvirtinti eksploatavimo planus ir kontroliuoti jų vykdymą, skirdama kartais bendruomenių sąskaiton savo eigulius. Sekantieji skaičiai parodo, kokius sklypus užima bendruomenių miškai: 1893 m. Vokietijoj bendruomenių nuosavybės buvo 1,2 mil. ha miško, be to, santykyj su visu miškų plotu sudarė nuo 5,6% Saksonijoj iki 45% Badene; Prancūzijoj tas santykis — 9%.

Kitas stambus bendruomenių pajamų straipsnis, ypatingai miestuose, tai įvairios rūšies įmonės. Vienos jų yra paprastų pramonės įmonių pobūdžio . Kitas vietos savivaldybės organai eksploatuoja ne tiek pelnui gauti,—nors dažnai gaunama pelno gan daug vieniems ar kitiems visuomenės reikalams patarnauti; šiuo atžvilgiu daug bendra yra jose su kai kuriomis valstybinėmis įmonėmis, pav., valdiškais gelžkeliais, paštu arba telegrafu. Laikydamos jas, bendruomenės atatinkamus tikslus daug geriau pasiekia, kaip privatiniai asmens. Pav., dujų ir elektros apšvietimas, vandentiekiai, tramvajai ir t. t. Tų įmonių bendruomenių eksploatavimui paprastai prikiša tai, kad šituo būdu siaurinama plati privatinės iniciatyvos dirva. Vienok nereikia užmiršti, kad tos įmonės labai artimai surištos su savivaldybių uždaviniais, kad pats jų naudojimas dažnai paliečia bendruomenės reikalus ir reikalauja jos dalyvavimo, pav., kai tam tikslui reikia naudotis miestų gatvėmis ar vandens keliais; ir tokioms sąlygoms esant, bus visiškai teisinga, kad ir pelnas teks visai bendruomenei, o ne atskiriems verslamonininkams.

Dabarties kultūringose valstybėse skiria penkis bendruomenių įmonių vystymosi laipsnius. Pirmiausia atsirado bendruomenių vandentiekiai (nuo 19 amž. pirmosios pusės — An-

glijoj, nuo 1870 m. — Vokietijoj). Paskui atsirado bendruomenių skerdyklų, iš pradžių Prancūzijoj 70-siais m., paskui Vokietijoj. 80-siais m. — Anglijoj. Trečias laipsnis (Anglijoj — antras) yra dujų apšvietimas (60-siais m. Anglijoj. 80 ir 90-siais m. Vokietijoj). Ketvirtas—elektros įmonės ir, galop, penktas—susisiekimo priemonių eksploatavimas.

Minėtosios įmonės, be abejo, neišsemia bendruomenių pramonės veikimo; prie jų, pav., jungia taupomąsias bendruomenių kasas, lombardus, kai kurių maisto produktų, pav., bulvių, pieno, žuvų tiekimą gyventojams (1911 m. Vokietijoj atnešė tai ne mažą naudą tų produktų atpigimo atžvilgiu), rinkų prekių sandėlių įtaisymą ir kt. Įmonių municipalizavimas labiau praplito Anglijoj, Vokietijoj, Austrijoj, Šveicarijoj ir Italijoj, mažiau—Prancūzijoj ir Belgijoj. 1907 m. Vokietijoj iš 2590 bendruomenių 800 turėjo po vieną įmonę: vandentiekį, dujų ar elektros apšvietimą, tramvajų arba skerdyklą; 506—po dvi; 311—po 3, 111 — po 4, o 37 visas tas įmones. Iš 219 miestų su daugiau kaip 20.000 gyventojų 92% turėjo nuosavius vandentiekius, 80,8% — nuosavą dujų ir 57.9% — nuosavą elektros apšvietimą. Anglijoj ¾ elektros apšvietimo įmonių randasi miestų žinioje. Finansinės naudos gavimas nėra pirmasis tų įmonių tikslas. Einant Prūsijos bendruomenių mokesnių įstatymu, bendruomenių pramonės įmonės privalo būt tvarkomos taip, kad jų pajamomis dent būtų galima padengti jų išlaidas įskaitant procentus ir įdėtojo kapitalo amortizaciją. Bet vistik grynų pajamų irgi gal būti nemaža. Pav., 1914/15 m. Berlyno miesto įmonių pajamų buvo apskaičiuota 210,5 mil. m., o išlaidų — 202,0 mil., vadinasi 8.5 mil. buvo pertekliaus. Koelne grynasis miesto pelnas iš vandentiekio, dujų ir elektros apšvietimo 1915 m. sudarė apie 4.6 mil. m., Frankfurte prie Maino — apie 5,6 mil. (įskaitant miesto tramvajaus pelną); Miunchene — apie 4,2 mil., Leipzige — 3,7 mil. markių. Anglijoj gi 1914/15 m. iš visos bendruomenių išlaidų sumos 169, 4 mil. sv. — 33 mil. buvo padengiami vandentiekių, dujų ir elektros apšvietimo ir tramvajų pajamomis.

Po karo visų įmonių eksploatavimas sutinka tų pat kliūčių, kaip ir valstybinių įmonių eksploatavimas — dėliai medžiagos kainų kilimo, išlaidos ir darbas nuolat didėja, tarifų kėlimas to didėjimo pavyti negali ir išdavoj — gaunama chroniškų deficitų. Prieš pat karą pradėjo (ypač elektros verslamonių srityje) eiti maišytų verslamonių formą — akcinės b-vės, kur dalyvauja bendruomenės ir jų sąjungos, turėdamos daugumą akcijų. Tuo būdu tikis sujungti privatines eksploatavimo teigiamybės (didesnį lankstumą, komercinę vadovybę ir kt.), kad gauti daugiau pelno, su visuomenės reikalo nauda.

Privatinės teisės šaltinių pajamomis padengiama vien tik tam tikra savivaldybės organų išlaidų dalis. Žymesnė tų išlaidų dalis reikia skirti viešosios teisės šaltinių pajamoms — mo-

kesniams. Bendruomenėms ši sritis prieinama tik valstybės nustatytose ribose visų minėtųjų apdėjimo rūšių atžvilgių, t. y. tiesioginių mokesnių, vartojimo, apyvartos ir rinkliavų. Bet del bendruomenių ūkio ypatybių kai kurioms jų finansų mokslas teikia ypatingos reikšmės.

Finansų ūkyje savivaldybių vienetų daug daugiau kaip valstybės ūkyj; čia svarbu specialus atlyginimas savivaldybės organų patarnavimų atskiriems asmenims arba asmenų grupėms. Todel yra labai paplitusi nuomonė, kad čia mokesnių forma ne tiek privalo atatikti apdedamųjų asmenų mokėjimo galiai, kiek tiems patarnavimams, kuriuos tie asmens gauna iš bendruomenių ir kitų savivaldybės organų. Del to tokios apdėjimo rūšys, kaip rinkliavos, kur sudaro tiesioginį kokių patarnavimų atlyginimą, savivaldybių ūkyj turėtų įgyti dar didesnės reikšmės. Toliau eina specialinės rinkliavos (vad. Beiträge), imamos tam tikram reikalui iš tų būtent asmenų, kurie ypatingai to ar kito reikalo patenkinimu susirūpinę: pav., rinkliavos atlyginti patarnavimams tų namų savininkų, kurie turi toje gatvėje namus. Iš viso, nekilnojamųjų turtų rinkliavos labai tinka savivaldybių organams, nes nekilnojamųjų turtų savininkai labiausia pasinaudoja vietos savivaldybės organų veikimu. Pav., kelių taisymo, žemės knygų tvarkymo, vandens kelių reguliavimo, gyvulių veislės gerinimo išlaidos ypatingai duoda pelno žemininkams, gi gatvių grindimo, kanalizacijos, aikščių įtaisymo išlaidos — miestų nekilnojamųjų turtų savininkams, nes nuo to jų turto vertė didėja. Neturtingųjų globos, nemokamo mokymo liaudies mokyklose išlaidos naudingos fabrikantams, nes jie tuomet mažina darbininkams mokamą atlyginimą. Didelio fabriko tam tikroj vietoj įtaisymas padidina skaičių, privalomai mokinamų, vaikų ir gal būt visuomeninės globos reikalingų asmenų skaičių, vadinasi—nuo to didėja vietos bendruomenės išlaidos. Dėliai to sumetimo, kad bendruomenių veikimas padeda kilti vertybei nekilnojamųjų turtų, kurių savininkai naudojasi neužsitarnauta, grynai konjunktūrine, nauda, mokslininkų ir praktikų daugelis laikė nekilnojamųjų turtų vertės priaugimo mokesnius ypatingai tikslingus kaip tik bendruomenių ūkyj; taip pat ir iš viso mokesnių ėmimas ne nuo žemės pelningumo, bet nuo jos vertės, čia yra tikslingas, nes tik šiuo būdu galima susekti neužstatytus trobesiais mažai pelningus arba visai nepelningus, bet labai brangius, žemės sklypus.

Šie sumetimai, be abejo, turi žymią tiesos dalį. Del to bendruomenėse gana prasiplatinęs rinkliavinis apdėjimas. Vietos rinkliavos imamos del įvairių priežasčių teismo ir policijos valdymo, mokslo, vidaus administracijos srityje. Pav., galima nurodyti rinkliava už įrašymą bendruomenėn arba išrašymą iš jos, už teisių įrašymą žemės knygosna, už aktų paliūdymą, už leidimus ir koncesijas, už naudojimąsi vietos matavimo įstaigų

patarnavimais, rinkų, jomarkų rinkliavos, už gyvulių skerdimą ir mėsos apžiūrėjimą, laidotuvių rinkliavos, mokslo rinkliavos, kuriomis ir iki šiol padengia mokyklų laikymo išlaidų dalį, toliau kelių ir tiltų rinkliavos, rinkliavos už šiūkšlių išvežimą ir gatvių valymą ir t. t.

Bet vis tik rinkliavos nesudaro svarbiausią bendruomenių pajamų dalį. Anglijoj, pav., iš 80 mil. sv. st. visų mokesnių įplaukų 1914/15 m., joms teko kartu su licencijomis tik 8,5 mil. sv. st. arba šiek tiek daugiau kaip 10%. Dar Gneisto manymu, tikslinės rinkliavos sudarė skirtingą Anglijos vietos apdėjimo bruožą, daug labiau kaip kitose valstybėse. Vienok tokių specialinių mokesnių nepatogumas grynai biudžeto atžvilgiu verčia juos sujungti su bendrojo pobūdžio rinkliavomis ir per pastaruosius 3 — 4 dešimtmečius Anglijos tvarka iš esmės pasikeitė. 1893 m. Prūsijoj buvo išleistas bendruomenių apdėjimo įstatymas, kuris iš pagrindų pakeitė buvusią tvarką ir visų pirma tą apdėjimą parėmė ne mokamąja galia, bet specialinio patarnavimų atlyginimo pradu.

Svarbiausiais bendruomenių įplaukų šaltiniais pripažintos rinkliavos valdymo srityje ir už naudojimąsi bendruomenių įstaigų patarnavimais, o paskui labiau suinteresuotų mokėtojų specialinės rinkliavos. Paprastus mokesnius buvo galima imti tik tuomet, kai kitokių pajamų netekdavo, ir tai tik kaip pagalbinius šaltinius. Vienok kas atsitiko praktikoj? Iš visos Prūsijos miestų tiesioginio apdėjimo sumos 60% teko pelno mokesniui, pramonės mokesniams 13% ir tik 27% nekilnojamųjų turtų rinkliavoms, kurių tik labai nežymią dalį sudarė specialinės rinkliavos. Visa tai rodo, kad teoretinis siekimas paremti vietos apdėjimą specialinių patarnavimų atlyginimo pradais, iš tikrųjų toli gražu ne visiškai pasisekė, bet vis vien paliko rinkliavų derinimas su apdėjimo subjektų ir objektų mokamąja galia. Tiesa, specialinio atlyginimo manė pasiekti netiesioginiu keliu, apdedant daugiausiai nekilnojamuosius turtus, kuriems iš savivaldybės organų veikimo daugiausia tenka naudos, taip pat kilnojamųjų turtų vertės priaugimo mokesniais, ir bendrai apdedant sulig verte, bet ne pelningumu. Bet šias rinkliavas labai sunku skaityti specialiniu bendruomenių patarnavimų atlyginimu; negalima išvesti jokio santykio tarp savivaldybės organų veikimo priemonių ir nekilnojamųjų turtų bei jų priaugimo vertės. Kaip ir atatinkami valstybiniai mokesniai, jos yra bendrojo, o ne specialaus atlyginimo būdas už visas vietos savivaldybių išlaidas, todel ir tvarkyti jas reikia mokamosios galios atatinkamumo principu. Anglijoj iš dalies beveik visi vietos tiesioginiai mokesniai gaunami nuo nekilnojamųjų turtų nuosavybės, bet ten ta nuosavybė apdedama ne sulig verte arba jos priaugimu, bet tik grynuoju pelningumu; be to, rinkliavas ima net ne nuo savininko, kuris naudojas neužsitarnautu priaugimu, o nuo nuo-

mininko arba samdytojo, ir tuo būdu tai tampa savotišku nuomos mokesnio apdėjimu. Del Prancūzijos čia netenka kalbėti: vietos mokesniai ten imami kaip tiesioginio valstybinio apdėjimo priedas. Tuo būdu apie minėtųjų pradų vartojimą galima kalbėti tik Vokietijoj, kur jie daugiausia ir buvo teoretiniai paremti. Vienok ir Vokietijoj nekilnojamųjų turtų vertės priaugimo rinkliavų vaidmuo biudžete negalima laikyti labai svarbiu, turint, be to, galvoj, kad metinės tų rinkliavų įplaukos buvo nepastovios ir parėjo nuo nekilnojamųjų turtų kainos. Pav., 1911 m. šių rinkliavų miestuose su daugiau kaip 10.000 gyventojų iš visos mokesnių sumos 642.6 mil. m. buvo tik 10 mil. m. arba 1,6%, 1913 m. visose Prūsijos bendruomenėse 40,1 mil. 1914 m. miestuose — 11,6 mil., valsčių bendruomenėse su daugiau kaip 10.000 gyventojų — 1,4 mil., o apygardose — 5,7 mil. viso 18,7 mil.

Šie skaičiai parodo jau bent tai, kad bendruomenių ūkį nekilnojamųjų turtų vertės priaugimo rinkliavomis negalima remti. Žinoma, daugiau sveria paprastieji žemės ir trobesių mokesniai, iš kurių 1912 m. gauta apie 27% viso miestų tiesioginio apdėjimo. Bet jau nekalbant apie tai, kad šios rinkliavos, norint ir sulig turtų verte apskaičiuojamos, derinamos visų pirma su apdedamųjų objektų mokamąja galia, nereikia užmiršti, kad ir Vokietijoj jos nesudaro svarbiausią vietos apdėjimo pagrindą, nes 60% gaunama iš pelno mokesnio. Todel gana pamatuotai galima tvirtinti, kad vietos apdėjimo sistema kuriama taip pat, kaip ir valstybinių mokesnių sistema, — visų pirma, mokamosios galios atatinkamumo pagrindais, kurie yra kiekvienos mokesnių sistemos pagrindu. Be abejo, tai nereiškia kad specialinės rinkliavos, kurios tikrai yra vietos savivaldybių organų patarnavimų atlyginimas, nebūtų tikslingos.

Nustatę šiuos bendruosius vietos apdėjimo pradus, reikia dar pasvarstyti ir kitus sumetimus. Kadangi šis apdėjimas gali apimti visą valstybinių mokesnių sritį, tai, kad valstybinės ir vietos rinkliavos nesusidurtų, reikalinga jas atskirti. Kadangi valstybė naudojasi suverene nieku neaprėžta valdžia, tarp kita ko ir mokesnių reikale, tai nuo jos pareina to santykio nustatymas, t. y. nustatymas tų ribų, kuriose vietos organai, nekliudydami valstybės reikalų, galėtų vykinti savo mokesnių funkcijas.

Šias ribas valstybė gali nustatyti ir ta prasme, kad leistuosius bendruomenėms imti prie valstybinių mokesnių priedus įstatymdavystės valdžia aprėžia tam tikra riba — paprastai ne daugiau kaip nustatytas procentas nuo valstybinių mokesnių sumos; arba bendruomenėms ir kitokiems junginiams teikiamos tik tam tikros apdėjimo rūšys, o visos kitos paliekamos valstybei, — norint ir tuomet tiems vietos mokesniams nustatoma riba; galop, valstybė iš imamųjų mokesnių gali tam tikrą dalį skirti vietos savivaldybių organų naudai. Visos šios

trys kombinacijos dažnai vartojamos kartu: prie vienų valstybinių mokesnių leidžiama imti priedai: kitus valstybė ima tik sau, o bendruomenėms paveda kokias savarankiškas apdėjimo rūšis. Galop, atskaitydama jų naudai tam tikrą valstybinių mokesnių dalį, įstatymdavystė kartu su tuo leidžia imti ir vietinius tų mokesnių priedus. Kuo gi vaduotis visuose šiuos atsitikimuos? Del ko vienus mokesnius palikti vien valstybei, kitus pavesti bendruomenėms, prie trečiųjų leisti imti vietos priedus?

Šiuo atžvilgiu buvo labai įvairių teorijų. Vieną jų jau mes žinome, kuria einant vietos ūkyj pirmenybę reikia atiduoti specialinio patarnavimų atlyginimo principui. Tokio pagrindo laikėsi įstatymdavystė Prūsijoj, pavesdama visų pirma bendruomenėms paprastas ir specialines rinkliavas. Taip pat jau žinome, kad šiuo būdu išrišama tik nedidelė vietos apdėjimo klausimo dalis. Reikalinga buvo ir kitokių rinkliavų. Ta pati Prūsijos įstatymdavystė nurodė į realinį nejudomojo turto ir verslo apdėjimą, ir vėl del to, kad tų turtų savininkai iš vietos savivaldybių organų veikimo turi daugiausia naudos. Bet tai jau buvo netikslumas: išskyrus kai kuriuos atsitikimus, iš tikrųjų labai sunku sakyti, kokią naudą turi viena ar kita visuomenės klasė iš bendruomenės priemonių. Paimkime, pav., kad ir gatvių grindimą: tai, be abejo, labai naudinga gretimųjų namų valdytojams, bet tuo naudojasi ir kiti miesto gyventojai. Nėra kas kalbėti apie mokyklų, ligoninių, prieglaudų ir visuomenei naudingų įstaigų statymą — jos naudingos visiems gyventojams, ir todel pasitenkinti tik nekilnojamųjų turtų rinkliavomis negalima. Todel tenka atsisakyti principinio šio klausimo sprendimo, nes iš esmės visos apdėjimo rūšys tinka bendruomenių ūkiui, ir vaduotis tik tikslingumo pradais.

Yra mokesnių, kurių ėmimas labai patogus vietos savivaldybių organams, nes jų objektai randasi tų bendruomenių ribose, kur jie apdedami. Tai žemės, namų, verslų realiniai mokesniai. Todel kartais ši apdėjimo rūšis visa pavedama bendruomenėms. Bet kai kuriais atsitikimias sudaro jie taip žymią valstybinių pajamų dalį, kad juos visus pavesti vietos savivaldybių organams visiškai negalima; tuomet pasitenkina vietos priedų prie valdiškų mokesnių leidimu. Kartais veda prie to ir sekanti sumetimai: apdėjimo objektų įkainojimas bendruomenių nuožiūra gali turėti tiek nelygumo, kad daug geriau tuos mokesnius palikti valstybei arba jau bent priversti bendruomenes išdėstant naudotis valdišku įkainojimu. Pelno apdėjimas principe bendruomenėms tinka mažiau, kaip realiniai mokesniai. Apdėjimo subjektas čia aiškus iš asmens gyvenamosios vietos. Bet pajamas tasai asmuo gali gauti iš įvairiose bendruomenėse esamų šaltinių. Kyla todel klausimas, ar teisinga bus atimti iš tų bendruomenių teisė apdėti pelno mokesniu bent jų teritorijoj gaunamas pajamas? Toliau, ar čia galima vartoti progresinį

apdėjimą, kuris nustatomas tam tikro asmens pajamų suma, nežiūrint į tai, iš kur tos pajamos gaunamos?

Vokietijoj praktikoj šis klausimas buvo išspręstas teigiamai: pelno apdėjimu gali naudotis bendruomenės, imdamos tam tikrą procentinį priedą nuo valstybinio pelno mokesnio sumos. ir šio mokesnio įplaukų buvo daug daugiau, kaip iš realinių ir kitų mokesnių rūšių, ir jie užėmė pirmą vietos mokesnių vietą. Tuo tarpu nei Anglija, nei Prancūzija vietos pelno apdėjimo — nei savarankiško, nei valstybinio mokesnio priedų pavidale — visiškai nelcidžia. Dabarties metu ir Vokietijoj uždrausta pelno mokesnio vietos priedų ėmimas: čia atskiros Vokietijos valstybės ir bendruomenės gauna 90% visų Imperijos pelno mokesnio įplaukų. Šie samprotavimai tinka ir kitoms asmeninių mokesnių rūšims.

Iš praturtėjimo mokesnių, nekilnojamųjų turtų vertės priaugimo rinkliava, kartu su tų turtų apyvartos mokesniu, laikoma vietos biudžetams tinkamiausia. Tas pat tenka pasakyti ir apie palaikų mokesnį. Vienok Vokietijoj, pav., draudžiama imti prie jo bet koki priedai .

Kai del vartojimo mokesnių, tai netiesioginiai mokesniai, kaip vietos apdėjimas savarankiškų rinkliavų pavidale, taip pat ir valstybinių mokesnių priedo pavidale, nėra geistini. Vietos priedų dydžio skirtas padeda atsirasti vieno ir to pat produkto kainų skirtui įvairiose vietose ir kliudo teisingam valstybinių mokesniu apdėjimui: visoj šalyj vienodi valstybiniai vartojimo mokesniai palaiko kainų vienodumą. Todel vietinis vartojimo apdėjimas, palyginti, labai maža išsivystęs, išskyrus Prancūziją ir Italiją, iš dalies Vokietiją ir Austriją. Labiausia paplitusi to apdėjimo forma — tai vartų rinkliavos — octroi, taip pat ir rinkliavos nuo pačioj bendruomenėj gaminamų daiktų. Pirmosios veikia daugiau ar mažiau užsidariusioj bendruomenėj ir todel labiausia tinka stambiesiems miestams. Jas ima arba savarankiškai arba kaip priedą nuo atatinkamų valstybinių rinkliavų. Bet priedai imami ir nuo tam tikrų akcizo rinkliavų, pav., Vokietijoj nuo alaus. Išvežant produktą už bendruomenės ribų, tos rinkliavos grąžinamos . Kai del tiesioginių vartojimo mokesnių, tai bendruomenių ūkiui ypatingai miestuose tinka butų mokesniai ir taip pat kai kurios prabangos daiktų rinkliavos, pav., nuo šunų, arklių ir vežimų, regyklų ir pasilinksminimų rinkliavos ir pn. Šias, palyginti, smulkesnes rinkliavas, paprastai, ima ne priedų pavidale, bet savarankiškai.

Visa, kas pasakyta, rodos galėtų įtikinti, kad, pasirenkant vietos mokesnių rūšis, tenka vaduotis įvairiais nuo vietos ir laiko sąlygų pareinančiais sumetimais. Pavyzdžiu gali būti Vokietijos įstatymdavystė.

Čia 1893 m. Prūsijos bendruomenių apdėjimo įstatymu, bendruomenėms buvo pavesti visi realiniai mokesniai ir teisė nustatinėti priedus, — tiesa, tam tikrose ribose, — pelno mokesniui, kuris paliktas buvo valstybei ir tapo vyriausiu apdėjimo šaltiniu. O 1920 m. kovo mėn. 30 d. įstatymu apie Vokietijos valstybių mokesnius pelno mokesnis iš jų visiškai atimtas, bendruomenėms ir joms duodama 90% Imperijos mokesnio pajamų. Gi realiniai mokesniai pavesta visi toms valstybėms ir jos gali dalytis jais su bendruomenėmis.

Jei bendruomenių ūkiui apdėjimo rūšių pasirinkimas pareina nuo vietos ir laiko sąlygų, tai tas pat tenka pasakyti ir apie formą, kurioje vietos savivaldybės organai gali vieną ar kitą mokesnį imti: ar savarankiška rinkliava, ar atatinkamo valstybinio mokesnio priedas.

Priedų sistemai daroma daug priekaištų. Sako, kad valstybinių mokesnių trūkumai ir nelygumas, didinant mokesnio kiekį priedais, didėja, o kartu su tuo didėja pastangos išvengti tokio mokesnio mokėjimo; ten, kur pagrindinio ir papildomo mokesnio ėmimas pavedamas tiems pat organams, mokėtojai nustoja suprasti, kas mokama valstybei, kas bendruomenei; kad priedų sistema kliudo pavesti vietos organams tuos mokesnių šaltinius, kurie ypatingai tinka vietos ūkiui; kad priedų sistemai esant, specialinio patarnavimų atlyginimo principas negali būt pakankamai įvykintas; kad, pagaliau, tokiai sistemai esant, bendruomenė tampa priklausoma valstybės mokesnių sąlygų, o valstybė — bendruomenių ūkinės padėties, be to, jiedvi kliudo viena kitai daryti reikalingų pakeitimų.

Priedų sistemos naudai yra mažesnės vietos mokesnių ėmimo išlaidos, o del to didesnės jų grynos pajamos, ir bendruomenių susidominimas teisingai atlikti įkainojimus valstybiniams mokesniams nustatyti.

Visi šie sumetimai prieš ir už priedus, be abejo, pamatuoti. Bet reikia turėti galvoj, kad beveik niekur negalima pasitenkinti viena sistema — vien savarankiškais vietos mokesniais arba tik valstybinio apdėjimo priedais. Vienintelė išimtis — Anglija, kur, kaip vėliau sužinosim, veikia vien savarankiškas bendruomenių apdėjimas; bet ten tai yra del jų mokesnių sistemos tvarkos ir jos atsiradimo sąlygų. Anglijoj beveik visas vidaus valdymas pavestas vietos organams, taip kad žymi vietos mokesnių dalis iš esmės yra rinkliavos valstybiniams reikalams. Dėliai tokio valstybinių ir vietos reikalų susipynimo, susijungia ir jiems patenkinti imami mokesniai. Prancūzijoj visai priešingas pavyzdys: ten didesnė vietos mokesnių dalis yra valstybinių mokesnių priedai, del to, kad vietos savivaldybėms suteikta labai maža nepriklausomybės, ir valstybė pati atlieka svarbiausias vidaus administracijos funkcijas. Vienok Prancūzijoj be priedų veikia ir savarankiškų vietos rin-

kliavų, ir visų pirma — octroi — visiškai nuo valstybės apdėjimo neparcinąs, ir juo padengia iki 30% paprastųjų bendruomenės išlaidų. Šiuo atveju Vokietija užima vidurį. Rusijoj gi iki revoliucijos buvo gan savotiška tvarka: nežymi vietos rinkliavų dalis buvo valstybinių mokesnių priedai — būtent, patentų rinkliavos; žemietijų rinkliavos nuo žemės ir miestų turtų (pastarosios iki 1912 m.) buvo pagrindas, o atatinkami valstybiniai mokesniai, — priedas, kuris buvo išdėstomas proporcingai vietos rinkliavų kiekiui, galop, buvo ir savarankiškų vietos rinkliavų.

Esant nusistovėjusiai valstybinio apdėjimo sistemai — su sąlyga, kad svarbiausi mokesnių šaltiniai apdedami valstybiniais mokesniais, — be priedų sistemos apsieiti nebegalima, arba vietos organai turės atsisakyti kai kurių tų šaltinių, kurie, pav., sutinkami Prancūzijoj ir Anglijoj pelno apdėjimo atžvilgiu. Tiesa, pridedant priedus, valstybinių mokesnių trūkumai didėja. Bet vargu bus lengviau, jei tuos šaltinius apdėti savarankiškomis vietos rinkliavomis. Tam tikslui juk reikalinga nustatyti savarankiškas vietų įkainojimas. Dar nežinia, ar pastarieji bus geresni kaip valstybiniai. Bet tai jau bus vistiek kitas įkainojimas, ir mokėtojams bus visiškai nesuprantama, kodel turtas ar pelnas vienaip įkainojami valstybiniams mokesniams, kitaip — vietos. Kartu su tuo vietos įkainojimu įvairiose vietose atsiras įvairiausias išdėstymas. Štai kodel net pavedant bendruomenėms visą valstybinį mokesnį, dažnai nutariama, kad ir ateityj išdėstymas turi eiti buvusių valstybinių įkainojimų pagrindais. Galop, atskirų įkainojimų ir vietos ir valstybės rinkliavoms darymas būtų per daug brangus: daug tiksliau tas sumas suvartoti tiems įkainojimams pagerinti ir tuo būdu palengvinti apdėjimo nelygumas ir trūkumai, kurių taip bijos, jei padidinti valstybinius mokesnius vietos priedais. Painiojimas, ką mokėtojas moka valdžiai, ką savivaldybių naudai, nesunku pašalinti atatinkamais nurodymais mokesnių lakštuose, arba net galima išleisti atskirus mokesnių lakštus valstybiniams mokesniams ir vietos rinkliavoms. Bet už tai kiek naudingiau mokėtojui išdėstymo išlaidų mažėjimas ir kiek mažiau baimės, kai mokesnius ima tie patys organai. O rūpesnis, kad, priedų sistemai esant, bendruomenė per daug priklausys valstybės mokesnių sąlygų arba atvirkščiai, — vargu pakankamai pamatuotas: kiekvienai sistemai esant bus ta priklausomybė, jei tik koki mokesnių šaltinį paims valstybė savo žinion. Pav., tegul valstybė pasiima žemės mokesnį. Prie tokių sąlygų vietinis žemės apdėjimas bus visuomet tam tikroj valstybinio mokesnio priklausomybėj, nors jis ir būtų visiškai savarankiškas: juk galų gale čia yra tas pats objektas. O ir valstybė ir bendruomenė, jei tik žemė bus apdėta vienodais pagrindais, galės lengviau spręsti žemės apdėjimo sunku-

mą. Kai dėl priekaišto, kad priedų sistema kliudanti bendruomenėms naudotis tais apdėjimo šaltiniais, kurie joms geriausia tinka, bet neatatinka vietos savivaldybių organų specialinio patarnavimų atlyginimo principams, — tai jis nevisiškai suprantamas: ši sistema nieku būdu nedraudžia savarankišką vietos apdėjimą tokių šaltinių, kurie nuo valstybinių mokesnių liuosi, jų skaičiuje ir specialinių patarnavimų rinkliavos.

Gi specialinio patarnavimų atlyginimo principą daryti vietos apdėjimo pagrindu, kaip rodo praktika, tikrenybėj visiškai negalima.

Bendrai imant, galima pasakyti, kad tokiais atsitikimais kai vienas ir tas pat objektas apdedamas ir valstybės ir vietos savivaldybės mokesniais, vietos priedų prie valdiškų mokesnių sistema yra tikslingiausia: vietos organų, suinteresuotų teisingu išdėstymu, dalyvavimu, ji padeda tobulinti ir vietos ir valstybinių rinkliavų paskirstymą. Savaime suprantama, kad ši sistema nekliudo būti savarankiškoms vietos rinkliavoms nuo valstybiniais mokesniais neapdėtų objektų.

Vienok sakoma, kad priedų sistema vieniems mokesniams geriau tinka, kaip kitiems. Tie mokesniai, kurie imami iš artimesniam santykyj su bendruomenės gyvenimu esamų šaltinių, — lengviau papildyti ir vietos priedais. Tai visi realiniai žemės, trobesių, verslų mokesniai; nekilnojamųjų turtų apyvartos rinkliavos. Bet vartojimo mokesnių priedai galimi tik tuomet, kai šie mokesniai imami vartų rinkliavos pavidale, arba kai nesunku išskirti jais apdedamą vietos produktų vartojimą. Iš viso, kur valstybinis apdėjimas paremtas daugiausia netiesioginiais mokesniais ir bendruoju pelno apdėjimu, ten priedų sistema laikoma mažiau tinkama. Žinoma, principe tai teisinga. Tikrai netiesioginiai mokesniai mažiau tinka priedams, — apie tai jau buvo kartą sakyta. Tas pat tenka pasakyti ir apie pelno mokesnį: mokėtojai gali gauti pajamas iš įvairiose bendruomenėse esamų šaltinių. Bet šitas priekaištas galima pritaikinti ir tiems pramonės mokesniams, kuriais verslamonės apdedamos ten, kur randasi jų valdyba, o tuo tarpu kai jų pelnas gaunasi iš įvairiose bendruomenėse esamų pramonės ar prekybos įmonių. Tas pat tenka pasakyti ir apie gelžkelius, kurių pajamos gaunamos iš viso gelžkelio tinklo. Tokių verslamonių valstybinių mokesnių priedai, eidami tik tos bendruomenės naudai, kurioj randasi jų valdyba, tų bendruomenių pajamas nepaprastai didina, o kitoms duoda nuostolių. Išeitis numatoma ta, kad visas tų įmonių vietos priedų įplaukas surinkti viename kokiam centraliniam fonde, iš kurio paskui centralinė valdžia tas įplaukas paskirstytų tam tikru mastu tų bendruomenių tarpe, kuriose randasi tų įmonių įstaigos, pav., gelžkelių rinkliavas — sulig bėgių ilgumu, pramonės įmonių rinkliavas — sulig darbininkų ir tarnautojų skaičiumi

arba sulig apyvarta. Dabarties metu vartoja kitą, tikslingesnį būda: iš tų mokesnių, kuriems priedai sunkiau pritaikomi, įplaukų visumos atskiriama tam tikra dalis, kuri tam tikru mastu ir paskirstoma savivaldybės organų tarpe. Šios vad. dotacijos vartojamos ir kitokiais atsitikimais, kada bendruomenių naudai atskaitoma tam tikras jų ribose imamo valstybinio mokesnio procentas.

Dotacijos yra perėjimas prie naujo vietos savivaldybių pajamų šaltinio — prie valstybės pašalpų. Be valstybinių mokesnių dalies, arba net ir visų kokio nors mokesnio įplaukų pavedimo vietos savivaldybėms, dotacijomis vadina dar vienkartinę ar metinę pašalpą be nustatyto tikslo, o bendrosioms vietos išlaidoms padengti. Jos vartojamos tais atsitikimais, kai vietos apdėjimas pasiekia įstatymu nustatytos ribos, peržengimas jos negeistinas, o tuo tarpu dar yra neatidėliojamų išlaidų, kurioms padengti del kokių priežasčių sunku arba ir negalima gauti kredito. Šios rūšies dotacijos, taip pat ir tam tikrų valstybinių mokesnių pavedimas, vadinamos materialinėmis. Formalinės dotacijos — tai suteikimas bendruomenėms tam tikrų turtų, pav., įstaigų namų, nedidinant jų mokėjimo galios.

Nuo dotacijų skiriasi vadinamosios subvencijos — pašalpos, kurias vietos savivaldybės organams teikia iždas nustatytoms ir tiems organams pavestoms valstybės pareigoms vykdyti — pav., mokyklų, neturtingųjų globos, kelių reikale tokios subvencijos pasitaiko, palyginti, dažnai.

Šitos šelpimo priemonės — dotacijos ir subvencijos, kaip jau sakyta, tampa būtinos, kai vietos apdėjimas viršija jam nustatytas ribas. Tos ribos gali būti arba apdedamųjų turtų tam tikros pelningumo ir vertės dalies pavidale, kur savarankiški vietos mokesniai neprivalo viršinti, arba valstybinių mokesnių priedų nustatyto dydžio pavidale. Visiškai negalima duoti jokio recepto toms riboms nustatyti: visa tai praktikos reikalas, pareinąs nuo vietos ir laiko aplinkybių. Bet valstybė neprivalo užmiršti, kad nedarant gyventojų mokėjimo galiai žalos, ji neprivalo varžyti vietos apdėjimo per daug žemomis ribomis. Nereikia užmiršti, kad savivaldybių uždaviniai — tie patys valstybės reikalai, o todel nepakankamą jų tenkinimą teks papildyti pašalpomis arba daryti išlaidos iždo sąskaita. Klausimas tik, kad tos išlaidos nebūtų bereikalingos, kad savivaldybių ūkis būtų taupiai tvarkomas, gi tuo tikslu reikalinga gera kontrolė. Žinoma, jei savivaldybės organų sudėtis uždėtosioms pareigoms vykdyti blogai pasiruošus, tai vietos apdėjimo normos turi būt siauresnės, — ir atvirkščiai.

Vietos savivaldybei, kaip ir valstybei, reikia sudaryti biudžetas, t. y. nustatyto laikotarpio savo pajamų ir išlaidų balansas. Vietų biudžetams tinka visos tos taisyklės, kaip ir valstybės biudžete. Čia tik reikia pastebėti tai, kad kai kuriose val-

stybėse bendruomenių biudžetai yra vyriausybės tvirtinami arba net jai dalyvaujant sudaromi, bet kartais tvirtinami tik atskiri, vyriausybei labiau įdomūs pajamų ir išlaidų straipsniai. Vyriausybė gali reikalauti įtraukti biudžetan kai kurias savivaldybėms privalomas išlaidas, jei jos tai pačios praleidžia. Taip pat biudžeto laikotarpiui pasibaigus, atatinkamai kontrolės įstaigai reikia patiekti biudžeto vykdymo apyskaita.

Trūkstant lėšų, vietos savivaldybių organai kartais priversti naudotis kreditu. Čia taip pat reikia vaduotis tuo pradu, kad kreditu galima naudotis tik nepaprastoms išlaidoms padengti. Išlaidos, kurios grįžta nors ir ne kasmet, bet per tam tikrus laikotarpius, pav., mokyklos namų statymo, didelių miestų gatvių taisymo, — turėtų būti padengiamos einamomis pajamomis. Kadangi vietos savivaldybių organų paskolos sunkina gyventojų mokėjimo galią, tai tų paskolų darymas privalėtų priklausyti valstybinės valdžios leidimo, kuri turėtų žinoti tos paskolos reikalingumą ir naudingumą, taip pat ir jos amortizacijos planą. Iš viso vietos savivaldybėms leidžiama daryti tik terminines paskolos su nustatytu amortizacijos planu: jo organai neduoda tokio, kaip valstybė, laido. Iš kitos pusės, bendruomenių ir provincijų paskolos kartais net geriau laiduotos kaip valstybinės, nes dauguma jų daroma tokių įmonių statybai, kurių pajamomis, visiškai nesinaudojant gyventojų mokėjimo galia, galima išmokėti ir procentus, ir skolą.

Labai retai vietos paskolų amortizacijos laikas ilgesnis kaip 30 metų. Reikia nuolat žiūrėti teisingos amortizacijos. Iš viso, vietos savivaldybių paskoloms tinka tie pat, kaip ir valstybinių paskolų pradai. Bet del siauresnio savivaldybių organų veikimo ploto, del jų priklausomybės nuo valstybės, del, palyginti, mažesnės mokėjimo galios, tikslinio paskolų pobūdžio ir kt. yra ir kai kurių skirtumų. Pav., obligacijas padavėjui leidžia tik stambesni miestai arba provincijos: bendruomenių obligacijos naudojasi per daug maža rinka. Smulkioms bendruomenėms emisijos išlaidos yra per sunkios, lengviau gauti joms paskola kredito įstaigose, kurios bendruomenių paskoloms randa pastovų įdėjimą tokiose įstaigose, kaip taupomosios kasos, labdarybių įstaigos, draudimo bendrovės, ypotekos ir kredito bankai. Dažnai pati valstybė rūpinasi patenkinti vietos savivaldybių kredito reikalavimus, teikdama tuo tikslu valstybinių lėšų, ypatingai kai reikalai artimai liečia ir valstybę. Kitais atsitikimais valstybė teikia kredito ne tiesiog, bet remia savivaldybių organams kredito teikiančias kredito įstaigas. Kartais, kad palengvinti paskolos tiekimą, komunalinį kreditą centralizuoja, keičiant daugumos bendruomenių obligacijas naujų vienos rūšies obligacijų laida. Kartais kliudo stambesnių miestų nenoras įeiti tokių jungimų sudėtin, — todel, kad jie savo obligacijoms gali rasti tinkamesnę rinka naudingesniu, kaip smul-

kios bendruomenės, kursu. Išeitimi gali būti įsteigimas ne vieno, bet keletos panašios rūšies bankinių junginių, kurie geriau gal atatiktų vietos reikalams.

Visi sakytieji vietos savivaldybės organų finansų ūkio ypatumai gali būti iliustruoti Anglijos, Prancūzijos, Vokietijos ir Rusijos pavyzdžiais.

Anglijos savivaldybės organų finansų ūkio šaknys yra buvusioj Anglijos istorijoj, 16 amž. reformacijos įvedimo laikotarpyj, kai iš bažnyčių ir vienuolynų buvo atimtos lėšos, kuriomis jie išlaikydavo neturtinguosius, ir tos globos pareiga teko perkelti miestų ir parapijų gyventojams iš pradžių jiems sutinkant, o nuo karalienės Elzbietos laikų — prievarta. 1601 m. parlamento aktu buvo įvesta tuo tikslu privaloma rinkliava. Kartu atsiranda ir vietos parapinė organizacija rinkliavos sumoms prižiūrėti ir iš viso visam neturtingųjų globos reikalui tvarkyti. Laikui bėgant parapijoj atsirado kitokių reikalų, kuriems nustatoma naujų specialinių rinkliavų, kartais specialinio masto, dažniausia gi prijungiant išdėstyt mokesnį neturtingiesiems (povr rate). Taip atsirado kelių, kapinynų, bažnyčių išlaikymo, upių ir kanalų valymo, užtvarų įtaisymo, sargybos ir apšvietimo laikymo, sveikatos, visuotino gerbūvio, drenažo įtaisymo, viešųjų bibliotekų ir ir muzejų ir pn. mokesniai. Kai kurie šių mokesnių susijungė su mokesniais neturtingiesiems, kitiems reikalams atskirų rinkliavų nebuvo, tenkinosi vien to mokesnio įplaukomis, ir tuo būdu jis laikui bėgant virto vietos savivaldybių išlaidų padengimo rinkliava.

Mokesnio neturtingiesiems įvedimo metu Anglijoj valstybinio žemės mokesnio dar nebuvo, jis buvo įvestas tik 17 amž. gale, bet toliau nepažengė ir po šimto metų buvo paskelbtas išperkamu. Tuo tarpu tais laikais turtai, turį rimtos vertės, buvo kaip tik žemės ir kiti nekilnojamieji turtai. Todel aišku, kad mokesnis neturtingiesiems, kaip savarankiška vietos rinkliava, teko kaip tik nekilnojamiesiems turtams; šioj formoj jis užsiliko ir ligi šiol, kartu su visomis tomis specialinėmis rinkliavomis, kurios, laikui bėgant, įėjo jo sudėtin. Šis mokesnis imamas ne iš savininko, bet iš to asmens, kuris nekilnojamuoju turtu naudojasi: iš nuomininko arba samdytojo jis imamas nuo kasmet nustatomo grynojo pelno. Stambesniuose miestuose, kad išvengti nesumokėjimo, mokesnis imamas iš savininkų, darant jiems 15—50% nuolaidą, jei numatoma, kad nuomos mokesnio gali negauti. Vienok vėliau Anglijos vietos savivaldybių srityj atsitinka gana svarbi atmaina: Anglijos Local governement suteikiama daug platesnių pareigų, jam pavedama ištisa eilė vidaus valdymo funkcijų, kurios pirma buvo valstybės žinioje, ir tuo būdu jų organai tampa iš viso valstybinio valdymo vykdomaisiais organais. Tokioms sąlygoms esant, rodosi būtų buvę teisinga nepalikti vietos išlaidas vien nekilnojamųjų turtų nuosavybei, bet teikti ir valstybinių lėšų pagalbos. Iš pradžių tai buvo paprastos nustatytiems reikalams subvencijos, vad. Grants-in-aide, pradžios mokykloms, teismui, policijai, visuomeninei globai, sanitarijos ir kelių reikalams ir pn. 1888 m. šių grants-in-aide dalis pakeičiama kai kurių valstybinių mokesnių įplaukų pavedimu savivaldybės organams. Jiems pavedama gėrimų ir tabako pardavimo, aukcijonistų ir laidininkų profesijų ir kt. licencijų rinkliavos, rinkliavos už medžioklės, ginklų laikymo leidimus, mokesniai nuo šunų, vežimų, vyriškų tarnų ir herbų. Čia prijungiama teisė dalyvauti Probate Duty, t. y. palaikų patvirtinimo mokesnio įplaukose, kurią 1894 m. pakeičia teisė dalyvauti estate-duty — palaikų masės mokesnio įplaukose, o 1890 m. prijungiama dar gėrimų rinkliavos priedas. Taip pat pavedama ir muito rinkliavų dalis. Visi šie valstybės vietos biudžeto priedai 1910 m. sudarė daugiau kaip 24 mil. sv. st.

Trečias stambus pajamų šaltinis buvo įmonių municipalizacija, prasidėjusi, kaip jau žinome, pirmojoj 19 amž. pusėj.

Tuo būdu, nežiūrint Anglijos vietos savivaldybių sutvarkymo sudėtingumo, jų pajamų biudžeto sudėtis gana vienoda. Iš tikrųjų, ten tie savivaldybės organai atsirado laipsnių sluoksniais. Žemiausią vietą užima sodžiaus parapija (parich) ir miestas (muncipal borough); bet tokį sutvarkymą perkerta ištisa eilė sąjungų su specialiniais tikslais, pav., mokyklų bendruomenės, neturtingųjų globos sąjungos — paprastai susidedančios iš miesto ir kelių sodžiaus parapijų; paskui kapinynų, uostų, apšvietimo laikymo sąjungos ir kt. Aukštesnės už šiuos organus yra apygardos, įsisteigusios nuo 1894 m. įvairiems vietos valdymo reikalams. Kartais šitos apygardos viena su kita nesusieina, kartais kerta kitų grovysčių ribas, pav., kelių apygardos. Galop, aukščiausias vietos savivaldybės vienetas yra grovystė, susidedanti iš miestų ir apygardų; be to, labai stambūs miestai sudaro savarankiškas grovystes. Visos šios įstaigos tvarko savo ūkį savarankiškai, sustatinėja biudžetus ir įveda jų vykdymo mokesnius, bet jos privalo griežtai laikytis joms išleistųjų įstatymų ir yra centralinio organo kontroliuojamos. Bet nežiūrint jų sutvarkymo įvairumo svarbiausias jų pajamų šaltinis — tas pat mokesnis neturtingiesiems, kurio įplaukomis naudojasi ir aukštieji, ir žemesnieji savivaldybių organai. Grovystės, pav., gauna apie $^1/_{13}$ to mokesnio įplaukų; beveik tiek pat gauna sodžiaus parapijų, kelių apygardos, stambiųjų miestų sanitarijos apygardos ir kt., daugiau kaip ½ gauna miestų tarybos, kaip sanitarijos įstaigos, ir apie $^1/_{10}$ visos kitos sanitarijos įstaigos. Vartojimo mokesniai pasitaiko tik atskirais atsitikimais.

Tuo būdu Anglijos ir Wales vietos įstaigų pajamų biudžetas galima išreikšti keletu sekančių skaičių (mil. sv. st.).

	1890/1 m.	1914/5 m.
Mokesniai	27,8	71,27
Municipalinių įmonių pajamos:		
vandentiekių	2,6	8,66
dujų apšvietimo	4,2	8,71
elektros „	—	5,37
miestų sus. priemonių	—	10,34
rinkl., licencijos	5,5	8,46
rentos ir kapitalų %	2,1	4,66
valst. pašalpos (dotacijos ir subvencijos)	7,2	22,61
paskolos	6,2	19,97
įvairios pajamos	2,8	7,52
Iš viso	58,5	167,57

Tų pačių metų pajamų ir išlaidų lyginimas duoda sekančių išdavų:

	1890/1 m.	1914/5 m.
Anglija ir Wales		
pajamos	58,5	167,57
išlaidos	58,18	169,40
Škotija		
pajamos	8,1	22,32
išlaidos	7,98	22,10
Airija		
pajamos	4,5	8,40
išlaidos	4,5	8,56
Iš viso pajamų	71,1	198,29
išlaidų	70,66	200,06

Savivaldybių organų skolų buvo:

	1904/5 m.	1909 m.	1915 m.
Anglijoj ir Wales	466	536	570,77
Škotijoj	61	65,83	68,03
Airijoj	17	22,07	26,03
Iš viso	544	623,90	664,83

Kaip bendruomenės, taip ir grovystės ir kt. įstaigos privalo išmokėti savo skolas — pirmosios per 30, antrosios per 60 metų; paskolos gali gauti iš valstybės arba leisti savas obligacijas. Pirmame atsitikime lėšos gaunamos iš bendrosios valstybinių skolų valdybos gyvų pinigų arba leidžiant ypatingas Local Loans Stock. Nuosavas obligacijas leidžia tik stambesni miestai, bet tam tikslui turi gauti atskirą leidimą.

Prancūzijos tvarka visiškai kita ne Anglijos. Čia, tiesą sakant, tik dvi įstaigos turi savivaldybės organų pobūdį: departamentas ir bendruomenė. Kitas padalinimas į apygardas ir kantonus turi grynai administracinės reikšmės. Departamentas, Steigiamojo Susirinkimo įsteigtas, įgauna nuo valstybės nepriklausančios įstaigos pobūdį tik 1838 m. Pirmiau, nors ir paskui iki 1892 m., jo biudžetas įeidavo valstybinio biudžeto sudėtin, kaip specialinė jo dalis. Dar iš senojo režimo paveldėtos bendruomenės, revoliucijos metu tampa paprastais valdymo organais; tik nuo 1884 m. merus renka bendruomenių tarybos, — pirmiau juos skirdavo. Del visų šių priežasčių bendruomenė, nors ir tapusi vietos savivaldybės organu, savo finansinio ūkio srityj randasi ne vien artimiausioj vyriausybės valdžios priežiūroj, bet ji bendruomenę ir vadovauja: ši valdžia turi teisės keisti bendruomenių biudžeto numatytų pajamų skaičius, įvesti privalomų išlaidų praleistus kreditus; neturi teisės liesti fakultatyvinių išlaidų tik tuomet, kai jos pilnai laiduotos vad. paprastomis pajamomis. Neturint būtinosioms išlaidoms vykdyti reikalingų lėšų, vyriausybė turi teisės įsakyti parduoti bendruomenių turtą (skoloms išmokėti) arba padaryti paskolą (mokyklų reikalams) ir kit.

Ne tiek tamprūs santykiai su departamentų biudžetais, bet ir jie yra artimiausioj vyriausybės įtakoj. Nėra kas ir kalbėti apie tai, kad biudžetai vykdomi valstybės valdininkams dalyvaujant, ir valstybė kontroliuoja jų apyskaitas.

Vietos savivaldybių sutvarkymo pobūdžiui atatinka ir lėšų šaltiniai. Svarbiausias — tai popildomi prie valstybinių mokesnių santimai. Visiems keturiems tiesioginiams mokesniams nustatyta priedai ne daugiau, kaip tam tikras santimų skaičius nuo franko. Kadangi pradedant 1890 m. namų apdėjimo reforma, 1914 m. — žemės mokesnio ir 1917 m. visų realinių mokesnių reforma, buvusios papildomų santimų apskaičiavimo bazės išnyko, tai iki šiol jie nustatomi buvusių prieš reformą valstybinių mokesnių normų dydžiu, su kai kuriomis pataisomis, atsižvelgiant apdedamųjų objektų sudėties pasikeitimą. Žinoma, tokia tvarka galima laikyti tik laikina.

Papildomieji departamentų naudai santimai skirstomi į 5 kategorijas: 1) paprastieji santimai be specialaus paskyrimo, ne daugiau kaip 25 prie žemės ir trobesių bei asmeninio butų (contribution personelle-mobilière) mokesnių ir 8 sant. prie visų keturių mokesnių; 2) specialinio paskyrimo paprastieji santimai — kelių reikalams — ne daugiau kaip 15; 3) paprastieji santimai, jei pritrauktų kitokių pajamų — ne daugiau kaip 20; 4) nepaprasti santimai — ne daugiau kaip 12 (2—4 kategorijoms — visi keturi mokesniai) ir 5) kai kurie specialiniai santimai, atskirų įstatymų leidžiami, — pav., kadastro reikalams.

Bendruomenės sava eile ima papildomus 3 kategorijų santimus: 1) paprastus, be specialinio paskyrimo, po 5 nuo žemės ir trobesių bei

asmeninių — butų mokesnių; čia pat priskiriama 8 papildomi patento rinkliavos santimai; 2) nepaprasti, visuomeninėms išlaidoms, ir, jeigu trūktų kitokių pajamų, kasmet biudžeto įstatymu nustatomose ribose ir 3) specialiniai tam tikriems reikalams, pav., kadastrui panaujinti, keliams, valsčių sargams laikyti, nemokamai medicinos pagalbai, senelių globai ir t.t. Visi santimai, išskyrus 5 paprastuosius ir santimus kadastro reikalams, imami nuo visų 4 tiesioginių mokesnių.

Paskui ir departamentai, ir bendruomenės gauna kai kurių valstybinių mokesnių pajamų dalį; pav., iš vieno procento apyvartos mokesnio (tax sur le schiffre d'affaires) $^1/_{10}$ skiriama vietos savivaldybių naudai, iš tos sumos ¼ tenka departamentų ir ¾ bendruomenių naudai; departamentai gauna 20% automobilių mokesnio, o bendruomenės — 20% nuo arklių ir vežimų mokesnio ir $^1/_6$ rūdynų mokesnio. Be to, sudaroma iš valstybių higieniškų ir alkoolinių gėrimų mokesnių dalių tam tikras fondas, kuris skirstomas bendruomenėms iš dalies sulig tų gėrimų vartojimu, iš dalies sulig gyventojais. Trečioji bendruomenės mokesnių kategorija — nuosavūs bendruomenių mokesniai. Pirmąją vietą jų tarpe užima vart. rinkliavos — octroi; šios rinkliavos buvo dar senojo režimo laikais, paskui 1791 m. buvo jos panaikintos, bet direktorija vėl jas atgaivino prieglaudoms ir ligoniams laikyti. Vėliau tas jų specialinis paskyrimas išnyko. Octroi — tai rinkliavos nuo produktų vartojimo bendruomenių ribose. Nuo muito rinkliavų jos skiriasi tuo, kad jos neprivalo tarnauti protekciniams tikslams ir kad jomis apdedama ne tik bendruomenėn įvežamos prekės, bet ir tokios pat bendruomenės ribose gaminamos prekės. Octroi imama tik kai trūksta kitų bendruomenės pajamų nuo 6 prekių kategorijų: 1) gėrimų ir skysčių, 2) maisto produktų, 3) kūro, 4) pašaro, 5) statomosios medžiagos, ir 6) kitų prekių sulig taksa, kurios maximumas keičias nuo bendruomenių gyventojų tankumo. Būtino reikalingumo daiktai: miltai, tešla, sausos daržovės ir kt., paskui higieniški gėrimai ir spiritas neapdedami. Iš octroi gaunama tiek daug pajamų, kad visos jų panaikinimo pastangos iki šiol nueidavo niekais. Octroi vartojimo sritis dargi vis didėja: 1898 m. sarto rinkliavos buvo 1509 bendruomenėse, o 1915 m. jau 1581, nors kai kurios bendruomenės pas save jas panaikino (Lionas, Digonas ir kt).

Daug mažesnės reikšmės kitos bendruomenių rinkliavos: vienas jų įvesdavo prievarta, pav., rinkliava už šunis, kitos pavestos bendruomenių nuožiūra, pav., rinkliavos už tarnus, fortepijonus, regyklas.

Dar reikia paminėti, kad bendruomenės turi teisės nustatinėti naturalinę prievolę keliams laikyti; ją galima pakeisti pinigais arba vietoj tos prievolės įvesti naują kelių mokesnį, taip pat papildomų santimų pavidale prie 4 tiesioginių mokesnių. Tokia rinkliava jau įvesta 8000 bendruomenių.

Visa, kas pasakyta, rodo, kad Prancūzijoj iš tikrųjų savarankiškas bendruomenių mokesnis yra tik priešrevoliucinio laikotarpio paveldėtas octroi. Visi kiti revoliucijos ir po revoliucijos įstatymdavystės sukurti mokesnių šaltiniai, nuo kurių savivaldybė visiškai priklauso valstybės, tampa priklausoma ir valstybinių mokesnių šaltinių.

Kiti Prancūzijos vietos biudžetų lėšų šaltiniai departamentuose yra departamentų nuosavybės pajamos, kai kurios rinkliavos, valstybės pašalpos neturtingiems departamentams, skiriamos iš vidaus reikalų ministerijos fondo; iždo bendruomenių ir privatinių asmenų pašalpos specialiniams reikalams (bepročių, neturtingų vaikų globai ir kt.) ir vietos gelžkelių bei tramvajų pajamos. Bendruomenėse čia priskiriama žemės ir kapitalų pajamos, įvairios rūšies taksos už naudojimąsi bendruomenių įstaigomis — rinkomis, skerdyklomis, svarstyklėmis ir kt. Šios taksos padengia maždaug ½ bendruomenių biudžetų; galop, įvairios įplaukos (baudos) ir valstybės bei departamentų pašalpos (kadastrui, keliams ir kt.).

Prancūzijoj municipalinės įmonės neprasiplatino ir tik po karo padėtis, matyti, kiek keičiasi.

Iš sekančių 1912 m. davinių matyti Prancūzijos vietos mokesnių dydis ir jų santykis su valstybiniais (mil. fr.):

Mokesn. rūšys:	Valst. mok.	Papildomieji santimai depart.	naudai. bendruom.	Viso papild. naud. santimų
1. Namų mok.	102	55	56	111
2. Žemės mok.	107	88	71	159
3. Asmen. butų mok.	111	57	54	111
4. Langų ir durų mok.	71	24	33	57
5. Patento mok.	166	49	73	122
Viso	557	273	287	560

Iš 36.421 bendruomenės 1911 m. ėmė 3322 — mažiau kaip 15 santimų, 6207 — nuo 15 iki 30, 8061 — nuo 31 iki 50, 12.409 — nuo 51 iki 100 ir 6211 — daugiau kaip 100.

Octroi pajamos sudarusios 1899 m. 323,5 mil. fr., panaikinus kai kurių gėrimų rinkliavas, sumažėjo iki 294 mil., Paryžiuj tais pat metais — 179 mil. 1913 m. bendra visų vietos biudžetų suma pasiekė 1600 mil. fr. (departamentų biudž. — 614 mil.). Karui prasidėjus matyti ji pakilo iki 7 milijardų.

Kai del vietos savivaldybių skolų, tai 1913 m. jų buvo 6 milijardai (jų skaičiuje 1142 mil. departamentų ir 4854 mil. — bendruomenių, kurių 2.948 mil. buvo tik Paryžiaus skolų). Nuo 1914 m., kilus karui, šios skolos labai padidėjo: vien Paryžiaus skolos pasiekė 4½ milijardo. Visos jų paskolos daromos neilgiau kaip 30 metų; ilgesniam amortizacijos laikui reikia gauti Valstybės Tarybos sutikimas; toks pat sutikimas reikia gauti, jei bendruomenių skola didesnė kaip 1 milijonas fr. Departamentai ir dideli miestai, darydami paskolas, paprastai naudojasi viešu įsirašymu. Kartais gi kreipiasi į Žemės Kredito Banką (crédit foncier) arba į indėlių kasą (caisse des dépôts et consignations). Šios įstaigos turi savotišką komunalinio kredito monopolį. Karo metu departamentams ir bendruomenėms buvo leista leisti trumpalaikių obligacijų, kurias tvirtindavo Valstybės Taryba.

Vokietijos vietos savivaldybių sutvarkymas yra vidurys tarp Anglijos ir Prancūzijos. Čia, kaip ir Prancūzijoj, bendruomenės sudaro savivaldybių pagrindą; joms pavedama beveik visos savivaldybių funkcijos. Vienok greta jų yra dar tikslinių junginių, pav., bažnytinės ir mokyklų bendruomenės. Tiek valsčių, tiek ir miestų bendruomenių pareigos nuolat didėjo: jų skaičiun įeina vietos policijos prižiūrėjimas arba bent rėmimas, pradžios, o kai kuriose valstybėse ir vidurinis mokymas, kelių reikalas, neturtingų globa; dideliuose miestuose dar prijungiama sveikata ir gerbūviu besirūpinančių įstaigų globojimas, būtų klausimas, bedarbių globa ir kt. Aukštesniojo laipsnio savivaldybių organai įvairiose šalyse įvairiai vadinami. Prūsijoj — apygardos ir provincijos. Greta jų yra didesnių, teritorijos atžvilgiu, sąjungų, pav., neturtingųjų globos sąjungų.

Trumpai panagrinėsime čia Prūsijos vietos savivaldybių finansinį ūkį, nes jo istorija yra gan savotiška. Iki 1893 m. jo įstatymdavystė nuosekli nebuvo. 18 amž. panaikinta buvo visiška bendruomenių nepriklausomybė rinkliavų nustatymo ir bendruomenių turtų valdymo reikale. 19 amž. pradžioj miestuose ta nepriklausomybė buvo grąžinta. Bet jau 1820 m. priedams valstybiniams mokesniams imti reikėjo vyriausybės leidimo, — kai tie priedai buvo didesni kaip 50% valstybinio mokesnio; buvusios rinkliavos tik ten buvo paliktos, kur buvo įrodyta jų būtinumas. Valsčių bendruomenėms taip pat buvo išleista taisyklė, kad pinigais mokamus mokesnius išdėstyti reikia atatinkamai valstybiniams mokesniams. Šios sistemos išdava buvo ta, kad svarbiausiu bendruomenių apdėjimo šaltiniu tapo priedai prie valstybinių-realinių ir pelno mokesnių, ypatingai

prie pastarojo pasiekdavo 200, 300 ir net 400% del viešpataujančių vietos savivaldybėse partijų įtakos, kuri stengėsi apsaugoti nuo mokesnių nekilnojamąjį turtą. Bendruomenės ėmė savarankiškų mokesnių — pelno, butų ir nuo šunų rinkliavas, kai kurias miesto produktų, gėrimų ir kūro netiesiogines rinkliavas octroi pavidale. Bet pajamos iš pastarųjų buvo labai menkos. Svarbiausios bendruomenių pajamos taip pat susidėjo iš priedų prie valstybinių mokesnių ir iždo pašalpų. Galop, dotacijos provincijoms duodavo daugiau kaip 60% visų jų pajamų, o jei ir jų trūkdavo, taip pat ir kapitalų bei nekilnojamųjų turtų pajamų, tai provincijos galėjo imti mokesnių, skirstant trūkstamas sumas apygardoms, proporcingai pastarųjų mokamiems tiesioginiams valstybiniams mokesniams.

Ši sistema, kur vietos ūkis visiškai priklausė vyriausybės, antra, kur nebuvo galima išvengti aukštų valstybinių mokesnių priedų, labai trukdė pastarųjų reformą. Todel 1893 m. Finansų M-ris Miquelis pravedė griežtą reformą. Reformos tikslas buvo, — kiek galint suteikti vietos ūkiui nuo valstybės nepriklausomų pajamų šaltinių, padalyti tuos šaltinius tarp valstybės ir vietos savivaldybių. Pirmąją bendruomenės pajamų vietą todel užėmė bendruomenių nuosavių įmonių pajamos. Toliau, kiek tai buvo galima, vietos ūkio pagrindan buvo padėta suteiktųjų patarnavimų specialinio atlyginimo pradas. Todel greta įmonių pajamų bendruomenėms buvo leista imti tų patarnavimų atlyginimą, taip pat ir specialines rinkliavas iš tų, kas tais patarnavimais naudojasi (Beiträge). Tik šiuos šaltinius išsėmus, buvo leista naudotis, mokėjimo galios principu paremtais, mokesniais. Bet čia daroma griežta riba tarp realinių nekilnojamųjų turtų ir verslų mokesnių ir pelno mokesnio. Pirmieji visi buvo pavesti bendruomenėms, valstybė pasiliko sau tik pelno mokesnį. Todel realinio apdėjimo naudojime bendruomenės buvo visiškai laisvos: jos galėjo imti priedus prie buvusių valstybinių mokesnių, bet jau ypatingais, geriau tinkančiais vietos sąlygoms, pagrindais, — nors buvusiai apdėjimo tvarkai pakeisti reikėjo vyriausybės sutikimo. Buvo rekomenduojamas nekilnojamųjų turtų apdėjimas nuo vertės (Gemeiner Wert). Tuo pat būdu, kaip specialinis savivaldybių patarnavimų, didinančių nekilnojamųjų turtų vertę, atlyginimas, buvo vykdomi nekilnojamųjų turtų apdėjimo pradai. Bet 1891 m. reformuota pelno mokesnį, papildytą fonduotų pajamų turto apdėjimą, valstybė pasiliko sau. Vienok reformos autoriai jautė, kad ir pavedus vietos savivaldybėms visus realinius mokesnius, jos vis delto negalės apsieiti be pelno apdėjimo, antra — tai bus ir neteisinga, nes visi gyventojai naudojasi savivaldybės organų veikimo išdavomis. Todel bendruomenėms buvo leista apdėti labai žemu mokesniu tas pajamas, kurios nuo valstybinio pelno mokesnio buvo atleistos (900 mar.). Iš viso gi pelno mokesnio naudojimas buvo apribotas: ši apdėjimo rūšis buvo leidžiama tik kaip valstybinio mokesnio nustatytų ribų priedai: bendruomenės nuo realinių mokesnių privalėjo imti ne mažiau kaip nuo pelno, ir tą priedą galėjo nuo realinių padidinti dar per pusę. Toliau, jei realinių mokesnių priedai buvo nedidesni kaip 100%, tai pelno mokesnis nuo jų buvo visiškai atleidžiamas arba apdedamas tik ¾ realinių mokesnių priedo. Tik, jei realinių mok. priedai pasiekdavo 150—200% — t. y. įstatymu leisto maximumo, buvo galima didinti ir pelno mok. priedai, bet daugiau kaip 100% jau reikdavo vyriausybės leidimo. Imti priedus nuo papildomo turto mokesnio buvo draudžiama.

1893 m. įstatymas vietoj pelno mokesnio leido įvesti eilę vartojimo mokesnių, suteikiant jiems net pirmenybę. Čia svarbiausia buvo turėta galvoj gėrimų mokesniai, taip pat už šunis, regyklas ir pasilinksminimus; naujų butų mokesnio įvedimas buvo draudžiamas. Taip pat draudžiama apdėti svarbiausi masinio vartojimo daiktai (bulvės, kūras, grūdai, miltai, mėsa). Tuo būdu didžiausios reikšmės galėjo turėti alaus apdėjimas. Daug vertesnės buvo nekilnojamųjų turtų perleidimo ir jų vertės priaugimo mokesnių įplaukos. Įstatymu buvo patariama įvesti mokesnius nuo tinkamų statybai sklypų, kurie būtų

specialinis jų savininkų apdėjimas. Bet visos miestų pastangos įvesti šį mokesnį nuėjo niekais: iš bendrosios turto vert's priaugimo buvo negalima išskirti ta dalis, kuri atsiranda iš miestų statybos linijų priemonių vykdymo.

1906 m. įstatymas sutvarkė apygardų ir provincijų naudai imamus mokesnius. Šiuo įstatymu einant, apygardos tik tada gali imti mokesnius, kai joms pritrūksta jų turtų bei įvairių rinkliavų pajamų ir valstybės bei kitų savivaldybės organų pašalpos. Specialines rinkliavas ima nuo nekilnojamųjų turtų savininkų ir įmonių, atatinkamai jų gaunamajai naudai. Taip pat galima imti mokesnius nuo nekilnojamųjų turtų bei teisių perleidimo (išskyrus palaikus aukštutiniams ir žemutiniams tiesiosios linijos giminaičiams), nuo smuklių ir viešbučių laikymo, nuo spirito ir degtinės mažmenų prekybos ir nuo šunų. Tiesioginiai mokesniai bendruomenių tarpe paskirstomi proporcingai imamųjų iš jų valstybinių pelno ir realinių mokesnių. Priedo procentas prie šių mokesnių privalo būt vienodas. Jei provincijoms trūksta pajamų iš turtų, rinkliavų, specialinių rinkliavų ir valstybinių dotacijų, tai jos gali imti realinių ir pelno mokesnių, — taip pat vienodo didumo.

1893 m. reformos išdavos toli gražu nepateisino jos autorių spėjimų. Tai aiškiai matyti iš sekančių davinių (mil. m.)

Bendruomenėse, kur daugiau kaip 10.000 gyventojų, mokesnių buvo:

			Visumos procentas	
	1881.	1907.	1881.	1907.
Mokesniai:				
realiniai	49,1	253,7	35,0	39,1
pelno	68,4	303,4	48,7	46,8
vartojimo	20,4	50,5	14,5	7,8
apyvartos	2,5	40,6	1,8	6,3
Viso	140,4	648,2	100,0	100,0

Tuo būdu santykinis pelno ir realinio apdėjimo vaidmuo beveik nepasikeitė, nežiūrint stambaus jų didėjimo.

Tą pat, tik gal kiek griežčiau, patvirtina 1912 m. daviniai, kai buvo:

Realinių	mok.....	237,7 mil.	arba	37,0%
pelno	„	344,1 „	„	53,5%
vartojimo	„	25,0 „	„	3,9%
apyvartos	„	35,8 „	„	5,6%
	Viso	642,6 „	„	100,0%

Iš šių davinių matyti, kad pelno apdėjimo vaidmuo padidėjo ne tik absoliutiškai, bet ir jo santykis. Kai del priedų prie šio mokesnio, tai jie visai nesumažėjo, ir jų buvo:

752	bendruomenėse	— (2%)	— priedo nebuvo
4.978	„	— (13,31%)	— iki 100% imtinai
8.418	„	— (22,5%)	— nuo 100 iki 150%
11.056	„	— (29,55%)	— „ 150 iki 200%
9.894	„	— (26,44%)	— „ 200 iki 300%
2.314	„	— (6,19%)	— „ 300% ir daugiau

Bendra apdėjimo suma visų vietos savivaldybės organų naudai buvo:

	mokesniai		
	tiesiog.	netiesiog. (įsk. ir apyvart. mok.)	Iš viso
Bendruomenėse (1913 m.)	639,3	67,9	707,2
apygardose (1914 m.)	106,25	17,28*)	123,53
provincijose (1914 m.)	—	—	70,53

*) Be to 2,15 mil. m. gauta iš valstybės valstybinių mokesnių dalies.

Pravedus 1919/20 m. Imperijos finansų reformą, visa kas 1893 m. įstatymu buvo sukurta, pasikeitė iš pat pagrindų. Tik Imperijos įstatymdavystės atskirais nutarimais leidžiama bendruomenėms ir jų sąjungoms, taip pat ir valstybėms, teisė imti priedus prie Imperijos mokesnių ir imti tuos mokesnius, kuriuos Imperija paliko sau: toki vietos mokesniai, kurie pakenktų Imperijos mokesnių įplaukoms, neprivalo būti leidžiami visiškai. Kol kas bendruomenės kartu su imperijos valstybėmis bauna 90% Imperijos pelno mokesnio įplaukų; 50% Imperijos nekilnojamųjų turtų perleidimo mokesnio įplaukų valstybė gali pavesti bendruomenėms visai arba tik jų dalį. Taip pat bendruomenės gauna 5% Imperijos apyvartos mokesnio (Umsatzsteuer) įplaukų. Paskui valstybės ir bendruomenės turi teisės imti ne didesnius kaip 2% vertės priedus prie nekilnojamųjų turtų perleidimo mokesnio, be to, ne daugiau kaip pusė šių priedų eina valstybės naudai, o visa kita bendruomenėms. Bendruomenės privalo įsivesti regyklų ir pasilinksminimų rinkliavas. Galop, valstybė gali pavestus jai nekilnojamųjų turtų ir verslų realinius mokesnius visus arba tik dalį perduoti bendruomenėms. Iš pastaruoju metu išleistųjų žemės mokesnio įstatymų matyti, kad nuo valstybinio žemės mokesnio leidžiama imti papildomi procentai. Pav., naujuoju 1923 m. vasario 14 d. ir liepos 31 d. Prūsijos žemės mokesnio įstatymu, ten kur bendruomenės neima savarankiškos žemės rinkliavos, ji įvedama kaip žemės mokesnio priedas, be to, jei priedas didesnis kaip 200% pagrindinio, tai reikalinga gauti valdžios leidimas. Gi iš ministerijos šio įstatymo paaiškinimų matyti, kad nežiūrint nuolatinių patarimų ir nurodymų įsivesti savarankiškus nekilnojamųjų turtų mokesnius, kurie nurodyti 1893 m. komunalinio apdėjimo įstatyme, iš 37.000 Prūsijos miestų ir valsčių bendruomenių tik 528 pasekė tuos patarimus, ir tai 206 tų bendruomenių tik vienoj Potsdamo apygardoj. Kitaip tariant, ir čia autorių spėliojimai neišsipildė.

Tuo būdu dabar visas bendruomenių savystovumas tiesioginio apdėjimo srityj jau užmirštas. Vartojimo mokesnių įplaukų daug būti negali, nes maisto produktai ir kūras nuo bendruomenės rinkliavų visiškai atleidžiami, o alaus apdėjimui įstatymu nustatyta riba (65 pf. nuo hl. ir 30 pf. už paprasto alaus hl.). Berods nuo 1924 m. gėrimų apdėjimas bendruomenėse šiek tiek praplatintas. Be to dar lieka regyklų ir pasilinksminimų mokesnis, butų mokesnis ir žemės vertės priaugimo apdėjimas. Viltį palaiko tik Imperijos pažadas dalyvauti bendruomenių išlaidose, jei jos iniciatyva bendruomenėms bus uždėta naujų pareigų.

1913 m. Prūsijos bendruomenių ir miestų su daugiau kaip 10.000 gyventojų įsiskolinimas siekė (mil. m.):

		iš jų miestuose
Ilgalaikės paskolos.....	5.203,1	4.879,21
Ypotekos, žemės skolos.....	266.57	240,02
Trumpalaikės paskolos	105,52	104,20
Viso	5.575,19	5.224,43

1912 m. provincijų skolos siekė 336 mil. m., apygardų — 613 m .m.

Rusijoj vietos savivaldybė ir jos finansų ūkis atsirado tik 1864 m., įsteigus gubernijų ir apskričių žemietijų įstaigas. Bet iš vienos pusės miestuose, iš kitos — valsčiuose ir valsčių bendruomenėse ta savivaldybė buvo dar anksčiau. Pastarosioms be jų pačių reikalų buvo pavedama dar daugybė bendrų valstybinių reikalavimų: 75% valsčių ir 50% žemietijų rinkliavų ėjo valstybinio pobūdžio reikalams, nežiūrint, kad tas rinkliavas mokėjo tik valstiečiai. Šias rinkliavas ėmė nuo žemės vidaus išdėstymo būdu. Kadangi minėtosios bendrovės turėjo labai daug grynai žemietinių pareigų, tai kilo klausimas įsteigti smulkesnius, kaip apskritis, žemietijų vienetus, be to, kad nustatytuosius mokesnius mokėtų visi to vieneto teritorijoj gyveną asmens. Bet ši reforma iki

revoliucijos nebuvo įvykinta. Kai del miestų, tai jie, tik išleidus 1870 m. miestų įstatymus, įgauna visų luomų vietos savivaldybių organų pobūdį.

Kalbant pirma apie žemietijų ūkį, reikia pabrėžti, kad vad. žemietijų prievolės, žinoma, buvo iki 1864 m., 1805 ir 1855 m. joms buvo išleista atskiri įstatymai. Bet jų priežiūra pavesta buvo ne vietos gyventojų atstovams o grynai vyriausybės organams, kurie ir tvarkė vietos finansų ūkį. Šio ūkio lėšos susidėjo daugiausia iš pagalvės rinkliavos (20,8 mil. r.), o dalis iš žemės (1,9 m. r.) ir pramonės bei prekybos mokesnių (apie 1 mil. r.) (1860—1862 m. sąmatose). Bet žymi jų dalis eidavo grynai valstybinėms prievolėms. Įsteigus 1814 m. renkamąsias gubernijų ir apskričių žemiečių įstaigas, valstybinės prievolės buvo atskirtos nuo žemietijų, pastarosios gi padalytos į gubernijų ir apskričių, — nors aiškios ribos nustatyta nebuvo. Be šitokio dalinimo, žemiečių prievolės buvo skirstomos į privalomas, kurios žemietijoms uždėtos įstatymais, ir į neprivalomas, kurias nustato pačios žemiečių įstaigos savo nuožiūra. Privalomųjų skaičiuje vis tik labai daug buvo išlaidų valstybinio pobūdžio. Dar 1894 m. privalomoms priskirdavo daugiau kaip 40% žemietijų išlaidų, nors vėliau jos vis mažėjo ir mažėjo. Apdėjimo reikale žemietijos naudojosi visiška laisve: žemietijos turėjo teisės padengti savo išlaidas žemės, gyvenamų trobesių, fabrikų ir dirbtuvių butų mokesniais, taip pat prekybos bei verslų patento rinkliavomis. Žemietijoms nebuvo nustatyta jokių įkainojimo normų: pagrindan buvo dedama turtų kaina ir pelningumas, nežiūrint visų kitų smulkmenų ir nenustatant to apdėjimo ribų. Tik 1866 m. prekybos ir pramonės apdėjimas, turįs žemiečių susirinkimuos mažiau atstovybės, buvo kiek aprėžtas ta prasme, kad apdedant prekybos pramonės butus, būtų įkainojami tik patys butai, bet ne prekybos arba verslo daiktai, nei prekybos bei pramonės apyvarta; patentų priedai buvo leisti šie: nuo I ir II gildijos liūdymų — 25% (vėliau 15%), o nuo kitų dokumentų — 10%. Šio nuostato vaisiai buvo toki, kad gana greitai žemės nuosavybė tais mokesniais buvo per daug apsunkinta, būtent 1900 m. iš visos žemiečių rinkliavų sumos 54½ mil. rub. — 47¾ mil. buvo gauta tik nuo žemės. Be to, tas mokesnis buvo nepaprastai nelygus, nes įvairių apskričių žemietijos naudojo įvairius įkainojimo būdus. Taip pat skirtingai kainojami buvo ir miestų turtai. Šie žemietijų apdėjimo trūkumai vertė nustatyti jo reformos projektą, ir 1893 m. visų pirma buvo išleista nekilnojamųjų turtų įkainojimo taisyklės, kurių pagrindan buvo padėta tų turtų vidutinio gryno pelningumo nustatymas. 1899 m. žemietijų įkainojimo darbams buvo asignuota kasmet iš iždo po 1 mil. rub. Bet nežiūrint to, darbas ėjo taip lėtai, kad vyriausybė priversta buvo įnešti Valstybės Dūmon projektą apie tų darbų pagreitinimo būdus ir, reikalui esant, pavedimą vyriausybės organams. Bet šis projektas iki revoliucijos nebuvo patvirtintas. Tuo tarpu didėjant išlaidoms, žemietijų mokesnių sunkumas vis labiau buvo jaučiamas ir 1900 m. buvo išleistas žemės apdėjimo ribos įstatymas. Iš esmės tai buvo įstatymas apie žemietijų išlaidų ribas — ne daugiau kaip 3% kasmet; daugiau galėjo leisti tik vyriausybė, kuri, be to, galėjo mažinti sąmatas, teikti žemietijai pašalpos, arba kai kurias apskričių arba gubernijų virš normos išlaidas paimti iždo sąskaiton, — bet pastarąjį galėjo padaryti tik Valstybės Tarybai sutikus. Vienok šis įstatymas laukiamų vaisių nedavė ir sąmatos vis būdavo didesnės už nustatytas joms ribas.

Žemietijų reikalų tenkinimo šaltiniu, be piniginių mokesnių, buvo naturalinės prievolės, svarbiausia — vežimų ir kelių prievolė; jų trūkumas — tai paskirstymo nelygumas; bet daugumoj apskričių jų dalis arba visos buvo pakeistos piniginė rinkliava.

Žemietijų ūkio pagrindas buvo metinės sąmatos ir išdėstymas, kurias nustatinėdavo žemietijų valdybos, tvirtindavo sulig prigulmybės gubernijų ir apskričių susirinkimai. Paskui šias sąmatas siųsdavo gu-

bernatoriui, kuris turėjo teisės pertraukti jų vykdymą iš pradžių — jei tos sąmatos nesutikdavo su įstatymu, o nuo 1900 m. — jei jos neatatikdavo bendrai valstybės naudai ir reikalams arba aiškiai priešingos buvo vietos gyventojų reikalams. Pirmame atsitikime protestuojama sąmata buvo siunčiama žemiečių ir miestų reikalų Gubernijos posėdin, o jei nesutikdavo su gubernatoriaus ir vidaus reikalų ministerio sprendimu — Senatan. Antrame atsitikime, vietoj Senato paskutinė instancija buvo aukščiausia administracinė įstaiga — Ministerių Taryba arba Valstybės Taryba, jei žemiečių susirinkimo nutarimas lietė žemės mokesnio padidinimą.

Kai del miestų, tai jų sąmatų sudarymas ir išdėstymas buvo tvarkomas tomis pat taisyklėmis, kaip ir žemietijų įstaigų. Pajamų šaltiniai buvo nekilnojamųjų turtų įkainuojamasis mokesnis nedidesnis kaip 10% gryno pelno arba 1% jų vertės; prekybos ir verslų teisės dokumentų rinkliava, to pat didumo, kaip ir žemietijų naudai, ir smuklių mokesnis. Jei šių įplaukų trūkdavo, miestai turėjo teisės imti mokesnius nuo vežėjų verslo, privatinių asmenų, arklių ir vežimų ir nuo šunų; paskui ėjo rinkliavų pobūdžio mokesniai — nuo įvairių aktų darymo ir vykdymo, už saikų ir svarstyklių kleimavimą ir vartojimą ir nuo kilnojamųjų turtų pardavimo varžytinese. Visiems šiems mokesniams buvo nustatyta aukščiausia normos riba. Galop, kai kuriuose stambiuose miestuose buvo ligoninių rinkliavos, įvežamųjų ir išvežamųjų prekių tikslinio pobūdžio rinkliavos, pav., grindimo ir kanalizacijos išlaidoms padengti, uostui patobulinti ir kt. Miestams leistas imti butų mokesnis faktinai niekur nebuvo įvestas. Tik Peterburge pusė aukštesnių mokėtojų sumokamų valstybinių mokesnių įplaukų ėjo miesto naudai. Kai del kitų šaltinių, tai jų buvo labai mažai. Be to, reikia pabrėžti, kad miestų gyventojai, be miestų mokesnių, dar mokėjo ir gubernijų ir apskričių žemietijų mokesnius.

Tuo būdu Rusijos vietos savivaldybių ūkis iš tikrųjų buvo paremtas trijų laipsnių sistema: žemiausiam laipsnyj buvo embrioninis luomų vienetas — valstiečių bendruomenė, ir labiau išsivysteš miestas; sekantis laipsnis — apskritis, aukščiausias — gubernija. 1912 m. viso gubernijų ir apskričių žemiečių išlaidų buvo tose 34 gubernijose, kur buvo įvestos žemietijų įstaigos, 220,1 mil. rub., be to, iš nekilnojamųjų turtų apdėjimo gauta 145 mil. r. arba 66%. 1909 m. miestų sąmatos 660 Europos Rusijos miestų siekė 158,8 mil. rub.

Kaip ir Vakarų Europoj, miestai ir žemietijos, trūkstant joms lėšų, naudojosi kreditu. Bet beveik iki pastarųjų laikų kreditas buvo labai blogai sutvakytas: komercijos bankai negalėjo skolinti miestams ir bendruomenėms, nes jie negalėjo duoti vekselių. Žemės bankai galėjo skolinti tik užstatant nekilnojamuosius turtus, t. y. labai retai. Taip pat tik %-tinius popierius ir nekilnojamuosius turtus užstatant, žemietijos ir miestai galėdavo gauti kredito savitarpio kredito bendrovėse ir miestų visuomeniniuose bankuose, be to, labai trumpam laikui. Ir tik labai dideli miestai, sutikus vyriausybei, galėjo daryti obligacinių paskolų.

Galop, 1912 m. buvo įsteigta atskira miestų ir žemietijų kredito kasa. Jos tikslas buvo teikti paskolos miestams ir žemietijoms, taip pat realizuoti jų išleistąsias obligacines paskolas. Ilgalaikes paskolas išduodavo tik tiksliai nurodant jų paskyrimą, kapitalinėms nekilnojamųjų turtų įtaisymų ir įmonių įgijimo, įtaisymo arba praplėtimo išlaidoms, trumpalaikes gi — nurodant tikslų jų paskyrimą ir bendrai miestu bei žemietijų lėšoms sutvirtinti. Kasos lėšas sudarė: 1) valstybinės rentos 10 mil. r. pagrindinis kapitalas ir 2) taip pat rentos pavidale apyvartos kapitalas irgi 10 mil. rub. Kasa turėjo teisės leisti obligacijas. Ilgalaikes paskolas išduodavo obligacijomis nuo 10 metų iki 66 metų ir 2 mėn., o trumpalaikes — gyvais pinigais. Visų kasos obligacijų, leidžiamų apyvarton, suma neprivalėjo būti didesnė kaip 10 kartų kasos

pagrindinis ir atsargos kapitalas ,taip pat neamortizuojamų ilgalaikių paskolų kapitalinė skolos suma.

Žinoma, dabar šie visi žemietijų ir miestų finansų įstatymai turi tik istorinės reikšmės.

Po bolševikų perversmų Rusijoj, žemietijų ir vietos savivaldybės ir jų ūkis buvo panaikinti. 1918 m. Sovietų konstitucija — visi jų uždaviniai su vietos administracijos pareigomis buvo perduoti miestų ir valsčių taryboms, gubernijų, apskričių bei valsčių tarybų suvažiavimams ir vykdomiesiems komitetams (ispolkomams). Valstybinis ūkis privalėjo būti tik vienas, ir todel 1920 m. sujungta galutinai vietų ir valstybės biudžetai, įterpiant visas vietų pajamas ir išlaidas valstybės biudžetan. Bet jau 1921 m. priėmus naują ekonominę politiką, paaiškėjo būtinas reikalas atgaivinti vietos ūkį ir vietos biudžetus. Tai prasidėjo perkeliant daugumą valstybinių išlaidų vietos lėšoms ir leidžiant vietos organams imti priedus prie verslų mokesnio, o 1922 m. — prie naujo piniginio kiemų mokesnio; paskui 1922/3 m. į vietų biudžetus priskiriamos vietos pramonės pajamos, visa eilė mokesnių ir ne mokesnių pobūdžio šaltinių ir žymios naturalinės dotacijos iš vienintelio žemės ūkio mokesnio įplaukų. Vietos biudžetai pasiekė 27,3% valstybinio, kuriam paliko tik daugiausia gynimo ir pramonės finansavimo išlaidos, o vietos biudžetams pavesta administracinių ir kultūriškai socialinių išlaidų dalis. Visa tai buvo sistematizuota ir išvystyta laikiname vietos finansų įstatyme, kuris pradėjo veikti 1924 m. sausio 1 d. Pagrindiniai šio įstatymo pradai, tai 1) visiška vietos biudžetų, net ir valsčių, diferenciacija ir 2) ūkinio ir finansinio vietos organų veikimo decentralizacija.

Vietų išlaidos daromos iš atatinkamų metiniuose biudžetuose arba papildomose sąmatose (gubernijų, apskričių, miestų ir valsčių) numatytų kreditų. Valsčių ir miestų biudžetus tvirtina apskričių ispolkomai, apskričių — apskričių tarybų suvažiavimas, o gubernijų — gubernijos suvažiavimas. Kreditų perkėlimas net paragrafų ribose leidžiamas tik išimtinais atsitikimais, gubernijos ispolkomui sutikus. Biudžeto laikui pasibaigus (nuo spalių mėn. 1 d. iki rugsėjo m. 30 d.), sustatoma apyskaita, kurią tvirtina atatinkamas suvažiavimas arba ispolkomas ir siunčia į Gubernijos finansų skyrių (Finansų Komisarijato organas). Gubernijos apyskaitą paruošia pats skyrius. Vietos lėšos, biudžeto išlaidoms padengti, susideda: a) iš kai kurių valstybinių pajamų straipsnių ataskaitų, b) iš valstybinių mokesnių ataskaitų ir jų priedų; c) iš turtų, įmonių ir kitų nemokesnių pobūdžio pelningų straipsnių pajamų, d) iš vietos mokesnių ir rinkliavų, e) iš lėšų, gaunamų kredito operacijomis, f) iš valstybinių lėšų pašalpų.

Svarbiausios reikšmės turi įmonių ir turtų pajamos. Čia visų pirma priskiriami vietų tarybų teritorijose esą valstybiniai turtai ir turtai, kurie ypatingais įstatymų nutarimais pavedami sovietų žinion. Visi tie turtai ir įmonės eksploatuojamos teikiant tam reikalui lėšas biudžetu, taip pat tvarkant visa ūkiniu apskaičiavimu arba išnomuojant ar atiduodant koncesijon. Taryboms pavesta pasirinkti tiksliagiausias jų eksploatavimo būdas. Visas finansiniu atžvilgiu atskirtų pramonės trestų pelnas skiriamas į bendrą gubernijos biudžetą atskaičius (20%) atsargos kapitalui, pramonės fondan, valdybos tantjemoms ir darbininkų dovanoms. Biudžete galima pažymėti ir visos vietos pramonės saldo. Jei vietoj pelno gaunamas deficitas, tai jis įrašomas biudžetan, jei tik jis galima padengti pramonės fondo lėšomis ir tik didesniųjų turinčių tam rajonui reikšmės, įmonių — su sąlyga, kad ateityj bus jos eksploatuojamos be nuostolių.

Vietų sovietai gali daryti paskolas ir atlikinėti įvairias kredito operacijas. Gubernijų Ispolkomai, o jiems leidus — ir apskričių, gali daryti trumpalaikių ir ilgalaikių paskolų. Ilgalaikes galima daryti tik tiksliai nurodant jų paskyrimą ir tik kapitalinėms turtų, įmonių ir vietos ūkio įtaisymo atstatymo, praplėtimo ir įrengimo išlaidoms.

Ilgesnėms kaip 3 metų ir užsienių poskoloms reikalinga centralinės vyriausybės leidimo. Trumpalaikes paskolas galima daryti vietos biudžeto lėšoms papildyti. Amortizacijos ir procentų tikslus mokėjimas laiduojamas visomis vietos sovieto lėšomis ir jo žinioje esamais turtais. Gubernijų Ispolkomai turi teisės, išgavę leidimus, steigti komercijos bankus, mišrių akcinių bendrovių pavidale, o miestų sovietai — lombardus, būti akcinių bendrovių ir kitų ūkiškų organizacijų pajininkais ir kt.

Valstybinių mokesnių pajamų atskaitoma nuo miškų pajamų, nuo valstybinės reikšmės žemės turtų eksploatavimo pajamų, nuo valstybino žuvų ūkio produkcijos ir nuo vlstybinės reikšmės žuvų verslo ūkio eksploatavimo. Nuo miškų pajamų atskaitoma 30%, nuo žuvų ūkio produkcijos ne daugiau kaip 2% žuvų pagavimo, o nuo visų kitų minėtųjų straipsnių — 50%.

Kai del valstybinių mokesnių įplaukų atskaitymo, tai galima jų atskaityti tik iki 50% vienintelio žemės ūkio mokesnio, verslų mokesnio ir palaikų rinkliavų, be to, žemės ūkio atskaitymo dydis nustatomas kasmet SSSR Liaudies Komisarų Tarybos; verslų mokesnio ataskaitos skirstomos gubernijų ir sričių tarpe atatinkamai jų ekonominiam pajėgumui ir jau jų metinius biudžetus apsvarsčius.

Paskui eina valstybinių mokesnių priedai, kuriuos nustato Gubernijų Sovietų Suvažiavimų nutarimais sekančiai: 1) prie verslų mokesnio — ne daugiau kaip 100%; 2) prie gėrimų ir tabako dirbinių patentų kainos taip pat ne daugiau kaip 100%; 3) prie pelno-turto mokesnio — tiek, kiek kasmet nustato Liaudies Komisarų Sovietas; 4) prie medžioklės rinkliavos — ne daugiau kaip 50% ir 5) prie teismo rinkliavos ir notarinių organų bei liaudies teismų imamo mokesnio — ne daugiau kaip 100%. Visi šie priedai imami kartu su atatinkamais valstybiniais mokesniais bei rinkliavomis.

Pagaliau, sovietams, Gubernijos Ispolkomų nutarimu, leista imti ištisa eilė savarankiškų vietos mokesnių bei rinkliavų vietos lėšoms papildyti, būtent: 1) nuo miestų trobesių; 2) nuo fabrikų, dirbtuvių, prekybos, pramonės ir vasarnamių butų už miesto ribų; 3) nuo turtų, kurie gauna ypatingos naudos iš vėl vykdomų priemonių (Beiträge); 4) nuo atleidžiamos miškų vasarnamių medienos; 5) nuo pramoninių sodų ir daržų; 6) nuo įmonių, kur vietoj pardavinėjami valgiai ir gėrimai; 7) nuo miestuose laikomų gerų arklių ir vežimų; 8) nuo dviračių, jachtų ir motorinių laivelių; 9) nuo vežėjų verslo; 10) nuo pervežimo verslo; 11) vienkartinė rinkliava nuo kilnojamos prekybos; 12) nuo rinkose parduodamų gyvulių; 13) nuo miestuose laikomų gyvulių; 14) nuo gelžkeliais ir vandens susisiekimo keliais atvežamų ir išvežamų krovinių; 15) nuo miestų viešųjų regyklų ir pasilinksminimų; 16) nuo miestų afišų, plakatų ir reklamų; 17) nuo skelbimų; 18) nuo aktų apie trobesių arba statymo teisės pardavimą; 19) nuo biržoj daromų ir registruojamų santorių; 20) nuo miesto turtų pardavimo aukcijone ir 21) įsirašymo rinkliava miestuose. Šių rinkliavų dydis neprivalo būt didesnis, kaip aukščiausia tų mokesnių ir rinkliavų vietos norma, patvirtina SSSR Centralinio Vykdomojo Komiteto. Jeigu kyla pasiūlymas įvesti įstatymu nenumatyta rinkliava, klausimą sprendžia tos respublikos arba visos SSSR Liaudies Komisarų Taryba — sulig prigulmybe.

Jei neatidedamiems valsčių reikalams trūksta lėšų ir negalima kitų valsčiams leistų pajamų šaltinių išnaudoti — valsčių Ispolkomas, Gubernijos Ispolkomui patvirtinus, gali imti tam tikrą rinkliavą nuo valsčiaus ribose gyvenančių gyventojų ir turinčių ten savo namų ūkį. Apdėjimo vienetas yra kiekvienas atskiras ūkis (valstiečio kiemas, amatininko, pirklio šeima ir kt.). Mokesnį moka šeimos arba namų ūkio galva. Valsčiaus rinkliava leidžiama imti tik tuomet, jei be deficito negalima suvesti valsčiaus biudžeto.

Jei visų minėtųjų šaltinių įplaukų, neįžiūrint jų visiško suvartojimo, svarbiausioms vietos išlaidoms neužtenka, tai nepalankioms vietos ūkiui ekonominėms sąlygoms arba kokioms kitoms nepaprastoms nelaimėms esant, Liaudies Finansų Komisaras deficitams padengti leidžia duoti pašalpų. Toms pašalpoms išduoti steigiamas tam tikras dotacijų fondas, kurio dydį kasmet nustato SSSR Liaudies Komisarų Taryba, o prie pavienių sąjungos Respublikų Finansų Liaudies komisariatų steigiami tam tikri komitetai, kad finansuotų iš valstybinių lėšų vietos biudžetus. Fondo pašalpą skirsto gubernijų, apskričių ir miestų biudžetams.

SSSR vietos biudžetai apskaičiuoti sekančiais skaičiais:

Pajamos:

	1922/3 m.		1923/4 m.	
	tūkst. auks. r.	%%	tūkst. auks. r.	%%
1. Likučiai ir neišrinkti mok.....	3.384	1,0	20.800	3,6
2. Įmonių turtų ir kt. str. pajamos	126,324	37,7	255.200	44,0
3. Valstyb. paj. ir mok. atskait.....	62.436	18,6	116,580	20,1
4. Valstyb. mok. ir rinkl. % pr....	31,891	9,5	104,400	18,0
5. Vietos mokesniai.....	67,693	20,1	56,840	9,8
6. Įvairios pajamos.....	25,194	7,5	12,180	2,1
7. Paskolos ir pašalpos.....	18,751	5,6	13,920	2,4
Viso:	335,673	100	579,920	100

Išlaidos:

1. Bendro adm. aparato, milicijos, nusik. ieškojimo ir L. Ūkio Gub. Tarybos laikymas.....	58.979	15,3	92.950	14,3
2. Komunalinis ūkis.....	98.796	22,7	140.400	21,6
3. Kelių ir kelių įtaisymų laikymas	10.815	2,8	13.000	2,0
4. Liaudies švietimas.....	74.935	19,6	177.450	27,3
5. Liaudies sveikatos apsauga.....	61.003	15,9	99.450	15,3
6. Žemės ūkis.....	15.149	3,9	21.450	3,2
7. Karo ir Jūrų Liaud. Komisarijat.	3.949	1,0	8.450	1,3
8. Teisingumas ir kalėjimai.....	10.895	2,8	28.600	4,4
9. Socialė apsauga.....	9.655	2,5	10.400	1,6
10. Įvairios išl. ir skolų mok.....	12.227	3,2	26,650	4,1
11. Atsargos fondas.....	28.288	7,3	31.200	4,8
Iš viso	384.689	100	650.000	100

Ši lentelė rodo, kad vietos išlaidos per vienus metus padidėjo 70%, o pajamos 73%, todel deficitas, nors absoliutiniai padičėjo nuo 49 iki 70 mil. rub., bet padidėjo tik 43%. Vis tik per abudu biudžeto laikotarpiu SSSR vietos biudžetuose numatyta deficitų, ir pridėjus dar paskolas ir pašalpas, 1922/3 m. padidėja iki 67,8 mil. r., 1923/4 m. — iki 84 mil. rub. Pajamų biudžetuose svarbiausią vietą užima mokesnių įplaukos (48,2% ir 47,9%), antrą — įmonių, turtų ir duoklių pajamos (37,7% ir 44,0%), bet pastarosios, palyginti, didėja greičiau už pirmąsias. Be to, valstybinių mokesnių bei pajamų priedų ir atskaitymų dalis padidėjo nuo 28% iki 38%, o grynai vietos mokesniai sumažėjo ir absoliutiniai nuo 67,7 iki 56,8 mil. r. ir santykiu — nuo 20,1% iki 9,8%, t. y. daugiau kaip per pusę. Tai rodo, kad Sovietų vietos ūkis dar nepakankamai priaugęs prie savarankiškų mokesnių. Vienok visa tai — išvados paremtos samatomis, o ne apyskaitų daviniais, kurių dar nėra ir kurios gal visa iš esmės pakeistų.

Kai del bendro SSSR vietos ūkio sutvarkymo klausimo, tai visa, kas pasakyta apie jo įstatymus, atrodytų labai sklandžiai ir apgalvota. Vienok yra daug pagrindo spėti, kad taip yra tik popieryj. Nereikia

užmiršti, kad dar nesenai, per ištisus penkius metus, Sovietų Rusijoj visiškai vietos ūkio nebuvo; dar 1920 m. buvo panaikinti vietų biudžetai ir visos vietų išlaidos buvo vykdomos iš valstybinio biudžeto, be to, vietose šiuo atveju buvo neįmanomas chaosas. Buvusios žemiečių ir miestų įstaigos, jau šiek tiek įpratusios per 50 jų buvimo metų tvarkyti vietos ūkio reikalus, buvo panaikintos, o asmeninė sudėtis iš dalies išvaikyta, iš dalies net išnaikinta. Vietose įsteigė sovietus ir ispolkomus, kuriems pati sovietų valdžia per penkis metus bijojo patikėti vietos ūkį. Ir staiga nuo 1921/3 m. jiems be jokio pakeitimo jų sutvarkymo pavedama sudėtingiausia vietų ūkių priežiūra ir valdymas, daugelio mokesnių apskaičiavimas ir ėmimas, pramonės įmonių sudetingas ūkio valdymas ir, pagaliau, vietos kredito organizavimas, nors tai ne tik jiems, bet ir visai sovietų valstybei kol kas yra neprieinama. Ir visa tai — badu ir savivale išvargintoj ir išdraskytoj šalyj. Tat ar galima kas kalbėti apie tokios savivaldybės kokį savarankišką veikimą? — Pasirodo, Sovietų vyriausybė nesugebėjo apsidirbti su pradžioj pasiimtuoju tuo milžinišku uždaviniu, — visos šalies administracinio ir ūkinio gyvenimo reguliavimu. Ir štai dabar, būdama neišeinamoj padėtyj, ji skuba savo pareigų ir išlaidų dalį uždėti naujai kuriamiems vietos organų biudžetams. Tiesa, uždavinys išpręstas labai sklandžiai, bet, be abejo, tik popieriuj, be jokios vilties, kad tas sprendimas įvyktų tikrenybėj.

B. Vietiniai finansai Lietuvoje.

1924 m. birželio mėn. 24 d. ir Lietuvoj išleistas savivaldybių mokesnių įstatymas. Bendrieji jo principai tie pat kaip ir kitur. Savivaldybių pajamos gali būti privatinės teisės — nuo jų turtų ir įmonių, ir viešosios — rinkliavos, bendrieji mokesniai, valstybės ir kitų savivaldybės organų pašalpos. Be to, ji turi teisės uždėti savo reikalų naudai naturalines prievoles.

Savivaldybės organai tik tuomet turi teisės imti mokesnius, jei išlaidoms padengti turtų, įmonių, įvairių mokesnių ir pašalpų pajamų neužtenka. Pramonės įmonių ūkis reikia taip tvarkyti, kad gaunamomis pajamomis būtų galima padengti bent joms laikyti reikalingas išlaidas įskaitant, žinoma, paprastąjį verslamoninko pelną ir tų įmonių pagrindinio kapitalo amortizaciją. Nutolti šių taisyklių galima tik tuomet, kai įmonės nėra vien komercinės reikšmės ir tenkina visuomeninius reikalus. Už naudojimąsi tais įtaisymais, kuriuos savivaldybė laiko visuomeniniams reikalams, ji turi teisės imti iš anksto nustatyto kiekio rinkliavas; bet jei iš tų įtaisymų atskiri asmens turi ypatingos naudos, tai tų rinkliavų ėmimas yra privalomas, jei tų įtaisymų laikymo išlaidų negalima padengti kitu būdu. Rinkliavas reikia taip apskaičiuoti, kad jomis būt galima padengti visas išlaidas, skaitant paprastąjį pelną ir kapitalo amortizaciją. Jei tuo įtaisymu visi vietos gyventojai naudojasi privalomai, arba naudojasi tik jų atskiros grupės, tai, atsižvelgiant to įtaisymo reikalingumo visuomeniniams reikalams, ta rinkliava galima sumažinti arba ir visiškai panaikinti. Šios rūšies rinkliavos tačiau negali būti imamos nuo labdarybės įtaisų naudojimo.

Be to kai kurioms šios rūšies rinkliavoms yra nustatyta atskirų taisyklių, būtent: 1) Vidaus Reik. M-rio patvirtintu tarifu visos savivaldybės turi teisės imti rinkliavas nuo jų laikomų uostų ir keltų; 2) Apskričių Tarybos ir apskrities savivaldybės teisėmis miestai turi teisės imti rinkliavas už statybos darbų leidimus, už tų darbų priežiūrą ir naudojimąsi rinkose, bet ne daugiau kiek reikia išlaidoms, Ministerio nustatyta taksa; 3) skerdyklų rinkliavos privalo padengti jų laikymo išlaidas, skaitant jų skaičiuje pelną, 8% skerdyklų įtaisymo suvartoto kapitalo amortizaciją ir 5% atsargos kapitalui nuostoliams padengti. Be rinkliavų, už betarpišką naudojimąsi savivaldybės įtaisymais, jos turi teisės imti specialines rinkliavas (Beiträge) nuo tų nekilnojamųjų turtų bei įmonių savininkų, kuriems tie visuomeniniai įtaisymai yra naudingi ir patogūs, pav., kai nuo to pakyla tų turtų ir įmonių vertė ir pn. Rinkliavas derina su ypatingos naudos ir pelno dydžiu ir ima jas tuomet, kai be jų išlaidoms padengti, įskaitant pelną ir kapitalo amortizaciją, reikėtų imti bendruosius mokesnius. Be to, tos specialinės rinkliavos neprivalo būt didesnės, kaip 100% tų pat turtų ir įmonių savivaldybių naudai imamo bendro mokesnio. Jų tarifus tvirtina Vid. Reik. Ministeris.

Kai del bendrųjų mokesnių, tai jų pagrindą sudaro valstybinių realinių mokesnių priedų sistema. Priedus nustatinėja atskirai: 1) valsčių, miestų ir valsčiaus teisėmis miestelių naudai ir 2) apskričių ir apskrities teisėmis miestų naudai. Žemės mokesnio priedus reikia imti nuo mokesnio procentinės dalies pavidale; valsčiaus naudai priedus nustato valsčiaus arba atatinkamo miesto taryba. Kai del priedų apskričių naudai, tai įstatyme atatinkamo nuostato nėra. Vietos mokesniais apdedami ir valstybinė žemė bei miškai, kurie nuo valstybinių mokesnių atleisti. Įstatyme todel nustatyta, kad vietinės jų rinkliavos imama ta pat norma, kaip ir nuo privatinės žemės. Nuo rinkliavų valsčių naudai atleidžiama valstybinių gelžkelių žemės, draustiniai ir jaunesni 20 metų miškai. Apskričių mokesnių įstatyme tos lengvenybės neminimos. Miestai ir valsčiaus teisėmis miesteliai turi teisės imti priedus prie valstybinio miestų nekilnojamųjų turtų mokesnio, kurių dydį nustato miestų ar valsčių tarybos, bet ne daugiau kaip 20% valstybinio mokesnio. To pat dydžio mokesnis leidžiamas imti ir apskrities savivaldybės reikalams miestuose ir valsčiaus teisėmis miesteliuose. Gi apskrities teisėmis miestų savivaldybėms priedų vietoj leidžiama imti savarankiška miestų nekilnojamųjų turtų įkainojimo rinkliava. Be to, visi apdedamieji turtai skirstomi skyriais ir kiekvieno skyriaus visiems turtams nustatomas vienodas procentinis jų bendrojo, valstybiniam mokesniui imti apskaičiuoto, ir grynojo pelno santykis. Nuo tokiu būdu apskaičiuoto grynojo pelno imama įkainojimo rinklia-

va, bet ne daugiau kaip 10% to pelno. Bet jei atsitinka, kad tuo būdu grynojo pelno apskaičiuoti nebegalima, tada nustatoma apdedamųjų turtų vertė ir mokesnio imama 0,1% jų vertės. Tuo būdu matome, kad apdedant tuos turtus vietos mokesniais atsisakyta bendrojo pelno apdėjimo; gi valstybiniams mokesniams bendrasis pelnas apdedamas; to skirtumo priežastis mokėtojams, be abejo, paliks neaiški.

Verslo mokesnio priedai imami vienodo procentinio dydžio nuo visų prekybos ir pramonės mokesnio rūšių. Valsčiuose, miestuose ir valsčių teisėmis miesteliuose kasmet priedo dydį nustato valsčių ar miestų tarybos, bet ne daugiau, kaip 20% valstybinio mokesnio. Apskričių ir miestų apskričių teisėmis naudai tiesiog sumokama 20% valstybinio mokesnio. Be to, apskričių teisėmis miestai savo naudai dar gali imti 20 %. Verslamonių, kurios įvairiose vietose turi pramonės ir prekybos įmones, mokesnių įplaukų paskirstymo tvarka savivaldybių tarpe įstatyme nenumatyta.

Be valstybinių mokesnių priedų ir įkainojimo rinkliavų miestų savivaldybėms dar leista imti sekantieji mokesniai:

1) nuo atvažiuojančių registracijos; 2) nuo sąskaitų, išnuomojant viešbučių kambarius; 3) nuo skelbimų; 4) nuo šunų; 5) nuo vežėjų. Miestuose ir valsčiaus teisėmis miesteliuose šių mokesnių normas nustato miestų tarybos savarankiškai, o apskričių teisėmis miestuose reikia, kad jų nuostatus patvirtintų Vid. R. M-ris, išskyrus vežėjų mokesnių normas.

Rinkliavas nuo leidimų turėti motociklus ar automobilius gali imti tik miestų savivaldybės apskričių ir apskričių teisėmis miestų naudai, kurių dydį nustato V. R. Ministeris; nuo šios rinkliavos valstybinių įstaigų pervežimo priemonės atleidžiamos.

Paskui, miestų ir valsčių savivaldybės, traktierių verslo įstatymu pasiremdamos, ima rinkliavas nuo leidimų laikyti smukles. Šių rinkliavų normas nustato V. R. M-ris iš anksto, su Finansų M-riu susitaręs. Traktieriaus verslo mokesnių įplaukos eina į atatinkamų savivaldybių kasas, bet iš valsčiaus, miestų ir valsčiaus teisėmis miestelių kasų pusė įplaukų pavedama vietos apskrities savivaldybei; apskričių teisėmis miestai pasilieka sau visas šias įplaukas.

Mokesnis nuo pasilinksminimų, šiuo mokesnio įstatymu pasiremiant (žiūr. pirmiau), eina visas apskričių ir apskričių teisėmis miestų naudai.

Galop, visos miestų savivaldybės nustatyta tvarka (žiūr. pirm.) turi teisės imti butų mokesnį.

Lietuvos vietos savivaldybės vartojimo mokesnius neturi teisės imti; bet apskritys ir apkričių teisėmis miestai iš valstybės gauna apie 5% valstybinio degtinės ir spirito monopolio grynojo pelno. Šio procento dydį kasmet nustato Finansų M-ris,

su Vidaus Reik. M-riu susitarus; jų paskirstymo tvarka savivaldybės organų tarpe įstatyme nenustatyta.

Tie vietos mokesniai, kurie apskaičiuojami kaip valstybinių mokesnių procentiniai priedai, imami ta pat tvarka, kaip ir atatinkami valstybiniai mokesniai, ir jei jie eina apskričių naudai, tai sumokami iždan, o kitais atsitikimais į atatinkamą valsčiaus ar apskrities savivaldybių kasą. Visų kitų vietos mokesnių ėmimo tvarką nustato pačios savivaldybės. Be to, išdėsto juos valdybos arba specialinės komisijos. Savivaldybės turi teisės reikalauti iš mokėtojų visų reikalingų žinių ir paaiškinimų. Mokesnių dydis, išdėstymas, sumokėjimo laikas ir tvarka privalo būt paskelbta viešai ir pranešta kiekvienam mokėtojui atskirai. Sumokėti reikia ne vėliau kaip per 1 mėnesį nuo mokesnio pranešimo dienos, jei tam nėra paskirto ilgesnio termino. Savivaldybės mokesnius išieško betarpiškai, bet apskritys tą pareigą uždėti gali atatinkamiems valsčiams. Nepatenkinti mokesnio paskyrimu, turi teisės per 4 savaites skųstis savivaldybių organų nutarimų apskundimo įstatymo bendrąja tvarka. Šie skundai mokesnių ėmimo nesustabdo. Asmens, tyčiomis patiekę netikras arba ne visas žinias, kad sumažinti arba išvengti mokesnio mokėjimo, baudžiami pinigine bauda iki penkeriopos nesumokėto mokesnio sumos. Iš viso savivaldybių naudai imamos baudos neprivalo būt didesnės, kaip valstybinių mokesnių nesumokėjimo baudos.

Bet asmens, pataisę ar papildę savo parodymus iki netikrumo paaiškėjimo, nėra baudžiami. Vietos mokesniams išieškoti nustatytas 10 metų laikas; bet jei nesumokėta ne del mokėtojo kaltės — tik 3 metai.

Vietos mokesnių išdėstymo ir ėmimo išlaidos padengiamos savivaldybių lėšomis.

Šio įstatymo vykdymo instrukcijas leidžia Vidaus Reikalų M-ris, su Finansų M-riu susitarus.

C. Jungtinių valstybių finansai.

Čia palieka mums tik paliesti vad. sudėtinių valstybių, t. y. jungtinių valstybių ir kolonialinius finansus. Esminis jungtinės valstybės bruožas, kuriuo ji skiriasi nuo valstybių sąjungos ir kitų panašių susivienijimų (pav. valstybės, kurios susijungę asmenine ūnija, vieno monarcho asmenyje), yra bendrų valstybinių uždavinių buvimas ir viena aukščiausia valdžia, kuri tiems uždaviniams vykdyti naudojasi bendromis lėšomis. Tam tikslui reikia, kad būtų jungtinis turtas ir jungtinės pajamos, — tai reiškia ir bendras finansų ūkio tvarkymas, paremtas iš esmės tais pat pagrindais, kaip ir paprastas valstybinis ūkis. Bendri jungtinės valstybės uždaviniai negali būt nustatyti vi-

soms valstybėms vienodai: visa pareina nuo jų centralizacijos laipsnio. Bet jau kai kurios išlaidos visuomet esti kiekvienoj jungtinėj valstybėj: pav., bendriesiems valstybinių įstatymdavystės ir aukščiausių valdymo organams laikyti, užsienio diplomatiniams santykiams prižiūrėti, apsaugai ir t.t. Bet čia kartais prijungiama ir kitokios — teismo ir vidaus valdymo srities — išlaidos. Šių išlaidų suma nuolat didėja, svarbiausia del to, kad sąjungai priklauso karų reikalo tvarkymas. Vokietijoj, pav., toji suma padidėjo paprastame biudžete (atskaičius apyvartos išlaidas) nuo 395 mil. m. 1875 met. iki 2009 m. m. — 1913 m. Atatinkamai auga ir jungtinės pajamos. Sąjunga jas gali gauti savarankiškai iš jai tiesioginiai priklausomų šaltinių (nuo jungtinių mokesnių, turtų, įmonių) arba iš jungtinių įeinančių valstybių įnašų (vad. matrikuliariniais) arba, galop, iš vienų ir kitų šaltinių kartu. Prie savarankiškų sąjungos pajamų šaltinių visų pirma priskiriama jungtinės įmonės, ypatingai susisiekimo (gelžkeliai), paštų, telegrafo ir kt. srityse. Vienodas jų tvarkymas visoje sąjungoj turi daug privalumų. Bendri jungtiniai domėnai yra reta išimtis.

Kai del savarankiškų mokesnių, tai čia pirmiau už kitas atsirado parubežinės muitų rinkliavos: tų rinkliavų ėmimas ties kiekvienos atskiros jungtinės valstybės sienomis prekybai buvo be galo nepatogus. Jei muito įplaukų trūksta, sąjungos pasiima sau ir vidaus vartojimo mokesnius, kurie muito rinkliavoms labai artimi: vienodas jų ėmimo būdas visoje sąjungoje pramonei ir prekybai taip pat labai svarbus. Dažnai čia prijungiama atskiros apyvartos mokesnių rūšys. Paskiausia sąjungai pereina ir tiesioginiai mokesniai, be to, įvesdama juos į savo betarpiškų pajamų skaičių, atskirų valstybių finansams remti, sąjunga priversta arba teikti joms pašalpų arba atskaityti tam tikrą jungtinių mokesnių įplaukų procentą.

Kai del matrikuliarinių įnašų sąjungos naudai, tai jie imami tuomet, kai sąjungai pritrūksta lėšų iš betarpiškai imamųjų pajamų šaltinių. Arba iš vienos pusės nustatomi finansiniai santykiai sąjungos ir jos dalių tarpe, iš kitos gi pačios sąjungos biudžeto pusiausviruma. Matrikuliariniai įnašai skirstomi valstybių tarpe arba sulig mokamosios (mokesnių) galios mastu, arba — dažniausia — sulig gyventojų skaičiumi. Pastarasai būdas yra nelygesnis, nes neturtingųjų gyventojų valstybė gali būt labiau apsunkinta, kaip turtingų. Bet mokamosios galios koeficientas nustatyti taip pat labai sunku. Atskiros valstybės matrikuliariniams įnašams reikalingas sumas gauna iš paprastų savo pajamų šaltinių. Jei įvairiose valstybėse veikia skirtingos mokesnių sistemos, tai matrikuliarinių įnašų apskaičiavimas gali būti labai nelygus. O kadangi šie įnašai, jei tik jų suma nenustatyta ilgesniam laikui, tai didėja, tai mažėja, atsižvelgiant įvairių aplinkybių, tai jie atskirų valstybių finan-

sų ūkį daro labai neaiškiu. Todel į juos tenka žiūrėti, kaip į neišvengiamą blogumą.

Jungtinių valsybių yra gan daug: pav., Šiaurės Amerikos Jungtinės Valtybės, Šveicarijos Sąjunga, Vokiečių Imperija, Anglijos kolonialės valstybės: Kanada, Australija ir Pietų-Afrikos sąjunga; Meksika, Argentina, Brazilija, galop, pastaruoju laiku Rusija, pasivadinusi SSSR. Čia mes trumpai paminėsime tik pirmąsias tris charakteringiausias valstybes.

Amerikos Jungtinėse Valstybėse, kartu su aiškiai aprėžtais, sąjungai pavestais, uždaviniais, labai griežtai išlaikyta sąjungos ir atskirų valstybių finansų atskyrimo principas. Čia nežinoma nei sąjungos subsidijų, nei dotacijų atskirų jos narių naudai, nei valstybių matrikuliarinių įnašų sąjungos naudai. Bet užtai sąjungos finansinė kompetencija labai plati. Kongresas turi teisės: 1) nustatinėti ir imti mokesnius, muitus, įvairias rinkliavas ir akcizus su viena tik sąlyga, kad jų paskirstymas visose jungtinėse valstybėse būtų vienodas; 2) daryti paskolas; 3) kalti monetas ir 4) bausti už vertybės popierių ir monetų padirbimą. Vienok atskiros valstybės turi teisės įsivesti ir savo mokesnių, išskyrus muito rinkliavas, kurios visos pavestos tik sąjungai, kurios kompetenciją konstitucija tik vienoj vietoj aprėžė: jokio mokesnio negalima nustatyti kitaip, kaip atatinkamai gyventojų skaičiui. Del šio apribojimo kiekvieną mokesnį sąjunga iš pradžių turėjo paskirstyti tarp atskirų valstybių, kurios paskui pačios pas save pasiskirstydavo ir įplaukas įnešdavo į sąjungine kasą. Tuo būdu gaudavosi savotiški matrikuliariniai įnašai, tik su tuo skirtu, kad pati sąjunga nurodydavo jų ėmimo šaltinį. Vienok vėliau tas aprėžimas išnyko: 19 amž. 90-jų metų finansų trūkumas vertė ieškoti naujų tiesioginio apdėjimo šaltinių, ir 1913 m. kongresui buvo leista nustatyti ir imti mokesnius, neatsižvelgiant jų gavimo vietos neskirstant valstybių tarpe sulig gyventojų skaičiumi. Kartu su tuo nutarimu 1913 m. buvo pirmiausia įvesta bendroje pelno mokesnis ir palaikų mokesnis. Žinoma, ir valstybės turėjo teisės, išskyrus muitų rinkliavas, įvesdinėti sau atatinkamus mokesnius.

Vartojimo apdėjimo srityj, sąjunga dar anksčiau ėmė svaigiųjų gėrimų, tabako, kortų, maišytų miltų, margarino ir kt. mokesnius. Dar 1906 m. denatūruotas spiritas nuo apdėjimo atleistas. Nesenai prieš didįjį karą buvo panaikinta daug muito rinkliavų, taip kad 1913/14 m. šių rinkliavų įplaukų buvo 299 mil. dol., pelno mokesnio — 71 mil. ir vidaus vartojimo rinkliavų — 309 mil.

Kai del atskirų valstybių apdėjimo, tai jis yra gana suvaržytas: jos gauna apie 75% jų turto apdėjimo pajamų, 7% verslų, turto perleidimo ir palaikų mokesnio; 2% pagalvės rinkliavų, 8% licencijų ir koncesijų rinkliavų, visa kita — iš įvairių kitų šaltinių. Daug didesnės reikšmės ten yra bendruomenių finansai.

Po karo sąjungos pajamų skaičiai iš esmės pasikeitė: iš 35,4 milijardų išlaidų per laikotarpį nuo 1917 m. balandžio 6 d. iki 1919 m. spalių m. 31 d., 11,3 milijardo padengta mokesniais, iš kurių 520 mil. muito rinkliavomis, 6,7 milijardo — pelno ir karo pelno mokesniais, 2,8 milijardo kitokiomis rinkliavomis. Gi sąjungos skolos nuo 1,03 milijardo 1912 m. birželio m. 30 d. padidėjo iki 1917 m. gegužės 31 d. — iki 1,7 mil. ir iki 1919 m. rugsėjo m. 30 d. — iki 26,2 milijardo.

Šveicarijoj sąjunga ir kantonai uždavinių vykdyme vieni kitus papildo: sąjungos įstatymdavystė tuos uždavinius nustato, kantonai juos vykdo. Todel vien sąjungos kompetencija, palyginti, nedidelė, bet už tai labai didelis jungtiniais įstatymais tvarkomų, bet iš dalies arba visiškai kantonų vykdomų dalykų skaičius. Del to sąjungai suteikta plati teisė prižiūrėti kontonus, kurių nuo sąjungos nepriklausomos kompetencijos sritis labai nedidelė. Toks įstatymdavystės ir valdymo

sutvarkymas padarė tai, kad Šveicarijos sąjungai palikta tik labai mažai savarankiškų pajamų šaltinių. Tai jungtinis turtas, muito rinkliavos, paštas ir telegrafas, parako gamyba ir mokesnio vietoj karo prievolės atlikimo dalis. Visi kiti — palikta kantonams, būtent: visi tiesioginiai mokesniai ir didelė netiesioginių dalis. Abi pajamų šaltinių sritys — sąjungos ir kantonų, — griežtai skiriamos: kas pavesta sąjungai, neprivalo liesti kantonai, bet ir sąjunga netur teisės naudotis tais šaltiniais, kurie įstatymų ne jai skirti, nes kiekvienas, kurį konstitucija nemini, apdėjimo objektas laikomas priklausąs vien kantonų.

1910 m. sąjunga iš muito rinkliavų gavo 73,1 mil. fr., paštų valdybos pajamos — 2,6 mil., telegrafo — 0,5 mil., parako gamybos — 0,1 mil.; o visų pajamų, išskyrus muito rinkliavas, — apie 10,1 mil. Beveik tiek pat buvo ir kantonų pajamų. Didžiausią dalį sudarė tiesioginiai mokesniai (pagalvės, turto, pelno, versio, palaikų), kurių gauta 60 mil. fr.; kiti vartojimo ir apyvartos mokesniai, rinkliavos iš viso sudarė tik 11,6 mil., valstybinės įmonės davė 6,6 mil. ir druskos regalija — 4,2 mil., t. y. visi šie šaltiniai iš viso davė 82,4 mil. fr. pajamų. Bet toli gražu ne visi kantonai šiuos visus mokesnius ima: tik turto mokesnis veikia visuose 25 kantonuose. Didesnės reikšmės įmonės — tai kantonų bankai. Iki didž. karo sąjunga gaudavo pakankamai vien muito rinkliavos pajamų, kurios, progresuojant šalies ūkio gyvenimui, nuolat didėjo. Todėl, uždedant kantonams vis daugiau pareigų, aišku, kad reikėjo teikti jiems pagalbos. Taip atsirado labai sudėtinga ataskaitų ir subvencijų kantonų naudai sistema. Tuomet, kai kokio šaltinio pajamas imdavo sąjunga, ji kantonams už tai atsilygindavo; antra, kantonai reikalavo pašalpų, kai tik sąjunga pavesdavo jiems naujų pareigų. Tuo keliu kantonai gavo pusę vietoj karo prievolės mokesnio įplaukų; paskui visą degtinės monopolio pelną, bet 10% jo turėjo išleisti kovai su girtuoklybe; taip pat visos patentinės rinkliavos nuo keliaujančių pirklių pajamas. Dar daugiau atlyginimo gavo kantonai, kai jie atsisakė banknotų leidimo mokesnio ir kantonų emisijos po to, kai 1905 m. buvo įsteigtas Šveicarijos Nacionalis Bankas.

1910 m. kantonai iš viso gavo apie 11 mil. fr. (jų tarpe 2,1 mil. iš karo mokesnio, 6,2 mil. — degtinės monopolio, 0,5 m. — patento rinkliavos ir 2,2 mil. fr. iš Nacionalinio Banko). Visos šios ataskaitos specialaus paskyrimo neturėjo. Atvirkščiai, subvencijos visuomet buvo surištos su kokiomis sąlygomis, pav., su tomis sumomis, kurias leisdavo tam tikram reikalui kantonai. 1913 m. tokių subvencijų buvo duota 17,3 mil. fr.

Jei ataskaitos ir subvencijos yra charakteringas Šveicarijos jungtinių finansų sistemos bruožas, tai matrikulariniai įnašai, atvirkščiai, Šveicarijoj veik nežinomi: jie buvo tik kartą, 1849 m. pavartoti, ir net per didįjį karą jų neatsirado. Už tat per karą padidėjo jungtinis apdėjimas: 1915 m. sąjungai buvo pavesta tam tikras karo mokesnio ėmimas (pelno ir turto mokesnio kombinacija), o 1920 m. įvestas ilgam laikui nepaprastas mokesnis, kurio įplaukų ½ atskaitoma kantonams.

Vokietijos jungtiniai finansai skiriami dviem dideliais laikotarpiais: pirmasis prasideda nuo 1871 m. Vokietijos Imperijos įsteigimo iki did. karo pabaigos; antrojo, dabartinio pradžia surišta su nauja 1919 m. konstitucija. Per pirmąjį laikotarpį normališkai einant konstitucija buvo tam tikra jungtinių ir federatyvių pradų pusiausviruma. Bet vis tik Imperijos kompetencija, ypatingai įstatymų leidimo srityje, buvo platesnė. Bet už tat valdymo sritį valstybės, palyginti, buvo laisvesnės. Bet nežiūrint to, buvo jaučiama bendros Vokietijos idėjos, Vokietijos vienybės supratimo stiprėjimas. Augant Imperijos reikalams, stiprėjant karo ir jūrų pajėgoms, besiplečiant Vokietijos įtakai ir už Vokietijos ribų, didėjo ir Imperijos išlaidos. Tuo tarpu joms padengti skirtųjų šaltinių neužteko: muito rinkliavos, kai kurie vartojimo mokesniai ir vekselinės rinkliavos iš viso duodavo tik 230—240 mil. m. Todėl laiks nuo laiko nuolat buvo didinami ir įvedami nauji Impe-

rijos mokesniai. Tam priešinosi iš vienos pusės atskiros valstybės, kurių rinkliavas pasiimdavo sau Imperija, iš kitos — paties Reichstago partiniai nesutikimai. Net tuomet, kai Imperijos šaltinių įplaukos, ypatingai muito rinkliavų, žymiai padidėdavo, jų pertekliai eidavo ne Imperijos naudai, bet buvo atiduodami atskirų valstybių reikalams tenkinti.

Bet vis tik iki 1913 m. Imperijos imamieji vartojimo mokesniai, iškyrus druskos mokesnį, buvo reformuoti, kad gauti didesnių pajamų. Paskui įvesta naujų Imperijos mokesnių eilė: nuo putojančio vyno, acto rūgšties, papirosų, apšvietimo priemonių ir degtukų. Iš muito rinkliavų ir vartojimo mokesnių jau gaudavo 1.370 mil. m. Buvo dar naujų mokesnių įvesta ir pakelta apyvartos apdėjimo sritis. Bet juo dažniau jie buvo keliami, juo labiai priešinosi Reichstagas. Jiems priešais statė pastangas įvesti tiesioginį Imperijos apdėjimą — realinius, pelno ir turto mokesnius. Šiems visiems projektams griežtai priešinosi finansų valdyba, atskiros valstybės, kurios teisioginius mokesnius skyrė vien savo žinion. Bet vis tik jau 1906 m. įvedamas Imperijos palaikų mokesnis, o 1911 m., kai prireikė karo reikalui daryti nepaprastų išlaidų, Reichstagas pareiškė pageidavimą, kad būtų įvestas visuotinas turtų mokesnis. 1913 m. ir atsiranda pirmasis toks mokesnis, vienkartinės karo reikalams rinkliavos (Wehrbeitrag) pavidale ir nuolatinio turtų vertės priaugimo mokesnio pavidale. Karo metu iki 1916 m. Imperijos mokesniuos svarbių atmainų neįvyko, nes apsieidavo kredito lėšomis. Bet kai paaiškėjo, kad karas ilgai užsitęs, tai vėl pradėjo kelti buvusius ir įvesdinėti naujus Imperijos mokesnius: pav., 1916 m., tabako mokesnis buvo padidintas 6 kartus, spirito mokesnis — nuo 3 iki 4 kartų, degtukų, putojančio vyno — daugiau kaip 3 kartus, alaus — beveik 40%. Pirmykštės prekių apyvartos mokesnio įplaukos buvo pasiekę 1.250 m. m., anglių mokesnio — 500 mil. Taip pat 3—4 kart padidėjo apyvartos mokesnio įplaukos. Vietoj 46,4 mil., palaikų mokesnis turėjo duoti 700 mil. pajamų, 226 mil. mokesnis nuo nekilnojamųjų turtų perleidimo. 1918 m. visų Imperijos mokesnių ir muito rinkliavų turėjo būti 6,2 milijardo — vieton 1,7 mil. 1913 metais. Ir tuo pat laiku, kai 1913 m. Imperijos mokesnių suma siekė 1,7 mil. m., o atskirų valstybių mokesnių — beveik 3 milijardus, 1919 m. pirmoji suma padidėjo iki 17,5 milijardo, o antroji tik iki 6,5 milijardo. Tuo būdu jau ir prieš 1919/20 m. reformą mokesnių sunkumo centras, matyti, perėjo į Imperijos mokesnius.

Nežiūrint mokesnių kėlimo, gana svarbiu Imperijos pajamų šaltiniu nuolat buvo atskirų sąjungos valstybių matrikuliariniai įnašai, kurie veikė iki 1919 m. konstitucijos. Sulig buvusia 1871 m. konstitucija, matrikuliariniai įnašai (sulig atskirų valstybių gyventojų gausumu) turėjo būti tik laikinai, iki Imperijos mokesnių įvedimo . Bet laikui bėgant jie tapo nuolatiniais, nes tik dėliai jų Reichstagas turėjo teisės tvirtinti ne tik išlaidas, bet ir pajamas: negalima be jo sutikimo reikalauti matrikuliarinių įnašų. Todel, kai 70-jų metų pabaigon, mokesnių tiek daug įplaukdavo, kad tų įnašų nereikėjo, tai, kad jų nenustoti, išgalvodavo fiktyvius deficitus (vad. Frankenšteino sąlyga): žymi mokesnių įplaukų dalis iš Imperijos buvo atimta ir ataskaitų pavidale pavesta atskiroms valstybėms, taip pat proporcionališkai jų gyventojų skaičiui. Taip Imperijos biudžete atsirado ne perteklius, bet deficitas, kuris ir buvo išlyginamas tais įnašais. Iš pradžių atskaitydavo tik iš muito rinkliavų ir tabako mokesnių, o paskui ir iš kitų mokesnių. Kai mokesnių įplaukų būdavo labai daug, tai ataskaitos viršindavo matrikularinius įnašus, vadinasi, Imperija dalyvaudavo atskirų valstybių išlaidose; o kai įnašai buvo didesni, tai Imperija gaudavo savo išlaidoms pašalpos.

Laikui bėgant nuo 1879 iki 1906 m. junginės valstybės Imperijai sumokėjo 8.004 mil. m. matrikularinių įnašų, o gavo iš Imperijos 8,238 mil. m., t. y. 234 mil. daugiau. Nuo 1898 m. jokių atskaitų nebuvo

daroma, o matrikuliariniai įnašai tiek padidėjo, kad 1906 m. buvo nutarta, kad jei jie perviršys nustatytą vienam gyventojui normą, tai perteklių tais metais neimti. Vienok vėliau ta norma teko padidinti. Ji nuo 1904 m. matrikuliarinius įnašus pripažino vietoj laikinų nuolatiniais Imperijos lėšų šaltiniais. 1913 m. ataskaitų buvo 203,5 mil. m., o matr. įnašų — 255,4 mil. Žinoma, tose sąlygose šie įnašai ir ataskaitos buvo gana liguistas reiškinys, del kurio reikėjo daryti visiškai bereikalinga dviguba sąskaityba. Neįžiūrint visa to, Imperijos ir atskirų valstybių apdėjimo sritis buvo 1871 m. konstitucijos ir jos dvasioj išleistų įstatymų atskirta.

Visai kitokią padėtį sudarė 1919 m. konstitucija. Sulig ja, Imperija, mokesnių ir kitų pajamų srityje, turi įstatymdavystės teisės, kiek tai reikalinga jos reikalavimams. Kadangi Imperija paima sau tuos mokesnius ir pajamas, kurie pirmiau priklausė atskiroms valstybėms, tai ji privalo rūpintis tų valstybių reikalų patenkinimu (Lebensfähigkeit). Tuo būdu buvo galutinai užmiršta tai, kad Imperija gali imti tik netiesioginius mokesnius. Imperija turi teisės prižiūrėti atskirų valstybių mokesnių ėmimo ir mokesnių sistemos vieningumo. Šiais pradais paremti du įstatymai: apie atskirų valstybių mokesnius (Landessteuergesetz) ir apie Imperijos mokesnių apskaičiavimo ir ėmimo tvarką (Reichsabgabenordnung). Su pirmuoju šių įstatymu jau teko susitikti, kalbant apie bendruomenių apdėjimą. Kai del jungtinių valstybių, tai juo atimama iš jų savarankiškos buvusios jų teisės ir svarbiausi jų mokesnių pajamų šaltiniai. Jungtinės valstybės ir bendruomenės negali imti tų mokesnių, kurie pripažinti Imperijai. Net priedams reikalinga atskiro įstatymų sutikimo. 1920 m. kovo mėn. 29 d. įstatymu atimtas pelno mokesnis — svarbiausias valstybių apdėjimo šaltinis; bet valstybės ir bendruomenės gauna ¾ iš jo įplaukų. Tas pat ir su korporacijų mokesniu. Piniginių kapitalų pajamų mokesnis taip pat pavestas Imperijai. Iš Imperijos palaikų mokesnio valstybės gauna 20%, iš nekilnojamųjų turtų perleidimo rinkliavos — 50%, iš apyvartos mokesnio — 10%. Prie nekilnojamųjų turtų perleidimo rinkliavos valstybės ir bendruomenės turi teisės imti nedidesniús kaip 2% perleidžiamų turtų vertės priedus. Valstybėms palikta tik realiniai mokesniai, su sąlyga, kad jie nebūtų remiami pelnu. Vietoj atskirų valstybių laisvo apdėjimo įvedama dotacijų principas: joms laiduojamos anksčiau gaunamosios įplaukos. 1921 m. biudžetu valstybės ir bendruomenės turėjo gauti iš Imperijos 16,4 milijardo m., 1922 m. — 22,3 milijardo. Be pelno korporacijų ir kapitalų pajamų mokesnių, ir kiti Imperijos mokesniai buvo žymiai pakeisti, kad gaut stambesnių įplaukų, pav., apyvartos mokesnis. Toliau buvo įvestas vienkartinis mokesnis Reichsnotopfer, iš kurio tikėjosi gauti 40—50 milijardų pajamų. 1920 m. iš visų kitų mokesnių laukta 25 milijardai. Bet kadangi išlaidų buvo dar daugiau, tai Imperijos apdėjimas teko dar padidinti. 1922 m. biudžete iš tiesioginių ir apyvartos mokesnių laukta 68,2 milijardo, o iš muito rinkliavų ir vartojimo mokesnių — 40,4 milijardo.

Kaip jau sakyta, atskiroms jungtinėms valstybėms palikti realiniai žemės, namų ir verslų mokesniai, kuriuos jos turi dalytis su bendruomenėmis. Prūsijoj, Meklenburge — Štetine, Saksonijoj ir Bavarijoj išleista naujų žemės mokesnio įstatymų; Bavarijoj — namų mokesnio įstatymas; Bavarijoj ir Saksonijoj — verslų mokesnio įstatymas ir ištisa vietos įstatymų eilė apie Landesabgabengesetz'o vartojimą.

Antras svarbus jungtinių valstybių apdėjimo įstatymas buvo jau minėtasis Reichsabgabenordnung įstatymas, kuriuo visų Imperijos mokesnių prižiūrėjimas ištisai pavestas Imperijos Finansų Valdybos organams, be to, turi būt vykdomas vienodais visoj Imperijoj pradais, kuriuos turi naudoti ir jungtinių valstybių valdybos jų mokesnių reikale arba tą reikalą gali pavesti Imperijos organams.

Pačiu pastaruoju laiku šie įstatymai papildyti 1923 m. birželio m 23 d. ir 1924 m. vasario m. 14 d. įstatymais (Finanz-Ausgleich-Gesetz). Jau L. St. G. uždraudė atskiroms valstybėms, išskyrus nekilnojamųjų turtų nuosavybės perleidimo mokesnį, imti savarankiškus Imperijos mokesnių priedus. Tą pat pripažino ir F. A. G. Paneigiant vietos priedus, valstybių ir bendruomenių naudai iš Imperijos mokesnių įplaukų vis daugiau atskaitoma. Iš pradžių pelno ir korporacijų mokesnio valstybėms tekdavo ¾, nuo 1923 m. — ¾; nuo 1924 m. vasario mėn. 1 d. — 90%. Tuo būdu iš tikrųjų Imperija jungtinių valstybių naudai atsisakė beveik visos tų mokesnių įplaukų sumos, nes tuos likusius 10% galima laikyti paprastu Imperijos apskaičiavimo ir ėmimo atlyginimu. Ta 90% dalis tam tikru mastu paskirstoma valstybėms. Atskirai valstybei tekusios sumos dalis būtinai skiriama bendruomenėms, kuri nustatoma specialiniu ir gana painiu apskaičiavimu. Dar didesnę dalį gauna valstybės iš nekilnojamųjų turtų perleidimo mokesnio, iš motorinių vežimų ir totalizatorių mokesnių: vietoj 50% jos gauna visas tų mokesnių įplaukas, atskaitant 4% valdymo ir ėmimo išlaidoms. Bent pusę šių mokesnių valstybės privalo atiduoti bendruomenėms. Valstybės gauna visą nuo biržos lankytojų imamą mokesnį. Valstybių ir bendruomenių naudai Umsatzsteuer'io dalis = 20% (seniau valstybių naudai 10% ir bendruomenių — 15%), bet kartu pakeltas ir tas mokesnis nuo 2% iki 2½%. Tačiau palaikų mokesnio 20% atskaitymas nuo 1924 m. panaikintas: del jo įplaukų paskirstymo sunkumo jis visas tenka Imperijai. Del Imperijos ataskaitų ir pašalpų, jungtinės valstybės faktinai tapo Imperijos įnamiais. Todel reikėjo aiškiau atskirti vietos ir Imperijos išlaidų sritis. Tai ir buvo padaryta 1923 ir 1924 m. įstatymais: jais nustatoma, kad gerbūvio, mokykių ir iš viso švietimo reikalas, bendromis Imperijai taisyklėmis, pavedamas savrankiškai jungtinių valstybių žinybai. O jungtinės valstybės nustato, kokius uždavinius turi vykinti bendruomenės ir jų sąjungos. Taip pat uždrausta duoti Imperijos priemokos tarnautojams laikyti, su sąlyga, kad bus persvarstyta etatai ir algos. Visa tai žymiai padidina jungtinių valstybių išlaidas. Del to joms leista imti didelį, ligi taikos metų pakeltą mokesnį nuo užstatytų žemių nuomos; šis mokesnis privalo eiti ir bendruomenių išlaidoms. Taip pat leista imti mokesnių nuo naudos, kurią turėjo neužstatytų žemių savininkai del ypotekos skolų ir kt. prievolių sumažinimo sąryšyj su perėjimu prie aukso valiutos. Toliau, Imperija tik suteikdama atatinkamų lėšų, gali jungtinėms valstybėms ir bendruomenėms uždėti naujų uždavinių arba praplėsti senuosius. Jei del kokių Imperijos sutarčių, įstatymų ar kita ko jungtinėms valstybėms ir bendruomenėms atsiranda nenumatytų išlaidų, tai Imperija arba paima jas savo sąskaiton arba duoda atatinkamos pašalpos. Jei valstybės ar bendruomenės turi kultūrinio, ūkiško arba socialinio pobūdžio įmonių, kurių reikšmė žymi visai Imperijai arba didesnei jos daliai, tai Imperija arba teikia pašalpos, arba su valstybe (bendruomene) susitarus, tų įmonių laikymo išlaidas prisiima. Tas pat tenka pasakyti ir apie kitas vietų įstaigas, kurių išlaidų jungtinė valstybė net visomis savo pajamomis padengti neįstengia. Valstybės gi privalo prižiūrėti mokesnių naštos išlyginimo bendruomenių tarpe, ypatingai neturtingųjų globos, mokyklų ir policijos išlaikymo reikale.

F. A. G. veikia tik laikinai — iki 1925 m. balandžio mėn. 1 d. jis privalo būti persvarstytas.

Su jungtinių valstybių finansų klausimu artimai surištas yra kolonijų ir metropolijų finansų klausimas. Pasitenkinsime šiuo atžvilgiu tik trumpiausiais nurodymais. Čia vartojama dvejopa tvarka: asimiliacijos režimas ir visiška autonomija. Asimiliacijos režimui esant, kolonijų finansai surišti su metropolijos finansais ir sutaisyti tais pat pagrindais. Metropolija

išmoka didesnę kolonijų išlaidų dalį, bet užtat ima savo naudai mokesnius. Kolonija tuo būdu tampa paprastai atskira užjūrių provincija. Savo valia gali daryti tik grynai vietines išlaidas ir imti kai kurių vietos šaltinių pajamas. Autonomijai esant, atvirkščiai, kolonijos yra savarankiškas organizmas, savo pajamomis padengiąs savo išlaidas. Metropolijų biudžete gal tik randama kolonijų ministerijų centralinių įstaigų laikymo išlaidų.

Praktikoj abi sistemos ištisai niekur nevartojamos. Anglija laikosi autonominės sistemos, Prancūzija nuo 1900 m. jos siekia.

Valstybės pajamų sąmata 1926 metams.

I Skyrius: Tiesioginiai mokesniai.

§§		Litų
1.	Žemės ūkio ir miško mokesnis	18.300.000
2.	Nekilnojamojo turto miestuose ir miesteliuose mokesnis	3.540.000
3.	Prekybos ir pramonės mokesniai	7.455.000
4.	Paveldėjimo mokesnis	1.705.000
5.	Laisvųjų profesijų mokesnis	50.000
6.	Iš privatinių kapitalų	289.660
	Iš viso I skyriuje . .	31.339.660

II Skyrius: Netiesioginiai mokesniai.

7.	Bravorų patentinis akcizo mokesnis	26.310
8.	Gėrimo akcizo mokesnis	3.025.000
9.	Gėrimams pardavinėti patentinis akcizo mokesnis	850.000
10.	Tabako mokesniai	13,122.200
11.	Papirosų, papirosų gilzų ir papirosinės popieros mokesniai	30.980
12.	Dektukų mokesniai	1.012.200
13.	Įvairių pramonės gaminių akcizų mokesniai . .	493.150
14.	Monopolių pajamos	42.972.000
15.	Muitai.	46.350.000
	Iš viso II skyriuje . .	107.881.840

III Skyrius: Papildomieji mokesniai.

16.	Žyminis, teismo ir kiti mokesniai	8.440.000
17.	Bendrųjų pajamų mokesnis	1.300.000
	Iš viso III skyriuje . .	9.740.000

IV Skyrius: Rinkliavos.

18.	Įvairios rinkliavos	5.500.850
19.	Plentų ir vieškelių rinkliavos	72.620
20.	Uostų ir vandens kelių rinkliavos	931.600
21.	Mokslo įstaigų pajamos	1.304.735
	Iš viso IV skyriuje . .	7.809.805

V Skyrius: Valstybės įmonių pajamos.

22. Pašto rinkliava	5.900.000
23. Telegrafo rinkliava	1.901.000
24. Telefono rinkliava	4.586.000
25. Plačiųjų geležinkelių rinkliava	31.364.700
26. Siaurųjų geležinkelių rinkliava	2.395.415
27. Pramonės įstaigų pajamos	330.000
Iš viso V skyriuje	46.477.115

VI skyrius: Valstybinio turto ir kapitalo pajamos.

28. Miškų pajamos	16.400.000
29. Kilnojamojo ir nekilnojamojo valstybinio turto pajamos	2.888.072
30. Vertybių pajamos	1.330.180
Iš viso VI skyriuje	20.618.252

VII skyrius: Iš žemės tvarkymo

31. Žemės tvarkymo pajamos	92.500
Iš viso VII skyriuje	92.500

VIII skyrius: Atsiteisimas su valstybės iždu.

32. Paskolų ir kitų išlaidų grąžinimas	8.073.200
33. Pensijų fondo pajamos	3.000.000
34. Iš valdžios leidžiamų laikraščių, knygų ir kitų spaudinių pajamos	392.040
Iš viso VIII skyriuje	11.465.240

IX Skyrius: Įvairios pajamos.

35. Netikėtos pajamos	2.216.515
Iš viso IX skyriuje	2.216.515
Iš viso paprastųjų pajamų	337.640.927

Nepaprastosios pajamos.

36. Iš centrinio valdžios vaistų sandėlio likvidavimo	300.000
37. Iš valstybės iždo paskolos lakštų realizavimo	200.000
38. Iš banknotų emisijos pelnas	190.000
39. 1925 m. biudžeto likučiai	1.139.248
40. Žemės reformos vykdymo pajamos	2.465.200
Iš viso nepaprastųjų pajamų	4.294.448
Iš viso paprastųjų ir nepaprastųjų pajamų	241.935.375.

Turinys.

Pusl.

Prakalba 3
Redaktoriaus paaiškinimas 4
I. Finansų mokslo nusakymas ir paskirstymas 5
II. Finansų mokslo literatūros svarbiausiųjų svorių apžvalga . . . 15
III. Finansinių lėšų šaltiniai:
1. Privatinės teisės pobūdžio pajamų šaltiniai 22
A. Domėnai 23
B. Miškai 28
C. Kalnų ir drnskos kasyklos 30
D. Pramonės bei prekybos įmonės ir bankai 33
E. Gelžkeliai ir vandens kelių susisiekimas 36
2. Privatinės teisės valstybinių pajamų šaltinių geri privalumai ir trūkumai 47
IV. Viešosios teisės pobūdžio pajamų šaltiniai:
1. Regalijos 50
V. Mokesniai:
1. Bendroji mokesnių teorija 56
2. Mokesnių sistemų istorinio plėtimosi apžvalga 76
3. Mokesnių sistemų teoriniai pagrindai 102
4. Mokesnių nustatymo ir ėmimo bendrieji dėsniai 112
VI. Tiesioginiai mokesniai:
A. Realiniai mokesniai 123
1. Žemės mokesnis 124
2. Namų mokesnis 145
3. Verslų mokesnis 149
4. Mokesniai nuo pinigų kapitalo 166
B. Asmeniniai mokesniai 172
1. Pagalvė 173
2. Klasiniai mokesniai 175
3. Pelno mokesnis 176
4. Turto mokesniai 216
5. Karo prievolės mokesnis 236
C. Mokesniai nuo praturtėjimo 238
1. Mokesniai nuo nekilnojamojo turto vertės priaugimo 239
2. Mokesnis nuo bendrojo turto vertės priaugimo 242
3. Nepaprasti mokesniai nuo pelno iš karo 245
4. Palaikų ir dovanų mokesniai 247
D. Tiesioginiai mokesniai Lietuvoje 257

Pusl.

VII. Mokesniai nuo vartojimo 274

A. Rinkliavos nuo viduj vartojamų dalykų 279
B. Muitai 284
C. Apyvartos mokesnių geros savybės ir trūkumai 290
D. Netiesioginių mokesnių atskiros rūšys 292
1. Mokesniai nuo maisto produktų 292
2. Mokesniai nuo gėrimų 304
3. Tabako mokesnis 321
4. Kiti netiesioginiai mokesniai nuo vartojimo 327
E. Tiesioginiai vartojimo mokesniai 330
1. Butų mokesnis 331
2. Prabangos mokesniai 333
F. Vartojimo mokesniai Lietuvoje 336

VIII. Apyvartos mokesniai 345

A. Nekilnojamųjų turtų teisės perėjimo mokesnis 349
B. Kilnojamųjų turtų apyvartos mokesniai 351
1. Mokesnis nuo prekybos apyvartos 352
2. Biržos mokesnis 354
3. Emisijos mokesnis 356
4. Vekselių mokesnis 357
5. Draudimo ir transporto mokesnis 358
C. Rinkliavos 360
D. Apyvartos mokesniai ir rinkliavos Lietuvoje 372

IX. Biudžetas, kasų santvarka ir valstybės kontrolė:

1. Biudžetas 376
2. Kasų santvarka 396
3. Valstybės kontrolė 398
4. Biudžeto balansai 404

X. Valstybės kreditas 411

A. Valstybės paskolų rūšys 419
1. Trumpalaikės paskolos 425
2. Ilgalaikės paskolos 429
3. Popieriniai pinigai 434
B. Paskolų darymas 450
C. Konversijos ir konsolidacijos 458
D. Paskolų amortizacija 464
E. Valstybinis bankrotas 470

XI. Vietos savivaldybių organų ir sudėtinių valstybių finansai:

A. Vietos savivaldybių organų finansai 479
B. Vietiniai finansai Lietuvoje 508
C. Jungtinių valstybių finansai 511

Priedėlis:

Valstybės pajamų sąmata 1926 metams 519